

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/113144>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-08 and may be subject to change.

Sluiers van Isis

Af

SLUIERS VAN ISIS

J. Kinker J. U. J. J.
u. Institut Hollandische
Institute da m

the 1923-24 season

SLUIERS VAN ISIS

Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting,
in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen,
1790-1845.

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren.

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen,
volgens besluit van het college van decanen in het openbaar te verdedigen op
maandag 19 september 1988 te 15.30 uur
door

ANDREAS JOANNES ANTONIUS MARIA HANOU
geboren op 13 april 1941
te Monnickendam.

Deel 1

Deventer Studiën 5

Uitgeverij Sub Rosa
Deventer 1988

Deventer Studiën 5

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Hanou, Andreas Joannes Antonius Maria

Sluiers van Isis : Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting,
in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845 :
een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren /

Andreas Joannes Antonius Maria Hanou. - Deventer : Sub Rosa. - Ill. -
(Deventer studiën ; 5)

Proefschrift Nijmegen. - Met lit. opg., reg. - Met samenvatting in het Engels.
ISBN 90-70591-23-5

SISO * 854.6 UDC 929 Kinker, Johannes + 839.31''1790/1845''(043.3)

Trefw.: Kinker, Johannes.

© 1988: Uitgeverij Sub Rosa — Deventer

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van
druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

omslagontwerp, typografie, lay-out: Arno van der Plank

voor Rietje

Inhoudsopgave

Deel 1

Woord vooraf	9
Lijst van afkortingen	12
Inleiding	
1. Het onderzoek	13
2. Kinker: leven; persoon	19
3. De genootschapsman	35
4. Kinkers Verlichting	52
5. Samenvattende opmerkingen	64
Hoofdstuk I. Kinker in Felix Meritis	
1. De Maatschappij	67
2. Lid en directeur van het departement letterkunde	69
3. Bestuurder van Felix, in de Verenigde Vergadering	77
4. Bestuurder van Felix: commissaris	94
5. Geziene gast. Kinker in Felix na 1803	109
Hoofdstuk II. Kinker in de Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde (Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen)	
1. Oprichting en eerste bloei	121
2. De Gideonsbende van de Verlichting	127
3. Worsteling met de tijd	143
4. Kinker als beoordelaar	168
5. Nawerking	173
Hoofdstuk III. Kinker en de vrijmetselarij	
1. De Nederlandse vrijmetselarij	179
2. Kinker in La Charité I	195
3. Het Instituut voor blinden	220
4. Kinker in La Charité II	238
5. Kinker in het bestuur der Amsterdamse loges; afgevaardigde naar de Grote Loge	288
6. In het hoofdbestuur	327
7. Kinker in La Parfaite Intelligence	420
8. Kinker in La Charité III	429
9. Maçonnieke nalatenschap; besluit	439
Hoofdstuk IV. Kinkers relaties met andere genootschappen	
1. Letterkundige, kunstzinnige en algemene gezelschappen	445
a. Concordia et Libertate	445
b. 't Nut	459

c. Het Leesmuseum	460
d. Tot Nut en Beschaving	462
e. Kunst zij ons Doel	466
f. Maatschappij van Weldadigheid	468
g. Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen	472
h. Concordia	476
i. Émulation	481
k. Eendragt en Vaderlandsliefde	482
l. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen	483
m. Libertate et Concordia	484
n. Vooruitgang door Wetenschap (VW)	494
 2. Muziekgezelschappen	 509
a. Eruditio Musica	509
b. Harmonica	515

Deel 2

Inhoudsopgave

Illustraties

Noten en aantekeningen

Beknopte literatuurlijst

Bijlagen

Summary

Register

Curriculum vitae

Woord vooraf

Dit boek is (relatief) steeds kleiner geworden.

Mijn belangstelling voor Kinker dateert van rond 1970. In die tijd poogde ik de tekst van zoveel mogelijk (semi)literaire tijdschriften uit de periode 1670-1830 door te nemen, mede met het doel een bloemlezing daaruit te kunnen samenstellen. Dat voornemen werd nooit uitgevoerd: die jaren waren niet gunstig voor wetenschappelijke ondernemingen.

Maar ik stuitte op tijdschriften als de *Janus*, de *Janus Verrezen*, en andere, waaraan Kinker meegewerkt bleek te hebben of die zelfs geheel door hemzelf geschreven waren. Het proza, het vernuftig satirische in die bladen was van zo'n intrigerende kwaliteit, dat ik nieuwsgierig raakte naar een auteur die, duidelijk zeer betrokken bij de schokkende gebeurtenissen (na 1785) in zijn tijd, zich tegelijkertijd op superieur ironische wijze boven het strijdgewoel wist te verheffen; maar die blijkens de bestaande literatuur zich vooral faam verworven had op abstracter terrein: bijvoorbeeld dat van de esthetica en de filosofie.

Tegen het eind van de jaren '70 besloot ik daarom deze man onderwerp te maken van mijn dissertatie. Het zou een biografie moeten worden.

Dat betekende wel, dat ik veel minder tijd kon steken in het onderzoek naar dat proza, en die auteurs uit de eerste helft van de achttiende eeuw (zoals Jacob Campo Weyerman, Willem van Swaanenburg) die mijn warme belangstelling hadden, en nog hebben. Niet zelden werd dan ook de vraag gesteld, waarom ik bijvoorbeeld niet 'op Weyerman' wilde promoveren. Maar - het werk van een auteur als Weyerman vind ik persoonlijk iets om er een heel leven mee bezig te blijven. Eens per jaar of eens in de paar jaar moet men daarnaar kunnen terugkeren, om gevoed te worden door die moeiteloze metaforiek, betoverd te worden door die brutaliteit. Ik zal dan ook in de toekomst herhaald terugkeren naar dat merkwaardige prozalandschap tussen 1715 en 1740, levend gemaakt door het naast elkaar voorkomen van de geysir Weyerman, de stroom Van Effen, en de bergbeek van Van Swaanenburg. Dat ik hen een tijdlang in de steek gelaten heb, zullen hun geesten mij niet kwalijk nemen: want het kwam toch niet zelden tot een artikel of een tekstuitgave.

Het maken van een biografie van Kinker was trouwens moeilijker dan verwacht. Niet alleen omdat de geschiedenis van de Nederlandse cultuur en literatuur rond 1800 zo ongeveer nog geschreven moet worden. De persoon van Kinker bleek simpelweg teveel problemen aan te reiken. Het werd duidelijk dat de studeerkamergeleerde zich uitermate actief opgesteld had, ook in het maatschappelijke: in gezelschappen en genootschappen. Het materiaal groeide. De biografie werd eerst ingeperkt tot: een deel van een biografie. Daarna werd het focus: Kinkers activiteit in genootschappen. Zelfs die activiteit wordt in dit boek niet extensief beschreven. Mogelijk volgt nog ooit een tweede deel. Maar uitbreiding van dit boek, op dit moment, zou gezien de druk die tegenwoordig ligt op de onderzoeker althans *bepaalde* publicaties te verrichten, onwenselijk zijn. De vraag deed zich ook voor of een

omvangrijker publicatie wel haalbaar was.

Ik heb enige moeite gehad met de beperking. Juist datgene, wat mij in een figuur als Kinker boeide in het begin, scheen toen het biografisch element steeds geringer werd, minder aan de orde te kunnen komen. Maar - die genootschappen die ik aanvankelijk, bij het begin van mijn achttiende-eeuwse studie, beschouwd had als stilstaande waters, als poelen des verderfs waar alleen hij zich in wilde baden die terugschrok voor het woester stromen van belangrijker literatuur - die gezelschappen bleken juist wanneer Kinker in hun midden verscheen het karakter aan te nemen van een onrustig vulkanisch meer. Zelfs daar, waar als het ware alleen de achterkant van het bestuurlijk tapijt bestudeerd kon worden, bleek toch altijd de invloed van Kinkers actieve literaire en maatschappelijke bewogenheid. Op een andere wijze bleek ook hier de Kinker van de *Janus Verrezen* aanwezig. En zo heb ik er geen spijt van, middels een studie van Kinkers verrichtingen in allerlei organisaties, iets bijgedragen te hebben, zowel aan de Kinkerstudie als aan de studie van de ontwikkelingen van de Nederlandse literatuur en samenleving in de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw. Dat hoop ik althans.

Mijn vakgroep (Historische letterkunde van het Nederlands, Universiteit van Amsterdam) dank ik voor het verlenen van die faciliteiten die het mogelijk maakten dit boek te voltooien.

Het bestuur van het Koninklijk Nederlands Blindeninstituut dank ik voor de bereidheid hun archief voor mij open te stellen; mevr. Angela Janmaat voor haar daadwerkelijke hulp daarbij. Een vrijwel onafzienbare rij van personen verbonden aan rijks- of gemeentearchieven heeft mij met raad en daad bij mijn onderzoek geholpen; op deze plaats wil ik vooral het personeel van het Rijksarchief Haarlem en het Gemeente-archief Amsterdam noemen. Zeer bijzonder verplicht ben ik de heer B. Croiset van Uchelen, archivaris van het Groot Oosten der Nederlanden; zijn hulp, zijn vriendelijkheid heb ik leren waarderen toen ik mij waagde op een terrein (dat der vrijmetselarij) dat voor mij terra incognita was en in belangrijke mate is. In het bijzonder ben ik hem dank verschuldigd voor zijn kritische lezing van het hoofdstuk over Kinker en de vrijmetselarij.

Raadgevingen en suggesties waren afkomstig van M. van Hattum, Koosje Sierman, Nina van Rossem, Willem Hendriks; mijn collega Hanna Stouten was zo goed een deel van de tekst van haar commentaar te voorzien. Vrijwel de gehele tekst nam ik door met George Vis, mijn collega 'in Kinker', met wie ik in de loop der jaren heel wat Kinker-onderzoek samen verricht heb ('Kinkeramus igitur').

En vooral dank ik Rietje van Vliet (mijn "ribbetje", zoals Wolff/Deken die benaming spreekwoordelijk hebben gemaakt) die met mij de tekst op problemen van taalkundige en andere aard doornam.

Tenslotte dank ik mijn uitgever Arno van der Plank. Zijn hartstocht voor het uitgeven van zeventiende- en achttiende-eeuwse teksten en studies, zijn zakelijke inspanningen en zijn niet aflatende belangstelling hebben het mede mogelijk gemaakt dit - ongesubsidieerde - boek te kunnen produceren.

Een enkele opmerking over de titel: *Sluiers van Isis*. Die zal sommigen vreemd voorkomen: als te 'mysterieus' om de bedoelingen van een Verlichtingsfilosoof als Kinker weer te geven. Maar - Isis was Kinkers meest geliefkoosde godin. Het beeld van Isis en haar sluiers komt voortdurend in zijn proza en poëzie voor. Het is de uitdrukking van zijn verlangen het ware, goede en schone zo dicht mogelijk te benaderen. Bij hem staat Isis voor: de wijsheid die ondanks het pogen van de mens nooit geheel en al zichtbaar en duidelijk zal worden. De idee, het beeld was trouwens populair in Kinkers tijd. Eind achttiende eeuw greep de Egyptomanie in geheel Europa om zich heen. Egypte en de daar vermoede wijsheid vulde een welkome aanvulling op het menu van de intelligentsia, die steeds meer het vermoeden kreeg dat ook andere beschavingen dan de Westerse, geestelijk voedsel konden verschaffen.

In het notenapparaat wordt een enkele maal verwezen naar de delen I en II van de *Briefwisseling-Kinker* (editie Hanou/Vis). De bedoeling was dat deze delen reeds verschenen zouden zijn. Dit is niet het geval: gevolg van de dit decennium optredende financiële problemen waardoor subsidiëring van dergelijke uitgaven niet altijd meer mogelijk is. Daar deze uitgave wellicht op een later tijdstip alsnog het licht ziet, zijn de verwijzingen gehandhaafd.

Enkele kleinere segmenten in dit boek verschenen al eerder, maar werden met geringe wijzigingen hier opnieuw opgenomen. Het betreft: Kinkers adaptatie van "De schone slaapster" (in hoofdstuk 3), eerder verschenen als 'Maçonniek Doornroosje. Een allegorie door Kinker' in *Thoth* 1986. De paragrafen in hoofdstuk 4, over Kinker en Vooruitgang door Wetenschap; en Kinker en Eruditio musica, verschenen resp. in *De Negentiende Eeuw* (1985) nr. 2, en in de huldebundel voor dr. Fokke Veenstra (1986; aldaar onder de titel: 'Kinker, Haydn en Eruditio musica'). Niet in dit boek werd opgenomen het opstel 'Kinker en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden' (in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 1986 nr. 1).

Onder de Bijlagen vindt men enige opmerkingen over de Vaderlandsche Sociëteit en Diversa sed Una. In het eerste geval is Kinkers lidmaatschap dubieus; in het tweede blijkt de vermelding van zijn lidmaatschap op een vergissing te berusten.

Lijst van afkortingen

ARA	Algemeen Rijksarchief (Den Haag)
DTB	Doop- trouw- en begraafregisters
GA	Gemeentearchief
GON	Bibliotheek en archief van het Groot Oosten der Nederlanden, Den Haag
KBH	Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
NA	Notariële archieven
NNBW	Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Onder red. van P.C. Molhuysen, P.J. Blok e.a. Leiden 1911-1937. 10 dln. [Ongew. herdr.: Leiden 1964 en Amsterdam 1974.]
ORA	Oud-rechterlijk archief
RA	Rijksarchief
UBA	Universiteitsbibliotheek Amsterdam
UBG	Universiteitsbibliotheek Groningen
UBL	Universiteitsbibliotheek Leiden
UBN	Universiteitsbibliotheek Nijmegen
UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht
VMA	Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde
WNT	Woordenboek der Nederlandsche taal. Bew. door M. de Vries, L.A. te Winkel e.a. 's-Gravenhage 1882-...

Inleiding

1. Het onderzoek

Het zal ongeveer in 1825 geweest zijn. Johannes Kinker bezette toen een leerstoel in Luik. Hij had het daar niet gemakkelijk. De Luikenaars - Franstalig, anti-gouvernementeel en anti-Hollands, bovendien niet zelden zeer rechtzinnig katholiek - hadden het niet zo op die kaaskop in hun midden. Volgens hun vijandbeeld moest een bovenmoedijker als steen des aanstoets een echte Hollandse protestant zijn. De idee, dat iemand geheel zelfstandig zijn eigen opvattingen er op na kon houden en ontwikkelen, op welk terrein dan ook, was hun vreemd. Kinker vonden ze dan ook iets van een mysterie. Le Roy verhaalt een anecdote, karakteristiek voor deze sfeer. Tijdens een diner met een aantal Luikenaars zou Kinker, toen hem gevraagd werd door een curator der universiteit wat hij nu eigenlijk was: katholiek? protestant? geantwoord hebben - daarmee aangevend dat dit soort vraagstelling voor hem irrelevant was - "je suis Kinker"¹.

Kinker. Een onbegrijpelijk mens voor de Luikenaars. Maar dat was hij, tot op zekere hoogte, ook voor zijn mede-Amsterdammers en zijn mede-Nederlanders in engere zin. En dat is hij ook nu nog. Er zijn daarvoor verschillende oorzaken aan te wijzen.

In de eerste plaats is het haast onmogelijk een greep te krijgen op de *totale* Kinker. Deze schrijver en denker was een bijzonder begaafd mens, een zeer veelzijdige persoonlijkheid. Een man aan wie vrijwel onmogelijk recht te doen is in één boek. Zijn arbeid is te veelomvattend, het terrein waarop hij zich bewoog te uitgebreid.

Om te beginnen: van professie was hij advocaat. Over zijn beroepsbezigheden moet het eerste woord nog gezegd worden. Duidelijk is slechts, dat hij wel degelijk soms als zodanig werkzaam was². Maar een spreekwoordelijke vermaardheid geniet Kinker nog steeds wegens zijn zeer veel omvattende activiteiten op het gebied der letteren, in de breedste zin genomen. Die activiteiten resulteerden vaak in studies van wezenlijk vernieuwende aard. Nu is zijn taalkundig oeuvre nog wel eens het onderwerp van studie geweest³. En G.J. Vis heeft meermalen Kinkers dichtkundig werk en zijn poëtische opvattingen toegelicht⁴. Daarentegen is Kinkers proza (zoals hij dat bij voorkeur in tijdschriften van allerlei aard publiceerde en dat ik van meer waarde acht dan zijn poëzie) niet of nauwelijks onderzocht. Evenmin hebben zijn werk als toneelschrijver en zijn rol in het toneelleven in de jaren rond de eeuwwisseling veel aandacht gekregen. Hetzelfde geldt ten aanzien van Kinkers geschiedkundige concepties, die hij naar voren bracht in artikelen en in redevoeringen in gezelschappen (ik zal daar een enkele keer aandacht aan besteden, zoals wanneer hij hierover spreekt in de vrijmetselarij en in 'Vooruitgang door Wetenschap'). Die opvattingen hangen nauw samen met de wijze waarop Kinker zijn inzichten ontwikkelde op weer een ander terrein: dat der filosofie. Deze zijde van Kinker is evenzeer tot nu toe onbelicht gebleven (studies op dit punt dateren hoofdzakelijk uit de negentiende eeuw en zijn soms geschreven vanuit een positie, waar-

bij het debat en niet het begrip hoofdzaak was). Maar nooit is bestreden, dat Kinker naast Paulus van Hemert een belangrijke rol speelde bij de introductie en popularisering van de Kantiaanse wijsbegeerte in Nederland (en zelfs in Frankrijk, mag ik daaraan toevoegen). Evenmin dat hij in hoge mate een origineel denker was. Inderdaad, Kinker had goede reden te denken dat hij Kant op plaatsen waar deze tekortschoot, kon verbeteren.

Ook buiten dit brede terrein der letteren meende Kinker zijn steentje te kunnen bijdragen. Ik noem slechts een voorbeeld: hij ontwierp een nieuwe toonleer, als bijdrage tot de muziektheorie.

Aan het grootste deel van al deze zaken zal in dit boek slechts niet dan in het voorbijgaan aandacht geschonken worden. Het zal duidelijk zijn dat, gezien de omvang van Kinkers activiteit die het moeilijk maakt een greep op hem te krijgen, het heel goed mogelijk is *diverse* boeken over Kinker te schrijven. Reeds de tijdgenoot zal slechts een deel van Kinkers arbeid overzien kunnen hebben. Hij kón soms zelfs niet eens weten, dat de voor toneel schrijvende advocaat tevens redacteur (gewees) was van weekbladen waarin de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen op de voet gevolgd werden. De filosofisch-geïnteresseerde kende misschien Kinkers wijsgerige produkten, maar was zeker geheel en al onbekend met Kinkers tijdrovende naspeuringen over taal en herkomst van een (naar hij meende) Koptisch/Egyptisch manuscript, waarover hij uiteenzettingen deed in de derde klasse van het Koninklijk Instituut, vol hoop een beslissende stap te kunnen zetten in de ontcijfering van het oude Egyptisch in het algemeen.

De kwantiteit genereert een nieuw raadsel: de kwaliteit. Hoe moet deze veelzijdige werkzaamheid verstaan en begrepen worden? Wat is het unificerende in Kinkers arbeid en werk? Wat de inspiratieve factor? Wat is de reden van zijn ontembare studiezucht, wat het doel? Ik meen dat ik er bij lange na niet in geslaagd ben dit raadsel op te lossen of te benaderen. De vraag blijft: 'Qui est Kinker?'

Nu is het beantwoorden van die vraag niet mijn eerste doel geweest. Het doel van mijn onderzoek was slechts een beschrijving te geven van één aspect uit Kinkers leven. Waarover later meer. Maar desondanks zal die vraag zich onvermijdelijk voordoen, wanneer men zich met het leven of werk van een mens bezighoudt. In het algemeen zal het antwoord met twee dingen rekening moeten houden: de eigen persoonlijkheid van de betrokken figuur en het bijzondere eigene van de tijd, het culturele klimaat.

Wat dit laatste betreft: naar het mij voorkomt, is de sleutel die past op Kinkers leven en werk te vinden in het begrip "Verlichting". Kinker zelf ligt dit woord in de mond bestorven. Het begrip speelt een grote rol, niet slechts in zijn wijsgerige poëzie, maar ook in zijn geschiedkundige, maçonnieke en filosofische verhandelingen. Het wordt door hem in verband gebracht met de prestaties van de nieuwe Kantiaanse, "critische" wijsbegeerte. Echter, waar de emotionele vulling van deze concepten voor de tijdgenoot waarschijnlijk geen probleem geweest is, blijft dit alles voor ons toch vaak abstract. In de vierde paragraaf van deze inleiding wil ik daarom wat uitgebreider op deze Kinkeriaanse Verlichting ingaan en enige conclusies

trekken over de 'Verlichte' lijn die hij bij zijn optreden volgde.

Om de vraag te kunnen beantwoorden naar de persoon van Kinker zelf: daartoe ontbreekt ons nóg een boek. Namelijk: een simpele biografie, waarin de basisgegevens over zijn leven te vinden zijn en waarin wij kennis maken met zijn verwanten en vrienden. Waarin wij zijn karakter leren kennen. Een enkele keer is wel in enkele pagina's daartoe een aanzet gegeven⁵; het boek zelf echter blijft uit. In de tweede paragraaf van deze inleiding zal ik zelf pogen in zo kort mogelijk bestek een ruwe schets te geven van Kinkers leven, met toevoeging van enkele observaties over zijn persoonlijkheid. Meer dan dat kan ik gezien de noodzakelijkerwijs beperkte omvang van dit boek niet doen.

Het was wel met het doel een dergelijke biografie te maken, dat ik een tiental jaren geleden onderzoek begon te doen naar het leven van Kinker. De behoefte aan zo'n boek deed zich namelijk voelen, toen G.J. Vis en ik begonnen aan de voorbereiding van een uitgave van Kinkers brieven: een zeer rijke bron voor een biografie⁶. Kinkers persoon en werk werden voor mij steeds intrigerender. Vooral boeiden mij zijn capaciteiten als prozaïst, en zijn onvermoeibaar en optimistisch ijveren om de mensheid op het goede pad te houden (een aspiratie waar elk mens wel eens last van heeft, maar waar hij af en toe een decennium van moet bijkomen. Kinker niet.).

Na zekere tijd bleek zich hier echter een probleem voor te doen. Een werk dat ook maar enigermate recht zou doen aan dit zo vruchtbare leven, zou uit enige delen moeten gaan bestaan. Tegelijkertijd werd ik ingezogen in een veld van onderzoek waarvan ik voordien het bestaan niet of nauwelijks vermoed had, te weten die dimensie van Kinkers leven waarin hij porde en pookte in al die schijnbaar zo rustige genootschappen, maatschappijen, gezelschappen (of welke andere benamingen er maar zijn voor al die mensenverenigingen aan het einde van de achttiende en begin van de negentiende eeuw). Hij, Kinker: een man die toch steeds beschouwd was als een studeerkamergeleerde en theoreticus. Misschien wegens het imago van Kant zelf. Maar deze man bleek, na het samenvoegen van allerlei archivalische gegevens in één groot mozaïek, en bestudeerd met het vergrootglas der "Verlichting" in de hand, plotseling een persoon met een duidelijke maatschappelijke belangstelling. Hij bleek een rol van belang gespeeld te hebben in tenminste een twintigtal genootschappen. Nu, van belang... een enkele keer (dikwijls daar waar archivalia ontbraken) kon slechts geconstateerd worden dat hij een gewoon lid was, of honorair lid. Maar méér keer bleek, dat hij vaak een actief bestuurslid was. Ja, zelfs was de conclusie onvermijdelijk, dat hij in een aantal gevallen (en dan betrof het juist belangrijker organisaties in het cultureel-maatschappelijk leven van zijn dagen) een inspiratieve kracht was, die met niet aflatende overtuiging, kracht en diplomatie het betreffende genootschap wenste te vormen en te leiden naar een doel dat de "Verlichting" het beste diende. Het meest verrassend was zijn optreden in de orde van vrijmetselaren; een geheel nieuwe wereld voor de Kinkeradept.

Het was duidelijk dat een Kinkerbiografie zónder de Kinker van de genootschappen een onding was. Mét die Kinker werd het probleem van de omvang on-

overkomelijk. Ik moest dus een keuze doen. Het maken van een biografie is verdedigbaar. Waarom niet evenzeer een deel-biografie, zoals er al bestonden, bijvoorbeeld over Bilderdijk in Duitsland? Alleen zou deze deelbiografie geen bepaalde tijdsspanne omvatten, maar slechts een *type* activiteit van Kinker beschrijven. Als zodanig zou het een bijdrage kunnen zijn voor een komende biografie van Kinker, welk laatste boek dan niet beladen hoefde zijn met een menigte feitenmateriaal op dit gebied.

Zo werd de hoeveelheid nieuw materiaal aanleiding te besluiten mij te beperken tot een beschrijving van de rol die Kinker in de genootschappen, gezelschappen enzovoorts van zijn tijd heeft gespeeld. Het was daarbij niet te vermijden dat ik af en toe de altijd al als belangrijk beschouwde positie van Kinker als filosoof, wetenschapsman, schrijver bekend veronderstel. Daartegenover heb ik waar mogelijk van de gelegenheid gebruik gemaakt om Kinker als dichter en schrijver aan het woord te laten komen, en informatie te verstrekken over teksten die door hem juist in genootschappelijk verband geschapen werden. Dit zal mij als historisch-letterkundige toch niet te euvel geduid worden. Vandaar ook dat ik soms uitgebreid inga op het verschijnen van tijdschriften door Kinker geredigeerd. Er moet dan wel enige relatie zijn met datgene wat Kinker in de genootschappen propageerde. In een enkel geval (*De Herkauwer*) heeft een deel van de inhoud zelfs de structuur van een genootschapsdiscussie.

Het zoeklicht blijft echter gericht op Kinker als een man die door zijn eigen stuwkracht maar toch in dit geval altijd *in gezelschap* probeerde de door hem verwachte nieuwe toekomst dichterbij te brengen. Mijn beschrijving van Kinkers genootschappelijke activiteiten is overigens zelfs nu niet volledig. Ik heb geen aandacht besteed aan het lidmaatschap van de jonge Kinker (nog tijdens zijn studentenjaren te Utrecht) van het dichtgezelschap 'Dulces ante omnia Musae'. Over dat gezelschap is elders reeds veel gezegd⁷ en ik heb op dit ogenblik geen reden aan te nemen dat Kinker hier een bijzondere positie had. Evenmin kwam, om zuiver praktische redenen, voor behandeling in aanmerking het studentengezelschap 'Tandem', door de professor Kinker tijdens zijn Luikse jaren tussen 1820 en 1830 om zich heen verzameld. Hierover zijn trouwens al enige essentiële zaken meegedeeld⁸. Ook spreek ik niet over Kinkers wedervaren in de derde klasse van het Koninklijk Instituut: dit zou een vijftig tot honderd extra bladzijden gevergd hebben, en die uitbreiding van dit toch al lijvige boekje heeft mij ervan weerhouden de lezer ook met dit verhaal te belasten. Bovendien heeft men hier meer met de 'wetenschappelijke' Kinker van doen, en niet met de Kinker die een gezelschap in een bepaalde richting poogde te stuwten. Ik hoop echter later ook op deze Kinker terug te komen: die een vergeefse poging deed om, à la Champollion, de geheimen van het Egyptisch schrift te ontraadselen, en die, ook als voorzitter, hier tot het eind van zijn dagen actief bleef onder meer door het voordragen van zijn nieuwste analyse van de Duitse wijsbegeerte.

Ook durf ik niet te beweren dat Kinker niet van méér genootschappen lid is geweest dan van de reeds genoemde of nog te behandelen organisaties. Er zijn hier

nog veel complementaire mogelijkheden. Het onderzoek is zeker niet volledig geweest. Hiernaast komt ten gevolge van het voortschrijdend onderzoek voortdurend het bestaan hebben van 'nieuwe' genootschappen aan het licht.

Het is zo bijvoorbeeld heel goed mogelijk dat Kinker, gedurende zijn Luikse professoraat, van veel méér genootschappen in het Zuiden des lands (d.i. 'België') lid is geweest, dan mij nu bekend is.

Ik heb gemeend Kinkers activiteit in Felix Meritis, in de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde (later genoemd: De Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen) en in de vrijmetselarij, het eerst te moeten behandelen (hfdst. I-II-III). Van deze gezelschappen werd hij achtereenvolgens in 1791, 1800 (bij de oprichting) en 1805 lid. Dat wil niet zeggen dat hij voordien, of tussentijds, niet ook elders lid was. Maar zijn handelen hier is nu eenmaal het best gedocumenteerd. Dat is niet geheel het gevolg van toeval: deze organisaties hebben in cultureel of maatschappelijk opzicht tot de belangrijkste verbanden behoord die ons land kende. In het geval van de vrijmetselarij is dat zelfs heden ten dage nog zo. Belangrijker is, dat hier het beste zichtbaar wordt welke Kinkers doelen waren. Hier speelde Kinker een leidende rol, zolang hij actief lid bleef, dan wel zolang hij vóór zijn verhuizing naar Luik in 1818 daartoe nog de gelegenheid had. "Een leidende rol", zei ik. Dat moet enigszins gemitigeerd worden. Kinker lijkt in bestuurlijk opzicht een soort leerproces meegemaakt te hebben. In Felix leed Kinker, naar mijn idee, schipbreuk, omdat dat gezelschap niet met zijn groeiende inzichten mee kon gaan. Kinker zelf lijkt hier nog geworsteld te hebben met de vraag in hoeverre zijn wijsgerige en maatschappelijke opvattingen compatibel waren met die van Felix. In de Hollandse Maatschappij leek er echter meer ruimte te zijn voor zijn 'Verlichte' idealen en voor die van zijn geestverwanten. Maar zo gauw die maatschappij succes kreeg en er vele leden (van conservatiever snit) toestroomden, werd de wijn met te veel water aangelengd. Iets waar Kinker, eenmaal in Luik, weinig meer aan kon doen. De vrijmetselarij is een geval apart. Kinker en hem verwante geesten slaagden er hier in op zeker moment de sleutelposten te bezetten, mede dank zij hun invloed op een nieuwe, jonge grootmeester (prins Frederik). Maar hun wat rigide pogingen de vrijmetselarij om te bouwen tot een organisatie die vóór alles zich als een actie- en voorhoedepartij moest gedragen om wereldvrede en wereldeenheden te verzekeren (in de geest van de Aufklärung), hielden te weinig rekening met de werkelijke redenen waarom oorspronkelijk zoveel leden zich tot het maçonniek aangetrokken hadden gevoeld. Over dit alles echter later.

In hoofdstuk IV heb ik (in chronologische volgorde, naar gelang Kinker lid werd dan wel bemoeienis met hen had) de 'rest'genootschappen samengevoegd. Het betreft hier gevallen, waarin die gezelschappen, of Kinkers rol daarin, zo gering of slecht gedocumenteerd zijn (al is het maar door het ontbreken van archivalia), dat behandeling in een apart hoofdstuk teveel eer leek. Toch zijn dit soms geen onbelangrijke gezelschappen. Genootschappen als 'Concordia et Libertate' of 'Tot Nut en Beschaving' hadden voor bepaalde groepen een zeer belangrijke functie. In het geval van 'Tot Nut en Beschaving' bijvoorbeeld betreft het de wijkplaats van de

‘verlichte’ en geëmancipeerde sectie van het joodse volksdeel, waarvan de leden nergens anders toegelaten werden.

Zoals ik hiervoor al zei: dit boek is in zekere zin het gevolg van een eerder voorneemen een biografie van Kinker te schrijven. Kinker is ook hier centraal blijven staan. Nu is in de laatste jaren het onderzoek naar de genootschappen als zodanig in volle ontwikkeling. In het algemeen zijn hier de studies van verschillende aard: inventariserend en analyserend, dan wel theoretisch-typologisch (waarbij de genootschappen zelf slechts als case-study bestudeerd worden). De resultaten van beide soorten onderzoek acht ik waardevol. Maar mijn werk maakt geen deel uit van het eigenlijke genootschapsonderzoek; het sluit er wel bij aan. Mij gaat het in eerste instantie om Kinker. Zeker vindt men telkens de nodige informatie over de genootschappen waar Kinker deel van uitmaakte. Die informatie is dikwijls ‘nieuw’. Maar ik geef die als *ondersteuning*: als verduidelijkend voor de sfeer van de milieus waarin Kinker vertoefde. In combinatie met het verhaal van de ontdekkingsstocht naar Kinkers wijze van handelen in deze groepen (en zijn motivatie) zal hierdoor misschien soms een nieuw inzicht optreden met betrekking tot het eigene van een of ander genootschap. Dit is dan echter mede het gevolg van een heel ander onderzoek dan het gebruikelijke genootschapsonderzoek, namelijk de speurtocht naar het functioneren van een *individu* binnen een groter verband. Het komt mij voor dat zelfs de genootschapsonderzoeker die slechts een typologie van het genootschap als zodanig wil opstellen daarbij gebaat kan zijn, juist omdat mijn benadering primair descriptief van aard is. De resultaten zijn supplementair. In mijn onderzoek wordt het mogelijk in het woud van acties en feiten een vast patroon te ontwaren in het handelen van één individu (Kinker). In mijn beschrijvingswijze heb ik gepoogd dat patroon óp te doen lichten. Tevens heb ik geprobeerd vast te stellen hoe binnen een genootschap op basis van de *feitelijke* interactie Kinkers handelen bepalend was voor algemenere ontwikkelingen, weerstand ontmoette of instemming kreeg. Dit gehele mozaïek blijft soms onzichtbaar indien men op voorhand - bijvoorbeeld aan de hand van wetten en statuten - vaststelt wat de doeleinden van deze of gene maatschappij waren. Het gevolg kan zijn dat de op basis hiervan gevormde inzichten geheel en al afwijken van de werkelijke verhoudingen en de feitelijk aanwezige stromingen binnen deze verzamelingen van mensen. De statuten van een tennisclub lezend komt men niet te weten welke sfeer in die club heerst.

Ik meen dus dat mijn benadering (hoewel zij zelfstandig bestaansrecht heeft) tevens een aanvulling is op de diverse soorten genootschapsonderzoek. De *algemene* functie van het genootschapsleven zal echter wellicht nog enige toelichting behoeven. Ik hoop in de derde paragraaf van deze inleiding daar nog kort iets over te zeggen. Kort, daar het onderzoek op dit terrein in snelle ontwikkeling verkeert: er zullen nog fundamentele studies over het verschijnsel genootschap het licht zien⁹. Maar eerst nog iets over Kinker zelf.

2. Kinker: leven; persoon.

De dag waarop Jan Kinker gedoopt werd in de (gereformeerde) Amsterdamse Westerkerk¹⁰, kan een biograaf ertoe verleiden quasi-betekenisvolle uitspraken te doen over zijn onderwerp. Want het was Nieuwjaarsdag, 1764.

Hij was geboren onder de rook van Amsterdam, aan het einde van de Overtoomseweg. Dat gedeelte van wat nu de Overtoom is, viel toen nog onder de gemeente Nieuwer-Amstel; maar, zoals al uit de plaats van zijn doop blijkt, behoorde de Overtoomseweg geheel tot de Amsterdamse atmosfeer.

Zijn ouders, Hendrik Kinker en Maria Storm¹¹, waren in 1750 in Amsterdam getrouwd¹². Beiden waren zij oorspronkelijk uit het Duitse grensgebied afkomstig¹³. Er zijn geen sporen gevonden van enigerlei Duits-Amsterdams milieu waarin de Kinkers zouden kunnen hebben verkeren¹⁴. Een uitgebreide familiekring, met in Amsterdam of omgeving woonachtige ooms, tantes of wie ook, lijkt niet bestaan te hebben.

De kleine Johannes is min of meer als wees opgegroeid. Want zijn vader stierf al toen het kind nauwelijks twee jaar oud was¹⁵; en toen Johannes elf jaar was, overleed zijn moeder¹⁶. Op dat tijdstip, in 1775, waren van alle geboren kinderen nog slechts Johannes in leven en zijn ruim drie jaar oudere broer Hendrik Coenraad. Deze laatste zou tot zijn dood ongehuwd blijven.

Het vroege overlijden van de ouders maakt het moeilijk iets te weten te komen over het intellectuele klimaat binnen het gezin. Misschien kon de moeder niet eens schrijven¹⁷. Zijn vader, als zakenman, zeker wel: want hij had een wasserij en blekerij bij zijn huis Meilust aan het eind van de Overtoom¹⁸. Ongunstig zal dat klimaat echter niet geweest zijn. Van zijn vroegste opleiding is namelijk wel niets bekend, maar een oud-leerling van Kinker uit Luik vertelt dat Johannes al op tienjarige leeftijd gedichten en prozastukjes maakte¹⁹. Dat had hij vermoedelijk vernomen van een autoriteit: Kinker zelf. Wat later treffen we Johannes als leerling op het Weesper gymnasium aan. Hij was daar intern: gehuisvest bij de rector F.A. van Achter²⁰, ongetwijfeld omdat dit voor een ouderloze leerling de beste oplossing was. Van Achter was vermoedelijk een onafhankelijk denkend persoon: hij was een gewezen katholiek priester uit Vlaanderen die na zijn breuk met de kerk naar het Noorden gekomen was²¹.

In 1781 verliet Kinker dit gymnasium en ging naar Utrecht om daar medicijnen te studeren. Dat kon financieel zonder al te veel bezwaren. Er zijn genoeg aanwijzingen dat Kinkers moeder vóór haar dood in 1775 het bedrijf verstandig beheerd had en zelfs geld belegde en uitleende. Toen het in 1786 tot een boedelscheiding kwam tussen Johannes en zijn broer Hendrik Coenraad, was het bezit een kleine f70.000,- waard²². Johannes ontving hieruit ruim f20.000,- en een pand in de Amsterdamse Rapenburgerdwaarsstraat²³. Hij zat er dus als student redelijk warmpjes bij. Zijn broer bleef het bedrijf beheren. Zijn hele bezit viel bij zijn overlijden aan Johannes toe²⁴. Deze deed echter na korte tijd het bedrijf, met inbegrip van zijn geboortehuis Meilust, van de hand. Vanaf dat moment is Kinker zonder bezwaar een rijk man te noemen. Zijn vermogen (dat hij in zijn Luikse periode

door de Amsterdamse zakenman Petrus Ameshoff liet beheren) nam steeds in waarde toe. Hiernaast had Kinker nog andere inkomsten door zijn beroepsuitoefening: eerst was hij advocaat, later hoogleraar. Ik vermeld dit slechts om te laten zien dat Kinker in financieel opzicht nooit onder druk stond, en genoeg tijd kon reserveren om zich aan de studie te wijden. Hij kon zich veroorloven te schrijven en te spreken.

Van Kinkers Utrechtse jaren is weinig bekend. Vast staat dat hij in 1782 lid werd van het letterkundig studentengezelschap 'Dulces ante omnia Musae'. Aan dit gezelschap is vooral de naam van Bellamy verbonden. Uit deze kring verschijnt het vernieuwende literaire blad *De Poëtische Spectator*. - Maar Kinker geeft ook blijk van maatschappelijke belangstelling. Hij volgt de politieke ontwikkelingen. Juist in Utrecht was het in de jaren 1784-1787 moeilijk zich te onttrekken aan stellingname. Die stad was bij uitstek het strijdtoneel van de botsingen tussen orangisten en patriotten. Het hele land keek ademloos toe hoe hier (onder veel retoriek en gekletter van wapens) een vorm van democratie ontwikkeld werd die zelf voorbeeld werd voor soortgelijke pogingen elders. Kinker kon het in deze tijd niet laten de ergste uitwassen van de nogal lege patriottische retoriek aan te tasten. Zo parodieerde hij op vernietigende wijze het populaire gedicht *De Eigenbaat* van de dolle Diemer dominee Bernardus Bosch. Hiermee presenteerde Kinker Nederland zijn literaire en politieke visitekaartje voor de toekomst: voorlopig werd de satirische commentaar zijn handelsmerk. In zijn proza snoeide hij de extremer gewassen van literaire en politieke aard; iets wat hem uiteraard niet altijd in dank werd afgenomen.

Uit het voorgaande moet niet geconcludeerd worden dat Kinker qua politiek standpunt een orangist was. Kinker sloeg naar links én rechts, zoals in de drie jaargangen van zijn *Janus Verrezen* (1795-1798) te constateren is. Daar blijkt ook, dat hij er geen tegenstander van was dat het volk (nu ja, de beschaafde burger) deel had aan de macht. Van enig soort despotisme moest hij echter niets hebben. Wel kende hij later, als zovelen na ettelijke jaren wanorde sinds 1780, het verlangen naar rust en orde. Ook hij gunde in het begin Bonaparte het voordeel van de twijfel toen deze West-Europa een uitweg scheen te bieden uit de draaikolk van oorlogen, coups en staatsregelingen. Kinker was echter ook een van de eersten die inzagen dat hier op het verkeerde paard gewed was. Kinkers ideale staatsman was eerder een man als Washington: de verlichte begeleider van zijn volk - niet de beheersers.

In 1787 promoveert Kinker - maar niet in de medicijnen. Wel in de rechten. De reden van de omschakeling is niet duidelijk²⁵. Een reden zou kunnen zijn dat hij voorzag dat de advocatuur hem meer ruimte zou laten zijn eigen studies voort te zetten en tevens creatief in de literatuur werkzaam te zijn. Want al werd hij nu, eind 1787, medewerker van Bilderdijk en J. van der Linden op hun Haagse advocatenkantoor, hij zag toch het jaar daarop kans een eigen weekblad te schrijven: de *Post van den Helicon*. Dit blad was vrijwel uitsluitend van literair-kritische aard. Kinker toonde zich hier in staat op superieure wijze korte metten te maken met de zijns inziens niet veel om het lijf hebbende produkten van collega-auteurs. Zo kregen Feith en de sentimentele schrijvers er op een ongenadige en onontkoombare

wijze van langs. Bilderdijk steunde hem hierin met één of twee bijdragen. Ik kan hier echter niet al Kinkers literaire activiteiten opsommen: die lijst is bijkans eindeloos.

In 1793 (misschien eerder) is Kinker terug in Amsterdam. Had hij genoeg ervaring opgedaan in Den Haag? Begon de samenwerking met Bilderdijk te moeilijk te worden? Deze had een volslagen gebrek aan wereld- en mensenkennis, zo oordeelde Kinker later²⁶. Zeker is dat er langzaam een scheiding ontstond tussen beide mannen. Hun oordeel in het literaire, religieuze en filosofische ontwikkelde zich in uiteenlopende richting. Kinker had, hoewel het rhetorische hem niet vreemd was, een afkeer van het grote woord, het brede gebaar. Hij kreeg interesse in de nieuwe wijsbegeerte, Kant. Bilderdijk daarentegen keerde terug naar bijbel en belijdenisgeschriften, terwijl hij als literator een typisch romanticus genoemd mag worden. Toch was het juist Bilderdijk die voldoende vertrouwen had in de kunde en honnêteté van Kinker om hem, toen hij balling was in Brunswijk, te verzoeken als zijn gevolmachtigde in Nederland op te treden. Daarbij bracht hij Kinker wel eens in verlegenheid, omdat hij hem (zacht gezegd) wel eens onjuiste of te geringe informatie gaf, bijvoorbeeld over zijn betrekkingen met zijn eerste en tweede vrouw, en over zijn schulden²⁷.

Kinkers eigen familieleven was inmiddels ook niet van zeer rooskleurige aard. In 1793 was hij getrouwd met Maria Eva Theodora Bain, de dochter van een koopman in manufacturen wiens financiële status bij tijd en wijle wel te wensen overliet. Zij kregen enige kinderen. Daarvan bleven slechts David en Hendrik Coenraad in leven. In april 1802 verschenen echter Kinker en zijn vrouw voor de notaris. Zij hadden besloten tot een scheiding van tafel en bed, omdat zij "tot hun leedweeze, zedert eenigen tijd hadden ondervonden, dat zoo wel verschillendheid van humeuren als andere bijkomende reedenen, oneenigheeden tusschen hun hadden doen geboren worden, welke de verdere samenwoning ongeraden hadden gemaakt"²⁸. Kinker nam alle schulden en lasten op zich die uit het huwelijk voortgesproten waren, en beloofde verder Maria jaarlijks f350,- uit te keren. Hij kreeg de zorg voor David, Maria die voor Hendrik Coenraad. Deze scheiding was er slechts een voor de notaris; niet voor de wet! Blijkens Kinkers begrafenisacte uit 1845 was hij nog steeds officieel met Maria gehuwd. Kinkers correspondentie met zijn Amsterdamse vriend Fabius²⁹ laat zien dat zij hem in latere jaren heel wat last berokkende: zij was een roddelziek mens en verwaarloosde de opvoeding van Hendrik Coenraad. Ik ben geneigd begrip te hebben voor Kinkers opinie over zijn eerste vrouw. Het is inderdaad zo, dat Hendrik Coenraad in allerlei sloten tegelijk liep, niet dan met moeite tenslotte de juiste vrouw kon vinden, en er heel lang over deed om zijn plaats in de maatschappij te vinden; David daarentegen werd een gerespecteerd burger³⁰. Maria Theodora was zo onkies zich na Kinkers dood tot de minister te wenden om als Kinkers weduwe zijn hoogleraarspensioen op te eisen³¹ - zonder het feit in acht te nemen dat Kinker al ruim vier decennia een gelukkig leven gedeeld had met Geertruy Margaretha de Clercq. Geertruy was Kinker in zekere zin tussen de lakens tegengekomen: zij was de dochter van Pieter de Clercq, die een dichtbij Meilust gelegen katoendrukkerij bezat. Geertruy was getrouwd geweest

met de goudsmid Jean François Guion; maar van hem gescheiden toen hij na haar mishandeld te hebben uit het land verdwenen was. De reden van zijn verdwijnen is onduidelijk. In die zaak was, in 1802, Kinker als haar curator opgestreden³². 't Zou kunnen dat dáár al Kinkers verwijdering van Maria Bain begonnen is. Nadien trad Kinker voortdurend als Geertruys gemachtigde op. Denkelijk trad zij op als een soort bedrijfsleidster van de wasserij en blekerij Meilust, toen Kinker dat bedrijf in 1809 van zijn broer geërfd had. In Kinkers testament van 1809 woonde zij daar en "assisteerde in het bestuur van huis en fabriek"³³. Kinker leefde vele decennia gelukkig met haar samen. Waarschijnlijk was zij een heel lieve vrouw. Zo iets is soms af te leiden uit kleinigheden; in dit geval uit een klein feit: dat studenten uit Kinkers Luikse studentengezelschap 'Tandem', áls zij hun leermeester schrijven, nooit vergeten de groeten te doen aan "de schatbewaarster". Kennelijk hield Geertruy de kas van het gezelschapje bij, en het laat zich denken dat de geliefde penningmeesteres daar ook wat rondmoederde. Zij stierf enkele jaren later dan Kinker, in 1851. Kinkers zoon David redderde haar boedel.

Karakteristiek voor Kinkers 'openbare leven' is zeker, dat hij zich nooit werkelijk op de voorgrond drong, zich nooit geruchtmakend gedroeg. Dit ondanks het gegeven, dat hij rond de eeuwwisseling tot de belangrijkste mensen van de Nederlandse samenleving behoorde, voorzover het kunsten en wetenschappen betreft.

In zijn positie als advocaat behandelde hij slechts kleine zaken. Nooit trad hij op in beroemde 'cases', zoals Hermanus Noordkerk dat deed³⁴, of Bilderdijk die eerst Kaat Mossel en later patriotten verdedigde.

Als dichter genoot Kinker zeker bekendheid, hoewel zijn roem ver achterbleef bij die van een Feith of een Bilderdijk. Maar daar wenste hij ook nauwelijks verandering in te brengen. Want pas tussen 1819 en 1821, toen hij al naar de zestig liep, verzamelde hij het belangrijkste in zijn drie delen *Gedichten*. Dat was geen poëzie die een volk in zijn geheel kon aanspreken. Het daar opgenomene had een duidelijk programmatische lijn: Kinker had gedichten uitgekozen met een standpunt, een filosofisch concept. Het is te begrijpen dat iemand als Elizabeth Wolff al in 1801 aan een vriend kon schrijven: "Van Hall zegt dat Kinker zo veele talenten heeft. 't Kan zyn, hy is myn dichter niet. Trouwens, dit kunt gy begrypen. De dichtery is schilderen."³⁵.

Als filosoof treedt Kinker in de geschiedschrijving dikwijls op in de schaduw van Paulus van Hemert: als een soort volgeling die *meehielp* de filosofie van Kant te populariseren. Het kan zijn dat Kinker zich deze rol heeft laten welgevalen. Ik bestrijd niet, dat Van Hemert wellicht de belangrijkste man was; zeker in het begin, toen door middel van Van Hemerts *Magazyn voor de critische wijsgeerte* (1799-1803; overigens vele stukken van Kinkers hand bevattend!) die filosofie in Nederland breder bekendheid kreeg. Maar ook later heeft Kinker nooit geprobeerd zich op te werpen als leider van een stroming; hoewel hij het was die op het toneel, in zijn wijsgerige poëzie, in filosofische essays, in zijn (ook in het Frans vertaalde) samenvatting van de Kantiaanse ideeën, een 'gezicht' gaf aan de critische wijsbegeerte. Maar van Hemert was Kinkers vriend, wellicht zijn meest intieme vriend.

Bij hem in Den Haag ging Kinker lange perioden in de zomer logeren, wanneer hij van de Luikse universitaire problemen bevrijd was³⁶. Toch is uit de positie die Kinker en Van Hemert in de genootschappen innemen - ik verwijs naar de gehele hierna volgende tekst - af te leiden dat wel degelijk Kinker de stuwkracht van de Aufklärung is. Van Hemert is de volger: hij draagt zijn steentje bij, maar is geen leider.

Als toneelschrijver genoot Kinker wellicht het meest bekendheid. hij schreef een hele reeks toneelstukken van serieuze dan wel parodiërende aard, soms met belangrijke theoretische inleidingen. Zij werden alle opgevoerd. Het bekendst gebleven zijn het *Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw* (waarin Verlichting en Kant een uiterst curieuze rol spelen!) en zijn eigen parodie daarop: *De Menschheid in 't Lazarushuis*. Ook voorzag hij vooraanstaande tonelisten van hun op het lijf geschreven teksten. Hiertoe behoorde de beroemde Johanna Wattier met wie hij goed bevriend was. Maar ook hier is geen enkele aanwijzing te vinden dat Kinker de neiging had zich op te werpen als dé dramaturg van zijn tijd. Een dergelijke neiging zou wel te begrijpen zijn geweest.

Significant is het feit dat Kinker, in een periode dat zijn wetenschappelijke verdiensten allang erkend waren (blijkend onder meer hieruit dat hij gekozen was als lid van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut), weigerde zich te laten pousseren toen er een professoraat voor het Nederlands te vergeven was aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre, rond 1815³⁷. Kinker hield niet van machinaties: de waarheid moest met open vizier strijden. Eerzucht was hem vreemd. Het is misschien dit aspect van Kinkers persoonlijkheid dat veroorzaakte dat hij gezien werd of wordt als een figuur die zich wat terzijde hield van het normale leven: een duistere dichter die buiten de hoofdstroom der literatuur knutselde aan een door hemzelf bedachte literair-esthetische theorie. En die zich - mijn hemel! - bovendien occupeerde met Duitse wijsbegeerte.

Als Kinkers persoonlijkheid ertoe heeft bijgedragen dat zijn bijdragen aan het cultureel-maatschappelijk leven van zijn dagen niet zo goed opgemerkt werden, dan heeft de Kinkerstudie tot nu toe dat nog bevorderd. Niet met opzet. Maar het is voornamelijk de neerlandistiek geweest die zich met Kinker beziggehouden heeft, waarbij het voornaamste object was: Kinkers poëzie en poëtica. Zijn proza is vrijwel buiten beschouwing gebleven (evenals trouwens zijn toneelwerk, en daar zou de receptie een belangrijk punt geweest hebben kunnen zijn). Maar juist uit dat proza, uit zijn artikelen en tijdschriften als de *Janus Verrezen* en *De Herkaauper* (om er slechts enkele te noemen) komt Kinker te voorschijn als een "opinion leader", een man die een belangrijk aandeel had in het culturele debat. Die vernietigende satires kon schrijven over concrete politici en concrete politiek. Die hartstochtelijk betrokken was bij de vormgeving van de samenleving. Die voor zichzelf een uitweg zag uit de chaos die zo lang Europa in zijn greep had, en die zijn uitweg ook kenbaar wenste te maken aan het lezende publiek. En hier wordt een relatie met die obscure Kantiaanse wijsbegeerte zichtbaar. Want het ging in die wijsbegeerte niet slechts om kentheoretische opvattingen (let wel: die opvattingen veronderstellen het terzijde stellen van oude dogmatische supposities; en dat alleen al moest een bevrijdende maatschappelijke werking hebben). Die wijsbegeerte had

ook een maatschappelijke component: het bevorderen van kennis en moraal, het naderbij brengen van de eeuwige vrede, het gestalte geven aan *een maatschappij van de toekomst*. Kinkers Verlichting omvatte *al* die componenten. Het is precies dáárom dat we Kinker de genootschappen zien binnentreden. Die organisaties zijn niet slechts een geschikt platform voor een kentheoretisch betoog. Zij zijn, mits getest op bruikbaarheid, een medium om Verlichtingsideeën te verspreiden. Zij zijn een bodem waarin het zaad van de toekomst gezaaid kan worden. Dat het zaad toch af en toe op de rotsen gevallen blijkt, deert Kinker minder. Dan moet er een nieuw genootschap gesticht, een andere organisatie gezocht worden. In zekere zin gedraagt Kinker zich als een activist *avant-la-lettre*. In die tactiek neemt hij zijn vrienden en relaties mee. Het is deze onbekende Kinker die in dit boek de ruimte krijgt.

Het is niet zo dat ik nu Kinkers imago als 'geleerde' wil of kan uitwissen. Er zijn aspecten aan Kinkers handelen die doen vermoeden dat Kinker inderdaad iets 'welfremds' had. Dat hij niet werkelijk inzag dat zijn verlangens te ver reikten. Maar dat is wel meer eigen aan wereldverbeteraars; en aan de optimistische volgelingen van de Verlichting is dat nog wel te vergeven.

Ik keer terug naar Kinkers leven. Ik kan niet zeggen dat er in de jaren tussen Kinkers terugkeer uit Den Haag naar Amsterdam, en het ogenblik in 1817 waarop hij de benoeming aanvaardde als professor in de Nederlandse taal- en letterkunde te Luik (Kinker voegde daar om nooit geheel duidelijke redenen vaak aan toe: "en wijsbegeerte"), een duidelijke ontwikkeling in zijn leven aan te wijzen is. Er verandert niets. Misschien is voor hemzelf wél van grote betekenis geweest het jaar 1805. Hij werd toen lid van de vrijmetselarij. Zoals men uit het hoofdstuk over Kinker en de vrijmetselarij zal kunnen begrijpen heeft de broederschap hem een vijftiental jaar of langer zeer bezig gehouden. Maar wat het uiterlijke betreft, valt slechts te constateren dat een eindeloze reeks publicaties van letterkundige, polemische en wetenschappelijke aard Kinkers pen ontvlood.

Maar tevens kan nu vastgesteld worden, dat juist in deze jaren het verenigingsleven een groot deel van zijn tijd opgeslorpt moet hebben. Ook als ik de vrijmetselarij buiten beschouwing laat. En dat leven scheen *vroegere* Kinker-onderzoekers al zo rijk gevuld!

Juist omdat Kinker zoveel contacten had in de diverse Amsterdamse milieus en gezelschappen, en mede in het oog houdend dat Kinker voorheen nooit de neiging getoond had een werkelijke "baan" (zoals wij nu zouden zeggen) *pro bono publico* te ambiëren, is het des te meer bevreemdend dat Kinker een professoraat te Luik accepteerde. Wel had de regering (die in het Zuiden drie op nieuwe leest geschoeide universiteiten wenste) daarom verzocht. En in die regering was zijn vriend A.R. Falck de grote man³⁸. Maar om zich nu juist te Luik in het academische keurslijf te wringen... Die plaats, hoofdstad van het vroegere prinsdom, had zelf nooit tot de Zuidelijke Nederlanden behoord. Koning Willem I had het min of meer op de koop toegekregen, naast die oude gewesten. "Wat moet de 'Herkaauwer' nu eigenlijk te Luik?" vroeg een van zijn vrienden zich bevreemd af. Hij zal niet de enige

geweest zijn. Maar het wás zo: de ruim vijftig jaar oude Kinker, Amsterdammer in hart en nieren, ging zich aan een universitaire carrière wagen, op een Franstalige academie in een Franstalige stad waarvan de bevolking het bepaald niet op de Hollanders begrepen had, en waar de nauwelijks door een moderne gedachte beroerde katholieken in hem altijd iets van een protestante ketter bleven zien. Het blijft gissen - maar misschien was de reden dat Kinker juist op die plaats iets meende te kunnen verrichten ten bate van een door hem bepleite, Verlichtingsgezinde vrijmetselarij, in Noord- én Zuid-Nederland op dezelfde leest geschoeid. Die zou een voorbeeldwerking kunnen hebben voor de Orde elders in Europa. Wegens dit vermoeden heb ik enkele problemen rond Kinkers verhuizing naar Luik, alsmede enkele briefpassages waarin hij zijn wanhoop uitspreekt over zijn onverwachte isolatie te Luik, binnen het hoofdstuk Vrijmetselarij ter sprake gebracht.

Over Kinkers Luikse avonturen zou een apart boek te schrijven zijn. Hij, de 'Hollander' die een gehate taal moest onderwijzen, werd blootgesteld aan de rancunes van zijn Waalse collega's. Hij was het mikpunt van subversieve acties van de studenten die zijn colleges moesten volgen. Weinig zaken zijn slopender - zeker voor een man op leeftijd. Dat hij meermalen bij het begin van de colleges zijn kathedr dichtgespijkerd vond, is maar het geringste. Toch valt te bespeuren, dat de rechtlijnige Kinker gaandeweg door zijn koelbloedigheid, eerlijkheid en karaktervast optreden het respect won, zowel van zijn collega's als van zijn studenten. De vijand werd langzamerhand een geacht buitenstaander. Het door hem opgericht Nederlandstalig studentengezelschap bloeide³⁹ - maar de leden hadden moeite in het Zuiden een betrekking te vinden.

Uit Kinkers correspondentie met onder anderen zijn Amsterdamse vriend Fabius blijkt wel dat Kinker toch niet altijd psychisch bestand was tegen de druk. Op den duur begon hij in bijna alle gebeurtenissen de hand te zien van de "duisterlingen" en de "halfblanksverlichten" - zoals hij respectievelijk de Roomse clergé (vooral de jezuïeten) en de zuidelijke liberalen betitelde. Daarin zal hij niet altijd ongelijk hebben gehad: de gebeurtenissen van 1830 zijn daar ter bewijs. Een vertrouwde correspondent werd de minister van justitie, Cornelis van Maanen, een man die altijd graag overal van op de hoogte gehouden werd. Met hem voelde Kinker zich verwant.

Net teruggekeerd van zijn academische vakantie werd Kinker in september 1830 door de snelle ontwikkelingen in het revolutionaire Luik verrast. Wie er ook vluchtte: hij niet. Maar begin oktober werd hij door de Luikenaars gevangen gezet. Dit was een represaille voor een mislukte Hollandse poging vanuit Maastricht de Luikse citadel (nog in handen van de regeringstroepen) te ontzetten. Het was toen tot een treffen gekomen waarbij vele Luikenaars het leven lieten. Ongeveer een week later werden Kinker en enkele andere Hollanders bij Tongeren tegen een aantal Luikenaars uitgewisseld⁴⁰. Het is tekenend voor Kinker, dat hij onmiddellijk terugkeerde naar... Luik. Die handeling alleen al, heeft hij mogelijk gedacht, moest de rebellen méér leren dan honderd colleges.

Toch is hij dan na enkele weken echt terug, in Amsterdam. Hij kon moeilijk an-

ders. Zijn positie in Luik was onmogelijk; colleges geven kon hij niet. In Amsterdam wordt hem zijn tractement voorlopig doorbetaald - voor de helft. Een nare bijkomstigheid is, dat de regering erin slaagde vrijwel alle uit het Zuiden verjaagde 'Hollandse' professoren te herplaatsen; maar niet Kinker. Het was de bedoeling geweest van het gouvernement Kinker als professor aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre te verbinden. Om mij niet geheel duidelijke redenen boden het Athenaeum en de Amsterdamse gemeenteraad hier tegenstand⁴¹. En zij hadden het recht van benoeming. Kinker bleef ambteloos burger. Hij was nu trouwens tegen de zeventig; hij had wel wat rust verdiend, zou men denken.

Kinker zelf dacht daar anders over. Hij dacht en schreef gewoon voort. Vooral bleef hij zich bezig houden met het uitdiepen van zijn wijsgerige inzichten. Meermalen sprak hij hierover in de derde klasse van het Koninklijk-Nederlands Instituut. Van die klasse was de tachtigjarige nog herhaaldelijk voorzitter, in de jaren vóór zijn dood.

Op 16 september 1845 overleed Kinker in zijn huis aan de Amsterdamse Achtergracht. Zijn vriend en executeur-testamentair, Petrus Ameshoff, schreef de volgende dag aan een kennis:

Kinker gister om 3½ uur overleden, had eene rustige nacht gehad, alles willen verscheuren; de laatste oogenblikken waren kalm. Denkelyk zullen wij zijn lijk zaterdag begraven. Ge weet dat men aan Socrates vroeg, waar men hem wilde begraven? Hy antwoordde Socrates kunt ge niet begraven, maar wel zyn stof.⁴²

Kinkers stof werd begraven in de Oudezijds Kapel.

Een vreemd fenomeen: deze geleerde en activist, maçon en satirist, wereldverbeteraar en filosoof. Kinker, de onvermoeibare. Wat was de persoonlijke drijfveer achter al zijn bezigheden? Wat was zijn karakter?

In eerste instantie hoopt men het antwoord te kunnen vinden in Kinkers correspondentie. Maar helaas - daar zijn minder antwoorden te vinden dan verwacht. Zij handelt meer over problemen die Kinker ter harte gaan - bijvoorbeeld de onrust in het Zuiden - dan over zijn hartsproblemen. De zakelijkheid overweegt. De briefwisseling toont vooral een man die voortdurend en tot het eind van zijn leven streed voor zijn idealen. Zij is ook niet compleet: een groot deel is verloren gegaan of zoek. Het zou heel wat waard zijn, als met name de correspondentie met Kinkers grootste vriend, Paulus van Hemert, opdook. Zij moet er geweest zijn.

Ook de observaties van de tijdgenoten bieden weinig houvast. De bij Kinkers overlijden uitgesproken of gepubliceerde necrologieën geven geen werkelijke informatie over zijn persoonlijkheid. Later zal ik nog uit een aantal van deze necrologieën citeren: indien zij namelijk in genootschappelijk verband uitgesproken werden, of in druk gegeven. Maar, naar negentiende-eeuwse trant, betreft het hier veeleer lofredes dan werkelijk persoonlijke herinneringen. Men beschrijft een fenomeen, maar zegt niets over de man.

Er is tot nu toe slechts één werkelijke biografie over Kinker verschenen. En die is van een tijdgenoot: M.C. van Hall. In 1853 publiceerde hij zijn *Mr. Johannes Kinker. Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften*. Van Hall kende Kinker al sinds beider studententijd in Utrecht. Van Hall behoorde niet tot de eigenlijke kring van Kinkers vrienden; er is daarvoor tenminste geen indicatie. Hij was een goede relatie en had respect voor Kinker. Zelf zegt hij, dat hij, enkele "tijdvakken" uitgezonderd, met Kinker "meerendeels vriendschappelijk verkeerd en hem in zijne loopbaan tot op zijnen dood gevolgd" had⁴³. Er staan daarom waardevolle observaties in zijn werk. Maar het is niet erg diepgravend⁴⁴. Bovendien is het geschreven vanuit een christelijk waardeoordeel. Ook lijdt het aan alle euvels van het soort biografie in het midden van de negentiende eeuw geschreven, en waarin Van Hall zelf grossierde.

Verder moeten we het doen met een aantal losse opmerkingen gemaakt door Kinkers relaties en studenten. Zij handelen zelden over Kinkers persoon. De schaarste is hier opvallend. Het lijkt wel, of men Kinker alleen in diens rol van wijsgeer, schrijver, taalkundige en zo voorts heeft kunnen waarnemen. Had men dan zo zelden met de *persoon* Kinker te maken?

Hieronder wil ik toch enkele opmerkingen maken over die persoon. Ik verzamel enige losse gegevens en leg enkele gedachten voor. Ik wil onmiddellijk toegeven, dat ook al zou ik over meer ruimte beschikken dan enkele pagina's in een inleiding, ik niet mag hopen Kinker beter recht te doen. Hij blijft voor mij enigmatisch.

Het zal eenieder duidelijk zijn dat het gevolgen heeft voor de vorming van de persoonlijkheid, als een kind min of meer als wees opgroeit. Na zijn elfde jaar restte Kinker slechts één oudere broer, terwijl van andere familie geen sprake is. Als gymnasiast was hij een intern, en daarop volgde onmiddellijk de studententijd. Onder die omstandigheden moet iemand zich een geheel eigen geesteshouding scheppen, een eigen uitgangspunt zoeken - of er komt niets van hem terecht. Bij een meer verstandelijke aanleg, en met zo'n opleiding, heeft dat gevolgen. Een wat intellectualistischer benadering van allerlei menselijke en maatschappelijke problemen ligt voor de hand.

Hier is misschien de oorzaak te vinden, waardoor Kinkers werken ons soms aandoen als 'geconstrueerd'. Zijn poëzie wordt gestuwd vanuit een centrale idee, maar het metaforische element is mager. Zijn proza lijdt minder aan beeldarmoede. Maar dat enthousiasme voor Verlichting en de mogelijkheid een betere maatschappij te stichten heeft iets eenzijdigs. Is het geen gedachtenspinsel, geen idee fixe uit de studeerkamer? Geen produkt van een wereldvreemd persoon? Ik heb de indruk, dat Kinker bij zijn vele activiteiten ten bate van 'Het Goede' in die vele genootschappen, zich eigenlijk nooit goed realiseerde dat hij met *mensen* te maken had; die ook wanneer zij uitgelegd kregen waarom deze of gene Verlichte opvatting van belang was of waarom een bepaald voorstel de ideale toekomst dichterbij zou brengen, daarna teruggingen naar huis en haard, om er hun Datheen en Cats op-nieuw op te nemen: directer soelaas voor het hart.

Er is een ander feit. De relatieve isolatie van de jonge Jan Kinker moet door nog

iets anders bevorderd zijn. Lezend in de brave, veel verdoezelende Van Hall ziet men dit eerst vrijwel over het hoofd. Deze spreekt over Kinkers “niet sterk en min-gelukkig lichaamsgestel”; later iets duidelijker over zijn

ongelukkige lichaamsgestalte, die hij niet verborg, en daarmee zelfs, even als de Göttingsche Hoogleraar LICHTENBERG, met wien hij veel overeenkomst had, spotte.⁴⁵

Die zelfspot en ironie - het welgekozen verdedigingsmiddel van de zwakke - moet de *jonge* Kinker al ontwikkeld hebben. Want Van Hall merkt ook op, in zijn negentiende-eeuwse neuswijze toon, dat in Weesp Kinker

altijd vlijtig was en bemind bij zijn medescholieren, die hij door zijne snakerijen, waarvan zijne eigen min-volmaakte lichaamsgestalte niet zelden het voorwerp was, dikwerf vermaakte.⁴⁶

Nu konden Van Halls lezers zich Kinker misschien nog herinneren. Wij niet. Waar doelde Van Hall op?

Dat wordt pas duidelijk uit andere bronnen. Zo legde de heer Bilderdijk (die waarlijk bijbels kon haten) zijn antagonisten in wijsbegeerte en wereldbeschouwing, Van Hemert en Kinker, de volgende verzen in de mond:

Zeg, Kreuple, dans ik wel; zeg, Bultnaar, ga ik recht?
Gy, voorbeeld dat ik volg, en eenig raad wil vragen!

terwijl hij ook elders, in een passage over “een misgeboort’ van dwergen”, de fysieke kwaliteiten van zijn tegenstanders in het debat betreft⁴⁷. Verzon Bilderdijk dit? Nee. Pas na deze informatie worden sommige passages in Kinkers werk begrijpelijk. Zo komt er in zijn *Janus Verrezen* een brief voor, gericht aan de “Hoog Welgebochelde Janus”⁴⁸. En de opmerking in het extreem-politieke blad *De Domkop* wordt duidelijk. De auteur daarvan (die bij lange na niet het beschavingsniveau van Bilderdijk bezat) adverteerde in zijn kolommen:

In de meeste oranje Boekwinkels is te bekomen het BOGGELJE of de *belaggelyke Poëet*, Zangspel in 3 bedryven. door de Erve KINKER.⁴⁹

Nu pas heeft ook de volgende anecdote⁵⁰ een pointe. Kinker werd eens vóór een college door een groep Waalse studenten begroet met het geroep: “Esope! Esope!”. Kinkers riposte: dat Aesopus wel de dieren liet spreken (in zijn fabels natuurlijk!) maar dat hij dit hoopte te leren aan beschaafde mensen, is vrij zinloos tenzij men weet dat traditioneel Aesopus als bultenaar afgebeeld wordt. Voor het overige is dan duidelijk dat Kinker aangaf dat het Waalse plebs kennelijk nog net die eruditie bezat dat het van Aesopus en zijn bult afwist, maar daarmee nog niet het niveau van de dieren uit de fabels haalde.

Uit het voorgaande blijkt tenminste, dat de Kinker die ook fysiek van de andere

mensen onderscheiden was, zichzelf 'hard' opvoedde, niet jeremieerde, en zelfs van zijn gebrek een voordeel maakte door het ook in zijn eigen geschriften te etaleren. De vooroordelen van de buitenwereld raakten hem niet, of niet meer. Zo deerde het hem later in 't geheel niet, dat het publiek in de Amsterdamse schouwburg wat onrustig werd, toen hij daar in 1805 op 't podium klauterde om zijn *Lierzang aan Wattier* voor te lezen. Vlak daarvoor had die beroemde actrice, bij gelegenheid van haar jubileum, de haar door Kinker op het lijf geschreven *De vereeniging van het verhevene met het schoone* uitgesproken en uitgebeeld. Na eerst geconfronteerd te zijn met de Gratie zelf, moet het publiek Kinker wel als Quasimodo ervaren hebben: het reageerde wat bezeerd⁵¹.

Doorzettingsvermogen; de bereidheid elk probleem vanuit de eigen persoonlijkheidsstructuur geheel opnieuw te doordenken zonder zich aan de opinies van anderen te storen: dat zijn eigenschappen tekenend voor Kinker. Van Hall laat zonder veel woorden te zeggen voortdurend merken dat Kinker niet iemand was met wie men altijd gemakkelijk om kon gaan. Over hun studentenjaren sprekend zegt hij, dat het moeilijk was Kinker enige gematigdheid van optreden bij te brengen wanneer hij weer eens tegen de publieke opinie inging⁵². Maar bij Van Hall is niet veel echt begrip te vinden voor de Einzelgänger Kinker. Voor hem is het een blijk van de curieuze eigenschappen van zijn onderwerp, wanneer hij Kinker - sinds enige tijd zoek - vindt op diens kamer, op bed, met viool in de hand en beschreven muziekbladen om zich heen: bezig voor zichzelf uit te vinden zonder leermeesters hoe de muziektheorie in elkaar zou moeten steken⁵³. De afkeer van de wat bourgeoisie Van Hall voor intellectuele hoogstandjes van de solipsist Kinker schemert er doorheen, wanneer hij schrijft:

In zijnen omgang was zijne tegenspraak niet altijd het gevolg van overtuiging, maar voerde hij die niet zelden aan tot oefening, zoo van zijn' eigen geest, als dien van anderen. Vandaar, dat hij in Wetenschappelijke en Letterkundige bijeenkomsten zich nu en dan in strijd met zich zelven voordeed. Hoe verwonderde men zich dan over zijn scherpzinnig schertsend vernuft, en, wanneer hij ernstig sprak, over zijne aankleving van beginselen, die hij vroeger en te goeder trouw had voorgestaan! Hij spaarde dan ook zich zelven niet, en offerde dan wel eens begrippen, die de zijne niet waren, ten einde een ander gelegenheid te geven, zijne krachten tot wederlegging te beproeven, om die op zijne beurt, en met de wapenen der Redeneerkunst [...] weder te bestrijden.⁵⁴

Toch een beetje een enfant terrible, die Kinker, zo proeft men uit deze woorden. Inderdaad moet Kinker een gevreesd debater geweest zijn. In zijn werk treft het vermogen op koele, analytische wijze schijnbaar complexe problemen aan te pakken.

Maar in het debat vond hij het nooit nodig zijn tegenstander echt te bezeren. Kinker bleef altijd 'eerlijk'. In het dagelijks leven moet de gespreksgeenoot echter vaak het gevoel gehad hebben te converseren met de storm. Slechts één voorbeeld van de gevoelens die opgewekt werden door alleen al de aanwezigheid van Kinker.

Willem de Clercq, een Réveil-man, vermaard om zijn improvisaties voor groot publiek waarbij hij in een soort dichterlijke roes in gevarieerde poëtische vorm over opgegeven onderwerpen kon spreken, voelde zich als verlamd toen hij merkte dat iemand Kinker meegebracht had. In zijn dagboek schrijft hij:

Een klein mannetje stond op eens voor mij, en dit was *Kinker*. Men behoeft hem slechts enkele woorden te hooren spreken, om de volheid van eigen kracht en de scherpzinnigheid van zijn geest te bewonderen. Er is een zekere *undaunted spirit* in hem, een zekere vastheid, zelfs voor de bliksem onvernietigbaar. Het is diezelfde kracht, om van anderen naar boven op te werken, om den toren van Babel te stichten, en in het midden van de kracht om zich in iedere plaats te stellen, een Goetheaansche afwezigheid van het orgaan van geloof en onderwerping. Veel minder edel is alles bij hem, dan in de fysionomie van Tollens en Spandaw, doch hij is toch grooter, universeeler genie dan beiden. Een man, die niet gelooven wil, en toch te waarachtig groot denkt, om absentie van geloof te kunnen verdragen. Men behoeft hem slechts twee woorden te hooren spreken, om de juistheid van zijn blik te beseffen. Zooals hij stel ik mij Pope voor, die ook eminent satirisch was.⁵⁵

Hier beschrijft De Clercq Kinker als iemand die op eigen kracht de hemelen bestormt, met de geest van een Prometheus. Hij is een Faust; ja zelfs een Lucifer - naar hem als aarts-opstandige en onbuigbaar trotse verwijst het "*undaunted spirit*". Zo benoemt Milton Lucifer in zijn *Paradise Lost*, wanneer Satan op zoek gaat naar een nieuwe wereld voor hem alleen (II, vs. 955-956). Dat Lucifermotief komt dan ook straks in De Clercqs improvisatie terug. Hij krijgt een thema opgegeven: het treurspel. En:

Kinker stond voor mij. Alleen het waarachtig verhevene kon hier treffen. Kinker moest verpletterd worden, en het genie van den dichter voor het oogenblik den spot van den satirikus geheel verdringen. Ik dank God, dat de improvisatie gelukkig was. Het begon met den oorsprong der Kunst. Karakteristiek van Aeschylus [...]. Toen de slotzang van Vondel's Lucifer [...]. [Kinker] was reeds bij de eerste regels opgestaan en naderde mij met half genialistischen, half opstandvollen blik, met de kracht van den man die een nieuw verschijnsel ziet, daarop afgaat en als het schijnt wil ontscheuren. Nimmer voelde ik mij zoodanig in een geestelijken strijd, en het was of ik hem met Alexandrijnen van mij afhield. God gaf mij de kracht om toen toch van den gevallen Lucifer en den priester van Jehovah te durven spreken.⁵⁶

Beter dan wie ook, voor of na hem, heeft De Clercq hier de confrontatie beschreven tussen de voorgangers van twee beschavingen, twee geloven. Ja, geloven. De Clercq ziet hier een botsing tussen de (Kinkeriaanse) Verlichting en het bijbelse Christendom. Vandaar dat hij deze ontmoeting getoonzet heeft in een bijbelse sleutel. Het werk van de Kinkers is als het werk aan de *toren van Babel*. Deze toren kan hier moeilijk iets anders zijn dan alles wat volgens niet-religieuze principes opgebouwd werd: wijsbegeerte, Verlichting, een nieuwe maatschappij. Dat zijn loten

van dezelfde stam, stenen van hetzelfde bouwwerk.

Maar waar de christen De Clercq zijn veroordeling uitspreekt, ziet de *dichter* De Clercq toch nog iets anders. Hij ziet dat het werk van de architect Kinker niet noodzakelijk anti-God is (en dáárom misschien is dat werk “voor de bliksem onvernietigbaar”). Kinkers persoonlijkheid is “te groot [...] om absentie van geloof te kunnen verdragen”. De dichter De Clercq begreep, dat hij in het geval-Kinker wel degelijk met een geloof van doen had; met een *positief* iets. Kinkers gebouw had niet ten doel de hemel te bestormen. Het werd alleen opgericht voor de mens.

Wat later kan De Clercq het evenwel toch niet nalaten Kinker opnieuw voor te stellen als de man van de *hubris*. Weer als christelijk partijganger sprekend zegt hij:

Da Costa had zijn voorafsprak bij den *Hymne*, die allen electriseerde, maar waarbij Kinker in zich zelf gekeerd ging en bij het vermeerderen der loftuigingen eindelijk uitriep: “Ja jammer is het dat zooveel talent geheel aan het obscurantisme gewijd wordt.” Bitter waren voorts zijn aanmerkingen over de Bilderdijsche school. [...] Kinker moet het ontwaren welke ontzettende veroveringen Bilderdijs en de zijnen gemaakt hebben. De trotsche zoon der rede en wijsbegeerte, de bouwer van eigen schepping, kan het niet verzwelgen, dat een nieuw geslacht verrijst; dat hetgeen vóór twintig jaren in de eeuw der wijsbegeerte belachelijk scheen, thans weder geheiligd wordt.⁵⁷

De *trotsche zoon der rede*... daarmee is De Clercq weer terug bij die trotse “zonen der mensen” uit Genesis 11, de bouwers van hun eigen paradijs.

Die doordringende blik van Kinker waarover De Clercq schrijft, moet zeer karakteristiek geweest zijn. Die blik verzwakte niet op Kinkers latere leeftijd. Potgieter maakte na 1830 nog een lezing mee van Kinker, in Felix Meritis. Hij spreekt over de uitdrukking waarmee (toen de zaal wat onrustig werd omdat Kinker wat te veel wijsbegeerte van een ongewenst soort in zijn speech deed) “van onder de zware wenkbrauwen zijne oogen door hunnen ernst dien storm bezwoeren en beschaamden”⁵⁸. Die blik komt wellicht nog het beste tot uitdrukking in het portret vóór in dit boek opgenomen. De expressie doet denken aan die van Napoleon, en getuigt van wilskracht, analytisch vermogen, innerlijke zekerheid⁵⁹.

Kinkers rechtlijnigheid; zijn onverstoorbare drang zijn weg tot het einde toe te bewandelen; zijn zelfgevormde moraal, zijn in alles terug te vinden. “In al zijne burgerlijke handelingen en verbindtenissen [was hij] steeds naauwgezet en getrouw” verklaart Van Hall⁶⁰, die er aan toevoegt dat hem dat dikwijls zelf gebleken was.

Inderdaad. Elke onderzoeker, archiefspeurder vindt bij elk onderzocht subject wel eens een geraamte in de kast. Er is een handeling ten eigen bate verricht waar dat niet te pas komt, er is een faux pas gemaakt. Maar niets van die aard is bij Kinker te vinden. Een zonderlinge ervaring. Kinker was nooit advocaat van kwade zaken. Hij schreef (bijvoorbeeld in zijn satires) nooit zodanig over anderen dat in de eerste plaats de persoon beschadigd werd, in plaats van het standpunt. In zijn

bestuurlijke loopbaan poogde hij nooit een zaak te beslissen door het gebruik van kwalijke pressiemiddelen (er is één affaire waar ik aarzel: dat is het opduiken van het valse Charter van Keulen; dat document moest er toe dienen bepaalde maçonnieke opvattingen meer geloofwaardigheid te verlenen). Het opvallende aan Kinker is, dat hij altijd een 'honnête' persoon blijft. Waar botsingen plaatsvinden, prefereert hij het argument, het debat. Pas na lang aarzelen zet hij mensen als Bilderdijk - die zijns inziens van oneerbare middelen gebruik maakte om zo'n debat in zijn voordeel te beslechten - op hun plaats⁶¹. Zelfs dan nog geeft hij aan waarom en waarin Bilderdijk groot is.

Diezelfde rechtlijnigheid en hardnekkigheid waren oorzaak dat Kinker werkelijk nieuw fundamenteel onderzoek kon verrichten. Bewijs daarvan zijn Kinkers studies over algemene taalkunde en prosodie.

Diezelfde eigenschappen, gecombineerd met zijn idealisme, maakten het hem mogelijk met zoveel inzet en ten koste van zoveel tijd op te treden als bestuursman in de belangrijkste genootschappen van zijn tijd. Maar ook: de consequenties te trekken, als hij zijn positie in een dergelijk gezelschap niet langer moreel verdedigbaar achtte. Het was waarschijnlijk omdat hij inzag dat in Felix een werkelijk 'verlichte' beleidslijn niet mogelijk was (gezien het standpunt van het gros der leden inzake toelating van joden), dat hij daar zijn bestuurlijke positie verliet. Het is vrij zeker dat een soortgelijke ervaring in de vrijmetselarij hem dwong zijn gedachten te bepalen over het wezen van de Orde - waarna hij een jarenlange strijd begon met het doel een hervorming van deze organisatie te bewerkstelligen.

Was het hierbij gebleven, dan had Kinker wel eens de trekken hebben kunnen krijgen van een filister of fundamentalist; van iemand voor wie de richtlijnen en de theorie van meer belang zijn dan de ruimte van het leven. Maar Kinker is geen Duitse schoolmeester, en geen Rechthaber. Er is bij hem levendigheid, creativiteit, ironie, humor. Het zou een genoegen zijn ten bewijze daarvan talloze passages te citeren uit zijn (vooral vroege) werk. De ruimte hiervoor ontbreekt. Niet voor niets gaf Kinkers taalvermogen het enkele tijdgenoten in hem met Sterne te vergelijken. Die observatie alleen al maakt duidelijk dat Kinker ook lachend de wereld kon bekijken. Zelfs die wereld die hem niet aanstond. Zo heeft weliswaar zijn satirisch-politieke blad *Janus Verrezen* een diep-bezorgde toon, en daartoe gaven de ontwikkelingen in de jaren 1795-1798 ook zeker aanleiding. En goede satire is onmogelijk zonder wezenlijk geëngageerde morele belangstelling. Maar er is ruimte te over voor het spelelement. In pseudo-reisbeschrijvingen, pseudo-beursberichten, pseudo-advertenties en vele andere vormen wordt aanhoudend verslag gedaan van de gekten van de dag, worden voortdurend de hersenspinsels en utopieën van het moment gepersifleerd. Elke aflevering begint met het embleem van de Januskop. Van elkaar afgewend en toch verbonden, zijn hier de hoofden te herkennen van de wijsgeren Heracliet en Democriet: de wenende en de lachende filosoof. *Sunt lacrimae rerum*: maar er is ruimte voor de lach.

Wel kon boven die glimlach soms de blik van de basilisk gevonden worden. Kinkers spot kon dodelijk zijn. Dat bewijst hij herhaaldelijk in zijn *Post van den Heli-*

con (1788-1789). Hier worden auteurs aan een behandeling onderworpen die een Van Deyssel afgunstig kan maken. Na de hierin opgenomen parodiërende ballade 'Alrik en Aspasia' was het voor Feith en andere sentimentelen haast ondoenlijk geworden nog een andere romance te schrijven. Feith werd, als denker, trouwens het leven onmogelijk gemaakt door Kinkers *Brieven van Sophië aan Mr. Rhijnvis Feith* (1807). Hier bleek de Zwollenaar niet meer dan een fijt op het lichaam van de filosofie, ongeacht zijn goede bedoelingen.

Kinkers spot hoefde niet altijd terminale gevolgen te hebben: de kneep had soms iets weg van een aai. Kinker kon inschikkelijk zijn. In 1800 drong de commissaris van de Amsterdamse schouwburg, J.A. Zubli, er bij hem op aan de Kantiaanse tendens af te zwakken in het bij de eeuwwisseling op te voeren stuk *Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw*. Zubli, gewaarschuwd door enkele christelijke zeloten, had bespeurd dat er onder meer ten gevolge van die strekking op het toneel een "Priester der Christenheid" verscheen. Die priester was daar echter wel in het ex aequo gezelschap van priesters van de Perzische, joodse en nog veel meer godsdiensten. Kinker liet hen daar optreden om te laten zien dat in de verlichte negentiende eeuw al die aspecten van waarheid die in de afgelopen millennia te zien waren geweest, nu naast elkaar konden bestaan, in tolerantie. Zubli vreesde rumoer. Kinker reageerde nogal laconiek. Hij schreef Zubli, dat gedurende die scène bedoelde Priester van de Christenheid dan maar moest verdwijnen, 'en in de foyer een pijp gaan roken'⁶².

Dit ironisch vermogen en deze wat laconiek-spottende toon zijn karakteristiek voor Kinker. Hierbij zal de toegesprokene door een gevoel van onzekerheid bekropen zijn: wordt mij hier iets toegegeven? of wordt mij wegens kleingeestig gedrein iets toegestaan? Diezelfde ironie is herkenbaar in de wijze waarop Kinker zijn Luikse collega Rouillé antwoordde. Deze hoogleraar in de Franse letteren was, in het kader van de algemene Waalse strategie van Hollanders-pesting, met zijn studenten veel te vroeg de collegiumruimte binnengevallen waarin Kinker zelf nog voor zijn eigen toehoorders aan het spreken was. Ik laat Kinker zelf aan het woord:

Even als of hij mij niet hoorde, liep hij naar het spreekgestoelte toe, keerde eindelijk als verwonderd te rug, en bleef aan de deur staan tot ik gedaan had. In 't voorbijgaan, zeide hij mij, *qu'il était tombé là au milieu de l'auditoire comme une bombe* [kanonskogel, AH]. Ik antwoorde hem slechts dat hij zich geweldig vergiste: want dat het slechts een pistoolskogel was.⁶³

Wellicht begreep het driftige Gallische haantje pas later, dat Kinkers heuse antwoord hem desondanks tot ondermaats scharrelhoen bevorderd had.

Deze ironie moet zich ontwikkeld hebben als deel van een vrolijke natuur. Ook Bilderdijs schoonzuster, M.P. van Elter-Woesthoven, spreekt van "Kinkers grapjens, zo als hij er ons [...] in menigte heeft opgedist"⁶⁴. Zij spreekt in een tijd waarin Kinker nog gemeenzaam met Bilderdijk en diens familie verkeerde.

Kinkers rechtlijnige wijze van denken en doen werd dus altijd enigszins verzacht door zijn laconiciteit, zijn gevoel voor het absurde wanneer iets al te zwaar werd

opgenomen. Er zijn honderden opmerkingen in zijn brieven te vinden, waaruit blijkt dat hij nooit zijn gevoel voor de dubbele bodem van de taal verloor, of zijn zintuig voor valse autoriteit:

Ik heb bij deze gelegenheid ontdekt, dat er ook een soort van despotieke liberalen bestaat die wel met kracht beweren, dat de Koningen om het volk zyn, en niet het volk om den Koning; maar daarbij vergeten, dat de professoren om de studenten, maar niet de studenten om de professoren zyn.⁶⁵

Ik heb u nog vergeten te schrijven, dat men hier in Luik niet weinig gromt over de Protestantsche kerk, welke thans in de stad is, en waarin de zoon van Dominee Chevalier den dienst doet voor het Garnizoen. Hij preekt, gelijk ik van anderen hoor (want ik zelf ben er nog niet in geweest) zeer orthodoxsch; ook dit is verkeerd: want dit veroorzaakt, dat zij, die een weinig verder zien dan de anderen, zyn preken gelyk stellen met die van hunne paters; terwyl de ware katholieken, daarom niet minder beweren, dat die kerk eene Synagoge des Satans is. Ten minste zou hij, de enkele keeren wanneer hij in het Fransch predikt, wel eenige sporten hooger kunnen gaan staan [...]. Ik zal Domine Chevalier eens laten preken over den steen die door de bouwlieden verworpen is; - niet evenwel, om een steen des hoeks te worden, maar om door de sloopers te laten vergruizen; terwyl men de *eigenlyke sloopers* met eer en aanzien beloont.

Doch ik moet niet driftig worden.⁶⁶

Drift. Dat is iets waartoe een onpartijdig toeschouwer die toch zijn idealen heeft, zich wel kan laten verleiden. Diogenes wordt Alexander. Driftigheid: dat zou wel eens één van de ondeugden van Kinker geweest kunnen zijn. 't Is natuurlijk wel een kwaal van een rechtlijnig mens. Van andere ondeugden horen we niets. Evenmin van kwalen. De werkzame Kinker leefde een matig leven. Hij at of dronk niet overmatig - al zal dit wel eens moeilijk geweest zijn, bij al die feesten, openingen en sluitingen van het genootschappelijke jaar, tafelloges. Nu ja, hij *snoof*, deelt hijzelf half-lachend mee⁶⁷. Hij bleef zijn gezondheid behouden tot zijn dood. Alleen de linkervoet wilde in zijn ouderdom niet meer goed mee⁶⁸.

Eén ding wordt nooit helemaal duidelijk. Had Kinker eigenlijk echte vrienden? Als vriend zag hij wel de arts Johan Rudolph Deiman; dat is wel duidelijk, mede gezien zijn *Klaagzang bij het graf van mijnen vriend Deiman*. Maar deze medekantiaan overleed al in 1808. En wat valt te zeggen over zijn talloze andere relaties en medestrijders? Paulus van Hemert, bij wie hij in zijn vakanties later zo veel tijd doorbracht, moet een vriend geweest zijn. Het is jammer dat er nog vrijwel niets van hun correspondentie - die er toch geweest moet zijn - teruggevonden is. Weinig is echter bekend over het contact van Kinker met andere vroege Kantianen, zoals J.F.L. Schröder en Le Fèvre. In A.R. Falck raakte Kinker duidelijk teleurgesteld. Warmte is er wel te vinden in zijn brieven aan Tollens, aan Immerzeel Jr. In de brieven aan Tollens herinnert Kinker herhaaldelijk aan de vriendschap genoten in de Rotterdamse vriendenkring. Hij doelt dan op de afdeling te Rotterdam van de Hollandsche Maatschappij, waarvan naast Tollens ook personen als Van Reese-

ma, W. Messchert en Immerzeel deel uitmaakten. Die noemt hij dan ook. Maar dáár, te Rotterdam, kan Kinker onmogelijk vaak geweest zijn.

Veel van zijn correspondenten kunnen niet werkelijk vrienden genoemd worden. Er zijn er velen, die ambtshalve namens hun maatschappij of genootschap schrijven. Er zijn er, zoals de Amsterdamse notaris Fabius bij wie Kinkers zoon David op kantoor werkte, die Kinker min of meer gebruikte als klaagmuur: mensen bij wie hij zijn Luikse problemen kwijt kon. Fabius zal zich daartoe graag hebben geleend: hij legde wel meer voor de regering het oor te luisteren. De minister Van Maanen werd gaandeweg door Kinker steeds meer beschouwd als iemand met begrip voor zijn opvattingen en zijn situatie. Maar na 1830 was ook hun relatie geen lang leven beschoren.

Op het terrein der familiebetrekkingen resteert ons niets of weinig. Er zijn geen brieven van vrouw en kinderen. Wel wordt uit de correspondentie met Fabius duidelijk, dat Kinker zorg voor zijn zoons had.

Al met al is er weinig terug te vinden van het soort contacten dat ons inzicht kan geven in de *dagelijkse* Kinker. Misschien moet geconstateerd worden dat Kinker voor bijna allen eerder een fenomeen, een verschijnsel bleef, dan een man met wie het goed was een glas te drinken en het over niets te hebben.

Toch is er een heel andere groep mensen die door daden en in geschrifte er blijk van heeft gegeven in Kinker een bijzonder mens te hebben gezien. Het is een aantal studenten uit Luik, vooral diegenen die een tijd lang in Kinkers studentengezelschap Tandem hebben doorgebracht. Mensen als J.F.X. Würth, Lucien Jottrand en Edouard Capitaine. Jottrand verwierf zich later een naam in de Belgische politiek. Hij bleef in een ongunstige tijd het Nederlands verdedigen: hij bewonderde Kinker⁶⁹. Capitaine werd een vriend van het gezin-Kinker. Hij bood hulp tijdens Kinkers krijgsgevangenschap in 1830. Toen Geertruy de Clercq enkele jaren ná Kinker in Amsterdam stierf, gaf zij de wens te kennen dat Capitaine van haar overlijden in kennis gesteld moest worden⁷⁰.

Maar, wanneer deze mensen over Kinker schrijven, is het met die aparte klank die de verering voor een geliefd leermeester aanbrengt. Het is moeilijk hier te spreken van vriendschap in eigenlijke zin.

Het zal ook in de toekomst, wanneer er wellicht nog meer gegevens beschikbaar komen, moeilijk zijn een goed zicht te krijgen op de persoon Kinker. Aesopus leerde de dieren spreken. Ook deze Aesopus probeerde dat. Maar wat was zijn eigen moedertaal?

3. De genootschapsman.

Enigszins gramstorig schreef een Frans bestuursambtenaar in de tijd waarin de Napoleonistische ambtenaren hier de dienst uitmaakten:

Over het algemeen worden de Franschen in Holland nergens ontvangen. In

Amsterdam wordt door niemand een salon gehouden [...]. En de Hollanders trekken zich terug in wat zij hun *colleges* noemen, een soort van clubs ontoegankelijk voor Franschen, daar alleen leden er toegang hebben, en zij blijven daar onbereikbaar voor iedere poging tot toenadering en fusie.⁷¹

Die colleges - ook wel "tabakscolleges" genoemd - werden door de Fransen als een haard van onrust beschouwd. Maar toen de Franse prefect De Celles een voor-aanstaande Amsterdammer, Antonie Warin, ervan betichtte van zo'n tabakscollegelid te zijn, stooft deze op en verklaarde dat voor onwaar: hij was slechts lid van de deftigste gezelschappen van Amsterdam⁷². Waar Warin nu precies lid van was, is hier niet zo interessant. Misschien was Warin wel lid van Felix of Doctrina, waar de ontwikkelde burger geacht werd zich voor iets méér te interesseren dan voor alleen pijp, glas en kout. Boeiender is het feit dat de burger eind achttiende en begin negentiende eeuw blijkbaar vanzelfsprekend lid was van een of ander gezelschap, van welke aard dat verder ook was. Dat fenomeen van zich in een genootschap of maatschappij te verschansen, wordt inderdaad al aan het begin van de achttiende eeuw zichtbaar.

Momenteel is het onderzoek naar die genootschappen in volle gang⁷³. Een eerste typologie is al ontworpen. Ik kom daar later op terug. Maar wat had een man als Kinker nu met dit verschijnsel vandoen?

Deze rechtlijnige, zijn eigen weg zoekende man heeft zoals hierna beschreven wordt intensief deelgenomen aan het genootschapsleven. Hij is lid geweest van (of had relaties met) een twintigtal gezelschappen - voorzover mijn kennis nu reikt. In een aantal gevallen (en beslist niet de onbelangrijkste) was hij zelfs bestuurder. Meer nog. Als lid, of bestuurder, blijkt hij er geprononceerde ideeën op nagehouden te hebben welke idealen de leden in genootschappelijk verband dienden na te streven. Welk patroon tekent zich hier af? Ik vat Kinkers activiteiten in het volgende samen. Ik geef eerst overzichten van zijn handelen in de drie belangrijkste organisaties waarin hij werkzaam was en maak daarna enkele opmerkingen over zijn relaties met de resterende gezelschappen.

Het Amsterdamse genootschap Felix Meritis⁷⁴ was vóór de eeuwwisseling in die stad zeker de belangrijkste culturele organisatie. In wezen bleef de ledenrecrutering tot die stad beperkt. Het was in 1777 opgericht om de gezeten Amsterdamse burger een kans te geven in georganiseerd verband de kunsten en wetenschappen te beoefenen. Kinker werd in 1791 lid (hij was toen zevenentwintig jaar) van het departement letterkunde (één van de vijf bestaande departementen). Dat departement had drie "directeuren", of "bestuurders. Kinker werd directeur in 1797; op basis van die functie werd hij nadien gekozen als één van de commissarissen (zeg maar: topbestuurders) van de gehele maatschappij. In 1803 bedankte hij, én als commissaris, én als lid. Een reden geeft hij niet. Maar die is wel af te leiden. Een groot deel namelijk van de bestuurlijk-organisatorische voorstellen die hijzelf indiende dan wel ondersteunde werd door de gezamenlijke leden van Felix bij stemming verworpen.

In welke richting gingen die voorstellen? Er zijn er verscheidene. Kinker was

voorzitter van een systeem waardoor het aan personen met talenten op het gebied van kunsten en wetenschappen gemakkelijker gemaakt zou worden toegang te krijgen tot Felix. Door de hoge entreegelden en contributies was dat niet voor iedereen mogelijk; financiële status was een voorwaarde voor het lidmaatschap. Kinker had zich gerealiseerd dat de werkzaamheden van de bij tijd en wijle bijzonder in-energieke leden, die soms alleen maar voor de vorm lid waren, er niet toe bijdroegen dat in Felix een werkelijk hoog niveau bereikt kon worden. Van een uitstralende werking van Felix was al helemaal geen sprake. Het ideaal van zelfontplooiing en kennisverwerving bleef op deze wijze een dode letter. Kinkers streven slaagde slechts gedeeltelijk. Een in aantal beperkte groep talenten werd toegelaten en hoefde niet de financiële offers te brengen van het gewone Felixlid. In samenhang met het voorgaande zette Kinker er zich voor in om niet alleen in zijn eigen departement maar binnen de *gehele* maatschappij de werkzaamheden op een hoger niveau te brengen. Hij ondersteunde een initiatief ook vrouwen in beperkte mate de mogelijkheid te geven in Felix geïnstrueerd te worden. Tevens raakte hij, als een soort mediator, betrokken bij een voorstel van het Felixlid Van der Vuurst joden tot Felix toe te laten (Felix had een statutaire bepaling dat slechts christenen lid mochten worden). Daar Van der Vuurst slechts bedoelde joden van bepaalde politieke signatuur toe te laten en Kinker dit beschouwde als een onoirbare politisering van het ledenbestand, had dit initiatief geen succes (Kinker deed geen ogenblik een beroep op de genoemde statutaire clausule; gezien zijn elders met klem verdedigde mening dat joden van welke organisatie dan ook lid mochten worden, kon die bepaling waarschijnlijk niet zijn goedkeuring wegdragen en vermeed hij daarom die zelfs maar te noemen. Bij zijn mede-Felicianen lag dat anders). In het algemeen werden Kinkers pogingen om Felix' doelstellingen te bevorderen door het genootschap open te stellen voor talent, vrouwen enzovoorts, getorpedeerd of gefrustreerd door de in dergelijke gevallen voorgeschreven hoofdelijke stemming onder de leden. Die viel negatief uit. Het gemiddeld Felixlid bleek niet zo vreselijk geïnteresseerd in meer openheid of in progressie van wetenschappen en kunsten. Er zijn tevens aanwijzingen dat Kinkers pogingen om, bijvoorbeeld bij het lijkeest voor Washington en bij het feest om de overgang naar de negentiende eeuw te vieren, die gebeurtenissen in het kader van de Verlichting een bepaald accent te geven, in het geheel niet in goede aarde vielen bij een deel van de leden. De Felicianen wensten niet zozeer vooruitgang en Verlichting voor allen, als wel een gerespecteerde plaats voor zichzelf achter de gevelramen van de Felixburcht.

Gedurende Kinkers actieve jaren in Felix zijn er telkens geluiden te beluisteren, op basis waarvan de conclusie gewettigd is dat er een soort partijvorming bestond in Felix. Er waren belijdend christenen en aanhangers van de Verlichting. En wel van die Verlichting zoals gepropageerd door Kantianen en voorstanders van diens "critische wijsbegeerte". De combinatie Kant en Verlichting wordt ook duidelijk zichtbaar in de door Kinker in Felix gebrachte redevoeringen en gedichten. Het is in dit verband opvallend dat ná het lid worden van Kinker, op zijn of andermans voorstel, ook anderen die diezelfde richting toegedaan waren lid worden van het departement letterkunde. Ik noem: de bekende Paulus van Hemert, J.F.L. Schrö-

der, Le Fèvre. Ook anderen treden toe die bekend stonden als duidelijke voorstanders van het Verlichtingsdenken; zoals Helmers en Loots. De bezetting van het departement lijkt ververst te worden. Aangezien dit fenomeen - en dikwijls gaat het zelfs om dezelfde namen en personen - zich méér voordoet telkens als Kinker ergens lid wordt, vind ik hier een eerste grond om ook zonder zeer ver gaand prosopografisch onderzoek (dat overigens in de toekomst wel nodig blijft) te mogen spreken van een groep rond, of onder leiding van Kinker. Deze groep had begrip voor of deelde Kinkers Verlichtingsidealen; en ondersteunde zijn bestuurlijk streven om de in sommige genootschappen aanwezige introverte houding om te buigen. Het doel is dan een situatie te creëren waarbij het in het gezelschap aanwezige talent rendement afwerpt naar buiten. Kennis, informatie, gedachtenontwikkeling moeten aan grotere groepen dan alleen het genootschap zelf ten goede komen. In bredere lagen van de maatschappij moeten vele individuen in de gelegenheid gesteld worden te werken aan morele zelfontplooiing en kennisverdieping. Daarvan profiteert dan ook weer de maatschappij in haar geheel.

Bij Felix valt te constateren: Kinkers letterkundige en wijsgerige productie, naast zijn handelen als bestuurder, duidt op een streven (hoewel dat af en toe nog iets aarzelends lijkt te hebben, mogelijk als gevolg van onervarenheid) waarbij hij Felix ziet als *middel* om zijn Verlichtingsideaal beter gestalte te geven.

In het jaar 1800 behoorde Kinker tot de oprichters van de Bataafsche maatschappij van taal- en dichtkunde. De maatschappij was niet van locale aard: zij was een fusie van drie genootschappen uit Amsterdam, Leiden en Rotterdam. In de eerste jaren is zijn positie wat diffuus. Mogelijk is dat zo doordat pas vanaf 1804 het archief van de afdeling Amsterdam een duidelijk beeld begint te leveren. Maar nadien is hij onomstreden een van de belangrijkste figuren in deze maatschappij. Regelmatig wordt hij gekozen in het bestuur van de - niet alleen getalsmatig - belangrijke Amsterdamse afdeling. Ook is hij enige keren landelijk voorzitter (1807/08; 1812/13). Het is verleidelijk hier een relatie te leggen met het door Kinker beëindigen van zijn actieve rol in Felix Meritis, in 1803.

Inderdaad wordt na de eerste jaren het meer 'uitgaande' en propagandistische karakter van de maatschappij versterkt. Dat kon des te gemakkelijker waar dit genootschap toch al niet van locale aard was. De vorm van dit systeem werd in 1804/1805 in Amsterdam uitgedokterd. Men wenste niet zozeer aan 'oefening' te doen, als wel aan informatie op verlerlei terrein door gezaghebbende figuren; succesvolle sprekers konden ook in andere afdelingen optreden. Dit werd mede uitgedrukt in de verbreding van de doelstelling van de maatschappij: in 1806 werd de naam dientengevolge veranderd in "Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen". Wetenschappen als geschiedenis en wijsbegeerte werden duidelijk mede object van de speeches en prijsverhandelingen; daardoor werd ook de mogelijkheid groter een bepaald concept voor de samenleving te propagereen. Amsterdam ging in haar ijver voorop. In de daar heersende sfeer van enthousiasme groeide het aantal leden sterk. Een afdeling als Leiden bleef daar sterk bij ten achter. Leiden leek minder ingenomen met de achtergrond van de veranderingen.

gen. Misschien moet hierin ook de reden gezocht worden, dat die afdeling af en toe in gebreke bleef haar aandeel te leveren in het landelijk bestuur. Dat kan hiermee samenhangen, dat Leiden (een plaats waar de kring rond Bilderdijk aan invloed begon te winnen) minder enthousiasme bestond voor het Verlichtingsdenken. In Amsterdam had dat wél duidelijk de overhand. Het bewijs is te vinden in de onderwerpen van de redes en in de prijsstoffen. Hier kan men veel karakteriseren door de trefwoorden Verlichting en kritische wijsbegeerte. Overduidelijk is ook het streven zich ten aanzien van de Nederlandse samenleving te gedragen als een soort voorhoedepartij. Hier moest het voorbeeld gegeven worden; hier moesten de beste specimina van literair-theoretisch, wetenschappelijk en maatschappelijk denken geëtaleerd worden. Hier moesten fundamenteën gelegd, waarop Nederland kon voortbouwen. De strijd met de andere moderne beschavingen (de Franse!) behoefde dan niet geschuwd te worden. Wat de letterkunde in de brede zin des woords genomen aangaat, worden dan ook door de maatschappij regelgevende studies gepubliceerd voor de Nederlandse grammatica, spelling en prosodie, door respectievelijk Weiland, Siegenbeek en Kinker. De zo gesnoeië boom kon opnieuw weer bloeien. Maar men had een nog breder concept. Lag het aan Kinker en de Amsterdamse afdeling, dan moesten het Verlichtingsdenken en de kritische wijsbegeerte de basis verschaffen om de nieuwe tijd tegemoet te zien. Een vernieuwde maatschappij moest er komen, ondanks de ziekte van Europa. Op het dieptepunt van de Nederlandse geschiedenis - vlak vóór de slag bij Leipzig, toen er nog geen uitzicht was op de val van Napoleon - sprak Kinker als voorzitter nóg over de taak beschaving en verlichting ten behoeve van het volk te bevorderen en te stimuleren.

Van deze uitwaarts gerichte attitude van Kinker en de zijnen getuigt ook het verwelkomen van vrouwen bij de lezingen (iets waar men zeer trots op was). Na de val van Napoleon poogde men onmiddellijk het aantal afdelingen te vergroten. In 1818 kwam er een afdeling in Den Haag bij. Een poging door Kinker in 1815 een afdeling in Gent op te richten lijkt geen resultaat gehad te hebben.

In 1818 vertrekt Kinker naar Luik. Sinds zijn vertrek lijkt de maatschappij aan spankracht te verliezen. In de jaren '20 wordt duidelijk dat een groep van behoudender, christelijker signatuur aan invloed wint. Na zijn terugkeer in 1830 speelt Kinker geen belangrijke rol meer, hoewel hij nog spreekt over onderwerpen als de ontwikkelingen in Europa en de duiding van de Europese geschiedenis.

Dat in andere afdelingen wel eens iets gemompeld werd over het té Verlichte of Kantiaanse aspect van het Amsterdamse enthousiasme, lijkt terecht indien men ziet welke mensen in Amsterdam van belang waren. Naast Kinker vindt men daar (weer!) mannen als Paulus van Hemert - hij werd tot erelid benoemd bij zijn vertrek naar Den Haag, in 1810 -, Johan Rudolf Deiman (een bijzondere vriend van Kinker, helaas reeds in 1808 overleden), Doornik, Le Fèvre: duidelijk Kantianen. Er zijn meer sympathisanten met Kant en Verlichting: Schröder, Helters, Kuyper, Loots, Klijn en C. Vollenhoven. Er zouden meer namen te noemen zijn. Maar in dit talrijke gezelschap alleen al ontmoeten we een zeer slagvaardige Gideonsbende van ijverars voor de Verlichting. Van hun gids-bewustzijn zijn herhaaldelijk de sporen aan te treffen. Niet voor niets werd in het bestuursverslag van 1808 met

trots geconstateerd dat nu in deze maatschappij de beste geesten van Nederland verenigd waren.

Een zeer bijzonder 'genootschap' is de vrijmetselarij. Deze vorm van sociabiliteit, zo populair geworden in heel Europa gedurende de achttiende eeuw, is een van de moeilijkste om er vat op te krijgen. Hier poogde men niet zich in kunsten of wetenschappen te bekwamen. Hier poogde men, mede met behulp van zekere symbolische vormen en ritualen, inzicht te verkrijgen in diepere morele waarden. Men tracht bijvoorbeeld beter inzicht te verkrijgen in het zelf, om op grond daarvan een betere bijdrage te kunnen leveren aan de samenleving.

In zekere zin is het mogelijk de vrijmetselarij te bezien als een geheel aparte bestaanswijze, een ideologie die aan zichzelf voldoende heeft; in het bezit van een terminologie (het 'bouwen'; het zien van 'het Licht') die mogelijk rijk genoeg is om bepaalde vragen van morele aard te kunnen verwoorden. In de praktijk hoefde echter de metselarij niet onverenigbaar te zijn met het christendom. Verplicht was het erkennen van een "opperste Bouwmeester", en vele vrijmetselaars konden heel wel in deze Bouwmeester de God van de Openbaring terugvinden. Deze idee liet echter ruimte voor andere interpretaties. In Frankrijk bijvoorbeeld ontwikkelden de loges zich duidelijker in atheïstische richting.

Bij het pogen een greep te krijgen op de historische betekenis van de vrijmetselarij doet zich altijd de moeilijkheid voor, dat de organisatie als zodanig niet dan moeilijk te ontwaren is. De vrijmetselarij trad opzettelijk zo weinig mogelijk in de openbaarheid. Bovendien: wás er wel een duidelijk georganiseerde vrijmetselarij in Kinkers dagen? Bovendien bestonden er *verschillende* soorten vrijmetselarij.

Van een centrale leiding kan gedurende de achttiende eeuw zelf niet altijd gesproken worden. In ieder geval was die weinig ontwikkeld. De loges en kapittels konden vrijwel zelfstandig opereren. Zij konden dan ook soms vanuit een zeer verschillende gedachtengang positie kiezen ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen. Ook kon hun ledenbestand nogal uiteenlopen. Haagse loges bijvoorbeeld waren aantrekkelijk voor Oranjegezinde 'aristocraten'. Evenwel werden de leden doorgaans gerecruteerd uit de gegoede burgerklasse en de intelligentsia.

Al met al: wegens de hier in een ondogmatisch kader geschonken aandacht aan 'het Licht' als leidraad voor het handelen bestond de mogelijkheid de organisatie te zien als een werkplaats waarin de ontwikkeling van mens en maatschappij centraal stond, ook in de zin der Verlichting.

Zo vatte ook Kinker het op, bij zijn receptie (initiatie). Het is mij niet duidelijk of hij de Orde koos omdat hij dacht dat de Verlichtingsidealen daar reeds in sterke mate aanwezig waren, dan wel omdat hij dacht dat de structuur en entourage bij uitnemendheid geschikt waren om die idealen te realiseren. Kinkers biograaf Van Hall (eveneens vrijmetselaar) zegt ietwat vaag dat Kinker zich met een groep vrienden, "een klein getal verlichte geesten", liet opnemen om te beproeven de oude symbolische en lege vormen aan zijn menslievendheid dienstbaar te maken. Hij zou er van gedroomd hebben langs deze weg de broederschap der mensen naderbij te brengen, zonder de maatschappelijke orde in gevaar te brengen.

In 1805 werd Kinker lid van de Amsterdamse loge La Charité. Het is niet bekend waarom hij voor juist deze loge koos. Het had mogelijk te maken met de veelzijdigheid en open persoonlijkheid van de voorzittende meester, Willem Holtrop: een figuur van formaat die zelf binnen de vrijmetselarij belangrijke initiatieven ontwikkelde. Holtrop bleef tot aan zijn dood in 1835 de leider van La Charité, hoewel duidelijk wordt dat het Kinker is die de belangrijkste ontwikkelingen in gang zette. Kinker bekleedde gaandeweg wel steeds belangrijker functies in La Charité. In 1808 werd hij tweede opziener, in 1812 eerste. In 1815 werd hij “gedeputeerd meester” (dat is: ‘tweede man’) en hij zou dat blijven tot zijn vertrek naar Luik in 1818. Die functies zijn in Kinkers geval geen indicatie van het belang van zijn positie. Zijn innoverende plaats wordt duidelijker zichtbaar in zijn vele instructieve redevoeringen, en vooral in zijn bestuurlijk handelen. Dat laatste vond vooral plaats buiten La Charité. Die loge was slechts Kinkers uitvalbasis waar hij vrijwel altijd op steun kon rekenen. Behalve in één, significant geval - en het toen voorgevallene heeft mijns inziens Kinkers optreden in de Orde voor een groot deel bepaald.

In 1806 werd het Kinker duidelijk, dat de herhaalde weigering een bepaald nieuw lid - een jood - te accepteren het gevolg was van het negatief stemgedrag van de in zijn loge aanwezige leden van de organisatie der hoge graden. Zij meenden dat het ritueel in de hoogste graad alleen christelijk geduid kon worden en dat daarom niet-christenen uit de loge geweerd moesten worden. Kinker bestreed vervolgens op principiële basis het uitsluiten van mensen uit een wereldwijde broederschap van liefde. Hij kon, ook toen hem door zijn eigen opname in de hoogste graad van de ‘rode’ vrijmetselarij duidelijk geworden was wat de reden was van de uitsluiting, niet accepteren dat het door velen in de organisatie der hoge graden gehanteerde duidingsprincipe (dat de boodschap van het Evangelie *norm* zou moeten zijn voor ieder, christen of niet) een correct principe was. Hij beschouwde dit als een verkapte vorm van intolerantie en als een later in de vrijmetselarij binnengeslopen kwaad. Vandaar dat Kinker bij zijn later streven de vrijmetselarij om te vormen tot een voorhoedepartij in dienst van de Verlichting zich beijverde juist de basisidee van de blauwe, symbolische vrijmetselarij te versterken ten detrimente van de organisatie der hoge graden. Zo begon Kinker zijn lange mars door de maçonnieke organisaties.

Ik ga hier voorbij aan Kinkers activiteit ten gunste van het oprichten van een instituut tot opleiding en vorming van blinden. Ik stel slechts vast, dat ook hier Kinkers ‘uitgaande’ attitude blijkt: maçonnerie moest niet alleen geestelijke blindheid te hulp komen, al diende zij in het algemeen de gehele mensheid voor te gaan op de weg naar het Licht.

Als functionaris van La Charité kreeg Kinker zitting in de Amsterdamse “gecombineerde vergadering”. Dit was een pas kort bestaand maçonniek bestuurslichaam, zonder eigenlijke bevoegdheden, waarin zaken die alle Amsterdamse loges aangingen besproken werden. Gaandeweg werd dit lichaam door Kinker en zijn medestanders omgevormd tot een werkelijk bestuur, waar vergaande besluiten genomen konden worden. Hier werden plannen gemaakt om systematisch alle logeleden in Verlichte zin te instrueren. Vanuit dit platform gingen voorstellen naar het

Hoofdbestuur in Den Haag en naar de jaarlijkse vergaderingen van de gezamenlijke loges en kapittels (bij welke samenkomsten belangrijke besluiten voor het hele land geldend genomen konden worden). Die voorstellen waren soms vaag, maar toch altijd veelomvattend en ingrijpend van aard. Zo stelde Amsterdam voor de beide organisaties te doen fuseren (waarbij het niet twijfelachtig was welke maçonnieke zienswijze dan de overhand zou krijgen); een internationaal bureau van correspondentie op te richten (waarbij het duidelijk was dat dan de Nederlandse ideeën over inhoud en structuur van de vrijmetselarij ten voorbeeld zouden moeten strekken aan de andere landelijke organisaties; met het doel dat die grotere eenheid weer gevolg zou hebben op de wereldpolitiek. Wereldvrede en wereldstaat kwamen dan in zicht); de zetel van het bestuur te verplaatsen naar Amsterdam. Al die plannen leden schipbreuk. Niet alleen doordat zich langzaam verzet begon te openbaren (vooral van de zijde der aanhangers van de hoge graden) tegen wat men begon te ontwaren als een pressure-group van de Verlichting, maar vooral doordat de tijden nu eenmaal niet gunstig waren. In de Franse tijd was het niet mogelijk zich ten volle aan inhoudelijke debatten te wijden en zich druk te maken over reorganisaties. Het eigen bestaan werd bedreigd. Het was niet duidelijk of de Nederlandse vrijmetselarij zelfstandig kon blijven bestaan; het Parijse Groot-Oosten leek daar anders over te denken. Beslissingen werden voortdurend uitgesteld.

Die situatie veranderde na de val van Napoleon. Maar er was een nieuwe complicerende factor. Wat moest de verhouding zijn met de vrijmetselarij in de Zuidelijke Nederlanden, die nu in hetzelfde Rijksverband opgenomen waren? De maçonnerie dáár kende vele eigen organisaties en gradenstelsels.

Door een intermediair bestuur in het Noorden (waarin Kinker) werd nu als grootmeester voor de beide noordelijke organisaties voorgesteld een zoon van de koning: prins Frederik. Men hoopte dat ook de zuidelijke organisaties er toe verleid konden worden zich onder deze grootmeester te verenigen. Dit lukte. Het lijkt vooral Kinker geweest te zijn die als adviseur van de nieuwe grootmeester optrad. Hij vervulde ook een belangrijke rol bij de onderhandelingen over de vereniging tussen Noord en Zuid. Belangrijker nog: hij inspireerde de grootmeester een nieuwe "meester"graad te introduceren. Deze graad werkte de essentie van de symbolische maçonnerie beter uit, en zou tevens moeten dienen ter vervanging van de diverse andere gradenstelsels in Noord en Zuid. Min of meer gelijktijdig ging van het Amsterdamse centrum een door Kinker geconcipeerde brief uit aan allereerst de noordelijke loges (met de aanhef "Fiat Lux"!), uitnodigend tot een nauwere vereniging der loges in verlichte zin. Bij dit alles dook plotseling op: het zogenaamde Charter van Keulen, vergezeld van andere maçonnieke documenten uit de vroege zestiende en zeventiende eeuw. In deze bescheiden kwam een conceptie van vrijmetselarij naar voren die wonderwel naadloos aansloot bij wat Kinker en geestverwanten altijd voorgestaan hadden. Er leek voordien een soort gradensysteem als nu voorgesteld bestaan te hebben, en het christendom werd niet als iets essentieels beschouwd. Het behoeft weinig woorden: het Charter was vrijwel zeker een opzettelijke mystificatie. De grootmeester, en de kring om hem heen, begreep zeer goed waartoe dit materiaal moest dienen. Het ging om een transformatie van de vrijmet-

selarij in duidelijker 'verlichte' richting. Het was een instrument dat de doeleinden van de groep rond Kinker diende.

Het streven van de grootmeester om de nieuwe graad in te voeren en andere af te schaffen stootte op hevige weerstand. Een deel van de bezitters van de hoge graden wees Frederiks voorstellen af en wenste aan het oude systeem vast te houden. Een enkeling liet zich grimmig uit over de "ultra-Kantianen" in de omgeving van de prins. Een en ander leidde tot een soort schisma in de hoge graden.

Hier behoef ik het pad van de maçonnieke geschiedschrijving niet verder af te wandelen; want Kinker was sinds zijn vertrek naar Luik in 1818 niet meer in staat een leidende rol te spelen. Wel is duidelijk dat hij in de jaren twintig nog steeds met de grootmeester en enkele van diens vertrouwden in correspondentie staat. Daarvan resteert ons niets. Kinkers optreden in zijn Luikse loge (La Parfaite Intelligence) is van weinig belang. Hij had wel vrij vaak contact met zijn oude loge La Charité. Daar wordt hij soms verwelkomd als spreker, tijdens zijn verblijf in het Noorden. In een enkele rede keert hij zich tegen het fanatiek-religieuze obscurantisme: hij had daar in het Zuiden ervaring mee opgedaan.

Ik constateer echter dat vanaf ongeveer 1820 Kinker zich niet meer krachtig inzette voor het bevorderen van zijn ideeën binnen de vrijmetselarij. Wellicht is dit het gevolg van zijn drukke bezigheden in Luik en zijn wat excentrische positie daar. De besluitvorming vond in Den Haag of Brussel plaats. Maar misschien ook was hij teleurgesteld en had hij geen verdere krachten te sparen, nu hij al het Nederlandse bastion in Luik te verdedigen had.

Maar zeker is, dat hij een vijftiental jaren met grote inzet poogde te bevorderen dat tolerantie, broederschap en wereldvrede juist via de Orde der vrijmetselaren de samenleving zouden bereiken. Ik denk dat er geen twijfel kan zijn: er is geen genootschap geweest waarin Kinker zoveel tijd heeft gestoken en waaraan hij zoveel energie heeft gespendeerd. Zijn inspanningen lijken nauwelijks beloond te zijn; zo op het oog tenminste.

Ook hier wordt het *overwogene* en bewuste van Kinkers streven voor de Verlichting mede aangetoond door Van Halls observatie dat Kinker met *een groep* anderen lid werd van de loge. Hij noemt bij name: Paulus van Hemert, Schröder en J.R. Deiman. Zij zijn inderdaad allen zo ongeveer ten tijde van Kinkers entrée lid geworden. En die namen ontmoetten we al eerder. Het zijn steeds dezelfde die samen met Kinker, of ongeveer gelijktijdig, in departement of loge verschijnen. Het zijn mensen met eenzelfde uitgaande houding en met duidelijke opvattingen over het bevorderen van kennis en zelfontplooiing bij bredere lagen van samenleving. Zij houden altijd het oog gericht op een goed dat de gehele maatschappij ten dienste staat; zij denken aan de toekomst van de mensheid. Naast de al genoemden blijken (al of niet door tussenkomst van Kinker) ook in La Charité in te treden: Helmers, Klijn, Le Fèvre en Fabius. Hun voorkeur voor Kant of Verlichting werd al eerder genoemd. Van Hall is te vertrouwen als hij in dit verband het begrip "groep" hanteert: hij werd namelijk twee jaar na Kinker eveneens lid van La Charité. Misschien moet ook hij als lid van die groep beschouwd worden.

Ook het La Charité-lid De Bie lijkt in een rede uit 1834⁷⁵ te suggereren dat er in deze loge iets als een groep bestaan had. Hij noemt diverse hierboven al genoemde namen. Ook wordt Schilderup genoemd. Het kan zijn dat er nog anderen toe behoorden. Lid wás al de met Kinker zeer vertrouwde Jaques Kuyper; maar hij overleed reeds in 1808. Verdere speculaties over wie tot "de groep" behoord zou kunnen hebben, laat ik liever achterwege.

Overigens is duidelijk dat na een tiental jaren Kinker in het maçonnieke milieu een aantal vaste medestanders heeft die niet eens altijd uit Amsterdam afkomstig waren, zoals Jan Konijnenburg dat wel was. Dan is de kring wijder geworden. Ik noem de Dordtenaar Jan Schouten, de Alkmaarder Nanning Gorter en de Rotterdammer Pieter Havelaar. Uiteindelijk zou tot deze kring zelfs een grootmeester behoren: Frederik, prins van Oranje.

Maar interessanter is die begingroep. Het is opmerkelijk dat het steeds dezelfde Gideonsbende is die herhaaldelijk (al is het soms maar voor korte tijd) leiding probeert te geven in belangrijke genootschappen. Die een transformatie probeert te bewerkstelligen. Die afwilde van introversie en van beperkte oefening; maar daarentegen, geïnspireerd door een *uitgaand* ideaal, een bijdrage wilde leveren aan een zich evoluerende maatschappij. Dat ideaal mag ons vaag geformuleerd schijnen. Maar rond 1800 lijkt het voor de tegenstanders duidelijk genoeg geweest te zijn om er tegen in verzet te komen.

Het is opvallend dat Kinker, noch zijn medestanders, er heil in lijken te hebben gezien een belangrijke bestuursbijdrage te leveren aan die genootschappen die van nature of qua structuur veel minder mogelijkheden boden om op breder kringen van de samenleving invloed uit te oefenen. Laat ik hier nog enkele opmerkingen mogen maken over Kinkers medewerking aan die gezelschappen die hierachter in hoofdstuk IV in chronologische volgorde aan de orde komen (naar gelang van het jaar waarin Kinker lid werd of bemoeienis met hen had). Kinkers rol is hier bij deze gezelschappen beperkt gebleven, juist omdat deze gezelschappen in het algemeen een andere aard hadden dan de eerder beschrevene.

Het is onwaarschijnlijk - maar niet onmogelijk - dat Kinker een werkelijk actief lid is geweest van de muziekgezelschappen *Eruditio musica* en *Harmonica*. Het eerste gezelschap maakte gebruik van Kinkers tekstbewerkingen van Haydns *Die Jahreszeiten* en *Die Schöpfung*. Ik heb hierna van de gelegenheid gebruik gemaakt om Kinkers opvattingen over Haydn, muziek en de taak van de kunstenaar in een wat breder verband dan dat van het genootschap alleen te bespreken. In *Harmonica* hield Kinker de lijkrede voor zijn vriend Jaques Kuyper, in 1808. Met de kunstenaar Kuyper had Kinker veel affiniteit; er waren overeenkomsten tussen beider opvattingen over kunst.

Op grond van Kinkers theorieën over het kunstenaarschap werd hij ook uitgenodigd te spreken bij de prijsuitreiking, in 1814, in de tekenacademie Kunst zij ons Doel. Door zijn relaties met deze groep van drie gezelschappen uit de musische sector toont Kinker zijn betrokkenheid bij het bredere terrein der kunsten. Gezien zijn opvattingen over muziek en kunst poogde hij ook hier voor te gaan in de vorming

van een esthetische theorie die aansloot bij de feitelijke ontwikkelingen in zijn tijd.

Kinker is slechts pro forma lid geweest van het Leesmuseum en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het Leesmuseum beoogde weinig meer dan de Amsterdamse burgerij de mogelijkheid te verschaffen een plaats te hebben waar men de belangrijkste bladen en periodieken kon doornemen; eventueel kon men van de boekerij gebruik maken. Kinker had hier geen taak. - Van het massaal aangehangen Nut was Kinker slechts lid in de jaren 1803-1812. Aangezien hij zich later tegenover een leerling in redelijk positieve zin over 't Nut uitliet, moet hij gegronde redenen hebben gehad zich hier juist niet actief te gedragen. Het is mogelijk dat deze opstelling verband houdt met de christelijke basis van het Nut waardoor een zeker conservatisme in de hand gewerkt werd: bijvoorbeeld weigerde men hardnekkig leden uit de joodse bevolkingsgroep te accepteren.

Lijnrecht hiertegenover staat Kinkers steun aan het genootschap Tot Nut en Beschaving, dat in 1807 opgericht werd door mensen die uit het Nut geweerd werden. Het was een joods gezelschap dat zich per definitie niet als israëlitisch genootschap betiteld wenste te zien omdat men van verlichter cosmopolitische idealen uitging. Kinker ondersteunde hun emancipatoir streven van ganser harte, tientallen jaren lang.

Misschien had Kinker een vergelijkbare positie in het Brusselse, van 1819 daterende Concordia, waarvan hij honorair lid werd. Dit gezelschap poogde in de geest der verlichting, juist in het Zuiden waar de katholieke reactie sterk was, beschaving en ontwikkeling te bevorderen terwijl het genootschap tevens pleitte voor de cultivering van het Nederlands als landstaal.

Wat merkwaardig doet aan het bestuurslidmaatschap van Kinker in de Maatschappij van Weldadigheid, in 1818. Hier ging het om een principiële poging een oplossing te vinden voor de armoede van een deel van de bevolking. Kinker maakte zelfs propaganda voor de Maatschappij. Maar hij kon hier onmogelijk een belangrijke rol spelen, wegens zijn ambtsaanvaarding te Luik. Misschien moet zijn actie trouwens in een breder geheel geplaatst worden: de vrijmetselarij had een groot contingent leden in de opperste bestuursechelons.

In Luik was Kinker lid van *Émulation*, een genootschap min of meer vergelijkbaar met Felix. Kinker beschouwde het als een verzamelplaats van "half-blanks-verlichten": een gezelschap waar de liberale Zuidelijken de verkeerde weg ingeslagen waren door zich met de reactionairen tegen het gouvernement te liëren. Waarschijnlijk kwam hij hier slechts om de krant te lezen of de ontwikkelingen in het plaatselijke culturele leven te volgen.

Hij had een beter pied à terre, in Amsterdam, tijdens zijn academische vakanties: *Libertate et Concordia*, waar een werkelijk verlichte geest heerste en waar hij oude vrienden kon ontmoeten die niet zelden dezelfde wijsgerige belangstelling hadden.

Door toedoen van anderen werd Kinker als lid voorgedragen van de Haarlemse Maatschappij der Wetenschappen en het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, in 1818 en 1823. Het ging hier om maatschappijen waar het accent lag op het natuurwetenschappelijk onderzoek, hoewel ook wel

aandacht geschonken werd aan de wijsbegeerte. Men zal hier het gevoel gehad hebben (in Utrecht was trouwens Kinkers vriend Schröder de belangrijke man) dat Kinker niet mocht ontbreken op de lijst van coryfeeën, meer niet. Opvallend is dat, toen Kinker bij de Haarlemse Maatschappij in een bepaald geval als beoordelaar van een ingezonden prijsantwoord aangesteld was, zorgvuldig vermeden werd zijn advies metterdaad in te winnen: mogelijk had zijn wijsgerige overtuiging een oordeel geïnspireerd dat hier niet zo welkom was.

De functie van *éminence grise* had Kinker bij het Brugse Eendragt en Vaderlandsliefde en het Amsterdamse V.W. (Vooruitgang door Wetenschap). Van deze meer inwaarts gerichte, 'oefenende' genootschappen werd hij in de jaren '20 honorair of buitengewoon honorair lid. In het geval van V.W. had Kinker als adviseur voor het departement letterkunde een nog enigszins actieve rol, daar hij niet alleen de taak had bepaalde dichtkundige produkten te beoordelen maar ook om prijsopgaven te maken. De door hem opgegeven materie bleek vaak te hoog gegrepen voor de VW-leden. Na zijn terugkomst in Amsterdam trad Kinker éénmaal in dit gezelschap op met een rede over het probleem of 'geschiedenis' werkelijk bestudeerbaar was, en of men eventueel lessen kon trekken uit het verleden. Nadien lijkt Kinker het opgeven te hebben hier zijn wijsheden te etaleren. Hij poogde nooit substantieel bestuurswerk te doen, of een bepaalde richting met kracht te stimuleren. De aard van het genootschap was hier waarschijnlijk bepalend.

Geheel apart moet bezien worden wat het belang was van Kinkers deelname aan de discussies rond de eeuwwisseling in het Amsterdamse debatgezelschap *Concordia et Libertate*. Hij hield hier ook spreekbeurten. De functie en structuur van dit genootschap zijn niet helemaal duidelijk, maar ik aarzel niet het een zeer belangrijk gezelschap te noemen. Het lijkt een forum voor gedachtenwisseling omtrent allerlei nieuwe inzichten geweest te zijn. Hier was ook de nieuwe wijsbegeerte populair. Vrijwel alle hiervóór genoemde personen die een relatie met Kinker hadden, kan men ook hier ontmoeten. Het is onbekend wie hier de bestuurders waren - maar het zou kunnen zijn dat het bestuur hier slechts zorgde voor de meer triviale zaken, zoals ruimte. Hier zou Kinker de ideeën besproken kunnen hebben, die hij vervolgens feitelijk gestalte trachtte te geven in *Felix*, de *Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen* en in de *vrijmetselarij*.

Nog op een andere manier kan ik de verwevenheid laten zien van Kinkers leven met de gebeurtenissen in de Nederlandse genootschappen. Ik beschrijf zijn activiteiten als genootschapsman gedurende één week. Het is geen bijzondere, maar een volstrekt willekeurig gekozen week. Ik ga voorbij aan zijn familieleven, zijn beroepsbezigheden, zijn werkzaamheid als schrijver en denker. En ik wijs erop, dat waarschijnlijk slechts een klein deel van zijn bemoeienissen met het gezelschapseven mij op dit moment bekend is.

In de week die begon met maandag 9 september 1810 had Kinker het aanvanke-lijk rustig. Het kan zijn dat hij ergens een bespreking had, maar daar weten wij niets van. Dinsdagavond was hij aanwezig op een vergadering van de officieren (dat is: functionarissen) van zijn eigen Amsterdamse loge *La Charité*. Er waren

daar geen heel urgente zaken aan de orde, maar er zal ongetwijfeld gesproken zijn over de begeleiding van recipiënten en leerlingen, en misschien over het probleem van de zich in Amsterdam vestigende "Franse loges" die zich onttrokken aan het gezag van het Nederlandse Groot-Oosten. Wat het maçonnieke aanging had Kinker trouwens een rustig weekje. Hij hoefde niet naar de vergadering van het bestuur van de Amsterdamse loges en hoefde niet te spreken in La Charité, voor de leerlingen of een andere groep.

Woensdagmiddag bevond Kinker zich in het Trippenhuys te Amsterdam. Daar nam hij als lid van de derde klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut deel aan een sessie van die klasse. Ook hier behoefde hij zich weinig in te spannen. Hij was geen voorzitter, noch hoefde hij (dat gebeurde nogal eens) in te vallen als voorzitter. De commissies waarin hij zat, brachten geen rapport uit, en ook de andere commissies bespraken niets waar hijzelf bij betrokken was.

Donderdag zal Kinker mogelijk met de trekschuit naar Rotterdam vertrokken zijn om daar de nacht bij een of andere kennis door te brengen: vrijdag vergaderde in die stad het algemene bestuur van de Hollandse maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen, ter voorbereiding van de algemene jaarvergadering van die maatschappij de volgende dag, eveneens in Rotterdam. Bij die voorbereidingsvergadering moest Kinker aanwezig zijn, daar hij als bestuurslid van de Amsterdamse afdeling tevens deel uitmaakte van het algemene bestuur. Op zaterdag was hij uiteraard aanwezig op de jaarvergadering. Daar werd lovend gesproken over Kinkers eigen produkten en daar werd ook het jaarverslag van de afdeling Amsterdam voorgelezen.

Misschien nam Kinker nog diezelfde avond de trekschuit terug. Of anders deed hij dat zondag. Een rustige week. Voor een man als Kinker.

Toch is een dergelijk leven niet door eenieder gedurende lange tijd vol te houden. Was Jan Kinker nu een uitzonderlijke figuur, alleen omdat hij bij zijn leven lid was van (of contacten had met) een twintigtal genootschappen? Waarin hij niet zelden een bestuursfunctie had? Moeten we concluderen dat Kinker een buitengewoon hoge genootschapscoëfficiënt had - als zo'n begrip gebruikt mag worden?

Dit werpt een algemener vraag op: de vraag naar de zin, functie en populariteit van de genootschappen gedurende de achttiende en vroege negentiende eeuw. Ik heb aan het begin van deze paragraaf al gesteld dat er een moment was waarop bijkans eenieder zich in een genootschap of maatschappij lijkt te verschansen. Misschien waren Kinkers lidmaatschappen dus niet zo uitzonderlijk? Misschien alleen zijn niet aflatende arbeid om een bepaald cultureel ideaal te bevorderen?

Het fenomeen 'genootschap' is tot nu toe het omvattendst behandeld door W.W. Mijnhardt en door W. van den Berg. Hun observaties betreffen respectievelijk vooral de achttiende- en negentiende-eeuwse genootschapswereld.

Mijnhardt ziet de vaderlandse genootschappen als belangrijk in zover zij een platform waren waarop tegelijkertijd aanwezig zijn: ideeën, vertolkers en publiek⁷⁶. Hun geschiedenis hangt nauw samen met een in de loop van de achttien-

de eeuw zichtbaar wordende mentaliteitsverandering. Die zou vooral bepaald worden door de spectaculaire groei van het lezerspubliek en de daling van het anal-fabetisme. Dit vond zijn weerslag in de groei van de produktie van Nederlandstalige literatuur. Nederlandstalige tijdschriften namen in aantal toe, Nederlandse spectators werden populair. Er was een (vaak religieus getinte) belangstelling voor de natuurwetenschappen: de zogenaamde fysicotheologie. Een derde verschuiving wordt gevormd door de toenemende belangstelling voor vaderlandse letterkunde en geschiedenis. In samenhang met toenemende gevoelens van onbehagen over de positie van de Republiek in Europa zorgde dit alles voor de geleidelijke opkomst van een modern nationaal besef⁷⁷.

Tegen de achtergrond van deze veranderingen ontwerpt Mijnhardt een historische typologie van het Nederlands achttiende-eeuws genootschap. Rond 1700 bestonden er wel vele gezelschappen, maar deze waren informeel van aard, niet *geinstitutionaliseerd*. Ook was het ten gevolge van het hier weinig gecentraliseerde staatsapparaat nog niet mogelijk gebleken nationale academies (zoals in het buitenland voorkwamen) op de richten. Formele genootschappen kwamen pas onder invloed van de veranderingen tot stand.

Het tweede type genootschappen ontstond min of meer gelijktijdig met het eerste (welke soort namelijk alleen wat lang op zich had laten wachten, vergeleken met de ontwikkelingen in het buitenland). Van immense betekenis hiervoor - stelt Mijnhardt - was het succes van de spectatoriale boodschap. Deze geschriften

predikten de natuurlijke sociabiliteit: de overtuiging dat de burger alleen in vrijwillige aaneensluiting in vriendenkring, gezelschap en genootschap de basis kon leggen voor kennis, deugd en geluk.⁷⁸

In een kleine en besloten wereld kon de burger samen met vrienden en gelijkgezinden leren zich te bevrijden van vooroordelen, de deugd te beoefenen en zijn natuurlijke vermogens te ontwikkelen met behulp van beschavende wetenschappen als wiskunde, natuurkunde, algemene zedekunde, letteren en geschiedenis. Dit "pre-politieke emancipatie-ideaal" was de voornaamste stimulans voor het oprichten van genootschappen van geformaliseerde en geinstitutionaliseerde aard. Mijnhardt rangschikt hier onder: vrijmetselaarsloges, dichtgenootschappen, natuurkundige en letterkundige genootschappen, alsmede leesgezelschappen (een wel zeer heterogene verzameling⁷⁹). Alle kenden zij een strenge reglementering. De leden werden vooral uit de middengroepen en de vrije beroepen gerecruteerd. Mijnhardt noemt hier mede het ons al bekende Concordia et Libertate, opgericht in 1748.

Hoewel dit type, met zijn op zelfverwerkelijking gericht karakter, gedurende de hele eeuw bleef bloeien, kon zich bij nieuwe maatschappijen - het derde type - vanaf de jaren '70 een zekere "externalisering" voordoen. Maatschappijen zoals de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij (1777) en 't Nut (1784) poogden door het formuleren van hervormingsvoorstellen of het geven van beter onderwijs aan die bevolkingsgroepen die daar behoefte aan hadden, iets te doen aan de economische neergang van de Staat; een neergang waardoor het genoemde

burgerlijk emancipatie-ideaal in gevaar gebracht werd. Zeker 't Nut is een voorbeeld van de wijze waarop de burgers zelf in concurrentie met de staat verantwoordelijkheid accepteerden voor het publiek welzijn.

De hier zichtbaar geworden spanning verklaart ook het ontstaan van genootschappen van politieke aard. Deze richtten zich tégen de bestaande staatsvorm. Evenwel verdween het politieke in de negentiende eeuw; alleen het culturele bleef. De al bestaande genootschappen bleven in stand; het hele complex werd als populaire erfenis overgeleverd. Nieuwe typen kwamen er niet bij; wel werden er nieuwe genootschappen opgericht.

Mijnhardt biedt ons hier een veelomvattend (zij het wat vaag) cultureel en sociaal kader ter verklaring van het ontstaan van al die wereldjes waarin ook Kinker belandde. Of zijn indeling in de besproken typen zin heeft, moet afgewacht worden. Zijn oordeel over het karakter van een genootschap lijkt minder te berusten op de feitelijke ontwikkelingen binnen een genootschap, en meer op het aan de buitenwacht gepresenteerde model volgens wetten en doelstellingen⁸⁰. Is deze typologie werkelijk van nut als het er om gaat een bepaald genootschap te karakteriseren? Als men de relatief weinige vertegenwoordigers van het eerste en derde type genootschap van het geheel der genootschappen afscheidt, houdt men een kolossaal en diffuus conglomeraat van "dilettantengenootschappen" over die vrijwel de gehele eeuw populair zijn en waarin wel een zeer rijk scala van ondersoorten aan te treffen is.

Dit hele flottielje genootschappen vaart dan nog eens onder de gezamenlijke vlag van een door de spectatoriale boodschap geïnspireerde "sociabiliteit". Ik heb Mijnhardts definitie daarvan hierboven reeds geciteerd. Nu maakt Mijnhardt wel onderscheid tussen een "geleerdensociabiliteit" en een "publiekssociabiliteit", die kenmerkend zou zijn voor respectievelijk de geleerde genootschappen en de dilettantengenootschappen. Maar het sleutelbegrip zelf, sociabiliteit, heeft iets wazigs. Dit begrip is niet zozeer analytisch, als wel samenvattend en herhalend. Sociabiliteit lijkt het begrip "genootschap" zelf te echoën. Iets duidelijker is Van den Berg, wanneer hij (zij het met betrekking tot de literaire genootschappen uit de eerste helft van de negentiende eeuw) opmerkt:

[Sociabiliteit is] een behoefte aan onderling gezelschapsleven, een cultivering van contacten met gelijkgestemden, en in het verlengde daarvan eerder de neiging om gemeenschappelijke activiteiten te ontplooien dan als individu te opereren. Die instelling is in de negentiende eeuw een vanzelfsprekendheid geworden, een verworvenheid, die in de achttiende eeuw al heel nadrukkelijk gestalte krijgt. [...] Aan de sociabiliteit ligt het verlichtingsgeloof ten grondslag, dat via gemeenschappelijke activiteit én zelfontplooiing én de algemene vooruitgang beter gewaarborgd zijn dan in een solistisch optreden. Op alle levensgebieden worden in de tweede helft van de achttiende eeuw samenwerkingsverbanden, genootschappen en maatschappijen opgericht die zich door een dergelijk ideaal laten leiden.⁸¹

Het komt mij voor dat het begrip sociabiliteit - of de wens - bij Kinker geen grote

rol speelt. Zijn door de Verlichting geïnspireerd ideaal kent twee polen: de zelfontwikkeling van het individu en daarnaast een mensheid (een wereldstaat) in een zéér groot samenlevingsverband waarin ieder de eigen waarden op tolerante en cosmopolitische wijze kan beleven. Hij laat nergens merken dat zijn mondiale samenleving pas volmaakt is, indien eenieder in enigerlei clubverband aan het werk is. Zijn werkzaamheid had dan ook doorgaans ten doel het gesloten circuit open te breken, de genootschappelijke arbeid rendabel te maken, ten gunste van een groter doel. Genootschappelijkheid (sociabiliteit) lijkt bij Kinker geen doel maar slechts middel te zijn.

"Aan de sociabiliteit ligt het verlichtingsgeloof ten grondslag", zegt Van den Berg. Dat begrip behoeft misschien zelf explicitering. Maar zo wordt toch beter verklaard waarom én individu én genootschap meenden profijt van elkaar te kunnen hebben. "Verlichting" zegt meer over de impetus achter de genootschappen. Het laat ook beter begrijpen waarom de dissenters zo vaak een belangrijke rol speelden. Mijnhardt noemt in zijn werk over de genootschappen de Verlichting niet of nauwelijks. Bij hem is daar plotseling de groeiende alfabetisatie, de boekproductie, de spectatoriale boodschap. Juist om dat alles te verklaren, en daarmee ook de genootschapsdrang, is het nodig te weten waarom die toename ontstond; waarom die drang tot kennis en zelfontplooiing ervaren werd en waarom dit niet opgevangen kon worden in de bestaande ruimten van de kerken. Wellicht kon de drang naar door de mens zelf te verwerven kennis eerst het best gerealiseerd worden in het steunend verband van het bekende gregarische patroon? In genootschappen bestond uiteraard de beste mogelijkheid gidsen, 'voorgangers', te treffen.

Het is zeker dat het Verlichtingsprincipe ook buiten het genootschapsleven werkzaam kan zijn. En zeker buiten de door Mijnhardt geschetste 'introverte' genootschapstypen. Kinkers arbeid, met het zo zwaar op de Verlichting gelegde accent, kan indicatief zijn voor een overgang. Bij hem is ten volle het bewustzijn aanwezig dat het in de Verlichting om de eigen verantwoordelijkheid van het individu gaat, dat de plicht en de taak heeft te onderzoeken welke waarheid (ook: morele waarheid) voor hem te bereiken is. Het is niet voor niets dat men in de volgende hoofdstukken honderden malen, door Kinker of anderen, het begrip "Verlichting" gebruikt vindt, *tijdens* hun werk in genootschappen. Dit zijn geen zorgvuldig geselecteerde citaten. Hier bloeit tenslotte de ware bloem van de Verlichting. Het is geen kasplantje meer. Dit verklaart, waarom in de loop van de negentiende eeuw het gesloten gezelschapstype langzaam verdwijnt.

Geheel terecht constateert Van den Berg in zijn publicatie over de genootschapsontwikkeling in de eerste helft van de negentiende eeuw, dat er een ontwikkeling was van het 'gesloten' naar het 'open' genootschapstype⁶². Wel spreekt hij hierbij vooral over het literaire segment van de genootschappen; dat wil zeggen, dat deel van de fraaie kunsten waar de negentiende-eeuwer de dichtkunde en welsprekendheid bij onderbracht. Eigenlijke raszuivere literaire genootschappen bestonden niet. Eerder beoefende men de bredere "letterkunde", meent Van den Berg. Als

voorbeeld noemt hij de - mede door Kinker opgerichte - *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*, waarin vanaf het begin ook de taalkunde en later ook wijsbegeerte en geschiedenis beoefend werd. Van den Berg is zeer voorzichtig wanneer hij een voorlopige karakteristiek van het 'literaire' genootschap in deze periode wil geven:

Het is verleidelijk op grond van enkele manifestaties de vuistregel te formuleren: van achttiende-eeuws dichtgenootschap naar negentiende-eeuws open literair gezelschap. Zoiets klopt redelijk, wanneer men bijv. de *Hollandsche maatschappij* confronteert met een orthodox achttiende-eeuws dichtgenootschap, waar de artistieke productie en receptie zich voltrekt in beslotenheid. Een dergelijke constructie gaat echter voorbij aan het feit, dat in de jaren zestig en zeventig van de achttiende eeuw, veelal in navolging van de geleerdengenootschappen, de instelling, structuur en werkzaamheden van een aantal genootschappen zich wijzigt, zoals ook al in de negentiende eeuw werd opgemerkt.⁸³

Wat nu de precieze essentie van die 'openheid' is, vind ik hier niet geformuleerd. Zeker lijkt het verenigbaar met de wijze waarop Kinker te werk gaat. En ook Kinkers drijfveren vind ik bij Van den Berg bevestigd. Want hij vervolgt:

Het verlichtingsideaal van de menselijke perfectibiliteit, mits de condities optimaal zijn, lijkt het genootschap als centrum van eensgezinde, onderlinge beschaving een nieuwe bestaansgrond en verse impulsen te verschaffen. En het is hetzelfde verlichtingsdenken, dat ook de negentiende-eeuwse genootschappen nog vermag te inspireren.⁸⁴

Bij die eensgezindheid valt, blijkens Kinkers ervaringen, wel een vraagteken te plaatsen. Bij al wat hij tracht te bereiken ondervindt hij tegenstand. Als ik, mét Van den Berg, aanneem dat het perfectibiliteitsideaal ten grondslag lag zowel aan het achttiende- als negentiende-eeuwse genootschapsleven, moeten we dan toch gaan onderzoeken of er geen twee verschillende interpretaties van de doeleinden der Verlichting bestonden. Dat zou ook wel eens de basis kunnen zijn van de gespannen situatie in bepaalde belangrijke genootschappen: waarbij Kinker en medestanders oude vormen in meer open richting trachten om te buigen en anderen zich daartegen verzetten. Het gaat in dat geval niet alleen meer om de verandering van wetten en statuten of om een administratieve wijziging. Dat probleem is misschien niet zo goed te zien, als men de blik slechts gericht houdt op alleen het letterkundige genootschap, zoals Van den Berg doet. Dan valt het accent op de verkeerde factoren; zoals daar waar hij het onderscheid in open en gesloten (letterkundige) genootschappen beschrijft in de volgende woorden:

Vaak formuleert men zijn doeleinden bescheiden: activering, beschaving en oefening, al dan niet in onderlinge competitie, van de eigen groep staan op de voorgrond. Zelfontplooiing en erkenning van kwaliteiten in de binnenwereld van het genootschap is toereikend. Dat betekent, dat de afscherming naar de buitenwereld die elke kringvorming eigen is nog wordt gecultiveerd. Men werkt achter gesloten

deuren en heeft daar vrede mee. Anderen hebben echter meer pretenties: naast of boven de binnengenootschappelijke activiteiten verlangt men buitengenootschappelijke manifestatie, ter instructie, beschaving of esthetische genoegdoening van een groter publiek dan de bentgenoten, vaak ook uit een zucht tot 'visibility': in plaats van inkapseling zoekt men de publiciteit.

Welke van deze twee tendenties uiteindelijk prevaleert lijkt in sterke mate afhankelijk van het niveau, naam en faam van de genootschapsleden. Het binnenperspectief past de beginnening en de middelmatigen, het buitenperspectief de literaire élite. Vandaar dat lokale recrutering volstaat in het eerste geval, maar een verzameling coryfeeën meestal landelijke recrutering vergt. Zo ontstaan op grond van doeleinden en aanwezige kwaliteit twee onderscheiden genootschapstypen, ook op letterkundig gebied, die ik [...] als het meer gesloten en het meer open type zou willen aanduiden.⁸⁵

Ik vind het niet juist als hier gesuggereerd of zelfs met zoveel woorden opgemerkt wordt, dat openheid te danken is aan naam of faam of zucht naar 'visibility' van individuele genootschapsleden. De hele idee dat er een werkelijke culturele omslag plaatsvond, wordt verengd tot het probleem van de karaktertrekken van bepaalde personen. Wat Van den Berg met de ene hand gegeven heeft, neemt hij met de andere terug. Voor het overige meen ik nu juist dat het hierna volgende boek de vage omtrekken aantoot van een welbewust handelen van Kinker en de zijnen ten gunste van een transformatie van de milieus waarin zij zich bevonden, in de richting van Verlichte openheid. Hier hebben persoonlijke "pretenties" van Kinker niets mee van doen, of ik zou mij al buitengewoon sterk in zijn karakter moeten vergissen. De lezer oordele hierover zelf.

Alleen... die Verlichting van Kinker. Wat is die? Kan daar ondanks zijn eigen, meestal vage, verwijzingen iets naders over gezegd worden?

4. Kinkers Verlichting.

In 1820 kreeg Bilderdijk een tekening toegezonden. Het onderschrift luidde:

Ik wenschte dat deze fakkel U den kop verpletterde, oude gek. Vive de verlichting.
Uwen vriend Jubelhond.⁸⁶

De term "verlichting" lijkt hier een sleutelbegrip te zijn. Toch werd dit geschreven in een jaar waarin namen van verlichte auteurs als Newton, Voltaire, Martinet en zovele anderen al lang in het boek der geschiedenis bijgeschreven waren. Zorgde in Nederland de Verlichting nog steeds voor animositeit?

Minerva had, zo schreef Witsen Geysbeek wat ironisch in 1796, een nieuw godinnetje gebaad: *Lumina*. En die had met haar praatjes veel aanhang gekregen⁸⁷.

Dergelijke opmerkingen, soortgelijke anecdotes zijn er bij honderden te vinden in de tijd rond de eeuwwisseling. Slechts een enkel boek waarin die strijd pro en contra Verlichting uitgewerkt wordt, is wat bekender gebleven. Een succesrijk lite-

rair werk was de in 1817 verschenen roman *Jan Perfect of de weg der volmaking, vertoond in het leven en de zonderlinge lotgevallen van een voornaam wijsgeer*. De auteur, Daalberg, becommentarieerde hier op superieur-ironische wijze de idee der menselijke perfectibiliteit, en daarmee de Verlichting.

Bilderdijk, de fakkeldrager der orthodoxie, leek dus tot één partij te behoren. En Kinker? Hij werd duidelijk gezien als de exponent van een tegengestelde richting. In 1805 verzocht de (godsdienstig voelende) Jeronimo de Vries aan zijn zwager, de invloedrijke oude patriot Joan Melchior Kemper, om diens steun. Het ging erom Bilderdijk een professoraat in de rechten te bezorgen. Kemper weigerde, omdat, zoals hij zei, hij het niet met zijn geweten kon overeenbrengen iemand te helpen benoemen die jongelui voor staatsbetrekkingen zou moeten opleiden maar zelf tégen de burgerlijke vrijheden was. Om zijn probleem duidelijk te maken schreef Kemper aan De Vries:

Zoudt *gij* [mijn curs., AH], zelfs op mijn aanbeveling, Kinker of Van Hemert een leerstoel in de wijsbegeerte, of liever, om het geval gelijk te stellen, in de godgeleerdheid helpen bezorgen, terwijl *gij* ze als ondermijners van uwe godsdienstige gevoelens beschouwt?⁸⁸

Dit alles duidt dus op een zekere tegenstelling, tussen... ja, tussen wie? Christenen en Verlichters? Maar niet ieder die zich christen noemde, onderschreef de opvattingen van Bilderdijk. En er waren talloze aanhangers van de Verlichting die verrast zouden opkijken als zij zich beschreven zouden zien als "ondermijners van godsdienstige gevoelens".

Bij onderzoek naar het verschijnsel "Verlichting" in Kinkers tijd stuit men op het probleem, dat, zo er al studies bestaan over de Verlichting in de Nederlanden, deze zich nauwelijks rekenschap geven van dit fenomeen op een zo laat (?) tijdstip. Er bestaan daarnaast geen detailstudies over de receptie van Kant (ik laat de naam maar vast vallen) in Nederland.

Sommigen zullen menen geen directe behoefte te hebben aan dergelijke studies, in de mening dat een zekere frictie tussen godsdienst en Verlichting, tussen geloof en rede, de normaalste zaak van de wereld is. Zij zullen doorgaans onder "Verlichting" iets verstaan zoals door de "philosophes" in Frankrijk gepropageerd werd. Dáár leidde de weerstand van staat en kerk tot een steeds hardere stellingname van hun zijde. Het filosofisch materialisme werd uitgebouwd. Voltaires "écrasez l'infâme" (de kerk) is al te bekend gebleven.

Als men die Franse Verlichting als norm neemt, is het niet zo verbazend wanneer nog niet zo lang geleden een auteur als Haijo Zwager in zijn boek over de Nederlandse Verlichting de positie inneemt, dat er hier nooit een eigenlijk Verlichtingsdenken bestaan heeft - ondanks het veelvuldig gebruik van die term⁸⁹. Denkers van formaat, in de geest van de Franse Verlichting, kwamen hier niet voor. Het speuren naar dergelijke figuren, zegt Zwager, staat gelijk aan het pogen een verhandeling te schrijven over "wijnbouw boven de Moerdijk"⁹⁰.

Het probleem is niet slechts, dat Zwager door de Franse Verlichting als norm te nemen elk Nederlands (en trouwens ook bijna elk Europees) Verlichtingsstreven declassificeert. Hij is ook - maar misschien wrekt zich hier het gebrek aan voorstudies - slecht op de hoogte; in ieder geval met betrekking tot de stand van zaken in de Nederlandse Verlichting aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw. In de voorgaande paragraaf heb ik al samenvattenderwijs geconcludeerd (en dat wordt verder in dit hele boek aangetoond) dat de Kantiaanse Aufklärungsgedachte leidraad was voor het handelen van Kinker en een aantal medestanders. Zwager nu neemt aan het begin van zijn boek Kants definitie van Verlichting ("het breken van de mens met zijn aan zichzelf te wijten onmondigheid"⁹¹) tot uitgangspunt. Maar Kant werd volgens Zwager juist in Nederland "tot ver na zijn dood (1804) weinig genoemd en nog minder begrepen"⁹².

Die uitspraak is in flagrante strijd met de feiten. Dat Kant nauwelijks genoemd zou worden is zonder meer onjuist. Dat Kant in Nederland niet begrepen werd is moeilijker te bestrijden. Op dit moment wil ik daar slechts dit over zeggen: dat het dan moeilijk te begrijpen is dat Le Fèvres Franse vertaling van Kinkers samenvatting van Kants ideeën in Frankrijk aanleiding werd de aandacht op de Duitse wijsgeer te richten. Maar Kinker wordt juist door Zwager niet genoemd. Een man als Van Hemert wordt slechts *terloops* genoemd: wegens zijn stelling dat in Het Nieuwe Testament natuurkundige voorstellingen voorkomen die in het licht van de wetenschap onhoudbaar zijn.

Dat de Kantiaanse Aufklärung een witte plek is op de kaart van Zwagers Nederlandse Verlichting is te wijten aan het feit dat Zwager - als zovelen - zich baseert op de negentiende-eeuwse canon van wat in Nederland eind achttiende en begin negentiende eeuw belangrijk was. Bovendien treedt hier het automatisme op dat begin en midden van een bepaalde ontwikkeling vrijwel altijd interessanter gevonden wordt dan de eindperiode. In de laatste twintig jaar hebben studies in allerlei disciplines juist aangetoond dat het tijdvak tussen 1780 en 1820 in Nederland een ongemeen boeiend tijdvak geweest is, in allerlei opzichten.

Maar het is vooral het gallocentrisch uitgangspunt dat Zwager belet heeft bepaalde verschijnselen en ontwikkelingen in het juiste licht te zien. Hier is een fundamentele kritiek mogelijk.

De laatste vijftien jaar is het steeds duidelijker geworden dat het niet mogelijk is het geheel van de Verlichtings-verschijnselen in alle landen van Europa zinnig te duiden, indien men slechts de materialistische en paganistische Verlichting van de Franse philosophes als model voor ogen heeft⁹³. Er bestonden diverse varianten van het Verlichtingsdenken, soms gebonden aan een land of een taalgebied. De adherenten moeten soms in geheel verschillende bevolkingsgroepen gevonden worden. Het uitgangspunt kan verschillend zijn. De visie op de functie van de staat kan afwijkend zijn. Een bruikbare samenvatting van de problemen en een goede poging tot herformulering van het begrip Verlichting - zo dat toch het verschijnsel als eenheid gezien kon blijven worden - gaf Franklin L. Ford in 1968⁹⁴. Hij zag dat de Verlichting ondenkbaar was zonder de arbeid en invloed van de Engelsen en

Schotse denkers; maar zij pasten geheel niet in het concept en de definitie van de Verlichting naar Frans model. In het Engelse taalgebied was er een veel groter “swing towards ethics, economics, epistemology and history”⁹⁵. In andere landen was het probleem navenant. Ford ontwierp daarom een nieuwe karakteristiek voor het *geheel* van de Verlichting, als beweging in geheel Europa (en Amerika). Vier elementen waren van belang. Kort weergegeven, waren dat: *seculair humanisme* (inclusief christelijk humanisme, indien slechts een “morality” aangehangen werd onafhankelijk van theologische preoccupaties); een vertrouwen in *analyse* als de beste intellectuele methode, nadat eenmaal de feiten geobserveerd en verzameld waren; de overtuiging dat de mens in zijn samenleving zich niet in een statische situatie bevond maar *dat er iets veranderde* (imperatief daarbij was dat men die verandering wenste te beïnvloeden); het gevoel dat men zich aan het *bevrijden* was, van bijgeloof, politieke onderdrukking of wat ook, in functie van een streven naar een diepere waarheid. Ford citeert hier (als Zwager!) op een zeer juist moment een passage uit Kants geschrift *Was ist Aufklärung* (1784):

Enlightenment is man's release from his self-incurred tutelage. Tutelage is man's inability to make use of his understanding without direction from another... *Sapere aude!* 'Have courage to use your own reason!' - that is the motto of Enlightenment.

Bij Ford wordt aldus de Verlichting veel minder ‘destructief’. Zij ontdoet zich van een zeker negatief Frans imago. Het gaat minder om een bevrijding *van*, meer om een bevrijding *tot*. Het “Écrasez-l'infâme!” wordt ingeruild voor het diepe verlangen naar nieuwer en beter wetten. Het doel wordt beter zichtbaar: een nieuw patroon van sociale relaties voor vrije mensen, op basis van kennis.

Met een gedachtengang als die van Ford voor ogen, is het patroon van de Verlichting in diverse landen onderzocht. Het resultaat is, dat men nu spreekt van de Franse Verlichting, de Schotse enzovoorts⁹⁶. De Franse Verlichting, met haar stereotype tegenstelling tussen religie en Verlichting, blijkt niet overal geldig. In Brittannië lag veeleer het accent op de “science of man”: het empirisch onderzoek naar de werking van de menselijke geest en naar de wijze waarop de mens zich morele, sociale en intellectuele waarden eigen maakte. In de Duitse landen had de Verlichting vooral een educatief aspect; zij was daar dikwijls een utilitaire reformistische beweging.

In deze geest is ook naar de Nederlandse Verlichting gekeken, vooral door W.W. Mijnhardt⁹⁷. Zijns inziens bestond er bij de Nederlandse Verlichters geen tegenstelling tussen rede en openbaringsgeloof:

De Nederlandse Verlichting had een gematigd karakter en kan daarom met vrucht in relatie tot de ontwikkelingen in landen als Engeland, Duitsland en Zwitserland worden bestudeerd. Ook hier werden rede en openbaring niet als elkaars tegenpolen gezien. In combinatie verschaften ze niet alleen inzicht in maar ook het overtuigend bewijs van de harmonie die zowel in de Natuur als in de menselijke betrek-

kingen heerste. Dergelijke opvattingen resulteerden in een klimaat waarin, behalve voor uitersten als atheïsme en steile rechtzinnigheid, plaats was voor vele gradaties van religiositeit. Als gevolg van de geleidelijke accentverschuiving van openbaring naar rede kreeg de religieuze opvoeding steeds meer een zedelijk en sociaal karakter. De mens diende niet alleen kennis te verwerven door zijn plaats in de door God ingestelde harmonische natuurlijke orde maar zich ook bewust te worden van zijn verplichtingen ten opzichte van medeburger en samenleving. De oorzaken van deze gematigdheid weken echter enigszins af van die in vergelijkbare landen. De tolerante traditie die ook in de zeventiende eeuw religieuze experimenten mogelijk had gemaakt die elders onvoorstelbaar waren, was niet zozeer beïnvloed door ideologische overwegingen als wel het resultaat van gecompliceerde en telkens wisselende krachtverhoudingen. Dit betekende aan de ene kant een enorme ruimte maar het onvoorspelbare karakter van de tolerantie legde tegelijkertijd zelfgekozen beperkingen op [...]. Een van de belangrijkste verschillen met elders was wel dat de Verlichting zich in de Republiek ontplooidde in een tijdvak van economische en politieke neergang waarvan men de oorzaken niet geheel doorgrondde. Dit laatste verschaftte de Nederlandse Verlichting een sterk moraliserende inslag. Materialisme en atheïsme dreigden in de ogen van velen de religieuze basis aan de deugd te ontnemen. Dit zou een enorme toename van het zedelijk verval ten gevolge kunnen hebben terwijl men juist de zedeloosheid tot een van de voornaamste oorzaken van de achteruitgang had bestempeld.⁹⁸

Het door Mijnhardt en andere onderzoekers aangevoerde bewijsmateriaal voor de stelling dat de Nederlandse Verlichting een "christelijke verlichting"⁹⁹ genoemd mag worden, is overweldigend. De door hen genoemde verschijnselen als de overal bij geleerden en schrijvers voorkomende afkeer van atheïsme en deïsme; de populariteit van de fysicotheologie; de sociabiliteit in diverse genootschappen; het alomtegenwoordige streven naar deugd gegrond op de idee van het bestaan van een welwillende God; de oogmerken van de spectatorschrijvers: dat alles past heel goed in het kader van een door een humaan christendom geïnspireerde Verlichting. Hierin past het oeuvre van filosofen en natuurwetenschappers als Bekker, à Limborch, Musschenbroek, 's-Gravesande. Hierin past ook de literatuur als geschreven door Van Goens, Van Alphen, Elisabeth Wolff, Rhynvis Feith. Er is geen twiifel aan dat dit christelijk concept van Verlichting levend was. Het werd geschraagd door twee pijlers: de rede (inclusief de variant daarvan in de tweede helft van de achttiende eeuw: het gevoel) waardoor voortuitgang en deugd gestimuleerd diende te worden; en de openbaring: het geloof in de garantie van Gods leiding.

Dat hiernaast als stroming de christelijke orthodoxie bleef bestaan, die met wantrouwen dit concept bezag en af en toe bestreed, is op dit moment voor ons van minder belang.

Er is wel een kanttekening te maken bij deze opdeling van Nederland in een tweestromenland van orthodoxie en christelijke Verlichting. Ten eerste is er het definitieve probleem. Kan men datgene "christelijk" noemen, wat de orthodoxie zelf als zodanig afwijst¹⁰⁰? Wellicht is men zelf vrij te bepalen wat men christelijk wenst te noemen? - Ten tweede vraag ik me af, of er niet toch een stroming bestond, als deel van de totale Nederlandse Verlichting, maar die van andere aard

was dan de genoemde christelijke Verlichting. Ik zeg op dit moment niet, dát die bestond, of van aanzienlijke omvang was. Maar de wijze waarop Mijnhardt en anderen hun materiaal verzamelen (door middel van kiezende accumulatie) is niet geheel bevredigend. Zij verifiëren; maar doen geen poging te falsifiëren¹⁰¹.

Maar nu Kinkers Verlichting. Wat hield zij in? Past zij binnen de christelijke Verlichting? Of tenminste binnen het model van Ford?

Dat Kinker inderdaad een exponent was van de Verlichting behoeft geen betoog. Bij zijn handelingen en uitlatingen binnen het Nederlands genootschapsleven (hierna op te slaan) spelen tot vervelens toe de begrippen wereldbroederschap, tolerantie, cosmopolitisme en natuurlijk “verlichting” zelf een rol. Kinkers sociabiliteit beantwoordt daarmee volkomen aan het door Ford geformuleerde.

Overigens: het feit dat de Verlichting zo bepalend was voor Kinkers handelen, en het feit dat hij samen met de eerder genoemde groep gelijkgezinden de marsrichting binnen diverse genootschappen aangaf (of poogde aan te geven), maakt meteen duidelijk dat de Verlichting (van welke aard dan ook) rond 1800 in Nederland nog in genen dele uitgewoed was¹⁰². Daarmee is al een eerste correctie op de kaart van de Nederlandse Verlichting aangebracht.

Ik denk evenwel dat Kinker niet (evenmin als zijn medestanders? Dat is veel moeilijker te bevestigen of te ontkennen) ingelijfd kan worden bij de “christelijke Verlichting”. Er is daar geen evidentie voor. Nergens beroept Kinker zich op bijbel of openbaring, als laatste criterium. Wanneer hij het begrip “God” gebruikt, is dat nooit in een context die duidelijk maakt dat hij bedoelt te spreken als gelovige, luisterend naar de heilsboodschap van de bijbelse God.

In de genootschappen lijkt zijn handelen dikwijls bepaald door een streven, daar waar zijn tegenstrevers zich beriepen op “christendom”, dat “christendom” juist terzijde te stellen. Ik noemde hiervan al voorbeelden: zijn op het toneel in Felix (in het *Eeuwfeest*) doen optreden van een priester van het christendom, ex aequo met de priesters van andere godsdiensten, als mede-drager van een eeuwige waarheid (welk optreden wegens verzet niet doorging); zijn eigen verzet binnen de vrijmetselarij tegen de voorstelling van zaken door de aanhangers der hoge graden, als moest het christendom de basisideologie van elke maçon zijn.

Men zou kunnen denken: gaat het in deze gevallen soms om een gevecht van orthodoxen tegen ‘christelijke’ Verlichters?

Ik acht dit niet waarschijnlijk. Het is er Kinker steeds om te doen een situatie te scheppen waarin *christendom als zodanig* niet meer rechten mocht bezitten dan welke andere levensovertuiging ook. Er is geen sprake van een erkenning van een zekere meerwaarde van het christendom, daarbuiten om.

Het is moeilijk een finaal woord te spreken met betrekking tot Kinkers levensovertuiging, zonder te kunnen beschikken over een studie die in het licht van de recente onderzoeken het totaal van Kinkers filosofische en wereldbeschouwelijke uitspraken aan een analyse onderwerpt. Zo’n studie is hard nodig. Ik wil, binnen deze beperkte ruimte, mijn opvattingen nog met de volgende door Kinker zelf of

anderen gemaakte observaties ondersteunen.

Kinker is onder de Nederlandse Kantianen ook de enige geweest, die rond er voor uit kwam, dat hij geen belang stelde in een Christelijke filosofie of een filosofisch Christendom. De scheiding van wijsbegeerte en geloof heeft zich bij hem het eerst voltrokken. Op dit punt kan hij als een voorlooper van Opzoomer worden beschouwd. Maar misschien is het ook dit geweest, dat de tijdgenoten in Kinker's denkbeelden het meest heeft gehinderd. Voor wijsgeerig denken los van het Christendom was de tijd nog niet rijp.¹⁰³

Aldus Ferdinand Sassen, die als kenner van de "Reformatiorische Verlichting" zeer wel in staat geacht moet worden een eventueel aanwezige christelijke component in Kinkers Verlichting herkend te hebben. Hij wist niet eens iets van Kinkers handelen in de genootschappen. Hij sprak naar aanleiding van Kinkers Kantiaanse geschriften.

Toch lijkt Kinkers positie niet alleen maar verband te houden met een bepaald begrip van Kant. Kinker lijkt zich al op een vroeg punt in zijn leven van het christendom verwijderd te hebben. Zijn biograaf Van Hall memoreert, na Kinkers liefde voor de geschriften van Voltaire besproken te hebben (Voltaire! Wat had Kinker van de Franse Verlichters gelezen? Onze kennis schiet te kort), zijn optreden als student bij diverse bijzondere en openbare dispuutcolleges. Die disputen behoorden tot de oefenstof in het universitaire leven.

Dikwerf trad hij [Kinker] daarin als aanvaller op. De vlugge wijze, waarop hij de Latijnsche taal sprak, en de scherpzinnigheid, die hij daarbij aan den dag legde, maakten het den verdediger der betwiste stellingen dan moeielijk, en den Hoogleeraar, die den strijd bestuurde, zag hem ongaarne. Dit was voornamelijk het geval, wanneer een Godgeleerd onderwerp als twistvraag was opgegeven. Zijne geestige tegenwerpingen tegen eene opgegevene stelling werden door hem dan vrij stout, en niet altijd met bescheidenheid aangevoerd, en maakten niet zelden den lachlust zijner medeleerlingen en de gevoeligheid van den Leermeester gaande, en het was vandaar, dat sommigen hem, ook na zijn vertrek van de Utrechtsche Hoogeschool, en welligt nog in volgende dagen, met hunne veroordeling, als ware hij een ongodist, vervolgden.¹⁰⁴

"Als ware hij een ongodist": in de ogen van die tijdgenoten was Kinker dus een atheïst. In ieder geval geen onderschrijver van de christelijke Verlichting. Het oude vooroordeel tegen Kinker was, bij diens terugkeer uit Luik in 1830, nog niet uitgeroeid, zegt Van Hall ook¹⁰⁵. Vooroordeel? Had Kinker zich bekeerd? Zoiets bedoelde Van Hall niet. Hij had de overtuiging gekregen dat Kinkers levenshouding in wezen een positief doel diende:

Dat KINKER den naam van ongodsdienstig nimmer verdiende, weet ik met weinigen van nabij. Een veelvuldige omgang met hem, gedurende een groot aantal jaren, waarin ik, bij het gebrekkige, dat hem aankleefde, zoo veel prijzenswaardigs aantrof, dat men in hem niet wilde erkennen, heeft mij hiervan overtuigd. Zijne

zoo voortreffelijke *Ode aan VOLTAIRE* en de meeste zijner ernstige Dichtstukken, zoowel als de wijsgeerige beginselen van KANT en diens Zedeleer, die hij beleet, wederleggen deze aantijging.¹⁰⁶

Waarna Van Hall (zelf christen) vervolgt met te stellen dat Kinkers systeem van zedekunde zich heel wel liet verenigen met de leer van het Evangelie. Daarin kan hij gelijk hebben, en het kan ook heel goed zijn dat Kinker zelf dit beweerde. Maar Van Hall geeft geen plaatsen waarin hij laat zien dat Kinker in Christus iets méér zag dan een bijzonder mens. Interessant is Van Halls uitspraak:

Vele van KINKERS schriften en gezangen dragen dan ook wel de bewijzen, dat hij geene stellige Godsdienstbegrippen omhelsde; doch nergens verlaat hem de eerbied, met welken hij vervuld was voor het Hoogste Wezen.¹⁰⁷

Het Hoogste Wezen. Het is een term van Van Hall. Is Kinker daarmee te vangen voor de christelijke Verlichting? Waar men uitgaat van een voorzienige God die zijn schepping koestert en bestuurt?

Het begrip *voorzienig* behóórt te impliceren: het bestaan van een persoonlijke God, werkzaam voor het heil van zijn schepping, en wiens bestaan áls persoon slechts bekend kan zijn op grond van een boodschap als in de bijbel neergelegd.

Een dergelijk Godsbegrip zie ik nergens in Kinkers oeuvre. Wel vind ik bij hem een 'sensus religiosus': een diepe eerbied voor de numineuze kracht in het heelal en het bestaan. En hij ziet de geschiedenis zich als onontkoombaar ontrollen, als geleid naar een doel; maar dit proces is als het ware van seculier-numineuze aard. Zeker kan men, in vele van de in dit boek geciteerde strofen van Kinkers gedichten, bespeuren dat dit gehele gebeuren hem met een gevoel van *wijding* vervult, met diepe bewondering en eerbied. Kinker is geen dor soort materialist.

Over "God" - binnen de vrijmetselarij vaak verwoord als beginsel van waarheid en licht - merkt Kinker in een maçonnieke rede op dat wij nog steeds niets meer wisten dan Johannes:

namelijk dat het een Licht is. Zoo wij het, zinnebeeldig, den Opperbouwheer van het heelal noemen, is zulks om hem in verband met onze symbolische werkzaamheden te beschouwen. Maar dit weten wij zeker, dat de algemeene Wil der menscheid, zoodanig als deze door de Rede alleen en algemeen opgemaakt kan worden, ook de zijne is.¹⁰⁸

En in een soortgelijke toespraak laat hij duidelijk uitkomen dat voor hem de bijbelse God niet meer is dan een tijdgebonden expressie van een hogere Idee:

Onze mystische Jehovah, een ideaal, hooger en verhevener dan de jaloersche genius der Joden, meer verredelijkt en heilig zelfs dan de vaderlijke God der Christenen, waarvan de stichter onzer Orde getuigt dat Hij een licht is, Hij dien wij in onze taal de geestelijke Bouwheer van het heelal noemen, eischt ook van onze handen een tempel aan de *Vrijheid* van den zedelijken mensch, aan de *Gelijkheid* van rechten en plichten, en aan de *Broederschap* aller volken toegewijd. De nog diep in

vooroordeelen verzonken maatschappij waarin wij leven, de volksgodsdiensten die over het algemeen nog door bijgeloof op de oppervlakte der aarde hun geestelijk gezag uitoefenen, de nog zeer onvolmaakte wetgevingen [...] zijn voor den verlichten wereldburger inderdaad nog niets anders dan een Babylonische ballingschap [...].¹⁰⁹

Op dezelfde wijze blijkt Kinker ook Christus te beschouwen als gewoon, zij het bijzonder mens. Hij was

vóór achttien eeuwen in de wereld [...] om den verbasterden godsdienst der rede, zooveel zijne eeuw dit toeliet, in zijn oorspronkelijken luister te herstellen, schreef geene andere deugd voor, dan de liefderijke vereering van een vaderlijken God in de algemeene broederliefde. Hij, de wereldburger bij uitnemendheid, wenschte deze doodeenvoudige leer onder alle volkeren der aarde verbreid te zien [...]. Zijn wereldburgerschap was een rijk van den eeuwigen vrede aller volkeren.¹¹⁰

Hier treffen we geen Godmens, maar een wereldburger. Het is te begrijpen dat deze visie gemurmureer veroorzaakte, tijdens een discussie in Felix. Hier had Kinker "indiscrete vergelykingen" gemaakt tussen de wijze van Palestina (Jezus) en de wijze van Koningsberg (Kant)¹¹¹. De oorzaak van de ontsteltenis is alleen verklaarbaar als Kinker beiden aangemerkt had als bijzondere personen en voorgangers - maar toch mensen.

Kortom, Kinkers wereldbeschouwing werd niet geschraagd door concepten die in laatste instantie op de bijbelse boodschap gefundeerd waren. De werkelijke orthodoxie heeft dit waarschijnlijk scherper gezien dan de 'christelijke Verlichting'. Bilderdijk zou gezegd hebben dat hij liever de ongelovige Kinker de hand drukte dan een vrijzinnige dominee¹¹². Voor Kinker was de godsdienst der rede de hoogste menselijke godsdienst, verheven boven alle kerkelijk en wereldlijk gezag¹¹³.

Is Kinker niet in te delen bij de (Nederlandse) christelijke Verlichting, hij toonde ook geen affiniteit met die Verlichting van Franse signatuur die gekarakteriseerd wordt door een onvruchtbaar materialisme. Bovenstaande citaten zullen dat al afdoende hebben aangetoond. Er zouden vele andere aan toe te voegen zijn. Neem deze uitval tegen de Franse "deisterij":

Dat alles is mis - al dat *disputeren* over de *dogmatiek* [in het protestantisme], die er nu eenmaal is, is ijdel geklap en loopt op *franse deisterij* uit. Had men de teekenen, *formen*, *beelden* enz. (want al het leerstellige in de [katholieke] moederkerk was bij de verlichten van die kerk alleen beedspraak) had men (zeg ik) al die *formen* behouden en zich slechts bevljigt, om er [...] al meer en meer redelijker bedoelingen en beteekenissen achter te plaatsen; alles zou geschikter en regelmatiger in zijn werk zijn gegaan; maar nu werd het geestelijk *terrorismus* een afschuwelijk ding.¹¹⁴

Hier wordt duidelijk dat Kinker voor eenieder wenste: een 'redelijk' inzicht naar gelang dat mogelijk was, bij een voorzichtige opvoeding. Christelijk-dogmatische

twisten vernietigden die mogelijkheid en leidden tot een even onvruchtbaar systeem: deïsme zoals te vinden bij de Franse *philosophes*. - Vlak voor zijn dood zou Kinker in de derde klasse van het Instituut nog uiteenzettingen geven over zijn visie op het materialisme. Een uitvoerige behandeling daarvan nu lijkt mij niet op haar plaats, mede omdat die visie misschien niet illustratief is voor datgene wat hem tijdens zijn genootschapsjaren in het algemeen dreef. Wel meende hij nog in 1843:

Le domaine de la religion doit rester pour le philosophe une *terra incognita*: permis aux théologiens de s'occuper de nos spéculations; mais nous ne devons, nous ne pouvons accepter d'autre contrôle que celui de la raison humaine. Or, c'est ce qu'on ne comprend plus guère de nos jours, même en Allemagne.¹¹⁵

Kinkers zienswijze wordt, denk ik, uiteindelijk het beste weergegeven in de woorden die hij één van de discussianten in zijn opstel 'Het Lampje der Neölogen' in de mond legt:

Er is maar één Godsdienst en deze is in den grond niets anders dan het donker bezef van een bovenzinnelijke wereld, voorgesteld naar de zuivere redebegrippen, eindeloosheid, onbegrensheid, eeuwigheid. Het alles begrenzende verstand kan ons ter vestiging van zulk eenen Godsdienst van geen nut zijn. De ongeloovigen van alle tijden zijn onwederlegbaar; wanneer men hen met verstandelijke gronden wil te keer gaan. Deze Godsdienst nu moet voor ons menschen verzinneelikt worden. Dit is de taak der verbeelding [;] het gevoel voor het schoone en verhevene als het eenigste, dat ons overblijft om tot het gemoed te spreken. Alle Godsdiensten, waarin deze beeldspraak gevonden wordt, zijn dus goed en de eene verdient geen voorkeur boven den anderen, dan voor zooverre deze boven gene taal beter voor de verbeelding uitdrukt.¹¹⁶

Samenvattend: de religies zijn slechts temporele fenomenen, sluiers van Isis, en niet zonder nut. Het christendom echter te zien als criterium voor Verlichting zou daarom niet door Kinker als karakterisering van zijn eigen denken begrepen zijn.¹¹⁷

Waar Kinker spreekt over Verlichting, is Kant nooit ver weg. In het hierna volgende is meer dan duidelijk, dat het diens wijsbegeerte is die hij in de genootschappen propageerde, diens maatschappelijke ideeën die hij gestalte poogde te geven. Zijn Kantiaanse geïnspireerdheid kon vele vormen aannemen. Als spreker kon hij zijn gehoor beïnvloeden door simpelweg die wijsbegeerte uiteen te zetten, of door zijn eigen wijsgerige poëzie voor te dragen (die vol reminiscenties zat aan Kantiaanse problematiek). In verschillende speeches mengde hij zijn eigen gedachten met die van Kant, wanneer hij sprak over de toekomst van Europa en de wereld en over de plicht wereldburgers te worden van een wereldstaat. Als instructor kon hij - bijvoorbeeld in de vrijmetselarij - aandringen op het practiseren van die typisch Kantiaanse moraal: altijd zedelijk te handelen, zonder vrees en zonder eigenbelang.

Als bestuurder trachtte hij de structuren van de organisaties zodanig te versterken of om te buigen, dat de genootschappen in dienst kwamen te staan van het grote Kantiaanse doel: een in broederschap en tolerantie samen levende, verenigde mensheid.

Hiermee is tevens aangegeven dat een groot deel van de turbulentie door Kinker en de zijnen in de Nederlandse genootschappen veroorzaakt, te maken heeft met de kritische wijsbegeerte: met de stellingname vóór en tegen Kant.

Verbazingwekkend genoeg heeft het cultuurhistorische probleem: hoe het precies gesteld is geweest met de invloed van Kant in Nederland en met de Kantiaanse Aufklärung, niet of nauwelijks aandacht gekregen. Wat er aan studies bestaat, is geda-teerd, of behandelt de strijd pro en contra Kant voorzover op universitair niveau gevoerd¹¹⁸. De voornaamste Kant-propagandisten hebben nog geen echte biograaf gevonden. Toch raakte de strijd om Kant de gemoederen. Het ging bij deze wijsbegeerte niet alleen om de filosofie (althans de kenleer) en de vraag inhoever hier rede en openbaring verzoend konden worden, maar om Kants maatschappij-ideeën. Het sociale aspect van deze wijsbegeerte en de turbulentie daaromheen acht ik voldoende aangetoond door de commotie in de Nederlandse genootschappen als hierna beschreven.

Het was een wijsbegeerte die dikwijls de emoties gaande maakte. Ik volsta met een opmerking aan te halen van de filosoof en vroege Kant-bestrijder Daniël Wyttenbach, die voldoende nijdig en gekwetst was om Kants leer te beschrijven als:

een poffertjeskraam; de menselijke ziel is de pan; de twaalf categorieën zijn de poffertjesvormen in de pan; de bakster is de ervaring, die met den lepel van ruimte en tijd uit den beslagpot van de zinnelijke wereld zinnelijke indrukken in de vormen dier categorieën werpt.¹¹⁹

Een nog Nederlandser getinte verwerping is nauwelijks denkbaar. Decennia lang zijn dit soort schimpscheuten te vinden¹²⁰. Een zekere tweedeling vindt ook nog bevestiging in 1824 bij een onverdacht persoon als Thorbecke. Hij schreef toen zijn ouders dat hij, naar aanleiding van het verschijnen van werken over het natuurrecht door Bilderdijk en Kinker, overwoog zelf een boek over die materie te schrijven

hoewel niet tot verdediging van Bilderdijk, met wien ik in geen deele overeenstemme. Kinker is geheel Kantiaan en het ware voor de wijsgerige studien hier te lande van het grootste belang, dit autoriteitsgeloof aan Kant een weinig te doen wankelen [...].¹²¹

Maar hoe zat het dan, met die doorwerking van de Kantiaanse ideeën in de Nederlandse samenleving? Hoe is die groep mensen als Kinker, Van Hemert, Schröder, Deiman en anderen - die wij zo dikwijls bijéén vinden in de genootschappen - als groep ontstaan? Het is niet eens duidelijk, wat de precieze bindende samenhang is geweest. In de literatuur is sprake van een onduidelijk Kantiaans Amsterdams

gezelschap, tegen het einde van de achttiende eeuw¹²². Het ligt voor de hand aan te nemen dat ook Kinker hiertoe behoorde. Maar we weten niet eens of dat gezelschap een ánder gezelschap was dan de hierna behandelde.

Waar het op neerkomt is dat wij, ondanks alle tekenen van een dóórwerkende invloed van Kant in breder kringen van de Nederlandse samenleving (in de genootschappen bijvoorbeeld) heel weinig weten van het verloop van dit proces. Sassen laat de strijd rond Kant (op academisch niveau) beginnen in 1796 - met de publicatie door Van Hemert van diens *Beginzels der Kantiaansche wijsgeerte* - en eindigen rond 1815¹²³. Gezien het type door hem gebruikte bronnen is het niet verwonderlijk dat hij tot de conclusie komt:

Onberoerd door de gebeurtenissen, die in de voorafgaande twintig jaren het leven van ons volk op zo ingrijpende wijze hadden beïnvloed, hebben de strijders hun argumenten en hun scheldwoorden op elkaar afgevuurd. De door hen behandelde problemen hadden geen verband met de staatkundige bewegingen of den socialen nood van hun dagen, maar bewogen zich alle om de eeuwige kwestie van de verhouding van geloof en weten.¹²⁴

Dit nu is een onoirbare stelling gezien de vele volgende getuigenissen waaruit blijkt dat Kinker (en hij is de enige Kantiaan niet) poogde te streven naar een daadwerkelijk betere samenleving. Bovendien trachtten Kinker en de zijnen dit te bereiken binnen het groter geheel van de 'sociabiliteit', de Nederlandse genootschappen. Zij bleven niet achter hun katheders zitten. Het is Sassen die zich hier uitsluitend op academisch niveau beweegt en die de strijd rond Kant alleen kan zien in het licht van filosofisch-epistemologische strijdvrage. Die strijd bestond. Maar Kinkers pleidooien voor wereldburgerschap, cosmopolitisme, wereldvrede hadden nu juist vooral veel meer te maken met de meer maatschappelijk georiënteerde werken van Kant: zoals diens *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht* (1784), *Was ist Aufklärung* (1784), *Zum ewigen Frieden* (1795) en *Mutmaszlicher Anfang der Menschengeschichte* (1795). Niet alleen door zijn kentheoretische werken, maar ook door die werken waarin hij blijkt geeft van zijn grote betrokkenheid bij het verloop der geschiedenis en de toekomst der maatschappij, plaatst Kant zich binnen Fords karakterisering van de eigenlijke Verlichting, en kan hij beschouwd worden als de culminatie van de Verlichting¹²⁵.

Deze zijde van Kant blijkt door Kinker zeer goed begrepen te zijn. Hier is de bron van zijn inspiratie te vinden buiten het eigenlijke wijsgerige om: de reden waarom hij zich kromde in het gareel van al zijn bestuursfuncties. De genootschappen, en mét de genootschappen de maatschappij, moesten voortgetrokken worden naar de door Kant gewezen nieuwe maatschappij¹²⁶.

Kinker kan op dit moment, voorzover wij spreken over het tijdvak rond de eeuwwisseling, de voornaamste vertegenwoordiger genoemd worden van dit op Kant geïnspireerde, maatschappelijk getinte Verlichtingsdenken. Zijn handelen wordt niet bepaald door de christelijke Verlichting; het zijn juist de aanhangers daarvan die hem soms in de genootschappen moeilijkheden berokkenen. Hun sociabiliteit had een ander functie. Kinker daarentegen ging uit van het concept van

een zich in *voorwaartse* richting bewegende, *seculiere* ontwikkeling van de maatschappij.

Aldus is Kinker een representant van een aparte groep in de Nederlandse Verlichting, en misschien van een apart stadium daarin. Een culminatief stadium?

Geen wijnbouw boven de Moerdijk: er is (nog) geen bewijs voor de 'Franse' Verlichting in de Nederlanden, als substantiële stroming. Overvloedig wordt hier de Schiedammer klare variant geschonken van de Nederlandse christelijke Verlichting. Maar, rond de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw, schiet hier een nieuwe ent wortel aan de stam der Verlichting: de sociaal gerichte, niet op het christendom gebaseerde, Kantiaanse Aufklärung; te vinden bij Kinker en wellicht ook bij anderen.

5. Samenvattende opmerkingen.

Het onderzoek (primair descriptief van aard) poogde inzicht te krijgen in de bijdrage van de auteur en filosoof Jan Kinker aan het genootschapsleven van zijn tijd, voorzover hij daarmee contacten had in de periode 1790-1845. Het resultaat moest dienen als bouwsteen voor een biografie van Kinker.

Enigszins verrassend - Kinker gold als een wat teruggetrokken figuur - leverde dit onderzoek een lawine van gegevens op. Kinker bleek een volijverig lid van niet weinig genootschappen; in andere gevallen kan gesproken worden van belangrijke contacten. Van een aantal belangrijke organisaties was hij zelfs bestuurslid en gangmaker.

Dit is winst voor een biografie van Kinker. Maar ook de genootschapsgeschiedenis is met vele belangrijke gegevens verrijkt - zodanig zelfs, dat het van belang is voor het inzicht in het Nederlandse culturele leven van Kinkers dagen.

Want Kinkers bestuurlijk streven was niet slechts administratieve belangenbehartiging. Hij verzamelde mensen om zich heen die het Verlichtingsdenken toegevoegd waren (niet zelden de Kantiaanse variant daarvan). Hij blijkt de vooropgezette bedoeling gehad te hebben de organisaties waarvan hij lid was om te buigen tot open, voorwaarts geörienteerde gezelschappen waarvan het handelen en streven in dienst moest staan van het ideaal een komende verlichte wereldstaat van wereldburgers nu al zoveel mogelijk vorm te geven; de condities daarvoor te scheppen.

Hoewel Kinker met dit streven meermalen schipbreuk leed, wordt er iets zichtbaar van een tot nu toe nauwelijks waargenomen worsteling in de Nederlandse beschaving in het genoemde tijdvak. In de genootschappen - waarin een belangrijk deel van de Nederlandse burgerij zijn plaats gevonden had - werd strijd geleverd om de culturele identiteit. Op voorhand was niet duidelijk wie zou winnen: de oude rechtzinnigheid? De christelijke Verlichting? De Kantiaanse Verlichting?

Ten gevolge van de gevonden gegevens zullen vele voorvallen in bepaalde organisaties anders moeten worden geïnterpreteerd dan voorheen. Het trotse gebouw van Felix Meritis vertoont scheuren. De Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en

wetenschappen blijkt lange tijd een Gideonsbende met vërreikende aspiraties geweest te zijn. De geschiedenis van de vrijmetselarij in dit tijdvak blijkt om geheel andere zaken te draaien dan tot nu toe bekend. Het Verlichtingsdenken in vele genootschappen krijgt veel meer accent. Er ontstaat inzicht in een *beweging*. En een bepaalde *vleugel* van de Nederlandse Verlichting wordt beter zichtbaar.

Dit alles roept ook weer nieuwe en hier nog niet beantwoorde vragen op. Er is weinig of geen inzicht in de samenstelling van de groep mensen die Kinker in zijn streven steunde. Er zijn indicaties voor een vaste kern; maar het is niet duidelijk wie zich om welke reden affilieerde. Om duidelijker zicht te krijgen op het probleem wie in deze jaren nu eigenlijk voorstanders waren van welke Verlichting, zou een veel verdergaand onderzoek naar de genootschappen nodig zijn, liefst van praktische aard, waarbij ook herkomst en productie van *individuen* gezien wordt. De betekenis van alle voordrachten, redevoeringen, prijsvragen zou onderzocht moeten worden. Naast dit algemene onderzoek zou het onderzoek naar de invloed van Kant in Nederland en naar de op zijn geschriften geïnspireerde Verlichting voorrang behoeven: dat onderzoek is nog in het geheel niet op gang gekomen.

Hierna zou de vraag naar het soortelijk gewicht van de Verlichting in Nederland beter beantwoord kunnen worden. Zo kan, tenslotte, beter de plaats bepaald worden van Nederland in het geheel van de Europese Verlichting in de periode 1650-1850.

Lezing in Felix Meritis, tussen 1800 en 1810, over de wijsbegeerte van Kant.

Kinker in Felix Meritis

1. De Maatschappij.

Als het bolwerk van de burgerlijke beschaving: zo werd en wordt het Amsterdamse “Felix Meritis” doorgaans gezien. Inderdaad, het in 1777 opgerichte Felix was een van de belangrijke centra van het Nederlandse culturele leven aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw; zij het dat de maatschappij een vooral lokale betekenis had (leden van buiten Amsterdam werden zelfs “buitenlandse” leden genoemd), en niet zoals “het Nut”, of de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen (die wat later opgericht werden) de opzet had in kwantitatief en kwalitatief opzicht cultuur en wetenschap in brede lagen van de bevolking te stimuleren. Omdat Felix Meritis als het ware een schoolvoorbeeld is van het soort genootschap dat beoogde in beperkte zin zijn leden te trainen in kunsten en wetenschappen vanuit het ideaal van de burgerlijke emancipatie zonder daarom op maatschappelijke hervormingen gericht te zijn, is het zo gelukkig geweest de aandacht getrokken te hebben van de geschiedschrijving¹. Waarschijnlijk heeft ook het feit dat het archief van Felix voor het grootste deel² bewaard is gebleven hier een rol gespeeld. Helaas is er weinig of niets gepubliceerd over het departement letterkunde, waarvan Kinker in 1791 lid werd (de activiteiten in Felix werden in die tijd georganiseerd in vijf departementen: koophandel, muziek, natuurkunde, letterkunde en tekenkunde). Kinkers bemoeienis met Felix beperkte zich echter niet tot letterkunde alleen. Hij kreeg als commissaris (ongeveer: algemeen bestuurder) ook te maken met regelingen en opvattingen binnen het gehele lichaam van Felix Meritis. Daarover later. Op basis van de literatuur en eigen kennis wil ik echter nog een paar algemene observaties maken over de maatschappij waarvan Kinker lid werd, vóór ik overga tot het beschrijven van zijn specifieke activiteiten.

Felix Meritis werd in 1777 opgericht door de horologiemaker Willem Writs³. Doel was: de Amsterdamse burger een kans te geven in georganiseerd verband de kunsten en wetenschappen te beoefenen. Writs was bekend met het gedachtengoed van de Verlichting, ongeveer zoals dat door de spectators werd gepropageerd. Een echte hoogvlieger was hij niet. Hij ging uit van de idee, dat de twee middelen die dienden tot het bereiken van het waar geluk, moesten zijn: de verbetering van de samenleving door het ‘gezond verstand’, en de vergelding van de inzet die profijtelijk was voor het individu én de samenleving⁴. In zijn genootschap moest de burger zich die inzichten, technieken en methoden eigen kunnen maken, waarvan hijzelf en de samenleving profijt zouden kunnen trekken. De maatschappij moest in de middelen voorzien: plaats, instrumenten, en dergelijke. Vervolgens was het de *plicht* van de leden zich zo goed mogelijk te bekwamen op het gekozen terrein. Niet voor niets heette de maatschappij: De Maatschappij van *Verdiensten* ten spreuke voerende ‘Felix Meritis’. Het resultaat?

Deze nog a-politieke burgerbeweging hield zich bezig met natuurkunde, vooral met proeven met luchtpompen, elektriceermachines en optica. Verder had men belangstelling voor economische beschouwingen en praktische voorstellen voor economisch redres. Een grote belangstelling had men voor de tekenkunst en het etsen. Daarnaast beoefende men de dichtkunst op een vrij technische wijze, als een uitdrukkingsvorm die men zich eigen maakte, zodat ingrijpende of plechtige momenten gepaard konden gaan met een voor de gelegenheid vervaardigd dichtwerk. Gelegenheidsdichter was toen eerder een waarderende dan een misprijzende benaming.⁵

Na enige beginmoeilijkheden kwam Felix snel tot bloei. Een niet onbelangrijke factor was, dat Felix sinds 1785 over een kolossaal nieuw eigen gebouw kon beschikken (Keizersgracht 324). De indeling was zodanig, dat de departementen hun eigen werk zo goed mogelijk konden uitvoeren. De concertzaal genoot zelfs een Europese vermaardheid.

Tot Felix behoorden niet zelden die mensen, die men ook in gezelschappen als *Doctrina* of *Concordia et Libertate* kon ontmoeten. De Amsterdamse burgerij verzamelde zich immers ook hier. Maar bij deze burgerij zou men niet te veel mensen uit het patriciaat en de opperste bestuursregionen aantreffen. Het waren de middelgrote kooplieden, enkele vertegenwoordigers van de ambachtelijke kleine burgerij⁶ die lid waren; uiteraard ook enkele intellectuelen, en verder mensen uit de kunstwereld. Er was een duidelijke benedengrens, waarvoor bewust gekozen was. Er waren zeer hoge entree- en contributiegelden⁷. Het was eigenlijk onmogelijk voor de 'kleine man', en ook voor iemand mét talent doch zonder pecuniën, lid te worden. Zelfs al zou hij er in geslaagd zijn de ballotage van departement en algemene vergadering te passeren. Voor Kinker zelf bestond er geen enkel financieel probleem om tot dit gezelschap toe te kunnen treden⁸. Maar hij zag wel degelijk, dat de financiële barrière belemmerend werkte op de kwaliteit van het werk in Felix. Hij zal dan ook een van de stimulators worden van een soort (sponsor?)systeem, waardoor aan bepaalde getalenteerden gemakkelijker toegang verleend zou worden.

Nog een ander soort lieden werd in Felix niet enthousiast ontvangen: de politieke heethoofden waarmee in de laatste decennia van de achttiende eeuw Amsterdam (in *Doctrina* bijvoorbeeld) en de hele Republiek overvol zat. Die voorzichtige houding was het gevolg van bepalingen dat er in de maatschappij niet over politiek of godsdienst getwist mocht worden. Maar ook een gevolg van de voorzichtigheid eigen aan de gegoede burgerij. Echte notoire doordravers, zoals de uitgever Allart (die er trouwens ook onfrisse zakenpraktijken op nahield⁹) werden regelmatig afgestemd als zij toch het lidmaatschap aanvroegen¹⁰. Ook in 1795, als de patriotten weer in de Republiek het heft in handen nemen, wordt een zeer voorzichtige neutrale koers gevaren, al zijn er blijken van sympathie¹¹. Misschien zijn ook met "politiek" te verbinden, maar dan toch eigenlijk niet met "partijpolitiek", pogingen ná 1795 om joden en vrouwen tot de maatschappij toe te laten. Bij de initiatieven in die richting speelt Kinker een zeer belangrijke rol. Zonder succes overigens; deze zaken komen later aan de orde. Ik zie zijn streven hier als een blijk van een werke-

lijk verstaan van de Verlichting. Felix Meritis was zelf wel een loot aan de stam van de Verlichting; maar het burgertuintje waarin deze geplant was, bleek al te benepen om haar geheel tot bloei te laten komen. Beschaving, dat wilden de Felicianen wel; maar 't moest toch iets voor de happy few blijven. En zó beschaafd waren de burgers zelf nu af en toe ook weer niet. Ook tijdens Kinkers lidmaatschap werd er wel eens een glaasje te veel gedronken (er verscheen daar zelfs een spotprent over¹²); en ik weet niet goed hoe het te interpreteren moet zijn: als een bewijs dat de beschaving het gelukkig ook wel eens laat afweten, dan wel als een indicatie van de vlerkerige brooddrunkenheid zoals die zich wel in een mannengezelschap kan voordoen, dat, eveneens nog tijdens Kinkers lidmaatschap, enkele heren, vór na sluitingstijd van het gebouw, in de kleine uurtjes, slaags raakten met het bedienend personeel, na te duchtig van de punch genoten te hebben¹³. Bij een soortgelijke gelegenheid werd het hele interieur van de keuken vernield, en de bel van het gebouw gesloopt¹⁴. En jaar in jaar uit wordt geklaagd over het verschijnsel, dat bij de concerten (waarbij de leden introducés mochten meenemen) er toch wel verbazend veel vrouwen verschenen die absoluut niet de echtelijke status genoten¹⁵. Misschien was dit wel een van de redenen waarom de concerten in Felix beroemd waren.

Maar dit soort verschijnselen is bijzaak. Hoofdzaak blijft natuurlijk de binnen Felix gestimuleerde aandacht voor de cultuur, op vele terreinen. Die aandacht had echter een wat esoterisch karakter. Om het met Reitsma te zeggen: "Het leven van het genootschap richtte zich naar binnen; men zocht het volmaakt gemenebest uiteindelijk op Keizersgracht 324"¹⁶.

Aangezien zal blijken, dat Kinker in Felix diverse bestuurlijke posten zal bekleden, laat ik hier een eenvoudig overzicht volgen van de bestuursstructuur van Felix¹⁷, ten tijde van Kinker.

Elk departement kende drie directeuren, die resp. als president-directeur, scriba en thesaurier fungeerden. Het directe dagelijkse bestuur van Felix bestond uit vijf commissarissen (één uit elk departement). Een soort bestuurlijk tussenechelon, maar toch een zeer belangrijk orgaan, was de "gecombineerde" ofwel "verenigde" vergadering. Hierin hadden zitting de commissarissen, en de president-directeuren van de vijf departementen. Belangrijke beslissingen werden aan dit orgaan voorgelegd; hier geformuleerde voorstellen werden later ter stemming naar de departementen gestuurd¹⁸.

Ten slotte: de departementen vergaderden wekelijks, elk op een aparte avond (letterkunde op woensdag), zodat zij elkaar niet stoorden.

2. Kinker als lid en directeur van het departement letterkunde.

Op 24 augustus 1791 stemden de leden van het departement letterkunde vóór opname van Johannes Kinker in hun midden¹⁹, en rond die tijd gebeurde hetzelfde in de andere departementen²⁰. Hij was toen zevenentwintig jaar. De voorsteller was zijn broer, Hendrik Coenraad Kinker²¹. Deze oudere broer was al sinds 1788 lid van het departement muziek²². De broers Kinker konden trouwens als een soort spon-

sors van Felix beschouwd worden, want in 1789 hadden zij aandelen gekocht in de maatschappij²³. Belangstelling was ook bij de aangetrouwde familie van Kinker aanwezig: van het departement muziek waren ook lid David Bain (de vader van zijn eerste vrouw)²⁴, en Pieter de Clerq Jacobsz (de vader van zijn tweede)²⁵.

In welke kring kwam Kinker nu terecht, en wat gebeurde er precies in het departement letterkunde? De notulen van de vergaderingen zijn zeer bondig en geven weinig meer dan de namen van de aanwezige leden, de titel van het voorgelezen werkstuk door één van die leden, en de aard van enkele bestuurlijke problemen. Op basis van de notulen alléén, die een nogal wisselende individuele presentie verdragen, is het zelfs nogal moeilijk vast te stellen, wie er nu tot de eigenlijke werkende leden ("effectieve leden") behoorde. Er kwamen ook mensen die een bijzonder lidmaatschap hadden²⁶. Er bestaat een opgave van effectieve leden van 5 november 1792, mogelijk samengesteld omdat men in Felix zelf een dergelijke opgave nodig achtte²⁷. Op die lijst bevinden zich negentien namen. Bij vier personen is aangekend dat zij "uitlandig" waren: S.J. Baalde, J.H. Reizig, J. Francois en J. Lublink de Jonge. In het geval van de drie eersten had dat mogelijk iets van doen met hun patriotse sympathieën. Verder worden genoemd: J. Bouman Egbertsz, P. Pypers, E. de Vries, J. Lugt Dirksz, B. Zur Mühlen, P.J. Uylenbroek, D. Blee(c)ker, A. Fokke Simonsz, J. van der Meer, Jan Fokke, J.H. Stuiver, mr. D. Deutz, A. van Ketwich, B.C. Sowden, en tenslotte Kinker. Deze vijftien personen schijnen niet bepaald een illuster gezelschap. Van enig gewicht waren, naast Kinker zelf, misschien alleen Uylenbroek en Arend Fokke Simonsz. Van de anderen is meestal niet het geringste bekend. Pypers²⁸, Lugt²⁹ en Stuiver schijnen gerekend te moeten worden tot het ras der amateurdichters of -letterkundigen, voor wie een organisatie als Felix als het ware geschapen was. Er lijkt bij dit soort lieden een zekere ontvankelijkheid voor Verlichtingsideeën aanwezig geweest te zijn. Stuiver bijvoorbeeld sprak in het departement over de "trapsgewijze verlichting van het mensdom"³⁰. Wellicht was het die atmosfeer, die Kinker aantrok. Er worden echter in de voorgaande tien jaren ook grote aantallen verhandelingen geproduceerd over de ziel en de onsterfelijkheid, het nut van wetenschap en godsdienst (in één adem), zodat het wellicht beter is, waar de werkelijke inhoud van die speeches moeilijk te achterhalen is, te constateren dat in dit departement de sfeer van de Nederlandse Verlichting in het algemeen aanwezig was: een samengaan van rede en geloof (waarbij dat geloof dan van zijn specifieke dogmatische trekjes ontdaan was). Arend Fokke Simonsz, mislukt als uitgever, maar een groot publicist, was een typische Verlichtingsfiguur³¹. Hij was een geliefd spreker, en een nog liefder publicist. Hij zou een aparte band met Kinker gehad kunnen hebben; ook hij had een voorkeur voor het ironische en voor de politieke satire. Er waren meer figuren uit boekhandel en uitgeverij met het departement verbonden, zoals de genoemde Baalde. Die zou nooit meer terugkomen. Maar daar is ook de bekende boekhandelaar-uitgever Uylenbroek, die zelf al lang een kring van aankomende dichters om zich heen verzameld had, van wie hij het werk sinds 1788 uitgaf in zijn *Kleine Dichterlijke handschriften*³². Misschien kende Kinker Uylenbroek al veel langer. Uylenbroek was namelijk een vriend van Bilderdijk sinds eind 1779³³, en op dat moment

kwam Kinker zelf als het ware vers uit Bilderdijks advocatenkantoor gestapt, waar hij de praktijk geleerd had. En afgezien van het feit dat Uylenbroek, die herhaald thesaurier van het departement was, het in die functie goed zal hebben kunnen vinden met de regelmatig betalende Kinker³⁴, blijkt hun relatie ook uit het feit dat hij later werk van Kinker uitgaf; zoals diens *Oorlogs-toneel*, dat met muziek van A. Fodor in Felix op 10 januari 1806 uitgevoerd werd. En bij Uylenbroeks dood in 1808, “werd den dichter-uitgever door mannen als Bilderdijk, Helmers, Loots, Klijn en Kinker de laatste eer bewezen. Zelfs Kinker, anders zuinig met zijn lof, wijdde een vers aan hem”³⁵. - Uit weer een andere hoek kwam Benjamin Choyce Sowden, predikant bij de Engelse Episcopale kerk te Amsterdam. Hij was tevens lid van het departement natuurkunde³⁶ en die belangstelling liet hij ook wel blijken in het departement letterkunde, waar hij verhandelde over het nut der inenting. Van meer belang lijkt me, dat hij fungeerde als een soort *trait-d’union* tussen het Engelse en Nederlandse taalgebied; want in de *Monthly Review* besprak hij in de Republiek verschijnende boeken³⁷. - A. van Ketwich is vermoedelijk dezelfde als de koopman Abraham van Ketwich³⁸. Met hem had de familie Kinker in 1774 al zaken gedaan³⁹; dus ook hij was voor Johannes geen onbekende. Deze koopman was in 1784 al lid van het ‘Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap’, en in hem mogen we wel een van de ‘liefhebbers’ der letteren vermoeden. Nog in 1790 had hij in het departement lezingen gehouden over “Het geluk door verdiensten” en “De tijd”, maar daarna deed hij er het zwijgen toe. Daniël Bleeker daarentegen was weer een echte dichter: hij schreef niet zelden voor het toneel.

Zonder nu ieders doopceel volledig te lichten, schijnt tenminste wel duidelijk, dat de werkende leden van het departement letterkunde deels liefhebbers waren, deels mensen die zich eigenlijk toch wel voor het grootste deel van hun tijd met letterkunde bezig hielden. Waarbij trouwens wel opgemerkt moet worden, dat “letterkunde” dan nog steeds opgevat moet worden als iets wat het geheel der “alfa”-wetenschappen omvatte (minus de beeldende en musische kunsten). De “wetten” van Felix lieten het departement bijzonder veel speelruimte. De daar geformuleerde taak luidde⁴⁰

De bezigheden van dit departement zullen bestaan in het voordragen van eigen opgestelde verhandelingen of dichtstukken, of van vertalingen, alles over vry uitgekozen onderwerpen, die, ten minste een half uur, moeten duren; zullende geen voordragten, door wie het ook zy, mogen gedaan worden, die geheel, of gedeeltelyk, strydig zyn met de beginselen van godsdienst, deugd, en goede zeden, 's lands, of stads wettige regeering beleedigen, eenig ander genootschap benadeelen, of iemand, wie hy zy, in zyne eer zoude kunnen kwetsen: integendeel, zullende die allezins bevorderlyk moeten zyn tot nuttige kennis, deugd, godsvrucht, tydelyke welvaart, of, voor het minst, tot onschuldig vermaak; terwyl geen godsdienstige verschildstukken, opzettelyk, zullen verhandeld mogen worden.

Nu, hier wordt eerder negatief afgeschermd, dan positief verordonneerd. Het beste is te zien, via de notulen, waar nu eigenlijk over gesproken en verhandeld werd. En gesproken en verhandeld werd er, het hele “winterseizoen” door. Dat sei-

zoen duurde ongeveer van oktober tot en met april; daarna lagen de werkzaamheden in Felix stil, bijzondere gelegenheden daargelaten. In het seizoen 1790-1791, vóór Kinkers toetreden, waren er in het departement alzo wekelijks glaasjes water nodig voor de volgende sprekers. In 1790 had Abraham Vereul een "Weerlegging van ongegronde beschuldigingen tegen onze nationale literatuur" (waaraan hij een "Lof der naarstigheid, lierzang" toevoegde). E. Engelen hield "Bespiegelingen strekkende tot verklaring over de vier zogenaamde kunst Eeuwen". Jan Heuvelman sprak over "Cicero beschouwd als consul", en dezelfde Vereul vroeg zich af "Of de mensch in een ander Leven het aandenken van dit Leven zal behouden" (met daarachter, een geprolongerd succes, weer zijn "Lof der naarstigheid"). Daniël Bleeker bracht het dichtstuk "De Gezellige eenzaamheid", en A. Fokke Simonsz zijn vertaling van de geschiedenis van Hero en Leander, naar het Grieks van Musaeus. Weer was er poëzie van Bleeker: diens "Samuel te Gilgal". Mr. D. Deutz sprak over "De ontdekking van America door Kolumbus", en J.H. Stuiver over "De middel oorsaken, die de gelukkige uitslag, van de onderneming onser voorvaderen, om zich der Spaansche overheersching te onttrekken, onder zo veele ongunstige omstandigheden hebben bevordert". Dat laatste onderwerp heeft heel misschien iets te maken met de politieke spanningen in Stuivers eigen tijd. Deutz had verder nog een "Lofrede over Maria van Reigersbergen, huisvrouw van Hugo de Groot", en Van Ketwich besloot het jaar met zijn al genoemde "Bespiegeling over de Tyd".

In 1791 begon W.H. Vereul met frisse moed over "Het Nut, dat Konsten en Wetenschappen, in een Gemeenbest verschaffen". De architect J.O. Husly kwam uit een ander departement overgewaaid en sprak over "Den oorsprong der bouwkunde & derzelver geschiedenis tot op deesen tyd". Ook de beroemde professor Andreas Bonn, die doorgaans bij tekenkunde het woord voerde (misschien was het wel een speech voor méér dan één departement; dat kwam wel voor), vertoonde zich in onemblematische gedaante en sprak over "De Dood en hare zinnebeelden". Jan Fokke, die hem opvolgde, had daar niets van begrepen: hij handelde over "De begeerte tot Roem". Op bezoek kwam ook de bekende Amsterdamse burgemeester mr. Daniel Hooft, die het had over de "Levensschets van J.P. Scipio den Africaaner". Interessant is, dat Stuiver de volgende avond vulde met zijn prozavertaling van boek I van Wielands *Musarion* (daar ging hij trouwens het volgende seizoen mee door). Geheel in de geest van de tijd hield Johannes Lublink de Jonge "Eene beschouwing over de verschillende Characters der Natien", en Jan Lugt Dirksz vervolgde een vroeger begonnen voorlezing van zijn dichtstuk "Bespiegeling over de Voorzienigheid". Tenslotte spraken nog Johannes Bouman Egbertz, "Over den Hoogmoed en over 't Character van de waare Nederigheid", en Sowden over de "Invloed van de koophandel op het geluk en welvaart eener Maatschappij & de bevordering van kunsten & wetenschappen". De rij werd gesloten door Deutz, met zijn "Vervolg der Levens Schets van Christoffel Columbus, tot op zijn dood".

Uit dit conglomeraat van onderwerpen (er waren er misschien nog andere⁴¹) blijkt geen specifiek program. Ik zie geen lijn, geen typerende belangstelling. 't Is

heel leerzaam allemaal, en natuurlijk wel hier en daar karakteristiek voor het laatste kwart van de achttiende eeuw (waarin de belangstelling voor de 'karakterkunde' zo sterk was⁴²); maar een specifieke poëticale of wereldbeschouwelijke attitude valt niet te ontdekken. Het enige opvallende is de Wieland-interesse⁴³, maar die schijnt slechts bij één persoon thuis te horen. 't Is als het ware het programma van het Nut, uitgevoerd binnen Felix.

En waarover sprak Kinker zelf, na zijn arriveren, in zijn verplichte spreekbeurten? Voor de periode 1797-1802 is dat moeilijk vast te stellen: dan worden alleen de namen der sprekers opgegeven, niet hun onderwerpen⁴⁴. In de jaren daarvoor heeft hij soms onderwerpen, die nogal 'Feliciaans' ogen: "Eene verklaring der spreuk: haast u langzaam"⁴⁵ en "Over de vervulling van onzen betamelyke begeerten"⁴⁶. Maar een duidelijker poëticale, esthetische, of zelfs metafysische belangstelling blijkt uit andere voordrachten. Op 27 februari 1793 gaf hij "Een gedeelte eens Dichtstuks, De Tyd en de Eeuwigheyd"⁴⁷. Op 26 oktober 1791 "Het waare Dichterlyke gevoel, & Will en Betsy, een vertelling"⁴⁸, en op 10 februari 1796 "Iets over den Dichterlyke genien, met een ode op hetzelfde onderwerp"⁴⁹. In dit laatste geval zijn de tekst van de rede, en de ode zelf, ons beter bekend, omdat zij afgedrukt, of in het geval van de ode zelfs verschillende keren en met de nodige wijzigingen herdrukt zijn⁵⁰; de ode uiteindelijk onder de titel *Het dichterlijk vernuft*. Bij de laatste versie luiden de eerste twee strofen:

Gestadig met een wolk omgeven,
En steeds tot klaarheid aangedreven,
Verliest zich vaak ons brein, en ziet
In 't duister Rijk der hersenschimmen,
Dan ginds, dan hier een dwaallicht glimmen,
Maar vindt het rechte voetspoor niet.

In 't ruime veld der wetenschappen
Stijgt ons verstand met fiere stappen
Ten tempel der onsterfelijkheid;
Dan, boven wat zij zien en kennen,
Verheft de geest op stouter pennen
Zich waar verbeeldingskracht ons leidt.

In deze ode schetst Kinker, zoals Vis zegt, "aard en werkwijze van de dichterlijke genie op basis van de kantiaanse omschrijving van genie als 'het talent, of de natuurgaaf, die aan de kunst regelen voorschrijft' "⁵¹. Genie? Kantiaans? Dat laatste liet zich al vermoeden bij het andere voorgedragen dichtstuk, 'De Tyd en de Eeuwigheid'. Het betekent dat binnen dit departement van deze burgermaatschappij geheel andere elementen een rol beginnen te spelen dan voordien. Een andere esthetica, geïnspireerd door een waarachtige wijsgerige stroming, dringt zich naar voren: iets wat op het eerste gezicht toch weinig affiniteit schijnt te hebben met de idee dat de burger door ijverige arbeid ('door verdiensten') zich kon opvijzelen tot het niveau van een goed 'letterkundige'. Vergt dit niet een andere geest in het de-

partement, een andere samenstelling zelfs van de leden?

Dat er na Kinkers toetreden inderdaad iets dergelijks gebeurde, is te zien aan de namen van sommigen die nu gaan toetreden. Dat zijn eigenlijk niet de welgestelde amateurdichters en cultuurliefhebbers van voorheen.

Het zijn personen van zwaarder kaliber, die meer behoren bij de entourage-Kinker. Zo wordt op 30 januari 1798, op voorstel van Kinker, geballoteerd als buitengewoon titulair lid⁵², zowel van het departement als van de maatschappij: professor Paulus van Hemert. Geen tweetal mensen was méér betrokken bij de propaganda voor Kant en de verspreiding van de critische wijsbegeerte in de Nederlanden dan Kinker en Van Hemert. Van Hemert sprak zo'n dertien maal in het departement. Helaas zijn de onderwerpen niet bekend, behalve uit die jaren, toen Kinker zelf al afscheid van Felix genomen had; toen werden ook Van Hemerts spreekbeurten meteen minder talrijk. Zijn laatste rede, op 6 januari 1808, handelde over " 's menschen verheven aanleg vooral zichtbaar in zijn aanleg tot het wereldburger-schap": een onderwerp met Kantiaanse implicaties en dat ook uitermate de belangstelling had van Kinker. Over hun speciale betrokkenheid bij dit maatschappelijke thema zal ik meer zeggen bij de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen, en vooral: de vrijmetselarij. Kinker las ook eens een rede van Van Hemert voor, toen die zelf niet aanwezig kon zijn⁵³.

Ook andere notoire Kantianen worden in deze jaren lid. Zij zijn tevens allen vrienden van Kinker. Over hun eigen relatie tot Kinker zal ik in de volgende hoofdstukken méér vermelden, omdat het dan pas goed zichtbaar wordt dat er een groep Kantianen was in Nederland, die steeds als Kinker van een bepaalde maatschappij of vereniging deel ging uitmaken, hem volgde, en hem ondersteunde als hij die betreffende maatschappij in een bepaalde richting poogde te hervormen, op basis van zijn eigen ideeën en idealen. Hier valt voorlopig slechts hun binnenkomen op.

Naast Van Hemert zien we op 1 mei 1799 Jan Diederik Deiman lid worden; een patriot, en de oudere broer van Kinkers bijzondere vriend Johan Rudolf Deiman: een vooraanstaand scheikundige en Kantiaan. Op 1 januari 1800 wordt als lid voorgesteld Johan Frederik Schröder, die Kinker al eerder bekend was uit Concor-dia et Libertate. Een Kantiaan van het eerste uur, hoewel hij later zijn mening zou wijzigen; en een goed vriend van Kinker, door wie hij tot toeziend voogd over zijn kinderen benoemd werd mocht Kinker komen te overlijden⁵⁴. Vanaf 1799 geeft ook J. le Fèvre verhandelingen in het departement; in 1801 zou hij Kinkers *Proeve eener opheldering van de Critiek der zuivere Rede* in het Frans vertalen en uitgeven. In 1799 treedt M. Stuart voor het eerst op. Hij is niet zozeer een vriend te noemen, maar behoorde tot een bepaalde groep nieuwe leden, die lid kon worden van Felix wegens de versoepelde toetredingsmogelijkheden voor lieden van talent: een regeling die onder druk van Kinker en de zijnen tot stand gebracht werd (zie onder). Tot die groep behoorden mensen als Cornelis Loots⁵⁵. Verder ziet men in Kinkers tijd ook mensen gaan optreden als R.H. Arntzenius, Helmers, en de fysicus Doornik. Al die mensen behoorden in de wetenschap of de literatuur tot de top, en zij behoorden tot de goede vrienden van Kinker; al zullen zij - zoals dat met Van Hemert en Le Fèvre het geval was - niet altijd tot de intimi behoord hebben.

Soms blijkt pas, dat zij een relatie met Kinker hadden, wanneer die band zichtbaar wordt in andere maatschappijen dan in het nu beschreven Felix Meritis. In ieder geval, zéker in het departement letterkunde verzamelden zich rond Kinker mensen, met doorgaans Kantiaans getinte opvattingen over literatuur en filosofie, die met twee benen in het eigentijdse leven stonden⁵⁶. Daardoor moet minstens gedeeltelijk de wat muffe geest van de dichtgenootschappen uit een eerdere periode van de eeuw verdwenen zijn. Het moet af en toe ook spanningen opgeleverd hebben; en van die spanningen zullen ook weldra de tekenen zichtbaar worden, niet alleen in het departement letterkunde, maar in heel Felix. Overigens bleef ook na Kinkers bedanken in 1803 een aantal van Kinkers bekenden in het departement achter. Daar zullen zijn opvattingen over literatuur, verlichting, nieuwe wijsbegeerte toch met interesse blijven zijn beluisterd: waarschijnlijk de reden waarom hij daar toch nog af en toe het woord voert. Ik kom daar nog op terug.

Iets van de spanning tussen twee groepen, twee tijden, is ook nog later duidelijk terug te vinden in een brief van Kinker aan Falck van 15 augustus 1817⁵⁷, waarin hij in een terzijde schreef:

Bilderdijk zou het er [in Luik] niet hebben kunnen uithouden; gij weet hoe hij tegen de Kelten uitgevaren heeft, op het oogenblik, toen hij, in *Felix Meritis*, onder de auspices van Uw vriend Valckenaer, tegen de Kantianen en onder deze, voornamelijk tegen mij, losrukte.

Helaas weet ik niet bij welke gelegenheid het was dat Bilderdijk zo lostoornde. Jammer, want er moeten weinig gelegenheden zo geschikt als deze zijn geweest voor de tijdgenoot om twee van de belangrijkste mannen van hun tijd, die elkaars belangrijkste tegenstander zouden worden in wereld- en literatuurbeschouwing, tegenover elkaar te hebben kunnen zien staan. De geest bij de oude Felicianen wordt ook getypeerd in een satirisch stukje in het (met Kinker verwante) blad *De Ster* van 11 maart 1806. Daarin wordt gesproken over een recente lezing door Doornik, in Felix, over de schedelleer van Gall. Deze leer wekte veel belangstelling in die dagen; Gall meende uit de uiterlijke vorm van de schedel te kunnen afleiden welke vermogens, welke karaktertrekken in een mens sterk of zwak aanwezig zouden zijn. Men zou dit kunnen opvatten als een inbreuk door de medische wetenschap (of vroege psychologie) op tot dan toe heilig terrein; een gevolgtrekking van de 'l'homme machine'-idee. In *De Ster* bespreken twee bejaarde Felicianen, onder het genot van een pijpje, die lezing. De een is er bij geweest, en doet verslag op de vraag van de ander. Nadat deze de zaak uitgelegd heeft gekregen, mompelt hij knorrig: "Ik houd niet van dat nieuwe, ik houd mij aan de Zeden-leer van J[ezus Christus]". De implicatie van het betoog in *De Ster* was natuurlijk: er was een aantal mensen in Felix, amateurintellectuelen, die eigenlijk zo bekrompen waren dat ze niet begrepen dat het evangelie en de nieuwe wetenschap niet per se strijdig waren; men verwierp iets uit puur conservatisme. Een deel van de Felicianen kende het begrip nieuwsgierigheid alleen uit het lexicon.

Het is niet met zekerheid vast te stellen, maar de veranderde samenstelling van het departement moet geleid hebben tot een atmosfeer waarin het noodzakelijk geacht

werd het bestuur te wijzigen.

Op 22 februari 1797 hield het departement een huishoudelijke vergadering. In sobere termen memoreren de notulen de gebeurtenissen. In de eerste plaats werd directeur J. Lachterop afgezet "Om Reedenen dat hij in de waarneming van zijn Charge niet hadt voldaan aan de intentie van zyne Committenten". Hij werd vervangen door Frans de Booser⁵⁸. En omdat de voorzitter-directeur, G. Gleuwink, zelf aan de beurt was om regulier af te treden, liet hij de vergaderden een directeur in zijn plaats kiezen; en "wierd bevonden daartoe verkooren te zyn, den Heer & Mr. Johannes Kinkert, dewelke na dien post aangenomen te hebben, door den Voorzitter daarmede is gelukgewenst"⁵⁹. Pal daarop stelde de voorzitter - waarschijnlijk op dat moment toch nog wel Gleuwink - uit naam der directeuren voor, om wijzigingen aan te brengen in het activiteitschema van het departement. Dat zal hij vermoedelijk niet zonder voorkennis of medeweten van de nieuwe directeuren gedaan hebben, van wie zelfs het initiatief uitgegaan kan zijn. Het voorstel werd gemotiveerd met een verwijzing naar het verschijnsel, dat een aantal departementsleden zich onttrok aan zijn plicht jaarlijks iets creatiefs te doen, via een spreekbeurt. Welnu, er waren naar zijn mening genoeg mensen te vinden buiten het departement, of Felix, die met veel vrucht aan de letterkundige werkzaamheden in het departement zouden willen meewerken. Maar: wegens de f 150,- entreekosten en dergelijke, waren deze mensen niet in staat het lidmaatschap aan te vragen. De directie vroeg verlof, om oplossingen te bedenken voor deze moeilijkheid, en om eventuele voorstellen dan bij de hogere bestuursorganen in te brengen. "De directie": de nieuwe directeuren ondersteunden dus dit voorstel.

Of het Gleuwink dan wel Kinker geweest is, uit wiens koker dit idee kwam, maakt weinig uit. Het opduiken van dit voorstel, samen met het afwisselen van de wacht, duidt eigenlijk op een staatsgreepje-klein-formaat in het departement. En, hoewel op het oog slechts een administratieve maatregel ter verbetering van een ongezonde situatie bedoeld lijkt, is de essentie van dat voorstel toch een (bewuste?) poging de structuur van het departement en ook van Felix zelf, te veranderen. Immers, door de betaling van de entreekosten werden de leden, tot dan toe, mede-eigenaar van Felix, mede-bezitter van het gebouw; zij waren als het ware aandeelhouders in een onderneming. Het voorstel scheen in te houden, dat van het departement een meer *open* gezelschap gemaakt werd. Alleen - bij wie zou dan het financiële risico komen te liggen?

Er lagen hier een hoop voetangels en klemmen. Maar zo drastisch zou alles dan ook niet opgelost worden. Op 26 juli, nadat de zaak eerst 'hogerop' ter tafel gebracht was, worden voor letterkunde Kinker en J.W. Ogelwight in een interdepartementale commissie benoemd, welke commissie meteen een nog grotere taak kreeg: het opstellen van een plan ter verbetering van de werkzaamheden in de gehele Maatschappij. Vanuit die commissie brengt Kinker - dan president-directeur - op 1 mei 1799 tenslotte voorstellen in het departement. In zijn pakket bevindt zich niet alleen een voorstel over een nieuw soort leden, maar ook een voorstel dat vrouwen tot bepaalde werkzaamheden toegelaten zouden mogen worden. Nogal een novum in die tijd; en zeker iets verrassends voor Felix. En daar krijgt hij moeilijkheden

mee. Maar aangezien er nog veel méér moeilijkheden geweest waren, over dit alles, in de hogere bestuursregionen, zal ik daar eerst op in moeten gaan, en Kinkers we-dervaren als Felix-bestuurder in het algemeen beschrijven.

Wat zijn verhouding met het departement betreft, nog dit. In het roulatie-systeem dat in het departement gebruikelijk was bij de directie⁶⁰, werd Kinker 27 maart 1799 president-directeur. Het voorgaande seizoen was hij directeur-thesaurier geweest: een functie die misschien minder geëigend voor hem was, maar hem geen problemen bezorgde⁶¹. Dit directeurschap moet de leden goed bevallen hebben. Als het zijn reglementaire beurt is om af te treden, wordt hij, op 26 februari 1800, onmiddellijk met overgrote meerderheid herkozen⁶².

Dat vertrouwen wordt enkele maanden later opnieuw bevestigd. In oktober 1800 moet het departement een commissaris leveren voor het college van (vijf) commissarissen: het dagelijks bestuur van Felix. De oude commissaris namens het departement, de directeur Wertz, had namelijk bedankt. Er wordt over een vervanger gestemd, en Kinker is de (on)gelukkige⁶³. Gedurende zijn commissariaat zal hij niet meer in het departement spreken. Maar hij kreeg wel tegenstand vanuit zijn thuisbasis, naar aanleiding van zijn plannen voor de viering van het vijfentwintig-jarig bestaan van Felix. Niet alleen vanuit letterkunde echter; maar daarover later.

3. Kinker als bestuurder van Felix: in de Verenigde Vergadering.

Het is uiterst boeiend in deze jaren Kinker gade te slaan (voorzover mogelijk), nu hij voor het eerst moet optreden als bestuurder van een tamelijk belangrijk gezelschap. Voorzover hij in die kwaliteit bepaalde veranderingsvoorstellen indient dan wel ondersteunt, geeft hij namelijk blijk van een mensbeeld, een beginselvastheid, een zekere hardnekkigheid ook, die uiterst illustratief is voor zijn persoonlijkheid, en die ook zeer verhelderend is voor zijn latere optreden in geheel andere verenigingen en genootschappen. Bij het begrip "beginselvastheid" moet ik dan wel aantekenen, dat daar wel enige aarzeling over kan bestaan. Zijn optreden in de kwestie rond de toelating van joden in Felix bijvoorbeeld, schijnt, naar onze normen gemeten, enigszins 'politiek'. Geheel duidelijk is die affaire trouwens niet. Misschien moet hij juist wel bij deze zaak 'zichzelf' leren kennen. En duidelijk is dat hij nadien, bij soortgelijke problemen, in andere genootschappen, meer dan wie ook, handelde naar de meest zuivere morele maatstaven.

Zoals menige vereniging was ook Felix een slangenkuil. Zeker voor de beginnende bestuurder. Ik poog de rol van Kinker in de verenigde vergadering te schetsen, althans voor zover ik daar enigmatische inzicht in denk te hebben, vóór hij in 1800 de taak van commissaris kreeg. Ook dan heeft hij veel met die vergadering te maken; maar ik beschrijf dat in de sectie over Kinker als commissaris.

Zoals gezegd: in de verenigde vergadering hadden zitting de commissarissen, en de president-directeuren van de departementen. Hier werden de zaken van algemene aard besproken, die alle departementen aangingen; bijvoorbeeld voorstellen die het nodig maakten een verandering in de statuten en reglementen ("Wetten") te

maken, en waartoe een stemming in alle departementen nodig was⁶⁴. Hier kwam dus ook het voorstel op tafel, dat de directie-letterkunde (inclusief Kinker) binnen het eigen departement al begin 1797 op tafel gelegd had. Directeur Gleuwink formuleerde het opnieuw voor dit forum, in een brief van 21 maart 1797⁶⁵. Volgens hem leden de werkzaamheden aan bloedarmoede. De oplossing zou de volgende moeten zijn. Men zou die mensen aan moeten trekken, wiens lidmaatschap de maatschappij ten goede zou komen, maar die wegens hun financiële positie tot dan toe niet het lidmaatschap hadden willen aanvragen. Zij zouden moeten ontslagen worden van de eenmalige beginkosten (f 150,-), en verder uitsluitend de gewone contributie van werkende leden moeten voldoen (eventueel konden zij zelfs iets minder betalen). Na verloop van enkele jaren zouden zij zelfs een honorair lidmaatschap kunnen krijgen, zij het dat zij de blijvende verplichting zouden hebben actief werkzaam te blijven in het departement.

Het is duidelijk dat acceptatie van dit voorstel in zijn volle omvang een rigoureuze wijziging in het ledenbestand van Felix teweeg zou brengen. In wezen werd hier het principe gehanteerd van betaling naar draagkracht. Dat degenen die in Amsterdam de meeste verdiensten hadden voor de cultuur, zo tot Felix toegelaten zouden worden, was natuurlijk wel goed voor de cultuur, en misschien voor Felix zelf; maar Felix als bastion van de gegoede burgerij had daarmee afgedaan.

En dat werd heel goed begrepen. Een eerste commissie bracht op 3 april 1797 een zeer negatief rapport uit. Na zoals het hoorde gezegd te hebben dat men het initiatief van letterkunde beslist gewaardeerd had, haalde de commissie fors uit. Alleen al het eerste voorstel, het afschaffen van de entreegelden, was zeer bezwaarlijk. Het was onjuist dat men voor niets mede-eigenaar van Felix kon worden - de tegengift van één spreekbeurt per seizoen woog daar echt niet tegen op. Het zou discriminatie van de thans werkende effectieve leden betekenen. Men zou daardoor minder leden krijgen, die wél het volle pond wilden betalen. De voorrechten van de effectieve beschouwende leden (een apart subspecies binnen de evolutie van de Felix-lidmaatschappen) zouden worden verkort. Kortom, deze bezwaren alleen al waren van zo'n groot gewicht, dat de rest van de voorstellen niet meer overwogen behoefde te worden.

Dat schijnt het einde. Het vreemde is trouwens dat er niemand van letterkunde op deze vergadering aanwezig was. Misschien een bestuurlijke beginfout. En het vervolg is niet geheel duidelijk. Maar feit is, dat op de volgende vergadering, van 17 juli - en dat is de eerste vergadering waarop Kinker als aanwezig genoteerd staat⁶⁶ - er een "Commissie van Tienen" werd ingesteld, die de hele materie opnieuw onder de loupe zou nemen. En in deze commissie zaten Ogelwight en Kinker, namens letterkunde⁶⁷.

Nu doet zich het bekende verschijnsel voor, dat nieuwe commissies zich gaan buigen over de rapporten van weer andere commissies. Om dat lange verhaal kort te houden: in oktober en november 1797 wordt een aantal besluiten genomen, die duidelijk een soort diplomatieke tussenoplossing zijn. Belangrijk is de decisie, dat het mogelijk wordt iemand van zijn lidmaatschap vervallen te verklaren, als hij zich een seizoen lang aan de departementale werkzaamheden onttrok. Hierdoor

kon natuurlijk het dorre hout gekapt worden. Belangrijker nog is het volgende. Er wordt een nieuwe klasse van leden toegestaan, voor wie de financiële barrières zoals genoemd niet zouden bestaan. Maar - die groep mocht niet meer dan twaalf leden tellen.

Hier is dus het antwoord op het streven van de directie letterkunde en Kinker. Het berooide talent mag binnen - zij het mondjesmaat. Nadien zullen binnen Felix, in deze nieuwe klasse, mensen opgenomen worden als G. Brender à Brandis, Arend Fokke Simonsz, Martinus Stuart, Cornelis Loots. En dat waren, in de Nederlandse cultuur rond 1800, geen onbelangrijke mensen.

Misschien had het oorspronkelijke initiatief-letterkunde nog een heel ander gevolg. Want plotseling lijken in heel Felix gedachten losgemaakt te worden terzake van het probleem wanneer, hoe en waarom allerlei mensen van Felix deel mochten uitmaken.

Zo wordt niet veel later de vraag gesteld: waarom zouden joden geen lid mogen zijn van Felix?

Die vraag kwam voor het eerst⁶⁸ aan de orde in het departement tekenkunde, zij het niet tot genoegen van dat departement⁶⁹. Op zaterdag 3 maart 1798 werd daar, in een huishoudelijke vergadering, een voorstel voorgelezen van "burger" Willem van der Vuurst, "streckende om voortaan de Jooden in deze Maatschappij admissibel te verklaren, en ten dien einde in par. 4 der algemeene Wetten, de woorden alle van den Christelyke Godsdienst, te royeeren en vernietigen, en vervolgens dit als een ampliatio op de Algemeene Wetten ter tafel der gecombineerde Vergadering te brengen". Nu, daar hoefden de leden van tekenkunde niet lang over na te denken (in die dagen, zoals ook bij een latere gelegenheid zal blijken, hadden de kunstgevoelige Felicianen in het geheel geen last van progressiviteit, in tegenstelling tot hun kunstbroeders in de twintigste eeuw). Het voorstel werd met achttien tegen twee stemmen verworpen.

Waar Van der Vuurst dus op mikte, was de verwijdering van de passage in het eerste hoofdstuk van de "Wetten" van de maatschappij, luidend: "Deze Maatschappij zal vooreerst bestaan uit een Onbepaald getal Leden, allen van den Christelyken Godsdienst; Mannen van onbesproken gedrag [...]". Dat het joodse bevolkingsdeel in de Republiek in de afgelopen eeuwen zeer ten achter gesteld was geweest, hoef ik hier niet meer uiteen te zetten. Dat er mede ten gevolge van de revolutie in 1795 een emancipatiegolf op gang was gekomen, evenmin⁷⁰. Het gevolg was in ieder geval dat de Nationale Vergadering van 2 september 1796 een decreet uitgevaardigd had, dat joden niet langer van enig recht of voordeel uitgesloten mochten zijn dat aan het Bataafse burgerrecht verbonden was. Dit streven was het resultaat van de denkbeelden der patriotten; al hadden ook deze laatsten af en toe aarzelingen, omdat het grootste deel der joden vanouds gehecht was aan de Oranjes. Het aantal joden, dat enthousiast instemde met de veranderingen, was ook eigenlijk maar gering, en werd in eigen kring niet zelden met argwaan bekeken. Hoe dat zij, feit is dat in Amsterdam (waar zeker 10% van de bevolking joods was) Felix joden weerde, ondanks het decreet van de Nationale Vergadering.

Nu liet de heer Van der Vuurst het hierbij niet zitten. In zijn wiek geschoten stuurde deze patriot - want dat was hij⁷¹ - twee dagen later een brief aan de commissarissen, waarin hij begon met bittere opmerkingen te maken over burgers die zich maar al te graag nog steeds "WelEdele Heeren" lieten noemen (de aanspreekvorm "burger" was in deze revolutionaire jaren min of meer voorgeschreven). Het was geen wonder, zei hij, dat zulk soort lieden niet de hand van broederschap wilde toereiken aan hun natuurgelovelingen! En dan komt hij ter zake:

Myn voorstel is Eenvoudig dit, *dat de Joden toegelaaten moogen worden, om zoo beschouwende als werkende leeden deezer Maatschappij te worden* En wel op deeze gronden en Motiven

Ten Eersten Alle godsdienstige gevoelens, en betoogen van leerstelsels, over dien, Syn met veel wysheyd verboden, in deeze Maatschappij te verhandelen, en uyt dien hoofden kunnen en mogen ook toegelaaten worden, alle Menschen welke godsdienst zy ook mooge beleeven En belyden, en by gevolg kunnen ook de Jooden niet geweerd worden, en soo er al een Artikel in de wetten der Maatschappij sig mogte bevinden, die hun uytsluyt, dan moet uyt hoofde van de Regte van den mensch deeze barbaarsche Artikels vernietigd worden.

ten 2 den. De verheevenen leer der gelykheyd, door de heylryke afkondiging, van de Regte en pligte van den Mensch, en burger, herbooren zynde, veroorlooft niet dat wy onse natuurgelovelingen mogte uytsluyten, uijt eenig lighaam of genoodschap, als alleen die geen welke in hunne politieke gevoelens, en daaden, deeze goddelyke leer ondermynen, en trachten te vernietigen, *dus Jooden toegedaan, aan die Eeuwige beginselen kunnen off moogen niet afgeweezen*, om des begeerende leden te worden van uwe Maatschappij.

En laatstelyk ten derde Burgers Commissarissen, den ondergeteekenden is van oordeel, dat indien wy eenmaal willen vestigen, de onafhangelykheyd, en de vryheyd van onze Republiek gefundeert op, vryheyd gelykheyd en Broederschap, dat wy na de zeedekunde die ons geleeraard zyn, verplicht zyn de hand van broederschap toe te ryken, aan de Jooden, en sonder uytoefening van deezen ware beginselen syn wy geen christenen.

Maar Eyndelyk burgers, dat alles afdoet, de hoogste geConstitueerde Magt der Republiek en van dit gewest, hebben openbaar gedecreteerd, dat de Jooden sullen genieten allen de voorregten die aan bataafsche burgers verknogt zyn, en ingevolge van dien vermoogen zy Jooden, niet uytgeslooten worden, om leeden te zyn, van eenige lighaam of Maatschappij, maar moeten eeven gelyk als burgers van dit bataafsche gemeenebest, alle die voorregte genieten, en dus meede des begeerende toegelaaten zyn, om te worden leeden van deeze Maatschappij, en een kragtig bewys dat deeze decreeten gerespecteerd worden.⁷²

Tenslotte verzoekt Van der Vuurst dit voorstel te behandelen in de vergadering van commissarissen, om het daarna door te zenden naar de departementen. Tegelyk vraagt deze kennelijk niet onervaren politieke rot om een afschrift van de notulen van de commissarissenvergadering, om, mocht zijn voorstel verworpen worden, andere stappen te nemen. Verwerping verwachtte hij echter niet naar zijn zeggen, "soo om de Eeven genoemde reeden en motiven, als om de verligten tyden die wy beleven".

Wát nu besloten commissarissen te doen met deze in hun handen geworpen hete kastanje? In zekere zin: niets. Als goede bestuurders verschoven zij het probleem. De ingekomen brief werd namelijk wel behandeld op hun vergadering van de vijfde maart⁷³; maar slechts in zoverre, dat onmiddellijk en zonder discussie besloten werd die brief voor te leggen aan de verenigde vergadering. Dáár kwam die zaak dan ook aan de orde, op 19 maart, met de aantekening dat de commissarissen “zo uit den aart als belangrijkheid van het zelve, hadden geoordeeld het zelve te moeten overgeeven”. De commissarissen hadden dus het gewicht van het voorstel wel degelijk gevoeld. Een advies gaven zij echter niet.

En dan gebeurt er iets verrassends. Want onmiddellijk na de geciteerde passage over het belang van de zaak, vermelden de notulen koel: “Waar op na rijpe deliberatie is goedgevonden het zelve voorstel te stellen in handen van de Burger Johannes Kinker met verzoek, om de Vergadering dieswegens te dienen van consideratie en advies”.

Geén commissie, wél Kinker. Waarom? Hij had natuurlijk zitting in die vergadering als directeur letterkunde; maar verder was hij een individu net als de rest van de aanwezigen. De conclusie moet wel zijn, dat tijdens die “rijpe deliberatie” Kinker zich bij het probleem betrokken heeft getoond; maar het zal niet zo zijn geweest dat zijn mening volstrekt instemmend of afwijzend was, met betrekking tot Van der Vuursts voorstel. Anders was juist hém niet gevraagd advies uit te brengen.

Maar waarom zou Kinker zich niet metéén geheel positief over het voorstel uitgelaten hebben? Het is jammer dat wij zijn gedachtengang en zijn gevoelens op die negentiende maart niet kennen. Het is hoogst onwaarschijnlijk dat Kinker, die zich zelf nooit ergens voor een christen uitgegeven heeft, de passage onderschreef dat alleen christenen de hemelse poorten van Felix mochten binnentreden. Evenmin is aannemelijk, dat Kinker voor uitsluiting van joden als zodanig was. Kinker was voor kwaliteit, zoals iets eerder al bleek bij een ander toelatingsvoorstel. En later - men zie hier het hoofdstuk over Kinker in de vrijmetselarij - zal hij tegen alle tegenstand in de gelijkwaardigheid van de joodse medemensen verdedigen, en hun toelating eisen. Vanwaar dan zijn door mij veronderstelde aarzeling? Naar mijn mening had dit te maken met een bepaalde tendens in het voorstel van Van der Vuurst zelf; en dat blijkt ook wel uit het advies dat Kinker uit zou brengen. Overigens denk ik, dat alleen al het feit dat Kinker zich met dit moeilijke probleem liet opzadelen, pleit voor zijn morele integriteit. Daar, waar de rest van de bewoners van dit bolwerk der bourgeoisie de hoornblazer buiten liever niet had gehoord, bleek Kinker bereid de boodschap te beoordelen. En de rest van directeuren en commissarissen stemde daar maar al te graag in toe - zolang hij het maar op zijn eentje deed.

Kinker had niet veel tijd nodig. Op 26 maart is hij terug in de vergadering en brengt zijn advies uit. Zijn betoog schijnt op het eerste gezicht wat legalistisch - we moeten niet vergeten dat Kinker ook advocaat wás - maar hij had dan ook te worstelen met wetten en statuten. Volgens de notulist meldde Kinker “in substantie”:

Dat het voorschreven voorstel, zoodanig als het is leggende, aanloopt tegen de ampliatio der Maatsch: Wetten [...] volgens Resol: van 15 Maj 1797. "dat het in geene der Departementen zal geoorloofd zijn eenige werkzaamheden enz." -- dat het uit het voorstel ook nog niet is uitgemaakt, of de Voorsteller de Joden in 't *generaal*, of alleen die de tegenwoordige orde van zaaken toegedaan zijn in 't *bijzonder* bedoeld: Dat de Voorsteller zich hier over bevoorens behoort te explicceeren, zullen 'er de Departementen over kunnen stemmen.

Dat wijders dit voorstel volgt: par. 60 der Wetten, door den Voorsteller niet aan de Commissarissen, maar aan dit vereenigd Collegie behoorde gedaan te zijn: en schoon 't waar is; dat de Commissarissen het hier hebben gebracht, dat echter de Voorsteller uitdrukkelijk vraagde: "het besluit op zijn voordragt gevallen door extract uit de Notulen van commissarissen te mogen weten."

Dat hij om alle deze redenen van oordeel zoude zijn, dat Commissarissen aan den Voorsteller per Missive of op eene andere wijze zoude te kennen geeven de opgegevene bedenkingen; en tevens op grond van dezelve in bedenking te geeven, om of dit voorstel weder intetrekken, of anders zich wegens 't onzekere in het zelve voorkomende met betrekking tot de door hem bedoelde Jooden nader te explicceeren, en als dan overeenkomstig meergem: par. 60 aan dit vereenigd Collegie te willen overleveren.

Dat echter Commissarissen, ingevale den Voorsteller alleen die Jooden mocht bedoelen, welke de tegenwoordige orde van zaaken zijn toegedaan, gedacht hebben te moeten remarqueeren, dat deeze Maatschappij, wier wetten niet gedoogen, zich met Staatskundige zaaken en geschillen van Politieke gevoelens, veel minder met onderzoekingen daar over met betrekking tot haare Leden in te laten, als zijnde alleen een genootschap van kunsten en Wetenschappen, - over zulk een voorstel, haare stem bij meerderheid der Leden niet wel zal kunnen uitbrengen; ten minsten niet voor en aleer de Wet, welke dit verbied, veranderd zal zijn waar toe derhalven eerst een afzonderlijk voorstel behoorde te worden gedaan, alvorens het thands in questie zijnde, na hun oordeel in aanmerking zoude kunnen komen.

Wat hier allereerst opvalt, is dat met geen woord gesproken wordt over het christendom als verplichte godsdienst voor elke Feliciaan. Laat staan dat Kinker zich een voorstander daarvan betoont. Misschien wenste hij dat probleem ook helemaal niet aan te roeren, want Van der Vuurst had het recht een stemming over die bepaling aan te vragen, en Kinkers advies verloopt eigenlijk geheel via juridische lijnen. Daarom attendeert hij wél op een door Van der Vuurst niet bestreden, in de eerste alinea genoemde "ampliatie" der wetten, die, vollediger, luidde dat het niet vrijstond in de departementen werkzaamheden te verrichten of verhandelingen te doen, "die geheel of ten deele zyn ingericht om eenigerleie Staatskundige of burgerlyke gevoelens opzettelyk aan te randen". Dit combineert Kinker met de indruk die door de brief van Van der Vuurst inderdaad zeker wordt gewekt: namelijk dat het Van der Vuurst er alleen om te doen was om de joden die zijn politieke overtuiging toegedaan waren tot Felix toegang te willen verlenen. Was dit zo, dan had men in het geheel niet met een principiële kwestie te doen, maar eerder met een partijpolitieke manoeuvre (hierbij dient men te bedenken dat men in Felix gedurende de hectische jaren 1780-1800 angstvallig poogde in politiek opzicht de neutraliteit te bewaren). Hierna schijnt het bezwaar, dat Van der Vuurst zich tot het verkeerde

bestuursorgaan had gericht, slechts een bewijs van formalisme. Maar Kinker kan dit nooit bedoeld hebben als een poging de zaak terzijde te schuiven: Van der Vuurst had immers, als hij hierover geïnformeerd geworden was, zijn voorstel een paar dagen later opnieuw ter tafel kunnen brengen. Kinker stelde dan ook voor Van der Vuurst te verzoeken, mocht hij zijn voorstel opnieuw willen indienen, te expliciteren of hij *alle* joden wilde toelaten, dan wel alleen joden van een *bepaalde* politieke richting. Het is uit Kinkers advies trouwens meteen al duidelijk, dat hij dat laatste zeer bezwaarlijk vond, gezien de bepalingen in Felix' Wetten tégen het naar voren brengen van godsdienstige of politieke meningen. Aan het indienen daarentegen van een voorstel om *alle* joden toegang te verlenen kleefden volgens Kinker geen (formeel) bezwaren. Hij had die anders zeker genoemd.

Ik weet niet wat de leden van de verenigde vergadering in hun hart dachten. Misschien zagen zij in Kinkers advies Van der Vuurst zich eerst nader te laten verklaren, wel alleen een mogelijkheid dit probleem voor zich uit te schuiven. Voorzichtig waren zij zeker: "De praesident in omvraag gebracht hebbende, of de Vergadering zich met het advies van den Burger Kinker kondet vereenigen, is conform het zelve beslooten, het voorstel van den Burger Van der Vuurst aan Commissarissen te rug te geeven, en alzo het zelve is liggende buiten deliberatie te houden".

Daarmee was Kinker zelf er nog niet: maar al te graag schoof men opnieuw iets op hem af. Nog tijdens deze vergadering vroeg de president uit naam van de aanwezige commissarissen, of Kinker met hen wilde "besoigneeren over de Concept-Missive welke commissarissen zullen nodig oordeelen aan den Burger Van der Vuurst af te zenden". "Het geen den Burger Kinker wel heeft willen op zich nemen". Nee - wie er ook iets voor zich uitschoof, Kinker niet.

Mét die conceptmissive verschijnt hij dan ook maandag 2 april 1798 in de vergadering van commissarissen⁷⁴. Dat concept, in Kinkers eigen handschrift, bestaat nog⁷⁵; het werd goedgekeurd. Eigenlijk is hier niets anders te vinden, dan wat Kinker al aan de verenigde vergadering voorgesteld had. Alleen had hij zich wat beter geïnformeerd: hij zei dat Van der Vuursts voorstel bij tekenkunde nog leek te beogen alle joden toe te laten, maar dat zulks in zijn schrijven aan de commissarissen niet meer het geval leek te zijn. Deze brief gaven de commissarissen weer door aan de verenigde vergadering. Daar werd hij op 30 april goedgekeurd.

De beurt was nu weer aan Van der Vuurst. Maar... hij deed niets. Althans, ik heb geen bewijs van een nieuw initiatief kunnen vinden. Dat kan er op wijzen, dat zijn eerste poging inderdaad een partijpolitiek karakter had. Maar het kan evenzeer betekenen, dat hij zich gerealiseerd had, dat de Felicianen als het op stemmen zou aankomen, *nóóit* joden als zodanig toestemming verleend zouden hebben. Het blijft gissen. Vrijwel tot aan het eind van zijn bestaan zou Felix joden blijven weren, en nog ver in de negentiende eeuw, in 1857, werd de bepaling hernieuwd dat de leden alleen "van de Christelyke Godsdienst" mochten zijn.

De familie Kinker zelf vond duidelijk, dat die verplichting onterecht was. Kinkers oudere broer, Hendrik Coenraad, stelde april 1803 in zijn departement (muziek) voor: Daniel Esai Simon Thomas⁷⁶. De naam schijnt joods. Eveneens in april 1803 bedankt Kinker voor Felix' lidmaatschap. Ook dit blijft gissen, maar het kan

zijn dat iets in de situatie hieromheen de laatste stoot heeft gegeven om hem Felix te doen verlaten⁷⁷.

De volgende groep die op de poort klopte om toegelaten te worden, was die der vrouwen. Ook hier werd de toelating niet zozeer door henzelf bepleit, als wel, binnen Felix zelf, door een aantal mannen die van het nut hiervan overtuigd waren. Ook bij deze kwestie zal Kinker weer in belangrijke mate betrokken raken.

De kwestie begon te spelen, toen eind november 1798 C. Kleynhoff, directeur natuurkunde, in zijn eigen departement een voorstel in die richting deed⁷⁸. Dat voorstel bracht hij ook in de verenigde vergadering. Kleynhoff - overigens een bewonderaar van Kinker⁷⁹ - meende onder meer het volgende.

Hij had zich vaak afgevraagd of de maatschappij er geen nut van zou hebben, als zij de leden van beide seksen toegang zouden verlenen tot haar wijsgerige en letterkundige werkzaamheden. Hij had hierover gearzeld, vooral omdat hem de speech van Van Swinden tot een groot aantal vrouwen gericht bekend was, bij de opening van het nieuwe gebouw van Felix in 1788. Van Swinden had betoogd dat de werkzaamheden in de Maatschappij voor vrouwen minder geschikt waren. Niet omdat vrouwen niet net zo goed als mannen de wetenschap zouden kunnen beoefenen⁸⁰. In andere economische en geleerde genootschappen, in sommige landen, waren dan ook wél vrouwen te vinden. Maar, had Van Swinden gezegd, vrouwen hadden nu eenmaal ook andere plichten; niet iedereen behoefde zich met wetenschap bezig te houden. Bovendien waren de oefeningen in Felix minder geschikt voor vrouwen. - Dit nu ging Kleynhoff toch te ver. Hij meende, dat

onder eenig geciviliseert volk [het] niet minder de plicht der vrouwen, dan die der mannen [is], om hunne verstandelijke vermoogens, welke zij in zo eene uitmuntende graad bezitten, te ontwikkelen, te scherpen, te volmaaken, en alzoo een aantal nuttige kundigheden te verkrijgen, die de vrouw zo wel als de man in eene beschaafde maatschappij van Menschen te pas koomen.

Kortom, hij dacht dat men het toch wel eens in Felix zou kunnen proberen. Het departement muziek leende zich misschien het minste tot een experiment, fysica het best. Hij suggereerde daarom een bijzondere cursus proefondervindelijke natuurkunde in dat departement, voor vrouwen.

Hoe nu de ontwikkeling in bestuurlijk opzicht precies verliep, is mij niet geheel duidelijk. Van 19 november 1798 schijnt tevens een voorstel te dateren, inhoudend om vrouwencursussen te organiseren. Dit voorstel is afkomstig van de departementen natuurkunde én letterkunde⁸¹. De directie-letterkunde, inclusief Kinker, was dus vóór dit soort plannen. Mogelijk is er over dit alles een soort vooroverleg geweest, tussen een aantal vooruitstrevende lieden. Het is moeilijk hier iets over te zeggen. De zaak kan onmogelijk erg gemakkelijk gelegen hebben: de toelating van vrouwen in dit soort mannenmaatschappijen was iets uitzonderlijks, en Felix was van nature tóch al niet geneigd voorop te lopen en aan allerlei innovaties mee te werken.

Hoe dat ook zij, vooreerst belanden we in het stadium van de commissies. Op 7 januari 1799 wordt er een commissie van vijf benoemd ter advisering, mét Kinker⁶². De commissie bracht op 11 februari rapport uit. Het oorspronkelijke rapport is bewaard⁶³; daaruit blijkt dat dit advies door Kinker getekend werd, en namens de commissie ingediend. Het is dus waarschijnlijk, dat de formulering van het rapport van Kinker geweest is, en het is wel aan te nemen, dat Kinker dus ook de belangrijkste man binnen de commissie was.

De inhoud van het rapport leidde niet tot een voorstel tot volledige integratie (een dergelijke drastische stap zou waarschijnlijk de meeste partijen hoogst onwenselijk zijn voorgekomen). Wél bevat het een pleidooi, de mogelijkheden te scheppen voor de deelname van vrouwen in die zin, dat er in alle departementen werkzaamheden georganiseerd moesten worden die voor hen toegankelijk waren.

De inleidende beschouwingen in dit rapport hadden duidelijk het doel eventuele bezwaren diplomatiek onschadelijk te maken. Deze overwegingen zijn bepaald interessant, omdat hier, nog vóór de eeuwwisseling, gepleit wordt ten behoeve van een in die tijd ongekende vrijheid voor de vrouw, terwijl de auteur ook het récht op kennis van de vrouw in de praktijk gerealiseerd wil zien. Volgens Kinker is het heel goed mogelijk dat

een plan zou kunnen worden Uitgedacht, volgens welke Zodanige Werkzaamheden, waarbij Vrouwen zouden kunnen worden toegelaten, op eene geregelde en met den Aart en inrichting dezer Maatschappij strookende wijze in dezelve zouden kunnen worden ingevoerd.

Het is [de commissie], namelijk, voorgekomen, dat alle de bedenkingen welke tot nog toe daartegen, voor zo veel Zij weet, in 't algemeen zijn ingebracht, van dien Aart zijn, dat zij met even veel recht tegen het toelaaten van Vrouwen bij de Werkzaamheden der Muziek inzonderheid bij de extra Concerten, hadden kunnen aangevoerd worden.

De vrees bij voorbeeld, voor ongeregeldheden, verhinderende der Werkzaamheden, gebrek aan vereischt wordende order, verandering en omkeering van den Zoenen genoemde Aart, en inrichting dezer Maatschappij, heeft in de toelaating der Vrouwen bij de Muziek denzelfden zo niet hogeren graad van bedenkelijkheid. De Natuurlijk meerdere toevloed van Vrouwen en Vreemdelingen, ja zelfs van Kinderen bij de Werkzaamheden in dat Departement, geeft na haar inzien, meer aanleiding tot deze Vrees, welke, ten minsten met opzicht tot de gewoone Werkzaamheden der overige Departementen, volstrekt geen plaats hebben kan; dewijl dezelve door deze inrichting geen de minste Verandering ondergaan, maar op den zelfden Voet blijven zouden: dewijl de thans bedoeld wordende Werkzaamheden op eenen buiten gewoonen Dag geheel van de overige Werkzaamheden afgezonderd (gelijk het tweede voorstel aan de hand geeft) zouden behooren plaats te hebben.

Er wordt derhalve geene Verandering of afwijking van eene plaats hebbende inrichting, maar wel eene bijdraage, eene Vermeerdering van nuttige bezigheden in deze Maatschappij beoogt, En wien zal het invallen dat deze beooging met het groote Doel dezer Maatschappij Strijdig zou zijn?

De commissie ten minsten houdt het daar voor, dat alle inrichting, welke daar

heen strekt, om den Omvang der loffelijke bezigheden deezer Maatschappij, en de lust om dezelve bij te wonen te vergrooten, Uit haaren Aart nootzaakelijk mede werken moet, om bij de bevordering haarer Verdiensten, ook tevens haar geluk meer te bevestigen en te vermeerderen.

Hierna volgt dan een achttal concrete voorstellen. In essentie behelzen die, dat er, bij voldoende intekening (zestig vrouwen of meer), elk seizoen, zondags om de veertien dagen aparte cursussen ("Werkzaamheden") voor vrouwen georganiseerd moesten worden. Dat wil zeggen, het zouden werkzaamheden zijn waarbij vrouwen toegelaten werden, en er zou voor hen zelfs een toereikend aantal plaatsen gereserveerd worden. De verdere details laat ik ter zijde, omdat - 't is spijtig dat te moeten zeggen - die plannen tóch afgestemd zouden worden.

Maar vooralsnog leek Kinkers plan veel kans van slagen te hebben. De verenigde vergadering besloot met de grootst mogelijke meerderheid het rapport-Kinker, mét de eerdere voorstellen van natuurkunde/letterkunde, ter advisering door te sturen, zowel naar het college van commissarissen, als naar het college van vijftien directeuren. Dat het ook naar die laatste groep ging, is opmerkelijk, en tekenend voor het belang dat aan de zaak gehecht werd. Die vijftien directeuren (dus: alle directeuren van alle departementen) kwamen normaal nooit als zodanig bijeen.

De gezamenlijke directeuren waren het als eersten eens. Zij kwamen op 25 februari 1799 bijeen, en stelden vast, met elf stemmen tegen één, dat de voorstellen uitvoerbaar waren⁸⁴. Als directeur letterkunde was Kinker bij die vergadering aanwezig. Op dat niveau ging men dus met hem mee. Zelfs werd er al gepeild, wie er wel en wie niet praktisch beschikbaar zou zijn om de zaak te organiseren⁸⁵.

Dat rapport kwam 4 maart ter tafel bij de verenigde vergadering; en ook dat van de commissarissen. Zij waren "contradictoir", oordeelde de vergadering. Een impasse? Het spel werd verder gespeeld. Een nieuwe commissie werd benoemd, om dit op te lossen, en om aan te geven of de voorstellen nu wel of niet naar de departementen doorgestuurd moesten worden, om alle leden hoofdelijk te laten stemmen. Wat de commissie zou vinden, liet zich eigenlijk al afleiden uit haar samenstelling; want behalve de commissaris Lugt en de directeur Hilkes, zaten er Kinker en Kleynhoff in: de twee grote voorstanders van de toelating der vrouwen.

Om nu dit bestuurlijke verhaal wat te bekorten: het uiteindelijke resultaat was, dat de Felicianen een afschrift van de voorstellen ter visie gelegd kregen, en dat er tenslotte in de departementen door de leden werd gestemd. Door de "basis" dus, die doorgaans bij dit soort affaires wat behoudender blijkt te denken dan de top. En de uitslag was er ook naar. Hij was zelfs desastreus. Op 20 mei bleek er als volgt gestemd te zijn. Bij letterkunde waren er vijf stemmen vóór de toelating, negen tegen, en drie "buiten advies". Kinkers thuisfront had hem dus in de steek gelaten. Bij natuurkunde waren er negen vóór, twintig tegen, twee buiten advies. Bij muziek had het niet veel gescheeld (bezat men daar een musischer instelling?): tien vóór, elf tegen, één buiten advies. Bij tekenkunde tenslotte waren er zeventien tegen, twee buiten advies; niemand was vóór⁸⁶. In totaal: zevenentwintig vóór, één-enzeventig tegen, acht buiten advies. Een duidelijke nederlaag. Des te duidelijker,

omdat er bij deze zelfde gelegenheid ook gestemd moest worden over het scheppen van een nieuwe groep leden: mensen met talent, die toegelaten mochten worden zonder dat zij als de overige Felicianen het volle pond moesten betalen⁸⁷. Ook hiervoor had Kinker geijverd. Hier was de uitslag positief.

De verklaring kan dan ook alleen maar zijn, dat de gewone Feliciaan inzake toelating wel een uitzondering wilde maken voor bepaalde mannen, maar dat hij géén vrouwen op zijn territorium wilde dulden. Tenminste, niet als gelijkberechtigten. Het was in genen dele zo, dat een Feliciaan iets tegen vrouwen h  d. Ik merkte al op, dat er jaar in jaar uit geklaagd werd over het soort vrouwen dat bij de concerten in Felix verscheen. Ja - maar die werden dan ook meegenomen door de leden, of zij hadden hun vrijkaartjes van de leden gekregen. Vandaar dat maar enkele jaren later⁸⁸ een commissie, ingesteld om te rapporteren wegens de "ongelimiteerde Classen der vrouwen, dewelke op concert-avonden met kaartjes ter Concert-zaal verschynen" voorstelde te weren "vrouwen van een publicq onkuisch gedrag, dienstboden van welk een aart of benaming ook, vrouwen wier openlyk gedrag aanstotelyk is", en zo nog wat categorieën. Nee, die tegenstemmende Feliciaan kende de vrouwtjes wel degelijk.

Kinkers gevoelens, na de stemming, ken ik niet.

Ook als literator bleef Kinker belangrijk voor Felix. Bestuurlijke en literaire activiteiten schijnen zelfs soms in elkaars verlengde te liggen. Dat is ook bij het volgende het geval.

Op 21 maart 1800 vond er in Felix' concertzaal een buitengewone plechtigheid plaats. Het was een lijkfeest ter nagedachtenis van Washington. Kinker was hier als spreker de belangrijkste figuur. Amerikaanse, Franse en Nederlandse autoriteiten waren tegenwoordig.

Op 14 december 1799 was, op zijn landgoed Mount Vernon, George Washington als ambteloos burger overleden. In Nederland was dat voor velen een schokkende tijding.

Dat had deels met de figuur van Washington zelf te maken, deels met het feit dat hij d   representant was van het jonge, democratische Amerika. De Amerikaanse opstand en onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) hadden altijd de warme belangstelling gehad van het patriotse deel van de Nederlanders: het was een strijd die als het ware parallel liep aan hun eigen strijd tegen de 'tirannie'. De Amerikanen waren Nederlands bondgenoot geweest tijdens de vierde Engelse oorlog (1780-1784). Het waren trouwens de Staten van Friesland geweest die als eerste 'natie' officiële betrekkingen hadden aangeknoopt met Washingtons Amerika. Het was deels met Amsterdamse leningen, dat de jonge staat zich een economische basis verschaft had. Benjamin Franklin en John Adams - nu in 1800 president - hadden als vertegenwoordiger of gezant in de Nederlanden steun gezocht.

Uiteraard waren de ideeën van de Amerikaanse revolutie de Nederlandse democraten niet onwelgevallig. Maar wat daarnaast voor een nog grotere groep aantrekkelijk was, nadien, was het feit dat een dergelijke revolutie kon slagen en de resultaten daarvan blijvend bewaard konden worden, zónder dat zich daarbij de Euro-

pese verschijnselen voordeden van dwang, schrikbewind, terugval in een dictatuur, of ander onheil. Juist hier was er grote bewondering voor Washington: een man die met wijs beleid een revolutie in de juiste banen leidde, maar zich daarbij niet ontpopte als sterke man of dictator. Hij was een man die bij moeilijkheden te hulp geroepen kon worden, maar zich na zijn werk gedaan te hebben weer terugtrok op het land. Hij was vergelijkbaar met die krachtige mannen uit de jonge Romeinse republiek, die hun gaven uitsluitend ten dienste van het gemeenebest aangewend hadden, en zichzelf daarbij vergaten. Zijn optreden was, kortom, onvergelijkbaar met datgene wat men in Frankrijk en Nederland had kunnen waarnemen of waarnam.

Op 17 februari 1800 nu (dat moet vrij kort na het binnenkomen van het bericht van Washingtons dood geweest zijn) werd in Felix' verenigde vergadering een plan besproken om de nagedachtenis van Washington te vieren⁸⁹. Er werden voorlopige afspraken gemaakt over die viering, in Felix' concertzaal. Als spreker dacht men aan Henri van Swinden. Geen onlogische keuze: hij genoot faam als redenaar, en had al een enorm aantal voordrachten in Felix gedaan⁹⁰. Bovendien was hij patriot (van 1800 tot 1802 was hij lid van het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek), en zal dus daarom alleen al affiniteit gevoeld hebben met de Amerikaanse president.

Maar niet hij is het, die een maand later als spreker optreedt. Het is Kinker. De reden van de wijziging is mij niet bekend. Misschien vond men in het neutralistische Felix, dat Van Swindens politieke sympathieën toch wat te geprononceerd waren. Het valt op, dat in de verenigde vergadering van 17 februari besloten werd tot viering van de nagedachtenis van Washington "als verdienstelijk man". Die woorden zijn onderstreept. Misschien indiceert dat een debat. Waarschijnlijk wenste men, dat het Washingtonfeest niet voor partijpolitieke doeleinden misbruikt zou worden.

Dat Kinker zou spreken, blijkt voor het eerst op 10 maart 1800, als de commissarissen de plannen horen van een speciale voorbereidingscommissie⁹¹. Maar hij moet al eerder als redenaar gevraagd zijn, omdat de leden van de commissie duidelijk aangewezen waren als verantwoordelijken voor bepaalde onderdelen van het feest. Voor de muziek hadden namelijk zitting Palthe, Leer en Hilkes; voor de enscenering, aankleding van de zaal en dergelijke: de schilder Lauwers, de maatschappij-architect B.W.H. Ziesenis en J. Du Pré; en verder was er: "mr. Jan Kinker".

Ruim vier folia zijn er voor nodig om de plannen van de commissie geheel weer te geven. Uit alles blijkt, dat men deze viering als een buitengewoon belangrijke gebeurtenis zag, waarbij men bijzonder goed voor de dag wenste te komen. Er wordt gesproken over decoraties, attributen en schilderijen "bij lamplicht een schitterende vertoning gevende". Alles moest voorbereid worden onder de "stilste geheimhouding zoo voor de leden, als voor de bezigtigers van het gebouw". Schilder Lauwers kreeg een apart werkvertrek in het gebouw ingeruimd en werd op kosten van Felix van al het nodige voorzien. Er werd gerekend op 450 aanwezigen, en er

zou scherp toezicht op gehouden worden dat er ditmaal geen ongewenste personen meeslipten. De Amerikaanse consul Bourne werd uitgenodigd⁹², en een aantal andere autoriteiten⁹³. Alles werd en détail geregeld, met grote nadruk op de sfeer⁹⁴.

Het was toch eigenlijk op zeer korte termijn dat Kinker zijn literaire aandeel in het feest moest voorbereiden. Sporen van haast zijn dan ook vrij duidelijk terug te vinden in de gedrukte tekst van *Treurzang, bij het plechtig vieren der nagedachtenis van Washington*, die nog dat jaar bij Jan ten Brink verscheen⁹⁵. In die uitgave zijn opgenomen zowel de "Inleidende aanspraak", als de eigenlijke elegie, beide door Kinker op het 'lijkfeest' in Felix uitgesproken. Bartholomeus Ruloffs had voor die gelegenheid de muziek van het rouwconcert gecomponeerd⁹⁶.

Kinkers "aanspraak" is een korte lofrede op Washington, waarin hij dan al het voornaamste thema van zijn treurzang naar voren brengt. Dat thema is: de ideale staatsman, zoals Washington er een was. Een man die geen verdeeldheid zaait, maar juist verenigt.

Met beleid en voorzichtigheid, met de wapenen der overtuiging, bestreed en overwon [Washington] de gevaarlijkste vijanden, de uitbarstende onëenigheden zijner landgenoten. In plaats van de gevolgen van het opkomend onweder af te wachten en van de daaruit te voorziene verwarring, die het hem gemakkelijk zou gemaakt hebben, de nedervallende teugels van het bewind in handen te nemen, gebruik te maken; bezwoer hij het, en was de ieverigste medewerker aan het krachtig bolwerk, waar achter een Staat, tegen de ondernemingen der eerezucht, alléén beveiligd kan zijn. Hij ontvlood het gezach, dat hem de wanhoop, in oogenblikken van vertwijfeling, zoude willen opdringen, maar onttrok zich niet aan den last, dien eene gevestigde Staatsgesteldheid hem aanbood.⁹⁷

De spreker en zijn gehoor moeten hier eenzelfde emotie gedeeld hebben. Zij allen hadden dezelfde ervaring. In het Europa van hun dagen hadden zij het omgekeerde zien gebeuren, en de gevolgen daarvan aan den lijve ervaren: dat namelijk staatslieden konden verworden tot partijleiders of despoten.

In de *Treurzang* - een gedicht van 332 verzen, verdeeld over 25 strofen van ongelijke lengte - keert het thema van de ideale leider terug, uiteraard naar aanleiding van Washingtons dood. Het geheel is opgedragen aan de dan in functie zijnde Amerikaanse president, John Adams. Ik maak enkele opmerkingen over gedachten of beelden, die mij in deze elegie opgevallen zijn.

Op de achtergrond van dit gedicht zweeft voortdurend het beeld van de ware mensheid, ten prooi aan oorlog en ellende (niet alleen nu, maar de eeuwen door), geneigd tot zelfvernietiging, zoekend naar een beschermmer, een leider, die haar op de rechte weg kan brengen en houden. In wezen gebruikt hier Kinker dus al die Mensheid, die hij een klein jaar later nog veel plastischer in zijn *Eeuwfeest* ten tonele zal voeren: een blinde Mutter Courage, die haar weg zoekt in de doolhof van de geschiedenis; die verleid is door doctrines en despoten, en uitgeput smeekt om een redder. Het was een man als Washington die haar houvast bood. Hetgeen voor Kinker aanleiding wordt langdurig te blijven stilstaan bij het soort leiders dat de mensheid uit haar ellende moet opvijzelen. Zijn beschouwing is de aandacht

waard: zij verraadt iets van Kinkers denken over de samenleving. Allereerst waarschuwt hij, dat het een land als Amerika niet vrijstaat met een man als Washington te pronken, als na zijn dood zijn geest niet levend blijft. Naar aanleiding van de in 1793 gestichte hoofdstad Washington, zegt Kinker:

Vergeefs zal op uw koud gebeente een grafnaald pralen;
 De stad, naar u genoemd, ter uwer eer gebouwd,
 Verheft zich vruchteloos; in haar vergaderzalen
 Wordt, zonder vrucht, uw naam aan 't marmer toevertrouwd;
 Zoo niet de geest, die u bezielde, in 't volk blijft leven,
 In 't volk, dat door uw' moed als uit het niet ontstond.⁹⁸

In onze tijd zijn het maar al te vaak de *valse* leiders, die zich op de Verlichting beroemen:

Hij zij verlicht, die 't best zijn zelfbelang berekent⁹⁹

en wiens pogingen de mensheid te verenigen alleen maar een verkapte vorm zijn van agressie en veroveringszucht;

Is 't ter vernieling, dat zich volkeren vereenen?¹⁰⁰

Die vereniging der mensen: dat zal nog een stokpaardje van Kinker worden. Maar zijn straks in allerlei toonaarden de komende jaren geschreven wens "alle Menschen werden Brüder", heeft nooit zozeer te maken met *praktische* politiek. Kinker volgt de politiek, en spreekt zich daarover uit, maar let daarbij alleen op de grote lijn. Wordt het geluk der mensheid bevorderd, wordt kennis gestimuleerd? Daarbij schijnt hij altijd het heil van *bovenaf* te verwachten. Het zijn grote mannen (zoals Washington) die de ongestadige mensheid in goede banen moeten leiden. Ook in deze elegie roept hij de herinnering op aan die leiders die hij ideaal acht:

Almanzor! Alfred! Gy beminlyk tweetal Vorsten,
 Die in het tijdvak der barbaarschheid schrittend blonkt,
 Die ruwe volkren, daar zij de ijzren keetnen torschten,
 Door eigen hand gesmeed, een eedler aanzijn schonkt;
 Die de eerste vonken der beschaving in hun harten,
 In weêrwil van 't getier der woestheid, tintlen deedt;
 Die 't monster, dat hen hield gekluisterd, moedig tarten
 En onder 't oog dorst zien, en op zijn' grond bestreedt! -
 Belangeloos was uw doel op Spanj' en Englands thronen,
 Belangeloos de eedle drift, die uw gemoedren won.
 Weldoeners uwer eeuw, uw naam zal de aard' bewonen,
 Met dien van Frederik, met dien van Washington! -
 Als 't late nageslacht, dat klein getal van Helden,
 Waar Cincinnatus kracht van ziel in uitblinkt, roemt;
 Dan zal het ook de deugd van Washington vermelden,
 Ook dan, wordt zijne naam met dankbaarheid genoemd.¹⁰¹

Van de vier naast Washington genoemden zullen er in ieder geval twee de tijdgenoten redelijk bekend geweest zijn: Frederik, De Grote, koning van Pruisen, die toen gold als hét voorbeeld van de vorst met Verlichtingsideeën. Cincinnatus, de Romeinse consul uit de vijfde eeuw voor Christus, in geval van nood door zijn stadgenoten achter de ploeg vandaan gehaald en begiftigd met de macht van dictator, die na de republiek veilig gesteld te hebben meteen weer terugkeerde naar zijn akkers. Dan Almanzor (al Mansoer): een van die mohammedaanse vorsten die verantwoordelijk waren voor de bloei van de schitterende beschaving van het rijk van Cordoba in de tiende eeuw. Typerend voor Kinker, trouwens, om ook een islamitisch heerser te noemen bij hen die het meest bijgedragen hadden aan de cultuur. De figuur boeide hem kennelijk zó, dat hij hem benutte voor zijn treurspel *Almanzor en Zehra* in 1804 (zoals ook Heine dat deed, in 1823). Alfred de Grote, in de negende eeuw de pacificator en wetgever van Engeland, was in Kinkers ogen verantwoordelijk voor de vrijheid en verlichting die nu nog op het Britse eiland heerste (zoals hij in een ode 'Aan Alfred' wat later schreef¹⁰²).

Kinker zag het heil niet van onderop dagen (de ervaring van de laatste vijftien jaar zal daar ook niet al te gunstig voor geweest zijn). Hij behoorde wel tot degenen die - met Kant - een soort evolutieproces in positieve zin in het geschiedproces dachten waar te nemen, en zich daarom ook als drenkelingen in de maalstroom der historie vastklampten aan een enkel gunstig teken:

Zoo aadmen wij, wanneer verstrooide en losse trekken,
Die de oudheid zamelde voor 't volgend nageslacht,
Ons flaauw een schets van 't beeld der menschheid doen ontdekken,
Schoon afgebroken, hier onkenbaar, daar verdacht.¹⁰³

Maar als er ooit al een ideale mensheid, waarvan hij hier een beeld ziet, zou komen, dan zou dat toch het gevolg zijn van de inspanningen van waarlijk grote geesten, echte leiders. Bijna aan het einde van zijn elegie wendt hij zich dan ook rechtstreeks tot zo iemand:

O Gij, op wien Euroop' zijn oogen houdt geslagen,
O Gij, die op den thron des Grooten Frederiks praalt!
Zult ge onder 't menschedom 't heil des vredes op doen dagen?
Het wendt zijn oog naar 't licht, dat uwe kroon omstraalt.¹⁰⁴

Deze persoon is niet Napoleon, die trouwens pas recent, na zijn staatsgreep eerste consul was geworden, en die bij Kinker zelden of nooit een goede pers heeft gehad. Het is, merkwaardig genoeg, de Pruisische koning Frederik Willem III, die na zijn troonsbestijging in 1797 de censuur verzachtte en in vele opzichten een tolerant bewind voerde. Hij kreeg de kans niet dat lang vol te houden, en Kinker zal dan ook nooit meer op hem terugkomen. Maar het verlangen naar een (liefst vorstelijke) Messias verlaat hem nooit; weer wat later zal hij alle heil verwachten van de Russische tsaar Alexander, de aanvoerder van het Heilig Verbond.

De laatste strofe van de *Treurzang* is een treffende invocatie van de onbekende

godheid¹⁰⁵, de onkenbare wil in het heelal, die de mensheid méér leiders als Washington zou moeten schenken:

Gij, in wiens adem we ons bewegen, zijn en leven,
 Die elke drijfveer in het menschlijk hart bespiedt,
 Die iedere neiging kent, waardoor het wordt gedreven,
 Wiens oog 't verborgen doel der vrijè daden ziet;
 Gij, wien 't verstand niet denkt, de zinnen niet ontdekken,
 De reden niet bevat; die wel in 't donker schuilt,
 Maar, in het zedenrijk, ons wilt ten Vader strekken;
 Tot wien de droefheid zucht, de wanhoop gilt en huilt;
 Gij, Eeuwige, tot wien de deugd zich voelt verheffen! -
 Vorm Washingtons! - Stel ons hun voorbeeld voor 't gezicht,
 Laat hunne daden ons ontvonken! Laatze ons treffen;
 Toon ons, bij 't schijnzel hunner grootheid, onzen plicht!¹⁰⁶

Dat de elegie in de smaak viel, laat zich misschien afleiden uit het feit dat Kinker haar vier dagen later, op 25 maart 1800, ook voordroeg in het genootschap Concordia et Libertate¹⁰⁷.

Maar zeker bewees Felix met dit herdenkingsfeest en met deze spreker, inhakend op de actualiteit van het overlijden van Washington en inspeland op de ervaringen van de tijdgenoot, dat het zijn plaats verdiende als culturele maatschappij, in Amsterdam en in Nederland. Nóg wel.

Want het is duidelijk dat ondanks het pogen van Kinker en anderen, om de doelstellingen van Felix een breder basis te verschaffen, via het insluizen van meer talent, en het openzetten van Felix' deuren voor een meer gemêleerd soort leden, de rank and file van Felix daar slechts in zeer geringe mate gehoor aan wenste te geven. Daardoor zou ook het culturele leven in Felix verschrallen; er was te weinig openheid voor nieuwe ideeën. Alleen de concerten zouden het lange tijd bekendheid blijven geven. Het is waarschijnlijk mede het gevoel dat er binnen Felix niet al te veel te beginnen viel, wat er een van de oorzaken van werd dat juist in 1800 in Amsterdam de oprichtingsvergadering gehouden werd van de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, later de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen. Hoewel dit genootschap landelijk verbreid was, lag het zwaartepunt in Amsterdam. Hier verzamelde zich de wèrkelijk culturele elite. Hier zou Kinker dan ook een belangrijker rol kunnen vervullen dan in Felix. Terwijl dáár 'le tout Amsterdam' (inclusief vrouwen, of wie ook) naar belangrijke lezingen en voordrachten kon komen luisteren, kropen de Felicianen gezellig terug in hun rookkamer, en voelden zich belangrijk.

Aan Kinker had het, zoals ik hoop te hebben laten zien, niet gelegen: hij had van Felix zeker wel een bruisend cultureel genootschap willen maken, met een minder introverte belangstelling. De teleurstellingen, die hij echter al te verwerken had gekregen in zijn functie als directeur letterkunde en lid van de verenigde vergadering, zouden niet de enige blijven. Ook als commissaris bewandelde Kinker geen pad van rozen.

Debat in Felix Meritis, na uitreiking der ereprijzen.

4. Kinker als bestuurder van Felix: commissaris.

Zoals ik al eerder aangaf¹⁰⁸: in oktober 1800 koos het departement letterkunde Kinker als commissaris. Daardoor werd Kinker lid van het college van vijf commissarissen: het dagelijks bestuur van Felix¹⁰⁹. Daardoor bleef hij ook zitting houden in de verenigde vergadering, bestaande uit de commissarissen en de president-directeuren der departementen.

Op 3 november 1800 begon Kinker aan zijn nieuwe taak. Op een eerste vergadering met zijn collega's - Cornelis Covens¹¹⁰, Jan Schimmel Hendrikszoon, Jaques Breguet en Franco Jan Aemilius (deze laatste was ook nieuw in dit gezelschap) - werden de taken verdeeld voor het komende jaar. Covens en Kinker kregen de zorg voor de "huishouding" van Felix: zeg maar de gehele interne gang van zaken bij Felix, afgezien van alles wat met het gebouw en de financiën te maken had¹¹¹.

Hoewel bijna ieders belangstelling zal uitgaan naar Kinker voorzover hij als bestuurder een bepaalde lijn in Felix voorstond, of voorzover hij als literator vanuit Felix een bijdrage leverde aan het Nederlandse culturele leven, wil ik er toch (zij het in het voorbijgaan) op wijzen, dat de man die wij nu kennen als schrijver, dramaturg, filosoof, in Felix en andere genootschappen ook een goed administrator was. Ik wees er al op dat hij een tijd lang als thesaurier van het departement letterkunde functioneerde. Kennelijk op zeer bevredigende wijze. Maar ook als commissaris werd Kinker geconfronteerd met een eindeloze reeks zaken van praktische en nogal triviale aard. Laat ik de lezer één keer een blik gunnen in de administratieve keuken van Felix. In de commissarissenvergadering van 23 februari 1801 (een volstrekt willekeurig gekozen datum) passeerden de volgende zaken de revue (en dat betreft slechts een deel van het besprokene). Uitgaven werden gefiatteerd voor lampolie, brandhout, schoorsteenvegen; maar ook voor tijdschriften en schrijfpapier. Er werd gesproken over tochtdeuren, over maatregelen om de orkestzaal voor het "batalje Concert" in orde te brengen, en over de brandverzekering. Aan de orde kwam ook de kwestie, of de pedel in vaste dienst genomen moest worden, en wat te doen met een hulpverzoek uit het door een ramp getroffen Maassluis. C.S. Roos had de proefdruk van een plaat van de natuurkundezaal aangeboden; maar hij bood ook te koop: de oorspronkelijke tekeningen van het Felixgebouw, van de hand van de architect die toen bij de maatschappij in loondienst was. Kón zo iets wel? - Het kan haast niet anders, of de literator Kinker moet dit soort materie soms ervaren hebben als bedreiging voor zijn creativiteit. Wie niet? Hij moet echter, gezien zijn deelname aan zovele genootschappen, en zijn positie daarin, een werkelijk goed bestuurder geweest zijn. Vooral moet hij een groot vermogen bezeten hebben de mensen te enthousiasmeren, te overtuigen dat de richting waarin hij een gezelschap wilde doen gaan, de juiste was. Ook al leverde dat niet zelden conflicten op. Zijn administratieve capaciteiten mogen echter niet onderschat worden. In Felix blijkt dat bijvoorbeeld hieruit, dat zijn niet aflatende zorg voor de financiële situatie tenslotte leidde tot het aftreden en ontslag van de boekhouder, Pieter Doublet¹¹².

Soms liep Kinkers bestuurlijke werkzaamheid eigenlijk parallel met zijn literaire activiteit. Een voorbeeld daarvan zagen we al bij de herdenking van Washington. Iets soortgelijks doet zich voor, als Felix zich opmaakt de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw te vieren (1 januari 1801 werd toen als eerste dag van de nieuwe eeuw beschouwd). 17 November 1800 kregen in de verenigde vergadering commissaris Kinker, en de directeuren Wertz (letterkunde) en Leer (muziek) opdracht de nodige voorbereidingen te treffen voor een feest bij de eeuwwisseling. 't Mocht alleen niet al te duur worden¹¹³. Op 8 december presenteerde Kinker de voorstellen, in een extra vergadering. Hij zag het programma als volgt. Er zou geopend worden "met eene ouvertuure van het Eeuwfeest". Vervolgens zou Loots, als redenaar, met een korte inleiding in proza het doel der plichtigheid aangeven. Hierop kwam "een Koor van Priesters zingende". Loots zou dan zijn *Eeuwzang* voorlezen, afgewisseld door een aria van het koor, terwijl het geheel besloten zou worden door een "finaal choor". In het organisatorische vlak zou men er verder zorg voor moeten dragen dat aan de schouwburgcommissarissen verlof gevraagd werd de muziek die in de schouwburg "bij die plegtigheid" gebruikt werd, ook in Felix te gebruiken, en dat de schouwburgregenten voor de viering in Felix - dat zou op 2 januari moeten zijn - uitgenodigd werden. Kosten zouden er slechts zijn voor het bekleden van het kathedraal, en voor het drukken der verzen "bij die gelegenheid door den Commissaris Kinker vervaardigd".

De meerderheid der vergadering ging hiermee accoord, en machtigde de commissie "aan welkers hoofd zich den Commissaris Kinker bev[on]d" alle nodige maatregelen te nemen. Dat het een meerderheid was, wijst toch op enige aarzeling bij sommigen. Waarom? Het schijnt immers op het oog een volstrekt normale viering te zijn. Aan de kosten kon het ook niet liggen.

Ik meen dat die veronderstelde aarzeling bij een aantal Felicianen hierdoor te verklaren is, dat zij wisten dat Kinker hier voorstelde delen uit zijn *Eeuwfeest by den aanvang der negentiende eeuw* te gebruiken. Dit stuk lag op dat moment bij de schouwburgcommissarissen. Het zou 20 januari 1801¹¹⁴ voor het eerst opgevoerd worden, en daarna nog veertien maal. Het koor en orkest van de Amsterdamse schouwburg werden geleid door Bartholomeus Ruloffs¹¹⁵; dezelfde die ook de zorg had voor de muziekuitsvoeringen in Felix. Het scheen dus, dat nu én auteur én dirigent slechts voor een moment hun aandacht naar Felix konden verleggen, er geen probleem behoefde te zijn om de regeling van het Felixfeest zonder meer te accepteren. Maar... juist in december waren er van christelijke zijde al bezwaren geopperd tegen de inhoud van Kinkers stuk. Ik kom daar hieronder nog op terug. Het kan zijn dat er vanuit de schouwburgwereld iets doorgedruppeld is naar Felix. Het kan echter ook zijn, dat er binnen Felix zelf van de zijde der conservatieven bezwaren bestonden, op voorhand, tegen het gebruik van zangen uit het *Eeuwfeest*, omdat men al wist dat dit Kantiaans geïnspireerd spel neerkwam op een verheerlijking van Rede en Verlichting, zonder dat het christendom een specifieke rol toebedeeld kreeg. De combinatie met het optreden van Loots, "godsdienstig vrijdenker, Voltairiaan zonder gal, ijverend voor menschenliefde en verlichting"¹¹⁶ zal niet iedereen welgevallig geweest zijn.

Het thema van de allegorie of het "zinnespel" *Eeuwfeest* is, kort weergegeven, dat van de Mensheid, die de eeuwen door zoekende is geweest naar het licht dat haar moet leiden (de licht-beeldspraak is in dit stuk uiterst belangrijk). Daarbij is zij maar al te vaak op een dwaalspoor geraakt: zij heeft niet begrepen dat zij de rede moest volgen, en haar eigen goddelijke oorsprong moest (h)erkennen. De rampen, die zij toeschrijft aan het gevolgd hebben van de Genius van de achttiende eeuw (een van de figuren in het spel), heeft zij in wezen over zichzelf afgeroepen. Zij heeft dus de Verlichting tot nu toe verkeerd geïnterpreteerd. Het licht dat nu gloort, dat van de negentiende eeuw, zal haar leiden - als zij maar de eeuwige morele kracht die van nature in haar woont, wil vinden.

Hoe abstract ook, het stuk moet voor de tijdgenoot veel herkenbaars gehad hebben. Het speelt immers in op de wanhopigmakende situatie rond 1800, toen alle idealen op niets uitgelopen schenen, oorlog en verarming normaal geworden leken te zijn. Nog veel duidelijker haakt Kinker daarop in, wanneer hij in zijn eigen parodie op het *Eeuwfeest*, *De Menschheid in 't Lazarushuis*, nog datzelfde jaar tijdens de kermisweken opgevoerd¹¹⁷, dat stuk laat openen met het spelen van de "Carmagnole": min of meer de mars van de guillotine.

Maar voor Kinker bestond er geen reden, nu de Verlichting gefaald scheen te hebben, terug te snellen naar de kerkdeuren. In zijn stuk is de hoop op de Rede ongebroken. Het zijn de mensen zelf die gefaald hebben, tot nog toe. In een onverzettelijk enthousiasme blijft daarom zijn hoop, dat in de negentiende eeuw het licht werkelijk zal doorbreken. In de slotstrofen luidt het onder meer:

Verlicht Europa, dat met de oogen neêrgeslagen
En kille huivering, dit ryzend licht ziet dagen,
By elke flikkring, die zyn gloed aan 't aardryk schenkt,
Aan 't twistvuur, dat het deed ontbranden, nog herdenkt;
[...]
Wyt, wyt uw wandaân aan dit troostryk schynzel niet!
Gy, bracht de brandstof, die zyn werking moest bepalen -
't Ontvlambaar voedsel - aan zyn koesterende stralen.
Gy, badt die heldre zon, in uw' ontzinden waan,
Niet om haar licht, maar om haar vuur, met dweepzucht aan!
Laat af, in haar den grond dier euveldaân te zoeken,
En om uw dwaling, 't licht der waarheid te vervloeken!
[...]
Keer tot u-zelfen weêr, schep moed en zucht niet langer!
U wenkt een schooner eeuw, van beter toekomst zwanger.¹¹⁸

Waarna de Mensheid zich rechtstreeks tot het publiek richt, en wijst op de mogelijke rol van Amsterdam in de toekomst. Het is een soortgelijke passage als aan het eind van Vondels *Gysbreght*. Ook daar wordt aan het vernietigde Amsterdam hoop geboden. Ongetwijfeld een opzettelijke overeenkomst¹¹⁹.

Dit soort seculiere heilsverwachting werd echter lang niet door iedereen op prijs gesteld. Van orthodox-christelijk gezichtspunt gezien zal een passage als de volgen-

de inderdaad misschien haast blasfemisch geklonken hebben (het is een aria, waarin de Priester van de Tijd de Mensheid wijst op de Rede, die van de berg der Waarheid afdaalt):

ô Vonk van 't Goddelyk verstand;
 Dring door de neevlen heen, te vaak miskende rede;
 Zie haar door 't woest geweld der driften overmand!
 Breek door de nevelen van 't doolziek onverstand [...]

terwijl die Rede zelf een kracht als van God lijkt te bezitten, als zij hierop de Mensheid toezingt:

Ja, 'k zal, ô Hemeltelg, u myne hulp verleen,
 Ik zal op 't eind der eeuw, wier zon ter westkim daalt
 En bloedrood ondergaat, u met u-zelf verëenen [...].
 Leer uw slechts aan de stem, die in u spreekt, gewennen;
 Dan zult gy myne wet, die heilig is, verstaan;
 Dan zal 'k u, met meer kracht dan ooit, u-zelf doen kennen,
 En wyzen, in 't verschiet, u uw bestemming aan.¹²⁰

Hier wordt zonder pardon leentjebuurt gespeeld bij de tekst van de bijbel. In dit stuk betekende de term "ware Godsdienst" eigenlijk heel wat anders dan: christendom-met-alleenrecht-op-waarheid. Het was eerder: het goede dat in alle eeuwen in alle godsdiensten (en elders) te vinden was geweest. Dit soort feiten ontsnapte de tijdgenoot niet. Schijnbaar wel - om slechts één reactie te citeren - aan een recensent van de wat bedaaide *Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen*, die wat knorrig opmerkte:

[...] elk dichtstuk [moet], en vooral zulk een uitgebreide zinnebeeldige voorstelling, uit het oogpunt beschouwd worden, dat de Dichter zich heeft voorgesteld, en zo duidelyk aangewezen; nadien men hetzelfde anderszins, even als een Schildery, uit een verkeerd daglicht zoude kunnen beschouwen. En men doet dit wezenlyk, wanneer men den Godsdienst meer werkzaam in dit Spel wil zien, daar de Dichter eigenlyk de Reden tot zyne voornaamste werkster heeft gekozen. Het is hierom dat wy zelf de dikmaals en zeer sterk toegejuichte verzen, blz. 15,
 want grootheid, deugd en ware Godsdienst
 Zal onveranderlyk bestaan.

strydig vinden met den aanleg van het geheele stuk; kunnende dezelve niet anders aangemerkt worden, dan als een enkelen Schildwagt, die op eens anders grondgebied geplaatst is. Men zou 'er, of den Godsdienst geheel ingebragt moeten hebben, - het geen men echter om andere redenen, zoude moeten afkeuren, - of men zou 'er geheel van hebben moeten zwygen. De Deugd, een waardig afstammeling van den Godsdienst, bekleedt toch in dit Zinnespel deszelfs plaatse.¹²¹

Het is verleidelijk dieper op de inhoud van het *Eeuwfeest* in te gaan. Ik wil me echter bepalen tot de sfeer die er bij de eeuwwisseling rond dat stuk gehangen heeft - en dus ook bij het voorproefje daarvan dat in Felix Meritis gegeven werd op 2 ja-

nuari 1801. Bij die gelegenheid werden namelijk de verzen uitgereikt, die Kinker had laten drukken: *Zangen van Mr. Johannes Kinker*¹²².

Die *Zangen* bevatten drie onderdelen. Het eerste, "Voor den aanvang van het dichtstuk" (dat van Loots namelijk), is de choorzang "Aan de onvergankelijkheid der deugd". De inhoud van die zang is identiek met de zang, in het *Eeuwfeest* gezongen door de priesters "van verschillende Godsdiensten en van onderscheiden kleeding"¹²³, als zij hun offergaven brengen op het altaar van de Tijd, die zelf min of meer representant is van de Waarheid van alle eeuwen. Die priesters zijn dan ook eigenlijk alleen maar de zichtbaarmaking van de opvatting dat geen enkele godsdienst apart de waarheid ooit geheel in pacht heeft. Zoals ook uit de laatste strofe van dit priesterchoor blijkt:

Ontfang, ontfang onze offerhanden,
Het kleed der Godsvrucht aller landen,
En de uiterlyke plechtigheên,
Waar meê, in vroegre en laatre tyden,
Hy, wien wy onzen eerdienst wydden,
Met diep ontzag wierd aanbeênen!

Na dit "Koor van Priesters zingende" (zoals Kinker het in de Felixvergadering genoemd had) volgt als tweede onderdeel, na de aanduiding "In het midden van het dichtstuk", een recitatief en aria "Aan de verlichters der vroegere eeuwen". Dit sluit aan bij de inhoud van Loots' *Eeuwzang*. Ik ga daar niet verder op in en merk slechts op dat het Verlichtingsaspect van de bijeenkomst ook bij dit onderdeel dus duidelijk zichtbaar is. Het derde onderdeel, een "Lofzang" van koor en enkele stemmen, is weer uit het *Eeuwfeest* afkomstig¹²⁴. Het is een loflied op de nu geboren wordende negentiende eeuw, waarin het licht zal doorbreken.

Het zou niet zoveel zin hebben dit alles rond de *Zangen* en het *Eeuwfeest* te vermelden, als niet al begin december van hogerhand gepoogd was de tekst van het *Eeuwfeest* te zuiveren van ongerechtigheden. Alles wijst er op, dat rond die tekst een soort cultuurstrijd geleverd werd.

Op 3 december 1800¹²⁵ schreef Adrianus van den Ende, assistent van de Agent van Nationale Opvoeding Van der Palm, aan deze:

Alle omwentelingen en verbeteringen tot hiertoe voorgevallen, zijn [in Kinkers stuk] zoo in het politieke als in het godsdienstige ijdel, en de nieuwe eeuw zal dat aan het licht brengen door de leer van Kant; door deze zal de ware verlichting worden tot stand gebracht. - Ten dien einde zullen ten tooneele verschijnen, wat het godsdienstige aangebelangt, de leeraars van alle Godsdiensten, over dewelke en wel *alle* [mijn cursief] Jupiter zijn blixem zal uitschieten - en de leer van Kant zal tot de basis van geluk gesteld worden. - Het ding is reeds gedrukt, doch nog niet te krijgen; de advocaat Kinker is er de auteur van. Zelf heb ik het niet gelezen, maar ik heb het van iemand, die het gelezen heeft. - Relata refero. Verder geeft men te kennen, dat men van u verwacht dat gij, zo gij er kennis van erlangt, de vertoonning van dit stuk zult tegenhouden en verzoekt men ten dien einde u de zaak voor te dragen.

Het zou aardig zijn te weten wie de informanten van Van den Ende waren. Maar de bezwaren zijn duidelijk. Men richtte zich tegen de leer van Kant, voorzover via dit stuk bleek, dat die wijsbegeerte zich niet zomaar met het christendom liet verenigen. Er is sprake van de leer van Kant als *de basis van geluk*. Dit zal slaan op de Kantiaanse ethiek, de bekende categorische imperatief: mensen in waar plichtsbesef te behandelen als zichzelf, en daarin het geluk te vinden, zonder een verdere, buiten-menselijke fundering daarvoor te willen zoeken (zoals in het christendom gebeurt). De objecties schijnen dus van christelijke zijde te komen. Dat blijkt evenzeer uit de geprikkelde constatering, dat *alle* leraars van *alle* godsdiensten over één kam geschoren werden, bij Kinker.

Die laatste objectie schijnt alleen verklaarbaar, als zich bij dat koor van de priesters van alle godsdiensten, in het *Eeuwfeest*, oorspronkelijk ook een priester van het christendom bevonden heeft. Een priester dus, gelijk aan de anderen. En zo was het ook. Dat blijkt uit het vervolg der correspondentie.

Op 5 december schreef Van der Palm om informatie aan een van de schouwburgcommissarissen, A.J. Zubli. Deze druk van regeringszijde was voor Zubli aanleiding om, vooralsnog zonder het schouwburgbestuur zelf er in te kennen¹²⁶, met Kinker overleg te plegen. Deze wenste niet af te wijken van de hoofdlijn van het stuk. De positie van de Rede was voor hem te belangrijk. Hij "hield zo vast aan dat beginzel", schreef Zubli nadien, "dat hij liever het stuk niet gespeeld zag, dan er deeze of geene verandering in te brengen, die zijn idé omtrent hetzelfde zoude verzwakken". Maar Kinker vond wel goed toch enige zaken te veranderen. Zijn voorstellen formuleerde hij in een brief aan Zubli op 17 december. Waar het op neerkwam, was dat hij enkele passages wat neutraler formuleerde, zodat minder van een anti-godsdienstige (anti-christelijke) tendens sprake leek te zijn. Maar aan sommige verzen wenste hij geen woord te veranderen. Vooral niet aan de woorden van de hierboven geciteerde aria, gezongen door de Priesters van de Tijd bij de komst van de Rede, beginnend met de woorden

ô Vonk van 't Goddelyk verstand.

Daar kon, schreef Kinker,

geen woord veranderd, gemist of bijgevoegd worden. De REDE moet in dat tooneel, onvermengd, zuiver en geheel op zichzelf beschouwd, voorkomen. De minste afwijking verlamt hier de kracht van een tafreel, waarin met oogmerk een voorwerp gebracht is, dat met nadruk moet uitkomen.

Dat hij echter in het geheel niet op een werkelijke confrontatie met de orthodoxen uit was, blijkt uit een concessie. In de koorzang van de priesters (die dus eveneens in Felix op 2 januari gebracht werd) waren passages als

Niets blijft bestendig op deze aarde;
Gy geeft en neemt het zyne waarde;
Gy doet het worden en vergaan.

Gy sloopst der tempelen trotsche muren;
 Maar ware deugd zal eeuwig duren,
 En onveranderlyk bestaan!

kennelijk vatbaar voor “verkeerde uitlegging van zwakke of vooringenomen geoederen”. Zo formuleert Kinker het, enigszins ironisch, en refererend aan de discussie met Zubli. Welnu, dat zou minder het geval zijn

wanneer de Priester van de Christenheid, gelijk wij afgesproken zijn, niet van de partij is, en zijn pijp in de Foier blijft rooken.

Door deze veranderingen maak ik het stuk eenige procenten minder in waarde. Dan gij hebt mij verzocht die sacrifice te doen.

Dus: de priester van de christenheid werd op non-actief gesteld en kwam letterlijk en figuurlijk in het stuk niet meer voor. In de schouwburg althans. Het zou ook inderdaad begin 1801 nogal schokkend voor het publiek geweest zijn, als men middenin de drom van Chinese, Perzische, Arabische, Ethiopische, Turkse en Syrische priesters - want die waren er, blijkens resterende documenten¹²⁷ - een *christelijke* priester had kunnen ontwaren. Binnen de Nederlandse verhoudingen was iets dergelijks zeer verregaand. Zou men dan niet hebben moeten denken aan een soortgelijk feest, eind 1793, in Parijs, toen in de ontwijde Notre Dame het feest van de *Rede* gevierd werd en de godin van de rede op een altaar geplaatst?

Zubli stuurde hierna een exemplaar met de gewijzigde tekst naar zijn medecommissarissen. Hij stuurde hun de tekst van het “alrede beruchte Eeuweest”, schreef hij, om hun te laten zien in hoeverre hij daarin veranderingen had kunnen aanbrengen. Hij had helaas niet geheel zijn zin kunnen krijgen

waardoor wij ons volkomen zoude gerechtvaardigd zien van een blaam, die de booze Waereld, zeer genegen tot onverdiende laster, op ons zoude kunnen leggen: namelijk of: dat wij in het principe van den hr. Kinker stonden, of: dat wij geen oordeel genoeg bezaten om hetzelfde te ontdekken [...].

Hij liet het aan zijn collega's over om te beslissen of hij nog verdere pogingen moest doen om in dit stuk “eene meer vereenigde werking der rede met den godsdienst” te bewerkstelligen. Hij had Kinker overigens wel moeten beloven, dat deze twaalf exemplaren van de al gedrukte tekst (zonder de wijzigingen) mocht behouden

om dezelve aan zijne geleerde vrienden te distribueeren met vrijheid om aan hun te zeggen: dat de overigen die onder de teekening van den secretaris uitgegeven zijn, eenige veranderingen hebben moeten ondergaan in het principe, *op verzoek van commissarissen*, en ik twijfel geenszins, mijne vrienden of gij zult met mij gaarne willen deelen in de roemdering van die zoogenaamde Esprits forts, die misschien in de laatste oogenblikken, meer naar de troost van het Evangelium zullen vragen, als naar den invloed van hunne zo zeer vergoode Reden.

In deze passage schijnt Zubli's houding eerder die van een partijpoliticus die hoe dan ook een overwinning wil behalen (en wie eigenlijk veel te veel concessies afge-

dwongen zijn) dan die van een evangelisch christen. Zijn toon is te zuur. Hij kan niet werkelijk toestaan, dat een andere overtuiging dan de zijne recht van bestaan heeft. Kinkers "geleerde vrinden" worden dan meteen "Esprits forts", die op hun sterfbed nog wel anders zullen piepen (een merkwaardig argument, eigenlijk, om de inhoud van de eigen overtuiging te verdedigen; Zubli blijkt heimelijk aanhanger van de idee dat men wegens beloning of straf in het hiernamaals maar beter het leven daarop kan inrichten).

Dat er in dit alles ook iets van repressie, van partijpolitiek school, blijkt mede uit Zubli's brief van 6 januari 1801 aan Van der Palm, waarin hij liet weten wat hij ondernomen had na de aanmaning van regeringszijde. Hij had met collega's en met Kinker gesproken over de in het stuk "gemanifesteerde principes".

In gevolge van dien heb ik het stukje zodanig veranderd als gij uit het nevensgaande zult kunnen zien, en tevens in hoeverre mij den auteur heeft willen genoegen geven. Door uw vriendschappelijke tusschenkomst is dan het hoofdkwaad, (naar onze gedachten) voorgekomen. Dan hetgeen er nog in gebleven is, en 't welk ik met geen mogelijkheid er konde uit krijgen, is ten minsten nu zoodanig veranderd of verminderd dat het er noch eenigzins door kan gaan. Ik heb de Kamer [het schouwburgbestuur] niets gezegd van uwen brief, omdat gij mij daartoe geen verlof gaaft. Dezelve draagt ook geen kennis van deze, ten einde u daarna te kunnen reguleeren bij voorkomende gelegenheid, schrijve ik u dit in vertrouwen.

Zubli liet dus de mogelijkheid open dat zijn geestverwant alsnog zou kunnen of willen ingrijpen.

Interessant is Zubli's opmerking over de "geleerde vrinden" van Kinker, voor wie de 'zuivere' exemplaren bestemd waren. Dit wijst op een kring rond Kinker. Die hoeft niet per se identiek te zijn met het departement letterkunde van Felix, waar Kinker, Van Hemert en een aantal geestverwanten in zaten. Het zal eerder een kring van Amsterdamse Kantiaansgezinden zijn. Maar, sprekend over 'partijpolitiek' gedrag van Zubli, er lijkt iets dergelijks ook te steken achter het gedrag van Kinker. Wanneer Felix de geboorte van de nieuwe eeuw wil vieren, is hij het, die als hoofd van de daartoe benoemde commissie, een nogal tendentiekus programma aanbiedt, bestaande uit zijn *Eeuwfeestzangen*, naast een optreden van de met hem verwante Loots. Een viering zoals hij voorstelde, betekende toch eigenlijk, dat Felix de negentiende eeuw inmarcheerde onder de vlag van de Aufklärung. Was het daarom, dat het departement letterkunde aanbood extra kosten voor zijn rekening te nemen? Was het daarom, dat een minderheid in de verenigde vergadering niet zomaar instemde met de plannen? Uiteindelijk was de tekst van het *Eeuwfeest* al in december gedrukt, en de richting van het stuk zal nóg wel eerder bekend zijn geweest. Roddels bereikten Van den Ende al begin december.

Het moet door Kinker als een triomf gevoeld zijn, toen zijn zangen tóch op 2 januari in Felix weerklonken. Op dat moment scheen Felix eindelijk eens een open houding aangenomen te hebben, en de blik op de toekomst gericht te houden. Bij het aanbreken van de negentiende eeuw leek de Verlichting vaste voet gekregen te hebben op een van de belangrijkste Amsterdamse culturele bastions.

Het zou boeiend zijn te weten, of bij die gelegenheid, naast de muziek, ook de costuums van de schouwburg geleend waren. Misschien wel. In dat geval zouden zij die luisterden naar het koor der priesters, tussen de zangers tóch wel eens de priester van het christendom ontdekt kunnen hebben. Want diens verbanning in de schouwburg, naar de foyer, om daar zijn pijp te roken, gold natuurlijk niet binnen Felix. Dan zong hier de priester van het christendom zijn deuntje mee, tussen de andere godsdiensten in; maar een vóórzanger was hij niet.

Bij een situatie als de bovenstaande is het duidelijk, dat Kinker het talent bezat zowel zijn bestuurlijke als literaire capaciteiten voor één en hetzelfde doel te benutten.

Ook als gewoon literator was hij één van diegenen door wie Felix in deze jaren faam verwierf. De première van Haydns *Schepping* vond 26 februari 1801 plaats, in samenwerking met het departement muziek van Felix, naar de bewerking van Kinker¹²⁸. Buiten Felix régende het daarnaast als het ware van teksten van Kinker. Ook dat zal hem in Felix gezag verschaft hebben. Eén daarvan wil ik noemen: het zangspel, of “zinnebeeldige voorstelling” zoals Kinker het noemde: *Tafereel der jongste lotgevallen van Europa, geëindigd door de vrede*, uit 1802. Dit stuk werd opgevoerd in de schouwburg, en was nogal populair¹²⁹. Ik wil enkele opmerkingen maken over dit *Tafereel*, omdat hier blijkt dat Kinkers maatschappelijke idealen toch niet zo wereldvreemd waren: hij hield voortdurend het oog gericht op de ontwikkelingen in Europa. Het stuk is als het ware een toelichting bij zijn Felix-produkten, zoals zijn Washingtonelegie, en de *Zangen*.

Zoals zijn *Eeuwfeest*, waarvan het trouwens veel weghad, is het *Tafereel* een allegorie. Met een dergelijk produkt scheen Kinker enigszins uit de pas te lopen met zijn tijdgenoten, die steeds meer het realisme prefereerden. Kinker zag dat anders. Niet om literair-theoretische redenen alleen, hoewel hij zijn voorrede begint met de literaire programmatische verklaring:

De vinding, welke het hoofdvereischte in ieder dichtstuk is, dewyl het zonder dit vereischte, hoe leerzaam, nuttig en vermakelyk het voor het overige ook mogt wesen, geen dichtstuk zyn zou; vindt zich in hare werking nergens minder bepaald, dan in de Allegorie.

Die ‘onbepaaldheid’ die de allegorie verschaftte, had hij juist nodig, omdat een stuk als dit wel geschreven werd naar aanleiding van concrete politieke gebeurtenissen - in dit geval de vrede van Amiens, waardoor voor het eerst na vele jaren Europa adem kon krijgen. Maar die politieke gebeurtenissen hadden als zodanig voor Kinker geen waarde. Zij kregen slechts betekenis, als zij geïnterpreteerd werden als signalen van de onvermijdelijke loop der geschiedenis, als tekenen van een wetmatige ontwikkeling. Voor hem was dat de groei van beschaving en verlichting, leidend tot een wereldgemenebest. Zelfs revoluties en oorlogen konden in dit patroon ingepast worden, zin krijgen. Een reculer pour mieux sauter. Om die totaalverklaring van de geschiedenis te kunnen handhaven op het schouwburgtoneel, had Kin-

ker juist allegorische figuren nodig. Dit soort figuren behoefde niet uitsluitend aan een concreet of recent verschijnsel alléén verbonden te worden. Zijn “Priester van den Tempel des Schriks” staat, zegt Kinker in zijn voorrede, niet voor een enkel persoon (hij noemt Robespierre zelfs niet), maar is de personificatie van “het geheele schrikbewind” (van alle tijden). Zo is er ook een “Mentor van Europa”. Die figuur

stelt veeléer den geest van het aloude staatkundige stelsel van Europa, als een groot foederalistisch gemenebest van volkeren beschouwd, voor

en niet zonder meer een genius die zich kantte tegen de agressie van een enkel volk, in de recente geschiedenis.

Zonder verrast te worden treft men in dit stuk ook weer een “Geest der Verlichting” aan. Het is die Geest die aan “Europa” (een figuur nauw verwant aan zijn “Mensheid” uit het *Eeuwfeest*) de Kinkeriaanse heilsleer en geschiedopvatting uiteenzet:

Nooit wierd naar 't goede en kwade een stouter stap gedaan.

De mensch ontwikkelde zich nooit zoo snel en vaardig.

Hoe diep hy zinken mogt; nog nooit was hy zoo waardig

Den naam van 't meesterstuk der schepping op deze aard.

Gy zaagt hem streven in zyn' onbezweken' vaart

Naar 't voorgestelde doel van zyne wilsbepaling.

Zoo vreeslyk in zyn drift als spoorloos in zyn dwaling,

Deed hy, zelfs in zyn' val, die u met schrik vervult,

Zyn' grootschen aanleg zien.

[...]

't Werkt alles (hoe u dit verbazen moge) mede

Tot een gevestigder en minder stoobre Vrede. -

Neen, 't is geen herssenschim, wanneer gy uit deez' nacht,

Die 't aardryk overdekt, een' blyder morgen wacht.

Die chaos van elkaâr ontsenuwende krachten

Verhoogt den geest, doet hem naar hoger doelwit trachten,

En is een oefenschool voor ieder, die bezeit

Wat innerlyk gevoel hem boven 't lot verheft,

Die wars van voor het beeld des noodlots neêr te knielen,

By elken schok, zich des te meerder voelt bezielen [...]¹³⁰

Zo laat Kinker ook zijn Mentor spreken over het slechts schijnbaar “Waereldburgerschap”¹³¹ waarnaar de revolutionairen hadden gestreefd. Het werkelijk wereldburgerschap - dat moest nog komen. Maar daar zullen we Kinker nog de nodige keren over horen.

Het is trouwens merkwaardig te constateren dat stukken met deze Kantiaanse geschiedopvatting en Aufklärungsgedachten zonder meer op de planken van de Amsterdamse schouwburg vertoond werden. Hoeveel stukken van die aard, geheel onbekend, zijn er mogelijk nog meer geweest? Er is hier totaal geen onderzoek

naar gedaan. Een enorme lacune. Het ziet er niet naar uit, dat historici, of literair-historici, aanstalten maken die lacune op te vullen. Alle beweging in de Nederlandse cultuur, bij de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw, ligt eigenlijk nog in het duister verborgen. En zo is het voorlopig nog slechts mogelijk alleen tastenderwijs te onderzoeken wat zich rond een man als Kinker afgespeeld moet hebben. Bijvoorbeeld binnen Felix.

En dat terwijl het belang van Kinker juist in 1802 al in het buitenland erkend werd. Op de 7e Floréal van het jaar X had de vriend van Cabanis en Condorcet, de sensualistische filosoof Destutt de Tracy, in het Parijse Institut een rede gehouden over de filosofie van Kant, aan de hand van de Franse vertaling van Kinkers *Proeve eener opheldering van de Critiek der zuivere Rede*. Die vertaling verscheen in 1801. Door de publicatie van de rede van Destutt de Tracy¹³² kreeg Kants filosofie in Frankrijk pas werkelijk bekendheid. Daarmee kreeg de Duitse wijsbegeerte in geheel Europa meer aanzien. Het ontging bijvoorbeeld niet aan Stendhal; hij publiceerde in 1822 (merkwaardig genoeg in een Engelstalig, te Parijs verschijnend blad) een stukje naar aanleiding van én de Kinker-vertaling én Destutts daarop gebaseerde uiteenzetting over de leer van Kant¹³³.

Maar een onderzoek te doen naar Kinker als figuur met over de grenzen heen reikende invloed, valt helaas buiten mijn bestek. Ik houd me daarom bij Kinkers rol in de Nederlandse genootschappen; en in dit geval bij Felix, waar Kinker als stimulator en bestuurder zijn taak vervulde, en, bijvoorbeeld daarom op 2 december 1801 aan enkele kunstenaars de ereprijzen uitreikte, na een rede waarvan de inhoud helaas niet bekend is¹³⁴. De gelukkigen waren de winnaars van de eerste door Felix (eigenlijk: het departement tekenkunde) uitgeschreven prijsvraag voor kunstenaars in de Republiek. Het ging om het beste historiestuk, het beste landschap en de beste modeltekening. De onderwerpen waren opgegeven¹³⁵. In zijn functie van president-commissaris richtte Kinker het woord tot Louis Moritz¹³⁶, Hendrik Hoogers en Jacob de Vos Willemsz. De eerste kreeg zijn prijs voor een "Historieele Teekening, voorstellende de Verschyning van Jezus aan Maria, in den hof" (in verband met Joh. 20:16), de tweede voor een "Nederlandsch Landschap, voorstellende eenen lieflyken Zomer-Morgenstond, eigenaartig gestoffeerd". - Kinkers rede zal vermoedelijk het accent gelegd hebben op het wezen van de kunst en de taak van de kunstenaar¹³⁷.

En wéér moest er een nieuw Felix-feest voorbereid worden. In 1802 zou het in 1777 opgerichte Felix vijftientwintig jaar oud zijn: een jubileum. Kinker raakt opnieuw bij de voorbereidingen, en de viering betrokken. Nu vermoed ik, dat het de spanningen bij de organisatie van dit feest zijn geweest, die er aanleiding toe werden, dat Kinker sindsdien niets wezenlijks meer voor Felix deed, en vrij kort na het jubileum zijn lidmaatschap opzegde. Geheel bewijsbaar is dit niet. De eigenlijke oorzaak van de irritatie, wederzijds, tussen Kinker en tenminste een groep Felicianen, ligt natuurlijk dieper. Kinker zal langzamerhand tamelijk gefrustreerd zijn geraakt van al die zaken die nooit geheel bevredigend opgelost werden. Men denke aan de

commoties rond het toelaten van getalenteerden, joden, vrouwen. Men denke ook aan het streven van de groep rond Kinker om via Felix de Verlichting en de critische wijsbegeerte te bevorderen. Het zal Kinker inmiddels langzamerhand wel duidelijk geworden zijn, dat van het bourgeoise Fordje dat Felix was, geen racewagen te maken viel. Het is trouwens onvermijdelijk, dat hij wel eens gedacht moet hebben of hij zijn talenten niet beter gehéél in dienst kon stellen van de sinds 1800 bestaande Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde. Daarvan was hij sinds het begin lid; en de activiteiten van de Amsterdamse afdeling (waarin hij een belangrijke rol speelde) strookten geheel met zijn eigen denkbeelden. Zo er één genootschap het predicaat "verlicht" verdiende, dan was het dat wel. Wat daar gedaan werd, had ook duidelijk een uitstralende werking. De Amsterdamse burgerij werd er door aangetrokken¹³⁹.

Maar het Felix-jubileum: zou dat een feest worden zoals gouden jubilea nu eenmaal vaak gevierd werden, met veel aandacht voor de "prestaties" in het verleden - of zou het weer een feest worden zoals bij de eeuwwisseling, waar de blik op de toekomst gericht was, en de Verlichting hoogtij vierde?

De voorbereidingen voor het feest begonnen op 21 december 1801, toen er een commissie ter voorbereiding ingesteld werd, bestaande uit de commissarissen Covens en Kinker, en de directeuren Linckers, De Booser, Heimbach, Hoyman en Buyn. Het werd een nogal belangrijke commissie gevonden, want er werd over gestemd, waarbij het aantal stemmen vóór Kinker tamelijk hoog was¹³⁹. Die - te grote - commissie begon pas spijkers met koppen te slaan op haar tweede bijeenkomst, toen Kinker (tot dan toe afwezig) verscheen en, na gehoord te hebben wat er tot dan toe op tafel gelegd was, adviseerde een subcommissie in te stellen, die een werkbaar plan moest maken om dat weer aan de voltallige commissie voor te leggen. Weer volgde een stemming: Kinker, Heimbach en Buyn werden gekozen¹⁴⁰. Hun plannen werden in de volledige commissie aangehoord op 5 januari 1802, en men besloot hun rapport door te geven aan de verenigde vergadering, zij het als voorlopige schikking; niet zozeer als het algemeen gevoelen der commissie. Dit laatste schijnt te duiden op een zeker verschil van mening, maar wordt verder niet helder.

In de verenigde vergadering werden die plannen op 11 januari besproken. Zij schijnen vrij onschuldig. Kinker presideerde. Er moesten speciale activiteiten in de departementen plaatsvinden. Op 3 november 1802 zou het feest zelf een aanvang moeten nemen, in de zaal van het departement letterkunde, met een redevoering of dichtstuk dat met het vijftientwintigjarig bestaan verband hield. Op 4 november zou er voor de effectieve leden een plechtige vergadering zijn, met een overzicht van de geschiedenis van de maatschappij en een souper (buiten het gebouw) na. Op 5 december zou besloten worden met een concert. De concertzaal zou versierd zijn met zinnebeeldige decoraties samenhangend met de werkzaamheden der departementen¹⁴¹, en Haydn zou om een klein muziekstuk gevraagd worden passend bij de gelegenheid (de woorden zouden hem worden opgegeven). Vóór het concert zou er een korte aanspraak moeten zijn, en wel van Kinker; en - belangrijk - het geheel zou besloten worden met een bal, "om het feest niet als een nachtkars te doen uit-

gaan". De leden mochten dan een of twee vrouwen meebrengen.

In het inderdaad doen van die aanspraak stemde Kinker trouwens staande de vergadering toe, mits hij dan van alle verdere "maatschappelyke werkzaamheden" ontslagen zou worden. Waarom vroeg Kinker dit? Had hij het te druk? Wilde hij er iets buitengewoon goeds van maken?

Waarom nu dit plan bij sommigen buitengewone ergernis scheen op te roepen, is mij niet zeer duidelijk. Het kan toch niet de muziek van Haydn - door Kinker zo hevig voorgestaan¹⁴² - geweest zijn, die emoties veroorzaakte. Haydn werd in Felix juist als het ware gepropageerd. Was het de idee, dat het weer Kinker zou zijn, die door zijn rede gezichtsbepalend zou zijn voor het jubileum van Felix? Had men (of althans een groep) slechte herinneringen aan de Verlichtingsproclamaties bij de eeuwwisseling, een jaar eerder gevierd? Of zat het nog in iets anders?

Merkwaardig is bijvoorbeeld, dat op de verenigde vergadering van 18 januari, een week later dus, door de vertegenwoordigers van het departement natuurkunde heftig geprotesteerd werd tegen de gebezigde uitdrukking van de uitgaande nachtkaaars. Er wordt niet gezegd wat er zo kwetsend was, aan deze uitdrukking. Het schijnt een onbelangrijk voorval. Maar gezien een straks nog verdergaand verzet tegen de plannen, is het misschien indicatief voor een animositeit die zich slechts voorlopig op deze wijze openbaarde. Wat had Kinker, of anders de commissie, trouwens met die uitdrukking bedoeld? Was het een toespeling op de activiteiten van die Felicianen die wel graag zoveel mogelijk mondaine dames naar en na de concerten meenamen (zoals ik al eerder opmerkte, was dat wel degelijk het geval), en was het daarom een soort erotische sneer naar die leden die in hun hart de geleerde vertogen en de concerten alleen maar uit zaten te zitten tot zij hun gang konden gaan? Of vonden de protesteerders dat dat bal (waardoor het feest tenminste niet als een kaars zou uitgaan) eigenlijk was: een tekortdoen aan de waardigheid van Felix, juist op een moment dat men zichzelf als belangrijk genootschap hoogst serieus zou dienen te nemen? Voorlopig blijft dit giswerk.

De vergadering schijnt het protest echter niet ernstig genomen te hebben. In ieder geval ging ruim een week later, op 26 januari 1802, een circulaire uit aan alle effectieve leden, namens de vergadering, ondertekend door de president: Kinker¹⁴³. Kinker memoreerde, dat in de verenigde vergadering een voorlopig plan over de viering was aangenomen. Hij verzocht daarom de leden in hun onderscheiden departementen te stemmen over de wijze waarop, door financiële steun of werkzaamheden, het plan het beste gerealiseerd kon worden. De bedoeling was, dat de verschillende departementen op 2, 3, 4 en 5 november een bijzondere zitting zouden houden (met muziek opgeluisterd), en dat op de 5e het departement muziek het feest "met een prachtig concert en daarna volgende *redoute*, in het huis der Maatschappy, [zou] besluiten, by welke gelegenheid de concertzaal zinnebeeldig gedecoreerd en het gebouw der Maatschappy van buiten geïllumineerd [zou] zyn, op welke avond de leden dezer Maatschappy, onder nader vast te stellen bepalingen, vrouwen zullen kunnen medebrengen". Een convocatie voor de diverse departementsvergaderingen was toegevoegd.

Wat hier opvalt, is dat het jubileum er plotseling nogal kaaltjes uitzag. De de-

partementen moesten elk voor zich maar iets verzinnen. Alleen het luisterrijke concert is er nog - en dat bal, dat nu zelfs een *redoute* geworden is: een gemaskerd bal dus. Een bal met zo zijn eigen bekooring(en). En, wat al helemaal merkwaardig is: de "aanspraak" wordt niet meer vermeld. Laat staan dat het een aanspraak door Kinker zou zijn. Was dit een gewone vergeetachtigheid? Of moet er een andere verklaring gezocht worden - bijvoorbeeld dat er op deze wijze ook geen oppositie mogelijk was tegen een spreker die hoogstwaarschijnlijk ook op dit feest zekere bekende thema's zou behandelen? Waardoor Felix opnieuw het welbekende Verlichtingsetiket opgedrukt zou krijgen?

Ik denk dat de nu volgende oppositie, die nogal algemeen van aard is, en eigenlijk weinig alternatieven produceert, alleen verklaard kan worden uit het feit dat een groot deel van de Felicianen er zich heel goed bewust van was, dat de groep rond Kinker de voorbereidingen leidde, en dat Kinker zelf op het hoogtepunt van het feest als spreker zou optreden.

Binnen het departement koophandel bijvoorbeeld werd op 11 februari zwaar gediscussieerd¹⁴⁴. De meerderheid daar vond, dat de circulaire niet had mogen uitgaan. Allen waren tegen het plan van een "illuminatie naar buiten", en een krappe meerderheid was tegen de *redoute*. Dit laatste bezwaar schijnt te wijzen op een gevoel dat men (in deze zware tijden?) niet aan ostentatieve feestviering zou moeten doen. Een andere verklaring is ook mogelijk. Belangrijker is het eerste bezwaar. Er scheen binnen Felix een vaag gevoel te zijn dat Kinker dan wel de verenigde vergadering grenzen overschreden had. Moeilijk valt in te zien, waarom. Wie had er anders een plan moeten voorstellen? Zelfs in letterkunde werd gezegd¹⁴⁵ dat de verenigde vergadering het recht niet had zulke plannen te maken.

De gevoelens van ontevredenheid kwamen met zeer veel kracht naar buiten op de verenigde vergadering van 15 februari 1802. Het waren vooral natuurkunde en tekenkunde die problemen maakten. Natuurkunde had ook een stuk geproduceerd, waarin geprotesteerd werd tegen het plan van de feestviering zoals in Kinkers circulaire voorgesteld. Men was er daar van overtuigd dat dit jubileum "plechtig en der maatschappij waardig gevierd behoorde te worden". Er moest een ander plan komen, "meerder in de geest der Leden".

Het is duidelijk, dat hier de basis van Felix nu eens haar eigen opinie liet horen. Hoewel nog steeds niet al te klaar wordt, wat nu eigenlijk de bezwaren waren, is toch evident dat men vond dat de Felixtop zich te zeer verwijderde van wat de meerderheid der Felicianen aanstond. Er is een soort van wantrouwen. De scheiding der geesten voltrekt zich hier.

Dat dit zo ook door Kinker en de zijnen begrepen werd, en niet als een bijzakelijke correctie, blijkt uit het feit dat zij de onsequenties trokken. Kinker, Linckers, De Booser en Heimbach bedankten als leden van de voorbereidingscommissie. Die waren nu juist niet de onbelangrijksten binnen de commissie¹⁴⁶, en trouwens ook niet binnen deze vergadering. Na wat onbelangrijk gepraat ging Kinker nog verder. Hij stelde voor degenen die bedankt hadden, te vervangen door anderen. Nu ontstond er duidelijkheid, want zijn voorstel werd met zes tegen twee verworpen. Alleen hijzelf en J.C. van Hall hadden voorgestemd (Kinker kon zijn eigen voorstel

natuurlijk moeilijk afvallen). Dit betekende, dat alle aanwezige leden van de vergadering eigenlijk één front maakten tegen de basis, en dat de brief van natuurkunde - een soort motie van wantrouwen op afstand - door hen verworpen werd. Direct trok Kinker hier weer de consequentie. Hij bracht nu in omvraag, of het juist was of niet, dat deze vergadering de macht had een plan ter viering van het jubileum vast te stellen en te effectueren. Deze vraag (inhoudende de beslissing dat deze "partij" inderdaad rechtens kon doen wat zij gedaan had, en het gevoerde beleid dan ook alsnog zou mogen continueren) werd door de vergadering wat voorzichtiger beantwoord. Maar ook nu beantwoordde een ruime meerderheid Kinkers vraag positief¹⁴⁷. En na deze ongetwijfeld inspannende en enerverende bijeenkomst scheidde de vergadering.

De Pyrrhusoverwinning van de uitslag van de laatste stemming veranderde echter natuurlijk weinig aan het feit, dat Kinker en anderen nu niet meer in de voorbereidingscommissie zaten. In wezen had de basis van Felix een overwinning behaald, die veel meer relevant was. Een joyeus Verlichtingsfeest leek nu veel minder waarschijnlijk. Inderdaad had het restant van de feestcommissie (of de nieuwe feestcommissie, zo men wil), die pas voor het eerst weer bijeenkwam op 13 april¹⁴⁸, de grootste moeite om een acceptabel plan te verzinnen. Dat er een tussenperiode van twee maanden was voordat men de zaak weer aanpakte, wijst trouwens wel op een soort interregnum. Kinker en zijn medestanders zien we ook geen hand uitsteken om in de loop van 1802 toch nog met de voorbereidingen te helpen. En in tegenstelling tot de voorgaande periode is Kinker nergens meer te vinden, bij de vorming van belangrijk bestuursbeleid. Er zijn dan ook geen belangrijke bestuursdaden meer. Ik kan alleen maar concluderen, dat vanaf 15 februari 1802 Kinker Felix zo'n beetje voor gezien hield.

En wat voor plannen ontwikkelde de nieuwe commissie? Wel, van het bal/de rede was nu geen sprake meer. Er zou een medaille geslagen worden. Het concert bleef; en er zou nog een dichtstuk voorgelezen worden - door Loots (met hem bleef toch iets van de Verlichtingsgeest bewaard). En ook bleef er een aanspraak; maar niet door Kinker. Men wenste op 3 november een plechtige redevoering, maar men kon het maandenlang niet eens worden wie daarvoor te vragen: H.C. Cras dan wel Van Swinden¹⁴⁹.

Kinker nam op 3 november zijn herdenkingsmedaille in ontvangst¹⁵⁰. Misschien was het hem een troost dat diezelfde dag in de schouwburg zijn *Tafereel der jongste lotgevallen van Europa* werd opgevoerd¹⁵¹, en dat zijn geestverwant Loots op 5 november zijn dichtstuk *Beschaving het geluk der volkeren* mocht voordragen.

De plotselinge stilte rond Kinker kan alleen verklaard worden door zijn deceptie over het feest van 1802. Na alle voorgaande teleurstellingen - ik heb ze reeds opgesomd - moet het inzicht dat hij en Felix niet op één lijn zaten en niet op één lijn te krijgen zouden zijn, voor hem de reden geweest zijn een drastische beslissing te nemen. In april 1803 bedankte hij, als lid en commissaris¹⁵². 21 Maart 1803 vind ik hem nog vermeld als aanwezig op de vergadering van commissarissen: dat moet zo

ongeveer de laatste datum geweest zijn, waarop hij in Felix nog 'in functie' was¹⁵³. Op 16 mei bracht commissaris Covens het nieuws in de verenigde vergadering¹⁵⁴ en verzocht hij de vertegenwoordigers van letterkunde om voor een vervanger te zorgen. Dat gebeurde, zij het met niet al te veel haast. Op 12 oktober 1803 koos letterkunde in Kinkers plaats: de oud-boekhouder van Felix, Pieter Doublet¹⁵⁵. Een wrange bijsmaak heeft dit wel: want het was mede dank zij Kinkers bemoeienis geweest, dat juist deze Doublet eerder diens positie als boekhouder had moeten opgeven. Een teken, dat Felix weer op oude posities terugviel. Zelfs Felix' zilveren Verlichting was slechts 'doublet'.

5. Geziene gast. Kinker in Felix na 1803.

Al was Kinker dan geen werkend lid van Felix meer, hij bleef bijzonder titulair lid van het departement letterkunde¹⁵⁶, dat wil zeggen: hij werd beschouwd als een soort letterkundige éminence grise met een adviserende functie¹⁵⁷. Uit dit lidmaatschap alleen al blijkt dat Kinker Felix niet geheel afgeschreven had. Hij had er natuurlijk ook nog vele vrienden en geestverwanten, in het departement en daarbuiten. Ook nu hij zijn bestuurlijke capaciteiten niet meer in dienst van Felix wenste te stellen, beschouwde hij Felix kennelijk nog steeds wel als een milieu, waarin hij zijn literaire en filosofische boodschap met vrucht kon brengen.

Al op 25 januari 1804 trad Kinker weer als spreker in het departement op. Zijn onderwerp is niet bekend¹⁵⁸. Op 3 april 1805 las hij er zijn *Gedachten bij het graf van Kant*¹⁵⁹. "Eene aller voortreffelykste Lierzang", zegt de notulist jubilant¹⁶⁰; een teken dat er in het departement nog steeds een vruchtbare voedingsbodem voor de critische wijsbegeerte aanwezig was. In die tijd lijkt - gevolg van Kinkers beleid in eerdere jaren? - het departement toch wel een bastion der Verlichting geworden te zijn; getuige ook, onder andere, de rede van Hendrik Harmen Klijn aldaar op 30 januari 1805, *De mensch een volmaakbaar wezen*¹⁶¹, waarin hij trouwens enkele malen naar letterkundig en filosofisch werk van Kinker verwees¹⁶². In het volgende jaar ziet men in dit Felixdepartement heel wat culturele coryfeeën van die dagen opdraven: R. Koopmans, Maurits van Hall, Klijn, Paulus van Hemert, Helmers, A. Fokke Simonsz, Cornelis Loots en Konijnenburg, dikwijls met verlicht getinte redevoeringen. Kinker zelf sprak (12 februari 1806) over "de neigingen en hartstochten van de mens"¹⁶³, en op 2 maart 1808 over het empirisme en criticisme¹⁶⁴. Het departement schijnt in deze tijd een grotere bloei mee te maken dan toen Kinker zelf pas togetreden was. Maar misschien werden nu de gevolgen pas goed zichtbaar. Het was een heel verschil, wat er nu gebeurde, vergeleken met de situatie in 1797 toen vierderangsdichters de dienst uitmaakten.

Maar ook de maatschappij als zodanig bleef gebruik maken van Kinker, althans van zijn dichterlijke capaciteiten. Op 10 januari 1806 werd zijn *Oorlogs-tooneel*, met muziek van A. Fodor, voor het eerst opgevoerd¹⁶⁵: in Felix. Het betreft hier overigens weinig meer dan - wat de tekst betreft - enige koren, een recitatief, aria en trio uit het eerder aangeroerde *Tafereel der jongste lotgevallen van Europa*¹⁶⁶.

Fodor was ook verantwoordelijk voor de muziek van de cantate *Hulde aan Joseph Haydn*, naar de woorden van Kinker, in Felix uitgevoerd 23 februari 1810 (volgens de titelpagina) terwijl op die dag of de 25e Kinker ook voor alle Felicianen zijn *Nagedenkenis van Haydn* uitsprak¹⁶⁷.

Tussen 1808 en zijn vertrek naar Luik in 1818 zien we Kinker niet meer in het departement werkzaam. Met één uitzondering: 10 maart 1813 droeg hij er zijn belangrijkste gedicht, *Het Allevan of de Wereldziel*, voor¹⁶⁸. Dit zou pas in 1819 in druk verschijnen¹⁶⁹.

Na de afscheiding van België, toen Kinker in Amsterdam teruggekeerd was, kwamen er nog enkele jaren waarop Kinker in Felix opnieuw een graag gehoord spreker was. In de tussentijd was binnen de Kinkerfamilie de Felix-fakkel door iemand anders overgenomen: zoon David was op 2 november 1829 lid geworden¹⁷⁰. Davids talenten lagen meer in het bestuurlijk-administratieve vlak; in het midden van de negentiende eeuw zat hij in het bestuur van diverse genootschappen¹⁷¹. In 1831 was hij een kleine maand secretaris van Felix (een gekozen functie), totdat bleek dat hij niet gekozen had mogen worden omdat hij nog geen drie jaar lid was¹⁷². Hij trad toen af.

Kinker was in Luik vele jaren de steen des aanstoots geweest voor diegenen die de 'Hollanders' maar al te graag zouden hebben zien vertrekken. Kinkers lijdensweg hier te behandelen is niet op zijn plaats¹⁷³. Gezien zijn ervaringen en zijn langzamerhand tot stand gekomen overtuiging dat die opstand eigenlijk veroorzaakt was door een kleine groep van duisterlingen (reactionaire clericalen) en op hol geslagen liberalen, en tegen de achtergrond van de woede in het Noorden over de verraderlijke opstandelingen (ook in Amsterdam), is het niet zo verbazend dat we hem op 15 december 1830 al in het departement zien spreken "over de afscheiding van Brabant"¹⁷⁴.

Ik vermoed dat de inhoud van deze redevoering terug te vinden is in het Kinkerhandschrift met het opschrift "Vlugtig geworpen blikken op den toestand der Nederlanden, bij het einde des jaars 1830"¹⁷⁵. Dit is een rede, en geschreven niet lang na Kinkers krijgsgevangenschap in Luik begin oktober 1830¹⁷⁶.

Midden in die hectische periode, van beroering en oorlogsvoorbereidingen, poogde Kinker tenminste enigermate te analyseren wat op langere termijn te verwachten viel. Helemaal onbevooroordeeld was hij niet: hij stelt dat de breuk bewerkt was door een "vereinigde faktie van lichtschuwendes slaven, en halfverlichte vrijheidsschreeuwers", d.i. de coalitie van (zuidelijke) roomskatholieken en liberalen. Recht op een paar sterke uitdrukkingen had Kinker wel, want hij had in Luik geen al te plezierige jaren beleefd, juist als gevolg van de acties van vooral die "overbergse [ultramontaanse] geestelijkheid". Maar, meende Kinker, hoewel de grootste staatkundigen niet wisten wat de afloop zou zijn nu het kanon ging spreken, er konden toch wel een paar vragen gesteld worden. Zou, ná de strijd, het Zuiden niet meer met het Noorden verenigd willen blijven? Zou, als er een onafhankelijk België ontstond, dat land niet van lieverlee door Frankrijk opgeslokt worden, en daardoor een gevaar voor ons zijn? Was de te voeren oorlog daarom

eigenlijk wel aanvallend; was het in principe geen verdedigingsoorlog, op lange termijn gezien?

Met de twee laatste vragen wilde hij zich liever niet bezighouden: zij waren moeilijk te beantwoorden. Dat antwoord nu moest in de eerste plaats van het Zuiden zelf komen. En het Zuiden als zodanig - was dat wel in opstand? De provincies dachten niet hetzelfde. Er was een grote menigte welgezinden, en mensen die het gebeurde betreurden. De burgerij daar kon zich thans niet verstaanbaar maken wegens het lawaai van de oproerlingen (zoals pas eigenlijk in de twintigste eeuw gezien kon worden, had Kinker hierin zeker geen ongelijk; hij kende de situatie in het Zuiden en had contacten in dat hele gebied). Hij specificeerde de groepen en gebieden die voor en tegen de opstand waren.

Hij was in wezen afkerig van: dwang. België moest niet voor een tweede keer gedwongen worden, een regime *opgelegd* krijgen. Dat deel van het rijk zou een soort keuze moeten mogen maken. Hij dacht aan een verenigingsvorm, waaraan men bij de oprichting van het koninkrijk niet gedacht scheen te hebben, namelijk

eene vereeniging van louter buitenlandsche belangen; doch waarby het binnenslandsch bestuur der van elkander geheel afgescheiden, groote afdeelingen van het Rijk ten volle ingerigt zou zyn naar den heerschenden geest van beiden. Wat ongelukkig stelsel er dan in België het hoofd zou opsteken, is zeker niet raadselachtig [...].

Maar dat laatste wilde hij dan wel accepteren: het Noorden zou negentiende-eeuws zijn, en vrij; voor zoiets was het Zuiden echter nog niet rijp.

Al met al een tamelijk gematigd standpunt, van Kinkers zijde. Ik acht mij niet competent te oordelen of een oplossing als door hem voorgestaan kans van slagen gehad zou hebben. Politiek is hier het onderwerp niet. Daarnaast kan het deze of gene misschien merkwaardig voorkomen, dat de voorstander der Verlichting als het ware België zonder meer in de kaken der Roomse leeuw wilde achterlaten: een macchiavellistische stap? Nee. Wie Kinkers tientallen brieven uit de aan de opstand voorafgaande periode leest, weet dat hij maar al te zeer beseftte hoe goed georganiseerd de macht in het Zuiden was, van "duisterlingen" en "halfblanks liberalen".

Waar Kinker in een speech als deze nog een zekere objectiviteit betrachtte, als literator bleef hij in deze tijd toch 'Hollander'. En dat bleek juist in Felix, niet elders; mogelijk omdat juist Felix in deze tijd het voordeel had de burgerij te vertegenwoordigen van de stad waar hij opnieuw woonde. Op 11 maart 1831, en opnieuw op 10 april (in aanwezigheid van de koninklijke familie), werd er zijn *De Heldendood van Jan Carel Josephus van Speyk* opgevoerd, met muziek van B. van Bree¹⁷⁷. 't Is zéér vaderlands; maar in dit opzicht was Kinker in dat jaar geen uitzondering op zijn tijdgenoten. Opvallend is dat Van Speyk door hem een "verlichte Held" genoemd word. Daarmee was de hele strijd meteen getypeerd als een strijd tussen Verlichting en obscurantisme. Het licht vocht tegen het duister. Eigenlijk hield Kinker zich nog in toom: in zijn brieven laat hij, wanneer hij dit type metafoor hanteert, al snel jezuïeten en andere zwartrokken opdraven, om het beeld nog meer substantie te geven¹⁷⁸.

Onder wat merkwaardige omstandigheden¹⁷⁹ droeg Kinker op 29 april 1832 nog iets vaderlands voor: zijn *Oud-Nederland in oogstmaand 1831*. Het onderwerp was de tiendaagse veldtocht. Opnieuw was de koning onder zijn gehoor.

Dat optreden was eigenlijk een toevalligheid: een deel van de uitvoerenden ('t was een toonkundig tafereel) was in staking. De eigenlijke laatste keer dat Kinker actief was in zijn eigen oude departement, en dus in beperkte kring, was op 7 maart 1832, wat eerder dus. Hij sprak toen "over de Teekenen des Tijds"¹⁸⁰. Deze rede werd nog hetzelfde jaar gepubliceerd in het Mengelwerk van *De Recensent, ook der Recensenten*¹⁸¹. De titel is daar: "Iets over de meest kenschetsende teekenen des tijds, uit den tegenwoordigen toestand van Europa opgemaakt. Eene voorlezing".

Het lijkt mij, dat deze rede de eerste is van een reeks redevoeringen waarin Kinker in het begin van de jaren '30 poogde te analyseren wat nu eigenlijk die ondergrondse stromingen in Europa waren, die zich van tijd tot tijd (zoals in 1830) presenteerden. "Geschiedenis" scheen een zekere wetmatigheid te bezitten. Anderzijds was het feitelijk verloop van de geschiedenis toch altijd weer verrassend. Was het voor historici, politici mogelijk zich een zekere mate van voorkennis te verwerven van wat er te gebeuren stond; was geschiedenis in zekere zin kenbaar en voorspelbaar? In een mengeling van theoretische en praktische overwegingen zou Kinker dit probleem ook aan de orde stellen in lezingen als "In hoe verre is de geschiedenis eene leerschool voor vorsten en volken", op 5 april 1833 in Vooruitgang door Wetenschap¹⁸²; en in zijn "Frankrijk tegenover Europa", lezing in 1834 in de Nederlandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen gehouden¹⁸³. Het is verbazingwekkend, en het heeft ook iets ontroerends, hoe Kinker (zeventig, vijfenzeventig jaar oud), tegelijk vanuit een diepe betrokkenheid bij de menselijke samenleving en een niet aflatende nieuwsgierigheid naar de laatste en diepste oorzaken van alles, zich in deze speeches voor toch soms behoorlijk onbelangrijke Amsterdamse genootschappen bleef bezighouden met de raadsels van de geschiedenis. En Kinkers tamelijk objectieve kanttekeningen (soms inderdaad Kantiaans) bij de gebeurtenissen van zijn dagen vielen niet altijd in de smaak bij de nu weer eenzijdig het vaderland beminnde Amsterdammers van zijn dagen. Tenminste niet in Felix. Potgieter was als toehoorder aanwezig bij deze rede van Kinker (of anders bij de voorgaande, over de afscheiding van Brabant), en hij schetste de sfeer in Felix:

Een andere avond - het geviel op de gehoorzaal, - de redevoering werd voor slechts heeren gehouden - de redenaar, die in België eene betrekking bij het Hooger Onderwijs had bekleed, de redenaar was, zoo niet *suspect*, dan toch *sujet à caution*, - een andermaal hoorde ik Kinker, aan wiens lichaam, zoo als de grijsaard zelf getuigde, "geen lid meer deugde dan het hoofd". Het was het voornaamste voor de gelegenheid; en zijn woord bezegelende met de daad, droeg hij eene dier doorwrochte studiën over onzen toenmaligen toestand voor, in welke te veel wijsbegeerte school dan dat de evenaar altijd en alleen naar onze zijde zou hebben overgehield. Het geschuifel, het gemompel, dat zich hooren deed, dat al luider opging, bewees hoe weinig welkom ook de zachtst uitgedrukte, ook de zedigste bedenkin-

gen waren. Of het handschrift bewaard gebleven is, weet ik niet, waarschijnlijk zoude de meerderheid er thans meê instemmen; maar wat ik wensche dat we bezaten, is eene beeldtenisse Kinker's, is de uitdrukking waar meê van onder de zware wenkbrauwen zijne oogen door hunnen ernst dien storm bezwoeren en beschaamden....¹⁸⁴

Kinker schetste in zijn eerste alinea zijn onderwerp:

Nimmer bestond er misschien, in de geschiedenis der hedendaagsche volken, een tijdvak, dat voor den wijsgeerigen opmerker van de trapswijze ontwikkeling der menschheid belangrijker was, dan het tegenwoordige; maar ook geen raadselachtiger. - En deze raadselachtigheid wordt grooter, wordt ingewikkelder, wanneer wij de uitzigten en bedoelingen der beide hoofdpartijen, die gedurende de laatste jaren *Europa* verdeelden, met elkander, en deze bedoelingen zelve met de bekende, maar evenzeer onverwachte, uitkomsten, welke beide botsingen te weeg bragten, vergelijken.¹⁸⁵

Zonder dat hij zich daar verder over uit laat, impliceert het door Kinker hier gebruikte begrip "trapswijze ontwikkeling" alweer zijn (eerder aangerorde) geloof in een natuurlijk-progressieve ontwikkelingsgang. De mensheid evolueerde naar iets beters. Maar - wat was er nu positief aan de omwentelingen (of pogingen daartoe), waardoor de staten van Europa in 1830 geschokt werden? Hoe die te duiden? Het vreemde aan die gebeurtenissen is, zegt Kinker, dat zij ook de veroorzakers van die gebeurtenissen verrasten. En dit raadselachtige was voor de een aanleiding om die gebeurtenissen te duiden als een terugkeer naar het oude, voor de ander als een bewijs van de voortgang van de menselijke geest.

Die twee partijen zal Kinker straks een gezicht geven. Maar voorlopig begint hij met te stellen, dat het een "onzalige omwenteling" betrof. Niet geheel onzalig: er was goed en kwaad in aanwezig. Sommigen zeiden dat het een gevolg was van "de geest der eeuw", zegt Kinker. Hier neemt hij een moment om zich meteen van een zeker soort conservatisme te distantieëren: zoals dat verwoord werd in Da Costa's *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*.

Bij zekere lieden, welke niet zeer veel met den geleidelijken voortgang van het menschdom op den weg der volmaking op hebben, wordt deze geest der eeuw (want die benaming is nu eenmaal aangenomen) voor bijzonder slecht gehouden. Bij hen zijn *geest der eeuw* en *geest des kwaads* woorden van bijna gelijke betekenis.¹⁸⁶

Maar die duiding was volgens Kinker wel een bijzonder eenzijdige. In een passage waaruit duidelijk blijkt waar zijn eigen ideaal lag, schetst hij waar de strijd in de eerste helft der negentiende eeuw wél om ging:

[...] deze strijd tusschen licht en duisternis, tusschen de vrijheid en slavernij van den menschelijken geest, tusschen overheerschende dwingelandij - onder alle soorten van regeringsstelsels - en eenen *waren* vrijheid ademenden volksgeest; maar,

vooral ook, tusschen zedelijke verlichting, en de geest- en hartbedwelmende dweeppzucht en geestdrijverij - deze strijd bestond er wel altijd, en zijn verschil bestond voornamelijk, in de meerder of mindere hevigheid, waarmede hij gevoerd werd. - Doch in vroegere tijden, waren deze beiderlei strekkingen zeer kennelijk van elkander onderscheiden; en de krijgvoerende partijen wisten ten minste, met welke wapens en onder welke standaarden zij elkander bestreden.¹⁸⁷

Doch op dit moment scheen het dat beide partijen samen verantwoordelijk waren voor de beroerten en revoluties. Men kon nauwelijks het kwade bestrijden zonder het goede te kwetsen. En dit "zamenweefsel" was als een net over geheel Europa verspreid, naar de behoefte van ieder volk gewijzigd: men kon ook niet aangeven dat op lokaal (landelijk) niveau een bepaalde toestand of gebeurtenis geheel "goed" of "kwaad" was, gevolg van het streven naar zedelijke verlichting, dan wel juist niet.

Op dit moment in zijn rede is het, vrees ik, dat Kinker spoken begint te zien, in zijn verlangen het raadselachtige van de recente gebeurtenissen in de Europese geschiedenis te verklaren. In zijn latere redevoeringen benadrukt hij het conspiratieve element van orthodox-religieuze zijde veel minder; waarschijnlijk zijn hier zijn recente ervaringen in België er debet aan. In ieder geval begint hij met te stellen:

Eene arglistige en meer dan helsche geheime staatkunde houdt de welmeendste bestierders der volken, en de verlichtste staatslieden door de tegenstrijdigste ineen-smelting van twee elkander vijandige beginselen werkeloos - en, door deze zelfde onzekerheid en dubbelzinnigheid in de opvolging der gebeurtenissen, in eene geestbedwelmende besluiteloosheid, gevangen.¹⁸⁸

Het gevolg van deze geheime staatkunde was, dat de volken juist teruggedrongen schenen te worden "tot de domheid en barbaarsheid der middeleeuwen". Het stelt sommigen voor een dilemma. Want moest men om het kwade dat met het goede vermengd was, daarom alles verwerpen? Of het kwade trachten te bevorderen, omwille van het goede dat er onafscheidelijk mee vermengd was? En kwaad zát er bij, toen men de "opgeruide lagere volksklasse, welke men voor de drukkendste slavernij voorbereidde" opzette tegen de gematigdste regeringen. Kinker geeft voorbeelden:

Zijn, waar de jongste opstanden nog niet gedempt zijn, de voorstanders der duisternis niet aan het roer geplaatst? - Wordt deze uitkomst in het vernederde *België* niet reeds openlijk erkend, door de zoogenaamde milddenkende demagogen; die, toen zij nog met de domste dwepers eene gemeene zaak maakten, van licht en vrijheid, van wijsgeerig staats- en natuurrecht beuzelden? - Waren het niet, in *Polen* en *Zwitserland*, de dweeppzieke en huichelende Priesters, die, altijd in den naam der vrijheid, over den verlichten geest des tijds zegepraalden? - En is het niet van uit den boezem van het zich zeer verlicht wanende - uiterlijk zeer beschaafde (of liever gepolijste), maar inwendig van de zedelijke verlichting meest verwijderde volk, dat alle deze onheilen *Europa* overstroemd hebben?¹⁸⁹

Met dat laatste volk heeft Kinker naar alle waarschijnlijkheid de Fransen op het oog. Na nog even de beroerten in Frankrijk en Engeland aangeroerd te hebben (in dat laatste land veroorzaakt door de Ier O'Connell, die voor Ierland zelfbestuur wenste, en die tot in 1829, als katholiek, niet zijn Engelse parlamentszetel kon bezetten), komt hij tot zijn nogal verreichende conclusie: dat er een aantal geheime volksleiders was, dat een meesterplan "van een hooger en verborgen bestuur" uitvoerde.

En wanneer deze gissing niet ongegrond is; waaraan zal men dan met meer waarschijnlijkheid denken kunnen, dan aan de daartoe in alle opzichten het meest berekende orde der Jezuïeten? Vooral, wanneer men zich daarbij herinnert, dat het herstel dezer orde, gelijkelijk inviel met de jongste bevrediging van *Europa*.¹⁹⁰

De jezuïeten! Hier speelde de oude vrees van de Verlichting Kinker parten. Onder druk van Verlichtingszijde was die orde, als de representatie van een strijdbaar en intolerant katholicisme, in 1773 opgeheven. Maar bij de reactie werd, in 1814, de orde heropgericht. Mensen als Kinker zagen overal de hand der jezuïeten. Inderdaad had het Nederlandse gouvernement in het voorgaande decennium in het Zuiden nogal last met hen gehad, wegens hun pogingen het onderwijs naar zich toe te trekken; reden waarom Willem I de eerste vorst werd, die de orde opnieuw verbood¹⁹¹. Kinker had in het Luikse te maken gekregen met het probleem onderwijs/jezuïeten, en schrijft daarover vrij vaak aan de minister Van Maanen¹⁹². Zonder Kinkers zorgen geheel als belachelijk van de hand te doen, moet toch gezegd worden dat hij soms te zeer overal conspiraties en geheime machinaties vermoedde. Een voorbeeld. Aan een van zijn uitgevers, J. Immerzeel Jr., schreef hij op 6 juni 1824¹⁹³:

Het schijnt dat de school van Bilderdijk eene orde van *Kruisridders* wil stichten, een protestantsch, of liever, een half Katholisch Jezuïtismus, ondersteund van voorvechtende *Seiden*. 't Is te hopen, dat het gebeurde in Portugal de oogen zal openen aan hen, die niet alle gezond menschenverstand afgezworen hebben.

Hier worden de jezuïeten slechts zijdelings genoemd, maar elders vermoedt hij zelfs banden tussen hen en de protestantse ultra's in het Noorden. Met die *Seiden* verwijst Kinker overigens naar een soort moordenaars in dienst van de religie, zoals voorkomend in Voltaires *Le fanatisme ou Mahomet le prophète* uit 1741. Inderdaad, bij hem was de oude vrees van de achttiende-eeuwse Verlichting nog springlevend.

Kinker vervalt zelden in iets wat op schelden lijkt. Maar in de rede gebruikt hij toch termen die in zijn geval gelijk gesteld moeten worden met invectieven. De jezuïeten zijn "onder alle vaandels strijdende Leviëten", "bewerkers van de onheilen die op Europa wegen", "razende Zeloten", "zinnelooze dweepers of dweeppzucht huichelende volksberoerders". Voor het door hen aangerichte onheil voert hij eigenlijk nauwelijks of geen bewijs aan. Hij verwijst naar de beweegredenen van paus Clemens XIV, "dit wijsgeerig en menschkundig hoofd der R.K. Kerk", die de

orde in de achttiende eeuw opgeheven had. Hij wijst op Engeland, dat zo lang aan het hoofd der Europese Verlichting had gestaan, en dat nu te lijden had van de met de Ieren meegekomen "listigen zwijmelgeest van het herboren Jezuitismus". Dit alles klinkt eigenlijk nogal intolerant, en van alle redes die Kinker ooit hield, is deze zeker degene die het meest ingegeven lijkt door afkeer en zelfs haat. Misschien moet er rekening mee gehouden worden dat hij een groot aantal jaren de druk van het zuidelijk clericalisme had moeten weerstaan.

Maar als dit alles waar is, vraagt Kinker zelf (en daarmee neemt hij de draad van zijn eigenlijke betoog weer op), hoe is dat dan te rijmen met de opstandigheden in Frankrijk, waar juist kort geleden een ultramontaans vorst verjaagd werd? Die opstand zou immers eerder anti-jezuïetisch genoemd moeten worden?

Juist dit raadselachtige nu dwingt de waarnemer, volgens Kinker, een gezichtspunt te vinden, waardoor twee schijnbaar verschillende soorten van revolutie toch één gemeenschappelijke oorzaak blijken te kunnen hebben.

De verklaring die nu volgt, schijnt al te zeer ontworpen in de studeerkamer. Ik onthoud mij echter van kritiek en volg het betoog. - Al die revoluties, zegt Kinker, gaan meestal van Frankrijk uit, of zijn op de gebeurtenissen aldaar geïnspireerd. Nu was de eerste, grote revolutie zeker niet het werk der jezuïeten. Maar de goede bedoelingen van het begin liepen uit op despotisme, en uiteindelijk werd alles ondergeschikt gemaakt aan de Franse nationale agressie¹⁹⁴. Frankrijk bleef daarbij altijd gebruik maken van de invloed van de oorspronkelijke vrijheidsidee, om zo andere naties (of delen daarvan) te verleiden. Hetgeen er alleen maar toe leidde dat Frankrijk zelf de boventoon kon voeren. Aan het principe van Frankrijk-éerst conformeerden zich eigenlijk alle Franse partijen. Ook na Waterloo. Alle partijen wilden de gekrenkte Franse eer wreken. Men zou recent zelfs de Bourbons niet opnieuw verjaagd hebben, als die Frankrijk opnieuw sterk hadden kunnen maken.

Van die nieuwe Franse revolutie waarbij het scheen te gaan om de oude vrijheid, maakten de jezuïeten gebruik. Zij werkten er aan mee om

in *België, Polen en Ierland*, en inzonderheid in de twee eerstgenoemde landen, beider fransgezindheid te doen strekken, om de verlichtste Vorsten van *Europa*, voor hunne grootsche pogingen [...] wel het meest van allen te straffen! Want het is toch wel niet minder, dan bij alle overige bekende verschijnsels, opmerkelijk, dat men het tegen Neêrlands Koning en den verlichten ALEXANDER [...] meer dan tegen eenigen anderen geladen had.¹⁹⁵

Dit nu is het gezichtspunt, waardoor het verklaarbaar wordt dat rechts en links in Frankrijk het plots zo goed konden vinden. Het verklaart ook nog iets anders. Waarom slaagden *niet* de revoluties in Spanje, Italië, Portugal? Juist daar, waar een staatsomwenteling het hardst nodig was? Omdat de jezuïeten het juist daar niet konden dulden. De nazaten van Loyola preken alleen daar de vrijheid, als zij er via hun beheersing van het volk profijt van kunnen trekken!

In een korte maar curieuze tussenobservatie merkt Kinker op (parallel aan zijn beeld van een strijd tussen licht en donker ontwaarde hij een negatief van zijn geliefde wereldstaat van welbewuste wereldburgers):

Eindelijk ook zij [de S.J.] prediken eene soort van wereldburgerschap en verbroedering aller volkeren, omdat ook zij een algemeen wereldrijk, mits gewijzigd naar hunne staatkundige grondstellingen, op aarde hopen te vestigen.¹⁹⁶

Zo'n passage verraaft plotseling heel wat over Kinker. Hij is niet zomaar aan een incidentele analyse van de politiek en geschiedenis van zijn tijd bezig. Hij denkt, als het ware mythologisch, aan een wereldwijde strijd tussen licht en duister. Vanaf het begin der geschiedenis is er een strijd tussen twee werelden, twee rijken. Zulk denken heeft apocalyptische proporties; en hoewel het niets christelijks heeft (eerder iets manicheïstisch; vlakbij ook ligt de licht-duistersymboliek van de vrijmetselarij waarvan Kinker deel uitmaakte) lijkt het Nieuwe Testament niet ver van zijn hand te liggen. En natuurlijk is het zijn persoonlijke omwerking van de geschiedenisconceptie van Kant, waarin bij alle wetmatigheid toch plaats was voor de genoemde "trapwijze ontwikkeling". Even lijkt het hier bij Kinker evenwel, dat er als het ware twee ontwikkelingen naast elkaar kunnen bestaan: die van het lichtrijk en die van het schaduwrijk; of is dit voor "een tijd en tijden en een halven tijd" (*Openb.* 12:14)?

Dan keert Kinker terug naar zijn beginvraag: of er in de tekenen des tijds toch niet iets te bespeuren is, bij dit "zwart tafereel van den toestand van *Europa*", van die onvermijdelijke ontwikkeling naar het betere. Die lichtpunten zijn er. Het eerste teken vertoont zich - en ik moge Kinker hier uitgebreid aan het woord laten, omdat zijn verlichte denken hier zo duidelijk zichtbaar wordt en evenzeer zijn idee dat die verlichting van *boven* moet komen:

in de verbazende vorderingen aller menschelijke wetenschappen, en voornamelijk van die, welke met de veredeling en volmaking van ons geslacht, en met de veelvuldige inrigtingen, die de wederkeerige gemeenschap tusschen volkeren en volkeren bevorderen, in het naauwste verband staan; wij zien die in de gemeenschappelijke pogingen, die er aangewend worden, om de duizerderlei krachten der stoffelijke natuur, en de daarmede verbonden uitvindingen, in al die vakken, ten nutte van het menschdom te doen strekken¹⁹⁷; om langzamerhand, en geleidelijk, maar ook des te zekerder, de scheidsmuren te slechten en te sloopen, die de volkeren voormaals van elkander scheidden; pogingen, die, ondanks den haat en de verbittering, die het gevolg zijn der onzalige listen en kunstenaarijen, der velerlei soorten van baatzuchtige volksverleiders, eenmaal krachtdadig moeten medewerken, ter *welbegrepen* verbroedering aller beschaafde, en tot beschaving geleidelijk toetredende Natiën! - Het zijn de verbeterde inrigtingen van het onderwijs; maar vooral van dat onderwijs, waardoor de lagere klassen tot nuttige staatsburgers gevormd, en het aankomende geslacht, onder alle standen en rangen, in eene betere betrekking tot de maatschappij aangekweekt en opgevoerd worden; en die, in weêrwil van de pogingen der terug dringende duisterlingen, en der averregtsch voortstuwende, en verbijsterde slechthoofden, gelukkig reeds te veel wortels geschoten hebben, dan dat zij weder aan de vernieling zouden kunnen ten prooi gegeven worden.

Maar het zijn ook de betere wijsgeerige inzichten in het hoogere staatsregt, en het

zich op zedelijke gronden vestigende regt der volkeren, die het den Vorsten eenmaal, met meerder overtuiging dan tot nog toe plaats vond, kenbaar zullen doen worden, dat geene vorderingen in de maatschappelijke wereldbestieringen zekerder gedijen zullen, dan wanneer de verlichting, in de daartoe strekkende vakken, van de troonen op de lagere rangen en standen der volkeren nederdalen zal; wanneer de welbegrepene en niet ontijdig aangebrachte staats Hervormingen, en maatschappelijke verbeteringen, niet, gelijk tot nog toe meestal het geval was, van de laagte naar boven opbruisen en eindelijk donderend losbarsten; maar wanneer zij van de hoogere standen, en inzonderheid van de Vorsten zelfden, in eene afdalende rigting, overal tot die afbrokkelingen der maatschappijen, ja, tot de laagste volksklassen, door zullen dringen; wanneer, eindelijk, de op deze gronden gevestigde, verbroedering der Vorsten zelfden, de verbroedering der volkeren zal voorafgaan! En ook dit verschijnsel des tijds schemert reeds aan den gezigtende.¹⁹⁸

Hoe verouderd, of hoe modern, waren eigenlijk deze denkbeelden van Kinker? Wat is, op dat moment, zijn plaats in het koor van stemmen als van Groen van Prinsterer, Thorbecke en anderen? Een aparte studie zou hier op zijn plaats zijn. In zekere zin wordt een utopie nagestreefd. Kinkers taalgebruik alleen al schijnt voort te komen uit dat van de 'oude' Verlichting. Modern daarentegen doet aan zijn herhaalde nadruk op het meenemen ook van de laagste klassen in het beschavingsproces. Dat element is ook duidelijk aanwezig in zijn andere redevoeringen in de dertiger jaren.

Schijnbaar in het voorbijgaan noemt hij ook een ander punt van vooruitgang: de pogingen om een basis te scheppen voor een nieuw model samenleving, in de rechtsopvattingen door een betere wijsbegeerte geïnspireerd. Dat werpt de vraag op, hoe Kinkers een decennium eerder gepubliceerde *Brieven over het natuurrecht*¹⁹⁹ eigenlijk gezien moeten worden. Waarschijnlijk niet slechts als een loze exercitie op het terrein van het recht, maar als een bewuste en moedwillige bijdrage een grondslag te leveren voor de door Kinker gewenste maatschappij. Ik laat echter deze kwestie voor wat hij is, en merk slechts op dat de *Brieven* Thorbecke op de gedachte brachten een werk over het natuurrecht te schrijven, in reactie op het werk van Kinker²⁰⁰.

- Een tweede lichtpunt (hoewel alweer verflauwd) ziet Kinker in het na het vernietigen van Napoleon, door de tsaar Alexander ontworpen *Heilig Verbond*: een eerste signaal dat er een verbond tussen staatshoofden op *zedelijke* grondslag mogelijk was. Een voorteken van de toekomst.

Maar het allerbelangrijkste teken des tijds is een nieuw verschijnsel. Het is de oorlog die nu in alle staten *binnen* de staten woedt. Dit is geen werkelijke oorlog, eerder een kunstmatig bedwongen vrede. Het is een oorlog die

tusschen de bestaande regeringen, en eene tweeslachtige soort van muiters en opstandelingen gevoerd wordt; en zulks bij bijna alle volkeren, en, voor zoo ver de verspreide zamengezworenen in alle landen hierin konden slagen, bijna gelijktijdig en overal. En het is juist deze toestand, die de herleving van zulk een heilig Vorsten Volkenbond noodzakelijk maakt. En, gelijk altijd, zoo is het ook hier, een troostelijk vooruitzicht, dat hetgeen op zich zelve goed en heilzaam is, tegelijk door

de omstandigheden gebiedend gevorderd wordt.²⁰¹

Hier schijnt Kinker weer tamelijk onpraktische ideeën te koesteren. Echter, in wat latere redevoeringen, bouwt hij zijn "Vorst- en Volkenbond" wat meer uit in de richting van een verenigd Europa dat als idee verrassend modern aandoet, en waarin ook al de gestalte zichtbaar wordt van een Volkenbond en de opvolger daarvan: de Verenigde Naties. Op dit moment, in Felix, karakteriseert Kinker slechts die nieuwe samenleving als een samenleving waarin vrijheid niet doel is, maar slechts *middel*:

Aan de zijde der waarlijk milddenkende vrienden der vrijheid zal men leeren inzien, dat de vrijheid, welke met de maatschappelijke orde aller Staten bestaanbaar is, niet als *doel*, maar als *middel*, ter volmaking dezer Maatschappij, beschouwd moet worden; en dat er geen vrijheid bestaan moet, om deze zedelijke ontwikkeling, die het kennelijk doel aller maatschappijen zijn moet, te wederstreven.²⁰²

't Is verleidelijk hier mijnerzijds wijsheden te gaan debiteren over het gelijk of ongelijk van Kinker, over haalbaarheid of onhaalbaarheid van zijn ethische staat, en over het constateerbare feit dat de laatste twee eeuwen dan op de ene, dan op de andere wijze samenlevingsvormen zijn ontstaan waarin nog altijd geworsteld wordt met ideaal en praktijk van de vrijheid.

Werd een rede als deze gewaardeerd in Felix? Ik weet het niet; ik ken geen reacties. Ik denk dat de Felicianen overgingen tot de orde van de dag, en dat zij deze laatste keer dat Kinker bij hen optrad niet gezien zullen hebben als de gelegenheid waarbij hij in hun midden iets formuleerde, waarmee hij al aan het einde van de achttiende eeuw (ook in Felix) in gedachten bezig was; en wat hem, in het bestuurlijke vlak, ertoe dreef die dingen te doen en die zaken voor te stellen, waarmee zij het doorgaans oneens waren.

Dit had hen overigens niet belet, iets eerder, aan Kinker op de algemene vergadering van 7 november 1831 het honorair lidmaatschap toe te kennen²⁰³. Ik durf niet te beslissen, of dit gebeurde wegens werkelijke waardering dan wel met de bedoeling Felix Meritis zelf daardoor meer aanzien te geven.

Kinkers wedervaren in Felix lijkt min of meer het model te zijn van wat zich rond en door hem ook in andere genootschappen en maatschappijen zal afspelen. Kinker arriveert. Hij verzamelt een groep vrienden en geestverwanten om zich heen, door hen te introduceren of anderszins. Daardoor verandert er iets in de sfeer van het gezelschap. Er worden andere literaire, filosofische, geschiedkundige accenten gelegd. Er wordt gepleit voor een meer actieve opstelling, meer openheid, en voor meer maatschappelijk besef. Een van de gevolgen is, dat Kinker steeds hoger opklimt binnen het bestuurlijke apparaat. Voorstellen worden geëntameerd of ondersteund, om de structuur van het gezelschap zodanig te wijzigen, dat de inhoud van de boodschap van Kinker en zijn geestverwanten daardoor beter tot zijn recht komt. Dit is het moment waarop het in het ene gezelschap tot een breuk komt -

waarna Kinker zelf het gezelschap verlaat, of anders er geen aandacht meer aan besteedt - terwijl in een ander gezelschap de Kinker-idealen duidelijker gestalte krijgen. Vrijwel over de gehele linie betekent echter zijn vertrek naar Luik een terugval, een terugkeer in een bekender genootschappelijk leven zoals in de rest van Nederland gepractiseerd.

Kinker zelf blijkt in al deze gevallen nauwelijks een 'toevallig' lid. Hij is daarentegen overal een bewust propagator van het Verlichtingsdenken, die via zijn activiteiten niet alleen poogt kunsten en wetenschappen op een hoger peil te brengen, maar zelfs de hele samenleving daarbij bewust wil betrekken²⁰⁴.

Kinker in de Bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde / de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen

1. Oprichting en eerste bloei

Bepaald niet onbekend is, dat in 1800 door fusie ontstond: de Bataafsche maatschappij van taal- en dichtkunde. Vanaf 1806 - nadat Lodewijk Napoleon aan het hoofd was komen te staan van het 'Koninkrijk Holland' - zou haar naam gewijzigd worden in 'Hollandsche maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen'¹. Tot in de twintigste eeuw zou deze maatschappij blijven bestaan.

De fusiepartners waren verschillende genootschappen, in verschillende steden. Zij waren: het Leidse 'Taal- en dichtlievend genootschap 'Kunst wordt door arbeid verkregen', opgericht in 1766; het Rotterdamse 'Studium scientiarum genetrix', opgericht in 1771; en het 'Amsteldamsch dicht- en letteroefenend genootschap "Wij streeven naar de volmaaktheid"', daterend van 1784. Doorgaans vindt men opgegeven, dat het initiatief tot deze fusie uitging van het bestuur van 'Kunst wordt door arbeid verkregen' (KWDAV)², hoewel de uitnodiging, waarmee het bestuur van KWDAV zijn leden inviteerde om op 29 juli 1797 te discussiëren "over een allergewigtigst voorstel, onlangs bij Bestuurderen ter tafel gebracht, en strekkende, ter vereeniging van dit Genootschap met twee haarer Zusteren tot ééne Dicht- en Letterkundige Maatschappij"³ nog wel enige speelruimte laat te vermoeden, dat het misschien niet het bestuur was van KWDAV, dat in eerste instantie de fusie beoogde, maar een of meer particulieren uit Leiden, of zelfs van elders.

Kennelijk zijn de onderhandelingen goed verlopen, zij het langzaam. In ieder geval vindt de oprichtingsvergadering plaats op 13 september 1800, te Leiden, onder directie van een commissie uit de drie genootschappen. Op die vergadering zien we meteen al Kinker aanwezig⁴.

Hoe raakte Kinker bij dit gezelschap verzeild? Het gemakkelijkste is, aan te nemen dat hij al lid wás van één van de drie donorgenootschappen, wellicht van het Amsterdamse. Daar is echter niets van bekend, al is het mogelijk dat hij zeer recent bij één van de drie op de ledenlijst was komen te staan⁵.

De nieuwe maatschappij was succesvol. Dat blijkt uit verschillende zaken. Het aantal leden groeide. Het studieterrein werd uitgebreid: in 1806 werden álle schone kunsten en wetenschappen studie-object, in plaats van alleen taal- en dichtkunde. Andere genootschappen traden toe: in 1818 kwam het Haagse 'Kunstliefde spaart geen vlijt' erbij, en in 1850, na lang aarzelen, het Dordrechtse 'Diversa sed una'. Er is zelfs sprake geweest van een Gentse afdeling; daarover later. Daarmee kreeg de maatschappij een soort nationaal karakter, in de eerste decennia van haar

bestaan. In de loop van de negentiende eeuw verdwenen die buitenamsterdamse afdelingen echter ook weer geleidelijk. Of, zoals Lamberts Hurrelbrinck het bij het eeuwfeest in 1900 uitdrukte: de dochters Haga en Dordrecht gingen het huis uit; de oudste, Leida, was aan de tering gestorven; en Roterodama kreeg *taedium vitae* en verhing zich in een vlag van moedeloosheid⁶.

In de eerste tientallen jaren van haar bestaan genoot de maatschappij, zoals talloze opmerkingen van tijdgenoten bewijzen, veel aanzien. Dat mocht ook wel, want zij deed nogal wat fundamenteel werk verschijnen, zoals dat van Weiland en Siegenbeek, waardoor orde gebracht werd in de op het punt van grammatica en spelling chaotische Nederlandse situatie. Gezag kreeg de maatschappij ook, doordat het Rijk enkele in de maatschappij bekroonde publicaties steunde en bijvoorbeeld de spelling-Siegenbeek officieel in gebruik nam. Maar vooral had de maatschappij succes, doordat zij, in afwijking van vele andere genootschappen, ook in afwijking van toch zeer bekende genootschappen zoals Felix Meritis, een bijzonder *élan* vertoonde, een soort zendingsdrift bezat terzake van het culturele, die naar mijn mening vooral in de Amsterdamse afdeling gevonden kan worden - hoewel dat in de andere afdelingen niet ontbrak.

Vanwaar dit *élan*? In de geschiedschrijving (voorzover bestaand) van de maatschappij wordt eigenlijk, in zekere zin, een negatieve motivatie bij de oprichters verondersteld. Bij het vijftigjarig bestaan gaf De Bosch Kemper een terugblik. Volgens hem was er aan het einde van de achttiende eeuw een herleving van de Nederlandse letterkunde, die echter door de toenmalige politieke constellatie en door de politieke meningsverschillen gestuit werd. "De zucht naar vrijheid veranderde bij velen in eene felle drift voor eigen mening [...]. De politieke mening besliste over letterkundige verdienste"⁷. Hij meende, dat de gewone taal- en dichtlievende genootschappen ten onrechte plaats hadden moeten maken voor leesgezelschappen waarin men politiek redetwistte, en dat de wanorde in het staatkundige zich aan het taalgebruik meegedeeld scheen te hebben. Dát zou de reden zijn, waarom het eerste doel van de maatschappij was: het streven naar de handhaving van het Nederlands in zuiverheid van spelling en woordvoeging; een streven waarin het beind van Schimmelpenninck haar ondersteunde.

Die afkeer van het politieke moet wellicht met een korreltje zout genomen worden. Misschien spreekt hier de geest van de latere negentiende eeuw tezeer mee. Het is merkwaardig, dat juist in de gelederen van het Leidse KWDAV, de veronderstelde initiatiefnemer van de nieuwe maatschappij, die afkeer helemaal niet bestond. Het probleem was juist, dat zijn leden wegens hun politieke besognes elders (sinds de revolutie) zo weinig tijd voor de activiteiten binnen hun genootschap over hadden. Dat blijkt uit het schrijven waarin de KWDAV-leden opgeroepen werden te komen praten over die nieuwe maatschappij. "Daar de omstandigheden des tijds, en de gewichtige gebeurtenissen der twee jongstverlopende Jaaren eenen zo aanmerkelijken invloed gehad hebben op den staat en de werkzaamheden van bijna alle de Letterkundige Maatschappijen in ons Vaderland, zal het gewis niemand kunnen bevreemden, dat ook die invloed zich bijzonderlijk deed gevoelen bij dit Genootschap, als welks meeste Leden, in de eene of andere betrekking, tot het

bestuur der algemeene zaken geroepen zijn, en alzo aan de drukke bezigheden, daar mede, vooral in dezen tijd, verbonden, rijkelijk deel gekregen. Van hier natuurlijk eenige veragtering in den gewoonen loop der Huishoudelijke zaken, een geest van lusteloze traagheid, zelfs bij de werkzaamste Leden, een stilstand van alle Kunstoeffening, en 't geen hier uit noodzaakelijk voortvloeit, alomme ledige, werkeloze of kwijnende Vergaderingen"⁸. Eigenlijk blijkt hier iets heel anders uit dan een geest van conservatisme of een afkeer van politiek. De leden waren juist een beetje te zeer geïnteresseerd in politiek. Men wilde alleen, daartegenover, opnieuw aandacht voor de taal, voor de wetenschap zo men wil. Het kan heel goed zijn, dat men, zoals in heel Nederland, een tikje moe werd van patriottisme en revolutiemakerij, gezien de nogal kwalijke gevolgen voor het land; maar hier is toch niets te zien van een 'reactie'. Als dat het geval was, is het wel heel vreemd, dat Maurits van Hall bij die oprichtingsvergadering een 'wet' voorstelde, waardoor diegenen geweerd zouden worden als lid, die wegens een rechterlijk vonnis, of wegens hun bannissement, beschouwd moesten worden als 'fout'. Hij had daarbij op het oog het Leidse politieke heethoofd Karel de Pecker; maar met zijn voorstel schaarde hij zich in wezen achter het vigerende politieke bewind. Uit het gebeuren in de vergaderingen, uit de keuze van de prijsstoffen, blijkt dat de leden zich ook nadien bijzonder betrokken voelden bij de vormgeving van de samenleving.

Dat de maatschappij langzaam duidelijk anti-Frans werd, hoeft natuurlijk geen reden te zijn tot verbazing. Dat proces doorliep geheel Nederland. Een zeker nationalisme is hier duidelijk aanwezig geweest. Maar dat is iets anders dan de afkeer voor politiek die De Bosch Kemper ziet. Naar mijn mening moet het streven van de maatschappij in een breder kader geplaatst worden. De maatschappij had de wil het Nederlands als het ware 'op niveau' te brengen, het te handhaven tegenover het opdringende Frans, het geschikt te maken als taal, voorzover communicatiemiddel, om alle terreinen van wetenschap en cultuur in die taal te kunnen bespreken; en die beschaving in die taal wilde men vervolgens naar het hele volk brengen. Tot op zekere hoogte heeft de maatschappij hier dezelfde idealen als de grammatici in de zestiende eeuw hadden, die hun 'schaving' van het Nederlands zagen als middel, om (ook en juist) in het Nederlands de rijkdom van kennis en beschaving te kunnen verspreiden⁹.

Lamberts Hurrelbrinck zegt het weliswaar in 1900 De Bosch Kemper na: men wilde af van de politieke discussies¹⁰. Hij geeft echter tevens een - schijnbaar - geheel andere oorzaak van de snelle wasdom van de maatschappij: de winterbijeenkomsten, met goede sprekers, waar óók de dames meegenomen mochten worden en waar een sfeer van vriendschap heerste buiten de politiek om. Hij geeft als voorbeeld een feest te Amsterdam, waar Straalman een spreekgestoelte cadeau deed, Kinker een voordracht hield en Helmers een dichtstuk voordroeg; welke bijeenkomst bij de Amsterdamse afdeling steeds "eene blijvende herinnering" geweest was¹¹. Maar nu juist het feit, dát er dames mochten verschijnen, is een zaak waaruit de 'progressiviteit' van de maatschappij, de daarin aanwezige wil tot spreading van kennis, blijkt: bij zoveel andere genootschappen bestonden er duidelijke bezwaren tegen hun aanwezigheid¹².

Het in de maatschappij aanwezige élan lijkt mij mede ontstaan, doordat zij een grote groep leden bezat (vooral in de afdeling Amsterdam, met of rond Kinker), die zich een voortrekkersrol aanmat en die meende ten aanzien van heel Nederland een gidsrol te moeten vervullen. Dat blijkt vele malen uit de keuze van de prijsstoffen, de bloei van juist de Amsterdamse afdeling; het is na te speuren in de verslagen van de algemeen-secretaris (opgenomen in de notulen van de algemene vergadering) en in de sinds 1806 eveneens daarin opgenomen verslagen van de afdelingen¹³, en in andere archivalische bronnen de maatschappij betreffend.

Het is een groep, bezield met Verlichtingsidealen, een groep die affiniteit had met de 'neologie' en die sympathie had voor de 'nieuwe' Duitse filosofie. Het is moeilijk dit met stelligheid te poneren, daar er geen studie beschikbaar is, waarin een overzicht te vinden is van het geheel van prijsvragen en publicaties, het totale aantal leden, hun herkomst, hun belangstelling: een studie zoals Thobokholt van KWDAV maakte. Er is binnen de maatschappij ook zeker een ándersgezinde groep. Bovendien verflauwt op zeker moment het enthousiasme van de oorspronkelijke gideonsbende. Maar ook zonder statistiek van gekozen of voorgestelde prijsmaterie, en ook zonder prosopografie van de leden, kan ik het met Van den Berg eens zijn, als hij, met het oog op deze maatschappij, stelt: "Het Verlichtingsideaal van de menselijke perfectibiliteit [...] lijkt het genootschap als centrum van eensgezinde, onderlinge beschaving een nieuwe bestaansgrond en verse impulsen te verschaffen. En het is hetzelfde verlichtingsdenken, dat ook de negentiende-eeuwse genootschappen nog vermag te inspireren [...]. Althans de *Hollandsche maatschappij* opereert tot in de jaren dertig van de negentiende eeuw in het centrum van de literaire bedrijvigheid, terwijl in de achttiende eeuw de genootschappen een meer perifere rol lijken te spelen"¹⁴. Mogelijk wordt hier zelfs tezeer het accent gelegd op een soort naar binnen gekeerde, "onderlinge" beschaving. Er is juist een stroming in deze maatschappij, die in het geheel niet gesteld is op introverte verlichting; maar die haar ideeën 'aan de man' wil brengen - zoals ook geheel past bij de van nature tot opvoeding geneigde Verlichting. Het is in dit verband heel goed mogelijk de vraag te stellen, of (wat op voorhand misschien zo genoemd mag worden) de groep-Kinker niet juist dáárom zo actief geworden is in de Bataafsche of Hollandsche maatschappij, omdat een organisatie als Felix Meritis niet (meer) zo voor hun opvattingen ontvankelijk bleek. Kinker zelf was daar als bestuurder min of meer uitgerangeerd, juist vóórdat de Bataafsche maatschappij haar bestaan begon. De opvolging in chronologie is verleidelijk. Kinker en de zijnen zochten duidelijk naar een organisatie via welke zij hun ideeën konden uitdragen; wéér later zouden zij daarom als groep lid worden van de loge.

Toch is het moeilijk de rol van Kinker in deze maatschappij goed te beschrijven. Zijn bestuurlijke inbreng is nogal diffuus, zijn rol in beoordelingscommissies is niet altijd even duidelijk in verband te brengen met een concreet door hem voorgestaan programma. Ik kies er in dit geval voor, om min of meer chronologisch zijn optreden in de maatschappij te beschrijven. Dat biedt tevens de mogelijkheid, af en toe iets te zeggen over de groei van deze vrijwel onbeschreven maatschappij en over de in de afdelingen levende opvattingen.

Kinker was dus, met vierenveertig anderen, aanwezig op de oprichtingsvergadering, 13 september 1800. De voorbereiding was in handen geweest van een "vereenigde commissie" uit de drie donorgenootschappen, onder voorzitterschap van de Leidenaar Jan de Kruyff. Deze commissie zou ook in de allereerste aanloopperiode nog de zaken afhandelen. Onder de vierenveertig treffen wij in die dagen zeker bekende namen: Brender à Brandis¹⁵, Van Hall, Helmers, Loosjes, Loots, Du Mortier, Van der Palm, Siegenbeek, de Vereuls en Weiland. Er was een ruime Amsterdamse delegatie. Als nieuw bestuur koos men: als voorzitter de Leidenaar Siegenbeek, als secretaris de Amsterdammer D.G.M. Heldewier, als penningmeester de Rotterdammer Jan Messchert. Nadien werkte men met het systeem, dat elke afdeling beurtelings één jaar het bestuur leverde¹⁶, in die zin, dat de afdeling zelf de algemeen-secretaris benoemde, en voor de functie van algemeen-voorzitter een driemanschap aanwees, waaruit de algemene vergadering haar keuze maakte. De algemene vergadering, éénmaal per jaar, werd gehouden in de plaats die het voorgaande seizoen het bestuur geleverd had. Dat bestuur had als laatste bestuursdaad de zorg voor de organisatie van die vergadering.

De activiteit ter vergadering bleef dit jaar simpel (en zo zou het voorlopig blijven): men schreef prijsstoffen uit. De eerste lag op creatief terrein: het moest een prijsvers worden. Als onderwerp dacht men in eerste instantie aan: 'Godsdienst de steun der burgermaatschappij', 'De kracht der vooroordelen' en een 'Eeuwzang voor de achttiende eeuw'. Men bepaalde zijn keuze bij het laatste. Tevens werd gevraagd om een verhandeling met een onderwerp in het theoretische of taalkundige vlak. Dáár werd uiteindelijk het onderwerp: het zangspel. Bij stemming werden verworpen de alternatieven: 'Mag men in de spelling op meerdere gemakkelijheid en welluidendheid van uitspraak achtgeven, en behoort de zorg daarvoor eenigen invloed te hebben op de regeling van dezelve?' en 'De vereischten eener goede vertaling vooral in de Dichtkunde'¹⁷.

Wat de prijsverzen betreft: de keuze voor de eeuwzang schijnt mij niet geheel toevallig, althans in zover het meer 'religieuze' onderwerp het niet haalde. Daarbij komt, dat het derde onderwerp, over de kracht der vooroordelen, beschouwd kan worden als behorend tot de preoccupaties van de Verlichting. Het was overigens niet zo, dat 'Godsdienst de steun der burgermaatschappij' verworpen blééf: dit werd het volgende jaar gekozen als onderwerp voor een prijsvers. Het is natuurlijk óók mogelijk 'Godsdienst' in meer verlichte zin te benaderen; de combinatie met de 'burgermaatschappij' wijst al enigszins in die richting. Maar deze keuzevoorkeur herhaalt zich te vaak om zonder betekenis te zijn. In 1806 bijvoorbeeld haalde 'De Mensch' het vóór 'De Hervorming van Luther'. De richting waarin de maatschappij tendeerde, wordt eigenlijk vanzelf zichtbaar door de jaar na jaar gekozen themata - waarvan er nog de nodige genoemd zullen worden.

De nú gekozen onderwerpen zullen waarschijnlijk Kinkers belangstelling hebben gehad; al mag ik niet veronderstellen, dat hij er op enige manier in 't bijzonder toe bijgedragen heeft dat zij gekozen werden. Het zangspel: omdat er van zijn eigen hand een concept-zangspel, de *Machteld van Velzen*, bewaard is gebleven¹⁸. De eeuwzang voor de achttiende eeuw: omdat hijzelf dit jaar zijn *Eeuwfeest by den*

aanvang der negentiende eeuw zou concipiëren, én daarna zien opgevoerd; en omdat hierin uiteraard een bepaalde visie op de achttiende eeuw schuilt.

Ter beoordeling van de in te sturen eeuwzangen werd in deze vergadering een commissie geformeerd, waarin ook Kinker zat¹⁹. Dergelijke commissies bestonden uit negen personen, drie uit elke stad. Hiernaast kwam er een commissie ter beoordeling van de verhandeling - zonder Kinker. In deze jaren treffen we hem eerder in commissies die creatief-literair werk moeten beoordelen, dan in die, die zich met theoretischer zaken bezig hielden. Het is duidelijk dat men hem meer beschouwde als literator dan als theoreticus.

Als winnaar werd, via Kinkers commissie, in 1802 bekroond: de *Eeuwzang* door R.H. Arntzenius. Kinker kende hem zeker: via zijn lidmaatschap van een ander, vrijzinnig gezelschap, Concordia et Libertate, waar zij wel eens samen soupeerden²⁰. Arntzenius schijnt tevens lid geweest te zijn van de Amsterdamse loge La Charité, waar Kinker straks ook deel van zal uitmaken²¹.

De inhoud van Arntzenius' bekroonde werkstuk, zijn *Lierzang voor de achttiende eeuw*²², lijkt indicatief voor de sfeer in de maatschappij. Hier is de achttiende eeuw de periode, waarin 'beschaving' definitief doorbrak. Enigszins in de trant van Zeeus' *Wolf in 't Schaepsvel*²³ van bijna een eeuw vroeger, waarin de functionarissen van welke kerk of godsdienst dan ook eveneens slechts als domhouders werden gezien, wordt in het begin van Arntzenius' *Lierzang* de eeuw als volgt aangesproken:

Gij, die, schoon huichlende outertolken
U vloeken, voor dien vloek niet beeft,
En, schoon veracht bij slaafsche volken
't Verlicht Europe uw wetten geeft.

Deze *Lierzang* geeft voornamelijk een overzicht van allerlei figuren die het hune aan de grootsheid van de achttiende-eeuwse beschaving hebben bijgedragen, binnen en buiten Nederland. De literatuur komt niet uitgebreid aan bod: Poot, Hoogvliet, Van Merken ziet Arntzenius als de belangrijkste auteurs. Opvallend is, in het politieke, zijn lof voor Washington, Bonaparte en Van der Capellen. Voor het overige zingt hij de lof van Locke, Newton, Thomasius, Leibnitz, Sulzer, Euler, Montesquieu, Boerhaave, Bijndershoek, Nieuwland, Hemsterhuis, Franklin, Priestley (!), Blanchard (de ballonvaarder), Lavoisier, Timonis, De l'Épée, Rousseau, Gellert, Haller, Herschel. Overduidelijk een 'verlichte' selectie. Van een duidelijke keuze getuigen regels als:

VOLTAIRE! die voor 't oog der volken,
Het bijgeloof, vergif, en dolken,
En heerschzucht zwaard en boei ontwingt!²⁴

En op een speciaal voetstuk wordt Kant geëtaleerd:

de zagte klaarheid
Der onweêrlegbre en zekre waarheid
Was onbekend aan 't vlugst verstand:
Tot KANT haar' oorsprong op dorst spooren,
En hare stem aan de aard' deed hooren,
En de aard weêrgalmt den naam van KANT.²⁵

Kennelijk was Arntzenius toch niet helemaal overtuigd van het Kantianisme, of anders wekte deze passage toch nog weerstand op in de boezem der maatschappij, want in zijn toegevoegde aantekeningen in de druk merkte hij op, dat hij deze woorden niet schreef met de bedoeling zich vóór of tegen de critische wijsbegeerte te hebben willen verklaren²⁶.

2. De Gideonsbende van de Verlichting

Of Kinker een werkelijk actieve rol heeft gespeeld in de eerste jaren, is niet duidelijk. Wel is bekend, dat hij begin maart 1801 in de maatschappij zijn opstel *De digterlijke Genie*²⁷ voordroeg, en dat naar aanleiding van deze voorlezing Paulus van Hemert op 2 april op dezelfde plaats een voorlezing hield, getiteld *Oorspronkelijkheid, De hoofdtrek van den waaren Digter*, waarin hij uitvoerig op het door Kinker gestelde inging²⁸. Hoogstwaarschijnlijk vonden deze lezingen in de Amsterdamse afdeling plaats. Het is dus duidelijk, dat daar vanaf het begin de critische wijsbegeerte sterk benadrukt werd: zowel Kinker als Van Hemert namen de begripsbepalingen van Kant terzake van genie en verwante begrippen als uitgangspunt.

Maar op de algemene vergaderingen treffen we Kinker soms niet bij de aanwezigen. Misschien is de oorzaak, dat twee van de drie keer die vergadering uiteraard niet in Amsterdam plaatsvond. Zo is hij in 1801 niet aanwezig te Leiden; en ook niet in 1802 te Rotterdam. Toch blijkt bij die laatste vergadering, dat Kinker inhoudelijk en bestuurlijk naar waarde geschat werd. Hij werd gekozen in een commissie ter beoordeling van "inkomend kunstwerk"²⁹; en door de afdeling Amsterdam werd hij voorgesteld als één van de drie kandidaten, waaruit de maatschappij voor het komende jaar haar voorzitter moest kiezen. De twee anderen waren Loots en Helmers. In ieder geval blijkt hieruit duidelijk, dat de Amsterdamse afdeling binnen de eigen gelederen Kinker beschouwde als een der belangrijker leden. Heelaas is over de eigen organisatie van die afdeling in dat jaar en haar programma op dit ogenblik niets bekend; de verslagen door de algemeen secretaris over het gebeuren binnen de afdelingen beginnen pas in 1804. De maatschappij zelf scheen succes te hebben: in 1802 is er al sprake van aanwas buiten de drie steden en van de vraag hoe die georganiseerd moest worden³⁰.

Van het seizoen 1802-1803, en de daarop volgende vergadering, zijn geen notulen bewaard gebleven. Maar op 15 september 1804 vergadert men te Rotterdam; Kinker is aanwezig. De secretaris spreekt over de slechte tijden en over het feit dat de

maatschappij niet die vorderingen had gemaakt noch die luister bezat, waarop men in het begin gehoopt had. Desondanks had de gemeenschap haar nu al veel te danken, onder meer wegens Siegenbeeks verhandeling over de spelling. Weiland's spraakkunst was al vergevorderd.

Uit deze opmerkingen zou men kunnen destilleren, dat de maatschappij vanaf het begin een bepaald programma van urgente zaken voor de geest stond; en dat men tevens duidelijk het gevoel had, daarbij in Nederland een leidinggevende, gidsende rol te spelen.

Uit het overzicht van de secretaris blijkt bovendien dat Amsterdam daar zeer bewust aan werkte. Hij verwijst naar een op 31 mei en 12 juli in Amsterdam besproken omvangrijk plan van werkzaamheden. Helaas is de inhoud daarvan mij onbekend.

In deze algemene vergadering blijkt echter ook activiteit van Kinker en de zijnen ten bate van het geheel van de maatschappij. Kinker wordt benoemd in de commissie ter beoordeling van binnenkomende prijsverzen over het (niet al te verbazende) onderwerp 'De Verlichting'. In een andere commissie, ter beoordeling van binnenkomende verhandelingen over de rijkdom en voortreffelijkheid van het Nederlands en over de middelen om de verbastering van het Nederlands tegen te gaan, nemen plaats Kinkers Amsterdamse vrienden en mede-Kantianen dr. Deiman en dr. Doornik. Nu deze laatste twee óók al lid blijken van de Amsterdamse afdeling, wordt het gehalte van die afdeling steeds duidelijker. Er is daar op zijn minst een bepaalde groep aanwezig die geheel met de critische wijsbegeerte vertrouwd was, of althans Kinkers idealen deelde. Wanneer in de komende jaren nieuwe leden van de afdeling Amsterdam genoemd worden, treffen we daarbij óók weer namen van mensen, die bevriend waren met Kinker. In 1805 blijken zo lid: Jaques Kuyper, Jan Fabius en Le Fèvre³¹. Iets van het streven van deze groep komt naar voren, lijkt me, in de gang van zaken bij de keuze van het thema 'Verlichting' voor een prijsvers. Ik weet niet of het onderwerp door de groep-Kinker voorgesteld is, maar dat is zeker niet onaannemelijk. In de beoordelingscommissie zitten daarna Amsterdammers als Kinker en Loots. Loots, "godsdienstig vrijdenker en voltairiaan"³², had in vroeger jaren met Kinker aan dezelfde tijdschriften meegewerkt. Door Kinker voorgestane wijzigingen in de structuur van Felix Meritis hadden zijn toetreden daar mogelijk gemaakt. Naar een schets van Kinker was enige jaren eerder Loots' *De vrede op 't vasteland* in de Amsterdamse schouwburg opgevoerd³³. Bij zijn dood wijdde Kinker hem een vers³⁴. Evenwel schijnt hij, gezien de hierna te citeren brief door Tollens, toch niet geheel aan de zijde van de groep-Kinker gestaan te hebben³⁵.

Op 18 oktober 1806 werd zilver toegekend aan het beste prijsvers over de Verlichting. De auteur bleek te zijn: Hendrik Harmen Klijn, uit Amsterdam³⁶. Het is méér dan duidelijk, dat Klijn goed paste in de groep-Kinker. Zijn biograaf wijst er op³⁷, dat hij als lid van Felix instemde met het enthousiasme voor de Kantiaanse wijsbegeerte, toen daar Paulus van Hemert, Van Swinden, Kinker hierover spraken; en dat hij daarvan blijk gaf in zijn rede uit 1805, 'De mensch een volmaakbaar wezen'. Dergelijke onderwerpen lagen Klijn zeer goed, blijkens eigen spreek-

beurten in Felix; zoals toen hij op 14 oktober 1807 sprak over de vrijheid van de geest, die het hoge doel van alle echte verlichting moet zijn³⁸. Hij schreef zelfs een *Zielenleer, naar de beginselen der Critische Wijsbegeerte*³⁹. Zijn biograaf karakteriseert hem dan ook als een "wijsgeerig anthropologisch volks-leer-dichter", die poogde in deze geschokte tijden "door de dichtkunde het gezag der rede te [...] handhaven"⁴⁰; maar - zo voegde hij er zorgzaam aan toe - "zeker is het, dat de verlichting die KLIJN in latere jaren wenschte, geen verlichting was buiten Christus"⁴¹.

Trouwens, er is wel een nog rechtstreekser band tussen Klijn en Kinker aan te wijzen. Op 17 november 1806 werd Klijn opgenomen in de Amsterdamse vrijmetselaarsloge La Charité - de loge van Kinker. Bij die gelegenheid liet Klijn voor deze kleine kring verschijnen: *Mijne eerste gedachten bij mijne intrede in de achtbare loge La Charité te Amsterdam*⁴². In deze intreerede beschrijft hij het doel van zijn zoeken: de verlichting van mensen en volken; en zijn motivatie om vrijmetselaar te worden. Hij dankt Doornik. Dan volgt de passage:

Verlichte denker! aan wiens doordringenden geest ik zoo veel te danken heb, achtenswaardige *Kinker*, die mij met eigene hand in het heiligdom inleidde. Opentlijk dank ik u thans, in het bijzijn onzer Broeders, voor dit treffend bewijs van uwe toegeneegenheid, mij in deze zoo zichtbaar gebleken. Dat uwe bescheidenheid mij deze openlijke betuiging van dankbaarheid vergeve; op elke andere plaatse moge dezelve, in uw tegenwoordigheid uitgesproken, ongeschikt schijnen, in het midden der Broeders, in dit Heiligdom van Wijsheid en Deugd, was het voor mij een heilige pligt.⁴³

Kinker was dus duidelijk zoveel als Klijns mentor. Het is dan ook niet zo verbazend, dat, wanneer hem voor zijn dichtstuk *De Verlichting* werkelijk het zilver uitgereikt zal worden (op 26 september 1807) en hij niet aanwezig kan zijn, dat Kinker dat eerbewijs voor hem als zijn gemachtigde in ontvangst neemt.

Met de richting die de groep-Kinker insloeg, zou echter niet iedereen even gelukkig blijken te zijn. Zeker bleek, op de jaarvergadering van 14 september 1805 te Rotterdam, dat de afdeling Amsterdam stevig aan de weg timmerde. De hele maatschappij overigens boekte successen. De spelling-Siegenbeek was door de regering overgenomen en uitgegeven; de grammatica-Weiland, als pendant daarvan bedoeld, vorderde; er was goud voor Jeronimo de Vries' verhandeling over de voordan wel achteruitgang van de dichtkunde in de achttiende eeuw (welke verhandeling bijzonder veel invloed zou hebben op de beeldvorming van dat tijdvak). De afdeling Amsterdam had zich zeer gunstig onderscheiden en maar liefst achtendertig nieuwe leden geboekt (tegenover Leiden twee en Rotterdam negen)⁴⁴. Als voorzitter voor het komend, 'Amsterdams' jaar werd gekozen mr. Abraham Vereul. Er is geen grond om deze patriotse Amsterdamse advocaat van een speciale band met de groep-Kinker te verdenken; wel was hij lid geweest van het vrijzinnige 'Concordia et Libertate', waar hij echter met mate het woord voerde, en dan nog over onschuldige onderwerpen⁴⁵.

Toch werd Kinker dat jaar wezenlijk actief in de maatschappij. Dat blijkt in de

eerste plaats uit het verslag van de jaarvergadering van 18 oktober 1806, te Amsterdam gehouden, waarin voor het eerst echte (zij het vage) afdelingverslagen voorkomen. In Amsterdam was alles voorspoedig verlopen. Er waren bijna tachtig nieuwe leden bijgekomen (terwijl 'Leiden' slechts één lid gewonnen had). Amsterdam had zijn beste beentje voorgezet ter gelegenheid van het vijftienvigjarig jubileum van de toneelspeelster Johanna Cornelia Wattier-Ziesenis, op 31 oktober 1805 in de Amsterdamse schouwburg gevierd. De afdeling had hiernaar een commissie afgevaardigd, en de actrice een kostbaar geschenk in zilver aangeboden. In Amsterdam leefde bovendien de gedachte een prijsvraag uit te schrijven over de vraag hoe het beste het vaderlands toneel - vooral dat in de Amsterdamse schouwburg - te bevorderen was; bijvoorbeeld door het oprichten van een kweekschool. Er was al geld disponibel voor een speciale gouden prijspenning.

Nu lijkt het geen twijfel, dat Kinker iets met die commissie en dat geschenk van doen had. De jubileumviering stond zelfs haast nog meer in het teken van Kinker dan in het teken van mevrouw Wattier. Die avond speelde mevrouw Wattier namelijk de Nederlandse maagd in een "zinnebeeldige voorstelling" door Kinker geschreven: *De vereeniging van het Verhevene met het Schoone*⁴⁶.

Structuur en strekking van deze tekst vertonen nogal wat overeenkomst met Kinkers *Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw*, zoals al te vermoeden valt bij het zien van de lijst 'Vertooners' (waarbij: de Nederlandsche Maagd, de Priester van het Verhevene, de Priester van het Schoone, de Vinding) en het zien voorkomen van 'Zingenden' (de Toonkunst en hare Gespelen) en 'Danzenden' (de Godinnen van het Schoone en Verhevene; de overige Schoone Kunsten). In dit stuk klaagt de Nederlandse maagd over de teloorgang van de vaderlandse kunsten in deze moeilijke tijden; maar hoop is er, doordat Wattier de fakkel hoog blijft houden. Zij blijft het symbool van de vereniging van het schone en verhevene, en wordt daarom gelauwerd. Deze voorstelling kan, althans volgens hedendaagse normen, de toeschouwer niet al te zeer geboeid hebben wegens het gebrek aan intrige en actie, en wegens de hoge abstractiegraad van de tekst. Zó luidt bijvoorbeeld het recitatief van een binnen de voorstelling opgenomen cantate⁴⁷:

Waar zich de schoone konsten vereenigen,
Om ruwe en stugge harten te leenigen,
Daar geef ik aan der driften horden,
Spelende mengeling, maat en orden.

Aldus zingt de 'Toonkunst'. In een *schouwburg* zou men wellicht iets meer levendigheid mogen verwachten, ook al bestond er in die tijden een beter ontwikkeld gevoel voor het symbolische en emblematische. Kinker zal misschien de vrije hand gekregen hebben wegens zijn speciale relatie tot mevrouw Wattier⁴⁸; misschien had zij zelf hem verzocht om iets speciaals voor haar jubileum te schrijven.

Een bijzondere functie bij het feest (de tekst werd echter apart gedrukt) kreeg een door Kinker geschreven *Lierzang*⁴⁹ voor Wattier. Hij gaf hierin duidelijk blijk van zijn bewondering:

Gelijk Pygmalion deedt gij
 't Gehouwe koude beeld bewegen:
 Het had een slaafsch bestaan gekregen;
 In uwe omarming werd het vrij.
 Ja, uit den kouden band ontslagen,
 Tot edeler natuur verhoogd,
 Deedt gij de kunst dat kenmerk dragen,
 Dat op verheev'ner' oorsprong boogt.
 Het mogt slechts weinigen gelukken,
 Het spoor der *Garricken* te drukken,
 Of *Corvers* en *Clairons* te zijn.
 Gij wist datzelfde spoor te treffen;
 Den schijn tot waarheid te verheffen;
 De waarheid te aadlen door den schijn.⁵⁰

Kinker zag dus Wattier, binnen zijn visie op het kunstenaarschap, als beantwoordend aan zijn ideaal: zij slaagde er in het algemene, het wezen der schoonheid, gestalte te geven via het uitbeelden van het bijzondere.

De *Lierzang* werd door Kinker zelf bij die gelegenheid uitgesproken, op het podium. Hij zette daarbij Wattier een lauwerkrans op het hoofd⁵¹. Het feit, dat hij dat deed, schijnt sommigen geaffronteerd te hebben. Zijn verschijning werd als te schrijnend ervaren; er was een te grote discrepantie met wat daar verder op het podium terzake van het schone en verhevene aan de orde was! Van Hall zegt, dat Kinker tégen de raad van zijn vriendin in die ode zelf op het toneel uitsprak; zijn ongelukkige lichaamsgestalte zou hem daarvan hebben moeten weerhouden. "Zoo gewaagd als, om die reden, dan ook de stap was, dien hij deed, zoo werd ook de vrees, die men daarvoor had opgevat, door de uitkomst bewaarheid. Maar hij, die, ook in dit geval, den ongewonen weg bij voorkeur wilde bewandelen, stoorde zich hieraan minder dan zijne vrienden"⁵².

Maar ook in ander opzicht bleek die avond een controverse, en wel in de boezem der maatschappij, aan het licht te brengen. Het schijnt dat de tekst van *De vereeniging van het Verhevene met het Schoone* door sommigen als te Kantiaans werd ervaren; en dat men dit de Amsterdamse afdeling aanrekende. Zo schrijft het kopstuk van de Rotterdamse afdeling, de overbekende Tollens, aan Cornelis Loots te Amsterdam, op 21 december 1805, in een brief waarin het reilen en zeilen der maatschappij wordt doorgenomen:

Ik wil uwen brief van punt tot punt beantwoorden, en mij dus billyk verbazen over het cadot van de Amsterdamsche Afdeeling aan mevr. Wattier. Doch inderdaad, de Amsterdamsche afdeeling in 't algemeen mogt wel een weinig goed maken wat haar privé lid Kinker heeft verbruid. Lieve God! welk een misereabele Vereeniging van het Verhevene en het Schoone! ik althans heb er noch het een noch het ander in kunnen vinden. In goeden ernst, vind gy het mooi? Misschien zijn mijne herssenen te stomp om er het fijne van te vatten; misschien is de Kantiaansche poëzy iets geheel anders dan de oude Hollandsche rijmtrant, en misschien be-

hoort 'er vrij wat verhevener geest toe om het schoone 'er van te kunnen begrijpen. Gy, die toch echter in uwe verzen ook geen Kantiaan zij[t], hebt wellicht meer theoretische kunde van dit nieuw slag van poetische bevalligheid en verbaast u wellicht over de heiligschennende uitspraak van mijne laagzweevende begrippen.⁵³

Iets verder verwijt Tollens aan Loots, dat de laatste tezeer snoeft op de bloei van de Amsterdamse afdeling. Ook 'Rotterdam' doet het zeer goed.

De irritatie is duidelijk, en evenzeer, dat dit op zijn minst gedeeltelijk te wijten is aan de hoogvliegerij van sommige Amsterdammers. Misschien ook was er wel een zeker dépit bij Tollens, wiens eigen contacten met Wattier, en eigen toneelaspiraties weinig positiefs hadden opgeleverd⁵⁴.

Toch schijnt het contact tussen Kinker en Tollens en de Rotterdamse afdeling hartelijk, zelfs zeer hartelijk, geweest te zijn. Van Kinkers zijde bestond overduidelijk het gevoel, dat zij tot éénzelfde 'club' behoorden, met dezelfde idealen leefden. Als Kinker aan zijn Rotterdamse vriend en uitgever Immerzeel schrijft, vergeet hij zelden de leden van de Rotterdamse afdeling te groeten. Zó schrijft hij op 7 maart 1821, vanuit zijn Luiks Patmos:

Vele groeten aan Tollens, Resuma, Messchert en alle Rotterdamse vrienden, welke het zich nog herinneren kunnen, dat ik vaak met hen het brood gebroken, en den wijn vergoten heb, ter meerdere vestiging van de Hollandsche taal- en Dichtkunde; en die, daarbij, getrouw blijven in de leer der verzoening tusschen de Wysbegeerte en de letteren.⁵⁵

Uit zo'n passage, met zijn merkwaardige bijbelse referenties, de sfeer van het laatste Avondmaal oproepend, blijkt de sfeer van verbondenheid: een sfeer van een groep intimi die het moest opnemen tegen een boze buitenwereld; echter vereend in een bepaalde conceptie van wijsbegeerte en letteren. Men is niet zo gewend Tollens als 'vrijzinnig' te zien; maar zijn katholicisme was nauwelijks orthodox, en zijn opname in de remonstrantse kerk wijst op zijn afkeer van dogmatisch christendom. Hij moet bepaald Kinkers vrees voor het opdringend Bilderdijkianisme gedeeld hebben. Binnen déze in de Hollandsche maatschappij heersende sfeer kon Kinker op 3 april 1827 aan Tollens zelf schrijven, naar aanleiding van herhaalde aanvallen van Bilderdijk op Kinker:

In alle gevallen, gedenk mijner in Uwe *Ave-Maria's*, en verlaat mij in mijn ongeluk niet. Herinner U, hoe vurig ik den bystand van de Rotterdamsche afdeeling afsmeeke, toen ik, tien jaar geleden, met tranen in de oogen afscheid van haar nam; en als het ware [...] een voorgevoel uitte van het geen mij dáár overkomen moest.

Zo ik er levend afkom, is het wel mogelijk dat ik (wanneer de Algemeene Vergadering niet te laat in September plaats heeft) deelgenoot van die broederlyke gemeenschap zyn zal; en zoo de wonden die [Bilderdijk] mij dan met zyn Hercules-Knods of eenig ander moordtuig zal toe gebragt hebben, niet uitgemaakt doodelijk zijn; dan reken ik er op dat de Afgevaardigden uit de vier afdeelingen geene zwarigheid maken zullen om er olie en wijn in te gieten [...]. Schrijf mij eens [...] of er in de Rotterdamsche Afdeeling ook Bilderdijsche Christenen gevonden

worden; en zoo Ja? hoe ik mij ten hunnen opzigte zou mogen gedragen, wanneer ik mij op de aanstaande Algemeene Vergadering aan de Maas mogt bevinden.⁵⁶

En op 30 juli luidt het, wéér naar aanleiding van Bilderdijk, “den ouden orgel-trapper”:

Zoo de algemeene Vergadering dit jaar op den tweeden Zaterdag in September plaats heeft, kom ik, als geen dwarsboomende beletselen er zich met kracht tegen verzetten, zeker te Rotterdam; vooral, daar ik mij op uw woord verlatende, mag vertrouwen, dat ik op die broederlijke samenkomst hoogstens 1 ½ Bilderdijschen Christen te duchten heb.⁵⁷

Vriendschap genoeg dus van de zijde van Kinker, die de Hollandsche maatschappij duidelijk beschouwde als iets speciaals, bijna als een groep nieuwe christenen, verenigd aan hun eigen dis, bezielde van het vuur voor de (nieuwe) wijsbegeerte en de vaderlandse letteren. Vriendschap toch ook van de zijde van Tollens, wiens zoon mogelijk niet geheel toevallig te Luik ging studeren omdat hij daar kon rekenen op de vriendschap van de Kinkers: iets wat in Kinkers brieven herhaaldelijk genoemd wordt⁵⁸; al kon Kinker het in die brieven tevens nooit laten zich teweêr te stellen tegen Bilderdijk, die “Grootmeester van de Domperridders”⁵⁹.

Curieus genoeg was het juist mede aan de maatschappij, en aan Kinker, te danken dat Bilderdijk in Holland terugkeerde en er weer erkenning en levensonderhoud vond. Dat is de tweede activiteit waarmee we in 1805 Kinker zich binnen de maatschappij bezig zien houden. Op 5 december 1805 deden Jeronimo de Vries en Maurits van Hall in de Amsterdamse afdeling het voorstel om Bilderdijk uit Duitsland te laten terugkomen, en hem in de afdeling lezingen over de Nederlandse taal te laten geven. Het gevolg was een commissie met De Vries, Abraham Vereul, Helmers, én Kinker, tot taak hebbend de financiële grondslag te leggen, waardoor Bilderdijk zich in alle rust aan zijn taak kon wijden. Er werd een intekenlijst geopend. De inschrijvers verbonden zich drie jaar lang elk vijftien gulden per jaar voor Bilderdijs voordrachten te betalen. Alle op dat moment aanwezig zijnde leden van de afdeling tekenden. Intekening voor leden van buiten de maatschappij was mogelijk⁶⁰.

De moeite van de commissie schijnt echter vergeefs geweest te zijn. “Van de voorlezingen, in Amsterdam te houden, zou niets terecht komen. De dichter bleek, toen het er op aan kwam, weinig lust te hebben, om bij de Maatschappij van Taalen Dichtkunde op te treden”⁶¹. De reden van die “weinig(e) lust” is onbekend, maar moet misschien gezocht worden in de denkrichting die in de Amsterdamse afdeling zo sterk vertegenwoordigd was en die Bilderdijk waarschijnlijk weinig aansprak. In ieder geval stuurde een groep mensen (waarvan de meesten tot de Amsterdamse afdeling behoorden) aan Bilderdijk een flink bedrag om hem tegemoet te komen in de reiskosten van zijn terugkeer⁶². Aan Kinker zelf schreef Bilderdijk in 1806, kennelijk in antwoord op een vraag van Kinker, dat hij zich liever te Leiden dan te Amsterdam had gevestigd; om diverse redenen: de grotere rust

(die hij nodig had wegens "l'horrible faiblesse de tête, qui m'empêchait alors de parler à personne") en de universitaire privileges die hij daar kon genieten⁶³. Ook buiten de maatschappij om had Kinker zich trouwens al met Bilderdijs problemen bezig gehouden⁶⁴.

Bilderdijs relatie tot de maatschappij schijnt in die periode - en later - toch niet werkelijk gespannen te zijn geweest. Hij werd er zelfs honorair lid van⁶⁵. Op 10 januari 1811 droeg hij in de Amsterdamse afdeling zijn *Afscheid* voor en had bij die gelegenheid lof vooral voor Helmers en Loots (die de exponenten waren van het verzet tegen het Franse régime); maar óók voor Kinker, Van Lennep, en Klijn⁶⁶.

Een zaak waar de maatschappij eveneens in gemengd schijnt, maar die niet erg helder wordt, wordt aangeroerd in de correspondentie tussen Bilderdijk en H.W. Tydeman⁶⁷; hier is wél duidelijk een sfeer van achterdocht aanwezig. Op 27 september 1811 schrijft Bilderdijk aan Tydeman, dat anderdaags Kinker tegen hem zei, dat Rotterdam (d.i. de afdeling aldaar?) er vol van was dat hij een *Vaderland-sche Historie* schreef, en dat het grote opgang maakte; hij (Bilderdijk) had echter méér zekerheid nodig vóór hij er aan kon gaan beginnen. Iets later, op 31 oktober 1811, schreef hij ('t is niet helemaal duidelijk, of het om het eerder genoemde werk gaat, of om de publicatie van zijn *Winterbloemen*):

Bij mij is Kinker geweest, om mij te vertellen dat de stad Rotterdam vol was van uw bericht, 't geen men 't mijne noemde, en dat men heel heet was op dat werk. Nu onlangs zeide hij mij, dat de Hollandsche Maatschappij van Amsterdam haren Secretaris gezonden had, om er op in te tekenen, maar dat *Brave* geweigerd had de teekening aan te nemen, hetgeen ieder zeer intrigeerde.

Tamelijk duister (maar merkwaardig om de suggestie dat sommigen Kinker van boek-onderdrukkende praktijken konden verdenken) schrijft dan Tydeman op 1 december:

Men heeft verteld dat Kinker mede aan de boekpolice annex was. - Ik kan 't niet denken: 1. Omdat ik zijn karakter beter kenne; 2. Omdat gij klaagt over zoo lang verwijl met een paar versen. Anders was 't beter geweest, dat ik hem voor Meijer in den arm genomen had. Maar, ik had ook aan hem volstrekt geene relatie, en wilde er U zelf liefst buiten laten. Meijer had 't plan zien ontstaan en 't scheen hem te behagen.

Zelfs nog in 1814 lijkt de Amsterdamse afdeling, juist via Kinker, met Bilderdijk een financiële relatie gehad te hebben⁶⁸.

In ieder geval schijnen ook rond 1817 de richting-Kinker en de richting-Bilderdijk binnen de maatschappij nog op vriendschappelijke wijze met elkaar te hebben kunnen omgaan. In dat jaar kon men én Kinker én Bilderdijk plaatsen in één commissie, die een binnengekomen verhandeling over dichterlijke oorspronkelijkheid moest beoordelen⁶⁹. Pas in 1825 zien we van Kinkers zijde een vrij duidelijke poging om Bilderdijs wetenschappelijk oeuvre aan te tasten. In een brief aan Fabius stelt hij deze voor, om via een der afdelingen tot prijsvraagonderwerp in de

algemene vergadering te laten kiezen de vraag: "Is er grond om met den Heer Bilderdyk aan te nemen, dat de verandering der wortelklinkers in den verleden tyd der ongelijkvloeyende werkwoorden gezocht moet worden in een soort van nabootsing der verzwakking of vermindering welke een klank of galm ondergaat in zynen nagalm; welke verzwakking of vermindering van klank ons aan eene uitdrukking van het verledene doet denken [...]. De Maatschappij verlangt dat, in het bevestigend of ontkennend antwoord op deze vraag, alles wat de Heer Bilderdyk ter staving van zyn gevoelens daaromtrent in het derde deel zyner nieuwe taal- en Dichtkundige verscheidenheden, blz. 32 en volgende bijbrengt, naauwkeurig onderzocht en getoetst worde"⁷⁰. Fabius zat toen in het bestuur van de afdeling Amsterdam. Die vraag is echter in de voorprocedure niet door het bestuur geïnventariseerd. Misschien vond Kinker, of Fabius, achteraf de vraag toch niet zo geschikt.

Terugkerend tot het chronologisch overzicht: op 18 oktober 1806 vond de algemene vergadering weer plaats. Ditmaal te Amsterdam. Op voorstel van het bestuur aanvaardde men een rapport over uitbreiding der werkzaamheden; hierin was een discrepantie tussen Amsterdam en de andere afdelingen gegroeid. Op basis van dit besluit zou de maatschappij vanaf dan heten: de Hollandsche Maatschappij van Fraaije kunsten en wetenschappen. De uitbreiding van het object zou ook gevolgen hebben voor het getal (en de toerbeurt) der prijsstoffen.

Het lijkt voor de hand te liggen, dat deze schaalvergroting het gevolg is van de hierboven al genoemde ontwerpen en plannen mei/juli 1804 in de Amsterdamse afdeling ontworpen; terwijl Amsterdam deze plannen bovendien al in praktijk had gebracht. Juist in Amsterdam moet dus de behoefte er toe bestaan hebben; juist dáár moet die bredere visie aanwezig zijn geweest. Dan moet de groep-Kinker daar een belangrijke rol bij gespeeld hebben: juist die groep zag letteren en wijsbegeerte graag verenigd, en de beoefening ervan geïnspireerd door één visie. Misschien is het ook niet zo toevallig, dat de plannen tot uitbreiding aanvaard werden op een algemene vergadering, te Amsterdam gehouden: op die vergadering zullen er relatief veel Amsterdamse leden tegenwoordig geweest zijn. Echter hoeft er niet gedacht te worden aan een werkelijke oppositie tegen die plannen; sporen daarvan ontbreken.

Op een vergadering als deze schijnt de keuze der prijsstoffen - voor de laatste keer gebeurde dat op de oude manier - belangrijk. Als stof voor een prijsvers werd gekozen: 'De Mens' (namelijk vooral in zijn verhevenheid, en vermogen, boven de dieren; deze laatste toevoeging toont de hier aanwezige belangstelling van 'moderne' aard voor de samenhang en de verschillen tussen de levensvormen aan). Verworpen werd het onderwerp 'De hervorming van Luther'. - Bij de keuze van de stof voor de prijsverhandeling staakten de stemmen. Daarom besloot men twee onderwerpen te nemen. Het eerste was: de staat van het Nederlands toneel in heden en verleden, en welke die staat behoorde te zijn. Hierboven viel al eerder op de aandacht van de Amsterdamse afdeling voor het behoud van het Nederlandstalig toneel; men dacht zelfs aan de oprichting van een toneelschool. Het tweede onderwerp was: een proeve van een Hollandse prosodie, "oordeelkundig gegrond, en door het gehoor getoetst aan de uitspraak onzer taal door het beschaafde gedeelte

onzer Natie, en toegepast op het rhythmus en Metrum der Ouden, in zoo verre beide in onze hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd". De vraag spreekt, als verzoek om analyse en normering, voor zichzelf. Maar ook hier is het een poging, om in deze 'Franse' tijd niet alleen het Nederlands zijn plaats te laten behouden, maar ook om daarbij leiding te geven. De vraag naar het ontwerp van een Nederlandse prosodie behoort op één lijn geplaatst te worden met de eveneens door de maatschappij gewenste of al gerealiseerde ontwerpen voor spelling en grammatica. Het lijkt mij niet overdreven te stellen, dat de maatschappij via deze ontwerpen en door haar uitgaven fungeerde als de 'think-tank' van Nederland op taalgebied. Wat de laatste vraag betreft, naar het ontwerp voor een prosodie: hier behoeft niet noodzakelijk aan een Amsterdamse voorkeur gedacht te worden - al zal juist Kinker straks de winnende inzender blijken te zijn⁷¹. - Overigens werd Van der Palm voor het komende jaar tot voorzitter gekozen.

Op de eerstvolgende vergadering - de 'eerste' van de Hollandsche maatschappij, de 'achtste' van de Bataafsche - te Leiden, op 26 september 1807, treffen we Kinker bij de aanwezigen. Interessant zijn de verslagen uit de afdelingen. In Amsterdam bloeide alles. Er waren bijeenkomsten, in de winter om de veertien dagen, in de zomer maandelijks. Elke vergadering werd door de voorzitter geopend met een "uitgewerkte Aanspraak", "welke meestal ter inlichting diende tot die Stoffe, welke de Redenaar die vervolgens zou optreden, wilde behandelen". Alle spreekbeurten werden vervuld door "uitmuntende mannen", waarbij de vakken van wetenschap, kunst of smaak, en wijsbegeerte, dicht-, zede- en natuurkunde elkaar beurtelings afwisselden. Rotterdam, dat ook bloeide, kende kennelijk minder afwisseling. Ook daar waren nu elke maand twee bijeenkomsten. Na een lezing werden door de spreker of door anderen poëtische bijdragen geleverd. Voor eigen rekening was al een speciale bundel mengelverzen uitgegeven⁷². Uit deze beschrijving zou men wellicht mogen concluderen tot een wat minder 'universele' aanpak te Rotterdam. Van Leiden horen we weinig. Dát Leiden er wat andere inzichten op nahield, kan blijken uit het feit dat er dit jaar wel anderssoortige prijsstoffen werden uitgeschreven (een lofrede op Spinoza; en, als - nieuwe - prijsstof terzake van een theorie van een schone kunst buiten de dichtkunde: een vergelijking van de bouwkunst der oosterse en westerse volken), maar dat er toch wéér een prijsvers opgegeven werd ('Het beeld van Pygmalion door de kunst beziel')⁷³ en eveneens als gebruikelijk een 'gewone' prijsverhandeling ('Waarin bestaat het wezen der welsprekendheid?'). Dit ondanks een betoog van Amsterdamse zijde, dat er dit jaar wegens de nieuwe opzet géén dichtkundige prijsstof behoorde uitgeschreven te worden, noch een theoretische verhandeling op dat terrein gevraagd. Het voornamelijk Leids gezelschap gaf echter geen krimp. Wellicht was de bedoeling een voorzet voor het doel van Van der Palm te geven, niet alleen in Leiden maar in heel Nederland om zijn welsprekendheid befaamd.

Tenslotte kwam men tot de voorzitterverkiezing. Voor het komende jaar was Amsterdam weer aan de beurt⁷⁴. Als secretaris had Amsterdam al aangewezen de jonge Brender à Brandis. Als trio kandidaten voor het voorzitterschap werd voorgesteld: Kinker, J.R. Deiman en mr. C. Vollenhoven.

Hierdoor werd de vergadering slechts de gelegenheid geboden een zeer persoonlijke keuze te doen, want die drie behoorden duidelijk tot eenzelfde groep, met een voorkeur voor een bepaald programma. Deiman zal ik later bespreken, wanneer Kinker in de maatschappij zijn dood zal herdenken; maar al eerder is zijn verdediging van Kant genoemd. Meester Cornelis Vollenhoven had óók Kant-interesses, zoals al in zijn proefschrift te constateren valt⁷⁵. Deze Amsterdamse advocaat zou nog opklimmen tot waarnemend minister. Zijn hele leven had hij belangstelling voor het onderwijs aan armen. In de Napoleontische tijd woonde hij te Parijs als censeur impérial voor de Hollandse taal⁷⁶. Kinker en hij kenden elkaar al vanuit de Amsterdamse rechtswereld: in 1801 waren zij beiden aangesteld om samen de gelden van Johanna Bertrand te beheren⁷⁷. Vollenhoven was - hij ook weer! - lid geweest van Concordia et Libertate, waar hij onder meer sprak over Maecenas⁷⁸. En ook Vollenhoven was - alweer - vrijmetselaar: in 1808 zou hij tot diegenen behoren, aan wie het toezicht over het Blindeninstituut (een initiatief vanuit de vrijmetselarij) opgedragen werd, nadat het eerste fundament daartoe door een groep met Kinker gelegd was⁷⁹. In 1817 zou hij samen met Kinker in het landelijk bestuur van de vrijmetselarij zitten, evenals in 1818⁸⁰.

Uit dit trio werd "met eene groote meerderheid van stemmen" Kinker gekozen. Van een wijziging in het beleid, in het seizoen 1807-1808, blijkt niets - maar voorzover er een wijziging nodig gevonden was, was die al juist doorgevoerd, zoals blijkt uit de aangenomen uitgebreide doelstellingen van de maatschappij, iets eerder. Er vinden wel kleine (blijvende) veranderingen in de notulen plaats⁸¹. De algemene vergadering gaat vanaf nu twee dagen duren. En er worden bepaalde accenten gelegd, straks, in de speeches van voorzitter en secretaris.

Hoewel hij niet, gelijktijdig, voorzitter was van de afdeling Amsterdam - dat was dit jaar Helmers⁸² - blijkt Kinker in zijn eigen afdeling dit seizoen zeer actief geweest te zijn. Dit is vaststelbaar aan de hand van het, dit jaar, zeer concrete verslag uit de afdelingen. Ik vermeld voor dit jaar de gebeurtenissen in Amsterdam, omdat bij afwezigheid van echte eigen notulen van de afdeling het tot nu toe nauwelijks mogelijk was te zien wat aldaar de leden interesseerde. Het verslag luidt, wat de gewone voordrachten betreft:

De Amsterdamse Afdeeling heeft gedurende de laatstverloopen Winter hare Vergaderingen geregeld tweemaal in de maand gehouden en ook de Zomermaanden hebben hare werkzaamheden niet geheel en al gestaakt. - Het talrijk opkomen der leden heeft ook dit jaar zoo veel als immer den goeden geest gekenmerkt, welke deze afdeeling bij voortduring onderscheidt. De Vergaderingen werden alle met eene gepaste Voorafpraak door den Voorzitter geopend, welke meestal ter voorbereiding, opheldering of inleiding dienden tot de stoffe welke de spreker van elken avond stondt te behandelen. De Spreekbeurten zyn alle op eene dezer afdeeling waardige wijze vervuld geworden, door mannen, wier gevestigde roem in de onderscheidene vakken van Wijsbegeerte kunst of smaak alle loftuitingen in dezen overbodig maakt. - Verscheidenheid van werk-kring had eene Verscheidenheid van onderwerpen ten gevolge, welke elkanderen in de aangenaamste afwisseling vervingen, zoo dat de vergaderde leden nu eens met hunne aandacht den wysgeeri-

gen dichter op zijde zweefden, wanneer deze in de Kragtige taal zyner Kunst, het pronkstuk van het geschapene, den mensch, als redelyk wezen en in Zijne hooge betrekkingen als zoodanig, naar waarheid afmaalde; - dan eens den wijsgeerigen Natuur-onderzoeker verzelden, wanneer hij, door de dikke nevelen van het verlede heenen, en in de afgelegenste gewesten der bekende Waereld, den vermoedelyken Oorsprong van het menschelyk geslacht poogde uittevorschen; - nu, door den wijsgeerigen redenaar geboeid wierden, die ongeloof en bijgeloof, ter bepaling hunner meer of min nadeeligen invloed op de zedelijke beschaving van het menschdom in de onfeilbare schaal der waarheid afwoog, - of den waereldburger in al deszelfs luister, met de volle kragt der welsprekendheid afschetste; - dan wederom den lofredenaar erkentelyk toejuichten, die, met al het vuur van den kunst-lievenden jongeling de Verdiensten van eenen Shakespeare hulde deedt en den Hamlet tegen onbillyke aantijgingen verdedigde; - nu eens met den welsprekenden beminnaar der letteren en geschiedenis naar Rome snelden en, op den pausselyken zetel, eenen Leo den Xen bewonderden; - dan wederom met den rechtsgeleerden onderzochten of en bewezen vonden dat de ordonnantien van Philips II, betrekkelyk de crimineele rechtspleging van den jare 1550, wijsheid en menslievendheid ademden en dat verlichte schrijvers en wetgevers van latere dagen beginsels als *nieuw* hebben voorgedragen en verordend die reeds daar in gevonden wierden; - nu wederom den ouden Homeer, herrezen, in hun midden tegenwoordig te zien en een gedeelte Zyner Odyssee uit zynen eigen mond optevangen; - dan weder aan de lippen van den Vaderlandschen dichter hingen, wanneer deze, met de keurigste verwen zyner kunst, den daggod schetste en de lotgevallen van de ongelukkige dochter van Peneus, de bekoorlyke Daphne's, uit de eeuw der fabelen terug riep; - of eindelyk met den diepdenkenden wijsgeer eene critische ontwikkeling der hart-tochten beproefden en de aanmerkingen van deskundigen uitnoodigden en inwonen.

Hier is helaas de verslaggeving nog net niet concreet genoeg: namen worden niet genoemd. Het is desondanks verleidelijk om bijvoorbeeld in "den wysgeerigen dichter" Kinker te vermoeden. Maar hoe illustratief is deze opsomming voor de sfeer in de Amsterdamse afdeling! Hoe duidelijk blijkt dat uit onderwerpen - letteren en wijsbegeerte nog daargelaten - als de vermoedelijke oorsprong van de mens (sprak Deiman daar soms over?), en het wereldburgerschap! Dat laatste, het ideaal van het cosmopolitisme, was een geliefkoosd item, zowel van Kinker als van alle 'progressieven'⁸³.

Maar het rapport met betrekking tot Amsterdam noemt nog meer. Er waren ook speciale samenkomsten geweest. Zo was er een feestelijke bijeenkomst ter inwijding van het door Straalman geschonken spreekgestoelte. De avond was luisterrijk door de vele aanwezigen, door "de welsprekende en toepasselyke voordragt van den algemeenen voorzitter" - Kinker dus -, door de muziek en door een voordracht van Helmers. Minder vreugdevol was de samenkomst waarin het overlijden van de oud-voorzitter van de afdeling, Johan Rudolph Deiman, herdacht werd, op 17 maart 1808. Bij die gelegenheid hield de vriend van Kinker, bestuurder Doornik, een rede. Daarna stond hij het spreekgestoelte af aan Kinker, "die in een voortreffelyk dichtstuk aan den uitstekenden man, zynen boezemvriend, op eene zyner

waardige wyze hulde deed". "Wat zullen wy hier byvoegen?" - zo merkt de algemeen-secretaris in zijn verslag op; "Onze Deiman heeft by Ul. geenens lofredenaar nodig; het ware noodeloos U te herinneren hoe veel deze Maatschappij, hoe veel deze afdeeling aan hem te danken, hoeveel zy in hem verloren hebben".

Deiman (1743-1808), oud-voorzitter van de afdeling, lijkt daar dus één van de drijvende krachten geweest te zijn; én hij was een boezemvriend van Kinker. Ook Van Hall noemt hem Kinkers "vriend en medearbeider"⁶⁴. In deze arts ontmoeten we iemand, die als scheikundige zelfs Europese vermaardheid bezat⁶⁵, maar die ook in filosofisch opzicht tot de onderzoekers en vernieuwers behoorde. Overal wordt opgemerkt dat hij een der eerste Nederlandse Kantianen was. Hij was lid van talloze genootschappen, en ik vind óók hem weer terug in Concordia et Libertate, waar hij vele malen sprak. Een Deiman typerend onderwerp is zijn aldaar in 1800 gehouden verhandeling over de vraag of de levenskracht een bijzondere kracht is, onderscheiden van de algemene grondkracht der stof. Een probleem dat ons ook nu nog intrigeert, maar dat in die dagen precair gelegen zal hebben. Hij sprak er ook over Fichte en Kant⁶⁶. In de wijsbegeerte waren Kinker en Deiman dus verwante geesten. Dat blijkt mede uit een co-productie van beide vrienden. In 1805 publiceerde Deiman: *De geest en strekking der critische wijsbegeerte, in een kort overzicht voorgesteld*⁶⁷. De titel van het werk spreekt voor zichzelf. In zijn voorwoord benadrukt Deiman dat hij niet alle aspecten van het Kantianisme wil weergeven, maar dat zijn betoog er op ingericht is, aan te tonen, dat de *geest* van het Kantianisme overal één is.

Deimans betoog is een prozabetoog; maar in zijn voorwoord verwijst hij naar nog een tweede deel, dat anders is: "Een dichtstuk, dat dien zelfden geest zinnelijk voorstelt. Het verheven en waarlijk Dichterlijke beeld, door KANT zelven zoo gelukkig gekozen, om de betrekkelijkheid onzer kennis aanschouwbaar te maken, is de hoofdgedachte van deze zinnelijke voorstelling. Het land der Waarheid, de Natuur namelijk, en de wetten volgens welken wij haar kennen, is voor de juiste verbeeldingskracht van dien wijsgeer, een Eiland, van alle zijden omringd door een immer woelende zee, de verblijfplaats van den schijn, geboren uit onze bespiegelingen, telkens wanneer wij willen antwoorden op de vragen: "Wat is de natuur buiten onze wijs van kennen? en, welke is de grond van haar aanwezen, buiten de wetten van ons kenvermogen?" - Deze zee vol allerhande bovennatuurkundige harsensschimmen treffen wij overal aan, waar wij dit Eiland willen verlaten. Dit Dichtstuk heeft de form van eene Dichterlijke uitboezeming, bij het graf van KANT. WAARHEID, SCHOONHEID en DEUGD door dien wijzen zoo gelukkig ontleed en uiteengezet, maar ook wederom in het schoonste en smeltendste verband opgenomen, kunnen beter door middel van het opgegeven beeld, dan door eenig ander zinnelijk bekleedzel, voorgesteld worden".

Met deze verwijzing naar een tweede deel: een uitboezeming bij het graf van Kant, en met deze passus die tegelijk inhoudsopgave en recensie is, doelde Deiman op Kinkers *Gedachten bij het Graf van Immanuel Kant*, eveneens in 1805 verschenen, mogelijk samen met Deimans werk⁶⁸.

Deze *Gedachten* waren door Kinker al voorgelezen in *Concordia et Libertate*, en in *Felix* op 2 en 3 april 1805⁸⁹. Waarschijnlijk heeft hij dat ook wel gedaan in de Hollandsche Maatschappij, gezien het verband met de tekst van Deiman en gezien beider positie in de Amsterdamse afdeling.

Kinkers gedicht telt vijfenzestig strofen. Het maakte door zijn dichterlijkheid en door het aanwezige visionaire element veel indruk op de tijdgenoot⁹⁰. De eerste strofe treft al door het 'brede' geluid:

Gij, die donkere gedachten,
 Die sluimerend woelen in 't gemoed
 En kiemende op ontwikkeling wachten,
 Met volle kracht ontwaken doet -
 Breng, Dichtkunst, breng, door uw vermogen,
 Mij uwe beelden stout voor oogen,
 Omkleed elk denkbeeld met uw' glans;
 Geef het gedaante, zwier en leven;
 Doe me in een nieuwe schepping zweven;
 Vertoon me een' heldrer' Hemeltrans!

en in andere strofen treft het beeld van de zo beperkte aardse kennis, niet meer dan een eiland, een ruimtevaartuig in het heelal:

o KANT! - gij zaagt aan alle zijden
 Het Eiland der Natuur bespied.
 Gij zaagt het immer voorwaarts glijden,
 Rondsom begrensd door 't eindloos Niet.
 Gij zaagt het in de ruimte zwellen
 En langs de tijdlijn nedersnellen,
 Die nooit begon, nooit enden zal;
 Gij hoordet de ijzren noodlots keten,
 Alleen door de eeuwigheid te meten,
 Zich rinkelend slingren om 't Heelal.

Ook gij begaaft u op die stranden,
 (Waar 't Eiland zich door d'Oceaan
 Van alle zijden aan ziet randen)
 Om langs die grenzen om te gaan.
 Daar hebt gij iedre bocht berekend,
 Dat drijvend Eiland afgeteekend,
 Zijn eerste Wetten opgespoord;
 Gij wist die wetten in ons-zelfen
 Als in hunn' oorsprong op te delven
 En vondt den maatstaf van het oord.⁹¹

De band Kinker-Deiman is echter nog steviger dan zich reeds uit het voorgaande laat vermoeden. Deiman behoorde met Kinker, Van Hemert, Schröder en anderen tot de groep die zich welbewust in de vrijmetselarij liet opnemen, om zo in verlichte

geest te werken aan algemeen-menslievende doeleinden⁹². Bij de opname van Deiman in Kinkers loge La Charité in 1805 schreef Kinker dan ook een *Tafel-lied*⁹³. Beiden behoorden zij, wat later, tot de oprichters van het uit die kringen gestimuleerde Instituut voor onderwijs aan blinden. Het was aan zijn "waardste vriend" Deiman, dat Kinker in 1807 zijn *Brieven van Sophië aan Mr. Rhijnvis Feith* opdroeg. Bovendien informeert Kinker ons bij die gelegenheid, dat hij Feiths *Brieven aan Sophië* pas had leren kennen, toen Deiman hem zijn exemplaar daarvan geleend had. Ook in zijn noten bij het *Alleven* verwijst Kinker naar Deiman.

Dit is de achtergrond, waartegen we de herdenking van Deiman door J.E. Doornik en Kinker, in de Amsterdamse afdeling, moeten zien. Doorniks rede en Kinkers *Klaag-zang* werden tezamen uitgegeven⁹⁴. Kinkers zang is indrukwekkend. Hij geeft een doorvoelde beschrijving van de woede, wanhoop en droefenis, die hem troffen bij het overlijden van zijn vriend. Dan valt hem het gelukkige beeld in van de oude olm, die, hoewel al gestorven, dient tot steun voor het nieuw opklimmend groen. Deimans nagedachtenis heeft invloed. En in gloedvolle verzen beschrijft Kinker de rijkdom van het onderzoek en van de gedachtenwereld van Deiman. Natuurwetenschappelijke en filosofische beelden weeft Kinker in één tapijt, als om de eenheid van heelal, natuur, ziel, Godheid - zoals ook Deiman die voelde - te benadrukken. Uit die eenheid is het nauwelijks mogelijk een citaat te kiezen. Moge het dan een lang citaat zijn:

Toen hij [Deiman] ons 't gebied deed naadren,
Waar Natuur zich in haar' vloed,
Door ontwikkeling en verbinding,
Rijk in wissling kennen doet -
Waar ze in fijne onzichtbre stroomen,
Met het meer, dat ons omringt,
De aarde onmerkbaar houdt omzwachteld,
En door 't ruim der Schepping dringt -
Waar ze ontelbre zeilsteenkrachten
Als een vliegend heir gebiedt,
En, met vloeiend vuur gewapend
Door onkenbre holen schiet,
Tot ze in 't evenwigt slechts rust vindt
En, wat weêrstand biedt, verplet,
En, wat ledig of ontbloot is,
Weêr vervult door de eigen wet -
Toen wierd ons een baan geöpend,
Die, oneindig als natuur,
Waarborg blijft voor de onverbreekbre
Keten van haar' stand en duur.
Ja, dat gruis, die korlende aarde,
Onbewerktuigd voor het oog,
Nietig, slechts bekend door zwaarte,
Magtloos zinkend, dor en droog,
Slaapt. - 't Bezielend vuur der krachten

Raakt het onbezield gevaart',
En het voegt zich vlijend zamen
Wordt gevormd, gevoelt en baart:
Duizend krachten, nooit te kennen,
Schieten tot zijn vorming voort;
't Is als of 't bevel: "Het zij er!"
In zijn binnenst' wordt gehoord.
Alles vliegt, met rusteloze aandrift,
Schijnbaar ordeloos daar heen;
Maar een eeuwige verwantschap
Roept 't onstuimig heer tot één.
Waar twee hatende elementen
Oorlog voeren, of, in strijd,
Met onoverwinbren afkeer,
Gistend wijken, wijd en zijd,
Staan bemiddelende krachten,
Midden in het doodsgevaar;
't Oproer wordt gestild en vreedzaam
Vloeit weêr alles tot elkaër.
Zie dit dierlijk kwijnend ligchaam,
Daar het op den bodem rust,
En waarin 't verdrukte leven,
Schijnbaar reeds is uitgebluscht.
't Heeft geen vloeistof meer, die, voedend,
't Kwijnend vuur des levens wekt,
Maar een walm, die zwarte ontbonden
Koolstof met zich opwaards trekt;
Dan - een scherpe stroom dringt golvend
Met vernieuwde veerkracht aan,
En doet straks de vlam des levens
Onbelemmerd opwaards gaan.
Doch, wat waag ik me, ongewijde,
Op een grondgebied, waar hij
Thans mijn gids niet meer kan wezen,
Thans voor mij een woestenij?
Aan zijn zijde, naast hem tredend,
Zag ik, schoon slechts vreemdeling,
Op dien weg, bedekt met neevlen,
Iets, bij flauwe schemering:
'k Dacht daar 't schoon wijsgeerig stelsel
Diep in beider ziel geplant,
Aan zijn hand geleid, te ontdekken:
'k Huwde LAVOISIER aan KANT.⁹⁵

Dit lezende kan ik het met Van Hall eens zijn, wanneer hij zegt, dat het wel waar is dat over sommige van Kinkers beste stukken een "donker en geheimzinnig floers" verspreid ligt (en dat sommigen daarom meenden dat een wijsgeer geen dichter zijn kon), maar dat desondanks Kinkers beste dichterlijke voortbrengselen

uit die tijd dateerden, toen hij mét Deiman en anderen als echte priesters der waarheid de nieuwe wijsbegeerte uit Koningsberg verdedigde⁹⁶. Inhoeverre in het bovenstaande citaat nu de door Deiman en Kinker gevoelde eenheid in de natuur wèrkelijk bij Kant terug te vinden is, lijkt me een nader onderzoek waard. Is het thema van de hier geschilderde, strijdende schepping niet al veel ouder? Valt hier bijvoorbeeld niet ook te denken aan de chaos en kosmos van de Kinker welbekende Willem van Swaanenburg, vol elkaar afstotende en aantrekkende elementen? Staan we hier ook niet in de wereld van Haydns *Schepping*? of in die van het chemisch huwelijk, en van *Die Wahlverwandschaften*? Is hier de natuur van Deiman en Kinker soms al de natuur zoals ontwaard in de evolutieleer en de nieuwe biologie? Aan het einde van de geciteerde passage suggereert Kinker dat Deiman zijn Vergilius was in deze voor hem nieuwe, Danteske wereld. Maar - is die wereld der natuur, door Kinker beschreven, nu eigenlijk middeleeuws, renaissancistisch, of zelfs romantisch⁹⁷? Het is in ieder geval overduidelijk dat gedichten als dit in menig opzicht een aparte studie verdienen, die de juiste achtergrond bij de inhoud verschaft.

3. Worsteling met de tijd

Ik keer terug tot de door Kinker geleide algemene vergadering van 1 oktober 1808. Hij opende die vergadering met een redevoering over het verheven doel der kunsten en wetenschappen⁹⁸, die volgens de notulist "uitmuntend" was.

Uit het verslag van de secretaris (hierboven al benut om de gang van zaken in de Amsterdamse afdeling te schetsen) komt nog een enkel interessant feit naar voren. Zo meldde deze, dat er opmerkingen gehoord werden, dat de maatschappij dit laatste jaar met minder veerkracht en geestdrift werkzaam was; ofwel - als men het positiever interpreteerde - dat de maatschappij pas op de plaats maakte. Volgens de secretaris was deze visie onjuist.

Toch is dit 'gerucht' belangwekkend genoeg om er even bij te blijven stilstaan. Het kan immer een weergave zijn van de indruk, die men van de maatschappij had juist ten tijde van het bestuur-Kinker. Kan het zijn dat de equipe-Kinker minder bestuurlijke slagkracht had dan wenselijk was? Of bestond er een onderstroom in de maatschappij, die de juist door dit bestuur gewenste richting tegenwerkte? De gegevens ontbreken.

Er kan - ook en juist als we de door de secretaris gemelde maar bestreden mening serieus nemen - nog een andere factor zijn, die het gevoel van stilstand bevorderd of in de hand gewerkt heeft.

In 1806 was onder druk van Napoleon diens broer Lodewijk aan dit land opgedrongen als koning van Holland. Een geweldige klap, in psychologisch opzicht, voor eenieder die het goede voorhad met de 'Nederlandse' cultuur. Zeker in het begin viel niet te vermoeden, dat deze importvorst heel wat meer voor die cultuur zou overhebben, dan bijvoorbeeld prins Willem V ooit over had. Heel Nederland had te kampen met een nationale depressie; en al het vaderlands en patriots gebrul over de fiere Bataven, die al sinds Claudius Civilis van nature behept waren geweest met

onafhankelijkheidszucht en aangeboren republikeinse gevoelens, bleek achteraf almachtig weinig om het lijf gehad te hebben. Een organisatie als de Hollandse maatschappij, die zich min of meer het schild waande waarachter de Nederlandse taal dekking kon zoeken, zal in het daarop volgende seizoen 1807-08 wellicht te kampen hebben gehad met défaitistische gevoelens. Iets daarvan komt mogelijk tot uiting bij een ander punt door de secretaris in zijn verslag naar voren gebracht: het algemeen bestuur had zich namelijk, "na rijpe deliberatie", op 11 mei 1808 aan de Koning van Holland laten voorstellen. De koning had zich toen gunstig over de maatschappij uitgelaten.

Nu was dat bezoek natuurlijk onvermijdelijk, wilde de maatschappij ooit nog met succes iets van belang verrichten. Lodewijk was in deze tijd bezig met het inventariseren en doorlichten van de Nederlandse culturele organisaties, om te zien wat er werkelijk van waarde was en om vervangende organisaties, zoals het Koninklijk Instituut, op te richten. De maatschappij zou zich als het ware uit de markt geprijsd hebben, als zij zich niet van een zekere mate van koninklijke protectie verzekerd had. In het vervolg zou trouwens niet blijken, dat de maatschappij aan Lodewijk méér gunde dan waarop hij als staatshoofd recht had. Wat Kinker zelf betreft: als we het in de door hem geredigeerde *Herkaauwer* geschrevene beschouwen als zijn eigen standpunt, dan stond hij wantrouwend tegenover Lodewijk als exponent van het Franse cultuurimperialisme, maar kon althans Lodewijks persoon nog wel zijn goedkeuring wegdragen. Want er is wel enige waardering voor de "goede sukkel", die de kunsten en wetenschappen bevorderde, en die zelfs "een zweem van de volksverlichting, waarvan hij zeker ook wel eens had hoozen spreken"⁹⁹ bezat.

Maar terugkerend tot bloei dan wel stilstand van de maatschappij: volgens de secretaris bloeide zij wel degelijk. Hij had daartoe een aantal criteria. Rotterdam bijvoorbeeld had wel negenendertig nieuwe leden aangetrokken (men vraagt zich af: hoe was in dat geval de toestand te Amsterdam - was die afdeling uitgebloeid? Was het verzadigingspunt langzamerhand bereikt?); de financiën waren gezond (inderdaad iets uitzonderlijks in die dagen). Maar vooral: de beste geesten der natie waren nu in de boezem der maatschappij verenigd. Uitgebreid ging de secretaris in op de door de maatschappij gewenste "invloed op den publieken geest". Die invloed was vooralsnog moeilijk te bepalen. Het was pas sinds kort (!), dat de maatschappij een houding aangenomen had en zich op een hoogte geplaatst had, geschikt "om op den publieken geest, dat raadselachtig en wispelturig verschijnsel, werkzaam te zyn". Die geest diende men te behandelen als een alcoholist die ontwennen moet, en aan wie men langzaam-aan geschikt voedsel moest geven. De tijd zou beslissen of dat doel bereikt zou worden!

Uit deze houding valt vrij duidelijk te zien, dat dit bestuur nogal verstrekkende opvattingen had over de taak van de maatschappij: kennelijk moest de hele Nederlandse samenleving baat vinden bij de in haar midden bedachte remedies. Er is hier een duidelijk gidsbewustzijn. Dat bewustzijn is naar mijn mening ook terug te vinden in een keuze van de prijsstoffen, dit jaar. Als vraag werd uiteindelijk opgegeven: is de wijsgerige behandeling van de theorie der schone kunsten en wetenschap

pen voor de bloei daarvan nuttig of schadelijk? Een vraag, mijns inziens gekozen, omdat daaruit het praktisch nut van de beoefening van zoiets als de critische wijsbegeerte zou moeten blijken¹⁰⁰. En in het taalkundige koos men (wegens staking der stemmen) voor twee vragen: welke algemene vereisten leveren een zodanig volledig begrip van taal, dat dat begrip tot maatstaf kan strekken er de volmaaktheid van een taal aan af te meten? en daarnaast: welke regels behoort men in acht te nemen in het verrijken der moedertaal, bij het smeden van nieuwe woorden of het aannemen van nieuwe of vreemde woorden uit vreemde of aanverwante talen? Dit laatste was uiteraard van groot praktisch belang, gezien de benauwde positie waarin het Nederlands op dat moment ten opzichte van het Frans en Duits was komen te verkeren. Voor het overige werd als object voor een lofrede gekozen: Erasmus.

Als voorzitter voor het volgend verenigingsjaar werd uit een Rotterdams trio benoemd: Tollens. Als algemeen secretaris was door Rotterdam al benoemd: mr. Abraham Siewerts van Reesema. Deze laatste zal de komende decennia voortdurend tot de leidende figuren van de maatschappij blijven behoren. Kinker schijnt hem bijzonder gewaardeerd te hebben: in brieven aan Immerzeel laat hij deze steeds de groeten aan Reesema overbrengen¹⁰¹. De waardering was wederkerig: wanneer Kinker overleden is, zal Reesema hem, als algemeen secretaris, op 20 september 1845 in werkelijk gevoelde bewoordingen herdenken.

Tenslotte: tijdens deze vergadering werd nog besloten over de bekroning van de binnengekomen inzendingen. Hierbij behoorde een verhandeling ingestuurd op de vraag naar een 'Proeve eener Hollandsche Prosodia'.

Die verhandeling was al iets eerder besproken in de bestuursvergadering, voorafgaand aan de algemene vergadering. Het beoordelingsrapport¹⁰² bleek eenduidig: de verhandeling verdiende goud. Maar er was tevens iets uitzonderlijks aan de hand. Bij de beoordelaars waren er, die hadden geadviseerd "om aan den Schryver dezer Verhandeling buiten de gouden eerpenning, nog een ander blyk van erkentenis aan te bieden voor de onbegrypelyke moeite en arbeid welke aan het bewerken van dit onderwerp zyn verknogt geweest". Het bestuur was het hiermee eens geweest en het had besloten om, ter vaststelling van het precieze daarvan, aan de algemene vergadering voor te stellen een commissie te formeren, bestaande uit Van der Palm, Helmers, Tollens, Van Hall en G.G. Clifford.

Op de algemene vergadering van 1 oktober - Kinker was toen nog steeds niet bekend gemaakt als auteur van de verhandeling - werden én het voorstel van de bekroning met goud, én het voorstel om door de genoemde commissie een bijzonder eerbewijs te laten bedenken, aanvaard; al werd de instelling van de commissie naar de volgende dag verschoven.

Die volgende dag werd de vergadering gepresideerd niet door Kinker, maar door Helmers, de voorzitter van de Amsterdamse afdeling: toen pas werd het naambriefje geopend en Kinker als de auteur bekend gemaakt. Kinker had zich dus, zoals het hoort, op dat moment als voorzitter teruggetrokken. Helmers wenste Kinker geluk, waarna hij door Kinker "in gepaste bewoordingen" bedankt werd¹⁰³.

De volledige titel van Kinkers lijvige en fundamentele studie luidt: *Proeve eener Hollandsche prosodia, oordeelkundig gegrond op, en door het gehoor getoetst aan de uitspraak onzer taal, door het beschaafde gedeelte onzer natie, en toegepast op het rhythmus en metrum der ouden, in zoo verre beiden in onze Hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd*. En zeker niet ontoepasselijk was het op de titelpagina door Kinker geciteerde motto uit Horatius' *Ars Poetica*: "Si modo ego et vos / scimus inurbanum lepido seponere dicto, / Legitimumque sonum digitis callemus et aure" waarin Horatius wijst op de plicht het ruwe en onbeschaafde uit de taal te verwijderen en het juiste rythme te hanteren.

De *Proeve* werd in 1810 gepubliceerd in de *Werken* van de maatschappij¹⁰⁴ en is de gehele negentiende eeuw door vrijwel kritiekloos bewonderd. Nog in 1922 meende Kossmann in zijn *Nederlandsch versrythme*, dat Kinkers theorie nog nooit volledig door een nieuwere theorie was vervangen¹⁰⁵. G.J. Vis gebruikte het werk als een der voornaamste bronnen om Kinkers literaire theorie toe te lichten¹⁰⁶ - reden waarom ik de *Proeve* hier verder niet bespreek, afgezien van de volgende opmerkingen over de entourage van het boek bij zijn verschijnen.

Met enige verbazing kan men constateren, dat Kinker in zijn voorrede zich enigszins excuseert voor het feit dat het boek slechts "voorbereidend" is: een volledige ontwikkeling van een Hollandse prosodie zou nog steeds ondernomen moeten worden. - Echter kan men alleen maar over Kinkers werkkraft verbaasd staan; had een ander alleen maar dit werk voltooid, dan zou hij zich al een ereplaats in de literatuurgeschiedenis verworven hebben. Daarnaast valt op, dat Kinker in zijn na de voorrede volgende inleiding melding maakt van de "dit jaar" uitgeschreven prijsstof. Valt hieruit te concluderen, dat zijn studie dus in één jaar voltooid werd? Of - had de snelle voltooiing van het werk iets te maken met een poging van een concurrent hem vóór te zijn? Kinker zelf schreef in 1808 in de *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*¹⁰⁷ een recensie van G. Hesselinks datzelfde jaar verschenen *Hollandsche dichtmaat en prosodie, toegepast op het rhythmus en metrum der ouden, in zoo verre beiden in onze Hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd*. Ook dat werk had met de maatschappij te maken: in het begin van zijn recensie wijst Kinker erop (naar het schijnt enigszins geïrriteerd), dat volgens Hesselinks eigen zeggen diens studie geïnspireerd werd door dezelfde prijsvraag van de maatschappij; Hesselink meende echter, dat hij door de bewoordingen van de prijsvraag teveel beperkingen kreeg opgelegd en wilde de zaak ruimer behandelen. Volgens Kinker is dit laatste feitelijk helemaal niet gebeurd.

Hierin heeft Kinker gelijk: men hoeft Hesselinks werk slechts ter hand te nemen. Alleen schijnt nu wel de vraag: waarom stuurde Hesselink zijn verhandeling dan niet in? Is hier sprake van een onzichtbaar conflict in de boezem van de maatschappij? Een botsing tussen stromingen? Hesselink, een predikant, had zich door theologische en filosofische publicaties naam gemaakt. Behoorde hij soms tot een groep die het met de richting-Kinker in de maatschappij of elders niet zo goed kon vinden¹⁰⁸?

In ieder geval is het heel goed mogelijk, Kinkers studie te zien als het derde luik

in de nu volledige triptiek van de spelling-Siegenbeek, de grammatica-Weiland en de prosodie-Kinker. Misschien werd de prijsvraag juist uitgeschreven om die reden. Dat zou wel een zeer bewuste 'politiek' van de zijde van de maatschappij veronderstellen, maar toch eigenlijk niet vreemd zijn, gezien de af en toe nadrukkelijk beklemtoonde rol die zij had als leidster van de Nederlandse cultuur. Men heeft dan een aantal duidelijke doelen gewild.

Als een geringe bijdrage aan de geschiedenis van de waardering van de *Proeve* moge ik het volgende nog toevoegen, dat onopgemerkt gebleven is. In 1810 liet de derde klasse van het Koninklijk Instituut een inventarisatie maken van studies die de theorie der schone kunsten betroffen. De met die taak belaste commissie maakte ook een uittreksel van enkele pagina's van de "uitmuntende" *Prosodia* van Kinker¹⁰⁹. Iets later, op 3 juni 1812, verzocht de klasse Kinker een werk uit te geven over het muzikale in de versmaat der Ouden: een studie waarop de klasse, na uitgave van haar *Werken*, even groots zou mogen gaan, als de Hollandsche maatschappij dat mocht zijn op haar uitgave van Kinkers *Prosodia*¹¹⁰.

Iets wat wellicht tot deze voorgaande periode behoort - al is er in het archief van de maatschappij geen bevestiging voor te vinden -, is de poging van de afdeling Amsterdam een blad op te richten, waarin het streven van de maatschappij ondersteund werd. Dit initiatief wordt zichtbaar uit een ontwerp voor dit tijdschrift, in een handschrift-Kinker¹¹¹. Over dit blad, *Nemesis*, slechts het volgende. De redactie zou hebben bestaan uit Clifford, Vollenhoven, Deiman en Loots; en vermoedelijk Kinker zelf. Het zou precies de aanvulling hebben kunnen zijn, waarnaar in dit bestuursjaar, met 'Amsterdam' en Kinker aan de leiding, gezocht werd om zó de "publieke geest" te kunnen beïnvloeden.

Wat het seizoen 1808-1809 betreft: hierin zijn de activiteiten van Kinker slechts zijdelings te volgen, via de verslagen uit de afdelingen op de algemene vergadering¹¹² te Rotterdam op 30 september 1809. Hijzelf was daar niet eens aanwezig. Het verslag van de algemeen-secretaris Reesema was overigens wel geheel in zijn geest gestemd, zodat het hartelijk contact tussen Kinker en Reesema niet verbaast. Reesema sprak over de geest van beschaving en broederschap in de maatschappij, de groei van het aantal leden (niet in Leiden: die afdeling verloor er), de achting in het Vaderland en over de "enorme verspreiding van het verzamelde licht" vanuit deze verzameling van "zoo vele verlichte en geleerde Mannen". Die nadruk op het licht past geheel in het straatje van de mannen van de neologie en de kritische wijsbegeerte. Kinkers nieuwste werk had daartoe zeer bijgedragen. "De buitengewone eervolle bekrooning van den schryver der Verhandeling de *Prosodia*, ontstak aller harten in achting voor een Vergadering, welke op eene zo stellige wyze de uitsteekende verdiensten onderscheide"; en men haakte naar het feitelijk verschijnen van dit werk, "voor welk reeds in den loop van dit jaar een Commissie uit de Amsterdamsche afdeeling het buitengewoon zilver bewys van de bewondering der Maatschappij aan den schryver heeft aangeboden" (vermoedelijk is dit geschenk in zilver een uitvloeisel van het in het vorig jaar genomen besluit Kinker een buitenge-

woon eerbewijs aan te bieden).

Die *Prosodia* stond sterk in de belangstelling: bij de opsomming van mondelinge voordrachten door bijzondere leden (die traden daarmee soms in méér dan één afdeling op) wordt gezegd, dat óók een gedeelte van de *Prosodia* werd voorgedragen¹¹³.

Staande de vergadering werd ook nog de aan de *Prosodia* toegekende gouden medaille aan Kinker uitgereikt. Dat wil zeggen: aan zijn gevolmachtigde: A. Klinkert. Hijzelf was wegens onpasselijkheid afwezig¹¹⁴.

Uit het verslag valt verder af te leiden, dat Kinker het voorgaande seizoen in Amsterdam tenminste éénmaal een spreekbeurt vervulde¹¹⁵.

Bij de keuze van een nieuwe voorzitter bleek opnieuw uit Amsterdammers gekozen te moeten worden: Leiden kwam niet aan de beurt - mogelijk wegens de zwakte van die afdeling. Als trio werd voorgesteld: Helmers, Kinker en Doornik. Helmers werd gekozen. De richting-Kinker had dus in Amsterdam nog de leiding. Secretaris zou worden: A. Klinkert.

In het seizoen 1809-1810 was Kinker lid van het bestuur der Amsterdamse afdeling: ditmaal blijkt dat, omdat in de notulen van de vergadering van het algemeen bestuur op 19 oktober 1810 zijn aanwezigheid gemeld wordt en die aanwezigheid anders niet verklaard kan worden¹¹⁶. Tijdens die vergadering stelde Helmers voor, aan Paulus van Hemert "uit hoofde zijner groote verdienste en uitgebreide kunst" het lidmaatschap van verdienste te verlenen. Ook tijdens de algemene vergadering te Amsterdam op 20 oktober werd opgemerkt dat Amsterdam een diep verlies voelde door Van Hemerts vertrek naar elders. Indien men vraagt tot welke richting de leidende, Amsterdamse afdeling nu eigenlijk neigde mag niet vergeten worden dat Kinkers vriend, en de nestor van de Kantiaanse wijsbegeerte in Nederland, deel uitmaakte van die afdeling en er kennelijk veel respect genoot.

Bij de werkzaamheden van 'Amsterdam' in het voorgaande seizoen vind ik vermeld, dat de afdeling hulde deed aan de nagedachtenis van "den grootsten Toonkunstenaar Haydn". Ik kan mij niet anders voorstellen dan dat Kinker hierbij betrokken moet zijn geweest, gezien zijn poëzie en rede, opgenomen in *De Nagedachtenis van Haydn*. Zijn hierin voorkomende opvattingen over de kunst en de muziek worden besproken in de paragraaf over 'Eruditio Musica'.

Als volgende voorzitter werd de Rotterdammer F. Frets gekozen; alwéér kwam Leiden niet aan de beurt¹¹⁷.

Voor de volgende jaren of seizoenen valt weinig opwekkends te melden. De jaren van het régime-Napoleon zullen nauwelijks mogelijkheid geboden hebben iets van belang te verrichten. In de afdeling Amsterdam bleef Kinker actief in het bestuur gedurende de seizoenen 1810-11 en 1811-12¹¹⁸. Hij vervulde er ook spreekbeurten. Wat 1811-12 betreft, kennen wij zijn onderwerpen: "In [Amsterdam] hield de wijsgeerige Kinker eene Verhandeling zijnen denkende geest zoo waardig, over de zelfkennis". Zijn tweede thema doet op het eerste gezicht merkwaardig aan. In de bewoordingen van de notulist heet het: "de in alle deelen der wijsgeerige Wetenschappen zoo bedreven Kinker verplichtte, op onderscheiden tijden, zijne

toehoorders aan zich door het voorlezen van twee Verhandelingen over de Poolkrachten". Dit lijkt op het terrein der natuurwetenschappen te liggen - iets waar Kinker toch weinig mee vertrouwd was. Wél kwamen de natuurwetenschappen in de maatschappij zeker al aan het bod; wat eerder zagen wij de chemicus Deiman zelfs een belangrijke rol spelen in de Amsterdamse afdeling. Maar daarnaast is het natuurlijk zó, dat juist in deze tijd de ontwikkeling der natuurwetenschappen allerlei filosofische problemen opwierp, dan wel de filosofie noodzaakte haar problemen op andere, nieuwe wijze te formuleren. Op de bestuursvergadering van 13 september 1811 werd bijvoorbeeld als prijsstof afgewezen de vraag: 'Geologen nemen een eerste begin van de aardbol aan, en bouwen hierop hun theorie. Is deze aannahme geen antinomie der rede? Verklaart zij wel genoeg?' - Het is ook op zichzelf al verhelderend, gelet op Kinkers onderwerp, wanneer we op 2 oktober 1815 bij de door Amsterdam (!) voorgestelde prijsstoffen de vraag opgenomen zien: 'wat men door poolkrachten moest verstaan, en of er gronden waren om het algemeen beginsel dat men daaruit afleidt, als het algemeen dynamisch beginsel in de natuur aan te nemen (of tenminste als een hypothese waardoor zich alle tot dan bekende verschijnselen lieten verklaren)'. - Het is waarschijnlijk het meest juiste, aan te nemen, dat Kinkers behandeling van de poolkrachten van doen had met zijn betrokkenheid bij de filosofie van Kant. Elke ware filosofie heeft een natuurfilosofische component; zo ook zeker die van Kant. Juist zijn filosofie beijverde zich de werkelijke kwaliteit van verschijnselen als materie, ruimte, beweging, verandering enzovoorts vast te stellen. Zelfs in zijn 'vóórcritische' periode was Kant al debet aan een werk als de *Fysische monadologie*. Binnen de gehele ontwikkeling van natuurwetenschappen en natuurfilosofie leek op een gegeven ogenblik het magnetisme (de "poolkrachten") zich voor te doen als een kracht die het geheel van beweging en materie kon verklaren. Kinker zal zich over de implicaties hiervan gebogen hebben. Bij gebrek aan informatie over de inhoud van zijn twee verhandelingen is er echter weinig over te zeggen.

Op de algemene vergadering van 14 september 1811 te Rotterdam, en van 26 september 1812 te Leiden, was Kinker aanwezig. Nog steeds aanwezig was ook de sfeer van het uitdragen van kennis. Vol zelfbewustzijn merkte in 1811 de secretaris op, dat het de maatschappij niet ging om meer welvaart of om een groter ledental. Nee, het ging om "de vruchten harer arbeid, die, al is het ook door weinige priesters, geofferd worden, voor den tempel van beschaving en verlichting". Het zijn woorden en beelden die gegrepen hadden kunnen zijn uit Kinkers *Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw*. Dat men steeds het bredere publiek voor ogen hield dat die beschaving en verlichting moest savoureren en verteren, blijkt uit een observatie uit 1812: dat namelijk de sprekers van veel nut waren voor de samenleving, omdat "bij ons" zij ook tot vrouwen konden spreken. Heel even blijkt hier iets van trots; en terecht, waar in andere genootschappen de idee van de toelating van vrouwen nog steeds gold als een onbetamelijk idee. Al eerder is beschreven, hoe Kinker zelf in Felix dit idee ondersteunde, maar hoe de voorstanders hiervan de nederlaag leden. Felix bleef slechts open voor de 'happy few' van mannelijke geboorte.

Op de laatstgenoemde vergadering, die van 26 september 1812, werd Kinker opnieuw tot algemeen voorzitter gekozen. Twaalf dagen eerder was Napoleon in Moskou gearriveerd. Nederland bereikte het dieptepunt van zijn geschiedenis.

Dat Nederland dat seizoen 1812-1813 verzonken was in moedeloosheid en dat die geest overgeslagen was op de maatschappij, blijkt uit het verslag van de algemene vergadering, die op de tweede oktober 1813 te Amsterdam gehouden werd. De secretaris meldde, dat de maatschappij nog redelijk gezond was, vergeleken bij andere letterkundige genootschappen, die duidelijk verzwakt waren. Hier werkte men desondanks nog "tot bevordering van waarheid en verlichting". Er waren sterfgevallen; en er waren deserteurs; maar het aantal werkers was nog groot genoeg - en het was de kwaliteit die telde. Het was alsof hij zichzelf moed insprak.

Die kwaliteit was er zeker nog wel, als we zien wie dat seizoen deel had uitgemaakt van het algemeen bestuur: Kinker, Fabius, Schröder, Falck, Ameshoff, Van der Palm, Kemper, Siegenbeek, De Kruyff, Weiland, Tollens, Reesema, Overgaauw en Klinkert¹¹⁹. Voor het grootste deel kunnen zij bestempeld worden als vrienden van Kinker. Maar ook bij hen moet twijfel geheerst hebben aan het nut van de organisatie en aan de idee van vooruitgang, nu voor de zoveelste maal in Europa de oorlog in volle hevigheid woedde. Op 2 oktober 1813 waren de vooruitzichten voor Nederland niet goed. In de zomer was met wisselend succes slag geleverd in wat nu Polen is; pas in het midden van de maand zou de 'Volkerenslag' bij Leipzig plaatsvinden, die de balans zou laten doorslaan; en ten gevolge waarvan in november, in Nederland, het eerste verzet door Van Hogendorp en de zijnen georganiseerd zou worden. Maar de deelnemers aan die oktobervergadering hadden dat uitzicht in 't geheel niet; zij konden slechts rekening houden met de Napoleonistische politiek.

Die vergadering werd door voorzitter Kinker geopend met een dichtstuk, volgens de notulen "ten onderwerp hebbend de Invloed van den geest des tijds op onze handelingen". Kinker probeerde dus in die barre tijden een brug te slaan tussen het ideële doel van de maatschappij, en de praktische situatie. Dit gedicht werd na de omwenteling onder de titel *Weeklagt* afgedrukt in een met die omwenteling verband houdende bundel verzen: *Dichterlijke gedenkrolle van Nederlands verlossing en herstelling. In November, 1813*¹²⁰. In die bundel is ook de 'Voorafsprak' te vinden, waarmee Kinker de oktobervergadering opende; en dus hebben wij een onverwachte mogelijkheid te weten in welke termen en met welke blik Kinker de plaats van de maatschappij in deze tijden beschrijft. In zijn korte rede zien we de kernbegrippen beschaving, verlichting en wereldburgerschap nog steeds naar voren komen. Ik neem de gelegenheid waar, om Kinker als het ware te betrappen in zijn arbeid als voorzitter van de maatschappij, en citeer uitvoerig:

De aangenomen gewoonte in deze Maatschappij, om hare jaarlijksche algemeene Vergadering met eene op onze werkzaamheden en bedoelingen toepasselijke redevoering of dichtstuk te openen, legt ook mij thans de plicht op, om hier in [...] mijne voorgangers te volgen. Gaarne volbreng ik deze taak; zij vormt deze broe-

derlijke bijeenkomst van bestuurders en leden onzer drie afdeelingen tot een plegtig feest, waarop wij eene zeer belangrijke vereeniging vieren; eene vereeniging van verlichte en vaderlandlievende wereldburgers, die, hoewel op verschillende wijzen, alle eenstemmig medewerken ter bewaring en instandhouding van de heilige overblijfsels onzes vroegeren vaderlands, dat, schoon het uit den rang der volkeren verdween, niet te min als moederland aanspraak heeft op onze kinderlijke liefde en tederheid [...].

Deze gedachte moet voor zoo vele aan de wetenschap en kunsten gewijde genootschappen, als er in de Hollandsche gewesten bestaan, een spoorslag zijn, om hunne werkzaamheden met eenen verdubbelden ijver te vervolgen, en zoo mogelijk, meer bijzonder in te richten naar de behoefte van den tijd.

Doch aan wien meer, dan aan *ons*, moet de vervulling dezer liefdepligten dierbaar zijn; aan *ons*, die bij de jongste hervorming van onzen gemeenschappelijken arbeid, bij het aannemen van den titel, waaronder wij ons, sedert jaren, bij het publiek aankondigen, de fraaije kunsten en wetenschappen, waaraan wij ons wijdden, niet zoo zeer als doel onzer werkzaamheden beschouwden, maar veeleer als middel om de algemeene volksbeschaving en verlichting onder het menschdom, maar vooral op den vaderlandschen bodem, uit te breiden?

Toen ik [...] mij voorbereidde om mij in dit plegtig uur met Ul. over den invloed van den geest des tijds op onze handelingen en gemoedsstemmingen te onderhouden [...], vestigde zich mijne aandacht meer bijzonder op onze werkeloosheid. Geestbedwelmende hoop, nuttelooze, ja dikwijls nadeelige klagt, ontmoedigende uitzigten, magteloze pogingen drongen zich overal voor mijne oogen, waar ik standvastigheid van geest, welberaden voornemens en geneigdheid tot handelen zocht; en de armoede der stof schrikte mij te zeer af, dan dat ik er mij aan had durven wagen.

De nadeelige invloed nogthans dezer gemoedsgesteltenis op ons toekomstig lot schilderde voor mijn' geest zich met te veel levendigheid af, om het voorgestelde onderwerp geheel te laten varen.

Hierna volgt de *Weeklagt*. - Opvallend in deze voorafsprak is Kinkers concepie van de maatschappij als *middel* om de verlichting te verbreiden. Voor hem is de maatschappij geen plaats waar de liefhebbers zich terugtrekken om de schone letteren te beoefenen; voor hem is er eerder sprake van een propagandagenootschap, een instituut met een voortrekkersfunctie. Hier spreekt de literator en wijsgeer Kinker er zich duidelijk over uit, dat zijn en andermans arbeid in de maatschappij er toe dienen een bréder nut in de gehele samenleving te hebben.

In de *Weeklagt* zelf gaat hij dieper in op de gevoelens van onmacht en wanhoop. Het is een allegorisch dichtstuk, en "als zodanig meer een werk van de verbeelding dan van het gevoel"¹²¹; hoewel desondanks aan het einde de anonieme verteller zich uit in een emotioneel geladen gebed tot de 'Geest der eeuw'. Deze verteller, die bij het begin 's nachts in een donker bos ronddwaalt - zijn situatie is mogelijk geënt op het begin van de *Divina Commedia*, waar ook Dante, in media vita, zonder leiding rondzwerft in het woud der passies -, beluistert in dat bos de zuchtende klacht van een onbekende:

Hoe lang nog, Hemel, moet het onregt ons verdrukken?

Deze klacht is tevens een aanklacht tegen het verlichtingsstreven: de oorzaak van alle ellende. In dit geluid wordt eigenlijk de opinie vernomen van al diegenen, die menen dat de revolutie het gevolg is van de verlichting, en Napoleon het gevolg van de revolutie:

Ziedaar dan d'uitslag dier gewaande waarheidsstigting!
 't Wanstaltig troetelkind van vrijheid en verlichting!
 Daarom, o Godsdienst! moet uw invloed zijn vermoord,
 Het wettige gezag vertrappt, de deugd vermoord!¹²²

De luisteraar/verteller wordt hevig door deze klacht getroffen: het is het probleem waar hij zelf mee worstelde (zoals dat ook wel méér leden van de maatschappij getroffen zal hebben, die zich afvroegen in hoeverre hun oude idealen de rampspoed niet inderdaad in de hand gewerkt hadden). Maar dan daalt een lichtgestalte omlaag, die naar later zal blijken de genius van de negentiende eeuw is. Deze wijst het misbruik door de mensen zelf als oorzaak aan:

Ik zag mijn' outerdienst ontwijd door de euveldaad
 Ik zag mijn licht, vergood door huichelende onverlaten,
 Straks weêr door d'eigen drom van volksverleiders haten,
 En hulde brengen aan de duisternis; - om strijd
 Nu aan de vrijheid, dan der slavernij gewijd
 [...]
 't Is de eigen slavengeest.¹²³

Er zijn er, die deze genius van de negentiende eeuw roemden als de godheid van een betere toekomst; er zijn er die hem beschouwden als de aartsvijand van deugd en godsdienst. Beide soorten mensen doodden terwille van hun gelijk; maar dat is zijn schuld niet. Het licht is niet wêrkelijk gezien.

Hij verdwijnt; de verteller vervalt nu in nog groter somberheid en wanhoop. Een stem wekt hem op: het zijn slechts de schijnvoorstanders van het licht, die dat licht té onbedachtzaam aan het grauw hebben gepredikt, die nu hun offers brengen aan de afgod van de nacht.

U, wijsbegeerte, licht der menscheid, telg der rede!
 U haten ze; 't verjaard vooroordeel sleept hen mede,
 Die te onbezuid uw leer verkondigen. -
 [...] Maar neen! daar zijn nog wachters, die den drempel
 Bewaken - 't voorhof van uw' schaarsch bezochten tempel,
 Ja 't binnenst heiligdom beveiligen; [...]
 Uw voorbeeld, helden der verlichting! moet hen leiden.
 Uw kroost, door u geleerd, houde aan uw zijde stand. [...]
 Voert hen van uit de school der kunst en wetenschappen
 In 't heiligdom der deugd! wijst hen 't rijzend licht
 Der eeuw, den standaard aan van menschenwaarde en pligt!¹²⁴

Tenslotte ziet de verteller een jongeling, wiens gelaat hij slechts flauw kan zien: de geest der eeuw, die hem met een toorts bijlicht langs een gevaarlijk bergpad - als een andere Vergilius die een uitweg wijst en een nieuw inzicht biedt.

Op deze wijze poogde Kinker zijn medeleden een hart onder de riem te steken met een gedicht, waarin min of meer in vrijmetselaarsbeelden gewezen wordt op het bestaan van de tempel van het ware licht. Dit in een tijd, waarin de grootste optimist wel moest twifelen aan de zinvolheid van zijn werk in een samenleving, waar de hand van de dictator gevoeld werd en de moedertaal nog slechts beschouwd werd als een dialect gesproken op het aansluisel van de Franse rivieren. Het is eigenlijk al verbazend, dat Kinker zijn *Weeklagt* zomaar dorst uitspreken; zijn mening over het bewind van de 'tiran' is duidelijk genoeg. Het zou een nieuwe voorzitter zijn, Tollens, die met de maatschappij de bevrijding mocht meemaken.¹²⁵

In het nieuwe seizoen, 1813-1814, bleef Kinker wel deel uitmaken van het bestuur van de Amsterdamse afdeling¹²⁶. Blijkens de terugblik tijdens de algemene vergadering te Rotterdam, 23 oktober 1814, was er weer een optimistische stemming en lag de nadruk op hernieuwde inspanningen. In Amsterdam had men echter nog een treurig moment gekend: daar was in februari de een jaar eerder overleden Helmers herdacht. Van Kinkers relatie met deze schrijver is weinig bekend: onhartelijk was zij zéker niet¹²⁷. Maar, ook in Amsterdam was de lucht weer opengebroken.

De algemeen-secretaris memoreerde de politieke ommekeer en zei dat de moedertaal zich weer in de belangstelling kon verheugen. Hij voegde hier nog iets aan toe, wat typerend voor de maatschappij mag heten. Voorheen, zo zei hij, werd men uitgelachen als men tegenover "Fransche oppervlakkige kundigheid", "Hollandsche vastgebouwde wetenschap" wilde verdedigen; nú herleefden de wetenschappen. Zo'n opmerking getuigt van niet weinig zelfbewustzijn, al is het begrijpelijk dat de Fransen en Fransgezinden een trap na kregen. Mogelijk heeft ook het besef hier een rol gespeeld, dat de critische wijsbegeerte - fundament voor het bedrijven van wetenschap en het beoefenen van letterkunde - nog nauwelijks in Frankrijk begrepen werd.

Het nieuwe optimisme, het gevoel orde op zaken te moeten stellen, blijkt ook uit de keuze van de onderwerpen voor de prijsstoffen. Er waren dat jaar onderwerpen nodig voor een wijsgerige verhandeling, een taalkundige verhandeling en een lofrede. Wat dat laatste betreft, is het niet verbazend dat gevraagd werd: een lofrede op Willem I. Maar signifikanter zijn de onderwerpen gekozen voor de verhandelingen. Wat wijsbegeerte aanging, werd gevraagd: een verhandeling over het verband tussen de geschiedenis van Europa in de laatste vijftientig jaar, en de wijze van beoefening der wijsbegeerte. Hier wordt dus een duidelijk verband gelegd tussen filosofie en samenleving. Een dergelijke analyse zou waarschijnlijk moeten leiden tot richtlijnen voor de toekomst, nu men zich in het verleden zulke zware kolen had laten stoven. - In het taalkundige werd gevraagd: een vergelijking tussen de Vlaamse en Hollandse dialecten, en: welk voordeel het Nederduits zou hebben bij een versmelting van die dialecten. Hier zal vermoedelijk gedacht zijn aan de vereni-

ging van het Noorden met het Zuiden, en aan de vraag welke inzichten en normen ontwikkeld zouden moeten worden om het Nederlands daarbij de plaats te blijven geven die het toekwam - met een open oog voor de praktische moeilijkheden die door de gegroeide taalverschillen bestonden. Hier had de maatschappij dus een sterk besef van haar taak in een veranderde samenleving. Zij volgde de politiek op de voet en was zich bewust van de consequenties voor de moedertaal. Bij beide gekozen onderwerpen treft het gevoel voor het combineren van het abstracte met het concrete.

Binnen het nieuwe bestel kon er ook weer vreugde zijn. In de zomer van 1814 waren Kinker en Fabius als afgevaardigden van de maatschappij te gast bij hun vriend Falck en genoten een "kostelijk diner". Dat diner werd gegeven ter ere van hun medelid Kesteloot, die een gouden medaille verworven had, voor zijn lofrede op Boerhaave¹²⁸.

En alweer was Amsterdam aan de beurt om een voorzitter voor te stellen. De afdeling stelde drie personen verkiesbaar: Kinker, Klijn en Schröder. Gekozen werd J.F.L. Schröder. Het wordt eentonig: ook Schröder behoorde tot de vroege kenners van Kant; hij was vrijmetselaar; en hij was een persoonlijke vriend van Kinker, die hem nog in een testament van 1809 tot toeziend voogd over zijn kinderen benoemd had in geval van eerder overlijden¹²⁹. Het is duidelijk dat de groep-Kinker in Amsterdam stevig de touwtjes in handen had. Tot algemeen-secretaris had Amsterdam zelf al benoemd: Petrus Ameshoff. Ook deze man stond met Kinker in nauwe relatie¹³⁰.

In het seizoen 1814-1815 maakte Kinker wél deel uit van het bestuur van de Amsterdamse afdeling; Fabius was toen plaatselijk voorzitter¹³¹. Toch zou Kinker ook een belangrijke taak opgedragen krijgen ten bate van het geheel van de maatschappij. Op de vergadering van het algemeen bestuur van 13 oktober 1815 viel namelijk het besluit Kinker te "magtigen met het algemeen bestuur te handelen over de wijze van ons voorneemen betrekkelijk eene te Gend op[t]erigtene afdeling aan de Heeren Wallee en Kesteloot bekend te maken". Dit nogal krom geformuleerd besluit zal inhouden, dat Kinker volmacht had met de genoemde Gentenaars te onderhandelen over de oprichting van een nieuwe afdeling daar ter plaatse.

Dit besluit is zeer interessant, omdat het blijkt geeft van een kennelijk nog steeds aanwezige expansiedrang (zendingsdrift, zo men wil) van de maatschappij. Binnenkort zou ook al een Haagse afdeling toegevoegd worden, terwijl ook voelhorens uitgestoken gaan worden naar het Dordtse genootschap *Diversa sed Una*. Van een poging eveneens vaste voet te krijgen zuidelijk van de oorspronkelijke grenzen was, of is, niets bekend. Ik wees echter al op de aandacht voor het Vlaams en voor de zuidelijke Nederlanden, blijkens de in oktober 1814 uitgeschreven prijsvraag over de vergelijking tussen de Vlaamse en Hollandse dialecten, en het toen aanwezig besef, dat in het nieuwe Europa (en in het nieuwe Nederland) nieuwe opdrachten te vinden waren.

Werd Kinker met deze taak belast, omdat hijzelf een exponent was van de wil tot uitbreiding? Of omdat de Amsterdamse afdeling hiervan voorstander was? Het is onduidelijk. Misschien waren er praktische redenen om Kinker aan te wijzen. In deze jaren heeft hij namelijk vanuit de vrijmetselarij de opdracht om in het Zuiden onderzoek te doen inhoeverre een vereniging van de 'Belgische' en Nederlandse vrijmetselarij mogelijk was¹³². Wij kunnen daar dan ook af en toe - zij het met moeite - zijn aanwezigheid in die streken traceren. Misschien dacht men binnen de maatschappij, dat zijn contacten aldaar het opzetten van een afdeling in Gent zouden kunnen vergemakkelijken. Bovendien hebben we de figuur van Kesteloot - ook alweer een vrijmetselaar, en een wetenschapper van de 'nieuwe' richting - al herhaaldelijk in de omgeving van Kinker ontmoet, of zullen hem daar nog ontmoeten. Kesteloot was een geboren Vlaming en was na een langdurig verblijf in Holland aan de nieuwe universiteit van Gent benoemd. In Nederland was hij al eerder lid van de maatschappij geworden; hij had er zich, zoals al opgemerkt, zelfs een gouden medaille verworven¹³³.

Helaas valt er weinig mee te delen over het welslagen van Kinkers opdracht. Op een volgende vergadering van het algemeen bestuur - die van 11 oktober 1816 te Rotterdam - wordt gezegd dat Kinker nog niets naders kan berichten. Wél wordt hem verzocht zijn werkzaamheden voort te zetten. In het vervolg doen de notulen er evenwel het zwijgen toe.

Strandde het initiatief, doordat Kinker naar Luik vertrok? Er lijkt desondanks in Gent wel degelijk over nagedacht te zijn. Ik vind, in 1819, een merkwaardig bericht in een te Gent uitgegeven blad, de *Annales Beligiques des sciences et des arts*¹³⁴, getiteld 'Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen / Société Hollandaise des Beaux-Arts et Sciences', van de hand van "N.C.". Deze is vermoedelijk identiek aan de N. Cornelissen, die op 11 september 1819 op de algemene vergadering te Rotterdam door Reesema begroet werd als Gents vertegenwoordiger van de beoefenaars van de fraaie kunsten en wetenschappen in het Zuiden. Reesema's gedicht, bij die gelegenheid gemaakt (en bij een toast voorgelezen), werd iets later in de *Annales* gepubliceerd¹³⁵. Cornelissens artikel spreekt over het laatste programma van de maatschappij, dat over "toute l'étendue du royaume" verspreid was (een gevolg van het expansiestreven?). Cornelissen schetst de opzet en de doelen van de maatschappij, en zelfs de sfeer van de jaarlijkse bijeenkomst. Hij juicht dat alles toe en vraagt zich af, waarom er in het Zuiden niet iets soortgelijks zou kunnen gaan bestaan, tenminste in Vlaanderen. Gent zou hierbij een centrale rol kunnen spelen. Zou er zelfs niet een combinatie met het Noorden mogelijk kunnen zijn? "Point de *Moerdyck* qui sépare ce noble domaine conquis par nos communs ancêtres!" En hij vervolgt met een verslag van de bezigheden en door de maatschappij in 1819 uitgeschreven prijsvragen.

Het is heel goed mogelijk dit artikel te plaatsen in het kader van een poging het Gentse lezerspubliek rijp te maken voor het idee ook in Gent een afdeling van de maatschappij te vestigen; en dát zou weer het gevolg kunnen zijn van de nu onzichtbare Kinker-diplomatie. Ook Kesteloot behoorde tot de medewerkers van de *Annales*¹³⁶; en de gehele culturele sfeer van dit Franstalige Gentse blad sluit goed

aan bij die van de Amsterdamse afdeling van de maatschappij. Er was zeer veel aandacht voor de Noordnederlandse literatuur¹³⁷.

Hoe het ook zij, een Gentse afdeling kwam er niet. Wél werd er in 1821 - Kesteloot was een van de initiatiefnemers¹³⁸ - opgericht de "Maatschappij van Nederlandsche tael- en letterkunde, Regat prudentia vires". Deze zou onder druk van de gebeurtenissen van 1830 weer ophouden te bestaan. Misschien is dit een buiten het huwelijk met de 'Hollandsche' maatschappij geboren bastaard, die Kinker gehoopt had op reguliere wijze ten doop te mogen houden.

Over de weinige jaren die ons resten vóór Kinkers vertrek naar Luik, valt weinig te zeggen. Gedurende de seizoenen 1815-1816 en 1816-1817 blijft Kinker deel uitmaken van het bestuur van de Amsterdamse afdeling¹³⁹. Hij is ook aanwezig op de algemene vergadering te Leiden, 12 oktober 1816, en te Rotterdam, 18 oktober 1817. Wanneer op die laatste vergadering een voorzitter (uit Amsterdam) gekozen moet worden, behoort hij niet meer tot de voorgestelde kandidaten; zijn vriend Van Hall wordt gekozen. Ongetwijfeld kón hij ook niet meer gekozen worden, wegens zijn benoeming te Luik. Wel was hij nog in die jaren in zijn eigen afdeling actief. In het seizoen 1815-1816 wordt voor Amsterdam gemeld: "onze geleerde Medebestuurder Kinker [hield] eene wijsgeerige Verhandeling"; en in 1816-1817: "De diepdenkende Kinker las een wijsgeerige Verhandeling". Het is duidelijk dat Kinker als filosoof in deze kring groot respect genoot. Waar echter de lezingen over handelen, is niet bekend.

De maatschappij schijnt in deze jaren te kampen te hebben met een verminderd zelfvertrouwen. In 1817 wordt wel gesproken over aansluiting van het Haagse 'Kunstliefde spaart geen vlijt'; en Tollens schijnt zelfs met het Dordtse 'Diversa sed Una' over een aanhalen van de banden gesproken te hebben; maar tegelijkertijd moest er bezuinigd worden, en verminderde de toeloop, vooral in Amsterdam. Rotterdam schijnt steeds belangrijker te worden¹⁴⁰. Misschien moet het als een vorm van zichzelf moed inspreken beschouwd worden, wanneer we in 1817 er de secretaris op horen wijzen, dat er twee tekenen waren die op duurzame bloei van de maatschappij duiden. Dat waren, ten eerste het verschijnsel "dat er in alle de Afdelingen, eene talrijke vrouwschaar de Vergaderingen met eene bijzondere belangstelling heeft bijgewoond, en niet weinig de ijver der sprekeren heeft gewekt"; en, ten tweede, de spreekbeurten van "de beste leden", zoals Van der Palm, Siegenbeek, Loots, Tollens en Klijn, die daartoe ook naar de andere afdelingen reisden. Ik vraag me af in hoeverre dit type succes aan de verlangens van Kinker beantwoordde. Participatie door vrouwen stond hij zéker voor. Maar kon de inhoud van de voordrachten van deze sprekers zijn goedkeuring wel wegdragen? Misschien had Amsterdam juist wat minder gemakkelijk succes, doordat dáár wat zwaarder materie behandeld werd?

Op de eerstvolgende algemene vergadering, te Amsterdam op 12 september 1818, zien we wél aanwezig een delegatie van het nu toegetreden Haagse genootschap. Maar áfwezig is Kinker, die nu in het verre Zuiden, in Luik, temidden van Fransta-

ligen die het niet zo op de Hollandse staat en de Hollanders begrepen hebben, zijn colleges voorbereidt. Deze vergadering erkende echter onmiddellijk de waarde die Kinker voor de maatschappij gehad moet hebben. Hij werd benoemd tot lid van verdienste. Een dergelijke eer was tot dan toe slechts voorbehouden geweest aan Feith, P. Weiland, Paulus van Hemert, Siegenbeek en Bilderdijk.

De bemoeienissen van Kinker met de maatschappij na zijn vertrek naar Luik zal ik in korter bestek beschrijven. Die bemoeienissen zijn voorlopig niet veelomvattend.

In de periode waarin Kinker in het Zuiden verbleef¹⁴¹, vind ik hem slechts tweemaal vermeld als aanwezig op een noordelijke vergadering. Dat betreft de vergadering van het algemeen bestuur te Rotterdam op 14 september 1827 (mogelijk was aanwezigheid daarbij het voorrecht van een honorair lid), en de algemene vergadering te Rotterdam op de volgende dag. De reden van dit bezoek is onduidelijk. Misschien heeft het iets te maken met de keuze van de prijsstoffen. Op de bestuursvergadering werd bijvoorbeeld als mogelijke vraag behandeld: geeft het verschil der taalstammen aanleiding tot beantwoording van de vraag of het menselijk geslacht al dan niet uit één oorspronkelijk mensenpaar is voortgekomen? - Een controversiële materie! Maar die hoogstwaarschijnlijk Kinkers belangstelling had, gezien zijn werk aan een algemene taaltheorie. Een dergelijke vraag zal bij een aantal leden bepaald niet goed gevallen zijn, gezien het impliciet in twijfel trekken van de bijbelhistorie. In deze jaren zien we immers allerlei zéér orthodoxe lieden toetreden tot de maatschappij, zoals Da Costa en Groen van Prinsterer. Dat men in die tijd Kinker inderdaad met argusogen bekeek, moge blijken uit de correspondentie van een ander nieuw lid, de romantische Adriaan van der Hoop jr. Deze schreef op 3 september 1827 aan Willem de Clercq:

Ik heb in de verleden week een student uit Luik bij mij gehad; het is te bejammeren, dat iemand als Kinker daar geduld wordt. Verachting, diepe verachting voor de Openbaring, zie daar het gevoel dat hij met een helsche redenering bij zijne leerlingen zoekt aan te kweken, en waarin hij het helaas! maar al te ver gebracht heeft. De hoogleraar Ernst, die over het Natuurrecht doceert, en dit uit den eeuwig bron van alle waarheid, den Bijbel, afleidt, moet vooral het voorwerp zijner laffe en goddelooze spotternijen zijn - en daardoor ook veel van zijn spotternijen te lijden gehad hebben.¹⁴²

Kennelijk heeft Van der Hoop weinig oog gehad voor het eigene van Kinkers *sensus religiosus*. Blij zal hij ook niet geweest zijn met het feit dat Kinker zijn *Brieven over het Natuurrecht aan de heer Paulus van Hemert* aan de maatschappij ten geschenke gegeven had¹⁴³. Het zal overigens wel bij deze zelfde vergadering in 1827 geweest zijn, dat de heetgebakerde Van der Hoop Kinker ontmoet heeft. Op 6 november schrijft hij aan De Clercq:

Over mijne ontmoeting met Kinker, waaraan uw brief mij herinnerd heeft, ben ik niet te vreden met mij zelve; men moet zich voor dergelijke opgewondenheden wachten.¹⁴²

Deze opmerking doet vermoeden, dat de ronde duidelijk in het voordeel van Kinker beslist werd.

De ontwikkeling van de maatschappij in de jaren 1818-1830 laat zich moeilijk beschrijven. Ik heb er geen diepgaand onderzoek naar gedaan. Vrijwel iedereen lijkt zich te kunnen aansluiten. In het literaire schijnt weinig van belang geproduceerd te worden. Exemplarisch is misschien een dichter als Bogaers, die er met succes zijn gedichten voordraagt en die later, in 1837, door de maatschappij bekroond zal worden wegens zijn *Togt van Heemskerk naar Gibraltar*. Belangrijk is de in 1822 met goud bekroonde verhandeling van Petrus van Limburg Brouwer over de vraag: bezitten de Nederlanders een nationaal tooneel met betrekking tot het treurspel? - Van Limburg Brouwer, tussen 1826 en 1830 hoogleraar te Luik, zal een bijzondere vriend van Kinker worden¹⁴⁴. In zijn verhandeling had hij al blijk gegeven van een bijzonder gevoel voor het toneelwerk van Kinker:

Met betrekking tot het tragisch gevoel verdient vooral de *Celia* van KINKER gemeld te worden. Dit stuk heeft, naar mijn inzien, vele verdiensten. De liefde in strijd met de ouderliefde, en de dwalingen van een door godsdienstijver verblind oordeel, is in hetzelfde geen *hors d'oeuvre*, maar de ziel van het geheel en de bron van al de tragische toestanden, die in hetzelfde gevonden worden.¹⁴⁵

Het aantal leden nam toch toe¹⁴⁶. Een bepaalde 'Verlichtingsfermentatie' lijkt nog steeds aanwezig, gezien het voorkomen van allerlei thematiek rond verlichting en beschaving. Zo hield op de algemene vergadering van 1826 de Amsterdamse voorzitter H. Haakman een rede ten betoge "dat de Verlichting inschikkelijkheid jegens andersdenkenden vordert", en werd op diezelfde vergadering als wijsgerige prijsstof gekozen een verhandeling over de vereniging van vaderlandsliefde en wereldburgerschap. Maar het schijnt wel zeer de vraag, of de maatschappij die Gideonsbende was of bleef, die Kinker en de zijnen bedoeld moeten hebben. Een indruk van de situatie in 1829 krijgt men uit de lijst van onderwerpen, die in het seizoen 1828-1829 in de Amsterdamse afdeling aan de orde gesteld werden. Toen werd er gesproken over de vrije beoefening van de fraaie kunsten en wetenschappen (Abr. des Amorie van der Hoeven); de toestand der joden in de Middeleeuwen (mr. J.P. van Walré); een spreuk van Cicero betreffende de ware vrijheid (Swart); de strijd van het christendom met de geest der heidense wereld, en het huwelijksleven vóór de regering van Constantijn de Grote (Samuel Muller); Jacob Westerbaen (C. Westerbaan); Justus van Effen (N.G. van Kampen¹⁴⁷); de werken van Esopus (De Breet); de toneelspeler Andries Snoeck (Westerman); de slag bij Sempach (C.G. Withuys); de tocht van Willem III naar Engeland (Beeloo) en de dichtstukken van Tollens (A. des Amorie van der Hoeven); terwijl H. Haakman en M.C. van Hall eigen dichtwerk voordroegen. De vraag kan gesteld worden, of de maatschappij langzamerhand wel verschilde van 't Nut.

Iets minder kort moet ik zijn over de relatie tussen Kinker en de maatschappij, wat de periode betreft tussen zijn terugkeer uit Luik (1830) en zijn dood (1845). Door de opstand was niet alleen het leven van Kinker in het ongereede geraakt, maar ook

dat van de maatschappij; zelfs was een van haar jongste leden, Johannes Caspar Westerman, "gedurende de onderhandelingen door de overwonnenen den overwinnaar aangegaan, door eenen verraderlyken kogel getroffen en stierf [hij] voor Leuven den dood der braven". Pas 14 en 15 oktober 1831 werd er weer 'algemeen' vergaderd door bestuur en leden, en op beide vergaderingen was Kinker aanwezig. Eerder had hij in januari, een verzoek een spreekbeurt te vervullen, afgewezen¹⁴⁸.

Aangezien aan de hand van de vele voorbeelden die hierboven gegeven zijn, toch wel geconstateerd mag worden, dat er althans voorheen in de boezem van de maatschappij iets bestond als een strijd tussen twee richtingen, kan ik het niet geheel als toeval beschouwen, dat in de bestuursvergadering, oktober 1831, opnieuw die vraag over het probleem van het verschil tussen de taalstammen en het verondersteld éne mensenpaar aan de orde komt. Bij de bespreking van die vraag was Kinker in 1827 óók al aanwezig. In dit geval, in 1831, werd die prijsstof door 'Amsterdam' en 'Den Haag' samen ingediend: er was dus overduidelijk overleg aan vooraf gegaan; men hechtte aan de vraag. De vraag werd nu als prijsstof geaccepteerd; maar misschien is het feit dat ditmaal te Amsterdam vergaderd werd, van invloed geweest. Curieus is een zijdelingse opmerking in de notulen: dat vroeger verwaarloosd was de vraag "op de gedrukte lijst der prijsvragen" te plaatsen. Men zou hierdoor haast bewuste obstructie gaan vermoeden van de zijde van de creatio-nisten (of tenminste van die leden die de bijbel letterlijk wensten te nemen). Ter algemene vergadering werd nu nog wél op verzoek van predikant D.T. Huet het woord "oorspronkelijk" uit de vraag gehaald.

Uit het verslag-1831 wordt tevens duidelijk, dat de 'Amsterdamse' richting in de voorgaande jaren aan belang had ingeboet. Het is verleidelijk dit mede toe te schrijven aan de afwezigheid van Kinker; maar een dergelijke conclusie zou op beter inzicht in de ontwikkelingen in de hoofdstad gebaseerd moeten zijn. Volgens de secretaris had Amsterdam enige jaren in "kwijnende toestand" verkeerd. Het was er niet als vroeger. Men had nu diverse maatregelen genomen¹⁴⁹ en die hadden sinds kort effect: Amsterdam had nu weer het grootste aantal leden¹⁵⁰.

Aan die bloei heeft Kinker niet bijgedragen, want de eerste jaren ontmoeten we hem niet op de lijst van Amsterdamse sprekers. Ook was hij zelden op de algemene vergadering - al is dat niet altijd met zekerheid vast te stellen. Op die van 20 september 1834 te Amsterdam is hij er in ieder geval wél. Had hij voordien eerst gezien, welke mogelijkheden de maatschappij na zijn terugkeer zou bieden? of had hij eerst wat rust genomen na de turbulente Luikse jaren? Kinker was in 1834 al zeventig jaar, en het zou redelijk zijn als hij zichzelf wat rust gunde.

Maar, volgens de notulen had hij weer in de Amsterdamse afdeling gesproken: in de negende vergadering van het seizoen 1833-1834; en wel over de invloed van Frankrijk op de overige volkeren van Europa.

Kinker was in deze jaren duidelijk gebiologeerd - opnieuw - door de politieke ontwikkelingen. In 1833 had hij al in 'Vooruitgang door Wetenschap' een rede gehouden over de vraag, in hoeverre de geschiedenis voor de vorsten en volkeren een leerschool kan zijn (die rede zal ik later bespreken). Ook dáár kwam de invloed van

Frankrijk al aan de orde: dat land bezag Kinker - niet zo verbazingwekkend, gezien de ervaringen van 1789 en de daarop volgende jaren, de Napoleontische tijd, de troebelen van 1820 en 1830 enzovoorts - met dezelfde zorg als waarmee wel in de twintigste eeuw naar Duitsland gekeken werd. De rede 'Frankrijk tegenover Europa' zal in het verlengde van, of in samenhang met zijn rede voor 'V.W.' gelezen moeten worden¹⁵¹. De laatste is principiëler van aard. In 'Frankrijk tegenover Europa' lijkt hij eerder een aantal persoonlijke observaties en interpretaties bijeen te lezen.

Zijn algemeen uitgangspunt is, dat sinds de tijd van Lodewijk XIV Frankrijk in Europa altijd de 'agressor' is geweest; metterdaad, dan wel door de verspreiding van allerlei denkbeelden; maar altijd zó, dat uiteindelijk alleen het belang van Frankrijk er mee gediend was. Als praktisch uitgangspunt benut Kinker de Gedenkschriften van Lodewijk XVIII¹⁵², waarin hij deze houding gedemonstreerd ziet: deze Bourbon, verjaagd door revolutionairen en Napoleon, teruggekeerd, tijdens Napoleons tweede bewind opnieuw émigré, koning geworden, en opnieuw verjaagd (in 1824), zag er blijkens zijn memoires geen been in met zijn vijanden en met de koningsmoordenaars samen te spannen, als slechts het Franse belang gediend werd. Daarom wenste hij in 1815 België voor Frankrijk te behouden.

Uitgebreid beschrijft Kinker, hoe al in de achttiende eeuw de Europese vorsten hun bevolking de Franse opvoeding opdrongen. Zo handelde de Russische Catharina, zo de Pruisische Frederik. De Engelsen leden te vaak aan Gallomanie. Zelfs Franse misstappen werkten de verspreiding van de Franse 'cultuur' in de hand: de herroeping van het Edict van Nantes deed de hugenoten uitzwermen over Europa. Door de revolutie van 1789 werd notabene via de émigrés het zaad van de revolutie over Europa verspreid. Er was in Frankrijk altijd een soort monsterverbond tussen de partijen waarvan andere volken het slachtoffer werden. Teruggekeerd gaf Lodewijk XVIII, zonder dat de noodzaak daartoe op dat moment bestond aan zijn volk "een op de Fransche leest geschoeid Charter" (Kinker bedoelt: een grondwet gemodelleerd naar de Engelse constitutionele monarchie), dat weer in de Duitse staten navolging kreeg. Op een soort macchiavellistische wijze werd en wordt er immer in de Franse politiek gemanoeuvreed. Het huidige bewind (dat van de 'roicitoyen' Louis-Philippe) zendt republikeinsgezinden naar mooie posten in het buitenland, maar houdt er tevens genoeg van thuis om de Bourbonsgezinden in bedwang te houden. Lodewijk XVIII hield contact met Jacobijnen, Bonapartisten en koningsmoordenaars. Allen zijn zij verenigd in het bevorderen van de Franse invloed elders. Ook de clericale partij dient het nut van Frankrijk: in België, Polen enzovoorts. Zelfs de Franse protestanten blazen dapper hun noot in dit orkest mee. Het gevaarlijkst is nog wel de Napoleontische partij.

Frankrijk wordt geholpen door de Europese zucht tot navolging van al wat Frans is. En hebben de Fransen het zelf al niet uitgevonden, in filosofie, literatuur of wetenschap, dan steken zij het in een Frans jasje en verkopen het als Frans naar het buitenland.

SHAKESPEAR, de geliefkoosde Engelsche tooneeldichter, door LETOUR-

NEUR, gedeeltelijk ook door VOLTAIRE, vertaald, was weinig bekend, maar ook weinig geëerd in *Frankrijk*; maar hij werd door de krachtige pogingen der school van VICTOR HUGO, het aantrekkelijkste voorbeeld voor de Romantische tooneelpoëzij, ook bij de vreemdelingen.¹⁵³

In zijn edele, doch nogal selectieve verontwaardiging memoreert Kinker zelfs de theorie der slingerwerktuigen door Christiaan Huygens.

Aan deze ontdekking, even als aan de bijeenverzamelde wetenschappelijke en literarische bouwstoffen van vreemden bodem, gaven de Encyclopedisten het Franse burgerrecht, en bezorgden haar daardoor den bijval en hulde aller uitheemsche geleerden. De kunst, om de verdiensten van anderen, door eene soort van algemeen *Protectoraat* te doen gelden, tot de hunne te maken, en de oogen aller volkeren daardoor als naar het middelpunt aller verlichting en beschaving, zoo het heet, tot zich te trekken, verstonden zij, vooral sedert de laatste vijftig jaren in den hoogsten graad; - en zonder ondankbaar te zijn, mag *Europa* niet ontkennen, dat hunne *propaganda*, uit dat oogpunt beschouwd, wel eens heilzaam gewerkt heeft; en van het nadeel, dat zij hunne naburen berokkendend moet men hen niet alleen beschuldigen.¹⁵⁴

In deze trant critiseert Kinker nijver voort. Vooral Friedrich Melchior, Freiherr von Grimm, krijgt er van langs als bewonderaar van de zogenaamde Franse superioriteit en als bewieroker van allerlei Franse modifilosofietjes.

Zonder twijfel oordeelde Kinker te zwaar. Maar de vijftig of honderdvijftig jaar, waarin de hand van Frankrijk zwaar op Europa drukte, lagen dicht bij hém dan bij ons. Bovendien zal hierbij rekening gehouden moeten worden met zijn persoonlijke ervaringen, in Luik en Wallonië.

Belangrijker is de - niet zeer uitgewerkte - oplossing die hij aanreikte. Die verschilt niet veel van de oplossing te vinden in zijn lezing voor 'V.W.'; en dat is er een die zowel ruikt naar de negentiende-eeuwse studeerkamer als naar de modernere twintigste eeuw.

Kinker zegt namelijk: doe nu eens het omgekeerde; maak de Franse natie Europees. Maak daartoe bijvoorbeeld gebruik van haar taal:

[...] hare taal [is] de bijna algemeene Europesche taal geworden; en het zou eene dwaasheid zijn, dit te willen veranderen [...]. Om den verdervenden invloed harer staatkundigen geschriften te bestrijden, is er wel geen ander middel, dan om hare taal daartoe te gebruiken [...]. Wil men eene uitvinding of ontdekking algemeen maken; dan is er zeker niets geschikter dan om dit in deze algemeene Europesche hulptaal te doen. Zal men den Franschen eenmaal hunne minderheid in vele takken van kunst en wetenschap, vooral waar deze met de wijsbegeerte in aanraking komen, te doen zien [...]; geene andere taal dan de hunne zal daartoe met vrucht dienstbaar gemaakt kunnen worden; en het laat zich aanzien, dat zij niet slechts in naam, maar inderdaad de algemeene taal van *Europa* zal worden.

Wel nu dit zij zoo! - Doch in dat geval zal zij niet meer de Fransche, maar de taal aller Volkeren zijn. De Volkeren (de Franschen alleen uitgezonderd) zouden op deze wijze twee talen bezitten: - 1. Hun eigen nationale, namelijk, voor de

Dichtkunst, Welsprekendheid, de Lotgevallen van het Vaderland, en voor al, wat tot de inheemsche volkseigenheden, en heiligdommen behoort; en 2. Dit algemeene cosmopolitische voertuig der gedachten, dat dan niet langer onderworpen zou zijn aan de angstvallige grilligheden van de willekeurige wetgeving der Fransche Akademie, maar het eigendom aller taalkundige geleerden van *Europa*, die zich, en zeker met meer algemeene taalkunde dan die van ASTERAC, DUVIVIER en LAVEAU, zich harer zouden aantrekken; en zij zou het zich wel moeten getroosten, dien algemeenen invloed van *Europa*, in hare verdere beschaving en volmaking te ondergaan [...]. En wanneer het waar is (gelijk sommigen beweerd hebben), dat de zich groot noemende Natie hare aangemattigde meerderheid nog meer aan hare taal, dan aan hare stoffelijke wapenen te danken heeft; - als algemeene taal van *Europa*, zou zij niet langer een zedelijk wapen in de handen eener enkele Natie kunnen zijn.¹⁵⁵

Hier spreekt nauwelijks een realist. Hier spreekt een van de stichters van de maatschappij, die op 'verlichte' wijze veronderstelt, dat er een taal geschapen kan worden, waarin uitsluitend duidelijkheid, benoembaarheid en begrijpelijkheid bestaat. Om die of vergelijkbare redenen had men binnen de maatschappij ook het levende en al bestaande Nederlands willen reguleren, via spellingen en grammatica's. Het is - achteraf - de hoop van een Esperantist. In twintigste-eeuwse ogen echter misschien realistischer is Kinkers staatkundige oplossing:

Door dit te doen, niet slechts met betrekking tot hare taal, maar met opzigt tot alles wat zij wenst, dat eenmaal door geheel *Europa* aangenomen worde; zouden de Volkeren van dit werelddeel haar juist in een allerbelangrijkst punt navolgen, en haar, door zulk eene wenschelijke terugwerking, tot hare eigen veiligheid hervormen, tot hetgeen zij altijd behoorde geweest te zijn, namelijk, geen tegen *Europa* overstaande magt, maar een kleiner of grooter lid van het groote Bondgenootschap aller Europeesche Staten.¹⁵⁶

En vervolgens schrijft Kinker over Parijs in de functie van verzamelplaats van alle afgezanten van "den grooten Europeeschen Bondstaat", op die wijze wordt Parijs zelf onschadelijk gemaakt.

Helaas zijn mij geen reacties op deze denkbelden bekend. Gingen de luisteraars hoofdschuddend huiswaarts? Dachten zij: Kinker, houdt u bij de letteren en de wijsbegeerte - politiek is niets voor u? Of waren er, die wel heil zagen in een algemene taal, een Europese staat?

Wie er binnen de maatschappij een zwaar hoofd in had, dat Kinkers wijsgerige overtuigingen bij een breder publiek waren aangeslagen, was Job Augustus Bakker. Misschien vond hij dat wel spijtig. In 1834 werd zijn bekroonde *Verhandeling over de Socratische gesprekken* in de werken van de maatschappij gepubliceerd¹⁵⁷. Hierin merkte hij op dat de Nederlandse literatuur weinig opmerkelijke werken van wijsgerige aard voortgebracht had:

Er zijn wel van tijd tot tijd pogingen gedaan, om ons met de voortgangen van

vreemden, vooral van Duitschers, in de wijsbegeerte, bekend te maken. De schriften van VAN HEMERT, HENNERT, KINKER en anderen, hebben de stelsels [sic] van KANT, FICHTE en SCHELLING in een Nederlandsch gewaad gestoken, zonder dat zij echter, behalven bij eenige enkelen, eenigzins meer bekend geworden zijn, en het publiek is hierin nog in de diepste onkunde blijven verkeerden, zoo als het zulks wel omtrent de gevoelens van HEGEL blijven zal, die zoo raauw aan hetzelfde, door het *Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, werden opgedischt.¹⁵⁸

Er valt wel aan te nemen dat Kinker deze opmerking ter ore is gekomen. Maar hij bleéf, ook in latere publicaties, de socratische gespreksvorm gebruiken; bijvoorbeeld in zijn *Le dualisme de la raison humaine*. Daarbij moet in het voorbijgaan wel opgemerkt worden, dat in deze decennia dit literaire genre buitengewoon populair was¹⁵⁹.

Bakker was een Kantiaan¹⁶⁰. Zijn belangstelling voor Kinker blijkt nog uit iets anders. In 1821 had de maatschappij een prijsvraag uitgeschreven in het vak der theorie van de fraaie kunsten, luidend: "Wat verstaat men door het IDEEAAL in het gebied der Kunsten, en in hoeverre moet derzelver beoefenaar zich naar hetzelfde rigten?". Het antwoord van Bakker werd in 1823 bekroond (en dat van Feith verworpen)¹⁶¹. Boven deze studie over esthetiek plaatste Bakker een motto uit Kinker: "Voor den Kunstenaar is de natuur het hoogste en volmaakste model, dat hij zich in zijne kunstbeoefening voor den geest stelt; alleen, omdat zij voor hem het uitgedrukte beeld is, van de ideale wereld waarin hij rondzweeft". Bakkers verhandeling is Kantiaans georiënteerd; hij beroept zich trouwens herhaaldelijk op Kinker.

Van literaire belangstelling gaf Bakker eveneens blijk door zijn in 1832 gepubliceerd opstel met de titel 'Iets over het onderscheid tusschen de klassische en romantische poëzij, of beantwoording der vraag: Welk is het onderscheid tusschen de klassische en romantische poëzij, en welke zouden de redenen zijn, dat de laatste sedert eenigen tijd meer algemeen in den smaak gekomen is'¹⁶². Hier zien we de belangstelling van Kinker en Bakker opnieuw parallel lopen.

Al geruime tijd was binnen de Nederlandse literatuurwetenschap een van de belangrijkste onderwerpen van debat de vraag naar het wezen van het 'romantische'. Daarbij herkende men slechts vaag de omtrekken van de stroming die nu de 'Romantiek' heet. Geleidelijk aan werd een tegenstelling geschapen tussen wat men meende te herkennen - ook als tegenstelling in het verleden - als een op de klassieken geïnspireerde literatuur met bijbehorende kenmerken, en een 'romantische' literatuur.

De belangrijkste bijdrage was gekomen van de zijde van Jacob Geel, die in 1835 zijn *Gesprek op den Drachenfels* gepubliceerd had. In feite was die publicatie de weergave van een lezing gehouden binnen het kader van de Hollandsche maatschappij: namelijk van een voordracht voor de Leidse afdeling op 15 april 1834¹⁶³.

In 1836 mengde, voor het grote publiek, ook Kinker zich in deze slag, door de publicatie van *Iets over het romantische, eene voorlezing*¹⁶⁴. Feitelijk is ook deze lezing, net als die van Geel, het gevolg van activiteiten binnen de Hollandsche

maatschappij. In de notulen van de algemene vergadering van 24 september 1836 vinden we namelijk in het verslag over de gebeurtenissen van het afgelopen seizoen binnen Amsterdam vermeld, dat aldaar in de tiende vergadering Kinker een verhandeling voordroeg - "zedert gedrukt" - "bevattende *iets over het Romantische*".

Deze voordracht is reeds uitgebreid weergegeven en geanalyseerd door Van den Berg in zijn proefschrift over de ontwikkeling van de term 'romantisch'¹⁶⁵; zij het dat hij dáár nog niet kon zeggen, binnen welk gezelschap die voorlezing had plaatsgevonden. Het feit dat de entourage zowel van Geels als van Kinkers lezing die van de Hollandsche maatschappij is, is een indicatie voor de nog steeds belangrijke plaats van de maatschappij. De theorievorming over de literatuur, de plaatsbepaling van het nieuwe in de literatuur, vond voor een belangrijk deel in haar boezem plaats. Men kan zich nu ook afvragen, of Kinkers lezing en publicatie, niet veel directer dan vroeger vermoed, een reactie waren op een discussie binnen de maatschappij; naar aanleiding van Geels lezing misschien, maar óók naar aanleiding van nog andere publicaties waar de maatschappij niet los van stond. In 1823 publiceerde N.G. van Kampen in het zesde deel van de *Werken* van de maatschappij zijn *Verhandeling over de vraag: Welk is het onderscheidend verschil tusschen de klassische poëzij der ouden, en de dus genaamde romantische poëzij der nieuweren? en hoedanig is beider betrekkelijke waarde, en meerdere of mindere geschiktheid voor de zeden en behoeften van den tegenwoordigen tijd?* Dit, naar aanleiding van een gelijkkluidende, in 1820 door de maatschappij uitgeschreven prijsvraag.

Kinkers essay vertoont vele raakvlakken met deze verhandeling door Van Kampen¹⁶⁶.

Een andere belangrijke bijdrage tot de discussie, namelijk *Het classische treurspel der Franschen, en het romantische treurspel der Duitschers, met elkander vergeleken en den voorrang welke het een op het andere heeft, aangetoond* door de jonge Adriaan van der Hoop, was vóór publicatie eerst voorgelezen in de Rotterdamse afdeling van de maatschappij¹⁶⁷, in of voor 1828. Kennis van het feit, dat ál deze lezingen binnen de maatschappij plaatsvonden, zou in de toekomst wellicht aanleiding kunnen zijn tot nog ander onderzoek dan reeds heeft plaatsgevonden.

De inhoud van Kinkers essay is reeds uitvoerig weergegeven door Vis¹⁶⁸ en, zoals gezegd, door Van den Berg, die het opstel bovendien in een historisch-literaire context plaatste. Herhaling daarvan lijkt overbodig. Desondanks mag hier misschien niet ontbreken de begripsbepaling van het romantische, waarmee Kinker zijn bijdrage begint:

Dichtstukken, tooneelspelen, ook wel verdichte gebeurtenissen, *al of niet* op de geschiedenis gegrond, noemt men romantisch, zoo dikwijls er onverwachte voorvallen en handelingen in voorgedragen worden, welke zoo wel in vinding en plan, als in stijl en handeling, met eene zekere onachtzaamheid, en met de onstuimige ingevingen van eene verwilderde verbeelding vervaardigd zijn. En men zou ze wel bij uitstek zoo mogen noemen, wanneer er bovendien, akelige geestverschijningen, onheil voorspellende droomgezigten, mede in het spel gebragt worden, alles zoodanig bijeengebragt en ingerigt, als noodig is, om, vooral bij aandoenlijke gestellen, het gevoel te schokken, en het gemoed in eene hevige spanning te bren-

gen.¹⁶⁹

of het beeld waarmee hij zijn toehoorders er van poogde te overtuigen, dat het eenvoudige (het kenmerk van het schone), waardoor de klassieken en de op de klassieken geïnspireerde literatuur gekenmerkt werd, juist door het ongelijkvormige en de verscheidenheid van het 'romantische' beter zichtbaar zou worden - indien men eenmaal een "meer veredeld klassisch Romanticismus"¹⁷⁰ zou kunnen verwerkelijken:

Een honderdjarige eik, waarvan de stam, als een regelmatige cilinder uitlopende, overal den omvang van een' juist getrokken cirkel had, wiens bast op gelijke afstanden eveneens geribt en geschulpt was, en waarvan de grootere twijgen en alle kleinere vertakkingen gelijkhoekig en evenwijdig van elkander geplaatst waren, zou zeker eene zeldzame speling der natuur, maar hoe groot, hoe dik en hoog ook, geen trotsche majestueuze boom zijn; stijf regelmatig en gelijkvormig, maar niet aan zich, aan zijn soortelijk wezen gelijkvormig; niet één en eenvoudig, maar eenzelve, en in tegenspraak met zijn eigendommelijk karakter.¹⁷¹

De essentie van Kinkers betoog wordt door Van den Berg samengevat in een passage die analyse en kritiek tegelijkertijd is:

Als kunstideaal onderschrijft [Kinker] Van der Palms formule *eenheid in verscheidenheid*; evenals de hoogleraar in de welsprekendheid ziet hij deze schoonheidswet het volmaaktst in de klassieke oudheid gerealiseerd. Bij beiden vindt men verzet tegen de kleurloze navolging van de ouden in het Frans classicisme; beiden tenslotte spreken de hoop uit, dat de kunst van de toekomst zich weer meer naar dit oude kunstideaal zal gaan richten. In tegenstelling tot Van der Palm ondergraaft Kinker echter de antithese *klassiek/romantisch* door ook in de klassieke letterkunde verschillende romantische trekken aan te wijzen en de klassieke kunst zelfs als *oud-romantisch* te kwalificeren. In dat opzicht deelt hij meer de inzichten van Geel die eveneens in de klassieke oudheid elementen aanwees, welke volgens het contemporaine taalgebruik *romantisch* genoemd zouden moeten worden. Toch is er tussen hen beiden een fundamenteel verschil. Geel staart zich blind op een aantal door hem als negatief ervaren aspecten van de Franse en Duitse romantische school en stelt zich daartegenover intolerant op. Kinker is in dit opzicht verdraagzamer. Tegen de elementen afzonderlijk heeft hij eigenlijk geen bezwaar, maar hij betreurt het, dat ze niet in een hogere synthese zijn opgenomen. Bovendien wil hij de Franse romantiek, waartoe hij zich in tegenstelling tot Geel beperkt, als een gezonde reactie op het Frans-classicisme beschouwen. We hebben hierboven gezien dat zich in de Nederlandse tijdschriften een tendentie ontwikkelde, ingeleid door een theoreticus als Bakker, om de door Van Kampen geïntroduceerde en door Van der Hoop overwonnen antithese [tussen klassiek en romantisch, in het voetspoor van Schlegel] weer te ondergraven. Ook Kinker staat in deze traditie en het belang van zijn opstel ligt voor een niet gering deel hierin, dat hij daarin verder is gegaan dan zijn voorgangers. Alhoewel hij flinke bressen schiet in de Schlegeliaanse constructie, ruimt hij haar nog niet geheel op. Tussen de klassieke en Frans-romantische letterkunde ziet hij grote overeenkomsten, maar uiteindelijk toch nog weer een

fundamenteel verschil, dat voor hem tegelijkertijd een kwaliteitsverschil inhoudt. Zijn aansporing aan de romantische dichters zich toe te leggen op een "meer veregeld *klassisch Romanticismus*" betekent dan ook eerder een pleidooi ten gunste van de klassieken dan een compromisvoorstel, zoals we dat bij Van Kampen en zijn navolgers geformuleerd vinden.

In één belangrijk opzicht blijft Kinker bij Geel ten achter. Diens betoog had o.a. ten doel de polysemie van de term *romantisch* aan te tonen, en te veroordelen. Kinker doet dat niet. Hij werkt in zijn gehele betoog met een vage, sterk niet-literairhistorische betekenis van de term *romantisch*, en het is om die reden, dat hij een treffende overeenkomst tussen de klassieke en romantische letterkunde kan waarnemen. Zijn oplossing van het conflict wordt daarmee in onze ogen ten dele tot een schijnoplossing. Voor zijn tijdgenoten echter - getuige de enkele enthousiaste reacties in *De recensent*, ook *der recensenten* - betekende zijn opstel een vruchtbaar commentaar op het geschil.¹⁷²

Die instemmende reactie van de tijdgenoot valt mede af te leiden uit het nog onopgemerkt gebleven feit, dat Kinkers opstel nog in 1851 in het Frans vertaald werd. Deze vertaling, onder de titel *Discours sur le genre romantique*, verscheen in het blad *Astrea*¹⁷³, uitgegeven door Wap¹⁷⁴. De vertaler is vermoedelijk J.D. Cocheret de la Morinière¹⁷⁵, die aan het einde van Kinkers leven diens vertrouweling was.

Intussen valt uit Kinkers essay toch wel te bespeuren, dat de nieuwe letterkundige richting hem niet werkelijk eigen was, hoe nijver hij ook auteurs als Victor Hugo of Rey-Dusueil gelezen bleek te hebben. Hij voelde zich eigenlijk meer thuis bij de klassieke muzen.

Des te meer is zijn poging te waarderen dat hij, wat hij zag als twee stromingen, wilde verenigen. Mogelijk had hij daarom al iets eerder in zijn eigen dichtpraktijk daartoe een opzettelijke poging gedaan, toen hij zijn *Pygmalion. Een romantische droom*, in 1832 publiceerde. Alleen al de titel wijst op de verstrengeling van het klassieke en het romantische¹⁷⁶.

Klassiek is natuurlijk de herkomst van het thema: Pygmalion was de legendarische Cyprische koning, die verliefd werd op een door hem gemaakt ivoren vrouwenbeeld. Afrodite riep het beeld tot leven. Pygmalion huwde de tot leven gewekte vrouw. In die zin lijkt ook Kinkers gedicht zich te ontwikkelen:

Pygmalion, de tweede in naam,
 Maar de eerste van zijn eeuw,
 In schilder- en boetseerkunst groot,
 Vormde, als zijn roem- en kunstgenoot,
 Een vrouwenbeeld, doch niet
 Van marmere, maar van sneeuw.

Hij brengt er kleur, incarnaat op aan, waarna de nachtvorst het sneeuwen beeld in ijs verandert. Pygmalion wordt verliefd: het is zijn "Ideaal", dat hij in het ijs ziet.

Het grondbeeld, dat zijn ziel verrukt,
In 't ijs zo heerlijk afgedrukt,
En 't liefdevuur, dat in
Hem blaakt, verdwijnen niet.

Geen kunst, maar wat de kunst bedoelt,
Is 't voorwerp van zijn' gloed;
Een vrouw, gelijk zijn ziel haar dacht,
Maar in de volste levenskracht,
Dat wezen, zoo 't bestaat,
Is hem het hoogste goed.

Op zijn bede wekken de goden haar tot leven. Zij wordt Galathee: in haar kan hij beurtelings Juno, Minerva, Venus zien. Het is echter een pijnlijk proces, wanneer zij tot leven komt:

Nu legt hij ze op het zachte dons.
Zijn vorschend oog bespiedt,
Bij elke poging der Natuur,
't Zich overal verspreidend vuur,
Dat uit de levenskiem
Bezielend voorwaarts schiet.

"Die overgang van 't niet tot iets,
Van 't *wezen* uit den *schijn*,
Dat rijpen tot het schoonst geheel,
Van lid tot lid, van deel tot deel,
Moet (zegt hij) pijnlijk zijn."

Alleen: zijn tot het leven gewekt ideaal, zijn minnares in het praktisch leven, blijkt nadien niet 'om mee te leven'. Zij heeft de grillen van alle godinnen. Hij poogt haar te ontvluchten: dat mislukt. Hij doet een poging tot zelfmoord door verdrinking: maar de zee geeft hem terug aan het strand. Dáár ontmoet hij onverwachts de oorspronkelijke, werkelijke geliefde van zijn jeugd; zij is hem eveneens blijven beminnen. Nu verschijnt Galathee, als een engel der wrake; maar haar macht is onschadelijk geworden wegens de nabijheid van de nu teruggevonden, concrete vrouw:

"Zie hier, het geen gij wezen moest
Toen ik uit sneeuw u wrocht;
Haar trekken woelden in mijn' geest,
Zij is mijn ideaal geweest.
Zij is het, wat mijn hart,
Gij wat mijn kunstdrift zocht!"

En op zijn gebed verhoren de goden hem opnieuw: zij ontnemen de dreiging aan het levende beeld, verstarren het weer in de oude gedaante van sneeuw; waarop het

smelt.

Gij, die door wijsheid, deugd vernuft
Of moed naar grootheid tracht,
Ken d'omvang van uw grondgebied;
Maar overschrijd zijn grenzen niet,
Bepaal uw wenschen tot
Den werkkring uwer macht!

Wat het 'romantische' aangaat: herkenbaar is in dit lange, ruim zestig strofen tellende gedicht het akelige en verwilderde, zoals Kinker het in zijn omschrijving van het romantische zelf aangaf. Dit tot leven gekomen beeld is iets om van te ijzen; het is een 'gothic' beeld in de trant van het stenen beeld in de Don Juan-verhalen. Als elders de ridder of de kluizenaar, heeft hier de kunstenaar met groot gevaar te kampen. Kinker zou Kinker niet zijn, als hij dit horribele niet juist aan een kunstenaar had laten overkomen. En hierbij zag hij dan nog kans een esthetische visie te demonstreren en iets duidelijk te maken over het ideaal in de kunst.

Niet ten onrechte echter oordeelden de *Vaderlandsche Letteroefeningen* over deze Pygmalion: "meer klassisch dan romantisch; wijsbegeerte in het kled der Gratiën¹⁷⁷.

Inderdaad, met de eigenlijke Romantiek heeft Kinker niets van doen. Als tijdgenoten hem al met het romantische in verband brengen, is dat in de zeer wijde, door Van den Berg geanalyseerde, betekenis van het woord. Zoals daar, waar Kneppelhout in 1836 zegt: "Eerst tegen het einde der achttiende eeuw maakte *Holland* zich los van die zucht tot navolgen. De studie der Engelsche en Duitsche letteren wees haar een' nieuwen weg aan, en BILDERDIJK, FEITH, TOLLENS, KINKER, HELMERS waren de verkondigers van die nieuwe school, dat dichterlijk romantismus, hetwelk geheel *Europa* overstroomd heeft."¹⁷⁸

4. Kinker als beoordelaar

Tot nu toe besprak ik slechts de plaats die Kinker in de maatschappij had, en de invloed die hij er uitoefende; door zijn redevoeringen en geschriften, maar voornamelijk in samenhang met zijn functioneren als bestuurslid, hetzij van de Amsterdamse afdeling, hetzij van het algemeen bestuur.

Daarnaast had hij nog een andere taak, als lid van de commissies van de maatschappij. Soms is die taak mij niet geheel duidelijk, zoals het geval is bij de in het begin van dit hoofdstuk reeds genoemde benoeming van Kinker in 1802, in de commissie die "inkomend kunstwerk" moest beoordelen. Mogelijk is deze er gewoon een ter beoordeling van binnenkomende prijsverzen en verhandelingen. In dergelijke commissies zal Kinker met grote regelmaat zitting hebben.

De eerste van die aard is eveneens reeds aan de orde geweest: in 1800 maakte Kinker deel uit van de groep die binnenkomende 'eeuwzangen' moest beoordelen. Daaruit resulteerde dat Arntzenius' *Eeuwzang* buitengewoon zilver kreeg. In het

seizoen 1803-1804 zat Kinker in de beoordelingscommissie, die zes prijsverzen met het onderwerp 'Huig de Groot' onder de loupe moest nemen¹⁷⁹. Loots zou goud krijgen. Eveneens heb ik al genoemd die commissie die rond 1805 de prijsverzen met het onderwerp 'De verlichting' moest beoordelen¹⁸⁰.

In 1815 raakte Kinker betrokken bij de beoordeling van de vraag of de toonkunst onder de beeldende kunsten moest worden gerangschikt. Zijn oordeel over het ingezondene was negatief¹⁸¹.

Niet meer dan een spoor kan ik voorlopig vinden van het feit dat Kinker en Bolderdijk voor Amsterdam in een commissie zaten, die een verhandeling over de dichtsterlijke oorspronkelijkheid moest beoordelen¹⁸². Hun oordeel was kennelijk gunstig: de verhandeling werd namelijk gepubliceerd en bleek van Reesema te zijn¹⁸³. Deze zaak speelt in 1817.

Hierna raken we het spoor van Kinker als beoordelaar een tijdje bijster. Maar na de Luikse periode blijkt hij althans op dit front weer volop actief. Hij werd bij diverse inzendingen betrokken. In 1831 treffen we hem in de beoordelingscommissie van inzendingen op de 'Lofrede op Frans Hemsterhuis'; hij was daartoe in maart door de maatschappij verzocht¹⁸⁴. Oktober 1831 bleken vier van de vijf beoordelaars de éne inzending geen goud waard te vinden¹⁸⁵. Ook Kinker vond het niet de moeite waard; dat blijkt uit een dossier bevattend inzending en rapporten van de beoordelaars, waarbij dat door Kinker. In dit nog onbekend Kinker-manuscript - van die aard zullen er straks méér genoemd worden - zegt hij, dat de inzending op het punt van welsprekendheid niet zonder merites is, en dat de verdiensten van Hemsterhuis op juiste gronden geroemd worden. Er waren echter nogal eens tegenstrijdigheden in te vinden; en zeer onduidelijk bleef, of de inzender Hemsterhuis beschouwde als een schrijver voor weinigen of juist voor velen - terwijl dat nu juist een van zijn eigen hoofdthema's was¹⁸⁶.

Het is wel begrijpelijk dat Kinker op dit punt geïnterigeerd was: Hemsterhuis, in die dagen niet zelden als 'atheïstisch' filosoof beschouwd, zou misschien wel eens Kinkers eigen opvatting over verspreiding van 'verlichting' hebben kunnen huldigen. De inzender zelf mag misschien qua belangstellingssfeer wel bij de 'groep-Kinker' ingedeeld worden, gezien de beginzin van zijn stuk: "Godsdienst en wijsbegeerte, éénmaal zusterlijk verbonden, waren na verloop van eeuwen door menselijke dwalingen, van één gescheiden"; terwijl hij ook met een zeker *dédain* spreekt over de spitsvondigheden van de Franse filosofen - een denkbeeld dat bij de volgers van Kant nogal populair was.

In een soortgelijke beoordelingscommissie, terzake van een 'Lofrede op Van Baerle', vond Kinker zich in 1833. De commissie had weinig plezier van haar werk: zij beoordeelde de twee inzendingen als waardeloos¹⁸⁷. Ook hier kon ik Kinkers eigen beoordeling in handschrift terugvinden¹⁸⁸. Hij had de inzendingen gelezen, "ik kan echter niet zeggen: - herlezen". Eén ervan had volgens Kinker "eenen soort van kinderlijke naïviteit, zoo wel in zyne redeneringen, als in stijl en uitdrukking". Hij besloot met enig leedwezen (wegens begrip voor de kinderlijke goede wil?) tot: niet bekronen!

Met Geel, Klijn, H. van Royen en Tollens verwierp Kinker in 1834 de éne inzending op de vraag "Welke vereischten moet de dichter bezitten en in de voortbrengselen zyner kunst aan den dag leggen, om den naam van Volks-dichter by uitnemendheid te verdienen, en welke onzer niet meer in leven zynde dichters hebben de meeste aanspraak op dezen eernaam verkregen?"¹⁸⁹. Ook hier vond ik het door Kinker aan de maatschappij gezonden rapport¹⁹⁰. Zijn oordeel was negatief, "daar deze proeve, *noch* door de opgave van de gevraagde vereischten, *noch* door eenige aannemelijke bepaling van hetgeen de schrijver dezer prijsverhandeling door een' Volksdichter verstaat, *noch* door de voorbeelden getrokken uit de Dichtstukken van hen, die volgens den Schrijver de meeste aanspraak op dien naam verkregen, het kenschetsende onderscheid tusschen een Volksdichter en een andere Dichter kennen doet". Dat was op zichzelf genomen al duidelijk genoeg; maar Kinker had zich tevens kennelijk nogal geërgerd aan het nogal zwaar-op-de-handse stuk, dat maar liefst tweehonderdvierenvijftig pagina's telde. "Overal [...] vindt men in plaats van den betoogenden Theorist, den lankwijligen zedeprediker", die van het zogenaamd poëtische proza gebruik maakte om zijn standpunt te verdedigen. Kinker - aan wie het onderwerp blijkbaar na aan het hart lag - maakte van de gelegenheid gebruik om zijn eigen inzichten, over wat een volksdichter moet zijn, te expliciteren. Een volksdichter, zo vond hij, moest een taalkennis bezitten, die eerder een gebruikskennis was dan een intellectuele kennis. Dat Kinker duidelijk geïnteresseerd was in die poëzie die bij brede lagen van het volk weerklank kon vinden, zal ook straks nog blijken. Een dergelijke interesse past geheel bij de figuur en de gedachtenwereld van Kinker.

In 1836 was Kinker weer van de partij. Nu had zijn commissie - duidelijk wat zwaarder bemand, althans bezet met figuren die de filosofie een goed hart toedroegen: G.H.M. Delprat, D.F. Huet, J. Clarisse en J. Bake - te kampen met twee antwoorden op de vraag: "Wat zijn eigenlijk beginsels en hoe verre is de stelling waar, dat de hoogste beginsels, waarvan andere worden afgeleid, niet anders zyn dan voorwerpen van geloof?"¹⁹¹ Er volgde geen bekroning, hoewel sommigen daar wel voor voelden. Kinker niet: zijn beoordeling¹⁹² was in beide gevallen negatief - ondanks het feit dat één der inzenders (die als motto iets uit Jean Paul Richter genomen had) op p. 26 de vrijheid had genomen om enkele versregels van Kinker te citeren.

In 1837 bevond Kinker zich in een commissie met een iets eenvoudiger taak: het beoordelen van één lofrede op Christiaan Huygens. Het wordt eentonig, maar het pleit voor het critisch vermogen van de commissies die de maatschappij instelde: de lofrede kreeg geen lof¹⁹³. Ook hier vind ik een nog onbekend rapport van Kinkers hand¹⁹⁴. De lofrede was, zei hij, niet zonder verdiensten. Maar hij vond het twijfelachtig of het eigenlijk wel een lofrede wás (hij schreef dan ook wat uitvoeriger over de eisen die aan een lofrede gesteld moesten worden). Verder beschouwde hij als het gemis, dat de inzender aan zijn lezers in het geheel niet de stand der wetenschappen ten tijde van Huygens deed kennen, en evenmin liet uitkomen waardoor Huygens zijn tijd vooruit was.

In 1838 moest er door hem en anderen één antwoord beoordeeld worden, inge-

zonden op de vraag "Daar, in de laatste tyden, veel aanmerkingen tegen de ingevoerde spelling der Nederlandsche taal gemaakt zyn, vraagt de Maatschappij, by een algemeen oordeelkundig overzicht dezer tegenwerpingen, inhoeverre zy al of niet gegrond zyn, en in hoeverre zy tot verbetering onzer taal behooren aangenomen en ingevoerd te worden"¹⁹⁵. Hoewel de meerderheid van de commissie vóór bekroning met goud was, heb ik niet kunnen ontdekken, wat in dezen het specifieke oordeel door Kinker was.

In 1840 kwamen bij de maatschappij drie inzendingen binnen als antwoord op het verzoek uit 1839 om "Eenige gedichten grootendeels geschikt om voor vier, en voorts om voor eene en meerdere stemmen op muziek te worden gebracht". Volgens de bestuursnotulen¹⁹⁶ besloten drie van de vijf beoordelaars één van de inzendingen goud toe te kennen. Kinker zat in die commissie; maar zijn mening is niet bekend¹⁹⁷. Waarschijnlijk had hij een positief oordeel, al zal hij bepaalde bezwaren kenbaar hebben gemaakt. Dat blijkt uit het volgende. Het was uiteindelijk Jan Pieter Heye, die in 1841 voor zijn bundel, getiteld *Liederen en Zangen*, bekroond werd¹⁹⁸. Volgens de notulen van het bestuur van de afdeling Rotterdam, waar in die tijd de algemene zaken in de praktijk afgehandeld werden, werd op 18 mei 1841 besloten Heye te verzoeken om opgave van wat hij nog aan de bundel wilde toevoegen. Tevens moest hij de eigenlijke bundel, hem voorlopig door Tollens teruggegeven, weer terugsturen mét het "advies van Professor Kinker door genoemden Heer ter zijner informatie bijgevoegd"¹⁹⁹. Na enig heen en weer schrijven stuurde Heye op 4 juni inderdaad de bundel terug, alsmede Kinkers beoordeling; hij deed toen ook zijn eindvoorstel met betrekking tot de inrichting en opbouw van de bundel²⁰⁰.

Misschien was Kinker in dit geval de eindopsteller geweest van het samenvattende rapport van de beoordelaars. Kennelijk waren er in dat rapport ook zoveel observaties van fundamentele aard opgenomen, dat Heye er zijn voordeel mee kon en wilde doen.

Een en ander is niet zonder belang, omdat het heel goed mogelijk is, dat Heye - een van de belangrijkste figuren op het gebied van muziek en lied in de negentiende eeuw - door de opvattingen van Kinker aanzienlijk beïnvloed is. De bundel werd uitgegeven in de *Nieuwe Werken* van de Hollandsche maatschappij. Heye voegde in de voor de Maatschappij ter bevordering van Toonkunst bestemde exemplaren er iets aan toe: een uiteenzetting van zijn gedachten over de verbinding van woord en toon. Later zou hij dat nog uitvoeriger doen in zijn gezaghebbend opstel *Over Muzikale Poëzy*. Nu suggereert A.J. Asselbergs, Heyes biograaf, dat op dit terrein Heyes opvattingen over het ineengrijpen van voorwerp en weergave daarvan in beeld, muziek en taal, verwantschap hadden met die van Kinker²⁰¹. Nader onderzoek zou hier misschien nog wel iets kunnen opleveren.

En ondanks het feit dat hij al vrijwel tachtig jaar oud was, blééf Kinker in dit type commissies werkzaam voor de maatschappij. In 1843 is hij te vinden onder de beoordelaars van een inzending op de in 1839 en 1841 verzochte "Oordeelkundige woordvoeging (syntaxis) der Nederduitsche taal, gestaaft door voorbeelden uit gezaghebbende schrijvers"²⁰². Onvoldoende! oordeelden allen. Kinker had zich weer

bevljigt om zijn bezwaren kenbaar te maken. Een achttal folia - dit commentaar was nog niet ontdekt - had hij daartoe nodig. Als ik voorbijga aan zijn detailkritiek, is de essentie van zijn mening, dat hij de inzending eerder beschouwde als de inleiding van een spraakleer dan als een syntaxis.

Uit dit overzicht van Kinkers beoordeelende activiteiten blijkt toch wel duidelijk, dat hij ondanks zijn hoge leeftijd althans op dit terrein vrijwel tot aan zijn dood een ijverig lid van de maatschappij gebleven is. Van haar zijde heeft de maatschappij na Kinkers terugkeer uit Luik duidelijk gebruik willen blijven maken van de specifieke kennis en talenten die Kinker bezat.

Niet alleen dat Kinker als beoordelaar plichtmatig zijn taak vervulde; hij deed zulks uitgebreid en nauwgezet. Als ik de rapporten van andere beoordelaars lees, ontkom ik niet aan de indruk dat sommigen nauwelijks van de inzendingen kennis namen, of de moeite niet wilden nemen een uitvoerige analyse te maken van het werkstuk en daarvan op controleerbare wijze verslag te leggen. Kinker deed dit wél. Zijn teruggevonden beoordelingen bewijzen dit. Meestal zijn zijn bevindingen negatief: ook dat bewijst dat hij niet verflauwde in het aanleggen van normen. Waar hij tot een positief oordeel kwam, heeft dat mogelijk zelfs nog invloed gehad op de ontwikkeling van een auteur (zoals mogelijk in het geval-Heye aangetoond zou kunnen worden).

Ook hier blijft het beeld van Kinker onverminderd dat van de consciëntieuze geleerde, vol verantwoordelijkheidsbesef, aan wie geen moeite teveel was, en die tot in zijn laatste dagen gebruik maakte van de hem geleende talenten.

Maar laat ik terugkeren tot Kinker en zijn aanwezigheid in de maatschappij als geheel.

Terzake van zijn resterende activiteiten, na 1836, kan ik kort zijn. Pas in 1840 valt zijn naam weer. Ik tref hem, als honorair lid, samen met andere honoraire leden: Siegenbeek, Tollens, Van Hall en Klijn op de vergadering van het algemeen bestuur te Amsterdam op 18 september. De reden van deze plotse toeloop wordt niet zichtbaar uit de notulen van het bestuur. Het had misschien iets van doen met het feit, dat de dag daarna, op de algemene vergadering - waarop Kinker óók aanwezig was - de secretaris de dood van Van der Palm herdacht. Van der Palm was een der stichters en oprichters van de maatschappij geweest, zo memoreerde algemeen secretaris W.J.C. van Hasselt; hij, "met anderen, waaronder drie thans in ons midden zijnde geleerden". Een noot in het verslag vermeldt dat hij daarmee doelde op Van Hall, Kinker en Siegenbeek.

Op bestuursterrein zien we Kinker in de jaren voor zijn dood niet meer actief worden. De afdeling Amsterdam werd min of meer doorlopend bestuurd door personen als J. Bosscha, F. Fabius, Van Oosterwyk Bruyn en Des Amorie van der Hoeven.

Of speelde Kinker toch nog een rol? Curieus is een briefje van J. Burlage, de secretaris van de afdeling Amsterdam, van 9 september 1843 (een dag niet lang vóór de algemene vergadering), gericht aan de algemeen-secretaris Marty te Den Haag,

luidend: "Het 3tal door ons voor te stellen voor een algemeen President zal zyn
 Beyerman
 fabius
 Kinker. -

De eerste zal toch wel benoemd worden" ²⁰³.

Had Amsterdam hier Kinker slechts op het lijstje gezet, omdat formeel drie candidaten genoemd moesten worden? Het lijkt waarschijnlijk. Maar zelfs dan betekende dit, dat er in Amsterdam zelf geen bezwaar bestond in dat geval Kinker op het kandidatenlijstje te zetten; en dat Amsterdam aanvoelde dat het niet als een faux pas beschouwd zou worden Kinker voor te stellen als algemeen president van de *gehele* maatschappij.

5. Nawerking

Op 16 september 1845 overleed Kinker - en daarvan nam de maatschappij notitie. Op 20 september daaraanvolgend vond de jaarlijkse vergadering plaats te Rotterdam. Secretaris Reesema had de taak de gestorven leden te herdenken. Dat waren: Collot d'Escury, S.I. Wiselius, en "Johan Kinker". Reesema, Kinkers oude relatie, had dus niet veel tijd gehad om over zijn woorden na te denken; toch is zijn tekst over Kinker veel langer dan die over bijvoorbeeld Wiselius: een teken van Kinkers importantie voor de maatschappij.

Weinige dagen [zo zei Reesema] zijn voorbijgegaan sedert den dood van een der Oudste Leden en Oud Bestuurders der Amsterdamsche Afdeling, van Johan Kinker, een der weinige Leden van Verdienste dezer Maatschappij. Nog tot in zijnen hoogen ouderdom bezat deze merkwaardige man lust en ijver voor de Wetenschap. Hij was de Nestor der Nederlandsche Wijsbegeerte, en beoefende haar tot op het laatst zijns levens, en op eenen tijd, dat alle liefde voor haar in Oud Nederland scheen uitgedoofd te zijn. Met Paulus van Hemert was Kinker de warme voorstander der Wijsbegeerte van Kant, welke beiden bij ons trachtten intevoeren. Maar ontegenzeggelijk was Kinker van Hemert verre vooruit in wijsgeerigen blik, in scherpzinnig vernuft. Het zoude mij te ver heen leiden, en ook op deze plaats niet voegen, om de verdiensten van Kinker als wijsgeerige uiteen te zetten. Zijne "Brieven over het Natuurregt" zijn een uitnemend gedenkteeken zijner vindingrijkheid en schranderheid, en het ware te wenschen, dat dit echt kritisch geschreven werk, waarin Kinker eenen eigen en meerendeels van Kant afwijkenden weg betreedt in het doorgronden en vaststellen van de beginselen van Regt en Staat, als het handboek werd der Nederlandsche Regtsbeoefenaars, voor welke het oneindig meer innerlijke waarde heeft dan de in dikwijls onverstaanbare taal gehulde en weinig beteekenende denkbeelden van vele buitenlandsche Regtsphilosophen.

Maar Kinker bezat ook, behalven zijn buitengewoon talent, eene onwankelbare trouw aan de gedachte, eene kloekmoedigheid van hart en verstand, welken hem niet veroorloofden bij het zoeken naar waarheid te huiveren of te wankelen, of ter regter of linkerzijde aftewijken. Vandaar dat hij de Wijsbegeerte als eene zelfstandige Wetenschap behandelde, en er slechts op uit was hare beginselen nategaan en

te doorgronden, en hare gevolgtrekkingen zuiver te bewaren. In deze mannelijke zelfgenoegzaamheid welke hem zijne wetenschap *alles* deed, staat Kinker de hem hoogvereerende vergelijking door met Kant, zijnen grooten meester en leidsman.

Kinker was geen dier wijsgeeren, welke men droog pleeg te noemen. Zijne neiging voor de Muziek is bekend, en het gedicht op Joseph Haydn bewyst genoeg wat de zuiverheid van zynen smaak hem in de muziek deed liefhebben en bewonderen. Maar boven al getuigt van zijn muziekaal gehoor de uitnemende verhandeling, bevattende "eene proeve eener Hollandsche Prosodia oordeelkundig gegrond op en door het gehoor getoetst aan de uitspraak onzer taal, door het beschaafde gedeelte onzer natie, en toegepast op het Rythmus en Metrum der ouden, in zoo verre beiden in onze Hollandsche Dichtkunde zoude kunnen worden ingevoerd". Deze verhandeling werd door deze Maatschappij met goud bekroond en in het eerste Deel harer Werken opgenomen - en zoo voortreffelijk werd zij door *alle* beoordeelaars bevonden dat de Maatschappij besloot aan Kinker, behalve de gewone gouden Medalje, nog een buitengewoon geschenk in zilver aan te bieden.

Ziedaar M.H.! eenige trekken uit het leven en de Werkzaamheid van eenen man, wien, wat zijne eigenaardige studien betreft, zeer wenigen in ons Vaderland zijn op zyde gestreefd, een enkele slechts heeft overtroffen. Ik hoop dat dit genoeg moge geweest zijn om u voor een ogenblik de nagedachtenis van zulk een voortreffelyk Nederlander levendig te maken. Mogt eene meer begaafde pen dan de mijne zich genoopt voelen het beeld van Kinker in uitvoeriger trekken aan ons Volk voor oogen te stellen opdat het zich haaste door de erkenning der Veelzijdige en groote verdiensten van ons afgestorven medelid den pligt der dankbaarheid te vervullen welke de schim van dezen uitstekenden Vaderlander regt heeft van zijne medeburgers te vorderen.

Aldus Reesema in de algemene vergadering. Mogelijk heeft de afdeling Amsterdam nog een afzonderlijke herdenkingsbijeenkomst gehouden - dat zou wel in de lijn der verwachting liggen - maar ik heb daar nog geen spoor van kunnen vinden. Wat in Reesema's necrologie opvalt, is natuurlijk het accent dat hij legt op Kinkers wijsgerige arbeid. Hij heeft weinig aandacht voor Kinker als creatief auteur, terwijl Kinkers grootste prestatie ten bate van de maatschappij, de *Prosodia*, wel uitvoerig aan de orde komt; maar zonder dat Reesema er iets werkelijk persoonlijks bij te berde weet te brengen. Eerst en vooral is er aandacht voor de wijsgeer Kinker. Kennelijk stond hij in deze kringen vooral als zodanig bekend. Dat correspondeert geheel met wat ik meende te bespeuren dat Kinker zélf vanaf 1800 voor de geest stond: dat namelijk deze maatschappij de verlichte wijsbegeerte tot leidraad moest nemen om zo eerst zichzelf en tot gevolg daarvan heel Nederland te ontwikkelen tot groter volmaaktheid in de kunsten en wetenschappen.

Dat de maatschappij ook nog in later jaren in zekere zin geïmpregneerd werd door de wijsgerige denkbeelden van de groep-Kinker, en belangstelling bleef tonen voor het Kantianisme en de stromingen van Kant afgeleid, bleek herhaaldelijk in de volgende decennia. In de sectie-wijsbegeerte bleven voortdurend prijsvragen rond Kant opgegeven. Een enkel voorbeeld. Op 13 september 1849 werden als vragen in discussie gebracht: "Welk is het oorspronkelijk begrip eener *Wereldziel* [men den-

ke aan Kinkers *Het Alleen of de Wereldziel* van 1812], en hoe heeft het zich in de stelsels der latere Wijsgeeren ontwikkeld?"; en: "Over de verdiensten van Paulus van Hemert, als Wijsgeer".

Daarbij zou ook Kinker zelf niet vergeten worden. Op 14 september 1855 werd op de vergadering van het algemeen bestuur een vraag van de afdeling Amsterdam besproken, die zou moeten dienen als prijsvraag in het vak der wijsbegeerte. De vraag luidde: "Een beoordeelend verslag van het Wijsgeerig stelsel van mr. J. Kinker, bepaaldelijk met het oog op zijn laatste werk "Dualisme de la raison humaine" en met vergelijking van de Duitsche Wijsgeeren na KANT". In totaal waren er die vergadering dertien vragen ingediend. Het bestuur koos er drie uit, inclusief de vraag met betrekking tot Kinker. De volgende dag echter koos de algemene vergadering die vraag *niet*.

Het was slechts uitstel. Op 19 september 1861 kwam bij het algemeen bestuur - nu van de Rotterdamse afdeling - als voorstel binnen: "Eene beoordeeling van Kinker als wijsgeer". Het algemeen bestuur accepteerde de vraag en op 21 september koos de algemene vergadering de vraag als 'no. 1'.

Het antwoord liet niet al te lang op zich wachten. Op de vergadering van het algemeen bestuur te Dordrecht, 17 september 1863²⁰⁴, berichtte voorzitter J.P. Bredius, dat er een antwoord was binnengekomen en dat dit ter advies gestuurd was aan de professoren Veth, Des Amorie van der Hoeven, Hoekstra en aan dr. Meijboom²⁰⁵. Na lezing van de binnengekomen adviezen besloot de bestuursvergadering met grote meerderheid het antwoord de bekroning met goud waardig te achten. De volgende dag werd ter algemene vergadering het naambriefje geopend. De schrijver bleek te zijn "Jonkheer Henri van der Wijck, te Leiden, (thans Hoogleraar in de faculteit der letteren en bespiegelende wijsbegeerte, te Groningen)".

Diens werk, dat in 1864 zou verschijnen²⁰⁶, zou voorlopig het beeld van Kinker als wijsgeer bepalen; en het bepaalt het nog. Achteraf gezien is de publicatie van juist dit boek niet zo gunstig geweest voor het 'imago' van Kinker: Van der Wijck was namelijk een empirist, uit de school van Opzoomer. Hij had daarom niet zo veel op met de wijsgerige traditie waarin Kinker stond: de school van Kant. Ook de beoordelaars schijnen het al moeilijk gehad te hebben met deze discrepantie. Dat blijkt uit de bewaard gebleven adviezen²⁰⁷. P.J. Veth²⁰⁸ sprak over in het oog lopende verdiensten van Van der Wijcks manuscript; alleen vond hij het wel opvallend dat de schrijver klaarblijkelijk een aanhanger der empirische school was. Goud was op zijn plaats. - L.S.P. Meijboom oordeelde dat het werk eigenlijk uit acht kleine verhandelingen bestond en dat het eerder een historie der filosofie gaf dan een analyse van Kinkers wijsbegeerte. Het zou omgewerkt moeten worden. Meijboom gaf eigenlijk geen concreet oordeel. - Abraham des Amorie van der Hoeven meende: goud; maar het was wel een tikje onbillijk, dat een empirist een aprioristisch systeem veroordeelde. Bovendien: toen de prijsvraag werd uitgeschreven, had het empirisme nog niet de overhand (deze laatste observatie van de beoordelaar is belangwekkend: misschien valt daaruit af te leiden dat in de maatschappij de richting-Kinker ook na diens dood nog aanzien had. Misschien was het juist de bedoeling van de prijsvraag geweest de *positieve* zijde van Kinker als wijsgeer te

belichten). - Ook Sytze Hoekstra Bzn., die later “de scherpste denker, dien ons land in de 19e eeuw op het gebied van de godsdienstwijsbegeerte, de christelijke geloofsleer en de zedekunde heeft voortgebracht”²⁰⁹ genoemd werd, was niet voor bekroning. De schrijver had volgens hem te weinig verstand van het Kantianisme. - De laatste beoordelaar, C.P. Tiele, had heel andere problemen. Hij vond dat Van der Wijcks arbeid grote verdiensten had, al was het wat zwak op het gebied der esthetica. Daarom oordeelde Van der Wijck ook te zachtmoedig over Kinkers poging “om de wijsbegeerte van Kant te berijmen, waardoor [Kinker] een in mijn oog zeer groote zonde tegen de aesthetica heeft begaan: een zonde alleen overtroffen door het wansmakelijk zinnespel bij den aanvang der eeuw, door Kinker gedicht, en door de meer dan walgelijke parodie die hijzelf daarop later heeft geleverd”. Tiele wenste zelfs, dat bij uitgave van het manuscript de aanhalingen uit die wansmakelijke en walgelijke stukken bekort zouden worden. Kortom, Tiele had weinig affiniteit met Kinker. Maar hij adviseerde wél: goud.

Men ziet dat het goud dus niet dan aarzelend werd toegekend en dat de voornaamste reden van aarzeling geweest is: de vraag of Kinker wel in een hem passend kader beoordeeld werd. Per slot van rekening werd de wijsgeer Kinker gevonnist door een tegenstander van de wijsbegeerte die Kinker lief was.

Iets van dit gevoel is ook naspeurbaar in de reactie van de tijdgenoot op de feitelijke uitgave van Van der Wijcks werk. Zo merkte J.A. Bakker - die we al eerder binnen de maatschappij ontmoetten - in een recensie op²¹⁰:

De schrijver der bekroonde verhandeling is zeer uitvoerig om de leer van Kinker aangaande de categorieën uit een empirisch standpunt te wederleggen. Hij had daaraan zooveel bladzijden niet behoeven te besteden, uithoofde van dit standpunt zelf.

En, zo vond hij: het was even dwaas Kinker te verwijten dat hij Kants categorieën als bewezen veronderstelde, als het dwaas zou zijn Van der Wijck er een verwijt van te maken, dat deze laatste zonder er bewijzen voor te geven, de mening van zijn leermeester Opzoomer overnam dat de categorieënleer verworpen moest worden²¹¹. Van der Wijck deed desondanks het eerste.

Van der Wijcks wélgeschreven studie bevat een schat aan informatie over Kinkers gedachtenwereld. Uiteraard komt het filosofische meer aan bod dan het literaire, al worden er ook literaire teksten gebruikt ter toelichting. Voor Kinkers prestaties bij wat Van der Wijck “Philosophische zinnespelen” noemt, wordt echter niet veel waardering opgebracht. Ook schemeren Van der Wijcks eigen opvattingen voortdurend wat nadrukkelijk door. Hij doet weinig moeite een doorlopende, continue lijn in Kinkers ‘filosofisch’ leven te schetsen. Wat dat aangaat, was het oordeel van Meijboom terecht, die meende dat het werk eigenlijk uit acht kleine verhandelingen bestond. Bij Van der Wijck zijn die hoofdstukken getiteld: “Kinker, voornamelijk als wijsgeer, en zijn tijd”, “Philosophische zinnespelen”, “Wijsgeerig Lyrisme”, “Eene onzijdige schoonheidsleer”, “Algemeene taalkunde”, “Brieven over

natuurrecht", "Leer der categorieën". en "Dualisme en monisme".

Ik meen dat het mijn taak niet is dit boek uitvoerig te analyseren. Anderen hebben al de tekorten aangewezen, bijvoorbeeld Rispens²¹².

Desondanks blijft het een werk dat uit de Hollandsche maatschappij is voortgekomen en dat nooit verschenen zou zijn, als Kinker in die maatschappij geen voor-aanstaande rol had gespeeld. Vandaar dat ik toch nog twee langere citaten wil geven, waaruit moge blijken, hoe binnen twintig jaar na zijn dood Kinker in een publicatie van die maatschappij gezien werd. Van der Wijck opent en besluit zijn studie met juist die passages.

In het begin geeft hij een soort evaluatie van de algehele positie van Kinker als mens en denker:

Ich denke, das wahre Grosze in der Welt
Ist immer nur Das, was nicht gleich gefällt.

Indien Mahlmann in dit nijdig tweeregelig versje waarheid getuigt, zoo behooren vele sommiteiten in dit land en in deze eeuw, zoo behoorde ook de vriend onzer vaderen, Mr. Johannes Kinker, niet tot die soort van *raræ aves*, welke de nakomeling met den naam van genie vereeren moet. Bij zijn leven toch werd Kinker reeds door velen gecanoniseerd, door een bepaalde coterie van zijn eigen tijdgenooten als een god op het altaar geplaatst, door zijn boezemvrienden als "een zon bewonderd, die nimmer onder zou gaan". Weinigen hebben in Nederland tegen het eind der voorafgaande en gedurende de eerste helft dezer eeuw zoozeer geschitterd als hij. Maar, helaas, zijn roem is van korten duur geweest. Reeds dit geslacht kent hem slechts bij name: zijn met stof overladen boeken verlaten de planken der bibliotheek alleen bij een voorjaarsschoonmaak, bij een openbare veiling enz. Dat heeft Kinker niet verdiend. De *Hollandsche Maatschappij van Fraaye Kunsten en Wetenschappen* begreep het, toen zij als prijsstof uitschreef: "eene beoordeeling van Kinker als wijsgeer". Voorzeker zou het overdreven zijn te beweren, dat hij, gelijk Spinoza of zelfs gelijk Hemsterhuis, tot glorie van zijn volk met onuitwisbare letteren zijn naam heeft gegrift in de geschiedenis der philosophie. En andermaal zou het overdreven zijn hem op den Nederlandschen zangberg een even luisterrijke plaats als Vondel of Bilderdijk te bereiden. Kinker was geen genie. Wij bedoelen daarmede niet dat het ons gelukt is smetten te ontdekken aan de vruchten van zijn geest. Indien men dezen maatstaf verkoos aan te wenden, zou het hoofd van geen enkelen sterveling met een helderen stralenkrans getooid moeten blijven [...]. Indien wij nogtans aan Kinker den titel van genie onthouden, zoo is dit omdat hij als wijsgeer geen nieuwen weg heeft gebaad voor het menschelijk denken; als dichter geen nieuw licht doen vallen op de geheimen van het menschelijk hart. De natuur is karig en schept slechts zelden een onsterfelijke. Met deze waarheid gewapend, hoopt de schrijver van dit boek aan de *lues Boswelliana* te ontsnappen. Laat hem evenwel beproeven den wijsgeer in Kinker te doen herrijzen, gelijk een fenix uit zijn asch.²¹³

De intonatie van dit begin heeft toch iets buitengewoon onwelwillends. Men heeft niet, als Boswell, steeds slaafs de kruimels van 's meesters dis te rapen, om toch tot een realistische waardering van het werk van een vroegere filosoof en

schrijver te kunnen komen. Van der Wijck lijkt hier eerder last te hebben van het complex van de beeldenstormer. Het gevaar van de oude Kantiaanse Kerk is kennelijk nog te groot.

Mijns inziens werd het gechargeerde bij Van der Wijck ook aangevoeld door zijn recensent - en medelid van de maatschappij - J.A. Bakker, wanneer deze naar aanleiding van de geciteerde regels wat korzelig opmerkt, dat die regels niet van overdrijving zijn vrij te pleiten en dat Kinker óók vroeger niet zoveel gelezen werd, behalve door mensen van een zeker gewicht; en dat bij hén Kinkers roem wel degelijk voortduurde.²¹⁴

Nee, bij Van der Wijck vonden Kinkers gedachten nauwelijks een wijkplaats. Zo beëindigt hij zijn studie:

Ons eindoordeel over Kinker's identiteitsphilosophie kan na al het gezegde in twee woorden worden zamengevat. Hare waarde, niet slechts uit een litterarisch, maar ook uit een wetenschappelijk oogpunt, is gelijk nul. Wat baat het van een kennis te droomen, wier object de eenheid van het heelal als noumenon is? Voor de wetenschap zou zoodanig beginsel eerst dan belang verkrijgen, indien het mogelijk ware er de verschijnselen dezer wereld uit af te leiden. Maar zelfs geen poging wordt daartoe gewaagd. Alleen verzekert Kinker ons dat, daar de noumenale eenheid in haar schoot werktuigelijkheid en vrijheid beide verborgen houdt, deze twee ook in de wereld der verschijnselen gevonden moeten worden. Niemand, geloof ik, zal door zoodanige bewering zich in den waan laten brengen, dat hier van afleiding sprake kan zijn. Wat is er geschied? Eerst ontdekte Kinker in de wereld der verschijnselen werktuigelijkheid en vrijheid; hij besloot daaruit dat beide in het noumenaal heelal aanwezig moeten zijn. Thans verklaart hij, dat werktuigelijkheid en vrijheid aan de wereld als noumenon, aan God, toebehooren; hij besluit daaruit dat zij ook in de wereld der verschijnselen voorkomen moeten. IJdele cirkelgang, welke duidelijk de onmacht van den bespiegelenden wijsgeer openbaart [...]. Al wilden wij dus aan Kinker toegeven, dat hetzelfde absolute zich in alle wezens openbaart, zoo zouden wij immers tevens moeten erkennen, dat dit ons geen enkele schrede in de kennis der wereld vorderen doet: wat toch is daarmee uitgemaakt aangaande de betrekkingen, waarin de dingen tot elkander staan in de werkelijkheid en die hun waarachtig leven bepalen? Kinker versmaadde het op die betrekkingen zijn oog te vestigen; hij achtte zich geroepen den schoot van het absolute te peilen. Kennis van relaties was volgens hem in het geheel geen kennis. In Nederland, hopen wij, zal het thans wel niet meer nodig zijn aan te toonen, dat kennis van relaties wel degelijk kennis, met name kennis van relaties en daarbij de eenig mogelijke kennis is, welke door den mensch met vrucht kan worden nagestreefd. Zelfs in Duitschland spoeden de dagen voorbij, waarin het denken met eene soort van geestelijke dronkenschap scheen gepaard te gaan. Nog zijn er, helaas, talentrijke mannen, Kuno Fischer b.v., die, van den Schellingiaanschen of Hegeliaanschen zuurdesem doorzuurd, in een onberispelijken vorm schier louter onzin verkondigen, maar ook daar komt het nuchtere denken weder meer algemeen in de mode. Geene enkele der muzen, zelfs niet die der poëzie, zal er schade bij lijden.²¹⁵

Van der Wijck was niet alleen een beeldenstormer. Hij miste - categorisch - elk begrip voor kathedraalbouwers. Deze studie had Kinker misschien niet aan de maatschappij verdiend²¹⁶.

Kinker en de vrijmetselarij

“Terra incognita”, zo bestempelt recent nog een auteur de geschiedenis van de Nederlandse vrijmetselarij in de achttiende eeuw¹; en hij heeft gelijk. Een van de meest geraadpleegde auteurs, M. Dierickx S.J., kon in de twintigste eeuw zijn werk terecht de titel meegeven: *De vrijmetselarij, de grote onbekende*. Het ligt niet op mijn weg het tekort aan belangstelling van de zijde van de geschiedwetenschap en andere wetenschappen te verklaren. Maar het blijft merkwaardig, dat in ons taalgebied de wisselwerking tussen vrijmetselarij enerzijds, en de Nederlandse cultuur en samenleving anderzijds, zo weinig onderzocht is. Dit is des te vreemder, omdat uit studies betreffende het maçonnieke fenomeen elders in Europa, duidelijk blijkt dat in de achttiende eeuw de vrijmetselarij bijzondere aantrekkingskracht uitoefende op een groot deel van de adel (met name uit die groep afkomstige officieren), de intelligentsia en de gegoede burgerij. Ook wat Nederland betreft lijkt het wel mogelijk te stellen (met betrekking tot het tijdvak 1750-1830) dat een niet te verwaarlozen percentage van het denkende deel der natie aangetrokken werd door een leven in de loge, van de democratisch (?) orangist Rousset de Missy af tot aan Multatuli toe. Voor de eerste helft van de achttiende eeuw ligt de zaak moeilijker, omdat de gegevens nog te schaars zijn, en het onderzoek voor die periode met nog te veel vraagtekens te maken heeft².

Ook voor de achttiende-eeuwer zelf lag de zaak niet al te duidelijk. De literatuur geeft daar soms blijk van (ook hier weer: er is nooit thematisch onderzoek verricht, noch naar de maçonnieke literaire productie, noch naar het beeld van ‘de vrijmetselaar’ in letterkundige teksten). Een enkel voorbeeld. De schrijfsters Wolff en Deken schijnen het niet helemaal met zichzelf eens te kunnen worden, of een vrijmetselaar een goedwillend en verder onschadelijk persoon geacht moet worden, dan wel of hij iemand is die door zijn neiging zich terug te trekken in een geheim gezelschap er blijk van geeft dat ook aan zijn sociale vermogens en zijn persoonlijkheidsstructuur getwijfeld moet worden (ik houd me nu niet bezig met het methodologische probleem of een fictieve figuur de werkelijke mening van de schrijfsters kan of mag vertegenwoordigen). Zo schrijven zij in hun *Historie van den Heer Willem Leevend* (1784/85) over een logeerpartij van Coosje Veldenaar bij de familie Helder in Rotterdam. Aan haar moeder bericht zij over haar belevenissen met haar vriendin, Chrisje Helder, en diens broer, “Pauw” (Paulus). Die broer is geen vriend van uitgaan en leest veel theologie, zegt zij (later is er sprake van dat hij “overdreven deugden” bezit, maar uiteindelijk blijkt hij toch een eerlijk man³), en Chrisje plaagt hem daar soms mee.

Thans heeft zy een heelen boel Vrymetselaars Ornamenten voor hem laten koopen; ik geloof door Willem [Leevend; is die dan ook vrijmetselaar?]: “want zy wil, zegt zy, dat hy lid worde van zulk een *honnet* gezelschap, een gezelschap, dat zo veel nut aanbrengt”⁴.

En, schrijft Coosje verder, ze kon het Chrisje niet aanzien of die dit spottend of ernstig bedoelde. Chrisje had Pauw ook gezegd dat hem dit van nut zou zijn als hij eens een gevaarlijke grote reis zou maken. Met dit laatste kunnen de schrijfters wat ironisch wijzen op het altijd terecht kunnen bij "broeders" in den vreemde; maar mogelijk hebben zij simpelweg het oog op de symbolische "Reis" in het duister, die de nieuwe initiaat bij zijn intrede in de loge aldaar dient te ondernemen. 't Lijkt hoe dan ook op een wat goedmoedig de draak steken met de gewoontes bij een curieus gezelschap van overigens goedwillende mensen in zwang.

Maar een heel ander soort (literaire) vrijmetselarij zien wij getekend in Wolff en Dekens *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut* (1793/96). Een van de hoofdpersonen in die roman is de jongeman Hein van Arkel, een lid van de bekende familie der lichtmissen, een libertijn en atheïst, een Lovelace op de hoogte van zijn Helvetius en La Mettrie⁵. Hij is het die de lichtzinnige Cornelia Wildschut op het dwaalspoor leidt, wegvoert uit het ouderlijk huis, ontmaagdt, berooft en in de steek laat. Met betrekking tot hem schrijft de al even domme moeder van Cornelia in een postscript van een brief aan een vriendin:

P. S. VAN ARKEL, daar kom ik zo klakkeloos achter, is Vrij-metzelenaar en zijn zuster zegt, dat die elkander in den nood bijstaan, dat kan goed komen!⁶

Het is duidelijk dat een dergelijke opmerking het ergste moet hebben doen vermoeden over de aard van de vrijmetselarij. Vreemd genoeg contrasteert dit echter weer geheel met wat de degelijke plattelandsdame Margaretha Richters schrijft. Die had haar man in haar nieuwsgierigheid gevraagd naar wat vrijmetselaars waren ('t is onduidelijk of deze echtgenoot zelf lid is, of alleen verhaalt wat hij heeft horen vertellen):

doch daar kon ik niet recht uitkomen, maar volgens hetgeen ik er van maaken kan, is een vrijmetzelenaar even gek, even ondeugend, even goed, even wijs, als alle andere menschen, en hun wisselwasjes doen er niets toe noch ook af; 't zijn kinderspelletjens, die zo wat grappig zijn; doch zo als ik zeg, hij kon het mij niet wèl beduiden: dit begrijp ik, dat al die vodderijen van doodshoofden, troffels, schootsvellen, handschoenen en tractementen, geld kosten, en dat men wèl bij kas moet zijn om te kunnen medespelen: en ik denk, dat ik mijne dochter, indien ik er een had, nog liever aan een Benist, buiten mijne kerk, zou willen geeven dan aan een' vrijmetzelenaar.⁷

Hier spreekt het bekende Holland: nuchter, een tikje wantrouwend, en wars van allerlei gekkigheid. Maar met dat al zullen tijdgenoten nauwelijks begrepen hebben wat die vrijmetselarij nu eigenlijk voorstelde: was het een organisatie van libertijnen zonder verantwoordelijkheidszin, dan wel een geheim gezelschap van dogooders?

En ook vandaag is het *waarom* van de opgang van de vrijmetselarij in de achttiende eeuw nog steeds onduidelijk. Wat was de aantrekkingskracht, wat de centrale idee? Was er wel een centraal idee? Was er zelfs wel een eigenlijke organisatie,

en waren er niet alleen *aparte* loges, met een eigen 'bezetting' en eigen doeleinden? Was de loge (in algemene zin) een verzamelplaats voor die geesten, die zich van het dogmatisch christendom afwendden? Moet de "broederschap" beschouwd worden als een soort alternatief christendom? Betreft het een verlichte dan wel een conservatieve organisatie? Was het - in sommige gevallen tenminste - een vergaarbak voor die mensen die zich graag met occultisme, hermetiek of andere 'Spielerei' bezighielden? Het zijn vragen die niet snel beantwoord kunnen worden. Ik wees al op de ontoereikendheid van het tot nu toe verrichte onderzoek. Een enkele keer is de geschiedenis van de afzonderlijke loges beschreven², maar meestal op niet geheel bevredigende wijze. De geschiedschrijving van de vrijmetselarij in Nederland in het algemeen vertoont ernstige manco's: zij is volstrekt verouderd en heeft bovendien (als meestal door leden van de Orde geschreven) de neiging alle verschillen en meningsverschillen met de broederlijke mantel der liefde te bedekken. En, een belangrijk punt: het wezen der vrijmetselarij bestaat voor een groot deel (naar de overtuiging van de leden zelf) in de beleving van (de verschillende vormen van) de ritus, het gevoel voor het allusieve spel van de gebruikte symbolen en teksten en de daarachter te vinden waarheden, terwijl het juist voor een buitenstaander⁸ nooit mogelijk is in concreto de gang van zaken bij initiatie, ritus enzovoorts te volgen. Wat ik in het volgende dus over Kinker en de vrijmetselarij zal zeggen, zal gebeuren volgens een tamelijk geijkt model: wat doet hij, in welke besturen krijgt hij zitting, wat is de algemene lijn die hij lijkt na te streven? Dit aan de hand van archivalia⁹, die altijd het product zijn van *bestuursorganen* en die dus weinig of niets laten vermoeden van Kinkers *beleving*. Dat tekort poog ik zo veel mogelijk te verhelpen door enkele van zijn gedichten en essays die met de vrijmetselarij te maken hebben te analyseren. Een geheel bevredigende oplossing kon ik niet bereiken; maar ik meen dat dit vrijwel altijd onmogelijk zal zijn wanneer men de 'carrière' van een individu in de maçonnerie beschrijft: het 'ego'-materiaal is er niet, of nauwelijks.

Voordat ik overga tot de beschrijving van Kinkers maçonnieke belevenissen geef ik nog enkele hoofdpunten uit de geschiedenis van de achttiende-eeuwse vrijmetselarij, vóór Kinker, terwijl ik daaraan enkele observaties zal verbinden over de uiteenlopende belangstellingen in de vrijmetselarij (iets wat ten nauwste verband houdt met Kinkers eigen positie, later, binnen de "Orde"). Verder kan men in het notenapparaat nog een groot aantal gegevens vinden, dikwijls van praktische aard, over aantallen vrijmetselaars, kosten, werkwijzen en soortgelijke zaken, vóór en ten tijde van Kinker.

Vrij algemeen wordt aanvaard, dat het werkelijke begin van de beschouwende vrijmetselarij (ook: speculatieve vrijmetselarij; dit in tegenstelling tot de operationele vrijmetselarij: die fase, in vroeger eeuwen, waarin de werkelijke bouwlieden nog hun organisaties en geheimen hadden) te vinden is in het jaar 1717. In dat jaar sloten vier Londense loges zich aaneen tot een "Grootloge" en kozen zij een "Grootmeester". Van groot belang werd de figuur van James Anderson (1679-1739). Deze presbyteriaanse geestelijke kreeg, hoewel hij niet tot de oprichters behoorde, in 1721 de opdracht de oude constituties uit de tijd van het gildewezen te bestuderen,

en op basis hiervan een nieuwe maçonnieke wetgeving samen te stellen. Zijn arbeid verscheen in boekvorm in 1723, onder de titel *The Constitutions of the Free-Masons*. De hierin opgenomen "Charges of a Free-Mason" werden en worden, internationaal, doorgaans beschouwd als de ethische basis, de grondwet van de vrijmetselarij.

Ter voorkoming van misverstanden over de doeleinden van de organisatie waarbij Kinker zich in 1805 aansloot, lijkt het niet ondienstig enkele bij Anderson genoemde plichten van de vrijmetselaar kort aan te duiden.

De omschrijving van de eerste en voornaamste plicht, in de tekst van 1723, luidt: "Een vrijmetselaar is, op grond van zijn Verbintenis, verplicht zich te houden aan de Zedenwet; en indien hij de Kunst waarlijk verstaat, zal hij nooit een domme Godlooचनाar of een ongelovige Vrijdenker zijn. Ofschoon echter Vrijmetselaren in de Oude Tijd in elk land verplicht waren te behoren tot de Godsdienst van dat land of die Natie, welke deze ook mocht zijn, wordt het thans niettemin dienstiger geacht hen slechts tot die Godsdienst te verplichten waarin alle Mensen overeenstemmen, onder behoud van hun eigen bijzondere meningen; hetgeen betekent: Mannen, achtbaar en waarheidslievend, d.i. Mannen van Eer en Goede Naam, ongeacht de religieuze Groepering of Overtuiging waardoor zij zich van elkaar mochten onderscheiden. Daardoor wordt de Vrijmetselarij tot een Middelpunt van Vereniging en tot middel om Personen in ware Broederschap tot elkaar te brengen, die anders voor Eeuwig van elkaar gescheiden hadden moeten blijven."¹⁰. - Wat hier opvalt is dat de acceptatie van een soort deïstisch principe als minimumeis geformuleerd wordt, zij het binnen het breder kader van een verplichting tot achtbaarheid en waarheidslievendheid. Maar: er is geen aanwijzing dit te moeten verstaan als een transcendente (christelijke) God. Dit hoeft christenen er niet van te weerhouden hier de God van de bijbel in te vermoeden; christenen van welke denominatie ook worden allerm minst van de broederschap uitgesloten. Anderzijds betekent het ook niet dat een christelijke uitleg voorkeur verdient. In de praktijk was dat in de achttiende eeuw in Nederland dikwijls wél het geval (als gevolg daarvan werd in tekst of symboliek van de ritus van een bepaalde graad soms iets zó geprononceerd vormgegeven of verstaan, dat aanhangers van andere godsdiensten dan van het christendom daardoor geweerd werden: een punt waarover we Kinker later in de slag zullen zien gaan). Doorgaans wordt binnen de orde het begrip 'De grote Architect' (of: 'Bouwmeester') gebruikt; een aanduiding die goed aansluit bij de in de orde gebruikelijke bouwsymboliek, en die ook goed bruikbaar was in een eeuw waarin het onderzoek de hartstocht van de tijd was. Overigens kan toch ook in de achttiende-eeuwse vrijmetselarij heel duidelijk een atheïstische stroming bespeurd worden (vooral in Frankrijk; maar zelfs in Nederland werd het punt 'religie' soms naar de achtergrond gedrongen¹¹). Hierop dieper in te gaan veronderstelt echter een uitgebreide exegese van het begrip "domme" godlooचनाar. Zoiets is hier niet relevant.

Het tweede element dat in de formulering van de eerste plicht van belang is, is het accent gelegd op de vrijmetselarij als *vriendschapsbond*. Het gaat hier om een middel tot het bijeenbrengen van die mensen, die anders, buiten de loge, als tegen-

standers gezien konden worden, of tenminste als mensen die in het gewone leven geen band met elkaar hebben. Hier zijn niet meer van belang de zaken die - zeker in de achttiende eeuw - de mensen van elkaar gescheiden houden: verschillen in nationaliteit, religieuze of filosofische overtuiging, maatschappelijke achtergrond en beroep, opleiding. Zo is hier in de kern de grondslag aanwezig voor een internationale organisatie, die als uitgangspunt slechts heeft: de wil tot het goede, en dat wat alle mensen kan verenigen.

Deze idee zal mede geformuleerd zijn, omdat men in gedachten hield (of: omdat men het verleden in die zin wenste te reconstrueren), dat de oude metselaarsbonden óók van internationale aard waren. En ook daar werden de geheimen broederlijk gedeeld, als men zich eenmaal ontvankelijk had betoond, in een proeftijd. Dit diachrone element verschijnt steeds weer, en steeds sterker, in alles wat de vrijmetselaars in meer of minder exuberante vorm over hun verleden wensten te denken, zowel in hun poëzie, hun beschouwingen als in ritualen. Dan wordt Adam de eerste vrijmetselaar. De twee zuilen (bij de ingang van het lokaal, de tempel) worden de representatie van de wijsheid, respectievelijk te vinden in de bijbel en in het werk van Hermes Trismegistos (ook: Thoth. Hij vertegenwoordigt de wijsheid van het oude Egypte). In dit 'verklaringsmodel' is de werkelijke kennis, de ware broederlijke liefde, altijd in een beperkte kring aanwezig gebleven. Een immense rol speelt de tempel van Salomon, en de kring van ontwerpers en bouwers daarvan. Maar alles is inpasbaar. Christus is hét voorbeeld van de vrijmetselaar. Niet voor niets zijn de twee Johannessen een soort patroonheiligen van de orde: de eerste, Johannes de Doper, die aan het 'Licht' voorafging, en in staat was dat te herkennen; en de apostel Johannes, Christus' meest geliefde leerling, tevens de schrijver van de Apocalyps, de ziener van het Licht. Zo werden ook de ridderorden van Johannieters en Tempeliers (welke laatste dáárom juist door de malicieuse overheden vernietigd werden) gezien als voorgangers, en als bewaarders van de oude geheimen.

Dit soort opvattingen paste uitstekend bij (of waren juist een uitvloeisel van) de idee van een *contemporaine* en internationale bond van idealisten: een onafhankelijke gemeenschap die het individu de kans bood het rechte pad te volgen, via de bevordering van zelfkennis, en die naar buiten toe beoogde te zijn een bron van goeds voor de hele maatschappij. In wezen is hiermee de mogelijkheid aanwezig van een emancipatoir werkend genootschap (al bestond er evenzeer een tendens zich juist naar binnen toe terug te trekken, en zich onledig te houden met arcana. Ik kom daar wat later nog op terug). En deze idee is nooit ver weg, bij welk gezelschap uit de tijd van de Verlichting dan ook: kennis, morele verheffing, ontstaat als gevolg van opvoeding. De emancipatoire idee is beslist niet vreemd in de vrijmetselarij, rond 1800. Ik meen dat Kinker zich juist tot de vrijmetselarij heeft aangetrokken gevoeld, wegens de mogelijkheden die hij dáár aanwezig zag of voelde. Dáár was een selecte groep van mensen die zich bewust was van een moreel ideaal, van waar uit ook de gehele maatschappij in de juiste richting getrokken kon worden. Het is juist die tendens die hij poogde te bevorderen. Ik hoop dat in het hierna volgende aan te tonen.

Enkele andere bij Anderson genoemde plichten zijn: de gehoorzaamheid aan het

wettig gezag, en het verbod geschillen (o.a. politieke) binnen de loge te brengen. Voorts mogen slechts mannen (en dus geen vrouwen) van volwassen leeftijd en onbesproken gedrag lid van de loge zijn. Verplicht is ook het gebruik van het systeem van drie graden (leerling, gezel, meester).

Voor het overige kent de vrijmetselarij nog tal van distinctieve kenmerken ("landmerken"), die desondanks per land of per tijd kunnen verschillen¹². Om er enkele te noemen: het gebruik van de 'legende' van de derde graad (n.l. de Hiram-legende: het verhaal van de bouwmeester van Salomons tempel, die zijn geheimen niet wilde prijsgeven en daarom gedood werd door zijn vijanden; waarna zijn graf ontdekt moest worden enz.); de geheimhouding; het gebruik van symbolen behorende bij de bouw van de tempel (en wel die van Salomon) om ethische waarheden te illustreren; het gebruikmaken van symboliek gebaseerd op de vroegere operationele metselarij; het pas als "regelmatig" erkennen van een loge, indien deze geconstitueerd is door een "regelmatige Grootmacht" (doorgaans de landelijke organisatie).

De snelle verbreiding van de vrijmetselarij in de achttiende eeuw, over alle landen van Europa, naar Amerika, en ook in de koloniën, heeft iets merkwaardigs. Het vormt een bewijs, hoezeer er in die tijd naar een 'cultureel' alternatief gezocht werd. De vrijmetselarij is echter niet zomaar als een van de vele varianten te beschouwen van de talrijke genootschappelijke organisaties, waar de achttiende eeuw zo rijk aan is. De orde bezat immers ook een 'ideologische' dimensie, was een levenswijze apart, en kon zich presenteren als een nieuwe morele weg. Dit nu lijkt voor een groot deel de aantrekkingskracht te kunnen verklaren. Het heeft hier niet zoveel zin dat te laten zien aan de hand van een lijst met namen van alle groten, alle politici, alle vorsten, alle militairen en intellectuelen, alle componisten enzovoorts die deel uitmaakten van de orde. Die namen zijn bekend. Alleen in Nederland - waar, ik herhaal het, het onderzoek nog pas in zijn kinderschoenen staat - zou een onderzoek naar wie feitelijk lid geweest zijn, nog wel eens verrassingen kunnen opleveren. Een volledige lijst van ordeleden, zeg vóór 1850, zou heel wenselijk zijn¹³. Nu kan men slechts in individuele gevallen, via gericht onderzoek of een gerichte vraag, achterhalen of iemand lid geweest is.

Wat onze Republiek betreft, op dit moment blijft het enigszins vaag of de eerste continentale loge inderdaad op ons grondgebied gevestigd is geweest. In ieder geval behoren enkele Nederlandse loges tot de eerste op het continent. In Rotterdam schijnt er al één bestaan te hebben vóór 1721/22¹⁴, samengesteld uit Engelsen en Schotten. Er was in 1731 in Den Haag een "occasional lodge", waarbij slechts één Hollander aanwezig was¹⁵. De volgende loge is wederom in Den Haag te vinden, in 1734. De oprichter was de Chef-Kok (een functie nu te vergelijken met 'Opperstalmeester' van de koningin) van de latere stadhouder Willem IV. Dit laatste feit is niet zonder betekenis: het vrij kort hierop gevolgd verbod op de vrijmetselarij van 30 november 1735, door de Staten van Holland en Westfriesland, lijkt geïnterpreteerd te moeten worden in het licht van de tegenstelling staatsen-orangisten¹⁶. De aristocratische achtergrond van de eerste lichten Nederlandse vrijmetselaars,

tijdens het tweede stadhouderloos tijdperk, schijnt deze in de ogen van de Staten verdacht gemaakt te hebben. Het verbod motiveerde overigens het Amsterdamse grauw om het gebouw in de Stilsteege waarin de eerste Amsterdamse loge vergaderde te plunderen.

In de loop van de achttiende eeuw veranderde echter de samenstelling van de loges niet onaanzienlijk. Als ik een groot stuk geschiedenis oversla, valt ten tijde van de eerste patriotse revolutie (1787) te constateren, dat de loges zich niet zelden aan de zijde van de voorstanders van vernieuwing van bestuur en samenleving geschaard hadden. Dat is het geval bij de Leidse studentenloge La Vertu en ook bij de Deventer loge Le Préjugé Vaincu¹⁷. De Haarlemse loge Vicit Vim Virtus werd verboden toen na de contrarevolutie van 1787 de conservatieve magistraat op de kussens teruggekeerd was¹⁸. Ook de Amsterdamse loges moesten een tijdje 'ondergronds'. Maar zeker niet alle loges hadden een progressief-patriotse signatuur. In Den Haag, waar het bestuur zetelde, was dit niet het geval. Natuurlijk bestond nog steeds het gebod, dat in de loge niet over godsdienst of politiek gediscussieerd mocht worden. Maar de spanningen waren duidelijk: zoals in de gehele Nederlandse samenleving werd er ook hier op gelet, tot welke politieke gezindheid een bepaalde groep geneigd was te behoren.

Rond 1795 was het zo niet erg duidelijk, waar het met de loges naar toe moest. Van 1793 tot 1797 werd de "Grote Loge" (de bijeenkomst van afgevaardigden van alle reguliere loges van de symbolische vrijmetselarij, jaarlijks, op Pinksteren) niet meer bijengeroepen. Dat had niet alleen meer met de politieke moeilijkheden te maken, en met de op dat moment hoogtij vierende partijzucht. Het had ook van doen met een gevoel van onduidelijkheid over doelstelling en inrichting van de orde (ik spreek hier alleen over de 'blauwe' of symbolische vrijmetselarij, niet over een nog andere bestaande organisatie: die der hoge graden). Er heerste onzekerheid over het wezen van de orde. Voor de een was het een gezelligheidsvereniging, voor een ander een plaats waar hij zijn hang naar het arcane en mystieke kon bevredigen. Weer een ander wenste de loges te beschouwen als uitgangsbasis voor een krachtig maatschappelijk optreden. Het bestuur gaf aan dat alles geen richting. Zelfs was het niet in staat geweest allerlei praktische moeilijkheden bevredigend op te lossen. Sinds 1756 bestond er wel zoiets als een nationale Nederlandse organisatie, met een centraal in Den Haag zetelend bestuur; maar allerlei gewone zaken werden door de in wezen autonome loges naar eigen inzicht geregeld. Het gevolg kon bijvoorbeeld zijn, dat aspirant-leden die in de ene loge waren afgewezen, zich onmiddellijk bij een andere konden aanmelden - hetgeen uiteraard de grootste ruizies tot resultaat had.

In de tien jaar vóór Kinkers toetreden in 1805, zijn er tekenen dat er behoefte bestond aan een hervorming *in capite et membris*. Op 4 juni 1797 was er voor het eerst sinds 1794 weer een Grote Loge in Den Haag, waar 121 afgevaardigden uit heel Nederland zich verzameld hadden. Hier werd besloten alle (politieke) tweedracht uit te bannen. In die revolutionaire jaren was dit wel degelijk een zeer opvallend en ontroerend besluit; het haalde zelfs de pers¹⁹. Tijdens deze bijeenkomst

werden ook andere belangrijke zaken aan de orde gesteld. Op voorstel van de Amsterdamse loges (bij monde van Willem Holtrop; een man die buitengewoon veel belangrijke ontwikkelingen binnen de vrijmetselarij in beweging zette. We zullen hem naar aanleiding van Kinkers wedervaren nog vele malen ontmoeten) werd een commissie ingesteld die zorg moest dragen voor een algehele wetsherziening, en voor verbetering van de bestaande maçonnieke catechismus. Andere punten aan de zorg van de commissie aanbevolen waren: de unificatie van de recepties (bij het opnemen van nieuwe leerlingen) en de vervanging van de bestaande liedboeken. Het wetboek kwam er: in 1798.

In deze commissie had zitting gehad de irenische figuur van J.A. de Mist, de latere gouverneur van de Kaap. Op 1 juni 1800 werd hij tot gedeputeerd nationaal grootmeester gekozen (d.w.z. hij werd de 'tweede man', die de praktische moeilijkheden van allerlei aard moest behandelen: de eerste man, de grootmeester zelf, moest altijd boven de partijen blijven staan). Ik wil uitvoerig uit de rede citeren waarmee hij die functie aanvaardde, omdat ik daarin duidelijk terugvind het zoeken naar een oplossing, een zoeken naar de functie van de Orde bij de overgang naar een andere tijd²⁰:

Als ik de Vrymetselaary alleen beschouwde als een gezelschap, geschikt om eenige Winter-avonden buiten verveeling doortebrengen - als eene loutere afwisseling van Vermaaken, die men anders in Toneelen, Muziek-partyen, of ééntoonig Kaarten-Spel moet zoeken, dan zou ik het beneden my achten, één uur van mynen kostelyken tyd tot derzelver instandhouding te besteden. Het uiterlyk kinderspel van *dan* niets beduidende plegtigheden, mogt jongere lieden eenige voldoening geeven, doch in rypere Jaaren zouden die aan eenen Man verveelen, en zyne ziele ledig laten. Neen, ik heb verhevener denkbeelden omtrend onze Order.

Ik heb die altyd beschouwd, als eene stille Leerschool van deugd en goede zeden, waar in door aanhoudende geschikte redevoeringen, en het in acht neemen der regelen van orde en beschaafdheid, de nog onbedorvene zielen van jong aangenoomene Broederen konden worden voorbereid, om eenmaal nuttige Leden der Maatschappy te worden - waar in zy leeren konden hunne verhitte denkbeelden te verkoelen [...] en waar in zy reeds vroeg konden leeren gehoorzaamen aan zagte, maar ernstige wetten: - Als eene geschikte geleegenheid voor veelen, wien het daar toe anders mangelde, om zich te oeffenen in de eerste beginselen van welsprekenschap, en het, in volgende leeftyden zo nuttig, vermogen, om zonder schroom, zyne gevoelens in beschaafde taal en gepaste uitdrukkingen te kunnen voorstellen of verdedigen: - Als een gelukkige schuilplaats, in welke men de banden van vriendschap, raadgeving, hulpe en troost, zo nodig, om de rampen deezes levens te verzagten, nauwer kon toehaalen: - Maar vooral, (en dit is een voordeel, dat geene andere bekende Order in de Wereld aanbiedt) als een middel, om eerlyke lieden van allerlei Stand, van allerlei Godsdienstige Gezindheid, van allerlei Staatkundige denkwyze, niet alleen van ééne Stad, van één Gewest, maar van het geheele Vaderland, van nabuurige Ryken en Volken, ja van genoegezaam de gansche beschaafde Wereld elkanderen te doen kennen - in één zeker punt te verëenigen - en, door algemeene wetten en Pligten, te noodzaaken tot eene vriendelyke en wederkeerige gastvryheid, te recht helping, hulpe en onderstand aan ongelukkige, reizende en hulp-verlangende Broederen [...]. - By al het welk ik in de laatste Jaaren, in welke

ik myn geliefd, en weleer zo bloeiend Vaderland, door zo veelerlei Partyen heb zien verscheuren, nog gevoegd hebbe mynen hartelyken wensch [...] om de Order der Vrymetselaaren in dit Vaderland te doen dienen tot een middelpunt van herëeniging - tot eenen weversknoop, die alle afgehakte, losgescheurde, van een geretene banden, die te vooren onzen bloei en sterkte uitmaakten, op nieuws kon samenstrengelen - en daar door, krachtiger dan door eenig tegenschrift, immers voor zo verre onze Nederlandsche Broederschap aangaat, logenstraffen de beschuldigingen van eenen ROBI[N]SON, BARRUËL [De Mist noemt hier twee van de meest bekende anti-maçonnieke auteurs van de achttiende eeuw], en andere Schryveren en Boek-beoordeelaaren van onze dagen, die de Vrymetselaary willen doen voorkoomen als eenen Stookoven van Ongodistery, Zedenloosheid, en alles verwoestende burgerlyke en staatkundige Twisten. Alle andere plegtigheden, uiterlyke sieraadien, en genietingen van onschuldige vreugde in de Loges, zyn my altyd toegescheenen alleen bywerk te zyn, die het geheel verfraaien, gelyk eene welvoeglyke kleeding, en opgeruimde vrolykheid, eenen man die wy achten, in onze oogen binnelyker maaken, zonder zyne eigentlyke verdiensten te vermeerderen.

Zó beschouwe ik de Order der Vrymetselaaren in haaren *tegenwoordigen* stand [...].

Het zal dan mynen pligt zyn [...] overeenkomstig den Geest onzes nieuwen Wetboeks [...] by elke gelegenheid onze Order aan deeze haare nuttige, en aange-naame zyde tevens, smaaklyk te maaken: - de Achtb[are] Meesteren, Opzieneren, en vooral de [Broeders] Rednaars aantemaanen, om, met agterlaating van de oudversletene, en fabelagtige Legendes, die geen nut aanbrengen, hunne redenen [...] zodanig interigten, dat de min ervaarene Broederen, in elke Loge, in een of anderen nuttigen tak van oefenende Zedekunde - in een of ander punt van het zo even opgehangen Tafereel onzer Order - onderrigt, en op den weg gebragt, of gehouden worden, om aan de Vrymetselaary meerder gewigt, meer ernst te hegten, als gewoonlyk daar aan gehegt wordt.

En hij besluit met een vurig pleidooi: nu eens op te houden met de eindeloze onderlinge twisten, waardoor er geen onderscheid meer te zien is tussen de Broeders en de "ongewyden".

In verre de meeste stukken en Tydschriften, die op het voorhoofd met den naam van Broederschap pronken, vindt men, behalven de twaalf letters waarmede dit woord gespeld wordt, van de zaak zelve *niets* [...]. Wy hebben [daarentegen] *Truffels* om te bedekken, en oneffenheden glad te maaken, en geen *Bylen* om door te hakken.

In deze rede zijn verschillende interessante zaken terug te vinden. De constatering bijvoorbeeld, dat voor velen de vrijmetselarij niet veel méér is dan een soort gezelligheidsvereniging. De Mist wil echter méér. Zijn ideaal is: een vereniging, van internationale allure, die "een stille Leerschool der deugd" moet zijn. Nu klinkt zoiets zeer achttiende-eeuws, en het schijnt mogelijk hieraan een 'emancipatoire' betekenis te geven; alsof hier dezelfde opvattingen aanwezig zijn waardoor een maatschappij als "het Nut" bezielde werd. Maar De Mist wenst, dat op *persoonlijke* basis als het ware getraind wordt, zich dit ethos eigen te maken. Hij wil "oefenende

Zedekunde”: een ethiek die de leden in hun dagelijks leven niet vrij laat. De vrijmetselarij moet een opleidingsschool hiertoe worden. Hij wil dit, “met agterlating van de oud-versletene en fabelagtige Legendes”.

Nu lijkt dit laatste te wijzen op een bepaalde tendens tot ‘secularisering’, rond 1800, in de vrijmetselarij; iets waarop Kinker zou inhaken. De Mist doelt op die zaken, die mijns inziens echter een wezenlijk bestanddeel van de vrijmetselarij vormen: de verhalen die als onderdeel van de ritus verondersteld worden de ‘waarheid’ in symbolen en thema’s te representeren. Zij zijn een integraal onderdeel van het leerproces dat de gang door de verschillende graden is. Zoals de al genoemde legende van Hiram: de bouwmeester van Salomons tempel, door slechte bouwlieden vermoord toen hij de geheimen van de tempelbouw niet wilde prijsgeven; wiens lijk (en in zekere zin zijn geheim) pas na intensief zoeken teruggevonden werd. Zo’n ‘legende’ (die uiteraard veel gecompliceerder is dan hier kort weergegeven kan worden) is op allerlei wijzen te interpreteren: als de individuele tocht naar de waarheid, door het (af)sterven heen; als de algemene strijd tussen goed en kwaad; als de verplichting te moeten bouwen aan de tempel van het licht en de waarheid (waarbij die ‘tempel’ zowel de wereld in het algemeen, als de eigen persoonlijkheid kan zijn). In de entourage van een legende als deze worden vele symbolen gebruikt. Het is duidelijk dat een dergelijk ‘complex’ voor bepaalde esoterische zoekers oorzaak kan worden van een zich verliezen in een soort gnostische schatgraverij naar de betekenis van specifieke symbolen, waarbij het hoofddoel (bij de eerste graad: zelfkennis; en zo verder) geheel uit het oog verloren wordt. Soortgelijke problemen hebben zich millennia lang voorgedaan bij de exegese van de boeken van de bijbel.

Deze manier om morele ontwikkeling te bevorderen met behulp van de speciale methodiek van de allusieve ritus is karakteristiek voor de gewone, symbolische vrijmetselarij. Zij is ook karakteristiek voor de hiernaast (ook in Nederland) voorkomende stelsels van de hoge graden (waarover hierna). Maar daar zijn symbool en ritus als het ware een eigen leven gaan leiden. Enkele moderne auteurs karakteriseren het moreel-allusieve spel in het algemeen als volgt:

Men onderkende de mogelijkheid binnen de loge, als een goed geïntegreerde groep, naar een overgeleverde traditie een handeling te verrichten van zinspelen op en toespelen naar het gegeven van de tempelbouw van Salomo als symboliek gegeven. De kern daarvan was vastgelegd in het tableau, het middelpunt van de loge. De handeling samen met de beantwoording van het ritueel, legt telkens weer een bepaald aspect van die bouw in de aandacht van de deelnemers en wel op een zodanige wijze dat zij dat gegeven zelf opnemen en verwerken. Dit is een werkwijze welke allusief kan worden genoemd, bij gebreke aan een goed nederlandse benaming voor gelijktijdig zinspelen op als toespelen naar, in de goede betekenis van het woord.²¹

Het is in de conceptie van deze auteurs trouwens van belang, dat juist in de achttiende eeuw waardering bestond voor deze beleving wegens de “speelse vorm”:

Het ging hier niet in de eerste plaats om de geestelijke waarde, welke verankerd lag in de traditionele vorm, maar om het omspreekbaar karakter van die vorm, welke met gratie en met eruditie werd aanvaard en uitgewerkt. Zo zien wij de speelse waardering in de gehele aankleding en uitrusting, van het versieren der schootsvelen af tot het vervaardigen van pseudo patenten en charters, waarmee oude rechten werden gepretendeerd. In feite wist een ieder heel goed dat het hier ging om een spel, een verheven en elegant spel met een zeer diepe ondergrond wellicht, maar niettemin een spel.²²

Het zal echter te begrijpen zijn, dat voor mensen die zochten naar een wat meer praktische, directe (verlichte?) wijze om hun ethische idealen ook in breder maatschappelijk vlak gestalte te geven, dit allusieve wel eens een struikelblok werd. Een attitude, om binnenskamers te zoeken naar de esoterische geheimen van namen, begrippen en symbolen, schijnt niet al te geschikt voor diegenen, die scherp omlijnde doelen en methodes wensen, ook in het ethische, en die juist zo iets de basis achten te zijn op grond waarvan de vrijmetselarij een voortrekkersfunctie kan krijgen in de maatschappij. Kinker was een van dezen. Zijn optreden zal dan ook een tot dan onzichtbare breuklijn in de maçonnerie aan het licht brengen. Hier wordt een probleem zichtbaar waar de vrijmetselarij toen en nu mee heeft moeten worstelen. Er zijn altijd twee basis-attitudes mogelijk: de direct-ethische (maatschappelijke) en de ritualistische. Met enige voorzichtigheid moet daarom een benaderingswijze bekeken worden waarbinnen de vrijmetselarij gezien wordt als een genootschap geïnspireerd door een "pre-politiek emancipatie ideaal"²³. Bij een dergelijke benadering kan het accent snel tezeer gelegd worden op het uiterlijke: het bestuurlijke en organisatorische. De vrijmetselarij te beschouwen vanuit een sociaal-historisch uitgangspunt is natuurlijk gerechtvaardigd; maar wanneer het daarbij blijft, is het duidelijk dat een van de belangrijke elementen binnen de vrijmetselarij (het allusieve, het rituele) niet naar waarde gewogen kan worden. Dan kan ook de vrijmetselarij als *geheel* niet juist gewaardeerd worden²⁴.

De beleving van het ritueel krijgt trouwens nog een veel sterker accent bij de 'rode' vrijmetselarij, of vrijmetselarij van de 'hoge' (ook wel genoemde "Schotse") graden. Naast de 'blauwe' of symbolische vrijmetselarij bestonden er namelijk - ook in het Nederland van de achttiende eeuw - stelsels van 'Hoge graden'. In het gewone vrijmetselaarsstelsel wordt slechts met de bekende drie graden (leerling, gezelschap, meester) gewerkt. De hoge graden kennen een veelvoud daarvan waarbij elke graad een nogal exotische naam heeft. Er ontstonden voortdurend nieuwe systemen. Op het Europese continent hadden deze stelsels doorgaans veel meer aanhang dan de gewone symbolische vrijmetselarij. In Nederland niet (voor zover bekend), maar er is een duidelijke groei in de populariteit naarmate de achttiende eeuw vordert. Tegen 1800 zou er zelfs een eigen organisatie ontstaan. Hier werden toen "kapittels" bestuurd door een "Hoofd-kapittel". Bij de hoofdstroming bleef het aantal graden trouwens beperkt tot vier (elders konden dat er tientallen worden), waarvan de hoogste was: die van "Soeverein Prins van het Rozenkruis". De bezitters van deze graden beschouwden die als inderdaad 'hoger' dan de 'blauwe' graden. Er was overigens geen sprake van vijandschap. Het was niet ongebruikelijk

dat een loge zijn eigen kapittel vormde; maar in dat kapittel hadden uiteraard alleen de uitverkoren broeders die de hoge graden bezaten, zitting. Hier echter bereikte de esoterie een hoogtepunt:

Vorm, titulatuur en aanspraakgebruiken worden pompeus tot op het ridicule af. Bovendien was het niet voor een ieder mogelijk hierin nog het 'spel' te blijven onderkennen, vooral wanneer men niet zelf tot die 'hogere' graden was toegelaten, maar wel iets had vernomen van het pompeuze woordgebruik dat daar eigen was. Nog moeilijker werd het wanneer zij die een rol speelden in de zgn. 'hogere' graden bepaalde aanspraken meenden te kunnen maken op een specifiek voorrecht binnen het domein van de 'lagere', op grond van het feit dat zij hoger stonden in het stelsel dat zij zelf hadden helpen opbouwen, doch dat nimmer op een zo oude traditie [die in de zog. oorsprongslegenden er bij verzonnen werd] als nu juist die van de zg. 'lagere' graden.²⁵

Op dit systeem zullen wij Kinker nog zijn pijlen zien richten. Maar in ieder geval: de vrijmetselarij heeft soms een veel meer 'arcaan' aspect dan vermoed wordt.

Maar ik wil het maatschappelijk ethos niet uit het oog verliezen, en de wisselwerking tussen (gewone) vrijmetselarij en samenleving. Er zijn er, die een duidelijk verband wensen te leggen tussen de loge en een bepaald streven naar een democratischer, vrijer samenleving. Een bijzonder geluid heeft tamelijk recent Margaret Jacob laten horen, in haar *The Radical Enlightenment: Pantheists, Freemasons and Republicans*²⁶. Zij ziet een duidelijke connectie. Volgens haar zochten vrijdenkende radicalen dikwijls hun toevlucht in de loge; en juist in de Republiek zou dat volgens haar het geval zijn²⁷. Hoewel Jacobs werk enigszins laboreert aan een onvoldoende onderbouwd zijn van haar wel zéér brede visie, geeft zij toch veel voorbeelden van het verschijnsel dat in onze Republiek vrijdenkerij, politieke denkbeelden en vrijmetselarij met elkaar verbonden blijken. Haar inzichten kunnen niet terzijde gelegd worden. Een enkel voorbeeld. Jean Rousset de Missy richtte in 1735 de eerste bekende Amsterdamse loge, De la Paix, op; hij bleef daar de voorzittend meester tenminste tot in 1749 (de later aangenomen naam van de loge is: La Bien Aimée). Maar Rousset was daarnaast ook werkzaam als activist, en spion. Hij was een drijvende kracht achter de (enigszins door democratische idealen geïnspireerde) beweging die Willem IV in het zadel hielp. Rousset behoorde tot de Doelisten. Kortom, hij was een politiek radicaal. Die overtuiging blijkt ook uit zijn uitgave van Locke's *Two Treatises of Government* - een boek waar nogal wat achttiende-eeuwse radicalen inspiratie uit opdeden - dat in 1755 bij de Amsterdamse uitgever Johan Schreuder verscheen. En Schreuder was... zijn opvolger als voorzittend meester in de genoemde loge²⁸. Van Schreuder kan weer vastgesteld worden, dat hij sinds 1749 lid was van het progressieve gezelschap 'Concordia et Libertate', waarvan hij tussen 1749 en 1774 bestuurslid was, en zelfs viermaal voorzitter²⁹.

Dit is slechts één van de door Jacobs aangewezen draden in het weefsel van de contacten tussen vrijdenkerij en vrijmetselarij. Ik heb hier niet de bedoeling het probleem van de eventuele politieke involvering van de Nederlandse vrijmetselarij

verder te onderzoeken. Ik mag misschien wel vaststellen, dat er een component in de vrijmetselarij was, die ook al in een vroeg stadium toeliet, dat iemand met een vrijdenkersattitude - en die daaruit de politieke gevolgtrekkingen kon maken - zich zeer wel in de loge thuis kon voelen.

Binnen een wat breder Europees kader is het hier ook wellicht zinvol te wijzen op de "Illuminaten". Dit is de eerste Europese formatie die het karakter heeft van een politieke partij. De groep verwekte in het Duitse taalgebied, rond 1780, de grootste ontstentenis: een programma om regeringen en vorsten omver te werpen kwam toen aan het licht, en in verschillende staten kwam de vervolging op gang. Van belang is hier, dat het voor de Illuminaten zinvol gebleken was om voor hun 'cellen' structuur gebruik te maken van de organisatie der vrijmetselarij³⁰. Het is eigenlijk niet zó vreemd, dat enkele jaren later de buitenwacht vaak dacht dat de vrijmetselarij debet was aan de Franse revolutie³¹ - hoewel in een dergelijke situatie vrijwel altijd gezocht wordt naar een geheime organisatie die aan alles schuldig is.

Samenvattend zou men ten aanzien van de Nederlandse vrijmetselarij in de tijd vóór Kinker kunnen poneren, dat het bestaan van ten minste twee groepen aan te wijzen is. Er is een groep waarbij minder de nadruk ligt op ritueel, en 'beleving'. Er is hier een tendens tot 'secularisatie'. Enigszins anachronistisch zou men kunnen spreken van een 'linker'-flank: meer vrij-denkend, en met meer maatschappelijke belangstelling. Er is ook een 'rechter'-flank: een groep, meer geïnteresseerd in de mystieke beleving en in de ritus, gehecht aan de symboliek. Deze laatste groep had vaak positief-christelijke overtuigingen (zoals nog zal blijken), hoewel dat geenszins te interpreteren is als een voorstaan van de oude dogmatische stellingen van de georganiseerde kerken volgens orthodoxe signatuur. Deze groep is niet zelden vooral terug te vinden binnen de kapittels van de hoge graden; de eerste groep vooral binnen de gewone symbolische vrijmetselarij³².

In de volgende bladzijden zal men wellicht willen speuren naar wat nu eigenlijk de "geheimen" waren, die Kinker in de vrijmetselarij zocht, of waarin hij ingewijd werd. Maar dan vruchteloos. Die geheimen bestaan niet. Uiteraard heeft, sinds de achttiende eeuw, lange tijd een sfeer bestaan, waarin het geheim of de geheimen van de vrijmetselarij voorwerp waren van achterdochtige nieuwsgierigheid. Dat werd in de hand gewerkt door de geheimhouding van de vrijmetselaars zelf, de vijandigheid van sommige kerken (inzonderheid de katholieke), de gebeurtenissen vooral in het buitenland tussen 1785 en 1850 waarbij het (soms niet geheel zonder grond) wel moest lijken alsof de Orde een van de krachten achter een aantal opstanden en revoluties was; en ook de zogenaamde "verradersgeschriften" waarin de meest abjecte zaken beschreven werden. Misschien was dit alles voor sommigen juist wel een reden om zich in de vrijmetselarij te laten opnemen. En zeker lijkt het voor sommige adepten ook wel een plezier geweest te zijn, om via het doorlopen van zoveel mogelijk graden zoveel mogelijk 'geheime' waarheden te savoureren dan wel te creëren.

Maar in feite is dat 'geheim' iets zeer simpels. Het enige moeilijke er aan is, dat -

zoals maçons zelf stellen - men het moet willen kunnen mee-beleven en ervaren. Kinker zou, gezien zijn attitude, het beslist eens geweest zijn met Witsen Geysbeek, die in 1831 in zijn *Het geheim der vrijmetselarij opengelegd* betoogde, dat het zogenaamde vrijmetselaarsgeheim meer iets uit het volksgeloof was. Het geheim, zegt hij, is eigenlijk het geheim van elke vrijmetselaar *apart*: namelijk het zien van het licht. Dat zien wordt duidelijker, naarmate men de drie symbolische graden passeert. Deze graden bedoelen namelijk te bevorderen respectievelijk zelfkennis, betuiging der hartstochten, en: zedelijke vrijheid³³.

Een twintigste-eeuwse auteur drukt het als volgt uit:

Zoals men weet, houden de vrijmetselaren er volstrekt aan, deze "inwijdingsriten" geheim te houden, niet alleen voor buitenstaanders, maar ook voor de kandidaten vóór de initiatie. Het veelbesproken "geheim" van de vrijmetselarij bestaat grotendeels hierin. Bij de initiatie komt het aan op een persoonlijke beleving, een persoonlijk doormaken van de opgang van de duisternis naar het licht, en nu menen ze dat dit niet mogelijk is indien de kandidaat de ritus reeds in alle details kent.³⁴

Het is trouwens niet eens zo gemakkelijk vast te stellen, wat er in Kinkers geval, bij zijn initiatie in 1805, aan uiterlijkheden gepasseerd moet zijn (zijn eigen ervaring daarbij is al helemaal niet te reconstrueren). Tot die tijd bestond het verbod iets in druk vast te leggen; en de gebruiken konden en détail daardoor per loge verschillen. En hoe dan ook, het is niet mijn voornemen, mij juist daarin te gaan verdiepen; geheel, naar ik meen, in de geest van Kinker zelf. Bij wijze van uitzondering, en om iets van de sfeer aan te geven waarin de kandidaat zich bevond vóór de initiatie in de eigenlijke tempel, wil ik een voorbeeld geven van de vragen die de kandidaat voorgelegd kan krijgen, wanneer hij zich nog in de kamer van het (zelf)onderzoek, in het halfduister.

De volgende kreeg een kandidaat, rond 1820, voorgelegd. Hij beantwoordde ze, en voegde zijn handtekening toe³⁵.

EERSTE VRAGE.

Een Genootschap, dat zich ten grondslag stelt, de betrachtting van Deugd en Goede Zeden, en de beoeffening van alle Maatschappelyke Plichten, kan niet onverschillig zyn omtrent het Character van hun, die Medeleden van het zelve begeeren te zyn; daar gy Uw als Lid van zodanig Genootschap aanbied, behoort Gy te onderzoeken, of Uwe zwakheden en gebreken (waar aan doch alle menschen onderhevig zyn) Uw leed zyn, en of Gy het edelmoedig besluit vormt om dezelve te verbeeteren; hier toe behulpzaam te zyn is onzen pligt. - Zegt ons dan ongeveer, welke Zwakheid of Zielsgebrek Uw het meest overheerscht, ten einde daar omtrent tot Uwe verbetering te kunnen medewerken.

Bezeft, dat Wy Uw meerder dan Gy denkt, doorgronden kunnen.

[antwoord: driftig zwak op de schoone sexe]

TWEDE VRAGE.

Zo Gy een beminnaar van goede Order zyt, moet Gy om dezelve te handhaven, Uw ydele vermaken en geneugtens ontzeggen willen, en Uwe hartstochten en drif-

Een leerling wordt gereciperd.

ten onderwerpen aan het Oppergezag van Pligt en Reden.

Is dit Uwe oprechte bedoeling en voorneemen?

[antwoord: ja]

DERDE VRAGE.

Geen mensch is vry van onbedekte of bedekte Vyanden of Benyders, zo gy dus onder ons, de zodanige meende te vinden, hoe zoud gy Uw dan tegen hun gedraagen? Daar onze Wetten, alle Twist, Wraak, Vyandschap, Onverschilligheid en Geveinsheid verbieden.

[antwoord: als myn Broeder te behandelen]

VIERDE VRAGE.

Eene zeldzaame buitengewoone beproeving was by de inlyving in dit Genootschap ons aller deel, en moet dus ook het Uwe zyn, bevind gy Uw in staat dezelve, schoon zeker overeenkomende met menschelyke krachten, te ondergaan, en onderwerpt gy Uw ten dien einde, zonder eenig voorbeding aan Hem, die Uw deze Vraagpunten voorhout?

[antwoord: ja. Ondertekening]

In het volgende heb ik Kinkers activiteit in de vrijmetselarij zo goed mogelijk pogen te beschrijven. Het was moeilijk hier een goed uitgangspunt, een juiste 'lijn', te vinden. Kinker is, vanuit een bestuurlijk oogpunt gezien, op verschillende niveaus tegelijkertijd bezig. Het was daarom niet mogelijk een uitsluitend chronologisch verhaal te maken, waar simpelweg het ene na het andere gebeurt. Tevens diende ik af en toe enige uitstapjes te maken binnen de geschiedenis van de vrijmetselarij zelf, om enigszins opheldering te verkrijgen over de vraag, in welke richting Kinker nu eigenlijk wilde gaan. Die opheldering kon trouwens niet altijd verkregen worden: er blijven open plekken. Dat is een gevolg, niet alleen van het feit dat er nog steeds te weinig gegevens over Kinker voorhanden zijn, maar ook van het feit dat de maçonnieke geschiedschrijving nog te weinig ontwikkeld is. Ik vermoed echter dat dit hoofdstuk ten minste het beeld van de geschiedenis van de vrijmetselarij tussen 1800 en 1830 toch wel verandert.

Hoe dat zij, ik heb gekozen voor een beschrijving van Kinkers wedervaren per 'niveau' of 'cluster': eerst zijn activiteit als gewoon lid in La Charité; dan zijn inspanningen als lid van het bestuur van het blindeninstituut, als lid van het bestuur der Amsterdamse loges, als lid van het hoofdbestuur; vervolgens (of afwisselend) opnieuw zijn belevenissen aan de basis, in La Charité en de Luikse loge La Parfaite Intelligence. Het is hierbij toch de bedoeling geweest de chronologie in het oog te houden. Verder heb ik hier steeds gepoogd zoveel mogelijk Kinkers literaire productie, in proza en poëzie, bij dit alles te betrekken: óók vanuit een loge-zetel is het mogelijk het literair toneel te zien.

En dan nu naar Kinker, vóór de poort van La Charité³⁶.

2. Kinker en La Charité I

Op 27 maart 1805 werd Kinker als leerling 'gerecipieerd' in de Amsterdamse loge La Charité³⁷; al op 12 maart had de officiersvergadering besloten dat hij, mét anderen, toegelaten mocht worden. De toegelatenen waren, in volgorde: Seb. Aeneae, Kinker, J.L.J. Le Fèvre, Georg Ant. Pourtales, Roelof Malé, Prc. (procureur?) Godefroij en J.D. Zimmerman. Ik noem deze mensen bij name, omdat volgens zijn vriend Van Hall Kinker met een aantal gelijkgezinden, vanuit bepaalde doelstellingen toetrad tot de vrijmetselarij. Dat zal niet precies op dezelfde dag gebeurd zijn; maar alleen al de naam van zijn vriend Le Fèvre wijst erop dat zich bij deze groep mogelijk meer relaties van Kinker bevonden hebben.

Waarom trad Kinker toe? In een vorig hoofdstuk, over de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, zijn al bepaalde banden tussen Kinker en enkele logeleden aan de orde geweest, en ook is Kinkers ideaal van een actief wereldburgerschap in het voorbijgaan besproken³⁸. Ik kan alleen maar vermoeden, voorzover ik nog niet Kinkers in de vrijmetselarij uitgesproken opvattingen erbij betrek, dat de door hem gedane moeite in andere maatschappijen, zoals Felix of de Hollandsche Maatschappij, tot teleurstelling had geleid. We zien hem daar toch aan het werk als door een duidelijk Verlichtingsideaal geleid. Zijn pogen een betere samenleving te bevorderen, en wel gestimuleerd vanuit een wetenschappelijk en cultureel kleine maar bewuste groep, werd echter dikwijls gedwarsboomd door allerlei soorten conservatisme.

Het is hier de plaats Van Hall te laten spreken over Kinkers overgang tot de vrijmetselarij. Van Hall verdient hier gezag, als oude vriend van Kinker niet alleen, maar ook als lid van La Charité. Hij werd op 18 februari 1807 ingewijd³⁹; niet onwaarschijnlijk behoorde hij dus tot de 'groep-Kinker', door hemzelf genoemd. Hij zegt:

Voor het overige beschouwde hij [Kinker] Staatskunde doorgaans uit een bijzonder oogpunt, en als een geschikt werktuig, om het menschdom tot die begrippen op te voeren, welke hij, als het ware en hoogste, sedert jaren poogde te verspreiden, - begrippen, die hij geloofde, dat, door de Orde der Vrijmetselaren gehuldigd, door deze algemeener gemaakt en bevorderd zouden kunnen worden [...].

Hij verwachtte [...] eene eeuw van verlichting, vrede en vrijheid; maar inzonderheid zweefde voor zijnen geest het ideaal van eenen wereldburgerlijken toestand, waarvan hij de verwezenlijking in de toekomst met de volste overtuiging te gemoet zag. Tot bereiking van dit oogmerk, was hij niet slechts werkzaam in zijn boekvertrek, maar zocht daartoe ook een gepast middel in den omgang met hen, die noch geleerden noch Wijsgeeren waren. Het was hierom, dat hij, met VAN HEMERT, SCHRÖDER, DEIMAN en nog een klein getal verlichte geesten van dien tijd, zich liet opnemen in de Orde der Vrijmetselaren, en dat hij, door deze en weinige anderen ondersteund, beproefde, de oude symbolische en ledige vormen, waaronder deze raadselachtige Vereeniging zich verbergt, aan zijne menschlievende wenschen dienstbaar te maken. Hij droomde van de mogelijkheid, dat, langs dezen weg, vele der gebroekene schakels, die menschen met menschen konden en moesten verbinden, zouden kunnen worden hersteld en aangevuld op eene wijze, die voor de orde

in de maatschappij niet gevaarlijk was. Hij hield dan ook in de dagen der onderdrukking [de Napoleontische tijd] niet op, om bij zijne Mede-Vrijmetselaren de hoop op eene gelukkige toekomst levendig en den afkeer tegen den overweldiger van *Europa* gaande te houden [...].

Naar de leer, die hij aankleefde, moesten menschen, die, in het gewoon burgerlijk leven, door staat, rijkdom, godsdienstige geloofsbelijdenis van elkander gescheiden waren, in deze Instelling zich wel als Broeders ontmoeten, maar buiten haar de ongelijkheid des burgerlijken levens telkens wedervinden en in blijmoedigen zin verdragen. Geen *vals*ch, maar *echt* Christelijk Socialisme, dat de orde in den Burgerstaat nooit verstoort, maar Wet, Overheid en eigendom gehoorzaamt en eerbiedigt, was derhalve zijn hoogste wensch en doel. Hiervan getuigt het aantal schoone liederen waarmede hij het Gezangboek der Orde verrijkte. Zij dragen overal den stempel van zijne Dicht- en Toonkundige gaven, en dat zij van hem en van geen' ander zijn. Verlichting, Vrijheid, Christelijke Broederschap, het geluk van het menschdom door de zedelijke veredeling van den geheelen mensch, en vooral hooge eerbied voor den Opperbouwmeester van het Heelal, "voor God" - zijn de hoofdonderwerpen dier gezangen.⁴⁰

Hoewel Van Hall, op zijn oude dag in 1850, toen hijzelf nogal christelijk geworden was, hier diverse malen het begrip christelijk gebruikt waar Kinker dat zelf nooit doet en waaraan het dus wijzer is voorbij te gaan, is het vrij duidelijk wat Kinkers motivatie geweest moet zijn. Hij zag kennelijk niet zoveel in de "oude symbolische en lege vormen" die de vrijmetselarij er op nahield, maar hij zag in de orde wél een voertuig voor zijn idealen. Naar de passage bij Van Hall te oordelen, behoorde Kinker dus eigenlijk niet zozeer tot de meer esoterisch gerichte groep in de vrijmetselarij, als wel tot degenen die in de eerste plaats daar een duidelijk ethisch-maatschappelijke moraal voorstonden.

Wie behoorden tot deze groep? Van Hall noemt: Van Hemert, Deiman, Schröder. Wat Deiman betreft: de relatie van Kinker met deze Kantiaan heb ik in het hoofdstuk over de Hollandsche Maatschappij al uitgebreid behandeld⁴¹; maar ook binnen de vrijmetselarij zullen beider namen nog gecombineerd gevonden worden. Paulus van Hemert, de bekende leider van de Kantiaanse beweging in Nederland, zou december 1805 in La Charité gereciperieerd⁴² en daar vrijwel meteen als belangrijkste aanwinst beoordeeld worden: op 23 december 1806 werd hij gekozen als "Orateur in de Hollandsche Taal"⁴³. Van Hemert en Kinker waren zeer bevriend met elkaar, hoewel niet veel concreets over het begin van hun relatie terug te vinden is. Uiteraard is bekend hun beider ijveren voor de Kantiaanse zaak, en Kinkers medewerking aan Van Hemerts *Magazijn voor critische wijsgeerte*. Zij kenden elkaar ook vanuit (of zouden elkaar opnieuw ontmoeten in) genootschappen en organisaties als Felix, de Hollandsche Maatschappij en het Koninklijk Instituut.

De rede die Van Hemert bij zijn receptie hield, is karakteristiek voor de inzichten van de groep waarbij hij hoorde. Hoewel, zo zei hij, hij zich binnen de orde beschouwde als nog staande op de laagste trap van zijn ontwikkeling, kon hij zichzelf toch geluk wensen met zijn intrede. Hier was het mogelijk te werken aan wat hij beschouwde als zijn zedelijk ideaal: de totstandbrenging van een betere wereld van

wereldburgers. En hij besloot - dat kan niet toevallig zijn - met een citaat van een vers van Kinker:

Wie stilstaat op het spoor, door anderen gebaad,
Glijdt van zijn steile neër, schoon hij zich klimmend waant.⁴⁴

Enkele van Van Hemerts redevoeringen voor vrijmetselaren zijn uitgegeven⁴⁵. De titels geven duidelijk een bepaalde richting aan: *Het verband tusschen vrijheid in denken en Verlichting* (handelend over het begrip Verlichting, als wel/niet identiek aan geleerdheid of wijsbegeerte); *Ormuzd en Ahriman, of de strijd tusschen licht en duisternis* (hierin spreekt hij over de bestaande, onterechte verschillen in stand, bezit enzovoorts); *Joannes de Doper, het voorbeeld voor ieder vrijmetselaar*; *De zedelijke opklimming des menschelijken geslachts*.

Van Hemerts knipoog richting Kinker, bij zijn intreedere - was Kinker als een soort mentor opgetreden, in dit geval? Er is niets over bekend - werd door Kinker bij diezelfde gelegenheid beantwoord met een *Tafel-lied*⁴⁶. Dit lied wil ik graag citeren, hoewel ik zelfs nog geen gelegenheid gehad heb Kinker bij diens eigen aanname aan het woord te laten; en ondanks het feit dat dit lied van Kinker een typerend voorbeeld is van de 'gebruikspoëzie' uit die tijd, ook in vrijmetselaarskringen. Het grootste deel van Kinkers maçonnieke poëzie kan trouwens gekarakteriseerd worden als gelegenheidspoëzie, zonder veel waarde. Echter, hier blijkt toch genoeg van de motivatie waarmee mensen als Kinker en Van Hemert toetraden. Ook hier weer gebruikt Kinker zijn lievelingsbeeld: dat van de gesluierde waarheid.

Wie daalt zoo stil, zoo plechtig neër,
Met stralen, die haar 't hoofd omringen?
Komt de Orde zelf, gelyk welëer
Door hare schaduwwolken dringen;
Gelyk, toen ze, in de bastaardy
Van 't menschedom, de aarde kwam begroeten?
Wees welkom dan, Vrymetz'lary!
Wy strooiën bloemen voor uw voeten.

Maar hoe? Wy zien uw' sluiër niet!
Geen gaas bedekt uw heldere oogen!
Gy toont ons een verlicht verschiep,
En al uw neevlen zyn vervlogen!
Waar is uw raadzelachtig kleed,
Uw sphinx, en uwe tooverroede?
Beveel, Godin! wy staan gereed.
Zyt gy uw stille schuilplaats moede?

Zy antwoordt niet... Vaart weër omhoog...
Wenkt... en een wolk bedekt haar stralen.
Blyf! - Of, voor 't minst, doe in ons oog
Een straaltjen van uw schynzel dalen! -

't Was Wysbegeerte, te eener dracht
Met Vrye-Metz-lary geboren;
VAN HEMERT heeft zy ons gebracht,
Om ook haar zusters stem te hooren.

Welân, Minerva's gunsteling,
Wees welkom in dit heilig duister!
Zy spreekt in onzen broederkring;
Maar met een stil en zacht gefluister.
De Zon, die ons tot gids verstrekt,
Is met een dikke wolk betrokken;
Dan zoo zy haar gelaat bedekt,
Is 't om ons verder voor te lokken.

Van belang is hier, in de voorlaatste strofe, Kinkers visie dat Vrijmetselarij en Wijsbegeerte zijn als een tweeling; naar hun wezen beide de sluier van licht en waarheid verwijderend.

Van Hemert zal het volgende jaar het initiatief-Kinker om mensen van joodse herkomst in de loge toe te laten, met een apart schrijven aan het Haagse centrale bestuur ondersteunen. Maar verder vind ik hem nauwelijks - behalve in een overigens zeer belangrijke commissie in 1808 - naast Kinker terug. Mogelijk is dat te wijten aan zijn verhuizing naar Den Haag, of aan zijn werkzaamheid in het bestuur van de Maatschappij van Weldadigheid. De twee bleven trouwens zeer goede vrienden, tot aan Van Hemerts dood, zoals ik al eerder heb beschreven.

Als derde medestander noemt Van Hall: Schröder. Johan Frederik Lodewijk Schröder (1774-1845)⁴⁷, geboren in Westfalen, kwam na de dood van zijn ouders in 1788, te Amsterdam wonen, waar hij in kennis raakte met de familie Fabius - eveneens relaties van Kinker - en Falck. Na het atheneum gevolgd te hebben, studeerde hij te Halle filosofie en theologie; onder andere volgde hij de colleges van de Kantianen J.H. Tieftrunk en L.H. Jacob. Bij zijn terugkomst in Amsterdam in 1798 werd hij aldaar Luthers predikant. Tevens belandde hij in de kring-Van Hemert en werd medewerker aan het *Magazijn voor de critische wijsgeerte*. De preekstoel wisselde hij op zeker moment in voor de hoogleraarszetel, nadat hij te Amsterdam eerst nog privaatonderricht gegeven had: in Utrecht doceerde hij eerst wiskunde, vanaf 1819 logica en metafysica, en vanaf 1822 tevens wijsgerige zedekunde. In zijn latere levensperiode schijnt hij van het Kantianisme afgeweken te zijn. Zijn belangstelling was dikwijls gericht op de natuurverschijnselen; zo won hij in 1802 in de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen een prijs voor een verhandeling over de uitgestrektheid en bouw van het heelal.

Kinker en Schröder vinden we altijd weer in dezelfde genootschappen terug: Concordia et Libertate, Felix, de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen (in 1814 werd Schröder tot voorzitter van de afdeling Amsterdam gekozen) en hier weer in de vrijmetselarij. Straks zijn zij beiden terug te vinden in de derde klasse van het Koninklijk Instituut, waar zij niet zelden elkaars verhandelingen (dikwijls met filosofische implicaties) zullen beoordelen. Tenslotte zal

Schröder Kinker nog lid maken van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Konsten en Wetenschappen.

Helaas is ook hier weer te weinig materiaal voorhanden om de relatie Kinker-Schröder preciezer te kunnen omschrijven. Maar ik vermoed dat er een werkelijke vriendschapsband geweest is. Dit niet op grond van het feit dat zij beiden aan het *Magazijn* medewerkten (en dus het gevoel gehad moeten hebben dat zij tot een zeer speciale groep behoorden), maar omdat Kinker in een testament van 28 september 1809 Schröder benoemde tot toeziend voogd over zijn kinderen, in geval van vooroverlijden. Een dergelijke stap is ondenkbaar zonder een diep vertrouwen⁴⁸.

Jean Lambert Joseph Le Fèvre⁴⁹, een Luikenaar, die op dezelfde dag als Kinker gerespecteerd zou worden, moet zonder twijfel als behorend tot de 'groep-Kinker' beschouwd worden. Over hem zijn bijzonder weinig gegevens bekend; maar al eerder signaleerde ik hem als vertaler van Kinkers in Europa zo invloedrijk geworden *Essai d'une exposition succincte de la critique de la raison-pure* (1801), en ook zullen we hem terugvinden als vertaler van Kinkers muziektheorie, rond 1808. We mogen in hem dus wel een Kinker-adept vermoeden en ook zeker iemand die vertrouwd was met de Kantiaanse beginselen. Gezien het feit dat hij op 29 september 1802 door de kunstenaar Kuyper als lid voor Felix voorgedragen werd⁵⁰, Le Fèvre zelf in Felix op 11 november 1807 sprak over 'Het wezen, doel en voortbrengzel der kunst'⁵¹, en op 5 december 1808 in de Amsterdamse stadstekenacademie de rede uitsprak die Kuyper zelf gehouden zou hebben, ware deze niet ontijdig overleden⁵², mag ik in hem wel een kunstenaar zien, of tenminste een kunstliefhebber.

Op 19 juni 1805 sprak Le Fèvre in La Charité zijn intreedende uit, in het Frans. Deze rede blijft tamelijk algemeen⁵³. Hij moet echter wel spreektalent bezeten hebben; want nadat hij de meestergraad verworven had, werd hij 23 december 1806 daar tot orateur in de Franse taal gekozen⁵⁴. Tenminste enkele keren werden zijn redevoeringen gedrukt, in tijdschriften of afzonderlijk. Daar blijkt wel, dat hij tot de groep hoorde die vooral iets zag in het verbeteren van de mensheid. De beginzin van een rede uit 1807⁵⁵ luidt:

Le but que se sont proposés les premiers instituteurs de notre ordre royal, et qui doit être constamment celui de nos assemblées, est évidemment l'ennoblissement de l'homme.

Die oprichters hadden volgens hem altijd geijverd voor tolerantie, en de vrijheid van denken en spreken bevorderd. Een nieuwe maatschappij viel echter niet te verwachten indien die op de huidige politieke of religieuze systemen gegrond zou moeten worden. Slechts van de vrijmetselarij, die zich van vooroordelen onttreedt, viel iets te hopen. Daar speelde ook de filosofie een rol bij, zo eindigt hij:

Une grande tâche nous est imposée, ou plutôt nous nous la sommes pour toujours imposée à nous-mêmes, en faisant l'irrévocable serment des Francs-Maçons [...]. Nos assemblées ne peuvent avoir le plaisir pour but, pas même un délassement moral [...]. Moins encore visent-elles à un cosmopolitisme indépendant de la

philosophie: car, que serait-ce qu'une réunion de tous les hommes, qui n'aurait point pour base les seuls principes qui puissent rapprocher des êtres raisonnables? Non, le but de la franc-maçonnerie n'est ne peut être autre chose que la propagation des saines lumières, et l'épure de la morale universelle.

Heel fraai combineert Le Fèvre in zijn uitdrukking "saines lumières" hier het in de vrijmetselarij na te volgen 'Licht', in zovele symbolische gebruiken en teksten terug te vinden; en de Verlichting, het gezonde verstand van de 'Lumières'. Welhaast is er een nieuwe patroonheilige geboren: Sainte Lumière, voor beide groepen acceptabel. Dergelijke redevoeringen maakten nogal indruk: zo schrijft de grootsecretaris Brouwer in 1809 aan de toenmalige grootmeester C.G. Bijleveld, dat hij de bijgevoegde rede van Le Fèvre vooral moet lezen: het is de lectuur "dubbel waardig"⁵⁶.

Hoewel zijn naam nog een enkele keer genoemd zal worden in commissies waar juist ook Kinker in zat, zal Le Fèvre geen werkelijke rol spelen in de vrijmetselarij: zijn kracht lag duidelijk niet (mede) op het bestuurlijke vlak. Bovendien is hij sinds 1809 of 1810 spoorloos; wellicht is hij naar het Zuiden teruggegaan⁵⁷.

Wie de overige adherenten van de groep zijn: daarover zal onzekerheid blijven bestaan. Misschien behoorde M.C. van Hall ertoe. Hij werd op voorstel van Kinker op 18 februari 1807 als leerling aangenomen; op 18 maart werd hij al tot de tweede en derde graad (gezel en meester) bevorderd⁵⁸. Opmerkelijk is dat Kinker ter gelegenheid van die eerste gebeurtenis eveneens een *Tafelzang*⁵⁹ schreef. Kinker roept ten bate van de nieuwe leerling de hulp in van Isis, de "Godin der menscheit". De zang eindigt met een duet, in de woorden waarvan een bekend geluid doorklinkt:

Gy, die voor het eerst naar onzen Tempel,
Met moed en trouw, uw schreden wendt,
't Is noodig, dat ge, op d'eersten drempel,
Het heilig doel der orde kent!
Hoe velen vonden zich bedrogen,
In 't midden van ons heiligdom?
Het licht wierd donker voor hunne oogen,
De schoone taal der wysheid stom! (*bis*)

Toets ieder beeld aan uwe rede,
En ieder woord aan uw verstand;
Geen oud vooroordeel voer' u mede:
Het oogmerk schuilt in 't groot verband.
Geen lint, geen keursteen kan hen baten,
Voor wie dit doel verloren ging:
Zy zwerven eenzaam en verlaten
In 't midden van den Broederkring. (*bis*)

Geen onduidelijke waarschuwing, dat de parafernalia van de orde (zoals het dragen van speciale distinctieven - het *lint*; en de aanwezigheid van speciale symbolen -

de *keur-steen*) niet zo belangrijk zijn als het “grote verband”, waarbij de “rede” de toets-steen is.

Opvallend is, dat velen van de genoemden behoorden tot de nog niet zo oude Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen (sinds 1800) - al of niet zelfs tot de afdeling Amsterdam - die zelf niet weinig pretenties had en ook een soort motor van cultuur en (maatschappelijke) moraal wilde zijn. Het is mogelijk dat Kinker en de zijnen al na enkele jaren niet geheel tevreden waren met de daar bereikte resultaten. Maar dat is moeilijk vast te stellen. Eveneens uit die Maatschappij afkomstig waren enkele anderen. Zoals de beroemde Helmers. Op 13 april 1807 besloot het bestuur van La Charité⁶⁰ dat deze auteur, op voorstel van Kinker, in mei gereciperd zou worden. En in het hoofdstuk over de Maatschappij citeerde ik al uit de rede van de toen beroemde dichter Klijn, *Mijne eerste gedachten bij mijne intrede in de achtbare loge La Charité* - op 17 november 1806 - waarin hij Kinker dankt voor diens aandeel in zijn opname. Ook Klijn, zo bleek daar, had een liefdesrelatie met de Verlichting, althans op dat moment.

Het kan zijn dat bovendien een niet onaanzienlijk aantal personen tot de groep-Kinker behoord heeft, van wie ik niets weet; zij zouden zelfs al eerder dan Kinker zelf gereciperd kunnen zijn. Uiteraard zullen zich ook later, vanuit de vrijmetselarij zelf, mensen tot hen aangetrokken hebben gevoeld. Op de lijst van meesters uit 1806 - over een lijst van leerlingen en gezellen beschik ik helaas niet - is trouwens een aantal personen te vinden, die Kinker al van vroeger kende⁶¹, zoals A. Buyn, Hidde Heeremiet (de algemeen secretaris van Felix), Jaques Kuyper en Gerardus Vrolik. Er kunnen onder hen mensen schuilen die Kinker gemotiveerd hebben zijn stap te doen, of die althans dat besluit vergemakkelijkt hebben. Iemand als de beroemde Vrolik - als professor aan het Athenaeum was hij debet aan vele innovaties op verloskundig en biologisch terrein - zie ik voortdurend optreden als geestverwant van Kinker⁶². Tussen 1803 en 1811 was hij “gedeputeerd [= vice] voorzittend meester” van La Charité⁶³.

Vermoedelijk is desondanks Kinker van ‘zijn’ groep de werkelijke leider geweest⁶⁴. Van Hemert, die daar ook voor in aanmerking zou kunnen komen, had weinig bestuurlijke capaciteiten - dat blijkt althans nergens - en bovendien zou hij binnen enkele jaren naar Den Haag verhuizen, een plaats waar zelden enig nieuw initiatief vandaan zou komen. Van de anderen komt eigenlijk niemand in aanmerking om als ‘geestelijk leider’ aangemerkt te worden. Tenzij: degene die al lange jaren de voorzittend meester was van de loge, Willem Holtrop. Maar laat ik diens positie nog even terzijde laten, tot ik eerst, na deze excurs over de intrede van de ‘groep’-Kinker, Kinkers eigen rede aan de orde gesteld heb die hij op 15 mei 1805, kort na zijn initiatie op 27 maart, in La Charité hield⁶⁵. Die rede vat ik op als een “confessio” in de trant van de oudchristelijke schrijvers (zoals ook Augustinus er een schreef na zijn bekering): een belijdenis⁶⁶. Het is mij niet geheel duidelijk in hoever het rond 1805 in de vrijmetselarij gebruik was dat onmiddellijk of korte tijd na de initiatie de nieuwe broeders publiekelijk getuigenis aflegden van hun inzicht en bedoelingen. Le Fèvre, Klijn en anderen, hierboven genoemd, in ieder geval wél. Mogelijk is hier ook verwantschap met zekere kerken uit de Hervorming, die

bij het toetreden als belijdend lidmaat een uiteenzetting van de persoonlijke overtuiging vragen (buiten de formele geloofsbelijdenis om); zoals in de Remonstrantse broederschap gebeurt.

Kinker sprak in een "Leerlingsloge", met een "leerlingstafereel"⁶⁷ voor zich - waarover hij trouwens een andere keer wel zijn mening zou uiten, zo zei hij (waarschijnlijk lag dit laatste in de verwachting). Hij begon met zijn dank uit te drukken:

[...] het oogenblik, waarin ik met geestdrift de plechtige geheimhouding uwer misterien bezwoor, [is] een van de heuchlijkste in mijn leven geweest. Bij het ondervinden van den algemeenen iever, die ulieden in uwe *symbolische* verrichtingen bezielt, ontwaarde ik weldra, dat ik in de verwachting, welke ik van ulieder vereeniging had, niet te leur gesteld was; en ik geloof, dat ik niet beter de gevoelens van mijne erkentelijkheid kan uitdrukken, da[n] met u, overeenkomstig mijne geringe vermogens, mede te arbeiden aan den opbouw van dien trotschen Tempel, die ulieden in uwe plechtige werkzaamheden, zinnebeeldig voor de oogen zweeft.⁶⁸

Daar hij nog slechts op de drempel van het heiligdom stond, wilde hij niet beweren dat hij de geheimen van het binnenste van de tempel wilde blootleggen; zij met hogere graden kenden ze beter. Maar, nu hij zijn gevoelens over de ware vrijmetselarij wilde bekend maken, was hij wél van mening dat hem al bij de eerste stap het echte doel der orde in essentie duidelijk moest zijn.

[...] gij weet, dat ik door het ware verstand [d.i. begrip] der echte V.M. niet alleen bedoel de uitlegging van hare veelvuldige raadzelen, noch minder het opspoor van den oorsprong van onze orde, wier eerste vestiging zich in eene hooge ouderdom verliest, (niettegenstaande ook deze opsporingen eene groote nuttigheid hebben kunnen;) maar dat ik hier voornamelijk op het oog heb, die blijvende en onveranderlijke strekking, die reeds, bij de eerste intrede van uw gebouw, zoo zichtbaar is, als het licht, dat wij bij het afnemen van den in uwe aan den deugd geheiligde muren ontvangen.⁶⁹

Wat die strekking nu, zegt Kinker, betreft: al in de donkere middeleeuwen, in een tijd van algemene onkunde en barbaarsheid, vinden we een gevestigde broederschap verspreid over het belangrijkste gedeelte van de aardbodem, en "aan *deugd* en *verlichting* toegewijd". Dáárin waren de grondbeginselen van echt wereldburgerchap terug te vinden; dit ging

gepaard met zulke kenshetsende woorden en teekenen, wier verband in de hooge beëffenende wijsgeerte te huis behoort⁷⁰.

De ridders van die orde bewaakten deze schat voor ongewijde ogen. De overblijfselen van dat tijdvak zijn echter nog in onze tempel voorhanden. De herinneringen aan hun arbeid worden desondanks in onze wereldburgerlijke vergadering niet altijd goed begrepen. Dat onze voorgangers in dat oude tijdvak hun licht niet openlijk voor de hele mensheid lieten schijnen, was niet omdat zij slechte oogmer-

ken hadden, maar omdat hun tijdgenoten zozeer ten achter lagen en door vooroordelen zo beziel waren dat zij niet direct toegelaten konden worden. Zij mochten niet dan langzaam ingelicht de "raadzelachtige ladder" beklimmen. Daarom was het oogmerk van de orde: zich in *stilte* toe te wijden aan de hogere beschaving en verlichting. Het gros van de tijdgenoten was daar nog niet aan toe.

In een lange passage formuleert Kinker dat het doel van die oude vrijmetselarij ook in deze tijd nog geldig is:

Hun doel was derhalve om, niet alleen voor zich, maar ook ten nutte der ongewijden (want hunne leer is die der geheele Menschheid) deze lasten op den weg van beschaving en verlichting vooruit te gaan, en door hunnen gemeenschappelijken arbeid eene betere toekomst voor te bereiden. Zij beschouwden zich in hunne vereniging als de trouwe voorgangers der menigte, en als de schatbewaarders van de heiligste panden der Menschheid. Getrouwe burgers in het land hunner inwooning, was het de plicht van ieder hunner de betrekkingen, waarin hij zich tot den afzonderlijken Staat, waartoe hij behoorde, geplaast vond, waardig te vervullen; maar in hunne vergaderingen waren zij de vertegenwoordigers van die wereldburgerschap, waarin de rechten der Menschheid de hoogste wet uitmaken.

Hun doel was niet bepaald tot het omhelzen van deze of gene leer, tot deze of gene door hen afzonderlijk bekrachtigde stellingen, of het invoeren van juist bepaalde en omschreven begrippen, betreffende Staatskunde of Godsdienst, gelijk zommigen geloofd en beweerd hebben. Neen, hun doel was en kon uit zijnen aart niet anders zijn, dan het gestadig voortgaan op den weg der volmaking, zoo veel de tijden en omstandigheden, waarin en waaronder zij leefden, dit toelieten; en dus berekend en afgemeten naar de behoefte van hunne eeuw.

De allegoriën, welke zij ons dikomzwachteld nagelaten hebben, getuigen van deze onbepaaldheid en algemeenheid hunner bedoelingen. Geen afzonderlijke Secte onder het menschdom kan zich beroemen, bij voorkeur de lieveling der orde geweest te zijn. Gestadige voortgang, gestadige ontwikkeling en bestendige aannadering tot het hoogste standpunt van verlichte wereldburgerschap, zijn op alle de trappen van haar heiligdom geschreven, en alle hare zinnebeelden zijn van dien onbepaalden en immer vluchtigen aart, dat men er niet dan algemeene denkbeelden, die zich als in eene eindeloosheid verliezen, aan verbinden kan. 't Geen voor onze voorgangers (ten minste voor het grootste gedeelte van dezelve) verlichting zal geweest zijn, zou zeker in onze eeuw dien naam niet kunnen verdienen. Genoeg is het, dat wij in hunne formulieren, in hunne omslachtige beeldspraak, die sporen aantreffen, die ons, wanneer wij onbevooroordeeld zijn, overtuigen moeten, dat zij - hoewel toen nog maar zeer weinig gevorderd zijnde - zich op den goeden weg bevonden en misschien, bij een flauwer licht, dan dat, het welk onze eeuw bestraalt, eene betere richting hielden, dan wij, die hunne voetstappen drukken.⁷¹

Iemand die, hoewel nog slechts in de eerste graad ingewijd, dit doel voor ogen houdt, is, zegt Kinker, beter op weg dan de gevorderde die van dat doel afwijkt. Het gaat minder om de hoeveelheid 'licht' (kennis) die iemand zélf ten deel gevallen is, dan om de bereidheid anderen op de goede weg te helpen. Omdat de Tempeliers (onze voorgangers) dát oogmerk hadden, werden zij verdeld, en de Johan-nieters niet. Op het moment waarop zij, in de veertiende eeuw, vernietigd werden,

duiken juist ook de vrijmetselaars in de geschiedenis op. Hun essentie is bij ons bewaard gebleven - daarom is het ook minder nodig eindeloos in de veronderstelde geschiedenis der orde te gaan wroeten. Ons doel blijft hetzelfde:

die menigte in het vak der beschaving en verlichting behulpzaam te zijn, om het even of zij gewijden of ongewijden zijn. Deze laatste zijn geboren V.M., al hadden zij nimmer eene receptie ondergaan; terwijl zij, die met alle de ordeteekenen omhangen, zich op hunnen weg omkeeren en te rugg' wandelen, zich den grooten naam, welke zij zich aanmatigen onwaardig maken.⁷²

De ware geest van verlichting is recent weer zichtbaar geworden in de herwonnen veerkracht bij de Franse broederschap⁷³. Hun voorbeeld dient gevolgd.

En Kinker besluit:

Laten wij tot de algemeene volksverlichting, in die zelfde evenredigheid en verhouding staan, als voor vijf eeuwen de toenmalige broederschap stond tot het flauwe licht, dat toen over het mensdom opging! Volksverlichting, en niet eigenlijk gezegde geleerdheid, is de vaderloze wees, dien wij beschermen moeten. - Volksverlichting en Vrij-Metselarij zijn aan elkander nauw verwand. Laat de laatste aan de eerste altijd op den weg vooruit zijn! Onze orde zij, gelijk zij altijd geweest is, de trouwe lijfwacht van hare dikwils aan zich zelve overgelatene en zomtijds verdrukte zuster.

Laten onze oogen, in het Oosten, altijd naar het Westen gericht wezen. Laten onze waakzame Opzichters daar altijd geplaatst zijn en zorg dragen dat alle bewegingen in dat Oosten, tot in het Westen doordringen, en daar herhaald worden!⁷⁴

Het zal onmiddellijk duidelijk zijn dat Kinker de vrijmetselarij hier vrij 'rationeel' benadert: de orde is middel, geen doel in zichzelf. Er is bij hem nauwelijks sprake van die voor geheime genootschappen zo kenmerkende beweging van 'buiten' naar 'binnen', waarbij men stapsgewijs en trapsgewijs een waarheid deelachtig wordt die principieel altijd mysterieus en verhuuld blijft, hoe ver men ook komt. De essentie van de orde is: een vroeger wat onduidelijker, tegenwoordig bewuster, besef van een ideaal van (volks)verlichting en beschaving, een streven naar waarheid en deugd. Wegens de wangunst der tijden, het onbegrip der volkeren en wat al niet, moest het ideaal afgeschermd worden tegen oningewijden. Het werd verstopt in "omslachtige beeldspraak". Naar Kinkers idee lijkt dat in wezen een temporele zaak en is de uitlegging van de "veelvuldige raadzelen" niet iets om zich levenslang mee bezig te houden, als men eenmaal de eigenlijke bedoeling begrepen heeft en als men zich er daarna mee onledig houdt om - de beweging gaat hier van 'binnen' naar 'buiten' - dat ideaal daadwerkelijk te bevorderen in de zeer concrete samenleving. Een begrip als 'wereldburgerschap' lijkt moeilijk verenigbaar met een idee van een zichzelf bestendigende, inwaarts gerichte, esoterische broederschap.

Kinkers idee is in het geheel niet strijdig met de essentie van de vrijmetselarij (naar het mij wil voorkomen), maar er zijn natuurlijk wel enige praktische problemen. In zekere zin is het ideaal van wereldburgerschap natuurlijk een 'romantisch'

idee. De naïviteit van de Verlichting is trouwens tegelijkertijd haar charme. Het werkelijk praktische probleem waar Kinker in de komende tijd mee te maken zal krijgen, is dat de 'symboliciteit' van de vrijmetselarij voor velen van haar adepten ook een soort levenswijze was, en is. Ritualen en symbolen zijn, ook buiten de vrijmetselarij, dikwijls méér dan alleen maar "omslachtige beeldspraak". Geen enkele gemeenschap kan hier geheel buiten. Als Kinker lijkt te beogen de maçonnerie geheel en al om te buigen tot een zeer bewuste stootgroep ten behoeve van de Aufklärung, als hij zijn christenen de kerk wil uitjagen en hen op de straathoeken het evangelie wil laten verkondigen, dan vergeet hij de redenen waarom zij in de eerste plaats die kerk in wilden en hun behoefte aan het eigensoortig samenzijn, aan viering, aan ritueel, het eigen spel. Het is de vraag of Kinker, de 'rationalist', dit ooit geheel heeft begrepen. Zijn eigen poëzie bijvoorbeeld - ik poneer een zware stelling met grote aarzeling - is geen rijke vindplaats van veelkleurige beelden die een geschakeerd patroon van emoties vertegenwoordigen. Een enkel beeld komt eindeloos terug: zo het beeld van de waarheid als een in sluiers gewikkelde godin. In het geval van zijn maçonniek gezelschap was het nu wel zo, dat velen van zijn medestrijders graag, in elke bijeenkomst, een tip van die sluier wilden oplichten. Maar zeker wensten zij niet een geheel náákte waarheid, een blote Isis, sprekend in de tongval van de Duitse wijsbegeerte, te vinden, en haar Koningsbergense, Oostpruisische commando's over de verbetering van de wereld op te volgen. Zij hadden andere gevoelens tijdens de viering van de geheimen van heelal en broederschap.

Maar wellicht ga ik hier te ver. Kinker zal zeker gevoel gehad hebben voor de maçonnieke symboliek. Evenwel: die blijft voor hem verpakking van een essentiële boodschap. En die boodschap had hij - ook al was hij nog slechts een leerling - in wezen allang herkend. Zij wás hem al lang bekend; maar hij had nu een uitstekende bodedienst gevonden, die deze boodschap via betere kanalen, iets effectiever bij meer mensen kon thuisbezorgen. Al zou ten dienste van dat doel de organisatie zijns inziens toch enige wijzigingen moeten ondergaan. Hoe hij dat probeerde, zal ik in de volgende pagina's pogen te beschrijven, voorzover verspreide gegevens het toelaten het patroon van zijn handelen te achterhalen.

Ik heb al meermalen gesuggereerd - in het voetspoor van Van Hall - dat het Kantianisme een rol heeft gespeeld bij de toetreding van Kinker en de zijnen. Nu, Van Hall kon het weten, en Kinker zelf gaf het af en toe ook niet onduidelijk te kennen. Hoewel we nog steeds niet beschikken over een degelijke studie over de invloed van het Kantianisme in dit soort gezelschappen in Nederland, meent ook een modern onderzoeker dat er rond 1800 een wisselwerking Kant-vrijmetselarij in Nederland geweest is. Schrijvend over Anton Reinhard Falck - een goede vriend van Kinker - zegt D. van der Horst: "We moeten [...] bedenken dat het Amsterdamse Kantianisme van rond de eeuwwisseling verweven was met de vrijmetselarij. Falck zelf trad in 1801 toe tot de loge 'La Bien Aimée' " ⁷⁵.

In het algemeen wordt 'Kantianisme' snel in verband gebracht met epistemologische problemen. Of tenminste, met de ethiek van de 'plicht', die het zedelijk leven dient te beheersen; welke opvatting in het Duitse leven van de negentiende eeuw zo'n rol heeft gespeeld. Uiteraard heeft deze ethiek al direct met het concrete maat-

schappelijke leven te maken. Maar Kant heeft ook een aantal gedachten geformuleerd terzake van staatsinrichting en politiek, die mede verantwoordelijk kunnen zijn voor Kinkers conceptie van wereldburgerschap, die hij dacht te mogen herkennen in de vrijmetselarij als daar vanouds aanwezig.

In geschriften als *Was ist Aufklärung* (1784), *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (1784) en *Zum ewigen Frieden* (1795)⁷⁶, blijkt Kant een teleologische visie op de geschiedenis te hebben. Hoewel de mensheid er af en toe bepaald niet aan meewerkt (gevolg van het element van vrijheid bij individuen en volken), vervult de (gedetermineerde) natuur haar rol. Een providentiële rol; uiteindelijk blijkt een bepaald patroon in de geschiedenis herkenbaar: er is progressie.

Zoiets is, volgens Kant, bijvoorbeeld herkenbaar in de gebeurtenissen rond 1789. Ook al wenste men (zoals Kant zelf) geen revoluties, men had toch sympathie voor de doelstellingen van die revolutie. De algemene houding juist van de toeschouwers ten aanzien van de idee van een burgerlijke constitutie was positief. Die algemene houding maakte het proces onomkeerbaar.

Op lange termijn zou de ontwikkeling leiden tot de vorming van een wereldfederatie⁷⁷, een ethisch gemenebest van wereldburgers, vrij ten opzichte van elkaar en zonder problemen wegens verschillen van ras, religie enzovoorts. Deze nog ver verwijderde gemeenschap is een "onzichtbare kerk". Maar om dat doel dichterbij te brengen, zijn er verantwoordelijke leiders nodig en een gemeenschap van verdienstelijke mensen die dit willen voorbereiden: mensen uit alle naties en standen. Een "zichtbare kerk", waar de enige motiverende kracht van zuiver morele aard is.

What Kant aims at is a moral union of mankind, a union which can be initiated by a united, non-sectarian church whose concern is not for strict ecclesiastical faith but moral faith. [...]. Thus, it is not essential that the members of the one true church should mark their unity in outward institutions but, rather, that they should seek always to realize the principles of the church in their everyday lives.⁷⁸

De idealen die Kinker in de vrijmetselarij bepleitte, de 'kerk' die hij daar dacht te mogen vinden: dat alles schijnt zeer dicht bij die door Kant voorgestane gemeenschap van morele meritocraten te liggen. Overigens is het ideaal van wereldburgerschap niet iets wat alleen door Kant voorgestaan werd, zoals ik al eerder opgemerkt heb⁷⁹. Merkwaardig is wel dat ook Kinker gedachten had over een soort Europese volkenbond, zoals hij bijvoorbeeld in een rede in 'Vooruitgang door Wetenschap' uiteenzette⁸⁰. Maar in ieder geval ligt Kants non-sectarische, tolerante, ethische voorhoedepartij geheel in het verlengde van een vrijmetselarij zoals door Kinker gewenst.

Wat was het specifieke van de Amsterdamse loge La Charité⁸¹, waarin Kinker op 27 maart 1805 als leerling geïnitieerd werd? Deze loge was een van de oudste loges in het land: de 'constitutiebrieven' (waardoor het 'reguliere' bestaan van een loge be-

krachtigd werd) was in 1755 direct van de Engelse Grote Loge verkregen, nog vóór er van een nationaal Nederlands grootmeesterschap sprake was. De loge La Charité - nu nog steeds bestaand, doch niet zeer geruchtmakend - hield in 1805 zijn gewone bijeenkomsten voornamelijk "boven de Hollandsche Manège"⁸²; dáár ook werd Kinker gereciperd. De bestuurders vergaderden elders, naar gelang er een ruimte beschikbaar was, in de "Franse Tuin" (in de Elandsstraat), de Doelen, de nieuwe stadsherberg of soms ook wel boven de manège.

Het aantal leden was tamelijk constant. Kinker zelf werd als zestigste ingeschreven⁸³. In 1800 waren er 68 leden⁸⁴, maar in 1811 waren het er maar 50⁸⁵. De teruggang in dat jaar valt waarschijnlijk te verklaren uit de moeilijke economische situatie in die tijd; later zou er weer toename van leden zijn. De andere Amsterdamse loges kenden vergelijkbare ledenaantallen.

Een loge als La Charité kende verschillende soorten bijeenkomsten⁸⁶. In de woorden van B. Croiset van Uchelen: "Naast de bestuursvergaderingen, waar slechts de logebijeenkomsten worden voorbereid en de agenda hiervoor vastgesteld, kent [La Charité] bijeenkomsten in de 1ste, 2de en 3de graad. Deze bijeenkomsten zijn weer van tweeërlei soort. *Gewone* (ook wel geheten: comparities) bijeenkomsten waarbij lezingen worden gehouden en huishoudelijke zaken afgehandeld, en *rituële* bijeenkomsten waar kandidaten tot leerling ingewijd - leerlingen tot gezelschap bevorderd - of gezellen tot meester verheven worden. Het zal duidelijk zijn dat de meesters wel de leerling- en gezellenbijeenkomsten bijwonen, doch niet andersom. Besluiten huishoudelijke aangelegenheden betreffend, worden derhalve slechts genomen in de gewone leerlingscomparities." - Zoals elke loge had ook La Charité haar eigen onderscheidende kleur (gebruikt bij de aankleding van de tempel, de voorschoten, de onderscheidingsteken, enzovoorts): ponceaurood.

Het bestuur van La Charité (de officieren) kende vele functionarissen. De in 1806 gekozenen, met hun functies, heb ik al vermeld. Elk jaar werd er opnieuw gekozen. Een aantal functies is als het ware technisch, zoals de functie van 'bouwmeester'. Maar er zijn ook functies als die van secretaris - iets wat elke vereniging nodig heeft. De meest belangrijke posten zijn die van voorzittend en gedeputeerd meester, opziener en orateur (redenaar). Er zijn twee opzieners. De voorzittend meester en de beide opzieners zijn de "drie zuilen waarop de Loge rust": zij leiden de gezamenlijke arbeid volgens de beginselen van winkelhaak, waterpas en schietlood (rechtschapenheid of eerlijkheid, sociale gelijkheid, juist en onbeïnvloedbaar oordeel⁸⁷), emblemen die deze officieren ook dragen⁸⁸. Kinker zal binnen korte tijd opziener zijn.

Het is vrij duidelijk te zien, dat in Kinkers tijd, zeker na zijn toetreding, La Charité een 'zware' loge is geweest, waarin tal van figuren zaten: Vrolik en Deiman; Van Hemert, Van Hall en zovele anderen die in de Nederlandse cultuur een belangrijke rol speelden. Daarmee is echter nog niet gezegd, dat La Charité, toen Kinker daar binnenkwam, ook een belangrijke plaats had binnen de vrijmetselarij zelf. Algemeen is echter de overtuiging, dat de voorzittend meester Willem Holtrop (1751-1835) een groot stimulator was van allerlei vernieuwingen, en ook de leden van zijn loge wist te bezielen tot een overtuigd maçonniek leven. In zijn aanwezig-

heid moet misschien de verklaring gevonden worden, waarom Kinker en zijn groep zich juist bij La Charité lieten opnemen, en niet bij een andere Amsterdamse loge. Voor een andere uitleg heb ik geen aanwijzing kunnen vinden. Holtrop was de (voorzittend) meester van La Charité vanaf 1791 - toen hij H.J. Roullaud opvolgde - tot aan zijn dood in 1835⁸⁹: een uitzonderlijk lange periode, en blijk van het vertrouwen dat men in hem stelde. Hij was als het ware de loge zelf. "Vader Holtrop" (zoals hij hier en daar in de maçonnieke literatuur genoemd wordt), van afkomst een Dordtenaar, was in 1772 naar Amsterdam gekomen. Daar huwde hij in 1776 met de dochter van de bekende boekhandelaar Steven van Esveldt, die hij later in dat vak opvolgde. Hij verzorgde uitgaven van Holberg, Swildens, Loosjes, Jan van Walré en Nomsz. Wegens zijn patriotse sympathieën raakte hij wel eens in moeilijkheden; zo verboden de Gelderse staten in 1786 door hem uitgegeven bladen. Tijdens het Koninkrijk Holland kreeg hij een hoge politiefunctie te Amsterdam; en ook onder Willem I bleef hij daar onderdirecteur van politie. Kenmerkend voor zijn persoonlijkheid vind ik, dat de Amsterdamse bevolking hem schijnt betiteld te hebben als "broertje" Holtrop⁹⁰. In 1784 werd hij in La Charité opgenomen. In samenhang met de redenen waarom in zijn en Kinkers tijd iemand tot de vrijmetselarij kon komen, schrijft een van zijn maçonnieke biografen: "Hij muntte in zijn dagen vooral uit door een groote mate van waarachtige vrijzinnigheid en was de meerderheid zijner tijdgenooten, in dit opzicht, verre vooruit. Dat de Vrijmetselarij hem bijzonder aantrok kan ons niet verwonderen, hij beschouwde haar "als eene der beste oefenscholen voor het menschelijk leven, als een middel om de kennis te vermeerderen, als eene instelling die, door haar wereldburgerlijk karakter, oneindig veel kan doen voor de verbroedering aller volken" ⁹¹.

Holtrop was tegelijk een bestuurder van formaat. Hij poogde van de vrijmetselarij van zijn dagen een modern, werkbaar en slagvaardig geheel te maken, aangepast aan de eisen van de tijd. Van hem afkomstig is het fundamentele voorstel, in de Grote Loge van 1797 gedaan, om een nieuw maçonniek wetboek te maken (dat zou er een worden in meer 'democratische' geest dan wat men gewend was), een verbeterde maçonnieke catechismus te ontwerpen, een vrijmetselaarsgezangboek te publiceren, een uniforme regeling voor het recipiëren van nieuwelingen op te zetten (een zeer moeilijk punt, waardoor de gegroeide diversiteit van de loges, en hun verschil in handelwijze, aangepakt werd), en zo nog het een en ander⁹². Ik heb niet precies kunnen nagaan in hoever Holtrop de auctor intellectualis is van de regeling waardoor de Amsterdamse loges rond 1800 verenigd werden in een soort gezamenlijk bestuurlijk verband. Hij was tevens jaren lang lid van het centrale bestuur in Den Haag. Verder zette hij zich in voor de oprichting van het blindeninstituut, waarvan hij doorgaans (niet geheel terecht) als de initiatiefnemer wordt gezien.

Holtrop moet verder sympathie gehad hebben voor de 'filosofische' stroming waarvan Kinker zo'n duidelijke exponent was. Dat blijkt alleen al uit het feit dat zijn opvolger, Cornelis van der Vijver (1784-1855; voorzittend meester tussen 1835 en 1855) wat genoeg had van die sfeer. "Wij veroorloven ons de leden uit te nodigen om zich wat minder met bespiegelingen bezig te houden, maar deze bespiegelingen of beschouwingen liever om te zetten in daden", merkte hij tijdens een le-

denvergadering in 1841 op⁹³.

Mogelijk was dus de sfeer die Holtrop in La Charité geschapen had, mede debet aan het toetreden van Kinker tot die loge. Dat blijft enigszins speculatief. Van Kinkers zijde was er waardering, maar ook weer niet overmatig veel: hij kon zelfs kritiek op hem hebben. Zeker was Holtrop echter gedurende lange jaren een vriend en vertrouwde. Holtrop gaf in het enkele jaar dat hij nog zelf bij zijn uitgeverij (voor hij hem overdeed) betrokken was diverse werken van Kinker uit; zoals zijn *Lierzang aan Wattier* (1805), zijn vertaling van Raynouards *Tempelheeren* (1805) - inderdaad een maçonniek geïnspireerd werk, waarover later - en *De duivel van de negentiende eeuw. Een rijmpje* (1806)⁹⁴. In de jubelrede die Holtrop op 5 juni 1808 als groot-redenaar uitsprak bij het vijftigjarig bestaan van de orde in Holland, sprak hij uiterst prijzend over Kinkers prestaties als dichter van maçonnieke gezangen⁹⁵. Naast elkaar zouden Holtrop en Kinker in een groot aantal bestuurlijke organen van de vrijmetselarij werkzaam zijn. Het nadeel van een studie als deze is natuurlijk, dat bij het voorgaand onderzoek noodgedwongen de positie van Holtrop minder herkenbaar was, terwijl hij waarschijnlijk van veel meer belang is geweest dan uit de volgende pagina's blijkt. Toch heb ik de overtuiging, dat Kinker in een aantal gevallen zelf actie nam, of zijn ideeën probeerde door te zetten, zonder dat hij op voorhand met Holtrop gedelibereerd had over de te volgen lijn. Daarvan blijkt zelden iets. In een hoogst belangrijke affaire, de opzet van het nieuwe gradenstelsel, had Kinker zelfs het gevoel dat Holtrop niet 'progressief' genoeg was en bij beide partijen in de gunst poogde te blijven. De zaak waar het om gaat, komt later breder aan de orde. Maar zo kon de grootmeester, prins Frederik, op 8 februari 1820 aan zijn en Kinkers medestander J.W. van Vredenburg schrijven:

Met veel genoegen heb ik den hierby terug gaanden brief van Kinker gelezen, zyne goedkeuring over het groote stuk is wel van waarde. In zijn P.S. zegt hy dat het gedrag van Holtrop hem eigenlyk niet verwonderd. dit wil ik wel geloven, want Kinker met zyn doorzicht moest die man wel door en door kennen; maar hoe konde hy denzelven my zoo aanbevelen?⁹⁶

Dat zijn misschien alleen wat wanklanken tijdens hun latere samenwerking, toen Kinker trouwens al uit Amsterdam weg was. Maar op 26 januari 1816, toen Holtrop zijn jubileum vierde van vijftientwintig jaar meester van La Charité geweest te zijn, kon Kinker in een typisch maçonniek lied hem duidelijk gemeente hulde bewijzen⁹⁷. Ik citeer de eerste twee strofen:

Een vierde van eene eeuw verdween,
 Gelijk een droomgezicht, van de aarde,
 Sints hij, wiens licht in 't WESTEN scheen,
 Hier 't OOSTLIJK Priesterschap aanvaardde.
 Hij heeft u door dien nacht geleid,
 En bragt u 't licht der Orde nader.
 Viert, kindren der LIEFDADIGHEID,
 Het zilvren trouwfeest van uw' vader!

Hij heeft de nachtwaak trouw volbragt,
 Toen 't listig dwangspook om u waarde,
 En hield voor 't heilig Koor de wacht,
 Eer 't uchtenduur verlossing baarde;
 En zoo een dreigend nieuw gevaar
 De wijkplaats nadert uwer stichting;
 Geen nood! - Nog staat hij voor 't Altaar
 Der Schoonheid, Vrijheid en Verlichting!

In zijn lijkrede schetste Cornelis de Bie Holtrop niet alleen als een irenisch man, maar ook als een beminnaar van wetenschappen en poëzie, die zelfs door dichters om advies gevraagd werd. Nu zegt dat laatste in de eerste decennia van de negentiende eeuw niet al te veel. Maar De Bie spreekt ook over zijn vernuft en zijn gevoel voor humor. Dat schijnt vooral in zijn brieven tot uitdrukking gekomen te zijn; zodat De Bie de wens uitspreekt dat die nog eenmaal verzameld zouden kunnen worden en gepubliceerd; "dan gewis zou ook ons vaderland op eenen anderen JEAN PAUL kunnen roemen"⁹⁸. Helaas zijn er geen brieven van Holtrop aan Kinker bewaard. Toch doet deze verbazingwekkende uitspraak beseffen dat Kinker - zelf een Jean Paul-liefhebber⁹⁹ en Holtrop buiten hun 'filosofische' denkbeelden ook qua karakter het nodige gemeen gehad moeten hebben. Het is dan ook niet zo vreemd dat we Holtrop als getuige aantreffen bij het huwelijk van Kinkers zoon David, op 26 augustus 1825¹⁰⁰. Nog in 1834 vind ik hem geïnteresseerd in Kinkers literaire voortbrengselen. Hij vraagt dan aan Immerzeel Junior om inzage van een *Muzen-almanak*, waarin Kinker zijn *Steven van der Klok* had gepubliceerd¹⁰¹.

Kinker deed wel meer moeite zijn dichtaar te openen ter ere van Holtrop; zoals bij weer een later jubileum, op 18 oktober 1834, toen Holtrop zijn vijftigjarig lidmaatschap van La Charité vierde. Kinker was bij die gelegenheid uitgenodigd als eregast. Twee éminences grises naast elkaar. Kinkers gedicht¹⁰² is echter nogal plichtmatig. Datzelfde geldt, maar in mindere mate, voor het lied dat hij na het overlijden van Holtrop maakte en dat tijdens de rouwloge op 10 september 1835, tijdens de omgang, werd gezongen¹⁰³. Maar krachtiger is het onderschrift, door Kinker bij het portret van Holtrop door M. Dessaur gemaakt, welk portret geplaatst werd vóór de tekst van die rouwloge¹⁰⁴:

Geen passer, met den boog en winkelhaak gepaard,
 Geen bouwgereedschap, hoe geprezen en vermaard,
 Zal iets tot voordeel van de Mets'larij beslissen,
 Als zij den truffel in haar' vrijen bouw moet missen.
 Zie hier den Bouwheer, die, bij 't edelste cement,
 Dit werktuig in zijn kracht en waarde heeft gekend.¹⁰⁵

In het jaar 1805 blijft Kinker vrijwel onzichtbaar, zoals ook te verwachten valt bij een nieuwaangenomene. Slechts zie ik hem, naast de al genoemden, nóg een persoon als nieuw lid voor de loge voordragen: Hendrik Gartman¹⁰⁶. Misschien be-

hoorde Gartman tot Kinkers geestverwanten. Het volgend jaar zou hij namelijk samen met Kinker een initiatief ontwikkelen om joden tot de loge toe te laten. Hij was een blikslager, zeggen de notulen; maar vermoedelijk ook boekhandelaar¹⁰⁷. Rond 1810 was hij diverse malen La Charités afgevaardigde naar de Grote Loge en naar het Hoofdkapittel van de hoge graden.

Kinkers wezenlijke betrokkenheid bij de vrijmetselarij in die eerste jaren blijkt vooral uit zijn literaire productie. Die is deels bestemd voor 'intern' gebruik. Voorbeelden daarvan zijn de al genoemde tafelliederen bij de aanneming van Deiman en Van Hemert. In die trant zijn tenminste nóg twee liederen van Kinker te vermelden: het lied *Aan de achtbare loge 'La Nouvelle Astrée'* te Utrecht, bij gelegenheid van de inwijding daarvan op 27 juli 1805 (dat hij misschien maakte wegens zijn oude connecties met de Utrechtse universiteit en Utrecht¹⁰⁸). Op 11 december 1805 was er van zijn hand een *Tafel-lied voor de broederen bezoekers in de achtb. loge La Bien Aimée*¹⁰⁹, toen kennelijk de overige Amsterdamse loges op bezoek waren bij hun zusterloge. Ik citeer de eerste en laatste strofe, om iets te laten zien van Kinkers gevoelens ten aanzien van de "broederliefde" en de bedreiging daarvan:

Beminde Zuster, die aan 't Y
 Vereend met drie vriendinnen,
 Voor de edele Vrymetz'lary
 Verëerers tracht te winnen.
 Reik ons uw zusterlyke hand;
 Haal toe den zachten broederband,
 Om hen, die u beminnen.

[...]

Maar toonen we onzen scherpen rand
 Aan die ontaarde kindren,
 Die, schoon verëend door d'Ordeband,
 Haar wonderkracht vermindren.
 Onwaardig zingen ze ook het lied
 Der Harmonie, en merken 't niet,
 Dat zy haar smelting hindren.

Een dergelijk lied is niet alléén symbolisch qua algemene opzet, maar is tegelijkertijd verwijzend naar concrete maçonnieke zaken die overigens zélf weer allusief zijn. De *broederband* werd tijdens de samenkomst werkelijk gevormd, kringgewijs; de *scherpe rand* is de buitenrand van het wit-zwarte mozaïek (goed en kwaad representerend) van het tapijt of de 'vloer' van de tempel, waarvan de scherpe (donkere) tanden naar buiten zijn gekeerd; 'buiten' is er vijandschap, 'binnen' *harmonie*.

Maar ook in zijn 'gewone' oeuvre liet Kinker nu van zijn sympathieën blijken - en dat was niet alleen voor de goede opmerker onmiddellijk duidelijk. In 1805 rolde van de pers: *De Tempelheeren, treurspel, zoo veel mogelijk, letterlijk gevolgd naar het Fransch van den heer Raynouard, door Mr. J. Kinker*¹¹⁰.

Die vertaling haakte in op een stuk dat in Frankrijk al groot succes gehad had. *Les Templiers*, door François-Juste-Marie Raynouard (1761-1836), had zijn première op 14 mei 1805, in het Parijse Théâtre Français. De inhoud - de vorm was nog volkomen classicistisch - sloot aan bij het groeiende gevoel van het publiek voor het 'gothische'. De Tempeliers, die in de loop van de achttiende eeuw een geheimzinnig-romantisch tintje gekregen hadden en die in het bezit van allerlei geheimen geweest zouden zijn, konden zich in die tijd in een warme belangstelling verheugen. Er zat ook een politiek tintje aan, om na te vermelden redenen.

Het stuk handelt over de beschuldigingen, in 1307 ingebracht tegen de (onschuldige) Tempeliers van de zijde van de Franse staat, hun vervolging en hun dood. Ten gevolge daarvan kon de Franse koning, Filips de Schone, zich van de buitengewoon rijke bezittingen van deze ridderorde meester maken. De hoofdfiguren zijn aan de ene zijde de grootmeester, Jaques de Molay - een naam die voortdurend in maçonnieke teksten figureert -, een man die ondanks martelingen en brandstapel pal blijft staan voor onschuld en waarheid; en anderzijds de zoon van de "staatsdienaar" Marigni (deze laatste een soort man die alleen de 'raison d'Etat' erkent), die in gewetensconflict komt doordat hij de bevelen van zijn vorst wil gehoorzamen, maar toch zijn geweten wil laten spreken. Ooit heeft hij de geheime eed van de Tempeliers afgelegd en hij is eigenlijk nog lid van de orde. De afloop is eenduidig: de onschuld sterft op het schavot. De waarheid - vervolgd door én staat én geestelijkheid (de paus had zich om materiële redenen aan de zijde van de Franse koning geschaard) delft het onderspit.

Historisch gezien - daar is het geschiedkundig onderzoek eensgezind tot dezelfde uitkomst gekomen - is er geen enkele reden om verband te leggen tussen Tempeliers en vrijmetselarij. De in 1118 opgerichte orde was niets meer dan een ridderorde die ooit haar hoofdzetel had in Jerusalem, in een paleis in de nabijheid van waar Salomons tempel ooit stond; en die zich tijdens haar bestaan ontwikkeld had tot een orde van vechters én financiers. Het oorspronkelijke doel was: de bescherming van pelgrims in of naar het Heilige Land. Het odium dat echter sinds 1307 om hen heen hing, juist ten gevolge van de ongefundeerde beschuldigingen over het bezit van geheime rijkdommen, het samenzweren tegen kerk en staat; daarnaast natuurlijk feiten als hun connectie met het oosten, het Heilige Land, de tempel (zaken die aan de achttiende-eeuwse vrijmetselaars, bijeenkomend in tempels tijdens rituelen met symboliek uit een Salomonische entourage, als uiterst verwant moesten voorkomen); dat alles gaf heel wat maçons aanleiding verband te zien tussen de middeleeuwse operatieve vrijmetselarij, de Tempeliers (die erin geslaagd zouden zijn hun geheimen daaraan door te geven), en het in eigen kring bewaarde geheim¹¹¹. Er doken plots allerlei gradenstelsels op waarin het begrip 'Tempelier' een grote rol speelde. Er waren vele bedriegers, die dit vermeende verband aangrepen om hun eigen groeperingen te vormen, met het alleenrecht op zekere arcana. In Duitsland heerste een ware Tempeliersrage. Het Duitse congres van Wilhelmsbad van 1782, dat enige saneringen poogde door te voeren, gaf echter al een verklaring uit, waarin alle gronden om een rechtstreeks verband tussen Tempeliers en vrijmetselarij te leggen, afgewezen werden. Dat verband wordt echter ook nu nog door heel wat vrijmetsel-

laars aangenomen - of tenminste gewenst - zij het nooit op 'officieel' niveau.

Op het moment dat Kinker zijn vertaling maakte, moet ook hij in een dergelijk verband geloofd hebben. Dat blijkt niet alleen uit het blote feit van het vertalen, maar ook uit passages in zijn intrede. In zijn *Mijne dankbetuigingen* stelt hij dat het niet moeilijk zou zijn

onder alle de erkende orders der middeleeuwen, de in verschillende gedaanten en namen voorkomende, en onder allerhande voorwendzels vervolgde orde der V.M.

te herkennen als aan de zaak der verlichting en beschaving verknocht.

Herinneren wij ons slechts het donkere tijdvak, waarin de orde der Tempelheeren door den wereldlijken en geestelijken arm met vereenigde macht vervolgd en vernield werd. Dat deze orde met de onze de sprekendste overeenkomst had, leeren ons de onloochenbare oirkonden dienaangaande; en dat hunne *symbolische* geheimzinnigheden dezelfde strekking hadden, daarvoor is ons de laster van de duisterlingen van dien tijd borg. Hadden zij geen ander oogmerk gehad dan dat van de twee andere gelijktijdig bestaande orders, en hadden zij niet anders beoogd, dan de verdelging van de Muselmannen; dan voorzeker had men hen (al waren ook de ongeregelheden, welke men hen te laste legde, bewezen geweest) even ongestoord als hunne patroongenoten van *St. Jan* [de Johanniers, of ridders van *St. Jan*], laten voortarbeiten. Maar hunne tempelbouw was van een andere aart, en zij zagen in *Johannes den Dooper* niet slechts eenen erkende heiligen, maar een voorbeeld hunner waardig; namelijk eenen gezèleerden en ieverigen voorlooper in de woestijnen van Palestina. Ook deze *Johannes*, als zoodanige, is onze zinnebeeldige patroon. De overeenkomst van het ceremoniël in beide de orden is voor het oog van een' opmerkenden V.M. allertreffendst; en zoo er nog meer noodig ware om het pleit te voldingen, dat de orde der Tempelheeren in die der V.M. is overgegaan, behoeve men slechts den tijd van de vernietiging der eersten, met dien, waarop de benaming van V.M. het eerst in zwang geraakte, met elkander te vergelijken.¹¹²

In 1805, in het Parijs van niet té lang na de revolutie - Raynouard had behoord tot de Girondijnen, en was lid geweest van de Assemblée Nationale -, waar de herinnering aan de ter dood gebrachte nazaat van Filips de Schone nog levendig was, kon het stuk moeilijk anders gezien worden dan als de literaire wraak van de tempeliers, nu vrijmetselaars, die toch al door menigeen gezien werden als de ontwerpers en wevers van het revolutionair tableau, en voor wie nu eindelijk betere tijden waren aangebroken. Napoleon zelf gaf na enige aarzeling - verzet tegen de staat op het toneel te brengen, was uiteindelijk ook niet in zijn voordeel - toestemming de *Templiers* op te voeren, hetgeen tot levendige politieke debatten aanleiding gaf¹¹³.

Voor Kinker zullen de precieze Franse implicaties minder belangrijk zijn geweest dan het duidelijk maçonnieke van het stuk zelf. De maçonnieke verwijzingen zijn talrijk. De plaats van handeling - de "Temple" (!) te Parijs - alleen al is allusief genoeg. Maar voor hem zal gewicht gehad hebben de sterk in het stuk doorklinkende verwachting, dat het bloed van de vermoorde onschuldigen niet tevergeefs gevloeid

zal blijken te hebben; dat er heil in de toekomst is; dat men die dichterbij kan brengen door standvastigheid in tegenspoed, en vasthouden aan een ideaal. Zoals grootmeester Jacques de Molay in het stuk zegt:

Gij [de Hemel] wilde, dat onze Orde, aan uwen Tempel trouw
't Heelal een voorbeeld, harer waardig, geven zou.¹¹⁴

En regels als

Onschuldig sterven wij, en voor des Hemels zaak.
'k Daag u voor zijn gericht, ô Opperhoofd van Romen.¹¹⁵

zullen ook de Nederlandse vrijmetselaars, hoezeer ook verplicht tot irenische gezindheid, niet onaangenaam in de oren geklonken hebben, in hun besef dat het hier niet alleen om paus Clemens V ging die één lijn had getrokken met Filips de Schone, maar per implicatie ook om een recenter paus, Clemens XII, die door middel van de bul 'In eminenti' van 1738 katholieken verboden had, op straffe van excommunicatie deel uit te maken van de *Liberi Muratori*. Deze uitspraak, die in 1751 door Benedictus XIV nog bekrachtigd werd, zal in Kinkers tijd nog wel door de Nederlandse katholieken ernstig genomen zijn.

Kinkers historisch oordeel over de Tempeliers doet op dit moment minder ter zake. Later zal hij een ander verband met het verleden leggen. Bovendien zal het in deze tijd moeilijker geweest zijn een historisch juist inzicht te krijgen in de valsheid van de vele "onloochenbare oirkonden", die in de achttiende eeuw vervaardigd werden. De diplomatiek (oorkondenleer) was nog nauwelijks de adolescentenlaarzen ontwassen. Kinker had trouwens een wat vreemde *sensus historicus*; dat zal, hoop ik, mede blijken uit de beschrijving van de groep die straks debet geacht moet worden aan de vervaardiging, enkele jaren later (zie paragraaf 6), van het beroemde Charter van Keulen: een oirkonde uit 'vroeger' eeuwen die steun moest geven aan het streven en de visie van een zeer specifieke groep vrijmetselaars - waarbij Kinker.

Aan zijn vertaling voegde Kinker nog een kort voorwoord toe. Hij merkt eerst op dat het moeilijk te beoordelen was of de auteur de juiste historische situatie ten tijde van de Tempeliers - en daarmee hun ware geest - goed weergegeven had; een tijdverloop van vijf eeuwen had hun geschiedenis versluierd. Het stuk zelf - dát had waarde:

De uitvoering is op vele plaatsen meesterlijk. De vinding ongezoekt en welzenhangend, eene verdienste waarlijk die zeer zeldzaam is, en des te zeldzamer worden moet, naar mate er onder de Kunstrechtters minder geduld zal bespeurd worden, om tooneelspellen en andere stukken van smaak niet alleen in derzelver deelen, maar ook in de aanëenschakeling van dezelve tot een geheel te overzien.¹¹⁶

En hij besluit met de opmerking dat hij zich alle moeite heeft gegeven van het origineel zo weinig mogelijk af te wijken, in de korte tijd die hij eraan besteedde.

Ik meen dat er in deze vertaling dan ook wel degelijk sporen van haast aan te wijzen zijn¹¹⁷.

Ook in Amsterdam schijnt de opvoering tot enig tumult geleid te hebben. Er werd daarom voorlopig slechts één opvoering gegeven. De reden daarvan heb ik niet kunnen vinden - wellicht had het te maken met animositeit tegen de vrijmetse-laren, die er altijd was. Die opvoering vond plaats op 2 januari 1806¹¹⁸. Op 3 mei schrijft een anonymus in *De Ster*, in een artikel dat een Amsterdams cultureel over-zicht beoogde te geven¹¹⁹:

Men moet het ook aan zekere bekrompene denkbeelden, die 'er in deze Stad heer-schen, wyten, wanneer 'er zommige stukken van het Tooneel geweerd worden, die op den publieken geest eenen voordeeligen invloed zouden hebben. DE TEMPEL-HEEREN, een Treurspel, dat in *Parys* zulk eenen levendigen indruk gemaakt heeft, en (zo wy wel onderricht zyn) vier-en-twintig maal gegeven is, heeft men hier *eens* ten tooneele gevoerd. 't Is wel mogelijk, dat daarby iets menschelyks (by voorbeeld een kleine *cabaal*) eenige hindernis heeft toegebracht; doch dit kan 'er alleen de oorzaak niet van geweest zyn: men zou dan toch den gewonen weg ge-volgd en het stuk voor de tweede reis de bakproef hebben laten doorstaan. Dan, de onzekerheid of 'er niet het een en ander (de Hemel weet wat?) kon achterschui-len, deed de ongelukkige Tempelheeren van de veertiende eeuw, in de negentiende te *Amsterdam*, voor de tweede keer veroordelen, juist niet om op het leydsche Plein verbrand, maar om uit die buurt verbannen te worden [...]. Hoe zeer wy nu de [...] spreekwoorden der Nederlanders, in zeer vele opzichten, goed kunnen ken-nen, is 'er toch één, dat min of meer in denzelfden geest is, waar mede wy ons niet kunnen vereenigen; en dit ellendige spreekwoord is: " 't is beter by den Uil gezeten als met den Valk gevlogen."

Hier lijkt een beschuldigende vinger naar de schouwburgdirectie uitgestoken te worden, als te laf om het stuk opnieuw te laten uitvoeren. De auteur kan hierover goed geïnformeerd zijn geweest: *De Ster* werd waarschijnlijk door Kinker en geest-verwanten geschreven¹²⁰.

Overigens is het stuk elders dan in Amsterdam, en ook later nog in 1826 en 1828, "met groote toejuiching" opgevoerd¹²¹.

In de eerste helft van 1805 moet Kinker ook de graden van gezet en meester verwor-ven hebben. Wanneer dit precies gebeurd is, blijft onduidelijk, bij ontstentenis van de eigenlijke notulen voor deze jaren. Maar hij betaalt de daaraan verbonden kosten¹²².

In 1806 zal Kinker bij twee belangrijke ontwikkelingen betrokken raken. Vanuit de vrijmetselarij - vooral vanuit de kring van La Charité - wordt een initiatief geno-men een instituut tot onderwijs aan blinden op te richten, waarbij Kinker een be-langrijke functie toebedeeld krijgt. En Kinker zelf doet een poging, het gebruik jo-den uit de loge te weren, te doorbreken. Daarbij wordt hij geconfronteerd met en-kele wezenlijke problemen, aan de toenmalige vrijmetselarij inherent. Ter beschrij-ving van zijn relatie met het blindeninstituut zal ik een aparte paragraaf invoegen;

om daarna Kinkers involvering met het joodse probleem, en de positie van vooral het bestuur van de hoge graden daartegenover, min of meer in chronologische volgorde te beschrijven. Vóór dit alles moet ik echter nog Kinkers aandeel in het in 1806 verschijnende *Gezangboek voor vrijmetselaren*¹²³ aan de orde stellen.

Dit *Gezangboek* was het gevolg van Willem Holtrops eerder genoemde initiatieven uit 1797 om enkele zaken in de orde te vernieuwen. Bij zijn voorstellen behoorde ook het maken van een nieuw gezangboek. De Grote Loge van december 1797 stemde hiermee in¹²⁴.

De publikatie van het boek was geen geringe prestatie: de bundel besloeg - afgezien nog van de diverse indices - vijfhonderdveertig bladzijden, en telde ruim honderdtien liederen in de Nederlandse taal en een kleine negentig in de Franse. Dat laatste is geen teken van toenemende Franse invloed. De vóórdien door de vrijmetselaars meest gebruikte zangbundel, *La lire maçonne*¹²⁵, bevatte bijna uitsluitend Franse teksten en melodieën. De toen alom in Nederland bestaande zangcultuur was in het geval der orde gedurende enkele decennia duidelijk Frans georiënteerd geweest¹²⁶. De liederen hadden overigens geen specifieke plaats in het ritueel; het was gebruikelijk dat er ten minste bij het openen en sluiten van de loge een lied werd gezongen.

De nieuwe bundel heeft geen duidelijk herkenbare opbouw, al zijn er soms liederen bijeengeplaatst die op hetzelfde onderwerp betrekking hebben. Zo komen er in het begin meer liederen voor over de orde in het algemeen, terwijl nadien bijvoorbeeld specifieke liederen bij opening en sluiting, bij tafelloges of gewijd aan het schone geslacht (dat aan die tafelloges soms mocht deelnemen), bijeen geplaatst zijn. Het poëtisch gehalte is niet zeer hoog, hetgeen mede te wijten kan zijn aan de liedfunctie van de teksten. De vorm is doorgaans zeer regelmatig; alle liederen staan op rijm, in een eenvoudig rijmschema. Over de zingbaarheid van de teksten werd later in de negentiende eeuw nogal geklaagd, in combinatie met het uitspreken van teleurstelling over het langzamerhand verdwijnen van de maçonnieke zangcultuur. Mogelijk moet dit echter in verband gebracht worden met het verdwijnen van het lied uit de samenleving in haar geheel. Een opvallend iets is, dat men er kennelijk geen been in zag zeer opgewekte contemporaine melodieën te gebruiken (aangegeven bij elk lied), zelfs zangwijzen die naar ons gevoel politiek gevoelig zouden hebben kunnen liggen, zoals de Marseillaise, en jazeker - de Carmagnole. Of was dit een voorkeur van de groep schrijvers die Holtrop verzameld had?

In zijn voorwoord bij de bundel, gedateerd 30 september 1806, deelt Holtrop, die overduidelijk als verzamelaar en samensteller opgetreden was, het een en ander over zijn voor alle graden bedoelde bundel mee. Er is slechts weinig (wat de Nederlandse liederen betreft: slechts vijf) uit de oude bundel *La Lire maçonne*, "ongunstiger gedachtenis", overgenomen (hij had het recht op die uitgave trouwens gekocht om zo te belemmeren dat die ooit heruitgegeven zou worden). Maar het had nog moeite gekost tijdens deze moeilijke oorlogsjaren het "nog schaars beërbeid veld der maçonnieke dichtkunde" te bebouwen.

Wat de makers betreft merkte hij op, dat hij dank bracht aan

Broeders Voorman, Heimbach, Van Munster, Schilderup, Brusse, Van Ingen, Fontijn en zoo veele anderen, als naamloos, mij, bijdrage gedaan hebben ter verhoogenaaming en ter meerdere volmaking van het groot geheel; maar bovenal aan U, broeder Kinker! - aan U Zuster Moens! - zij mijne gelofte betaald - mijne hulde toegebracht voor zoo veel schoons als hier van ieder Uwer omstrijd gevonden worde! Vroeger zoude ik U genoemd hebben, indien een vroeger of later noemen uwer erkende grootheid eene hairbreedte konde toe- of afdoen.

Holtrop noemde Kinker en Moens dus als voornaamste auteurs. Misschien hoorde hij daar zelf ook bij, maar wilde hij uit bescheidenheid, en omdat hij de samensteller was, zijn naam niet noemen¹²⁷. Dat "Zuster Moens" genoemd wordt, kan bevreemden. Het betreft de (blinde) dichteres Petronella Moens, een in die tijd zeer bekend schrijfster (spijtig genoeg, zo moet achteraf geconstateerd worden, zonder veel talent), die zeker banden had met vrijmetselaars: zo was zij rond 1792 een tijdlang de gezellin van de nogal revolutiegezinde Bernardus Bosch, zelf een maçon¹²⁸.

Het gezangboek lijkt min of meer een Amsterdams produkt geweest te zijn. Misschien moet het boek zelfs een creatie van La Charité genoemd worden: als ik afzie van Moens, valt te constateren dat naast Holtrop als samensteller, Kinker, Heimbach en Van Munster meesters waren in die loge, terwijl ook Schilderup daarmee verbonden was¹²⁹.

Maar wat was het precieze aandeel van Kinker? Op basis van de opgave door Van Hall van een aantal bladzijden¹³⁰ is vast te stellen dat tenminste de veertien volgende liederen van Kinkers hand zijn: 'Eisch der Orde', 'Bezigheden der Orde', 'Na het openen der loge', 'Bij den herbouw eener vervallene loge', 'Na de aanneeming van leerlingen', 'Na het aanneemen van eenen leerling', 'Aan een afreizenden broeder', 'Aan afreizende broeders', 'Tot sluiting eener loge', 'Hulde aan de menschheid', 'Pligt der broederschap', 'De Orde aan de vier loges in het Oosten van Amsterdam', 'Bij het graf eens broeders' en 'Bij de opening eener meesterloge'¹³¹. Aan de titels is reeds duidelijk het gelegenheidskarakter af te lezen: het waren zangen om bij een bepaalde gelegenheid of plechtigheid gezongen te worden. Aangezien spontaneïteit hier minder voor de hand ligt, neem ik aan dat Kinker door Holtrop gevraagd werd als 'professionele' dichter een aantal gezangen te maken die, bijvoorbeeld bij momenten als het openen en sluiten der loge, gebruikt konden worden. Evenwel zijn er ook liederen bij die een algemener doeleinde dienen, zoals uit de eerste twee titels blijkt. Bovendien zijn er twee liederen, die door Kinker al in 1805 gemaakt waren bij speciale gelegenheden en die toen een andere 'titel' hadden¹³².

Er zijn drie andere liederen van Kinker - mogelijk zijn er veel meer - aan te wijzen. Het lied 'Bemoediging aan eenen onlangs aangenomenen'¹³³ blijkt het 'Tafellied' te zijn dat Kinker achter zijn eigen intrede, *Mijne dankbetuigingen*, opgenomen had. En Holtrop zelf zegt in zijn rede bij het vijftigjarig bestaan der orde, dat van Kinker is de "zoo schoonen zang" 'De opgang der vlamme star'¹³⁴ en het "meesterlijk-schoon loflied" 'Aan de stigters der orde'¹³⁵.

Dit lied 'De opgang' had trouwens een ereplaats in de bundel: na de openings-

zang 'Aan God' had het de tweede plaats.

De zangwijzen en muziek die Kinker gebruikte, lijken voor een groot deel niet achterhaalbaar¹³⁶. Voorzover hij ze noemde, blijkt hij populaire melodieën te gebruiken, maar ook Haydns *Jaargetijden* en in één geval het onvermijdelijke 'In diesen heiligen Hallen' uit Mozarts *Zauberflöte*¹³⁷.

In zijn liederen wijkt Kinker in thematiek niet zeer af van het in de vrijmetselarij gebruikelijke. De licht- en bouwsymboliek is overal aanwezig. In de broederschap is er geen tegenstelling qua stand, leeftijd enzovoorts; nee, in háár leven wijsheid, kracht en schoonheid (de drie kleine lichten) voort. Het is niet zo verbazingwekkend dat hij de Hiramlegende gebruikt in zijn lied bij het openen van de meesterloge: men wacht om uit de mond van de dode meester 'het Woord' te vernemen; in de nacht van de tempel wacht men het komen van het licht. Voor het overige vindt men natuurlijk Kinkers geliefkoosde tegenstelling tussen de aanhangers van verlichting en het donkere nachtgebroed, en het is niet verrassend weer zijn gesluierde godin te ontmoeten - nu eens de maagd van de orde, dan weer de wijsheid - die zich slechts langzaam in haar ware gestalte laat kennen. Het is duidelijk dat Kinker iets 'heeft' met dit beeld. Maar laat ons de filosoof zijn striptease gunnen.

Kinkers zeventien liederen zijn mogelijk jaren lang in vele loges gebruikt. Één (niet al te lange) tekst neem ik hier op, om de moderne lezer met de sfeer van de bundel en Kinkers bijdrage daaraan vertrouwd te maken:

AAN AFREIZENDE BROEDERS

AIR: *Femmes! voulez-vous éprouver.*

Koomt, bijën, die den honing gaärt,
Op welk een kleur¹³⁸ gij ook moogt roemen;
Vliegt uit, verspreidt u over de aard,
Zoekt ieder uwe lieflingsbloemen.
Van welk een volk of oord gij zijt,
De groote korf staat voor u open,
Aan welken stand gij zijt gewijd,
Laat ons op uwen arbeid hopen.

Gaat dan, en volgt uw nijvren aart;
En de aart der bijën kan niet dwalen:
Zoodra gij u bijëen vergaërt,
Wat kan dan aan uw' arbeid falen?
Waar gij geen vaste korven vindt,
Vormt daar een wandelende woning.
Ziet slechts met wien gij u verbindt;
En stort in veiligheid uw' honing.

Ja, Broeders, volgt de bijën naar,
Zij zijn ons beeld in alle trekken;

In veiligheid, of in gevaar:
Onze Orde kunt ge 'er in ontdekken.
Maar vlied der wespen valsch geslacht,
En hoedt u voor de zwarte vliegen:
Zij zwermen ook bij dag en nacht.
Laat hun gebrom u niet bedriegen.

Gaat, Broeders! maar vergeet ons niet.
Wanneer ge, aan vreemde en verre stranden,
Onze Isis uwe hulde biedt,
ô Denkt dan ook aan deeze landen!
Denkt aan de Maas, aan Rhijn en Y;
Als gij van Isis geest hoort spreken.
Denkt dan: "Het heil der Metslarij
Is van die boorden niet geweken."

Dit lied heeft de schijn van pure eenvoud, zonder de geur van hoger honing als bij Nijhoff te vinden. Maar zelfs zonder nog het typisch poëtische erbij te betrekken (er wordt bijvoorbeeld een geraffineerd spel gespeeld met de klanken der klinkers, met alliteraties en wat al niet) suggereert deze tekst van alles, mede door halve verwijzingen en citaten, waardoor het lied min of meer een natuurlijke verhouding heeft tot het 'allusieve' spel in de vrijmetselarij zelf. De thematiek lijkt duidelijk. Al in de eerste strofe wordt gewezen op het internationale karakter van de vrijmetselarij (de bijenkorf wordt wel vaker gebruikt als beeld van de loge), waarin geen plaats is voor verschil in *volk* of *stand*. Deze *Korf* is geen *Biëncorf der Roomsche Kercke*, maar een wêrkelijk katholieke (dat is: algemene), waar toch elk zijn *lieflingsbloemen* vindt. Hier zijn dus geen tegenstellingen. Er is wél een tegenstelling tussen de bijen - emblematisch vanouds: maagdelijke diertjes, symbolen van zuiverheid, producenten van de witte was die de zuiverste kaarsen en tenslotte 'licht' oplevert - en hun belagers van buiten: het *valsch geslacht* der *wespen* (wespen zwermen niet uit - hebben dus geen 'doel' - en alleen de koningin overleeft de winter: in hun hiërarchie is geen plaats voor het gewone individu; er is slechts een valse vruchtbaarheid) en de *zwarte vliegen*. Bij dit laatste begrip komt automatisch Satan in het vizier: de heer der vliegen. Die koppeling werkt des te funester, omdat die zwarte vliegen ook wel eens identiek zouden kunnen zijn aan de in het zwart geklede clerus of zelfs aan de jezuïeten, die dodelijke tegenstanders van de vrijmetselarij. Deze tegenstanders zwermen dan ook bij *nacht*: hún actie kan het (dag)licht niet velen. - Maar zolang in den vreemde nog geruchten doordringen van de geest van Isis in Nederland, is het heil "van die boorden niet geweken".

Een uitspraak als de laatste duidt op nog een ander plan van suggestie in dit lied. De suggestie namelijk van een soort gesecculariseerde heilsverwachting. De zanger of lezer uit Kinkers tijd, heel goed thuis in zijn bijbel, zal hier wellicht gedacht hebben aan de belofte door Jakob op zijn sterfbed uitgesproken (Gen. 49:10): "De scepter zal van Juda niet wijken"; altijd uitgelegd als belofte dat er een uitverkoren volk zou zijn: hetzij joden, hetzij christenen. Soortgelijke bijbelse reminiscen-

ties zijn terug te vinden in het “verspreidt u over de aard” (strofe 1) en “Gaaf dan” (strofe 2). Hier wordt als het ware een nieuw uitverkoren volk, een nieuwe kerk toegesproken. Een andere kerk mag menen onfeilbaar te zijn, ook “de aart der bijen kan niet dwalen”; waarna in een volgende regel niet zonder bijbedoeling het begrip *falen* in herinnering geroepen wordt. Het lied ademt iets uit als van een nieuwe zendingstijver van nieuwe apostelen en naar nieuwe *vreemde en verre stranden*. Zoals het ‘wandelen’ van Christus en de apostelen, hun zoeken naar gehoor en weer verder gaan, terugkeert in de regels “Waar gij geen vaste korven vindt, / Vormt daar een wandelende woning.” Juist door de resonantie van bijbelse uitspraken, zonder die letterlijk aan te halen, suggereert het lied dat er binnen deze gemeenschap een nieuw heil te vinden is; vergelijkbaar met - of misschien juist de vervulling van? - het heil waarvan in vroegere wijze boeken gesproken werd.

Ik besluit deze alinea’s over Kinker en het *Gezangboek* met vermelding van het meer triviale feit, dat op 15 juli 1809 het besogne van grootofficieren (het landelijk bestuur) besloot Kinker - en trouwens ook Voorman, Schilderup en “de profane zuster” Moens - een zilveren medaille toe te kennen voor zijn aandeel in het *Gezangboek*¹³⁹.

3. Kinker en het Instituut voor blinden.

Hoewel het verhaal over Kinkers bemoeienis met het onderricht aan blinden behoort te beginnen in 1806 - het jaar waarin ik ben blijven steken, voorzover dit hoofdstuk de relatie tussen Kinker en vrijmetselarij behandelt - wil ik eerst wijzen op een tekst ruim tien jaar later verschenen.

In het tweede deel van Kinkers *Gedichten*, dat in 1820 uitkwam, vindt men een ‘Cantate, bij het openbaar examen der kweekelingen aan het Instituut tot onderwijs van blinden, gehouden te Amsterdam, den 12den Maart 1817’¹⁴⁰.

Deze cantate is duidelijk bedoeld om door de blinde leerlingen zelf gezongen te worden. Juist daaruit blijkt, dat Kinker voor dit onderwijs een directe belangstelling had en er zich nauw bij betrokken voelde. Het is geen dichtwerkje in abstracto een goed doel aanprijzend of ondersteunend.

Karakteristiek voor Kinker, wordt niet zozeer gesproken over het beklagenswaardige van de situatie van een blinde. De tekst spreekt eerder over het zich zinvol in de maatschappij opgenomen voelen, mede dank zij het verkregen onderwijs. De beginstrofe van het “Aanvangskoor van blinde kinderen” luidt:

Fonklend leven der Natuur
Bron van zuiver licht en vuur!
Daal van uit uw Hemelkringen,
In het oord van stervelingen
Op ons neder in dit uur!

Er is dus deelname aan de essentie van het leven. In een volgende solo heet het:

Nacht, uw duisternis verdween
Voor het licht, dat ons omscheen!
't Straalt bij 't vrolijk aadrenkloppen
Door bezielde vingrentoppen,
Naar de opmerkende aandacht heen.

Ja, door leering voorbereid,
Door 't gevoel en 't oor geleid,
Zien wij, wat nooit zienden zagen,
Tintlend, suisend, ritslend dagen
Om ons wezen heen verspreid.

Hier is nauwelijks filantropische compassie te vinden - in onze dagen weliswaar veracht, in Kinkers tijd noodzakelijk: dit instituut was een van de eerste in zijn soort in Nederland en werd alleen door de krachtspanningen van particulieren in stand gehouden - maar eerder geboeidheid door de ook in dit geval mogelijke verlichting. In een tussenzang heet het:

Geleidt ons, Gidsen onzer jeugd,
Met telkens meer versnelde stappen,
Langs 't altijd bloeiend pad der nutte wetenschappen,
Naar 't oord der wijsheid en der deugd!
Gij hebt ons aan 't gezellig leven
En aan de maatschappij hergeven;
Ons voor haar heilrijk doel beziel.

Hier komt duidelijker het educatieve ideaal van de Verlichting naar voren. In de tekst wordt zelfs naar Coster verwezen, omdat hier eveneens proeven in *letterzettingen* werden afgelegd. Dit onderwijs was er kennelijk op ingericht deze kinderen zoveel mogelijk zelfstandig te maken.

De belangstelling van Kinker voor blinden, theoretisch van nog vroeger herkomst (wat ik nog hoop te laten zien), dateert in de praktijk uit 1806. In een noot bij zijn cantate is te lezen: "De broederschap der Vrijmetselaren was de eerste oprichter dezer instelling"¹⁴¹. Zeker - maar het eerste initiatief ging van individuen uit. En wel van individuen uit de Amsterdamse vrijmetselaarswereld, speciaal vanuit La Charité. Kinker behoorde tot deze mensen, al was hij zeker niet de initiator.

Dat was namelijk zijn vriend Deiman, mede van La Charité, die, zo blijkt uit een in 1807 aan de grootmeester gedane mededeling¹⁴², "reeds sedert eenige jaaren bedocht geweest was, om de zichtbare voorwerpen aan Blinden, door het gevoel, te doen kennen, of liever, hun door het tasten de gedaante der letters en andere voorwerpen te leeren onderscheiden en alzoo de Blinden schadeloos te stellen voor het gemis van het zintuig, hetgeen de natuur hun geweigerd had. Dat hij daartoe zich reeds eenige benodigdheden had aangeschaft". Deiman had contact gelegd met Holtrop¹⁴³. Het gevolg was dat het plan voor een opleidingsinstituut voor het eerst

boven water kwam in de vergadering van de gecommiteerden van de Amsterdamse loges (de zogenaamde gecombineerde vergadering; Kinker was daar op dat moment nog geen afgevaardigde) op 18 augustus 1806. Holtrop zei daar: Deiman en hij hadden gemerkt dat in Amsterdam op dat moment ene Fürst verbleef, die eerder onderwijs gegeven had op het Blinden-Instituut van Haüy te Parijs. Van die gelegenheid kon gebruik gemaakt worden om een dergelijk instituut te Amsterdam te beginnen¹⁴⁴. De gecommiteerden stemden hiermee in. Deiman stuurde kort daarop, op 29 augustus, een brief aan het landelijk bestuur, betreffende het oprichten van zo'n instituut, waarbij hij vermeldde dat de grootmeester het oppertoezicht diende te hebben¹⁴⁵. Duidelijk was hier al de bedoeling, dat het initiatief landelijk door de vrijmetselarij ondersteund moest worden; het scheppen van een dergelijke instelling was te zwaar voor een lokaal initiatief. Na toelichting door de van dat bestuur (het 'Groot-Besoigne') deel uitmakende Amsterdammers Holtrop en (Pieter) Brouwer werd besloten dat de grootofficieren Van Hees en Nahuys, samen met Deiman, Brouwer, Kinker en Le Fèvre, "bij gemelde Missive vermeld", zouden "aboucheren" en daarna rapport uitbrengen aan de grootmeester.

Hier wordt in augustus 1806 dus al een groep van vier aangetroffen, bij wie de feitelijke werkzaamheid tot oprichting van het Instituut vermoedelijk te vinden is. Kinker behoorde tot deze groep. Holtrop behoort niet tot deze vier. Ik vermeld dit met enige nadruk, omdat in een aantal geschriften Holtrop figureert als de man aan wie het instituut zijn bestaan verschuldigd was¹⁴⁶. Zeker steunt en begeleidt hij het initiatief, zelfs is hij als het ware de protector en is hij in 1808, wanneer tot de feitelijke oprichting kan worden overgegaan, de 'eerste man' van het dan te vormen bestuur; maar de voorgeschiedenis van de oprichting wordt in grote mate door anderen bepaald.

19 september 1806 bezocht de grootmeester (en het groot-kapittel, dat wil zeggen het bestuur der hogere graden) de loges te Amsterdam, onder meer ter bespreking van later te noemen problemen. Bij die gelegenheid, zo meldt het verslag daarover gedaan in de Grote Loge van 17 mei 1807¹⁴⁷, was grootmeester Bijleveld "opgewacht door eene plegtige Commissie van B.B. Vrije-Metselaren, bestaande uit de B.B. DEIMAN, PIETER BROUWER, JOH. KINKER en J.J.L. LE FÈVRE". Zij informeerden hem, dat Deiman en Holtrop, nadat dezen geconfereerd hadden over de mogelijkheden van een blindeninstituut,

te rade waren geworden, ook daaromtrent intenemen de gedachten van hunne Mede-Broederen PIETER BROUWER, JOH. KINKER en J.J.L. LE FÈVRE, welke Broeders alzoo te zamen waren werkzaam geweest omtrent de regeling van hetgeen zoude worden vereischt tot oprigting van een Instituut voor Blinden, op den voet en in navolging van hetgeen door den Heer HAUÏJ te Parijs is opgerigt [...].

Dat al dadelijk bij de voorz. Broeders het denkbeeld gevormd was, om zoodanig eene belangrijke instelling uit den boezem der Orde te doen geboren worden, als beschouwde zij onder alle gezelschappen, wier doel het is ter ondersteuning van het lijdende menschdom mede te werken, de Orde der Vrije-Metselaren als het meeste geschikt, om hun in deze welmeenende pogingen behulpzaam te zijn.

De vier wezen erop, dat door de vier Amsterdamse loges al enige gelden waren gereserveerd op voorhand en dat Pieter Brouwer voor een provisioneel lokaal in de Zijdehal van de stad Amsterdam had gezorgd (met goedkeuring van de stadsregering). Zij wilden nu graag medewerking van de grootmeester en het Groot-Oosten om een fonds te vormen, waardoor een blijvende en gezonde grondslag voor het instituut mogelijk gemaakt zou worden.

Dit verzoek, samen met de al besproken brief van Deiman, werd in het Groot-besoigne op 20 september 1806 behandeld. Het rapport van de grootofficieren Van Hees en Nahuys zou echter nog wel even op zich laten wachten. Intussen ging men te Amsterdam voort. Men besprak de zaak onder andere in de officiersvergadering van La Charité¹⁴⁸ en in de gecombineerde vergadering¹⁴⁹, waar op 29 december 1806 een buitengewone vergadering over het onderwerp belegd werd. Brouwer opende de vergadering (Holtrop, de eigenlijke voorzitter, was, zoals bij hem vaak voorkwam, te laat) en zei Deiman, Kinker en Le Fèvre, "welke met en benevens den spreker de Provizioneele directie op zich genomen hadden", uitgenodigd te hebben om de stand van zaken toe te lichten. Gevieren brachten zij daarop verslag uit: over hun ontmoeting in september met grootmeester Bijleveld, aan wie zij een conceptprogramma aangeboden hadden en dat die een reactie had beloofd; over de bespreking in het Groot-besoigne op 20 september, waar Brouwer datzelfde concept had overhandigd, "doch dat het ook daar niet was gelezen" (hier lijkt al een begin van gramstorigheid ten aanzien van het landelijk bestuur aanwezig), en waar Van Hees en Nahuys aangewezen waren om over het concept te delibereren en de mening van de grootofficieren kenbaar te maken; over een ontmoeting daarop met Nahuys alleen, waarbij gesproken was over de voorwaarden die het landsbestuur aan het programma stelde, "conform aan welke overeenkomst en vaststelling het programma dan ook was veranderd". Door Brouwer was de nieuwe versie in oktober ter visie en approbatie opgestuurd. De groep had sindsdien via Brouwer (hij was tussen 1805 en 1809 grootsecretaris der orde, maakte dus deel uit van het Groot-besoigne, en kon in de bestuurlijke keuren kijken) vernomen dat de grootmeester het stuk met zijn eigen opmerkingen op 2 november aan Van Hees had gestuurd (de gedeputeerde grootmeester). Maar toen Deiman daarover aan Van Hees geschreven had, had hij pas onlangs van Van Hees het antwoord gekregen, dat deze van de grootmeester wél diens opmerkingen, maar niet het conceptprogramma had ontvangen.

Typisch bestuurlijke problemen, communicatiefouten? Ik heb de indruk dat de groep (en trouwens ook de hele Amsterdamse vergadering) niet zo tevreden was over de Haagse traagheid en nonchalance. Die indruk wordt versterkt naarmate men meer problemen uit de bestuurlijke sfeer ontmoet. In het Grootbesoigne hadden weliswaar enkele Amsterdammers zitting. In verband met het reisprobleem van die dagen konden die echter niet altijd aanwezig zijn. De anderen waren vooral personen uit 's-Gravenhage of omgeving: mensen uit een wat 'aristocratischer' milieu dan het Amsterdamse. Deze tegenstelling is ook in andere milieus traceerbaar. Amsterdam had tot ver in de negentiende eeuw het imago van de stad waar gewerkt werd; waar het geld voor de rest van Nederland verdiend moest worden - zoals on-

geveer Rotterdam dat nu heeft. 'Den Haag' reageerde niet dan traag op de initiatieven, die veelal in het Amsterdamse ontwikkeld werden. Daarbij komt het mij voor dat het landelijk bestuursapparaat ook wérkelijk niet goed werkte. De notulen bijvoorbeeld tussen 1809 en 1815 van de bestuursvergaderingen zijn er niet of zijn uiterst oppervlakkig. Zoals zal blijken, werd 'Den Haag' dan ook regelmatig in die jaren door Amsterdam in het defensief gedrongen en reageerde het soms korzelig op 'nieuwigheden' door Amsterdam of de groep-Kinker voorgesteld.

Hoe het ook zij, ook in Amsterdam ging niet alles van een leien dakje, bestuurlijk gesproken. De vergadering nam op 29 december het programma door en ontdekte, dat administratief gesproken alle voorstellen - in tegenstelling tot het besluit van 18 augustus genomen - niet bleken uit te gaan van de vier loges gezamenlijk, maar als het ware van een toevallige groep. Ergo viel het te verwachten besluit: dit diende gecorrigeerd. Het programma zou bovendien onder de leden *per manus* circuleren. Hun opmerkingen zouden aan Deiman c.s. doorgegeven worden. De groep zou die - mét de opmerkingen van de grootmeester - bundelen, en terugrapporteren.

Dát zou ook nog even duren¹⁵⁰. Inmiddels speelde er trouwens nog een andere zaak: de hulp aan de slachtoffers van de buskruitramp te Leiden op 12 januari 1807. Tot leniging van de nood verzamelde de vrijmetselarij een voor die dagen werkelijk zeer substantieel bedrag. Dat heeft wellicht de bereidheid verminderd om óók nog eens per jaar per lid f 3,- voor het nieuwe instituut vrijwillig bij te dragen, zoals in de bedoeling lag. Deze factor wordt althans wel genoemd als reden voor de geringe Haagse slagvaardigheid¹⁵¹. En zéker was het, jaarlijks herhaald, een niet geringe aanslag op de offervaardigheid van de broeders in deze duistere economische periode. Rond 1810 zou juist Amsterdam het economisch argument gebruiken in de strijd ter 'stroomlijning' van de orde en het afschaffen van nodeloze, dure graden.

Plotseling arriveren we bij de jaarlijkse grote vergadering, op Pinksteren, van alle loge-afgevaardigden: 17 mei 1807. Op het Grootbesoigne van 15 mei hadden Van Hees en Nahuys een plan gemaakt: zij hadden (ter voordracht door de grootmeester) een voorstel het instituut op te richten, een reglement voor bestuur en inrichting, en een programma voor het publiek¹⁵². Er blijkt niet dat over dit alles met 'Amsterdam' verder overleg was gevoerd.

Op die Pinsterdag scheen alles uitstekend te verlopen. De grootmeester bracht verslag uit van zijn bezoek aan Amsterdam, september 1806, dat boven al besproken is. Het voorstel tot oprichting, het reglement, het programma zoals dat naar buiten zou gaan ter verkrijging van financiële steun, werden goedgekeurd. Dat programma was ook voor niet-vrijmetselaars bestemd; maar het sprak ook de verwachting uit

dat echte Vrije-Metselaren, wier hoofdoogmerk het is, alle hunne vermogens tot nut der menschheid, hare veredeling, beschaving en verbetering aantewenden, niet zullen nalaten, de Orde in deze hare voor het heil der menschheid zoo nuttige, bedoeling krachtadig te ondersteunen. Hoe veel heeft de Broederschap in dezen van

hun niet te verwachten; van hun, die, in den broederlijken kring van hunne, de geheele bewoonbare aarde omvattende, Orde, geene hogere strekking, geen verhevenere doel kennen, dan de inwendige blindheid van helaas! zoo velen hunner Medemenschen en bevooroordeelde Natuurgenooten, zo al niet geheel weg te nemen, ten minste te verminderen en schadeloos te doen zijn, door aan hun gedwongene of vrijwillige blindheid, door tastbare en veelbeteekenende zinnebeelden en gevoelbare beeldspraak te gemoet te komen!¹⁵³

Misschien moet in deze passage de hand van 'Amsterdam' herkend worden, wegens de nadruk op het beschavende doel van de orde. Frappant is ook het accent op 'het licht zien' (zo herkenbaar in vrijmetselaarskringen!); blindheid is eerder een mentaal dan een fysiek probleem. De herinnering daaraan is wellicht de echo van een andere discussie, niet te lang hiervoor gevoerd: of het wel mogelijk was voor een blinde maçon te worden gezien de zeer concrete licht-effecten en licht-symboliek bij inwijding en later¹⁵⁴.

Voorts werd een voorstel van de grootmeester jaarlijks uit de nationale kas f 300,- beschikbaar te stellen, geaccepteerd. Een voorstel ging naar de loges om jaarlijks f 3,- per lid te betalen. Binnen zes weken zou aan de hand van de reacties daarop al of niet een besluit genomen worden. En tenslotte werden er vier commissarissen voorgesteld: de bekende vier, Deiman, Brouwer, Kinker en Le Fèvre. Deiman moest president-commissaris worden, Brouwer commissaris-secretaris. Zij alle vier zouden - deze eerste keer in afwijking van de reglementen - voor het leven aangesteld worden. "Voor welke benoeming de Br. J. Kinker, namens deze BB., in zeer gepaste bewoordingen, zijnen dank heeft betuigd"¹⁵⁵. Het was voor het eerst dat Kinker op deze vergadering aanwezig was - zij het als gast, niet als afgevaardigde.

Nu gebeurt er echter iets merkwaardigs: de benoemde commissarissen schijnen in het geheel niet tevreden. Het eerste spoor daarvan is te vinden in het verloop van de vergadering van 15 juni hieropvolgend van de Amsterdamse gecombineerde vergadering. Daar sprak Jan Konijnenburg. Hij wilde het liefst een hoofdelijke intekening om de f 3,- te laten opbrengen. Maar hij had daarnaast vernomen dat de door de Grote Loge benoemde commissarissen zouden bedanken (hun reden noemt hij niet). Hij gaf in overweging of men hen niet zouden kunnen "dissuadeeren", primo wegens hun erkende bekwaamheid; secundo om er zeker van te zijn dat geen ander wellicht strijdig systeem van onderwijs en opvoeding door anderen zou worden ingevoerd; en tertio omdat als zij zouden bedanken, misschien ook andere broeders zouden weigeren posten te accepteren. Zijn voorstel vond geen bijval. Er zou géén druk op Deiman, Kinker c.s. worden uitgeoefend. Kennelijk - hoewel er niets expliciets over te vinden is - meende de vergadering dat de commissarissen reden genoeg hadden om ergens verstoord over te zijn.

Op 3 augustus 1807 heerste er enige opwinding. Er was een brief binnengekomen van 'de vier', gedateerd 24 juni. Zij schreven, dat zij het hoofdbestuur hadden laten weten te bedanken voor de posten van commissarissen: zij namen ontslag. De gecombineerde vergadering kreeg een afschrift van die (eveneens op 24 juni gedateerde) brief.

Het is wel nodig, in deze duisterheid omtrent de gang van zaken, het origineel van de mede door Kinker ondertekende brief aan de grootofficiëren te citeren.

Zeër dikwils zijn de tegenwerkende omstandigheden sterker dan onze beste pogingen, welke wij ter bereiking van het heil der menschheid aanwenden. Zoo ergends is het voorzeker in de Tempels onzer Orde, dat wij van deze waarheid, helaas! ook wel eens in ons midden, overtuigd moeten zijn. Met al de moeite welke gijlieden U gegeven hebt, en die, welke wij hebben kunnen aanwenden, om een Instituut tot verlichting en te gemoetkoming van het lijdend menschedom tot stand te brengen en het zelve tevens ter eere van onze Orde, uit haren boezem te doen voorkomen, hebben wij dit heilzaam oogmerk, ten minsten wat het laatste gedeelte aangaat, geheel zien mislukken. Dan laat dit echter uwen moed niet nederslaan. Gij hebt het goede gewild en zelfs deze goede wil alleen kan niet nalaten op de eene of andere wijze eenige goede gevolgen te hebben.

Strelend en vereerend was het voor ons, als Commissarissen van dat Instituut door Ulieden verzocht en benoemd te zijn en met evenveel erkentelijkheid namen wij deze voorwaardelijke benoeming aan, als wij ingeolge van deze benoeming ook die posten zouden aanvaard hebben, bij een gehoopt welgelukken uwer oogmerken; dan daar hoedanig de uitslag der Loges, wegens de contributiën daar toe vereischt, ook zoude mogen zijn het plan noodzakelyk veele veranderingen zou moeten ondergaan, en deze verandering weder aan verdragende onderhandelingen zouden onderhevig zijn, door de moeielijkheid in het zamenkomen van alle welke daar toe zouden moeten toetreden en medewerken, hebben wij het na rijpelijk alles overwogen te hebben, van onzen plicht geacht, met dankbaarheid onze posten weder in uwe handen te stellen en voor de eer der benoeming te bedanken.

Niets ondertusschen zal ons aangenamer zijn, dan om wanneer dit of ander menschlievend Instituut uit den boezem der Hollandse V:M: tot stand mogt komen of ontworpen worden; als ieverig medewerkende leden der broederschap het onze daar toe te brengen; even gelijk wij geene gelegenheid laten voorbijgaan, om aan den niet overal even wakkeren geest der Orde in dit Land, die veerkraft te helpen bijzetten, welke dezelve nu en dan wel eens nodig heeft, in de hoop dat ook deze pogingen ondersteund door zoo veele verlichte mannen als in het G.: O.: van dit Rijk geplaatst zijn, niet vruchteloos zullen afloopen.

Het heilig vuur, 't welk thans de Fransche Loges meer en meer bezielt, en hetwelk, niet op eene dubbelzinnige wijze, van hare ware strekking openlijk getuigenis geeft, maakt bij ons, en voorzeker ook by U, V.: B.: B.: deze hoop tot iets meer dan eenen vroomen wensch.

De Opperbouwheer van 't Heelal en het vlammend gesternte, onder welks gedaante hij den waren V.: M^r.: toelont, bestrale met zijnen duurzamen invloed Uwe verhevene werkzaamheden, en vorme ons onder Uwe voorzitting tot nuttige leden van eene broederschap, waar voor wij met den diepsten eerbied doordrongen zijn.

Wij bevelen ons in uw broederlijk aandenken en noemen ons in het ware verstand van het symbolische getal van 3×3 .

Deze formalistische brief lijkt weinig aanknopingspunten te bieden. Wat was nu precies de reden om te bedanken? Was het een bezwaar dat op de Grote Loge voorgesteld was ook niet-vrijmetselaren te laten participeren in de oprichting? Daarop

schijnt de passus te wijzen, waarin teleurstelling wordt uitgesproken dat het niet lukt een instituut als bedoeld uit de *boezem* der orde te laten voortkomen. Was dit soms een eigen idee van het hoofdbestuur waarmee de oorspronkelijke voorstellers het niet eens waren? Misschien moet gezocht worden in die laatste richting: zij stellen immers, de vier, dat ook al zouden de loges erin toestemmen de financiële gevolgen te dragen, "het plan noodzakelyk vele veranderingen zou moeten ondergaan". Dit impliceert, dat reglement, programma enzovoorts, zoals door het hoofdbestuur op de Grote Loge van 17 mei ingediend, niet wêrkelijk met de vier besproken waren. Inderdaad, daarop duiden al de voorgaande knorrige opmerkingen in de Amsterdamse gecombineerde vergadering eind 1806, en de onzichtbaarheid van enig contact tussen de grootofficieren Van Hees/Nahuys en de Amsterdammers in de eerste maanden van 1807. Het is wellicht zo, dat de vier het zó aanvoelden, dat de zaak van de zijde van het hoofdbestuur op weinig praktische wijze geregeld was, zonder het vereiste contact, waardoor plots een Haags, te weinig doordacht voorstel doorgevoerd werd. Daarop wijzen ook opmerkingen in de trant dat de vier geconstateerd hebben, dat de geest der Orde niet overal *wakker* is en dat er te weinig *veerkracht* aanwezig is. Implicatie: de vier zijn wakker en bezitten die veerkracht wêl; maar dan hoeft men niet tweemaal te raden wêlke groep daarvan ontbloot is. Vandaar ook het volgende innuendo: let op het heilig vuur dat de Franse loges bezielt en waarvan u, bestuur, hopelijk iets kunt leren (opmerkelijk is, dat Kinker het voorgaande jaar in zijn inwijdingsrede óók al op het esprit en de slagkracht van de sinds kort onder krachtige leiding opererende Franse vrijmetselarij wees).

Dát alles kon natuurlijk niet al te duidelijk uitgesproken worden: vandaar de als het ware wat hiëratistische vormgeving van de brief. Het lijkt mij, dat ongeacht wat de concrete klachten geweest zijn, hier een diepere, meer 'politieke' breuklijn zichtbaar wordt tussen Amsterdam - of althans de groep met Kinker - en Den Haag.

In Amsterdam werd op 3 augustus wat voorzichtig gereageerd op de kennisgeving van de vier. Men besloot de zaak van hun bedanken aan te houden. Holtrop en Brouwer zouden inmiddels zien of de onderwijzer Fürst nog in de stad was en voor het instituut beschikbaar was. Holtrop maakte melding van een brief, door Van Hees aan hem gericht, over het bedanken. De inhoud daarvan wordt niet weergegeven: hij zal misschien niet al te vriendelijk geweest zijn. Voorlopig zou Amsterdam het ook even druk hebben met gewenste reorganisaties. - Het Grootbesogne besprak de zaak pas in een vergadering op 26 september (zonder de grootmeester)¹⁵⁶. Zonder dat de inhoud daarvan aangeduid wordt, is er sprake van brieven van de grootmeester aan Van Hees, van Van Hees aan Deiman en van Deiman terug aan Van Hees, over de kwestie. Ook hier werd besloten het bedanken "in advies" te houden tot duidelijk was, of de loges het plan financieel zouden ondersteunen (dat was op dat moment kennelijk nog steeds niet evident het geval)¹⁵⁷.

Op dit moment is het wellicht tijd ons af te vragen, waarom Kinker zo graag met een dergelijk groot en naar te verwachten veel arbeidsintensief en tijdslopend pro-

ject meedeed.

Opvallend is een bericht in Kinkers *Janus Verrezen*, op 17 augustus 1795. Hierin schrijft hij - of heeft hij opgenomen - een bericht uit Parijs van de 12e Thermidor. Er wordt gebruik gemaakt van het feit dat in Parijs in 1784 de eerste school voor blinden opgericht was, door Valentin Haüy. De tekst van dit satirische bericht luidt:

Meer bijzonder nieuws is hier niet. - Alleen! - Het Instituut voor dooven en tevens blinden, 't welk hier onlangs opgericht is, en 't geen veel opgang schijnt te maken - is het onderwerp van veele gesprekken, en maakt hier veel geruchts. De oprichter van deze voor de maatschappij zoo nuttige inrichting, geeft zich zeer veel moeite om zijn dooven en blinde leerlingen, in weêrwil dezer natuurlijke gebreken, tot geschikte leden in de samenleving te vormen. Hij noemt zich *l'Orateur Clairvoiant du genre humain* [Rousseau?]. Ieder weet dat men hier te lande lang niet karig is met hoogdravende woorden en *Sexquipedalia verba*.

Tot verwondering van een' ieder heeft hij het reeds zoo verr' met zijn onderwijs gebracht, dat de meest gevorderde zijner leerlingen over alle onderwerpen, waar van zij oppervlakkig kennis hebben, spreken kunnen. En daar deze oppervlakkige kennis, uit hoofde hunner blindheid en doofheid (gelijk men ligtelijk naar kan gaan) niet zeer groot zijn kan; heeft men echter opgemerkt, dat hunne vlugheid in het spreken *over alles*, tot hunne verkregene kundigheden, in een omgekeerde reden bestaat; dat is - dat de onkundigste de meeste omslachtigheid in 't redeneeren bezitten.

Alleen de wijze, waarop zij met elkander *converseeren*, gaat tot nog toe met zeer veel *inconvenienten* gepaard, omdat zij door hunne blindheid even min de taal der teekenen, als die der klanken verstaan. Maar om hierin te remediëeren heeft reeds de Oprichter eene taal van gevoelige teekenen uitgedacht, in welke taal zij reeds groote vorderingen gemaakt hebben.¹⁵⁸

Dit bericht dient natuurlijk in eerste instantie 'politiek' gelezen: als sneer in de richting van de politieke blindheid van de Fransen, nu geleid door de Thermidoriërs en de nieuwe Conventie (vgl. *inconveniënten*). In het systeem van de *Janus* moet zulk een kritiek ook altijd overdraagbaar zijn op de Nederlandse situatie, waarbij de auteur vermoedelijk denkt aan de sinds 1 augustus bijeengekomen Nationale Vergadering, met haar scherpe tegenstelling tussen unitarissen en federalisten. Mogelijk is hier zelfs een pendant voor het in Parijs opgerichte blindeninstituut voorhanden: in Groningen bestond sinds 1790 een Instituut voor doofstommen (gevolg van de activiteit van Henri Daniël Guyot), zodat de tekst dan ook kan refereren aan bekend onderricht aan blinden én doven. Dat alles te preciseren is echter hier de bedoeling niet. Kinker vertoont in ieder geval bekendheid met het blindenonderwijs en maakt daar gebruik van om een algemene (politieke) waarheid aan de man te brengen. Opvallend is, dat dit nummer van de *Janus Verrezen* vervolgt met een bericht uit Zevenhuizen (d.i. de Zeven Provinciën, Nederland), waar in de vrijmetselaarsloge LA PURE VERITÉ een fabel is voorgelezen door de grootmeester "tot algemeene stichting, en ter bevordering van het aldaar langzaam doorbrekende *mystieke* licht": te weten de fabel van de Naakte Waarheid. Toen

deze godin zich in volstrekte naaktheid op aarde vertoonde, in het land Factitia, werd zij in het geheel niet met graagte ontvangen. "De meeste der *Factitiaanen* klaagden over zeere oogen, en andere *ophthalmiesche* ziekten"¹⁵⁹ en de regering joeg haar over de grens. - In dit geval speelt Kinker met de ziekte van de aangeboren geestelijke blindheid: heel wat erger dan de feitelijke.

Blindheid was een probleem, waardoor de mannen van de Verlichting gefascineerd konden worden. Diderot is hier het meest bekende voorbeeld. In 1749 publiceerde hij zijn *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*. Zijn uitgangspunt was het - al bij Locke aan de orde gestelde - probleem of een blindgeborene na een genezende operatie door het gezicht alleen onmiddellijk een kubus en een bol als zodanig kon onderscheiden (herkennen). Uiteraard was dit van belang voor de vraag in hoeverre gewaarwordingen (het zintuiglijke) naast de geest verantwoordelijk waren voor kennis. In zijn werk beschreef Diderot hoe, zeker in het geval van een blinde, onze zintuigen in hoge mate verantwoordelijk zijn voor onze morele ideeën. Waarom zou een blinde bijvoorbeeld een gevoel van schaamte hebben, dat wil zeggen het begrip dat naaktloperij indecent is? Plots blijkt hier in het geheel geen geestelijke basis voor te zijn. Terzake van onze metafysische begrippen valt iets dergelijks waar te nemen. Gelovigen, deïsten blijken hun godsovertuiging te stoelen op de waarneming van de *orde* en doelgerichtheid in de natuur. Voor een blinde zijn die er niet. Hij kan slechts concluderen tot een duistere, een blinde (!) kracht die de natuur beheerst: niet tot Wijsheid¹⁶⁰.

In 1794 verscheen in Nederland een zeer curieuze tekst, een boekje van achttwintig pagina's, getiteld *Het land der blinden, daar eenooog geen koning is, of het nageslacht van Phaëton. (Naar een oud Manuscript.) Eene geschiedenis. In Europa*. Binnen het kader van Kinkers betrokkenheid bij blinden wil ik deze tekst - waar ik slechts één nog bestaand exemplaar van kon terugvinden¹⁶¹ - graag even uit het stof der vergetelheid lichten: want die tekst is door Kinker geschreven. Op 16 december 1836 schrijft hij namelijk aan Van Hall, kennelijk in antwoord op diens vraag hem exemplaren te zenden van alles wat Kinker ooit schreef (voor zijn latere biografie?): "Ik geloof [...] nog eenige exemplaren te hebben van *Het land der blinden, waarin eenooog geen Koning is*"¹⁶².

Het is niet uitgesloten dat Kinker bij het schrijven Diderots *Lettre sur les aveugles* in gedachte had. De tekst behandelt ironisch de filosofieën die ontstaan, indien een gesloten gemeenschap van blinden zich rekenschap moet geven van wereld en bestaan: opvattingen die grotendeels gevolg zijn van het slechts bepaalde zintuigen ontwikkeld hebben. De tekst is echter een satire, juist in zover het hier een *gemeenschap* betreft: deze wereld is in wezen de wereld van de zienden (het werk is niet toevallig uitgegeven "in Europa"). De fouten die zij begaan, zijn de fouten van de ziende blinden, die wij zijn. De tekst heeft iets 'los'¹⁶³ en onsystematisch. Misschien was de tekst ooit bedoeld voor een tijdschrift als de *Janus* of de *Janus Verrezen*, waarin ook veelvuldig utopieën en satires gepubliceerd werden die van een fictief land, een fictieve gemeenschap gebruik maakten om de politieke en filosofische waan in de actuele landelijke (Europese) situatie aan de kaak te stellen. De tekst zou echter, zelfs in afleveringen gepubliceerd, voor zo'n tijdschrift te lang ge-

weest zijn. Het verklaart misschien ook de anonimiteit van de publicatie: de *Janus*-auteur was immers zelf anoniem.

Maar laat ik, juist waar deze tekst zo goed als onbereikbaar is, voor de lezer pogen de inhoud kort weer te geven. De verteller zelf doet niets anders dan het weergeven van de inhoud van een defect manuscript (waar dat vandaan komt, horen we niet), waarin een andere auteur een historie vertelt. De historie namelijk van het nageslacht van Phaëton. In zijn woede om het stelen van de zonnewagen door Phaëton (dus: om het reiken naar het licht) had de vader der goden voorgoed diens nageslacht - op een eiland verblijvend - gestraft met blindheid, zodat het enige gebruik van hun ogen kon zijn: het bewenen van de dood van hun neergebliksemde vader. Het verhaal lijkt zo een allusie op de zondeval in de bijbel en de daarop volgende kennisverduistering. Alleen de meest bevoorrechten konden nog een klein verschil waarnemen, bijvoorbeeld tussen een zeer heldere middag en een stikdonkere nacht; of als het bliksemde, konden zij de rest waarschuwen voor het komen van de donder. Dezen werden *Zienders* of *Verlichten* genoemd, "schoon zij waarlijks niets zagen, dan alleen de mogelijkheid van het zien". Na verloop van jaren was *élk* begrip van licht en zien, *zelf*, duister geworden.

Zij wisten dat het zo iets was, waar door men zelfs op een' zeer grooten afstand de lichamen onderkennen konde, en dat wel veel naauwkeuriger dan op het gevoel, door middel van een vloeistof, die de afbeeldzels der lichaaamen, in 't oog voelbaar maakte: dat die vloeistof, welke men licht noemde, de wonderbaare kracht bezat, om de oppervlakte der lichaaamen een aangenaam of onaangenaam, vrolijk of droefgeestig voorkomen te geven: en dat men zo een voorkomen kleur noemde.¹⁶⁴

Na enkele eeuwen moest de mondelinge geschiedenis vervangen worden door een geschreven geschiedenis: zoals blinden die schrijven, in hiëroglafen (dus met reliëf) of in andere tekens die *gevoeld* konden worden. De schrijvers waren zij die, zoals eerder gezegd, nog net het verschil konden opmerken tussen het zwartste donker en het helderste licht.

Na verloop van tijd raakte men hoe langer hoe onzekerder over de betekenis der heilige figuren. Sommigen hielden het verhaal voor verduisterd, ontkenen zowel een letterlijke als een geheime zin. Anderen schreven commentaren. Een geleerd man kwam op basis van de tekst zelf tot de conclusie, dat het licht kennelijk iets bedriegelijks was: het had de eigenschap beeltenissen van voorwerpen, op diverse afstanden geplaatst, aan het oog te doen voelen alsof zij op dezelfde afstand geplaatst waren en even groot. Deze heer werd ketter verklaard - maar hij vormde wel een secte. Hij kreeg aanhang en ontwierp zelfs een theorie der kleuren - die ik omderwille der eindconclusie graag weergeef. Hij beweerde namelijk:

- a. Kleuren zijn voor de oogen, hetgeen de geuren voor de neus zijn.
- b. Licht is voor de oogen, het geen lucht voor de neus is.
- c. Derhalve, de *kleuren* waasemen uit de lichaaamen gelijk de *geuren* uit de bloemen.
- d. Daar nu de geuren zich het beste door den smaak laten beschrijven, zo moet

men het zelfde omtrent de kleuren aannemen.

e. De hoofdkleuren derhalve, zijn de zoute, zuure en zoete kleuren.¹⁸⁵

Een tweede filosoof wilde niets met dit geurcriterium van kennis te doen hebben. Hij argumenteerde, dat vóór de val ongetwijfeld het licht de lucht der ziel was (lucht is datgene waarin alles leeft). De kleuren waren dus, in de oorspronkelijke staat, de voornaamste gewaarwordingen der ziel. De aanhangers van no. 1 waren slechts neuswijzen, of wijsneuzen.

De aanhangers van no. 1 vonden dit slechts mystiek gedweep. Zij poogden de harmonie van zien, geur en dergelijke aan te tonen door proefondervindelijke experimenten: door het snijden van uien bijvoorbeeld begonnen hun blinde maar desondanks gevoelige ogen te tranen. Zij werden dan ook naturalisten genoemd en zij vonden langzamerhand de luchtpomp, de electriciteit en wat al niet uit. Alleen in de optica presteerden zij niets.

Toen verscheen no. 3, die no. 1 zo gek als een ui noemde. Waarom, zo zei hij, zou men zich druk maken over licht en kleuren, als men toch niet zien kon? Hoe moest men oordelen over zaken, waar men nimmer proefondervindelijke kennis van zou kunnen krijgen? Uiteindelijk twijfelde hij aan het bestaan van alles - zelfs aan het bestaan van geesten: die had hij immers nog nooit gehoord of gevoeld. Zijn discipelen stonden sceptisch tegenover het hele verhaal van de val van Phaëton: wat hadden die zogenaamde zieners nu eigenlijk gezien? Zijzelf namen niets anders aan dan het tastbare, hoorbare, proefbare en ruikbare; "daarom werden zij materialisten genoemd". Er schijnt, zo meldt het manuscript, ook nog een nummer 4 bestaan te hebben, die alles betwijfelde - zelfs zijn eigen bestaan. Maar niemand heeft ooit een aanhanger van deze secte ontmoet.

Het resultaat van dit alles was, dat er toch vele blinden aan het denken werden gezet, die nimmer eenduidig een bepaalde stroming volgden. Maar hun eclecticisme leverde ook nooit iets praktisch op (in de woorden van de uitgever van *Het land*: "Hier is het Manuscript volstrekt onleesbaar"). De diverse stromingen bleven eindeloos debatteren. Dit levert dialogen van de volgende makelij op (een aanhanger van no. 2 spreekt tegen een aanhanger van no. 3 over een zintuig dat vóór Phaëtons val bestaan moet hebben en dat 'op afstand werkte'):

Dat het vooruit merken zeer mogelijk is, bewijst mij de ondervinding duidelijk: want ik ruik u op een afstand. Zekerlijk hebt gij weêr een Natuurkundige proef met uien gemaakt: want uw adem is zoo onverdraaglijk als uwe wijsbegeerte.

't Is een tegenwerping uwer waardig (hernam de onverzettelijke *Materialist* van No. 3) 't is waar ik heb *Soupe à L'oignon* gegeten. Maar wat ruikt gij nu? Mij? - Neen. De Uien-Soep? Ook niet. Maar de uitwaasemende geuren van de *Soup*, die in de *corpora spongiosa* van uw neus vliegen. Derhalve - merkt gij niet vooruit, op een' afstand; maar gij merkt door een rakende nabijheid. Geheel anders is het met het zien. Gij zegt immers niet dat men de uitvloeisels der lichaamen ziet?

No 2. Wel neen! - de lichaamen zelf.

No.3 Wel nu dan!!

Na deze wijsgerige excursie beschrijft de auteur de vorderingen der blinden in kunsten en wetenschappen. Van schilderkunst hadden zij nauwelijks idee; dat spreekt. De beeldhouwkunst - althans de kunst in was te boetseren naar het origineel - bloeide. De dichtkunst kende aparte problemen. Uiteraard werden beelden en figuurlijke spreekwijzen door middel van slechts vier zintuigen verkregen. De bewerker vertaalt een van hun beroemde oden in het Nederlands. Ik citeer enkele regels (is het een parodie van een bekende klassieke ode?):

ODE AAN PHAETON

Diep in de vloeistof van Thetis ligt gij bedolven, mijn Vader!
 Diep in de vloeistof der lucht ligt uw kroost, ô mijn Vader! bedolven.
 Beide ontbeeren den troost van den allesbezielende Aether.
 Jupiter ademt het licht, uw Vader het vuur, gij het water -
 Wij, wij aadmen de lucht, die al onze zuchten te rugg' kaatst.

Hier neemt de persiflage af en toe wel erg sterke vormen aan:

Weent, smelt tot water mijn oogen, de damp heeft uw klaarheid verslonden.
 Uien en stinkende look ziet onze neus door den reuk.
 Deze bewijzen met smart, terwijl onze oogbollen traanen,
 Dat ons gezicht voor uw' val ook voor het schoon was bestemd.¹⁶⁶

De muziek stond op een zeer hoog peil. De blinden waren als geschapen voor de harmonie; hun melodie helde wegens hun kundig gehoorvermogen sterk naar het chromatieke over. En tenslotte beoefenden zij kunsten, bij ons onbekend. Zo bezaten zij "kittelkunst". De auteur van het manuscript spreekt bijvoorbeeld van

een verheffende kitteling, die zich op de oppervlakte van't gantsche lichaam, en voornamelijk aan de wortels van 't hair boven de Herssenpan doet gevoelen, welke altijd met een verdoving aan de voetzolen moet *geaccompagneerd* worden. Anders vervliegt de *melodieuse* gewaarwording in een bezwijmeling weg.¹⁶⁷

En er is de "Odorij", evenmin voor ons te begrijpen. De oorspronkelijke auteur zegt zo

dat de *Aromatique* leenspreuken met voorzichtigheid moeten gebezigd worden, om geen stremming in het vloeiende verhaal der poedergeuren en vlugge zouten te veroorzaaken. Hij beklaagt zich op een andere plaats zeer sterk over een' Tooneel-Dichter, die in 't vijfde Bedrijf van een Treurspel, in plaats van met juist gemengde alsen en kunstige Elixirs te werken, voor de korthed en gemakkelijheid de *Asa foetida* gebruikte.¹⁶⁸

Waaruit af te leiden schijnt, dat de kittelkunst een soort toonkunst, en de odorij een soort dichtkunst is. Het blijkt, dat hun gevoel, reuk en smaak zó geoefend waren, dat deze zintuigen alle veranderingen in de lucht - die samengaan met verwij-

dering of nabijkomen bij elk lichaam op een eigen wijze - precies konden beoordelen. Op die wijze werd zelfs toneel mogelijk:

de Toneelspeelers, of liever de Machinisten, hadden door hunnen Furnuisen &c. de lucht zo onder de knie, dat zij - wanneer bij voorbeeld het Toneel een Landhoeve of Buitenplaats moest verbeelden - de lucht zodanig aan den reuk en 't gevoel wisten te doen voorkomen: dat alle de blinde aanschouwers - (Aangapers en aanruikers, wilde ik zeggen) - tot de minste gewaarwording toe - welke men buiten gewoon is te ondervinden - ook duidelijk in hunne vertooningen konden onderscheiden.

Maar terug naar de geschiedenis van deze samenleving. Uiteindelijk schenen de diverse partijen verdraagzamer tegenover elkander geworden te zijn. Men accepteerde dat men in een staat van duisternis was. Dit was de eerste stap tot verlichting. Er ontstond een soort filosofen die zich erop beroemden te weten, dat zij *niets* wisten; en die dus ook niets wensten vast te stellen. Maar anderen konden zich daar niet bij neerleggen; zij werden wanhopig of kwaadsappig. Zij pleegden zelfmoord, ongeacht het feit dat men de kunst van het voelen tot de hoogste volmaaktheid had verheven. Men noemde hen 'de moedigen'. Nog anderen baatten hun melancholie uit en verenigden zich in tranenrijke gezelschappen, om zich aan hun mijmeringen over te geven. Hieraan gaf een no. 5 leiding, die ontkende dat de ogen de organen van 't gezicht waren; zij waren alleen de thermo- of barometers van het 'gesublimeerde gevoel'. Deze groep hield zich met niets anders meer bezig.

Bij gelegenheden dat hun gevoel door medelijden of iets anders gaande gemaakt werd, stort[t]en zij een enkel traantjen; zo als bij voorbeeld - als zij een wurmpje of ruspsjen voelden - dan beklagden zij zulk een beestjen om dat het zo klein was, en zo kort leefde: dat men het zo gemakkelijk dood kon knijpen enz. Kwamen er meer tranen; dit was een teeken dat het gevoel al warmer en warmer werd. En kwam er ('t geen ook al eens gebeurde) een gantsche traanenvloed - ja dan! - dan was hun ziel, hun hart, ja hun geheel aanzijn, niets meer of minder dan zuivre en loutre Harmonie.¹⁶⁹

De laatste bladzijden van *Het land der blinden* geven weer, hoe Jupiter tenslotte zijn straf ophief, de blinden weer ziende werden, en de gevolgen daarvan. Men begreep dat vóór deze "Revolutie" - men bedenke dat *Het land* volgens het impressum in 1794 gepubliceerd zou zijn - allerlei valse begrippen over de meeste zaken bestaan hadden. Maar, zo meldde de manuscriptauteur, na verloop van tijd begon men het opnieuw oneens te worden, over weer andere stoffen. Naar zijn gissing, zo zegt de editor, werd die auteur tweehonderd jaar na "de oogenrevolutie" geboren. Het manuscript eindigde met een onafgemaakte passus, behelzende de veronderstelling dat

de vermenigvuldiging der zintuigen - dat is der *Orgaanen*, waar door wij van buiten gewaarwordingen verkrijgen van zaken, waar van wij zonder die gewaarwor-

ding geen begrip hebben - in plaats van ons de waare natuur der zaaken te doen kennen, in tegendeel strekken zou, om ons¹⁷⁰

Waarop de editeur zich afvraagt, of de auteur misschien had willen zeggen: "om ons nog verder van den weg te helpen", en de lezer vraagt hem bij gelegenheid eens diens opinie te laten weten.

In dit zeer korte satirische imaginaire reisverhaal¹⁷¹ schetst Kinker de geschiedenis van de mensheid als een geschiedenis van een samenleving die in enigerlei opzicht eigenlijk altijd 'blind' is. Hij sluit aan bij wat ook 'werkelijk' de geschiedenis wás. Hij schetst de poging van de mensheid het boek der schepping (de werkelijkheid, anders gezegd) te lezen in een 'voorwetenschappelijke' fase: via de verklaring daarvan in een boek van zieners, een verhaal over het vroegere licht en de gevolgte val.

Daarna beschrijft hij de 'wetenschappelijke' fase, waarin beurtelings (al zal het moeilijk zijn hun positie expliciet in de tekst terug te vinden) stromingen als empirisme, rationalisme, eclecticisme, scepticisme, idealisme en wat al niet teruggevonden worden. Aan het eind van zijn verhaal lijkt hij de eigen tijd te beschrijven, wanneer hij verachtelijk de zelfmoordhause, het sentimentalisme, de geroerdheid van Feith om de wurmpjes aanraakt. En de revolutie komt ook nog aan de orde - die sub specie aeternitatis ook niets lijkt op te lossen. De laatste alinea van het manuscript moet misschien verstaan worden als een hint in de richting van Kant, die beweerde dat kennis van de fainomena nog geen kennis van de noumena opleverde. Maar blindheid lijkt een essentiële karaktertrek van het menselijk ras te zijn. De ons geschonken of ontmoete werkelijkheid schijnen wij niet te kunnen lezen en meestal willen wij die ook niet lezen. In dit opzicht vertoont deze satire verwantschap met Swifts *Tale of a tub*, waar de inhoud van het testament van de vader door de drie zoons systematisch aangepast wordt aan de eigen egoïstische behoeften: allegorie voor het in alle eeuwen perverteren van de waarheid door de mens.

Inmiddels is het wel duidelijk dat Kinker, práktisch gezien, heel goed op de hoogte was met het probleem hoe blinden zich kennis verwierven. Zijn aandacht voor het blindenvraagstuk moet waarschijnlijk in verband gebracht worden met zijn algemeen wetenschappelijke interesse voor het vraagstuk of en hoe er werkelijke menselijke kennis kan zijn: hoe wordt zij tot stand gebracht; welke voorwaarden zijn daaraan verbonden; representeert onze kennis inderdaad 'waarheid'? Reden waarom hij ook gebiologeerd werd door de leer van Kant; reden ook waarom hij later een inleiding tot de algemene taalwetenschap zou publiceren, waarin hij onder meer kennis ziet als opgebouwd uit een zin(tuig)lijke en een verstandelijke component¹⁷². Juist wat het zintuiglijke aangaat, kunnen blinden natuurlijk een toetssteen zijn voor het kennisonderzoek. Daarom was ook al Diderot in hun situatie geïnteresseerd.

Dit alles biedt een achtergrond die een redelijke verklaring geeft, waarom wij Kinker kort na zijn intrede bij de vrijmetselarij zo snel betrokken zien raken bij de oprichting van een Instituut tot onderwijs aan blinden, en waarbij hij toch on-

danks zijn - om 'politieke' redenen - bedanken voor het commissariaat in 1807, lang inhoudelijk betrokken bleef gezien zijn in het begin van deze paragraaf geciteerde cantate uit 1817.

Ondanks de impasse ontstaan door het bedanken van de vier (inclusief Kinker) op 24 juni 1807, bleef er in Amsterdam toch geijverd worden voor de oprichting van het blindeninstituut. Op 13 november 1808 zou de oprichting een feit worden. Een enkele keer voordien valt nog de naam Kinker.

Van de zijde van het hoofdbestuur schijnt voorlopig geen actie genomen te zijn. In Amsterdam spoorde de vergadering van gecommiteerden op 9 november 1807 de vier afzonderlijke loges aan hun leden in financiële steun te interesseren. In een gedrukt schrijven aan La Charité¹⁷³ wordt geargumenteed dat diegenen die zich beroepen op het licht dat in de Orde straalt, juist ook degenen moeten zijn die blinden moeten helpen: hen die anders verstoken blijven van de voordelen der beschaving, maar die daar wel degelijk vatbaar voor zijn. Bestaan er niet begaafde blinden, als de dichteres Petronella Moens en in Amsterdam de toonkundigen Brachthuyser en Boursse? Als *Het land der blinden* echoënd wordt geconstateerd

hoe ongelijk veel fijner derzelve gevoel is in de toppen der vingeren; hoe veel naauwkeuriger zij dikwerf hooren en oordeelen, omdat hunne aandacht door de duizende voorwerpen, die ons omringen, niet wordt belemmerd, en hoe geschikt zij inderdaad zijn voor elk doelmatig onderwijs.

Misschien werd de zaak, vreemd genoeg, vergemakkelijkt door het overlijden van Deiman in de nacht van 14 op 15 januari 1808. Later in het jaar zou Brouwer - notabene hij, een van de vier! - nadat kennelijk hoofdbestuur en Amsterdam in een niet al te duidelijke worsteling om beider posities bij de oprichting beland waren, nogal bitter aan grootmeester Bijleveld schrijven (op 3 oktober): de Amsterdammers kunnen de zaak van het Instituut wel doorzetten - mits niets vaststellend maar alles voorstellend. Wat ze nu doen, vertraagt alleen de zaak. Men wijt dat aan ons (het hoofdbestuur), omdat men er zich niet van bewust is

dat (onder ons!) de overledene Broeder Deiman, door een' kwalyk geplaatste glory-zucht, alles in de war heeft geholpen; hetgeen, mijns bedunkens, nu de oorzaak is, dat *Kinker* en *Le Fèvre* volstrekt niet tot de Directie te bewegen zijn.¹⁷⁴

Hij, Brouwer, gaf overigens toe niet volstrekt neutraal te zijn in de zaak van het Instituut; hij verschilde van mening met 'Amsterdam' en ook met Holtrop zelf. - In ieder geval impliceert Brouwers schrijven dat Kinker herhaaldelijk door het hoofdbestuur gepolst is tóch in het bestuur van het instituut plaats te nemen. Evenwel is het best mogelijk dat hij de reden van Kinkers eerste bedanken verkeerd inschatte: Kinker had per slot van rekening een heel aparte relatie met Deiman. Ook was Kinkers belangstelling voor het blindenonderwijs, zoals uit zijn boven besproken teksten mag blijken, bepaald niet iets toevalligs of iets waartoe hij door Deiman aangespoord moest worden. Ook in 1808 blijkt dat weer. Op 20 juni legde namelijk Holtrop, gesteund door Vrolik, nieuwe plannen voor aan de Amsterdamse

vergadering om de oprichting te realiseren¹⁷⁵, omdat de landelijke vergadering iets eerder in gebreke gebleven was definitieve stappen te zetten. Die 20e juni koos Amsterdam een commissie. Zij had als taak binnen veertien dagen rapport uit te brengen en druk uit te oefenen op het hoofdbestuur om nu eens snel *maatregelen* te nemen. Die commissie bestond uit Konijnenburg, Holtrop, Hagen en Kinker: de 'zware' jongens dus. Op 4 juli berichtte deze commissie dat de grootmeester (op 30 juni) gunstig op al hun voorstellen had gereageerd. Er werden nu nieuwe commissarissen benoemd. Maar bij hen bevond zich niet: Kinker. Voelde hij zich overbelast? Diezelfde dag nam hij namelijk wel een nieuwe, uiterst belangrijke opdracht aan (zie p. 293).

Hoewel zich nog een groot aantal ontwikkelingen zal voordoen, lijkt het mij niet relevant deze nog uitgebreid te vermelden: Kinker is er immers niet meer bij betrokken. Holtrop zou de grote man worden, die in de beginjaren het instituut leidde (op 29 oktober 1808 liet hij bij het hoofdbestuur nog zijn "primitif recht van eigendom" vastleggen).

Maar zeker is vast te stellen dat in de jaren die de eigenlijke stoot gaven tot de oprichting, in de jaren waarin de ideeën gevormd werden, Kinker een rol van belang moet hebben gespeeld. Brouwer en Le Fèvre zijn waarschijnlijk van minder belang geweest. Brouwer was de secretaris, de administrator, die in verschillende besturen tegelijk zat: een bestuurlijk doorgeefluik. Zoals uit zijn eigen woorden blijkt, zat hij niet eens op één lijn met 'Amsterdam'. Le Fèvre is vermoedelijk de benodigde Vierte im Bunde. De aanjagers zullen Deiman, Holtrop en Kinker zijn geweest. Deiman de eerste die blindenonderwijs practiseerde; Holtrop die iets soortgelijks voorstond en die uiteindelijk ook werkelijk het instituut opzette, na in eerste instantie op de achtergrond gebleven te zijn; Kinker, die veel vroeger en om andere redenen het blindenprobleem bestudeerd had, die graag zijn medewerking wilde geven, óók op bestuurlijk niveau, althans in het begin; terwijl zijn belangstelling ook in later jaren onverminderd bleef.

Dat laatste blijkt niet zozeer uit het feit alleen dat hij regelmatig zijn contributie van f 3,- per jaar bleef bijdragen¹⁷⁶. Op 24 oktober 1810, toen hij voorzitter van de derde klasse van het Koninklijk Instituut was, accepteerde hij een uitnodiging het examen van de blinde kwekelingen bij te wonen¹⁷⁷. Die openbare examens waren nogal gebeurtenissen; niet alleen het Koninklijk Instituut, maar ook organisaties als 't Nut¹⁷⁸ en natuurlijk de Orde zelf werden uitgenodigd. Bekende dichters droegen hun steentje bij, zoals in 1814 Loots¹⁷⁹. Kinkers cantate uit 1817 is al genoemd. Misschien kreeg Kinker persoonlijk wel elk jaar een uitnodiging. Een invitatie van 10 oktober 1815 aan hemzelf is in ieder geval bewaard¹⁸⁰.

Mogelijk heeft Kinker ook tijdens zijn Luikse periode contacten gehad met het daar in 1823 begonnen *Institut royal des sourds-muets et des aveugles*: een privé-instelling door J. Henrion opgericht. Dat schijnt ook wel af te leiden uit het verzoek dat Kinker 10 september 1826 aan koning Willem I richtte om ene J.B. Pouplin, onderwijzer aan dat instituut, aan de aandacht van de koning aan te bevelen:

een onderwyzer, wiens bekrompen dienstloos voor de waarneming van dezen

post, in vergelijking met zijne bekwaamheid in het geven van onderwijs aan deze Ongelukkigen, misschien eenige aanspraak mag maken op het goedgunstig aandenken Uwer Majesteit.¹⁸¹

Vice-voorzitter van datzelfde instituut was kapitein H.N. Bouhtay, een militair met onderwijsbelangstelling. Hij was een goede kennis van Kinker, met wie hij ook correspondeerde¹⁸². Een onderzoek naar eventuele betrekkingen die Kinker met dit instituut had, zou misschien niet vruchteloos hoeven te zijn.

Alles bijeen genomen mogen we wel spreken van een essentiële en blijvende belangstelling van Kinker voor het blindenonderwijs.

4. Kinker en La Charité II

Ik keer terug naar La Charité in 1806 en Kinkers wedervaren in zijn eigen loge. In dit jaar zou hij een zaak aan de orde stellen, die voor hemzelf en de Orde uiteindelijk van groot gewicht zou blijken te zijn. Kinkers 'politieke' lijn zou door zijn ervaringen in deze kwestie voor lange tijd bepaald worden. Dat is niet rechtstreeks aantoonbaar; maar het lijkt mij afgeleid te kunnen worden uit Kinkers positie en keuzes in latere jaren.

Het eerste spoor van de kwestie is te vinden in de notulen van de officiersvergadering van La Charité van 16 maart 1806. In die vergadering meldde de achtbare meester (Holtrop), dat hij een "adres" van zijn broeders Kinker en Gartman had ontvangen, dat hij niet zou voorlezen omdat dit direct aan de loge als zodanig was geadresseerd; maar dat in een volgende vergadering daarover gediscussieerd zou moeten worden. Dat gebeurde evenwel niet; althans, op bestuursniveau zou de discussie pas 28 augustus plaatsgrijpen. De brief zal waarschijnlijk in de loge zelf voorgelezen zijn. De hele zaak is niet altijd gemakkelijk te volgen, juist omdat de notulen van de gewone vergaderingen van de loge voor deze jaren ontbreken. De zaak was, dat Kinker en Gartman scherp protesteerden tegen het feit dat er joden afgewezen werden, simpelweg wegens hun joods-zijn. Hun schrijven is zó belangrijk, zowel wegens de opvatting van Kinker over de ideale vrijmetselarij, als om de aangehaalde zaken en de latere consequenties, dat ik niet aarzel dit schrijven¹⁸³ vrijwel in zijn geheel te citeren:

Beminde Broeders!

Zo het waar is dat onze Orde de oppervlakte van de planeet welke wij bewoonen als één vaderland, en alle mensen als broeders van één huisgezin beschouwt; zoo het wereld burgerschap haar hoogste beginzel is en onze loges de scholen zyn, waarin deze verheven leer, met meer klem dan elders gepredikt wordt; dan voorzeker moeten de ondergeschrevenen zich verwonderen, dat er nog hier en daar loges gevonden worden, waar in sommige Godsdiensten den toegang ontzegd wordt tot het algemeene Altaar der Menschheid. In het bijzonder (dit mogen zij niet ontveinzen) hebben zij met leedwezen vernomen, dat ook die loge, waar van zij huis-

houdelijke medeleden zijn, van deze dwaling (men verschoone deze broederlijke openhartigheid!) niet geheel kan vrijgesproken worden; en dit moest Hun des te meer in het oog vallen, daar [...] La Charité zich, buiten deze afwijking, zederd zoo lang en met zoo veel recht den naam eener verlichte Loge heeft waardig gemaakt. Hoe toch kan zij het met hare algemeene beginzelen overëenbrengen, dat - volgens eene harer huishoudelijke wetten, welke toch met de algemeene wetten der Orde niet mogen strijden - die genen onzer Natuurgenooten, welke tot het kerkgenootschap der Joden behoren, in onze Loge noch tot [vrijmetselaars], noch, wanneer zij zulks reeds mogten zijn, tot effective leden van dezelve mogen aangenomen worden? Zulk een wet is niet alleen strijdig met de inrichting en de stilzwijgende voorwaarden van de bedoeling onzer algemeene Maatschappij, maar zij strijdt ook bovendien met de uitdrukkelijke voorschriften van de Constitutie aan welke deze [...] Loge haar aanwezen verschuldigd is, en tegen het besluit van de groote Loge der Bataafsche Republiek dienaangaande genomen.

Of is dit alles niet overtuigend genoeg? Zijn de woorden, voorkomende in de Inleiding voor het Algemeene Wetboek "Wij reiken de hand van broederschap toe aan allen, die aan een Opperwezen gelooven en deszelfs dienst eerbiedigen, die verdraagzaam zijn jegens alle menschen" klanken zonder betekenis? Was het den stelleren dezer Inleiding geen ernst, toen zij aldaar uitriepen te wenschen, dat het geheele menschdom tot één huisgezin, tot kinderen van éenen vader mogt gevormd worden! Daar bij voegende "dat zij tot ons toetreden die alzo gevoelen!" Bestaat er een graad (welke ondergeschevene nog niet uitwendig bezitten) waar door niettegenstaande deze openlijk erkende waarheden, de verheven Orde [...] tot het genootschap eener vermomde secte, tot een kerk van loutere partijgangers vernederd wordt? Verre zij het van de Ondergeschrevenen, dat zij zulks zouden vermoeden, veeléer houden zij zich van het tegendeel ten volle overtuigd. Dat althands houden zij voor ontegenzeggelijk, dat, wanneer de Orde der Rozenkruisers, die in onbeschaafde tyden, de leere van den Apostel Johannes als de allegorie eener hoogere verlichting beschouwden - hunne broederlijke mistieke maaltijd aan allen zonder onderscheid aanboden, die zich bij hen deden inwyden - de zevende graad, welke de [vrijmetselarij] van hen ontleende, in verlichtere tyden, ten allerminste genomen, geen mindere in der orde onwaardigere betekenis kan hebben; waarom de Ondergeschrevenen dan ook vaststellen, dat zij, die de zevende graad, niet slechts wat de schors maar ook wat de kern aangaat, bezitten, zulke bekrompen begrippen daaromtrent niet zullen koesteren. - Niet op het Kerkgenootschap waartoe zij toevallig door het lot der geboorte behooren, maar op de deugdzame en verlichte denkwijze der aannemelingen moet voornamelijk gelet worden, zoo wel bij de Christenen als bij de Joden: en deze laatste, althans, mogen met reden geacht worden, voor een groot gedeelte hunne vooroordeelen ter zijde gelegd te hebben, wanneer zij zich der orde aanbieden, waarvan vrij algemeen bekend is, dat Johannes de dooper als zinnebeeldige Patroon erkend wordt; en dit toch is in den eersten graad geen geheim.

Het is om deze redenen dat de Ondergeschrevenen het zich veroorlooven aan de Achtb. Loge La Charité het voorstel te doen

"Om de wet of resolutie dezer [loge] waar bij bepaald is, dat geene Joden bij haar gerecipieerd of tot effective leden kunnen aangenomen worden in te trekken en buiten effect te stellen".

Als [vrijmetselaren] achten zij zich verplicht hier op aan te dringen en als leden

der Loge hopen zij, dat La Charité naieverig genoeg zal zyn op haren verkregen roem, om deze toevallige vlek niet langer op haar anders zoo rein en verlicht gewaad te duldten.

Zij noemen zich welmeenende broederliefde, maar tevens in den waren en onveranderlijken geest der wereldburgerlyke orden door het volmaakte getal [Johannes Kinker / Hendrik Gartman].

Het adres was gedateerd: 1 maart 1806. - De kwestie is overduidelijk: La Charité had geweigerd iemand van joodse origine in haar midden op te nemen. Voor Kinker, gewend zich in deze zaken zeer rechtlijnig te gedragen (in Felix bijvoorbeeld) was het aanleiding geweest deze zaak zo principieel mogelijk uit te vechten. Ik weet niet of het voor hem een schok geweest is juist hier opnieuw geconfronteerd te worden met het onderhavige probleem: hier waar de hem na aan het hart liggende broederschap der mensen beleden werd of moest worden; door hem zo in zijn speeches, liederen en wat al niet benadrukt, sinds zijn opname. Misschien is er dan ook enige ironie terug te vinden in de passus aan het begin van de brief, waar de schrijvers stellen dat in de orde het wereldburgerschap het hoogste beginsel is, en dit daar "met meer klem dan elders" gepredikt wordt. Bedoelen zij: nu ja, het bleek slechts een gradueel, een kwantitatief verschil te zijn? Als het, in dit soort gevallen, erop áankwam?

Het hoeft niet zo te zijn, dat de man die aan de poort klopte door Kinker en/of Gartman zelf voorgesteld is. Daar is niets van bekend. Blijkens de latere discussies¹⁸⁴ lijkt het te gaan om Isaac da Costa Athias¹⁸⁵.

Nu was het althans in Nederland zeker niet zo, dat daar vanaf de achttiende eeuw joden principieel uit de vrijmetselarij geweerd werden (in Duitsland bijvoorbeeld was dat tot ver in de negentiende eeuw wél het geval), al zijn er af en toe tekenen van de gebruikelijke bezwaren en al was het voor de joden van Hoogduitse afkomst moeilijker opgenomen te worden dan voor die van Portugese afkomst. Tot zover vertoont zich hier het bekende historische patroon¹⁸⁶. Van de oudste loge (1735) waren vijf joden lid, waarvan twee in het bestuur zitting hadden. In 1756 bestond er te Amsterdam een joodse loge, overigens buiten het groter verband der orde¹⁸⁷. Tussen 1757 en 1765 waren er joden actief in de Amsterdamse loge De Resolutie en tussen 1775 en 1782 in het Amsterdamse Concordia vincit animos. Hier betrof het sefardische joden van gegoede afkomst. De omwenteling van 1795 veroorzaakte dat sindsdien ook meer joden van azijkenazische herkomst om toelating verzochten. Op 1 april 1805 vroegen zij zelfs een eigen loge in Amsterdam te mogen oprichten, omdat hun spijswetten niet toelieten dat zij in andere loges aan de tafelloges deelnamen¹⁸⁸. - In Amsterdam zouden de loges La Paix en La Charité de laatste zijn (in 1817), die voor joden opengingen. Daarop kom ik nog terug.

In de praktijk zijn er situaties, waaruit blijkt dat de zaak niet zo moeilijk hoefde te liggen, ook als een loge zelf geen joden als leerling opnam. Men nam dan wél broeders op (joden, in dat geval), die elders al opgenomen waren. Al kan dat met de restrictie zijn dat zij nooit in enige bestuursfunctie gekozen zouden mogen worden. Dit laatste doet zich voor bij La Bien Aimée in 1793¹⁸⁹.

Maar nu de ontwikkeling in La Charité. Kinker en Gartman stellen terecht dat niet-toelating in strijd was met de algemene principes van de broederschap en met de geest van het algemeen wetboek. Zij bestrijden daarom dat de huishoudelijke wet waarop de afstemmers zich baseerden, gehandhaafd kan worden¹⁹⁰ en stellen een alternatief voor. Waar de schrijvers over aarzelen, is iets, wat pas in het verloop der discussie écht duidelijk zal worden: of er namelijk een hogere graad is - de schrijvers spreken over het rituaal der rozenkruisers, de zevende graad: dus over iets hogers dan de bekende eerste, tweede en derde graad van leerling, gezelschap en meester - waar zij niet mee bekend zijn, en die toelating onmogelijk zou maken. Maar, zo stellen zij uiterst koel en hard vast, mócht dat het geval zijn, dan zou zulks impliceren dat de vrijmetselarij zich daarmee devalueerde tot een secte en dat aan de idealen van algemene broederschap kennelijk geen recht gedaan werd. Zij geloofden en verwachtten dan ook niet dat dit inderdaad het geval zou zijn. Onuitgesproken en onweerlegbaar is hun conclusie: geen werkelijk vrijmetselaar kan, gezien de beleden principes, de toegang aan joden weigeren, alleen omdat zij joden zijn. Slechts de morele statuur van de aanneming telt.

Hier viel geen speld tussen te krijgen en tot zover zullen de meesten in La Charité het wel met Kinker en Gartman eens zijn geweest. Er blijkt niets van oppositie op grond van directe groeps-vooroordelen. Maar er zal - en dat is iets waar Kinker en Gartman op dat moment niet van op de hoogte konden zijn, al spreekt hun brief toch wel enigszins dat vermoeden uit - iets blijken te zijn in het rituaal van de hogere graden, wat door een aantal bezitters van die hoge graden beschouwd werd als zózeer niet voor belijders van de joodse religie acceptabel, dat zij het om die reden wijzer vonden een barrière op te werpen. Deze zaak zal ik, in diverse archivalische schuilhoeken zoekend, proberen enigermate tot klaarheid te brengen.

Op 21 mei 1806 lijkt er in de loge gedebatteerd te zijn over het adres van Kinker en Gartman. Dat leid ik af uit een onbekende brief van de beroemde Paulus van Hemert, op die dag gedateerd¹⁹¹. Omderville van het belang van de kwestie, de naam van Van Hemert, en ter illustratie van de wijze waarop de 'groep-Kinker' in de orde samenwerkte - het zal geen verbazing wekken dat Van Hemert zich volledig achter de brief Kinker/Gartman opstelde - moge ik ook deze brief aan La Charité vrijwel geheel citeren:

Geliefde Broeders

Daar ik heden avond uwe vergadering niet kan bijwoonen, neem ik de vrijheid, om mijn advies, rakende het al of niet toelaten der Joden tot effective leden deezzer achtbare Loge [...] schriftelijk uittebrengen.

Dit myn advies stemt volkomenlyk overeen met het voorstel gegeven 1 Maart dezes Jaars, en strekkende om het onbestaanbare en dwaaze aan te toonen, dat een orde, waar van waereldburgerschap de ziel uitmaakt, een zekere Classe van menschen zou buiten sluiten, *alleen daarom*, omdat zij eenen vorm van godsdienst verkiezen, die van den Christelyken verschilt.

Deeze voorstellers, Broeders, betuigen verwonderd geweest te zyn over deezze onbestaanbaarheid en wie onzer verwondert zich niet met hen dat vrye Metzelaa-

ren één ogenblik over dit onderwerp zouden kunnen aarzelen? ik voor my weet niet waarover ik my meer hebbe te verwonderen, of dat er in onze achtbare loge ooit eene huishoudelyke wet, zoo strydig met de algemeene wetten en met den karakteristieken geest onzer orde, heeft kunnen stand grypen; of dat men zwak genoeg geweest is, om zulk een wet eenen zo langen tyd, tot op den huidigen dag te laten bestaan [...].

Dat wy dan ons haasten, Broeders! om deeze ongerymdheid te doen ophouden, en regt te doen aan die geenen, die wy, tot dus verre, zeer ten onregte van ons hebben afgestoten, wanneer zy ons als waereldburgers wilden naderen. onze Loge sta voortaan, voor *al wat waarlyk mensch* is open: om het even, welk eenen vorm van godsdienstige aanbidding men voor zig zelven den besten keure. waarom zouden Joden niet zoo wel als Christenen aan den Waereldburgerlyke maaltijd van de orde der Rosenkruisers deel kunnen neemen? moet niet de uitlegging van elk byzonder Symbolum aan 't geweten van elk Br[oe]der Vrijmetselaar worden vrygelaten, mits men in het groote doel der orde eenstemmig zy, en rusteloos werke aan de veredeling en verlichting van 't menschdom? Zyn er onder de Joden niet veel rechtschape en edele mannen, met welke wy in den geest hartelyk vereenigd zyn, en die wy ons tot eere zouden rekenen Broeders te noemen? is het onze pligt niet het getal van deezen te helpen vermeerderen? en welk middel is ter veredeling onzer Joodsche medemenschen geschikt, dan hen als menschen die met ons dezelve natuur deelachtig zyn, overal te vereeren, en den toegang tot onze Loges voor hun, evenals voor andere rechtschapenen gelyklyk open te zetten. Dat dan geene gemaakte zwarigheden die de kleingeestigheid, het belang, de styfhoofdigheid zoo gereedlyk by der hand hebben, ons te rugge houden, om de huishoudelyke wet [...] terstond af te schaffen. Kieschheid ja dese kan ons in de aanneming van nieuwe leden, nooit genoeg ter harte gaan. Doch laat ons dese kieschheid toch nooit zoeken in den Godsdienst, dien deze of die toegedaan is; neen! maar in de onbevleetheid des harten, door zuiverheid van zeden, naar buiten herkenbaar. Elk braaf man die tot ons komt, zy ons even welkom: maar ook de *brave alleen*, wiens gedrag niet voor het tegendeel beslist, hy moge voor het overige Jood of Christen zyn, een rechtsschapen Jood, die onze Broeder worden wil (gelyk hy het reeds als Mensch door den band der natuur is) toont voor hogere verlichting vatbaar te wesen, en niet te schromen, den weg daar toe in te slaan; waarom dan zouden wy onze hand langer terugge trekken en den geest onzer edele orde, zo wel als onzen pligt, verzaaken.

Uit hoofde dan van het een en ander conformeer ik my volkomelyk met het ingeleverd voorstel, en stelle ik aan de A. Loge La Charité voor om de wet in quaesti in te trekken, en voor immer af te schaffen als geheel strydig met den geest onzer orde en de uitdrukkelijke voorschriften onzer constitutie.¹⁹²

Is Van Hemert enigszins rhetorisch? Hij 'spreekt' misschien als de redenaar van de loge. Maar traditioneel fungeerde de redenaar als het 'geweten' van de loge (hij mocht zelfs de voorzittend meester ter verantwoording roepen). Uit zijn schrijven blijkt, dat de oppositie zich beriep op bezwaren van christelyk-religieuze aard. Zij meende, dat het symbolische behorend bij de graad der Rozenkruisers niet acceptabel (of toegankelijk) was voor belijders van de joodse religie. Blijkbaar is dat het probleem betrekking hebbend op een hogere graad, waar ook Kinker en Gartman op doelden.

De uitslag van het besprokene op de vergadering van 21 mei was niet aan twijfel onderhevig. Op 23 mei stelde Kinker¹⁹³ namelijk een "Kennisgevende Voordracht aan de Groote Loge der Bataafsche Republiek en derzelver onderhoorige Colonien & Landen" op, die door Gartman mee ondertekend werd. Het was een protest: Kinker en Gartman zochten het hogerop. Ook dit stuk is te belangrijk om niet citeren; het is in dit verband wel het laatste.

Toen de Ondergeschreevenen het voorstel, waarvan het geënnexeerde een Copie is, aan hunne loge La Charité aanboden, konden zij onmogelijk voorzien, dat hetzelfde, tegen alle gezonde begrippen onzer orde aan, door eene meerderheid van stemmen van de hand zou worden gewezen; zoo zij zulks hadden durven vermoeden, zouden zij zich voorzeker met voorbijgang van hunne Loge, zelve, terstond aan Ul. vergadering vervoegd hebben: dewijl eene huishoudelijke wet, of, gelijk hier het geval is, een stil berusten in een oud gebruik, waar bij deze of gene Godsdiensstige Gezindheid van de broederschap der Vrye Metzelaren willekeurig geweerd wordt, regelrecht in druischt tegen den aart en het wezen van onze verlichte en wereld burgerlijke orde; en dus klaarblijkelijk in de termen valt, van het 75ste artikel der Algemeene wetten der Broederschap in deze landen, in den jare 1798. vastgesteld, bij welk artikel alle zoodanige reglementen en bijwetten, als geene verbindende kracht hebbende, worden aangemerkt; in welk geval het dus aan de groote Loge staat, zulke ergerlijke en der orde ontëerende misbruiken, dadelijk en alleen door hare tusschenkomst te doen ophouden.

Te meer waren de Ondergeschreevenen verwonderd, dit hun voorstel door de meerderheid verworpen te zien, daar bij de stemming over het zelve, *noch* tegen de redenen, waarop hetzelfde gebaseerd is, *noch* tegen de hieraan mede geënnexeerde missive van den Br.: Paulus van Hemert, *noch* tegen de mondelinge Allegatiën van andere, met de Ondergeschreevenen eensdenkende, leden dezer Achtb. Loge, door de tegenstemmers iets het allerminste ter wederlegging van de daarin voorgedragen motiven, in het midden is gebracht; - waar door het dus den Ondergeschreevenen moest voorkomen, als of, in dezen, geene menschlijke dwaling of eigenlijk gezegd verschil van meeningen, neen maar alleen de ongelukkige invloed van een blind vooroordeel, de kleine meerderheid der toen tegenwoordige leden (staande de stemming 13 tegen 12.) in het uitbrengen hunner stemmen bezielde.

De ondergeschreevenen veroorlooven zich deze voordracht slechts in de vorm eener kennisgeving te doen, als betreffende een onderwerp, waarop, als te voren reeds door deze groote Loge beslist zijnde, geen herhaald besluit behoeft te vallen, doch wel een herinnerend aanschrijven van Ul. groot-achtb.: Vergadering aan de Achtbare Loge La charité, strekkende om haar onder het oog te brengen, dat de boven bedoelde huis houdelijke wet, waar bij de Joden niet slechts als leden, maar ook als recipiendaires en dus als kinderen dezer Loge afgewezen worden, nul en krachteloos is.

Deze vermanende maar ook (des noods) bevelende herinnering van deze groot-Achtb. Loge te gemoet ziende, hebben de Ondergeschreevenen het voorrecht zich met ongeveinsde broederliefde te noemen [Kinker/Gartman].

Een brief nog vol verbazing en niet zonder enige bitterheid! Weinig zaken zijn inderdaad zo terneerdrakkend, als, wanneer men een moreel vanzelfsprekende

zaak tijdens een vergadering verdedigt, men niet tegengesproken maar tijdens de stemming met minieme meerderheid verslagen wordt. Zulks leidt tot razernij en tot gevoelens van achterdocht over de mentale make-up van de vergadergenoten. - De brief lijkt overigens niet verzonden te zijn¹⁹⁴. Mogelijk was dit het gevolg van overleg en de afspraak, dat de hele zaak (die ook Holtrop, die tot de voorstemmers behoorde, en anderen, verrast schijnt te hebben) in een nieuwe vergadering doorgenomen zou worden. Het hoofdbestuur zou er niet dan zijdelings bij betrokken raken¹⁹⁵.

Op 28 augustus volgde namelijk een aparte vergadering van de officieren van de loge¹⁹⁶, waarin gediscussieerd werd over het beslotene in een nóg eerdere vergadering, te weten die van 20 augustus, van de loge als geheel. De notulen van de gewone loge voor deze periode konden niet meer achterhaald worden. Voor wat er daar gebeurd is, moeten we op de officiersnotulen afgaan. Het blijkt dat men in de officiersvergadering de redenen zou nagaan (volgens resolutie in de logevergadering genomen), waarom de broeders G. Vrolik, P. Saraber, A. Detenon, G. Ferguson, J. Tenaud en C. Du Bois zwarte boontjes hadden gegeven (dus: negatief hadden gestemd) bij het balloteren van de voor affiliatie voorgestelde Isaac Da Costa Athias. Men zou hieruit kunnen concluderen dat er onder druk van Kinker op de 20e een nieuwe stemming had plaatsgevonden; of anders, dat de loge in haar geheel aangedrongen had op een principiële uitleg van het gedrag van de tegenstemmers (in een voor die uitleg wat geëigender omgeving). Duidelijk is trouwens, dat de vijf genoemden (blijkens het tot die graad behorend, en steeds aan hun naam toegevoegd teken) behoorden tot hen die de hoogste graad bezaten: zij waren 'Soevereine Prinsen van het Rozenkruis'¹⁹⁷. Op deze officiersvergadering werd besloten de affiliatie van Da Costa Athias nog in suspensie te houden. Maar Vrolik zou voor de volgende officiersvergadering van 9 september proberen een conclusie van de ampele discussie te formuleren, "om als dan zich bij 't Groot Oosten te adresseeren om volstrekt geen Jooden te admitteeren, tot de Graad van [Rozenkruiser¹⁹⁸]".

9 September komen de officieren weer bijeen. Maar voor het inhoudelijke verwijzen zij naar de notulen van de logevergadering van 17 september (en die notulen bezitten wij niet meer), terwijl verder slechts vermeld wordt de afspraak, dat Vrolik, Saraber en Heimbach over de hele affaire zouden spreken met grootmeester Bijleveld op 19 september, wanneer deze op die dag toch in Amsterdam zou zijn. Het is diezelfde dag, waarschijnlijk, waarop Bijleveld met de provisionele commissarissen (waarbij Kinker) van het blindeninstituut zou spreken en naar aanleiding van welk gesprek 'Den Haag' en 'Amsterdam' enige jaren over de oprichting daarvan zouden gaan touwtrekken.

Over wat er gebeurde op de logevergadering van de 17e, en daarmee eigenlijk ook over de discussies in de eerdere officiersvergaderingen, worden wij wel geïnformeerd via de notulen van het *kapittel* La Charité, waarin met betrekking tot die vergadering staat¹⁹⁹:

Gehoord zijn de zwaarigheden van de Broederen Vrolik, Saraber, Ferguson, Detenon & Tenaud tegen het aanneemen van Liederen den Mosaischen Godsdienst

zijnde toegedaan, tot Broeders Vrije Metselaaren, in 't algemeen, of reeds Elders als zodanig bekend zijnde, tot mede Leden te affilieeren, der Loge La Charité in het bijzonder: is beslooten; Vermits de oplossing derzelve niet is van de competentie dezer Vergadering, deeze zaak te brengen bij het Hoog Eerwaardig Kapittel Nationaal met instantelijk verzoek, dat, zo in 't afleggen van den Eed of beloften, als in het geheele Rituaal van den Graad van *Rose Croix*. zodanige veranderingen mogen gemaakt worden, als strekke kunnen, Om alle gemoeds bezwaaren, van anders denkenden, en mitsdien alle schijn van Eenige Secte te Verbannen en alles te bepaalen tot eene Zuivere Zedeleer, hoedanig elke weldenkende Mensch, van welken Godsdienst dan ook, kan behartigen, en anderen ter navolging voorleggen.

De Br.: C:H: du Bois, mr., geeft voor zich zelven, nog als reeden van non admissie van Jooden tot Vrije Metselaaren, dat hij met deeze Liederen, geene gemeenschap begeerende, de Loge La Charité verkozen had bij zijne Intrede in de Orde, overtuigd zijnde, dat als daar, de zodanige geweerd wierden.

Waar over Eenige discussien zijn geweest, en eindelijk is beslooten om met de Conclusie te wagten, tot na Vrijdag den 19e dezer, als wanneer de Groot Meester Nationaal binnen dese Stad, Groot Kapittel der Opper Graaden zal houden. En 't bovenstaande houden als *Niet* gelezen te zijn.

Hierop volgt nog de aanwijzing van Vrolik en anderen als personen die de zaak met de grootmeester moesten overleggen.

Nu is de kwestie duidelijker. Afgezien van Du Bois, die om in alle tijden verwerpelijke redenen geen contact met joden wilde hebben, was bij de anderen de reden van hun weigering: een zaak van eed en rituaal in zwang bij de Rozenkruisers, bij de hoogste graad. Zij ervoeren kennelijk de bezwaren door Kinker en Gartman gemaakt, als geheel correct en namen op zich om daarom veranderingen te verzoeken bij het Hoofdkapittel - dat wil zeggen het opperbestuur der hoge graden, in de praktijk identiek met grootmeester en grootofficiëren. Deze laatsten bezochten de 19e Amsterdam en zouden met de Amsterdamse afdelingen (kapittels) van de hoge graden een "Groot Kapittel" houden: een uitstekende gelegenheid om over de gewenste veranderingen te spreken. Kinker moet hierin hebben kunnen meegaan; al zal het hem zijn blijven bevreemden dat iets in de hogere graden zódanig de principiële gang van zaken in de 'gewone' vrijmetselarij kon beïnvloeden. Per slot van rekening opereerden de twee organisaties theoretisch gescheiden. Hier zie ik een grond voor zijn latere pogingen een structuur te scheppen, waarin een vereenvoudigd stelsel van 'hoge' graden - die dan ook niet meer als zodanig functioneren - opgenomen is in een maçonniek systeem gebaseerd op zijn eigen opvattingen, met één krachtig bestuur voor het geheel. - Op dit moment van verwarring, had hij zelf die hoge graden niet verworven, op de eerste na. Als gevolg van zijn oppositie zal hij in de gelegenheid gesteld worden de hoogste of rozenkruisersgraad te verwerven, om hem inzicht te geven in de reden waarom anderen tégen de opname van joden gestemd hadden. Maar op dit moment is het wijzer, gezien de vermoedelijk optredende confusie over de diverse nu aan de dag getreden systemen, iets te zeggen over bestaan en inrichting van deze hoge graden.

In de achttiende eeuw was de 'blauwe' vrijmetselarij, van de drie symbolische gra-

den, zelden de enige vorm van vrijmetselarij. Op het continent kwam een massa andere graden en organisaties tot bloei. Het bekendst is een systeem van de zogenaamde (om historische redenen zo genoemde) 'Schotse graden', die zich in het begin in het wilde weg ontwikkelden en die het symbolisch gegeven van de drie symbolische graden verder uitwerkten; hoewel het in de conceptie van de bezitters van deze graden soms zó was, dat de drie symbolische graden slechts voorbereiding waren tot de hogere waarheid, in de 'hogere' of 'hoge' graden tot uitdrukking gebracht. Deze gedachte bleef ook in het begin van de negentiende eeuw bij sommigen aanwezig. Geleidelijk werd een soort ordening in de wildgroei van graden aangebracht. Om het eenvoudig te houden noem ik slechts de meest voorkomende systemen. In de eerste plaats een systeem van 33 graden: de *Schotse ritus*. Dit bestond uit vier klassen: een eerste, van de bekende drie graden. De tweede klasse (de zogenoemde rode vrijmetselarij) liep van de 4e tot en met de 18e graad. De 18e, de laatste en hoogste graad, was die van Soeverein Prins van het Rozenkruis. Na deze klasse van "Kapittel graden" volgde nog een derde en vierde klasse van zogenaamde wijsgerige en administratieve graden, hier verder niet relevant. Een eenvoudiger systeem is de *Rite Français* of *Moderne*. Op de eerste drie, symbolische graden, volgen: 4. Élu (of: Maître Élu); 5. Grand Élu (Eccossais); 6. Chevalier d'Orient (of: de l'Épée) en 7. Souverain Prince Rose-Croix. Deze laatste graden waren de graden die het Nederlandse systeem van de hogere graden vormden, toen Kinker daar voor het eerst mee in aanraking kwam.

Terzake van het belang en nut der hogere graden heeft ook in maçonnieke kring altijd wat reserve bestaan. In deze wirwar was het in de achttiende en begin negentiende eeuw - toen er ondanks een geleidelijke regulering nog steeds nieuwe graden verschenen, en nieuwe 'oeroude' geheimen werden geopenbaard, dikwijls door geesten die meer belang leken te hebben bij het vormen van een eigen entourage en aanhang²⁰⁰ - moeilijk een duidelijke conceptie terug te vinden en een afgebakende weg voor het eigen geestesleven te herkennen. "De Hooge Graden werden spoedig overal verbreid en deden zeker veel goeds, door de meer ontwikkelde vrijmetselaars nader tot elkaar te brengen, maar ook veel kwaad, daar ze onwillekeurig er aanleiding toe gaven dat allerlei, en onder deze zeer onmaçonnieke, dingen met de Vrijmetselarij in verband werden gebracht. Veel goed, omdat ze het ware en schoone, dat in de geestelijke ridderorden van den ouden tijd verborgen lag, ook met nieuw leven bezielde; veel kwaads, omdat ze vaak aanleiding gaven tot dweeperij van allerlei, niet altijd onschuldigen aard", zegt Carpentier Altling in 1884²⁰¹. Sprekend over de groei van de vrijmetselarij in de zuidelijke Nederlanden karakteriseert de kenner H. de Schampheleire het verschijnsel als volgt:

De centralisatie van de vrijmetselarij in onze gewesten werd niet het minst bemoeilijkt door een ware chaotische *escalatie van 'hoge' graden*, waaruit diverse rivaliserende ritussystemen ontstonden die leidden tot fractionistisch gekrakeel en secte-achtige groupuscule-vorming.

Deze gloednieuwe graden die steeds in aantal toenamen, waren (meestal) continentale creaties van individuen of groepen. De graden stelden zich boven, naast of tegenover de traditionele graden- en functiehierarchie, met als resultaat het ontstaan

van ware *polyhiërarchiën*. Deze hoge-gradenvrijmetselarijen kenden zeer uiteenlopende en vaak schilderachtige graadsthema's en scenario's. Talrijke 'hoge' graden kwamen neer op ware *bijbelse feuilletonromans of toneelstukken* waarin een soms complete vrije-fantaserende - interpretatie van de Heilige Schrift hoogtij vierde en een buitenkerkelijke theologie werd geformuleerd. Ze zijn het produkt van een incongruentie tussen de officiële godsdienstigheid van een conventioneel christendom [...] en een diepgaandere individuele beleving van de religie. Daarnaast waren er ondermeer nog (conservatief-feodale) '*Riddergraden*', waarin men soms de kruistochten nog eens wilde overdoen. Men kwam er tot pseudoridderschappen waar de sociale mimesis voor de aristocratische topklasse bijzonder merkbaar was. [...]

Sommige 'hoge' graden fungeerden een tijdje als 'topsuccesgraden' om daarna gepasseerd te worden door nieuwe creaties. De graad die zich in onze gewesten het langst aan de top gehandhaafd heeft, was de maçonnieke '*Rozenkruisgraad*'.²⁰²

Die graad handhaaft zich trouwens heden ten dage nóg als topgraad binnen de Nederlandse 'Orde van Vrijmetselaren onder het Hoofdkapittel in Nederland', die in de rode graden werkt: een organisatie die nog steeds onafhankelijk is, hoewel doorgaans personeel verbonden met de symbolische vrijmetselarij. Die situatie bestond ook al in Kinkers dagen. - Uit het voorgaande blijkt opnieuw - ik heb al eerder in die richting gewezen - dat er zoiets als 'flanken' of stromingen bestonden in de vrijmetselarij. De gewone, symbolische vrijmetselarij kan niet zelden (als dat geoorloofd is) met het epitheton 'progressief' gekenmerkt worden. De belangstelling voor de hoge graden daarentegen heeft soms conservatieve wortels. Blijkens de legenden bij die graden behorend is vaak een christelijke belangstelling of preoccupatie aanwezig. Binnen dat kader is Kinkers verrassing te plaatsen, toen hij zich geconfronteerd zag met het verlangen en de wil van sommigen, bepaalde groepen uit de loge te weren en wel om redenen hem in het begin niet geheel duidelijk maar kennelijk samenhangend met symbolen en teksten van de hoge graden, in casu het ritueel van de Rozenkruisers.

Zonder vooruit te lopen op Kinkers opvattingen in deze zaak, moge ik mij nog één citaat veroorloven, waarin het maçonnieke testament uit 1796 weergegeven wordt, van de prins Charles-Joseph de Ligne (1735-1814), die lid was van Gentse, Bergense en Brusselse loges²⁰³:

Ik weet niet goed hoe het thans de vrijmetselaren in de wereld vergaat. Ze hebben hoogten en laagten gekend [...]. Wanneer de vrijmetselarij in goed gezelschap verkeert (wat spijtig genoeg eerder zeldzaam is) dan wijst alles in de richting van weidijver, kennis, vermaak en voortreffelijke pretpartijen. Het maçonniek lidmaatschap vereist welsprekendheid, een sterk geheugen, tegenwoordigheid van geest, dapperheid van het lichaam en van de geest, zachtzinnigheid, geduld, gematigdheid, soberheid, voorzichtigheid, liefdadigheid, generositeit, liefde voor de evennaaste, verbeelding, een krachtige stem, gediensdigheid en opgeruimdheid [...]. Wanneer we naar de - misschien hersenschimmige - oorsprong van de vrijmetselarij teruggrijpen, dan worden we geconfronteerd met de Kabbal-Wetenschap van de Joden, vervolgens met de Kennis van de Bouwkunst en tenslotte met de pas-

seerwoorden van de arme Tempeliers. Misschien klimt de oorsprong van de vrijmetselarij zelfs op tot meer abstracte en nuttiger wetenschappen, zoals de Wetenschap der Getallen. Of gaat ze terug op de Wetenschappen die de Egyptenaren in hun piramiden verborgen. Zonder twijfel zit het Alchemistische 'Magnum Opus' er ook voor iets tussen. Mogelijk ook de Universele Geneeskunde of nog duizend ontdekkingen in de toekomst. Bewonder de mysteriën! Raad en herken de mysteriën. Of doe helemaal niets. 't Is zoals U zelf verkiest. [De prins als voltairiaan²⁰⁴ een fervent tegenstander van 'hoge' graden vaart vervolgens uit tegen de zeer christelijke 'Ridders van het Rozenkruis':] De Rozenkruisers, deze vermeende kleine Magiërs, hebben de hele zaak verknoeid. Een aangename en lovenswaardige instelling veranderde in een ridicul en gevaarlijk genootschap dat uiteenvalt in twee groepen, namelijk de foppers en gefopten.

Kinker stond misschien niet zo sceptisch als de prins tegenover de vrijmetselarij wat zijn geloof betreft in de hier verborgen oude kennis. Ook dacht hij waarschijnlijk positiever over het gezelschappelijke element. Maar ik herken hier wel een zelfde soort verbazing als die Kinker beving: de verbazing geconfronteerd te worden met het verschijnsel dat er ook mensen bestonden die het alleen maar te doen was om het zwelgen in mysteriën. Die desnoods die mysteriën zelf verzonnen. Die de esoterische opgaven gebruikten als excuus: zodat zij zich niet behoefden te bemoeien met de tempelbouw van de *wereld*. Voor Kinker was nu juist dit laatste belangrijk.

Evenals de geschiedenis van de symbolische graden is ook de voorgeschiedenis en ontwikkeling van de Schotse graden in Nederland niet geheel duidelijk²⁰⁵. In 1774 poogde de toenmalige grootmeester, Carel baron van Boetzelaer, enige orde te scheppen en de voorkomende graden en systemen tot één geheel te herscheppen. Het gevolg was de oprichting van een "Grote Schotse Loge", die voor het eerst bijeenkwam op 20 mei 1776, de dag volgend op de vergadering van de symbolieke Grote Loge (datzelfde vergadersysteem zou ook in Kinkers tijd gebruikt worden). De belangstelling hiervoor nam echter zó snel af, dat van deze Grote Schotse Loge na 1786 niets meer vernomen wordt. In 1801 werd een nieuwe poging tot organisatie gedaan, door het kapittel der oppergraden (hier spreekt men van kapittels, niet van loges) te Rotterdam, onder leiding van de ons al bekende H.H. van Hees. Er volgden besprekingen tussen 1801 en 1803. In 1802 werd de grootmeester nationaal, I. van Teylingen, aangewezen als grootmeester nationaal van de oppergraden. Hij stelde de grootofficiëren aan²⁰⁶. Sinds die tijd is het verschijnsel te zien dat er in de figuur van de grootmeester een soort personele unie is tussen de twee organisaties, terwijl hoofdbestuur en "hoofdkapittel" qua personele bemanning zelden ver uiteenliepen. Grootmeester Van Teylingen had wel bedenkingen gehad. Op de oprichtingsvergadering van 15 oktober 1803 verscheen hij zelf niet, maar stuurde een brief, waarin opmerkingen die aan Kinkers bezwaren doen denken; zoals

dat ik volstrektelijk afkeure al het geene eenige ergernis of aanstoot zou kunnen geven aan eenig godsdienstig genootschap het zij het zelve voorkome in constitu-

tien, ritualien, Recepties of ondervragingen [...] dat ik voorts het Rapport over de Rose-Croix niet gezien hebbende, ernstig moet verzoeken daarop een behoorlijken attentie te geven, en niets te admitteren het geen aan Gouvernemenen of godsdienstige begrippen eenige argwaan of agterdocht zoude kunnen geven, als of men eenige oogmerken voede om veranderingen daar in te weeg te brengen, daar ik altijd in het begrip geweest ben, en die maximes standvastig blijve aankleven, om staatkunde en godsdienst niets gemeens te doen hebben met Maçonniqne werken of verrichtingen [...] ook moet alles blijven gesepareert van de oude eenvoudige, en zoo genaamde Blauwe Maçonnerie, en geen Superioriteit van de Hoge Graden over dezelve worden geadmitteert.²⁰⁷

Ook hier de idee dat vrijmetselarij niet met specifieke godsdienstige voorkeur van doen behoort te hebben (juist naar aanleiding van de Rozenkruisgraad) en een afwijzing van (vermeende) superioriteit van de oppergraden. De vergadering, die een eigen wetboek en de tekst van de eigen ritualen en teksten behorend bij de vier graden moest vaststellen, opereerde inderdaad voorzichtig ten aanzien van de Rozenkruisgraad - die in deze organisatie de meest voorkomende zou worden, als de culminatie van de voorgaande; zoals dat ook het geval is bij de Meestergraad in de symbolische metselarij - en besloot dat deze graad

nimmer in deze landen anders dan by communicatie zal mogen worden medege-deeld, verbiedende en interdiccerende het Hoofd-Capittel [...] de Ritualien en plechtigheden in andere Landen by mededeeling dezer Graad in gebruik en thans by dit Hoofd-Capittel geadopteerd, dadelyk en effective ter uitvoer te brengen.²⁰⁸

Met andere woorden: men kon wel deelachtig worden aan het 'geheim' of de spirituele waarheid in de tekst van het rituaal van deze graad verwoord, maar men behoefde als het ware niet actief deelgenoot te worden, het rituaal feitelijk uit te voeren. Echter, op 26 mei 1806 besloot het hoofdkapittel dat ook recepties in deze graad mogelijk waren²⁰⁹. Dat is min of meer het moment waarop we Kinker achterlieten.

Kinker zelf had in 1806 al de eerste van de hogere graden ontvangen. Op 11 februari 1806 was hij in het kapittel La Charité als Maître Élu gerecipieerd, evenals trouwens Le Fèvre, Hidde Heeremiet, Estienne le Jaij en J.G. Berger²¹⁰.

De bij deze graad behorende legende, verwerkt in het rituaal, behandelt, grof weergegeven, het verhaal²¹¹ van de door Salomon uitverkoren meesters, die erop uit werden gestuurd om de moordenaars van Hiram te bestraffen. Deze groep, na een eigen paswoord afgesproken te hebben, doorreisde Israël en vond en doodde (of was de oorzaak van de dood van) de ontrouwe gezellen. Hun symbool (bijou) is de dolk. De symbolische interpretatie van het verhaal zou, in een bepaalde uitleg van 1819²¹², moeten zijn, dat de lijdende mensheid door de trouw van de uitverkorenen op het rechte spoor gehouden wordt; en dat de uitverkorenen eerder dienen te bezwijken onder hun last (zichzelf met de dolk te doden) dan hun roeping en de waarde der mensheid te verraden. Vandaar ook de bij de graad behorende spreuk:

aut vincere aut mori.

Hoewel er al een Schotse loge La Charité in 1757 bestaan moet hebben²¹³, geven de notulen van *dit* kapittel, in 1806, de indruk dat de organisatie geheel opnieuw van de grond had moeten komen, in die jaren waarin ook de landelijke organisatie der hoge graden (zoals boven beschreven) haar structuur kreeg. Er blijkt aan van alles gebrek. Er waren te weinig bijoux, te weinig andere zaken behorend bij de 'uitrusting', om goed in de hoge graden te kunnen werken. De kosten van dat alles zijn een steeds terugkerend punt. Elke graad eiste immers een aparte toerusting: er waren niet alléén wachtwoorden, houdingen, legenden nodig. Een diploma (in elk der graden) kostte f 10,--. Er lijkt overigens een soort samenwerkingsverband geweest te zijn met de drie andere Amsterdamse kapittels (elke loge had een eigen kapittel), met de afspraak dat door elk kapittel elk jaar in elke graad slechts één keer 'gewerkt' zou worden. Bij die gelegenheid konden ook leden en recipiendaires van de andere kapittels ontvangen worden. Toen Kinker als Maître Élu gereciperd werd, was dat feitelijk op een avond, waar het kapittel Concordia vincit animos als 'voorzitter' optrad. In de praktijk vormden de Amsterdamse kapittels dus vaak één kapittel.

Voor het overige liepen praktisch zaken en regelingen vaak parallel met de regelingen voor de loges²¹⁴. In 1804 en 1805 leverde La Charité duidelijk de meeste leden aan de hogere graden. In 1805 werd het bestuur van het kapittel La Charité gevormd door Holtrop, Vrolik, Saraber, Heimbach jr., H.F. van den Kommer en Johannes Broekhuysen. In de periode 1805/1806 maakten 31 personen (inclusief Kinker) deel uit van het kapittel: de omvang daarvan was dus geringer dan die van de loge, (beter: van één loge); maar het zijn vrijwel altijd bekende namen. Het is duidelijk dat een belangrijk gedeelte van diegenen die meestergraad bezaten, zich ook aangetrokken voelden tot de hogere graden.

Op dit moment begint de geschiedenis van Kinker als lid van de loge én als lid van het kapittel La Charité samen te vallen; want in de *loge* werden de brieven geschreven door Kinker en Gartman, in maart en mei 1806, over het weren van lieden van de joodse religie, om redenen die met de zevende graad van doen hadden. Zoals vermeld was 9 september afgesproken in het bestuur dat een commissie van drie op 19 september met de grootmeester over deze kwestie zou spreken, bij zijn bezoek aan Amsterdam.

Bij dat bezoek fungeerde de grootmeester tevens als grootmeester van de hogere graden en maakte hij een visitatie bij de vier Amsterdamse kapittels, die ter gelegenheid daarvan, en op zijn verzoek, een "Élu"-kapittel hielden onder zijn toezicht. Het werd een goede avond, onder voorzitterschap van Diepvest: een speech van Hagen, opname van vijf nieuwe recipiendaires in deze graad, negen toasts, en... een lied van Kinker. Het was een tafellied, op de wijze van "In diesen heiligen Hallen", waarin hij zinspeelde op de graad waarin hij werkzaam was en de graad waarin zij die avond werkten²¹⁵:

Elk *Uitverkoren* Broeder
Hoor, by dit ryzend licht,
De smeekestern zyner Moeder
En kenn' zyn' kinderplicht!
Verheverner Vrymets'lary,
Wys haar niet af; maar sta haar by!

Denkt hij in volgende coupletten niet alleen aan de élú's maar ook aan andere broeders die om de bescherming van hun moeder - de vrijmetselarij - vragen? Kinkers tekst zegt:

Of zoude U moed ontbreken,
Wanneer U plicht gebied'?
Hoe - als uw LINTEN spreken;
Kent gy *hun* taal dan niet?...
Weg dan uw nutteloze rouw,
En bloost om uwen TEMPELBOUW!

Helaas weet ik niet wat de grootmeester erbij gedacht heeft; noch hoe het gesprek met de commissie verlopen is, die de problemen van Kinker en Gartman op tafel zou leggen. Dat laat zich evenwel uit het vervolg afleiden.

Op 13 oktober 1806 vergaderden de officieren van de *loge* La Charité ter beraad in de zaak van Da Costa Athias. Het resultaat was, dat Kinker en Gartman verzocht werd te verschijnen op de 15e, om met de officieren te spreken, na afloop van de gewone logewerkzaamheden²¹⁶. Een discussie volgde, waarvan ik de inhoud niet ken. Waarschijnlijk werden Kinker en Gartman niet overtuigd, want tenslotte stelde de gedeputeerd meester, Vrolik, voor, of de vergadering zou kunnen goedvinden, om, als grootmeester Bijleveld daartoe verlof zou kunnen geven, Kinker en Gartman de inhouden van de volgende hoge graden (ook van die van de Rozenkruisgraad) mee te delen, "om als dan door hun zelve beoordeeld te kunnen worden, off men Jooden kan aannemen". Hetgeen zowel de vergadering, als Kinker en Gartman goedvonden²¹⁷.

Dit voorlopig resultaat impliceert dat het overleg van Vrolik met de zijnen op 19 september - als dat althans plaatsgevonden heeft - met het doel de grootmeester om veranderingen in het ritueel van de hoge graden te verzoeken, vruchteloos is geweest.

Nu gaat deze zaak echter duidelijk slepen. Als ik deze affaire eerst mag afhandelen, met voorbijgaan aan andere bemoeienis van Kinker met La Charité, dan wordt de zaak (voorlopig) als volgt afgewikkeld.

Het was Holtrop die volgens het besluit van 15 oktober om dispensatie zou verzoeken. Ik kan echter geen spoor van zijn bemoeienis vinden.

De redenen voor Holtrops non-activiteit kunnen velerlei zijn. Kinker en Holtrop hadden natuurlijk talloze bezigheden, beroepshalve, maar ook in maçonnieke besturen: zowel Kinker als Holtrop vinden wij in 1807-08 terug in het bestuur van La Charité en in de gecombineerde vergadering van de Amsterdamse loges, die vele

initiatieven zal ontwikkelen. Beiden waren betrokken bij de plannen voor het blindeninstituut. Kinker zelf was bij nogal wat andere organisaties betrokken, zoals in dit boek duidelijk blijkt. In 1807 behoorde hij bovendien tot de begunstigers van het genootschap *Tot Nut en Beschaving*, veelal bestaande uit joden. Alleen al dit laatste laat zien dat hij de fundamentele kwestie onmogelijk uit het oog verloren kan zijn. Moet alles teruggebracht worden tot vergeetachtigheid van Holtrop? Of veroorzaakte de kwestie teveel pijn? In 1807 was er niet eens een delegatie van La Charité aanwezig op het hoofdkapittel! Pas op 6 juni 1808 werd in het "groot-Besogne" (vergadering van bestuursleden) van de hoge graden een rekwest van Kinker behandeld, om dispensatie in bedoelde zin²¹⁸. Men besloot verlof te geven, mits dat rekwest formeel ingediend werd en er binnen veertien dagen positief advies door het kapittel van La Charité gegeven werd. Dit duidt erop dat het eerste verzoek mondeling ingediend werd, waarschijnlijk via een van de aanwezige Amsterdamse bestuursleden (Holtrop of Brouwer)²¹⁹. Op 10 juli werd in ditzelfde orgaan gerapporteerd dat er nog géén schriftelijke ondersteuning van La Charité binnengekomen was; vreemd genoeg óók dat het wél binnengekomen was²²⁰. Hierop werd besloten La Charité te autoriseren Kinker "in eens en zonder 't verloop van tyd by de Wet bepaald te verheffen tot de Graaden van Groot Schots meester Ridder van den Degen & van het Oosten & Souverainen Prins van het R.: †.:.". Het verbaast niet te vernemen dat op 30 oktober eveneens het fiat gegeven werd aan een soortgelijk rekwest, maar nu van Gartman. Kinker en Gartman bleken weer dezelfde lijn te volgen²²¹!

Als de zaak nu nóg veel langer uitgesteld was geworden, zouden Kinker en Gartman niet eens meer dispensatie nodig gehad hebben, om te ontkomen aan de bepaling dat de hogere graden niet dan met een jaar tussenpoze verleend mochten worden; want het wordt 1809 vóór er iets gebeurt. Dán gaat het ook snel. Op 4 januari kreeg Gartman de graad van Maître Élu. Op 11 januari was er een bijeenkomst van het kapittel van de graad van Chevalier Ecossais (onder leiding van Concordia vincit animos), en Kinker en Gartman ontvingen die graad. Beiden moesten een bij de graad behorende deugd kiezen, die zij zouden beoefenen. Kinker koos standvastigheid - iets wat zeker goed bij hem paste - en Gartman menslievendheid. Aan de betekenis van deze graad ga ik in dit geval voorbij.

Op 18 januari, een week later dus, werden Kinker en Gartman²²² 'Chevalier d'Orient ou de l'Epée'. Heimbach las de redevoering uit het ritueel voor; Holtrop leidde als 'zeer wijze meester' (zijn aanspreektitel bij deze graad) de in totaal dertien recepties en hield een redevoering om de betekenis van de graad uit te leggen. De legende van deze graad behandelt de toestemming door Cyrus gegeven aan de joden, om (uit het Oosten) terug te keren en te beginnen aan de herbouw van de tempel en Jerusalem; hetgeen zij dan ook deden, de troffel in de ene hand, het zwaard in de andere (ter verdediging van de bouw tegen hun vijanden). Ditmaal moge ik een symbolische uitleg uit 1819 van deze graad citeren²²³, waarin dit verhaal als volgt geduid wordt:

De reeds tot *meerdere volmaakbaarheid* gekomen *Vrymetselaar* vangt nu, met ver-

dubbelde ijver, den arbeid aan, tot verspreiding zijner *verkrege kennis* onder *zyne natuurgelovigen*, daar het heldere licht eener op rede, menschenkennis en voorzigtigheid gegronde wijsbegeerte, hem de ware vrijheid, om *zedelyk* te werken geschonken heeft: - Hoe sterk echter alsnu de overtuiging bij hem moge heerschen, dat een zedelijk denkend wezen *niet* anders handelen mag, wil hij aan zijne bestemming beantwoorden, zal hij echter al ras ondervinden, dat, *zonder werken en stryden* geene volkomene overtuiging is daar te stellen, integendeel, dat om geheel in dit grootsch oogmerk te kunnen slagen, niets minder vereischt wordt, dan eene *vereeniging* van alle edele Menschenvrienden GELIJK in werking en bedoeling, die met behulp der ware verlichting (door de Leer van hunnen voortreffelijken Meester aangebragt) zich in den staat van opgeklaard te denken, en vrij te handelen zien gesteldt.

Een dergelijke verklaring is een typerend voorbeeld - overigens waarschijnlijk wel enigszins onder invloed van de bezwaren tegen een al te esoterische beoefening der hogere graden ingebracht - hoe een der legenden in de ritualen over de tempelbouw (in dit geval werkelijk teruggaand op een tekst uit het Oude Testament) voorzien kon worden van een gesecculariseerde morele betekenis.

Op 25 januari tenslotte, dus alwéér slechts één week later, werden Kinker en Gartman gerecipieerd als Souvereine Prinsen van het Rozenkruis. De inhoud van rituaal en graad zal hun mondeling meegedeeld zijn (zoals bij deze graad gebruikelijk was).

Ik zal het rituaal, van deze graad tenminste, wat uitvoeriger beschrijven. Niet eens zozeer, omdat het binnen een deelbiografie van Kinker nodig geacht kan worden te beschrijven welke ervaringen iemand als hij meemaakte²²⁴. In dit geval is echter een duidelijk begrip van de inhoud van deze graad benodigd, om Kinkers positie en stellingname juist binnen de vrijmetselarij beter te begrijpen. Hijzelf had om communicatie van deze graad gevraagd, om beter inzicht te verkrijgen in de tendens van de hogere graden (strookte die met zijn oorspronkelijke motivatie en wensen; werd hier een plausibele verklaring gegeven voor het weren van bepaalde mensen, óók uit de symbolische vrijmetselarij). Maar ook is, naar mijn mening, zijn verkregen kennis er debet aan, dat hij en zijn medestanders geleidelijk aan een bepaalde positie in de vrijmetselarij gaan innemen. Een positie die leidde tot een poging tot hervorming van de hogere graden en de vrijmetselarij in haar geheel. Dit leidde tot een mentale breuk in de gehele vrijmetselarij, na 1813, in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden, en tot een feitelijke breuk in de organisatie zelf van de hoge graden. Dat alles hoop ik later duidelijker te maken. Maar eerst moet ik teruggaan naar de inhoud van de zevende graad.

Ik wil me daarbij niet bezighouden met de verklaring van allerlei details. Aangezien de tekst van het rituaal in de loop der tijden aan vele veranderingen onderhevig is geweest, ga ik ook niet op de oorsprong van de graad in, maar ik baseer me op een tekst van het rituaal uit 1803, zoals die ook aan Kinker bekend moet zijn geweest²²⁵. Uit de tekst blijkt dat deze (hoogste!) graad volstrekt christocentrisch (zo men wil: christelijk) georiënteerd was.

De inleiding, een verzameling overwegingen ten behoeve van de door de voorzit-

ter van het kapittel bij de aanneming te houden rede, stelt dat het in de voorgaande graden ging om zinnebeeldige voorstellingen, waardoor de nieuw aangenomenen bekend werden gemaakt "met het gebouw tot den openlijken eerdienst van den Onzichtbaren geschikt": dus om de tempelmythen. Maar vervolgens wordt het gegeven van de tempelbouw en de moord op de bouwmeester daarvan, Hiram, overboord gezet. Want:

eindelijk, [...] wordt de metselaar bekend gemaakt met het ware oogmerk der Orde; namelijk, dat zij, welke ten tijde van het bijgeloof en vervolging zorgvuldig uit vrees voor hun leven, hunne zuivere begrippen en ware gevoelens omtrent den Godsdienst van J.: C.: moesten verbergen, echter menschenliefde genoeg bezaten, niet alleen om standvastig in hun geloof te blijven, maar zelfs anderen hunne medemenschen de [...] ware weg tot een gelukzalige eeuwigheid aan te wijzen; om dit echter niet aan onwaardigen te doen, ging dit onderricht trapsgewijze: totdat men genoegzaam op hun oordeel en gezond verstand konde vertrouwen, om het groot geheim hun mede te deelen. De Leerstellingen namelijk van het Nieuwe Verbond.

Dus: de uiteindelijke waarheid is de leer van het Nieuwe Testament en de godsdienst van Jezus Christus. De gehele symboliek en entourage van het ritueel verwijst dan ook naar de persoon van Christus of naar gebeurtenissen in het Nieuwe Testament beschreven. De kapittelzaal is volgens het voorschrift gestoffeerd:

Aan het Oosten een altaar op zeven trappen verheven, boven hetzelfde een kruis met een roos [...].

Voorts een tafel, waarop geplaatst zijn een vaas met wijn, en een Brood in even zoovele stukken gesneden of gebroken als er [Prinsen] tegenwoordig zijn. [...]

Het Tableau is geplaatst midden in het vertrek nabij het Oosten, op hetzelfde vinden men een kruis met engelen boven hetzelfde, onder het kruis ter linkerzijde een Pelikaan (Hieronder: "Gestorven voor Uwe zonden") en ter rechterzijde een Phenix (Hieronder: "Opgegaan tot Uwe rechtvaardigmaaking").

Hoewel vele duidingen mogelijk blijven, verwijst dit geheel in de eerste plaats toch niet ondubbelzinnig naar Christus: zijn lijden (Golgotha, aangeduid door trappen, roos), de avond voor zijn lijden met het laatste Avondmaal, en de opstanding (Phenix, het "Opgegaan"). De idee van die drie essentiële dagen en nachten, waarin Christus plaatsvervangend voor de mensheid sterft (en weer tot leven komt) is ook terug te vinden in de kleur waarmee de zaal aangekleed is: ponceau rood. In de zaal bevinden zich drieëndertig lichten: verwijzing naar de tot volheid gekomen tijd van Christus' openbaar leven. In het eigen schrift van de vrijmetselaars bevinden zich in de noordwesthoek de letters I.N.R.I.: in het Nieuwe Testament het kruisopschrift (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum; overigens, zoals veel zaken, ook anders uitlegbaar, bijvoorbeeld als *Ignis Natura Renovatur Integra*²²⁸).

Het bij deze graad gevoerde teken (bijou) is

een Passer met de opene Punten op een kwartcirkel; het Hoofd van den Passer is

een opene Roos, welker steel zich op de Linkerzijde des Passers verliest, in 't midden van den Passer is een kruis, aan de achterzijde is een Arend, met uitgespreide vleugelen [...], aan de andere zijde een Pelicaan, welke zich de Borst opend, om 7 Jongen [...] te voeden. Op de kwartcirkel is aan de eerste zijde geschreven [I.N.R.I.] op de andere zijde [Consummatum est].

Hierin laten zich gemakkelijk verwijzingen herkennen naar de op het kruis door een lanssteek geopende wond in de linkerzij van Christus en naar het laatste kruiswoord ('Het is volbracht'). De pelikaan is vanouds een symbool voor Christus, als het dier dat zijn jongen in leven houdt door hen te voeden met zijn eigen bloed.

Voor het overige lijkt het mij weinig dienstig uitgebreid in te gaan op de gebeurtenissen: de symbolische reizen van de kandidaat, de ondervragingen, de belofte, de uitleg van het tableau, de onderwijzing in de diverse woorden, tekens en aanrakingen die bij deze graad behoren, de volgende maaltijd die eveneens een directe bijbelse reminiscentie oplevert: "laten wij het Paaschlam ter gedachtenis gaan eten". Ik moge slechts één passage citeren, ter indicatie dat in deze graad de basislegende van Adon Hiram vervangen wordt door die van Christus. Zo vraagt de voorzitter de kandidaat naar de betekenis van de lijkstaf die hij in de meesterloge (een voorgaand vertrek, als zodanig ingericht) heeft gezien. De kandidaat antwoordt dan dat deze de kist (het graf) van de tempelbouwmeester is. De voorzitter:

Gij dwaalt, Broeder, doch gij zijt thans vatbaar voor verlichting [...]. Kent gij deze Letters of Figures [I.N.R.I.]. Zij beteekenen de woorden Jezus Nazareus Rex Judaeorum en dit is de ware naam van onzen Meester. Tot nu toe door U onder den naam van Adon Hiram vereerd.

Vraag. Wat beteekenen de Drie Kolommen [de zg. 'drie kleine lichten', in de symbolische vrijmetselarij].

Antwoord. Wijsheid, Kracht en Schoonheid.

De Voorzitter zegt: Alweer een dwaling, mijn Broeder; zij beteekenen de hoofddeugden van het nieuwe verbond: Geloof, Hoop en Liefde, deze zijn ons door onzen Meester, welke gij thans kent, als het Richtsnoer onzer gedragingen aanbevolen.

Geloof dus steeds aan den Opperbouwheer van het Heelal en Jezus zijnen Zoon, onze Meester; volg zijne bevelen en vereer zijne instellingen.

Kortom, de strekking van deze hoogste der hoge graden is eenduidig christelijk. Dat werd dan ook in Kinkers tijd met zoveel woorden door een aantal Rozenkruisers verdedigd. Anderen vonden dat feit niet zo bezwaarlijk; het hoefde de toetreding van niet-christenen niet te belemmeren. In hun conceptie was hier wel sprake van een zekere superioriteit van de christelijke leer boven andere; maar dit was acceptabel. Vooruitlopend op de latere discussies, moge ik de verdediging van deze laatste groep citeren, ná de druk van de groep-Kinker om de hoge graden zodanig te wijzigen dat aan niet-belijdende christenen toegang verleend kon worden; en de reactie hier weer op door de grootmeester, prins Frederik, wiens opvattingen, zoals later zal blijken, zéker mede door Kinker geïnspireerd werden. Het meer geciteerde rapport-1819 van de groep-Van Hees zegt onder meer²²⁷:

Wie die nu weet hoe altoos (van de oudste tijden her) voortreffelijke mannen - Hoe eene *Socrates* door zijne leerlingen is aangebeden, en aan zijnen dood door hun is gedacht, wie dan zal: - Wie zoude durven wraken, zoo hij der Orde is ingelijfd en bekend met hare grondbeginselen, alzoo de voortreffelijkheid der Leer van haren Meester weet te onderscheiden, wie zal dan durven wraken de bedoeling en beteekenis van dezen Graad? Wie zoude in plaats van achterlijk te blijven, zich niet haasten te *komen tot de Bruiloft des Lams* [een verwijzing naar de Rozenkruisersmaaltijd, in het rituaal genoemd het eten van het Paaslam - d.i. Christus - én naar Openbaring 19:7 en 9, waar in de eindtijd Christus en zijn volgelingen hun zegepaarl vieren], als Zinnebeeld van alle Reinheid en Grootheid, - van alle Licht en Kennisse, - van het Heiligst Offer immer ofte ooit der menschheid toegebracht. Wie zoude, welk echt Vrijmetselaar zoude aarzelen, om aldaar den duuren Eed te herhalen eenmaal der Orde afgelegd, *om als Regtschapen Mensch te denken, en te handelen*, en wie dan (welk een Godsdienstig stelsel hij voor het overige ook moge zijn toegedaan,) zoude wraken *dezen* Graad, in beteekenis en bedoeling, of twijfelen kunnen, dat dezelve aan het algemeen Leerstelsel der Orde zoude beantwoorden? Deze ZEDELEER en BETEEKENIS nu der *Oppergaden* is dan ook de *eenigste*, die in de *Kapittelen* dier *Graden* behoort geleerd en beleeden te worden: die ook *aldaar* tot *heden* is geleerd en beleeden; zoo niet menschelijke zwakheid en misverstand, daarin somwijlen zijn te kort geschoten; (iets het geen echter aan den aard, of het wezen dier *Graden* wel niets zal kunnen *toe* of *afdoen*) eene zedeleer en betekenis dus, die dan ook (wij kunnen het niet genoeg herhalen) door ieder mensch, welk Godsdienstig stelsel hij ook is toegedaan, gerust kan worden aangenoomen en beleeden, en ook tot hiertoe zonder eenige kennelijke bezwaren, door zoo veele menschen van onderscheidene Godsdienst-Secten, is beleeden geworden; alles echter, onverminderd eenige noodzakelijke veranderingen in *Teekenen* en *Woorden*, welke zich evenwel tot zeer geringe in den Graad van S.: P.: van 't R.: † bepalen, en tot den geest dier Graad niets afdoen, (zoo als die bij het Rituaal voorkomt,) en alleen *in der tyd* zijn gebezigd, als het beste middel ter bereiking van het groote oogmerk, maar die *thans* tot te gemoetkoming en geruststelling van hun, die zich daarmede *alsnu* bezwaard zouden achten, ligtelijk kunnen worden geältreerd of achtergelaten.

Een wat zwakke verdediging, zo wil het de buitenstaander voorkomen. Ongeacht de inderdaad sterke allure van het rituaal van deze graad (het is niet verbazend dat deze graad de hoogste geworden is) zou hier de beste verdediging wellicht de aanval geweest moeten zijn: de benadrukking van het christocentrische als beste uitdrukkingsmiddel van een zedelijk ideaal; als men dat inderdaad zo voorstond. Echter wordt rhetorisch verwezen naar soortgelijke verering van historische personen; naar de historische vormgeving van het rituaal; het feit dat het *praktisch* niet veel moeilijkheden gaf; en er wordt - een zwaktebod - gezegd dat sommige veranderingen misschien wel wenselijk waren. Heel anders en veel directer (welhaast Kinkeriaans) klinkt dan ook de reactie van de grootmeester in 1820²²⁸. Hij gaat rechtstreeks naar het hart van het probleem:

Vraag den Jood of hij [Prins van 't Rozenkruis] wil worden, hij zal U antwoorden: Hoe kunt gij dat van mij verlangen, dat ik met oprechtheid uw JEZUS hulde zal be-

wijzen, onze geschiedboeken en overleveringen leren ons, dat hij een bedrieger was, die zichzelf bedoelde, en ten oogmerk had zich tot den hoogsten rang in de maatschappij te verheffen, gij zelf stemt dit toe, door hem te noemen I.'N.'. R.'.I.'. (Jezus Nazarenus Rex Judaeorum), want in uw Rituaal zegt gij, dat dit zijn naam was. JEZUS heeft dan getracht Koning der Joden te worden, hij bedoelde dus zichzelf, zijne eigen verheffing. Ik spreek niet tegen (zou de verlichte Jood verder zeggen), dat hij U vele uitmuntende zedelessen heeft medegedeeld, maar alle deze staan ook in het hart van elk braaf mensch geschreven; voor mij, die hem voor een bedrieger en niet voor den beloofden Messias kan houden, voor mij, en gij zult het toestemmen, dat het onmogelijk is, daaraan een ander gezag, dan dat der waarheid toe te kennen, welke waarheid zelf nog beneveld wordt, omdat zij door iemand gezegd is, wiens goede trouw ik moet verdenken. Bevatte uw Graad [...] de zuivere leer van JEZUS, en toondet gij mij aan, dat deze lessen en vermaningen voor waar erkend moeten worden, *omdat* onze pligt dat gebiedt, met geheel mijn hart zou ik die erkennen en tot U komen; maar nu gij ook van mij vordert, dat ik in de belofte, welke ik moet afleggen, zal zeggen: *ik belove in tegenwoordigheid van hem, die ons door zijn dierbaar bloed heeft vrijgekocht*, nu zou ik Jood blijvende, een huichelaar zijn, als ik deze belofte aflegde.

Wat zou de Mahomedaan U antwoorden? Bijna hetzelfde als hetgeen de Jood gedaan heeft. Kan hij JEZUS goddelijke eer bewijzen, daar hij, al zijn heil van den Profeet MOHAMET verwachtende, deze noch kan, noch wil verloochenen. Wij zwijgen van Heidenen en onbeschaafde volkeren.

De argumentatie van de grootmeester vervolgt met aan te geven dat het zelfs en juist voor een christen merkwaardig is deze graad te accepteren. Want waarom zou deze de zinnebeeldige plechtigheden van de Rozenkruisgraad prefereren boven het openbaar verkondigen van de ware leer - zoals op het grootste deel der aardbodem zonder gevaar kan gebeuren, en waartoe hij bovendien van zijn meester opdracht heeft gekregen? En kan die leer ooit duidelijker zijn dan zoals al in het Nieuwe Testament omschreven staat? Iets anders is dan niet nodig. En juist Jezus predikte voor het héle mensdom.

Lees met den ernst, mijne Waarde Broeders! de woorden, welke ik hierboven den Jood, den Mahomedaan en den Christen in den mond gelegd heb; lees, zeg ik, die woorden met dien ernst, dien het verheven onderwerp vordert, en dan geloof ik, dat het U zal verwonderen (om niet meer te zeggen), dat de Commissie tot U durft zeggen, "dat dezelve (Namelijk de Graad van [Souverein Prins van 't Rozenkruis]) aan het algemeen stelsel der Orde zoude beantwoorden" en in dat zelfde Rapport, ter beantwoording van [mijn oorspronkelijke vraag] "Moeten de instellingen der Orde zodanig zijn, dat *elk mensch* daar van Lid kan worden?" laat volgen, "*ons* antwoord is volmondig JA: ontwijfelbaar JA".

Onbetwijfelbaar werd dit debat met verve gevoerd! Het bewoog zich op een hoog moreel niveau.

Deze cruciale opmerkingen van de grootmeester zijn in laatste instantie een gevolg van Kinkers objecties in La Charité. Rechtstreekse conclusies door Kinker zelf gemaakt (na zijn opname in de graad van Souverein Prins van 't Rozenkruis, op 25

januari 1809) heb ik niet gevonden. Maar zijn gevolgtrekkingen zijn af te leiden uit zijn houding tegenover de hoge graden, in het vervolg.

Ook in La Charité zelf was de druk nog niet van de ketel. De basiskwestie - het toelaten van joden - bleef spelen. Op 8 november 1808 had Holtrop in de officiersvergadering nog een voorstel (waarschijnlijk afkomstig van Kinker en medestanders) in omvraag gegeven om ingeval er aspiranten mochten opdagen van de Mosaische godsdienst, die te recipiëren. Na discussie werd besloten dit voorstel in de gewone loge voor te leggen. Daar kwam niets van; ofwel had de discussie geen duidelijke uitkomst; want op 7 februari werd besloten alle leden op te roepen "tot Een finaaale Conclusie wegens de nog niet gedecideerde zaak off in deze Loge Candidaaten van de Mosaische Godsdienst zullen gereciperd worden". Bij ontstentenis van de gewone logenotulen is weer onbekend hoe dit afliep. Maar daar die discussie plaats moest vinden nádat Gartman en Kinker de hoogste graad meegedeeld hadden gekregen, lijkt de conclusie mogelijk dat die medeling hen in het geheel niet bevredigd had. De loge zelf bleek later niet 'om'gegaan te zijn. Want op de officiersvergadering van 9 mei 1809 reageerde men negatief op het voorstel een zekere De Lemon te affiliëren. De naam is joods (De Lemon zal straks terugkeren). Wel zei men "volstrekt niets tegen 't character en braafheid van dien Broeder te hebben". Kennelijk was dus diens godsdienst nog steeds het struikelblok.

Mogelijk heeft met de hele affaire ook vandoen, dat er op de kapittelvergadering van La Charité op 16 mei 1809, toen er drie vertegenwoordigers aangewezen werden voor de (jaarlijkse) vergadering van het hoofdkapittel in Den Haag op 22 mei, onder meer plots aangewezen werden: Kinker en Gartman²²⁹. En misschien moet het binnen de hele strijd over de toelating geplaatst worden, dat eveneens op die 16e mei Maurits van Hall, de vriend van Kinker, dispensatie blijkt te hebben om *alle* vier hoge graden die dag te ontvangen.

Wat Kinker ter vergadering van het hoofdkapittel de 22e mei deed, is niet duidelijk. Volgens de notulen²³⁰ dankte hij slechts, wegens de hemzelf, Gartman en Van Hall verleende dispensaties. In het vervolg zou hij regelmatig gekozen blijven als afgevaardigde naar het hoofdkapittel, maar de eerste jaren geen opzienbarende initiatieven ontplooien of ondersteunen. Voorzover dat later wel gebeurt, zal ik dit in een algemener verhaal pogen te integreren. In Amsterdam zelf is Kinker binnen de hoge graden feitelijk nauwelijks actief; hij is vrij vaak absent op de kapittelvergaderingen. Misschien moet ik vaststellen, dat hier zijn ware belangstelling niet lag²³¹.

In de *loge* La Charité vond men inmiddels wel de (oude) mogelijkheid terug om joden via andere loges op te nemen. Zo ging men 8 augustus 1809 accoord met een verzoek van de zusterloge Concordia vincit animos, om te recipiëren Hartog Sommershausen, "van de Israëlitische Godsdienst", voor rekening van en met een certificaat van Concordia. Deze Amsterdamse onderwijzer in talen en wetenschappen was een van Kinkers kennissen: hij was een van de oprichters van het door Kinker geïmproviseerde 'Tot Nut en Beschaving' en beiden treffen we later in het Brusselse 'Concordia'. Sommershausen, die vanaf 1817 in Brussel woonde, schreef 30 sep-

tember 1818 vandaar aan de Maatschappij van Weldadigheid, dat hij te Amsterdam de eer had "in byzondere betrekkingen te staan met den hooggeleerde Heer mr. J. Kinker"²³². Hij zou dan ook wel eens een creatieve bijdrage leveren²³³. - Het lijkt er zelfs op dat langzamerhand La Charité zelf het initiatief nam, maar dan nog altijd een zusterloge erbij betrok; zoals in het geval van Mozes Meijssel, in 1811²³⁴.

De definitieve omslag vond plaats in 1817²³⁵. Op 13 mei zat Kinker, toen gesubstitueerd meester van de loge, de vergadering voor, omdat Holtrop pas later verscheen. Naar aanleiding van een nieuw geval van affiliatie, namelijk Mozes Meyer, koopman te Suriname, werd voorgesteld weer een zusterloge in de arm te nemen. Maar dit keer kreeg een andere mening de overhand. Na enige gesprekken werd er een commissie ingesteld om met de Amsterdamse zusterloge La Paix te confereren

die tot hier toe met ons noch in het geval is van geene Israeliten als kinderen hunner loge der Orde intewyden, ten einde te beproeven of welgemelde Loge, thans met ons van deze gewoonte of dat begrip, geensints Strydende met onze algemeene Wetten [dat deze passage in het voorstel opgenomen moest worden, getuigt van een nog springlevende en waakzame oppositie], zoude kunnen afgaan, en genegen zyn om voortaan geene de minste als *moreele* uitzonderingen ten nadeele van eenige Persoon te doen gelden.

Daarop werden in de commissie 'La Paix' gekozen: Kinker, Spies en Van der Feen²³⁶. De afloop moet ik aan een andere bron ontleen²³⁷. Op 21 mei werd een goedgeunstige uitslag van die besprekingen vermeld. Voortaan werden joden tot deze twee loges rechtstreeks toegelaten.

Merkwaardig genoeg wordt in de geschiedenis nog melding gemaakt van een andere jood, die als eerste, mede als gevolg van Kinkers bemoeienis, tot La Charité werd toegelaten. In het *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaars* van 1868 wordt met gebruikmaking van het verslag van die vergadering van 21 mei 1817 gezegd:

Broeder KINKER, die ijverig had meêgewerkt, om tot dit besluit te komen, voor-spelde de beide Loges van dezen stap "de meest heilrijke gevolgen": en toonde aan dat die al dadelijk zichtbaar waren, daar "bereids door den Venerabile HOLTROP, ter affiliatie aan La Charité is voorgesteld: de achtenswaardige Mozaïsche Broeder HARTOG DE LEMON". Deze is dus het eerste Israëlitisch Lid van La Charité geweest. Hij werd als zodanig in de Loge van 16 Julij 1817 verwelkomd.²³⁸

Vermoedelijk is dit de De Lemon die al mei 1809 voorgesteld werd. Op 19 augustus 1818 zou hij in La Charité een rede houden over wetenschap, godsdienst en de vrijmetselarij²³⁹. Een dergelijk onderwerp wijst wel op verwantschap met Kinker. De Lemon was trouwens typisch een vertegenwoordiger van de joodse emancipatie: in 1795 was hij al bestuurslid van het joodse politieke genootschap 'Felix Libertate'²⁴⁰. Later was hij net als Kinker actief in 'Tot Nut en Beschaving'.

Tot besluit van deze problematiek wil ik suggereren dat het wel eens Kinker zou kunnen zijn, die in 1806 en 1807, toen dit debat binnen de loge een begin nam, debet was aan twee stukken over *De tegenwoordige staat der Joden, briefswijze voorgesteld*. Zij werden gepubliceerd in het door Paulus van Hemert geredigeerde blad *Lektuur by het ontbyt en de theetafel*²⁴¹. De schrijver zegt de joden door zijn betrekkingen van nabij te kennen (een verwijzing naar Kinkers advocatuur?). Vanuit een houding als mens en wereldburger (!) pleit hij tegen discriminatie ten aanzien van hen bedreven: instituten als Felix en 't Nut staan voor hen niet open ondanks de wettelijke gelijkstelling. De nieuwe (afgescheiden) gemeente der joden herbergt desondanks de geleerdste en beschaafde mannen - zoals De Lemon. - Kinkers auteurschap is niet geheel zeker. Maar beslist van Kinker is het daar met "K." ondertekende, er vrijwel op volgende *Eene geestelijke Romance*²⁴². Dit is een anecdotisch gedicht over vertegenwoordigers van diverse gezindten, die bij Petrus komen aankloppen en in naam van de hun alleen toebehorende waarheid hun hemelplaats opeisen. Zo passeren een eigengereide katholiek, calvinist en lutheraan. En:

Er kwamen zelfs ook *Remonstranten*

Ja, *Joden* aan,

En *Heidenen*, van alle kanten:

Geen mensch bleef staan.

Sint Pieter wees aan elk zijn nummer,

Dien hier, dien daar,

Deez' in het licht, dien in het lommer,

Meest paar aan paar.

Toen zagen zij den dans der spheren,

In cirkelgang,

Die zongen voor den Heer der Heeren

Hun maatgezag.

Verrukking straalde uit ieders oog;

Elk stond verbaasd.

De stelselzucht was ras vervlogen,

En elk verplaatst:

Zij kwamen nader tot elkander,

In reiner lucht;

Omhelsden vroolijk de een den ander,

In Engenvlucht.

Nu deed het scheppingslied zich hooren:

"*Eén hoofdgebod*;"

En straks herhaalden de Englenkoren:

"*Eén God, één God*,

Door liefde en deugd alleen te vinden!

Hereenigt u!"

Welnu, sprak Petrus, goede vrienden!

Begrijpt gij 't nu?

Voordat dit gedicht in 1879 - onder Kinkers volle naam - herpubliceerd werd in het *Jaarboek van het Willems-fonds*²⁴³, had D. Buddingh (een man die zich juist met Kinker occupeerde, voorzover deze maçonnieke belangstelling had!) er zich in het *Maçonniek Weekblad* van 1868 al mee bezig gehouden²⁴⁴.

Na deze lange uitweiding over de hoge graden, Kinkers participatie daarin en Kinkers pleiten voor een principiële toelatingsbeleid - dat alles naar aanleiding van de praktijk in La Charité - keer ik terug naar een meer chronologische behandeling van zijn handelen in de eigen loge.

Voorzover zaken uit 1807 nog niet aan de orde gekomen zijn, dien ik nog te vermelden dat Kinker voor de eerste keer als redenaar optrad op 15 juli 1807. Hij bezat toen nog niet de functie van redenaar: hij verving Van Hemert, die toen zelf zijn maiden-speech in dit milieu nog moest houden. Wat Kinkers redevoeringen in het algemeen betreft: soms zijn onderwerp en/of tekst bewaard gebleven. Indien bekend is op welke datum hij waarover sprak, zal ik dat bij die gelegenheid behandelen. Het overige van dit materiaal zal ik in één keer bespreken.

Vermeldenswaard is ook Kinkers voorstel, op 13 april 1807, de beroemde dichter Helmers te recipiëren. Ook Van Hall werd dit jaar in alle symbolische graden opgenomen. We zien dus La Charité langzamerhand opgevuld met kennissen van Kinker. Jan Fabius kwam erbij, op 19 augustus²⁴⁵: een man die Kinkers vertrouwde vriend zou worden en die tijdens Kinkers Luikse avontuur een drukke correspondentie met hem zou voeren.

Een enkele keer zien we Kinker de orde ook financiële hulp bieden²⁴⁶.

Op 5 januari 1808 en dus betrekkelijk kort na zijn intrede in La Charité, werd Kinker gekozen in het bestuur van La Charité; en niet zomaar in een technische functie: hij werd "tweede opziener". Op 17 februari trad hij als zodanig in functie, samen met de rest van het bestuur. Hij zou deze positie behouden tot 17 juni 1812, toen hij eerste opziener werd²⁴⁷. Als tweede opziener was hij de "vierde man" in de loge, na de voorzittend en gedeputeerd meester, en de eerste opziener. Die andere posities werden dit jaar bekleed door Holtrop, Vrolik en Frans van Eyck. De stemming was een duidelijk teken van vertrouwen. De opzieners, behorend tot de hogere officieren, hadden de verplichting samen met de voorzittend meester de gehele arbeid van de loge te regelen. Tijdens de bijeenkomsten was hun plaats bij de beide kolommen aan de ingang van de tempel: symbolen van de arbeid van de vrijmetseelaar, welke arbeid door de opzieners gereguleerd dient te worden.

De gevolgen van zijn verkiezing waren divers. Vooreerst vermenigvuldigden zich natuurlijk Kinkers bezigheden binnen de loge zelf. De bekende bestuurlijke probleempjes doen zich voor: Kinker krijgt daarvan zijn deel. In 1808 wordt hij om die reden benoemd in een financiële commissie die tot taak had de kosten voor de muziek zoveel mogelijk te beperken²⁴⁸. Hem wordt verzocht de loge te adviseren hoe te handelen op een landelijke vergadering, die zich moest uitspreken over het feit dat de Haagse loge l'Union Royale 'adoptieloges' hield, dat wil zeggen vrouwen in de loge toeliet als evenwaardige partners²⁴⁹. Wat Kinker hiervan dacht, kan ik

niet vinden²⁵⁰. Tevens moest hij zich bezig houden met ballotageregelingen²⁵¹.

Een zeer belangrijk gevolg van zijn nieuwe positie was, dat hij daardoor automatisch deel ging uitmaken van de vergadering van gecommiteerden van de Amsterdamse loges (ook wel genoemd: gecombineerde vergadering). Uit elk van de vier loges hadden de vier 'eerste' mensen daarin zitting. Dat bestuurslichaam vormde de braintrust van de Amsterdamse vrijmetselarij. Hier werd niet alleen gedebatteerd over bestuurlijke zaken die alle Amsterdamse loges aangingen; maar ook over inhoud en vorm van de broederschap; over de lijn die de vrijmetselarij als zodanig diende te volgen.

En vermoedelijk een ander gevolg van zijn aanwezigheid in dit laatstgenoemde orgaan was, dat Kinker ditzelfde jaar nog door La Charité gekozen zou worden als een van haar afgevaardigden naar de Grote Loge. Dit zou vele jaren lang opnieuw gebeuren. Kinkers wedervaren in deze twee bestuurslichamen zal ik echter, wegens het gewicht van het daar gebeurde, in aparte paragrafen behandelen.

Een enkele maal vind ik in deze periode Kinker vermeld als spreker. Het is mij niet duidelijk of hij dan optreedt als vervanger van de eigenlijke redenaars (voorlopig Van Hemert en Le Fèvre); als opziener die een instruerende taak had; dan wel als iemand die men nu eenmaal graag uitnodigde en die qua opvattingen ook inderdaad iets mee te delen had. Mogelijk speelde dit alles mee. Niet altijd is echter de inhoud, het onderwerp van zijn rede bekend. Zo blijkt hij te spreken op 16 november 1808, maar verdere gegevens zijn er niet. Nu zijn er wel enkele maçonnieke redevoeringen van Kinker gepubliceerd (een zestal, in het *Maçonniek Weekblad* van 1873 en 1874²⁵²), maar daaruit blijkt niet altijd bij welke gelegenheid zij gehouden werden.

Een enkele keer werd zo'n redevoering vrijwel meteen gepubliceerd, kennelijk wegens het eraan gehechte belang. Dit is het geval met de 'tekenplank' (werkstuk) van 15 februari 1809. Op die dag was er leerlingsloge (uiteraard ook toegankelijk voor de gezellen en meesters) en werd het dat jaar nieuw verkozen bestuur geïnstalleerd. Een belangrijke dag dus, waarbij Kinkers optreden indicatief geacht moet worden voor zijn positie in de loge. Er was souper na, trouwens²⁵³. De titel van Kinkers rede luidde: *Zijn wij werktuigen in de handen van anderen?*²⁵⁴.

Deze rede is van belang voor de ontwikkeling van Kinkers gedachtengang in de vrijmetselarij. Kinker begint met te stellen, dat onder de bedenkingen en beschuldigingen tegen de vrijmetselarij er één is, die nooit behandeld en opgelost is. Men kan zich namelijk afvragen: weten de arbeiders in de tempel wel, aan de bevordering van welke geheime bedoelingen zij medewerking verlenen? Zijn zij misschien niet werktuigen in de handen van anderen, die mogelijk andere bedoelingen hebben dan zijzelf? Kent men eigenlijk "dat onzichtbare verheven Oosten", het misschien steeds veranderende middelpunt van alle loges?

Wanneer men deze vraag hoort, is het vrijwel onmogelijk niet te denken aan datgene wat Kinker in deze jaren ervaren had, hierboven beschreven, en de reden waarom hij enkele weken eerder, op 25 januari, bij communicatie de Rozenkruisgraad ontvangen had. Hij had ervaren dat er, om redenen hem niet bekend ge-

maakt bij zijn eerste intreden, hem een halt toegeroepen kon worden als hij zaken wilde bepleiten, die volgens hem een uitvloeisel waren van de kerndenkebeelden der orde. Hoe zat dat dus daarmee? Was het mogelijk dat er op enigerlei hoger echelon andere bedoelingen aanwezig waren dan die morele wereldburgerlijke, die hij bij intrede aangenomen had? Wat was Kinkers antwoord begin 1809?

Ten eerste, zegt hij, is het in abstracto onmogelijk alle geheime bedoelingen te kennen in een grotere organisatie aanwezig. Zo is zelfs een vorst slechts een werktuig, 'slachtoffer' van de gang van zaken in zijn rijk. Misschien kan alleen een oordeelkundig wijsgeer de ware geest des tijds in alles opmerken - zonder dat hij daaraan iets veranderen kan. Niemand trouwens kan zich, daar hij altijd lid blijft van de maatschappij (staatkundig gezien), aan daarin voorkomende geheime bedoelingen onttrekken. Moet men daarom mensenhater of kluizenaar worden?

Zo'n vraag behoeft niet beantwoord. Ook niet wat de vrijmetselarij aangaat. Er hebben zich daarin afwijkingen voorgedaan; maar het grote geheel kon toch nooit meegesleept worden:

Wij hebben de Cagliostroos, de Illuminés, (die men zorgvuldig van de Illuminaten onderscheiden moet)²⁵⁵, wij hebben zekere bijgeloovige Rozenkruitzers²⁵⁶ en Böhmiſten hunne ellendige rollen zien spelen. Zij entteden zich op onzen boom der kennis des goeds en des kwaads; maar naauwlijks zag men hunne waterige en vóór hunne rijpheid reeds rottende vruchten, of de ellendige takjes vielen af en het snoeimes van den heiligen GENIUS onzer Orde was niet eens noodig.²⁵⁷

En niet zelden werden zelfs de slimste zelfzuchtigen herschappen tot voorstanders der "maçonische grondbeginzelen", zegt Kinker, wanneer zij "het altaar der geheimzinnige Godheid" naderden. - En dan waren er ook met *positieve* geheime bedoelingen. Zij, die aan de zedelijke opvoeding en volmaking van de mens werkten, moesten dat vanzelfsprekend beschouwen als verenigbaar met de geheimhouding der Orde.

Van dezen aard waren misschien de pogingen dier meer verlichte Rozenkruitzers, die, toegevend aan den donkeren geest der tijden, hunne leeringen in beelden, aan het bijgeloof ontleend, voorstelden; maar zeer zeker waren dit de bedoelingen van den wijsgerigen BACO - en, in latere tijden, die der vóór 22 jaren wederrechtelijk vervolgde en gelasterde volksverlichters, onder den algemeenen naam van Illuminaten bekend.²⁵⁸

Met BACO heeft Kinker het oog op de Engelse wijsgeer Francis Bacon (1561-1626), met recht de vader van het empirisme genoemd. Van belang is hier dat Bacon zijn onderzoek van de natuur weergaf als een soort ontdekkingsreis, gebruikmakend van emblemata, aforismen, mythen, hiëroglifyen²⁵⁹: een systeem dat aansloot bij de beleving van de vrijmetselaar tijdens zijn 'reizen' in de tempel. Allerlei verwante symboliek (zoals de twee zuilen) wordt door Bacon gebruikt, terwijl zijn *Nieuw Atlantis* geregeerd wordt door de orde 'Het Huis van Salomon', die zich heeft gewijd aan de studie van God en schepping²⁶⁰. Er is een sterke hermetische

tendens in Bacon. In zijn metaforiek "werd het werk van de natuuronderzoeker [wijsgeer] van een ontdekkingsreis tot een kosmische reis in het gebouw van de wereld"²⁶¹. Helaas kan ik hier niet verder op ingaan. Ook elders geeft Kinker blijk van belangstelling voor Bacon; zo verschijnt een motto uit Bacons *Novum Organum* boven het tweede stuk van zijn dit jaar verschijnende essayreeks 'Het Lampje van de neölogen'²⁶².

Kennelijk had Kinker eveneens een positief idee van de Illuminaten, die in het begin van dit hoofdstuk al even ter sprake gebracht werden²⁶³. Lang is deze groepering het voorbeeld gebleven van een geheim genootschap. De Illuminatenbond werd in 1776 opgericht door de Ingolstadtse hoogleraar Weishaupt, oorspronkelijk buiten de vrijmetselarij om. Van zijn doelstellingen hadden zelfs de meesten van zijn aanhangers uiteindelijk geen idee. Die waren zeer politiek: de macht van de kerk - welke dan ook - moest vernietigd, vorsten moesten verdwijnen. Hij nam een soortgelijke gradenstructuur als van de vrijmetselarij aan en infiltreerde de orde. De gewone vrijmetselarij moest dienen om de heerschappij van de rede, zoals gezien door Weishaupt en de top van de organisatie, te bevorderen. Door deskundig manoeuvreren wisten zij zo op het congres van de Duitse vrijmetselaars te Wilhelmsbad, in 1782, de 'rechter'flank van de orde, gevormd door de Rozenkruisers, in diskrediet te brengen en uit te schakelen. Rond 1785 was de invloed van de Illuminaten alweer min of meer beëindigd, na een ophefmakende vervolging door vorsten en jezuïeten, waarbij de meest fantastische verhalen en beschuldigingen de ronde deden. - Inhoever Kinker van hun eindbedoelingen op de hoogte was, is onduidelijk. De eerste decennia kon niemand van de tijdgenoten uit deze wirwar wijs. Waarschijnlijk had hij begrepen, dat deze groep praktische zedelijk-maatschappelijke bedoelingen voorstond; dat zij niet zoals de Duitse Rozenkruisers aan geheimzinnigheid omderwille van de geheimzinnigheid wilde doen; en dat zij door de door hem gewantrouwde jezuïeten vervolgd werd.

Hoe het zij, terzake van personen of groepen als genoemd, zegt Kinker, dat soms

de tijd nog niet geheel daar [was], om overal en zonder onderscheid, die wijsgeerige denkbelden te doen gelden, welke, hoe zeer in de agttiende eeuw voorbereid, eerst bij den dageraad der negentiende eeuw eenen nieuwen dag moesten aankondigen.²⁶⁴

En met instemming citeert hij uitvoerig uit een artikel in een Frans maçonniek tijdschrift²⁶⁵, tot stelling hebbend, dat de analyse zoals in de huidige wetenschap aangewend (de oorspronkelijke tekst geeft als voorbeeld-wetenschappers Linnaeus, Buffon, Barthez, Pinel, Bichat en Cabanis) de sleutel van alle wetenschappen is. Analyse kan ook in het menskundige toegepast worden. Dat is vanouds ook al in de loge gebeurd, gezien de proeven waaraan aannemelingen onderworpen worden. Het is onmogelijk, zegt Kinker, dat anders dan bij toeval de hoofddenkbeelden der orde geperverteerd worden door onoirbare geheime bedoelingen.

Kortom - structureel kan de Orde niet anders dan gezond genoemd worden. Wat

de vraag nu betreft of er eventueel een geheim centrum is, met malafide bedoelingen; wel, áls dat al bestaat dan is het kennelijk zeer machteloos. Er is slechts een onzichtbaar verheven Oosten, zoals wij het vereren in de 'Vlammende Star', waarvan wij niets méér weten dan ooit Johannes,

Namelijk dat het een Licht is. Zoo wij het, zinnebeeldig, den Opperbouwheer van het heelal noemen, is zulks om hem in verband met onze symbolische werkzaamheden te beschouwen. Maar dit weten wij zeker, dat de algemeene Wil der menscheid, zoodanig als deze door de Rede alleen en algemeen opgemaakt kan worden, ook de zijne is.

Van dezen algemeenen wil zijn de afzonderlijke willen en neigingen der menschen dikwils blinde werktuigen; maar den vrijmetzelaar betaamt het, vrij en ongedwongen, den analytischen arbeid voort te zetten, en hoe langs hoe meer te begripen, dat de grondvermogens onzer ziel van eenen architectonischen aanleg zijn.²⁶⁶

- Men ziet hoezeer Kinker hier aarzelt te spreken van een *persoon*: een God zoals uit de religies bekend. Er is een universele wil; bij Johannes genoemd het Licht, en in de vrijmetselarij daarnaast - zinnebeeldig! - 'Opperbouwheer'. Uiteraard rijst hier onmiddellijk opnieuw het vraagstuk van de vrijheid van het individu. Kinker affirmeert hier slechts die desondanks aanwezige vrijheid. Hij grijpt het begrip 'Opperbouwheer' en het begrip 'analyse' aan om de taak van de vrijmetselaar te benadrukken: het zoeken van bouwstenen waarmee in overeenstemming met die wil een wereld te bouwen is. Zoals in Bacons *Nova Atlantis*: uit het natuuronderzoek rijst theognosie.

Eigenlijk is hiermee het antwoord op de eerste vragen al gegeven. Wat volgt, is als het ware de didactische aanvulling. Als het voorgaande namelijk goed begrepen is, zegt Kinker, als dit het algemeen doel der Orde in haar tempelbouw is, dan kunnen zelfs in haar midden verkerende egoïsten geen schade berokkenen. De kwaadwillende, die

in het midden van dit heiligdom niet [kan] ophouden [zijn] Broeder te haten, om dat hij zijne knieën voor geen sectevaandel buigen wil

die is slechts te beklagen. Hij kán de drang der natuur niet tegenhouden (natuur is hier: de zedelijke natuur van het mensdom; kennelijk een manifestatie van de universele wil). Die natuur is sterker "dan de leer der oudgothische zieltijrannen" - een verwijzing naar 'middeleeuwse' geloofsovertuigingen - al durft Kinker ook hen die dergelijke overtuigingen nog bezitten, binnen te roepen. Die overtuigingen worden hier namelijk geëerbiedigd, "maar alleen in zoo verre, als zij hier en daar nog onmisbare hulpmiddelen zijn". Al zijn er grenzen aan die tolerantie:

Onze verdraagzaamheid mag nooit zo verre gaan, dat wij [die overtuigingen] binnen onze muren bewierookten, naast onze altaren vestigen zouden. Dit vreemde vuur kan hier niet geduld worden. Of zouden wij in het klein de onvermijdelijke gebreken der maatschappijen willen naarbootsen?

Staken wij dan liever onzen nuttelozen eerdienst.²⁶⁷

Kinker gaat hier nogal ver, dunkt mij. Het is niet gering de logegenoten voor te houden dat religieuze preoccupaties in de loge geen plaats mochten hebben. Immers, in zijn ogen was, gezien de vroegere gebeurtenissen, een groot deel van de aanwezigen niet van dergelijke preoccupaties vrij te pleiten. En de luisteraars moesten toch het vermoeden gehad hebben dat de spreker (die zelf partij was geweest) zéér bepaalde opvattingen op het oog had.

Hij eindigt zijn rede met een oproep mee te werken aan de geheime bedoelingen der toekomst. Hij doet dat in een mengeling van beelden, typerend zowel voor de vrijmetselarij als voor Kinker. Kinker verzocht: ieder moest op de geëigende plaats in de tempel²⁶⁸ zijn eerlijkheid terzake van het besprokene onderzoeken. De Isis, die ooit in het oude Egypte als zoogster van Horus gold als zinnebeeld van de toekomst, vergde ook nu nog hun trouw. Diezelfde idee was terug te vinden in het verhaal van de Eleusinische Ceres die haar dochter Proserpina bevrijdde uit het rijk van Pluto, en de leerlingen zouden deze symboliek in weer andere vorm op een later tijdstip in de Orde ontmoeten²⁶⁹. De vrijmetselaars waren: "Priesters der toekomst" (NB. In Kinkers *Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende eeuw* treedt ook een 'Priester der toekomst' op; hier is te zien hoe hij zijn eigen imagerie in de Orde kon terugvinden, aangepast aan de eigen behoefte). Zij dienen Isis' zoon te bewaken, hem niet uit lafhartigheid aan de marteldood der dwalingen over te laten. Zij moeten de toekomst der héle mensheid, niet alleen van een bepaalde groep, in het oog houden en bevorderen. Toepasselijk besluit Kinker met een citaat uit Johannes' Openbaring: "Ziet, de Tabernakel Gods is bij de Menschen: zij zullen Zijn volk en Hij zal hun God zijn. Hij zal aller tranen afdrogen; er zal geen rouw, noch weeklacht meer zijn: want de eerste dingen zijn voorbij gegaan. En die op den troon zat, zeide: Ziet! ik maak alle dingen nieuw".

Een dergelijke rede is, behalve als blijk van Kinkers behoefte aan zelfverantwoording - want het is een duidelijk antwoord, voor hemzelf, op de vragen die hij zich in deze jaren gesteld moet hebben - tegelijk inzichtgevend in de manier waarop hij de 'waarheid' van de vrijmetselarij ervoer. Kennelijk is hij in staat de geschiedenis (Egypte, Bacon) te interpreteren als Fundgruben van emblematische wijsheid; en de symboliek van de vrijmetselarij als iets wat in rechte lijn die wijsheid bewaart dan wel vervolgt. Anderzijds is hij beziel van een - een term te vinden is moeilijk - nogal praktische eschatologie. Al die symboliek is, zo vindt hij, niet alleen de taal der catacomben. De daarin verborgen waarheid moet motor zijn voor zeer praktisch maatschappelijk gedrag, dat de horizon van een betere toekomst van de mensheid dichterbij moet brengen.

Opvallend is ook zijn keuze van voorbeelden, voorzover het de wetenschap aangaat. Personen als Bacon, of, voorzover hem via zijn aanhalen van de *Annales Maçonniques* Linnaeus en anderen voor de geest staan, zijn mensen die zich met zeer praktisch onderzoek van de wereld inlieten. Het analytische element mag niet verwaarloosd. Mag het de lezer en buitenstaander dus in zekere zin blijven verbazen iemand als Kinker binnen de vrijmetselarij terug te vinden, het is dan toch ze

ker zó, dat hij zich daar toch kennelijk op een plaats bevindt, waarbij hij ernaar streeft het vermoede Licht niet onder de korenmaat te laten. Hij valt niet ten prooi aan een steeds in zichzelf terugkerend zwelgen in het zinnebeeldige. Hij staat praktisch handelen in de wereld voor, vanuit een eigen dwingend verlangen het heil van de mensheid te bevorderen. Ik denk dat vanuit deze optiek al zijn komende pogingen gezien moeten worden, de vrijmetselarij om te smeden tot een bepaald instrument, waarmee ook *organisatorisch* beter tot dat doeleinde gewerkt kon worden. Zónder die optiek blijft zijn optreden straks in gecombineerde vergadering en hoofdbestuur, alleen maar een zinloze optasting van bestuurshandelingen.

Een zekere parallellie met Kinkers rede is te vinden in het eerste van zijn reeks in 1809 en 1810 in de *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* gepubliceerde essays, onder de titel van 'Het Lampje van de neölogen'²⁷⁰. Aan deze - anoniem gebrachte - reeks beschouwingen was Kinker eind 1808 al begonnen, zoals blijkt uit zijn schrijven van 23 november 1808 aan de uitgever van het blad, zijn medemetselaar Immerzeel Junior, waarin hij opmerkt: "Het Lampje der Neologen, zal nog in dit jaar voor de oogen der Duisterlingen opgestoken worden"²⁷¹. Dat gezegde - 'duisterlingen' zijn diegenen die nog het licht (als in de maçonnieke tempel aanwezig) ontberen - lijkt al een maçonniek verband te suggereren. Desondanks is dat niet in eerste instantie de bedoeling. De titel verwijst namelijk zeker meer naar de stroom van nieuwe denkbeelden (neologie), binnen en buiten kerkelijk verband, gevoed door een licht dat niet dat van de Schriften was. De allusie was in Kinkers tijd zeer bekend. Zo verscheen er in 1791 al een spotprent "Het oude en nieuwe licht", betrekking hebbend op een scheuring in de Amsterdamse Lutherse gemeente, in orthodoxe en andersgeoriënteerde groepen; en naar het schijnt tevens aanhakend bij een nieuw soort lampen die rond 1790 in zwang kwamen²⁷². Op die prent leest ter linkerzijde een man in een ouderwetse kamerjas zijn vrouw voor uit de bijbel, bij een ouderwets lampje. Ter rechterzij preekt een jong predikant in een kamer voor een aantal 'modern' geklede dames en heren, welk vertrek door nieuwerwetse lampen verlicht is. Kennelijk is dit laatste gezelschap 'verlichter'. Van die Verlichtingsbeeldspraak maakt ook een auteur als Van Woensel gebruik in zijn almanak/tijdschrift *De Lantaarn* (1792-180) en natuurlijk in de erbij horende *Bij-Lichter*; zoals waar hij een illustratie geeft van een lantaarn, geplaatst op de tafel van 'De regten van den mensch', die met moeite lichtend gehouden wordt door een aantal blazende figuren, van wie er één de olie bijvult uit een kan 'Oleum veritatis'; of van eenzelfde lantaarn als dievenlantaarn, waaruit slechts één straal licht valt: ten bewijze dat de Verlichting ook in deze revolutionaire tijden het maar mondjesmaat 'doet'²⁷³.

Ook Kinkers 'Lampje' heeft niet veel pretenties. Zijn essays zijn namelijk slechts verslagen van een anoniem (en vermoedelijk fictief) gezelschap neologen, van wie de debatten genoteerd worden. Hun conversatie voeren zij "bij de lamp" en "en negligé"²⁷⁴. Hun gesprekken, over de wereldbeschouwelijke en filosofische modes van de dag, zijn dus werkelijk gesprekken, naar socratische trant, en niet zozeer beschouwingen. Temeer omdat het gezelschap (bestaand uit een groot aantal per-

sonen; tenminste de heren A t/m Q treden daadwerkelijk op) zich moedwillig voorzien heeft van een opposant. De heer X. - een "verstokte vrijdenker" en "ouderwetsche Vrygeest" - is namelijk aangetrokken als secretaris en antagonist. Hij is een kritische vrager die elke hoogvliegerij afstraft en vóór alles blijft vragen naar de begrijpelijkheid van elke bewering. Deze figuur kan beschouwd worden als één van de afsplitsingen van Kinker zelf, die zichzelf aldus kritisch blijft volgen. Misschien is een direkter representant van de auteur de "O.", een Kantiaan, die de vindeur is van het lampje.

Er is trouwens iets met dat lampje. O. zegt niet vermoed te hebben dat, toen hij het op tafel geplaatst had, er zich voor en tegen dat lampje in dit gezelschap zoveel drift zou openbaren. Iedereen wilde neologie; onenigheid bleef er. De herkomst van de lamp is een geheim; maar haar licht moet blijven branden. Over haar licht zegt O.:

Hoe verschillend van die bloedroode vlam der smeulende fakkels wier plaats het vervangen heeft! Hoe langzaam en statig klimmen de drie kleine vlammen in eene smeltende vereeniging opwaarts.²⁷⁵

De verwijzing naar het middeleeuwse licht van brandstapels en inquisitie is duidelijk. Maar *drie vlammen*? Iets verder zegt X., in een achtergevoegd schrijven aan de uitgever (hij is als secretaris namelijk de inzender van het verslag en geeft hierbij enkele bijzonderheden over de vergaderingen en de deelnemers):

Van het Lampje echter moet ik nog een woord spreken.

Verbeeld u een glazen lamp met drie afdeelingen en drie pitten, zoodanig ingerigt dat de drie vlammetjes elkander raken. Het eerste geeft een groen-, het tweede een rood-, en het derde een geelachtig licht, waarschijnlijk veroorzaakt door het verschillend gekleurd olieachtig vocht, waarmede de drie afdeelingen gevuld zijn. Dit geeft eene stille en aangenaame *illuminatie* [...].²⁷⁶

Te nadrukkelijk wordt hier herhaaldelijk het getal drie te berde gebracht. Drie is in de maçonnerie een 'volmaakt' getal. Er zijn trouwens de bekende drie grote lichten (!) en niet te vergeten de drie kleine lichten. Of wordt hier verwezen naar drie godsdiensten; drie waarheden (ongeveer als in Lessings *Nathan der Weise*)? Of... is er sprake van de drie symbolische graden, elk met hun eigen licht, maar samen een licht voor de wereld? Speculatie dreigt hier. Echter merkt X. iets verder op:

Drie onzer medeleden, welke op eene *Neologische* wijze, *Swedenburgianen* zijn, beschouwen onze Lamp als een wonderlamp en gelooven, dat het 'er niet natuurlijk mede toegaat.

Hier zou X. wel met een knipoog kunnen doelen op de wat mystischer (en bijbelser!) ingestelde bezitters van de hoge graden. Zo zijn er wel meer maçonnieke verwijzingen te vinden²⁷⁷.

Maar nu de eerste "bezending" van 'Het Lampje der Neölogen'. De vergadering

verkeert in opwinding: eindelijk hebben zij 'het' gevonden (het lampje, of de oplossing voor alle wereldproblemen). Onmiddellijk komt de kritische X. in het geweer en vraagt of dit gezelschap, dat de wereld wil verlichten en alle vooroordelen wil bestrijden, daartoe wel bevoegd is. Wat is de legitimatie van hun bemoeizucht? En is het mensdom, zijn hun landgenoten wel rijp genoeg om het zware medicament der verlichting toegediend te krijgen? Is het niet beter de graad (!) en de soort der verlichting te temperen?

Eensgezind bestrijden de aanwezigen deze voorzichtige houding. Neologie muss sein! De geest des tijds vereist het! X. vraagt zich ironisch af, wat die geest des tijds dan wel is. Waar zit die in? Bij de filosofie, de kunsttheorie en de wetenschap verdringen zich de theorieën. Van de godsdienstige verlichting valt ook niets eigenlijks vast te stellen. Dus wat heeft die broodnodige neologie nu om het lijf? Het gezelschap meent dat juist al die gisting, "niet omdat al dat *mijstische*, dat ons thans uit *Duitschland* in wetenschap en kunst overwaait, zoo bijzonder bevalt" allerlei nieuws fourneert, dat tot nadenken aanzet. Alles is nog zo chaotisch, dat nog niet te roepen is: "Daar zij licht!". Laat ons de kern van dit alles nazoeken; te beginnen met het theologische!²⁷⁷)

Daarop treedt M. als voornaamste woordvoerder aan. Hij zegt dat verlichting in het godsdienstige niet zozeer te maken heeft, zoals iedereen altijd denkt, met Voltaire, Diderot, Rousseau en een eindeloos aantal Franse deïsten. Zelfs niet met Kant. Nee; dank zij de verlichting onzer dagen is de godsdienst der rede geen dorre en droge zedekunde meer, maar heeft zij een "zielverheffende gemoedelijkheid" verworven, die sommigen mystiekery en verijnd katholicisme mogen noemen, maar die toch niets verliest van de overtuigende kracht, waarmee zij zich de menselijke rede aanbeveelt.

Nu komen wij tot de kern van deze eerste 'bezending'. Want M. geeft als voorbeeld van deze verlichting in het godsdienstige de denkbeelden weer zoals uiteengezet in de roman *Alonso* van Dr. J.A. Fessler. Fessler (1756-1839) is een uiterst boeiende figuur²⁷⁸: in Hongarije geboren, studeerde hij bij de jezuïeten en werd capucijn. Door eigen onderzoek bevredigde de katholieke theologie hem emotioneel noch verstandelijk. Hij trad uit de kerk, wat hem vele vervolgingen bezorgde en waardoor hij van land tot land moest verhuizen. In Berlijn, Wenen poogde hij de vrijmetselarij, waarmee hij in contact gekomen was, te hervormen in de richting van strenge zedelijke idealen, waarbij alles alle onderzoek kon doorstaan, zonder 'geheimenkramerij'. Hierdoor kwam ook hij - men herkent de parallellie met Kinker - in botsing met de hoge graden. Hij was een goede vriend van auteurs en vrijmetselaars als Klopstock, Claudius, Wieland, Jean Paul Richter en vooral Herder. Na zijn (min of meer gedwongen) afscheid van de loge in 1802, ging hij door met zijn eigen onderzoek van alle wijsbegeerte. Wat de vorm van de maçonnerie betreft lijkt Fessler veel gemeen te hebben met wat Kinker ooit en later voor de geest stond: hij wenste namelijk slechts de drie symbolische graden als van belang te erkennen, terwijl hij in plaats van de hoge graden een 'wetenschappelijke bond' voorstond.

Alonso geeft Fesslers levensverhaal. Door zijn onderzoek, vooral van Spinoza,

beklom hij de hoogste trap van vrijdenkerij en ongeloof. Door alleen een verstandelijke en niet een redelijke verlichting te zoeken, nam hij stelsel na stelsel in zich op, maar bleef dan steeds aan de letter hangen, zonder er iets van werkelijk het zijne te kunnen noemen. Ondanks zijn lectuur van Origenes, Augustinus, Seneca, de apostel Johannes (!), Plato, Spinoza, Rousseau en anderen bleef hij steken in cerebraliteit. - X. interrumpeert hier en vraagt zich af waarom een dergelijk vreemd mengsel van vooral Johannes en Spinoza genoemd wordt. M. zegt hem dat hij waarschijnlijk op Alonso lijkt: en dat ook X. het onbegrijpelijke wil begrijpen, het bovenzinnelijke vatten met de maatstaf der zinnen. Daarom geeft hij uitgebreid de discussie weer tussen Alonso en diens godsdienstige echtgenote Angelica (vanaf hier wordt vele pagina's een letterlijke vertaling van hun gesprek afgedrukt. In essentie is dat het eeuwige debat tussen de cerebrale vrijdenker en, niet zozeer de orthodoxe gelovige, maar degene die het zintuig voor het bovenzinnelijke in het algemeen bewaard heeft - heeft durven bewaren). Alonso, die van niets bovenzinlijks meer wil weten, leest aan zijn Angelica zijn vertaling voor van *Système de la nature* (een werk uit 1770 van baron Holbach; de laatste, een van de gangmakers van de Encyclopedie, was een van de consequentste materialisten en deterministen; en gekant tegen elke religie, als slechts werktuig van despotisme). Vreemd genoeg is Angelica het met hem eens

dat dit boek het krachtigste middel was, om hen, die de leerstelsels der Godgeleerden, of Wijsgeeren naar de letter verstonden, in de beeldende *Mythen* der ouden, of in de zinrijke *symbolen* der kerk voor de beteekende zaak zelve hielden, in hunne valsche rust te storen.²⁷⁹

Wat Holbach doet, beschouwt Angelica slechts als nuttige afbraak. Maar zij verwacht wel meer van Holbach dan alleen afbraak. De geestelijke wereld mag best onder de microscoop van het verstand gelegd worden. Maar omgekeerd: men moet ook een zintuig blijven houden voor de idealische, bovenzinnelijke en eeuwige wereld.

Min of meer in het verlengde van het standpunt in *Zijn wij Werktuigen* become-mentarieert M. - één van Kinkers stemmen? - Angelica's opvatting in deze zin:

Zie daar, waar het naar mijn inzien heen moet, om eenmaal alle louter verstandelijke leerstelsels in het Godsdienstige te doen ophouden. Er is maar één Godsdienst en deze is in den grond niets anders dan het donker bezef van een bovenzinnelijke wereld, voorgesteld naar de zuivere redebegrippen, eindeloosheid, onbegrensdheid, eeuwigheid. Het alles begrenzende verstand kan ons ter vestiging van zulk eenen Godsdienst van geen nut zijn. De ongeloovigen van alle tijden zijn onwederlegbaar; wanneer men hen met verstandelijke gronden wil te keer gaan. Deze Godsdienst nu moet voor ons menschen verzinnelijkt worden. Dit is de taak der verbeelding; het gevoel voor het schoone en verhevene als het eenigste, dat ons overblijft om tot het gemoed te spreken. Alle Godsdiensten, waarin deze beeldspraak gevonden wordt, zijn dus goed en de eene verdient geen voorkeur boven den anderen, dan voor zoo verre deze boven genen deze taal beter voor de verbeelding uitdrukt.²⁸⁰

Hierop vraagt X. op welk menselijk vermogen M. dan wel doelt dat dit zou moeten presteren, gezien men zijn verstand kennelijk thuis moet laten. De rede soms? Maar hoe kan ik verstandeloos mijn rede gebruiken? M. repliceert dat het verstand de natuur niet anders kan kennen dan als een bepaald, een eindig iets. Maar van waar komt ons denkbeeld van eindeloosheid? Hier moet het verstand het opgeven en zijn gezag inruilen voor de "zelfsaanschouwingen der rede". - X. vraagt spottend hoe deze "nieuw platonische *gemodernizeerde* Godsdienstige Idee" in de geloofsbelijdenis van Alonso uitgedrukt wordt. M. citeert opnieuw zeer uitvoerig een moeilijke passage uit de roman, die erop neerkomt dat, als de inwendige zin het eeuwige goed verstaat, de Goddelijke rede en natuurwereld zich in het binnenste van de mens weerkaatsen. Men kan in Christus bijvoorbeeld een figuur herkennen in of bij wie dat gebeurd is. Hij wordt symbool; in hem is het *een* en *al* afgebeeld. Zó kunnen er openbaringen voorkomen in natuur, kunst, kosmos; zó kunnen allerlei uitspraken, hetzij van Plato of Spinoza, van Johannes of Paulus, geduid worden. - Best mogelijk, mompelt X.; maar ik kan die inwendige zin, waarvan ik geen denkbeeld heb, niet in werking brengen; heeft een blinde begrip van kleuren? Hierop verklaart M., dat X. dan in de staat van Alonso verkeert, zoals die vóór zijn "redelijke bekering" was. Toch:

den inwendigen zin mist gij even weinig als hij: want die zin is uwe rede zelve, welke hare aanschouwingen der eindeloosheid in alles (gelijk hoogste volmaaktheid, schoonheid, heiligheid, verheven kinderlijke onschuld, hoogste *alheid* en *eenheid* enz.) niet van het verstand, niet van het gekende afleidt, (want overal vinden wij slechts eindigheid en grenzen: zelfs de oneindigheid kunnen wij niet denken, om dat denken bepalen is) maar in en door zichzelf als in het menselijk gemoed ingedrukt, opmerkt en ontwaart of ondervindt, dat is, met een zekere lijdelijkheid, zintuiglijk als het ware, ontvangt.²⁶¹

Dit zintuig (én de hiermee ontvangen ideeën) weten we niet precies zijn eigenaardige plaats in de samenhang van onze gedachten aan te wijzen, zegt M. Doen we dat wel, dan ontstaan er die tegenstrijdigheden, die ook de antinomieën van Kant aanwijzen. Maar Kant is bij het oplossen hiervan niet ver genoeg gegaan. Moderner wijsgeren hebben daarbij méér resultaat geboekt. Hierop leest hij wederom een passage uit de *Alonso* voor, handelend over hoe het verschijnsel van de goddelijke alheid en eenheid, en de verschijning daarvan in de zichtbare wereld, met elkaar verzoend kunnen worden. - Een metafysische roman! merkt X. op; maar één waarnaar hij met genoegen luistert. Al hervindt hij er wel, afgezien van de neologische uitdrukkingen, "de oude *Mystiekery*" in; Böhme en Luyken deden het minder wijsgerig - maar met weinig moeite zouden zij hetzelfde kunnen beweren. - Een andere gesprekspartner, B., bestrijdt dit: in de *Alonso* worden slechts het geheimzinnige en symbolische der godsdiensten in bescherming genomen, in een tijd waarin terecht geen verstandig mens meer de symbolen en dogma's in een letterlijke zin accepteert.

O. besluit het gesprek met de constatering dat, ondanks de zondvloed van neologische geschriften (of dankzij die geschriften), de menselijke geest, net als Alonso

vóór zijn bekering, nog ergens schijnt te dobberen tussen het oude bijgeloof en het oude ongeloof in. Waar moet dat scheepje aanlanden? In de haven van Fichte of Schelling? Of op een ankerplaats tussen beide in, zoals in het geval van Alonso? Het is onbepaalbaar. De crisis waarin de menselijke geest zich thans bevindt, moet simpel uitgewacht worden. In deze vergadering kan slechts een handje geholpen worden.

- Zonder dat ik durf beweren, dat Kinkers eigen mening in het bovenstaande direct weergegeven wordt, is het toch wel mogelijk het stuk te zien, te lezen als achtergrond behorend bij zijn rede *Zijn wij werktuigen*. In eenzelfde tijd gepubliceerd dan wel uitgesproken, lijken zij elkaars pendant, een onderzoek naar het waarom van de gang van zaken. In de rede: een onderzoek naar de vrijmetselarij als organisatie waar door middel van het zinnebeeldige de diepere waarheden van alle tijden blijven aangeboden, ook al lijkt dat hier en daar gefrustreerd te worden door leden die mogelijk terzake van een bepaald punt iets doctrinairs hebben. In 'Het Lampje': aan de hand van een - kan het zo genoemd worden? - maçonnieke Bildungsroman het onderzoek naar de overbodigheid van al het leerstellige, de overtuiging dat ook in de bredere kring van de maatschappij de visie doorbreekt, dat op een hoger niveau gekomen de mensheid gebruik moet maken van een inwendig zintuig, om in alle uitingen van het *al* de hogere manifestatie van het *ene* te herkennen.

Het is misschien zo, dat in dit laatste Kinker een glimp laat zien van zijn ontwikkeling, van Kant af, richting latere idealisten. Wellicht is het juist deze ontwikkeling die ten grondslag ligt aan zijn toetreden tot de vrijmetselarij. Zo valt ook zijn idee over haar voorhoede-functie beter te begrijpen. Hij zou kunnen vinden, dat in de evolutie van de geest der mensheid, die geest - om een wat lelijke variant van het begrip *anima naturaliter christiana* te hanteren - eigenlijk een *anima naturaliter maçonica* was. Daar werd de *sensus religiosus*, het zintuig voor het bovenzinnelijke, niet meer door het cerebrale verstand ingeperkt en in rationalistische formuleringen bedwongen. Daar speelden het allusieve en zinnebeeldige een hoofdrol, voor elk individu vrij interpreteerbaar, als doorgangshuis, voorportaal, voor het contact met het hogere.

Het is niet nodig de volgende twee "bezendingen" van 'Het Lampje' even uitgebreid te bespreken. Het eerste stuk - het tweede van de reeks - is meer historisch en politiek van aard, en geschreven vanuit de bekommernis in welke richting de volkerengeschiedenis zich ontwikkelt. Daartoe wordt in het debat eerst de noodlottige ontwikkeling besproken, die na de val van het Romeinse Rijk inzette. De "Faculteiten" (universiteiten) deden weinig meer dan ten behoeve van een geprivilegieerde kaste het Latijn en Grieks in stand houden, en gaven de volkstalen niet de gelegenheid tot ontwikkeling te komen. Het soort kennis dat gepropageerd werd, was weinig meer dan het verzamelen en commentaar geven op oudere teksten. De eigen beschaving van de jonge volkeren kon zich niet ontwikkelen. Pas nu begint de wetenschap, pas nu begint de eigen aard van Europa tot wasdom te komen²⁸². Niet dat de klassieke beschaving niet veel goeds had. Zij werd alleen eenzijdig bevoorrecht. In het debat blijkt dan plots op dit punt de met Kinkers ideaal in *Zijn wij werktui-*

gen? opduikende overeenkomst:

X. Maar wat is dan, naar uwe gedachten, het eigenaardige, dat oorspronkelijk eigene van die Nieuw-Europeïsche beschaving, dat *Europelismus*, waarmede gij, waarschijnlijk op het gezag van eenige hedendaagsche Duitsche *politische* wijsgeeren, zoo veel ophebt?

P. Kunt gij dit vragen? - Het is die geest, die ondanks alle oud-Europeïsche tegenstand, ondanks alle daaruit ontsproten Babelsche spraakverwarring, niettegenstaande alle godsdienstige scheuringen en geestelijken broederhaat, door alles, wat zich tegen hem verzet, heendringt. Met één woord, kort en goed gezegd! - de geest van Wereldburgerschap, het beschouwen van Europa als één land, dat alle de volkeren der aarde, tot één groot geheel om zich heen, zamentrekken wil.²⁸³

Deze opmerking geeft aanleiding tot discussie over hoe en in welke mate deze geest al in de Oudheid aanwezig was; en hoe dit gerealiseerd was in de staatsvorm van de Romeinen. Bij deze laatsten bestond iets als 'monarchaal republicanisme': hun republicanisme, op zich een goede zaak, werd verduisterd door hun staatsgoïsme. Sinds de revolutie heeft zich nú in Europa iets gevestigd dat republikeins monarchisme genoemd kan worden: aan de bij deze tijd passende menselijke denkwijzen, de geest van vrijheid en verdraagzaamheid gebaseerd op welbegrepen wijsgerige grondbeginselen, wordt na de eerste onbeheerste uitbarstingen op gereguleerde wijze vorm gegeven (Kinker denkt hier waarschijnlijk aan het reddend optreden van Napoleon). Tot slot van het eerste deel van het debat merkt O. (die, zoals eerder opgemerkt, als figuur nogal een centrale rol speelt en die met Kinker vereenzelvigd kan worden) op dat de volheid der tijden gekomen is. Een nogal zware bijbels-eschatologische verwijzing. Daarop wordt door het gezelschap wat spottend en instemmend tegelijk gereageerd, in een passage die schijnt te verwijzen naar de vrijmetselarij, als gezelschap van individuen dat in de eigen samenkomsten vooruitloopt op de volheid der tijden, daarbuiten echter anoniem en onherkenbaar is:

X. Zou het, naar uwe gedachten, al zoo laat zijn?

P. Gij weet, hij [O.] spreekt altijd als de Profeeten, die in de toekomst zoo *familiair* te huis zijn als wij in onze slaapkamer niet durven denken. Na hun werk in den tegenwoordigen tijd, evenwel niet zonder eenige onhandigheid, gelijk dit altijd het geval is, wanneer wij ons in een vreemd land bevinden, verrigt te hebben, komen zij, in hunne eenzame uren, in hun eigenaardig vaderland terug; en in ons midden is het even als of hij eenzaam ware. Morgen groeten wij elkander, als menschen van de beurs, of van de... of van... of van... maar hier bestaan al die zaken niet. Wij leggen onze Egiptische [!] reiszakken voor de deur neder, om, zonder al dien aardschen last, eenige oogenblikken gelukkig te droomen (gelijk nu over het *republikeinsche monarchisme*) en naar huis gaande, groeten wij de lamp, en ieder neemt zijnen reiszak met zich, gelukkig dat hij hier van tijd tot tijd vrij droomen kan.²⁸⁴

De tweede helft van het debat is gewijd aan een bespreking van een anoniem pam-

flet getiteld *Ist die Vereinigung der Religionen eine blossе Schimäre?* Dit neologische werkje wordt ten sterkste afgekeurd. Want hoewel het een oecumenisch cosmopolitisme voorstaat, ziet het de ideale godsdienst als een soort grootste gemene deler van alle (christelijke) godsdienstige richtingen. Het is hier niet de godsdienst der rede, in alle godsdiensten verborgen, die hier bepalend is. Zó loopt het alleen op een nieuwe hiërarchie uit. Dit alles moet door de geest van de tijd bepaald worden, er hoeft niets opzettelijk weggemoffeld worden of stilletjes van bovenaf, in een verplichte oecumene, voor de gewone gelovige verdonkeremaand. Is er al niet genoeg leergeld betaald? Interessant is Kinkers visie op de oorspronkelijke kerkscheuring:

Het *protestantismus* heeft door het gewelddadig verbrijzelen der *formen* zeer veel kwaad gedaan: wij moeten althans hetgeen er overschiet door eene schadelijke behendigheid niet wegnemen. Tot de voorgestelde vereeniging zijn de *formen* wel het meeste noodig; en waarom? Het zinnebeeldige heeft, over het algemeen genomen, dit nut, dat het allen alles is. Elk kan het, wanneer het er na ingerigt is, op zijne eigene wijze, verklaren en ontsijfferen, al nadat zijn verstand en hart tot het opnemen van den verborgen zin gestemd zij; met het nemen der *formen*, neemt gij dus ook *allen alles* weg. Nu zal het *protestantsche* gezond verstand het onverklaarbare gaan verklaren; ijskoud doen verstaan, wat alleen gevoeld kan worden. Dat alles is mis - al dat *disputeren* over de *dogmatiek*, die er nu eenmaal is, is ijdel geklap en loopt op *fransche deisterij* uit. Had men de teekenen, *formen*, *beelden* enz. (want al het leerstellige in de moederkerk was bij de verlichten van die kerk alleen beeldspraak) had men (zeg ik) al die *formen* behouden en zich slechts bevljgtigd, om er telkens en gestadig, al meer en meer redelijker bedoelingen en beteekenissen achter te plaatsen; alles zou geschikter en regelmatiger in zijn werk zijn gegaan; maar nu wierd het geestelijk *terrorismus* een afschuwelijk ding, voor de beide vaneenscheurende partijen. Angstig en verschrikt kropen de verlichte geestelijken, achter hunne doorschijnende *geillumineerde* beelden, en de kleine lampjes wierden uitgedoofd.

De *Neologen* van dien tijd wisten wel, waar zij begonnen waren, maar niet waar zij eindigen zouden.²⁸⁵

Afziend van het verstandige en irenische in deze beschouwing, zien we hier een van Kinkers hoofdstellingen uit *Zijn wij werktuigen* terugkeren: *het zinnebeeldige is allen alles*. Diegenen die het zintuig voor een hogere waarheid ontwikkeld hebben, moeten niet door een doctrinaire uitleg van het zinnebeeldige, een interpretatie opgedrongen, of de toegang ontzegd worden.

De derde 'bezending' handelt over het probleem of er een vast uitgangspunt in de metafysica te vinden is. Deze - ondanks het onderwerp - zeer spiritueel verloopende discussie over het (denkende, zelfbewuste) ik bij Kant, Fichte en Schelling, laat ik terzijde. Wel past het op dit moment een vermoeden op tafel te leggen: namelijk dat dit tijdschrift, de *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde*, waarin Kinker zijn reeks 'Lampjes' publiceerde, wel eens in aanzienlijke mate het 'huis'tijdschrift van de groep-Kinker geweest zou kunnen zijn, in het maçonnieke en filosofisch-culturele leven. Daar pleit allereerst het jaar voor, waarin het tijd-

schrift voor het eerst het licht zag: 1805. Dat is in of vlak voor het jaar waarin velen van de groep-Kinker tot de vrijmetselarij toetraden. Er werkten in ieder geval veel vrijmetselaars aan mee. Uiteraard behoorde uitgever Immerzeel tot die groep. Al bij een eerste doorbladeren vallen vele metselaarsnamen in het oog: M. Westerman (de voorzittend meester van La Bien Aimée), G. Swartendyk Stierling en vele anderen. Nader onderzoek in deze kwestie zou wenselijk zijn. Bovendien zie ik als besprekers of besprokenen optreden - behalve Kinker zelf, die redacteur geweest zou zijn²⁸⁶ - Deiman, Doornik, Le Fèvre, Vrolik, Kesteloot, Van Hemert: een in dit verband significante groep. Het tijdschrift besteedt ook zeer veel aandacht aan de wijsbegeerte van Kant en de ontwikkelingen in Duitsland ná Kant. Kinker zelf wordt ervan beticht²⁸⁷ hier in afkeurende zin over Hegels *Phänomenologie des Geistes* geschreven te hebben. Zonder dat het zeer opvalt, wordt de nodige aandacht aan de vrijmetselarij besteed. Zo valt op een, anders onverklaarbaar, artikelje te wijzen in de jaargang van 1810, getiteld 'Sint Jan, of het feest van Johannes den Dooper'²⁸⁸. Maar ook op een uitvoerig stuk 'Over de vrijmetselarij'²⁸⁹. Dit is een vertaling van een Duits artikel. Hierin wordt nogal nuchter over de geschiedenis van de vrijmetselarij gesproken. Er wordt in verband met de specifiek Duitse geschiedenis van de orde gezegd, dat de Rozenkruisers onder verschillende gedaantes en benamingen diverse loges met hun "Magieke, Theosophische en Cabalistische hersenschimmen, zoo wel als met hunne Alchimistische droomerijen" besmet hebben. Niet onwaarschijnlijk diende dit stuk, met zijn nadruk op de drie symbolische graden als essentie van de vrijmetselarij, als materiaal voor de groep-Kinker, bij de groeiende distantie van de hoge graden. Er valt wel meer een connectie met de maçonnerie te constateren; zoals daar, waar bij de bespreking van H.H. Klijns *De Starrekunde*²⁹⁰ in een noot opgemerkt wordt, dat Klijn elders in zijn werk eer bracht aan zijn meester in de vrijmetselarij: Kinker.

Een studie over dit tijdschrift, dat in allerlei aspecten de 'moderne' wetenschap aanbiedt, lijkt zeer gewenst.

Maar ik moge nu terugkeren naar Kinkers doen en laten in de loge La Charité zelf, in 1809 en later.

Voor allerlei 'administratieve' voorvallen verwijs ik naar het notenapparaat²⁹¹. Hier wil ik slechts zijn spreekbeurten noemen en verder die zaken behandelen, die een licht werpen op zijn positie en zijn streven binnen de loge.

Kinker was niet de enige die in de leerlingloges wel eens het woord voerde. In 1809 spreken ook Van Hall en Le Fèvre. Op 15 november 1809 weer Kinker zelf. Het is duidelijk, dat de groep-Kinker de meeste invloed uitoefende. En dat schijnt de loge niet bepaald kwaad gedaan te hebben: eind 1809 was het ledenaantal gegroeid tot 77²⁹².

In 1810 sprak Kinker zeker vier maal in de loge²⁹³ en in 1811 tenminste drie maal²⁹⁴. Bij die laatste keer in 1811, namelijk toen op de 31e juli de nieuwe officieren geïnstalleerd werden, staat het onderwerp van zijn rede aangegeven. Dat was: "Hebt de broederschap lief". Hij was verzocht daarover te spreken²⁹⁵. Dit thema is waarschijnlijk ontleend aan 1 Petrus 2:17, "Eert een iegelijk; hebt de broederschap

lief; vreest God; eert den Koning”.

In deze jaren raakte Kinker betrokken bij moeilijkheden rond het opduiken, ook in Amsterdam, van ‘vreemde’ loges, waar alleen Frans gesproken werd. Deze loges beschouwden zich als direct onderhorig aan het Franse Groot-Oosten. Er ontstond een gevaar: dat namelijk alle Nederlandse loges aan dat ‘buitenlands’ bestuur onderworpen zouden raken. Ik zal hier later op terug komen.

Op 17 juni 1812 veranderde er iets in Kinkers positie in La Charité: van tweede opziener werd hij eerste. Als zodanig werd hij 29 juli bevestigd, samen met het nieuwe bestuur. Zijn opschuiven naar de positie van ‘derde man’ lijkt weinig van doen te hebben met een machtsstrijd. Eerder werd het veroorzaakt door het langzamerhand wegvallen van Vrolik²⁹⁶. Kinker zelf bleef, heel regelmatig, altijd gekozen als afgevaardigde van La Charité naar de Grote Loge, vrijwel vanaf zijn receptie tot aan zijn vertrek naar Luik.

Wat 1812 betreft beschikken wij nog over de tekst van een rede die Kinker waarschijnlijk in zijn functie van eerste opziener in La Charité hield, al is het niet duidelijk op welke datum of bij welke gelegenheid²⁹⁷. Zijn speeches hebben steeds een bijbeltekst tot uitgangspunt, en wekken daarom enigszins de indruk een preek te zijn (zij het voor een gesecculariseerd publiek), een stukje exegese buiten de kerk. De teksten zijn echter altijd te verbinden met het leven of de verwachtingen van de broederschap, of houden verband met de legenden in het ritueel, dus met de tempel van Salomon. Zo ook hier. De uitgangstekst is ditmaal genomen uit Ezra 3:10-13. De passage handelt over het feest dat aangericht werd, toen na de terugkeer uit de Babylonische ballingschap de eerste grondslagen van de nieuwe tempel gelegd waren. De feestvreugde daarover werd verstoord door het verdriet aan de dag gelegd door zeer oude Israëlieten, die de glorie van de oude tempel nog gekend hadden.

Kinker zegt: laten we eraan voorbijgaan dat de geschiedenis van terugkeer en herbouw in de legende van de zesde graad óók gebruikt wordt als maçonniek zinnebeeldig verhaal²⁹⁸. Er is hier een les te trekken uit het zinloze misbaar van diegenen die alleen achterom kijken, naar het verleden. Dit soort mensen verstoort alleen maar de arbeid aan een nieuwe tempel door diegenen die hun vaderland en de vrijheid beminnen (deze laatste begrippen spelen in de rede voortdurend een rol. Waarschijnlijk moeten de luisteraars, op dit moment waarop Nederland onder het Franse juk zuchtte, voortdurend een parallellie gezien hebben tussen de Babylonische ballingschap, hun eigen positie, en de via het Ezra-verhaal gesuggereerde komende vrijheid). Zij zijn belast met oude vooroordelen. Zij vergeten te arbeiden aan de tempel die zich steeds hernieuwen moet. Welk soort tempel? Hier komt het Kinkeriaanse weer voor de dag:

Onze mystische Jehovah, een ideaal, hooger en verhevener dan de jaloersche genius der Joden, meer verredelijkt en heilig zelfs dan de vaderlijke God der Christenen, waarvan de stichter onzer Orde getuigt dat Hij een licht is, Hij dien wij in on-

ze taal de geestelijke Bouwheer van het heelal noemen, eischt ook van onze handen een tempel aan de *Vrijheid* van den zedelijken mensch, aan de *Gelijkheid* van rechten en plichten, en aan de *Broederschap* aller volkeren toegewijd. De nog diep in vooroordeelen verzonken maatschappij waarin wij leven, de volksgodsdiensten die over het algemeen nog door bijgeloof op de oppervlakte der aarde hun geestelijk gezag uitoefenen, de nog zeer onvolmaakte wetgevingen, waardoor de leden der verschillende burgermaatschappijen en staten, of liever volkerschappen, op de planeet die wij bewonen, geregeerd en bestuurd worden, zijn voor den verlichten wereldburger inderdaad nog niets anders dan een Babylonische ballingschap, en de *Cyrus* [de Perzische monarch die de joden liet gaan] die den wijsgeerigen droom der menschheid tevens zal kunnen en willen verwezenlijken is nog verre te zoeken.

Hoe merkwaardig is de wijze, waarop Kinker hier een bijbelverhaal transformeert! Het blijkt niet alleen een ethische parabel te zijn. Het is ook een praktische les voor de huidige politieke situatie. Fijntjes wordt gesuggereerd dat Napoleon bij lange na geen Cyrus is; bij hém geen wijsheid, bij hém geen verlossing. Niet onder zijn regime de realisering van de werkelijke *liberté, égalité, fraternité*. De verworpenheid daarvan wordt overgelaten aan ons, tempelbouwers, die op een heel andere manier werken aan het gebouw der volkerengemeenschap.

Deze morele taak en tegelijk dit toekomstperspectief, ziet Kinker nog op een andere manier dan alleen van buitenaf bedreigd. Zonder al te expliciet te worden, denkt hij kennelijk bij zijn "aanhangers van den ouden tempel" aan de bij de lezer nu wel bekende tegenstanders, diegenen die slechts tempeltje willen spelen. Als men géén verlicht Godsrijk wil stichten, zegt Kinker, als men geen nieuwe tempel wil bouwen, dan is het wezen der orde

voor den verstandige niets anders dan een belachelijk kinderspel, en voor hen die slechts uitspanning en vermaak zoeken een vervelende en eentonige reeks van nietsbeduidende pantomimen en ceremoniën.

Als we al die symbolen van onze tempel - die heilige muren, dat vlammend gestarnte, de bewaakte ingang van die tempel waaraan we nog bouwen en waarvan we slechts pas de grondslagen gelegd hebben - als we die niet op dieper niveau wensen waar te maken, dan wordt hier in wezen geen andere leer verkondigd dan die ook in ongewijde tempels even gangbaar is. Dan zijn we hier slechts

om met een ledig en bedwelmd hoofd, zonder eenig gezond denkbeeld omtrent de ware bedoeling van het eentonige maandelijksche toneelspel weder naar huis te keeren, en den kostelijken tijd die beter besteed ware, met teleurstellingen te verbeuzelen.

Daarna schetst hij opnieuw in alle toonaarden, en mede aan de hand van maçonnieke symbolen en gebruiken, als het wezenlijke doel der orde: de zedelijke verlichting.

Feitelijk bevatten Kinkers speeches - ik vermoed dat zij drie kwartier duurden -

steeds een viertal elementen. Er is de uitgangstekst: een bijbels thema, dat steeds in het maçonniek ritueel of anderszins ook een rol speelt en dus steeds meteen vertaald moet worden als een zinnebeeldig moment in de mentale of psychologische bouw van de tempel van zichzelf en de wereld. Er is - soms slechts allusief - het element van de feitelijk maatschappelijke of politieke situatie in het eigen land. Er is het element van de mogelijke verdeeldheid onder de tempelbouwers zelf; didactisch wordt steeds richting gegeven, een bepaalde toepassing wordt voorgestaan, de verdeeldheid onder de broeders wordt niet gladgestreken. En tenslotte is er altijd het eindvisioen: de schepping in haar volle glans, de wereldgemeenschap, de nieuwe stad, de broederschap der volkeren.

Ik kan zijn redevoeringen geen juweeltjes van redenaarskunst noemen, al steken zij zeker niet slecht af bij de produkten van de beroemdste redenaar van zijn tijd: Van der Palm. Zéker hebben zij meer inhoud dan de gemiddelde maçonnieke, altijd wat zalverige en plichtmatig-morele speeches die ik gezien heb. Het eigene is hier: een haast ongeloofwaardige visie op de toekomst van de mensheid, die keer op keer met kracht en met innerlijke overtuiging aan de man gebracht wordt. Kinker, zo voelt men, bezit een bijna monomaan *geloof*. Men zou gaan wensen zijn tijdgenoot te zijn om een dergelijk visioen en zo'n toekomstverwachting te kunnen delen. Deze conceptie is in Kinkers geval, denk ik, ook slechts mogelijk omdat hij een dieperliggende wijsgerige verhouding had met de schepping-in-haar-geheel.

Die verhouding komt op eminente wijze tot uitdrukking in het dit jaar (1812²⁹⁹) tot stand gebrachte visionaire *Het Alleen of de Wereldziel*. Dit gedicht ademt in zekere zin een maçonnieke geest. Het heelal is een levend en ademend bouwwerk. Enkele voorkomende beelden lijken te verwijzen naar een maçonnieke ruimte van verstaan.

Dit leerdicht, dat de eenheid van geest en stof, 'God' en natuur bezingt, is doortrokken van een (heden ten dage weer als uiterst modern ervaren) aanvoelen, voorbij het rationele, van de organische eenheid van het heelal. Geest, stof en soortgelijke begrippen zijn slechts termen om verschijningsvormen van één en hetzelfde uit te drukken. Al het bestaande, het zich vormende en het vervallende; het individu, de maatschappij, de kosmos: het is een hogere of lagere vorm van leven, zich als het ware heen en weer bewegend langs de jacobsladder van het zijn. Het zijn pulseringsvormen van het alleen.

Het gedicht weert de hierdoor haast automatisch opgeroepen vragen van theoretischer aard, door de aanwezige gloed van overtuigdheid, door de haast lijfelijk gevoelde ervaring van deze eenheid en door zijn doorleefde verbinding met het universum. Inhoeverre dit alles verwantschap vertoont met het denken van Spinoza of Fichte, of met de identiteitsfilosofie van Schelling (daar spreekt ook Kinker zelf in zijn "Aantekeningen" over), is door Koopmans al eens besproken³⁰⁰. Kinker vertoont zich hier als wijsgerig lyricus op zijn best. Dat is ook in de literatuurgeschiedenis het oordeel. Ik citeer slechts Te Winkel: "Als dichterlijke uiteenzetting van een geheel stelsel van wijsbegeerte heeft het dichtstuk in onze litteratuur zijne wedergade niet of ter nauwernood"³⁰¹.

Wat echter wel eens nieuw onderzoek zou behoeven, is de kwestie of hier niet een band aanwezig is met een veel oudere wijsbegeerte: die namelijk waarin de "chain of being" (in de achttiende eeuw zo bekend) een belangrijk thema is. Daarop wijst ook de schatplichtigheid in dit gedicht aan Willen van Swaanenburg, aan Kinker welbekend. Van Swaanenburg werkt in zijn imagerie eveneens met "buisen" die gorgelend van leven doorheen de stof lopen. Juist als hier Kinker doet, ziet ook hij het universum als een huwelijk van Jupiter (vuur, licht, geest) en Juno (aarde, stof enzovoorts). Bij nader toezien zijn er nog wel meer parallellen te ontdekken³⁰². Daarmee zijn we beland bij een oudere hermetische en (neo)platoonse visie op de kosmos, die in de achttiende eeuw nog springlevend was³⁰³ en waarvoor ook Kinker belangstelling gehad moet hebben, blijkens zijn eerder besproken duiding van Bacon, of zijn stelling dat ná ratio en analyse het volle pond gegeven te hebben, nog een diepere waarheid gevonden kon worden (moest niet het zinnebeeldige "allen alles" zijn?). De wijsheid van Hermes Trismegistos (daarmee belanden we tegelijk bij een voorkeur van de vrijmetselarij), naar een oud idee ook terug te vinden in de hiërogliefen, en bijvoorbeeld bij Van Swaanenburg als

Het strand des greizen Neils, die 't Priesterlyk gebeurt'
Van Hermes gaave kroost, drie maanden 's jaars beweent,
Was outyts ondermynt met donk're letterbeelden,
Waar in de wil, te zaam gedrukt, vermoogens teelde³⁰⁴

en de maçonnieke symboliek die graag naar die tekens terugverwijst, zou wel eens debet kunnen zijn aan regels als

Gij dan, die naar de ziel, naar 't denkend leven vraagt,
Haar stroomend aanzijn voor der zinnen Vierschaar daagt,
Het heilig raadsel van u-zelfen wilt ontknoopen,
En 't diepst geheim verstaan; - sla 't boek der schepping open!
Doorloop zijn letters, door den geest in 't stof gegrift,
En lees daar ook U-zelv' in heilig teekenschrift!

Maar hier betreed ik een moeilijk pad. Dat *heilige teekenschrift* - elders spreekt Kinker van

Het raadsel-beeldschrift, in 't gevoelig stof geteeld³⁰⁵

kan zeker ook wel anders geduid worden. Ik wil zeker niet beweren dat het *Alleen* in eerste instantie maçonniek geïnspireerd is; daarbij in het oog houdend, dat Kinker niet in de eerste plaats vrijmetselaar was en daarna pas zijn eigen denkbeelden vorm gaf, maar zich bij de vrijmetselarij aansloot, omdat hij daar iets in meende te herkennen wat bij de eigen groei paste. Desondanks schijnen in dit gedicht toch passages onmiddellijk naar de vrijmetselarij te verwijzen, c.q. door de symboliek daarvan geïnspireerd te zijn; zoals wanneer hij zegt:

Het zij we onze aandacht op haar maat en during [van de schepping] scherpen,
 En met den winkelhaak en passer in de hand,
 Het eindloos niet van *tijd* en *ruimte*, voor 't verstand
 In tallen, trekken en gedaanten zichtbaar maken [...] ³⁰⁶.

Het is immers moeilijk in die tijd ongestraft de beeldspraak winkelhaak/passers te gebruiken. Vrijwel automatisch krijgt dit dan een signaalfunctie. Gebruikt men deze sleutel, dan is het denkbaar in passages als de eerst-geciteerde en in de daar voorkomende wens het "raadsel van u-zelfen" te ontknopen, een verwijzing terug te vinden naar het altijd in de "voorhof" van de tempel/loge aangebrachte oude woord "Ken u zelf": de opdracht tot zelfonderzoek aldaar vóór men ingewijd wordt in de eerste graad en in het "geheim" daarvan. Die passage vervolgt trouwens met de regels:

Doch - niet door 't stof in 't stof, en 't beeld in 't beeld te vinden,
 t Gekende aan 't ongekende eenzijdig te verbinden [...]
 De doode letters van 't verschijnsel te bespiën;
 Maar door in elke reeks haar' volzin te doorzien;
 Door 't grenzenlooze vrije in 't eindige te aanschouwen
 En in den schijn, waar meê 't omzwachteld is, te ontvouwen.
 Stap dus het doolhof van het LEVEN rustig in,
 En vorder van Natuur haar' diep verholen zin!

Deze *doolhof* zou dan tevens verwijzing kunnen zijn naar het zelf weer symbolische maçonnieke gebruik, de inwijdeling enige malen in het duister rond te voeren in de tempel vooraleer het licht eerst gedeeltelijk, daarna geheel doorbreekt. Deze reïssymboliek spreekt voor zichzelf.

Op deze wijze kunnen ook tal van andere passages geduid worden; zoals

Waar aan dan zult gij 't licht, waar naar gij smacht, ontsteken?
 Moet de afgeloopen tijd, het graf der eeuwen spreken?
 De droom der kindsheid van het menschelijk geslacht
 't Gewijde orakel zijn, waarvan gij 't antwoord wacht? -
 Vergeefs! - Gij vindt, waarheen ge u wendt, slechts duisternissen,
 Geen enkle lichtstraal, die 't vermoeijend eindloos gissen
 Niet in een doolhof van misleidingen verlaat. ³⁰⁷

Deze gissingen hebben mijns inziens nog een speculatief element en ik laat het aan andere onderzoekers over hier vaste bodem onder de voeten te vinden ³⁰⁸.

Ik moge hier nog aan toevoegen dat al in 1826 dit gedicht in het Duits vertaald werd ³⁰⁹.

Ik keer terug naar La Charité. Slechts tweemaal vind ik Kinker als spreker in 1813 vermeld. De eerste keer op een leerlingsloge op 17 maart. Zijn thema was hem opgegeven, namelijk de verzen Johannes 3:20-22 (kort samengevat: die de waarheid

doet, komt tot het licht). Ik heb zijn tekst niet kunnen terugvinden; evenmin de tekst die hij 21 april uitsprak en waarvoor Mattheus 16:18 gebruikt werd: "En ik zeg u ook dat gij zijt Petrus, en op deze petra zal ik mijne gemeente bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen". Deze laatste tekst mag een vreemde keuze lijken. Wellicht zag Kinker hier kans deze rots te zien als de ruwe bouwsteen die, veranderd in de be-schaafde kubieksteen, in staat was de storm der tijden te trotseren. Die storm wás er: het was het laatste Napoleontische jaar. De Nederlandse loges poogden zich los te maken uit de knellende liefkozingen van het Franse Groot-Oosten (ook in dit opzicht meende men te Parijs dat het aanslitsel der Franse rivieren slechts goed genoeg was om er bakstenen van te maken voor de grotere, Franse bouwplannen). En de economische situatie was zo slecht dat de tafelloges (souters) na de bijeenkomst achterwege moesten blijven. Vanwege de kosten was het ledental ook flink teruggefallen. Maar des te heuglijker moet in december, na het terugdringen van Napoleon tot in Frankrijk, de tafelloge geweest zijn waarbij het *Tafellied* van Kinker hoorde³¹⁰ later gedrukt onder de titel 'Lied der Hollandsche vrijmetselaren, bij de verlossing van het vaderland'³¹¹. In dat lied worden de Fransen opgeroepen nu eindelijk eens de wapenen op te nemen tegen de tiran. Wat de Nederlandse vrijmetselaren aangaat, klinkt het wat plichtmatig:

Gij kende uw' pligt, vrijmetselaren! -

In 't onderjunkte Nederland,

Bleef gij getrouw; bij uwe altaren,

Bodt ge aan zijn' invloed wederstand.

Juicht, eedlen! juicht! - Juicht, menschenvrienden!

Juicht, trotsch op uw getanden rand,

Maar laat geen volkshaat u verblinden;

Ontheiligt nooit den broederband!

Napoleon zelf heet, en passant, "het Nijlgedrocht" dat "valsche tranen weent". Op zich niet bijzonder, die vergelijking met de krokodil die in de emblematiek het huilen van kinderen nabootst om zo prooi te lokken. Maar gezien Napoleons Egyptische avontuur en de acceptatie in deze kring van Egypte als bron van de oude wijsheid, is Napoleon hiermee getrokken in de sfeer van de valse profeten. Dat Napoleon toch al wel apocalyptische proporties kon aannemen bewijst een stukje manuscript aanwezig in de verzameling-Fabius. Het handschrift is mogelijk van Kinker³¹². Onder het opschrift "Vision de St. Jean" vindt men daar de woorden "L'Empereur Napoleon" van een getalswaarde per letter voorzien. In een "clef" daaronder worden a t/m i gerekend als de waarden 1 t/m 9 bezittend, terwijl k t/m z met tientallen benoemd worden, dus 10 t/m 150. Op deze wijze berekend krijgt "L'Empereur Napoleon" in totaal de waarde: 666. Zoals bekend: het getal van het Beest uit de Apocalyps³¹³. Curieus genoeg wordt deze "uit de vrijmetselarij afkomstige techniek"³¹⁴ ook in Tolstois *Oorlog en Vrede* toegepast door de held Pierre Bezoechov: ook hij komt bij "L'Empereur Napoleon" op 666 uit³¹⁵.

In 1814 sprak Kinker mogelijk op de leerlingsloge van 31 augustus³¹⁶, en zeker op die van 16 november. De onderwerpen worden niet genoemd. 1815 werd een

druk jaar: Kinker en de zijnen poogden een nieuwe eenheid in de Amsterdamse loges te scheppen, in samenhang met pogingen de gehele vrijmetselarij op een andere leest te schoeien. Dit zal echter pas later aan de orde komen.

Het overlijden van Frans van Eyck begin 1813 leidde ertoe dat op 21 juni, bij de jaarlijkse verkiezingen, Kinker in diens plaats tot "gedeputeerd meester" werd gekozen. Hij werd dus toen de 'tweede man' in de loge: hij verving zo nodig Holtrop. Hij zou Holtrop ook opvolgen, mocht deze komen te overlijden. Dat was niet zo denkbeeldig gezien diens leeftijd.

De keuze was een duidelijk bewijs dat Kinker in La Charité zeer gezien was en dat zijn 'lijn' gehonoreerd werd. In een andere loge zou hij mogelijk zelf voorzittend meester geweest zijn; in La Charité was Holtrop echter om goede redenen de traditionele keuze. Voor Kinker zelf zal het een verheugend feit zijn geweest, ook nog om andere redenen: drie dagen eerder was de slag bij Waterloo op voor de geallieerden gunstige wijze beslist. Tot aan zijn vertrek naar Luik zou Kinker elk jaar herkozen worden³¹⁷.

In 1815 vind ik slechts éénmaal Kinker als spreker vermeld: voor de leerlingenloge van 19 april. Met souper ditmaal: de tijden werden weer beter.

In de *Nederlandsche vrij-metselaars almanak* van dit jaar, en ook in de volgende jaargangen, bevinden zich overigens bijdragen van "Br. J.K." en "Br. K.", die om voor de hand liggende redenen aan Kinker toegeschreven zijn. Mijns inziens is dit onjuist en zijn die bijdragen van de hand van Johannes Konijnenburg - overigens wel een geestverwant van Kinker³¹⁸.

1816 begon in La Charité met feest. Op 26 januari vierde voorzitter Holtrop het feit dat hij vijftientwintig jaar voorzittend meester was van de loge. Een Franstalig verslag van dat feest³¹⁹ memoreert een rede door Holtrop zelf; alsmede een "Invocation" door de "premier Surveillant", en nog veel meer. Kinkers eigen, voor die gelegenheid vervaardigd tafellied heb ik al eerder geciteerd. Het verslag is weinig indrukwekkend. Het is meer illustratief voor de wijze waarop een hoogburgerlijk gezelschap in die tijd jubilea vierde, dan dat het werkelijk duidelijk maakt wat de gevoelens voor Holtrop (die er zeker waren) nu precies inhielden. En het was natuurlijk een metselaarsjubileum. De gouden tabaksdoo's die Holtrop kreeg was verlicht met maçonnieke symbolen: onder andere met "la Charité" die, vergezeld van "Sagesse" en "Prudence" welriekende gaven aanbood aan de beeltenis van Holtrop. En zo werd er ook bij het banket een (symbolische!) pelikaan binnengegedragen en bij Holtrop neergezet. "Peu de temps après, le premier Surveillant, qui paraît une surprise, pria le Vénérable de lever les aîles du pélican, sous lesquelles il vit deux rouleaux contenant [des] vers [...], et l'explication des allégories qui entouraient la base du pélican". Deze allegorieën hadden natuurlijk alle iets uitstaande met de emblematische waarde van deze vogel, die immers als ouder zijn eigen bloed aan zijn kinderen ter voeding gaf. Het zal een leerzame avond zijn geweest.

De gedeputeerd meester van La Charité zou zich in 1816 benoemd zien in het "tus-

senbestuur": een benaming voor een ad-interim-hoofdbestuur, dat stappen ter hervorming zou ondernemen. Daarover later. Een van de eerste maatregelen mocht Kinker wel in La Charité uitleggen: daar meldde hij op 8 oktober - hij zat die vergadering zelf voor - dat op 13 oktober een lid van het Huis van Oranje als grootmeester in Den Haag geïnstalleerd zou worden. Het was de eindstap van een jarenlange reeks pogingen van Kinker en de zijnen de vrijmetselarij een bepaalde structuur te geven; en het zou de eerste stap worden in een nieuwe reeks veranderingen. Zijn literaire begeleiding van die inwijdingsfeesten behandel ik later. Op 31 juli, toen het nieuwe bestuur van La Charité zelf geïnstalleerd werd en er tevens een receptie was, hield hij weer de rede.

Aangezien ik tot nu alle zaken oversla die samenhangen met de hogere bestuursproblematiek, is het gemakkelijk te komen tot Kinkers (voorlopig) afscheid van zijn eigen moederloge. Op 24 juni 1817 was Kinker namelijk bij Koninklijk Besluit benoemd tot professor aan de nieuwe universiteit te Luik. Niet dat hij onmiddellijk zijn koffers pakte. Hij had juist in de vrijmetselarij nog buitengewoon veel te doen, hetgeen tot oponthoud en een kribbige correspondentie tussen Kinker en ministerie zou leiden. Juist echter nu zijn vertrek aanstaande was, leek óók in La Charité zelf al iets zichtbaar te worden van de nieuwe geest van verdraagzaamheid en verlichting, die hij in en buiten de orde had pogen voor te staan. Het dit jaar in zijn loge genomen besluit - gevolg van een commissie mét Kinker - om joden toe te laten, heb ik eerder al gememoreerd. Maar ook buiten schenen vorderingen gemaakt te worden. Met vreugde werd op 8 juli een bericht uit de *Utrechtsche Courant* voorgelezen, waaruit bleek dat in Darmstadt de vorst aldaar de bouw van een eigen vrijmetselaarsloge bevolen had: het eerste voorbeeld in Duitsland, waar de orde als zodanig zich *publiek* vertoonde. De wereld scheen inderdaad aan veranderingen toe.

Nog steeds was Kinker een gewild spreker: een rede op 25 juni gehouden moest hij zelfs op 20 augustus herhalen. Op 12 augustus, nadat Kinker wat vroeger van de bijeenkomst vertrokken was, stelde Hendrik van Munster jr. (een van de officieren) voor om wegens Kinkers vertrek naar Luik, de volgende woensdag voor privérekening een banket te geven ofwel een tafelloge te houden. Saraber, ondersteund door Spies, zag dit liever veranderd in een "vriendbroederlyke maaltijd" met alle officieren tezamen, op een door Kinker zelf te bepalen dag. Dat schijnt de 27e augustus geworden te zijn. Van die datum zijn verschillende gedrukte gedichten bewaard gebleven. Zo is er één door genoemde Van Munster, van weinig waarde, maar met een wat aandoenlijke aansporing om toch voorál te schrijven:

En hebt gij soms den tijd, den lust, om iets te schrijven,
Men leez' 't in Loge, kan 't zijn, met KINKER'S kracht.³²⁰

Een wat krachtiger, meer maçonniek getint gedicht, evenmin waardevol maar wel typerend voor dit soort gelegenheid, is het anonieme *Raptissime, post pocula*³²¹:

Een geest, met u vereend, brengt in uw heiligen kring,
 Met u der menschheids dank den fieren sterveling,
 Die, sterk door eigen kracht, zig zelfs zo heerlijk schiep;
 De vonk van 't goede en schoone, uit asch, te voorschijn riep;
 En lichtend door den glans, dien hij zig zelve schonk,
 Der menschheid steeds tot heil, hier, als d'Orion blonk.
 Haast praat dit schitterlicht ver, ver van Amstels boord,
 Maar teelt, uit zijne bron, een nieuw gestarnte voort.
 Wat zegt het, waar 't altaar voor 't heilig drielal brandt:
 Heeft ISIS Priester niet alom zijn vaderland,
 Waar zij den drievoet, de aard ten zegen, siert en bouwt;
 En juichend hem haar' dienst beveelt en toevertrouwt?
 Ga, brave KINKER! ga: ons hart volgt waar ge ook streeft -
 De Deugd vraagt nimmer waar; maar hoe de sterfling leeft.
 Schoon van u afgescheurd, de geest, dien gij ons liet:
 Verlaat, wat vleije of dreige, uwe echte Broedren niet.
 Mogt hij ons erfdeel zijn, de kroon van ons geslacht!
 Ga, brave KINKER! ga, waar pligt en deugd u wacht
 Zo ooit het vuur verdoov', dat ons hier blaken doet,
 Ontsteek dan, bron des lichts! de vonken door uw gloed.

Bij deze, of bij de volgende gelegenheid (want er schijnt méér afscheid genomen te zijn, zoals op 19 november³²²) hield ook Kinker zelf een rede. Een manuscript met de tekst daarvan bevond zich in Kinkers maçonnieke nalatenschap³²³, maar werd niet teruggevonden.

Op 12 mei 1818 werd Kinker - hij was nog steeds niet weg! - het honorair lidmaatschap aangeboden³²⁴.

Inmiddels is het nodig nog verschillende later gedrukte redevoeringen van Kinker te vermelden; redevoeringen die hij naar alle waarschijnlijkheid in La Charité hield, maar die niet met een bepaalde datum verbonden kunnen worden.

De eerste daarvan draagt tot titel (de titels zijn mogelijk niet van Kinker, maar door de latere editeur toegevoegd) *Een Stem uit het Verleden*³²⁵. In deze rede - duidelijk na de val van Napoleon gehouden, in de tijd van de restauratie - spreekt Kinker voornamelijk over het gevaar dat de godsdienst kán inhouden. Bij het streven naar verbetering van mens en maatschappij is uit de historie het verschijnsel bekend, dat op zeker moment de middelen daartoe als doeleinden in zichzelf beschouwd zijn gaan worden. Zo kunnen staten verstarren en blijft alleen het te gevaarlijk wapen van revolutie over om de zaak weer in het gareel te brengen. Zó ook behoort de godsdienst er te zijn om de mens, en niet omgekeerd. Anders voert het slechts tot zielenlavernij. De orde dient dit altijd en overal te bestrijden. Tegenwoordig steken weer onverdraagzame vormen van godsdienst de kop op, die hun onveranderlijkheid en alleenzaligmakendheid bepleiten. Daartegen moet de orde haar principiële verdraagzaamheid stellen, de zelfdenkers uit alle "secten" tot zich roepend. De vorsten geven daartoe op dit moment het goede voorbeeld (Kinker

doelt vermoedelijk op de Heilige Alliantie, iets waartoe hij zich wel meer aange trokken toont: een soort politieke vorm van broederschap tussen de staten). Ook de vrijmetselaars zelf zullen méér hun best moeten doen voor hun onverjaarbaar evangelie, door rede en verlichte tijdgeest gezuiverd, zodat het wordt "den christenen overal verstaanbaar, den joden geen raadsel, en den heidenen geen steen des aanstoots" (een niet zo ironische correctie op Paulus' opmerkingen!). De verborgen geest van onze met hiëroglfen omsluerde Isis heeft ook meer te bieden dan de duistere mysticismen van de sectariërs.

Hij besluit met een aansporing tot meer samenwerking onderling. Die opwekking is van belang, omdat de structuur van de loges in Amsterdam het gevolg was van zijn eigen streven de vrijmetselarij tot wapen te maken, dat de Verlichting beter dan voorheen kon dienen:

Wat kan daartoe beter berekend zijn, dan eene nauwere vereniging van onze krachten, eene meerdere toenadering van alle loges in dezelfde stemming, en wat is daartoe meer voorbereidend dan het voorbeeld van het Oosten van Amsterdam, het Oosten van de hoofdstad onzer vereenigde gewesten?

Deze aansporing zal in het vervolg van dit hoofdstuk een duidelijker achtergrond krijgen.

Een andere rede, kennelijk ter gelegenheid van de receptie van enkele nieuwelingen - misschien was Van Hemert daarbij; Kinker zegt dat een van hen in het gewone leven een geleerde en wijsgeer is³²⁶ - heet in druk *Over de beoefening der Koninklijke Kunst*³²⁷ en heeft dan ook een wat meer instructief en informatief karakter, gericht als deze rede is tot pas toegetreden. Het gaat over de in de vrijmetselarij beoefende deugden, het grootste geheim ("het schoone ontwerp onzer eindelooze volmaakbaarheid in ons zelve"), de tegenwerpingen van de buitenstaanders, als zou de orde overbodig zijn, in het geheel niets in de wereld kunnen utruchten enzovoorts. Ten aanzien van dit laatste uit Kinker zich in haast wijsgerige termen:

"Zij kan niet naar buiten werken". *Onmiddellijk voorzeker niet*; als geheim gezelschap heeft zij met de buitenwereld niets uitstaande; in zichzelf geconcentreerd levert zij eene denkbeeldige wereld op, die niet om een ander middelpunt in een cirkel, maar langs de *rechte lijn* in de toekomst voortrolt. Het vooruitstreven is de eenige beweging waarvoor zij als Orde vatbaar is. Dat zoo zij niet *onmiddellijk* naar buiten werkt, des te meer doet zij dit *middellijk* door de verspreiding van hare onderlinge leden over de gansche oppervlakte der aarde. Schoon allen niet even vatbaar zijn, om zich de hooge strekking der Vmij. als een zich ontwikkelend denkbeeld in de toekomst voor te stellen, allen leeren zij toch, en bijna werktuigelijk, die wederkerige broederliefde beoefenen, en worden, schoon niet altijd zonder uitzondering, voor het gansche menschdom, ten minste voor de heilige Br.-schap, gedrongen, in dien zuiveren hartstocht te blaken, die wanneer zij algemeen kon worden, deze wereld in een hemel zou hervormen.

Typisch is hier het gebruik maken van een aan geometrie of het 'bouwen' ontleende metafoor, overigens ten bate van een 'evolutionair' denkbeeld. Kinker ge-

bruikt zelf nooit de typische 'metselaars'-symboliek voorzover die echt 'architectonisch' is. Dat was van nature zijn achtergrond ook niet. Wél kon hij *losse* begrippen ('tempel' bijvoorbeeld) gebruiken en toepassen, maar dan meestal in een 'sociologische' duiding. Die tempel is bij hem zelden het gevolg van een constructie of van het bouwen, maar meer een conceptie in de zin (bijvoorbeeld) van: het huis waarin alle volken behoren te wonen. Zo sprak Kinker al eens over de tweede tempel, naar aanleiding van enkele verzen in het boek Ezra. Op verwante wijze doet hij dat ook in *Overdenkingen aangaande de leer van den Insteller onzer Kon[inklijke] Orde, Johannes, naar aanleiding van Openb. Johannis, Kap. 21. vers 2 en 22-24.*³²⁸ Die tekst representeert echt Kinkers toekomstverlangen: "Ik, Johannes, zag de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem, nederdalende van God uit den Hemel. - Maar ik zag geen Tempel in dezelve: want de Eeuwige, de Almachtige is haar Tempel; en de stad behoeft geen Zon en Maan, want de heerlijkheid Gods heeft ze verlicht; en de Volkeren die zalig worden zullen in dat licht wandelen". Zijn rede heeft ditmaal een licht emotionele toon, gegrepen als Kinker is door zijn verlangen naar dit toekomstig vaderland. Toen Johannes schreef aan de Aziatische broeders (door Kinker ook genoemd: St. Jans-christenen; tussen die broeders en de broeder-vrijmetselaars van de tegenwoordige tijd bestond volgens hem een bijzondere historische relatie), toen gaf hij, zegt Kinker, ervan blijk een hoger wijsgeriger geest te bezitten dan de andere schrijvers van het Nieuwe Testament. Hij gaf onderwijs in dezelfde geest die de orde nog kenmerkt. Hij beaccentueerde: de broederliefde. Hij sprak in gezuiverde begrippen over het wezen dat wij de Opperbouwheer van 't Heelal noemen. Hij kende 'de eeuwige rede' en zei 'God is een licht, zonder enige zweem van duisternis'. En tenslotte: hij beschreef, vooral in zijn zinnebeeldig dichtstuk *Openbaring*, een zich langzaam vestigend wereldburgerschap in de toekomst, de "volmaakte staat, welken de rede gebiedt, welken zij wil dat eenmaal onder het menschedom bestaan zal". Juist voor vrijmetselaars moet de beeldspraak 'geen tempel meer' te begrijpen (en in zekere zin zelfs schokkend) zijn; evenals het 'geen zon en maan meer' (die doorgaans in het plafond van hun tempels afgebeeld staan, de makrokosmos representerend). Alles is in de komende heilstaat onmiddellijk:

Dan zullen er geen tempels meer noodig zijn, geen geestelijkheid eene afzonderlijke klasse van menschen uitmaken, geen outertolken zullen er dan meer te pas komen om ons de leer, die in ons gemoed met vlamme letters geschreven staat uit overleveringen uit te leggen; dit alles zal overtollig zijn: want "Gods heerlijkheid", d.i. de goddelijke voorschriften van het *Ware, Schoone en Goede*, die iederen inwoner van dezen nieuwen staat in hare volle heerlijkheid bezielen zal, zal overal haar licht verspreiden.

Van belang voor Kinkers denkbeelden over de historie van de vrijmetselarij is zijn *Ter beantwoording van de vragen welke onze Orde is? en van welken aard de verbintenissen die de gezamenlijke BB. door hunne intrede in onze verlichte wereldburgerlijke maatschappij met elkander hebben aangegaan?*³²⁹ In deze rede komt hij uiteindelijk weer bij zijn ethische staat in de eindtijd terecht. Dit stond ook Fessler

voor, zegt hij. Kinker neemt hem in bescherming tegen een aanval, zoals gedaan in het in 1803 verschenen werk, *Die Brüder St. Johannis des Evangelisten aus Asien in Europa, oder die einzige wahre, und ächte Freimaurerei*³³⁰. Kinker schijnt echter in geschiedkundig opzicht geheel door de "authentieke stukken" in dat werk voorkomend overtuigd te zijn geweest. Zijn verhaal hier is - afgezien nog van de voorgeschiedenis, waar Tubalkain, Moses, Christus en anderen elk op hun manier de oude wijsheid vormgaven en doorgaven - dat Christus' leerling Johannes na diens dood zijn leer in hiëroglafen vastlegde (dat betekent hier vermoedelijk: symbolen). Zijn leerlingen bewaarden en verbreidden deze symbolen door het hele Romeinse rijk. In de loop der eeuwen werd de betekenis onduidelijker. Zij kregen ook aanhang onder de - uiteraard hier ook weer opduikende - Tempeliers; evenwel zijn de twee groepen niet identiek. Deze oorspronkelijk St. Jans-christenen worden tenslotte weer teruggevonden bij de Schotse broeders, die zich verenigden om de oude waarheid van de symbolen te bestuderen en die debet zijn aan wat nu vrijmetselarij genoemd wordt. - Ik wijs met nadruk op wat Kinker beschouwt als de historische achtergrond van wat wel eens de "Johannesvrijmetselarij" genoemd wordt, omdat later, in het kader van zijn poging de hoge graden tot het essentiële terug te brengen, in het dan plots opduikende zogenaamd eeuwenoude 'Charter van Keulen', onverwachts deze Johannes-aanhangers ter sprake komen als degenen die de fakkel van het licht eeuwenlang doorgaven - implicerend dat de 'hoge graden' verder maar een verzonnen aanhangsel waren.

Een voorlopig³³¹ laatste te noemen rede is de *Redevoering over de woorden in het 13e kapittel van Mattheus, het 20e en 21e vers, tegen de duisterlingen der eeuw gericht*³³². Deze rede werd kennelijk gehouden vlak na de (eerste) val van Napoleon. Hij wordt door Kinker een van eigenliefde dronken mensenhater genoemd, die, toen hij de gelegenheid had vrijheid en verlichting te bevorderen, de mensheid in de nacht van slavernij en domheid terugstiet. Het thema wordt aangegeven door de bijbelverzen uit de titel, waarin sprake is van het zaad dat op rotsgrond valt, wel opkomt, maar na korte tijd sterft.

Na de val van de tiran bleek men hier en daar in Europa, vooral in het zuiden, onverwachts tot vervolging van de vrijmetselaars over te gaan (in Spanje had het bewind de Inquisitie weer ingesteld!). Kon men zoiets wel veilig doen, vraagt Kinker enigszins rhetorisch, ongeacht het bestaan van onze over de aardbodem verspreide miljoenen (hij schijnt van dat aantal niet zomaar een rooskleurig, maar een uitgesproken vermiljoenkleurig idee gehad te hebben)? Wellicht waren er inderdaad teveel broeders aldaar, bij wie het zaad slechts op de rotsen gevallen was en die dit uitlokten. Er zijn er, die aangetrokken worden door de geheimzinnigheid, maar wier hart koud blijft voor het hoge doel. Er zijn er, die komen om de tafelloges, om de veronderstelde bescherming en hulp voor hun tijdelijke welvaart, om de hulp in vreemde landen. Zij vallen af bij vervolging. Wat ons land betreft: hier is geen vervolging te duchten. Maar zijn allen bestand tegen de terugkerende oordelen van het bijgeloof? Niet allen zijn wezenlijk doordrongen van onze geloofspunten: de uiteindelijke vereniging van volkeren en erediensden in één groot gemenebest; de orde als zinnebeeld en voorloopster van deze toekomst; en vooral:

de trapsgewijze vervolmaking der menselijke natuur, door de invloed der Godheid (de rede, het licht). Juist in deze tijden, nu soms het zaad op steenachtige bodem gezaaid schijnt, moeten we meer dan ooit ons beijveren dat zaad, dat wil zeggen de wijsgerige beginsels van een betere orde van zaken, hier te bewaren.

5. Kinker in het bestuur der Amsterdamse loges en als afgevaardigde naar de Grote Loge.

Eerder is al opgemerkt, dat toen Kinker op 5 januari 1808 gekozen werd tot tweede opziener in La Charité, die functie automatisch met zich meebracht dat hij zitting kreeg in wat genoemd werd de gecombineerde vergadering (ook wel: vergadering van gecommitteerden van de Amsterdamse loges). Hierin hadden de voorzitters, hun vervangers en opzieners van de vier Amsterdamse loges zitting.

Deze organisatie lijkt een van de eerste pogingen te zijn geweest om, naast het nogal losse landelijke verband, een duidelijker samenwerkingsstructuur te scheppen tussen verschillende loges. Het bestaan dateert van 24 februari 1801³³³. Op 23 april 1801 werd daarvan aan de "Groot Loge Nationaal" in nogal voorzichtige bewoordingen kennisgegeven³³⁴; waarschijnlijk was het enigszins onduidelijk hoe in zo'n geval de interne, maçonnieke, juridische structuur gefundeerd moest worden. Ook zal het niet helder geweest zijn of en hoe loges bevoegdheden aan zo'n orgaan konden afstaan. De eerste jaren schijnt er maandelijks een bijeenkomst geweest te zijn.

Van 2 november 1801 dateert een advies-rapport³³⁵ door Holtrop, Hagen, Brouwer en Heineken over de mogelijkheid de uiteenlopende vormen van receptie te unificeren, over het nut van instructieloges en over een eventueel nieuwe catechismus. Hierin valt waarschijnlijk de leiding van Holtrop te herkennen, die ook op landelijk niveau al dergelijke zaken voorgestaan had. Daaruit was onder meer het nieuwe *Wetboek* van 1798 voortgekomen. Deze zaken zouden echter ook in Amsterdam niet één-twee-drie tot ieders bevrediging opgelost worden. De gecombineerde vergadering, zo blijkt uit de notulen van de eerste jaren, bemoeide zich ook met heel wat andere zaken, zoals armenzorg en de zorg voor reizende broeders (één van de meest gepraktiseerde taken van de vrijmetselaar). Vreemd genoeg stelde juist deze vergadering, op 7 november 1803, een commissie in, die de zorg voor de organisatie van de 'hoge graden' in Amsterdam op zich nam. De vier 'kapittels' moesten nauwer gaan samenwerken en de onkosten - door elk afzonderlijk niet op te brengen - gezamenlijk regelen.

Het was ook deze vergadering, waarin wij Kinker al eenmaal zagen verschijnen, in verband met zijn betrokkenheid bij het oprichten van het blindeninstituut. De gecombineerde vergadering hield zich daar uitvoerig mee bezig.

Uit welke hoek in Amsterdam de wind begon te waaien of althans veel sterker begon te waaien, blijkt uit een door de afgevaardigden van Concordia Vincit Animos ingediend voorstel tot hervormingen, op 21 september 1807 (men herinnere zich, dat Kinker en zijn 'groep' in 1805 en 1806 de Amsterdamse vrijmetselarij bin-

nendruppelden). Dit voorstel is als het ware - zo beschouw ik het tenminste - de eerste zet op het schaakbord der vrijmetselarij, noodzakend tot een hergroepering van alle stukken in de komende vijftien of twintig jaar.

Omdat de orde - zo luidde het begin van het voorstel - thans (!) een waardiger vlucht scheen te nemen, en om haar zinnebeeldige vorm meer aan haar zedelijk wezen te laten beantwoorden, was het volgende nodig. De loges moesten doelmatiger 'gevormd' worden; de recepties der verschillende graden moesten gewijzigd en in overeenstemming gebracht met dit zedelijk doel; de voordrachten der redenaars moesten door dit hoofddoel bepaald worden en thematische punten op voorhand aan de voorzittend meester overhandigd, om, als er tijd over was, nog over die punten te kunnen discussiëren; buiten de gewone maandelijkse vergaderingen moest er elke maand een aparte instructieloge gehouden worden, "bepaaldelyk aan zedelyk onderwijs verbonden, zonder eenig ritueel", elke maand door een andere loge te verzorgen. Deze instructiebijeenkomsten zouden kwesties behandelen, die in de loges zelf tijdig zouden worden 'voorgehangen', zodat elk lid hierover kon nadenken. Die bijeenkomsten zouden twee uur duren en er zou géén banket na zijn.

Zonder twijfel betekende dit voorstel (nogal 'tüchtig' geformuleerd) een ruk in de richting van de partij die minder nadruk legde op ritueel en gezelligheid, maar meer op de ethische waarden die achter de symbolen schuilgingen. Het blijkt ook uit de reacties, na lezing, ter vergadering van 9 november: het voorstel was heel goed bevonden en dienstig om de loges "te ontrukken aan dien geest van onverschilligheid, die de hooge strekking onzer Orde in een Jammerlyk kinderspel van loutere formaliteiten had doen Ontaarden, en haar te rug te brengen tot de Verspreiding van [het] zuiver Licht [...]; in de volle overtuiging dat onze Koninklyke Konst de redelyke Verlichting, te gelyk met de beschaving in de Volstreksten zin, ten doele heeft, dat alzoo alle hare uiterlykheden alleen aan dit hooge Oogmerk ondergeschikt moeten [zijn]". Men vreesde dat als de orde "onevenredig [bleef] aan der voortgaande geest der beschaving door konst en wetenschap", zij zichzelf zou vernietigen.

Hier zit dus de algemene idee achter, dat de vrijmetselarij de groei der beschaving moet dienen, zoals ook zo vaak geformuleerd in Kinkers redevoeringen.

Deze Verlichtingsidee, en dit de leden willen afleiden van hun kanon en kruut (maçonnieke termen voor glas en drank), zou echter niet beletten, dat, in andere zin, het kruut niet altijd droog gehouden kon worden. Vanaf nu ontwikkelt zich een ethisch artillerieduel, waarbij iedereen moeite doet te blijven voldoen aan de maçonnieke plicht in de loge de vrede te bewaren; maar waarbij wel degelijk, als in de politiek, partijen gevormd en listen aangewend worden.

De man achter het voorstel was feitelijk Johannes Konijnenburg³³⁶. Johannes of Jan Konijnenburg is een van die mensen in het Nederlandse culturele klimaat van de tijd rond 1800, die men overal ontmoet, maar over wie bij gebrek aan een biografie voorlopig weinig te zeggen valt. Hij lijkt een uiterst zelfstandig handelend persoon geweest te zijn. Als remonstrants predikant en als hoogleraar aan het remonstrants seminarium te Leiden was hij met vrijzinnigheid vertrouwd³³⁷, terwijl

hij tevens als radicaler unitaris behoorde tot de mensen van de staatsgreep van 22 januari 1798. Een politieke bron van rond 1807³³⁸ meldt over hem: "A des Talens, des connaissances, un peu soupçonneux, foible, quand les orages tonnent. - Depuis quelque tems il adopte les principes liberaux mais je crois que son ambition sacerdotale [hij was ooit predikant] le pousse pour briller dans une autre carrière que celui de la Politique". Daarmee zat de schrijver niet ver van de waarheid, want binnen de vrijmetselarij zien we Konijnenburg een uiterst actieve rol spelen. Vrijwel altijd zit hij op de lijn-Kinker - of, zo men wil, vice-versa. Het lijkt erop alsof zij elkaar voortdurend rugdekking verschaffen. Tenslotte zullen zij beiden tegelijk in het tussenbestuur belanden, dat de komst van prins Frederik als grootmeester voorbereidde. Vanaf 1808 was Konijnenburg voorzittend meester van de Amsterdamse loge 'Concordia Vincit Animos', wat hij tot 1820 zou blijven; en opnieuw van 1828 tot zijn dood in 1831³³⁹. De opvolger van Holtrop in La Charité, Van der Vijver, die niet zoveel van de wijsbegeerte moest hebben, schijnt zowel door Kinker als Konijnenburg daarop gewezen te zijn³⁴⁰: deze twee hadden kennelijk dezelfde belangstelling. Vandaar dat de naam Konijnenburg in het vervolg wel meer genoemd zal worden.

Op 21 maart 1808 kwam Kinker voor het eerst in deze vergadering en legde de 'belofte van getrouwheid' af. Hij kwam daarmee, dat jaar, in het gezelschap te verkeren van A.H. de Melander, Pieter Brouwer, C. Vollenhoven en C. van de Vliet (voor La Bien-Aimée); Konijnenburg, A.G. Heineken, W. Veenhuizen en P. Diepvest (voor Concordia Vincit Animos); C. Hagen, J. Fabricius en H. Strik (voor La Paix); terwijl Holtrop, Frans van Eyck, Vrolik en hijzelf La Charité vertegenwoordigden. De vergadering had weinig opmerkelijks en liep een aantal standaardpunten langs: de kwestie van het blindeninstituut, een eventueel nieuw lokaal, de organisatie van de hoge graden, de zaak van de gelijkschakeling der loges. Holtrop gaf elke aanwezige een exemplaar van de uitgave van zijn schoonzoon: Lessings *Ernst en Falk. Gesprekken voor Vrijmetselaren*³⁴¹.

Zeer binnenkort zal Kinker nu betrokken raken bij plannen tot reorganisatie. Maar eerst moet ik nog wijzen op zijn aandeel in de viering van het vijftigjarig bestaan te Den Haag van de Nederlandse vrijmetselarij onder één hoofd, op 5 juni 1808. Deze viering was ingebed in de (jaarlijkse) bijeenkomst, de Grote Loge, van 4 en 5 juni, waar Kinker als afgevaardigde van La Charité toch al aanwezig was (sinds 1807 was hij, met anderen, in die functie bij het landelijk beraad aanwezig; en dat zou hij blijven tot zijn vertrek naar Luik). Dat 'Jubelfeest' opende met het zingen van een tekst van Kinker uit het *Gezangboek*, namelijk zijn 'Opgang der Vlamme Star'. Daarna nam grootredenaar Holtrop het woord. Hij lichtte onder meer toe, hoe het in de zaal gebouwde altaar te duiden was³⁴². Tot dat altaar - de "heilige Arke ook van ons Verbond" - voerden zeven treden, voorzien van "de VII. mythische woorden" in gothische letters. Op het altaar zelf (geplaatst recht tegenover het oosten der loge) brandde een "antique Coupe", vervaardigd door de lichttechnicus Waleson, die ook gezorgd had voor een ander bijzonder lichteffect. Plots ging er namelijk binnen het altaar een licht branden, waardoor via transparanten op de vier zijden van het altaar de volgende teksten van Kinker te lezen vie-

len:

(ten oosten)

Leert, Broeders, leert, door *Wijsheid* voortgeleid,
Het doel der Orde en haar verhevenheid!
Dat zij, verjongd bij 't volgend eeuwgetij,
Voor 't Vaderland een heldre vuurbaak zij!

(ten zuiden)

Vind altijd *Sterkte* in uw vereeniging,
Door éénen wil, verlichte Broederkring!
Dat nooit dees Lamp op 't eenzaam Outer kwijn';
Maar laat haar licht het licht der Menschheid zijn!

(ten noorden)

Dat *Schoonheid* heersche in onzen tempelbouw!
Onze eerdienst blijve aan *Deugd en Waarheid* trouw!
Brengt op dit Feest, vereende Broederschaar!
Deze eed en hulde op dit gewijd Altaar!

(ten westen)

Hef aan, hef aan het blijde Jubellied,
Voor 't Rijzend Licht op ISIS grondgebied!
Door 't raadzelkleed, geslingerd om haar lêen,
Wijst ons haar hand naar schooner toekomst heen.

Dát kon Kinker dus ook: zeer slechte gelegenheidspoëzie maken. Al gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat het wel bijzonder moeilijk geweest moet zijn bij de gewenste emblematische waarde enige vaart in verzen te brengen. - Na dit staaltje van illuminatie werd nog een andere tekst van Kinker gezongen: 'Aan de Stigters der Orde', mét muziekbegleiding, waarna het geheel besloten werd met een 'Trio': de muziek was van Haydn (genomen uit *De Schepping*), de tekst van Kinker³⁴³. Kapelmeester Th. Majofski had de leiding.

Belangrijker is, dat op deze Grote Loge Kinker betrokken blijkt bij een belangrijk initiatief. Ik zie hier van verdere zaken af, zoals zijn met Konijnenburg en Gorter benoemd worden in een commissie die een bepaalde klacht van G.C. Penning moest onderzoeken³⁴⁴; en zijn benoeming tot commissaris van het blindeninstituut. Die laatste zaak, met al zijn verwickelingen, heb ik al eerder behandeld. Alleen - de samenstelling van die commissie-Penning lijkt niet zo toevallig. Konijnenburg werd namelijk al eerder opgevoerd als innovator. En Gorter? Deze Gorter stond aan het einde van de vergadering op en begon met op te merken, dat het tijd werd dat de Grote Loge zich met belangrijker zaken bezig hield dan alleen met kleine huishoudelijke affaires en ruzietjes. De Grote Loge moest van meer belang worden en er blijk van geven te zoeken naar de ware geest der vrijmetselarij. En hierop overviel Gorter de aanwezigen met een hele reeks voorstellen. Op de agenda moesten de huishoudelijke zaken beperkt blijven. De immer gehouden redevoering (die doorgaans van Holtrop was!) moest bij de loges verspreid worden. Er moest een blad komen in de trant van de *Annales maçonniques* (het lijfblad van het Franse Grootoosten), "t welk [...] alleenlyk zoude moeten strekken om haar voor-

naamste doel, verëdeling namelyk van verstand en hart, meer en meer te bevorderen en uittebreiden". De maçonnieke almanak moest verbeterd, en er moesten meer stukken in opgenomen in de trant van 't Nut. Wat de individuele loges aanging: die moesten op meer gelijke wijze ingericht worden, geleid door erkende, zedelijke beginselen; er moest meer aandacht besteed worden aan de zedelijke capaciteit van de kandidaten; het doel van de orde moest bij alle werkzaamheden in het oog gehouden worden, want nu, vooral soms bij recepties, was het hele bedrijf verworpen tot "een louter, soms kinderachtig, zinnespel". Er moest een orgaan komen, dat correspondentie onderhield met de buitenlandse grootmachten (Groot-oostens) - dan zou beter blijken dat de vrijmetselarij aan de gehele mensheid toebehoorde. Gorter verzocht om instemming met de geest van het voorstel, de toesturing aan alle loges van de tekst van zijn voorstel, en verder om een commissie die een en ander in onderzoek zou nemen.

Nu, dit alles bijeengenomen is niet zozeer een coup, maar toch zeker wel een poging om - als dat alles gerealiseerd zou worden - de vrijmetselarij een bepaald accent te geven. Wat dat accent is, blijkt genoeg, zowel uit Gorters voorstellen, als ook uit alles wat ik hiervoor over Kinkers opvattingen en het gebeuren in Amsterdam al gezegd heb. Er zitten nu echter ook wat meer 'bestuurlijke' kanten aan. We zijn getuige van een poging het enige, uiteindelijk gezaghebbende orgaan van de vrijmetselarij meer gewicht te geven. Er is zorg om de publicitaire plicht van elk bestuur te benadrukken: er moeten bladen komen die de 'lijn' van het voorgestelde uitleggen en verdedigen. Bijzonder interessant zijn ook het voorstel van het bureau van internationale correspondentie en de hint naar het internationalisme daarachter.

Hoewel dit plan niet in alle punten geheel uitgewerkt is, zit er toch een totaalconceptie in verscholen. Was het in zijn geheel een idee van Gorter? Van Konijnenburg? Hij zou redacteur van de vrijmetselaarsalmanak worden. Van Kinker? Diens opvattingen sporen hier geheel mee. Die aandacht voor de pers lijkt iets echt Kinkeriaans: hij was een aartspublicist en altijd bezig in week- en maandbladen. Daarin poogde hij ook steeds heel of half bedekt, of soms zelfs open, de vrijmetselarij (of zijn opvatting daarvan) voor te staan. Wie kwamen trouwens in de voorgestelde commissie te zitten?

De bezetting van de commissie maakt duidelijk wie dit plan steunden. Want de vergadering - die misschien nog niet zo goed begreep wat hier allemaal voorgesteld werd; dat is althans meestal zo bij dit soort plotselinge lijvige voorstellen - fiatteerde de instelling van die commissie. En daarin werden benoemd: Holtrop, Kinker, Konijnenburg, Paulus van Hemert, Le Fèvre, Gorter zelf en J. Bousquet. Holtrop werd voorzitter. Kortom, hier verzamelde zich bijna de hele gideonsbende uit Amsterdam. Bousquet³⁴⁵ kwam uit Delft. Nanning Gorter kwam uit Alkmaar en was lid van de loge 'De Noordstar'; daarvan zou hij in 1809 voorzittend meester worden en dat blijven tot aan zijn dood in 1815. In de jaren vóór zijn overlijden had hij, als Kinker, een functie in in het hoofdbestuur (hij overleed als tweede groot-opziener). Kinker of Konijnenburg hield zijn lijkrede³⁴⁶.

Curieus, en misschien inzichtgevend in de verhoudingen, is de opstelling van

Brouwer, wanneer hij (dan in zijn functie van groot-secretaris) op 6 augustus 1808 aan Holtrop schrijft, dat hij voor Holtrop niet de tekst van het voorstel-Gorter zal laten afschrijven; immers: hij en de commissieleden hadden die al "vóór lange in scriptis" ontvangen. Dit lijkt te wijzen op een snelle en nogal unieke wil tot handelen bij de commissie, en mogelijk op het feit dat die voorstellen althans bij de leden al tamelijk lang bekend waren...

Het zal juist Kinker zijn, die in 1809 op de Grote Loge namens de commissie rapport zal uitbrengen. Maar eerst moet ik weer terug van Den Haag naar Amsterdam. Want ook daar waren, zoals verteld, immers voorstellen tot verandering gedaan.

Ook daarbij blijkt Kinker vrijwel meteen betrokken. Op 4 juli accepteert hij de opdracht de volgende vergadering "eene gedetailleerde Voordragt te doen tot beter, nuttiger en doelmatiger inrichting dezer bijeenkomst". Nu zou dát wel even gaan duren³⁴⁷. Er wordt voortdurend over allerlei vernieuwingen gesproken, zonder dat de notulen echt duidelijk maken hoever de zaak gevorderd was. Duidelijk is wel dat de afzonderlijke loges in september ten gunste van de instructieloges besloten hadden; de 19e september kregen Kinker en Konijnenburg volmacht de themata voor de bijeenkomsten vast te stellen en in de "Collegie-kamer" van het maçonniek lokaal op te hangen³⁴⁸. Diezelfde avond houdt Kinker zijn "gedetailleerde Voordragt" - die mij nogal tegenvalt. De notulen vatten zijn plan als volgt samen:

De gecombineerde Vergadering is uit haren aard het ligchaam waar in zich de belangen der Vier Loges concentreren. Zij voldoet dus het meest aan haare Inrichting, wanneer zij zelve het middenpunt der Vrije Metzelaren in Amsterdam is. Tot nog toe is zij dit niet: zij bestaat slechts uit de gecombineerden uit de Vier Loges, die niet gelast zijn om in den naam der Loges iets omtrend dezelve te besluiten; maar ieder Loge houdt voor zich het regt, om in de meeste gevallen haren eigen weg te bewandelen.

Wenschelyk ware het, dat er door middel van deze vergadering meer eenheid in de werking der Amsterdamsche maçonnerie gebragt wierd.

1° Om meer gemeenschappelyk te kunnen handelen, met opzicht tot het groote doel der Orde, en

2 Om meer aannadering en Vereeniging te brengen onder de Effective Leden en kinderen der Loges.

Tot dit einde moet het Locaal zelve mede werken. De Finantiële bydragen (iets dat veele te rug houdt om deel aan onzen arbeid te neemen) zouden daar door natuurlyk verminderd worden.

Het voorstel is dus Om eene Commissie te benoemen tot het formeeren van een Plan tot meerdere vereeniging der Loges door middel van deze Vergadering.

Erg veel meer dan een plan om een plan te maken, stelde Kinker dus niet voor. Toch zijn hier in nuce dezelfde ideeën aanwezig, als op de Grote Loge in Den Haag naar voren gebracht werden. De afzonderlijke loges dienden bevoegdheden op te geven, om hogere bestuursorganen de gelegenheid te geven effectiever te handelen - ten bate van het hogere doel der vrijmetselarij (zoals tenminste Kinker en de zijnen

dat zagen; voor hun doel, het op hoger niveau brengen van de totale maatschappij, was inderdaad een heel wat slagvaardiger organisatie nodig dan die nu bestond). Het 'verenigen' (in actieve zin begrepen) zou de komende jaren het thema worden. Interessant is ook de observatie dat door samenwerking de kosten gedrukt zouden worden en daardóór de maatschappelijke aantrekkingskracht bevorderd zou worden. Kinker dacht duidelijk aan het uitstralingseffect. Kortom, te constateren valt dat Kinker en de zijnen binnen de vrijmetselarij op zowel micro- als macroniveau de eerste stappen aan het zetten waren, om een eenheid te smeden uit een serie lokale gezelschappen, die zelf bestonden uit lieden die van nature nogal anarchistisch aangelegd waren. Een moeilijke taak. Onder meer duikt de vraag op: wat is dan de positie van de hoge graden, met hun aparte bestuur? Er was daar een soort schaduworganisatie van de gewone vrijmetselarij. De 'oplossing' die de groep uiteindelijk hiervoor zou bedenken, zou *niet* leiden tot een organisatie met groter slagkracht; integendeel. Maar wáár Kinker al goed in was, bestuursmanagement had hij nooit gestudeerd.

Kort en goed, de vergadering verklaarde zich accoord met de gronden in het voorstel vervat, en benoemde de gewenste commissie. Holtrop, Konijnenburg, Diepvest en Brouwer namen daarin zitting. Kinker en W. Veenhuizen³⁴⁹ zouden de commissie een "kanefas" (schets) van het plan verstrekken. Curieus is, dat men beloofde voorlopig "de strikste geheimhouding" te betrachten. Dat kan in dit verband alleen maar betekenen, dat de gecombineerde vergadering vermoedde dat de achterban in de vier loges niet zo gecharmeerd was van het idee de eigen zelfstandigheid op te geven of een radicaler ethische koers te gaan varen, in het kielzog van de Verlichters.

Een maand later blijken Kinker en Veenhuizen nog niet klaar met dat kanefas. Een jaar later nóg niet. Op 11 december 1809 werd de commissie-Holtrop aangespoord nu eens te reageren op het voorstel-Kinker; maar de commissie bleek nog niets van Kinker/Veenhuizen ontvangen te hebben. Misschien moet dit geweten worden aan Kinkers bedrijvigheid op allerlei niveaus binnen de vrijmetselarij, én binnen allerlei andere genootschappen. Misschien was het een administratief misverstand. Er blijft in ieder geval aandacht voor hervorming. Zo stelt de commissie-Holtrop naar aanleiding van het voorstel-Kinker op 19 december 1808 wél voor een plan te maken voor een doelmatiger wijze van recipiëren, en ook een nieuwe "Moraale Maconnieque Cathegisme" te ontwerpen. De eerste taak wordt aan Vrolik opgedragen, de tweede aan Kinker. Deze laatste had dus alleen binnen de vrijmetselarij al aardig wat problemen aan zijn hoofd: binnen La Charité zijn gewone bestuurstaak; verder speelden er in 1808 en 1809 ook zijn verwikkeling in de hoge graden in samenhang met het joodse probleem; er was de zaak van het blindeninstituut; en hij zat in de belangrijke commissie van de Grote Loge die hervormingsvoorstellen moest formuleren. Bovendien werd hij af en toe ook benoemd in commissies die praktische zaken te behandelen hadden, zoals de aankoop van een nieuw pand³⁵⁰ en de regeling van de kosten voor de decoraties³⁵¹.

Inmiddels was er op landelijk niveau ook weer een stap gezet. De Grote Loge werd op 21 mei gehouden: daar moest de (hervormings)commissie-Gorter

rapporteren³⁵².

Maar: het was niet Gorter die het woord nam. Het was Kinker die namens de commissie sprak. Ook het handgeschreven rapport van de commissie is van Kinker³⁵³. Kinker begon met op te merken dat de krachten om alles te realiseren wel eens te kort zouden kunnen schieten. Hij bracht de voorstellen in 1808 gedaan in herinnering. Hij liet niet na vast te stellen dat de vergadering al ingestemd had met de geest van de voorstellen. Boeiend is, te zien dat hij wel tot tien veranderingen van nogal administratieve aard adviseert - straks te noemen - maar dat hij met spijt constateert dat sommige veranderingen wegens de kostenfactor (nog) niet gerealiseerd konden worden. Hier spreekt hij uitgebreid over het door Gorter destijds nogal zijdelings gewenste bureau van correspondentie. Wat Kinker hierover zegt, is plotseling inzichtgevend in wat de commissie oorspronkelijk voor ogen gestaan had: als het ware een blijvend bureau van een 'Internationale', in dit geval van de vrijmetselarij. Het voorstel

een Bureau van Correspondentie met andere [Grootoostens] opterigten [is een zaak die] wanneer zij tot stand gebragt kon worden, in den hoogen geest der Voorstellers, de [vrijmetselaren] in dit land tot eene hoogte zouden doen opstijgen, waarvan de Annalen der Orde geen voorbeeld zouden kunnen aanwijzen; maar wanneer wij de kosten willen berekenen, die daartoe zouden vereischt worden, immers bij de eerste oprigting; dan zien wij er tevens het onmogelijke voor als nog, van in. Wij zouden ja eene ijdele schaduw voor het ligchaam kunnen nemen, en, bij gebrek van het eerste, de tweede kunnen invoeren; maar waartoe zulk een schijn, die, hoe zeer zoo kostbaar niet, zeker in evenredigheid kostbaarder zoude zijn: want de minste uitgaven zijn nog te veel voor eene nietigheid [...]. Voor een groot gedeelte moeten wij dus het Voorstel [...] voor als nog, niet verwerpen, maar voor eene gelukkiger toekomst in aandenken houden, ten zij deze Vergadering 'er mogelijkheid toe zag, het Salaris te kunnen uitvinden, voor den persoon, of personen, als ondergeschikt aan zulk een Bureau, [die] zich met de redactie dier werken en de uitgebreide Correspondentie enz: voortdurend zoude moeten bezighouden. Een Bureau toch, waaraan zulk eene Correspondentie en Expeditie van stukken, binnen en buiten 's lands, met de verschillende [Grootoostens], over de oppervlakte van den Aardbodem verspreid, zou verknogt zijn, [...] zou toch, wanneer het aan het heilzame oogmerk der Voorstellers zoude beantwoorden, zonder adistentie van een of meer *Amanuensis*, of welken naam men aan dezelve ook zoude mogen geven, in het houden der Correspondentie in de verschillende talen ervaren en daar mede onafgebroken werkzaam, niet tot stand kunnen gebragt worden.

Als ik het goed zie, stond Kinker en de zijnen hier een administratief centrum voor ogen, dat alleen maar in schijn in eerste instantie alleen de Nederlandse vrijmetselarij ten goede zou komen. Als immers dit bureau zorg zou dragen (via "werken" - een internationaal tijdschrift? Een reeks jaarboeken? - en "correspondentie") dan moest dit toch onherroepelijk leiden tot discussie over de elders ingenomen standpunten en getroffen regelingen, en dan uiteindelijk tot principieel contact over *alles* en dus misschien tot een internationaal bestuur met het bureau als secretariaat daarvan: Nederland gidsland. Het is in mijn ogen aan

weinig twijfel onderhevig aan welke richting binnen de vrijmetselarij dit secretariaat (en toekomstig internationaal bestuur?) leiding moest geven. Het zou de internationale gedachte moeten stimuleren, de broederschap der mensen moeten propagere, veranderingen in de maatschappij moeten ondersteunen: al die zaken dichterbij moeten brengen, die de groep-Kinker door zijn intreden in de vrijmetselarij had gehoopt te kunnen bewerkstelligen.

Voor het overige stelde Kinker in tien artikelen - bedoeld als wijzigingen van de algemene wetten - veranderingen voor, die te maken hadden met het functioneren van de Grote Loge. Ik zal ze niet alle noemen. Een voorbeeld is de plicht van het college van groot-officieren, ten aanzien van alles wat op de Grote Loge ter sprake gebracht moest worden, een conceptbesluit te formuleren en dat drie maanden voor de vergaderdatum (Pinksteren) aan de loges toe te sturen. Op Pinksteren zelf zou er dan niet meer gediscussieerd mogen worden, maar alleen vóór of tegen gestemd. Elke loge zou slechts één stem mogen uitbrengen, ongeacht hoeveel van haar gedeputeerden er tegenwoordig waren. - Duidelijk was dit een poging tot vergroting van de efficiency. Het is merkwaardig dat deze veranderingen - die door de vergadering geaccepteerd werden - eigenlijk geheel buiten het hoofdbestuur zelf om gingen. De noodzaak van de vrijmetselarij een wat hanteerbaarder geheel te maken, werd kennelijk alleen door de groep-Kinker gevoeld.

De vergadering besloot ook de commissie-Gorter te continueren, om verder te beraadslagen over datgene wat niet nu al geformuleerd en besloten was. Er begonnen nu al moeilijkheden te komen. Het kopijboek van de grootsecretaris laat daarvan sporen zien. Hij kreeg brieven met protesten. Blijkens een schrijven aan het commissielid Konijnenburg van 23 augustus 1809 wensten de heren Coevenhoven en Drabbe bepaalde "sterke uitdrukkingen" in het verslag van de vergadering verwarder te zien³⁵⁴.

In 1810 schijnt het tamelijk rustig gebleven te zijn aan het bestuurlijke front - maar dat had misschien te maken met eerst de dreiging van de inlijving en vervolgens de feitelijke inlijving (9 juli) van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk. Het verschijnsel van de opduikende Franse loges en het gevaar door het Franse Grootoosten opgeslokt te worden, zal ik iets verderop behandelen. Men zal in ieder geval nauwelijks geweten hebben, of het nog zin had voort te werken aan hervormingen, die elk moment ongedaan gemaakt konden worden. Een voorstel of poging om de Grote Loge voortaan te Amsterdam te laten vergaderen³⁵⁵ - het valt niet moeilijk te raden door welke groep dit idee naar voren is gebracht - haalde het niet.

Ook in de gecombineerde Amsterdamse vergadering werd er nu niet meer hard gewerkt. Kinker en Konijnenburg hielden zich bezig met hun instructieloges; Kinker pleitte ervoor om naar buiten met de Amsterdamse loges steeds zoveel mogelijk één standpunt in te nemen³⁵⁶. Voorts werd op 6 augustus, bij een inventarisatie van commissies die nog werk moesten produceren, Kinker - hij heet nu plots "hoofd der Commissie", namelijk die van 19 september 1808 - uitgenodigd zijn plannen "ter meerder Vereeniging der Vier Loges" de volgende maal ter tafel te brengen. Toen dat gebeurde - de inhoud wordt niet duidelijk - werd het echter in beraad ge-

houden. Kennelijk waren de tijden er niet naar. De vergadering had door de dood van haar secretaris Brouwer, in mei, trouwens een geducht verlies geleden. En vanaf 1811 schakelt men plotseling over op een nieuw vergadersysteem: in plaats van maandelijks vergaderde men nog slechts één maal in de drie maanden. Waarschijnlijk groef men zich in, in de eigen maçonnieke loopgraven, en wachtte men af wat het gevolg zou zijn van de Franse machtsovername.

Laat ik een ogenblik stilstaan bij het verschijnsel van de Franse loges, die niet onderworpen waren aan het Nederlands Grootoosten; en bij de Nederlandse reactie daarop, althans voorzover Kinker daarbij betrokken was. Uiteraard werd het verschijnsel veroorzaakt door de instroming van Napoleontische officieren en ambtenaren sinds de inlijving³⁵⁷. Zo ontstond in Den Haag de loge 'Le Berceau du Roi de Rome', en in Amsterdam zou men te maken krijgen met loges, waarvan de namen niet de nadruk legden op de beoefening der nederigheid: 'Saint Napoleon' en (naar aanleiding van Napoleons Oostenrijks huwelijk) 'Sainte Marie Louise d'Autriche'³⁵⁸. Deze loges hadden een charter van het Frans Grootoosten en waren dus onafhankelijk van het Nederlands bestuur. "Dus" is eigenlijk niet op zijn plaats; want in 1777 hadden het Frans en het Hollands Grootoosten een alliantie gesloten, waarbij men wederzijds beloofd had in elkaars ressort geen loges op te richten. Er ontwikkelde zich dus een vervelende situatie. Maar inhoever kon of moest hier luid geprotesteerd worden? Teveel lawaai zou waarschijnlijk leiden tot 'annexatie', juist zoals het in de politieke situatie gebeurd was. Diplomatiek zwijgen leek dus eerder op zijn plaats, zou men kunnen denken. Het lastigst was natuurlijk de situatie 'aan de basis', waar men nauwelijks wist hoe zich te gedragen tegenover de vreemden (die trouwens ook landgenoten opnamen!). Kon men hen als bezoekers weren? Maçonnerie of niet, het is duidelijk én begrijpelijk dat zich hier spanningen van nationalistische aard moesten voordoen.

De eerste berichten, in Amsterdam, over het bestaan van de vreemde maçons, schijnen 17 september bij de gecombineerde vergadering binnengekomen te zijn. Daar werd gemeld dat leden van 'La Bien-Aimée' uitgenodigd waren door een loge 'Les Arts et l'Amitié'³⁵⁹. Onmiddellijk gaf men aan grootmeester Bousquet het vermoeden te kennen, dat er hier een loge zonder legale constitutie (dat wil zeggen verkregen van het Nederlands Grootoosten) werkzaam was. Op 12 november verbood men de Amsterdamse vrijmetselaars de bijeenkomsten van genoemde loge te bezoeken, alsmede die van de ambulante loge (d.w.z. een loge van militairen, die zich steeds verplaatste bij elke troepenbeweging) La Paix. Men zou de grootmeester wel toestemming verzoeken "oculaire inspectie" te houden. Er liep ook het gerucht dat er nóg twee onbekende loges 'bezig' waren (kortom, er schenen al evenveel Franse als werkelijk Amsterdamse loges in Amsterdam te zijn). Die onbekenden lieten trouwens snel van zich horen - één althans. Saint Napoleon nodigde namelijk de Amsterdammers uit een delegatie te sturen bij haar officiële installatie, 27 december 1810, in de 'Keizerlijke Kolfbaan' op de Keizersgracht. Er volgden enige hectische vergaderingen, de dag vóór Kerstmis en op Kerstmis zelf, waarbij ook de grootmeester geraadpleegd werd wegens het belang der kwestie. Deze advi-

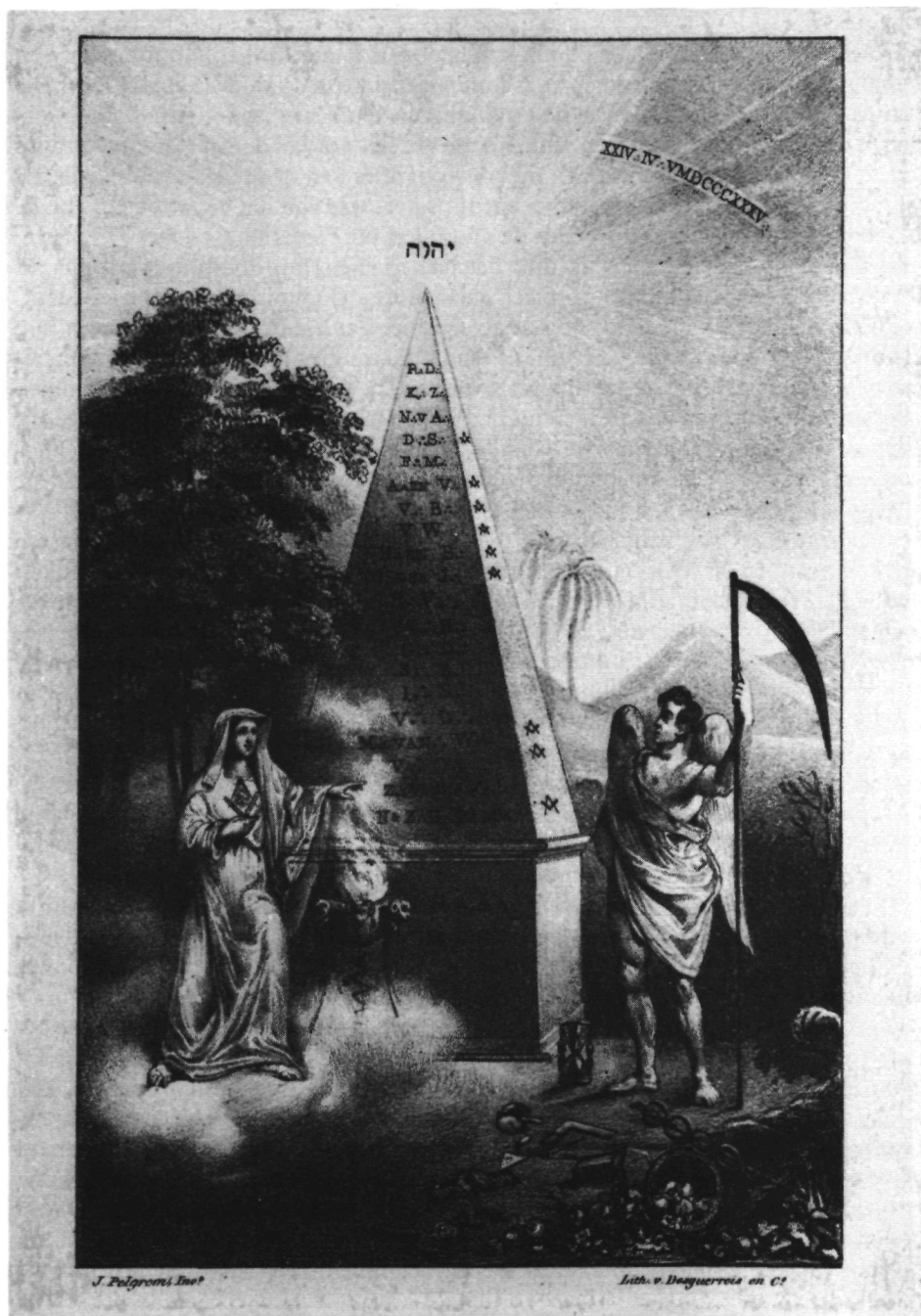
seerde, omdat Saint Napoleon een officiële constitutiebrief bezat, "uit hoofde der tegenwoordige Politique Omstandigheeden" toegevend te zijn. Mogelijk behoorde Kinker tot de delegatie die hem was gaan raadplegen³⁶⁰.

Maandag 7 januari 1811 werd in de vergadering, onder voorzitterschap van Kinker, verslag gedaan van het bezoek aan Saint Napoleon, aan de hand van Holtrops rapport aan de grootmeester. De vorm van wat er daar gebeurde was Frans, maar wat de materie aangaat, viel met blijdschap te constateren, dat "ook daar zeer veel van den goeden Geest der Orde was te ontdekken". Wel hadden die van Napoleon vinnige opmerkingen gemaakt over de hinder die zij van de Nederlanders in het algemeen ondervonden. Een opluchting was geweest dat bij het banket, ná het drinken op de gezondheid van de vorst en ná de toast uitgebracht op het Franse Groot-oosten, ook op de gezondheid van het Nederlands Grootoosten gedronken werd. Gezien de formele implicaties daarvan, betekende zulks de erkenning van dat Grootoosten als onafhankelijke macht³⁶¹.

Kinker lijkt in 1811 voorlopig nog enige voorzichtigheid ten aanzien van de Franse concurrentie betracht te hebben. Toen op 29 juli een soortgelijke invitatie om de installatie bij te wonen, in dit geval van 'Sainte Marie Louise d'Autriche', besproken werd en het gros van de aanwezigen tégen was, werd Kinker, "welke zich verklaard heeft, tegen het voorstel om dit uit naam der vier loges te doen", verzocht om de zaak nog eens in La Charité te bespreken. De afloop daarvan is mij niet bekend. De Amsterdammers bleven zich afstandelijk opstellen; een onverwacht bezoek van een commissie uit Saint Napoleon op 2 december, om zich te verbroederen, werd geweigerd³⁶².

Precair zou de situatie worden in 1812 en 1813. Op de Grote Loge van 17 mei 1812 bleek de Franse 'zuster'organisatie nog steeds niet gereageerd te hebben op verzoeken van het Hoofdbestuur van gedachten te wisselen over de merkwaardige situatie in het ingelijfde Nederland, waar nu steeds meer Franse loges opgericht werden. Men verzocht oud-grootopziener Vollenhoven (op dat moment te Parijs woonachtig) zijn voelhorens uit te steken. In La Charité besloot men op 11 augustus, op basis van een rapport van Kinker over de in Amsterdam werkende Franse loges, te verzoeken over dit probleem op 18 augustus een aparte vergadering van de voorzittend meesters te houden, met Kinker. Ik weet niet wat daar besproken werd. De specifieke bemoeienis van Kinker wordt niet altijd duidelijk. Zo wordt in de gecombineerde vergadering van 9 november 1812 gezegd dat hij een bepaalde brief niet meer behoefde te beantwoorden, omdat inmiddels een commissie uit de voorzittend meesters met de grootmeester had gesproken; waaruit voortvloeide het verlof bij de Fransen te 'visiteren'. Dit nam niet weg dat er animositeit was: een certificaat van Beeldsnijder - een Hollander die zich bij St. Napoleon aangesloten had - werd zonder het zelfs maar in te zien geweigerd.

Opschudding zal er ontstaan zijn op 15 februari 1813. Toen deelde Aman mee op de St. Jansloge (27 december) in St. Napoleon gehoord te hebben, "dat het Hollandsch Grootoosten met het fransch Grootoosten zoude verEenigd, en daar in ingelijfd worden". Hem was verzocht dat door te geven. Vreemd is dat de heer Aman daar nu pas mee aankwam. Misschien dacht hij dat het loos alarm was. Er

De genius der vrijmetselarij wijst de verjongde tijd op de vruchten van haar beginselen. Op de piramide worden (ter rechterzijde, met het vrijmetselaarssteken) die maatschappijen en genootschappen (aangegeven met de initialen) gemerkt waarvan vrijmetselaars (mede)oprichter waren.

werd echter onmiddellijk een commissie benoemd - met Kinker, Konijnenburg en Veenhuizen - om actie te nemen zodra men legaal kennis van deze zaak kreeg. Die kennis kwam zeer snel - hoewel de legaliteit van kennisgeving betwijfeld mag worden. Twee dagen later stuurden namelijk de voorzitters van de Amsterdams-Franse loges, Chantal en Garnier, samen met de voorzitter van de Haags-Franse loge 'Le Berceau', De Stassart (die op dat moment prefect was van het departement van de monden der Maas!), een brief aan de afzonderlijke Nederlandse loges³⁶³. Dit geheel buiten de officiële kanalen om: het Nederlands Hoofdbestuur werd dus als non-existent behandeld. In hun brief deelden de "Commissaires Conciliateurs", zoals zij zichzelf aanduiden, nogal zalvend mee dat het Franse Grootoosten hun een "mission" opgedragen had "qui ne tend qu'à reserrer les liens qui nous unissent déjà à vous par tant de sentiments". Het zou de mooiste dag in hun maçonniek bestaan zijn, schreven zij, als men nu in de boezem van de familie terugkeerde. Dit alles ter begeleiding van een arrest van de Grote Loge van Parijs, genomen op 3 november 1812³⁶⁴. In de maçonnieke geschiedschrijving wordt eraan getwijfeld of 'Parijs' ooit een werkelijk annexatiebesluit genomen heeft. Maar ook als dat niet het geval geweest is, lijken de bewoordingen van dit arrest toch een poging daartoe te bevestigen. In de considerans aan het arrest voorafgaand wordt eerst gesproken over de correspondentie van 'Parijs' met de Frans-Amsterdamse loges. Deze loges zouden het wijzer vinden dat, nu het Koninkrijk Holland ingelijfd was, ook de Nederlandse vrijmetselarij niet langer zelfstandig zou blijven. Welnu, zo meenden de stellers van de considerans, in principe behoorde inderdaad elke staat slechts één maçonnieke vereniging te kennen. Sinds de inlijving van Holland was het daarom niet langer "permis de reconnaître l'existence du Grand Orient de Hollande". En in het eigenlijke arrest werd daarom in een der artikelen gestipuleerd dat de bestaande Hollandse loges "seront admis à se faire reconnaître et régulariser par le Grand Orient de France". De Commissaires Conciliateurs kregen volmacht met de Hollandse loges in correspondentie te treden en hun instructies te geven.

Het is niet moeilijk ook als buitenstaander zacht gezegd enigszins verbaasd te staan terzake van deze Franse overvaltechnieken. Het lijkt tezeer op de machtspolitiek door Napoleon zelf bedreven; al was een en ander in die jaren natuurlijk wel te verwachten.

Op 16 maart 1813 verschenen Chantal en Garnier in een vergadering van alle officieren der vier Nederlands-Amsterdamse loges, onder voorzitterschap van La Charité³⁶⁵, en brachten aldaar hun één staat = één Groot Oosten doctrine. Zij werden beleefd aanhoord. Een antwoord kregen zij (nog) niet. Onderling bespraken de Amsterdammers hoe de zaak op te lossen en welk standpunt in te nemen op de voor de 21e maart (wegens de Franse 'invitatie') bijeengeroepen buitengewone Grote Loge te Haarlem (woonplaats van grootmeester W. Ph. Barnaart). Men besloot vast te houden aan de onafhankelijkheid. Argumenten werden gezocht ten faveure van het bestaanrecht van het fenomeen, dat er in één staat wel meer Grootoostens bestonden. In grote lijnen worden deze argumenten herhaald in het schrijven dat het Hoofdbestuur na 21 maart zou doen uitgaan aan het Franse Grootoosten. Kinker had tijdens de Amsterdamse vergadering nog een tamelijk diploma-

tiëk idee. Hij was "van oordeel om op de Vergadering van Haarlem voor te stellen dat daar de fransche Broeders Conciliateurs geen Hollandsch Grootoosten meer erkenden of het niet nodig zoude zyn een Commissie te benoemen, waar meede zy verder zoude kunnen handelen voor reeden geevende dat dan alle de Loges gebonden zoude zyn om niet afzonderlyk te kunnen handelen en dat dan die commissie uit Leden der amsterdamsche Loges zoude bestaan". Ingenieus, omdat de Fransen deze commissie uit de loges als onderhandelingspartner serieus zouden moeten nemen, en die commissie tevens een legale vertegenwoordiger zou zijn van de Hollandse broederschap; terwijl tegelijkertijd 'Amsterdam', als het meest direct met de Fransen geconfronteerd, zou gaan fungeren als bestuurlijke voorpost. Evenwel meende de vergadering dat de Fransen die commissie wel niet zou erkennen; waarmee Kinkers voorstel verviel. Hij blijkt in ieder geval niet van zins geweest te zijn het voorstel van de Fransen te ondersteunen.

Op de buitengewone vergadering van 21 maart te Haarlem - Kinker was daar óók aanwezig, voor La Charité, samen met Holtrop en Van Munster - stemden de loges in overgrote meerderheid tégen het Franse initiatief. Men beschouwde zich nog steeds als onafhankelijk. Een brief met die inhoud ging op weg. Van een reactie van Franse zijde is niets bekend³⁶⁶ maar mogelijk was de snelle verandering van de Europese politieke situatie in 1813 daar debet aan.

Intussen wachtten in Amsterdam Chantal en Garnier nog op het antwoord van de Nederlands-Amsterdamse loges. 30 Maart werd daarover vergaderd. De vier voorzittend meesters kregen opdracht de conciliateurs mee te delen, dat men aan hun verzoek niet kon "optemporeren" (gehoorzamen). Toch ontstond er naar aanleiding van een voorstel van Konijnenburg nog wel een flinke discussie of het niet praktisch zou zijn, enig contact met de Fransen te houden over het daar opnemen van mensen die bij de Nederlanders afgewezen waren. Dit werd door Kinker, Diepvest en anderen "sterk wedersproken": zij wezen op bij de Fransen chronisch optredende onregelmatigheden. Het voorstel werd verworpen.

Er hing dus nu in Amsterdam een flink onaangename sfeer. Echter, met de aftocht der Franse troepen vonden er ook in de belangrijkste Franse loge, Saint Napoleon, veranderingen plaats. Op 10 december bedankte Garnier als voorzittend meester. Hij werd door Beeldsnijder, een van de Nederlandse instromers, opgevolgd. Tegelijk besloot men een constitutiebrief van het Nederlands Grootoosten aan te vragen en de naam aan te nemen van de nieuwe vorst: Willem Frederik. Wel een richtingverandering³⁶⁷! Deze ommekeer bij wat nu een nieuwe, vijfde, Nederlandse loge te Amsterdam leek te zullen worden, viel voorlopig niet in goede aarde bij de 'oude vier': zij konden de indringer moeilijk inderdaad anders beschouwen dan als een gezelschap van fellow-travelers van Napoleon. Op de Grote Loge van 29 mei 1814, toen beslist moest worden over de aanvraag van Willem Frederik om een constitutiebrief, stemden dan ook drie van de vier tégen (La Paix bleek vóór). Maar de meerderheid van de vergadering keurde het verzoek van Willem Frederik goed. Concordia en La Bien Aimée wensten daarop aantekening van hun afkeuring. La Charité niet: daar heerste kennelijk enige gematigdheid.

De volgende maanden worden nu besteed met verwoede pogingen een revisie van

dit besluit te bereiken. De drie loges stellen een commissie samen - waarin Kinker - die pogingen doet La Paix terug te brengen op hun lijn. De grootmeester wordt bestookt, mede in verband met zijn voornemen Willem Frederik te installeren (de drie dreigen zelfs hem ter Grote Loge aan te klagen als hij dat doet, en bij doorzetten van zijn voornemen Willem Frederik tóch als clandestien te blijven beschouwen). Er wordt een circulaire aan alle loges opgesteld, waarin op het ongunstige verleden van de Fransgezinden wordt gewezen. Met woede wordt gezegd dat deze mensen zelfs een beeld van Napoleon in hun tempel hadden opgesteld. Kortom, "t waren geen echte kinderen der weduwe [vrijmetselaars], maar bastaarden".

De eerste tekenen van verzoening werden zichtbaar op 18 oktober 1814. Willem Frederik had Kinkers vriend, Van Hall, om diens bemiddeling gevraagd om de geschillen te vereffenen. Op het verzoek van Willem Frederik wilde men niet ingaan; maar een verzoek van Van Hall zou men niet weigeren. Tenslotte kwam er via bemiddeling van La Paix een verzoeningsbijeenkomst tot stand. De voorzittend meesters (Kinker tekende voor de niet aanwezige Holtrop) fiatteerden een overeenkomst voortaan samen te werken. Willem Frederik zou voorlopig nog niet in hetzelfde lokaal werken; maar wel op de volgende dag, Kerstmis, afgevaardigden sturen naar de gezamenlijke St. Jansloge van de andere loges, om zo de verzoening te bekrachtigen³⁶⁸. Kerstmis 1814 werd op deze wijze (voorlopig) een waardige afsluiting van de Franse tijd³⁶⁹.

Daarmee was de 'fusie' nog niet geheel rond. De 'vier' waren bovendien op dat moment zelf nog bezig hun 'vereniging' een degelijker basis te geven. Maar op 7 februari 1815 kon ook in de gecombineerde vergadering een afvaardiging van Willem Frederik binnengeleid worden, die voortaan aan het beraad van 'de vijf' zou deelnemen. Er was een aparte commissie benoemd om hun intrede een apart tintje te geven, bestaande uit Konijnenburg, Kinker en (secretaris) Doublet. Er bleven trouwens nog zaken te regelen over; reden waarom Kinker op 7 november in een commissie hierop betrekking hebbend benoemd werd. Dat alle leed langzamerhand vergeten werd, blijkt ook wel later, uit de aanwezigheid van Holtrop en Kinker op een rouwplechtigheid in Willem Frederik, 8 december 1817, wegens het overlijden van haar voorzittend meester Johannes Beeldsnijder³⁷⁰.

Ik keer terug naar de geschiedenis van Kinkers optreden en positie in de gecombineerde vergadering en elders, in samenhang met de door hem voorgestane hervormingen. Ik stelde al vast, dat het in 1810 en begin 1811 even rustig bleef aan het bestuurlijke front, vermoedelijk wegens met de overname van het land door de Fransen, waarom het in eerste instantie wijzer leek af te wachten welke ontwikkelingen zouden plaatsvinden. Voorzover er van de zijde van het Franse Grootoosten actie ondernomen werd, is die hierboven al beschreven.

In 1811 lijkt Kinker de draad weer op te nemen. Op de Grote Loge van 16 juni 1811 zien we hem voor de eerste keer als kandidaat genoemd bij de verkiezingen voor een nieuw hoofdbestuur. Samen met Holtrop en Konijnenburg dong hij naar de post van groot-redenaar; evenwel kreeg Holtrop de volstreckte meerderheid. Het kan zijn, dat Kinker in het geheel niet van plan was zijn medestander Holtrop (of

zelfs Konijnenburg) te bestrijden. Misschien was hij alleen een 'token candidate'. Vanaf nu zal hij echter vrijwel elk jaar met de verkiezingen meedoen. Hij heeft dus duidelijk oog voor wat er in het hoofdbestuur gaande is, of voor wat de taak van het hoofdbestuur zou moeten zijn. Ik breng zijn verdediging van het plan-Gorter, eerder, in gedachten.

Maar misschien is er hier samenhang te vinden met een ander Kinker-initiatief, in 1812, in weer een ander bestuur. De dag volgend op de vergadering van de Grote Loge was namelijk doorgaans bestemd voor de landelijke vergadering van de gedeputeerden van de hoge graden: als het ware de parallel-organisatie van de gewone (blauwe, symbolische) vrijmetselarij. Door het kapittel La Charité was Kinker juni 1811 tot afgevaardigde naar deze vergadering benoemd³⁷¹. De situatie van de hoge graden in Amsterdam was niet florissant: de notulen van het kapittel La Charité maken in 1811 melding van een brief aan de grootmeester (hoge graden), dat het dit jaar wegens het "bezwaar der tijden" verhinderd was te werken; er waren nauwelijks recepties, dat wil zeggen nieuwe aanmeldingen; men kon nauwelijks de contributies innen; en vele leden bedankten.

Nu deed zich dit jaar een bestuurlijke curiositeit voor. Zoals ik aangaf, behoorde het hoofdkapittel (de landelijke vergadering van de hoge graden) namelijk te vergaderen op de dag, volgende op de Grote Loge; dit conform het Wetboek voor de Hoge Graden. Eveneens conform dat Wetboek behoorde dan tot grootmeester der hoge graden gekozen te worden, diegene die de dag tevoren tot grootmeester der symbolische graden gekozen was (en die zelf alle hoge graden óók bezat). Nu had de Franse prefect De Stassart (van wie vergaderverlof gevraagd had moeten worden) bepaald dat de Grote Loge dit jaar niet op eerste Pinksterdag (2 juni) mocht vergaderen, maar wel op 16 juni. Dat gebeurde dan ook. Tot grootmeester koos men daar: C.G. Bijleveld. Maar het hoofdkapittel was al eerder bijeengekomen, op 15 juni, en had tot eigen grootmeester gekozen: W.P. Barnaart. Feitelijk waren de twee 'soorten' vrijmetselarij nu dus niet meer onder één grootmeester verenigd. Men kon zich bovendien afvragen of de keuze van Barnaart wel geldig was³⁷².

Deze hele situatie zou in 1813 aanleiding geven tot een nader te behandelen voorstel van Kinker op het hoofdkapittel. Dat voorstel werd in samenhang met nog andere zaken op lagere echelons voorbereid. De situatie gaat nu waarlijk gecompliceerd worden, omdat we behalve met de individuele loges ook rekening moeten houden met het in de afzonderlijke kapittels besprokene, met de opvattingen in de Amsterdamse gecombineerde vergadering, met de twee landelijke vergaderingen, én met de besturen daarvan.

De uitgangspositie van Kinker en de zijnen wordt mijns inziens door drie factoren bepaald: de slechte financiële en organisatorische toestand van de hoge graden; de behoefte om de hoge graden als zodanig te vereenvoudigen of te verbeteren (men herinnere zich Kinkers objecties tegen de inhoud van de Rozenkruisgraad); het verlangen van de vrijmetselarij *in haar geheel* een slagvaardiger gezelschap te maken. Dit alles wordt dan bepaald en gevoed door het oorspronkelijk verlichtingsverlangen de vrijmetselarij vooral te benutten als organisatie in de strijd voor

wereldverbetering en cosmopolitisme.

De gecombineerde vergadering - die zoals we eerder zagen zich ook wel eens placht te bemoeien met de organisatie van de Amsterdamse hoge graden - benoemde op 17 februari 1812 een commissie (Veenhuizen, Diepvest, Konijnenburg, Kinker) om op het eerste Rozenkruiskapittel 'gedachten mee te delen' over het verenigen van het hoofdbestuur van de blauwe en de rode vrijmetselarij. Inderdaad las op 26 februari op het Rozenkruiskapittel, voorgezeten door La Charité, Konijnenburg een voorstel van de gecombineerde vergadering voor³⁷³. Het wordt daar iets voorzichtiger geformuleerd: bij vereniging zouden minder kosten gemaakt en zo de kapittels in de vroegere luister gehouden kunnen worden. Het voorstel werd met 23 tegen 5 aangenomen, terwijl de conclusie was dat de gecombineerde vergadering een voorstel in die zin zou doen aan het hoofdkapittel. Daarmee was het initiatief, in Amsterdam, definitief bij de gecombineerde vergadering terecht gekomen, die nu ook namens de plaatselijk hoge graden kon optreden. Een bijzondere op 5 maart bijeengeroepen gecombineerde vergadering, besloot dit voorstel tévens naar het hoofdbestuur der blauwe graden te sturen, met verzoek het op de agenda der Grote Loge te zetten. Kinker werd opgedragen het schrijven te concipiëren³⁷⁴. In een nogal warrige bijeenkomst op 20 april besloot de gecombineerde vergadering overigens dat het voorstel aan de Grote Loge gezonden moest worden, als kennisgeving van het eigenlijke voorstel aan het hoofdkapittel. Dit is een aanwijzing voor de opvatting, dat de rode graden zich maar moesten aanpassen aan de blauwe, niet omgekeerd³⁷⁵.

Zo komen we bij de Grote Loge van 17 mei 1812. Afziend van de 'Franse' problemen blijkt tijdens de bespreking een voorstel van de Amsterdamse loges behandeld te worden, inhoudend om ter bezuiniging voortaan de Grote Loge bijeen te laten komen te Amsterdam, "als zijnde het Middelpunt der Hollandsche Departementen". Als dit aangenomen zou zijn, lijdt het geen twijfel dat in de toekomst het hoofdbestuur - inclusief de grootmeester - vooral uit de Amsterdamse gelederen gerecruteerd zou zijn geworden. Maar de vergadering maakte het voorstel commissionair; het latere rapport zou dit voorstel torpederen, voornamelijk omdat hierdoor geen wezenlijke bezuiniging bereikt zou worden. - Volgens de gedrukte notulen van de bijeenkomst stelde verder Konijnenburg voor, dat de Grote Loge "zich zoude expliceren of zij verlangde dat het Bestuur van de Blaauwe Maçonnerie en de hogere Graden, in dezelfde Handen verbleef; en is bij appel nominaal gedeceideerd, dat het voorstel niet in omvraag zoude worden gebragt". Dat lijkt nogal een koele afwijzing, wellicht gemotiveerd door de langzaam duidelijk wordende bedoeling van Amsterdam (men denke aan het voorstel voortaan te Amsterdam te vergaderen) om de touwtjes in handen te nemen. Echter is ook een verslag van de Amsterdamse gedeputeerden (mede door Kinker ondertekend) aan de gecombineerde vergadering bewaard gebleven³⁷⁶, dat veel meer de indruk van een pittig debat nalaat. Hier wordt ten aanzien van het punt gezegd: "De broeders Konynenberg en vervolgens Kinker doen namens de gedeputeerden der 4 Loges van Amsterdam een voorstel, of de Groote Loge zig zoude willen verklaren of het haar aangenaam zoude zyn, wanneer er eenige vereeniging tusschen de Simbolisch

en hooge Graaden zoude kunnen daargesteld worden waar over zeer breedvoerig gedelibereerd zynde, is, by Appel Nominal met 31 tegen 20 stemmen besloten, dit voorstel niet in omvraag te brengen". Hier blijkt dus al een aanzienlijke minderheid bereid geweest te zijn mee te denken over voorstellen ter verandering.

Overigens stond bij deze gelegenheid Kinker weer kandidaat voor grootredenaar, samen met J.A. van Alphen en Konijnenburg, welke laatste de volstrekte meerderheid behaalde.

Dat was 17 mei: de Grote Loge. Op 18 mei volgde de vergadering van het hoofdkapittel³⁷⁷. Hier was het vooral Kinker die in de slag ging. In eerste instantie werd als agendapunt behandeld, vóór alle andere (in afwijking van de volgorde op de convocatie):

De vier Amsterdamsche Kapittels stellen voor, op grond van bezuiniging en als middel om het verval, ja zelfs de vernietiging van hunne, en wellicht ook meerdere Kapittels te verhoeden, om de Hooge Graden van onze Orde, met die der blaauwe Vrij-metzelarij zoodanig te hereenigen, als voormaals voor derzelve afscheiding heeft plaats gehad.

Mij is niet geheel duidelijk, of door de woorden "voor derzelve afscheiding" bedoeld wordt de situatie te herstellen dat beide gradensystemen éénzelfde grootmeester bezaten, en er dus een zekere vereniging bestond; dan wel of hierdoor gestreefd werd naar een situatie als aan het einde van de achttiende eeuw, toen er niet of nauwelijks van een afzonderlijke organisatie van de hoge graden sprake was. Gezien latere pogingen lijkt het laatste bedoeld, maar was het alleen enigszins verhuuld geformuleerd. Hoe het zij, "na ampele deliberatiën" werd het voorstel afgekeurd. Dat was niet het eind van de zaak. Bij de rondvraag kreeg Kinker het woord. Hij

heeft gedaan en vervolgens schriftelijk overgegeven het naartolgende voorstel: Om (onafhankelijk van [de artikelen in het Wetboek over de verkiezing van één grootmeester voor beide gradensystemen]) middelen te beramen ter nauwere vereniging van Sijmbolische Graden met de Opper-Graden.

En dit neutraler voorstel kreeg wél gevolg. Een commissie onder leiding van C.C. Brender à Brandis uit Den Briel kreeg de opdracht rapport uit te brengen over dit voorstel. Opvallend is dat in deze commissie ook zitting nam de al bekende Gorter. Over hun rapport later. Nog opvallender is, dat bij de verkiezingen (Bijleveld werd trouwens gecontinueerd als grootmeester der hoge graden, en daarmee werd de scheiding gecontinueerd) ook Kinker, anders dan voorheen, moeite deed gekozen te worden. Kennelijk zag hij er het belang van in, nu. Dat wil zeggen: hij stelde zich kandidaat voor de post van groot-opziener. Na weigering van de eerst gekozene, Pieter Diepvest, werd er opnieuw gestemd over de kandidaten Kinker, Pieter Havelaer en Brender à Brandis. Havelaer werd het.

Voor de volgende vergadering van het hoofdkapittel in 1813 begon Amsterdam

al vroeg met de voorbereidingen voor de stormloop. Op 15 februari sprak Konijnenburg in de gecombineerde vergadering. Hij zei door de laatste vergadering van het Rozenkruiskapittel gemachtigd te zijn, in deze gecombineerde vergadering opnieuw het voorstel in te brengen de blauwe vrijmetselarij met de kapittels te verenigen. Men besloot dit voorstel over te nemen, namens de vier loges. Kinker en Konijnenburg moesten in commissie het voorbereidende werk doen; en afgesproken werd dat alle afgevaardigden van de vier loges op het hoofdkapittel één standpunt zouden innemen. Alleen moesten zij, "wanneer zy de vergadering in dezelfde verwarring bevonden als nu twee Jaaren na elkander dan deeze vergadering verlaaten". Deze laatste toevoeging geeft een aardig inzicht in de in Amsterdam gevoelde afkeer van een lichaam, dat in deze moeilijke tijden erin geslaagd was een overbodige tweedeling in de vrijmetselarij teweeg te brengen, en dat zich ook (nog) niet ontvankelijk getoond had voor Amsterdamse initiatieven de samenwerking te herstellen. Of het hoofdkapittel daar nu wel zozeer ongelijk in had, is de vraag; gezien de achtergrond van het Amsterdams denken met betrekking tot de hoge graden zou acceptatie van die voorstellen wel eens hebben kunnen neerkomen op het gratievol ontvangen van de kus des doods. Het Amsterdamse idee het verenigingsvoorstel opnieuw in te dienen is trouwens wat merkwaardig, omdat de commissie-Brender à Brandis op het hoofdkapittel nog rapport moest uitbrengen over Kinkers soortgelijke voorstel in 1812 gedaan. De tegenpartij moest dit welhaast ervaren als 'doordrammen'.

Dat was dan ook precies het geval. Op 18 april stuurde het opperbestuur van de hoge graden een wat gekrenkt schrijven³⁷⁸ aan de Amsterdamse kapittels, waaruit blijkt, dat deze op 10 maart verzocht hadden als punt op de agenda het volgende op te nemen:

De vier Amsterdamsche Kapittels [...] herhalen met aandrang hun Voorstel, om de Opper Graden der Vrije Metselarij met de Sijmbolieke Graden, zoo ten opzichte van bestuur als form te reintegreren.

Niet onbegrijpelijk merkte het bestuur wat zuur op:

Reeds ter laatstgehoudene Vergadering was een diergelijk (hoe zeer eenigszins anders gemotiveerd) Voorstel door Ulieden betrekkelijk deze zaak gedaan, hetwelk, zoo als U.Z.E. is bekend, alstoen is gedeclineerd en gewezen van de hand.

Wij willen dus niet ontveinzen dat de herhaling van zoodanig Voorstel Ons heeft gefrappeerd [...].

Zoals uit de tekst van het Amsterdamse voorstel blijkt, was er iets nieuws toegevoegd: men wilde de *vorm* van de hoge graden zelf ter discussie stellen. Dat betekende dat nu ook de *inhoud*, niet alleen de bestuursorganisatie van de hoge graden in het geding gebracht werd. Het schrijven van het opperbestuur aan Amsterdam vervolgde dan ook met de mededeling aan Amsterdam, dat men langzamerhand "de meening en het oogmerk" van het voorstel niet meer kon bevatten. Men verzocht Amsterdam dus op een zevental vragen ten spoedigste te antwoorden (ver-

moedelijk om een houvast te hebben bij de convocatie en het opstellen van de daarin op te nemen agenda van het hoofdkapittel). Die zeven vragen waren, kort samengevat: Wat werd er bedoeld met vereniging of reïntegratie? Hoe moest dit gebeuren en waaruit bleek dat iets dergelijks ooit tevoren het geval was geweest? Moest het hoofdkapittel dan opgeheven worden? Zou al het bezit, het financieel eigendom dan aan de blauwe vrijmetselarij overgedragen worden? Hadden de afzonderlijke kapittels dit eveneens te doen, aan de blauwe loges waarbij zij hoorden? En, om de laatste twee cruciale vragen letterlijk aan te halen:

6°. Welk eene vereeniging ten opzichte der *form*, men toch bedoeld, daar immers de aart en het wezen, en de opklimming der respective Graden alle vereeniging met de drie Sijmbolieke Graden als vanzelve onmogelijk maakt?

7°. Waarinne nu het Heil bestaat, dat uit dit alles voor de Orden staat geboren te worden, en waar toch het gevaar is, dat voor de Orden en de heilige zaak der menschheid uit het bestaan van deze twee lichamen geboren wordt?

Niet zonder ironie worden deze vragen gesteld. Waarschijnlijk maakte het opperbestuur gebruik van bewoordingen in het debat, of in het laatste voorstel door de groep-Kinker gehanteerd³⁷⁹. Duidelijk blijkt nu ook het bestuursstandpunt: in wezen ziet men niets in die vereniging, vooral omdat men zich nu bewust wordt van het feit dat de voorstellers het bestaan van *de hoge graden zelf* discutabel schijnen te achten.

In Amsterdam werd deze brief 24 april ontvangen en op 3 mei in de gecombineerde vergadering besproken. Wat aldaar, blijkens de notulen, als argumentatie besproken werd, is ook terug te vinden in de brief die secretaris A. Doublet op 26 mei aan het bestuur der oppergraden stuurde. Deze brief geeft een duidelijk inzicht in het gegroeide en groeiende verschil van opvatting over de hoge graden³⁸⁰. Vooreerst wordt er enigszins kriegel in opgemerkt, dat men het merkwaardig vindt, dat het opperbestuur naar de gronden van het voorstel vraagt; die immers zouden onderwerp van debat moeten zijn op het hoofdkapittel zelf, nádat de kapittels zich na het ontvangen der agenda over het voorstel hadden kunnen beraden. Desondanks wil men de zeven vragen beantwoorden (ik vat enige saillante punten samen en ga verder niet in op vragen van puur-organisatorisch karakter). De oppergraden, zegt Amsterdam, "aangenomen dat zij bestaan [!], zonder echter derzelve volstreckte noodzakelijkheid en onmisbaarheid voor onze Orde te erkennen" zijn "in aard, wezen en doel volkomen met de Sijmbolieke Graden verbonden". Men kan hen immers alleen ontvangen als men de symbolieke graden reeds bezit; het betreft slechts de "verlenging derzelve maçonnieke lijn". Scheiding had nimmer behoren plaats te vinden. Toen dat in 1803 wél gebeurde, "op grond van misbruiken en verwarringen, in de uitoefening der Opper Graden ingeslopen", schijnt men zich "meer te hebben gehecht aan zeker denkbeeld van verheffing, welke dezelve Opper Graden overeenkomstig hunnen naam boven de Sijmbolieke Graden zouden bezitten", terwijl zij in wezen slechts een modificatie daarvan zijn. De verwarring had men indertijd eigenlijk moeten bestrijden door de "naauwere zamenvoeging van een zelfde ligchaam" - maar de tijdgeest en het vooroordeel werkte de versnippe-

ring slechts in de hand. De ondervinding van de laatste jaren had moeten leren, dat een aanval op gescheiden lichamen van buitenaf des te gemakkelijker wordt. Er zou maar één bestuurslichaam voor beide gradengroepen moeten zijn. Wat de vraag naar de "form" betreft, daarbij hadden zij voornamelijk gedacht aan het "uitwendige" beheer zoals dat na de vereniging gerealiseerd zou moeten worden, en waarbij ook zoveel mogelijk gestreefd zou moeten worden naar "gelijkheid van rigting in de opklimbing der Graden". Daarover zou echter een commissie zich kunnen buigen. En men betoogt: dat vereniging het enige behoedmiddel is tegen machinaties van buiten; ter vermindering van kosten en tot voorkoming van het gevaar dat er steeds meer "zo genoemde maçonnieke Graden" insluipen. Niet toevallig, denk ik, brengt men hier nog even expliciet de zevende graad ter sprake, die gevaar loopt voor "indragten van weelderige vernuften en eigenbatige inzichten". Een dergelijke opmerking toont dat Amsterdam zo haar bedenkingen had bij die zevende graad. En, zo besluit 'Amsterdam': door het opheffen der verwarring dient men de zaak der mensheid, "dat is de beschaving des menschelijken geslachts door tusschenkomst onzer orde".

Hoe diplomatiek een en ander ook geformuleerd is, zo duidelijk had men zich nog niet eerder uitgesproken. Hier wordt blijk gegeven, niet zozeer van een simpele wens tot vereniging omdat zulks nu eenmaal het bestuur vergemakkelijkte, maar van een bepaald inzicht ten aanzien van de hoge graden en het bijbehorende lichaam waarin die georganiseerd waren zélf. Die graden zijn een tikje dubieus, eigenlijk overbodig, en ieder geval voegen zij niets wezenlijk nieuws toe. Zijn het niet Fremdkörper? Zijn zij als zodanig niet een mogelijke voedingsbodem voor allerlei wezenlijk onmaçonnieke zaken? Een stap die hier niet gezet wordt, is het volvoeren van deze gedachtengang: als dit alles zo is, is het dan niet beter, in plaats van alleen vereniging te beogen, het hele systeem zonder meer overboord te zetten?

Zover echter gaat men (nog) niet en zover zal het ook niet helemaal komen. Inmiddels kan men zich voorstellen, dat niet weinigen der bezitters van deze graden langzamerhand op hun qui-vive waren. In de convocatie had het opperbestuur de eigen brief én het Amsterdamse voorstel opgenomen. Niet het Amsterdamse antwoord: dat was te laat binnengekomen om nog meegestuurd te kunnen worden. Wel werd het voorgelezen op het hoofdstuk van 7 juni. Maar eerst moet ik nog de gebeurtenissen op de Grote Loge daags tevoren, op 6 juni, aan de orde stellen.

Dáár leed 'Amsterdam' een kleine nederlaag, én een grote nederlaag, als het tenminste geoorloofd is in deze termen te denken. Want het voorstel van een jaar eerder, voortaan in Amsterdam te vergaderen, werd definitief afgewezen. Maar op de agenda stond ook hier het voorstel van de Amsterdamse loges het bestuur en de vorm der symbolieke en hoge graden te reïntegreren. Onder verwijzing naar het feit dat hetzelfde voorstel bij het hoofdstuk de volgende dag behandeld zou worden, meende de vergadering *nu* geen besluit te kunnen nemen - maar wel werd een opiniepeiling over het voorstel gehouden. Een grote meerderheid wees hierop dat voorstel af³⁸¹.

De volgende dag volgde dus het hoofdstuk³⁸². Allereerst kreeg J. Romswinkel het woord, die namens de commissie-Brender à Brandis sprak. Deze commis-

sie had het voorgaand jaar de opdracht gekregen de herziening van enkele artikelen ter zake van de keuze van de grootmeester te bezien, en te adviseren over het toen gedane voorstel van Kinker middelen te beramen ter nauwer vereniging van symbolische en opper-graden³⁸³. Wat dit laatste betreft, had de commissie, zo zegt Romswinkel, zich afgevraagd in hoeverre dit voorstel voortvloeide uit de essentie van het toen ook al gedane en verworpen voorstel van de Amsterdamse kapittels ter vereniging. En ze hadden het er ook moeilijk mee, omdat de "geest van [Kinkers] voorstel niet op eene voor ons allen verstaanbare Leest is geschoeyd geweest" (De bewoordingen van het rapport verraden trouwens af en toe sympathie voor de lijn van de Amsterdamse loges, maar tegelijk achtte men zich gebonden door de besluiten eerder in het hoofdkapittel genomen).

Het uiterst wijdlopijge betoog van de commissie, dat voornamelijk handelt over de volgens haar zelden of nooit voorgekomen praktische samenwerking tussen de gradenstelsels³⁸⁴, is niet al te relevant, al was het alleen maar omdat de commissie weigerde concrete voorstellen te doen. Zeker, meende de commissie: de geest van tweedracht was de laatste drie jaar te sterk; maar men vreesde olie op het vuur te gooien. Zuivering was wel nodig, omdat er zich een grote menigte broeders in de hoge graden bevond, die daar niets te zoeken had; maar het was niet oirbaar daar verder over te spreken. Men moest de geheimen bewaren - een verwijzing naar de in de wandelgangen gevoerde discussies over dubieuze elementen in de hoogste graad? - en ervoor zorgen dat naar de Grote Loge alleen leden van de hoge graden afgevaardigd werden. Als dáár de invloed groot genoeg was, kon pas werkelijk over nadere eenheid gedacht worden. Tegelijk moest scherper gelet worden op de waardij van de toegelaten broeders. Afgezien van dit alles stelde zij voor, wegens de dreigingen in dit jaar 1813 aanwezig, alle veranderingen op te schorten. En daar was de vergadering het na brede discussie maar al te graag mee eens: alles werd uitgesteld tot het hoofdkapittel van 1814. Alleen Konijnenburg bleef hardnekkig: hij liet namens het Amsterdams kapittel Concordia Vincit Animos aantekenen dat het wél gevolg had willen zien geven aan het voorstel-Kinker.

En toen begon de discussie opnieuw; want nu kwam het voorstel dat de Amsterdamse kapittels *dit* jaar op de agenda hadden laten plaatsen, aan de orde. Een bestuurslid las de Amsterdamse brief voor, die diende als antwoord op de zeven vragen van het opperbestuur en die niet meer bij de convocatie gevoegd had kunnen worden. Een vertegenwoordiger van een Rotterdamse loge gaf te kennen dat het nu eens afgelopen moest zijn met die herhaalde Amsterdamse voorstellen: de attentie der leden werd "gematteerd". Gevraagd of 'Amsterdam' nog iets ter verheldering van het voorstel had toe te voegen, verklaarden Konijnenburg en Kinker dat niet nodig te vinden. Merkwaardig is echter dat volgens de gedrukte notulen - helaas heb ik geen kladnotulen kunnen vinden - Kinker hierop verklaarde dat "dit antwoord [d.i. de Amsterdamse antwoordbrief] buiten hem gesteld [was] geweest". Bedoelde hij dat het Amsterdamse antwoord hem te scherp was? Of het omgekeerde? Er lijkt in het debat van alles gaande te zijn geweest waar de notulen slechts hier en daar blijk van geven. De volgende opmerking is namelijk, dat Romswinkel de Amsterdamse broeders vroeg, er zich over uit te spreken of zij de

verhevenheid van de Rozenkruisgraad en die van dit hoofdkapittel boven de blauwe maçonnerie erkenden - hem scheen het namelijk toe, gezien hun rescriptie, dat dit wel eens niet het geval zou kunnen zijn. Nu melden de notulen: "De Br. Kinker, alléén beantwoordt dit Affirmatief explicieerd in die geest zijn in de voorledene Jaare gedaan Voorstel, terwijl de overige Amsterdamsche Broeders daarop niet direct antwoorden".

Het is moeilijk deze opmerking te duiden. Evident is dat de Amsterdammers door de vraag in het nauw gedreven waren en zich daarom niet duidelijk uitlieten. Zij bevonden zich als het ware, als leden van een politieke partij én als voorstanders van het opheffen van die partij, in een merkwaardige situatie: onderschreef men nu het programma (dat men gekozen had, waartoe men toegetreden was), of niet? En waarom kon Kinker, juist Kinker, nu ineens betogen dat die "verhevenheid" voor hem wél bestond? Bedoelde hij soms iets simpels, in de geest van 'hogere' graden zijn nu eenmaal hoger? Zijn verwijzing naar zijn eigen eerder voorstel, waarin toch op reïntegratie aangedrongen werd, lijkt een dergelijke interpretatie mogelijk te maken. Het blijft onduidelijk.

Hoe het zij, ook hier werd "na ampele Wisseling van Consideratiën der Leden" besloten de zaak tot het volgend jaar aan te houden; ook, omdat het voorzichtiger was af te wachten of een Nederlands Grootoosten inderdaad zou blijven bestaan. Een begrijpelijke houding, zelfs als men nu wel eens een eind gebracht wilde zien aan dit jarenlange debat waarbij de humeuren steeds slechter werden. Alleen Konijnenburg, de scherpslijper, liet weer aantekenen, niet in dit uitstel te hebben willen toestemmen.

De vraag was nu natuurlijk wat Amsterdam voor het volgende jaar in petto zou hebben. Of zou men het daar tijd vinden, dat er een pauze ingelast werd?

Een uiterst belangrijk punt is, dat eind 1813 in Nederland en heel Europa de hele politieke situatie veranderde. Na de slag bij Leipzig in oktober stortte het Napoleontische rijk ineen. Begin november heerste in Amsterdam al een feeststemming (hoewel de Franse aftocht pas 14 november plaats zou vinden); 15 november vormde Kinkers vriend en medemaçon Falck een Voorlopig Bewind te Amsterdam. Van hem had Kinker grote politieke verwachtingen³⁸⁵. Wat later in november kampeerden de kozakken bij de Muiderpoort, en Kinker kocht een *Hulpboekje om de Kozakken en Russen goed te verstaan*³⁸⁶. De onzekerheid over de toekomst scheen voorbij en eveneens konden de zorgen over annexatie door het Franse Grootoosten vergeten worden.

Waarschijnlijk moet het dan ook in samenhang met de bevrijding gezien worden, dat in de Amsterdamse gecombineerde vergadering op 8 november prompt een nieuwe commissie ingesteld werd, met Kinker, Konijnenburg en Veenhuizen, die - de namen doen al zoiets vermoeden - de taak kreeg te onderzoeken "of het uit hoofde van tyden en omstandigheden gepast waare eene nadere vereeniging van de Vier Loges daar te stellen dan tot nog toe heeft plaats gehad, behoudens egter de uitwendige Vorm der Vier Loges"³⁸⁷. In februari moest rapport volgen. Dat kwam er; het werd 7 februari 1814 in de gecombineerde vergadering besproken en de 22e

daarop volgend aan de afzonderlijke loges toegezonden³⁸⁸. Deze hadden nog de volledige vrijheid het plan af te wijzen. Het plan zelf bevatte elf artikelen. In de inleiding is sprake van het “zedert Jaaren geopenbaard verlangen dezer vergadering” om een nauwere vereniging der Amsterdamse zusterloges te bevorderen. Echter wordt ook opgemerkt, dat de specifieke en huishoudelijke omstandigheden der loges zulks nog niet geheel mogelijk maakten; ook was het van belang om in de Grote Loge nog als aparte loges, en niet als één Amsterdamse loge beschouwd te worden (wegens de stemkracht?). Wat de inhoud van de artikelen in het voorstel zelf betreft: hier is slechts interessant op te merken, dat de bedoeling was dat in de gecombineerde vergadering (die een andere naam zou gaan dragen) bij meerderheid van stemmen besloten kon worden, welk standpunt ter Grote Loge door *alle* afgevaardigden verdedigd moest worden; en dat er elk jaar een algemene loge zou zijn, geleid door een apart bestuur. Dit bestuur bestaande uit meester, gesubstitueerd meester en twee opzieners, zou door de gecombineerde vergadering gekozen worden, en tevens deze laatste vergadering leiden. - In wezen wordt hier dus een meer hiërarchische structuur van de Amsterdamse vrijmetselarij voorgesteld, waaraan de afzonderlijke loges iets van hun bevoegdheden overdroegen; zo zouden door de gecombineerde vergadering genomen besluiten niet meer ter Grote Loge afgefallen worden. Dit voorstel zal bij de loges op bezwaren stuiten en in gewijzigde vorm herhaald worden. Maar eerst krijgen we weer te maken met het jaarlijks herhaald tafereel van Grote Loge en hoofdkapittel. Vóór die tijd werd Kinker nog door de gecombineerde vergadering in een leukere commissie gezet: er moest bij het algemene vredefeest iets met illuminatie en decoratie van het gebouw gebeuren³⁸⁹.

Wie meent, dat op de Grote Loge en het hoofdkapittel van 1814, op 29 en 30 mei, nu eindelijk beslissingen zouden genomen worden in de voortdurende situatie van splitsing in twee maçonnieke lichamen, met twee grootmeesters en twee besturen, en dat aan de voorstellen van vereniging door Kinker c.s. gehoor gegeven zou worden, komt bedrogen uit. Er werden in het geheel géén beslissingen genomen - op één na. Maar juist die beslissing was, ook voor sommige maçons, een grote verrassing. Het was een poging uit de impasse te raken door middel van een, in zekere zin, politieke optie. Op 3 januari 1814 bezocht een delegatie³⁹⁰, bestaande uit de grootmeester en grootofficiëren van de symbolische vrijmetselarij, Willem I - dus al ruim vier weken na diens inhuldiging, op 2 december 1813 als soeverein vorst in de Nieuwe Kerk te Amsterdam (Brussel werd pas 1 februari 1814 bevrijd. Op 1 augustus 1814 zou Willem I de soevereiniteit over België accepteren; een zaak hier van belang in verband met de daar nogal eigen situatie van de ‘Belgische’ vrijmetselarij). Zij kregen de verzekering van zijn hoge protectie.

Nu zou men dit bezoek nog wel kunnen opvatten als een beleefdheidsbezoek. Dat zal het echter niet geweest zijn, gezien de volgende ontwikkeling. Wat er aan gesprekken hierover binnen de vrijmetselarij op de achtergrond plaatsvond, is helaas vrijwel niet terugvindbaar. Notulen, bescheiden uit deze overgangsjaren zijn zeer schaars. Vooreerst is verrassend, dat op de Grote Loge van 29 mei niets substantieels plaatsvond en dat Kinker c.s. geen poging deden opnieuw enigerlei herziening te entameren. Dan volgt het hoofdkapittel, op 30 mei. Op de convocatie

van 14 mei hadden nog als agendapunten gestaan het reïntegratievoorstel van de Amsterdamse kapittels, alsmede het voorstel-Kinker. Toen deze zaken aan de orde zouden komen, hield echter de grootmeester van de oppergraden, Bijleveld, een rede. Hij noemde het voorstel-Kinker met name en merkte op, dat al dit soort zaken door het bestuur getemporiseerd waren in de tijd dat het gevaar dreigde dat de Hollandse vrijmetselarij vernietigd zou worden. Nu echter was de situatie drastisch veranderd. Nederland was hersteld onder zijn wettige vorst en de orde mocht hopen op zijn bescherming; de erfprins was al in de geheimen der orde geïnitieerd. De zedelijke strekking der orde was zodanig, dat deze alleen met vrucht zou kunnen werken wanneer men kon hopen op de bescherming van het gouvernement. De vorst moest daarom een overzicht krijgen van alles wat inrichting en beginselen der vrijmetselarij betrof. Het was zijn taak als grootmeester de vorst

te imploreren, dat het aan Zijne Koninglijke Hoogheid moge behagen, zoodanige Broeders Vrije Metzelaren, die door hunne verlichting en gehechtheid aan de ware beginzelen der Orde het vertrouwen van Zijne Koninglijke Hoogheid het meest verdienen, dien staat der Orde te doen onderzoeken, en hare huishoudelijke inrichting zoodanig te doen regelen, dat aan het Hoofd der Orde zoodanige verheven Broeder of Broeders kan of kunnen geplaatst worden, als welke door de betrekking, waarin zij tot het Gouvernement staan, aan de Orde al den luister kunnen bijzetten waarvoor dezelve vatbaar is.

Hij hield zich ervan verzekerd, dat deze stap absoluut noodzakelijk was “om een einde te maken aan alle die botzingen welke bestaan”. Hij schorste daarom alle deliberaties over de punten van de agenda en sloot de vergadering, totdat hij die opnieuw bijeen kon roepen om de uitslag van zijn verrichtingen mee te delen.

Een verraste (?) stilte volgde - althans, alléén G. Swartendyk Stierling merkte op, dat het eigenaardig was, dat de koning, als *profaan*, een commissie moest benoemen om *maçonnieke* werkzaamheden te regelen. Voorlopig kan de enige conclusie zijn, dat de verzamelde broeders begrepen dat het inderdaad in de macht van de grootmeester lag deze stap te nemen. Hij stelde hier niet eens voor - of lag dat voor de hand? - dat het een lid van het Koninklijk Huis moest zijn, die aan het hoofd der orde geplaatst moest worden. Ook daar zou men het waarschijnlijk mee eens hebben kunnen zijn, in de roes van de bevrijding.

Dat Bijlevelds rede toch een ‘coup’-aspect had, blijkt echter uit een door mij gevonden brief van 1 juni - de dag na de rede - geschreven door N. Montauban van Swyndregt, een lid van het opperbestuur³⁹¹. Deze voelde zich waarlijk gekrenkt en, naar het mij toeschijnt, met reden. Zijn geëmotioneerd schrijven van zes folia vermeldt het volgende. Na de vergadering had hij gesproken met Van Coevenhoven, een ander lid van het bestuur. Zij hadden zich herinnerd dat op de laatste vergadering van het opperbestuur besproken was hoe het bestuur over de punten ter agenda zou adviseren. Zo zouden zij voorstellen het verzoek der vier Amsterdamse loges af te wijzen; naar aanleiding van het voorstel-Kinker zouden zij voorstaan, dat een commissie uit de besturen der twee *maçonnieke* lichamen zich zou beraden over de vraag hoe het doel van Kinker te bereiken. Vlak vóór de vergadering had

de grootmeester, naar aanleiding van een incident de vorige avond tijdens de tafel-loge (na de Grote Loge?) voorgevallen, nog gevraagd of het geen tijd werd om een eind aan zulke gedragingen te maken; daarin had hij, Montauban, toegestemd, “dog ik konde met geene mogelykheid denken, dat er van het op het besoine [de bestuursvergadering] beslotene zoude worden afgegaan”. Zijn verrassing tijdens de rede van de grootmeester was dus volkomen. Zelfs toen was hij niet geheel in staat de inhoud ervan te overzien of te doordenken, daar hij al bijna drie hele dagen en bijna twee hele nachten in touw was geweest - maar daarna, na enige tijd van overdenking gehad te hebben, wilde hij toch zijn gedachten kenbaar maken over deze oplossing, als iemand die altijd van alle valsheid wars was. Zeker, het was allernoodzakelykst

dat de zaken op eene betere & geregelder voet, behoren gebragt te worden, om niet gestadig, door wargeesten, Roervinken, twistzoekers, intriganten of diergelyk tuig, onaangenaamheden te worden aangedaan.

Maar in de wyse om zulks te verkrygen, ben ik het met Uw Zeer Uitmuntende niet eens.

(Het is niet geheel duidelijk waar Montauban hiermee op doelt. De wijze waarop de grootmeester alle discussie kortsloot, om van alle voorstellen uit het Amsterdamse voorlopig af te zijn?)

Hij was het ook niet eens, vervolgde Montauban, met het erbij betrekken van de soeverein. Zéker had de orde één hoofd nodig. Maar hijzelf, ook al had hij tevens zitting in het hoofdbestuur der symbolische graden, was altijd van mening geweest dat de symbolische aan de oppergraden hadden behoren onderworpen te zijn. Bij de gescheiden lichamen nú, kon Bijleveld als grootmeester der oppergraden geen enkele bevoegdheid over de symbolische graden uitoefenen.

Ik ben zeker dit ook het gevolen van UZU.: is geweest, want waarom anders, (en wel op Uw ZU.: praeadvys) op het besoine besloten, Om op het voorstel van Broeder Kinker te adviseren, met commissien uit de beide Lichamen, 't doel van de verEniging te bereiken.

Pas als dit beproefd en mislukt was, was het zinvol “de politieke Oppermacht” in te roepen. Wat moest trouwens de soeverein wel denken van een orde, wier leden zo onderling twistten?

En, zo besluit Montauban, waarom was er 's ochtends vóór de vergadering niet een bijeenkomst van het bestuur bijeengeroepen? Dan had men tenminste er nog iets van af geweten; “hier over ben ik waarlyk gevoelig” - waarom moest het zó gebeuren?

Juist de Broeders Havelaer, Van Coevenhoven en ik buyten het Conclave, dit heeft my [geraakt].

Misschien werd Montauban getroost door de in zijn P.S. vermelde, juist ontvan-

gen uitnodiging met het opperbestuur een dag later te vergaderen. Even mysterieus als voor Montauban blijft voor de buitenstaander de gang van zaken. Voor Nicolaus Montauban, een zoon der Verlichting die in zijn jongere jaren als het ware een koekoeksjong was geweest in het orangistische nest van zijn familie³⁹², was het wellicht logisch gekwetst te zijn, wegens het vooruitzicht de Oranjes met de Orde geïnvolveerd te zien. Maar de hoofdzaak is, dat er zich kennelijk ontwikkelingen voordeden, waar hij, ondanks zijn bestuursposities, geen enkele greep op, en geen enkel inzicht in had.

Het is opvallend dat uit de groep-Kinker dit jaar géén protesterend geluid vernomen wordt tegen de 'politieke optie'. Later evenmin. Ook de Amsterdamse gecombineerde vergadering zweeg, hoewel 'Amsterdam' vanouds en ook in deze tijd altijd enige distantie bewaarde ten aanzien van de Oranjes. Moet daaruit afgeleid worden, dat het initiatief instemming had, of zelfs dat het idee in deze kring geboren werd? Het is niet te bewijzen. Ook ligt het niet zeer voor de hand. De warme verstandhouding die Kinker later zou hebben met prins Frederik, de grootmeester, bewijst hier niets. Het enige dat mogelijk in deze richting wijst, is het feit dat de rechterhand van Willem I, de secretaris van staat Falck, Kinkers vriend en medevrijmetselaar, het proces van toenadering scheen te begeleiden. Jammer dat Falcks eigen maçonniek archief verloren of onbereikbaar is³⁹³. In ieder geval was hij het die op 27 juni namens de koning liet weten, dat deze het niet nodig achtte

eenig onmiddellijk toezicht te doen uitoefenen, of aangaande de inrigting en werkzaamheden van dezelve enig ander bericht te verlangen, dan eene opgave van het getal der Loges, welke daartoe behooren, en der Leden, waaruit ieder der Loges is zamengesteld.³⁹⁴

Toch zou de toenadering tussen het koninklijk huis en de loge niet dan langzaam tot stand komen. Opvallend is, dat Bijleveld nog dit jaar tevens poogde te bereiken dat er tussen de twee besturen overeenstemming bestond, in de lijn van het oude voorstel-Kinker. Er is een "succincte opgave" bewaard gebleven van een gesprek van zijn 'tweede man', Van Hees, met grootmeester Barnaart van de symbolische graden, op 14 november³⁹⁵. Van Hees gaf kennis van het al genoemde verzoek van Falck. Hij bracht tevens over Bijlevelds

vurige wensch en broederlyk verlangen dat ook deze Commissie en zamenkomst aanleiding gave dat U [...] deszelfs pogingen met die van het Opperbestuur der Oppergraden gelieve te vereenigen om aan de bij het Hoofd-Kapittel nog hangende Commissoralen zoo op en omtrent de Voorstellen der vier Amsterdamsche Kapittelen, als het nader Voorstel van den Broeder J. Kinker [...] die gelijkende regeling in den afloop te helpen geven, als het belang der Orde [...] vordert, en alzoo weg te nemen, als van zelve, het denkbeeld van dissentie dat veelal, hoe abusief ook, bij sommige min doorzigtige Broederen veronderstelt is plaats te hebben tusschen de Bestuuren der Symbolieke en Opper Gradan [...].

Een vervolg schijnt dit pas op 4 mei 1815 te krijgen (zie onder); kennelijk was het

hoofdbestuur der symbolische graden dus niet al te zeer geneigd op de uitnodiging in te gaan; of anders was daar de gedachte aan de 'politieke optie' preponderant.

Wat het wedervaren van de Amsterdamse gecombineerde vergadering in 1814 verder betreft: daar werden geen nieuwe initiatieven ontplooid, sinds op 22 februari het plan ter nauwere vereniging der vijf loges aan die vijf loges was toegezonden. De discussie dáárover werd pas in 1815 hervat. Wel bleek opnieuw, dat deze vergadering oog had voor het nationale, of in dit geval zelfs internationale belang. Op 7 november werd er gesproken over de aanvallen in het zuiden van Europa op de vrijmetselarij. Zo werden er in de pauselijke staten allerlei maatregelen tegen de maçons genomen, in samenhang met de in Italië om zich heen grijpende beweging der Carbonari die met geweld een vrij en liberaal Italië wilden afdwingen; daar waren heel wat vrijmetselaars onder, en in ieder geval zag de "clericale gerontocratie" - de term is van een jezuïet³⁹⁶ - de vrijmetselarij als een der hoofdschuldigen. Ook in Spanje sloeg de reactie toe. De teruggekeerde vorst Ferdinand VII schafte op 4 mei 1814 de grondwet af, stelde de inquisitie weer in en verklaarde de vrijmetselaars landverraders. De hele situatie was, zoals we al eerder zagen, tevens het onderwerp van een van Kinkers maçonnieke redevoeringen. De gecombineerde vergadering besloot, dat Kinker en Veenhuizen over deze situatie een brief zouden concipiëren aan het Grootoosten. Het is opvallend, dat telkens als hier een 'buitenlandse' of 'profane' zaak aan de orde komt, Kinker degene is (of bij de groep hoort) die de correspondentie op dit punt diende te verzorgen³⁹⁷. Dit schrijven, getekend door de voorzittend meesters, maar feitelijk dus niet van hun eigen hand, werd 15 december verzonden. Het is wellicht op zijn plaats ook eens een brief als deze aan de grootmeester te citeren, als blijk van Kinkers activiteit binnen de orde:

De vervolgingen, welke men zich in 't Zuiden van Europa tegen onze orde veroorlooft, kunnen door de Hollandsche Loges, in 't algemeen; en door die der nauwerEenigde (!) Amsterdamsche zuster-loges, wier Meesters deezee onderteekend hebben, in het byzonder, niet onverschillig aanschouwd worden. t'Is om deze reden, dat zy zich tot U [...] keeren, niet [...] om eenen weg aan te wyzen, welke het Hollandsche Groot Oosten zou behooren in te slaan, ten einde de Eer der orde in deezee engelyke omstandigheeden te handhaven; maar slechts om hen daar op aandachtig te maaken; in het volste vetrouwen, dat van hunne zyde niets verzuimd zal worden van hetgene standvastigheid en beleid van hen zullen vorderen, zo dra zy slechts de zaak, waar het thans op aankomt, rypelyk overdagt en overwogen zullen hebben [...].

Het hoofdbestuur nam dit schrijven slechts "voor notificatie" aan³⁹⁸. 't Is dan ook onduidelijk wat het anders had kunnen doen³⁹⁹.

Tot 2 mei 1815 vernemen we in het geheel niet, hoe de plannen ter nauwere vereniging der Amsterdamse loges ontvangen waren. Vermoedelijk slecht. Want op die dag stelden Kinker en Veenhuizen voor "eenige verandering in de wetten te maaken ten aanzien der nieuw aanteneemene Leden &c beneevens ter nauwere verEeniging der vyf Loges". Dit schijnt te impliceren dat de eerdere poging ver-

zand was. De machinerie zette zich opnieuw krakend in beweging. De voorzitter verzocht Kinker en Veenhuizen hun plannen schriftelijk bij de secretaris in te dienen, die dit plan daarop zou doen toekomen aan een commissie van vijf, die in augustus moest rapporteren. Die commissie zal weinig moeite hebben gehad tot overeenstemming te komen, want ze bestond uit Konijnenburg, De Melander, Beeldsnijder en... Kinker en Veenhuizen. Mirabile dictu was de commissie 1 augustus 1815 klaar. Dat wil zeggen, Kinker en Veenhuizen deden het volgende voorstel⁴⁰⁰. De voorgaande poging was naar hun mening mislukt, omdat de loges geen "beheerende magt over de onderscheidene Loges" naar deze vergadering hadden willen verschuiven. Van de verworpen middelen kon dus geen gebruik gemaakt worden. Hun voorstel was nu, elke loge te vragen twee afgevaardigden (respectievelijk de thesaurier en een 'effectief' lid) te benoemen, om in een commissie van tien aldus te bespreken "onder welke voorwaarden zy zelve zulk eene nauwere vereeniging begeerde". Indien de loges op dit verzoek afgevaardigden zonden, hadden zij al in principe toegegeven dat zo'n vereniging wenselijk was. Die commissie van tien zou het eerder ontworpen plan in handen gesteld krijgen, om dat naar believen te wijzigen. Het aangepaste plan zou weer rondgestuurd worden en in november zou de zaak in de gecombineerde vergadering haar beslag kunnen krijgen.

Dit plan Kinker/Veenhuizen, getuigend van een zekere naïeviteit en slimheid tegelijkertijd, verkreeg de instemming van de gecombineerde vergadering. De eigenlijke commissie kreeg de opdracht, in de vijf loges, wanneer daar dit plan besproken werd, als vraagbaak en informatiepost te fungeren. Het is mogelijk dat Kinker c.s. op die wijze inderdaad op verschillende bijeenkomsten verschenen zijn, maar ik heb dit niet gecontroleerd⁴⁰¹. Het resultaat was desondanks weer bedroevend. Op de bijeenkomst van 7 november 1815 moest de gecombineerde vergadering constateren dat er vier reacties binnen waren. La Paix en La Charité stemden in met de 'commissie van tien'; Willem Frederik en La Bien-Aimée (van Concordia niets dan stilte) daarentegen niet. "En wierd dus dat Voorstel door de Vergadering als vervallen verklaard". Weer was het niet gelukt 'Amsterdam' om te smeden tot een wapen in dienst van hoger doelstellingen.

Hoe verliep evenwel de ontwikkeling op de hogere echelons? Alweer was de politieke situatie na het begin van het jaar 1815 uiterst ongunstig. Van maart-juni zijn daar de 'Honderd dagen' van Napoleon: geen ideale omstandigheden om knopen door te hakken, behalve voor Napoleon zelf die de grenzen van dit rijk overstak en door te grote haast op 18 juni bij Waterloo struikelde. Op 4 mei 1815 had Van Hees de gedeputeerd grootmeester van de symbolische graden, Reepmaker, nog verzocht naar aanleiding van het gesprek van 14 november 1814 (!), om een conferentie ter verdere bespreking van het voorstel-Kinker en wat daarmee samenhang; maar van enig werkelijk contact is niets bekend⁴⁰². Voorzover er enige beweging in de zaak zat, schijnt zulks in deze tijd dus telkens vanuit het bestuur der oppergraden geïnitieerd te zijn.

Ongeveer terzelfdertijd werd Willem I aangespoord om de vrijmetselaars in 'België', die onder Franse invloed stonden, om politiek voor de hand liggende redenen in één organisatie met die uit het Noorden te verenigen⁴⁰³.

Ter Grote Loge, op 20 mei 1815, vond wederom niets opmerkelijks plaats. In de plaats van Barnaart werd Mattheus Willem Reepmaker tot grootmeester gekozen. Voor de post van groot-redenaar stond Kinker kandidaat, evenals Konijnenburg en J.C. van der Meer Mohr. Konijnenburg werd gekozen. Het hoofdkapittel had het iets drukker, de 21e mei. Vreemd genoeg was grootmeester Bijleveld niet aanwezig; Van Hees presideerde de vergadering. Hij deelde mee (nogal optimistisch?) dat er onderhandelingen gaande waren tussen de besturen van de beide maçonnieke lichamen om aan het gevraagde door de secretaris van staat te voldoen; dat er aan de hangende voorstellen van de Amsterdamse kapittels en van Kinker werd gewerkt; dat er gezien de gisteren op de Grote Loge geauthoriseerde commissie ter revisie van de wetten, vanuit de hoge graden personen waren benoemd om te voorkomen dat de redactie van sommige artikelen verwijdering deed ontstaan tussen de symbolische en hogere graden; dat hangende deze zaken hij graag alle punten van beraad wederom naar het volgend hoofdkapittel verschoven wenste te zien.

Daar ging de vergadering mee acoord; maar aan de laatste commissie, die zowel met het bestuur der oppergraden als dat van de symbolische graden over alle revisies moest onderhandelen, werden toegevoegd: Kinker, Konijnenburg en J.C. van der Meer Mohr. Deze laatste stap betekende een doorbraak, ten gunste van het lang door Kinker c.s. gewenste! Dat blijkt ook uit de volgende gebeurtenissen. Op voorstel van Kinker keurde de vergadering goed, dat het volgende principe door die commissie als leidraad gebruikt moest worden:

Dat de verëeniging der beide Ligchamen zoo naauw mogelijk zoude behooren plaats te hebben, en in de wijzigingen vooral gelet worden op het groote doel der Orde, en de geregelde samenwerking van alles daar toe en tot dat einde.⁴⁰⁴

Even leek de zaak nog verder te gaan. Van der Meer Mohr stelde namelijk voor de commissie te autoriseren zich ook bezig te houden met de inhoud der ritualen van de hoge graden (men herinnere zich Kinkers bezwaren tegen de inhoud van het ritueel der 7e graad!). Maar hier naderde men het heilige der heiligen. Na deliberatie besloot de vergadering dat dit "niet te pas kwam". De verschuiving van positie tekent zich nu echter ook af in het bestuur. Tot grootmeester der oppergraden werd gekozen: Reepmaker. Daarmee was het grootmeesterschap van beide lichamen sinds jaren weer belichaamd in één persoon! Generaal-inspecteur ('tweede man') werd de Rotterdammer Pieter Havelaar. Van Hees weigerde een benoeming te aanvaarden: waarschijnlijk voelde hij zich door de gang van zaken gedesavouéerd. Eerste opziener werd W.P. Barnaart en tweede - nadat eerst P.H. van Coevenhoven (zoals bekend de man die zich net als Montauban door het initiatief-Bijleveld in de steek gelaten had gevoeld) weigerde - Kinker! De vergadering had moeten kiezen tussen Ruysch, Gorter en Kinker⁴⁰⁵. Groot-thesaurier werd J.A. Crajenschot; dit na weigering van Montauban. De situatie is hier dus evenzeer duidelijk: de groep met Montauban, Van Coevenhoven enzovoorts weigerde verder mee te doen aan de ontwikkelingen. Groot-kanselier werd: Konijnenburg. Kort-

om, er vindt hier een ware wisseling van de wacht plaats. De weg was nu vrij om een geprononceerder beleid te gaan voeren, in de geest van de groep Kinker-Konijnenburg. Op micro-niveau was zo iets al dadelijk te merken in de Loge La Charité. Toen Kinker daar op 23 mei verslag had gedaan van het gebeurde op het hoofdkapittel, kregen de leden Van Munster en Saraber onmiddellijk opdracht álle notulen van het Grootoosten sinds 1798 (het nieuwe Wetboek werd toen geauthoriseerd) na te lopen, om die na te zien "wegens 't amplieeren der algemeene wetten, en hun gedagten daar over per Extract, ter hand te stellen aan den Broeder Kinker, om in staat gesteld te worden, om te antwoorden, op 't geene door de benoemde Commissie zal voorgesteld worden, wegens de zes poincten, in de Notulen van 't gepasseerde Jaar vervat"⁴⁰⁶.

En, hoewel ik niets boven tafel kan brengen van wat er aan onderhandelingen en gesprekken op diverse niveaus plaats gehad moet hebben, wordt er dan ook op de volgende Grote Loge, van 2 juni 1816, een bijzonder grote stap gezet. Vóór het bespreken hiervan, moet ik echter nog een publicatie van Kinker ter sprake brengen.

Bijna onmiddellijk na de bevrijding, eind 1813, kon de auteur en medewerker van bladen als de *Janus Verrezen*, *De Ster*, *De Schouwburg* het weer niet laten om de samenleving van zijn commentaar op de gang der geschiedenis te voorzien. Vanaf 1814 liet Kinker zijn periodiek *De Herkaauwer*⁴⁰⁷ verschijnen, eerst wat onregelmatig maar tenslotte éénmaal per twee maanden⁴⁰⁸. Kinkers auteurschap staat vast. Wel hebben mogelijk anderen meegewerkt - al zullen hun bijdragen dan door Kinker in zijn eigen toonzetting overgebracht zijn⁴⁰⁹.

Ik sta wat langer bij dit blad stil. Niet alleen omdat de vrijmetselarij hier af en toe op een verstolen (en soms helemaal niet verstolen) manier aan de orde komt (ik zal daar nog voorbeelden van geven). Ook niet omdat Kinker in dit blad een symbolische geschiedenis publiceerd, die alleen binnen een maçonniek kader te begrijpen is. Dit zijn slechts indicaties van het feit dat Kinker dit blad volschreef terwijl hij in de loge druk doende was een structuur te scheppen waarin zijn verlichtingsidealen gestalte konden krijgen. *De Herkaauwer* geeft er echter overduidelijk blijk van dat hetgeen Kinker in zijn maçonnieke redevoeringen beklemtoonde en datgene wat Kinker hier met betrekking tot de Verlichting voorstaat, nauwelijks verschilt. De literator en maatschappijcriticus Kinker laat zien dat zijn genootschappelijke activiteiten gezien moeten worden binnen de context van een brede, maatschappelijke belangstelling. De verspreiding van de Verlichting verloopt in *concentrische* cirkels. In de binnenste cirkel bevindt zich de vrijmetselarij (vandaar ook de voortdurende referenties aan de orde, en vandaar ook misschien de vormgeving van de gezelschapsdiscussie). Kinkers genootschappelijke arbeid, en zijn werk als prozaïst en periodiekschrijver, stonden in dienst van éénzelfde doel.

De inhoud van *De Herkaauwer* bestaat voornamelijk uit een reeks essays. De bedoeling is dat de lezer deze stukken opvat als de door een secretaris van een verder naamloos gezelschap geredigeerde versie van de besprekingen in dit gezelschap. De club bestaat in het begin uit vijf heren van verschillende leeftijd en politieke voor-

keur. Eén van de leden bijvoorbeeld, “de oude heer” die voortdurend de wijsheden van zijn tante ten beste geeft, is een stadhoudersgezinde, van het type zoals vóór 1795 voorkwam. Het jongste lid daarentegen is echt een postrevolutionair. Hij houdt zich liever met de moderne tijd bezig. Ook in godsdienstig opzicht is het gezelschap van diverse snit; er is één katholiek bij, terwijl naderhand ook een Israëliet in de gelederen opgenomen wordt. Blijkbaar hebben we hier te maken met een soort *debating club*, of zelfs een soort gezelschap waarvan de oervorm al in Addison en Steele’s *Spectator* gegeven wordt; al hebben de leden hier geen namen, en zelfs geen initialen, zoals Kinker die wél gaf aan de leden van zijn gezelschap in zijn essayreeks *Het Lampje van de Neologen*, in 1809 en 1810. Dit gezelschap lijkt meer op een wetenschappelijk genootschap. Op zeker moment blijkt, via een uittreksel uit de vergadering van “herkaauwers”, dat eerst de notulen voorgelezen worden en dat er hierna een lezing volgt. Daarna wordt er besloten tot het eventueel uitgeven van de lezing⁴¹⁰. Dat lijkt meer op de praktijk zoals bijvoorbeeld in de *Hollandse Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen* beoefend; zo ook het verschijnsel dat er soms “vragen” gemaakt worden, waarover een lid diende te rapporteren (411), en het feit dat er wetten en artikelen zijn⁴¹². Vermoedelijk betreft het hier een fictief genootschap, maar werkelijk te beargumenteren valt dat niet. De secretaris, die in het begin slechts een “raadgevende stem” had, kreeg echter wel alle bevoegdheid om het blad te redigeren⁴¹³. Het gezelschap/genootschap was in principe naamloos en wilde geen beschermers⁴¹⁴.

Dat laatste, alsmede de samenstelling van de groep, wijst erop dat men in principe wel alle meningen wilde horen, maar toch een zekere neutraliteit bewaren. In het begin was het doel: een analyse te maken van het voorgaande tijdperk, sinds 1795, om te voorkomen dat allerlei principiële fouten in de toekomst opnieuw gemaakt zouden worden:

De zoo driftig en met zoo veel overijling doorleefde laatste negentien jaren, waarin wij nauwelijks den tijd gehad hebben, om na te denken wat wij deden, of wat ons van anderen aangedaan werd; wat wij dachten, of wat men ons deed denken; bragten ons op den waarlijk niet ongelukkigen inval, om het gebeurde nog eens bedaard, en op ons gemak, na te gaan en te overwegen; en, dus doende, den beleefden tijd, in eenen zekeren zin, nog eens te beleven. Het tijdvak is te groot en te belangrijk om onbenut daarhenen geworpen, en slechts aan de zorg der kronijk-en geschiedschrijvers overgelaten te worden.⁴¹⁵

Inderdaad bevat de eerste jaargang onder de ironische titel “Bij uitstek kort overzicht van onze negentienjarige Babylonische Ballingschap” (men herinnert zich misschien, hoe eerder hier al een maçonnieke rede van Kinker besproken werd, waarin dit thema eveneens een rol speelde) een viertal analyses van wat respectievelijk het democratisch, aristocratisch, koninklijk en keizerlijk tijdvak binnen die ballingschap genoemd wordt. Het was echter niet zo, dat dit doel het enige was en dat de blik alleen rugwaarts gericht was. Het verklaarde wel in eerste instantie de náám. Het herkauwen was een vorm van bezinning, en, terug binnen Nederlandse verhoudingen, was de tweede maaltijd van de “*con amore* herkaeuwende koe”

zonder tegenspraak de smakelijkste; al ging die overweging niet zonder pijn gepaard:

Wie denkt hier niet aan den vromen AENEAS, die in het heldendicht, dat naar zijn naam genoemd is, deze *operatie* met een benaauwd hart aanvangt; en zulks, niettegenstaande de goede DIDO (met opzet zekerlijk) de gelukkigste oogenblikken, toen namelijk haar *gast après boire* was, daartoe uitgekozen had.⁴¹⁶

Over dit herkauwen wordt een reeks literaire grapjes gemaakt. Als titelvignet vindt men een door J. Spies en J.E. Marcus gemaakte prent van een uiterst vaderlands koebeest, herkauwend neerliggend naast een knotwilg, in een landschap à la Ruysdael. Zelfs de kleur van het omslag van het tijdschrift was niet toevallig: groen. Die kleur speelde later een rol in de strijd tegen andersgeoriënteerde, naar aanleiding van hún omslag "wit" en "blauw" genoemde tijdschriften: reden waarom *De Herkaauwer* "de groene beul" genoemd werd. De herinnering daaraan ligt misschien ten grondslag aan de latere typering van de bekende *Gids* als "de blauwe beul".

Dat herkaauwen - een begrip waarvan ook al in de *Janus Verrezen* meermalen gebruik gemaakt wordt⁴¹⁷ - betrof niet alleen het verleden. Er werden ook eigentijdse publicaties (die soms in de 'vergadering' voorgelezen en besproken werden) en politieke standpunten 'herkauwd'.

Onze herkaauwing zal zich uitstrekken tot alles, wat wij in gemoede gelooven, een tweede bekooking noodig te hebben.⁴¹⁸

En ongeveer het eerste wat in *De Herkaauwer* gebeurde, was het vernietigend bespreken van een publicatie van een dame, een jonkvrouwe W.E.V.A.V.P., die in de opdracht van haar *Verlossingsdanklied* (1814) aan Van der Palm, deze gevraagd had, als representant van al diegenen die ooit iets revolutionnairs voorgestaan hadden, een openbare belijdenis van zijn schuld af te leggen. Deze domme "herkaauwster", meende de redactie, wenste alleen maar oude koeien uit de sloot te vissen. In Nederland was geen koe zo bont of er was wel een vlekje aan; hier waren er nauwelijks onpartijdige biechtvaders - of biechtmoeders - te vinden. Analyse was goed, maar oude partijstrijd hernieuwd te bevorderen was iets anders. - *De Herkaauwer* meende ook alles te mogen bespreken wat uitkwam en wat andere tijdschriften aan opinies bevatten. Het eerste jaar had *De Herkaauwer* het reeds niet meer nodig al te vaak terug te zien: in het zuiden was opnieuw de dolle stier losgebroken die Europa op de horens dreigde te nemen. Met afgrijzen wordt de tocht van Napoleon van Elba naar Waterloo gevolgd. Het standpunt is allesbehalve neutraal; het is vastbesloten tégen de tiran, zonder een zweem van aarzeling zoals elders nog wel eens voorkwam. De aandacht die door *De Herkaauwer* aan de feitelijke politieke gebeurtenissen in 1815 gegeven moest worden, wordt door het tijdschrift zelf aan het eind van het jaar betreurd: de bedoeling was geweest te schrijven over ál het menselijke, niet alleen over de staatkunde⁴¹⁹. Beterschap werd belood.

In essentie was het object van *De Herkaauwer*: de gehele cultuur. Politieke verschijnselen waren daar natuurlijk, in die tijd van inrichting van de nieuwe Nederlandse staat, een belangrijk aspect van. Het was echter niet alles. Zo konden onderwerp van bespreking worden niet alleen zaken als het nut van oppositiepartijen; godsdienst en staatkunde; de denkbeelden van Chateaubriand (het gebeuren in Frankrijk en Europa had de bijzondere aandacht van *De Herkaauwer*; het tijdschrift heeft een internationaal aspect, terwijl een verrassend grote hoeveelheid Duitse en Franse periodieken geciteerd wordt); of binnen het Koninkrijk, herhaaldelijk, de Noord-Zuidproblematiek. Het kon ook gaan over de mogelijkheid het Frans te benutten als algemene taal voor het algemeen beschaafde verkeer; het armenwezen; de handel; het standsverschil (dat ongetwijfeld zou verdwijnen); de beschaving, die óók voor de laagste klassen bedoeld was; de functie van de moedertaal voor de beschaving. Een rijke bron voor de student cultuurgeschiedenis; jammer dat die geschiedbeoefening dit soort bronnen zelden benut. Een interessant stuk is een essay over de Nederlandse letterkunde, omdat een totaal ander soort benadering gebruikt wordt dan gebruikelijk⁴²⁰. Waarom is bij ons de letterkunde - Kinker begrijpt hier ook alle proza onder - meer dan elders een allegaartje van buitenlandse "inmengsels"? Een van de minder bekende oorzaken is, dat er weliswaar genoeg originele schrijvers en denkers zijn, maar dat er als het ware

nog nooit een in alle deze zaken deelnemend letterkundig publiek [geweest is]. Hiermede willen wij niet zeggen, dat men onze letterkundige voortbrengsels niet kocht of las; dat onze schouwburgen, waarop, schaarsch genoeg, maar evenwel van tijd tot tijd, hollandsche tooneelstukken vertoond werden, niet bezocht; ook niet, dat er (schoon wij dit evenwel niet hoog willen opgeven) geene aanmoediging voor de beoefenaars der schoone letteren bestond; maar al ware er ook van deze zijde geene klacht aan te heffen geweest, het lezend, beschouwend en hoorend publiek, hoe eenzijdig en partijdig dikwijls, voor deze of gene algemeene gevoelens en denkbeelden, trok echter nooit partij voor het bijzonder kenmerkende van de Nederlandsche taal- en letterkunde.

Zulk een publiek echter is er noodig voor eenen letterkundigen volksgeest.

Recensenten, zegt Kinker, schijnen er de moeite niet voor over te hebben hierover iets te zeggen. Is het soms omdat de eigen trant wat te "onedel" overkomt? Maar dan moet men haar beschaven. Hier lijkt even de begin-negentiende-eeuwse beschavingsmanie op te duiken, die van het Nederlands - in geschriften, lexica en wat al niet - dikwijls zo'n gelikte, onspirituele woordenmassa maakte, en waardoor de taalmeestersmoraal van het grootste deel van de negentiende eeuw resulteerde in een taalmeestersliteratuur. Kinker echter pleitte hier voor een terugkeer tot de levende bronnen van de taal, om gesproken en geschreven taal te herenigen:

De taal is het eigendom van het volk dat haar *spreekt* (cursivering van mij, AH), en er zijne gedachten aan andere door mededeelt [...]. De vraag is niet; wat, en hoeveel wij niet al zouden kunnen zeggen? In hoe velerlei vormen wij het gedachte, des noods, niet wel zouden kunnen gieten? - maar - hoe wij dit altijd even gemakkelijk, ongedwongen, en in eenen met het onderwerp overeenstemmenden

stijl kunnen doen? Deze makkelijke beweging, dit behoorlijk en eigenaardig te huis zijn der denkbeelden in een taal, behoort tot het gebied van den stijl; en deze, bij uitnemendheid, tot dat van het niet te algemeen genomen begrip van letterkunde. Uit de gemeenzame taal van den dag, de eigenlijk gezegde gesproken taal, moet de geschreven taal geput, gepolijst, gekuischt, en op deze wijze gemanierd, weder tot het sprekende volk gebragt en algemeen gemaakt worden, om van daar weder dezelfde bewerking te ondergaan. Zonder deze wederkeerigheid zou men gevaar kunnen loopen, van bij hetzelfde volk twee talen in omloop te brengen, waarvan de eene de geschreven of geleerde, de andere de gemeene taal zou kunnen genoemd worden; en dit kan niet anders dan nadeelig voor beiden zijn. Er behoort geen ander verschil dan dat van eene meerdere en mindere naauwkeurigheid te zijn.

Op deze wijze verkrijgt men eindelijk een letterkundig publiek.⁴²¹

En zo gaat Kinker voort te beschrijven hoe een breder publiek gevormd kan worden, waarvoor stukken geschreven moeten worden in een taal, waarin het zijn eigen belangen herkent. Zelfs in stukken van staatkundige aard. Wat hij bedoelt, wordt ook duidelijk door zijn verwijzing naar de prijsvraag uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen: de vraag, hoe onder meer de Belgische (Vlaamse) dialecten door vereniging met het Nederlands als het ware in dienst gesteld konden worden van een taal, waarin gezegd kon worden wat het volk werkelijk bezighield. Een probleem waar de eerstvolgende anderhalve eeuw nog het nodige over gezegd zou worden. Ik moge hier er nog aan toevoegen, dat Kinker één van de weinige auteurs is, rond 1800, die af en toe werkelijk van levende taal gebruik maken. Niet alleen in die zin, dat hij, buiten zijn wijsgerige epiek en vergelijkbaar dichtwerk in 'klassieke' vorm om, juist in zijn geschriften die voor een breder publiek bedoeld zijn, af en toe een zeer eenvoudig en toch bewegelijk Nederlands gebruikt, zoals in zijn *Post van den Helicon*. In andere tijdschriften, zoals de *Janus Verrezen*, maakt hij ook gebruik van volkstaal, straatliedjes en dergelijke. Zijn toneelstuk *De Menschheid in 't Lazarushuys* drijft voor een groot deel op het effect van het overnemen van vormen van kermistheater, Botermarkt-toneel. Zijn *Herkaauwer* - hoewel, ik geef toe dat het niet in het bovenstaande citaat te merken is - heeft een uiterst lucide stijl, die herinnert aan de *Hollandsche Spectator* door Van Effen. Er zijn wel veel meer terzijdes, ironische grapjes, parentheses: er zit meer taalcreativiteit in. Wat dit laatste betreft moest Kinker hier en daar ingaan op opmerkingen gemaakt over de inhoud en stijl: die vond men namelijk soms te ernstig, soms niet ernstig genoeg. Typisch de problemen die de lezer zou kunnen hebben ten aanzien van een schrijver, die een scheutje Sterne aan zijn Van Effen toegevoegd had. Het werk zelf, zegt Kinker, was uit de aard der zaak toch al rapsodisch van opzet⁴²².

Bij het ietwat spectatoriale karakter van *De Herkaauwer* sluit ook aan de ondanks of juist dóór de diversiteit van het gezelschap beoogde neutraliteit: de spectator overziet alle opinies. Of, zoals Kinker zelf ergens⁴²³ formuleert: *De Herkaauwer* had de post van "torenwachter-generaal" van Nederland. Maar in dit geval betekende zijn alarm blazen natuurlijk tóch, dat in zaken van godsdienst en politiek

hij het nooit eenieder naar de zin kon maken. Enkele malen wordt dan ook bekend: de lezer heeft natuurlijk allang begrepen dat wij inderdaad neologen zijn⁴²⁴. Het is de Verlichting, waar het nog steeds om gaat. Al wordt toegegeven, in een tweeluik van artikelen over 'Verlichting' en 'Verdonkering?'⁴²⁵ dat het af en toe niet zo duidelijk is geweest, nu en in het verleden, waar nu de ware Verlichting zat.

Er zijn geleerden, en wel verbazend hoog- en groot-geleerden, die met eene ongehoorde drift voor dat gene ijveren, wat wij, slechtweg, verdonkering zouden noemen; en, omgekeerd, lieden, welke van alles wat tot de hooge geleerdheid behoort, maar tamelijk, en in eene dagelijksche mate onderleid zijn, die, schoon zij het terug komen van alle die verkeerdheden in het staatkundige en godsdienstige wel voor eene goede zaak houden; zich echter tegen alle andere *réaction* (dit is het woord) hevig verzetten. De laatste sluiten zich [...] meer dan de eerste aan de menschkunde, en volksbeschaving; terwijl hunne tegenvoeters [...] zich meer in den *geprivilegieerden faculteitenhoek* [de universiteiten] ophouden.⁴²⁶

In een lange passage beschrijft hij wat de Verlichters voorstaan. Daarin valt onmiddellijk het ideaal te herkennen, dat Kinker ook binnen de vrijmetselarij voorstond, en wat hij haast met zoveel woorden ook in zijn maçonnieke redevoeringen naar voren bracht:

[het is] louter kwaadsprekendheid en laster, dat de ware verlichting, waar tegen men zich zoo uitermate in de bresse stelt (want met de valsche, t.w. met de lichtgeschoeide *épicuristische* vrijgeesterij, met gesloten deuren, kan men zich, om meer dan eene reden, zeer wel verdragen) eene kweekschool zou zijn voor de *Apostels* van het ongeloof, gezworen vijanden van de tronen en altaren, pikeurs en menners van de Jacobijnen, met al de *signalementen*, die daar verder toe behooren. In tegendeel, zij die haar toegedaan zijn, hebben een goed, universeel, menschelijk geloof; een geloof, dat zij in alle religïën vinden en waarderen. Droge zedeprekers zijn zij ook niet. Het heilige bovenzinnelijke, dat men zich in verschillende vormen voorstellen kan (en de Katholieke vorm is zeker de slechtste niet) kan met geen te veel [...] geestverheffing op het gemoed gedrukt worden. Onder enkel betogende woorden verliest het zich, en daarom *disputeren* zij er ongaarne over. Zij houden het voor zeker, dat een vroom en onwankelbaar vertrouwen op een bovenzinnelijk en goddelijk wereldbestuur van een deugdzzaam en aan het geweten getoetst gedrag onafscheidelijk is; en de deugd zelve, zonder welke alle mogelijk geloof ijdel is, houden zij voor het zelfde als een werkdadig trachten naar een' staat van volmaking, zoodanig als men zich dien met volle overtuiging, als mogelijk kan voorstellen, niet slechts in het eeuwige, maar ook in het tijdelijke leven; vooral dringend toegepast, en aanbevolen ter verbetering en veredeling der menschelijke en maatschappelijke inrigtingen. De zedelijke vrijheid van den mensch houden zij voor het hoogste godsdienstige leerstelsel, en de zuivering en heiliging van den wil voor den hoogsten der pligten. Zij vinden het, voor het overige, zelfs zeer goed, dat deze bij uitstek korte geloofsbelijdenis, in eenen, evenwel meer of min doorzichtigen, *nimbus*, gehuld blijve, en zoo zij *indifferentisten* zijn, is zulks alleen met betrekking tot het kleed, waarin het aan de menigte voorgedragen wordt. Wat de kerken (in de kerken zelve, wel te verstaan) er verder bij willen geloofd hebben, wanneer dit

het bovenstaande slechts niet omver werpt, en het zoeken naar waarheid, in alle vakken van menschelijke kennis, buiten de kerk, vrij en onbelemmerd gelaten wordt, is eene zaak, waar tegen zij zich geen partij willen stellen; altijd evenwel hopen de, dat de geestelijkheid mede onderzoekende en naarsorschende, niet zal willen verkiezen, op eenen al te grooten afstand van de overige faculteiten te blijven staan.

Dat zulke lieden een vijandelijk oog op de troonen zouden geslagen houden, en wel dan, wanneer deze hun rijk van het rijk der kerk afgescheiden houden, en ook nu zij aan alle soorten van geloovigen eene onzijdige bescherming verleen, kan in geene gezonden hersenen opkomen. Dat zij op de troonen der Spaansche *Ferdinanden* eenen grimmigen blik werpen, moet men hen voor geen *Jacobinismus* aanrekenen. Tegen alle pogingen, die er aangewend worden, om de geestelijke zienslavernij weder intevoeren, willen zij (en wanneer zij hun geloof met hunne werken zullen bevestigen, kan dit ook niet anders) met hunne even zoo geestelijke vrijheidswapenen optrekken. Bemoeiallen zijn zij; maar scheurmakers zijn zij niet. In tegendeel, zij zijn breukhealers en gatenstoppers. Het hervormen buiten den Staat en buiten de Kerken houden zij voor ongeoorloofde *manoeuvres*: dit kan en moet alleen plaats hebben, wanneer zij er hunnes ondanks uitgeworpen worden. In dat enkele geval moet men het hen niet kwalijk nemen, dat zij onder den blooten Hemel of onder tenten wonen.⁴²⁷

Verdedigt Kinker hier zijn eigen Verlichtingscredo, of dat van de vrijmetselarij? Het zal weinig verschil uitmaken. Mogelijk is zijn laatste zin, wanneer hij zegt dat als de kerken deze ethici uitwerpen, zij wel onder de blote hemel zullen wonen, een verwijzing naar het onderdak dat zij zullen vinden onder het gewelf van de maçonnieke tempel (waarin het firmament staat weergegeven). Het is in ieder geval onzin, zegt hij, de Verlichters een eenzijdige stellingname te verwijten, in de strijd tussen revolutie en reactie:

De groote botsingsstrijd, die nu tweemaal en zeer kort op elkander heeft plaats gehad - is van eenen wonderlijken aard, en mag men wel zeggen, eenig in zijn' soort geweest. Zoo wel de *illuminanten* als de *obscuranten*, die, elk op hunne wijze van redekavelen, zouden willen beweren, dat deze verschrikkelijke zedelijke aardbevingen, een krijg tusschen het licht en de duisternis geweest zijn, weten er (onder hun welnemen) niets van. Nog nooit is er een' oorlog van dien kant meer onzijdig gevoerd. Van weerszijden waren voorstanders van de verlichting en verdonkering; en, aan de overwinnende zijde, althans, kon er geen grooter mengeling van licht en bruin, door alle tinten heen, bedacht worden: want geen van beide partijen wisten eigenlijk, hoe zij het op dat punt hadden.⁴²⁸

In de discussie over het politieke heden en verleden mag misschien wel echter Kinker zelf, of zijn alter ego, beluisterd worden, wanneer, op een andere plaats, in een droom over Europa's toekomst, de oude heer van het gezelschap zegt:

ik [ben] noch een *voormaliger* noch een nieuwelings ingedrongen paddestoel of *opkomer*. Ik ben [...] tegen de alles verbrijzelende aardbeving, die nu eindelijk voorbij schijnt, ingenomen geweest. En zulks niet om de beginselen, die er in ge-

predikt en voortgeplant werden, maar om de alleronhandigste en menschont-eerendste wijze, waarop dit geschiedde. Ik heb mijne knien nooit voor eenige opgaande zon gebogen, ook dan niet, wanneer ik mij overtuigd hield dat het opgaan-de gesternte eenige aanbidding verdiende; niet, omdat ik eenig gebrek aan mijne knien heb; maar omdat men, bij zulk soort van devotiën, veel gevaar loopt van zich in slecht gezelschap te bevinden. De ondergaande zon heb ik wel eens mijne hulde toegebracht; misschien om dat men daarbij minder gevaar loopt van verdrongen te worden; of misschien ook wel uit trotschheid. Hierover wil ik liever zelf niet beslissen.⁴²⁹

Voorzover Kinker en het blad ergens geplaatst zouden moeten worden op de altijd ongemakkelijke links/rechts-balans, zou geconcludeerd moeten worden dat er een duidelijke 'progressieve' inslag is: voor vrijheid van de pers, tegen absolutisme, tegen ultramontanen en obscuranten (en in die gevallen de vorst steunend). Er is zelfs een aanzet van sociale bekommernis: niet alleen in het ondersteunen van maatschappijen die een oplossing zochten voor de armoede en de werkloosheid, maar in het vormen van gedachten over de *plaats* van de volksklasse en haar ophef-fing. Door dit alles is *De Herkauer* niet zelden in conflict met het beleid door de regering gevoerd. Niet onbegrijpelijk is het door vijanden verspreid gerucht, dat *De Herkauer* heimelijk een door de regering *begunstigd* oppositieblad was; het-geen in *De Herkauer* zelf verwoed bestreden wordt⁴³⁰. Toch is het misschien de eerlijke, zuivere toon van het tijdschrift, die verklaart dat Willem I (volgens de eerder weergegeven mening van Van Hall) zei geen moeite met het blad te hebben.

Misschien was die toon ook net iets te 'literair', en werd het tijdschrift (zoals ook trouwens in de bedoeling lag) meer gezien als algemeen-cultureel en literair blad, dan als blad met een duidelijke en geprononceerde politieke lijn. Er kwamen niet alléén essays in voor. Poëzie was desondanks een uitzondering: alleen Kinkers eigen *Ode aan Voltaire* - reagerend op de reactie in Frankrijk - werd opgenomen⁴³¹. Verschillende malen komt voor een "Zamenspraak tusschen de twee Nederlandse Zusters", te weten de Belgische en Bataafse maagd. Die zusjes konden het, anders dan in de realiteit, in de schaduw van *De Herkauer* best met elkaar vinden, terwijl alle problemen toch openhartig doorgesproken werden (Kinker had altijd bijzonder veel aandacht voor de 'zuidelijke' problemen; in de hoop geen mis-verstanden op te roepen zou ik hem graag een exponent van de 'Grootnederlandse' gedachte willen noemen). Er zijn slechts enkele ingezonden brieven (soms met ant-woord), waarvan niet geheel duidelijk is of die uit de koker van de redactie zelf ko-men. Een droom noemde ik al. Curieus zijn de bladzijden, waarin in een soort half-Ossianistisch poëtisch proza het "Spook der Alpen" in onbegrijpelijke orakel-taal uitbarst⁴³²; dit spook zou (de geest van) het monument zijn, dat Napoleon van plan was geweest te zijner ere op de Mont Cenis op te trekken. Nog onbegrijpelij-ker is een soort imaginaire reis, getiteld "Fragment uit eene reize van Kreti naar Pleti"⁴³³. Dit laatste verhaal of sprookje heeft veel weg van de cryptische reizen waarvan er zovele in de *Janus* en de *Janus Verrezen* verschenen waren. Misschien is het een overblijfsel van de achttiende-eeuwse voorliefde voor verhalen in code.

De vrijmetselarij zelf komt in dit blad op verschillende manieren aan de orde. Soms op verstolen wijze, als Kinker bij ongeluk (?) iets uit het arsenaal van orden en symbolen gebruikt. Zo wordt met betrekking tot het "keizerlijk tijdvak" van de Nederlandse Babylonische ballingschap⁴³⁴ gezegd, dat dáárvan het karakter tenminste eenduidig was: "Slechts uit den noorder- of keizerlijken hoek hebben wij de wind zuiver en uit de eerste hand gekregen"⁴³⁵. Dit schijnt in eerste instantie geïnspireerd door de vormgeving van de loge of maçonnieke tempel, die in navolging van de Salomonische tempel aan die zijde geen vensters kent, zodat van die kant geen licht ontvangen wordt. Had Kinker alleen aan de koude noordenwind gedacht, dan had hij waarschijnlijk een ander begrip dan "hoek" gebruikt. Zo zijn er meer hele en halve allusies⁴³⁶.

Misschien verwachtte men wel van Kinker - gezien eerdere publicaties als 'Het Lampje van de Neölogen', of anders als gevolg van de tijdgeest, die van niets anders hoorde dan van geheime machinaties van jezuïeten en van ondergrondse activiteiten van Carbonari - dat juist hij zijn lezers een blik op de orde zou gunnen. Hiertegen schijnt de inleiding bij deel I expliciet te waarschuwen, wanneer de auteur zegt alleen *publieke* daden en geschriften te zullen 'herkauwen'.

Aan *visites domiciliaires* mogen en willen wij ons niet schuldig maken. De Hemel beware ons, dat wij ons met huisselijke zaken, geheime gezelschappen en bijeenkomsten, *orgia sacra*, en dergelijke zaken meer, zouden bemoeijen!⁴³⁷

Dit neemt niet weg dat, buiten alle andere al eerder genoemde verwijzingen en allusies om, met een knipoog naar de lezer deel II opgedragen kon worden "aan de Verlichting, Vaderland- en ware menschenliefde ademende geheime gezelschappen in Nederland". Met een oproep aan deze "medemensen" (de naam van "broeders" mogen wij ons niet aanmatigen, merkt een voetnoot tongue-in-cheek op) wordt hun hulp ingeroepen tegen diverse soorten Europese samenzweerders, met wie zij "in eene *antipodale* verhouding" staan. Ook verder ritselt het in alle delen van *De Herkauwer* van de geheime gezelschappen; nogmaals, de tijd was gewend aan conspiraties van bonapartisten, ultraroyalisten, republikeinen en wat al niet. Vrijmetselaars behoorden op dat moment slechts tot een bekend gezelschapssysteem.

Maar directer kon ook. Al vrij in het begin had *De Herkauwer* een artikel, getiteld: 'Wat voor- of nadeel heeft men van de vervolging der *Vrijmetselaars* te wachten?' - zoals men weet een probleem waarover binnen de orde Kinker zich eveneens boog. Niet onlogisch staat dit artikel ingeklemd tussen twee andere, getiteld 'Wat heeft Europa van het herstel der *Jesuiten* te hopen en te vreezen?' en 'De *Inquisitie*'. Een als het ware natuurlijk drieluik. Elders, in het artikel 'Staatkundige spookvertelseltjes'⁴³⁸, bestrijdt Kinker de opvatting dat de Illuminaten, herrezen uit de doden, verantwoordelijk waren voor de diverse (ultra)republikeinse bewegingen.

Conform ook Kinkers uitspraken binnen de vrijmetselarij zijn uitspraken als de volgende - die men toch in deze tijd wel nauwelijks bij een andere auteur zal kunnen aantreffen - en die hij doet in een beschouwing over de toekomstige wereldlijke

wetgeving, voorzover die zich zou laten inspireren door de zedelijke principes van het Nieuwe Testament:

Het allereerste en alles overschijnende grondbeginsel der Christelijke Staatkunde [...] - deze hoeksteen van den geheelen (geheimzinnigen) Tempel, is wereldburger-schap; en dat is volstreckte anti-Joodsheid, anti-Chineesheid, anti-Engelsheid. [...] De Joden, Chineezzen en Engelschen moeten dit niet euvel opnemen: wij verstaan er alleen hun *separatisme* door, en verder of anders niets. De Joden, b.v., welke zich boven hunne antieke nationaliteit verheffen en Europeanen geworden zijn, kunnen, volgens dit allernieuwste verbond, zoo goed als alle de overige sektarissen, onder de Christenen geteld worden; en zulks zoo veel te meer: omdat de eerste Christenen Kosmopolitische Joden geweest zijn.⁴³⁹

En tenslotte is er het zeer merkwaardige stuk 'De schoone slaapster in het bosch (naar moeder de Gans, vrij gevolgd)'⁴⁴⁰. Dit sprookje, of deze allegorie, heeft nog maar weinig van doen met het origineel van Perrault. Het is, als ik het goed lees, een verhaal over een maçonniek Doornroosje, wakker gekust door een Prins van Oranje. Dit sprookje kan echter beter te pas gebracht worden bij de behandeling van de gebeurtenissen in de vrijmetselarij in 1816 - waar ik dan nu ook aan toe ben.

6. Kinker in het hoofdbestuur.

Als we de situatie binnen de Nederlandse vrijmetselarij bij de overgang van 1815 naar 1816 in ogenschouw nemen, is het wellicht nuttig die situatie kort te karakteriseren. Er heerste spanning. Er waren twee maçonnieke lichamen, die in bestuurlijk en inhoudelijk opzicht van elkaar verwijderd waren geraakt. Tegelijkertijd tekende zich een verdeling af tussen een groep welbewuste hervormers - met Kinker, Konijnenburg, Gorter - tegenover een groep meer 'inwaarts' gerichte vrijmetselaars, welke laatste groep niet geheel kon instemmen met opvattingen als zou de vrijmetselarij gebruikt moeten worden als stoottroep voor wereldwijde, maatschappelijke verbetering. De scheidslijn tussen de twee groepen schijnt dwars door zowel de symbolische vrijmetselarij te lopen, als door die der hoge graden. Hervormingsvoorstellen van de groep-Kinker leden jarenlang schipbreuk; in het begin door gebrek aan een meerderheid, en door de dreiging van annexatie door de Franse Grootloge, tengevolge waarvan steeds alle maatregelen uitgesteld werden. Later werd de mogelijkheid aan de orde gesteld van een supervisie van het Huis van Oranje, waardoor bij een krachtiger leiding de verschillen gladgestreken, althans het optreden van de maçonnerie als samenhangende organisatie bevorderd zou worden.

Eind 1815 was duidelijk dat Napoleon definitief het veld had moeten ruimen. Hierdoor ontstond echter een nieuw probleem voor de vrijmetselarij. Want nu 'België' definitief toegevoegd werd aan het Koninkrijk der Nederlanden, ontstond de vraag: welk soort organisatie was de meest wenselijke? In het Zuiden bestond een groot aantal diverse maçonnieke groeperingen. Een deel daarvan ressorteerde

onder het Franse Grootoosten. Werd deze situatie gecontinueerd, dan zou ons koninkrijk kunnen bogen op een keur van maçonnieke formaties; maar van eenheid was dan geen sprake.

Tegelijkertijd kon dit nooit de bedoeling zijn en de goedkeuring hebben van de groep rond Kinker, die al eerder voorstellen had gedaan in de richting van een eenheidsorganisatie met een eigen administratief en slagvaardig apparaat; en die in Amsterdam zelf voortdurend bezig was om althans dáár een dergelijke eenheid tot stand te brengen (de gebeurtenissen in die plaats zal ik ook in deze paragraaf aan de orde blijven stellen, als op kleinere schaal van belang voor wat Kinker en de zijnen met de vrijmetselarij in totaal beoogden).

Op Pinksteren, 2 juni 1816, zou de Grote Loge weer bijeenkomen. In de eerste helft van het jaar valt geen bestuurlijke activiteit, geen nieuw initiatief te bespeuren. Toch moeten er besprekingen zijn geweest, in ieder geval tussen Falck, Bijleveld (die al eerder het Oranje-balletje opgeworpen had en die ook straks weer als 'aangever' zal fungeren) en anderen. Want op 1 juni schreef Falck aan de koning:

De Vrijmetselaars houden morgen een Groot-Oosten om een nieuwen Grootmeester te benoemen. Doch de verstandigsten wenschen deze gelegenheid te baat te nemen, om eene herziening hunner constitutie in te leiden, welke op de democratische leest van 1797 en 1798 geschoeid, weinig passend is voor tijden zoals deze. Aan deze revisie zoude dan de verbroedering met de Zuid-Nederlandsche Loges aangeknoopt worden, die nog steeds en verkeerdelijk met het Groot-Oosten van Parijs in verband staan. Maar ter bereiking van dit dubbele oogmerk oordeelt o.a. de heer Bijleveld, dat het onontbeerlijk is den naam van Prins Frederik te gebruiken.⁴⁴¹

En hij vroeg de koning of het goed was om prins Frederik als kandidaat voor het grootmeesterschap te noemen, om nadien met diens voorkennis een nieuwe constitutie voor alle loges te laten ontwerpen. Een antwoord was dringend gewenst: Bijleveld zou de volgende dag om elf uur bij hem komen.

Dit schrijven maakt niet de indruk dat de zaken sinds lang voorbereid waren. En wie waren wel die "anderen", met wie Falck, naast Bijleveld, overlegd had? Het is verleidelijk onder dezen Kinker te willen terugvinden, Falcks vriend. Hiervoor pleit ook het feit dat ik enkele brieven van Kinker aan Falck, uit 1816 en 1817, kon terugvinden, waarin hij met Falck op vertrouwelijke toon praat over de maatregelen en veranderingen die hij - inmiddels zelf lid van het hoofdbestuur - voorstaat. Daarmee loop ik echter op de zaken vooruit. Er is voorlopig geen bewijs voor Kinkers involvering in het voorstel prins Frederik voor te dragen als Grootmeester. Van enige diepgaande relatie van Kinker met Bijleveld is ook niets bekend. Bijleveld is in dit verband een wat merkwaardige figuur. Oorspronkelijk patriot, was hij echter tegen de unitarissen. Nadien bekleedde hij bestuursfuncties en was hij sinds 1815 lid van de tweede kamer⁴⁴². Ondanks dat scheen Falck niet met hem weg te lopen. Op 14 augustus 1816 schreef hij⁴⁴³ inzake van enkele leden van het dan benoemde tussenbestuur, dat M.W. Reepmaker, de militiecommissaris te Rotter-

dam, “bedaard” was en bij de broederschap gezien; datzelfde durfde hij echter niet te beweren met betrekking tot Van Hees en Bijleveld. En enige tijd nadien, op 11 juni 1818, merkte Falck op dat Bijleveld moeilijkheden had met de andere grootdignitarissen, maar dat Frederik er niet in geslaagd was hem vrijwillig afstand te laten doen⁴⁴⁴. Mogelijk was Bijleveld begin 1816 dus alleen een instrument in de handen van Falck, die trouwens, blijkens zijn schrijven aan de koning, vooral een politiek doel op het oog had. Binnen de orde was het democratisch element minder gewenst - parallel dus aan de toenmalige structuur van de staat; en om dezelfde reden was ‘unificatie’ van de vrijmetselarij in de diverse landsdelen gewenst. Op voorhand kan men zien, dat de doelstellingen van Kinker en Falck, hoewel aan de oppervlakte gelijk - althans wat de unificatie betreft; terzake van Falcks verlangen inzake het democratische zal men Kinker en Amsterdam een waarschuwende vinger zien opheffen - in wezen uiteenlopen. Kinker wenste unificatie, om van de vrijmetselarij juist een sterker wapen te maken ten bate van zijn eigen opvattingen. Hij wenste veranderingen om *inhoudelijke* redenen. Het gevolg zal dan ook straks zijn, dat Falck zich distantieert van wat Kinker c.s. zullen pogen te bereiken.

Inmiddels was de koning waarschijnlijk nog net op tijd met zijn antwoord aan Falck. Willems brief van 2 juni meldt dat hij - Willems grootvader (aan vaderszijde) was immers ook vrijmetselaar geweest, zei hij - er geen bezwaar tegen had dat “Frits” het grootmeesterschap op zich zou nemen:

[Het kan] een nationaal voordeel zijn, indien op die wijze de loges van het geheele land vereenigd worden onder eene generale directie, en de Zuid-Nederlanders op die wijze onttrokken worden aan de opperheerschappij van het Parijsche Groot-Oosten. Of Frits groote geneigdheid heeft het ligt te zien, weet ik niet, dog denke, dat hij geen zwaarigheid maken zal zig te prèteeren tot al wat nuttig geoordeeld wordt.⁴⁴⁵

Het is duidelijk dat Frits - Frederik dus, voluit Willem Frederik Karel - nog nauwelijks wist wat hem boven het hoofd hing. Deze tweede zoon van Willem verbleef sinds enige tijd te Berlijn. Het is wat moeilijk een karakterschets van Frederik te geven op dit moment, gezien zijn zeer jeugdige leeftijd (hij was in 1797 geboren). Maar de zienswijze van zijn vader - dat Frits zich wel tot iets nuttigs zou laten prèteren - werd in het latere leven van Frederik bewaarheid. Hij zette zich in voor allerlei maatschappelijk werk. Zeker is dat hij door allen die hem gekend hebben, beschouwd werd als een sympathiek, irenisch en zelfs wijs mens. Misschien maakte echter zijn leeftijd (ten tijde van zijn aantreden als grootmeester) hem bijzonder ontvankelijk voor de ideeën die door Kinker aangedragen werden.

Op de Grote Loge zelf (op 2 juni dus) werd allereerst rapport uitgebracht door de commissie-Gorter, die sinds 1809, zoals ik al eerder besprak, verantwoordelijk was voor de revisie der wetten. Gorter zelf was overleden, en werd herdacht. Konijnenburg werd in zijn plaats aangesteld. De commissie legde een aantal voorstellen ter verandering aan de vergadering voor en tevens een nieuw rituaal voor de symbolische graden, “opgemaakt uit de papieren van Gorter”. Ook had de commissie ge-

confereerd met gedeputeerden uit het hoofdkapittel (blijkens het voorgaande behoorde daar Kinker bij), "om, waare het mogelijk, eenige artikelen voor beide de Wetboeken te ontwerpen, die tot nadere vereeniging der beide corporatiën zouden kunnen dienen; dan, dat het haar niet is gelukt, hier in naar volkomen wensch te slagen; dat zij echter nog hoop voedt, om deze zoo netelige en echter zeer wensche-lijke zaak te vinden, welligt door de vestiging van een Hoofdbestuur, waaronder beide lichamen, als op zich zelve staande Afdeelingen, zouden arbeiden"⁴⁴⁶. Was dat laatste een verwijzing naar het nu komende voorstel, door Bijleveld? In ieder geval verschoof de vergadering, op voorstel van de commissie zelf, een en ander ter bespreking naar de volgende Grote Loge. Het nieuwe conceptrituaal - ongetwijfeld een moeilijk punt, want rakend aan de inhoud en het wezen der maçonnerie - werd voorlopig gedeponereerd in de archieven.

Hierna kwam oudgrootmeester Bijleveld met zijn voorstel. De feitelijke vereniging van alle loges in de noordelijke én zuidelijke Nederlanden onder één algemeen bestuur was, zo stelde hij, het enige middel om de vrijmetselarij "in hare eigendunkelijke zuiverheid" te handhaven. In plaats van nu zoals gebruikelijk een nieuw bestuur te kiezen, moest men, "tot ineensmelting van alle strijdige belangen", het grootmeesterschap aanbieden aan prins Frederik en tot dat doel een commissie van zeven of negen personen benoemen om hierover met Frederik te onderhandelen. Deze commissie moest in de tussentijd ook het bestuur voeren. Daarna zou de Grote Loge op reces moeten gaan, tot september, om dan rapport te horen en verdere stappen te nemen.

Er waren geen tegenstemmen - de zaak hing natuurlijk al te lang in de lucht. En de commissie werd gekozen, die ook tussenbestuur of intermediair bestuur genoemd werd. Dit bestuur van negen personen bestond uit: M.W. Reepmaker, N. Montauban van Swijndregt, C.G. Bijleveld, J. Konijnenburg, J.W. van Vredenburg, H.H. van Hees, J.W. Druijvesteyn, M.A. Wijnaendts en... Kinker. Ik noem hem niet toevallig als negende, want hij wás de negende, op basis van het aantal op hem uitgebrachte stemmen⁴⁴⁷.

Als er binnen deze groep een onderscheid te maken valt, dan zou men moeten zeggen dat Montauban en Van Hees zich op de wat 'conservatiever' flank bevonden. Uiteraard bevonden Konijnenburg en Kinker zich op de andere zijde; blijkens latere ontwikkelingen werden hun opvattingen gedeeld door de Haarlemmer Druijvesteyn en de Delftenaars Wijnaendts en Van Vredenburg⁴⁴⁸. Reepmaker werd door Kinker als een wat dubieuze figuur beschouwd; een jaar later schrijft hij over Reepmakers "kouheid"⁴⁴⁹. In dit bestuur was er dus een meerderheid ten gunste van veranderingen. Wat opvalt, is de afwezigheid van Holtrop: waarschijnlijk zal dit met zijn gevorderde leeftijd te maken gehad hebben⁴⁵⁰.

De volgende dag vergaderde het hoofdkapittel der hoge graden. Het gebeuren verliep op volstrekt identieke wijze als de voorgaande dag. De aftredende grootmeester stelde voor, de zaken van de commissie tot wetswijzigingen en tot overleg met de symbolieke graden (met Kinker, dus) te verwijzen naar de volgende vergadering van het hoofdkapittel. Nadat Reepmaker formeel zijn post als grootmeester had neergelegd, stelde Barnaart voor om, zoals gisteren Frederik het grootmeester-

schap der symbolieke graden was aangeboden, dit heden evenzo te doen door hem het grootmeesterschap der oppergraden aan te bieden. "En is hetzelfde Berigt met even dezelfde toejuicing in een besluit veranderd". Hierna werden ook door het hoofdkapittel dezelfde negen mensen als intermediair bestuur benoemd. - Op dat ogenblik zat Kinker dus in een bestuur dat de zaken van *beide* maçonnieke lichamen regelde⁴⁵¹.

In de namiddag vergaderde het tussenbestuur voor de eerste maal, in de Haagse "Nieuwe Doelen"⁴⁵². De bestuurstaken werden verdeeld. Reepmaker werd president, Bijleveld vice-president, Van Vreedenburch secretaris, Montauban thesaurier. Bijleveld werd afgevaardigd om aan prins Frederik de besluiten van Grote Loge en hoofdkapittel te gaan mededelen, terwijl door allen een brief aan Frederik werd ondertekend - het concept hiervan schijnt mij door Kinker opgesteld te zijn⁴⁵³ - waarin Frederik verzocht werd het grootmeesterschap te aanvaarden, omdat de keuze

niet kan nalaten, den bloey en luister der Orde te vermeerderen, en alzoo het groot vereenigings punt uit te maken van alle Ordebroederen in alle gedeelten van dit Ryk, eene Vereniging, die zoo voor de Orde in het bysonder, als voor de Maatschappye zelve, in hare gevolgen niet dan wenschelyk kan worden beschouwd.

Het accent lag hier dus op de benodigde eenheid van alle vrijmetselaars in het gehele Rijk, die sneller in zicht zou komen indien een prins uit het regerend Huis grootmeester zou worden. Ook op het gevolg daarvan: een gunstige uitstraling naar de maatschappij als geheel. Dat laatste schijnt een meer specifiek Kinkeriaans trekje.

Het feitelijk beslissingspunt lag kennelijk bij Willem I: deze gaf deze zelfde 3e juni Frederik de wenk zich te Berlijn, waar hij zich bevond, in de orde te doen opnemen. Na door de Nederlandse gezant aldaar voorgesteld te zijn, werd Frederik dan ook daar in juni en juli in de symbolische graden aangenomen, en op 27 juli schreef hij aan het tussenbestuur, dat hij bij zijn terugkomst het grootmeesterschap op zich zou nemen⁴⁵⁴. De correspondentie liep via Falck⁴⁵⁵.

Inmiddels heerste er in sommige kringen kennelijk toch enige zorg, of het aanbieden van het grootmeesterschap aan een lid van het Huis van Oranje - en de macht van een grootmeester werd nauwelijks door restricties belemmerd - wel genoeg garantie bood dat alles wat men tot dan toe aan gegroeide structuren (zoals geregeld in het Wetboek van 1798) bezat, gesauveerd zou worden. De keuze voor een Oranje moest niet impliceren de onderwerping aan een autoritair gezag. Het is niet vreemd dat juist in Amsterdam, dat van nature niet erg Orangistisch voelde, deze zorg vorm kreeg. Op 25 juni werd in de gecombineerde vergadering een initiatief van de loge Concordia Vincit Animos besproken (de loge van Konijnenburg), om aan de Grote Loge een brief te sturen, waarin aangeraden werd in ieder geval de bestaande wetten te handhaven. Na enige discussie was het Kinker die voorstelde dit initiatief over te nemen en namens alle Amsterdamse loges een brief aan het tussenbestuur te zenden, waarin van deze zorg blijk werd gegeven. Zijn voorstel

werd aangenomen. In een op 21 juni gedateerd, door alle loge-besturen getekend schrijven (ook met Kinkers handtekening) kreeg het tussenbestuur te horen, dat Amsterdam adhesie gaf aan het besluit Frederik het grootmeesterschap aan te bieden; deze keuze impliceerde dat de orde meer invloed op de maatschappij kon uitoefenen. Die keuze was echter niet geheel overeenkomstig de voorschriften in het Wetboek geschied. Niet dat zij daarom de keuze voor een "Atteinte" op gezegd Wetboek hielden; maar het baarde wel zorg:

zy begeeren, dat van nu voortaan, de in 5798 voor de Broederschap dezes Lands daargestelde Wetten, in allendeel worden geërbiedigd en ongeschonden bewaard; dat ijder Onderhoorige verplicht blyve, haare Voorschriften naartekomen, en niet toe te laten dat daartegen iets strydigs worde ondernoomen, protesteerende de Loges voornoemd, zoo nu, als dan, teegens alle handelingen, welke niet overeenkomstig dezelve geschieden.⁴⁵⁶

In zekere zin schreef hier Kinker, als een der ondertekenaars, aan zichzelf: hij was immers lid van het tussenbestuur. Dáár werd die brief op 21 augustus besproken, in zijn aanwezigheid, en voor notificatie aangenomen. Hierbij wensten Van Hees en Bijleveld aangetekend te zien, dat zij hiermee wel 'concurrerden', maar dat zij 'niet wilden treden in de motieven' van die brief. Wat Van Hees betreft, wellicht was zijn standpunt ingegeven door diens minder bekommerd zijn om het 'democratische' gehalte van de orde; hij behoorde niet tot de groep-Kinker.

De zaak vond voortgang zonder verdere moeilijkheden. Medio september ging het tussenbestuur bij Frederik, toen deze in Den Haag teruggekeerd was, officieel op bezoek, waarbij Reepmaker een gepolijst speechje hield, zonder veel inhoud. In antwoord daarop schreef Frederik 26 september aan het tussenbestuur een brief: in oktober 1816 moest de Grote Loge van reces terugkeren, opdat hij dan geïnstalleerd kon worden; in verband met de vereniging van alle loges in het Noorden en Zuiden behield hij zich de vrijheid voor, om na zijn installatie veranderingen in de bestaande wetten voor te stellen, evenwel overeenkomstig de vrijheden en rechten van de loges tot dit Groot Oosten behorend. Hij wilde Reepmaker, als zijn gedeputeerd Grootmeester-Nationaal, alsmede de andere grootofficieren als bestuur continueren, tot nader order; terwijl hij echter als zijn particuliere representant en bijzonder gedeputeerd Grootmeester Nationaal (staande boven de gewone gedeputeerd Grootmeester) Falck benoemd had⁴⁵⁷. Een goede diplomatieke zet: enerzijds werd het door de loges zelf gekozen bestuur gecontinueerd, anderzijds waarborgde de functie van Falck de door de politiek beoogde eenheid en de beoogde veranderingen. Falck was als het ware het schild van de grootmeester, die zelf 'onschendbaar' bleef⁴⁵⁸.

Op 13 oktober kwam de Grote Loge terug van reces en Frederik werd als Grootmeester Nationaal van de symbolische vrijmetselarij geïnstalleerd. Hij voerde niet zelf het woord - dat zou straks Falck namens hem doen. Reepmaker verwelkomde hem met omhaal van woorden, die niets zeiden. Vervolgens werden na ontbinding van het tussenbestuur de nieuwe leden van het hoofdbestuur gekozen (Falck bleef uiteraard de representant van de grootmeester, als boven aangegeven). Het wer-

den: Reepmaker (Gedeputeerd grootmeester), Pieter Havelaar (le groot-opziener), Kinker (2e groot-opziener), Montauban (groot-thesaurier), Van Vredenburg (groot-secretaris) en verder Druijvesteijn, Jan Cornelis Bucaille en Wijnaendts in minder belangrijke functies. Konijnenburg werd gekozen als groot-redenaar (bij deze gelegenheid ging zijn rede, niet ontoepasselijk, over 'de harmonie'). Bijleveld en ook Van Hees zijn dus verdwenen. Bijleveld was trouwens óók niet bij de vergadering aanwezig - een diplomatieke afwezigheid, nu hij al genoeg zijn nek uitgestoken had? Van Hees zal wellicht niet gekozen zijn, omdat hij een der polen van beide 'flanken' vertegenwoordigde: het was nu zaak opnieuw, van de grond af, te beginnen. Dit blijft evenwel speculatie. Van de Leidenaar Bucaille is mij verder niets bekend. In ieder geval zat in dit bestuur de groep-Kinker vast in het zadel; nog afgezien van de belangrijke positie die Falck had. Deze laatste gaf nu het belangrijkste: een uiteenzetting over de beleidsvoornemens; een prinsendagrede.

Die rede had als hoofdthema: de vereniging van alle vrijmetselaars binnen het rijk onder één Groot Oosten. Op die wijze zou de orde krachtiger zijn en van meer nut voor de maatschappij. Het ging niet aan dat een aantal (zuidelijke) loges ondergeschikt was aan uitheemse gebieders. Daardoor zouden conflicten kunnen ontstaan met de wereldlijke macht, en de gevolgen van zoiets zouden nadelig zijn voor de gehele orde. Dit nu moest de zuidelijke loges duidelijk onder ogen gebracht worden. Zouden zij een eventuele uitnodiging echter willen accepteren, dan zou ook hier de bereidwilligheid moeten bestaan om te discussiëren over de nu bestaande wetten, omdat er overeenstemming zou moeten komen over een voor allen gelijke wetgeving. Dit zou echter basisprincipes als de innerlijke vrijheid der loges, vrije keuze van het hoofdbestuur en wat dies meer zij, niet mogen aantasten.

Als er nu hierover met de zuidelijke loges onderhandeld zou moeten worden, dan zou hij willen voorstellen dat er een commissie ingesteld werd (als de tijd daar was en de zuidelijken zouden willen meewerken), die aan deze revisie zou moeten werken; met drie leden uit het Noorden en drie leden uit het Zuiden, onder voorzitterschap van de grootmeester of hemzelf.

Dit voorstel werd goedgekeurd. De keuze van de drie noordelijke leden echter werd aan de grootmeester en Falck overgelaten. Of er ooit iets als een officiële benoeming van deze leden geweest is, weet ik niet; in ieder geval zal vooral Kinker in de komende tijd zich met het zuidelijke probleem onledig blijken te houden. Kennelijk lag ook deze vereniging hem na aan het hart.

De prins was overigens nog niet geïnstalleerd, op een vergadering van de gedeputeerden der kapitels, als grootmeester der oppergraden: dat zou pas later volgen. Hij was immers nog niet tot de hoge graden zelf toegelaten. Wél was daar eigenlijk al de mogelijkheid toe geweest. Verraadt dit uitstel al een aarzeling zijnerzijds - door invloed van anderen? - met betrekking tot deze graden? Of was er zelfs een politiek element in het spel? In het Zuiden werkte men namelijk vooral in allerlei stelsels van hoge graden; en juist het Zuiden moest nog tot samenwerking aangespoord worden. Wellicht was nog niet duidelijk hoe in dit opzicht het best te manoeuvreren. - De eerste tekenen van die samenwerking met het Zuiden waren er al: enkele loges (te Gent, Oostende en Luxemburg) vroegen, of zouden vragen, om ra-

tificatie van hun (Oostenrijkse of Franse) constituties. Op de dag na de installatie, de 14e oktober, werd zo door het bestuur (inclusief Kinker) een verklaring getekend dat de constitutie van de Gentse loge Septentrion erkend werd⁴⁵⁹. Deze loge werkte dus voortaan onder het Groot Oosten zoals dat al bestond. Historisch is interessant, dat loges als Septentrion (hoewel de voertaal daar Frans was) ook na de afscheiding van 1830 decennia lang weigerden zich bij een Belgisch Groot Oosten aan te sluiten, en zich bleven scharen onder 'Den Haag'. Uiteraard had dit veel te maken met hun trouw aan hun gekozen grootmeester, prins Frederik; maar het is verleidelijk hier in deze maatschappelijke groepering een soortgelijk verschijnsel terug te vinden als breder in het eigenlijke Vlaanderen en in Antwerpen, waar de omwenteling van 1830 lang niet altijd met hartstocht begroet werd.

Kinkers activiteit te Amsterdam in 1816 en later ga ik even voorbij, om eerst zijn bezigheid te bezien die verband houdt met de vereniging met het Zuiden.

Kinker schijnt in deze tijd voortdurend in schriftelijk contact gestaan te hebben met Falck, die nog steeds de 'policy-maker' voor de vrijmetselarij was. Overduidelijk probeerde Kinker echter ook steeds zelf te bedenken, wat nu de beste oplossingen zouden moeten zijn. Dat contact blijkt uit enkele teruggevonden brieven. In de eerste daarvan, gedateerd 13 november 1816, zegt Kinker⁴⁶⁰:

Ik zou U al vroeger over de inrigting van de nieuwe wetten voor het Ned[erlandsch] Gr[oot] O[osten] de gevoelens en bedenkingen der Amsterd. [loges], in-gevolge onze afspraak, mede gedeeld hebben. Doch niet genoeg bekend met de werktuigende instellingen der Fransche V[rijmetselarij], waar aan de Zuidelijke [loges] in dit ryk waarschynlyk nog al gehecht zullen zijn, wilde ik mij vooraf daarover met de hoofden eeniger [loges] in de N. Prov. van gedachten te wisselen. Tot het eerste, bood zich bij den Br[oeder] Cambacérès, zich onlangs nog binnen deze stad bevindende, de beste gelegenheid aan. Van dezen vernam ik, dat de Fransche Groote Loge, waar in de beide rit[ualen] bij wijze van Concordaat vereenigd zyn; bijna op dezelfde wyze ingerigt is, als de onze. De grootste afwijking van onze gebruiken bestaat daarin, dat de Fr[ansche] [loges] geene gedeputeerden zenden, maar elk hare vertegenwoordigers mits in Parys woonachtig, benoemt, die dus altyd *in loco* en bij de hand zyn, om met de Gr[oot] Officieren, die ook in de hoofdstad hun verblijf moeten hebben, over alle voorkomende zaken te raadplegen en te besluiten. Zulk eene magtverleening zal waarschynlyk *niet* naar den smaak der Noordsche [loges] zyn; en wy twyfelen er aan of hare zusters in het Zuiden, in aanmerking nemende; dat er in 's Hage voor zulk eene vertegenwoordiging geen stof genoeg voorhanden zyn zal, er ook wel genoeg mede zouden nemen. Gelijk men er hier over denkt, zou het beter zyn, aan zulke [loges], welke te ver van den H. verwyderd zyn, de vryheid te laten, om hunne gevoelens en adviezen over de beschrijvings punten schriftelijk over te zenden, of zich door leden uit andere [loges], zoo wel binnen als buiten den H. te laten representeren, onder zoodanige bepalingen als geschikt zouden zyn om dien arbeid onder de opkomende [loges], zoo veel mogelijk gelijkelijk te verdeelen.

Misschien zou het oprigten van twee of meer provinciale Oostens in het Zuiden, of gecombineerde vergaderingen, zoo wel in het Zuiden als in het Noorden, daartoe den grond kunnen leggen. Ook dit heeft men eens in Frankrijk willen invoeren. Het verschil van taal maakt dit bij ons wenschelijker. In dezen meer foederativen

vorm, zou dan de groote Nationale Loge even als het hoofdkapittel der hooge graden van vele ondergeschikte huishoudelyke zaken ontlast worden, slechts de gedeputeerden dier gecombineerde vergaderingen ontvangen, en minder talryk zijnde, immers in stemmende leden (want de visiteuren stemmen niet mede) een' minder woeligen landdag voorstellen, waar op men zich meer met het wezenlijke dan met het louter werktuigelijke der orde zou kunnen bezig houden. Buiten de eerstgenoemde Fransche wyze van representeren, zal men zich geloof ik, met de overige noodig gekeurd worden de veranderingen in de wet wel kunnen conformeren. [...] Deel mij, zoo gij dit noodig acht, uwe meening ten aanzien van de voorgestelde reorganisatie van ons Gr[oot] O[osten] mede [...].

Gezien de laatste regel zou men denken, dat het op dit moment niet zozeer Falck was die de nodige plannen ter reorganisatie bedacht, maar dat het initiatief daartoe juist van binnen het hoofdbestuur in eigenlijke zin afkomstig was. En kennelijk is het dáárbinnen weer vooral Kinker, die zich druk maakt; althans, van activiteit van anderen is (nog?) niets bekend. Overduidelijk ligt hier het feit dat Kinker de vereniging met het Zuiden ter harte ging en dat hij daarvoor oplossingen zoekt. De richting waarin hij denkt, het oprichten van twee "provinciale Oostens", zal trouwens straks inderdaad werkelijkheid worden. Uiteraard valt ook op zijn conferentie met Cambacérès, vroeger de 'tweede man' in het Napoleontische keizerrijk, tevens Frans Grootmeester, die bij de terugkeer van de Bourbons wegens de maatregelen tegen de "régicides" een woning in Brussel betrokken had (zoals zoveel voormalige Jacobijnen en Bonapartisten, die daar niet zelden een plaats vonden in een maçonnieke organisatie; in welke situatie men toch eerder de blik op Parijs dan op Den Haag gevestigd hield). Ik kon niet vinden wanneer Kinkers bezoek aan Cambacérès precies plaatsvond. De laatste was in 1816 enkele maanden in het Noorden, terwijl hij Amsterdam bezocht zou kunnen hebben tussen 23 april en 19 november⁴⁶¹.

Verder is opmerkelijk de verwijzing naar de afspraak die Falck en Kinker hadden, dat Kinker hem de gevoelens van 'Amsterdam' zou meedelen. 'Amsterdam' schijnt hier toch de functie te hebben van 'think-tank' voor de broederschap. Gecombineerd met het gegeven, dat Kinker over de hele zaak ook nog van gedachten wilde wisselen met de "hoofden eeniger loges" in het Noorden, lijkt dit te wijzen naar een bepaalde groep, waarbinnen een uitwisseling van gedachten plaatsvond. Daar zat men kennelijk min of meer op dezelfde lijn.

Intussen had Kinker in zijn *Herkauwer* een merkwaardig sprookje gepubliceerd, onder de titel *De schoone slaapster in het bosch (naar moeder de Gans, vrij gevolgd)*⁴⁶². Het begin ademt nog dezelfde sprookjes-eenvoud als in Perraults *La Belle au Bois dormant*:

Daar was eens een Koning en eene Koningin, die bedroefd waren, om dat zij geene andere dan wanschapen kinderen kregen; zoo bedroefd, dat het niet te zeggen was. Zij deden alles, wat daartegen te bedenken was; maar niets kon baten; eindelijk deden zij eene bedevaart naar de Lieve Vrouw van - men weet niet juist meer -

welk eene plaats; op welke reis zij den groot-*Inquisiteur* van het rijk, uit hoofde zijner onpasselijkheid niet medegenomen hadden; en dat hielp. De Koningin beviel van eene hoogedelwelgeschapen dochter.

Maar die korthed en eenvoud zou dit verhaal niet behouden, al blijft de toon dezelfde. Ik poog de inhoud samen te vatten. Aan de wieg verschenen de zeven tovergodinnen van het land, als doopmoeders. Zij voorspelden fraaie zaken voor de jonge Hyacintha. De gramstorige oudste echter voorspelde dat de jonge prinses de oorzaak van veel verwarring zijn zou, door het begunstigen van allerlei nieuwe uitvindingen en vooral door het voorstaan der inenting (een zaak die in die tijd nogal wat weerstand ontmoette, niet alleen door de daaraan verbonden gevaren, maar vooral door het zo begrepen actief menselijk ingrijpen in de door De Voorzienigheid geregelde gang van zaken; in dit allegorisch verhaal zal 'inenting' begrepen moeten worden als: vernieuwing, verlichting). Door haar begunstigen hiervan zou zij, kort na haar huwbaarheid, overlijden. Hier kwam de jongste tovergodin tegen op. Zij wenste dit te verzachten: Hyacintha zou niet sterven, maar in een honderdjarige slaap vallen; na welke tijd haar een koningszoon 'goede morgen!' zou komen zeggen.

Op advies van zijn lijfarts liet de vader-koning - die van de hele zaak niet te veel begreep - zijn dochtertje inenten om haar tegen het gevaar van de pokken (en het daaraan overlijden) te beschermen. Tegelijk werd door het rijk het doen van nieuwe uitvindingen verboden. Door de groot-inquisiteur werd die politiek uitgevoerd. Uiteindelijk begreep niemand meer wat nu eigenlijk niet uitgevonden mocht worden. Men sprak van "inentingsdelikten". De jonge prinses, groter geworden, wist echter met succes vaak een beroep op haar oude heer te doen, als er weer iemand tot de brandstapel veroordeeld was. Toen de prinses zestien jaar werd verscheen er echter een sensationeel boekje, dat spoedig iedereen kende; een soort catechismus. Hierin werd gesproken over de denkwijzen en gebruiken bij andere volken. Om die denkwijzen onschadelijk te maken, zei de auteur, moest men óf de grenzen sluiten en het reizen verbieden; óf ze als het ware nationaliseren. Dat laatste lag voor de hand; het was een soort zedelijke inentingskuur. Vruchteloos zocht de grootinquisiteur naar de makers van dit inoculatie-boekje (inoculatie = inenting; maar ook: het doen zien). Het impressum vermeldde slechts: "*uitgedacht en berijmd* door PHILANTHROPINA, bij DEMOPHILUS binnen het Heelal". Het was vooral populair bij de rederijerskamers, waarvan Hyacintha de hoge beschermster was. De koning liet dit alles eigenlijk koud; maar de inquisiteur haalde hem over op te treden tegen het boekje, "waarin deze verderfelijke leer van het *allegarizeren* gepredikt [werd]". Onschuldigen werden gearresteerd. Toen verklaarde de prinses, dat zij, en zij alleen, de auteur was, en als getuige riep zij de oude tovergodin op.

Hieruit bleek, dat de Prinses uit haar eigen gestel, geheel alleen, en zonder medehulp van anderen, niet slechts de *inenting* ontdekt had; maar, daarop nadenkende, op het denkbeeld gekomen was, om de *opinionen* in te enten.⁴⁶³

Het vonnis was onvermijdelijk. Gelukkig herneemt het oude sprookje hier even

zijn rechten: de jonge tovergodin verschijnt en doet haar petekind inslapen in een schijnbare dood. Zij wordt naar een vorstelijk buitenverblijf overgebracht, met het eveneens in slaap gebracht personeel, om daar haar honderdjarige slaap door te brengen. Een bos schiet er rondom op.

In het land zelf vond daarna een opstand van de inentingsgezinden plaats. "Van dien tijd af, nam de eeuw der nieuwe uitvindingen in het Rijk eenen aanvang" (de achttiende eeuw dus). Maar de inoculeerders gingen soms veel te ver; vandaar dat de naam "zedelijk inenter" een scheldnaam kon worden. Tenslotte was het één grote warboel; maar de eeuw van Hyacintha's slaap liep ten einde.

En daar kwam, inderdaad, de koningszoon uit een naburig rijk. Hij zag het bos en de kasteeltorens daar boven. Hij informeerde ernaar.

Elk antwoorde hem naar het licht, dat hij in deze duistere zaak meende te hebben. De een zei, dat het een oud spookkasteel was; een ander, dat het de vergaderplaats was van alle de toovenaren der geheele wereld. Vele fluisterden hem in het oor, dat het een algemeen Groot-Oosten van al de mogelijke geheime gezelschappen was.⁴⁶⁴

Een oud man echter vertelde hem, "nadat hij zijn *horologie* uitgehaald had", het verhaal van Hyacintha - die indertijd in een door zijn vader gemaakte kist naar het kasteel gebracht was. Maar zijn vader had hem verboden hierover te spreken

vóór en alêr het zoo laat zou zijn, als ik zie dat het thans is.

Na dit gezegd te hebben, gaf de oude man zijn repetitieuurwerk aan den Prins, keerde zich om, en vertrok.⁴⁶⁵

Daarop drong de prins het bos binnen. De bomen weken, want onzichtbaar begeleidde de jonge tovergodin hem. Hij was bang - maar terug kon hij niet meer (zo leerde hij dat bij belangrijke zaken de eerstgenomen stap de gewichtigste is). Hij bereikte het kasteel. Daar was alles (zelfs het vuur) in diepe slaap. In een slaapkamer vond hij de "116 jarige schoone", sluimerend in de volle bloei van haar jeugd en heel aantrekkelijk voor een twintigjarige als hijzelf! De klok sloeg één uur - de honderd jaar waren voorbij. De prinses werd wakker, zonder enige verbazing. Onmiddellijk begon zij - heel onspreekjesachtig - hem te instrueren. Zij vertelde hem de geschiedenis en alles wat voorafgegaan was. Zij zei dat, zo gauw de mare van haar ontwaken en zijn aankomst algemeen bekend geworden zouden zijn, "er zeker eene nieuwe orde van zaken zou te weeg gebracht worden"; er zou een algemeen verlangen zijn hen beiden aan het hoofd van het bewind te plaatsen. Daarom moest hij nu in het rijk rond gaan reizen om zich van de stand van zaken op de hoogte te stellen - maar hij mocht zich nog nergens mee bemoeien. Van onder haar roze-damasten beddelakens haalde zij twee grote boekdelen tevoorschijn: het ene handelend over deugdbeoefening, het andere over de gebreken der vorsten. Die moest hij aandachtig lezen. Hij moest van alles beloven: de waarheid te spreken en zijn eigen daden als die van anderen te beoordelen (en omgekeerd). Ook mocht hij nóóit zeggen dat hij meer van haar hield dan van zichzelf.

(De indruk die bij de lezer mocht zijn ontstaan, dat die eerst zo bijdehante prinses zich gedurende haar slaap gemetamorfoseerd heeft in een oude gouvernante, corrigeert Kinker met te zeggen dat de prinses dit alles zei “met eene maagdelijke *naiefheid*” die al het didactische en strenge aan haar woorden ontnam.)

Het hele hof werd nu wakker. De prinses eindigde haar instructie en men ging aan de maaltijd. Tijdens die maaltijd verzekerde de prins de prinses dat hij alles zou doen om haar hand te verdienen;

doch dat hij slechts wenschte, dat de daartoe te besteden tijd, door de verzwarende der voorbereidende proeven mogt verkort worden.⁴⁶⁶

De prinses overwoog zijn verzoek. Zij gaf hem de volgende mogelijkheid in overweging. Hij zou nog diezelfde avond met haar mogen huwen - maar dan zou hij de volgende dag moeten vertrekken en niet mogen terugkomen dan nadat alles wat zij hem eerder opgedragen had (het rondreizen, het zelfonderzoek), vervuld was. De prins koos voor deze mogelijkheid. Zij werden onmiddellijk in het huwelijk verbonden en brachten de nacht door in hetzelfde ledikant waarin de prinses honderd jaar geslapen had.

Die nacht te beschrijven ligt buiten het bereik van poëten en prozaïsten, en vooral buiten dat van “bloote referendarissen”. - Maar bij het ontbijt had de prinses haar bruidegom nog meer inlichtingen te geven omtrent de wijze waarop hij zich tijdens zijn reizen gedragen moest. Er was een klein boekje dat hij bestendig op het hart moest dragen

hetwelk men, wanneer het in afdeelingen en artikelen afgedeeld was, het ontwerp van een ontwerp eener staatsregeling zou kunnen noemen [...]. Het bevat eenige weinige gulden Staatkundige spreken, die zeer nabij de waarheid komen [...]: hetgeen er aan ontbreekt, is gedeeltelijk daaraan toe te schrijven, dat er nog veel namen en woorden in voorkomen, die op de keper beschouwd, de zaken, die er mede aangeduid worden, maar ten halve en onduidelijk aanwijzen, en die van de betekenis, welke zij te voren hadden, grootendeels, zoo niet geheel en al afgeweken zijn; woorden evenwel, die welstaanshalve, en om den zwakken geen ergernis te geven, voor als nog moeten bewaard blijven, en die, als het wel zal gaan, niet anders dan van lieverlede in onbruik geraken, of, hetgeen nog beter is, in een juister en min nadeligen zin uitgelegd en verstaan moeten worden.⁴⁶⁷

Niet ten onrechte vroeg de prins zich langzamerhand na al deze instructies af, of hij in de toekomst wel iets méér zou zijn, dan alleen “de man van de Koningin”. Maar hij vertrok. In de hoofdstad bleken zijn naam en die van de prinses op ieders lippen. Na verloop van enige maanden besloot de oude koning “zijne waardigheid in de handen van een overgangs-*committé*” neder te leggen. Tijdens zijn reizen hield de prins zich onledig met het bestuderen van het kleine boekje. Tenslotte werden hij en zijn vrouw door de “Hyacinthen-raad” (een soort parlement) tot erfelijke regenten uitgeroepen.

Wat er verder gebeurde, is lichtelijk na te gaan. De nieuwe regent ging zijne nu 117 jarige regentes afhaken, welke in dien tussentijd van een tweeling bevallen was. De ééne, een dochtertje, had zij den naam van *Aurora*, en den anderen, een zoon, dien van *Middag* of *Meridies* gegeven. Die nieuwsgierig zijn naar den inhoud van het boekje, en de verdere lotgevallen van dit Rijk, zullen hunnen weetlust ten volle bevredigen kunnen in de geschiedenis van *Aurora* en *Meridies*.⁴⁶⁸

Nu, in dit sprookje is Moeder de Gans wel heel vrij gevolgd; maar van haar verontwaardigd gesnater hoeven wij ons niet veel aan te trekken. Welke betekenis moet echter in dit verhaal gevonden worden? Misschien is het wel een allegorie en zijn méér betekenissen mogelijk. Van het boekje dat de prinses schreef, werd gezegd, dat daarin “de verderfelijke leer van het allegarizeren” gepredikt werd. Haar boekje bevatte dus geen eenduidige dogmatische waarheid. De inhoud was op meer manieren uitlegbaar. Allegaar is waar, voor de goede verstaander. Dat moet ook opgaan voor het verhaal waarin in essentie het wedervaren van dit boekje en het wedervaren van zijn maakster en zijn lezers (onder anderen de prins; want dit boekje is niet onwaarschijnlijk ook het boekje dat hij ter bestudering op zijn omzwervingen meekrijgt) beschreven wordt.

Het lijkt mogelijk dat de gemiddelde lezer van *De Herkaauwer* het verhaal simpelweg begrepen heeft als een wat enigmatische maar spirituele beschrijving van de groei van de ‘verlichting’ door de eeuwen heen. De inquisitie van de Middeleeuwen, zo men wil de Hervorming (vooral gestimuleerd in de genoemde rederijkerskamers), de eeuw van de ‘inoculatie’ = verlichting, de Franse revolutie, dat alles is eventueel herkenbaar. Het boekje bevat dan het ware licht, voorzover iedereen dat kan kennen naar de mate van het hem mogelijke. Misschien staat er uiteindelijk wel alleen iets in als de kern van de Kantiaanse zedeleer: doe niet aan anderen, dat gij uzelf niet zoudt doen; iets wat ook voor een christen - voorzover niet behorend tot de familiekring van de groot-inquisiteur - heel goed herkenbaar zou zijn. Misschien vertegenwoordigen de prins en prinses bij hun aantreden wel het nieuwe regime van de Verlichting, dat nu in de negentiende eeuw aangebroken schijnt.

Het is niet eens onmogelijk een politieke variant op het bovenstaande te vinden, waarbij bijvoorbeeld Willem I fungeert als vrededorst, beschermers van de Verlichting. Het oude vorstenhuis (de Oranje-stadhouders) heeft afgedaan en de overgang is geweest. Kende het Nederlands gezin nu inderdaad geen twee kinderen, namelijk het Noorden en het Zuiden? Heten deze dáárom bij Kinker (bij Perrault: *Aurore* en *Jour*) *Aurora* en *Meridies* (= zuiden)?

Maar de voornaamste, of laatste, interpretatie van deze allegorie moet toch een maçonnieke zijn. Niet omdat de inhoud van het boekje aansluit bij de maçonnieke wijze van verstaan van de ‘waarheid’; of, zoals het Engelse ritueel vrijmetselarij definieert: “Freemasonry is a peculiar system of morality, veiled in Allegory and illustrated by symbols”⁴⁶⁹. Er komen teveel elementen in dit sprookje voor, die zonder maçonnieke duiding geen betekenisvolle functie krijgen. Ik heb er in mijn samenvatting een aantal genoemd, hoewel ik er niet aan twijfel dat er voor anderen méér te vinden zijn.

Zo is het pseudoniem waarvan de prinses zich als schrijfster bedient, “Philantro-

pina", opmerkelijk. De 'filantropische'. Die eigenschap is niet uitzonderlijk voor de vrijmetselarij, maar wel karakteristiek. De filantropie werd en wordt in vele loge-namen teruggevonden. Het impressum van het boekje, "bij Demophilus binnen het Heelal", versterkt echter het 'kosmopolitische' accent, zoals binnen de vrijmetselarij vooral door Kinker en de zijnen werd voorgestaan. Het lijkt zo mogelijk, dat de prinses geïdentificeerd moet worden met de vrijmetselarij zelf, in zover ook die behoedster van de waarheid is. Bovendien is zij op het moment van publicatie eerst 116, later 117 jaar oud. Die leeftijd schijnt tamelijk duidelijk samengesteld uit 100 en 16 dan wel 17. Deze laatste cijfers hebben natuurlijk betrekking op 1816 en 1817, de situatie van de vrijmetselarij in 1816 - mogelijk het jaar van schrijven - en haar vermoede toekomst in 1817. De honderd jaren daarvóór zijn in zekere zin een 'sprookjes' getal, maar zijn vermoedelijk tegelijk een verwijzing naar de 'ongeveer'-leeftijd van de (bekende) Vrijmetselarij, als daterend van 1717: het jaar van oprichting van de eerste Grootloge te Londen.

Speculaties? Er zijn echter nog andere elementen. Wanneer de prins het bos bereikt en hij vraagt welk kasteel zich daarbinnen bevindt, wordt hem gezegd "dat het een algemeen Groot-Oosten van al de mogelijke geheime gezelschappen was": een nauwelijks dubbelzinnige verwijzing naar de vrijmetselarij. Op die wijze wordt het kasteel in het bos een tempel. Dan wordt ook het verhaal van de oude man, die hem informeert over wat er honderd jaar eerder met de prinses gebeurde, duidelijker. Die oude man, die nogal opvallend met zijn 'horologie' manipuleert, zegt zijn verhaal niet eerder te hebben mogen vertellen "voor en alër het zoo laat zou zijn, als het thans is". Dit schijnt te verwijzen naar de passage in het ritueel van de tempelbijeenkomst (al eerder genoemd), waarin gevraagd wordt: "Hoe laat is het?". Merkwaardig is ook de passus in het verhaal van de oude man, waarin hij zonder noodzaak meedeelt dat zijn vader de *kist* maakte waarin de prinses naar het kasteel vervoerd werd, en dat hij bij het kisten tegenwoordig was: mogelijk een verwijzing naar de grafmythe van Adonhiram in het ritueel van de meestergraad; tijdens die plechtigheid wordt diens graf symbolisch aangegeven, en, naar ik begrepen heb, in Kinkers tijd ook soms door een werkelijke kist gerepresenteerd. Is dit juist, dan wordt hier al impliciet aangegeven, dat er een symbolische doodsreis plaatsgevonden heeft, maar dat de prinses zal opstaan. In samenhang daarmee krijgt ook de reis door het bos, waarbij de prins zich gedwongen voelt tot nadenken over alle gewichtige wendingen in zijn leven, in dat geval een geheel andere dimensie. Het is de verplichte bezinning in het donkere voorportaal van de tempel, vóór de initiatie. Dezelfde samenhang met het ritueel tijdens de receptie, verklaart dan ook plots vele opmerkingen van de prinses: zij vraagt hem een belofte; hij moet vele reizen doen (bij de initiatie doet men in het duister verschillende symbolische reizen, als zoekende), en zo meer.

Maar doorslaggevend voor de interpretatie is in dit geval toch de historische context. Zoals ik boven eerder beschreef, werd op 13 oktober 1816 prins Frederik als grootmeester-nationaal geïnaugureerd; maar van dat feit kon de schrijver van *De Herkauer* nog onmogelijk op de hoogte te zijn. Het verhaal van de schone slaapster verscheen namelijk in het tweede en derde nummer van de tweede jaar-

gang. Het impressum van die jaargang heeft het jaartal "1816" maar de nummers verschenen vermoedelijk in 1815, zoals immers ook de eerste jaargang het impressum "1815" heeft, terwijl de inhoud van de nummers van die jaargang de gebeurtenissen in 1814 op de voet volgt. Het sprookje zal dus mogelijk in 1815 al verschenen zijn, al blijft er ruimte voor twijfel. Zoals we al zagen was bijvoorbeeld Falck vóór 1816 doende, in het kader van de unificering van Noord en Zuid, een prins van Oranje aan het hoofd te stellen van alle maçonnieke groeperingen. Op deze wijze gezien schijnt het sprookje te preluderen op het huwelijk van de prins met zijn schone: de vrijmetselarij namelijk. Of verscheen het sprookje tóch in 1816? Dan worden diverse zaken nóg duidelijker: zoals het feit dat de oude koning, vóór prins en prinses het bestuur overnemen, de regering in handen stelt van een "overgangs-committé". Dit toch heeft bijzonder veel weg van het intermediair bestuur of tussenbestuur van de vrijmetselarij waarvan Kinker deel uitmaakte, en dat sinds 2 juni 1816 alle maatregelen diende te treffen om prins Frederik het grootmeesterschap aan te bieden. Trouwens, in het sprookje was de prins, toen hij zijn 116-jarige schone trouwde, twintig jaar en Frederik was geboren in februari 1797. Zijn leeftijd loopt dus tamelijk parallel met die van de sprookjesprins - en bovendien kon de schrijver niet met volledige zekerheid weten, wanneer precies de Oranjeprins het grootmeesterschap op zich zou nemen. Grootmeester van de hoge graden zou Frederik pas december 1817 worden: en het sprookje laat (veiligheids-halve, afgezien van het natuurlijke verloop?) de prinses pas kinderen krijgen toen zij 117 jaar oud werd.

Achteraf hebben die kinderen nogal maçonnieke namen: Aurora (het oosten) en Meridies (het zuiden). Het opkomende licht en het volle licht. Wie zijn die kinderen dan? De symbolische vrijmetselarij en de vrijmetselarij der hoge graden? Of de oudere vrijmetselarij in het Noorden (vanwaar dus het eerst het licht is opgegaan) en die in het Zuiden ('België')? In ieder geval zouden zij wat de eerste mogelijkheid aangaat voor het eerst sinds jaren, en wat de tweede mogelijkheid aangaat sinds eeuwen, nu onder deze prins één gezin vormen.

Als dit sprookje, deze allegorie, als het ware toegeschreven is naar prins Frederik, klopt zelfs het detail dat die prins van buiten het rijk komt: Frederik was buiten Nederland opgevoed en had onder meer gestreden in Pruisische dienst. En plot-seling functioneren dan ook andere zaken. Frederik moest ijlings in de diverse symbolische graden geïnitieerd worden, in juni en juli 1816, voordat hij als grootmeester zijn huwelijk met de vrijmetselarij kon aangaan. Dat correspondeert met de keuze die de prins in het sprookje moet maken. Om daar niet zo heldere redenen wenst hij dat de tijd van 'voorbereidende proeven' vóór het huwelijk verkort mag worden, waarop de prinses na overweging voorstelt nog diezelfde avond te huwen, al waarschuwt zij dat aan allerlei eisen naderhand nog voldaan moet worden. Alle opmerkingen hier omheen lijken bedoeld om de inderdaad nogal haastige initiatie (in feite of door de schrijver voorzien) van Frederik en zijn plotse verheffing tot een zo bijzondere positie acceptabel te maken door deze te behandelen met de panacee van het sprookje.

Met dat al lost deze interpretatie nog niet alles op. In zo'n maçonniek kader zou

ten minste ook de naam van de prinses, Hyacintha, een allegorisch-symbolische betekenis moeten hebben. Deze betekenis is in eerste instantie niet duidelijk. Bij Perrault is de prinses naamloos.

In de literatuur is in het boek Openbaring hyacint een roodachtig kostbaar gesteente en de elfde van de bouwstoffen waaruit de grondvesten van de muur van het nieuwe Jeruzalem worden opgetrokken (21:20). Wellicht kan hier een verband gevonden worden met de door Kinker in zijn maçonnieke redevoeringen vaak aangevoerde 'Nieuwe Aarde', maar het lijkt mij toch niet voor de hand te liggen.

Verder hebben we de hyacint als bloem. Ik doel hier op de 'klassieke' hyacint, niet de onze; in dit opzicht was Kinker klassiek geschoold. Die hyacint, roodkleurig, is in zekere zin het product van bloed en liefde. In de mythologie⁴⁷⁰ laat Apollo deze purperen bloem opbloeien uit het bloed van zijn jonge kameraad Hyacinthus, toen hij deze bij het discuswerpen bij ongeluk had gedood. Deze klassieke hyacint - nogmaals: een ander soort dan de huidige (meestal witte) hyacint - die geassocieerd wordt met dood, bloed, liefde, schijnt Kinker welbewust te willen terugvinden in een andere bloem. Want sprekend over het door prinses Hyacintha geschreven boekje, zegt hij:

In de Rederijerskamers, die er sedert eenigen tijd in *liefde bloeiende* waren, en van welke de *bellissima Hyacintha*, (onder dezen naam werd zij aldaar gehuldigd) de hoogste beschermster was, werd het op eene *dramatische* wijs uitgeboezemd, zonder *souffleur*;⁴⁷¹

Het is nauwelijks mogelijk naar aanleiding van die in liefde bloeiende rederijerskamers hier *niet* te denken aan de Amsterdamse kamer De Eglantier, het brandpunt van de nationale Renaissance, waarvan zo humane en illustere mensen als Hendrik Laurensz. Spiegel, P.C. Hooft en Samuel Coster deel uitgemaakt hebben. Ik laat nu bijzijden in hoeverre Kinker in deze kamer een voorloper of gestalte van de Orde ziet. Deze kamer nu voerde een blazoën en devies. Het blazoën stelde Christus met doornenkroon voor, hangende aan het kruis dat in dit geval wordt gevormd door een bloeiende egelantier, d.i. een wilde roos (zinnebeeld der liefde). Het devies luidde: 'In Liefde Bloeyende', verwijzing én naar het symbool van de roos én naar Christus' leven en lijden.

Het lijkt zo associatief onvermijdelijk de hyacint (en Hyacintha), zeker als men de mythologische ontstaansgeschiedenis van deze bloem erbij betreft, in verband te brengen met de wilde roos die op haar beurt symbool is van de opofferends liefde en van Christus. Hyacintha is dan als Christus degene die bloeit en bloedt (lijdt) voor het mensdom in zijn totaliteit.

Het zou boeiend zijn te weten of Kinker de niet zo lang hiervoor verschenen versie door Grimm van 'De schone slaapster' kende: reeds daarin verschijnt de naam *Doornroosje*. Hyacintha heeft in Kinkers versie alle emblematische eigenschappen van een 'Roosje'. Kon hij wellicht die eigennaam niet gebruiken omdat die te 'gemeenzaam' was (de Roosjes van zijn tijd zijn de Marietjes van de onze)?

Doordat Hyacintha nu op de wijze der allegorie Christus-trekjes gekregen heeft,

zou het mogelijk zijn een groot aantal andere uitspraken te doen. Is zij nu geen tegenwoordigster der mensheid? Is zij nu ook niet beschermster en schatbewaarster geworden van de werkelijke essentie van Christus' leer? Laat ik mij beperken tot dat laatste: ze is schatbewaarster voor de mensheid. *Geheim* schatbewaarster. Maar niet voor lang meer: de schone slaapster wordt wakker gekust door een nieuw soort prins. Het wordt tijd de schatten naar buiten te brengen - en dat is precies wat Kinker wilde.

Als het bovenstaande juist is, moet er misschien tot goed begrip van ons sprookje over het maçonniek Doornroosje nóg een interpretatieve stap gezet worden - maar daar ben ik niet al te zeker over.

Is het mogelijk dat Kinker, als meester op het wapen der allegorie, nog aan iets anders denkt, wanneer hij al deze beelden rond zijn Roosje oproept? Wanneer hij haar bijvoorbeeld van onder de *rozedamasten* beddelakens haar wijsheidsboekje laat vinden? Uiteindelijk was, toen hij zijn sprookje schreef, de *Rozekruisersgraad* de hoogste van de hoge graden, en de prins zou, wilde hij ook de man van de prinses worden bij die hoge graden, in die graad ingewijd moeten worden. Volgens het ritueel van die graad wordt een verse rozentak op het tableau bevestigd terwijl bij de bijeenkomst ook de gedachte aan Christus' lijden een rol speelt - juist zoals in het blazoen en devies van de Egelantier. Nu had Kinker wel bepaalde bezwaren tegen de hoge graden en tegen deze graad in het bijzonder, maar dat hoeft in zijn allegorie, waar het om het 'hoogste' huwelijk gaat, geen rol te spelen. Zou zijn Doornroosje, toen zij haar toekomstige beschermer het huwelijksaanbod deed, hem niet tevens als Rozenkruiser, Rozenprins, bij het altaar in de tempel hebben zien staan?

Een laatste opmerking. We zijn zó vertrouwd met het sprookje van de schone slaapster, en dientengevolge met de sjabloon-idee dat de prins en prinses als vanzelfsprekend elkaar vinden (waarna het 'en zij leefden nog lang en gelukkig' volgt), dat het kan zijn dat het accent dat Kinker zélf in zijn allegorie aanbrengt vergeten wordt. Kinker schrijft hier geen aflevering van een soap-opera. Bij hem is de slaap van de prinses (de vrijmetselarij dus) niet een natuurlijke slaap. Het behoort niet haar natuurlijke verhouding met de buitenwereld te zijn. De prinses moet *wakker* gekust. Ik word wat onbeleefd: in Kinkers gedachtengang is het niet zozeer de prins die onttoverd moet worden (als ik er weer een ander sprookje bij mag halen). Het is juist de prinses die de kikvors is en uit haar Nederlandse moeras getrokken moet worden. En hier is het beste geneesmiddel een Oranjeprins: die kan haar het beste van kleur doen verschieten. Dán kan Isis opstaan en kunnen haar sluiers wat diafaner gemaakt - ook voor de profanen. Het sprookje correspondeert met de welbewuste optie van Kinker bij zijn toetreden. Hij wilde een actieve rol voor de vrijmetselarij, om zo beter gestalte te kunnen geven aan zijn kosmopolitisch ideaal: een betere samenleving voor allen. Bij Kinker is de slaap van de prinses het gevolg van het verzet tegen de inoculatie: het zien van het licht, de verlichting. Nu deze prins, deze grootmeester gearriveerd is, moet het mogelijk zijn de lethargie uit te bannen en aan een nieuw levenshoofdstuk van de geschiedenis van de vrijmetselarij te beginnen.

Een enkel woord nog over een ander tijdschrift, dat in deze jaren verscheen en zich geheel aan de vrijmetselarij wijdde. Gezien Kinkers voortdurende betrokkenheid bij de periodieke pers, zou het vermoeden kunnen rijzen, dat hij ook hier bij betrokken was. Van dit tijdschrift, genoemd naar Kinkers geliefkoosde *Isis*, zijn mij slechts twee nummers bekend, die nogal op afstand van elkaar, namelijk in 1816 en 1818, bij M. Westerman in Amsterdam verschenen⁴⁷². Tenminste het eerste nummer was aanwezig in Kinkers bibliotheek⁴⁷³. Slechts éénmaal wordt een medewerker met name genoemd: een mij onbekende J.D. Falk; en dan gaat het slechts om een nieuwjaarssatire 'Aan de godin der mode' - waar trouwens de omsluerde *Isis* weinig mee van doen had; die godin gedroeg zich niet als mannequin. Ik heb echter geen reden om aan te nemen, dat Kinker aan dit tijdschrift meewerkte. Het geschrevene draagt niet zijn stempel. Wellicht waren de artikelen geschreven door de uitgever zelf, Marten Westerman, die gedurende een dertig jaren redenaar was in de loge *La Bien Aimée*⁴⁷⁴, of door diens bekenden. Wel sloot de inhoud geheel en al aan bij wat de groep-Kinker voorstond. Het is interessant aan de hand van enkele citaten te laten zien wat in deze jaren van richtingenstrijd te Amsterdam kennelijk gedacht werd.

Zo wordt in het eerste nummer, in het artikel 'Over de Geheimen der Vrijmetselaren', zonder meer gesteld, dat de geheimhouding pas sinds de achttiende eeuw gepraktiseerd werd en alleen te wijten was aan vervolging. En, voorzover er van een geheim sprake is, is dat

eigenlijk gezegd Geheim niets anders, dan de beoefenende leering en aanbeveling van het Wereldburgerschap (*kosmopolitismus*), als uit eigen aard strekkende om, met vernietiging van alle zoodanige vooroordeelen, die vaak het redelijk Schepsel van zijne Natuurgenooten tot vervreemding toe verwijderen, den Bewoner dezer aarde dermate te helpen vormen, dat hij, overeenkomstig Gods bedoeling en volgens den aanleg zijner natuur en bestemming, Mensch worde in den edelsten zin des woords, groot en goed door eigen handeling en zich van alle anderen onderscheidende door menschenliefde.⁴⁷⁵

Hier dus geen neiging tot 'esoterisme'. Inderdaad wordt ook met zoveel woorden gezegd, dat plechtigheden en feesten maar bijzaak zijn. Zelfs wordt er een aanval gedaan op het bestaan der hoge graden:

Na [1719] zijn er tot de Orde een groot aantal nieuwe vormen en graden toegevoegd, die, wat men er ook van zeggen moge, uit de oudheid geenzins die karaktermatige waarheid en dat gezag ontleenen, welk aan de Orde zelve inderdaad toebehoort. Derzelver geheimenissen of verborgenheden mogen goed en onberispelijk zijn: maar echte Vrij-metselarij zijn zij niet, en kunnen het ook niet zijn, omdat aan dezelve die zuivere oorspronkelijkheid ontbreekt, welke het echte en kenmerkende der Orde uitmaakt. Hij, die aan dezelve eenige hoogere of meerdere waarde zou willen toeëigenen, verraaft dadelijk zijne onkunde en tevens zijne ongeschiktheid om de Orde in haren echten geest te waardeeren en te beoefenen.⁴⁷⁶

Straffe taal! In een ander artikel, 'Verlichting', wordt de sfeer van de Verlich-

ting aangewezen als het geestelijk milieu waarin te leven. Het sociaal element is - net als bij Kinker - hier dichterbij gekomen:

[In de vrijmetselarij] toch is het, dat men de ware beoefenende verlichting mag hopen te vinden, waar zij minder bestaat in verhevene bespiegelingen, in hooge wetenschappelijke kennis, in fijne redeneer-kunde, dan wel in de toepassing der voorschriften van het gezond verstand op het gemeene leven. Dáár moet het ongelijk, in de maatschappij zoo velen door een blind lot aangedaan, worden hersteld en elk zijnen natuurlijken rang hernemen. Rijkdom, geboorte en aanzien, zijn toegalligheden, aldaar ongekend. De magtigen der wereld moeten in het midden hunner broederen komen, met het opregte voornemen beziel, om op geen andere waarde, dan die van mensch te zijn, te bogen en die waarde tot de hoogstmogelijken graad van zedelijke volkomenheid te verheffen.⁴⁷⁷

In een volgende alinea wordt betoogd, dat het voor de echte verlichte niets uitmaakt van welke godsdienst men aanhanger is. Het is, bij al deze tamelijk radicale geluiden, geen wonder dat in *La Charité* op zeker moment⁴⁷⁸ Heimbach zijn zorgen naar voren bracht over het uitgekomen *Isis*nummer, waarin ongunstig gesproken zou zijn over de openbare godsdienst en de beoefenaars daarvan; kon de orde geen afkeuring laten blijken? Nader onderzoek zou volgen - maar haast vanzelfsprekend vernemen we daar niets meer over.

Kortom, in het blad *Isis* klinken stemmen die kennelijk de overtuiging-Kinker delen. En wel op een cruciaal moment wanneer bij de acceptatie van Frederik van het grootmeesterschap de groep-Kinker de mogelijkheid ziet tot hervormingen over te gaan.

Ik keer nu echter terug naar Kinker zelf en zijn bemoeienissen met de vrijmetselarij, zowel in zijn functie van lid van de gecombineerde vergadering in Amsterdam, als in zijn kwaliteit van lid van het Hoofdbestuur. Ik vat de situatie in 1816 nog even samen: op grond van de gevoelde behoefte de vrijmetselarij in het Noorden en Zuiden onder één hoofd te brengen (en eveneens misschien om hierdoor bepaalde veranderingen in de vrijmetselarij zelf te bewerkstelligen; maar dat laatste is niet werkelijk aantoonbaar) werd op 2 en 3 juni 1816, op de vergaderingen van de symbolische vrijmetselarij en van de vrijmetselarij der hoge graden, een tussenbestuur - met Kinker - benoemd, dat prins Frederik het grootmeesterschap over beide organisaties in het Noorden moest aanbieden. Dit lukte. Op 13 oktober werd Frederik geïnstalleerd als grootmeester nationaal van die symbolische vrijmetselarij. In grote trekken handhaafde hij het zittende bestuur, waarin de groep-Kinker duidelijk aanwezig was. Als hoofdprobleem van dit moment schetste de persoonlijke vertegenwoordiger van de prins, Falck, de noodzaak nu ook het Zuiden zich te laten scharen achter de prins. Blijkens een reeds geciteerd schrijven van Kinker aan Falck van 13 november 1816, hield Kinker zich intensief met dit probleem bezig. Hij had zelfs overleg gepleegd met Cambacérès. Kinker kampte met het verschil tussen Zuid en Noord, en waarschijnlijk ook met het feit dat de loges in het Zuiden nogal divers van aard waren. Zijn voorlopige conclusie in die brief was: "Mis-

schien zou het oprigten van twee of meer provinciale Oostens in het Zuiden, of gecombineerde vergaderingen, zoo wel in het Zuiden als Noorden, den grond [ter vereniging] kunnen leggen”.

Om Kinkers pogingen van de vrijmetselarij een hanteerbaarder instrument te maken in dienst van zijn oorspronkelijke bedoelingen beter te kunnen volgen, moeten we nu eerst nog even terug naar Amsterdam. In 1814 en 1815 hadden Kinker, Konijnenburg, Veenhuizen en anderen daar al diverse pogingen gedaan van het amalgaam van de vijf loges een wat werkbaarder geheel te maken, onder meer door het voorstellen van een bestuur over al die loges met groter volmachten dan voorheen. Dat bestuur moest meer zijn dan een verzameling afgevaardigden van de afzonderlijke loges. In die verzameling, de gecombineerde vergadering geheten, hadden de opvattingen van de groep-Kinker een duidelijke meerderheid. Maar zo gauw hun voorstellen door de achterban zelf goedgekeurd moesten worden, ging het mis: zo had de tegenstand van enkele afzonderlijke loges in 1815 de laatste poging althans tot Amsterdamse “vereniging” te komen geblokkeerd. Het zag er naar uit, dat, of het nu Amsterdam dan wel het hele Noorden betrof, de vrijmetselarij zou blijven bestaan uit een groep losse loges, alleen verbonden in hun onderwerping aan het gezag van de grootmeester. Ook hadden de laatste honderd jaar de grootmeesters, of zo men wil het Hoofdbestuur, nooit veel moeite gedaan om de orde die zedelijke en maatschappelijke idealen (waarvan zij volgens Kinker idealiter de motor moest zijn) te doen uitdragen, op de wijze die noodzakelijk was. Voor Kinker was een der oorzaken: het feit dat de loges te los van elkaar stonden. Er was geen bestuurlijke vormgeving, geen ‘frame’; en hierdoor werd het bevorderen van de ideeën der Verlichting afgeremd.

Op 6 augustus 1816 kwamen de afgevaardigden der Amsterdamse loges weer eens bijeen in de gecombineerde vergadering. Er gebeurde niets bijzonders. De commissie ter revisie der wetten bijvoorbeeld werd diligent verklaard. Maar bij de rondvraag spitste zich de aandacht: “door den Br. Kinker wierd voorgesteld om onder geheimhouding ter deezer vergadering open te Leggen Een Plan van nader verEeniging der vyf Amsterdamsche Loges en Kapittels”. Kinker probeerde het dus opnieuw, voor de derde maal al. Opvallend is natuurlijk het verzoek tot geheimhouding: dat zal samenhangen met het bekende probleem van de achterban, die niet ontijdig gealarmeerd mocht worden. Het is eigenlijk niet erg Kinkerachtig, zo’n manoeuvre. Hij moet na het herhaald mislukken van de vorige pogingen de noodzaak van deze stap overwogen hebben. Evenmin verzocht hij het nieuwe plan commissionair te maken. Het plan volgt, in de notulen, meteen in uitgewerkte vorm. Het was ditmaal dus al gereed: vertraging werd niet langer gewenst.

Wat hield dit plan in? Blijkens het bovenschrift wilde Kinker zijn nogal abstracte “verEeniging” zelfs niet eens tot de Amsterdamse loges beperken. Letterlijk staat er: “Ontwerp Eener Naauwere VerEeniging der vyf Amsterdamsche Loges en Kapittels, en van deze zo veel mogelyk met de overige Loges van het Ryk der VerEenigde Nederlanden, onder het grootmeesterschap van zyne K.H. Prins Frederik, door middel van de hier na te bepalen inrigting en Organisatie der gecombineerde Vergadering van de vyf gemelde Loges”. Terwijl Frederik nog niet eens groot-

meester wás! Kinker zag in zijn voorstel dus tevens een landelijk belang aanwezig; op dit moment werkte hij kennelijk aan hetzelfde, maar op twee plaatsen tegelijk: in het hoofdbestuur, en hier, zoals dat heet, aan de basis.

Het ontwerp behelsde zeven artikelen. Het eerste stelde dat de vijf loges en kapitels "op zich zelfs bestaande lichamen" zouden blijven, zolang zij apart en gezamenlijk niet verklaard hadden dat zij *de* algemene loge en *het* algemeen kapittel van Amsterdam vormden en dat hun afgevaardigden in de gecombineerde vergadering bevoegd waren de algemene officieren van die algemene loge (kapittel) te kiezen. De huidige afgevaardigden moesten tot die tijd alle moeite blijven doen hun eigen loges in deze "naauwere en eenstemmige verbroedering" te doen toestemmen. - Dit artikel vat zo eerdere plannen in veel korter bestek samen, maar blijft alles toch afhankelijk stellen van de instemming van de aparte loges/kapitels. Het tweede artikel bepaalde, dat vóór de bedoelde vereniging, met een daartoe op te stellen reglement, de gecombineerde vergadering zich moest constitueren en uitroepen tot "algemeen middenpunt" te Amsterdam met betrekking tot de deliberaties ter Grote Loge "en de aan te vangene Correspondentie met andere Loges en kapitels buiten deze stad". Tot dit laatste moest een permanente commissie van vijf benoemd worden, die van tijd tot tijd moest rapporteren. - Hier zien we terug het ooit aan de Grote Loge aanbevolen bureau van correspondentie, zij het nu (voorlopig?) zonder internationale dimensie. Tevens blijkt uit het voorstel, dat Kinker datgene wat hij in Amsterdam wenste te bereiken, ook via correspondentie elders wilde opzetten: anders had een dergelijke onderneming geen zin.

Het derde artikel stelde, dat de voorstellen van de commissie van vijf door de meerderheid der gecombineerde vergadering goedgekeurd moest worden: indicatie dat die commissie potentieel een belangrijke nieuwe bestuursformatie kon zijn. Artikel vier stipuleerde dat de leden der gecombineerde vergadering geheimhouding zouden bewaren ten aanzien van het in hun kring beslotene en dat zij al het beslotene zouden verdedigen, niet alleen in hun eigen loge maar ook in de Grote Loge en op het hoofdkapittel.

Artikel vijf is om heel andere redenen boeiend, want hierin wordt de inhoudelijke achtergrond van de gewenste veranderingen zichtbaar. Het artikel formuleerde de vragen, die de meester aan elke recipiendar *tenminste* moest stellen, en tevens de richting waarin het antwoord moest gaan. Hier is als het ware de 'ideologie' te vinden:

Eerste vraag. Tot welk kerkgenoodschap behoord gy, in de profane wereld.

Het daar by uit te lokken andwoord in de daar op volgende vragen moet hier op neer komen, dat zy erkennen en belooven, zoo veel aan te wenden als hunne omstandigheeden en krachten veroorlooven, ten einde in hunne geloofsgenooten den hoogsten geest van verdraagzaamheid op te wekken; de verschillende eerdiensten niet anders te beschouwen, en aan hunne kinderen en onderhoorigen te doen beschouwen, dan als hulp-middelen ter bereiking van ware zedelykheid en menschenliefde, met afzweering van allen Sektengeest, en de orde der [vrijmetselaren] te beschouwen als de voorplantster [sic] van den hoogsten menschelyken Gods-

dienst[,] den Godsdienst, namentlyk, der reden, welken zy beschouwt als verheven boven alle kerkelyk en wereldlyk gezag.

Tweede vraag. Welk is uw vaderland?

De vragen en andwoorden zoodanig te leiden, dat zy uit den aard der pligten welke het vaderland van hen vordert, by eenen geleidelyken overgang, opmaken, dat een welbegrepen vaderlandsliefde in den grond eenerlei is, met die algemeene broederliefde, welke de orde voorschryft, en welke laatste, wel overwogen, de Hoogere Vaderlandsliefde der [vrijmetselaren] is, welke deeze aarde als het algemeene Vaderland der menschheid, en alle menschen als landgenooten en burgers vanden zelfden vryen Staat beschouwt.

Derde vraag. Zyt gy genegen, op deeze twee gronden, mede te werken om zo veel dit in uw vermogen zal zyn, deezee gelukkigen toekomstigen Staat voor Volken en Vorsten door alle geoorloofde en doeltreffende middelen te helpen daarstellen.

Hierop moet Ja! geantwoord worden.

In den Eed voor het Altaar, moet kortelyk hetzelfde herhaald worden.

Welk een grenzenloos optimisme wordt hier niet vertegenwoordigd door die kernthema's : rede de hoogste godsdienst; de wereld ons vaderland; geluk voor iedereen in een wereldstaat. Welk een kolossaal verantwoordelijkheidsgevoel en plichtsbefes ook, naast dat optimisme, bij Kinker, om te pogen deze kleinigheden te bereiken door middel van stap-voor-stap-hervormingen en continue druk, binnen deze door hem uitverkoren organisatie. Verbeter de wereld - begin bij Amsterdam! Haast zou men opmerken, dat er kennelijk nooit iets nieuws onder de zon geweest is⁴⁷⁹. De volgende artikelen bepaalden slechts, dat de meesters der loges in hun eigen loge te zijner tijd een dergelijk voorstel zouden doen, en dat, zo snel de instemming daar was, er een commissie benoemd zou worden om een conceptreglement voor het nieuwe lichaam op te stellen.

De vergadering hield eerst een algemene stemming over Kinkers voorstel en nam dat met overgrote meerderheid (14-1) aan. Daarna werden de afzonderlijke artikelen besproken en in stemming gebracht. Die stemming verliep niet veel anders⁴⁸⁰. Meteen werd een belangrijke stap gedaan: de vergadering verklaarde zich te zijn "het middenpunt der vyf Amsterdamsche Loges". De broeders Beeldsnijder (afgevaardigden van Willem Frederik) lieten aantekenen het weliswaar niet met bepaalde artikelen eens te kunnen zijn, maar alle afgevaardigden legden desondanks hierop "de gelofte" af. Het is wat onduidelijk of die gelofte slaat op het zich inzetten voor het gehele plan, dan wel alleen het belangrijke artikel twee, zojuist aangenomen; maar veel verschil maakt dat niet. De volgende stap was het benoemen van een commissie van vijf, ofwel commissie van correspondentie, zoals in het derde artikel geformuleerd. Gekozen werden Kinker (La Charité), Veenhuizen (Concordia), Gryp (La Paix), Doublet (La Bien Aimée). De loge Willem Frederik zou er zich nog op zou bezinnen of zij een afgevaardigde wilde benoemen. De positie van deze loge is wat merkwaardig; waarschijnlijk dient de hier ingenomen houding verklaard te worden uit het feit dat deze loge er als laatste bijgekomen was en relatief nog weinig gelegenheid had gekregen zich met de heersende opvattingen vertrouwd te maken.

Twee maanden later, op 6 november 1816, werd de volgende stap gezet. De commissie tot revisie der wetten werd provisioneel opgeheven: vermoedelijk was zij door de nieuwe stand van zaken voorlopig overbodig geworden. Wel werd verzocht het eerste artikel nu in de eigen loges voor te leggen en daarvan verslag te doen. Kennelijk had men besloten tot een stapsgewijze benadering van het totale probleem en hoopte men op die wijze de achterban tot verdergaande instemming over te halen, waar men bij eerdere pogingen, door teveel ineens te willen, schipbreuk had geleden⁴⁰¹.

Op 4 februari 1817 bleek de vraag over artikel 1 al voorgelegd. De antwoorden - behalve van Willem Frederik; die loge bleek nog steeds wat anders dan de andere te opereren - waren binnen. Zij waren niet bemoedigend. Alleen La Charité verklaarde zich vóór: niet al te verbazend. La Bien Aimée en La Paix waren tegen, terwijl Concordia meende "voor als nog niet hier in kunnende [te] treden voor dat [men] nader illucidatum hier omtrent [verkregen] had". Besloten werd de rapporten in handen te stellen van de commissie van correspondentie om de 'illucidaties' aan de loges te verschaffen. Hiermee leek de zaak een bekende wending te nemen. Toch was dat geenszins het geval. Want die commissie, die blijkens het volgende tot dan niet eens bijeen geweest was, omgordde zich en sloeg zonder zich veel van de achterban aan te trekken een weg in, die beoogde de vereniging tussen de noordelijke loges duidelijker gestalte te geven.

De notulen van enkele bijeenkomsten van de commissie zelf zijn bewaard gebleven⁴⁰². De eerste bijeenkomst was op 14 mei. Kinker nam het voorzitterschap op zich (iets wat geheel overeenstemde met het feit dat hij de initiatiefnemer van de nieuwe, althans beoogde, structuur was), en Doublet het secretariaat. Die vergadering lijkt bedoeld ter voorbespreking van plannen die aan de gecombineerde vergadering voorgelegd moesten worden; maar tegelijk zijn er ook indicaties dat de commissie begon te opereren als een soort hoofdbestuur van de Amsterdamse vrijmetselarij. Zo 'besloot' men de gedeputeerden van Willem Frederik niet voor de aanstaande gecombineerde vergadering uit te nodigen, tenzij zij zich met een antwoord op de voorgelegde vraag aan de commissie geadresseerd zouden hebben. Verder besloten zij als "correspondenten" aan de gecombineerde vergadering voor te stellen - en dat is dus een aanwijzing dat zij wel degelijk van plan waren consequenties te trekken uit het voorstel in het plan niet alleen de Amsterdamse maar ook de overige loges te 'verenigen' - de grootofficiëren (leden van het hoofdbestuur) Van Vreedenburch voor de Delftse loge Silentium, en Druijvesteijn voor de Haarlemse loge Vicit Vim Virtus. Kennelijk was men er al van overtuigd dat die aan een verzoek in die richting gehoor zouden geven; in ieder geval blijkt hieruit een verbreding van de basis van de groep-Kinker buiten Amsterdam. - Verder zouden zij de gecombineerde vergadering verzoeken terzake van de vragen uit de achterban om elucidatie diligent verklaard te worden (daar hadden zij kennelijk niet zo'n haast mee). Ook werd gesproken over mogelijke andere correspondenten, zoals Havelaar te Rotterdam; Nuhout van der Veen door Veenhuizen benaderd zou worden, en Schouten door Gryp. Deze personen waren niet onbelangrijk binnen de orde. Mr. J. Nuhout van der Veen was de voorzittend meester van de Alkmaarse

loge De Noordstar (men herinnert zich dat ook Gorter, met wie Kinker voor diens overlijden samengewerkt had, uit die loge afkomstig was)⁴⁸³. De kunstzinnige Jan Schouten was voorzittend meester van de Dortse loge La Flamboyante; hij zou lang belangrijk blijven voor de orde. Hij lijkt een goede vriend van Kinker geweest te zijn. Zijn dichtwerk *De Vrijmetselarij, in drie zangen* (1817) - hij is een van de zeldzame maçonnieke publicisten - had hij als motto enkele verzen van Kinker meegegeven⁴⁸⁴, en Kinker laat zijn uitgever Immerzeel meermalen de hartelijke groeten overbrengen⁴⁸⁵. Schouten zullen we nog later in het gezelschap van Kinker ontmoeten. De positie van Havelaar, van de Rotterdamse loge Frédéric Royal, zal aan de hand van een brief van Kinker aan zijn adres straks duidelijker worden.

Van groot belang is verder, dat de commissie besloot voor te stellen dat de grootmeester in de hoge graden ingewijd moest worden - dat was hij nog steeds niet - in een gezamenlijk kapittel van de vier Amsterdamse loges. Men zou Holtrop vragen een dergelijk verzoek ter tekening aan de meesters der loges rond te sturen. - Het is niet zo duidelijk, wat hier de achtergrond van is. Werde dit initiatief genomen los van het hoofdbestuur? Was het een poging Amsterdam naar voren te schuiven ten koste van Den Haag waar men een dergelijke plechtigheid eerder mocht verwachten? Waarom was die specifieke receptie tot dan toe uitgesteld? Waarom zou juist Amsterdam, waar men toch wat dubieus stond tegenover die hoge graden, hier het voortouw moeten nemen? Dit laatste zou echter tevens de verklaring kunnen zijn: juist in Amsterdam zou die plechtigheid kunnen plaatsvinden in de geest van de bedoelingen van de groep-Kinker, zonder gevaar van te grote nadruk op de 'hoogheid' en bijzondere eigenschappen van die hoge graden. Misschien hadden ook Frederiks eigen opvattingen hiermee vandoen: Kinker zou - maar dat kan ik op deze plaats nog niet aan de orde stellen - een eigen vertrouwensrelatie met de prins opbouwen.

De gecombineerde vergadering stemde op 20 juni met de voorstellen in. Van Vreedenburch en Druijvesteijn werden "geaffilieerd" als leden van de commissie van correspondentie - die op dat moment daarom al geen zuiver Amsterdamse vertegenwoordiging meer was. "Vervolgens werd besloten dat de commissie van correspondentie alle mogelijke middelen tot Eene nauwere VerEeniging van alle de Loges onder dit groot oosten zoude zoeken te bewerkstelligen". Een extra vergadering op 24 juni affilieerde ook Havelaar en Nuhout van der Veen (met Schouten had men vermoedelijk nog geen contact gekregen). De commissie vertegenwoordigde toen dus al een achttal loges. Op deze vergadering verscheen ook Druijvesteijn en hij legde de eed van geheimhouding af. Dit was voor Kinker kennelijk het ogenblik om het pad der incidentele contacten te verlaten. Hij stelde voor, namens de vergadering een missive te sturen naar alle loges onder het Groot Oosten, uitnodigend "tot eene naauwere verEeniging met Elkander tot meerdere bereiking van het grote doel der orde"; de commissie had al een ontwerp klaar. Dat ontwerp - op grond van het bovenstaande naar alle waarschijnlijkheid van de hand van Kinker - werd voorgelezen en met grote meerderheid goedgekeurd. Deze brief, bedoeld om een nieuwe era in te luiden, zou bekend raken als de "Fiat lux"-missive: "Het worde licht!" Dit wegens het opschrift boven de brief, waarin niet ontoepasselijk

Genesis 1:3 als motto genomen was. Tegelijk werd besloten dat het kapittel waar prins Frederik in de oppergraden opgenomen zou worden, door Holtrop geleid zou worden terwijl Kinker als orateur zou optreden⁴⁸⁶.

Op de commissievergadering van 17 juni had Kinker al voorlezing gedaan van het concept van 'Fiat Lux'. In de notulen van die vergadering wordt de strekking geformuleerd als een uitnodiging "om toe te treden tot het daar gestelde Plan van Algemeene Vereeniging, zo door het houden van gecombineerde Vergaderingen, als het in werking brengen, eener geregelde Correspondentie, ter handhaving van de hoofdleer der Order". De brief zou gedrukt worden, en via Van Vreedenburch verzonden.

Doel en middelen komen mij nog steeds wat vaag voor. Vandaar dat het wense-lijk lijkt deze brief (die op de 24e juni 1817 gedateerd zou worden) in extenso te ci-teren. Binnen korte tijd zou Kinker zijn post te Luik gaan innemen en het initiatief min of meer doodbloeden. Deze brief is daarom het belangrijkste document van vóór zijn vertrek, waarin het doel waarnaar hij streefde, gevonden zou moeten kunnen worden.

Onder het motto in kapitalen "Fiat Lux!" richtte de afzender - nu de gecombi-neerde vergadering der Amsterdamse loges - zich aldus tot de andere loges:

Was eene naauwere Vereeniging van Loges en Kapittels met elkander ter eenpari-ger en meer gelijkmatige verbreiding van den verlichten geest onzer Orde altijd ee-ne hoogstwenschelijke, doch door deze broederlijke zamenkomsten zelve niet al-tijd genoeg behartigde zaak; thans wordt zij plicht, nu wij het voordeel bezitten, eenen Nat[ionaal] Gr[oort] M[eeeste]r aan ons hoofd geplaatst te zien, wiens Door-luchtige Voorzaat, in de gelukkigste eenstemmigheid met onze dappere Voorvade-ren, de eerste zaden van Vrijheid en Verlichting in deze Gewesten deed kiemen; nu de jeugdige, en veel-, ook voor onze Orde veelbelovende Zoon van den Koning der Nederlanden ons zijn [...] begeerte om de grondbeginselen onzer wereldburgerlij-ke Maatschappij te omhelzen, en tot de zijne te maken, op de ondubbelzinnigste en hartelijkste wijze te kennen heeft gegeven; nu, eindelijk, de Vereeniging aller Loges in Nederland, onder één Gr[oort] O[osten], onze eenstemmigste en innigste pogingen vordert, ten einde er het heilrijkste doel voor de hooge belangen onzer Orde door te bereiken.

Sedert lang bestond er in het O[osten] van Amsterdam eene plaatselijke Vereeni-ging van vier Loges, werkende in het zelfde O[osten], onder den naam van gecombi-neerde Vergadering der vier Amsterdamsche Loges; zij was het brand- en mid-denpunt van den arbeid dezer Werkplaatsen. Zamengesteld uit M[eeeste]rs, Oud-en Gedeputeerde M[eeeste]r en Opzieners van dezelve, vond zij, in zichzelf een doel-matig werktuig ter bevordering van de meesten ijver en eenstemmigheid in haren Verlichten Tempeldienst; sedert lang ook wenschte zij, in andere plaatsen, het zij door in eene zelfde Stad arbeidende, of door in afstand niet te ver van elkander verwijderde Werkplaatsen, haar voorbeeld gevolgd te zien, ten einde deze meer uitgebreide brandpunten van licht en warmte, meer dan zulks te voren in de klei-nere Broederkringen het geval kon zijn, dienstbaar gemaakt te zien aan de alge-meen erkende, doch niet, overal, even zeer ontwikkelde bedoelingen onzer Verhe-ven Instelling. --- Deze waren het uitlokken, bevorderen en bevestigen van de hoogste verdraagzaamheid tusschen de onderscheidene eerediensten, van hunne

telkens meer toenemende verstandelijke en zedelijke verlichting, van hunne bestendige aannadering tot onze geheel redelijke, en voor de behoefte van elk onbevooroordeeld menschelijk hart, meestberekende vereering van den Opperbouwheer des Heeläls; voorts de stemming der gemoederen tot het verheven gevoel van den oorspronklijken adel onzer Natuur; en zulks; zoo wel in onze Werkplaatsen, door de daarin opgesloten en onzer Broederschap heilige waarheden in de gemoederen der B[roeders] en Aannemelingen levendig te houden, en op te wekken, als buiten dezelve, door in de ongewijde kringen der samenleving, en onder alle standen en rangen, waarin zij verdeeld is, dezelfde gevoelens van verdraagzaamheid, broederliefde, en vooral van godsdienstige en staatkundige verlichting te verbreiden en aan te kweken.

Daar de uitnodiging, in dit geuit verlangen onzer Vergadering opgesloten, *wanneer en voor zo verre* zij door alle of de meeste Werkplaatsen aangenomen werd, (gelijk wij dit hartelijk wenschen, en met vertrouwen te gemoet zien,) geen ander oogmerk heeft dan eene meer eenstemmige en meer gemeenschappelijke uitoefening onzer Koninklijke Kunst, waarömtrent de Wetten van ons Gr[oot] O[osten] geene bepaalde voorschriften opgeven; zonder, daarbij, eenige de allerminste wijziging, noch met betrekking tot het individuele regt der Loges of Kapittels, ieder voor zich, noch omtrent de inrigting of het bestuur der Gr[ote] Loge, of des thans nog niet herstelden Hoofdkapittels op het oog te hebben; kwam ons de onmiddellijke correspondentie van Werkplaatsen met Werkplaatsen, welke wij hiermede tot dat einde openen, de voegzaamste en doeltreffendste voor.

Het zou vermetel kunnen schijnen, hier den voet en de wijze te willen opgeven, op welke zulke Vereenigingen van eerste Bestuurders van Loges of Kapittels, het zij in ééne Stad, of op eenen kleinen afstand van elkander werkende, in navolging van die in het O[osten] van Amsterdam, tot stand gebracht zouden kunnen worden: verschil van geographische ligging, even als van andere plaatselijke omstandigheden, moet noodwendig ook verschil in de bewerktuiging van de bedoelde gecombineerde Vergaderingen te weeg brengen. Volstrecte gelijkvormigheid kan zelfs als noodeloos beschouwd worden in de samenstelling van deze corresponderende bijeenkomsten, welke, behalve de meerdere eenparigheid in den Tempelbouw, naar de opgegeven beginselen, daarmede niets anders moeten beöogen dan de behartiging van de algemeene belangen der Orde, en de aanmoediging van onzen [Grootmeester], beide dienstbaar aan het heil des Vaderlands, en aan de verdraagzaamheid ademende pogingen van den Vorst des lands zelven, die, zonder tot onze Orde te behooren, zekerlijk hare inrigting en strekking in deze gewesten zou toejuichen, wanneer Zij aan Hoogstdenzelven, door eigen toetreding tot hare geheimen, in hare volle waarde mogten bekend worden.

In dit document cirkelt alles weer rond de bekende begrippen als wereldburgerchap, verlichting en dergelijke. De in de tweede alinea genoemde doeleinden als het bevorderen der verdraagzaamheid tussen de verschillende erediens⁴⁰⁷, de toenemende verstandelijke en zedelijke verlichting, schijnen niet af te wijken van de door Kinker in Amsterdam aanbevolen punten van onderzoek bij het aannemen van nieuwe kandidaten. Desondanks schijnen de objectieven een moderner mens nogal vaag. Evenzeer de wijze waarop aan dit vage ideaal gestalte moest worden gegeven: een sterker contact van loges binnen één stad of streek en dat nog voorna-

melijk door het middel van correspondentie. Het lijkt weinig effectief. Desondanks heeft het de tijdgenoot wellicht anders toegeschenen, die, blijkens zijn deelname aan een eindeloze reeks maatschappijen en genootschappen - "t Nut" is hier wellicht het beste voorbeeld -, meende dat verlichting en geestesverheffing inderdaad naderbij gebracht konden worden door contacten, voordrachten en vergaderingen. Er zijn soortgelijke perioden in de twintigste eeuw geweest. Het is hier dan ook wellicht niet aan de efficiency-expert om, na lezing van deze brief, te vragen: wat *wil* Kinker nu eigenlijk? Wat hij wilde, kon hij trouwens niet anders dan voorzichtig formuleren; in de derde alinea ondervangt hij reeds de op voorhand gehoorde bezwaren: ging een dergelijk initiatief niet in de richting van het aantasten van het recht van elke loge de eigen zaken te regelen? Was het geen stap op weg naar een andere organisatiestructuur van beide soorten vrijmetselarij? Diegenen die iets dergelijks vermoedden, hadden niet eens zozeer ongelijk. In ieder geval, het in deze brief voorgestelde was op zichzelf genomen nog slechts een stap in de richting van het ooit voorgestelde *internationale* bureau van correspondentie en het ideaal van een actieve broederschap met levendig onderling verkeer, dat garant kon staan voor een aanzienlijke invloed op het wereldgebeuren. Iets van die toekomstverwachting is nog terug te vinden in de eerste alinea, wanneer de figuur van de nieuwe en jonge grootmeester, prins Frederik, naar voren geschoven wordt als teken van een nieuwe en betere toekomst. Het is altijd Frederik die nieuwe ontwikkelingen mogelijk schijnt te maken. Het zal Kinker ook inderdaad lukken Frederik voor zijn ideeën te winnen. "Zal"? Misschien wás dat al gebeurd; want op dit moment ben ik al aan een aantal andere ontwikkelingen in 1817 voorbijgegaan, om eerst het verloop van dit Amsterdamse initiatief te beschrijven. Enige zaken daaromtrent wil ik nog vermelden, om dan terug te keren naar het 'landelijk' niveau.

"Fiat Lux" werd een beroemd stuk in de hierop volgende jaren, mede omdat in de komende strijd rond de hervorming van de hoge graden sommigen in dit stuk de eerste aanzet vermoedden van wat daaromtrent in april 1819 voorgesteld werd⁴⁸⁸. Dat Kinker er de auctor intellectualis van was, was op dat moment trouwens niet iederéén duidelijk⁴⁸⁹.

Iets van de achtergrond дипломатie behorend bij Kinkers "Fiat Lux"-offensief ervaart men in zijn schrijven aan Pieter Havelaar, van 13 juli 1817. Het is een van de weinige brieven op het terrein van vrijmetselarij en bestuur die ik tot op heden kon vinden⁴⁹⁰. Pieter Havelaar was op het Grootoosten van 13 oktober 1816 (toen prins Frederik als nieuwe grootmeester ingehuldigd werd) in het 'nieuwe' hoofdbestuur gekozen - net als Kinker zelf. Bij die gelegenheid verdwenen figuren als Van Hees. Havelaar, zelf lid van de Rotterdamse loge Frédéric Royal, schijnt dus te behoren tot de maçonnieke hervormingsgezinden; hetgeen bevestigd wordt door het feit dat op de al gemelde vergadering van de commissie van correspondentie van 14 mei 1817 als agendapunt mede Havelaars affiliëring met de Amsterdamse gecombineerde vergadering besproken werd. Het is duidelijk dat Havelaar instemmend gereageerd had; want Kinker schrijft hem:

Na het geen gij mij van Reepmaker schrijft, zie ik voor eerst geene reden om hem

aan de gecombineerde Vergadering voor te stellen. Aan zijnen ijver bij het oprigten van eene Rotterd[amsche] Delfsche en Haagsche vereeniging zult gij best kunnen merken, of hij aanleg heeft om in den geest der circulaire gestemd te worden, en de Nederlandsche Maçonnerie te helpen opheffen tot hare eigenaardige hoogte. Wij verblijden ons zeer over Uwe toetreding en mede belangneming.

Aan alle Loges, en dus ook aan de eendragt, de drie kolommen &ca zijn dezelfde geteekende circulairen gezonden; met dit verschil, dat zij aan die werkplaatsen, zonder aanbeveling en toezigt van een lid of honorair lid der Amsterdamsche gecombineerde Vergadering gelaten zyn.

Uw Loge, Silentium, l'Union Frederic, Vicit vim virtus, en de Noordstar zijn de eenige (tot nog toe) waar bij dit plaats heeft. Omtrent Reepmaker, dunkt mij, zou het vooreerst goed zijn, dat hij de poging der Amsterd. gecomb. Vergad[ering] in Frederic Royal, en, zoo er termen voor zijn, bij de overige Rotterdamsche broeders, van de twee andere Loges ondersteunde; al ware het slechts als Ged[epu-teerd] Gr[oot] M[eeste]r, en om daar door tevens te zien hoe men, b.v. in de Eendragt, gezind ware. V[an] H[ees] zal er toch vast een punt aan willen zuigen: dat kan niet wel anders, maar het is altyd goed, te weten van welken kant hij dit zal willen aanvangen. De Mr. van La flamboijante is ook benoemd; maar, zoo veel ik weet, is hem de circulaire nog niet gerecommandeerd. Gij weet zeker, dat de Darmstadsche Vorst, den eersten steen van een nieuw verlichte Duitsche Loge gelegd heeft. Van alle kanten neemt de kracht der orde toe, en met eene snelheid, waar van in de Jaarboeken geen voorbeeld is. Wij moeten, voor 't minst de laatste niet zijn met het aansteken onzer lampen. Zou de kouheid van Reepmaker door zulke voorbeelden niet opgewekt kunnen worden? - Dan staat hij waarlyk niet op zijne plaats, naast eenen Jongeling, die zich meer en meer ontgloeit voor de grondbeginselen onzer broederschap, en zich boven zijnen rang (in de profane wereld) verheft, door, niet slechts in naam, maar ook in der daad Gr[oot] M[eeste]r te willen zyn.

In het Zuiden gaat alles naar wensch; en ik weet, dat daar zeer goede Maçons zijn, waarvan sommige ons waarlyk tot veel eer zullen strekken.

Wij zyn nog zonder antwoord van Reepmaker op het rekwest van dispensatie. Dit is nu toch bijzonder onachtzaam.

Opvallend in dit schrijven is allereerst het bewustzijn van een zekere verdeeldheid binnen de orde. Er beginnen posities te worden ingenomen. Er zijn lauwen - zoals de eerste man binnen het Hoofdbestuur, Reepmaker. Er zijn tegenstanders - zoals Van Hees, altijd wel goed voor een contramanoeuvre. Wat hier gaande is, lijkt veel op het werk in de wandelgangen der politiek; dáár ook wordt gelobbied, wordt adhesie gezocht voor een standpunt. Verder blijkt ook weer in deze brief het Kinkeriaans optimisme over de toekomst: "van alle kanten neemt de kracht der orde toe". En, typerend voor Kinker, daarbij blijft hij tekenen van een schitterende toekomst juist buiten de grenzen aantreffen. Hij refereert aan een nieuw vrijmetselaarsgebouw door vorst Christian van Hessen-Darmstadt opgericht. Een goed teken, want zoals bekend was de maçonnerie tot dan toe alleen gehuisvest in huurpanden, of hield zij haar bijeenkomsten in een voor die enkele avond besproken lokaal. Een gebouw dat 'openlijk' van de vrijmetselaars zelf was, betekende dat het tijdperk van de maçonnieke schuilkerken voorbij was. Misschien denkt Kinker in

dit verband óók nog aan iets anders; want in oktober 1817 hadden Frederik en Christian nog een andere band. Ik kom daarop terug.

Frederik zelf poseert in deze brief weer opnieuw als het zinnebeeld van een stralende toekomst. Hij is iemand, die niet alleen in naam grootmeester zou zijn maar ook "in der daad": hij zou de verdeeldheid opheffen en daarmee aan het oorspronkelijke doel van zijn te hulp geroepen zijn voldoen. Kinker had blijkbaar genoeg informatie om daarop te willen vertrouwen; mogelijk had hijzelf al contact gehad met Frederik. Frederik is de wegbereider voor het sterker wordende Licht; de nieuwe tijd is gekomen. Zijdelings wordt daaraan gerefereerd via de vermaning niet de laatste te zijn om de lampen te ontsteken: een verwijzing naar de parabel van de wijze en de dwaze maagden, van wie de laatstgenoemden niet genoeg olie voor hun lampen meegenomen hadden om de bruidegom bij zijn aankomst in de nacht te kunnen begeleiden; de bruidegom die zelf, hier, "ontgloeit" voor de grondbeginzelen van de broederschap. Het is niet moeilijk te raden wie op dit moment tot de dwaze maagden gerekend moeten worden.

Overigens: de meester van La Flamboyante is Jan Schouten, te Dordrecht, wiens relatie tot Kinker ik al vermeldde. - Een vereniging van althans de Delftse en Haagse loges kwam inderdaad tot stand. Op 13 februari 1818 schreef d'Yvoy van Mijndrecht als voorzitter van "de gecombineerde vergadering der Haagsche en Delftsche Loges" aan Frederik, dat naar aanleiding van "Fiat Lux" op 1 februari Silentium (Delft) en L'Union Royale, Eendracht Maakt Macht en L'Union Frédéric (Den Haag) zich tot zo'n vergadering geconstitueerd hadden⁴⁹¹.

Op 5 augustus bracht de commissie van correspondentie in de Amsterdamse gecombineerde vergadering rapport uit over de ontwikkelingen. Belangrijk is, dat zij voorstelde "Fiat Lux" in het Frans te vertalen "en aan den Broeder Walter te Luik af te zenden om die insgelijks aan de Zuidelijke Loges te doen toekomen". Men stemde hiermee in. Holtrop kreeg de opdracht de tekst te vertalen.

De ontvangst van "Fiat Lux" in het Noorden had al zoveel succes gehad dat Kinkers initiatief kennelijk uitgebreid kon worden tot de loges in de zuidelijke Nederlanden. Stap na stap wordt gezet, vooruitlopend op of parallel aan de ontwikkelingen op het punt van de éénmaking van de noordelijke en zuidelijke loges in één nationaal verband. Walter was een gelijkgezinde geest; wij zullen hem in 1817 en 1818 nog samen met Kinker in enkele bestuursorganen aantreffen. Hij was "een fanaticus tegen priesters en religieuzen"⁴⁹², inspecteur van de nieuwe Luikse universiteit (waarbij Kinker inmiddels aangesteld was; maar ook daarover later). In 1818 zou hij voor Kinker persoonlijk enkele zaken regelen⁴⁹³.

Maar het was tevens op deze vergadering, dat de drijvende kracht achter het initiatief, Kinker, de commissie van correspondentie verliet. De commissie zelf adviseerde een ander in zijn plaats te benoemen en wel Holtrop, aangezien Kinker als lid van La Charité (natuurlijk in verband met zijn benoeming te Luik) eerstdaags de gecombineerde vergadering zou moeten verlaten en geen lid van de commissie zou kunnen blijven. Hoewel Kinker - zonder meer in verband met zijn maçonnieke activiteiten - zijn vertrek naar Luik zeer lang zou uitstellen en nog wel de nodige keren in de gecombineerde vergadering zou verschijnen, leek op dat moment zijn

vertrek dus aanstaande. De vergadering stemde met het verzoek van de commissie in; en "wierd door den president naamdens de Vergadering den Broeder Kinker bedankt en hun hartelyk leedweesen betuigt dien verdienstelyke Broeder uit hun midden te zien vertrekken en hem geluk gewenst met zyne nieuwe wereldlyke bestemming en de hoope koesterende dat zyn Ed. ook elders tot nut der waare vry Metzelry zal nuttig zyn". Het klinkt een beetje neutraal. Misschien wist men dat Kinker nog niet werkelijk aan zijn vertrek toe was. Hoe dat ook zij, vanaf dat moment schijnt de vaart uit de commissie van correspondentie⁴⁹⁴. De Franse vertaling van "Fiat Lux" bijvoorbeeld is er pas een half jaar later. Voorzover zich er in dit verband ontwikkelingen voordoen en Kinker van zijn belangstelling blijf blijft geven, zal ik hiervan melding maken in het chronologisch overzicht van de gebeurtenissen vanaf begin 1817, waarbij Kinker als lid van het hoofdbestuur betrokken was en waar nog niet over gesproken is. Op dit ogenblik wil ik nog slechts de aandacht vestigen op het feit, dat er in Amsterdam zelf toch hier en daar wel enige twijfel schijnt geheerst te hebben, terzake van het nut van "Fiat Lux": op 20 augustus werd in La Charité - juist La Charité - een lijst van vragen besproken. Die vragen beoogden een soort verduidelijking te krijgen van de in "Fiat Lux" gehanteerde grote begrippen en doelstellingen. Het schijnt dat dit stuk echter opzettelijk niet verder verspreid werd⁴⁹⁵.

Hoever stond het inmiddels op officieel niveau met het streven Noord en Zuid te verenigen? Oktober 1816 had Falck als eerste taak aangegeven: onderhandelen met de zuidelijke loges (die nu binnen het Rijk waren gekomen) om zo een groot maçonniek lichaam onder één grootmeester te scheppen. Om tot de nodige overeenstemming met het Zuiden te komen, ook op het punt van revisie der wetten, zou er een commissie gecreëerd moeten worden, voor de ene helft uit noordelijken, voor de andere helft uit zuidelijken bestaande. Aan de grootmeester werd de keuze van de noordelijke leden overgelaten.

Gemakkelijker gezegd dan gedaan. Die vereniging leek op het oog een wenselijke zaak en zou te gemakkelijker moeten kunnen verlopen daar zij een uitdrukkelijke wens was van Willem I, en een van zijn zoons, Frederik, om die reden als grootmeester geïnstalleerd was. Maar in het Zuiden werkte men in verschillende riten en had men een voorkeur voor diverse *hoge*-gradenstelsels; terwijl in het Noorden een bepaalde groep, van verlichte signatuur, een duidelijke voorkeur vertoonde voor het driegradenstelsel der blauwe vrijmetselarij (ook in het Noorden moest trouwens in deze zaak nog van alles opgelost worden: de reïntegratie van de blauwe en rode vrijmetselarij was daar nog geen feit. Frederik was weliswaar geïnstalleerd als grootmeester der gewóne vrijmetselarij, maar het hoofdkapittel was nog steeds op reces). Daarbij kwam een andere zaak. De loges in het Zuiden waren veelal Franstalig. Zij waren voorheen onderhorig geweest aan de Franse grootmacht en belangrijke figuren, juist bij de Brusselse loges die een centrale positie hadden, waren Fransen: mensen, die in de dagen van de revolutie of de Napoleontische periode gewichtige posten in Frankrijk bezet hadden en wegens hun opvattingen door het nieuwe Bourbonbewind verbannen waren. In deze kringen was "la patrie" in

het geheel niet identiek met een Nederland onder een Oranjevorst. Zich te uniëren met een Nederlands Groot-oosten scheen evenmin een wenselijke zaak.

Ongeacht het feit dat Frederiks optreden veroorzaakte (zoals ik al eerder beschreef) dat tenminste drie loges - in Gent, Oostende en Luxemburg - om ratificatie van hun constitutie vroegen, waren de overige van de 27 zuidelijke loges lang zover niet. Integendeel. Ik wil hier niet op alle ontwikkelingen in het Zuiden ingaan; anders ontwikkelt zich deze paragraaf tezeer in de richting van een geschiedenis van de vrijmetselarij zelf, in deze decennia. In 1814 had men daar gepoogd een "Grande Loge de Belgique" voor de Schotse graden op te richten, hetgeen mislukt was⁴⁹⁶. De eerste voelhorens uit het Noorden schijnen uitgestoken te zijn door J. Hulst die op 3 december 1816 vanuit Brussel aan Falck schreef⁴⁹⁷, dat hij contact had gekregen (op persoonlijke basis) met Honnorez, de voorzittend meester van de Brusselse loge l'Espérance, en later ook met anderen zoals Walter; men zou ten gevolge daarvan de Brusselse loges bijeenroepen (althans hun afgevaardigden), om over de vereniging te spreken en om eventueel een deputatie van drie broeders te benoemen ter verdere onderhandeling. Nu was Hulst wel wat te optimistisch in zijn verwachtingen; want de Brusselse samenkomsten leidden tot een belangrijker bijeenkomst op 1 februari 1817, eveneens te Brussel, van de meeste zuidelijke loges, waarop het merendeel van deze zich uitsprak ten gunste van een eigen zuidelijke grootmacht. Over de vorm daarvan kon men echter niet tot overeenstemming komen. Er ontwikkelden zich nu warrige toestanden, waarbij de tijd duidelijk in het voordeel van het Noorden werkte: sommige loges gaven te kennen dat zij zich onder het noordelijk Groot Oosten zouden scharen, andere stuurden geen vertegenwoordigers meer naar het overleg. Men besloot tot een definitieve bijeenkomst, weer te Brussel, voor de 15e mei 1817, onder meer om een grootmeester te kiezen. Een fatale datum volgens de noordelijke voorstanders van de vereniging (zoals Kinker en Falck). Prins Frederik, c.q. het hoofdbestuur, onderkende de situatie. Op de Grote Loge van 25 mei deed hijzelf verslag van de ontwikkelingen op dat moment. Ik citeer uit het gedrukt verslag:

Ofschoon waarschijnlijk niet alle Loges der Zuidelijke Provinciën tot dat einde [een eigen organisatie en grootmeester] zouden togetreden zijn, was het evenwel van veel belang, deze poging niet uit het oog te verliezen, en niet geheel aan zich zelve over te laten. Nadat wij dus nog meer inlichtingen ingewonnen en met verscheidene Broeders uit de Zuidelijk Loges daaromtrent onderhandeld hadden, (bij welke onderhandelingen vooral de zeer verlichte Broeder KINKER, 2e Groot Opziener, met zeer veel ijver en tot zeer veel nut, behulpzaam is geweest), besloten wij, eene circulaire [brief] aan alle Loges in de Zuidelijke Provinciën te zenden, ingerigt op de wijze, die wij wisten, dat het zekerste deze Loges zoude aanmoedigen om tot ons toetreden. [...]

Die brief is de 6e mei gedateerd. In de weken daarvóór moet Kinker dus een grote rol gespeeld hebben en met vele zuidelijken gesproken. Helaas heb ik hier geen spoor van kunnen vinden; maar een dergelijke speurtocht wordt bemoeilijkt door het feit dat onbekend is met wie hij dan wel in discussie geweest is en door de on-

toegankelijkheid van de maçonnieke archieven in België waar zulk soort gegevens wellicht nog te vinden zouden kunnen zijn. Zijn aanwezigheid in Brussel (of waar ook in het Zuiden) wordt trouwens bevestigd door zijn afwezigheid elders tussen 1 april en 12 mei. Uit mijn chronologisch systeem op 'het leven' van Kinker blijkt dat hij elke week één tot vijf keer verschijnt in de diverse genootschappen en maatschappijen waar hij lid van was. In de genoemde periode is dat niet het geval. Evenmin voert hij in die weken vanuit Amsterdam correspondentie.

Frederiks brief aan de zuidelijke loges, "ingerigt op de wijze, die wij *wisten*, dat het zekerste deze Loges zoude aanmoedigen", moet dus mede zijn vorm gekregen hebben op basis van de door Kinker verstrekte informatie. De toon was vriendelijk en uitnodigend en liet niets blijken van eventuele politieke druk van de zijde der regering. Na aanhaling van het besluit⁴⁹⁸ genomen bij zijn installatie, om de zuidelijke loges uit te nodigen tot een vereniging met het Noorden en een commissie met paritaire vertegenwoordiging te vormen om een gezamenlijk wetboek op te stellen, vervolgt hij:

J'ai tardé à vous faire [...] une communication officielle, parce que j'ai cru ne devoir entraver, en aucune manière, la marche des travaux maçonniques, et l'exécution des projets conçus pour déterminer les rapports des [...] Loges méridionales entr'elles. Mais venant d'être informé que plusieurs des Vénérables et des Frères les plus zélés et les plus éclairés de ces Loges coopéraient volontiers à l'accomplissement des vœux émis par la Grande Loge de la Haye, je m'adresse à vous avec d'autant plus de confiance, afin de vous engager à délibérer sur l'utilité et la convenance qu'il y aurait à former, pour les Ateliers méridionaux et septentrionaux, un centre unique et commun, organisé toutefois de manière que les deux sections ou Orient provinciaux seraient, l'un à l'égard de l'autre, sur le pied de l'égalité et de l'indépendance la plus parfaite.

Voilà [...] l'intéressante question qui vous est aujourd'hui soumise, ainsi qu'aux autres Loges de ces Provinces. Veuillez [...] écouter l'inspiration de cet esprit cosmopolite, de ces idées vraiment libérales, de ces sentiments fraternels, qui en ont été, de tous tems, les caractères distinctifs. De mon côté, pour accomplir la tâche qui m'a été confiée, j'agirai d'après les réponses, qui me feront connaître le résultat de votre examen.

Opvallend in dit schrijven, geredigeerd in "esprit cosmopolite" (!), is dat al op voorhand gekozen schijnt voor een bepaalde bestuurlijke vormgeving, te weten een "centre commun" (de grootmeester) en daarnaast, onafhankelijk van elkaar, "deux sections ou Orient provinciaux". Twee provinciale grootmachten dus, toch met elkaar verbonden, via een gemeenschappelijk centrum. Deze oplossing lijkt op wat Kinker in zijn eerder geciteerde brief aan Falck van 13 november 1816 ten aanzien van deze materie suggereerde:

Misschien zou het oprigten van twee of meer provinciale Oostens in het Zuiden, of gecombineerde vergaderingen, zoo wel in het Zuiden als in het Noorden, daartoe den grond kunnen leggen.

De gevolgen van deze brief waren zeer bevredigend. Op de Brusselse vergadering van de 15e mei verschenen slechts afgevaardigden van acht zuidelijke loges, terwijl Frederik van andere loges antwoorden kreeg die positief waren ten aanzien van het door hem voorgestelde. Tevreden schreef hij 20 mei aan Reepmaker, vanuit zijn kasteel te Laken bij Brussel:

Hier begint zich alles te schikken op de wijze als Broeder Kinker het ons gezegd heeft, en ik hoop U mondeling nog meer te kunnen zeggen als ik tot nu toe weet.⁴⁹⁹

Hier blijkt duidelijk, dat Kinker en prins Frederik mondeling contact gehad hadden om de hele ontwikkeling te bespreken.

Op de noordelijke Grote Loge van de 25e mei was Frederiks verslag over de contacten Noord-Zuid dan ook in majeur gestemd. In afwachting van verdere uitslag der onderhandelingen stuurde hij de vergadering op reces. De oppositie van voorheen liet toch nog even blijken dat zij een waakzaam oog hield op de plannen van hoofdbestuur en prins: de loge De Eendracht - die van Van Hees! - liet een schrijven behandelen, waarin gestipuleerd werd dat de commissie ter revisie der wetten alle voorstellen tot wijziging op vóórhand aan de loges moest toesturen. Kennelijk lag hieraan de vrees ten grondslag voor voldongen feiten gesteld te worden. Niemand was overigens tegen dit voorstel. Tegelijk werd vastgesteld - daarover bestond onzekerheid - dat de grootmeester niet zoals voorheen elk jaar gekozen moest worden, maar dat prins Frederik ad vitam benoemd was. Dat er wel degelijk diplomatie gebruikt moest worden en gevoeligheden ontzien moesten worden, blijkt uit een brief van Frederik van 3 juni uit Laken aan zijn gedeputeerd grootmeester, Reepmaker. Duidelijk is dat deze én Kinker om die reden het aan de loges toe te sturen gedrukte verslag van de vergadering met aandacht moesten behandelen:

ik haaste U ten spoedigsten Uwen gisteren by my ontvangenen brief te antwoorden, en het verslag terug te zenden. Het is my zeer aangenaam geweest, de verbeteringen te zien welke U in het zelve met den Broeder Kinker hebt gemaakt; want daar het gedrukt voor ogen der Broeders moet verschijnen, zoo is het dubbeld nodig of raadzaam, daar de zaken de zelve blyven en maar beter gezegd worden. Van Broeder Kinker zyne aanstelling als hoogleeraar te Gend heb ik nog hoege-naamd niets gehoord, het zoude my ook leed doen dat wy hem uit onze buurt zouden verliezen.⁵⁰⁰

Op die aanstelling - te Gent??? - kom ik zo terug. Maar uit Frederiks opmerkingen is langzamerhand wel duidelijk, dat Kinker in het hoofdbestuur een bijzonder actieve rol had.

Ongeveer uit die tijd moet dateren een nog niet genoemde maçonnieke redevoering van Kinker, later gepubliceerd onder de titel *Redevoering over het wereldburgerschap, toegepast op het vooruitzicht eener vereeniging van de loges in de zuidelijke*

provinciën met die der noordelijke⁵⁰¹.

Het is een zeer lange rede. Over de vereniging tussen Noord en Zuid zelf spreekt Kinker nauwelijks. Het is hem eerder te doen om de wereldburgerlijke staat, die hij door die stap naderbij gebracht ziet. Hij begint met te verwijzen naar die alinea in de brief van prins Frederik van de 6e mei 1817, waarin deze oproept gehoor te geven aan de "esprit cosmopolitique". Hij noemt deze brief de "derden grooten stap die [Frederik] deed naar het outer der menschheid ter vervulling van de belangrijke taak, hem door uw afgevaardigden en vertegenwoordigers der voorlaatste groote loge opgedragen". Kinker beschouwde deze stap blijkbaar als iets, wat op langere termijn de hele mensheid ten goede zou komen. Dat geeft hem de gelegenheid uit te leggen, wat die wereldburgerlijke geest is aan wie de jeugdige grootmeester zich toegewijd had (men ziet, hoe in deze optiek de grootmeester kennelijk geheel met de idealen van de groep-Kinker vertrouwd was, en vandaaruit handelde). Kinkers idealen werden al eerder behandeld. Maar het kan geen kwaad, na alle voorafgaande en nog volgende maçonnieke details en bestuursproblemen, nog eens een enkele alinea te citeren, ter herinnering aan het doel waarmee Kinker de vrijmetselarij binnengegaan was. Zo zegt hij:

Nog meer dan het ijzer het ijzer slijpt wordt de menschelijke geest door de wrijving van denkbeelden en volksmeeningen beschaafd en verhelderd. De vooroordeelen zelfs verliezen hunnen nadeeligen invloed, wanneer zij met elkander in aanraking gebracht worden. Hoe meer men in alle hoeken der aarde de vruchten van vlijt en naarstigheid en kennis, hoe meer men zelfs de onderscheidene rechten en eigendommen, ja alles waaraan zich het onmiddellijkste eigenbelang hecht als dienstbaar aan het algemeen belang zal leeren beschouwen, hoe meer men ook overtuigd zal worden, dat wederkeerige beschouwing, onderlinge verwaarborging als het ware van elks afzonderlijke en individueële belangen het bezit en genot verdubbelt.

Wil men deze allereenvoudigste waarheid, welke alleen en op zich zelve genoegzaam is om den wereldburgerlijken geest voor het bekrompenste verstand aannemelijk te maken, wijsbegeerte noemen, wij zullen het niet ontkennen, maar er slechts bij aanmerken, dat alle eerste gronden voor de verhevenste bespiegelingen van den menschelijken geest, over Waarheid, Deugd en Schoonheid, even zulke eenvoudige waarheden zijn.

En, na een passage over de stelling dat moraal moet voortvloeien uit het gemoed en niet gebaseerd moet zijn op wezensvreemde wetgeving, spreekt Kinker (wat hij zelden doet) over Christus:

Hij die vóór achttien eeuwen in de wereld kwam om den verbasterden godsdienst der rede, zooveel zijne eeuw dit toeliet, in zijn oorspronkelijken luister te herstellen, schreef geene andere deugd voor, dan de liefderijke vereering van een vaderlijken God in de algemeene broederliefde. Hij, de wereldburger bij uitnemendheid, wenschte deze doodeenvoudige leer onder alle volkeren der aarde verbreid te zien, en zijn geliefdste navolger [de apostel Johannes], dien wij als den patroon onzer orde vereeren, roept ons van onder alle leenspreukige symbolen waarmede onze

tempels versierd zijn geen andere taal toe.

Zijn wereldburgerschap was een rijk van den eeuwigen vrede aller volkeren. Hij kende geen ander vaderland dan het vaderland der menschheid in geen elkander beoorlogende afdeelingen verdeeld, maar allen verbroederd door deze eenvoudige zedeleer.

Van de komende wereldstaat, van een verlichte staat- en menskunde ziet hij nu overal de tekenen verschijnen. Napoleons heerschappij is voorbij; het is nu het tijdperk van het heilig verbond der mogendheden (de Heilige Alliantie), aangevoerd door tsaar Alexander. Ook binnen de maçonnerie valt het waar te nemen:

Is het waar dat reeds eenige verlichte loges in het Noorden van Europa de negentiende eeuw de eeuw der Vrijmetselaren genoemd hebben? En mogen wij er in die onderstelling bijvoegen, dat deze benaming geen voorbarige vrome wensch opgesloten is? Zou ná het 2 × 9tal ^[502] jaren van die eeuw een nog betere vereeniging van Groot-Oostens dan die welke op het congres te Wilhelmsbad bedoeld werd beproefd, en zal die poging met een gelukkig gevolg bekroond worden?

Deze laatste uitspraak, of vraag, is interessant. Kinker ziet in de vereeniging van noordelijke en zuidelijke loges in Nederland een parallel met het congres van Wilhelmsbad, met mogelijk nog groter gevolgen. Wilhelmsbad heeft hij meer genoemd. Bij het Convent van Wilhelmsbad (1782) werd door de afgevaardigden uit diverse landen een aantal zaken gesaneerd: allerlei legenden (zoals in de hoge graden gebruikt) werden naar het rijk der fabelen verwezen, het directe verband tussen Tempeliers en vrijmetselaars onaantoonbaar verklaard en zo voorts. Men poogde het wezen der vrijmetselarij te bepalen: "Zweck der Freimaurerei sei allgemeine Menschen- und vorzügliche Bruderliebe, Wohltätigkeit, Aufklärung und Duldung"⁵⁰³. Dat van de in Wilhelmsbad beoogde hervorming niet al te veel terecht kwam is hier niet relevant. Duidelijk wordt, dat Kinker hoopte via hervorming en de vereeniging van Noord en Zuid een zó ideale organisatie van de vrijmetselarij in het Koninkrijk te scheppen, dat dit een Europese kettingreactie zou veroorzaken. Het voorbeeld van Nederland zou de andere broedergemeenschappen in het buitenland kunnen reformeren; en daar zou weer een uitstraling van uitgaan op de staten. Geen kleine verwachtingen. In zijn volgende opmerkingen kijkt hij dan ook al meteen over de grenzen, omdat hij in Duitsland een dergelijke ontwikkeling meende te bespeuren:

Zullen de verlichtsten onder de leeraars van de onderscheidene kerkelijke genootschappen er niet door genoopt worden om, evenals in Hamburg en Bremen, niet deel te nemen aan de algemeene godsvereering welke in onze Tempels verkondigd wordt?

Tot zover mijn samenvatting. De lezer zal waarschijnlijk delen in mijn verbazing over dit verlichtingsoptimisme, voor de zoveelste keer tentoongespreid. Maar tegelijk is het onmogelijk niet een diep respect te voelen voor een man, die op de plaats waar hij stond, toch een enorme werkkraft (en op dat punt laat dit boek

slechts enkele aspecten daarvan zien) kon opbrengen, om dit soort idealen, voorzover het aan *hem* lag, gestalte te geven.

Op dit punt gekomen, is het noodzakelijk iets te zeggen over Kinkers aanvaarden van een professoraat in Luik, in 1817. Ik citeerde reeds het schrijven van 3 juni 1817 van prins Frederik aan Reepmaker waarin Frederik opmerkte dat hij nog hoegenaamd niets gehoord had van een benoeming van Kinker te Gent; en dat het hem leed zou doen, als hun maçonnieke groep Kinker daardoor zou moeten verliezen.

Het kan zijn, dat de prins hier Gent met Luik verwart. Kinker is nog nooit met de leerstoel-Nederlands te Gent in verband gebracht. Anderzijds was de discussie in begin 1817 nog gaande over wie de leerstoelen-Nederlands aan de nieuwe of herstelde zuidelijke universiteiten (te Gent, Luik en Leuven) zouden moeten bezetten. Het kan zijn dat Kinker ooit voor Gent bestemd was⁵⁰⁴. Uiteindelijk zou J.M. Schrant naar Gent, A. Ten Broeke Hoekstra naar Leuven, en Kinker naar Luik gaan. Kinkers naam duikt al begin 1817 op, toen L. de Geer uit Brussel aan Kemper (deze laatste adviseerde het ministerie over de benoemingen) schreef, op 22 februari:

Ik schreef u ook over aanstaande Professoren voor het Hollandsch. Nog is mij in dat vak opgegeven de Hr. *Kinker* te Amsterdam.⁵⁰⁵

Ik weet niet hoe de gedachtengang zich hierna ontwikkelde. Maar het resultaat was in ieder geval, dat op 23 juni de hoogstverantwoordelijke in deze zaak, Ocker Repelaer van Driel (commissaris-generaal van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen), aan de koning schreef:

Voor de Hollandsche taal- en letterkunde hebben de Heeren Schrant en Kinker groote verdiensten [...]. De Hr. Kinker belijdt de R.C. Godsdienst niet [een van de desiderata voor een benoeming in het zuiden] gelijk alle overige thans voorgedragen personen. Doch het zoude bezwaarlijk zijn voor de leerstoelen der Hollandsche letterkunde alleen personen van die gezindheid te vinden.⁵⁰⁶

En hij voegde een concept-Koninklijk Besluit bij, waarin de benoemingen geformuleerd werden; die dan op 1 oktober zouden ingaan. Op 24 juni werd dat KB uitgevaardigd. Op 5 juli stuurde Den Haag aan Kinker bevestiging van zijn benoeming waarop Kinker op 11 juli antwoordde:

Heden ontvang ik UwHoogEdelGestrenger aanschrijving [...] mij kennis gevende van myne benoeming en aanstelling tot Hoogleeraar aan de Hooge School te Luik, in de faculteit der Wysbegeerte en Letteren [...]. Deze benoeming en aanstelling dankbaar aannemende, en gevoelig voor de eer mij daardoor aangedaan, haast ik mij [U] van de ontvangst dezer aanschrijving kennis te geven.⁵⁰⁷

Uit dat antwoord valt weinig op te maken. Maar desondanks is er een probleem. Het KB is van 24 juni 1817. Van diezelfde datum is Kinkers "Fiat Lux", dat de

noordelijke loges opriep tot nauwere vereniging. De vraag rijst onmiddellijk: komen bepaalde belangen hier niet met elkaar in botsing? Kinker was op dit moment, uit volle overtuiging en met inzet van al zijn kracht, bezig bepaalde veranderingen binnen de orde te bewerkstelligen. Hij had daartoe een uitnemende uitgangspositie door zijn functie binnen het hoofdbestuur, en door zijn contact met prins Frederik. In de voorgaande maanden was hij in het Zuiden doende geweest als informeel onderhandelaar de vereniging tussen de noordelijke en zuidelijke loges dichterbij te brengen. Zoals wij zagen, was dit voor hem een zaak die bij welslagen weidse perspectieven opende op nog groter mogelijkheden. En, zoals we nog zullen zien, Kinker zou ook nog zijn hand tonen bij nog verdergaande hervormingen van de orde.

Waarom zou Kinker, op het moment waarop hij in het stormcentrum zat van al deze veranderingen, een professoraat accepteren in een Franstalige stad in een gewest dat bijzonder weinig affiniteit bezat tot al wat 'Hollands' was (het oude prinsbisdom Luik had ook vroeger nooit tot de zuidelijke Nederlanden behoord)? Een van de gevolgen zou immers onvermijdelijk moeten zijn, dat hij zijn positie in het hoofdbestuur van de noordelijke loges zou moeten opgeven. Van zijn leidende rol in andere genootschappen, zoals de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen, van zijn arbeid in het (Amsterdamse) Koninklijk Instituut van Wetenschappen en van wat al niet zou hij simpelweg afstand moeten doen. Kortom, voor iemand als Kinker, in het Noorden alom geacht om zijn wetenschappelijke prestaties, geducht (soms) om zijn overtuigingen, moest een ambt in Luik toch veel op ballingschap lijken.

Ook het financiële kon geen reden zijn. Kinker en zijn vrouw waren in goeden doen; zij zouden van hun beleggingen hebben kunnen leven⁵⁰⁸.

Zonder meer achtergrondinformatie is het moeilijk waarde te hechten aan hetgeen de man die in 1861 de leerstoel Neerlandistiek in Luik zou gaan bezetten, Auguste Jean Stecher, over zijn voorganger opmerkte:

Sa nomination de Professeur de philos. & de littérature néerlandaise à l'Université de Liège, fut un exil honorable - On voulait l'éloigner d'Amsterdam - L'enseignement, sa vraie vocation de ce penseur profond -. Que ne l'a-t-on placé à Gand, où il eût agi sur la vieille littérature! Liège l'aima pour sa franchise; Gand l'eût bafoué, comme elle fit du prêtre catholique Schrant, trop tolérant!⁵⁰⁹

Volgens Stecher zou men in Amsterdam Kinker dus liever kwijt dan rijk zijn geweest. Het is echter moeilijk voorstelbaar, dat Kinker zo'n indruk op 'de politiek' maakte, dat men hem graag uit Holland zag vertrekken.

Heel misschien doelde Stecher op iets anders. In 1815 werd er ook in Amsterdam een leerstoel voor de Nederlandse letterkunde opgericht. In 1816 werd daarop benoemd: Johannes Pieter van Cappelle, een tamelijk onbelangrijke figuur; dit, omdat men geen al te zeer geprononceerde en conflicten veroorzakende mensen zoals Bilderdijk op die plaats wenste⁵¹⁰. Maar het schijnt - ik heb die kwestie verder niet uitgezocht - dat sommigen graag Kinker op die plaats gezien hadden. Want Kinker zelf schreef later, op 19 juni 1820, aan Fabius, naar aanleiding van het feit dat hun

beider vriend Cras Kinker over deze vacature gepolst had:

Ook ik hield veel van Cras en vergaf hem gaarne dat hij zwak was. Dat hij mij wilde verzoeken om den post te bekleeden, waarin thans de doodmagere Van Capelle geplaatst is, die hij voorthielp terwijl hij mij scheen te willen begunstigen, heb ik sedert lang vergeten. Het kwaad, dat hij mij deed was gering: want ik verzette geen been, om bij Hooft en de andere kurateuren, of bij de Amsterdamsche burgervaders gelijk hij mij ried, het allerminste voordeel te vragen.⁵¹¹

Het zou kunnen zijn, dat de Luikse leerstoel, in de gedachtengang van sommigen, een compensatie was. Het lijkt mij echter onwaarschijnlijk.

Er waren meer mensen die zich over Kinkers acceptatie verbaasden. Zoals Falck. Hij schreef op 14 juli 1817 aan Fabius:

Wat ziet Kinker toch voor heil in dat professoraat te Luik? Enfin, als hij maar te vreden is, mij is het wel. Dat is een magtige verhuizing voor den Herkauer.⁵¹²

Het merkwaardige is, dat blijkens een latere opmerking van Kinker, deze gedacht schijnt te hebben dat Falck wel degelijk bedoelingen gehad zou hebben met zijn Luikse benoeming. Deze opmerking impliceert dat Falck vanaf het begin - niet zozeer omdat hij het KB contrasigneerde, noch omdat Falck zelf vanaf 19 maart 1818 minister van onderwijs zou worden - Kinker in het Zuiden een bepaalde rol had willen zien spelen. Wanhopig over de tegenwerking van Waalse en katholieke zijde, schreef deze namelijk in een opwelling op 22 juli 1823 aan Fabius:

Wanneer Falck duidelijk had ingezien, dat het beter ware myne beste leerlingen niet te bevoorstellen; en dat het staatkundiger ware dat ik mij niet zoo veel moeite gave om hier de landtaal te doen wortelen; waarom heeft hij mij dan in den aanvang het tegendeel doen blijken? Waarom heeft hij mij niet gezegd: "Ik zend u daar; maar ik kan U niet onder-steunen; Ik zend u daar *voor de leus*; maar laat dat loopen zoo als het kan;" waarom dan niet liever gezegd: "Gij moet U den tegenstand laten welgevallen, en doen zoo als daar het meeste gevalt?" Dit ware mij gemakkelijker geweest.⁵¹³

Natuurlijk blijft het mogelijk er van uit te gaan dat Kinker, heel simpel, grág Nederlands, zelfs te Luik, wilde gaan doceren; en dat hij het professoraat als een soort erkenning van zijn arbeid in het verleden beschouwde. Maar er zijn wellicht nog twee andere redenen, waarom hij deze post accepteerde.

Ten eerste: hij werd benoemd in de faculteit van de *wijsbegeerte* en letteren. Die formule werd ook in zijn benoemingsbrief gebezigd. Nu blijkt uit zijn correspondentie tijdens zijn verblijf in Luik, dat hij zich naar buiten toe ook als zodanig presenteerde; terwijl hij zich er tevens vaak over beklagde, dat hij had gehoopt véél meer aan filosofie-onderricht te kunnen doen dan feitelijk het geval was⁵¹⁴. In werkelijkheid lukte het hem wel eens, om zijn geliefde kritische wijsbegeerte aan de man te brengen. Zo bestaat nog zijn manuscript van een cursus "Aperçu détaillé de

la philosophie critique", die hij in Luik gaf in plaats van een andere cursus over de grammatica generalis⁵¹⁵. Zou Kinker in missionaire ijver niet gehoopt hebben zijn wijsbegeerte op deze plek te kunnen propageren, te kunnen doen uitstralen over het gehele Zuiden?

Ten tweede: zou hij niet gedacht kunnen hebben, dat dit zeer goed zou kunnen samengaan met de weg die hij de vrijmetselarij graag zou willen laten afleggen - juist in het Zuiden? Zoals vlak hiervoor beschreven, was hij het die in het voorjaar van 1817 met vele broeders in het Zuiden contacten legde over de vereniging met het Noorden. Kinker had al contacten in het Zuiden, gezien zijn activiteit om daar een afdeling van de Hollandsche Maatschappij op te richten. Wanneer het Koninklijk Instituut leden uit het Zuiden wil benoemen, wordt (dat wordt in dit boek niet verder besproken) Kinker daarin gemengd. In het vervolg van 1817 is het binnen de vrijmetselarij ook weer Kinker die plaats neemt in een commissie die de versmelting Noord-Zuid moet bespreken, en die te Brussel bijeenkomt. Kortom, Kinker was beetje bij beetje een 'België'-specialist. Zou hij niet hebben kunnen denken, dat juist hij goed werk zou kunnen doen in het Zuiden, juist mede ten bate van de vrijmetselarij? Zijn ideeën ten aanzien van de maçonnerie werden geïnspireerd vanuit zijn wijsgerig-maatschappelijke opvattingen; en zijn leerstoel zou er een zijn in de faculteit der wijsbegeerte en letteren. Lag hier geen belofte in ten aanzien van het vele goede dat hij zou kunnen verrichten? Trouwens, de Luikse loge, La Parfaite Intelligence, had op 17 april al een brief aan Frederik gestuurd, waarin zij zich vóór aansluiting bij het Noorden uitgesproken had⁵¹⁶: in Luik heerste kenne-lijk de goede geest...

Wat er van dit alles ook zij, de gebeurtenissen binnen de orde volgden elkaar nu in snel tempo op, en Kinker zou daarbij een belangrijke rol spelen.

In het Zuiden was men opnieuw bijeengekomen op 24 juni, en men had, ondanks protesten van de onder de 'Aloude en aangenomen Schotse Ritus' (voortaan te noemen: Schotse ritus) werkende loges, besloten Frederik als grootmeester te verkiezen⁵¹⁷. Men vormde een voorlopig eerste centraal bestuur, met Honnorez als president, terwijl andere belangrijke functies ingenomen werden door Van der Elst, Claude, en A. de Wargny, als secretaris. Deze laatste zal geen onbelangrijke figuur blijken, vooral omdat hij eigener beweging in zijn veeldelige *Annales chronologiques, littéraires et historiques de la Maçonnerie des Pays-Bas* een groot aantal documenten zou afdrukken - tot ons geluk - die met de ontwikkelingen in de vrijmetselarij in deze jaren te maken hadden. Daarbij waren er, die veel te vroeg en te ontijdig gepubliceerd werden; zodat hij de grootmeester niet zelden in verlegenheid bracht. Frederik toont zich in zijn correspondentie ongerust over wat De Wargny - die door zijn bestuurlijke positie in het Zuiden van veel op de hoogte was - nú weer gepubliceerd had. Op een gegeven moment noemt hij, in een schrijven aan Vreedenburch, De Wargny: niet zozeer een slecht als wel een zot en dwaas mens. Hij vraagt Vreedenburch De Wargny met niet té veel zaken bekend te maken⁵¹⁸. De Wargny zal een vurig voorstander blijken te zijn van wat Kinker en de zijnen beoogden. Maar daarbij betoonde hij zich veelal pauselijker dan de paus;

't was kennelijk nogal een heethoofd.

De opening door het Zuiden gemaakt, noodzaakte nu de grootmeester te bezien wat er het beste gedaan kon worden. Kinker blijkt zo langzamerhand zijn belangrijkste raadsman geworden te zijn. Want op 9 augustus schreef Frederik aan zijn persoonlijke vertegenwoordiger, Falck:

Ik gebruik dit oogenblik van rust om U over twee maçonnieque voorwerpen te onderhouden. Eergisteren te Welgelegen zijnde, heb ik aldaar den Broeder Kincker gesproken, welke tot dat einde van Amsterdam daarhenen gekomen was. Wij hebben van den staat onzer zaken in de zuidelijke provincien gesproken, en van het binnen kort bijeen roepen der commissie welke de wetten zoude herzien en regelen. Hij heeft mij gezegd dat het hem zeer moeilijk zijn zoude, in deze maand of wel in het begin van September na Brussel te komen, om dat hij door U aangeschreven was om den eersten van October te Luik te zijn, om zijne collegien te beginnen, en dat hij voor dien tijd zijne schikkingen van verhuizing zijnes huisgezins uit Amsterdam moest maken, en zich ook nog een weinig voor zijn te geven onderwijs moet voorbereiden. Ik wilde hem niet los laten, en drong zeer daarop dat hij van die commissie zijn zoude, om dat hij bijkans onontbeerlijk daarbij is. Toen heeft hij mij te kennen gegeven, dat zoo hij bij voorbeeld eerst met den eersten November zijn onderwijs te Luik begonnen kon, en de studenten aldaar zoo lang hunnen ijver om het Nederduitsch te bestudeeren zouden bedwingen kunnen; hij in September zoude te Brussel bij de commissie tegenwoordig zijn kunnen. Hem hieromtrent geen beslissend antwoord kunnende geven daar ik niet de uitgang Uwer laatste onderreding met den Broeder Valter wist; zoo ben ik met hem overeengekomen, dat ik Uwe hier over zoude schrijven, om te horen of hij niet zoude hoeven zoo vroeg te Luik te zijn, en wanneer de commissie het geschikt zoude kunnen bij een komen. Ik heb hem tevens verzocht zelve U ook nog te schrijven, en U tevens de opgave eeniger punten toe [te] zenden, welke hij meende dat een onderwerp van deliberation der commissie zoude kunnen zijn; uit dit alles zal U mogelijk met den Broeder Valter tot eene beslissing kunnen komen. Kinker meent ook dat Honorez in de commissies niet schadelijk kan wezen, maar door zijn invloed eerder nuttig. De Broeder Yvoij heeft zich nog niet kunnen decideeren, of hij van de commissie zal kunnen wezen, daar dit van het oogenblik der bijeenroeping en de waarschijnlijke tijd dat het duren zal, afhangt; hij wenscht zeer van te kunnen komen maar weet nog niet hoe het met zijne prophane ambtsplichten als kamerheer en lid van den hogen raad van Adel zal vereenigen. Mij dunkt dat het zeer wezenlijk is dat de Broeder Kinker, van de commissie is, zoo wel wegens zijn schitterend licht als wegen zijn invloed; en ik wensch daarom ook zeer dat er eene mogelijkheid was dit te schikken; en verzoek U derhalve op het aangelegenste [t]e trachten de zaken zoo te leiden dat hij mede daarvan zijn kan.⁵¹⁹

Nu was het niet Falck geweest maar Repelaer, die bij de benoeming opdracht gegeven had op 1 oktober in Luik met het onderwijs te beginnen. Dat is op zichzelf genomen niet interessant; wél, dat zowel bij Kinker als Frederik de mening heerste, dat Falck op de een of andere wijze de gang van zaken rond de benoeming geregeld had, en die ook verder kon regelen; en wel zó, dat daarvan - in alle eer en deugd

overigens - profijt getrokken kon worden ter zake van voor de orde hoogst urgente kwesties. Het versterkt de indruk dat Kinkers benoeming mede gedaan was met het oog op het belang van zijn aanwezigheid, in meer opzichten, in het Zuiden. Van veel meer belang is te constateren, dat Kinker voor de prins "onentbeerlijk" geworden was. Het zijn de prins en Kinker, die de lijn van handelen bepalen. Falck begint duidelijk slechts een figuur op de achtergrond te worden. Kinkers meningen zijn van gewicht geworden: wat hij denkt van bepaalde personen is van belang. Het leek ondenkbaar dat hij niet (mede) de gang van zaken in die cruciale commissie die de toekomst van de vereniging van Noord en Zuid in handen had, zou bepalen. Voor prins Frederik was Kinkers absentie in Luik een zaak die dan maar oogluikend getolereerd moest worden.

Over dit bezoek van Kinker aan de grootmeester worden we ook door Kinker zelf geïnformeerd. Ik vond een bijzonder belangwekkende brief die hij op 15 augustus aan Falck schreef, met de volgende inhoud:

Amicissime! *Niets* van de benoeming der Commissie van zessen sedert weken hoorende, ten aanzien van mijne nieuwe bestemming zoo blind als een mol, alleen vermoedende, dat ik vóór 1mo Octob. in Luik zou moeten zijn, en dus, wanhopende, om nog vooraf eenige dagen, zoo niet weken, te Brussel te zullen kunnen vertoeven, had ik Prins Frederik myne twijfelmoedigheid deswegens reeds te kennen doen geven, waar op deze mij verzocht in Haarlem bij hem te komen. Ik kwam; en [hij] verzekerde mij, dat dit wel zoude kunnen geschieden: dewyl er vóór November, waarschijnlijk, voor mij niets te doen zou zyn; gelijk ik dit naderhand ook van den broeder Walter verstaan heb. Bij gelegenheid van dit bezoek, heb ik [hem] tevens over den inhoud van den rondgaanden brief der Gecomb. vergadering van Amsterdam gesproken; en dit te meer, om dat ik vernomen had, dat sommige Haagsche broeders tegen eenige uitdrukkingen, [bijvoorbeeld] Staatskundige en Godsdienstige verlichting, gestoten hadden. Ik weidde daarover uit, te lang; en te ernstig, misschien; maar had, daar bij, echter het genoegen te vernemen, dat het Hoofd van ons Gr[oot] O[osten] zoo wel de uitdrukkingen als den maatregel goedkeurde. Bij deze gelegenheid, meldde ik hem verders, dat ik, nadenkende op de vereeniging der beide sektien, mijne gedachten had laten gaan over éénen verheven graad, welke voor beide de sektien *gemeen* en *onverdeeld* zou kunnen zijn, om, daar door, de vereeniging in de hoogste verdieping der V[rij]M[etselaar]y met zoo veel te meer klem te doen stand grijpen, in welken hoogst erkenden graad in de twee afdeelingen (N. en Z.) dezelfde beginselen der Orde, maar meer ontwikkeld, en *ad rem*, op den voorgrond zouden staan. Ook dit beviel hem, en hij verzocht mij het U te melden, 't geen ik aannam. Daar voor heb ik hem hartelyk lief. Hoe veel goeds zal er niet kunnen gedaan worden met zulk eenen jeugdigen Gr[oot] M[eester] en met den invloed, welke aan zynen rang verknocht is! Maar ook, hoe onaangenaam zou ik, en voorzeker ook gij, uit deze zoeften droom ontwaken, wanneer bekrompen wezens, even zoo nietig, als getiteld, en *zwáár* van profane linten en kruisen, hem weder uit deze gelukkige stemming konden brengen! - Maar dit acht ik onmogelijk; en Luik zal mij niet te ver zijn, om op deze naam-metselaars het oog te houden.

De goede Walter zal bij mij zyn; en ook dit dank ik aan U. *Vragen* kan ik niet, maar *danken* zoo veel te beter.

Dan schrijft Kinker over Falcks aanstaande huwelijk, met een dame uit het Zuiden; hetgeen hij beschouwt als een goed voorteken voor het samengaan van de twee volksdelen. En hij vervolgt, in een cruciale passage:

Ik kom een oogenblik te rug op den verheven' graad, waar van hierboven. Hij zou de huwelijk- of koppelgraad der beide sektien moeten zijn; dit spreekt van zelf; maar hij zou nog meer kunnen zyn; de graad, namelijk, waar mede ons O[osten] (het nederlandsche) een tweede Wilh[elms]bads congres zoude kunnen uitlokken; en ik weet niet, waarom de jongste zuster (want dat worden wij door de vereeniging) den eersten stap niet zou kunnen doen tot de vereeniging van onderscheiden gr[oof] Oostens, even als Amsterdam den eersten stap gedaan heeft, om *conseils combinés* op te rigten. In dat geval kan de onhandig zaamgeflanschte 33 fransche graad, met zyn *conseils supérieurs* de hoogste graad in het Zuiden, en de Souver[ain] Pr[ince] de Rose † die van het Noorden zyn, en beide bevoegd verklaard, om, wanneer er *termini nubiles* zyn, in dien graad opgenomen te worden. Denk hier eens over; en antwoord mij, wanneer gij, namelyk, niets beters te doen hebt.

En wellicht is het zinvol ook nog enige volgende alinea's te citeren, omdat Kinker hier spreekt over zijn benoeming te Luik; terwijl aan het einde hij tevens nog "Fiat Lux" memoreert:

Gij wenscht mij veel liefhebbers voor de Nederd. taal in uwe laatste. Daar op heb ik, *althans in Luik*, nog minder dan in Gent of Leuven, eenig gezicht, even weinig als gij op het *Lemma*, dat mij niet zoo ver van de hand gezonden zou hebben. Ik troost mij met de gedachten van te zullen kunnen leeren, waar niets te onderwyzen zal zyn, het luikerwaalsch b.v. [...].

Er is veel Keltisch in, zegt men. Bilderdyk zou het er niet hebben kunnen uithouden; gij weet hoe hij tegen de Kelten uitgevaren heeft, op het oogenblik, toen hij, in *Felix Meritis*, onder de *auspices* van Uw vriend Valckenaer, tegen de Kantianen en onder deze, voornamelijk tegen mij, losrukte.

Het doet mij veel genoegen, dat gij *Fiat Lux* goedgekeurd hebt. Het wordt (misschien *Byleveld* en van *Hees* uitgezonderd) vrij algemeen goedgekeurd en aangegepen. *Haarlem* kaauwt er nog over.⁵²⁰

Uit deze brief komt allerlei interessants naar voren. Allereerst de positie van Falck. Hoewel het de bedoeling geweest zal zijn, dat hij, als persoonlijk vertegenwoordiger van de prins, min of meer het beleid van de orde gestalte moest geven en hij ook conscientieus door de prins en Kinker op de hoogte gehouden werd, lijkt hij hier toch meer administrator dan beleidsman te zijn geweest. Bij geen van de nieuwe initiatieven is hij werkelijk betrokken. "Fiat Lux" blijkt pas nu zijn instemming te genieten. Het is weer Kinker, die het idee oppert van een nieuwe graad. Zelfs terzake van de vereniging Noord-Zuid treuzelde Falck: sinds weken was er niets vernomen van een bijeenroepen van de daartoe nodige commissie. Het lijken eerder de prins en Kinker te zijn, die, in tandem optredend, nieuwe ontwikkelingen stimuleren. Maar Kinker denkt, dat is duidelijk, volledig op Falck te kunnen ver-

trouwen. Hij ziet in hem een gelijkdenkende. Anders had hij zeker niet op de wijze als hij doet, enigszins schamper over de oppositie in de orde - naammetelaars, voornamelijk geïnteresseerd in de paraferalia van linten en kruisen - gesproken; of gezegd dat wellicht alleen Bijleveld en Van Hees niet met "Fiat Lux" instemden. En zeker had hij hem niet, in dit vroege stadium, de idee van de nieuwe graad voorgesteld. Deze graad zou later de grootste mogelijke opwinding veroorzaken. Kinker denkt nog steeds aan zijn en Falcks Kantiaans verleden; waaraan hij ook refereert als hij Bilderdijs aanval memoreert. Hij neemt aan dat Falck nog dacht als hij, terzake van de "staatkundige en godsdienstige verlichting" - uitdrukking waaraan sommige broeders zich gestoord hadden.

Vervolgens is de verhouding van Kinker tot de grootmeester van belang. Deze blijkt zelfs terzake van de meest essentiële voorstellen geheel met Kinker te kunnen meedenken; juist omdat hij begreep wat Kinker uiteindelijk voor ogen stond. "Daar voor heb ik hem hartelyk lief". Ik moet hier opmerken, dat niet aangenomen kan worden dat de prins een licht beïnvloedbaar persoon was. Gezien zijn gehele correspondentie, gezien zijn beleid in later jaren ook, was hij beslist iemand die eigenstandig zijn eigen 'politiek' kon formuleren, verdedigen en doorzetten, en die wist hoe het best krachten en mensen in te schakelen ten gunste van wat hij dacht dat goed was. Deze grootmeester had allure en statuur. Het is echter duidelijk dat deze Telemachus het goed kon vinden met zijn Nestor.

En tenslotte is uiterst belangrijk (hoewel hier nog niet meer lijkend dan een terloopse gedachte) Kinkers suggestie van een nieuwe graad. Kinker zegt, in eerste instantie, dat de geachte daaraan bij hem opkwam, toen hij er over nadacht hoe de eenheid tussen Noord en Zuid het best te bevorderen. Kinkers gedachtengang is waarschijnlijk als volgt te reconstrueren. In het Noorden was de gewone, symbolische vrijmetselarij het meest in tel (al waren er aanhangers van de hoge graden, die deze graden als het 'hoogst' en belangrijkste wilden zien). In het Zuiden daarentegen was er een veelheid van riten; en het waren juist de onder de Schotse ritus werkende loges, die er het minste voor gevoeld hadden Frederik als grootmeester te accepteren⁵²¹. Men zou zich, eenmaal lid van een dergelijke gemeenschap, gemakkelijk kunnen afvragen, waar nu eigenlijk de kern, het zwaartepunt, het wezenlijke gedachtengoed te vinden was. Vandaar dat Kinker opmerkt, dat in die éne "verheven graad", die in Noord en Zuid de "hoogst erkende" zou moeten zijn, dan ook "dezelfde beginselen der Orde, maar meer ontwikkeld, en *ad rem*, op den voorgrond zouden staan".

"Meer ontwikkeld" en "*ad rem*". Dat kan toch wel weinig anders zeggen dan: zoals Kinker dacht, dat de bedoeling van de vrijmetselarij zou moeten zijn. Ik heb vroeger al geconstateerd, dat wat hem betrof, die bedoeling in de hoge graden niet, of eenzijdig, tot uitdrukking gebracht werd. Als hem dus nu een nieuwe, verheven, als hoogste erkende graad voor de geest stond, zou die graad in zijn conceptie hoogstens op eminente wijze datgene wat reeds volgens hem in de symbolische vrijmetselarij bestond, tot uitdrukking moeten brengen. Wat er tot dan toe aan andere hoge graden bestond, zou daar voor moeten wijken of afgeschafte worden. Zo althans zou zijn gedachtengang moeten zijn. En inderdaad, als hij in een tweede pas-

sus op zijn “zoeten droom” terugkomt, gaat het precies die kant op. Wat de hoogste graad in het Zuiden betrof, de “onhandig zaamgeflanschte 33[e] fransche graad”, min of meer dezelfde als wat in het Noorden de (soms zevende genoemde) graad van Souverein Prins van het Rozenkruis was: die twee graden (de mindere graden vervielen dan uiteraard vanzelf) moesten op de een of andere wijze tot de nieuwe graad versmolten worden. Hierbij dient men op voorhand te bedenken dat de inhoud van die nieuwe graad wel eens op Kinkeriaanse wijze vorm gegeven zou kunnen worden.

En - zo droomt Kinker verder - een dergelijke graad zou wel eens een “Wilhelms bad congres kunnen uitlokken”. Hij bedoelt: een dergelijk vereenvoudigd systeem zou wel eens bij andere maçonnieke organisaties het verlangen kunnen oproepen om zich op soortgelijke wijze te herorganiseren, om aldus bevrijd te worden van alle verschillen qua rit en groepen; zoals men ook enkele decennia eerder, op het internationaal getinte congres van Wilhelmsbad, gepoogd had tot groter eenheid te komen. Daarom vraagt Kinker, in deze gedachtengang, zich af waarom niet juist Nederland “den eersten stap zou kunnen doen tot de vereeniging van onderscheiden gr[o]ot Oostens”. Op dit moment is het, dat Kinker de meest vergaande stap doet in zijn maçonnieke carrière: hij ziet een mondiale organisatie; welke organisatie zelf weer de profane wereld moet meetrekken in de richting van het door hem gewenste doel....

Uiteraard was het voor Kinker een onmogelijkheid, simpelweg voor te stellen alle hoge graden van welke soort dan ook af te schaffen. Op die wijze zou hij het kind met het badwater weggegooid hebben. Er zou in dat geval geen vereniging met het Zuiden tot stand gekomen zijn. Hij moest de weg der geleidelijkheid bewandelen.

Dat hij, of het hoofdbestuur, toch al een probleem had met de hoge graden, is duidelijk door de wijze waarop Frederiks installatie als grootmeester van de hoge graden (in het Noorden) tot stand kwam. Er moest kennelijk gemanoeuvreerd worden. Zoals aangegeven had in 1816 het hoofdkapittel (in het Noorden) besloten de hoogste waardigheid in de oppergraden op te dragen aan prins Frederik. Sindsdien was het op reces gegaan, en niet meer bijeengeroepen. Een voor mij niet geheel duidelijke situatie is de gelegenheid, waarbij op 14 maart 1817 de erfprins Willem, overigens wel in tegenwoordigheid van Frederik, in de Brusselse loge l’Espérance, geïnitieerd werd in de hoge graden. Het besluit daartoe werd slechts enkele uren tevoren genomen, althans wat Willem betreft. Ook Frederik ontving daar de hoge graden⁵²². Waarschijnlijk moet een en ander gezien worden, als een poging om, als de fusie met Frederik als grootmeester aan het hoofd van Noord en Zuid niet door mocht gaan, in ieder geval een Oranje beschikbaar te hebben als kandidaat voor de leiding van de hoge graden in het Zuiden: prins Willem was in het Zuiden vrij populair. Hij verleende echter daartoe geen medewerking, zolang Frederik nog in de mogelijkheid was als grootmeester gekozen te kunnen worden.

Het is waarschijnlijk in samenhang met de al genoemde onderhandelingen (en Frederiks uitnodiging van de 6e mei 1817 aan de zuidelijken om met hem over de vereniging te vergaderen), dat het hoofdbestuur in het Noorden, op 11 mei, aan de

kapittels liet weten niet tot installatie van Frederik als grootmeester der hoge graden, op de 2e Pinksterdag, te zullen overgaan. Het reces werd niet beëindigd, en men zou pas bijeenkomen als men wél tot installatie zou kunnen overgaan⁵²³. Volgens Kinker, die op 13 mei in La Charité naar de reden van dit uitstel gevraagd werd, hing dit samen met het feit dat op 15 mei te Brussel de vergadering over de vereniging Noord-Zuid gehouden werd (met Frederik) die ik al besproken heb⁵²⁴. Kinker moest hier ook de vraag beantwoorden waarom Frederik zich in Brussel in de hoge graden had laten opnemen. Kinker zei van deze stap te weten; maar hij was van "begrip dat zyn HoogEerwaarde dezen stap allerwaarschijnlijkst heeft gedaan uit een begrip om hier door de vereeniging met de Brabandsche Loges gemakkelijker te maken". Hij adviseerde met betrekking hiertoe niets te ondernemen, en kreeg daarin de steun van Holtrop. Kennelijk vond men in Amsterdamse kring die stap maar vreemd. Maar, als balsem op de wonde, voegde hij er aan toe, dat hij de toestemming der Amsterdamse gecombineerde vergadering zou vragen om een verzoek in te dienen, om voor de grootmeester dispensatie te krijgen zodat hij tot de graad van Souverein Prins van het Rozenkruis ingewijd kon worden.

Deze dispensatie was nodig eerstens omdat de ritus in het Zuiden gevolgd zodanig afweek, dat Frederiks initiatie in de hoge graden in het Zuiden hier niet erkend werd⁵²⁵, en ten tweede wegens Frederiks (volgens de vigerende bepalingen) te jeugdige leeftijd. Aangezien echter de initiatie van Frederik in Amsterdam zou plaatsvinden, enkele maanden later, is de vraag boeiend: had Kinker bij déze gelegenheid al het plan hiertoe opgevat? De geëigende plaats voor deze zaken zou Den Haag geweest zijn. Was het milieu dáár niet zo geschikt in Kinkers ogen? Ook deze ontwikkeling hield hij kennelijk bij, want in zijn reeds geciteerde brief aan Havelaar, van 13 juli, klaagt hij er over dat die dispensatie er nog steeds niet is. Daarvoor had de gedeputeerd grootmeester, Reepmaker, zorg moeten dragen. Maar, zoals die brief ook laat zien, Reepmaker was nogal 'koud'; dat wil zeggen dat hij niet erg warm liep voor Kinkers ideeën. Misschien vond hij het ook wel niet zo'n goed idee, om Frederik tot dit doeleinde naar Amsterdam te laten gaan! Uiteindelijk kwam die dispensatie op 11 augustus 1817 af⁵²⁶.

Bij dit alles had Kinker ook nog eens te maken met de problemen die een verandering van beroep of een verhuizing met zich meebrengt. Op 20 augustus 1817 machtigde hij een makelaar een huis en erf aan de Amsterdamse Overtoom te verkopen (zelf woonde hij toen Rozengracht no. 25); en zo waren er meer zaken⁵²⁷.

Op 30 augustus stuurde de grootmeester opnieuw een rondschrijven aan de zuidelijke loges; dit naar aanleiding van de instemming die hij gekregen had op zijn uitnodiging van 6 mei. Hij ging nu over tot instelling van de Noord-Zuid-commissie tot revisie der wetten:

La commission s'occupera [...] d'établir et de réunir dans un code fondamental, les règles d'après lesquelles les [Loges] des Pays-Bas, sans rien perdre de leur liberté intérieure, et de l'indépendance des rites qu'elles professent, seront groupées autour d'une centre unique et commun qui leur serve de garant auprès du gouvernement, et de point d'appui dans les occasions difficiles.⁵²⁸

En in deze commissie - die voor de 11e september te Brussel geconvoceerd werd - benoemde hij: Falck (als zijn persoonlijke vertegenwoordiger), de prins de Gavre (van La Bonne Amitié te Namen; zijn persoonlijke vertegenwoordiger voor het Zuiden), Honnorez (van L'Espérance te Brussel), baron d'Yvoy (van L'Union Frédéric te Den Haag), Kinker (als 2e groot-opziener van het noordelijk Groot Oosten), Malaise (van La Paix et Candeur, te Brussel), Vollenhoven (van La Bien Aimée, te Amsterdam), en Walter (van La Bonne Amitié, te Namen). Deze personen stonden bekend als gematigd⁵²⁹. De vertegenwoordiging was paritair: vier noordelijken, vier zuidelijken. Hierin week Frederik af van de commissie van zes- sen, waartoe op de Grote Loge eerder besloten was. Aan Reepmaker schreef hij, op 6 september, dat dat gebeurd was, omdat er in het Zuiden vier riten van belang waren, en aldus hun stem konden laten horen; maar toen waren er ook weer, ter- wille van de pariteit, vier noordelijken nodig. Die brief is trouwens in ander op- zicht interessant: in het lijstje afgevaardigden, dat hij aan Reepmaker opgeeft, noemt Frederik Kinker als eerste⁵³⁰. In zijn optiek was Kinker dus vermoedelijk de belangrijkste man.

De commissie vergaderde te Brussel, in het huis van Falck, op 11 en 12, 14 en 16 september⁵³¹. Voordat de commissie haar ontwerp kon aanbieden, viel er echter te Amsterdam iets plaats, waar ik breedvoeriger over moet zijn.

Op 16 oktober 1817 werd prins Frederik aldaar namelijk in een bijeenkomst van de Amsterdamse kapittels opgenomen in de hoge graden. Ik beschik niet over een verslag van die bijeenkomst. Waarschijnlijk voerde Kinker bij die gelegenheid het woord, en maakte dat indruk. Dat laat zich althans afleiden uit een brief aan (ver- moedelijk) een lid van de Haarlemse loge Vivit Vim Virtus, aan wie hij op 23 janu- ari 1818 schreef:

Hier nevens de verzochte Aanspraak, in de 4 gecombin[eerde] Amsterd[amsche] Kapittels, bij de Receptie van onzen Gr[oot] M[eeeste]r Nation[aal] in de hooge gr[aden] der orde; gelijk gij zien zult, zeer gekrabd, en even weinig geschikt om, gelijk zij daar ligt, gedrukt als ter lezing verzonden te worden. Ik hoop slechts, dat gij uit mijn gekratzel wys zult kunnen worden. De Br[oeder] Druivvesteyn, heeft mij verzocht dezelve ook nog eens, na den br[oeder] Scholting, te mogen lezen; 't welk ik zeer gaarne toegestaan hebbe; latende het voorts aan U over, dat zij tot geene ergernis strekken zal.⁵³²

Helaas heb ik dat stuk niet kunnen terugvinden. Dat Kinker zich werkelijk bij het gebeuren betrokken voelde, juist wegens de verwachtingen die hij van Frederik had, blijkt uit een zeer lang gedicht van zijn hand dat gedrukt werd en mogelijk bij de besproken gelegenheid voorgedragen: zijn *Mijne innigste gewaarwording, uit- geboezemd bij gelegenheid der inwijding van [...] Frederik, prins der Nederlanden, in de Hoge Graden dier Orde, op den 16den dag der 8ste maand van het Jaar des w[aren] L[ichts] 5817, in de tot dat einde vereenigde vier Amsterdamsche kapittels*⁵³³.

Dit gedicht beschouw ik als wel het beste dat Kinker als dichter, in maçonniek verband, gemaakt heeft. Het is niet zomaar een gelegenheidspoëem. Zijn emotie is

hier duidelijk voelbaar. Zijn hoop dat de Orde onder de leiding van juist deze grootmeester een nieuwe toekomst tegemoet zal gaan, kan hier meebeleefd worden. Bovendien heeft het gedicht een zekere allure: een inhoudelijke rijkheid en tevens een zekere geserreerdheid, waardoor het mijns inziens tot het beste gerekend kan worden van wat de vrijmetselaarsliteratuur tussen 1750 en 1850 (verder gaat mijn kennis niet) aan te bieden heeft. Ik moge daarom de tekst, ondanks zijn lengte (23 strofen, 115 verzen), hier de lezer aanbieden.

Vóór de tekst vindt men een grafisch ornament: het vlammend gesternte (dus de opgaande zon, het Licht) waarboven een kroon (verwijzend naar Frederik); terwijl daaronder twee takken zich kruisen (vermoedelijk acaciatakken: symbool van de onsterfelijkheid⁵³⁴). Dan volgt de tekst:

Daal, Geest der Stichters onzer Orde, zeegnend neder!
 Vervul dit Heiligdom met d'eêlsten wierookgeur!
 Zweef door ons midden heen, bezielend, liefdrijk, teeder,
 Geef de eerste kracht der Jeugd aan de Oudste Stichting weder,
 Schenk aan haar' grijzen tronk en lente-dos, en kleur!

Haar boom, schoon hier en ginds met tak en loof omgeven,
 Vreemd aan den heiligen grond waar uit z'haar' oorsprong nam,
 Vaak aan 't verderf ten prooi, in 't onderdrukte leven,
 Of kwijnend onder de ent, die 't hout werd ingedreven,
 Herneemt haar' eersten groei in wortel, tak en stam.

Treur, Menscheid, treur niet meer, om 't missen van uw' Gade,
 Verdrukte Weduw! - Schrei niet langer om uw' Zoon!
 Smeek van uw' vijand geen bescherming, geen genade!
 Wat wroet ge in 't ledig graf, wat vorsch't gij vroeg en spade,
 Wat zoekt ge 't leven, in 't angstwekkend Rijk der doôn?

"Eens zal - dus sprak de heilige Orakelstem, in 't Oosten -
 Eens zal, bij 't lang geschokt, vernederd nageslacht,
 Als 't blaakrend vloeggestarnt' deze aard niet meer zal roosten,
 Een jeugdig Vredeheld zijn bange moeder troosten,
 En zijner broedren heil doen dagen uit den nacht."

"Hij zal op 't naauwst verknocht aan de ongewijde Tronen,
 En in de schaduw van 't vooroordeel opgevoed,
 Zich aan zijn' hoogen stand en uwer waardig toonen;
 Als tolk der Vorsten, en der vrije Weduwzonen,
 Zich stout omgorden met den helsten zonnegloed!"

Dus sprak, voor eeuwen her, een Godstolk onzer Stichting,
 Toen nog geen dageraad aan d'ongewijden trans,
 Slechts 't vlammende gestarnte, in zijdelingsche rigting,
 En zelfs voor de Orde omwolk't, bij flauwe nachtverlichting,
 Het zwoegend menschedom mogt verkwikken door zijn' glans.

De lang voorspelde tijd is daar: 't uur heeft geslagen.
 Aanschouwt den Jongeling, gelouterd en beproefd!
 Hij heeft den lauwer dier beproeving weggedragen.
 Geen vreemde tegenstand kon zijne vaart vertragen:
 Slechts laffe vleitaal heeft zijn edel hart bedroefd.

Ginds trof 't Sirenenlied met zacht gestreel zijne ooren;
 Daar deed de waarheid hem haar stoute taal verstaan;
 Hier deed hem onze Sphynx 't ontrustend raadsel hooren;
 Om in zijn jeugdig hart de zielerust te storen,
 Drong alles, met beleid vereenigd, op hem aan! -

Wij deden d'aanval, in het voorhof van den Tempel,
 Den aanval, zóó, gelijk 't aan Isis Priestren past;
 Geheel omsluijerd stond hij op den derden drempel;
 Hij tastte moedig rond, zocht, vond, en greep den stempel
 Des diep verborgen zins, en hield dien moedig vast.

Wij zagen 't. - 't Was, voor ons, geen droom, die 't hoofd benevelt,
 Voor hem, geen zelfsbedrog, dat opwelt, en verdwijnt,
 Geen weemlend flikkerlicht, dat in den dampkring hevelt,
 Geen luchtgebouw, ontbloot van grondslag, trots gegeveld,
 Dat even ras in 't niet te rug zinkt, als 't verschijnt. -

Hij zij dan 't Waardig Hoofd, geen troonsieraad, der Orde!
 Geen bloote luister slechts voor Neêrlands broederschap!
 Dat de echte Tempelgeest zijn heup met kracht omgorde,
 Het innigst heiligdom zijn schuts- en woonplaats worde! -
 Geleid hem Genius des Lichts ten hoogsten trap! -

Van hier, in Nederland, zal 't WOORD zich eens verbreiden,
 't Alóm verstaanbaar woord: "Één kudde, één volk, één God!"
 Wij mogten hier aan 't Y die toekomst voorbereiden.
 De standaard van ons heil zal van dit oord niet scheiden:
 Vol ijver, moed en trouw, bezwoeren wij het lot.

U, FREDRIK! - geldt dees taal; zij zou U 't hart doorwonden,
 Waar' 't niet voor deugd gestemd, voor waarheid niet bestand,
 Had niet uw jeugdig brein het MEESTERWOORD (*) gevonden,
 Had niet de heilge zaak der Menschheid U verslonden,
 Door 't blakend liefdevuur, dat in uw' boezem brandt!

Haast zal... Maar voegt het mij, den Hemelval te ontvouwen,
 Die me als een tintlend vuur door elke zenuw trilt,
 Die me elken zin verhoogt, die me alles doet aanschouwen
 In 't schoonste en treffendst licht, den grond van mijn vertrouwen,
 En wat mijn hart, wat vleide of dreigde, heeft gewild?

Te ras ontvonkt, te ligt door zoete hoop bedrogen,
En door verbeeldingskracht te vaak van 't spoor gesleurd,
Mij voegt het niet, 't gevoel door zangdrift te verhoogen:
Vaak door mij-zelv' misleid, doorgrondde ik 't wreed vermogen
Dat onzen val bereidt, wanneer 't ons opwaart beurt.

Ik ken haar, die ons doet op rozenpaden treden;
'k aanbad haar tooversterm, hoe vaak zij mij verried.
Mij was de toekomst staåg een snel aanspoedend heden.
Thans is zij daar, van 't lot zoo vurig afgebeden?...
Verrukkelijk tafreel! - misleid, misleid mij niet!

Maar gij! - bevestig haar! - Hier wierd ze; in deze woning
Ontstond ze; - en wordt de wensch van Amstels broederschaar
Vervuld; doorschouwt uw blik en orde, en volk, en Koning,
D'ontvonkten geest des tijds, dees hulde, en de eerbetooning,
U thans met vuur gewijd, voor 't hoogste Gods-altaar?...

o Dan!.... verbeidt U 't lot, aan niemand nog beschoren!
Dan vindt gij 't in U-zelv' wat tijd en pligt gebiedt;
Dan zijt gij tot het heil der wereld uitverkoren,
En de Orde, op de aard verspreid, zal naar uw roepstem hooren.
Zij kent één Vaderland, één eenig Hoofdgids niet.

"Vereenigt U!" - dit was haar leus, in vroeger dagen -
"Vereenigt U tot heil der menschheid!" - roept zij nog.
Gelukkig Vorstentelg, die, wat zij eischt, durft wagen,
Gereed, haar zaak ('t is de Uwe) ernsthaftig te onderschragen,
Verheven boven list, bestoking, en bedrog! -

Hier bloeit voor U de roos, om 't zinnebeeldig teeken
Van d'Eerdienst, tot dit uur miskend, verminkt, ontaard,
In de achttiende eeuw verguisd, door eigen' last bezweken,
Van 's Nazareners geest misdadig afgeweken,
Tot nog toe balling 's Lands, en vreemdeling op aard.

Hier schuilt, in beeldendos, het Godsrijk, dat hij stichtte;
JOHANNES Liefde-dienst bloeit hier, in volle kracht,
De Godheid van den mensch, die 't wereldrond verlichtte,
Om 't even in wat kleet, elk' Afgodsdienst ontwrichtte,
Vertoont hier 't kenmerk van 't ontlukend Godsgeslacht.

Neem aan, neem aan den Staf, door elk U aangeboden;
Maar neem dien aan, gelijk 't een Vorstlijk Wijsgeer past!
Men moog' de schors der Orde in 't dweepziek Zuiden dooden;
Maar de onverdelgbre geest, aan 't veege lijf ontvloten,
Herstelt zich te elken keer, en wordt nooit overmast.

ô Mogt mijn oog het zien, het heil, dat gij kunt gronden!
 'k Voorspel het, ook wanneer me een Patmos viel ten deel.
 Hier spreek ik 't laatste woord; maar duizend, duizend monden,
 Voor goud noch gunsten veil - zij zullen 't U verkonden.
 Werde heel mijn wensch vervuld; 't waar' ligt mijn hart te veel!

(*) MENSCHLIEVENDHEID, de deugd, door Z.: H.: E.: in een der hooge graden gekozen.

In dit gedicht legt Johannes (!) Kinker als het ware zijn poëtisch programma vast voor de regeerperiode-Frederik. Hij doet dat als zag hij een visioen; niet voor niets verwijst hij in de laatste strofe naar zijn Patmos (Luik dus). Patmos was het ballingsoord, in de traditie, van de apostel Johannes, waar deze zijn Apocalyps geschreven zou hebben. Bij dit visionaire, profetische, sluit zich het ritme van de tekst aan: het wat trage metrum is als de golfslag van de orakeltaal: nadrukkelijk, maar niet zonder emotie.

Hij doet het voorkomen alsof de loop der geschiedenis voorbestemd was: vanaf de oudheid was er een kracht werkzaam om uiteindelijk een vrede-rijk te bewerkstelligen, met Frederik aan het hoofd. Hij gebruikt om dit verband te kunnen laten zien diverse talen: de taal van de bijbel (zowel van het Oude als Nieuwe Testament) en de taal van de vrijmetselarij (zowel van de gewone vrijmetselarij als die van de hoge graden, inzonderheid de Rozenkruisgraad). Mét de daarbij behorende exegetische techniek van het gebruik maken van type en antitype, en van symbolen die elkaars spiegeling zijn.

Laat ik pogen een samenvatting te geven zonder alle details en beelden uitputtend te behandelen. De eerste twee strofen geven na de invocatio van de geest der ordestichters aan, dat er weer leven is in de oude boom: ondanks vreemde inbrengsels, schijnt de oorspronkelijke geest zich te herstellen. De derde strofe heeft typisch maçonnieke implicaties. Retorisch wordt de mensheid gevraagd - nu er nieuw leven is - waarom men nog bij het graf blijft treuren. Die mensheid is tegelijk de vrijmetselarij: in de eigen taal van de vrijmetselarij zijn "de zonen van de weduwe" altijd de vrijmetselaars, en is de weduwe de vrijmetselarij zelf, als de overblijvende na de moord op de meester Adonhiram. Zoals voorheen aangegeven, speelt in de legende van de derde (symbolische) graad de speurtocht naar diens graf een belangrijke rol, en in samenhang daarmee, zoals in vele riten van initiatie, is de belevenis van het eigen sterven (het boven zichzelf uitstijgen) en verrijzen de ware bedoeling. In de Rozenkruisgraad is er de herinnering aan het Adonhiramverhaal; maar tevens wordt daar gesteld dat het voorbeeld van Christus, diens leven, sterven en opstanding, het wezenlijke voorbeeld is. De strofe kan dan ook evenzeer begrepen worden binnen de context van het verhaal van de treurende vrouwen bij het lege graf van Christus, in het evangelie. Uiteraard wordt door het aankondigen van het herstel van het leven, het afwijzen van het zinloos treuren om het oude, al voorzichtig gesuggereerd - nu het per slot van rekening gaat om het aantreden van een nieuwe leider - dat met diens komst voor de derde maal de geschiedenis een cruciale wending zal nemen. En zoals men eerder bij de oudtestamentische profeten uit-

spraken dacht te vinden over de komende Messias (door de christenen op Christus toegepast), zo wordt ook hier (str. 3-5) een orakel uit de oudheid verondersteld de komst van "een jeugdig Vredeheld" voorspeld te hebben; Frederik dus. Misschien maakt hier Kinker zelf ook wel gebruik van het Oude Testament, en dacht hij aan een passus als: "Want een kind is ons geboren [...] en de heerschappij is op zijnen schouder; en men noemt zijnen naam [...] Vrededorst" (Jesaja 9:5). Het woordspel met de naam "Frederik" kan hij ook wel geleerd hebben van Vondel, die al zinspelingen op vrede-rijckheid maakte, toen die andere Frederik Nederland definitief van de Spanjaarden bevrijdde: toen Frederik Hendrik het stadhouderschap (!) op zich nam⁵³⁵.

De strofen 7 t/m 10 staan stil bij de aankomst van de voorspelde. Het gezichtspunt is eigenlijk vanuit degenen die al binnen in de tempel verzameld zijn en die de nieuw geïnitieerde op de drempel zien verschijnen, na zijn beproevingen. Die beproevingen worden hier tamelijk algemeen voorgesteld. Het zijn die van het leven en die van de inwijding in het bijzonder: hij heeft weerstand geboden aan vreemde tegenstand en vleitaal (hij heeft zich dus tot een zelfstandige persoonlijkheid ontwikkeld), en hij heeft zichzelf ontdekt. Hij heeft, in de voorhof, het zelf-onderzoek gedaan, en hij is niet bezweken voor de daar in het duister geacteerd bedreiging (*Wij deden d'aanval...*). Bij het binnentreden heeft hij het eerste licht gezien, hoewel nog geblinddoekt (*omsluijerd zag hij het flikkerlicht*: dit laatste is het eerste licht, dat zwak ontstoken nog niet de gehele omtrek doet zien: symbolisch voor de gang naar het volle licht). Bij deze zaken lijkt Kinker eerder te denken aan de inwijding in de meestergraad (vgl. *derde drempel*) dan die van de graad van het Rozenkruis. Misschien was het op dit ogenblik meer zijn bedoeling de intrede van Frederik in de metselarij in zijn algemeenheid aan te geven; dat deed niets af aan de vervulling van de uitspraak van het orakel.

De strofen 11-13 bevestigen de roeping en de taak van Frederik. Hij worde niet slechts een grootmeester in Nederland, als een der velen in een reeks. Hij heeft een taak voor de wereld, de gehele mensheid - vandaar zijn eigen gekozen meesterwoord: menslievendheid. Kinker verleent Frederik een bijna messiaans aura, door steeds half verstolen naar bepaalde bijbelplaatsen te verwijzen. In strofe 12 alleen al doet de zin: "De standaard van ons heil zal van dit oord niet scheiden" onvermijdelijk denken aan Gen. 40:10, "De scepter zal van Juda niet wijken": altijd in de christelijke exegese begrepen als vooruitwijzing naar Christus; terwijl "Eén kudde, één volk, één God" een aanhaling is uit Jezus' parabel van de goede herder (Joh. 10:16). Frederik wordt als het ware, op deze manier, gehuld in de mantel van Christus. Ook is het zijn taak het "WOORD" - uiteraard een verwijzing naar het begin van het Johannesevangelie - te verspreiden, zich in dienst te stellen van "de heilige zaak der Menschheid". Ik herhaal, dat het Christus-aspect voor de luisteraar in 1817 niet onverwachts moet zijn gezien het feit dat de Rozenkruisgraad geheel in het teken stond/staat van Christus' leven. Kinker verlengde als het ware het perspectief van wat er tijdens deze inwijding gebeurde; Frederik trad in Christus' voetsporen.

In de strofen 14-17 treedt Kinker zelf meer op de voorgrond. Niet ten onrechte

vraagt hij zich af, of hij zijn eigen hart dat hem dit toekomstvisioen ingeeft wel mag vertrouwen. Er is hier meer aan de hand dan alleen het min of meer verplicht aanbrenge van het element van twijfel en wankelmoedigheid. De Kantiaan confronteert zichzelf met zijn eigen chiliastische emoties:

Mij was de toekomst staãg een snel aanspoedend heden.

En hierin was hij "vaak door mij-zelv' misleid". Vandaar dat hij Frederik oproept de verwachting waar te maken, en dat hij in strofe 17 (en dat deed hij ook al in strofe 12) herinnert aan Amsterdam als focus van de nieuwe beweging. Wat daar gebeurde en gebeurt mag niet vergeefs zijn.

En in strofe 18-19 wordt daarom herhaald wat Frederiks voorland zou *moeten* zijn: het verenigen van de vrijmetselarij op de *gehele* aardbol, tot heil der ganse mensheid. Het is toch een merkwaardige utopie die Kinker hier neergeschreven heeft. Maar, zoals uit de geciteerde correspondentie met bijvoorbeeld Falck gebleken is: het was iets waarop hij wel degelijk hoopte. Inhoeverre zullen zijn luisteraars dit alles aanvoeld hebben als een literaire gemeenplaats, een verplichte speculatie bij het aantreden van Frederik? Waren er werkelijk die een zo vergaande hoop deelden? Ik weet het niet. Het maakt overigens wel nieuwsgierig: waar werd dit gedicht verspreid? Alleen in Amsterdam?

Strofen 20-22 zijn eigenlijk de enige die specifiek gebruikmaken van het Rozenkruisritueel, of, zoals Kinker zegt, de "beeldendos" daarvan (al wordt van de kern, de Christus-idee, natuurlijk in het gehele gedicht gebruik gemaakt). "Hier bloeit voor U de roos, om 't zinnebeeldig teken" herinnert aan het al eerder besproken symbool van deze graad: een kruis, opgericht op een altaar van zeven treden, met de bloeiende roos om het kruis gestrengeld (of: er aan bevestigd). In deze strofen kan Kinker daarom verwijzen naar de godsdienst van het kruis, zoals oorspronkelijk door "de Nazarener" bedoeld, waarvan diens eigen volgelingen afgeweken zijn: het is de dienst der liefde (waarvan de roos het teken is), zoals die vooral door de meest geliefde apostel, Johannes, verwoord werd. Niet voor niets is Johannes de apostel der vrijmetselarij: bij hem, en in de legenden van een graad als deze, bleef het voorbeeld van zijn grote meester wél in ere gehouden. Diens idealen, zijn "Godheid" - iets wat hier nauwelijks 'dogmatisch' begrepen moet worden - "die 't wereldrond verlichtte" moeten inspiratie voor het handelen blijven. Maar wel in wijsgerige zin verstaan, natuurlijk: Frederik tijdens zijn bewind moet handelen als "een Vorstlijk Wijsgeer" (str. 22).

En Kinker besluit (str. 23) met de wens dat, óók als hijzelf als in verbanning zijn zou (hij denkt aan Luik), zijn ogen toch nog het heil mogen zien door Frederik gegrond. 't Is maar een veronderstelling: maar dacht hij bij de laatste verzen soms aan de oude Simeon, die volgens het verhaal in Lukas 2 bleef leven, tot hij het kind Jezus de tempel ingebracht had zien worden? "Nu laat [...] uwen dienstknecht gaan in vrede [...]; want mijn ogen hebben gezien [...] een licht tot verlichting".

- In het verlengde van Frederiks opname in de hoge graden te Amsterdam op de 16e oktober 1817, moet ik nog wijzen op het bericht, dat hij op de 27e ook nog

eens met een zestal leden van zijn eigen Haagse loge werd opgenomen in de Stricte Observantie (Rite Rectifié), door toedoen van Christiaan van Hessen-Darmstadt⁵³⁶. Deze vorst werd door Kinker bewonderd om zijn verlichte maçonnieke ideeën, blijkens zijn eerder geciteerd schrijven aan Havelaar, van 13 juli. Moet daarom achter deze stap Kinker gezocht worden, in het kader van diens streven een vereenvoudigd maçonniek systeem te creëren? Ik weet het niet. Het initiatief schijnt wel gelieerd aan het streven Frederik in alle zeventien gewesten in alle systemen als grootmeester erkend te willen zien, aangezien de berichtgever meldt, dat Frederik daarbij de naam "Fredericus a Leone Belgico" ontving, terwijl hij en de zijnen toestemming kregen van Christiaan een "Grande Loge Ecossaise" op te richten genaamd "Guillaume aux dixsept Flèches". Die schrijver (een overtuigd voorstander van de 'oude' hoge graden) merkt bovendien knorrig op: "De toedracht om op deze wijze de Nederlandse Vrijmetselarij onder het toezicht van de S[trictie] O[bervantie] te brengen, is geheel mislukt en na zeer korte tijd wordt van een werken in haar graden niets meer vernomen". - Aangezien ik niet weet of en hoe Kinker hier eventueel bij betrokken is geweest laat ik de zaak verder terzijde.

Zijn werk in september in de commissie van achten te Brussel, die een wetstijlrevisie moest voorbereiden, droeg inmiddels vrucht. Op 25 oktober respectievelijk 10 november, werd een ontwerp aan de 'Belgische' en Hollandse loges aangeboden⁵³⁷. Het behoorde door elk van beide groepen goedgekeurd te worden. Over de grote lijn van dit ontwerp merkt Van Loo op⁵³⁸ dat daaraan "een autoritaire geest niet ontkend kan worden". Dat zal wel: het zal bij deze vereniging van Noord en Zuid wenselijker dan voorheen geacht zijn niet te veel toe te geven aan het eeuwige verlangen van de loges naar onafhankelijkheid. Een dergelijk verlangen paste niet in de wensen van de regering, maar het paste ook niet in het streven van de groep-Kinker naar "vereniging". Informatief is een discussie over dit ontwerp, die op 25 november 1817 in de Amsterdamse gecombineerde vergadering gehouden werd⁵³⁹. Kinker was daar aanwezig, en trad op verzoek van de voorzitter op als een soort informant over de strekking en totstandkoming van de artikelen van het ontwerp. Hij was duidelijk 'de expert'. De bezwaren - doorgaans geformuleerd door de ons bekende Veenhuizen, die tot dan duidelijk tot de groep-Kinker behoorde - zijn van tweeërlei aard. Soms vond men het ontwerp inderdaad te autoritair. Zo had Veenhuizen aarzelingen over de bepaling, dat de groot-dignitarissen door de grootmeester benoemd zouden worden. Bezwaren van deze aard liet de vergadering op advies van Kinker echter voor wat zij waren. Er was ook nog een andere zaak. Veenhuizen stelde dat er in het gehele ontwerp "niet genoegzaam van de gronde onser order, zodanig wy deselve alhier aangenoomen hadden, gesproken wierd". Hij doelde kennelijk op een ombuiging van de vrijmetselarij in verlichte zin, zoals in alle voorgaande jaren duidelijk door de Amsterdamse vergadering beoogd was. In dit geval vond hij het ontwerp dus niet vergaand genoeg. Hij begreep misschien niet, dat een dergelijke ombuiging juist in het kader van de onderhandelingen te Brussel moeilijk te realiseren zou zijn geweest. In ieder geval, Kinker antwoordde - en daarmee erkende hij eigenlijk Veenhuizens bezwaar - "dat het 23e articul er wel iets van segt, dog na zyn oordeel niet genoeg. dog dat dit niet anders had kunnen

gesteld worden”.

Wat hield dat 23e artikel in? De ontwerptekst luidde: “Al wat in den verzamelenden geest der Broederschap en overeenkomstig de ruimere denkbeelden der eeuw dienstig zijn kan tot het welzijn der menschheid, tot de voortplanting des lichts en tot de instandhouding der maatschappelijke orde, wordt door [de grootmeester] bevorderd en aangemoedigd, op zoodanige wijze als hij het meest doelmatig achten zal”⁵⁴⁰. In welke richting die “ruimere denkbeelden der eeuw” wel tenderden zal duidelijk zijn. Een conclusie die men uit de formulering zou kunnen trekken, is, dat hier de grootmeester ruimte gelaten werd, om ‘progressieve’ hervormingen tot stand te brengen. En precies dat had Kinker op het oog. Dat blijkt uit een recent opgedoken brief van Kinker aan Falck, van ruim tien dagen later (7 december 1817), waarin hij onder meer op dit artikel terug komt. Ook deze brief is belangrijk genoeg om vrijwel in zijn geheel te citeren. Men ziet Kinker in deze cruciale fase bezig, denkend en organiserend. Opnieuw blijkt hij degene te zijn (en Falck, de persoonlijke vertegenwoordiger van de prins, in het geheel niet) die verantwoordelijk is voor beweging in het oude lichaam. Ik moet opmerken, dat Kinker schreef naar aanleiding van twee ophanden zijnde belangrijke vergaderingen. Een week later, op 14 december, zou de Grote Loge bijeenkomen om over het ontwerp te beslissen; en de dag daarna zou, voor het eerst sinds 3 juni 1816, het Hoofdkapittel bijeenkomen om nu Frederik feitelijk te installeren als grootmeester der hoge graden. Die laatste vergadering was door Frederik zelf uitgeschreven; in een brief daarover van 28 november 1817 had hij meteen aangekondigd dat hij de leden van het tussenbestuur, die in de tussentijd de post van Groot-officieren in het Hoofdkapittel bekleed hadden, opnieuw als zodanig wilde benoemen. Dat implieeerde dus, dat ook Kinker in dát bestuur gecontinueerd zou worden, ondanks zijn benoeming te Luik! Een bewijs hoezeer Frederik de tegenwoordigheid van Kinker nodig achtte. Falck moest trouwens ook aanblijven, als de bijzondere provisionele representant van de prins.

Op 7 december 1817 schreef Kinker aan Falck:

Amicissime! Verleden week om het besogne van Gr[oot] Officieren in den Haag zijnde, waar ik tegen de *Statuten* meer tegenstand vond, dan mij lief was, vooral, om dat de tegenspraak van de Loges ook niet gering zal zijn, wanneer de Opperbouwm[eester] het niet ten beste schikt - was ik even als de Bruid in het Hooglied: - ik zocht U; maar ik vond U niet.

Gij waart, gelyk ik vernam, zonder eenig gerucht te maken, of te waarschuwen, naar het Zuiden vertrokken [...]. Door deze snelheid in uwe verrigtingen, zyt gij nu wel mijn *Epithalameon* ontloopen [...] en tevens de onaangenaamheid van een Gr[oot] officieren dispuutcollegie; maar het tweede besogne, 't welk plaats zal hebben, aanstaanden Zaturdag, den 13. zult gij echter, wil ik hopen, met Uwe tegenwoordigheid bevoordeelen, *ne quid detrimento Respublicae capiat*. De meeste beweging wordt veroorzaakt, door het elfde artikel. Tegen het grootmeesterschap *ad vitam* in den persoon van onzen tegenwoordigen Gr[oot] M[eeste]r heeft men niets: de geest en stemming, waarin ZHE. de hooge graden ontvangen, en daar over zyne goed keurende gevoelens te kennen gegeven heeft, zoo wel in het Kapittel, als aan den Tafelarbeid, maakt, dat er maar ééne stem is, van allen, om hem

gedurende zijn leven aan het Hoofd der orde geplaatst te zien; maar aan een' opvolger (hij zij dan, wie hij zij) het zelfde regt te geven, daartegen verheft zich een orkaan dien ik wel hier en daar bezworen heb, en waar mede ik nog sta te kampen; maar ik durf niet zeggen, met de beste hoop. De tweede zwaarigheid zit in de benoeming der Officiëren. Zoo zij, wat het eerste betreft geen ongelijk hebben, in dit laatste is geen gezond verstand: want de invloed van den Gr[oot] M[eeste]r op de stemming was, volgens het nog bestaande Wetboek, grooter dan dit onder de Statuten zyn zou. Ook wil men niet, dat de West tot de Zuidelijke Afdeeling behooren zal.

Haec quum ita sunt, zal er, wanneer het anders niet gaan kan, van den nood eene deugd gemaakt moeten worden, door de berekening der stemmen van het Zuiden en Noorden door één te doen loopen: want gelijk ik van den Prins vernomen heb, is de uitslag in het Zuiden zeer gunstig; slechts twee Loges hebben *neen* gezegd.

Mag ik U nu op Art. 4 van de nog bestaande wetten opmerkzaam maken, volgens welk, niet alleen de dienstdoende gr[oot] amtsbekleeders, maar ook de Oud-gr[oot] m[eeste]r, gedeputeer[de] M[eeste]rs en Opzieners stemgerechtigden zijn. *Vollenhoven* en *Bonte*, onder andere, beide thans in den Haag, zijn Oud-gr[oot] Opzieners. Ik dacht er zelf niet aan: want ik ben niet zeer vast in de reglementen; doch Holtrop heeft er mij opmerkzaam op gemaakt. Maar nu zie ik verder, dat er met het *zeventiende* art. van het Oude Wetboek ook nog wel iets zou kunnen gedaan worden, om ook in het Noorden, alleen en op zichzelf; eene gunstige meerderheid te verkrijgen: b.v. door de verschillende oppositie, naar de beweegredenen van hunne afkeuring, te splitsen, en er die, welke glad weg *neen* stemmen, van af te zonderen. In dat geval, moet er raauwlijks gestemd worden, niet bij loges, welke ieder, 3 stemmen uitbrengen, maar *persoons-wyze* (gelyk er staat): de stemmers zyn dan niet meer aan den last hunner werkplaatsen gebonden, en kunnen hun eigen gevoelens volgen, en zoo spreken, gelijk de H[ooger]waarde]. G[rootmeester] als dan op de Gemeente zal werken. In dat geval ook, zou de tegenwoordigheid van den Gr[oot] M[eeste]r veel uitwerken. Zyn voornemen was, om bij de discussien niet tegenwoordig te zijn; maar, om de opgegeven redenen, heb ik er op aangedrongen, dat hij zich daaraan niet onttrekken moest. Wat dunkt U?

Gij zult, misschien, glimplagchen, dat ik voor al dien omslag ben, als het noodig is: dewijl de ondervinding geleerd heeft, dat men, bij gebrek van beter, ook wel bij *acclamatie* besluiten kan. Dit is zoo: maar door zulke *heroieke* middelen, wordt de kat in den kelder gesloten en voor hem, die het schichtige dier alsdan in zijne schuilplaats moet gaan zoeken, is de taak niet aangenaam.

Onder de ongenoegens, welke de ontworpen Statuten gaande gemaakt hebben, behoort ook, dat het algemeene grondbeginsel in Art. 23 der nieuwe grondwet te flauw is, en dat er niet duidelijk genoeg, gelegenheid over gelaten is, om door een in te voeren graad, welke algemeen zyn zou, in den geest van *Fiat Lux!* de graden, vooral de hooge, erkende, te hervormen. Gij weet dat de Prince de Gavre en ook Walter, misschien wel anderen, dit niet raadzaam vonden. Daaromtrent heb ik mijn handen in onschuld gewasschen. Maar uit kracht van het 23 art. kan er nog veel in de Hooge Graden, waarin de Jezuïetische geest niet weinig waait, gereinigd worden.

Tot dat einde wenschte ik, vóór mijne begrafenis in *Luik*, nog iets te verrigten. Veel, zal het wel niet zijn; maar, toch (zoo veel en zoo weinig dan ook,) om met

een gerust geweten de rust in te gaan, met de hoop op een zalig ontwaken.

Walter heeft mij van Duitsche *emissarissen* geschreven, die misschien kwaad zaad zouden zaaijen. Deze heb ik niet vernomen; maar ik weet wel, dat de tegenstand, van eene zyde komt, waarvan ik dien het minste zou verwacht hebben, en op gronden, die de hare niet zyn. Er is nogtans eene *grüne Zweig* die van Duitsche afkomst is; maar deze bestond lang voor er geschil over deze Emissarissen zyn kon. Deze tak heeft veel van een *amphibie*, maar behoort niet tot de *Amphibologie* der *reflectie* begrippen, waarover Wytttenbach eens in 't Latyn gebeuzeld heeft, zonder er iets van te begrijpen.

Waar Kinker in zijn laatste alinea over spreekt is niet geheel duidelijk; misschien was er weer een nieuwe ritus populair geworden: dat gebeurde wel meer⁵⁴¹. Boeiender is het te zien, hoe Kinker aan de vooravond van de genoemde vergaderingen moeizaam worstelt in het woud der paragrafen - "want ik ben niet zeer vast in de reglementen" - om daaruit die bepalingen te halen, die hem de kans geven op een zo gunstig mogelijke stemverhouding. 't Is eigenlijk geen reglementenman, Kinker; meer iemand van het basisidee. Het lijkt misschien onsympathiek: zijn het geen manoeuvres, geen slimmigheden? Maar zijn werkwijze is in de kern gezond: hij wil het ontwerp niet in zijn geheel bij acclamatie laten aannemen. Niemand zou bij een simpele ja-of-nee-keuze de grootmeester in de steek hebben kunnen laten. Maar een dergelijke oplossing vindt Kinker te "heroiek"; dus min of meer een misbruik van macht. En bovendien weet hij: in dat geval komt niet duidelijk naar buiten ten aanzien van welke punten in het ontwerp ontevredenheid bestaat. Bezwaren moeten geuit kunnen worden, en 'de kat niet in de kelder gesloten'. Kinker kent het averechtse effect, dat een dergelijke taktiek op de lange duur heeft - zoals elk goed bestuurder dat weet. Men kan hier Kinkers beleid appreciëren.

Het belangrijkste is wat hij schrijft in verband met artikel 23. Ten eerste is duidelijk, dat het idee van de nieuwe, vervangende graad (waartoe de formulering van dat artikel ruimte liet) niet slechts meer een bloot idee is, zoals door Kinker aan prins Frederik gesuggereerd in hun gesprek op Welgelegen. Hier is duidelijk - en daardoor wordt een achtergrond verschaft aan de discussie in de Amsterdamse gecombineerde vergadering van 25 november, en aan Veenhuizens objecties - dat er een *groep* is, die deze graad, "in de geest van *Fiat Lux*", wenst. Het lijkt erop dat Falck niet behoort tot degenen die dit idee voorstaan; hij wordt er alleen van in kennis gesteld. Of De Gavre en Walter (zuidelijke leden van de ontwerpcommissie) van dit idee op de hoogte waren, is onduidelijk. Er blijkt alleen, dat zij geen voorstanders waren van een rigoureuzer 'sanering' van die bij hen zo veelvuldig beoefende hoge graden, "waarin de Jezuïetische geest niet weinig waait". Niet onlogisch: in het Zuiden zou de afschaffing daarvan een zéér fundamentele ommezwaaai in de beoefening van de vrijmetselarij betekenen. Dat Kinker de voornaamste drijvende kracht achter de realisering van het idee is, blijkt echter wel uit zijn opmerking, dat hij vóór zijn 'begravenis' in Luik met betrekking tot deze specifieke hervorming nog wel iets wenste te verrichten.

Overigens, opnieuw lijkt de positie van Falck iets merkwaardigs te hebben. De persoonlijke vertegenwoordiger van de prins, die de eigenlijke regelaar zou moeten

zijn, schijnt meer de functie te hebben van klankbord. De ideeën worden bij hem op tafel gelegd; Falck zelf voert geen actie. Kinker schrijft op een wijze, die uitgaat van een goede verstandhouding tussen twee oude vrienden. Hij neemt aan, dat Falck in alles zal meedenken. Dat Falck, zoals uit het begin van het schrijven blijkt, afwezig was bij belangrijke besprekingen, heeft echter op zich niets met distantie van diens kant te maken. Als Kinker zegt dat hij naar Falck zocht, als de bruid in het Hooglied naar haar bruidegom; en als hij iets later zegt, dat Falck echter Kinkers epithalameon niet ontlopen zal, doelt hij op het huwelijk dat Falck op 2 december 1817 aanging met de 'Belgische' baronesse R.A. de Roisin en waartoe hij naar het Zuiden afgereisd was. Die gelegenheid greep Kinker aan voor het schrijven van zijn *Eene uit het hart opwellende gedachte, na het huwelijk van [...] A.R. Falck*³⁴². Dat epithalameon te noemen is hier relevant, omdat, niet onlogisch, de kerngedachte van dat gedicht is: de vereniging tussen Noord en Zuid. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de strofe:

Zóó worde uw echt eens de echt, die 't Zuid' en Noorden,
Van lieverleê naar Hymens outer voert,
En Neêrlands vrije aan 't juk ontweldigde oorden
Aan Cytherea's gordel zamensnoert!

Deze Noord-Zuidvereniging wordt door Kinker, zo blijkt op meer plaatsen, vooral bedoeld als staatkundige vereniging. Maar gezien Falcks positie in de orde en gezien de recente onderhandelingen over de maçonnieke Noord-Zuidvereniging, waarover binnen enkele dagen besloten zou moeten worden, is het bepaald niet onmogelijk de laatste strofen van het gedicht - ook gelet op de licht- en sluierbeeldspraak - te lezen in een maçonniek kader:

Geef zelf voor die hervorming 't aanvangsteeken,
Als eerste tolk der wijsheid in den staat;
Rondborstig, waar de waarheid luid mag spreken,
En met geen gazen sluijer voor 't gelaat!

En moet een wolk somtijds de zon bedekken,
Toch streef' zij voort op haar azuren baan!
Waar ze ook heur' glans moge aan het oog onttrekken,
Niets hinder haar op 't lichtspoor voort te gaan!

Op 14 december kwam in het Noorden de Grote Loge bijeen ter bespreking van het ontwerp. Het werd met 57 tegen 20 stemmen aangenomen. Eerder was het ook al in het Zuiden aanvaard, waar twintig loges instemmend gereageerd hadden en drie (van de Schotse ritus) afkeurend.

Hierdoor was de vereniging tot stand gekomen. De nieuwe eenheid was minder perfect dan misschien sommigen zouden kunnen wensen. Er kwamen namelijk twee Grote Loges van Bestuur. Zij waren verenigd door het feit dat zij dezelfde

grootmeester erkenden, en onder dezelfde algemene statuten werkten. Maar zij hadden afzonderlijke reglementen die als afzonderlijke wetboeken beschouwd konden worden, en die eigenlijk veel belangrijker waren dan die statuten die een soort constitutie waren. In de statuten was wel sprake van een gemeenschappelijk Groot-Oosten, maar dat is nooit in vergadering bijeen geweest⁵⁴³.

Hoe het ook zij, de vereniging was daar. Kinker zal tevreden geweest zijn. De oppositie was voornamelijk van progressieve signatuur⁵⁴⁴. De objecties kunnen uit twee gronden verklaard worden: het 'ondemocratische' van het ontwerp, waarin de grootmeester ad vitam benoemd werd en zijn eigen grootofficieren kon benoemen; dan wel - Kinker spreekt er zelf over in zijn laatste brief aan Falck - de gedachte dat het ontwerp niet ver genoeg ging in de richting van een zuiver idee van de vrijmetselarij zoals Kinker zelf voorstond. En voorbeeld daarvan is te vinden in de bespreking van enkele bezwaren tegen de nieuwe statuten, naar voren gebracht door de afgevaardigden van de Haagse loge L'Union Frédéric⁵⁴⁵ - juist de loge waartoe de grootmeester zelf behoorde! Hun objecties golden de artikelen 4 t/m 6. In artikel 4 werd geformuleerd: "Al de maçonnieke Erediensten (Rites), thans in werking zijnde, worden bij deze erkend"; artikel 5 stipuleerde, dat geen van die rites de heersende kon zijn, maar dat zij onderling een volmaakte onafhankelijkheid genoten. Volgens de afgevaardigden van L'Union Frédéric moesten die artikelen verwijderd worden, aangezien het Groot Oosten zelf zich slechts bepaalde tot de symbolische graden, en, "geene kennis nemende van andere Rites, dezelve ook niet gevoegelijk bij de Statuten [kon] erkennen". Niet onlogisch. Waarschijnlijk verried de objectie een voorkeur voor de symbolische graden. Maar tegelijkertijd was het een domheid: in statuten, bedoeld voor Noord én Zuid - en dus ook voor andere rites, moest terzake van de onderlinge verhouding wel iets opgemerkt worden. En heel diplomatiek werd het verschil in de discussie hierover gehalveerd door de tweede grootopziener - Kinker dus - die over de formulering van artikel 4 opmerkte, "que par le mot *reconnaître* dans l'article 4 il ne fallait entendre que *tolérer*"; waarop de geachte afgevaardigden volstonden met te zeggen, dat het gebruik van die term in de tekst wijzer geweest zou zijn. Kortom, als hij het de voorgaande decennia al niet geleerd had, zou Kinker tijdens deze vergadering het bestuurlijk koorddansen wel geleerd hebben.

De volgende dag, 15 december, werd op het Hoofdkapittel Frederik eindelijk als grootmeester der hoge graden ingehuldigd. Het verslag maakt niet de indruk dat men aan dit gebeuren veel nadruk wilde verlenen⁵⁴⁶. De voorzitter van wat nog steeds het tussenbestuur was, Reepmaker, wees in zijn toespraak op de 'wijsbegeerte' als inspiratiebron voor de grootmeester:

Niets zal aan dit Hoofdkapittel aangenamer zijn, dan U [...] naar uwe eigen begeerte werkzaam te zien in dien geest, waarin U [...] deze Hooge Graden ontvangen heeft, vooral in het toelichten van zoo vele duistere punten, als er zich in dezelve, en vooral in den Hoogsten Graad, nog voordoen, opdat zij eenmaal, geleid door U H. Eerw.: vorstelijken wijsgeerigen invloed, die hoogte bereiken, welke het best met [...] de wenschen verwachtingen der ijverigste Menschevrienden strooken.

Verhuld schijnt hier precies het programma van de groep-Kinker ten aanzien van de hoge graden geformuleerd; een programma waarnaar ook de grootmeester scheen te verwijzen toen hij in zijn antwoord opriep de handen inéén te slaan om de Orde voort te planten en uit te breiden,

steeds tot grondbeginsel en als doel beschouwende de verdraagzaamheid in alle betrekkingen, de uitbreiding der ware wereldburgerlijke gevoelens, de verbetering en verëdeling van ons zelve en van alle Natuurgenooten [...].

Tevens werd gedurende deze vergadering vastgesteld dat de leden van het tussenbestuur aan zouden blijven, maar nu als leden van een normaal bestuur, tot het volgende Hoofdkapittel. Met één uitzondering: Montauban werd vervangen door Havelaar. De reden is duidelijk. Havelaar paste veel beter in het nu voorgestane beleid. Kinker behield uiteraard zijn plaats als tweede Groot-Opziener. Uiteraard? Ook hij had eigenlijk vervangen moeten worden, gezien zijn ambt in Luik - waar hij nog steeds niet aangekomen was. Het feit dat hij gecontinueerd werd wijst er op dat hij als onmisbaar beschouwd werd.

In het jaar 1818 zien we Kinker niet meer als voorheen op de voorgrond treden. In zekere zin is dat vanzelfsprekend: wegens zijn Luikse benoeming moest zijn werkzaamheid door die van anderen vervangen worden. In dit jaar en in de volgende jaren vinden er echter belangrijke gebeurtenissen plaats. Die schijnen onverklaarbaar tenzij we daarbij betrekken de factor (en alles wat daarover opgemerkt is) van de rol van Kinker in de voorgaande tijd, zijn stuwende kracht achter de hervorming, zijn (blijvende en goede) verhouding tot de grootmeester, en zijn vermogen om een groep bijeen te brengen én te houden die in staat was op bestuurlijk niveau gestalte te geven aan zijn opvattingen over vrijmetselarij en wereld.

De belangrijkste gebeurtenis in 1818 - ik vermeld dit op voorhand - is de 'ontdekking'; van het zogenaamde "Charter van Keulen". Dit is vermoedelijk het meest geruchtmakende document uit de geschiedenis van de vrijmetselarij in de Nederlanden: een schijnbaar historisch document, waardoor het bewijs van het bestaan van de vrijmetselarij tenminste ten tijde van de stadhouder prins Frederik (!) geleverd kon worden, en impliciet het bestaan in nog vroeger tijden. Hoewel het 'historische' aspect altijd de meeste aandacht heeft getrokken is voor mij veel belangrijker, dat in dit document opvattingen tot uitdrukking komen over wezen en organisatie van de vrijmetselarij, die wonderwel aansluiten bij alles wat Kinker beoogde. Dit Charter nu is al lang erkend als mystificatie, al zijn er nog steeds die dit niet willen toegeven. Op de technische aspecten van dit probleem zal ik niet ingaan. Voor de uitgebreide literatuur hierover verwijs ik naar een tamelijk recent, zeer helder artikel van H. van Heuven⁵⁴⁷, die er buitengewoon goed in slaagde de omstandigheden en gebeurtenissen die dit Charter 'veroorzaakten' te schetsen en met elkaar in verband te brengen. Bovendien kon Van Heuven al zo ver gaan, dat hij als eerste - hoewel hij in geen deelen over de bronnen beschikte die met betrekking

tot Kinker in de voorgaande tientallen pagina's gebruikt zijn (eigenlijk kende hij slechts enkele alinea's uit Kinkers brieven aan Falck in 1817) - Kinker, zij het slechts in een onderschrift bij diens portret, tastenderwijs kon kenmerken als "Johannes Kinker, auctor intellectualis van de nieuwe graden (?)"⁵⁴⁶. Van Heuven heeft al gezien dat het Charter opgesteld werd ter verdediging van de nieuwe graad of de nieuwe graden, die een vervanging zouden moeten zijn van de oude hoge graden: een zaak die ik al als wens van Kinker aan de hand van documentatie beschreven heb. Ik ben het met Van Heuven's suggestie eens, dat Kinker in zekere zin als inspirator van dat Charter gezien kan worden. - Voor een aantal gebeurtenissen rond het ontstaan van het Charter zal ik naar Van Heuven verwijzen. Maar ik zal tevens een enkele keer nieuw materiaal toevoegen, dat hij niet kende; ter versterking van de in dit hoofdstuk veel breder uitgewerkte opvatting, dat de groep met en rond Kinker voortdurend werkte aan het doorvoeren van bepaalde hervormingen. Hen kwam de 'ontdekking' van dit Charter geweldig te pas. Bij de beschrijving van de gebeurtenissen in 1818 poog ik echter het focus op Kinker als persoon gericht te houden, zonder al te zeer het Charter zelf te benadrukken.

De eerste gebeurtenis die met dit Charter in verband gebracht kan worden - zeker is dat niet - is een merkwaardige bijeenkomst van de Amsterdamse gecombineerde vergadering, op 10 februari 1818. Het was een extra vergadering. Kinker was present. Zoals al eerder uiteengezet: het was dit Amsterdamse bestuur, waar herhaaldelijk hervormingsvoorstellen werden bediscussieerd, en petit comité. Ditmaal werd als eerste punt de Franse vertaling van "Fiat Lux" voorgelegd en besproken: de circulaire eerder door Kinker opgesteld, en door 'Amsterdam' aan de noordelijke loges toegezonden met het doel de loges aan de 'basis' in beter contact met elkaar te brengen, ten dienste van een betere verbreiding van bepaalde maçonniek/maatschappelijke ideeën. Kinker zelf bracht ter kennis dat er een gecombineerde vergadering van Haagse en Delftse loges tot stand was gebracht. Konijnenburg meldde iets soortgelijks terzake van een vereniging van de loges van Alkmaar, Haarlem en Zaandam. Dan echter volgt iets opmerkelijks. De voorzitter legde de reden uit waarom er *hier* (in de 'Franse Tuin': niet het gebruikelijke vergaderlokaal) vergaderd werd. De vergadering begreep dit en men legde een belofte van geheimhouding af. Het enige wat de notulen verder vermelden, is dat deze bijzondere zaak buiten de notulen gehouden zou worden.

Wat die reden, die zaak betreft, wordt men dus volledig in het duister gelaten. Uiteraard moet het belangrijk geweest zijn. En het moet iets betroffen hebben, waarvan men ook niet wilde, dat toekomstige bestuurders-Amsterdammers, via het raadplegen van de notulen, konden begrijpen wat er gaande geweest was. Gezien het karakter van deze *extra* vergadering, handelend over de progressie van de hervormingsvoorstellen, ligt het voor de hand te veronderstellen dat het geheime punt ook iets met hervormingen te doen had. Het zou dan een gewichtige zet of stap betroffen moeten hebben; een initiatief of bespreking van een initiatief, waarvan men niet wilde dat het in de toekomst getraceerd zou kunnen worden. Welnu: ruim tien dagen later, op 21 februari, schreef de prins aan het lid van het hoofdbestuur, Van Vreedenburg (hij was Grootsecretaris tussen 1813 en 1843; we ont-

moetten hem al als correspondent van Kinker), dat hij ontvangen had

nevensgaande anonyme brief, en de daar by gevoegde stukken, betreffelyk de Koninklyke Kunst.⁵⁴⁹

Hij moest deze stukken examineren; hij mocht er met d'Yvoy, en ook met andere broeders van de gecombineerde vergadering over spreken. Hij mocht ze echter niet uit handen geven noch er kopieën van laten maken. Met "gecombineerde vergadering" doelt de prins op de zojuist genoemde Delfts-Haagse gecombineerde vergadering; d'Yvoy was daar voorzitter van). Dat het hier al het Charter van Keulen en annexe stukken betroffen moet hebben, blijkt uit het schrijven door Van Vreedenburg aan Frederik, van 18 mei:

Vereerd met het vertrouwen van UH[oog]E[erwaarde] door aan mij te zenden twee stukken betreffelyk de Orde [...], het een in Cyffer en het andere in oud schrift, heb ik gebruik gemaakt van den magt my by uwen teekenplank in dato 21 February 1818 PS verleend [...].⁵⁵⁰

Kortom: anderhalve week na een bijzondere geheime bijeenkomst van de Amsterdamse gecombineerde vergadering blijkt de grootmeester over anoniem toegezonden stukken te beschikken, betrekking hebbend op doel en organisatie van de vrijmetselarij uit vroeger tijden⁵⁵¹. Coincidentie?

Wat bevatte dit pakketje nu? Korter dan in de bewoordingen van Van Heuven kan ik het niet weergeven:

Het Charter van Keulen zou een verslag zijn van een bijeenkomst te Keulen van de afgevaardigden van 19 Europese loges op 24 juni 1535, die tezamen hadden gesproken over aard, bedoeling en oorsprong van de Orde.

De Notulen zouden dateren uit 1637/38 en houden o.a. in dat de op 8 maart 1519 opgerichte Amsterdamse loge 'Het Vreedendall' een exemplaar van het Charter [het onderhavige] in haar bezit had en op 29 januari 1637 door Prins Frederik Hendrik te 's-Gravenhage opnieuw werd opgericht onder de naam 'Fredericks Vreedendall'.⁵⁵²

De inhoud van het Charter is verreweg het belangrijkste. Het was gesteld in maçonniek kwadraatschrift (een soort geheimschrift). De Latijnse basistekst gaf een soort notulen van de bijeenkomst van de bestuurders van negentien 'mansiones' of 'tabernaculae' (verblijven, hutten, loges), waarna puntsgewijs een overzicht volgde van de kernpunten van 'doctrine' en organisatie van deze groep (ik maak hier gebruik van de Latijnse tekst, en Nederlandse vertaling, voorkomend in Carpentier Alting⁵⁵³). De ondertekenaars - waarbij namen als die van Melancthon, en waarbij ook een "Falck" - waren de bestuurders van de "aan Johannes gewijde gemeenschap of leden der orde der vrije metselaren". Hun broederschap, zo stelde het document, had niets te maken met de Tempeliers (laat staan met de zaken waarvan deze beticht werden), noch met enig andere geestelijke of wereldlijke

orde. Uit "vele en verschillende monumenten van erkende oudheid" bleek daarentegen

dat deze onze broederschap reeds bestaan heeft van dien tijd af aan, waarin, wegens de vele christelijke sekten, weinigen doordrongen van de ware zedeleer en met eene gezonde verklaring van geheimleer vervuld, zich als adepten van de menigte afscheidden; dat toen reeds eenige geleerde en verlichte mannen, maar Christenen die geenszins behebt waren met de dwalingen van het heidendom, toen zij oordeelden dat door een bevleken en bezoedelden godsdienst, scheuring en geen vrede, niet verdraagzaamheid en liefde maar noodlottige oorlogen verbreid worden, zich met een allerheiligsten eed verbonden, opdat zij de beginselen van dien zedelijken godsdienst die in de ziel van alle menschen is ingeplant, beter en onbevlekt zouden kunnen bewaren, dat zij zich daaraan wijden zouden, opdat des te meer het ware licht uit de duisternis zou ontstaan en zou helpen om het bijgeloof te beoorlogen en door eerbiediging van alle menschelijke deugden, vrede en zaligheid onder de menschen zouden kunnen bevestigen.

Deze meesters hadden Johannes de Doper, "de voorbode van het opgaande licht", als voorbeeld ter navolging gekozen. Deze geleerden en schrijvers werden naar de gewoonte dier tijden meesters genaamd. Uit hun beste leerlingen kozen zij zich medewerkers, metgezellen genoemd; terwijl de overigen leerlingen genoemd werden. De vereniging bestond dus zowel in oude tijden als heden uit deze drie graden. Verenigingen of broederschappen die met andere afdelingen of benamingen werkten, of die zich een andere oorsprong toekenden, hadden niets met de orde van doen. Wat de meesters betrof: die bestonden uit "uitgelezen en opperuitgelezen meesters" ("electi et summi electi magistri"). En er bestond een onderlinge band tussen de wereldwijd verspreide broeders, doordat er één (geheim) hoofd erkend werd; de tekst stelde

dat onder die leeraren en magisters onzer Orde die de mathematische, astronomische of andere wetenschappen beoefenen, nadat zij over de gehele aarde verspreid zijn, een wederkeerige mededeeling van wetenschap en licht heeft bestaan, waardoor het gekomen is, dat uit die uitverkoren meesters één voornamelijk begon uitgelezen te worden, die als opperste uitverkoren meester of als patriarch moest vereerd worden, alleen aan de uitverkoren meesters bekend, en te gelijk zoowel voor het onzichtbaar als onzichtbaar hoofd en opperhoofd van onze geheele broederschap gehouden werd, zoodat, overeenkomstig dit verdrag, ook heden nog de opperste meester en patriarch, hoewel maar aan zeer weinigen bekend, werkelijk bestaat.

Een ander punt is, dat in het document opgemerkt werd, dat de benaming 'vrijmetselaars' pas vanaf 1440 opgeld deed. Daarvóór stonden de leden slechts bekend als 'Johannesbroeders'. Dit punt werd vermoedelijk ingevoegd om zich eens te meer te distantiëren van de Tempeliersmythe en van andere exotica - zoals die nogal eens benut werden in de ritualen van allerlei in Kinkers tijd voorkomende hoge graden. Opmerkelijk is ook de paragraaf waarin voorzichtig gesteld wordt, dat het

aanhangen van het christendom niet of nauwelijks voorwaarde is om tot de broederschap te mogen behoren:

Alhoewel wij bij het weldoen geen rekening mogen houden met godsdienst of vaderland, achten wij het echter nodig en vooralsnog [*adhucdum*; men realiseer zich dat de tekst verondersteld wordt te dateren uit 1535, een jaar waarin het niet zo wijs was zich twijfelachtig ten aanzien van het christendom op te stellen] veilig, geene anderen in onze Orde op te nemen, dan die in de samenkomsten der profanen of duisterlingen bekennen Christenen te zijn.

En modern in dit 'historische' stuk is de alinea - ook hier kennelijk ingegeven door een heel wat moderner geest - waarin gezegd wordt dat de geheimdoenerij er niet om zichzelfswille is:

De geheimen en geheimzinnigheden die onze pogingen bedekken, dienen alleen tot dit doel, dat we zonder ostentatie kunnen weldoen en zonder verwarring te veroorzaken ten einde toe onze plannen kunnen volvoeren.

Nu maakte dit stuk (of: dit pakket stukken) natuurlijk kolossaal furore. Schijnbaar had men, zo leek het, het voorlopig oudste maçonnieke document in handen gekregen. In één klap werd de orde 'bewijsbaar' enkele eeuwen ouder, terwijl de inhoud van het Charter bovendien nog een veel ouder verleden (tenminste vanaf het ontstaan van het christendom) aannemelijk maakte. Ook in het buitenland, zoals in Duitsland en Zwitserland, was men geboeid; hoewel ook daar al spoedig de vraag naar de echtheid rees. Die echtheid of onechtheid is voor ons niet zo zeer interessant, als probleem: ik neem zonder meer de vrijwel unanieme mening over, dat het document een mystificatie was. De laatste tijd strekt de beschuldigende vinger zich uit in de richting van baron d'Yvoy van Mijndrecht, lid van Frederiks eigen loge l'Union Frédéric, voorzitter ook van de gecombineerde Haags/Delftse vergadering waarnaar Frederik het document ter beoordeling stuurde. Hij zou later in 1818 archivaris der orde worden; hij was een historicus en vertrouwd met oude stukken, terwijl hij naar naderhand gebleken is er een zekere gewoonte op nahield bronnen te verdonkeremanen of aan te passen⁵⁵⁴. Maar deze 'circumstantial evidence' kan dan wel wijzen in de richting van d'Yvoy als vervaardiger van een document, geschreven op echt oud papier, met verbleekte inkt, en dat geleden had van brandschade (zoals tenminste de verhalen luiden; het charter zelf is curieus genoeg - of eigenlijk helemaal niet curieus - verdwenen⁵⁵⁵). Daarmee is nog geheel niet aangetoond dat hij ook de *steller* was van de tekst, die per slot van rekening een geheel maçonniek programma inhield. Het is onaannemelijk dat d'Yvoy dit zelf opgebouwd had: hij zou daarmee een geheel eigenstandig denker en regelgever geworden zijn. Op dit moment moge ik wat hem aangaat alleen nog opmerken, dat Kinker d'Yvoy kende: beiden hadden zij in 1817 zitting in de commissie van achten, die de statuten voor de vereniging van Noord en Zuid moest ontwerpen. En d'Yvoy behoorde - als Kinker en Van Vredenburg - kennelijk tot de intimi van de prins die met elkaar in geregelde correspondentie stonden, blijkens een wat later

schrijven van 16 december 1819, door de prins aan Van Vreedenburch, waarin hij opmerkt:

Yvoy heeft my voor eenige dagen gezegd ook nog niet van U die Hoogduitsche brief uit Berlyn en die van Kinker, welke wy afgesproken waren dat Gy hem zenden zoude, ontvangen te hebben. Dit maakt my meer of min ongerust en ik heb reeds gedacht of U mogelyk ongesteld ware [...].⁵⁵⁶

Wat is nu de inhoud, kort samengevat, van dat Charter? Het is deze boodschap: de werkelijke vrijmetselarij is die der drie graden. De meestergraad is daarbij de eigenlijke kerngraad. Wat de meesters aangaat: er zijn uitverkoren en opper-uitverkoren meesters. De organisatie is wereldwijd (welk idee versterkt wordt door het noemen van de 'Patriarch', een functionaris die in 1818 niet bestond). Het doel van de orde is het bevorderen van die zedelijkheid die in alle mensen aanwezig is en het bestrijden van het bijgeloof. Het aanhangen van een godsdienst kan daarmee samengaan; maar het is niet noodzakelijk bijvoorbeeld christen te zijn, al was dat in het verleden soms praktische noodzaak.

Welnu, deze boodschap sluit vrijwel naadloos aan bij alles wat de groep-Kinker de afgelopen twaalf jaar had gepoogd te bereiken. De oppositie, veelal uit de hoge graden afkomstig waar niet zelden van de Tempeliersmythe gebruik gemaakt werd, werd door de historiciteit van het Charter, waar juist dit soort mythen en nevengraden afgedaan werden als dwaalwegen en bijverschijnselen ingegeven door behoefte aan 'ostentatie' en nodeloze geheimdoenerij, op een zijspoor gezet. Hoe konden de 'hoge graden' nog langer hun bestaan rechtvaardigen, nu bleek wat historisch de vrijmetselarij inhield? Een neveneffect zou kunnen zijn, dat bij afschaffing der nevengraden zoals in het Zuiden sterk vertegenwoordigd, de eenheid en vereniging tussen Noord en Zuid bevorderd zou worden. Maar ook moest, als de inhoud van het Charter in het buitenland ernstig genomen zou worden, de eenheid tussen alle vrijmetselaars, waar ter wereld ook, toenemen.

Het idee dit Charter op te stellen moet haast wel ontstaan zijn binnen de groep-Kinker. Was Kinker zelf op de hoogte? Dat is niet vast te stellen. Het lijkt aanneemelijk. Hij was het immers (dat bleek uit zijn correspondentie met Falck) die prins Frederik de suggestie deed een nieuwe graad (als uitwerking van de meestergraad) in te stellen ter vervanging van de oude hoge graden. Dit is de grondslag op basis waarvan de grootmeester in 1818 (en dan met de tekst van het Charter van Keulen in de hand) een nieuwe organisatie poogt op te bouwen: de zogenaamde "afdelingen van de meestergraad". Die afdelingen moesten het systeem der hogere graden vervangen. Die poging wordt, niet verrassend, ondersteund door Kinkers geestverwanten. Het zal leiden tot wat in dit verband alleen maar een schisma genoemd kan worden. Hoewel Kinkers directe bemoeienis met het ontwerp voor die nieuwe graden niet zeer duidelijk aantoonbaar is (afgezien van bijvoorbeeld enkele passages in de correspondentie van prins Frederik, nog te bespreken), werd er een enkele keer toch wel verband gelegd tussen Kinker, het Charter en het ontstaan van die nieuwe graden. Zo zegt Carpentier Alting in 1884, zonder enige argumentatie te ge-

ven, in het Charter-lemma in zijn *Woordenboek voor Vrijmetselaren*⁵⁵⁷:

Bij de bearbeiding der Ritualen van deze [nieuwe] afdeelingen was vooral Kinker werkzaam die mogelijk ook niet geheel vreemd is aan den oorsprong dezer z.g. overoude oorkonde.

Wist Carpentier Alting soms iets? Het lijkt mij overigens niet geheel in Kinkers lijn te liggen een dergelijke poging te ondernemen zovelen op het verkeerde been te zetten. We komen hier toch wel zeer dicht in de buurt van een opzet te misleiden. Daarom aarzel ik Kinker behalve als auctor intellectualis van de nieuwe graden ook te beschouwen als de auctor intellectualis van het Charter. Kinker komt mij in al zijn handelen en in heel zijn denken toch te 'moreel' voor. Anderzijds is het ondenkbaar dat hij niet tenminste op de hoogte geweest is. Wellicht werd echter deze manoeuvre niet als immoreel ervaren. Tot in de achttiende eeuw was het vervaardigen van dergelijke documentatie niet ongebruikelijk. Pas door het werk van dom Mabillon (1632-1707), de vader van de diplomatiek (oorkondenleer), werd het mogelijk op wetenschappelijke basis de eindeloze reeksen valse oorkonden van de echte te onderscheiden; en door het werk van zijn volgelingen werd het zinloos gemaakt aan nieuwe falsificaties te beginnen. Maar een tijdlang was die praktijk als het ware een legitiem strijdmiddel.

Dat Kinker er wel degelijk iets van wist, zou men ook nog kunnen beweren op grond van het feit dat uitgerekend hij er zich niet over uitgelaten heeft (argumentum e silentio). Ik heb daar althans niets van kunnen vinden. Hoe is het mogelijk, dat, waar de inhoud van het Charter en de ontdekking voor hem iets moet geweest zijn als manna uit de hemel, juist hij nooit dat Charter als argument hanteerde? Was dat niet, omdat anders al te duidelijk verband gelegd moest worden tussen zijn oude programma, waarbij dat Charter zo goed aansloot, en de verschijning van dat Charter zelf? Waarom stuurde de grootmeester de documentatie trouwens naar de gecombineerd Haags/Delftse vergadering, en niet naar die van Amsterdam? Moest de aandacht vooral niet naar Amsterdam togetrokken worden? Zou het in zo'n geval iemand met gevoel voor het literaire niet wat sneller gaan opvallen, dat het wel erg coïncidenteel was, dat tijdens het grootmeesterschap van de door Amsterdam geruggesteunde en door de Amsterdammer Kinker gecoachte prins Frederik, een Charter opdook, dat in een historische parallellie het bezit geweest was van de loge van die vroegere prins Frederik, "Fredericks Vreedendall" - een loge die eerder in Amsterdam onder de naam "Het Vreedendall" bestaan zou hebben? Merkwaardig - was het niet Kinker zelf al geweest, die in het hier eerder besproken gedicht *Mijne innigste Gewaarwording* (bij de inwijding van Frederik in de hoge graden te Amsterdam, op 16 oktober 1817), literair gespeeld had met het verband 'Frederik-vredevorst', ook al in navolging van een door vroegere literatoren gelegd verband tussen de stadhouder prins Frederik en de vrede? Dit laatste kan nooit meer dan een dubieus argument zijn; maar werkelijk vreemd blijft het, dat juist van Kinker geen publieke uitspraak bekend is over het Charter, dat precies op dat moment verscheen toen hij, zoals hij Falck schreef, vóór zijn begrafenis

in Luik nog iets wenste te verrichten ter reiniging van de hoge graden!

Een aanwijzing dat Kinker hoe dan ook van de achtergrond van het Charter en de totstandkoming ervan, moet hebben geweten, is het feit dat hij een van de vertrouwden van de prins was. Hij had als eerste de suggestie gedaan nieuwe graden te stichten. En het was juist de prins, die wel degelijk blijkt te weten, dat het Charter onecht was. In het begin van 1819, toen Van Vreedenburch de nieuwe ritualen voor die nieuwe afdelingen van de meestergraad aan het creëren was (die dus hun bestaan moesten baseren op de tekst van het Charter en de bijgevoegde documenten), schreef de prins hem met betrekking tot deze - alweer nieuwe, en nog geheime - ontwikkeling:

Ik zal het nog eens overleggen en gelove waarlijk dat het misschien niet kwaad zal wezen eens Falck hierover te hooren; ik gelove tenminste dat hij van het nadeelige der hoogere graden volkomen overtuigd is en van de noodzakelijkheid deze op een goede wijze van haar hoogte te doen aftuimelen. U schijnt niets daartegen te hebben dat ik Falck hierin te raade trek, en in ons geheim neem; dat hiet in ons geheim bestaande in de graden van uitverkoren en opperuitverkoren meester maar niet in het geheim van het stuk waarop dezelve gebouwd zijn.⁵⁵⁸

Niet ten onrechte concludeerde een maçonniek auteur, bij kennisname van dit stuk en andere stukken:

Het zal waarschijnlijk de lezer van deze citaten als de schrijver dezes vergaan, dat hem de sfeer van een samenzwering naar voren komt. Zo waren b.v. Falck en de prins van Gavre [die ook buiten de planvorming gehouden werd] de persoonlijke vertegenwoordigers van de Prins respectievelijk in het noorden en in het zuiden. Als zodanig maakten zij deel uit van het hoofdbestuur. Het komt mij voor, dat voor deze sfeer vooral Van Vreedenburgh verantwoordelijk is.⁵⁵⁹

Daar kan men het mee eens zijn. Ook met de constatering dat in 1819 het vooral Van Vreedenburch is, die als de voornaamste vertrouwde van de prins en als diens raadgever, verantwoordelijk is voor de wat eigenaardige sfeer waarin de ontwikkelingen zich voltrekken. Kinker bevindt zich dan op het tweede plan, als nu verblijvend op zijn Patmos: Luik. Hij staat echter wel in voortdurende correspondentie - helaas niet bewaard! - met deze twee. Maar met deze constatering loop ik al op de zaken vooruit.

Opvallend is, dat Kinkers vriend Falck dus nooit in vertrouwen genomen lijkt te zijn; en dat, terwijl eind 1817 Kinker hem nog op een *entre-nous*-toon schrijft over de ontwikkelingen. In tegenstelling tot wat de prins in het hierboven aangehaalde citaat aan Van Vreedenburch schrijft, lijkt Falck in het geheel niet geraadpleegd te zijn over de op basis van het Charter op te richten alternatieve organisatie van de afdelingen van de meestergraad. Want veel later schrijft hij nogal bitter in zijn *Geneskriften*:

De Prins de Gavre en ik waren gedeputeerden van den Grootmeester geworden, hij voor het Zuiden, ik voor het Noorden. Wij waren dus zooveel als eerste Mi-

nisters. Maar daarenboven, het was voornamentlijk door ons toedoen dat de Koninklijke Grootmeester tot den luisterrijken zetel verheven was geworden op welken het nu van hem afhing om zoo gunstig en gemakkelijk te blijven zitten als hij maar konde wenschen. Ook vertrouwden wij op deze rust en gemak voor hem, voor ons zelve, voor de geheele orde, en wisten ons van den Prins geen kwaad toen ons op zekeren morgen [in 1819] een genadige teekenplank ter hand gesteld werd met verzoek om ons gevoelen te zeggen over een daarbij gevoegd papier. En dit papier, wat behelsde het? Niets meer of minder dan een ontwerp tot hervorming der Vrijmetselarij. De opperste graden - troetelkinderen van de broeders die ze bezaten, en geenszins ondoelmatige middelen om den ijver der nieuwelingen op te wekken en levendig te houden - werden aan de afgetrokkene beginselen van gelijkheid en eenvoudigheid opgeofferd. Doch - de innerlijke verdiensten van het ontwerp ter zijde gesteld - al gebeurde het minst waarschijnlijke, dat, namelijk, de loges eenparig deze hervorming omhelsden, dan ontstond er tusschen de Orde in Nederland en de Vrijmetselarij in Engeland, Frankrijk, enz. een zeer wezenlijk verschil. En keurden een aantal Loges het af, dan verloor men het voordeel van die een- en ondeelbaarheid welke eerst zoo kort geleden en waarlijk niet zonder zorg of moeite was tot stand gebracht. Doch de manier waarop deze aanvankelijke bedenkingen werden opgenomen deed het in onze oogen ontwijfelbaar zijn, dat de zaak al beslist en ons advies slechts pro forma gevraagd was. De Grootmeester had dus anderen raad [!] gezocht of goedgekeurd dan die van zijne gedeputeerden. [...] Wij namen zulks voor een zeer verstaanbare wenk, doch behoefden echter geen ontslag te vragen, omdat inmiddels de tijd genaderd was, waarop wij in onze functiën zouden worden vervangen. Met den Groot-Eerwaardigen qua talis heb ik sedert nooit een woord gewisseld, en weet tot op den huidigen dag niet of zijn aanval op de hooge graden der Vrijmetselarij [goede] uitslag heeft gehad [...].⁵⁶⁰

Wat het meest opvalt in dit bericht is de gekrenktheid, de persoonlijke bezeerdheid. En daarnaast de koelheid van de analyse waarmee het plan dat hij onder ogen kreeg beoordeeld wordt: wat voor tegenstand zou het opleveren? Ontstond er niet een onoverbrugbaar verschil tussen de vrijmetselarij in het koninkrijk en die in het buitenland? Waar Falck geen gevoel voor schijnt te hebben, is het idealisme dat ten grondslag lag aan deze plannen en de hoop dat dit soort hervormingen een weerslag zou krijgen in het buitenland. De altijd voorzichtige Falck is meer politicus dan gelovige of idealist. Maar juist als politicus faalde hij, zou men kunnen denken, in zijn functie: hij hield niet de vinger aan de pols, hij werd verrast door de ontwikkelingen - en juist hij had beter kunnen weten wanneer hij zijnerzijds meer aandacht besteed had aan de hem bijvoorbeeld door Kinker voorgelegde ideeën....

Maar met dat al dreig ik op enkele zaken vooruit te lopen. Ik moge mij om een andere activiteit van Kinker in deze tijd in het voorbijgaan te kunnen vermelden andermaal veroorloven de chronologische verhaalvolgorde te onderbreken, om twee citaten te geven uit de correspondentie van prins Frederik en Van Vreedenburch uit later jaren, die hun bewustzijn van de valsheid van het Charter niet onduidelijk aangeven. Ik heb die brieven in het verband van deze zaak nog nergens geciteerd gezien. Zo schrijft op 23 december 1822 de prins, nogal 'tongue-in-cheek' naar aanleiding van de geleerde onderzoekingen van het Charter (zoals betreffende

de vraag, of Melanchton, een van de ondertekenaars, wel ten tijde van het Charter inderdaad op de bijeenkomst had kunnen zijn), dat d' Yvoy meende dat dergelijke vragen nuttig waren om te stellen (kennelijk was er op dit punt geen gevaar dat de op dat moment beschikbare gegevens Melanchton wel eens ergens anders zouden kunnen situeren). En de prins schrijft ironisch:

Voor de geleerde wereld moet men over dit stuk zoo veel inzamelen, als men maar kan.

Inkt en papier blijven altyd even ernstig, en lagchen niet gelukkiger wys.⁵⁶¹

En wat later schrijft hij naar aanleiding van een onderzoek door de geleerde Münter:

[Deze] heeft zich waarlyk veel moeite gegeven, om de authenticiteit van het Charter natesporen; zoo veel mogelyk verdiend hy wel dat men hem inligtingen geeft omtrent die naamen, welke hy niet heeft kunnen aan de man brengen [...]. Yvoy geloof ik kent deze personen.⁵⁶²

Ja, allicht kenden degenen die in het geheim waren de in het stuk genoemde personen beter. Die verkneuterden zich, terwijl het papier niet lachte. Omdat hier echter de naam Münter valt, moet even iets te berde gebracht worden, wat wellicht niets met het Charter te maken heeft maar waarop ik toch meen te moeten wijzen. Frederik Münter, de bisschop van Kopenhagen, was een honorabel man, een groot geleerde, en in heel Europa beroemd als schrift- en oudheidkundige. Hij was ook een correspondent van Kinker. Dat betrof wel een totaal andere zaak. Als lid van het Koninklijk Instituut was Kinker in opdracht van de derde klasse jarenlang bezig geweest (en was hij nog bezig) met een onderzoek naar inhoud en herkomst van het zogenaamde handschrift-Willmet. Ik volsta hier met te zeggen dat dit handschrift, dat later een tamelijk recent product van de Batakcultuur op Sumatra bleek te zijn, door Kinker in verband gebracht werd met de oude Egyptische cultuur; reden waarom hij ook koptisch studeerde. Als men Kinkers onderzoek poogt te volgen, krijgt men enigszins de indruk dat hij, had zijn historisch zintuig zich wat meer ontwikkeld, helemaal niet tot zijn nogal verreikende conclusies had hoeven te komen. Hij zag maar al te graag verband tussen de oude Egyptische en Indiase culturen, en de vreemde inhoud van het handschrift, waarvan de tekens in Nederland onbekend waren. Kortom, hij had de neiging de feiten te ordenen in de richting van de door hem gewenste historische samenhang. Zijn studie van dit handschrift hier te noemen is relevant omdat ten tijde van de verschijning van het Charter, en in een tijd waarin in de loges allerlei Egyptische symboliek begint te verschijnen (een zaak, waarop ik niet verder in kan gaan), het juist Kinker is die zich met oude manuscripten en vreemde handschriften blijkt bezig te houden. Evenwel kan dit alles slechts coïncidente betekenis bezitten. Ik constateer slechts het feit.

Op 11 maart 1818 nodigde d'Yvoy de Haags/Delftse leden van de gecombineerde

vergadering uit bijeen te komen op de 15e maart. Van de daar en later volgende gebeurtenissen zijn wij op de hoogte door middel van een verslag van F.A. Ridder van Rappard, de voorzitter van de Haagse loge Eendracht Maakt Macht, die later betrokken werd bij een onderzoek naar de echtheid van de stukken⁵⁶³. Op die vergadering heerste groot enthousiasme over het ontvangen Charter, met de bijbehorende Notulen. Ook de prins zelf bezocht die vergadering, en gaf een toelichting over de anonieme bezorging. D'Yvoy zei de stukken al aan Hendrik van Wijn, de rijksarchivaris, te hebben laten zien; deze zou instaan voor de oudheid en echtheid. Van Vreedenburch bleek van beide documenten al een vertaling uit het Latijn gemaakt te hebben.

Merkwaardiger is het volgende. Op 10 april nodigde d'Yvoy Van Rappard uit voor een gesprek, wegens diens belangstelling voor de stukken. Daarbij deelde d'Yvoy mee, toestemming gekregen te hebben van de grootmeester aan Van Rappard mee te delen dat er nog andere stukken meegekomen waren, "waaronder de instructien voor Uitverkoren en Opperuitverkoren Meesters" dus van die uitwerkingen van de meestergraad waarvan in de notulen van de loge Frederiks Vreeden-dall sprake was (de uitverkoren en opperuitverkoren meesters komen als zodanig in het Charter ook al ter sprake). Hij wees daarbij op stukken op een andere tafel liggend, maar gaf die Van Rappard niet in handen.

Een belangrijk iets: hier blijkt, dat men al overgegaan was tot het *feitelijk ontwerp* van nieuwe graden (of, zo men wil, verbijzonderingen, uitwerkingen van de meestergraad), zoals ooit Kinker voorgesteld had. En tegelijk bestaat er volstrekte zekerheid op grond van de correspondentie tussen de prins en Van Vreedenburch, dat het de laatste was die in feite de tekst redigeerde van de ritualen van die nieuwe graden. Er bestonden dus welomschreven, weldoordachte plannen om een bepaald hervorming te gaan invoeren.

Wat had Kinker nu op dit ogenblik daarmee vandoen? Daarover is niets met zekerheid vast te stellen. Degene, van wie het idee van de nieuwe graad in eerste instantie afkomstig is, is in deze periode merkwaardig onzichtbaar: dat heb ik al eerder vastgesteld. Toch is hij niet verdwenen uit de belangrijkste bestuursorganen. Want nadat de noordelijke en zuidelijke loges in de vereniging toegestemd hadden en nog vóór dat Frederik als gevolg daarvan op 11 april 1818 in Brussel als grootmeester geïnstalleerd was, had deze op 16 maart aan alle loges een schrijven gestuurd waarin hij de bestuursleden voor de resterende tijd van het maçonniek jaar vaststelde. Kinker werd benoemd tot groot-redenaar - net als Konijnenburg en De Wagny (in dit schrijven werden de functionarissen zowel voor het Noorden als het Zuiden genoemd⁵⁶⁴). Tijdens de Grote Loge in het Noorden op 26 juni 1818 werd een nieuw bestuur gevormd, nu echter zonder Kinker: vanaf die datum speelt hij in het Noorden geen rol meer.

Ondanks deze schijnbare rust rond Kinker in de eerste helft van 1818 verscheen hij echter nog steeds niet op de post waar hij benoemd was. Luik blééf uitzien naar Kinker. Dat blijkt voldoende uit de straks te noemen correspondentie tussen Kinker en het Rijk. Waar had Kinker het dan wel zo druk mee? Voorlopig schijnt slechts één gevolgtrekking voor de hand te liggen: hij hield zich op de achtergrond

bezig met het hele beleid, op grond waarvan het Charter verscheen en de nieuwe graden vorm gingen krijgen.

Op 25 maart 1818 - dat is dus tien dagen na de vergadering in Den Haag, waar voor het eerst het Charter van Keulen ter tafel gebracht werd - schreef Repelaer van Driel, de beleidsman van het Ministerie van Onderwijs, nogal nadrukkelijk aan Kinker:

Daar ik altyd ongenegen was verdienstelijke en geleerde mannen aan hunnen pligt te herinneren, heb ik tot hiertoe oogluiking gebruikt en onwetendheid voorgewendt omtrent Uw langdurig voortgezet verblijf te Amsterdam.

Ik kan echter nu niet langer voortgaan met zulks te doen, - en om verschillende redenen vind ik mij derhalve verplicht U [...] bij deze uit te nodigen om U zonder verwijl te begeven naar Luik, ten einde na het eindigen der Paaschvacantie, met den aanvang van het nieuwe halfjaar ook tevens Uwe Lessen aan die Hoogeschool te beginnen. Het zal mij aangenaam zyn omtrent dit een en ander berigt van U [...] te mogen ontvangen.³⁴⁵

Bepaald geen onduidelijke taal. En even duidelijk schreef Kinker terug dat hij, gezien een aantal problemen, daartoe geen kans zag. In een brief van 25 maart aan Repelaer refereerde hij enigszins ironisch aan de "verzachtende uitdrukkingen" in diens missive voorkomend. Maar:

ik zoude te kort doen aan het Karakter van openhartigheid, 't welk het mijne is, indien ik U [...] ontveinsde, dat *en* de strekking van die aanschrijving, *en* de bevoordingen van *gebruikte oogluiking*, en van *voorgewende onwetendheid*, welke de *Uitnoodiging*, om *zonder verwijl* naar Luik te vertrekken, voor af gaan, mij gevoelig getroffen hebben.

Het zal U [...] niet verwonderen, dat eene geheele verplaatsing, als die van hier naar Luik, op mijne jaren, en in mijne veelvuldige betrekkingen, niet zoo spoedig, als ik thans zelf wel wenschen zoude, kan volbragt worden. Mijne Bibliotheek is, en staat sedert eenige weken, ingepakt, en wacht naar eene bekwame gelegenheid om verzonden te kunnen worden; mijn huis, dat verkocht is, wordt in het laatst van deze maand aan den kooper overgedragen. Dit, zoo wel als de verzending van mijn goed, vorderde mijne tegenwoordigheid. Men heeft mij onlangs hoe zeer ik er mij van wenschte te verschoonen, in het Bestuur der Maatschappij van Weldadigheid geplaatst; de loffelijke oogmerken dier Maatschappij, met de hooge goedkeuring van Z.M. vereerd en bekrachtigd, achtte ik, die zekerlijk geen vriend ben, van nutteloos den tyd te verslijten, niet te mogen tegenwerken, door volharding in mijne eerste weigering; maar, daar ik tot heden nog geene studenten, in mijn vak, te Luik heb, mij, veel eer, bij Z.M. en bij mijne landgenooten, door myne hartelijke, hoezeer dan ook slechts kortstondige mede werking in die verbroedering, eenigszins wel verdienend te moeten maken.

Door mijne kort op handen zijnde tegenwoordigheid, in Luik, waar toe ik mij met allen ernst voorbereide, hoop ik den tegenstand tegen de Hollandsche taal en welsprekendheid te zullen kunnen overwinnen; wenschende dat U [...] thans, na de gegeven redenen, met mij zal instemmen, dat het openen mijner lessen na de nog loopende maar haast eindigende Paasch vakantie, ook wanneer ik daartoe ty-

dig genoeg in Luik zal zijn, bezwaarlijk zal kunnen plaats hebben.

Na deze rondborstige openlegging mijner gedachten [...] durf ik van U [...] verwachten, dat dezelve, dit alles inziende, mij wel in dit oogenblik voor diligent zal houden [...].³⁰⁰

Dit is een nogal straf briefje. In plaats van ten gevolge van het Haagse ultimatieve schrijven zijn wandelstaf op te nemen en zich richting Luik te begeven, antwoordt Kinker boudweg dat hij zich niet alleen gedurende de eerste helft van het collegejaar 1817/18, maar ook in de tweede helft *niet* te Luik zal bevinden.

Wat is zijn argumentatie? Hij noemt een aantal praktische bezwaren zoals het verhuisprobleem. Dit klinkt niet erg overtuigend: al dat soort zaken had eerder afgehandeld kunnen worden. Waar hij zich eigenlijk op beroept, is zijn (in hoofdstuk IV te behandelen) activiteit voor de Maatschappij van Weldadigheid; en wel op zo'n manier dat hij laat doorschemeren, dat het het Koninklijk Huis is, dat hem noodzaakt zijn vertrek naar Luik op te schorten. Inderdaad had Willem I van alles met die Maatschappij te maken. Maar interessanter nog is te weten, dat de voorzitter van die Maatschappij was: prins Frederik. Dat impliceert dat Kinker in deze periode nog om heel andere redenen dan al bekend veelvuldig met de prins contact had. De vraag dringt zich nu op: werd de activiteit voor deze maatschappij door prins en Kinker benut om een excuus te hebben, om in deze kritische periode elkaar vaak te kunnen zien? Het is zeker zo, dat Kinker binnen de vrijmetselarij actief is ten bate van de Maatschappij. Men zie de paragraaf over deze organisatie. Die paragraaf had zelfs wellicht binnen het hoofdstuk 'Kinker en de vrijmetselarij' zelf opgenomen kunnen worden: er is wel enige reden om in de Maatschappij een voor-al maçonniek initiatief te vermoeden. In dat verband is de term "verbroedering" waarmee Kinker het werk van de Maatschappij karakteriseert, significant. Daarbij komt dat het Falck is, die vanaf 19 maart 1818 de leiding van het departement Onderwijs had. Gaf Kinker hem in deze brief een indicatie? Dacht hij dat Repelaers schrijven een uitvloeisel was van de normale procedures ten departemente, maar dat, nu Falck gearriveerd was, een verwijzing naar Frederik en de vrijmetselarij wel voldoende zou zijn om zijn vrijheid van handelen nog wel enige tijd te kunnen behouden? Gezien de volgende antwoorden van het ministerie, zou men iets dergelijks wel mogen vermoeden; misschien zelfs had Frederik, zoals hij al eerder ten behoeve van Kinker gedaan had, zich tot Falck gewend.

Want op 27 maart schreef Repelaer een tamelijk onderdanig briefje waarvan het begin luidde:

Het was geenszins in de bedoeling van myn schryven [...] om U [...] eenig onaangenaam gevoel te veroorzaken. Alleen twee redenen hebben mij tot dit schrijven bewogen. Vooreerst het oogmerk om mijne administratie te dekken tegen de aanmerkingen tot welke Uw voortgezet verblyf in Amsterdam aanleiding heeft gegeven. Ten tweede de noodzakelykheid om de studenten in de gelegenheid te stellen van de lessen in de Hollandsche taal te horen.

En hij vervolgt wat zorgelijk over de problemen die anders in Luik rijzen. Maar

een zeer rase terugtocht blijft het wél. Ook al eindigt hij met - zij het nu zeer beleefd - om éنية medewerking te vragen:

Dit een en ander doet mij verlangen, dat de Lessen door U [...] ten spoedigste te Luik zullen kunnen geopend worden, waarheen ik U [...] verzoek uwe zaken te dirigeren. Het zal mij aangenaam zijn den tyd te mogen vernemen wanneer U [...] meent naar Luik te zullen kunnen vertrekken, opdat aldaar nog in den loop van dit Akademisch jaar een zoo volledig mogelyk halfjarige cursus kunne gehouden worden.⁵⁶⁷

Nu, gedirigeerd wérd er. Want op 10 april - en het is niet duidelijk of dat het gevolg is van Kinkers eerdere brief dan wel van een nieuw initiatief door deze of gene, schreef Falck zelf, nu als onderminister, aan de hoogleraar Kinker te Amsterdam:

Onderrigt geworden van de redenen die den Hoogleraar *Kinker* verhinderen om vooralsnog naar *Luik* te vertrekken
Veroorlooft den zelve Zyn vertrek uittestellen tot in de maand Juny aanstaanden, in den loop van welke maand hy gehouden zal zyn zich aan de Hoogeschool van Luik te sisteren.⁵⁶⁸

Inderdaad trof Kinker gedurende deze maanden enige praktische maatregelen in verband met zijn verhuizing. Op 30 maart 1818 verkocht hij zijn huizen op de Vijzelgracht en de Lindengracht⁵⁶⁹, terwijl hij op 12 mei zijn testament maakte⁵⁷⁰. Wellicht liep hem het hoofd in deze maanden inderdaad om, met zijn blijvende activiteit in allerlei genootschappen (waar nu de Maatschappij van Weldadigheid nog bijgekomen was), de voorbereidselen voor Luik, en, met wat ik wil blijven aannemen, de conferenties en gedachtenvorming behorend bij de affaires rond het Charter en de nieuwe graden. Iets van die drukte herinnerde hij zich nog later toen hij op 7 maart 1821 aan Immerzeel schreef:

Het is zeker niet uwe maar mijne schuld, dat gij op uwen vriendelijk uitnoodigenden brief, van voor ruim drie jaren, geen antwoord ontvangen hebt. Maar ter vermindering van dezen Schuld.... In welk een' tyd, in welke omstandigheden, helaas! ontving deze uwe letteren? - Te Amsterdam; ja, maar in het midden van eenen ontzettenden verhuisboel, tusschen akelige toegespijkerde kisten, ledige kasten, kale vloeren en muren; op het oogenblik van aan de bevelen van een onverbiddelijk noodlot te gehoorzamen, vol en gemarteld van het denkbeeld, dat ik als een in het Noorden verworpen Apostel, naar het heidensch Luik verzonden werd, om aldaar het hollandsch Evangelie te verkondigen!⁵⁷¹

Maar of Kinker inderdaad in juni naar Luik is gegaan zoals minister Falck opgedragen had, waag ik te betwijfelen. Tenminste op 10 augustus 1818 is Kinker in Amsterdam te vinden⁵⁷², al kan hij tijdens het academisch reces naar het Noorden teruggekeerd zijn⁵⁷³. In ieder geval schijnt hij op 17 augustus definitief in Luik gearriveerd te zijn, want op die dag werd hij als "agrégé" bij de Luikse loge La

Parfaite Intelligence ingeschreven; over die loge later. En op 1 oktober begon hij zijn colleges. De eerste brief door Kinker vanuit Luik geschreven (voorzover mij bekend, althans), was er een aan de te Brussel woonachtige G. van Lennep: een 'Hollander'. Hoewel deze Van Lennep geen bijzondere vriendschapsbanden met Kinker had en Kinkers schrijven voornamelijk zakelijk van aard is, zijn er toch passages-in-mineur in te vinden, die verraden dat hij zich te Luik niet op zijn gemak voelde:

Daar het U te Brussel, beter dan mij te Luik bevalt, wensch ik hartelijk, dat Uwe nieuwe bestemming, tot het voortzetten uwer inwoning aldaar gunstig zal zyn.

Ik zou mij misschien in myne nieuwe loopbaan wel kunnen schikken; maar *Luik* en eene Hollandsche *vrouw*: hoc opus, hic labor!

Ik zit er ondertusschen; en, wat meer is, ik geef les aan 36 studenten, waarvan er 8 à 9. het Hollandsch volkomen, 4 of 5. ten halve magtig zijn, doch waar van de rest geen enkel Hollandsch woord verstaat; zoo dat ik tegen de leer van het Evangelie aan, 't welk geen twee ellen toestaat, met drie maatstaven moet meten. Zoo zyn dan ook mijne voorlezingen 1/3 Latyn, 1/3 Fransch en 1/3 Hollandsch; en dit kost my veel hoofdbreken. Wat ik vooraf reeds in gereedheid gebragt had, mag ik wel weer verscheuren; voor myne lessen in de wysgeerige taalkunde, heeft zich nog niemand opgedaan. Ook in dat opzigt, heb ik tot nog toe tyd en moeite verloren. [...]

Ontvang myne hartelyke groeten [...]; zeg aan de Hollands-Brusselsche volkplanting, en onder dezen mynen Br[oeder] in St. Jan, Meyer, dat ik hier op Pathmos veel om hen denk.⁵⁷⁴.

Alweer dat Patmos-idee. Geen wonder dat in deze tijd een noordelijke collega, Van Swinderen, zich zorgelijk kon afvragen hoe dat nu toch wel moest met Kinker en diens cosmopolitische ideeën te Luik⁵⁷⁵. Luik zou Kinker inderdaad grijze haren bezorgen - maar dat te belichten hoort in een eigenlijke biografie thuis, en is hier niet op zijn plaats.

Vanaf het midden van 1818 is de betrokkenheid van Kinker bij de algemene gang van zaken in de vrijmetselarij tamelijk duister, evenals zijn rol bij het beleid door de grootmeester prins Frederik gevoerd en diens stimuleren van een nieuwe graad ter vervanging van de oude hoge graden. Wel valt op basis van enkele gegevens te constateren, dat Kinker in de eerste jaren nog steeds door de grootmeester gezien werd als een van zijn meest vertrouwde adviseurs. Helaas zijn de gegevens echter ontoereikend om vast te stellen in welke mate Kinker nog steeds medebepalend was voor het totale beleid. Ik geef daarom, in nogal beknopt bestek (althans in vergelijking tot het hiertoe besprokene), de ontwikkelingen weer, terwijl ik niet diepgaand zal ingaan op ontwikkeling en vormgeving van wat heet "de afdelingen van de meestergraad".

Op 13 juni verstuurde de grootmeester aan alle loges de tekst van het Charter, en de bijbehorende notulen van de vermeende loge Fredericks Vreedendall. Daarmee kwamen deze teksten nú werkelijk pas in de openbaarheid - voorzover men hier het begrip openbaarheid kan hanteren. Het is duidelijk dat dit een signaal was dat de

inhoud van die stukken dus serieus genomen diende te worden; en dat er consequenties getrokken zouden moeten worden, als men de opmerkingen in die stukken over doel en organisatie van de vrijmetselarij als waar beschouwde. De zaak speelde echter geen rol op de Grote Loge van de noordelijke loges, in juni gehouden. Merkw aardig genoeg was Kinker daar niet aanwezig. Uiteraard werd hij ditmaal niet gecontinueerd in het hoofdbestuur. De vergadering zelf hield zich voornamelijk bezig met het nieuwe Wetboek en Reglement (nog een gevolg van de door de commissie van achten bewerkstelligde organisatorische vereniging van Noord en Zuid).

In de volgende maanden waren, zo het schijnt, vooral prins Frederik en van Vreedenburch de nieuwe stap aan het voorbereiden. De laatste hield zich bezig met het ontwerp van de ritualen van het nieuwe stelsel. Zij - en nog anderen - tastten de sfeer af waarin het mogelijk was iets nieuws in te voeren. Zo schreef Kinkers oude kennis Havelaar (inmiddels 1e Groot-Opziener) op 26 november aan de prins:

hoe meerder ik de de [Hoge Graden] bestudeerd heb, hoe meerder ik overtuigd werd, dat men in de eerste drie Graden genoegzaam het doel der orde vond, het mag met een goed oogmerk geweest zijn, dat men nieuwe Graden geschapen heeft en mystische bijvoegsels gebragt heeft, die echter meer misvorming als verbetering aangebragt hebben, maar dit oogmerk is wel spoedig met anderen verwisseld, waarbij welligt de staatkunde der Jezuïeten maar al te veel deel gehad heeft.⁵⁷⁶

Nu ja, die jezuïeten... hier speelt nog de achttiende-eeuwse paranoia ten aanzien van die orde. Frederik zelf meende dat er langzamerhand wel een meerderheid te vinden was die de hoge graden wilde afschaffen, zéker die boven de Rozenkruisersgraad (in het Zuiden had men de A(loude) A(angenomen) S(chotse) R(itus) met graden die tot en met de 33e doorliepen). Men meende dit, zo schreef hij op 10 december aan Van Vreedenburch, "deels uit overtuiging dat dit niets als gogelwerk is, deels uit yverzucht"; Falck begon ook al in die geest te denken; en hij vervolgt:

Zoo Falck overtuigd was, en voor de goede zaak wil pleiten, zoo Kinker noch goed is en wilde komen, zoo Yvoy komt, zoo Vollenhoven kwam en deze goed is zoo zoude in de commissie der herziening der Statuten, met den Br[oe]der Honorez van hier, die zeer bepaald tegen de andere rites is, en maar tot R[ozen]kruiser wil gaan, eene zekere meerderheid zyn, om Art. 4 en 6 en 46 [577] te veranderen]. Hier is dus vooruitzicht om eene overwinning te behalen.⁵⁷⁸

Het schijnt hier, dat de oude commissie van achten (waarin Kinker) ter aanpassing van de Statuten nog steeds bestond. Misschien had zij een nieuwe taak gekregen. Of het betreft hier een nieuwe commissie, en ik ben, door gebrek aan gegevens of ten gevolge van de bestuurlijke wirwar van die jaren, de draad kwijtgeraakt. Maar hier is in ieder geval duidelijk dat binnen die groep Falck als een buitenstaander beschouwd wordt, terwijl op Kinker en Vollenhoven wel viel te rekenen (het "als Kinker *noch goed is*" moet waarschijnlijk vertaald worden als: als hij bij zijn oude opvattingen blijft). Maar wat de nieuwe ontwerpen betreft, daar hadden ook

binnen deze groep sommigen niets mee te maken. De 30e december 1818 zegt Frederik nog: Falck weet "natuurlyk noch niets van ons plan"; de 16e januari - dat schrijven heb ik al aangehaald - ligt dat anders, al mag Falck dan nog niets weten van de achtergrond van het Charter.

Maar voordat in dit verslag het jaar 1819 ingaat, moet ik vermelden dat de goede verstandhouding tussen Frederik en Kinker in 1818 ook nog zichtbaar wordt in Kinkers gedicht ter gelegenheid van de verjaardag van de grootmeester: *Bij de viering van het geboortefeest van Z.K.H. Frederik [...] grootmeester van de orde der vrijmetselaren, [...] door de vier oudste loges te Amsterdam, op de 28sten van Sprokkelmaand* [februari]. 1818⁵⁷⁹. Het gedicht is in hartelijke toon gesteld maar stijgt niet ver uit boven de bekende verjaardagsliteratuur. Wel slaagde Kinker er in een interessante verbinding te leggen tussen het maçonnieke jaar (lopend van 1 maart tot en met 28 februari) en deze verjaardagsdatum, 28 februari:

Dees dag, die onzen jaarkring sluit,
 Schonk hem het eerste licht;
 Nooit worde 't in zijn' loop gestuit!
 Eens streef' het zelfs de zon voor uit,
 Die vlamt in ons gesticht!

waarbij niet onaardig het eerstontvangen levenslicht vervloeit met het in de vrijmetselarij ontvangen licht, en het licht dat hij anderen moet vóórdragen. De achtste en laatste strofe luidt:

Hij voere in Isis Tempelzaal
 De reinste wijsheidsleer!
 Die leer vervull' haar beeldenpraal! -
 Daal, geest des grooten FREDRIKS, daal
 Op hem en de orde neêr!

Die *wijsheidsleer* lijkt te verwijzen naar de leer van de man uit Koningsbergen, Kant; want onmiddellijk rijst de herinnering aan een vroegere vorstelijke beschermer van de wetenschappen in dat gebied: koning Frederik de Grote van Pruisen, zelf ook vrijmetselaar, wiens tolerantie spreekwoordelijk was.

In 1819 zette de grootmeester de volgende stap. In januari was Van Vreedenburch klaar met zijn nieuwe ontwerp van de afdelingen van de meestergraad, blijkens een brief van Frederik die hem in verband daarmee schreef:

Het is waar dat alle die [hoge] graden óf beklaglijk óf belachelijk zijn en niets waard zijn; de menschelijke geest om zoo veel daar te stellen moest wel op herhalingen komen, en zaken zonder zin tevoorschijn brengen, en in plaats van iets goeds dikwijls iets kwaads of iets sots vinden. U twee afdeelingen van den meestergraad heb ik nu zoo tamelijk grondig bestudeerd, en heb in dezelve veel ja zeer veel voldoende gevonden; en ik wensch U geluk met dit voortbrengsel van U geest, hart en verbeeldingskracht.⁵⁸⁰

De Wargny, die in die jaren tot de 'inner circle' behoorde, schrijft in zijn *Annales*⁵⁸¹ dat op 10 en 11 april 1819 in Den Haag conferenties plaatsvonden tussen de grootmeester en vooraanstaande vrijmetselaars, onder wie d'I., D.W., K., V., V. en H.; hier werden definitieve plannen gemaakt voor een algemene hervorming van het gradensysteem in heel het koninkrijk. Het is niet moeilijk via deze initialen de presentie te herkennen van D'Yvoy, De Wargny, Kinker, Van Vreedenburch, Vollenhoven en Havelaar. Hierop volgden, tussen 14 en 25 april 1819, besprekingen met zuidelijke broeders die in het plan gekend werden en die tevens de nieuwe ritualen te lezen kregen⁵⁸². Ik weet niet of Kinker ook bij deze laatste besprekingen betrokken was.

Er werd een brief ontworpen waarin de grootmeester aan alle voorzittend meesters der loges zijn bedoelingen bekend maakte. Deze brief is gedateerd 25 april, maar schijnt pas in mei uitgegaan te zijn, en wel op de 28e⁵⁸³. De nieuwe ritualen werden er bijgevoegd. Ik zal aanstonds de inhoud van het schrijven van de grootmeester weergeven. Maar ik wil eerst nog vermelden dat de prins hierbij ook aan Kinker om steun of advies gevraagd schijnt te hebben. Op 3 mei schreef hij namelijk aan Van Vreedenburch, in verband met stukken (die Van Vreedenburch ook aan een andere vertrouwde, Druijvesteijn, moest sturen):

Dat U iets daarvan of alles aan Kinker bekend maakt, daar heb ik niets tegen, in tegendeel ik ben er voor. Ik wist niet dat hy van Luik vertrokken was, en had hem laatstleden Zaturdag daarhenen geschreven, om hem en gros van het plan te onderrichten.⁵⁸⁴

Het is hier dus de prins, die Kinker op de hoogte wil houden. De richting van het verkeer is veranderd; maar dat kon moeilijk anders, sinds Kinker regelmatig te Luik colleges moest geven. De prins schrijft vanuit Brussel; dat deed hij ook op de 16e mei, toen hij Van Vreedenburch verzocht:

Zoo Gy eens aan Kinker zoude willen schryven zoude dit zeker geen kwaad doen. Wanneer ik hem schryf, zal ik hem over U schryven, in dien geest als Gy het my verzocht.

Een druk onderling verkeer dus; jammer dat al deze correspondentie (nog) zoek is. De prins had duidelijk behoefte aan Kinkers steun, want hij voelde zich op dit moment, nu men in het Zuiden van het een en ander kennis begon te dragen, nogal eenzaam in zijn gevecht. Hij vervolgde:

Hier tracht men my bang te maken, intusschen ik ben kalm en gedecideerd, en zal gerust afwachten of men zal willen hier *maçonniquement* vermoorden, want voor vuur en staal ben ik niet bevreest, of dat de hooge graden op die wijze door my zullen vermoord worden.

Alle myne brieven opene ik zelven.⁵⁸⁵

Wat was nu de inhoud van Frederiks schrijven dat, gedateerd 25 april, aan alle

loges gestuurd werd en in mei een hevige discussie veroorzaakte? Een twintigste-eeuwse bezitter van de hoge graden vat het aldus samen:

In deze Tekenplank betoogt de Prins dat de graden van Leerling, Metgezel en Meester-Vrijmetselaar, zich niet met een willekeurig (d.i. onbeduidend) doel bezig hielden, maar het beste oogmerk hadden, namelijk, "om het mensdome beter te doen worden". Dit doel "wordt ook erkend door de geschiedkundige waarheden, en in het bijzonder door het Charter van 1535, waarvan u reeds kopy, en zo ik hoop binnen drie maanden een facsimile gezonden zal worden." De Meestergraad wordt echter niet beoefend zoals het behoort. De zogenaamde Oppergraden hebben geen zin en betekenis, tenminste niet voor allen [...]. Prins Frederik achtte deze graden ongeschikt om het doel der Vrijmetselarij te doen bereiken. De Grootmeester verklaart plechtig alleen te zullen werken in de Graden van Leerling, Metgezel en Meester-Vrijmetselaar. Omdat de Meestergraad echter niet wordt beoefend zoals het behoort, worden de Ritualen van de Afdelingen van de Meestergraad: Uitverkoren en Opper-Uitverkoren Meesters bijgevoegd. De Broeders die zich met deze Ritualen kunnen verenigen krijgen direct de rang van Opper-uitverkoren Meester.⁵⁸⁶

Een formulier was bijgevoegd. Hierop konden de meester-vrijmetselaars invullen, of zij lid van deze nieuwe organisatie wensten te worden.

De schok zal voor een groot aantal broeders nauwelijks heviger geweest kunnen zijn. Het ging hier kennelijk niet zomaar om het bevestigen van de fundamentele waarde van de gewone, symbolische vrijmetselarij; alle andere graden werden fundamenteel in discrediet gebracht. En dát door de grootmeester die tevens grootmeester van de hoge graden was, en aan wiens autoriteit, gezien Wetboek en Statuten, nauwelijks te tornen viel. Was het de bedoeling die hoge graden af te schaffen? Hoe kon in deze situatie Frederik grootmeester van de hoge graden blijven? Was dat in moreel opzicht niet onverenigbaar met de in zijn schrijven ingenomen positie?

Ik hoef waarschijnlijk niet op te merken, dat dit voorstel geheel en al spoorde met wat we Kinker in de voorgaande jaren hebben zien trachten te bereiken.

Wat de ritualen van de uitgewerkte meestergraad betreft: ik geloof niet dat het hier zinvol is daarop uitgebreid in te gaan. Het accent lag op de onsterfelijkheids-gedachte, in aansluiting op de inhoud van de bekende Adonhiramlegende waarin deze voorganger uit de tijd van koning Salomon gedood wordt, maar wiens kennis en geheimen voortleven. Aan deze thematiek en bijbehorende symboliek ga ik voorbij. Om de algemene sfeer en achtergrond van deze ritualen te begrijpen zoals in deze tijd door deze vrijmetselaarsgroep geformuleerd, is het misschien wel zinvol kennis te nemen van de zeven vragen aan de kandidaat voorgelegd, bij diens receptie in de graad van uitverkoren meester. Hem werd gevraagd 1. of hij geloofde in een eeuwig en onverdeeld opperwezen; 2. of hij overtuigd was "dat het mensdome in gelykheid is daargesteld" en dat dus de bestemming van alle mensen dezelfde was; 3. of hij accepteerde, dat elk mens verplicht was te handelen volgens de zedelijke wet, vervat in de woorden "Doe aan een ander zoo als gij wilt dat u geschie-

de". De volgende drie vragen zijn een uitwerking van het voorgaande, terwijl in vraag 7 de kandidaat werd verzocht te bevestigen of het zijn overtuiging was "dat het groot en enig doel der vrijmetselaars is, om de menschen beter te doen worden"⁵⁸⁷.

Het hier geformuleerde algemeen-zedelijke ideaal lijkt een echo van de inhoud van de vragen door Kinker en zijn groep eerder in de Amsterdamse gecombineerde vergadering vastgesteld. Dit algemeen-zedelijke ideaal is op generlei wijze verbonden met een christelijke idee zoals in de Rozenkruisersgraad voorhanden, waar wij voorheen Kinker al vraagtekens bij zagen zetten. Dáár werd min of meer gesteld dat het christendom het hoogste was, en werden andere godsdiensten, overtuigingen, als van essentieel mindere waarde terzijdegeschoven. Dat het voorstel voor de nieuwe afdelingen van de meestergraad wel degelijk ingegeven werd door de overtuiging dat dit een onjuiste ideologie was, blijkt uit de ontwikkelingen van eind mei.

Op 31 mei kwam in het Noorden het Hoofdkapittel bijeen. Kinker zat nog steeds in het bestuur dáárvan; maar hij was er niet⁵⁸⁸. Er waren trouwens maar vier leden van het bestuur aanwezig: Reepmaker, Barnaart, Konijnenburg en Havelaar⁵⁸⁹. Mogelijk voorzagen de overigen problemen. Reepmaker verzocht aan het begin der vergadering G. Verwey Mejan (meester van het voorzittend kapittel, l'Union Royale) bij Kinkers afwezigheid als tweede Groot-Opziener op te treden. Hierop kwam Frederik binnen. Hij memoreerde zijn brief van 25 april. Hij had, zo zei hij, hun allen daarin zijn overtuiging meegedeeld; hij had gezegd voortaan alleen in de graden van leerling, gezetel en meester te zullen werken, in samenhang met wat hij zag als het hoogste principe der vrijmetselarij. Hij had van de meeste kapittels instemmende antwoorden ontvangen; maar toch moest elk nu volgens zijn eigen overtuiging handelen. Hijzelf zou deze zetel moeten verlaten. Maar hij wilde eerst nog een andere weg kiezen. Hij stelde voor vijf broeders in een commissie te benoemen. Deze commissie zou vijf maanden de tijd krijgen om een onderzoek te doen naar de volgende vragen:

1. Moeten de Instellingen der Orde zoodanig zijn, dat elk Mensch daarvan Lid kan worden? of Behooren die zich te bepalen alleen tot de zoodanige, welke tot een bijzonder leerstelsel behooren?
2. Zijn de Graden, beschreven in Art. 5 uwer Wet, van dien aard, dat elk godsdienstig leerstelsel gedooft, dat alle die met een opregt hart kunnen belijden?

Na die tijd kon de commissie de uitslag van dat onderzoek bekend maken aan de kapittels en hemzelf, zodat

gij dan, die nu van gevoelen verschilt, daardoor, tot eenstemmig denken kunt komen, en ik dan zal ophouden, het Grootmeesterschap der Oppergaden te bekleeden.

Waarop Frederik onmiddellijk de bijeenkomst verliet. Uit de stijve notulen blijkt niets van verwarring; maar die is er ongetwijfeld geweest. De afgevaardigden

gingen in ieder geval op het voorstel in. Gekozen werden: H.H. van Hees, A.L. Heystek, J. Nuhout van der Veen, W. Holtrop en M.W. Reepmaker. Zo te zien nogal een gemengde commissie. Met betrekking tot de hier genoemde onbekende naam, die van Heystek, is het wellicht zinvol mee te delen, dat Kinker Heystek al tenminste sinds 1801 uit de Amsterdamse advocatuur kende⁵⁹⁰; zelfs had Heystek, als notaris, in 1802 een soort scheidingsregeling opgesteld tussen Kinker en diens toenmalige vrouw, Maria Eva Theodora Bain⁵⁹¹.

Ten gevolge van deze activiteiten en initiatieven van de prins heerste er medio 1819 grote verwarring. In Noord en Zuid werden vergaderingen gehouden, en zelfs krantenartikelen getuigden van grote onrust binnen de orde. In augustus, bij het opmaken van de balans, bleken er in het Noorden 1400, in het Zuiden 375 broeders zich voor de nieuwe graden verklaard te hebben⁵⁹². Kinker lijkt op de achtergrond nog steeds mee te spelen. Op 24 augustus 1819 informeerde De Wargny vanuit Brussel de prins over het verloop van de strijd, vooral in het Zuiden. In zijn brief komt de volgende interessante passage voor:

J'ai Etabli une Correspondance avec les FF.: Vredenburg et Kinker, je compte même aller à liege m'aboucher avec ce dernier, je compte sur Eux comme ils comptent sur moi; nous sommes tous bien d'accord, ainsi qu'avec les FF.: , *baron d'ij-voi, De Reede et Vanderduijn* qui sont tous ici et avec qui j'ai Eu et aurai Encore plusieurs conférences; mais En Vôtre absence nous devons Etre bien prudents sur la nature des mesures à prendre [...].⁵⁹³

Nu was deze De Wargny misschien niet te beschouwen als behorend tot de intimi van de prins. Aan het eind van zijn brief verzoekt hij de grootmeester, of hij eenmaal diens volledige vertrouwen zou mogen genieten. En enige terughoudendheid van Frederiks zijde was wel op zijn plaats want De Wargny, die kennelijk nogal een journalistieke geest bezat, publiceerde tot ontzetting van de prins meermalen in zijn *Annales chronologiques de la Maçonnerie*, geheime stukken die daar nooit in hadden mogen verschijnen. Maar via het schrijven van deze snuffelaar weten we dat het contact tussen de prins, Van Vredenburg, Kinker en anderen nog steeds bestond. We kunnen deze groep beschouwen als de braintrust achter alle initiatieven. Falck hoort daar dus niet meer bij. Hij was overigens op 1 september 1819 in Luik, ambtshalve. Vandaar schreef hij aan Kinkers andere vriend, Fabius:

Ik bevinde mij hier voor een paar dagen om de Hooge School en eenige Fabrieken te bezoeken. Kinker heb ik nog maar ter loops gezien, weinig vergenoegd, zoo als ik wel vermoedde. Straks zal hij bij mij eeten en ik zal zien hem op te monteren; maar er zijn koppen in welken het genie zoo al de plaats beslaat dat gemeen verstand en levenswijsheid zich uitgesloten vinden.⁵⁹⁴

Tja - maar Falck was dan ook zijn idealisme allang kwijt. Het zou interessant zijn te weten of tijdens die maaltijd het onderwerp van de hervorming der vrijmet-selarij nog aangeroerd werd. Misschien gingen de vrienden met beider stilzwijgende goedkeuring daar maar aan voorbij.

Het antwoord van de commissie-Van Hees liet geen vijf maanden op zich wachten. Het gedrukt rapport - een lijvig stuk van 22 pagina's, benevens inleiding - was het produkt van een vergadering te Leiden op 2 en 3 oktober 1819 en werd aan alle noordelijke kapittels toegezonden⁵⁵. In het algemeen is het een helder en zakelijk stuk; tegelijkertijd heeft het iets van intense betrokkenheid bij het onderwerp. Die betrokkenheid bij iets wat men lief heeft doet de toon een enkele keer omslaan in een sneerend sarcasme, waarmee het standpunt van de tegenpartij enigszins smalend gepresenteerd wordt. In de inleiding toont men zich al - vermoedelijk terecht - gekwetst. De commissie stelt dat, hangende haar werkzaamheid

men, als het ware, door het in werking brengen der nieuwe Ritualen voor de ontworpen Graden van U[itverkoren] M[eeester] en O[pper] U[itverkoren] M[eeester], ten minsten zeker, door het bij herhaling in het werk stellen van pogingen tot dat einde, dit alles heeft getracht nutteloos te maken, en alzoo haren arbeid (om rond te spreken) zonder eenig effect te doen zijn.

Van welke pogingen hier sprake is weet ik niet. Als dit juist is lijkt de verontwaardiging van de commissie mij gerechtvaardigd.

De commissie meende de vragen te moeten beantwoorden door middel van een beredeneerd antwoord en via een vergelijkend onderzoek van de twee stelsels. Terzake van het eerste deel van de eerste vraag (te weten, of de instellingen der orde zodanig moesten zijn, dat elk mens lid daarvan kon worden) antwoordde de commissie: "volmondig *ja*; ontwijfelbaar *ja*."; maar in haar bijgevoegd commentaar blijkt onmiddellijk het grote verschil van mening. *Waarom* kon namelijk iedereen lid worden?

Ja zij (de instellingen der Orde) moeten *zoodanig* zijn, en de instellingen, zoo als die in de *eerste graden* aangewezen, en in de *hooge graden* in doel en werking worden, en tot hertoe zijn geleeraard, *zijn* het *wezenlijk*; aangezien de Leer van Christus, als den verkondiger der beste en reinste zedeleer, ontdaan en afgescheiden van Secte-Leer of menselijke bijvoegingen, gezag of dwang daartoe voor ieder redelijk wezen het meest geschikt is.

Ja, die instellingen *behooren* zoodanig te zijn uit den aard der zake, daar de Orde een cosmopolitische strekking heeft; ook maakt de Leer van den grooten Nazarener, in hare oorspronkelijke zuiverheid en eenvoudigheid, en ontdaan van alle bijvoegsels, zoodanige instelling *voor alle menschen* uit: - De echte, op overtuiging van hart en hoofd alleen rustende belijdenis van deze zuivere Leer, moet het groot oogmerk zijn der instellingen der Orde en de *aanneming in de Orde*, of tot Lid der Orde van menschen, die andere godsdienstige leerstelsels belijden, als *Joden*. *Turken* en *Heidenen*, vooral in de drie eerste graden, moet dan *het middel zyn*, om hen daartoe zachtkens, en bij wijze van ontwikkeling hunner denkbeelden te brengen. - Zoo ook bij ontdekking in hun, van meerder vatbaarheid voor hoogere kennis - voor meerdere verlichting - voor meerder innerlijk gevoel voor de zuivere grondbeginselen der leer van Christus, (als Zedeleer, geenszins als Godsdienstleer van eenige christensecte,) zulks dan de *maatstaf* moet *worden* van hunne verdere inwijding in de Hooge Graden, zelfs tot in den Hoogsten Graad van S[oeverein]

P[rins] van 't R[ozenkruis], [...] alzoo juist, maar dan ook *alleen*, blijkt dat de instellingen der Orde voor ieder redelijk wezen zijn geschikt en ieder weldenkend Mensch daarvan kan deelgenoot worden.⁵⁹⁶

In antwoord op de vraag van de grootmeester wordt hier met zoveel woorden toegegeven - of juist gestipuleerd - dat het christendom toetssteen is voor de toelating tot vrijmetselarij of hoge graden. Het betreft dan wel geen kerkistisch christendom, geen christendom dat zich opdeelt op grond van dogmatische verschillen, maar een zedelijk christendom dat zich op de evangelische leer van Christus zelf baseert. Maar christendom blijft het - dat lijkt onaantastbaar. En in die zin is het toch een merkwaardig antwoord op de vraag of eenieder wel naar eer en geweten lid kon worden van de orde. Ja, zegt de commissie: het christendom is algemeen. Het behoort het ideaal te zijn van elk weldenkend mens - ook van de jood, de islamiet en de heiden. Op grond van dat beginsel is ook de orde algemeen - ja, cosmopolitisch, merkt de commissie fijntjes op in het begin van het citaat, daarmee een liefkoosd epitheton van de tegenstanders inzettend tot schraging van de eigen stelling.

Krachtens deze stelling blijkt er nu duidelijkheid te ontstaan tussen de twee partijen. De rest van het rapport doet feitelijk niet eens veel meer ter zake. Het overige deel van de vraag, evenals vraag twee, moet nu immers in christelijke zin beantwoord worden. Eenieder kan blijkens het voorgaande lid worden, zegt de commissie, het is niet nodig een bijzonder leerstelsel aan te hangen:

de instellingen der Orde behooren zich *niet* te bepalen tot eenig *afzonderlyk* Godsdienstig *leerstelsel*, en bepalen zich ook daartoe *niet*, indien men de Leer van Christus (in den zin en de uitlegging zoo als in de beantwoording van het eerste onderdeel daar zoo even is aangewezen) als het voor allen redelijke wezens het meest algemeen geschikt - met hunne behoeften het meest overeenkomende, en bevatte-lykst *zedelyk Leerstelsel*, aanneemt en erkent.⁵⁹⁷

Het behoeft geen betoog dat de commissie in haar poging om het christendom (of: de leer van Christus) zo acceptabel mogelijk te maken en voor eenieder zo aanvaardbaar mogelijk, om de tegenstanders zoveel mogelijk de wind uit de zeilen te nemen de essentie van het evangelie in zo breed mogelijke zin moet uitleggen - en daarbij dan ook zeer dicht komt in de buurt van wat de 'cosmopolieten' als ideaal zagen. Wat is de leer van Christus? Dat is: de naaste als onszelf beminnen; aan anderen niet te doen, wat wij niet willen dat aan onszelf geschiedt; op praktische wijze waarheid en deugd aan te kleven; zichzelf, zoveel doenlijk, te volmaken; en "waarheid en licht in het helderste onbeneveldste daglicht te stellen".

Het is een wijsgeerig en redelijk leerstelsel, 't welk *is*, *moet* en *kan* zijn, het leerstelsel van *alle* menschen, die hun *waar*, hun *eeuwig* geluk zoeken; - Het is het groot-sch Verbond, door zijnen gewijden Stichter gesloten, om het *gansche menschedom*, door de aanneming zijner reine Leer, tot één huisgezin te verbroederen, en de instellingen der Orde, daarop gegrond (op dien onwankelbaren hoeksteen gegrond)

doen alzoo niet te kort aan het algemeen principe, dat elk mensch, overeenkomstig die instellingen, Lid dier Orde behoort te kunnen worden.

De instellingen der Orde moeten dan *niet* zijn ingerigt voor eenig of *afzonderlyk* godsdienstig leerstelsel, maar wel berusten op *een algemeen leerstelsel* dat niemand *kan schokken*, welken godsdienst hij ook belijde, zoo min den *Christenen* in hunnen bijzondere Secte-leer als den *Jood*, of de *aanklevers van eenig ander godsdienstig stelsel*, waar ook op den aardbodem bestaande.⁵⁹⁸

Men kan zich afvragen of het nu inderdaad wel zo acceptabel is, wanneer bij-voorbeeld een gelovig Israeliet deze uiteindelijke zedeleer uit het Nieuwe Testament moet putten. Men kan zich ook afvragen of dit alles een niet wat ongelukkige poging is om zich een wijsgerig air aan te meten - "Het is een wijsgeerig en redelijk leerstelsel" - terwijl het scheepje toch onder christelijke vlag kon doorvaren. Waarom dan niet meteen gekozen voor een gelaïciseerde moraal, een volstrekt humaan ideaal? Maar juist dát bleek het tere punt. Want, zo zegt de commissie, toets nu eens de ritualen van de nieuwe graden aan het door ons en voorheen door de gehele vrijmetselarij geaccepteerd algemeen leerstelsel:

Het moet voorkomen gegrond te zijn op den zoo genaamden Godsdienst der Rede. - Het eerbiedigt en huldigt ja een heilig wezen, "DAT DE MENSCHEN GOD NOEMEN," zoo drukt men zich daarbij uit [...] maar in plaats van *geloof IN, hope OP, en liefde VAN* zoodanig heilig wezen te hebben, te vestigen en te verwachten, *eischt - vordert* men *beloening* en stelt als principe vast, "*dat elk naar evenredigheid zyner deugd, gelukkig MOET zyn.*" [...] "Dat, toegerust met *zedelyke vryheid, en zedelyke wetgeving* de mensch *niets* meer *noodig heeft. om zyne bestemming te bereiken*, [...] men stelt in twiifel *of er goed en kwaad bestaat; (aangenomen dat er goed en kwaad bestaat,*" leest men [...]).⁵⁹⁹

Het is vrij duidelijk op welke wijze de meningen botsen. Het is hier de vlijtige lezer van de Heidelbergse catechismus, vertrouwd met erfzonde en wat al niet (laten we het veronderstelde zedelijk algemeen leerstelsel maar even laten vallen), die verast en verontwaardigd opkijkt wanneer hij leest dat de Amerikanen bij het begin van hun revolutie als een van de onvervreemdbare menselijke rechten opeisten 'the pursuit of happiness'. Nu richtte de commissie haar pijlen meer tegen de critische wijsbegeerte dan tegen de Amerikanen. Maar zijdelings schoof zij de belijders van deze godsdienst der Rede wel degelijk alle de afgelopen decennia doorstane ellende in de schoenen, als verantwoordelijk voor het veelkoppig monster der revolutie. Het was daarentegen het door de commissie voorgestaan algemeen leerstelsel

dat zelfs Staatskundig beschouwd den zekersten band der Maatschappij uitmaakt, - het algemeen voor uitspattingen en schandelijke zedeloosheid het meest kan behoeden, - de rust der Gouvernemen ten zoo wel als die der Volkeren het best verzekert, en welken band te verbreeken ten uiterste gevaarlijk is, gelijk de ondervinding, der laatste omwentelingen hier en daar, maar vooral in Frankrijk ten duidelijksten heeft aangetoond, toen men den Mensch boven zig zelf willende verheffen, met geweld dien zedelijken band vernietigde, en den *Eerdienst der zooge-*

naamde Rede voor een wyl op den Troon plaatste, om van denzelve weldra neder-testorten, en in den draaikolk van vertwijfeling en onherstelbaren rampspoed dui-zenden van hare aanbidders medeteslepen: - Gevolgen, die, thans meer dan ooit wel mogen worden in het oog gehouden; daar immers de strenge maatregelen, zoo onlangs en nog zoo bij herhaling gebezigd en in het werk gesteld in geheel Duitsch-land, maar vooral in het naburig Rijk van Pruissen, het aanwezig zijn van overdre-vene, de rust der Gouvernemenen en der Volkeren omverwerpende Systemata's, op eigendunkelijke volmaaktheid, en eigen verheffing van den Mensch gegrond, en bereids bij de Jeugd en Jongelingschap op de meeste Universiteiten zoo gretig aangenomen, maar ongelukkig te veel bewijzen; en dus de voorzorgen der Gou-vernemenen niet alleen, schijnen te vorderen, maar tevens ook de medewerking en ondersteuning van alle brave en edeldenkende Menschen, waaronder de Orde in Nederland zeker hare Leden wel zal hebben willen gerangschikt.⁶⁰⁰

En zo constateren we hoe zelfs de maçonnieke poëzie van Kinker blijkbaar uit-eindelijk een politieke dimensie blijkt te bezitten. Het is niet moeilijk zich te reali-seren dat hier inderdaad tenslotte twee mens- en maatschappijvisies op elkaar bot-sen.

Eén vraag: hoe is het mogelijk, dat Holtrop, nog steeds de voorzittend meester van Kinkers 'eigen' noordelijke loge La Charité, dit stuk ondertekende? Lagen zijn en Kinkers opvattingen werkelijk zo ver uiteen? Of was hij onder bepaalde druk bezweken? Over dit soort zaken, alsmede over de beantwoording van dit rapport, hielden de grootmeester en Kinker contact, blijkens verschillende brieven van Fre-derik aan Van Vreedenburch. Zo schreef Frederik op 1 december 1819:

Hier by ontvangt Gy, de aan my geschreve brief der Commissie [vermoedelijk de commissie-Van Hees], voorts een brief van Kinker aan my, een van den prussi-schen Generaal [...] en de beide brieven van Walter aan U.⁶⁰¹

En in een in ander verband al kort aangehaald schrijven van 8 februari 1820 luidt het - en nu werpt het een ander licht op Holtrop - :

Met veel genoegen heb ik den hierby terug gaanden brief van Kinker gelezen, zyne goedkeuring over het groote stuk is wel van waarde. In zyn P.S. zegd hy dat het gedrag van Holtrop hem eigenlyk niet verwonderd. dit wil ik wel geloven, want Kinker met zyn doorzicht moest die man wel door en door kennen; maar hoe kon-de hy denzelve my zoo aanbevelen?⁶⁰²

In deze laatste brief noemt de prins trouwens Havelaar "goed maar bang". Er werd nu dus inderdaad als het ware op het scherp van de snede gestreden. Wat was trouwens "het groote stuk" dat Kinkers goedkeuring kon wegdragen? Het was on-getwijfeld het op 24 januari 1820 door de grootmeester aan de kapittels gestuurde antwoord op het rapport van de commissie. In dit antwoord worden de ritualen van de oppergraden gewogen en te licht bevonden. Ik heb al eerder uit dit stuk ge-citeerd, in verband met Kinkers vragen betreffende het probleem in het eerste de-cennium van de eeuw terzake de toelating van Israelieten, en zal er nu verder aan

voorbijgaan. Mét dit stuk is echter in wezen de scheiding der geesten een feit, al zal het nog enkele weken duren voor de eerste nieuwe afdelingen van de meestergraad worden opgericht. Interessant is wel dat er waren, die ook op dat moment al in Kinker de auctor intellectualis van dat stuk zagen. En dat gebeurde in niet al te vriendelijke termen. De Wargny citeerde (in het Frans) de reactie, op 3 mei 1820, van een noordelijk kapittel:

[...] le Gr[and] M[aître] écrit ou plutôt fit écrire par les moteurs *Van Hem*.... et *Kink*... que l'on peut appeller *Prof[anes]* et *Kantiens* (sectateurs de Kant) *ultimaé definitionis*, la réfutation, portant la date du 24 janvier 1820, que vous connaissez et qui, selon nous et, d'après ce que nous pouvons en comprendre, est un livre plein de fiel et d'astuce, en contradiction formelle avec la promesse faite par lui G[rand] M[aître].⁶⁰³

De zwaar gekrenkte schrijver spreekt verder over impertinenties en beledigingen in het stuk aanwezig; en dat het kennelijk de bedoeling van de grootmeester was, te willen "renverser l'ordre de la Maçonnerie dans ses fondemens".

Het boeiende van deze reactie is dat eruit blijkt, dat sommigen de hervormingen op rekening schreven van het drijven van een groepje verstokte ("ultimaé definitionis") Kantianen die de orde misbruikten ten gunste van hun eigen doelstellingen. Nu, daar hadden zij dan niet eens zozeer ongelijk in; al lijkt het mij een terecht en moreel niet te verwerpen streven, van die 'côterie'. Merkwaardig is dat als leiders dan meteen maar Van Hemert en Kinker aangewezen worden. Van Hemerts naam valt hier waarschijnlijk alleen omdat hij vanouds gold als degene die de leer van Kant in Nederland geïntroduceerd of gepopulariseerd had, via zijn *Magazijn voor de critische wijsgeerte*. Van een werkelijk actieve rol door Van Hemert binnen de vrijmetselarij is immers zo goed als niets naspeurbaar. Bij Kinker is het natuurlijk een geheel andere zaak.

Het is begrijpelijk, dat juist wegens die Kantiaanse motivatie de in maçonnieke kringen uiterst scherpe beschuldiging valt: 'het zijn profanen' (d.i. buiten de 'tempel' verblijvenden). De tegenpartij zag het werken van de groep van Kinker als een infiltratie van vijandelijke agenten, arbeidend met een aan de vrijmetselarij wezensvreemde ideologie, die er in geslaagd waren het hoofd van de orde als het ware te 'bekeran', of in ieder geval te gebruiken....

De scherpste van de reactie wordt wellicht mede veroorzaakt door het feit dat de grootmeester na zijn stuk van 24 januari verder was gegaan. Op 17 februari was de eerste afdeling van de meestergraad geopend bij de loge l'Union Frédéric (onder leiding van de al genoemde Van Reede); en op 20 maart stuurde de grootmeester alle Prinsen van het Rozenkruis het verzoek, mee te delen of zij in die graad wilden blijven werken dan wel als Opper Uitverkoren Meester (de nieuwe graad) wensten beschouwd te worden.

Dat de sfeer in deze maanden nu de bokken van de schapen gescheiden moesten worden niet al te prettig was (zacht gezegd), blijkt uit nog een ander schrijven van De Wargny aan de grootmeester, van 2 april 1820, waarin opnieuw Kinker enige malen ter sprake komt:

[...] j'ai été aussi et suis encore en correspondance avec le f.: Kinker à Liège, mais ici je ne puis parler librement et avec confiance qu'au seul f.: Vanderduijn [...]. Mais que pouvons-nous à nous deux? Nous conférons souvent ensemble et nous communiquons respectivement tout ce que nous savons ou apprenons sur la grande affaire. il est en relations avec le f.: R[osecroix] D[ijvoij] [...].

Hij zou het stuk van 24 januari alleen met *veilige* personen bespreken, en werkte aan een vertaling; 't was een dodelijke slag voor de 'oude' hoge graden:

j'ai crié plusieurs fois en la relisant; *aije! aije! pour nous pauvres Souv[erains] pr[inces] R[ose] C[roix]! [...]*

J'ai chargé provisoirement et en votre nom de la Correspondance pour les deux Flandres, le f.: Schuermans procureur du roi à bruges sur qui on peut compter. Il va même un peu vite, il m'a déjà écrit pour vous solliciter de le nommer *provincial*; il est très zélé et je ne corresponde qu'avec lui pour les deux flandres, et avec Kinker pour Liège.⁶⁰⁴

Het 'oude' Hoofdkapittel kwam op 22 mei bijeen. Het voornaamste punt ter bespreking was een brief van de grootmeester, van dezelfde datum, waarbij hij zijn functie van grootmeester van de 'oude' oppergraden neerlegde. Hij meldde dat hij naar aanleiding van zijn vorige stukken enige reacties ontvangen had, op grond waarvan het hem voorkwam dat "onbevooroordeeldheid en zelfsdenken" niet eigenschappen van alle bezitters van de hoge graden waren; maar hij eindigde te wensen dat hoewel het duidelijk was dat de verschillen in visie te zeer uiteen liepen om in één organisatie te blijven zitten, men elkaar toch altijd met broederliefde zou blijven behandelen.

Een dag eerder, op 21 mei, was op de Grote Loge (waar de loges zelf vertegenwoordigd waren) de oprichting van de nieuwe afdelingen scherp aangevallen. Hierbij werd zelfs geëist deze afdelingen onwettig te verklaren. Na een zitting van twaalf uur werden echter voorstellen in die zin verworpen.

Op 23 mei vond de eerste algemene vergadering van de nieuwe afdelingen van de meestergraad plaats.

Kortom: vanaf 22 mei 1820 hebben we te maken met een scheuring in de organisatie van de oppergraden. Die scheuring zette zich niet door in de organisatie van de blauwe vrijmetselarij: Frederik bleef grootmeester van de symbolische maçonnerie (en natuurlijk van de afdelingen van de meestergraad).

Over de geschiedenis van die nieuwe organisatie, de afdelingen van de meestergraad, wil ik slechts het volgende kort meedelen. Kinker zie ik er geen rol van belang spelen - maar wellicht is dat te wijten aan het gebrek aan documentatie. Na het 'schisma' nam in de eerste jaren het belang van de 'oude' organisatie der hoge graden duidelijk af. Er werd een provisioneel nieuw bestuur gevormd dat in 1823 een poging deed de erfprins te strikken voor de functie van grootmeester der oppergraden. Deze weigerde beleefd; daarbij verwijzend naar het feit dat hij toch op deze wijze moeilijk zijn broer, prins Frederik, voor de voeten kon gaan lopen. In

1824 vormde de oude organisatie daarom een nieuw constitutioneel bestuur en benoemde een eigen grootmeester: J. Nuhout van der Veen⁶⁰⁵. Inmiddels had de prins in 1821 gepoogd ook in het Zuiden een organisatie van de nieuwe graden op te richten, via een schrijven aan de aldaar wonende voorstanders; en in 1822 werd in een tweede algemene bijeenkomst van de Opper Uitverkoren Meesters een bestuur geconstitueerd, onder de naam "Kamer van Administratie".

Een periode van stille vijandigheid volgde tot men, tegen 1830, poogde tot verzoening te komen. De Belgische Opstand vertraagde deze ontwikkeling. Ten gevolge van een initiatief van de symbolische vrijmetselarij werden tenslotte door een commissie (samengesteld uit vertegenwoordigers van de drie groepen) in 1835 negen artikelen voorgesteld, waarvan de essentie was dat Frederik opnieuw grootmeester der drie groepen zou worden maar dat elk der drie groepen zelfstandig zou blijven, onder een door hem benoemde gedeputeerd grootmeester. Deze artikelen kregen vrijwel algemene instemming. Dit "Convenant van 1835" kreeg concreet gestalte in 1836. Interessant is te zien dat toen gedeputeerd grootmeester voor de symbolische vrijmetselarij werd: A.R. Falck; en voor de afdelingen van de meestergraad: Van Vreedenburch.

Opmerkelijk is dat in het rapport van de verzoeningscommissie gesteld werd dat de drie symbolische graden eigenlijk de kern der vrijmetselarij uitmaakten; maar dat de tijd nog niet daar was om de orde tot die graden te reduceren.

Afgezien van de ook later bij de Oppergraden nog hernieuwde discussie over de vraag of het christendom nu wel of niet essentieel was voor de bezitters der hoge graden, is het curieus te zien, dat de dank zij Kinkers initiatief ontstane afdelingen van de meestergraad (werkend in 'bouwhutten') in Nederland nu nog steeds bestaan.

Rest mij nog enkele andere zaken te vermelden, die Kinkers positie tussen 1820 en zijn dood in het geheel der vrijmetselarij toelichten. Gegevens over zijn relatie met de Luikse loge La Parfaite Intelligence en de Amsterdamse loge La Charité ná zijn vertrek naar Luik, behandel ik in aparte paragrafen.

In 1821 verscheen het derde deel van Kinkers *Gedichten*. Hierin komt een ongedateerd gedicht voor, dat alles te maken heeft met de zojuist behandelde strijd in de oppergraden rond 1820. Het is getiteld: *Bij de terugvoering der Orde der VV.:MM.:* tot hare eerste maar naar den geest des tijds gewijzigde eenvoudigheid⁶⁰⁶. Dit gedicht vertoont nog de sporen van het toen gevoerde debat. Ook hier richt Kinker zich tot Frederik:

δ Ja! mijn wenschen zijn vervuld:
De groote dag breekt aan!
Onze orde ontvangt uit uwe hand
Een grootsch verjongd bestaan.

Gij zaagt, wat tijd en pligt gebod;
Gij zaagt het, en hield stand;
δ 't Uitverkoren Meesterwoord
Weërgalmde in Nederland!

Gij zaagt der orde wonderboom,
En de ent die hem omgaf;
Gij heiligtet den moedergrond;
En 't basterdloof viel af! -

De nevel, die zijn wijsche kruin
Aan 't starend oog ontnam,
Vervloeg; en 't voedend sap klom weêr
In wortel, tak en stam.

Een huichlende orde en broederschap,
Zijn snoodste vijandin,
Sloop als een afgeregte slang
Met list den boomgaard in.

Zij wroong zich tusschen tak en loof
Al kronkelende omhoog,
Verborg zich in de nevelwolk,
Die hoofd en hart bedroeg.

Zij griffelde er aan allen kant
De onechte loten in,
En voerde een twijfelachtig licht
In 't broederlijk gezin. -

Maar thans verspreidt het vlamvend licht
De aloude stralen weêr;
Een heldrer schijnsel daalt er van
't Azuur verwulfsel neêr.

Geen ongewijde zal voortaan
't Vooroordeel van zijn' stand,
Van d'eerdienst, dien zijn mond belijdt
Van eeuw of Vaderland -

Van 't geen geboorte of toeval hem
Beschoren heeft op aard,
Vermengen met het doel, waarop
Het oog der orde staart.

Het overal verstaanbaar woord:
"Één God, één kudde, één volk!"
Zij overal de toegangsleus
Voor Isis outertolk!

De laatste hamerslag van twist,
Weërgalmde in ons gesticht:
Want bij: "een kudde, een volk, een God!"
Voegt de outertolk: - "één pligt!"

Één pligt, die 't al in zich besluit,
Gekoesterd in elks wensch,
In ieder liefdrijk hart gevoed,
De pligt van mensch tot mensch!

Hier zweren wij der menschheid trouw,
En wat ze eens wezen moet,
En wat ze altijd en overal
Beveelt als 't hoogste goed.

Van hier! die zelfszucht, haat of nijd
In 't wrokkend harte voedt! -
Hooft, eer ge uw' treden herwaarts rigt,
De taal van 't rein gemoed!

Wien deze taal te eenvoudig klinkt,
Verlaat, vooreerst, dit oord!
Hij zoek bij zich in de eenzaamheid,
De kracht van ieder woord!

Één God! één kudde! één volk! één pligt!
Is heel de woordenschat
Die 't heilig wet- en bijbelboek
Der orde in zich bevat.

o Gij, die ons ten herder werdt,
Bewaar dit heilig pand!
Nog eens: - Één God, één kudde, één pligt,
Één volk, één vaderland!

Dit gedicht heeft zeker zijn lege, zuiver rhetorische momenten. Het heeft niet de spankracht van *Mijne innigste gewaarwording* - al hamert het wel op dezelfde punten. Het is ook meer: strijdzang. Er vallen bittere woorden. Kinkers tegenstanders zullen bepaald geen broederlijke gevoelens gekoesterd hebben, toen zij - binnen het kader van het beeld van de door wangroei aangetaste boom (de paradijsboom? De boom der kennis van goed en kwaad, of anders de levensboom?) - vergeleken werden met *basterdloof* of een *afgeregte slang*. Kinker is hier nogal direct, als hij de paradijselijke boom der broederschap laat belagen door een *huichlende orde*, zich in het bezit wanend van een *twijfelachtig licht*. Zelfs laat hij hier satan knagen aan de wortel der orde: het principe dat de waarheid voor iedereen toegankelijk moet en mag zijn ongeacht stand, godsdienst, vaderland (strofe 9). Hier blijkt dat Kinker dát probleem, waar hij vrij kort na zijn receptie in La Charité al met betrekking tot de oppergraden mee geconfronteerd werd, nog steeds zag als hét probleem dat de oppergraden perverteerde. En "wien deze taal te eenvoudig klinkt", wie deze principes niet ernstig kon nemen die moest maar verdwijnen. Hij stond het ideaal, zoals geformuleerd in de laatste twee strofen, in de weg.

Van Hall, die eveneens de laatste twee strofen van dit gedicht in zijn biografie

citeerde⁶⁰⁷, karakteriseerde dit en andere maçonnieke gedichten door Kinker als volgt:

[Hierin] vertoont zich alom en keert telkens weder zijn vertrouwen op de toekomstige gelukzaligheid van het menselijk geslacht en deszelfs zedelijke omwenteling, die hij met WIELAND geloofde, dat door al de Despoten, Demagogen, Hierophanten, noch ook door de Sophisten der gansche wereld, al vereenigden zij hun geweld, zou kunnen worden tegengehouden.

Het is inderdaad noodzakelijk, bij alle details over Kinkers verwickelingen in maçonnieke affaires, in het oog te houden dat Kinker naar een 'betere' toekomst streefde. Eeneens uit deze jaren⁶⁰⁸ dateert zijn gedicht *De Toekomst*⁶⁰⁹, openend met het wakkerschuddende:

Ziet gij dat Landschap niet, kortziende stervelingen!
 Dat weemlend voor u zweeft in 't wijkende verschiep?
 Ziet gij dat tafereel van uit den voorgrond niet;
 Is 't magtloos, zich aan uw verbeelding op te dringen?
 Of houden neevlen van den tijd, waar in gij leeft,
 Gestadig nog verdikt door dagelijksche zorgen,
 Dit treffend schilderij voor uwen geest verborgen;
 En blijft ge aan d'afrond van 't voorleedne vastgekleefd?

waarin beelden opduiken, die hoewel niet specifiek maçonniek toch aan het gebeuren in die andere tempel doen denken

Wat stille pracht! - Hoe stout! Ziet gij dien Tempel daar?
 Ziet gij, hoe rustig zich de menigte vergadert,
 Bij gindsche zuiver en doorschijnend reukaltaar?
 Het Heiligdom der deugd eisch dit eenvoudig teeken:
 Haar zinnebeeld is glas, gelouterd, zonder smet;
 Geen schittrend outerkleed bedekt hier de gebreken
 Des Eerdienst, 't naauwst verwant aan de ingeschapen wet.

Dat brengt verschillende bijbelse passages in herinnering, vooral in de Apocalyps. Maar 't is niet mogelijk hier uitgebreid aandacht te schenken aan Kinkers poëzie. - Iets wat wél (ik keer terug tot Kinkers houding ten aanzien van de oppergaden) opvalt, is dat hij in zijn gedicht *Mijne innigste gewaarwording*, dat hij in 1821 in het derde deel van zijn *Gedichten* onder andere titel liet herdrukken, bepaalde wijzigingen aangebracht heeft⁶¹⁰. Zo luidde de tekst, geschreven bij de intrede van Frederik in de hoge graden in 1817, terzake van de in de achttiende eeuw ingeslopen verminkingen in de eredienst:

Van 's Nazareners geest misdadig afgeweken

terwijl hier in 1821 staat:

Van 's hoogen Stichters geest misdadig afgeweken

aldus een eventueel christelijk element afzwakkend, en in 't midden latend wie de Stichter dan wel was. Ook opvallend is een verandering van de regel

Dan zijt gij tot het heil der wereld uitverkoren

door middel van een uitsluitend typografisch ingrijpen, in:

Dan zijt gij tot het heil der wereld **UITVERKOREN**

waardoor, en dat kan in 1821 niet misverstaan worden, de prins in verband gebracht wordt met de uitverkoren en opperuitverkoren meesters aan wier hoofd hij toen stond. Door de zo gewijzigde tekst in deze druk op te nemen gaf Kinker aan, aan wiens zijde hij stond, en welke partij hij steunde.

Na 1821 lijkt echter Kinkers dichtaâr geen specifiek maçonnieke poëzie gegeneerd te hebben.

Nog slechts een enkele keer komt zijn naam naar voren. Hij behoorde tot de geconvoceerden - met 25 anderen - voor een zuidelijke vergadering op 25 maart 1822 met prins Frederik, als sympathisanten van de nieuwe afdelingen van de meestergraad. Of hij daar feitelijk verscheen weet ik niet⁶¹¹.

Indirect hielden de grootmeester en Van Vredenburg ook Kinkers wedervaren te Luik in het oog. Op 8 april 1822 schreef Frederik aan Van Vredenburg:

Hiernevens ontvangt Gij den brief van Kinker terug. Zeker neem ik hartelyk deel aan hetgeen hy door zyne weinig aangename positie te Luik door te staan heeft, en ben ik er ook van doordrongen dat hij op eene andere plaats en in andere betrekkingen van oneindig meer nut zoude zijn; doch ik zie, ten minste voor alsnog, niet veel kans om hem uit zyn tegenwoordig lijden verlost te zien. Ik geloof niet dat de Koning hem gemakkelijk in het Gerechtshoff zal plaatsens, en dat van Maanen daartoe genegen zoude zijn, want Gij weet dat daartoe altijd lieden genomen worden die reeds tot de Justitie behooren. Falck kennen wij allen, en ik weet niet in hoe verre hij nu genegen zoude zyn, of ook gelegenheid hebben, om hem nu in eenen anderen werkkkring te brengen. Gij ziet dus dat ik niet veel goeden raad in dezen zaak te geven; Kinker zelfs heeft mij ook niet bijzonder hierover gesproken, maar enkel in 't algemeen zijn nood geklaagd.

Zoo ik eens eene gunstige gelegenheid vind, zal ik zien of ik op eene goede wijze den Koning hierover een woord kan zeggen, en vooral hooren wat hij er van zeggen zal.⁶¹²

Deze kwestie houdt verband met het feit dat Kinker begin 1822 de gang van zaken in Luik bij de universiteit hartelijk moe was, en daarom de minister van justitie Van Maanen polste, of er voor hem geen mogelijkheid was een opengevallen raadsheerplaats bij de Hollandse kamer van een Luiks gerechtshof te bezetten, terwijl dan een gedeelte van zijn universitaire taak door een van zijn leerlingen,

J.F.X. Würth, overgenomen zou kunnen worden. Dit leidde op 11 juni 1823 tot een door Kinker bij de koning ingediend verzoekschrift⁶¹³. Aangezien dit verzoek niet gehonoreerd werd en het een uitsluitend biografisch probleem betreft, zal ik daar niet verder op in gaan. Wel blijkt uit de bewoordingen van Frederiks brief opnieuw, dat er een bijzondere band bestond tussen hem en Kinker. - De laatste malen overigens, dat Kinker in Frederiks brieven ter sprake gebracht wordt, is op 7 april 1823, als Frederik vanuit Brussel aan Van Vreedenburch schrijft:

De beide V[rij]M[etselaars] vergaderingen op den 2den en 3den dezer maand, zyn zeer goed afgelopen. Kinker was hier. De vergadering van O[pper] U[itverkoren] M[eeesters] was op den 3den by my aan huis even als verleden jaar; ofschoon langzaam, zoo gaan onze zaken doch een weinig vooruit.⁶¹⁴

en op 18 november 1824, aan dezelfde:

Hiernevens zend ik U de brieven van Kinker en Wargny terug, en dank U voor derzelve mededeeling. Zend aan Wargny niet veel zaken, die Gy niet oordeelt in de Annales Maçoniques gedrukt te moeten worden.⁶¹⁵

Kinker, anderzijds, laat ook van zijn waardering voor Frederik blijken in zijn liefst 27 strofen tellend bruiloftsdicht, bij gelegenheid van het huwelijk van Frederik met prinses Louise-Augusta-Wilhelmina-Amelia van Pruisen op 21 mei 1825: *Huwelijksgroet*⁶¹⁶. Een niet al te bijzonder gedicht, al is de toon oprecht. Het is wellicht zinvol te wijzen op het feit dat Kinker op nogal wat plaatsen met licht-symboliek werkt, aldus voor de goede verstaander verwijzend naar Frederiks positie in de vrijmetselarij; zoals in de volgende strofen:

o, Dit geluk zij ook uw' echt beschoren;
 Het bloeij' met licht omstraald, door de eeuwen heen;
 En 't late nageslacht zie nog dat schijnsel gloren,
 Dat U in 't prilst der jeugd reeds 't hoofd omscheen.

Nooit treft het licht der wijsheid 't oog der volken
 Vergeefs, wanneer het afstraalt van den troon;
 't Wordt vaak bestookt, vervolgd uit donkre afgrondskolken;
 Maar 't flonkert veilig om der Vorsten heen.

Niet geheel onverwacht meer is de vergelijking met zowel Frederik Hendrik als Frederik de Grote: beiden lichtverbreiders, gekant tegen dweepzucht.

Van verdere maçonnieke activiteiten van Kinker, buiten een specifieke loge, is nadien nauwelijks iets waarneembaar. Er lijkt hem wel eens om een bijdrage voor de vrijmetselaarsalmanak gevraagd te zijn; maar dit werd wegens drukte door hem geweigerd. Een dergelijk verzoek van Schouten in 1824 heb ik al eerder besproken.

Het schijnt voorlopig dus zo te zijn dat Kinkers rol in de vrijmetselarij in bredere zin vanaf het midden der twintiger jaren uitgespeeld was. Speelde de leeftijd mee?

Teleurstelling? Het is niet uit te maken. Het meest waarschijnlijk acht ik het, dat Kinker het in het politiek nogal enerverende Luik simpelweg te druk had. Dat blijkt uit de rijke correspondentie uit die jaren. Er was waarschijnlijk gewoon geen tijd over, om zich uitgebreid met de voorgenomen en uitgevoerde hervormingen nog langer bezig te kunnen houden.

Tenslotte moet ik aan het einde van dit stuk nog even wijzen op het maçonniek getinte prozastukje *Het hoe vaart gij? bij onder scheidene volkeren*, verschenen in de almanak van Vooruitgang door Wetenschap 1828/29⁶¹⁷. En merkwaardig, geheel aan het einde van Kinkers leven verschenen er in het *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren* van 1842 en 1844 onder zijn eigen naam nog twee korte stukken. Het schijnt overigens dat Kinker om zijn medewerking verzocht was⁶¹⁸. Het eerste, onder de titel *Eene stem uit het Oosten*⁶¹⁹ toont weinig verandering in Kinkers wensen en dromen. Hij zegt dat een klacht gehoord wordt over de toenemende werkeloosheid van de vrijmetselarij in Nederland. Zeker is het soms wenselijk zich bij de werkzaamheden te bepalen tot de studie van symbolen en allegorieën. Maar in deze tijd, juist nu in Europa de ultra's van links en rechts elkaar heftig bestrijden, is het zaak

onze wereldburgerlijke O[rde] tot het hooge doel van een welbegrepen wereldburgerschap te doen medewerken.

Dit streven naar cosmopolitisme moet niet opgevat worden als het verlangen naar een "albedwingend wereldrijk" (dan zouden diegenen die opmerken dat de verlichting ook haar gevaren kent, wel eens gelijk kunnen hebben). En hij besluit het korte stukje met de woorden:

Deze waren de gefluisterde vermaningen der W[aarheid] aan het oor van een' harer zonen, wiens hooge jaren hem niet meer veroorloven, haren tempel te bezoeken; maar die niet ophoudt, zijne beste wenschen voor haar op te zenden. Zij gebood hem, hare woorden op eene teekenpl[ank] bijeen te zamelen.

Een duidelijk teken, dat Kinker, drie jaar voor zijn dood in 1845, de vrijmetselarij nog niet uit het oog verloren had. Een stuk van geheel andere aard verscheen zelfs nog in het jaarboekje van 1844: *Iets over eene oude vrijmetselaars legende*⁶²⁰. Dit artikel nu is zeker een van de merkwaardigste zaken ooit door Kinker voortgebracht. Na vastgesteld te hebben, dat er met betrekking tot de oorsprong der vrijmetselarij de meest diverse opinies de ronde doen en dat daaromtrent moeilijk ook maar iets met zekerheid vast te stellen is, poneert Kinker te geloven,

dat de soort onzer *mysteriën* het meest overeenkomt met die, welke PYTHAGORAS, na zijne reizen in *Egypte* en *Perzië*, in navolging der *Magi* in de eerste, en der verlichte *Hiërophanten* in de laatste gewesten, bij zijne landgenoten invoerde. De overeenkomst der symbolen, teekenen, en woorden, hunner mathematische figuren, en mystische getallen in de verborgene godsdienstleer der gewijde Egyptische priesters, en der navolgers van ZOROASTER, met onze géometrische, arith-

metrische en bouwkundige figuren, laat weinig twijfel ten aanzien der gelijksoortigheid van beider geheimzinnige gilden met den onzen, over.

Maar ook de toepassing der getallen op het *goede* en *booze* beginsel in de eeredienst der beide volken met onze heilige Oostersche lichtgetallen, tegen die van het nog donkere en profane Noorden, heeft nog een zweem van hunne twee elkander beoorlopende beginsels overgehouden, en doet mij denken aan eene oude *MA-CONNIEKE LEGENDE*, thans weinig meer bekend. - Dit allegorische verhaal betreft den strijd tusschen deze beide wereldmagten, bij de Perzen onder den naam van ORMUZD en AHRIMAN, en bij de Egyptische Hiërophanten onder dien van HORUS en PYTHO bekend.

Hierna zet Kinker uiteen hoe deze waarheid - of "legende", zoals hij het noemt - zou moeten luiden. Deze tekst, die gebruik maakt van een 'kaballistische' getalsmystiek, is nauwelijks weer te geven. Gezien het bijzondere van dit stuk tekst is deze legende daarom in een bijlage afgedrukt. Schrijver dezes belijdt zijn onvermogen om Kinkers produkt van een kritisch kader te voorzien: dit soort esoterie schijnt eerder een zaak die men accepteert of niet. Ik wijs er alleen op, dat Kinker in het begin van zijn legende niet uitgaat van een 'willekeurig' getal, maar van het heilige, of volmaakte getal binnen de vrijmetselarij, het 3×3 .

En belangrijk schijnt mij ook, dat Kinkers mythologisch-arithmetische escapade voor hem niets anders is dan, zoals hij aan het einde stelt, een symbolische weergave van de "voortdurende volmaakbaarheid van den mensch". Daarmee zijn wij, gelukkig, als het ware op vertrouwd terrein; al zullen cynici ook dit concept gaarne onder rubriek mythologie catalogiseren.

Merkwaardig trouwens, dat ook Van Hemert na zijn toetreden tot La Charité al over Ormuzd en Ahriman sprak, zoals ik al eerder vermeldde. Was er iets, bij de aanhangers van de Kantiaanse Verlichting, dat hen toch bijzonder ontvankelijk maakte om tot een organisatie toe te treden, die niet alleen zei oude wijsheid te bezitten, maar ook uitlegkundige methoden gebruikte van bijzondere aard - methoden die op het oog niet geheel verenigbaar schijnen met de logica van de Aufklärung?

7. Kinker en La Parfaite Intelligence

Volgens een ledenlijst van de Luikse loge La Parfaite Intelligence uit 1821⁶²¹ was Kinker hiervan sinds 17 augustus 1817 "associé libre"; kennelijk bleef zijn eigenlijke lidmaatschap aan La Charité verbonden.

Over Kinkers wedervaren binnen dit gezelschap, tot aan zijn vertrek uit Luik na de opstand, kan ik maar weinig meedelen: de gegevens zijn nogal schaars⁶²². Blijkens de genoemde lijst uit 1821 telde de loge toen 41 leden; men kwam de tweede en vierde maandag van elke maand bijeen, in het eigen logegebouw in de Fonds-St.-Servais 463. Dat was niet zo ver van Kinkers eigen woning op de Place St. Jacques⁶²³, en vandaar zal hij zich wel de nodige keren naar de bijeenkomsten hebben begeven door de bemodderde straten van Luik (waar hij in zijn briefwisseling-

wel eens over klaagt). In 1821 was de voorzittend meester: Nicolas-Gabriel-Antoine-Joseph Ansiaux, een collega van Kinker, en hoogleraar aan de medische faculteit. Hij was daar de enige universitaire figuur niet: andere collega's van Kinker in dit gezelschap waren onder meer Pierre-Joseph Destriveaux (hoogleraar rechten; hij zou in 1825 voorzittend meester worden⁶²⁴), Georges Wagemann (hoogleraar geschiedenis en economie), Ignace Denzinger (hoogleraar wijsbegeerte, die bekend stond als gematigd Kantiaan; in 1825 zal hij door Kinker en anderen voorgedragen worden als lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen) en Leopold Warnkoenig (hoogleraar rechten, en bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek). Met deze laatste zou Kinker het in ander verband wel eens moeilijk krijgen, omdat Warnkoenig in Luik de anti-Hollandse partij steunde⁶²⁵; maar dat is een verhaal apart, en dient eerder in een 'volledige' biografie van Kinker beschreven te worden. In ieder geval waren de academici in Luik dus goed in de loge vertegenwoordigd; een teken van de krachtige positie van de maçonnerie in het Zuiden, die door de daar evenzeer krachtige roomskatholieke kerk met argwaan werd gezien. Tot de intelligentsia mag men ook wel rekenen mensen als Jacques Desoer, een Luiks drukker; en een man als Jean-Baptiste Teste: een curieuze figuur, die na eerst republikein en Napoleonist geweest te zijn, in 1818 met 32 francs op zak in Luik arriveerde en zich daar als advocaat vestigde. Hij kreeg belangrijke functies in het Luikse leven maar bleef een aanstichter van nieuwigheden. Kinker wijst hem in zijn correspondentie aan als brein achter allerlei studentenrelletjes. Van 1828 tot 1830 was hij voorzittend meester en steunde in de loge de revolutiegezinde partij. Het liep overigens slecht met hem af⁶²⁶. Maar ook het handelswezen was in de loge vertegenwoordigd: zo was lid de bekende industrieel John Cockerill, aan wie voor een belangrijk deel de industrialisering van Luik te wijten is. Luik, dat tot eind achttiende eeuw een zelfstandig prins-bisdom was geweest, maakte in deze tijd snelle veranderingen mee. Het gevoel van zelfstandigheid, een zekere afkeer van de 'Hollandse' overheersing, bleef echter. Als stad groeide Luik rond 1820 naar een kleine 50.000 inwoners.

Al daterend van 1775 was La Parfaite Intelligence in 1805 heropgericht na een tijd van verval en kwam onder de bezielende leiding van Louis-Pierre Saint-Martin (1753-1819). Kinker moet zijn bestuur nog meegemaakt hebben. Zijn dood, op 13/14 januari 1819, werd aanleiding tot een forse rel en een levendige strijd tussen loge en kerk in Luik. Een strijd waar we ook Kinker nog zijdelings bij betrokken zien raken⁶²⁷. Toen namelijk de leden van het Luikse Hooggerechtshof - Saint-Martin was één van hun collega's geweest - zijn kist naar de kerk wilden brengen om aldaar een door hen georganiseerde kerkelijke lijkdienst te doen houden, en zij daartoe alles al met de parochiegeestelijke geregeld hadden, greep op het laatste moment de kerkelijke overheid in en verbood alle medewerking. Naar het schijnt had de bepaling in Saint-Martins testament dat zijn lijk begraven moest worden in de tuin achter de loge, daar van alles mee van doen; evenals het feit dat hij op zijn sterfbed niet een priester had willen toelaten noch de laatste sacramenten had willen ontvangen. Dit kerkelijk gebaar werd duidelijk begrepen als een oorlogsverkla-

ring en als een claim dat uiteindelijk alleen en uitsluitend de katholieke kerk de hoedster kon zijn van het zedelijk leven. De kerkelijke behandeling van de laatste wensen van de overledene zette natuurlijk kwaad bloed. De zuidelijke pers liet niet na zich met de kwestie te bemoeien. Op 28 februari hield de loge een rouwdienst voor de overledene; tegelijk vierde zij de verjaardag van de grootmeester, prins Frederik. De loge liet een verslag van de hele plechtigheid inclusief de bij die gelegenheid gehouden redevoeringen drukken, ondertekend door de leden van de loge; welk gedrukt verslag⁶²⁸ als bewijs van het bestaan van een gevaarlijke, anti-godsdienstige organisatie, breeduit in de katholieke pers geciteerd en becommentarieerd werd, zoals in de ultramontaanse *Spectateur Belge* van abbé De Foere⁶²⁹. Deze berichten werden overgenomen in het noordelijke blad *De Godsdienstvriend. Tijdschrift voor Rooms-catholijken*⁶³⁰, door Joachim George le Sage ten Broek. In dat laatste tijdschrift was al eerder betoogd dat een katholiek ophield katholiek te zijn, indien hij vrijmetselaar werd. In de twee genoemde bladen worden de sprekers niet bij name genoemd. Toch hoorde ook Kinker bij hen. Nadat namelijk de eerste spreker, de redenaar van de loge (Destriveaux), de goede maçonnieke eigenschappen van de overledene had besproken en zich daarbij afgezet tegen het fanatisme van anderen (de katholieken, natuurlijk), ging men over tot de viering van de verjaardag van de grootmeester. Een op diens gezondheid uitgebrachte dronk werd in diens naam beantwoord door Kinker, sprekend (op dat moment) als grootredenaar van het Groot Oosten. Kinker slaagde erin de twee elementen van de bijeenkomst in zijn speech te verwerken. Het lijkt me zinvol deze rede van Kinker in het Zuiden gehouden, op een moment dat kerk en vrijmetselarij zo duidelijk die onderlinge vijandschap ten toon begonnen te spreiden waardoor in veel opzichten de geschiedenis van de Belgische Staat gekenmerkt geworden is, geheel te citeren⁶³¹:

En prenant la parole pour vous remercier de la santé qui vient d'être portée à notre digne G[rand] M[aitre], je sens une émotion d'une telle nature que je devrais renoncer à l'exprimer toute entière, lors même que pour rendre ce qui se passe dans mon coeur, je ne serais point forcé de me servir d'une langue qui n'est pas la mienne.

Aujourd'hui que les L[oges] Septentrionales [...] célèbrent l'anniversaire de la naissance du chef de la Maçonnerie dans le royaume, nous célébrons, par une fête funèbre, la mémoire d'un maçon respectable, mort dans les principes de notre Sublime institution. Nous vuidons sur la tombe de ce Frère, la coupe de la douleur, et l'amertume en est encore augmentée par les gouttes d'absynthe que le fanatisme y a distillées.

Ces deux fetes d'une nature si différente, le terme de notre année philosophique qui s'accomplit en ce jour, m'inspirent une foule de pensées et de sentiments qui se confondent dans mon âme.

Ce n'est point l'esprit, je le sais, c'est le coeur qui doit s'épancher sans réserve dans nos assemblées maçonniques; mais il est des sensations telles que celui qui les éprouve, les démêle à peine dans sa propre conscience.

Voilà, mes Frères, quel était l'état de mon coeur, lorsque j'ai voulu tracer quelques mots de reconnaissance, tant au nom du jeune Prince, qu'au nom des autres

Frères, compris dans le toste auquel je réponds.

Est-ce la douleur d'une perte cruelle? est-ce l'amour fraternel pour celui qui préside notre G[rand] Or[ient]? est-ce le mépris le plus profond pour les ennemis implacables de notre Ord[re] qui vont inspirer mes discours?

Si le génie de celui que nous pleurons, survivant à sa dépouille mortelle, plane dans cette enceinte et prend part aux Tra[vails] de ses Frères, s'il m'écoute en ce moment, puisse-t-il retrouver dans mes paroles quelques-unes de ses pensées! puisse-t-il au moins applaudir au zèle que m'inspire l'intérêt de notre société régénératrice de l'Humanité!

Il est donc vrai, mes Frères, que les ennemis de la Lum[ière], les tyrans des esprits faibles et des âmes timorées se croient encore assez de forces pour lutter avec succès contre l'influence bienfaisante et toujours croissante de notre astre Lumin[aire]! Ils espèrent donc encore relever cet empire de Tén[ébre] que détruisirent le bon sens et la saine philosophie de notre siècle. Il est donc vrai qu'ils concevront l'espérance du triomphe, si retenus par une trop tolérante longanimité, nous s'opposons à leurs attentats que le silence et le mépris! elle s'agite donc encore dans son repaire cette corporation destructive qui combattit les gouvernements temporels, et prêcha la régence dans le seul but de joindre un jour la servitude des corps à celle des âmes! elle aurait même repris assez d'ascendant sur l'esprit du profane vulgaire pour oser jeter son masque d'hypocrisie jusqu'auprès de nos Temp[les]! car, n'en doutons pas, mes Frères, l'insulte sourde et froide, que nous méprisons trop pour daigner nous en verger, est l'ouvrage de cet Ord[re] anti-social qui se prépare à asservir de nouveau ce que nous avons affranchi, à renverser tout ce que nous avons édifié, et qui voudrait enter furtivement sur notre arbre de vie, les branches de son mancenillier,

Cet arbre au noir fenillage
Qui recèle la mort sous son perfide ombrage.

Oui, ce sont les membres de cet Ord[re], et non la populace sacerdotale des différentes sectes profanes, qui veulent renouveler leur pacte infernal contre la religion de la raison, et la liberté imprescriptible de l'homme.

Que nous reste-t-il à faire?

Répondez-nous, ombre chérie, que fûtes le soutien de la Parf[aite] Intel[ligence]? Répondez-nous, jeune Philo[sophes], qui marchez sur les traces de Frédéric-le-Grand? mais répondez surtout, vous, Atell[iers], travaillant dans la province de Liège?

Quant à moi, formé dans le Tem[ple] de notre Isis, mais dans cette partie de l'état où les mœurs et les passions mûrissent lentement, où l'on trouve de la persévérance et de la franchise, mais peu d'éclat et de véhémence, quant à moi, dis-je, il ne m'appartient pas de résoudre ce problème!

Geen bijzonder indrukwekkende rede, maar toch wel opvallend. Het zijn niet alleen de positieve uitspraken over de "religion de la raison", de "saine philosophie de notre siècle" en wat al niet, die de toon van de rede bepalen. Hier tevens een rechtstreekse uitval naar de clerus, "les tyrans des esprits faibles et des âmes timorées" en naar hen die de wettige regeringen willen omverwerpen om aan de geestelijke slavernij nog een ander soort slavernij toe te voegen. Met betrekking tot dezen

kan men ook “trop tolérant” zijn. Dat is een nieuw geluid, en het zal voornamelijk veroorzaakt zijn door de onwaardigheden rond de dood van Saint-Martin; maar ook door de gehele atmosfeer in het Zuiden en in Luik, waar het ultramontanisme een wederopbloei beleefde. Kinker moet zeer getroffen zijn geweest wanneer hij zijn geliefkoosde beeld van de levensboom, gekoesterd in de tempel der vrijmetselarij, gebruikt om te zeggen dat er zijn die heimelijk op deze boom een giftappel (*mancenillier*) enten. Als hoofdschuldige wijst hij niet naar de clerus in het algemeen, maar naar die “Ordre anti-social”, waarmee hij ongetwijfeld op de orde der jezuïeten doelt. De jezuïeten: die chimaera van de achttiende-eeuwse intelligentsia; die orde, lange tijd beschouwd als de KGB of CIA van de katholieke kerk, en door de vrijmetselaars vaak gezien als een pendant-organisatie - maar dan van het Rijk der Duisternis. Ook Kinker had die overtuiging. In zijn *Herkaauwer* had hij meermalen geschreven over het gevaar dat van die orde uitging. Ook de regering had haar bedenkingen, en daarom was de orde in 1816 in haar activiteiten beleemmerd⁶³². In 1817 schreef Kinker een lang en heftig gedicht: *De geest van Loyola in de negentiende eeuw*, dat in druk liefst twintig bladzijden besloeg⁶³³, beginnend met de uitroep:

Wat trouwelooze hand poogt de afgeworpen keten,
Met bloedig roest bevekt, te slingren om 't geweten;
En wijdt haar 't nachtgebloemt', dat ze om haar schakels vlecht?

”Te zeer een stuk tendensliteratuur” om een echte lierzang te kunnen zijn, oordeelt Vis⁶³⁴. Dat is juist: Kinker is hier echt op het oorlogspad. Hij ziet, dat na het verjagen van Napoleon de zwarte reactie gebruik poogt te maken van de situatie om terug te keren naar de tijden van de inquisitie en de tijd van de oprichter der orde, Igatius van Loyola. Nu - een tijdlang mag dit monster uit de onderwereld macht hebben:

Regeer door tweespalt, stook, door fijngesponnen list,
Hier 't driest vooroordeel aan, en daar den broedertwist;
Grijp al de teugels, die den geest bedwingen, zamen,
En vorm er kluisters van met oude of nieuwe namen;
Zweer spookgestalten uit des afgronds boezem op;
Verniel, waar 't veilig kan geschieden, elken knop
En de overal geworpen zaden der verlichting;
Herbouw ter sluik, en met beleid, elke oude stichting,
Waar 't lichaam of de ziel gevormd word' voor 't gespan;
En vier dus de uitvaart van d'ontzeteld' Aartstiran! -
Doe, wat hij niet vermogt, hernieuw de heil'ge krijgen,
En doe de duizendtong der vrije drukpers zwijgen,
Wanneer zij de aandacht naar der Vorsten dwaling trekt,
Of 't geen er wordt beraamd al te onbedacht ontdekt!
Poog 't menschedom als voorheen in weiden te verdeelen,
Zijn' heil'gen lendenband en gordel hem te ontstelen;
Verwijder rang en stand vijandlijk van elkaâr!

Waarom de volkeren vereenigd nederknielen!
 Schep LOYOLA'S, om 't rif dat wegrot te bezielen,
 Eer 't niets aan 't oog vertoon' dan 't afgeknaagd geraamt'
 Van 't donkerst bijgeloof! - Doe meer; dring ze onbeschaamd
 Uw' Vorst ten biechtvaâr op! - Laat hen de schikgodinnen
 Vergifte hemden voor Alcides kroost doen spinnen!
 Verhef hen in den Staat en Kerk tot d'eersten stand;
 Waag Vorst en Volken aan een' tweeden gruwelbrand;
 Verdring wat moed gevoelt zich tot u op te heffen!⁶³⁵

Een Franse vertaling van dit gedicht, door Kinkers leerling J.F.X. Würth, zou in 1823 dan ook ongunstig besproken worden⁶³⁶ in het Luikse blad *Courrier de la Meuse*; een periodiek waarover Kinker al op 9 december 1820 (betrekkelijk kort na de oprichting) aan Falck schreef dat het "een priesterlijk blad [was], dat tusschen beiden hevig uitvaart tegen de Vrymetselaars"⁶³⁷. En op 28 februari 1823 schreef hij aan Van Maanen dat het veel invloed had op de "donkerste geestelijken"⁶³⁸. Dan echter hebben, zeker te Luik, de partijen zich allang gevormd. Kinker zelf blijft voortdurend verdacht op echte of vermeende jezuïetische activiteiten, zoals bij het geval der "*Frères de la foi chrétienne*" die religieus onderricht poogden te geven aan de laagste volksklassen. Op 7 november 1825 schreef hij daarover aan Fabius:

eerst sedert eenige dagen zyn de *Frères de la foi Chrétienne* hier ontbonden en ontslagen van hunne posten van onderwijzers der behoeftige kinderen [...]. Deze lieden, met zwarte mantels, af hangende mouwen, en groote steekhoeden, (gelyk dit nu van achteren genoegzaam bewezen is, schoon zij een eed gedaan hadden van tot geene buitenlandsche congrégatie te behooren) waren ondergeschikte suppoosten van de Jezuïeten; en werden door de wandeling *frères ignorants* genoemd.

Walter was door den Koning gelast deze broeders hun *congé* te geven [...] schoon dit hier te Luik niet gemakkelijk toeging uit hoofde van de gehechtheid van vele vermogende lieden, die deze ligte troepen der Jezuïeten bijzonder toegedaan waren. In hunne plaats heeft hij eenige studenten aangesteld, die hen in dit onderwys opvolgen.⁶³⁹

Deze aandacht van Kinker ook voor niet-universitair onderwijs moet misschien binnen breder kader gezien worden. De loge La Parfaite Intelligence had daarvoor duidelijk belangstelling. Zo vond ik opgemerkt:

Reeds in het Hollands tijdperk besteedde 'La Parfaite Intelligence et l'Etoile réunies' bijzondere aandacht aan het onderwijs. In 1820 verspreidt zij lijsten ter onderschrijving van de 'Société d'Enseignement Mutuel'. In 1827 doet zij hetzelfde voor de pas opgerichte vereniging ter bevordering van het lager onderwijs.⁶⁴⁰

Dit alles suggereert een soort schoolstrijd. Uiteraard had de loge natuurlijk allerlei raakvlakken met de opkomende liberale partij; die partij had geen belang bij

confessioneel onderwijs. Ik vraag me ook af, of het in samenhang met de belangstelling voor onderwijs en opvoeding vanuit de hoek van loge en liberalen is, dat veel later, in 1886, een "Kinker's genootschap" ontstond, gevestigd op de Luikse Place St. Barbie no. 8, dat ten doel had de studie van de Nederlandse literatuur⁶⁴¹. De achtergrond van dit genootschap is mij duister. Het gezelschap bezat een gratis toegankelijke bibliotheek. Het eerste artikel van de in 1887 gedrukte verordeningen luidt⁶⁴²:

De Maatschappij draagt den naam van *Kinker's Genootschap*, en stelt zich ten doele de Luiker Nederlandsch-sprekende bevolking in eenen bond te vereenigen en dezer stoffelijke en zedelijke belangen te behartigen door het geven van openbare voordrachten, het inrichten van leergangen, het openen van volksboekerijen, enz.

Wellicht heeft dit genootschap echter meer van doen met de Vlaamse emancipatie.

De belangstelling binnen La Parfaite Intelligence voor onderwijsproblemen is misschien ook de reden waarom Kinker aan de koning om financiële steun verzocht voor Pouplin, die zich aan het pas opgerichte Luikse instituut voor blinden en doofstommen bezig hield met het onderwijs aan die groep. Ik heb dit al eerder genoemd. Aangezien in Amsterdam vanuit de maçonnerie een soortgelijk instituut werd opgericht en ondersteund, ligt het enigszins voor de hand te veronderstellen, dat ook in Luik een dergelijke relatie bestond⁶⁴³.

Heel misschien is er ook nog een verband te leggen tussen loge, Kinker en onderwijs, in het geval van het onderzoek dat Kinker - overigens op verzoek van het ministerie⁶⁴⁴ - naar de "méthode d'enseignement universel" van J. Jacotot⁶⁴⁵ instelde. Deze taalverwervingsmethode werd op verschillende scholen in het Zuiden gebruikt. Kinker bracht over deze methode aan de koning een rapport uit dat ook in druk verscheen⁶⁴⁶. Deze hele kwestie is van te bijzondere aard om hier breedvoerig te behandelen. Maar het is wel zo, dat ook Jacotot een vrijmetselaar was⁶⁴⁷ en dat Jacotots boek over zijn methode door de genoemde Luikse *Courrier de la Meuse* uitgebreid bespottelijk werd gemaakt.⁶⁴⁸

Terugkerend naar La Parfaite Intelligence en de kwestie Saint-Martin: nijdig tekende de *Godsdienstvriend* aan, in een voetnoot, na de rede van Kinker weergegeven te hebben:

Zal men nog twifelen of er in de Loges dingen plaats hebben, welke tegen den Catholijken Godsdienst strijden? Welk eene taal wordt hier in de geheime hollen der duisternis gevoerd!... Men bezigt *eene al te verdraagzame goedertierendheid*, jegens ons Christenen. - *Wat staat ons te doen?* vraagt men. En als wij overwegen, dat het weigeren van gebeden, welke zij zelve niet begeeren, eene zoodanige woede heeft kunnen opwekken, is het niet moeilijk te gissen, wat wij van deze *wijzen*, van hunne *verdraagzaamheid* en *menschlievendheid* te wachten hebben.... Wat zeg ik, de Voorzienigheid waakt immers! De Almagtige deed de taal der verborgene wraakzucht *openlijk* weergalmen.... *Zoo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn?*⁶⁴⁹

En aan het eind van het stuk wordt verontwaardigd geconstateerd, dat onder de gedrukte *Honneurs Funèbres* de handtekeningen gevonden worden van een staats-beambte “en eenige van de Hoogleeraars der Universiteit”! Kortom, voor de roomskatholieken was Kinker voortaan een getekend man.

Van verdere activiteiten door Kinker in samenhang met de Luikse loge is mij echter op dit moment niets bekend. Eerder heb ik al de aanwezigheid van Kinker en enkele andere Luikenaars vermeld, op een bijeenkomst op 25 maart 1822, met prins Frederik; een bijeenkomst waarop alleen voorstanders van de nieuwe hervormde organisatie aanwezig waren⁶⁵⁰. Ook in Luik bestond overigens een kapittel van de hoge graden. Het lijkt me te betwijfelen of Kinker daar ‘gewerkt’ heeft.

Misschien is er nog één andere zaak die, indirect, met de loge te maken heeft. Het betreft een geval waarin Kinker hulp probeerde te geven aan een medebroeder. Althans, dat veronderstel ik. In het archief van de vierde klasse van het Koninklijk Nederlands Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten (deze klasse had als terrein: de scheppende kunst) vond ik een brief van Kinker, beginnend:

Onder de mededingers naar de plaats van onderwijzer in het teekenen &ca, aan deze Universiteit, bevindt zich, onder meer andere, de Heer *Vivraux*, alhier woonachtig, welke, zoo ze niet reeds aangekomen zijn, voornemens is, eenige Kunstwerken (ik meen, teekeningen) aan het oordeel van de vierde klasse van het Koninklijk Instituut te onderwerpen: dewijl, gelijk ik verneem, het gevoelen van die Klasse daartoe noodig is. Een mijner vrienden, alhier, verzocht mij, om die reden, mij tot de leden dezer klasse te wenden, niet om zijne voorspraak te zijn, maar om, door van het bovenstaande melding te maken, iets toe te brengen, ten einde hem in de gelegenheid te stellen van zich door zijne talenten zelve bij deze klasse aan te bevelen.⁶⁵¹

In deze op “Luik, den 23 Julij 1819” gedateerde brief maakt Kinker enkele vergissingen. Ten eerste gaat het waarschijnlijk niet om een universitaire betrekking, maar om een baan aan de Luikse “Ecole gratuite de dessin”, die haar poorten op 1 maart 1820 zou openen en die voorlopig onderdak zou vinden in de lokalen van de universiteit⁶⁵²; dat is echter verder niet interessant. Ten tweede blijkt uit de daarop volgende correspondentie van de belanghebbende met de secretaris der klasse, J. de Vos Willemsz, dat deze Luikse “architecte” eigenlijk Vivroux heette. De hele kwestie draait om het feit dat volgens een Koninklijk Besluit van 13 april 1817 een certificaat van de klasse nodig was om de bekwaamheid vast te stellen, op grond waarvan Vivroux een dergelijke betrekking zou mogen vervullen. Kinker, als lid der derde klasse, was natuurlijk bekend met vele leden der vierde klasse.

Nu blijkt volgens de ledenlijst van La Parfaite Intelligence van 1821 ene Joseph Vivroux, architecte, sinds 1809 daarvan lid. Hiernaast is interessant dat in het archief der vierde klasse tévens een getuigenschrift berust, ondertekend door Kinkers collega's Destriveaux en Ansiaux, inhoudend dat de door Vivroux aan de klasse gestuurde werkstukken inderdaad van diens hand waren⁶⁵³. Destriveaux en Ansiaux waren óók lid van de loge. Het lijkt er op dat Vivroux, die als kunstenaar ook

voor de loge werkzaam was (ik vond gemeld dat Vivroux in 1823 “conçut les aménagements de la Loge”⁶⁵⁴), door zijn collega's een handje geholpen werd - overigens op volstrekte eerbare wijze - om een bepaalde betrekking te kunnen vervullen. De Luikse gemeenteraad had trouwens andere ideeën over de bezetting van de plaats, zo blijkt uit het archief van de vierde klasse.

Het zou boeiend zijn te weten hoe er in deze Luikse loge in het algemeen tegen Kinkers hervormingsideeën werd aangekeken; en hoe daarnaast zijn positie geweest moet zijn, toen er in het Zuiden een steeds groeiende oppositie tegen het beleid van Willem I en tegen de vereniging met het Noorden ontstond. Te oordelen naar het feit dat op 17 december 1816 La Parfaite Intelligence als een der eerste zuidelijke loges al geopteerd had in een groter maçonniek verband met het Noorden opgenomen te worden, bestond er toen zeker een welwillende houding tegenover de ‘Hollanders’. Iets later had, in Luik, prins Frederik al een delegatie uit de loge ontvangen⁶⁵⁵. Men kan zich afvragen in hoever dit zelfs van invloed geweest kan zijn op Kinkers besluit een post te Luik te accepteren. Maar gaandeweg moet ook in de loge, waar de liberale gevoelens een grote rol speelden, de oppositie tegen de regering gevoeld zijn. Maar juist Kinker ondersteunde in zijn Luikse jaren blijkens zijn gehele correspondentie het regeringsbeleid, als wal tegen het obscurantisme en als de enige mogelijkheid om op langere termijn van dit samenraapsel van gewesten één volk en natie te maken, geleid door verlichte idealen. En het waren precies de liberale krachten in het Zuiden, die zich in hun korte-termijnpolitiek daartegen verzetten. Interessant is een passage uit een brief aan Falck van 18 december 1821:

Magnée, een student alhier, dien gy voorzeker ook kent, schynt mij toe de ziel der beide lichamen [antigouvernementele studentengroepen te Leuven en Luik] te wezen. Ook is hij Maçon, waaraan ik het misschien alleen te danken heb, dat hij mij niet reeds sedert twee jaren een *hourah!* [relletje] op myn lessen bezorgd heeft. Ik was er op gewapend, weêrhiel mijn drift, om, wanneer het verder dan een bloote *demonstratie* kwam, kalm te blijven; en vergenoegde mij met hem sterk in de oogen te zien, zonder anders dan door den inhoud der taalkundige voorbeelden myne meening te kennen te geven, en daarbij mijn stem eenigzins te verheffen. Daarbij bleef het dan ook; deze *Magnée* is een gunsteling van onzen Rector *Magnificus*.⁶⁵⁶

De loge was in het algemeen blijkbaar gematigd liberaal: vanuit haar midden werd zelfs een krant opgericht, de *Courrier Universel*. De regering was echter zo dom de daarin gebrachte welwillende kritiek met onbegrip te beantwoorden⁶⁵⁷. Bij de opstand was binnen de loge de situatie zodanig dat een radicale groep met de revolutionairen meeging, terwijl een andere groep dit even hardnekkig bestreed. Één van hen noemde de opstand, met verbittering, “slechts kokend wijwater” - daarmee wijzend op de clericale wortels van het verzet. Bij deze laatste groep behoorden ook en juist de industriëlen binnen de loge, die heel goed zagen dat juist de re-

geringspolitiek de industrialisering van Luik en het Zuiden bevorderd had. Op 3 november 1830 was de loge een van de eerste om prins Frederik als grootmeester vervallen te verklaren⁶⁵⁸. Dat was echter bepaald niet naar de zin van een belangrijke orangistische minderheid. Want in een daarop volgende stemming, over de vraag of men zich bij een nieuw, Belgisch Groot Oosten aan moest sluiten, bleek dat dit streven slechts door dertien mensen ondersteund werd; twaalf waren er tegen⁶⁵⁹. Kinker had deze stemming kunnen veranderen in een uitslag 13-13; maar hij was op 18 oktober uit Luik vertrokken⁶⁶⁰, nadat hij eerst nog, als gevolg van de opstand en als reactie van de Luikenaars op zekere Nederlandse militaire acties in en tegen Luik, door de opstandelingen, vermoedelijk op 2 oktober, krijgsgevangen was genomen (of liever: gegijzeld) was. Daarna was hij op 8 of 9 oktober te Tongeren uitgewisseld. Hierna was hij, uiterst koelbloedig, linea recta naar Luik teruggekeerd⁶⁶¹. Een verhaal apart. Wie van de broeders zal Kinker tijdens zijn gevangenschap bezocht hebben, of te zijnen gunste geïntervenieerd? Ik laat dat daar. - Het gevolg van de 13-12 stemming was dat de loge uiteenviel, en dat de orangistische partij via een gerechtelijke procedure de andere partij de toegang tot het logegebouw liet ontzeggen. Dat was mogelijk, omdat het perceel op naam van een der orangisten geboekt stond. Een onverkwikkelijke zaak. Ook hier is te zien, dat de 'Hollandse' zaak in België veelal helemaal niet zo slecht lag als toch nog veelal aangenomen wordt. De affaire is echter hier verder niet van belang. Laat ik besluiten met te zeggen dat de strijdende Luikse vrijmetselaars zich rond 1836 weer verzoend hebben. Ik weet niet of Kinker ooit nog met hen contact heeft gehad.

8. Kinker en La Charité III

Na zijn vertrek naar Luik, waar hij zoals gezegd, "associé libre" werd van La Parfaite Intelligence, bleef Kinker lid van La Charité. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat het slechts een 'naam'-lidmaatschap is geweest. Gezien de afstand kon er nauwelijks van regelmatig contact sprake zijn, ook al zou Kinker dat gewild hebben. Maar een soort contact was er wél. Op de officiersvergadering van 9 februari 1819 vertelde Cornelis van der Vijver dat hij nu en dan van de - al eens eerder genoemde - broeder G.J. Meyer te Brussel enige berichten ontving over Kinker. Men besloot om via dat kanaal, zodra doenlijk,

aan onzen w[aardigen] Br[oeder] Gesubst[itueerd] M[eeste]r een beknopt verslag te doen toekomen van het geen voornamelijk bij onze Loge is voorgevallen.⁶⁶²

En op 7 november 1820 stelde Holtrop voor om op aanbeveling van Kinker de militair Jan Jurie Korner in de komende loge te recipiëren⁶⁶³. Misschien had Kinker hij via contacten met het garnizoen te Luik leren kennen, en was deze naar het Noorden overgeplaatst. Het is in ieder geval een teken van een blijvende goede verstandhouding.

Eveneens geeft daarvan blijk Kinkers herverkiezing als gedeputeerd meester, op

24 juni 1819⁶⁶⁴. Tenminste, als dat geïnterpreteerd mag worden als eerbewijs. Het is natuurlijk wat eigenaardig een functionaris te kiezen die nooit aanwezig kan zijn. Het volgende jaar wordt dan ook J.L. Spies in die functie gekozen. Of - hangt de keuze met de algemene strijd in 1819 samen, ter zake van de voorgestelde nieuwe organisatie der hoge graden, en wilde men in La Charité hiermee te kennen geven dat de 'lijn-Kinker' voortgezet zou worden? La Charité koos namelijk vóór de nieuwe afdelingen van de meestergraad: er is een stuk van 15 mei 1820 met de handtekeningen van 68 broeders van La Charité, waarin zij zich accoord verklaren met de beginselen en administratieve wetten van deze organisatie. Ook Kinkers eigen handtekening komt hierop voor⁶⁶⁵. Eind 1820 had deze "bouwhut" zich in ieder geval geconstitueerd; maar de notulen daarvan vermelden tot Kinkers dood nooit zijn naam⁶⁶⁶.

In de gewone loge valt Kinker naam pas weer voor het eerst in 1824. Op de officiersvergadering van 7 september werd met de meeste belangstelling vernomen, dat Kinker "na aller geuit verlangen" genegen was in de aanstaande loge te spreken⁶⁶⁷. Dat gebeurde dan ook. Het was duidelijk een uitzonderlijke gebeurtenis; de notulen maken er uitgebreid melding van. Er zullen ook wel veel nieuwe leden zijn geweest die de alom befaamde Kinker wel eens wilden zien en horen spreken. Het verslag meldt dat Kinker bij het binnenkomen door de ceremoniemeesters begeleid en met toejuiching ontvangen werd. Van der Vijver liet enige toepasselijke dichtregels horen; waarna Holtrop (nog stéeds voorzittend meester!)

in 't byzonder het woord rigt tot genoemde B[roeder] Kinker, aller belangstelling in deszelfs tegenwoordigheid openbaarde met huldiging van zyne verdiensten.

En, zo vervolgt het verslag op nogal negentiende-eeuwse toon:

Den verlichte B[roeder] J. Kinker wordt door de Ceremoniemeester naar het spreekgestoelte vergezeld, betreed de plaats zoo vaak eervol door hem vervuld, en onderhoud de vergadering over het echte wezen der orde, en de pligten door dezelve ons opgelegd.

Stille bewondering was op elks gelaat zichtbaar, en wierd door luide acclamatiën vervangen, achtervolgd door eenige op het verhandelde zinspelende toepassingen van wegens den A[chtbaren] M[eester], die den lofwaardigen spreker zijn en aller erkentelykheid ten slotte ontwikkeld, en tevens het verlangen kenbaar maakt, om in 't bezit der verhandeling te mogen gesteld worden, ten einde hare nuttige strekking doelmatig uittebreiden.

Den Redenaar neemt hierop het woord, zegt gevoelig te zyn over de hem gebleeken goedkeuring en geeft te kennen, dat zyne duurzame belangstelling voor den L[oge] La Charité niet zal doen aarzelen in de vervulling van het verzoek van hare waardige voorzitter.

Dit andermaal met geestdrift vernoemen zynde worden de Armen den B[roeders] mededeelzaamheid aanbevolen.⁶⁶⁸

Dáárna nam Van der Vijver nog eens het woord, en zei uit zijn en aller naam vaarwel aan Kinker, "op den behagelyksten wyze".

Dit geheel doet nogal byzantijs aan, maar hier moet wel rekening gehouden worden met de geest van de negentiende eeuw, die zo langzamerhand alles doordrong met woordomhaal en woordzucht. Er hing zeker nog veel van de geest van Kinker in La Charité, wanneer men de onderwerpen ziet waaraan blijkens de notulen in 1824 speeches werden gewijd. Niet zelden ging het over poëzie of werd er poëzie geproduceerd (onder meer door Van Munster). Maar het ging ook over: de toekomst; het bestrijden van dweperij en bijgeloof, als het grote doel der orde; over Verlichting en redelijkheid als grondbeginselen der vrijmetselarij; over het leven na dit leven; over wijsheid en verstand; en over de tekst Jesus Sirach 11:26.

Verrassend is het feit dat Kinker op 29 juni 1825 weer gekozen werd als gedeputeerd meester. Mogelijk moet dit verklaard worden uit de omstandigheden: J.L. Spies, de voorgaande jaren als zodanig gekozen, was gestorven. Wellicht kon men niet zo snel tot overeenstemming komen over een goede opvolger, die, gezien de leeftijd van Holtrop, alle kans had op korte termijn als voorzittend meester te moeten optreden. De keuze van Kinker betekent dan: het opschorten van de keuze voor een definitieve opvolger (die Kinker zelf natuurlijk niet kon zijn, als Luikenaar). Het volgende jaar werd dan ook voor deze functie Van der Vijver gekozen. Hij zou later Holtrop opvolgen⁶⁶⁹.

Uiteraard had Kinker geen werkelijke taak te vervullen. Wel zien we hem vlak daarop, tijdens het academisch reces, voor de tweede maal in de loge terug. Op 17 augustus 1825 maakte tijdens de bijeenkomst Holtrop de aanwezigen opmerkzaam op de tegenwoordigheid van Kinker, “dien aller belangstelling ondubbelzinnig kwam te blijken”. Later richtte hij het woord tot Kinker zelf

en brengt dien daarby alle dien hulde toe, waarop zyne verdiensten eene onverdeelde aanspraak mogen maken, noopt hem tevens het Spreekgestoelte te beklimmen, onvoorbereid bewilligd des B[roeders] gedep. Meester in dit verlangen, na eene inleiding zoo zeer aandacht boeiend als schoon draagt den begaafden Spreker een Dichtstuk voor vervaardigd ter gelegenheid der Echtvereening van de HoogEerwaarde, dit voortreffelyke Stuk elke bewondering weggedragen hebbende, ontboezemd den Ven[er]able voor zich en namens de vergadering de warmste verpligting waarvan allen doordrongen waren, noopt dien B[roeder] de L[oge] te begunstigen met haar in het bezit van het voorgedragene te stellen, waarin gereedelijk door [Kinker] werd bewilligd, en de Leden, kinderen en bezoekers een exemplaar daarvan [...] toegezegd, t'geen met genoegen vernomen, en door luide acclamatie wordt beantwoord.⁶⁷⁰

Kinker nam dus de gelegenheid te baat om zijn *Huwlijksgroet* ter gelegenheid van het huwelijk van de grootmeester, prins Frederik, voor te dragen. Een maand later kregen inderdaad alle leden een exemplaar uitgereikt⁶⁷¹. Het zou echter interessanter zijn te weten wat hij improviserend in zijn ‘zo boeiende als schone’ inleiding had opgemerkt.

En dan verlies ik Kinker weer voor jaren uit het oog; tot aan de bestuursvergadering van 10 augustus 1830, waar naar aanleiding van de viering van het 75-jarig bestaan van de loge op 31 augustus besloten werd ook Kinker uit te nodigen. “Ho-

norair lid" wordt hij nu genoemd. Helaas, dat feest ging niet door. Nog op de 30e werd het feest afgelast wegens de in het Zuiden uitgebroken onlusten, waar de grootmeester zich ook al in moeilijkheden bevond⁶⁷².

Pas op 18 oktober 1834 zou dit jubileum gevierd worden; samen met een ander jubileum: het vijftig-jarig meesterschap van Holtrop, als lid van La Charité. En Kinker mocht op dit feest zeker niet ontbreken, schreef secretaris J.G.E.G. Stierling hem:

Met gepaste trots vestigd [de loge] den blik op U [...] die eenmaal met den eerwaardigen grysaard der werkplaats tot sieraad strekte: herinneringen ons zoo dierbaar, welke gepaard met achting en erkentelykheid, naar de tegenwoordigheid van U [...] ter voormelde gelegenheid doen dingen.⁶⁷³

Daarop dankte Kinker hem voor deze vleierende bewoordingen, en zei graag aan het feest te zullen deelnemen; maar hij wees tevens op het feit dat, nu hijzelf al 71 jaar was, zijn ouderdom hem niet meer toeliet aan alles in alle opzichten mee te doen. En omdat die

broze staat mijner gezondheid mij, ondanks mij-zelfen, zeer gebiedend de noodzakelijkheid oplegt, om mij vooral niet later dan tien uren, aan dat genot, waarop ik den hoogsten prijs stel, te wijden, hoop ik dat het mij vergund zal zijn, alsdan van de feestgenooten te scheiden; waarom het mij dan ook bijzonder zal verplichten, zoodanig aan den broederlijken disch geplaatst te worden, dat ik mij tegen dien tijd, ongemerkt zal kunnen verwijderen.⁶⁷⁴

Ik denk niet, dat Kinker echt een hoekplaatsje bij de deur gekregen zal hebben, vanwaar hij ongemerkt kon verdwijnen; zoals uit het vervolg zal blijken, werd hij waarlijk als een eregast beschouwd. En de beroemde man kon ook nog mooi in ander opzicht van dienst zijn; want op 13 oktober bleek de feestcommissie dat het lid Hoving wegens de volgens hem te beperkte tijd niet in de gelegenheid was twee dichtstukjes te produceren. En dichtstukjes - die konden natuurlijk niet ontbreken. Binnen de commissie werd nu de aandacht gevestigd "op de bekwaamheden van den oud gedeputeerd meester Kinker", hoewel men het "min voeglijk" vond een verzoek in die richting te doen, wegens de inderdaad wel krappe tijd. Broeder J.A. van Eijk Roos nam echter op zich dit verzoek over te brengen, rekenend op Kinkers "bekende welwillendheid"⁶⁷⁵. Waarschijnlijk is het resultaat hiervan geweest het al bij de behandeling van de relatie tussen Kinker en Holtrop genoemde⁶⁷⁶ lied *De leden en kinderen der Achtbare Loge La Charité*.

Op het feest van 18 oktober, dat 's middags om half drie begon⁶⁷⁷, is natuurlijk Holtrop de hoofdfiguur. Hier geef ik slechts aan in welke mate Kinker er bij betrokken werd.

Nadat Holtrop door het logebestuur officieel ingehaald was, gebeurde dat op soortgelijke wijze met de grootdignitaris Jan Schouten en met Kinker, die samen naar Holtrop gebracht werden, in een aparte kamer in het maçonniek gebouw op de Nieuwendijk. Die twee behielden die gehele dag een duidelijke ereplaats, hoewel

er nog meer vooraanstaande maçons aanwezig waren zoals grootdignitaris Willekes, de voorzitters van de andere Amsterdamse loges en van de loges van Haarlem, Purmerend, Zaandam en Utrecht. Om drie uur werden Holtrop, Schouten en Kinker de nu geopende loge binnengeleid. De eerste rede werd afgestoken. Daarna begaf zich de feestcommissie naar

den edelen Grijsaard WILLEM HOLTROP, die, vergezeld van den B[roeder] J. KINKER [...], onder het stalen gewelf, met begeleiding van harmonische toonen, ten troon werd gevoerd.⁶⁷⁸

Vervolgens schetste Van der Vijver, die als voorzitter optrad, de maçonnieke carrière van Holtrop. Er volgde een aantal speeches, onder andere door redenaar Cornelis de Bie. Deze laatste had de taak een overzicht te geven van de geschiedenis van La Charité. Opmerkelijk is zijn observatie dat, sinds Holtrop op 26 januari 1791 voorzittend meester werd, de werkzaamheden in deze loge door iets specifiek gekenmerkt werden (iets wat goed Kinkers keuze voor juist La Charité zou kunnen verklaren):

Die meer doeltreffende rigting, welke aan den arbeid en zijnen invloed naar buiten kon gegeven worden, was ten deele het gevolg der wijsgeerige en godsdienstige verlichting, welke in het laatst der achttiende eeuw doorbrak, en waarvan dezer zijds een even gepast als omzigtig gebruik gemaakt werd.⁶⁷⁹

En in een opsomming van creatieve mensen die in deze loge werkzaam (geweest) waren, noemde hij (na Kinkers vriend Kuyper; het lijkt wel of hij een bepaalde groep bijeen nam) in een interessante passage ook Kinker zelf:

den zeer verdienstelijken, doch te weinig bekenden dichter EVERARDUS SCHILDERUP, wiens lier zoo vaak der V[rij] M[etselarij] geheiligd was, en door dweezucht hevig bestreden zang *Leydens ramp geene godsstraf* de verlichting van zijnen geest in eene hooge mate kenmerkte; JOHANNES KINKER, wiens naam genoegzaam is om U dat flonkerlicht onzer Orde in al deszelfs glans te doen aanschouwen; den diepdenkenden wijsgeer JEAN LAMBERT JOSEPH LE FEVRE; den schranderen arts JOHAN RUDOLPH DEIMAN, overwaardig om door dichters als NIEUWLAND bezongen en als KINKER betreurd te worden [...]⁶⁸⁰

waarna hij vervolgt met Paulus van Hemert, Hendrik Harmen Klijn en Jan Frederik Helmers te memoreren. De geschiedschrijving door De Bie begon al wat loszinnige trekjes te vertonen. Zo ziet reeds hij 1816 gekenmerkt door het vertrek van Kinker naar Luik; waarbij hij lovend opmerkt:

In haren ged[eputeerd] M[ee]ste[r], den hooggeleerden KINKER, die de vereendste roeping naar elders volgde, derfde zij die heldere fakkels, waaraan zóó veel het licht hunner kennis hadden mogen ontsteken.⁶⁸¹

Het was de kennis van Kinkers rol in La Charité die hem de volgende passus

deea uitspreken:

De strekking der Orde door velen uit een verkeerd oogpunt beschouwd wordende, had men zoo hier als elders gemeend de belijders der Israëlitische godsdienst niet in de Orde te mogen ontvangen ...]. Van den werelddurgerlijken zin der Orde diep doordrongen, zag [Holtrop] met leedwezen hen uitgesloten, wier aloude godsdienstige en burgerlijke instellingen zó krachtadig tot de beschaving des mensdoms hebben bijgedragen. Dan ten even genoemden jare mogt het eindelijk aan [Holtrops] verlichten ijver en dien van den Br[oeder] KINKER gelukken zoo niet de Orde, dan ten minste deze L[oge], van den blaam van stelselzucht en sektengeest te zuiveren, waarmede zij reeds te lang was bedekt geweest. De schrandere geneesheer DE LEMON [...] was de eerste Israëliet die als lid dezer L[oge] werd aangenomen, gevolgd door zoo vele anderen, wier kennis, beschaving en zedelijkheid onzen lof verre te boven gaan. Ook in naam der menschheid zij U achtbare M[eeste]r, U hoog verlichte Br[oeder] KINKER, den dank voor dezen Uwen arbeid toegebracht. Ook dáárdoor hebt Gij tot het verzwakken van den scheidsmuur bijgedragen, die zelfs helaas. nog in onze dagen tusschen menschen en menschen bestaat [...].⁶⁸²

Na de nogal wijdlopijge rede van De Bie zal het wellicht voor sommigen een verademing zijn geweest dat Kinker zelf het woord nam en “een beknopte, verhevene en allezins doeltreffende bijdrage”⁶⁸³ gaf, waarvan de inhoud mij helaas onbekend gebleven is.

Bij het banket 's avonds, om zes uur, zaten Holtrop, Schouten en Kinker aan het hoofd van de dis. Schielijk wegsluipen was er dus niet bij. Speeches waren er ook weer - maar niet door Kinker. Misschien verveelde hij zich toch niet, bij zó'n feest voor zijn vriend.

Het was nog net op tijd geweest, dat feest. Want het volgende jaar stierf Holtrop, op 11 mei 1835. De logeleden gingen mee in de lijkstoet zonder tekenen van het logelidmaatschap te dragen. Wel hield bij het graf in de Amsterdamse Oude Kerk Van der Vijver een rede. Op 10 september werd er voor Holtrop een “rouwloge” gehouden (tot die tijd bleef de tempel buiten gebruik). Ook Kinker was uitgenodigd de plechtigheid bij te wonen (evenals Schouten, G. Vrolik en J. van Lennep), en hem was tevens verzocht een dichtkundige bijdrage te leveren⁶⁸⁴. Kinkers lied, voor die gelegenheid gemaakt en gepubliceerd in *De Nagedachtenis van Willem Holtrop*, heb ik al genoemd, evenals zijn onderschrift bij het in die druk verschenen portret van Holtrop. Zijn lied werd na de lijkrede tijdens de omgang rond de zinnebeeldige katafalk gezongen, terwijl kapelmeester G.A. Broekhuizen leiding gaf⁶⁸⁵. Ook Schouten trad bij deze gebeurtenis als redenaar op. Kinker zelf behoorde tot de afwezigen⁶⁸⁶; mogelijk omdat de herdenking hem te sterk zou hebben kunnen aangrijpen.

Sinds die tijd is er geen teken meer van enig contact tussen Kinker en La Charité; dat valt waarschijnlijk toe te schrijven aan Kinkers hoge leeftijd waardoor hij niet meer actief aan het logeleven deel kon nemen. De hem resterende krachten schijnt

J. Pilgrims, Inc?

Lith. v. Delacroix ca. 1830

De tijd poogt de tempel der godsdienst omver te halen, die nog slechts gestut wordt door dweezucht en bijgeloof. De genius der vrijmetselarij wijst op de ware tempel.

hij bewaard te hebben voor de werkzaamheden in het Koninklijk Nederlands Instituut.

Zijn overlijden op 16 september 1845 lijkt in de eerste plaats een reactie binnen de Amsterdamse loge La Paix te veroorzaken⁶⁸⁷. De redenaar van die loge sprak op 29 oktober 1845⁶⁸⁸ over Kinker, “overmaals Redenaar eene der Zuster Loges alhier, en schetst den waardigen Br[oeder] als Redenaar en Wijsgeer”. Vermoedelijk was deze belangstelling te danken aan het feit dat de redenaar in La Paix was: H. Anneveld. Kennelijk had deze man blijkens zijn latere publicaties een speciale belangstelling voor Kinker⁶⁸⁹.

In La Charité zelf werd op 21 januari 1846 een zo genaamde “rouwloge” gehouden. De hoofdzaak van wat daar gebeurde is terug te vinden in een tamelijk kort verslag in het *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren*. Ik acht het zinvol dit bericht, dat het einde van Kinkers maçonnieke loopbaan markeert, in zijn geheel te citeren⁶⁹⁰:

Het was in den avond van den 21sten dag der 11de maand van het jaar d[es] W[aren] L[ichts] 5845, dat de A[chtbare] Loge La Charité, [...] aan wijlen haren Oud-Gedeputeerd Meester en Lid van Eer, JOHANNES KINKER, overleden te Amsterdam, den 15den September 1845 p[ro]fane s[tijl], in den ouderdom van 81 jaren, een lijkkoffer bragt, nadat, op voorstel van den Regerenden Meester, was besloten zijne nagedachtenis in eene M[ee]ster Loge te vieren; aangezien de Rede, door zijn A[chtbare] te houden, daartoe aanleiding gaf.

De Loge, hoewel doeltreffend voor dit rouwbedrijf ingerigt, waartoe het gebouw Odéon, bevattende de Werkplaats van La Charité, bijzonder is geschikt, stak echter niet uit door bijzondere attributen of ceremoniën, als zijnde strijdig met het karakter van KINKER, die, wars van te overvloedige ceremoniën in de Orde, alleen den geest van waarheid en licht in de Werkplaatsen der Vrijmetselaren op den voorgrond zette.

Geen bijzondere toestel werd alzoo gemaakt. Alleen de tentoonstelling - op gezeten tijd - van het welgelikend afbeeldsel van een Oud-Gedeputeerd Meester was het verrassende voor de Broederen, die in grooten getale waren opgekomen, om de nagedachtenis van den wijsgeer, van den echten Vrijmetselaar, JOHANNES KINKER te huldigen.

De Regerend Meester, die als zoodanig bij KINKER had ter schole gegaan [n.l. Van der Vijver], en daardoor van zijne beschouwingen was doordrongen, bragt in deze plegtige ure, in den geest zijner Loge en te gelijk in dien der Broederen, die KINKER hebben gekend, het lijkkoffer aan den verheerlijkten doode. Zijne Rede bepaalde zich tot de beschouwing van KINKER in zijne Maçonnieke loopbaan, zonder te treden in het schoone en goede, dat hij als geleerde, wijsgeer en dichter der wereld heeft nagelaten; want die loopbaan op zich zelve opent reeds een onafzienbaar veld ter beschouwing en nabetrachting.

Veel is door KINKER tot heil der Orde gewrocht. Wij zagen, als ware het, zijne in-trede ten jare 5805 in [...] La Charité; wij hoorden de blijmare uit het Oosten over zijne komst in de binnenkamer; wij bewonderden zijne kracht en wijsheid bij het oproepen van velen, die de Orde nog niet hadden omhelsd, en op zijne roepstem het altaar der stilzwijgendheid naderden, om der Orde, tot bevordering van het heil des menschedoms, trouw te zweren.

Vernuftig werd dit eene en andere gestaafd, door het voordragen van KINKER's zangen, bij monde van den bestuurder HELMERS, *Loufton* [= zoon] van wijlen [...] Broeder F. HELMERS, - en wel bij gelegenheid van de Inwijding der Broederen J.R. DEIMAN, M.C. VAN HALL en anderen. Niet minder belangrijk was het om te hooren, met hoeveel ijver KINKER werkzaam was in de gecombineerde Vergadering der Amsterdamsche Loges, blijkens de Teekenplank, onder het motto *Fiat Lux* [...]. Maar wij vernamen ook, uit de Rede [...], dat KINKER, hoewel tot Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Luik beroepen, en daardoor van zijne Werkplaats verwijderd, daarom evenwel van La Charité en de gecombineerde Vergadering niet was afgescheiden. De eigenhandige Teekenplanken van KINKER, in de Rede ingevlochten, bewezen niet alleen dit; maar ook hoe KINKER den wereldburgerlijken geest der Orde in het O[osten] van Luik, en in de destijds Zuidelijke Provinciën van Nederland, had overgeplant.

Nog veel zoude hierbij te voegen zijn, indien wij de Rede zelve in handen mogten hebben, waaruit wij slechts dit weinige in het geheugen hebben kunnen prenten. Zeker is het, dat de maçonnieke levensschets van JOHANNES KINKER en de hulde aan zijne nagedachtenis gewijd, een diepen indruk op de broederschaar maakte en een belangrijk gedenkstuk voor de Loge La Charité zal blijven.

Dit verslag bevestigt in zijn sobere bewoordingen de bestaande indruk van Kinker als vrijmetselaar: zijn warsheid van ceremoniën, zijn bevorderen van "den wereldburgerlijken geest", zijn invloed op sommige bij name genoemden, het belang van beleidsbepalende stukken als *Fiat Lux*. De betrokkenheid van Kinker bij de hervormingen rond 1820 wordt achterwege gelaten: misschien omdat dit teveel wonden zou openscheuren, misschien ook omdat men daar niet al te goed van op de hoogte was. Verrassend is de mededeling dat Kinker vanuit Luik (mij overigens niet bekende) brieven schreef, waarin hij (inderdaad als een apostel in ballingschap aan zijn leerlingen) de gang van zaken in de vrijmetselarij in Luik en in het Zuiden beschreef. Kennis van die brieven zou een leemte opvullen.

Toch laat dit bericht een bepaalde indruk van koelheid achter. Had Kinker, na al zijn ijveren in dit milieu, niet méér verdiend dan twee pagina's in een vrijmetselaarsjaarboekje? Waarom verscheen er geen verslag van deze herdenkingsplechtigheid zoals dat in het geval van Holtrop gebeurde? Of waarom werd de rede door Van der Vijver niet gedrukt? Curieus is de opmerking in de laatste alinea dat de verslaggever helaas de rede niet in handen heeft gehad, maar dat hij op zijn geheugen moest vertrouwen. Het kan een aanwijzing zijn, dat juist Van der Vijver geen vurig voorstander was van een nadrukkelijker herdenken van Kinker. Voorheen citeerde ik al materiaal waaruit bleek dat Van der Vijver niet zo tevreden was over de 'wijsgerige' richting die Kinker in de vrijmetselarij voorstond. Het is mogelijk dat hij, als centrale figuur juist in die loge van waar uit het initiatief had moeten komen om iets in druk uit te geven, pogingen in die richting blokkeerde door simpelweg puur passief te blijven. Zelfs zijn uitgesproken rede was blijkbaar niet ter inzage.

Nu was dat kennelijk niet de wijze waarop anderen dachten. In ditzelfde jaar kan men, bijvoorbeeld in een verslag van een rouwloge voor een hier verder niet belangrijke figuur, opgemerkt vinden:

Welk vrijmetselaar spreekt nog van DE KOCK, KINKER of WILLEKES, zonder een pijnlijk gevoel van smart? Een jaar geleden stonden zij, lichten van de eerste grootte, aan den maçonnieken hemel nog in vollen glans; maar de nevelen van het graf hebben nu hunnen luister reeds lang overtogen.⁶⁹¹

Zo is er in het *Berigt* ook sprake van een grote opkomst. De notulen⁶⁹² vermelden ook de aanwezigheid van leden van andere Amsterdamse loges. Van Hall zegt ook nog, dat tijdens dit lijkoffer

KINKERS welgelykend borstbeeld uit gips vervaardigd, [...] dat nog in elke Vergadering prijkt, gezien werd.⁶⁹³

Nu denk ik, dat deze verrassende mededeling over een buste van Kinker die bestaan heeft en die bij die gelegenheid voor het eerst gezien kon worden, onjuist is. Van Hall is hier in de war met iets anders. De notulen vermelden wel, dat na de rede door Van der Vijver Kinkers

welgelykend afbeeldzel, door den Br[oeder] J.C. van Rossum vervaardigd, terzyde van den troon geplaatst, als nu ontdekt wordt.

Het betreft hier waarschijnlijk het door Van Rossum gemaakte portret dat al in 1843 door hem aan het bestuur van 'Vooruitgang door Wetenschap' aangeboden werd⁶⁹⁴. Kinker was adviseur van dat genootschap. Kinkers dood zal een nieuwe vraag naar dat portret bevorderd hebben, of anders zorgde de maçon Van Rossum voor een nieuwe uitgave van zijn lithografie; want hij stuurde in december ook afdrucken aan prins Frederik en de erfprins (de latere Willem III)⁶⁹⁵. De koning zelf tekende in voor een exemplaar en gaf Van Rossum een gratificatie van f 30,--. Een niet onaardige posthume waardering van de Nederlander Kinker door het koninklijk huis⁶⁹⁶. Ook in La Charité circuleerde een intekenlijst; en op 7 mei 1846 werden zes exemplaren in de loge verloot⁶⁹⁷.

Toch kwam er een echt borstbeeld van Kinker in La Charité. Het was alleen een paar maanden later (Van Halls vergissing is dus begrijpelijk). Op 14 mei werd er in de gewone loge een schrijven voorgelezen van de ons inmiddels bekende Dordtenaar Jan Schouten. Schouten was tevens een groot kunstverzamelaar. Het schrijven ging ten geleide

van een geschenk bestaande in de Buste van nu wylen [...] Kinker; Dit geschenk met welgevallen aanschouwd, en met erkentelykheid aangenomen, is door Bestuurderen [...] dankbaar beantwoord. En zal de buste op eene piedestal ter zyde der troon geplaatst, de Loge voortaan versieren.

Voorzover mij bekend is dit de enige meerdimensionale afbeelding van Kinker die ooit bestaan heeft. Helaas is de maker onbekend gebleven⁶⁹⁸. Erger is, dat het borstbeeld zelf zoek is⁶⁹⁹. Het is duidelijk dat Van Hall het in 1850 nog kende. Een opmerking in het *Maçonniek Weekblad* van 1857 zegt dat het borstbeeld van Hol-

trop altijd aan de rechterzijde van de troon, in La Charité, stond⁷⁰⁰. Dit zou er op kunnen wijzen dat het borstbeeld van Kinker dan juist altijd zich ter linkerzijde bevond. Een juiste positie voor de twee grootste mensen die deze loge ooit voortbracht, en wier voorbeeld tot navolging moest strekken: de bestuurder, die vijftig jaar lang de loge zelf leiding gaf; en de 'ideoloog', wiens denkbeelden via de vrijmetselarij ook de wereld moesten beïnvloeden.

Of Kinkers nagedachtenis in La Charité lang bestaan heeft en of zijn ideeën na zijn dood nog weerklank gevonden hebben, weet ik niet; ik heb slechts tot 1847 de bronnen doorgenomen die met de geschiedenis van La Charité verband houden. De laatste opmerking die ik vond en die toch wel wijst op erkenning van Kinker als geestelijk leider, staat in de notulen van de logevergadering van 20 mei 1846. Daarin wordt melding gemaakt van een "leerryke toespraak" van de voorzittend meester,

welke onder anderen een hoogst belangryk stuk van wylen Br[oeder] Johannes Kinker getiteld de Vrymetselary voorleest.⁷⁰¹

Misschien was dit één van Kinkers instructieve toespraken, waarmee hij na zijn toetreding in 1805 de toehoorders in de loge het juiste pad poogde te wijzen; en die veertig jaar later nog steeds belangrijk genoeg geacht werd, om de aanwezigen tot licht en verlichting te kunnen brengen.

9. Maçonnieke nalatenschap; besluit.

Het was en is gebruik dat na de dood van een vrijmetselaar maçonnieke stukken en bezittingen van de gestorvene, voorzover die niet in 'profane' handen behoren terecht te komen daar zij met gebeurtenissen in de loge verband houden, teruggegeven worden aan de orde.

Gezien Kinkers jarenlange positie binnen de vrijmetselarij is het van groot belang te weten wat een eventuele maçonnieke nalatenschap behelsd zou kunnen hebben. Het is mogelijk dat zich daarin de handschriften of aantekeningen van een groot aantal redevoeringen bevonden, en een gedeelte van de correspondentie (die er toch geweest moet zijn) met personen als Holtrop, Konijnenburg, prins Frederik en wie al niet. De bronnen waaruit ik tot nu toe kon citeren, zijn uiteindelijk nogal schaars! Uiteraard is er de mogelijkheid dat Kinker vóór zijn sterven deze documentatie geheel of gedeeltelijk heeft vernietigd. Dat zou niet onwijs geweest zijn, in ieder geval als we aannemen dat Kinker op de hoogte geweest is met de voorgeschiedenis van de vervaardiging van het Charter van Keulen.

Er is zeker nog *iets* geweest. Op 11 oktober schreef de mij verder onbekende Amsterdamse vrijmetselaar J. Jabot een interessante brief aan F.A. Ridder van Rappard⁷⁰². Jabot was zich duidelijk bewust van het belang van Kinkers maçonnieke nalatenschap. Hij schreef:

Ik ben in 't geval van U [...] te schrijven in Uwe qualiteit als Gr[oot] Secretaris van 't Groot-Oosten [...]. De zaak is deze: Ongeveer medio September jongstleden is de Br[oe]der J. Kinker [...] alhier overleden. In zijne nalatenschap zijn M[ee]sterstukken gevonden, en aanvankelijk wel in pr[of]ane handen gevallen, maar, gelukkig, stond ik in betrekking tot den hr. Executeur van den boedel, welke mij die stukken aanvertrouwde. Ik heb die dus *onder mij*, en had mij voorgenomen die *te bewaken*, doch zij konden, ieder oogenblik, van mij teruggeëischt worden. Het heeft mij evenwel mogen gelukken de zaak van *de zijde der beleeftheid* voorstellen, welke er in gelegen zou zijn in eene *onverwijld* opzending *aan U* [...] als Gr[oot] Secretaris en dit heeft ingang mogen vinden, zoo dat, reeds aanstaande maandag, [hij] (geen maçon) ten mijnen huize zal komen, om aldaar van de stukken een pak te maken, te verzegelen, en per spoortrein te verzenden, zoo dadelijk. Daar op had ik het eigenlijk aangelegd. Het is mij inmiddels hoogst aangenaam U [...] te kunnen verzekeren, dat er geen misbruik van gemaakt is, en niet wel heeft kunnen gemaakt worden, daar ik er genoegzaam als eerste inzage van gehad heb. Al wederom eene herinnering van de noodzakelijkheid dat er maatregelen genomen worden, toereikend om te verhoeden, dat bij overlijden [...] stukken niet in verkeerde handen gevallen.

Als U [...] mocht goedvinden [de grootmeester] die toedragt medetedeelen, zou U [...] kunnen bijvoegen dat, als er stukken van *bijzonderen kieschen aard* bij mogten zijn, ik al het mogelijke zal aanwenden, ten einde de noodige discretie worde in acht genomen [...].

Verschoon mijn slecht schrift, wel *raptim* daar deze anders niet met den post weg kan.

Nogal zenuwachtig, deze brief. Merkwaardig is het verzoek de grootmeester, prins Frederik, direct te informeren, en de suggestie dat er mogelijk stukken van “bijzonderen kieschen aard” bij zouden kunnen zitten. Men zou dit kunnen interpreteren, als heeft zich bij de stukken die Jabot zag nog een goed deel correspondentie Kinker-prins Frederik bevonden, en wel betreffende zaken van het hoogste bestuurlijke gewicht. Men kan hier alleen maar denken aan de ontwikkelingen tussen 1815 en 1825, aan de hervormingen, het Charter van Keulen. Waarom zou Jabot zich trouwens anders linea recta tot het *hoofdbestuur* wenden? Van Rappard - op dit moment secretaris-generaal van het departement van oorlog - moest zich, als deze veronderstelling juist is, heel goed van dit alles bewust zijn. Hij volgde in 1819 Kinker op als groot-opziener en hij was een van de eersten die bij de geschiedenis en evaluatie van het Charter van Keulen⁷⁰³ betrokken raakte. Het vreemde is nu, dat wanneer er later een opgave volgt van wat er in Kinkers maçonnieke nalatenschap te vinden is, er in 't geheel geen stukken van nogal delicate aard genoemd worden. Zeker geen zaken als correspondentie tussen Kinker en prins Frederik. Er bestaat hier ruimte te vermoeden dat een gedeelte van die nalatenschap waar Jabot zich zo zenuwachtig over maakte, vernietigd of drastisch zoekgemaakt is. Hoe dat ook zij, twee dagen later stuurde P.J. Ameshoff⁷⁰⁴ Van Rappard een briefje⁷⁰⁵, dat hij tekende met vermelding: “mede Executeur en bijzonder met het onderzoek der schrifturen belast”, en waarin hij zei stukken gevonden te hebben

welker inhoud van eenen geheimen aard kunnen beschouwd worden.

Het is met de meeste bescheidenheid dat ik dezelve heb verzameld, en de vrijheid neem het een en ander [...] toe te zenden, terwijl ik mij verbind, indien ongeacht de meeste naauwkeurigheid en naauwgezetheid welke ik betracht heb in de nasporing der geheime stukken, er nog anderen door mij mogten gevonden worden, deze [...] toetezenden.

Van Rappard had de zaak zeer ter harte genomen, want de 14e al (dus één dag nadat Ameshoff de papieren had verzonden) dankte hij Ameshoff, meldend dat hij ook de grootmeester prins Frederik op de hoogte zou brengen⁷⁰⁶. En blijkens een aantekening op de minuut van die brief schreef hij nogmaals op 5 december, "namens den H[oog] E[erwaarde]", de prins dus. Maar: van bijvoorbeeld de correspondentie Kinker/Frederik geen spoor. Te vreemder, omdat de grootmeester zich kennelijk bij de papieren betrokken had gevoeld.

Op de vergadering van het hoofdbestuur van 18 oktober maakte Van Rappard melding van de toezending van deze verzameling

welke evenwel niet zo groot is, bescheiden, zoowel de symbolieke als de hogere graden, mitsgaders de afdelingen van den Meestergraad betreffende.⁷⁰⁷

Plotseling is de verzameling bescheiden! Bovendien: in wat er nog wél bewaard is, zit nauwelijks iets wat met die hoge graden of afdelingen van de meestergraad te maken heeft. Is dit naar een apart archief der hoge graden gegaan, door mij niet gezien of gevonden? Of is dat deel vernietigd, toen of in de loop der tijden? Het is juist het gedeelte dat met Kinkers beoogde hervormingsplannen vandoen heeft! Een reeks aantekeningen (vermoedelijk door Van Rappard) toegevoegd aan de inventaris van die stukken⁷⁰⁸ zegt dat de hoge graden en de afdelingen van de meestergraad het relevante materiaal ontvingen.

Ik kan niet zeggen, dat Kinker na zijn dood een bijzondere gedachtenis heeft behouden binnen de orde der vrijmetselaren. Hij heeft geen 'school' gemaakt. Hij werd nauwelijks het voorwerp van bijzondere beschouwingen of studies. Geheel verwaarloosd werd hij, althans in de negentiende eeuw, nu ook weer niet; in diverse maçonnieke lexica - hieronder genoemd - kreeg hij nogal wat ruimte. Maar zeker in de eerste helft van de twintigste eeuw was hij een vergeten figuur. Nu is het wel zo, dat hier te lande de geschiedschrijving van de vrijmetselarij - in zijn algemeenheid gesproken, tenminste - niet sterk ontwikkeld is, en dat ook binnen de orde het gevoel voor het eigen verleden zelden resulteerde in studies over bijzondere personen of bepaalde loges. Maar ook buiten de loge werd, voorzover mij bekend, met uitzondering van Multatuli nooit iemand - hij zij literator, wetenschapsmens, politicus of wat ook - bestudeerd in zover juist deze persoon lid van de loge was. Een curieus verschijnsel: voor de Nederlandse geschiedschrijving lijkt het zo belangrijke culturele fenomeen van de vrijmetselarij nooit bestaan te hebben. Die situatie ligt in de ons omringende landen geheel anders. Misschien moet dus met betrekking tot Kinker nog wel tevredenheid gevoeld worden, dat er in de loop der tijden

over hem gezegd en geschreven is wat ik in de loop van deze paragraaf aangehaald heb. Bovendien is er in zijn geval nog het probleem, dat men door middel van een beschouwing over Kinker de latente tegenstelling zou kunnen blootleggen, tussen wie ik maar zal noemen: 'ritualisten' en de minder esoterisch gerichte vrijmetselaars. Voor geschiedschrijvers binnen de loge althans zou dit een belemmering kunnen zijn. Juist hier immers wordt het als een taak gevoeld, eventuele tegenstellingen niet aan te wakkeren, maar te verzoenen.

Nog in het laatste levensjaar van Kinker verscheen het *Algemeen wijsgeerig geschiedkundig en biographisch woordenboek voor vrijmetselaren*⁷⁰⁹, waarin aan Kinker bijna drie bladzijden gewijd werden. De gebruikelijke biografische gegevens buiten beschouwing latend zou ik oordelen, dat de maçonnieke carrière van Kinker hier in een positief licht gezien wordt. Zo luidt het oordeel, na het vermelden van Kinkers functies in La Charité:

Ook in het Kapittel der hooge graden, in den schoot dier Loge gevestigd, vervulde hij achtereenvolgens onderscheidene posten, en bragt er veel toe bij, om de hooge graden zoo verre te hervormen, dat zij meer met den geest des tijds overeenkwamen, en minder in strijd bleven met de ware strekking der V[rij] M[etselarij]. Begaafd met eene zeldzame welsprekendheid, scherp blik en met wijsgeerige denkbeelden, werd hij dan ook spoedig gekozen tot Grootredenaar, welke post hij eenige jaren vervulde.

Enigszins merkwaardig is dat er veel ruimte gewijd wordt aan het verhaal van Kinkers krijgsgevangenschap te Luik; een verhaal dat sindsdien in soortgelijke lexica getrouw overgenomen wordt. Voor het overige is duidelijk dat in zekere zin een medestander van Kinker aan het woord is geweest, want met instemming wordt voortdurend gewezen op de filosofische gedachtengang waaruit Kinkers handelingen verklaard moeten worden. Het lemma eindigt dan ook als volgt:

Al deze geschriften zijn meesterstukken van studie, stijl en wijsbegeerte. In deze laatste wetenschap heeft KINKER de verdienste, dat hij de eerste en voornaamste is geweest, die niet slechts KANTS wijsbegeerte voor onzen landaard heeft toegankelijk gemaakt, maar die zelfs het stelsel van den Koningsberger van vele mislagen heeft gezuiverd, in het bewerken van welk stelsel hij vooral op eene degelijke wijze is bijgestaan geworden door Br[oeder] PAULUS VAN HEMERT. Zelfs heeft de beroemde VICTOR COUSIN openlijk verklaard, dat hij zijne kennis van KANT verdankt aan onzen uitstekenden landgenoot, aan zijne (K.) schets van diens wijsbegeerte (in het *Magazijn van kritische Wijsbegeerte*) en door LE FEVRE in het Fransch vertaald. [...] Op de aanminnigste wijze voorkomend, is hij steeds gereed, zijne onbegrijpelijke schat van kundigheden ten nutte van anderen te doen strekken, en heeft daarbij de gaaf, de afgetrokkenste zaken klaar, bevattelijk en kernachtig voor te stellen. Bij dit alles staat men verwonderd, in den eenentachtigjarigen man het vuur en de helderheid van een dertigjarige te vinden. Thans is die geleerde Br[oeder] bezig met een in het Fransch geschreven werk over de wijsbegeerte.

Dit nu is bepaald een heel ander geluid dan wat in 1850 J.P.G. Moorrees in de vrijmetselaarsalmanak liet horen, toen hij, in het kader van een betoog dat nooit organisaties van buiten de vrijmetselarij (jezuïeten, illuminaten, carbonari) de zuivere bedoelingen van symbolen en ritueel van de orde hadden kunnen aantasten, opmerkte:

Zoo heeft men ook luide verkondigd, dat de wetenschap der Vrijmetselarij is wijsbegeerte. Het kost moeite een glimlach te onderdrukken, als men een blik werpt op het personeel van onze Kolommen en daarin eene vereeniging van wijsgeeren wil zoeken.⁷¹⁰

De glimlach laat ik Moorrees. 't Is duidelijk dat hij hier de schare aanhangers der critische wijsbegeerte op het oog had, aangevoerd door Kinker. Had Moorrees wel recht te glimlachen? Dat de verhoudingen tussen de 'ritualisten' en 'wijsgeren' niet altijd van irenische aard zijn geweest, is wel naar ik hoop genoegzaam uit het voorgaande gebleken. Wellicht zijn de gevoelens van sommigen ten aanzien van Kinker van een andere aard geweest dan die van Bilderdijk, die ooit gezegd zou hebben:

Alles of niets. Ik geef Kinker, den ongelovigen filosoof, liever de hand, als een vrijzinnige dominee.⁷¹¹

Een Duits maçonniek lexicon, het *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei*⁷¹², besteedde aan Kinker in 1863 nog bijna een hele pagina; maar de daar gegeven informatie was feitelijk geheel gebaseerd op het eerder geciteerde *Algemeen wijsgeerig, geschiedkundig en biographisch woordenboek voor vrijmetselaren*. Bijzonder veel aandacht - als ik het goed zie, alleen maar in het biografische vlak vergelijkbaar met de aandacht aan Holtrop en prins Frederik gegeven - kreeg Kinker in 1884, in het toen verschenen *Woordenboek voor vrijmetselaren* van A.S. Carpentier Alting⁷¹³. De informatie is weer grotendeels gelijk aan wat vroegere lexica gaven, zij het dat hier meer inzicht wordt gegeven in de filosofische achtergrond van Kinkers literaire productie. Bij het specifiek maçonnieke in Kinkers leven wordt plotseling verrassend gemeld:

Zijn naam wordt ook met het Charter van Keulen (z.d.) in betrekking gebracht.

Het is niet duidelijk waar de auteur deze kennis op baseert; evenwel heb ik de mogelijkheid van dit verband naar ik hoop voldoende beschreven. Wat de negentiende eeuw betreft, valt buiten de krenen dat de naam Kinker incidenteel gebruikt wordt, verder alleen te wijzen op de reeds aangehaalde artikelen van H. Anneveld en D. Buddingh' in het *Maçonniek Weekblad* van 1857 en 1868 die van weinig of geen belang zijn; waarop, in ditzelfde blad, in de jaren zeventig, de publicatie volgde van een aantal van Kinkers maçonnieke redevoeringen. Van deze materie heb ik in het voorgaande al gebruik gemaakt.

Hierna schijnt Kinker ook binnen de orde vrijwel geheel vergeten. De terugloop

van de belangstelling lijkt gekarakteriseerd door het lemma-Kinker in het *Internationales Freimaurerlexikon* van 1932⁷¹⁴, waar Kinker nog slechts negen regels toebedeeld kreeg. Hier is echter nog steeds het verband wijsbegeerte-vrijmetselarij zichtbaar:

Kinker, Johannes, niederländischer Philosoph und Dichter, 1764-1845, Anhänger des kantischen Kritizismus, Professor der Philosophie in Lüttich, nach der belgischen Revolution als Rechtsanwalt in Amsterdam tätig [sic], schrieb "Le dualisme de la Raison", wurde 1805 in die Amsterdamer Loge "La Charité" aufgenommen, war 1816 Grossbeamter des Grossorients der Niederlande.

In de twintigste eeuw werd alleen belangstelling getoond door J.L. Swarte in zijn artikel 'Het Allevan of de Wereldziel. Een 'bouwstuk' van Br[oeder] mr. Johannes Kinker'⁷¹⁵, en door H. van Heuven in 1973, in zijn meermalen aangehaald artikel over de geschiedenis van het Charter van Keulen. De oogst is eigenlijk zeer schraal.

Het is echter niet onmogelijk - maar voor mij onachterhaalbaar - dat er in de laatste anderhalve eeuw in diverse loges door een der broeders een werk- of bouwstuk opgeleverd is, met Kinker of zijn werk verband houdend. Deze in eerste instantie mondelinge voordrachten worden nergens centraal geregistreerd.

Het op dit moment enig zichtbare getuigenis, dat Kinker voor de loge niet zonder belang geweest is, valt te zien in een der vergaderzalen van het Amsterdamse logegebouw in de Vondelstraat. Dáár hangt, ingelijst, een getypt blad papier waarop vijftien namen van belangrijke Amsterdamse vrijmetselaars. De naam Kinker komt daarop voor⁷¹⁶.

En misschien is er ook nog een ander, 'zichtbaar' getuigenis: de afdelingen van de meestergraad, in het begin van de negentiende eeuw mede op Kinkers instigatie gevormd als alternatief voor de hoge graden, bestaan nog steeds. Maar voor het overige wordt geen nagalm gehoord.

Kinkers relaties met andere genootschappen

1. Letterkundige, kunstzinnige en andere gezelschappen

a. Concordia et Libertate

Wanneer Van Hall Kinkers activiteit in het Amsterdamse verenigingsleven aanroert, merkt hij op, dat zelfs diegenen “die tegen [Kinker] ingenomen waren” hem toech

in dicht en ondicht somtijds gaarne hoorden. Ik was daarvan dikwerf getuige, inzonderheid in het Genootschap: *Concordia et Libertate*, waar ik zijne leerzame gesprekken met SCHRÖDER, FALCK, DEIMAN en anderen, na het einde der voordragten, dikwerf mogt bijwonen. Dan teekende zijn helder blaauw oog nu eens den scherpzinnigen Wijze, dan weder de levendigheid van zijn vernuft, en toonde hij zich een *Dialecticus*, zoo als men zelden ontmoet.¹

Over *Concordia et Libertate*, dat mij beslist een van de belangrijker Amsterdamse genootschappen toeschijnt, is heel weinig geschreven²; waarschijnlijk is de oorzaak, dat het resterende³ archief weinig meer bevat dan enkele ledenlijsten en een opgave van spreekbeurten tussen de jaren 1769 en 1806. De ‘kleur’ van het genootschap is dan ook wat moeilijk te bepalen, mede omdat het al sinds 1748 bestond⁴. In het begin van de negentiende eeuw werd wel gezegd, of geïmpliceerd, dat bij het ontstaan vele leden met de vrijmetselarij geaffilieerd waren.⁵ Dit is echter bij de huidige stand van het onderzoek niet aantoonbaar. Wél belangrijk is, dat men aldus een zekere vrijzinnigheid, een zekere vrijdenkerij leek te benadrukken, zo gauw men over dit genootschap sprak. Dit correspondeert met andere gegevens. Rond 1790 schijnt *Concordia et Libertate* als een “Keezen-gezelschap” beschouwd te zijn⁶. Dit wijst op een zekere progressiviteit bij de leden. Ook een bepaling uit 1786, dat het de leden verboden was over kerkelijke of staatkundige geschilstukken te spreken⁷ kan men interpreteren als indicatie dat dit soort vraagstukken wel degelijk aan de orde placht te komen.

Er is meer. Iemand als de orthodox-christelijke Cornelis van Lennep liet zich na 1792 in het genootschap niet meer zien. Zijn nazaat, Jacob van Lennep, merkte daarover op:

Ik geloof, dat men de oplossing van [dit] raadsel elders moet zoeken, en wel, vooreerst, in de richting, die omtrent dezen tijd vooral in *Concordia* den boventoon begon te krijgen, te weten, die der Duitsche wijsbegeerte, waarmede C. v. L., als streng rechtzinnig op 't stuk der leer, zich niet mede kon vereenigen.⁸

En ook in het blad *De Ster* van 6 mei 1806 werd gezegd, dat hier “de nieuwe wijsbe-

geerte" meer gewild was dan in Felix Meritis⁹.

En - waar de naam Kant valt, is Kinker niet ver te zoeken. Dat blijkt dan ook zo te zijn. Alleen is moeilijk te zeggen wanneer hij precies lid is geworden. Hij komt voor op de ledenlijsten van 1809 en 1811¹⁰. Ledenlijsten uit een eerdere periode kon ik niet vinden. Maar Kinker moet wel vóór 1809 lid geworden zijn. Dat is duidelijk op basis van het bestaan van een aantal intekenlijsten voor soupers (die waarschijnlijk aan het begin en het einde van het genootschapsseizoen gegeven werden) waarop zijn naam in de jaren 1801 tot en met 1806 voorkomt¹¹. Het lijkt niet goed denkbaar dat Kinker aan die soupers als buitenstaander zou deelnemen.

Op lidmaatschap wijst natuurlijk ook het feit, dat hij als spreker aangetroffen wordt op de naamlijst van redenaars¹², echter niet eerder dan 1800. Als in Kinkers tijd de bepaling nog opgeld deed, dat elk lid in de eerste zes jaar van zijn lidmaatschap driemaal in proza of poëzie moest spreken¹³ zou hij al in 1799 lid hebben kunnen zijn, want tussen 1800 en 1805 trad Kinker zesmaal op. Dan heeft hij ook nog juist met Falck in debat kunnen gaan (zoals Van Hall zich herinnerde), want Falck was lid tot in 1799¹⁴. Het is mogelijk dat Falck toen de grond te heet onder de voeten werd omdat de "nieuwe wijsbegeerte" te geprononceerd in het genootschap naar voren begon te komen. Een jaar eerder had hij nog aan zijn vriend Cornelis Vollenhoven geschreven over de C&L-ers als "braave menschen, dog welker grootste helft tot de demi-savans behooren en die zo hier en daar de klok hebben hooren luiden"¹⁵. Dit was op zijn minst een twijfelachtige uitspraak, omdat van Concordia et Libertate deel uitmaakten belangrijke geleerden en kunstenaars als Nicolaas Bondt, Hendrik Constantijn Cras, Johan Rudolph Deiman, Steven Jan van Geuns, Maurits Cornelis van Hall, Cornelis Rudolph Theodorus Krayenhoff, David Jacob van Lennep, en Adriaan Paets van Troostwijk. M. van Hattum vond daarom deze uitspraak van Falck al merkwaardig¹⁶. Falck, die in den beginne wel Kantiaanse sympathieën had, was echter zelden geneigd om daarom meteen maar een bepaalde 'partij' te gaan ondersteunen. Ik heb al eerder beschreven waarom Kinker dan ook in de vrijmetselarij, toen hij daar de volmaking van het mensdom en de vereniging van alle volkeren bepleitte (op basis van Kantiaanse principes), zich slechts niet of halfhartig door Falck ondersteund voelde. Falck was meer politicus dan idealist. Zijn afscheid van Concordia et Libertate lijkt hierdoor te verklaren, dat zijn "demi-savans", "die zo hier en daar de klok hebben hooren luiden", misschien wat al te bereid waren naar de Kantiaanse klokkenluiders (Deiman, Kinker) te luisteren.

Overigens: juist het feit dat Kinker en de zijnen hun opvattingen vanaf 1805 vooral via de vrijmetselarij poogden te verspreiden, kan een verklaring zijn voor het feit dat vanaf die tijd Concordia et Libertate en de vrijmetselarij met elkaar in verband gebracht werden. Men zou hier kunnen spreken van een soort wisselwerking.

Een hedendaags biograaf van Falck meent: Concordia et Libertate "recruteerde zijn leden in het algemeen gesproken vooral uit kooplieden, artsen en advocaten", en vervolgt: "Falck ontmoette er 'aanzienlijke liefhebbers', als Cornelis van Lennep, Daniël Hooft, Pieter van Winter en Jeronimo de Bosch, en daarnaast dichters

JOAN RUDOLPH DEIMAN. 1743-1808.

Een goed vriend van Kinker: de beroemde scheikundige J.R. Deiman.

als Helmers, Loots en Kinker”¹⁷. Ik concludeer uit dit alles dat de leden van Concordia et Libertate gerecruteerd werden uit de intelligentsia of uit de hogere burgerij voorzover die van meer vrijzinnige signatuur was en openstond voor het nieuwe. Meer dan in Felix het geval was, vermoedelijk. De sfeer lijkt er ook meer een geweest te zijn van een open discussie-gezelschap, zonder alle formele regelingen van Felix waar ook veel duidelijker iets ‘geoeffend’ of ‘geleerd’ moest worden. Concordia was bedoeld voor de wézenlijk nieuwsgierigen; maar lijkt niet de pretentie gehad te hebben een uitstraling naar buiten te wensen. Het had eerder een laboratoriumfunctie. Kinkers voordrachten hier zijn van een diepgaander en wijsgeriger karakter. Ook de voordrachten door anderen lijken een element te bezitten, waardoor het hier nèt even anders toeging dan in andere genootschappen. De gekozen onderwerpen lijken iets afwijkends te hebben. Ik noem slechts enkele voordrachten, uit 1799 en 1800 - misschien dus die jaren waarin Kinker lid werd, althans zelf zijn plaats als spreker innam. Brender à Brandis sprak in die periode over de aard der parodieën en J. Carp over de bouwkunst der Chinezen; Roullaud over de galerij van Rafaël in het Vaticaan en Reinier Vinkeles over o.a. de tekening door Bakhuyzen aan Maria Coerten geschonken. Filosofie en natuurwetenschappen kwamen ruim aan bod. Paets van Troostwijk sprak over de verdienste van de waarnemer en proefnemer in de natuurkunde. Hana over het probleem dat geschiedkundige gebeurtenissen hun geloofwaardigheid lijken te verliezen, naarmate zij verder in tijd verwijderd raken; en ook over Pythagoras. Zéér up-to-date, ook nu nog, zijn de onderwerpen waarover de beroemde Deiman sprak; zoals over de vraag “of en in hoeverre de onderscheiden krachten die we in de natuur ontmoeten, onder algemene grondkrachten kunnen worden gebracht of daarvan afgeleid kunnen worden” en hij droeg voor een “onderzoek of de levenskracht een bijzondere kracht is, onderscheiden van de algemene grondkracht der stof”. Dat zijn vragen die ook de twintigste eeuw, en vermoedelijk straks de éénnentwintigste, nog volop bezighouden.

Het kan zijn, dat het juist deze atmosfeer van openheid, grenzenzoekende nieuwsgierigheid en vernieuwing is geweest die de tijdelijke opheffing van het genootschap veroorzaakte, aan het einde van de Franse periode. Of misschien heeft het genootschap zichzelf opgeheven om aan de restricties van de overheerser te ontsnappen. Het is niet duidelijk, wat er gebeurd is. Enkele bronnen melden dat Concordia et Libertate in 1812 niet meer bestond¹⁸ of dat het in 1812 ontbonden werd wegens de toenemende Franse bemoeizucht¹⁹. Blijkbaar werd het later heropgericht: het archief bevat nog een ledenlijst uit 1825 (waarop Kinker niet voorkomt). Maar alle gegevens over de periode ná het herstel van de Nederlandse staat ontbreken.

Jammer is, dat nog nooit iemand aan de hand van de ledenlijsten en de opgaven van gehouden voordrachten een analyse heeft gemaakt van de literaire en wijsgerige opvattingen die in gezelschap geventileerd werden. Waarschijnlijk zouden we hier een belangrijk schakelpunt vinden voor de transformatie van de Verlichtingsidealen, bij de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw.

Rest mij te zeggen, dat gedurende het seizoen de leden wekelijks bijeenkwamen,

op de dinsdagavond. Vandaar ook dat in de wandeling wel sprake was van het 'Dinsdagavondgezelschap', mede om het te onderscheiden van "De Vrijdag". Deze laatste benaming was het alter nomen voor het gezelschap Libertate en Concor-dia. Kinkers relaties dáármee worden hierna besproken.

De eerste keer dat Kinker in Concordia et Libertate optrad, was dat met "God en de Vryheid, Wysgeerig Dichtstuk"²⁰. Waarschijnlijk had het genootschap niet de primeur van de voordracht; dat had misschien Felix Meritis²¹. Maar de Concordia-nen werden wél tijdens die spreekbeurt geconfronteerd met iets tamelijk unieks in de Nederlandse letterkunde: een bijzonder lang gedicht (achtendertig strofen van twaalf verzen elk), dat zonder echt filosofische terminologie te gebruiken op gloed-volle wijze de Kantiaanse concepties over God en vrijheid uiteenzette.

Hoewel dit gedicht nog recent met poëticaal en inhoudelijk commentaar heruit-gegeven is²², en uitvoerige bespreking daarom niet nodig lijkt, wil ik toch enkele passages citeren, en enkele regels eigen commentaar geven. Het is me er in dit boek immers mede om te doen te laten zien hoe Kinker zijn opvattingen - als bestuurder, maar ook als spreker - in het Nederlandse gezelschaps- en genootschapsleven uit-droeg. En hier werd een probleem, waar elke kerkelijk opgevoede Nederlander (dus vrijwel iedereen) in zijn jeugd en waarschijnlijk ook zijn verder leven voortdu-rend mee geconfronteerd werd: het vraagstuk van de absolute macht Gods, tegenover de te sauveren vrijheid van de mens om goed of kwaad te kiezen, op een onver-wachte, Kantiaanse manier opgelost. Die tegenstelling, dat probleem, leek als zo-danig nu niet meer te bestaan! De overtuigende waarde van Kinkers oplossing zal in dit geval voornamelijk in de poëtische vormgeving gevonden moeten worden. En overtuigend schijnt Kinkers wijsgerig dichtstuk in dit milieu wel geweest te zijn. Althans, als we de opmerkingen bij Van Hall over de receptie mogen geloven. Deze zegt:

[...] toen KINKER zijn' Lierzang: *God en Vrijheid*, voordroeg, bleek het mij, dat hij door vele zijner toehoorders was verstaan, en dat deze dus - gelijk VAN HE-MERT beweerde, dat noodzakelijk was - tot hem waren opgestegen, zonder dat hij tot hen verder was afgedaald, dan noodig was om door hen duidelijk te worden verstaan.²³

In het begin van zijn wijsgerig gedicht schetst Kinker hoe het verstand van de mens (het *reine Vernunft*, al gebruikt hij dit begrip zelf in de tekst niet) in al het bestaande orde en samenhang ontdekt. Er is causaliteit, een *chain of being*. De tweede strofe:

Wanneer gij 't groot verband, de keten aller dingen,
 Zoo ver ons zoekend oog den samenhang ontdekt,
 Tot daar zich 't grootste en kleinste aan ons gezigt onttrekt,
 Eerbiedig gadeslaat in uw bespiegelingen;
 ô Hoe aanbiddelijk, hoe schoon
 Spreidt zich dan de orde niet ten toon,

Zoo vaak gij haar slechts op kunt sporen!
 Waar heen ge uw vorschende oogen slaat,
 En waar ge uw aandacht weiden laat;
 Gij zoekt en vindt er staåg, maar schooner dan te voren,
 Het hoogst verstand, het wijs beleid,
 Wil, doel en regelmatigheid.

Op die wijze wordt eenheid gevonden, een heelal. We vinden oorzaken (maar daarmee geen vrijheid). En wat de *eerste* oorzaak betreft:

Niet in 't onmeetlijk ruim, waarin ontelbre bollen,
 Vol Majesteit en glans, getooid in schitterend licht,
 Waarvoor verbeeldingskracht vermoeid en magtloos zwicht,
 Aan 't prachtigste gewelf in eeuwge wentling rollen -
 Daar is, daar woont de Godheid niet:
 't Is slechts haar sluijer, dien gij ziet,
 Een zweem, een schijnsel van haar wezen.
 Natuur, in al haar kracht en praal,
 Doet ons, door beelden, in haar taal,
 Een' God, naar ons begrip gevormd, in woorden lezen;
 Maar Hem, die 't zedenrijk gebiedt,
 Ontdekken we in haar letters niet.

Het boek der schepping, vol gevoel en kracht geschreven,
 Wijst ons op ieder blad en doel, en middel aan;
 Maar 't opperst oogmerk, in dit onbegrensd bestaan,
 Het Godlijk doel, waar naar de hoogste wil moet streven,
 Verwijdert zich bij elken stap.
 Nooit toont het ons den hoogsten trap
 Dier ladder, die het ons doet gissen.
 Die ladder klimt van sfeer tot sfeer
 Omhoog, en daalt in d'afgrond neêr;
 Doch wederzijds omwolkt met grondgeheimenissen,
 Vergroot zij slechts de onzekerheid
 Hoe verder zij onze oogen leidt.

Het verstand (het *reine Vernunft*) biedt de mens echter niets anders dan slechts het ontdekken van de ene causaliteit *achter* de andere. Er is geen uitweg. Van vrijheid is geen sprake. God wordt niet gevonden in zijn eigen wezen. "Gij reikhalst naar een' God, terwijl ge een noodlot vindt" (vers 75). Om het uitzichtloze van dit analysetype te beklemtonen, gebruikt Kinker diverse beelden. "Gij staart op 't rad, dat eeuwig draait" (vs. 77). Via dit spoor belandt men slechts "in 's noodlots aaklig doolhof" (vs. 414). Dit doolhof-beeld moet Kinkers tijd- of stadgenoot overigens aangesproken hebben: doolhoven behoorden tot populaire ontspanningsmogelijkheden. In de stad Amsterdam waren er diverse. In deze "draaikolk der noodwendigheid" (vs. 106) vindt men het gezochte wezen slechts als "rondom aan 't Heelal

verknocht". Er is dan geen "God der vrijheid, die 't vrijwerkend wezen mint" (vs. 110). Zoals de val van een steen door de zwaartekracht bepaald wordt, zo lijkt ook de gang van een menselijk leven werktuigelijk bepaald, in dit blinde, fatalistisch geregeerd heeal.

Maar dan, in strofe 17, komt de omslag. Het menselijk leven verloopt *niet* als de val van een steen. In een ander kengebied, dat van de rede (het *praktische* Vernunft), blijkt er wel degelijk sprake van vrijheid. In het zedelijke blijft er altijd de mogelijkheid voor goed of kwaad te kiezen:

Gij valt? - En, in dien val, kan u geen weêrstand baten? -
 Wat is dan pligt, wat deugd, wat grootheid? - Enkel schijn?
 Wat kan dan, eindelijk, de wet der rede zijn,
 Op wier bewustheid we ons, met zekerheid, verlaten? -
 Smoor de inspraak vrij van uw gemoed!
 Zeg vrij: - "Ik voel mij door den vloed,
 "Der zinnen aandrang, voortgedreven!"
 Uw Rede zelf weêrspreekt die taal.
 Ja, bij der zinnen zegepraal,
 Zegt ze oppermachtig: - "Neen! de wet, mij voorgeschreven,
 "Is streng, in al wat zij gebiedt,
 "Maar overtreft mijn krachten niet."

In het zedelijke blijft de mens zijn eigen wetgever: hij kan al of niet gehoor geven aan de stem van zijn geweten (dat geweten ziet Kinker overigens kennelijk als een soort absoluut iets, niet als een faculteit die ontwikkeld en gecultiveerd moet worden. Hij is hier duidelijk in overeenstemming met Kant zelf). Hier kan de mens zijn eigen lot bepalen. Zoals het begin van de negentiende strofe luidt:

Hier voelt ge u VRIJ. Hier kent ge u, als een zeedlijk wezen;
 Hier is het heiligdom, de tempel van uw' God.
 Hier ziet ge u in uw' stand verheven boven 't lot;
 Hier oogt ge in 't boek, waar ge uw bestemming in kunt lezen.
 Hier geldt uw wil, uw wil alléén.

Hierna werkt Kinker breed uit in welke slavernij diegenen belanden, die niet meer naar die stem luisteren. Het is uiteindelijk de mens zelf alléén, die zichzelf van de ware vrijheid kan beroven. Men kan er God, de Godheid, het noodlot, niet over aanklagen (vs. 324-325). Maar in dit gebied, waar men geleid door de "rede" de eigen morele verantwoordelijkheid niet meer zoekt te ontlopen, dáár vindt men de goddelijke dimensie. Daar vindt men "God". Deze zienswijze - dat "God" alleen in of via het menselijke wordt gevonden - wordt door Kinker verwoord in voornamelijk dichterlijke parafrasen. Er is hier geen verdergaande, zakelijker stellingname te vinden terzake van het bestaan van God als aparte entiteit. Zo zegt hij in de negenentwintigste strofe:

Hier is het standpunt, daar ge uw waarde kunt beseffen,
Hier grenst ge aan 't Rijk, waarin geen ijzren nooddwang geldt,
Waar gij den rang verkrijgt, dien gij u-zelfen stelt;
Waar zich de rede tot haar einddoel voelt verheffen.
Dat doel is God - is heiligheid.
De zon, die hier haar stralen spreidt,
Is 't denkbeeld van dat Opperwezen.
Uw rede vordert zijn bestaan,
Keer in u-zelv', en bidt hem aan!
Dring in de bron des lichts, waaruit het is verzezen.
Erken, eerbiedig daar zijn stem,
Die tot u spreekt, en nader hem!

En in de éénendertigste:

Neen, wanhoop niet! - Maar poog al meer en meer te naadren
Den maatstaf, dien gij in uw' boezem omdraagt! Daar
Woont God, dien gij vereert, daar brengt gij; op 't Altaar
Der Vrijheid, 't Godlijk vuur dat tintelt door uwe aadren;
Dat in uw hooger aanzijn brandt,
Dat, als uw wil, aan God verwant,
Ontgloeit in d'aanleg van uw reden!

De God, die via de weg van het verstand (het *reine Vernunft*) zich dus niet liet ontdekken dan als een steeds verder wegtrekkende laatste oorzaak; zó dat het verstand in deze gehele concatenatie van oorzakelijkheid in al het bestaande niet anders kón doen dan concluderen dat er voor de mens geen wezenlijke vrijheid bestond; die God kon desondanks via de weg van de rede (het *praktische Vernunft*) ontwaard worden dáár waar in het zedelijke de mens absoluut meester kon blijven van zijn eigen bestemming, door zijn kunnen *kiezen*, voor goed of kwaad. Zo beziën, ontsnapt de mens aan de omklemming van de noodzakelijkheid die zijn leven schijnt te bepalen (en die tot fatalisme zou kunnen leiden). En toch is er op dit niveau geen tegenstelling tussen vrijheid en noodzaak (in zijn inleiding bij de eerste uitgave van dit dichtstuk, in het *Magazyn voor critische wijsgeerte*, beklemtoot Kinker dat in het stelsel van Spinoza helaas de *noodzaak* alleen het accent moest krijgen, daar slechts de leidpaden van het zuivere verstand gevolgd werden).

Het is deze tegenstelling: God is in de natuur (via het verstand) niet te vinden maar in het zedelijke (via de rede) wél, die Kinker keer op keer benadrukt. Deze tegenstelling moet een groot deel van zijn hoorders bevreemd hebben. Er waren er natuurlijk, die vertrouwd waren met deze Kantiaanse zienswijze. Deiman bijvoorbeeld. Maar hoe open en vrijzinnig Concordia et Libertate ook geweest is, en welke ontvankelijkheid er voor de critische wijsbegeerte heeft mogen zijn, het zal voor het merendeel iets nieuws geweest zijn, te horen dat God niet direct in zijn schepping gevonden kon worden. Het betrof hier een generatie die opgevoed was met fysicotheologische begrippen²⁴ en die geleerd had Gods grootheid in zijn schepselen terug te vinden. Hoe poëtisch ook uitgedrukt, Kinkers visie was in wezen een wijs-

gerige; en het is dubieus of zijn dichterlijke talenten toereikend waren zijn gehoor ervan te overtuigen dat Kant de filosofische panacee was. Anderzijds lijdt het mijns inziens geen twijfel dat Kinker meer dan zijn tijdgenoten in staat was een werkelijk wijsgerige poëzie van formaat te produceren. Hij is zelfs in staat een zekere enthousiaste klank te laten horen, wanneer hij zowel in het negatieve als positieve tegen het einde zijn stellingen nog eens samenvat:

Neen! - 't onbegrensde ruim, waar in ontelbre bollen,
 Met majesteit en glans, getooid in 't schitterendst licht,
 Waar voor verbeeldingskracht, vermoeid en duizlend zwicht,
 In 't blaauwende verschiet, langs 't spoor der eeuwen rollen -
 Daar is, daar woont de Godheid niet.
 Het is haar schaduw, die gij ziet,
 Een flonkrend schijnsel van haar wezen.
 Natuur, in al haar beeldenpraal,
 Doet ons, in haar verheven taal,
 Een' God, naar ons begrip gevormd, in woorden lezen;
 Maar hem, die 't zedenrijk gebiedt,
 Ontdekken we in haar letters niet.
 [...] dring niet verder op dit spoor,
 In 's noodlots aaklig doolhof door!
 Gij zoudt slechts naar een schaduw jagen.
 Daar vindt ge alleen het zinnebeeld,
 In wederkaatsing voortgeteeld. -
 Doch, doet een zedelijk belang uw rede vragen,
 Naar hem, tot wien ze oorspronkelijk leidt;
 Noem dan zijn wezen HEILIGHEID.

Dat laatste, immers bijbelse begrip: heiligheid, doet hier misschien wat vreemd aan. Zonder echter de precieze bijbelse entourage van deze term te belichten, kan ik het zeker eens zijn met Vis, wanneer hij hierover zegt: "De eenheid en volkomenheid in het zedelijke worden gerealiseerd door het idee van de hoogste vrijheid en heiligheid. Alle menselijke deugd wordt gemeten met de maatstaf van de heiligheid. Dit begrip [...] vindt men dikwijls bij Kinker in die teksten die het doel van het leven van de mens behandelen, zoals bij voorbeeld in zijn vrijmetselaarspoëzie"²⁵. Deze verwijzing naar Kinkers maçonnieke gedichten is treffend. Want Kinkers bezigheden in de vrijmetselarij waren geïnspireerd door de idee, dat het ethisch handelen van het individu mede in dienst moest staan van het doel de menselijke maatschappij op een hoger niveau te brengen: een wereldstaat te vormen waarin elk handelen door zedelijke maatstaven bepaald zou worden. Ook deze idee is in den brede bij Kant te vinden, die een zich noodzakelijk evoluerende maatschappij ziet. Individuen moeten helpen de ooit komende wereldvrede en die cosmopolitische staat naderbij te brengen. Kinker zag in de vrijmetselarij een uitstekend hulpmiddel om dit Kantiaanse ideaal te doen verwezenlijken. Zijn bemoeienissen met de maçonnerie bespreek ik echter uitgebreid in het hoofdstuk over Kinker en de vrijmetselarij. Deze meer sociale component van het ethisch

handelen is ook hiér, in het gedicht 'God en Vrijheid', onmiddellijk aanwezig, wanneer Kinker direct na de laatst geciteerde regels vervolgt:

Ja, hoogste vrijheid, maar aan heiligheid verbonden,
 Dat vlekkeloos ideaal, der ziel als ingeplant,
 Toont, in haar strekking, den verheven menschenstand;
 Schijnt in de toekomst ons een Godsrijk te verkonden.

Alweer een aan de bijbel ontleend begrip: een "Godsrijk". Wellicht gebruikt Kinker deze term om zo beter bij de belevingswereld van een groot deel van zijn gehoor aan te sluiten. Maar zeker is, dat Kinker hier het oog richt op die komende wereldstaat, waarin de gehele "menschenstand" op een meer "verheven" niveau gekomen is, juist doordat individuele mensen hun "vrijheid" op de juiste morele wijze vormgegeven en tot "heiligheid" verheven hebben. Dat brengt een situatie naderbij, waarvoor hij in dit geval alleen de term "Godsrijk" wil gebruiken.

Hierboven citeerde ik al Van Hall: deze merkte op dat hem gebleken was dat Kinkers lierzang "door vele zijner toehoorders was verstaan". Een ander blijk van de gunstige ontvangst van dit wijsgerig dichtstuk is te vinden in de *Proeve eener opheldering van 's menschen oordeel aangaande het doelmatige in de natuur*, van 1803. In dit essay van de Amsterdamse arts J.E. Doornik (die blijkens een sprekebeurt in 1802 óók Concordia et Libertate frequenteerde) vond deze, schrijvend over dezelfde schijnbare tegenstelling tussen oorzakelijkheid en vrijheid, het nodig ter illustratie van zijn standpunt de volledige eerste drie strofen van Kinkers 'God en Vrijheid' te citeren²⁶. Liefst zeven strofen werden aangehaald door Paulus van Hemert, in 1803²⁷. Weer later, in 1810, maakte de recensent van Kinkers *De Nagedachtenis van Joseph Haydn* terloops melding van het gedicht, in positieve zin²⁸.

Kinkers volgende optreden was op 25 maart 1800. Blijkens de opgave droeg hij toen voor een "Elegie op den dood van Washington, beschouwd uit het oogpunt, de lydende mensch treurende by het verlies van haaren beste vriend". Dit gedicht bij het overlijden van de zo door Kinker bewonderde verlichte staatsman is zonder twijfel identiek met zijn, in Felix vier dagen eerder voorgedragen, *Treurzang bij het plechtig vieren der nagedachtenis van Washington*. Het wordt uitgebreider besproken in het hoofdstuk over Kinker en Felix Meritis. Ik mag wel aannemen, dat de indruk die het gedicht dáár maakte, er toe leidde dat in Concordia et Libertate om herhaling van de voordracht gevraagd is. - Was er van een vergelijkbare bissering sprake toen Kinker op 24 februari 1801 voordroeg: "Onderzoek der vraag, wat is Dichterlyk Genie"? Immers, op 10 februari 1796 had Kinker al gesproken in Felix over hetzelfde: "Iets over den Dichterlyke genien, met een ode op hetzelfde onderwerp". Die ode heb ik al kort aangeroerd in het hoofdstuk over Kinker en Felix Meritis en ik ga daarom liever aan deze tekst voorbij; temeer omdat zij recent met commentaar herdrukt is door Vis²⁹. Misschien had de voordracht er ook mee van doen, dat in 1801 twee versies van de ode (één met een essay vergezeld) in druk verschenen³⁰. Kinker was in deze periode duidelijk met dit product bezig, evenals

met het probleem hoe dichterschap en de Kantiaanse wijsbegeerte met elkaar in overeenstemming te brengen. Want Kinker ging in zijn essay en in zijn ode uit van de Kantiaanse omschrijving van genie. Hier blijkt dus opnieuw, dat Kinker er (juist?) in Concordia et Libertate niet voor schroomde onderwerpen met een filosofische inhoud ter sprake te brengen. Het milieu leende er zich kennelijk toe.

Nóg duidelijker blijkt dat uit zijn volgende voordracht, op 5 april 1803, "De stryd tusschen vryheid en noodzakelykheid: critisch opgelost". Deze in de lijst van spreekbeurten opgegeven titel correspondeert met Kinkers publicatie 'Strijd der bespiegelende Rede, over noodzakelykheid en vryheid', in het *Magazyn voor de critische wijsgeerte* van datzelfde jaar³¹. Daar wordt ook met zoveel woorden door de uitgever Paulus van Hemert gezegd, dat deze rede in Concordia et Libertate gehouden werd³². Dit is des te interessanter, omdat Kinker hier zelf opmerkt, dat hij zijn betoog zo eenvoudig mogelijk wil houden en voorbij wil gaan aan de eisen der welsprekendheid, om maar zo klaar en ondubbelzinnig mogelijk over zijn onderwerp te kunnen spreken. Zelfs wilde hij er van afzien de eigen terminologie van de critische wijsbegeerte te hanteren³³. "Ik heb [...] de proef willen nemen, in hoe verre het mij mooglijk zijn zoude, de nieuwe Wijsgeerte de taal van den dag te doen spreken".

Dat hij juist hier deze poging ondernam een cruciaal punt uit de Kantiaanse wijsbegeerte in eenvoudige termen uit te leggen, wijst op een bij Kinker aanwezig vertrouwen, dat het zaad hier niet op de rotsen zou vallen. En het is evenzeer een indicatie, dat de leden van Concordia et Libertate bereid waren zonder vooringenomenheid de nieuwe filosofie te wegen. Wellicht was het zelfs op hún verzoek dat Kinker deze lezing hield: immers, hetzelfde probleem had hij in Concordia al eerder, in zijn wijsgerig dichtstuk 'God en Vrijheid' aan de orde gesteld. In die vorm zal de materie hun misschien te complex geweest zijn.

Overigens moet opgemerkt worden, dat Kinkers zeer geslaagde simplificatie (zijn betoog is zeer helder, eenvoudig en overtuigend) door die noodzaak van simplificatie zelf aantoonde, dat het niveau van de Concordianen nu ook weer niet al te hoog moet hebben gelegen. Niet iedereen was een geschoold filosoof. Concordia zal eerder de gemiddelde intelligentsia vertegenwoordigd hebben. Maar: 't blijft ook juist dan een milieu waarin Kinkers neiging 'waarheid' te populariseren en te verspreiden kon gedijen.

Het gehele betoog van Kinker (opnieuw) weer te geven, lijkt mij niet op zijn plaats. Hier wordt in simpel proza uiteengezet, wat al eerder in 'God en Vrijheid' aan de orde gekomen is. Wel is Kinker uitvoeriger in zijn uiteenzettingen over de Kantiaanse basisbegrippen en de wijze waarop volgens Kant ons kenvermogen werkt, dat "wiskunstiglijk aangelegde doolhof, waar in wij noodwendig de proij van den *Minotaurus* der twijfelarij worden moeten" tenzij voorzien met de wapenen der nieuwe wijsbegeerte "als het eenige kluwen van *Ariadne*"³⁴. Illustratief is de manier waarop hij, aan de hand van de perceptie van hun eigen maatschappij Concordia, de leden uitlegt wat 'categorieën' ("stambegrippen" van waarneming, zoals eenheid, verscheidenheid, hoegrootheid, oorzakelykheid en wat al niet) nu eigenlijk zijn. 't Is misschien niet het beste voorbeeld van Kinkers filosofisch-

pedagogisch optreden in die rede, maar hier zien we toch als het ware direct de interactie tussen Kinker en een maatschappij waarvan hij zelf lid was:

[...] een enkel voorbeeld zal de zaak veel kunnen ophelderen. Laat 'er ons uit vee-len [...] een kiezen, dat onze aandacht meest treft, bij voorbeeld, deze Maatschap-pij. Wanneer wij ons dezelve meer of min volledig voorstellen, ja zelfs wanneer ie-mand die haar ter naauwer nood van hooren noemen kent, aan deze Maatschappij denkt, za] men zig haar egter in deze grondbegrippen, of aangelegde schetsen, moeten voorstellen: (a) in haaren omvang naamlijk, zal zij iets *afzonderlijks* of *in-dividueels* zijn, welks verscheidenheden een *geheel* uitmaaken; (b) zelfs zonder nog te weten *welken*, zal men egter noodzaakkijk hoedanigheden in haar onderstel-len. Zij zal *zoo*, of *anders*, zoodanig *al* en zoodanig *niet*, en door dit *al* of *niet*, *be-paald* zijn; zij zal als iets, dat op zig zelven staat, en tevens als iets toevoegelijks, tot iets anders behoorende, gedacht worden. Zonder van het gene tot haar bestaan aanleiding moge gegeven hebben iets te weten, zal men het voor zeker houden, dat 'er, vóór haare geboorte, omstandigheden hebben zamengelopen, waar door zij een bestaan verkregen heeft, en dat zij, zelve, eenmaal bestaande, niet heeft kun-nen nalaten *oorzaak* van andere omstandigheden te zijn: gelijk het ook niet heeft kunnen uitblijven, of zij heeft met andere zaaken in een wederkeerig verband moeten staan. Ziet daar de algemeene en noodzaakkijke hoofdbegrippen, onder welken wij deze Maatschappij, en alle andere voorwerpen des denkens, moeten opnemen. Op eene andere wijze onze gedachten omtrend iets te bepalen, is ons volstrekt onmogelijk. Hier door is alles, wat van eene zaak gedagt kan worden, bepaald: doch nu is egter nog niet uitgemaakt, hoedanig ons kenvermogen tot die gedachte zaak in betrekking staat, of men naamlijk die zaak alleen als *mooglijk*, of als tevens *werkelijk*, of als bovendien *noodzaakkijk* bestaande te beschouwen heeft.³⁵

Ook hier schetst Kinker de onoplosbare tegenstrijdigheid waarin wij terechtko-men als wij uitsluitend de weg volgen van de rede in haar bespiegelend gebruik ("ook wel genoemd het gezonde menschenverstand"³⁶). De eisen der oorzakelijk-heid lijken tot fatalisme te voeren en vrijheid uit te sluiten; tegelijk wordt zo nooit een eerste oorzaak gevonden - waardoor de dwang in oorzakelijke verbanden te moeten denken zelf absurd schijnt te worden. In Kinkers bewoordingen:

zo alles eene genoegzaame reden heeft, dan moet 'er ook eene oorzaak van de ge-heele reeks der oorzaken zijn; en dan zijn wij gedwongen, om tot eene, door zig zelven vrijwerkende, kracht, dat is vrijwerkende oorzaak, toevlugt te nemen. Maar naauwlijks hebben wij hier een rustpunt gevonden voor onzen immer op-klimmenden geest, of wij zien, dat, indien alles eene genoegzaame reden heeft, 'er ook zoodanig eene moet zijn voor het bestaan eener vrije werkzaamheid. Hier door geraaken wij wederom aan het klimmen, en vorderen op nieuws een vrijwer-kend wezen, 't welk, door dezelfde wet der oorzaakkijkheid, weder oogenbliklijk wordt vastgeklemd in de noodlottige rei der toestanden.³⁷

Vanaf dat moment behandelt Kinker de Kantiaanse stelling, dat die denkwetten en die kennis slechts betrekkelijke waarde kunnen hebben, omdat zij slechts de ver-

schijnselen en niet de dingen zelf raken. Buiten het land van onze ervaring bestaat er misschien een heel andere waarheid - en zo vervalt de vroegere tegenstrijdigheid. Er is niets wat ons belet om buiten de bekende wijze van denken en kennen (waar-door wij de natuur slechts als een noodzakelijk Geheel kunnen zien) een beginsel van vrijheid (als mogelijk) aan te nemen. Die vrijheid kan niet bewezen worden, maar wel geloofd. En dan kan zij zelfs *gevonden* worden in ons zedelijk handelen. Want uiteindelijk ligt daaraan ten grondslag een onafwendbaar besef van: plicht. Nu laat zich geen plicht denken, zonder vrijheid. En het is een geloof in die vrijheid die een mens zedelijk doet handelen. "Wij toonen dan ons geloof door onze werken"³⁸ zegt Kinker enigszins ironisch, immers met deze uitdrukking verwijzend naar de eeuwenlange controverse onder de christenen over de vraag of het geloof dan wel de goede werken de mens de genade Gods deelachtig doen worden. En hier vindt men het hoogste ideaal van deugd: heiligheid. En:

Dit *ideaal* van vlekloze heiligheid is de God van den waarlijk deugdzaamen mensch - van hem, die niet *weten*, maar *handelen* wil! Hij beschouwt dien God niet als eerste oorzaak aller dingen, en vóórzitter in het rijk der verschijnzelen, maar als 't model, naar 't welk hij zijne eigen waarde, of onwaarde, afmeet. Op hetzelfde oogeblik, dat hij erkennen moet, dat hij, als zinnenwezen, met alle zijne uitwerkwelen, slegts een gewrogt is in de groote keten der dingen, doet de vrijheid haare stem in zijn gemoed hooren. Niet als of zij de *oorzaak*, maar als of zij 't *gewrocht* zijner daaden ware, wordt hij onafhangelijker van alles, wat hem omringt, naar mate hij door zijne daaden zijn *geloof* aan de vrijheid sterker bevestigt. - Wie vraagt dan, na dit alles, nog, of *vrijheid* een voorwerp onzer *kennis* zijn kan? Neen: zij is een voorwerp van *geloof* en *vertrouwen*, 't welk wij met den naam van *zedelijke zekerheid* kunnen bestempelen.³⁹

Men ziet: Kinker volgt hier dezelfde gedachtenlijn als in zijn 'God en Vrijheid'. Daar ik zijn beschouwing niet stap voor stap weergeef, zullen zijn standpunten wellicht wat bevreemding wekken. Maar ook de luisteraar in Concordia et Libertate, gewend als hij geweest zal zijn God afgeschilderd te zien als een zedelijk *ens absolutum*, zal zich afgevraagd hebben of die God als "ideaal van heiligheid" en min of meer afgeleid uit het menselijk zedelijk bewustzijn, nu wel de hem al bekende God was. Hier lag het materiaal voor een levendige discussie hoog opgetast.

In de druk wordt deze rede besloten met een titelloos gedicht van 36 regels; of Kinker dit in de maatschappij zelf voorgedragen heeft, weet ik niet. Het lijkt zo te zijn, dat Kinker juist bij dit onderwerp, net als in 'God en Vrijheid' gebeurde, zich aangesproken voelde in zijn poëtische kracht. Ook hier hebben reeds de beginregels iets visionairs:

o Rijk van schaduwen, gedroomd Heelal, wij zinken,
Met u, in 't eindloos niet, in 't eeuwig duister neër!
Daar zien w'een enkle star, de star der Vrijheid, blinken.
Wie is zij? vragen wij - en 't dwaallicht is niet meer!⁴⁰.

Over de twee laatste voordrachten van Kinker kan ik kort zijn. De eerste daarvan hield hij op 17 januari 1804, en deze handelde "Over de volmaking van het Menschdom". Een onderwerp dat natuurlijk geheel paste binnen het geheel van Kinkers Kantiaanse, verlichte en cosmopolitische ideeën. De lezer zal dit begrip nu al meermalen bij Kinker ontmoet hebben. Helaas ben ik niet in staat geweest de tekst van deze voordracht te achterhalen; zij schijnt ook niet in druk verschenen te zijn. Het begrip "volmaking" dat zo populair was in het verlichte milieu-Kinker, gaf overigens wel mede aanleiding tot het ontstaan van een van de betere satirische werken van de Nederlandse literatuur: Bruno Daalbergs *Jan Perfect of de weg der volmaking* (1817). Als in Voltaires *Candide* wordt hier de spot gedreven met de onmenskundige illusies van maatschappijhervormers. Ten onrechte is de auteur van deze roman wel verweten dat zijn boek veel en veel te laat verscheen. Het is daarentegen juist zo, dat hier een zeer levende en werkzame stroming in het Nederlands geestesleven bekritiseerd werd. Al zou het wat te ver voeren om in Jan Perfect meteen Johannes Kinker zelf te vermoeden.

Op 2 april 1805 hield Kinker zijn laatst bekende voordracht in Concordia et Libertate. Hij droeg er zijn dichtstuk 'Gedachten bij het graf van Kant' voor. Dit gedicht is al kort behandeld in het hoofdstuk over Kinker en de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen.

Het optreden van Kinker in de maatschappij Concordia et Libertate wordt in dit geval niet gekenmerkt door zijn bestuursactiviteiten. Althans, daar is niets van bekend. Maar zijn voordrachten hier hebben iets unieks. Uit het voorgaande blijkt dat het steeds gaat om wijsgerige poëzie dan wel om redevoeringen die een uitgesproken voorlichtend karakter hebben met betrekking tot de nieuwe wijsbegeerte. Immers, ook de treurzang bij het overlijden van Washington past heel goed binnen dit kader: hier werd een staatsman herdacht die, geleid door Verlichtingsidealen, beantwoordde aan het Kantiaanse ideaal dat zulke mensen de maatschappij in haar onvermijdelijke progressie moesten vóórgaan.

Dat Kinker juist in deze maatschappij de nieuwe filosofie zo nadrukkelijk kon propagieren, is indicatief voor het ook uit andere bronnen naar voren komende open en vrije karakter van Concordia et Libertate. Hij vond hier een open oor. Anders zou hij waarschijnlijk ook 'normale' poëzie gebracht, andere onderwerpen in zijn redevoeringen gepresenteerd hebben.

Dat hij echter niet deze maatschappij, maar andere groeperingen zoals de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen en de vrijmetselarij uitkoos om via hen zijn wijsgerige en sociale idealen te bevorderen, wijst er op dat Concordia et Libertate feitelijk een slechts los samenhangend gezelschap was: een 'debating society' eerder dan een welgevormde en doelmatige vereniging⁴¹.

Dat neemt niet weg dat méér kennis omtrent deze maatschappij, die blijkbaar een soort speelweide was voor de intelligentsia van de grootste stad van het land, een milieu waar nieuwe ideeën in wetenschap en kunst vrij bediscussieerd konden worden, zeer welkom zou zijn. De tijdelijke opheffing (in de Franse tijd) lijkt overigens wel het einde van de echte bloei van Concordia et Libertate betekend te heb-

ben. Misschien heeft na de heroprichting, toen bij het herstel van de Nederlandse staat zoveel zaken gerestaureerd werden, de tijdgeest in het nadeel gewerkt van een maatschappij als deze.

b. 't Nut

Zou het niet te verwachten zijn, dat Kinker belangstelling had voor de welbekende, in 1784 door de doopsgezinde predikant J. Nieuwenhuyzen opgerichte Maatschappij tot Nut van het Algemeen? Dit gezelschap had immers als doelstelling: de verbetering van de verstandelijke, zedelijke en maatschappelijke toestand van het Nederlandse volk. In de praktijk ging men daarbij van het christendom uit, al waren er orthodoxen, die zich er wat wantrouwend tegenover opstelden¹, afkerig als zij waren van de ook hier doorgedrongen Verlichtingsidealen. In Amsterdam had de Maatschappij vele honderden leden; er moest daar zelfs meer dan één departement gevormd worden (de besturen vergaderden echter gezamenlijk)².

In Amsterdam waren veelal de goeieden - laten we zeggen deels de welbekende kring van "Felix" - lid. Onder hen treffen we Pieter de Clercq Jacobsz, de vader van Kinkers tweede vrouw; en ook iemand als de koopman Godfried Werner Bain, een bloedverwant van zijn eerste vrouw³.

Kinker zelf wordt ook lid, maar eigenlijk pas vrij laat na de oprichting: in 1803⁴. Hij behoort tot het tweede departement. Zijn contributie bedroeg jaarlijks acht gulden en vijf stuivers⁵. Dit departement vergaderde tweewekelijks in het gebouw De Zon op het Singel te 18.00 uur⁶, waarschijnlijk woensdags. Elke vergadering was er een spreker; we zien er bijvoorbeeld Cornelis Loots actief (hij werd zelfs bestuurder) en, natuurlijk, de alomtegenwoordige Arend Fokke Simonsz⁷.

Kinker zelf echter zien we in dit gezelschap nooit optreden. Hij spreekt niet, hij komt niet voor op de groslijsten voor bestuursverkiezingen. Was het niveau hem te laag? 't Is de vraag of de ideeën, de atmosfeer van dit wat christelijker georiënteerde gezelschap hem nu wel zozeer bevielen. Bovendien, in de notulen van de bestuursvergadering uit deze tijd is nu niet zo erg veel substantieels te vinden, met betrekking tot het pogen de toestand der natie te verbeteren. Een herhaald terugkerend thema is wél bijvoorbeeld de vraag, wat er te doen was tegen straatliedjes, zedebedervende zangen en het houden van "wellustige en dubbelzinnige gesprekken bij het vertonen der zogenaamde Ronsepons, en het verkopen van zogenaamde Planeet-Wyzers of Horoskopen"⁸. De voor deze zaken ingestelde commissie had uiteindelijk geen andere advies dan: betrek in elk geval de politie erbij. Voorzover dit soort activiteiten geïnspireerd werd door de afkeer van het bijgeloof, zal het Kinker misschien aangesproken hebben; maar de tegelijkertijd blijkende afkeer van volkstaal zal hij niet gedeeld hebben. Hoewel Kinker zeker niet beschuldigd kan worden van een soort verering van het volk om het volk, gebruikt hij in zijn politieke satires en soms in zijn toneel af en toe juist de taal van het volk, en schrijft hij liedjes gebruikmakend van bekende volkswijsjes.

Wél heeft de aandacht binnen 't Nut voor het onderwijs mogelijk zijn instem-

ming kunnen wegdragen. Dat zal zéker het geval geweest zijn, toen een commissie van 't Nut in 1810 rapport uitbracht over het onderwijs in het blindeninstituut⁹. Van dat instituut was hij immers een der stimulators geweest (zie het hoofdstuk vrijmetselarij). Die commissie, die bij een examen van de kwekelingen tegenwoordig was geweest, berichtte "dat zy niet alleen ten uitersten voldaan was geworden, maar zich ook niet genoeg had kunnen verwonderen, dat men het in het onderwyzen van zodanige Ongelukkigigen reeds zoo verre had kunnen brengen". Ik weet niet wie lid waren van die commissie - het is niet uitgesloten dat Kinker daar zelf deel van uitmaakte. In ieder geval resulteerde het rapport in een gift van f 50,-- aan dat instituut¹⁰.

Kinker bedankte voor 't Nut in 1812¹¹. Ik ken de reden niet. Het curieuze is, dat hij in veel grotere mate betrokken is geweest bij het wel en wee van een soortgelijke vereniging als 't Nut, namelijk "Tot Nut en Beschaving". Deze vereniging, in 1807 opgericht, bestond uit joodse Amsterdammers die zich niet als orthodoxe joden beschouwden, maar die desondanks om hun jood-zijn niet tot het Nut toegelaten werden (zie desbetreffende paragraaf). Deze zaak veroorzaakte nogal wat troeblen binnen het Nut, dat zelf pas in 1864 definitief joden toeliet (en vrouwen trouwens pas wéér vijfendertig jaar later)¹². Het kan zijn, dat deze stellingname Kinker niet erg voor 't Nut ingenomen heeft, en reden is geworden om te bedanken¹³. Per slot van rekening weten we dat hij zich ook voor de gelijkberechtigting van joden ingespannen had binnen Felix en de vrijmetselarij.

Een echte tegenstander blijkt hij, later, echter niet. Want toen een van zijn leerlingen aan de Luikse universiteit, de Maastrichtse advocaat J. Th. H. Weustenraad, hem in 1828 verslag uitbracht over wat hij zoal ter plaatse ter bevordering van de cultuur deed, onder andere in het Maastrichtse Nut, schreef Kinker hem terug: "Ook de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen zal krachtdadig kunnen medewerken om Uwe stadgenooten te brengen, waar gij hen eenmaal hoopt te zien"¹⁴. Kennelijk beschouwde Kinker 't Nut toen nog wel als deel van de krachten die de vooruitgang bevorderden.

c. Het Leesmuseum

"Vele geleerde Maatschappijen, met name ook het Lees-Museum te Amsterdam, hebben aan [Kinker] zeer groote verplichting, daar hij of tot derzelver oprigting, of tot derzelver bloei veel heeft bijgedragen", zo berichtte na Kinkers overlijden de heer Cocheret de la Morinière in 1845¹. Dat bericht lijkt betrouwbaar: Cocheret was degene aan wie Kinker zijn laatste filosofische geschriften in handen gaf, om uit te geven. Bovendien: Cocheret zelf was lid van het Leesmuseum, tenminste in 1842 en 1843².

Dat Kinker werkelijk veel belangstelling had voor het Leesmuseum betwijfel ik.

Het Leesmuseum³ werd opgericht op 17 november 1800. Het had ten doel (volgens het eerste reglement) "de lezing van buitenlandsche zowel als van Nederduitsehe journalen voor een groot getal van menschen gemakkelijk te maken". Het

was gevestigd in een kamer boven de zaak van Pache: hoek Rokin-Gapersteeg. Later, in 1820, werd het gebouw "De Keulsche Dom" (hoek Rokin-Taksteeg) gekocht, afgebroken en door nieuwbouw voor het Leesmuseum vervangen. In het prille begin bestond er wat drempelvrees; toen kon nog elke Amsterdammer tegen betaling van f 21,- per jaar lid worden. Maar vanaf 1801 werd er geballoteerd, en toen werd lidmaatschap alleen mogelijk voor de meer gegoeden. Voorzover ik zelf uit de ledenlijsten kan opmaken werd ongeveer iedereen lid, die in Amsterdam iets betekende op het gebied van kunst of cultuur. Bijvoorbeeld bijna alle leden van Felix zijn hier terug te vinden. Hier kon dus 'tout Amsterdam' elkaar ontmoeten, tijdens of na het gebruikmaken van leeszaal of bibliotheek. Die bibliotheek werd al vlak na de oprichting ingericht. De nieuwe boeken werden in het begin (voordat er een bibliothecaris aangesteld werd) door de conciërge bij de leden rondgebracht: zij konden dan lenen wat van hun gading was.

Iets van de sfeer, de moeilijkheden en de intimiteit van een 'inner circle' uit dat allereerste begin is nog te proeven in de herinneringen van Falck (een der oprichters) wanneer hij over die kamer op de tweede verdieping bij Pache schrijft:

de oudere heeren vonden dat dat te hoog, en de trap te moeilijk was; de jongere, Loots b.v. bleef al te licht hangen in de sociëteit [Polen] die juist beneden ons was; de vertering was luttel, de welwillendheid van den kastelein en de bediening geëvenredigd aan de vertering. De verdienste bestond in het dagelijksch verschijnen, om met wat kunst- en vliegwerk te beletten, dat Meyer [de advocaat Jonas Daniël Meyer, een van de bekende Amsterdammers] en Helmers ons verlieten, want deze waren de Lokvinken, en met het uitzicht op zulk gezelschap kon men hopen inteevenaars te winnen, ook uit de rij dergenen, die aan de lectuur van Duitsche en Engelsche maandwerken geen groote behoefte hadden.

Iets van het zakelijke en lakonieke, waarmee dit initiatief uit de Amsterdamse toplaag om de toevoer van nieuws en boeken in die steeds moeilijker jaren veilig te stellen, gepaard moet zijn gegaan, is ook terug te vinden in de anecdote van Klijn: dat Falck eens bij hem kwam met het ontwerpreglement (dat uit slechts vijf artikelen bestond!) en waarover Falck naar aanleiding van Klijns hilariteit opmerkte: "Ik weet wat ge wilt opmerken, het reglement is te omslachtig, maar het heeft mij aan tijd ontbroken om het korter te maken".

Het feit dat de leden van het Leesmuseum zelf uit verschillende genootschappen en verenigingen afkomstig waren, en dat hier voor eenieder kennis en nieuws verkrijgbaar was, is iets wat Kinker aangestaan moet hebben. Uit andere bron⁴ is bekend dat in december 1812 in het Leesmuseum anti-Franse beraadslagingen gehouden werden. Ook dát kan niet anders dan Kinkers instemming of medewerking gehad hebben. Maar toch: een der oprichters was hij *niet*.

Uit alle beschikbare archivalische⁵ en gedrukte informatie kan niet anders dan geconcludeerd worden dat ooit Anton Reinhard Falck, J.R. Deiman, D.J. van Lennep en Cornelis Vollenhoven als de oprichters golden. Nu is het zeker zo dat Kinker met Falck op vertrouwde voet stond⁶, dat Deiman zijn vriend was⁷ en dat hij met Vollenhoven allerlei contacten had⁸. Kinker zou dus best in deze entourage

passen. Maar er is in het archief van het Leesmuseum nog een exemplaar van het allereerste reglement. Onder de tekst zetten, gedurende de eerste jaren, de nieuwe leden hun handtekening⁹. Kinker tekent pas op 1 mei 1804 - en dat klopt met de datum waarop hij contributie begint te betalen¹⁰. Welgeteld is hij daarmee het honderdvierendertigste lid.

Hiermee is niet volledig uitgesloten dat Cocheret ongelijk had toen hij sprak over Kinkers bijdrage tot de bloei. Maar als dat het geval was, zou Kinker misschien wel een honorair lidmaatschap toegekend zijn. Bilderdijk kwam wél voor een dergelijk lidmaatschap in aanmerking¹¹. Of hij zou aandelen genomen hebben in de lening die uitgeschreven werd om de kosten van het nieuwe gebouw te dekken¹². Dat deed hij niet (terwijl hij, en zijn broer, wel iets soortgelijks deden ten behoeve van Felix). Evenmin is Kinker ooit in een bestuursfunctie te vinden. Kortom, het is niet uitgesloten dat Kinker het Leesmuseum een goed hart toedroeg, maar van een bijzondere relatie lijkt toch geen sprake te zijn. Cocheret zal zich verward hebben met een ander genootschap.

In breder verband mag echter niet onvermeld blijven dat Kinker als schrijver de leden van het Leesmuseum niet onberoerd liet. Het aankoopbeleid voor de bibliotheek (in 1824 geschat op 2400 delen¹³) is namelijk exact te volgen via een aantal kasboeken (voor een aantal jaren). Het is te betreuren dat hier nog geen onderzoek naar gedaan is: hier is immers precies vast te stellen wat de toplaag van Amsterdam las, liet aanschaffen of (in geval van een populair boek) herhaaldelijk liet bestellen. Zowel het aankoopbeleid voor boeken als voor periodieken is traceerbaar. De aantrekkingskracht van filosofen en fictieschrijvers kan gezien worden. Bij de laatsten blijkt zo Daalberg een succesrijk auteur geweest te zijn.

Maar ook Kinker deed het niet slecht. In het eerste jaar van het bestaan van het Leesmuseum werden er slechts tijdschriften en kranten besteld - op twee andere teksten na: Loots' *Eeuwzang* en Kinkers *Eeuwfeest*¹⁴. De opvoering had dus duidelijk de nieuwsgierigheid gewekt. Later werden Kinkers *Vereeniging van het verhevene met het schoone* gekocht, en twee exemplaren van zijn treurspel *Almanzor en Zehra*¹⁵. Zo valt de aankoop van nog ander werk na te gaan¹⁶. De controverse met Feith, zoals blijkend uit Kinkers *Brieven van Sophië aan mr. Rhynvis Feith* uit 1809, moet in deze kringen veel aandacht getrokken hebben: het werk werd in enkele maanden vier keer aangeschaft.

Tenslotte is zeker, dat Kinker tot zijn dood lid bleef van het Leesmuseum; eveneens zijn vrouw, tot háár overlijden¹⁷.

d. Tot Nut en Beschaving

Het "Letteroefenend genootschap Tot Nut en Beschaving" was ontstaan als vriendenkring in mei 1807. Wegens de groeiende toeloop van nieuwe leden had het zich op 3 december 1807 als genootschap geconstitueerd. Als oprichters werden beschouwd: H. Sommerhausen, Jacob Benedictus van Embden en David Samuel Boas¹.

Dát deze kring van mannen (afkomstig uit dat deel van de joodse bevolkingsgroep dat de Verlichtingsideeën voorstond) zich tot een zelfstandig eigen genootschap had geformeerd was iets dat volgens henzelf te betreuren was. Maar wegens hun joodse afkomst werden zij nu eenmaal geweerd uit maatschappijen als Felix en 't Nut; en dat terwijl hun ideeën over beschaving en verspreiding van kennis ongehinderd door dogmatische verschillen, van dezelfde aard waren². Nog na vijftig jaar memoreerde de voorzitter enigszins bitter dat de staatsburgerlijke gelijkstelling van joden en christenen voor de wet er in het begin van de nieuwe negentiende eeuw in 't geheel niet toe geleid had dat nu ook de toegang tot de verschillende letterkundige genootschappen opengesteld werd. Integendeel. De vreugde ging over in teleurstelling.

Onder die vereenigingen was er vooral ééne, wier voorbeeld tot navolging prikkelde. Maar in de zegenrijk werkende Maatschappij "Tot Nut van het Algemeen" kon en mocht de belijder der Mozaïsche godsdienst niet medewerken, óf hij moest zijn karakter ten eenenmale verloochenen [...]. Maar wat *zij* in *hare* rigting deed, kon ook in eene andere rigting verkregen worden, en men stelde zich voor om langzamerhand als het ware eerst een kader te vormen van vrienden van beschaving en veredeling des harten, een middelpunt, waaruit zich later de stralen der geestverlichting ook op het volk zouden verspreiden.³

Juist vanuit die eigen idealen werd daarom in het eerste artikel van het reglement (nadat het doel: de beoefening en uitbreiding van schone letteren, kunsten en wetenschappen, het bevorderen van de zedelijke beschaving, geformuleerd was) bepaald dat "de bemoeijing met eenig godsdienstig of staatkundig stelsel ten eenenmale uit deszelfs werkzaamheden geweerd wordt". Men wilde vóór alles "verhoeden, dat het zoude zijn een Israëlitisch genootschap"⁴

De eigen achtergrond bleef dikwijls wel voedingsbodem. Een goed voorbeeld daarvan is te vinden in een rede van de bekende joodse emancipator Moses Lemans, in 1815 voor het genootschap gehouden. Het onderwerp was het leven van Moses Maimonides. De rede opende met een de Verlichting eigen visie op de middeleeuwen:

Europa lag in eenen sluijer van dikke duisternis gehuld; het vooroordeel en de onverdraagzaamheid droegen gemeenschappelijk het hunne toe, om vele groote geesten in de geboorte te doen smoren; de weldadige invloed der heilzame beschaving was nog naauwelijks in het verschiet aan eene bewolkte kim te ontwaren.

Maar toch kon er juist in zo'n periode ware vriendschap bestaan tussen Maimonides, de joodse geleerde, en de moslim Averroës. Voor Lemans het bewijs dat "onderscheid van godsdienst" geen scheiding behoefde te zijn tussen "verstandige en verlichte mannen"; zo min als het in de eigen tijd dat was voor Lessing en Mendelssohn⁵.

De idealen van dit genootschap moeten Kinker sterk aangesproken hebben; te meer omdat hier werkelijk zichtbaar werd hoe een volksdeel zich emancipeerde.

Kinkers pogingen diverse maatschappijen wél open te stellen voor joden zijn eerder beschreven.

Ik weet echter niet of Kinker "gewoon" lid is geweest. Hij was wél lid van verdienste - net als een aantal andere niet-joodse literatoren en geleerden van naam⁶. Deze laatste groep mensen die er duidelijk wérkelijk iets voor over had om hun cosmopolitisch ideaal kenbaar te maken (en dat juist in een decennium waarin het grootste deel van de joden zelf en de Nederlanders niet van dit samengaan gediend was), wordt voortdurend in de genootschappelijke jaarredes en herdenkingsfeesten met dankbaarheid gememoreerd.

Binnen die groep, ook binnen het genootschap zelf, lijkt Kinker een bijzondere positie gehad te hebben. In 1857 wordt een vijftigjarig jubileum gevierd. Genoemde groep komt dan ter sprake, in de herdenkingsrede. In de wat gezwollen negentiende-eeuwse taal wordt hulde gebracht aan de ondersteuners van het eerste uur: "al wat Neêrland destijds aan roemrijks in de letteren, in de dichtkunst bezat". In deze "nederigen kring" gaven de vruchten van hun geest ten beste: Stuart, Westerbaan, Konijnenburg, Meyer, J. de Vries, Van 's-Gravenweert. Cumulerend wordt aan het einde van die opsomming gesproken over "de eenige Bilderdijk en zijn als wijsgeer en dichter waardige tegenstander Jan Kinker". Al die mensen

kwamen hier hunne gewrochten voordragen, namen deel aan de handelingen, waren gidsen en bakens voor de jeugdige letteroefenaars, die uit alle klassen en standen der maatschappij weldra in menigte zich bij de oprichters hadden aangesloten, en vaak de rollen verwisseld zagen, hier waar het metaal geen gewigt en het goud geen glans meer had.⁷

Overigens lijkt Bilderdijk zich later teruggetrokken te hebben⁸. Dat zal wel samenhangen met een door hem ervaren spanning tussen Verlichting en orthodoxie. Maar wat Kinker betreft: ook Van Hall noemt in een gedicht waarin hij de eerste zeven jaar van Tot Nut en Beschaving beschrijft diens optreden:

't Orakel KINKER sprak; nog ruischen uwe kooren.⁹

Elders wordt melding gemaakt van een rede in 1809 door Hartog Sommerhausen gehouden en die door Kinker bijgewoond werd¹⁰. Bij een belangrijke gelegenheid, de inwijding van een nieuwe vergaderruimte, was het op 20 april 1816 Kinker die een *Feestzang* bracht¹¹. De beginverzen laten aan duidelijkheid niets te wensen over:

Is 't waar; stemt MAIMONS geest en 't hart van MENDELSSOHN,
Als in een' ademtogt vereenigd, hier den toon
Van 't lied, dat heinde en veer de roepstem is der volken?
En klinkt die Godsstem, lang verloren in het zwerk,
Te lang verdoofd, en wreed gehoond in staat en kerk,
Ook hier, vergeefs belaagd door huichlende outertolken?
Viel hier de scheidsmuur ook, die, schoon verstand en pligt

Met onweêrstaanbre kracht naar 't zelfde lichtspoor leiden,
De broederharten van elkander hield gescheiden?

De gehele zang is een pleidooi vóór vrijheid, licht, tolerantie; en tégen bijgeloof. Kinker besluit met de volgende verzen (die hij kennelijk later, 13 maart 1833, nog steeds belangrijk genoeg vond om daar zijn toespraak bij gelegenheid van het vijftwintigjarig bestaan van het genootschap mee te beëindigen):

Gaat voort! - en de Amstel zie welhaast uit uw gesticht,
Aan 't edelste oogmerk der BESCHAVING, en het licht
Der broederleer gewijd - nog grootscher koor verrijzen;
Waar geen vooroordeel langs de tempelwanden zweeft,
Geen bijgeloof het doel der wetenschap weêrstreeft,
Geen eerdienst 't wezen hoont, dat aarde en hemel prijzen;
Waar mensch te zijn, gelijk hem 't grondbeeld ons vertoont,
En 't kenlijk ideaal, dat in onz' aanleg woont,
De maatstaf is, waarnaar zijn deugd wordt afgemeten,
Waar slechts de dweepzucht en het misdrijf wordt geweerd;
En de onbevleete geest, die 't zedenrijk regeert,
De onafgedwongen hulde ontvangt van 't vrij geweten.

Hier vinden we opnieuw het oude ideaal van Kinker: alle mensen worden broeders, zijn verenigd in de tempel der rede, en streven naar eenzelfde zedelijk ideaal.

In de genoemde jubileumtoespraak uit 1833⁴² moest Kinker echter wel toegeven dat niet alle kwaad in de wereld het gevolg was van de actie van "huichlende outertolken". Die toespraak lijkt geschreven onder de druk van "1830" en de gevolgen daarvan. Maar de inhoud spreekt niet meer over de oorzaken, de rol van jezuiteten, en soortgelijke zaken. De rede handelt over de ware grootheid van een volk. De blik is nu meer toekomstgericht. Alle topics van de Verlichting - opvoeding, broederschap, enzovoorts - komen hier voor. Maar er is ook iets in deze toespraak dat doet denken aan de sfeer die het socialisme vóór de wereldoorlogen met zich meedroeg. Het lijkt of bij Kinker de intonatie langzaam in die richting gaat.

De ware grootheid van een volk kenmerkt zich, door het inwendige besef van eene door eigene vlijt, nijverheid, en, door aanhoudende beoefening en beschaving zijner zielsversmogens, verkregene zelfwaarde.

Wij moeten ons niet door "*egoïstisch* volksbelang" laten misleiden, maar het beste dat "onder alle standen" te vinden is door oefening ontwikkelen.

Wat dit betreft is Nederland een land dat meer te bieden heeft dan andere naties (vinden we hier al het gidsland-idee?):

Bij ons bezit de gemeene man, over het algemeen, oneindig meer dan in eenig ander land, de tot zijne beroepsbezigheden meest noodzakelijke kundigheden, en kan hij, in vele opzichten, gemeenschappelijk medewerken tot het welzijn van allen [...]. Vandaar ook, dat de afstand, waarop hij van den meer gelukkigen mid-

delstand geplaatst is, van lieverlede kleiner wordt.

Geleidelijk zullen dan alle rangen en standen verdwijnen en versmelten.

Het is vooral door de volksbeschaving in alle standen, dat eenmaal het graauw, die *roest*, die aan het hart der volkeren knaagt, zal weggenomen worden; wanneer ook de laagste en benedenste volksklassen verdwijnen, in de alheid der staatsburgers opgenomen, en als medewerkende vlijt- en nijverheid vermeerderende Leden der Maatschappij geschat en gewaardeerd zullen worden.¹³

De citaten uit deze toespraak zijn wellicht wat eenzijdig gekozen. Maar zij geven toch aan dat Kinkers Verlichting meer omvatte dan iets als 'beschaving' of 'zedelijkheid' alleen. In zijn woorden bespeurt men de vragen die midden en eind negentiende eeuw besproken zullen worden. Kinker is niet stil blijven staan. Vermoedelijk was hij hierin een stuk vooruit op zijn tijdgenoten.

Ook nog later blijkt Kinker bij dit genootschap in hoog aanzien te staan. Bij de uitgave van deel IV van de *Werken* van het genootschap, in 1839, zijn het nu vooral Kinker en Van Hall die gewaardeerd worden om hun medewerking vanaf het begin¹⁴. Ik heb de indruk dat Kinker binnen deze kring van de zich emanciperende joodse intelligentsia enigszins de positie had van de *eminence grise*: iemand die men nodig had en niet alleen omwille van het verleden waardeerde. Misschien vond ook Kinker zelf hier wel een kring waarin hij zijn ideeën kwijt kon; en waarvan hij zich niet (zoals dat zo vaak voorgekomen was) na enkele jaren behoefde te distantiëren. Ik vind het in dit verband opmerkelijk dat hij juist aan het lid Abraham van Lee¹⁵ zijn "filosofische roman" waaraan hij vóór zijn dood nog werkte, nagelaten zou hebben ter voltooiing en publicatie¹⁶. Dit laatste bericht kan ik evenwel niet controleren¹⁷.

e. Kunst zij ons Doel

In 1814 werd Kinker door het bestuur van de maatschappij *Kunst zij ons Doel* uitgenodigd de plechtigheid van de prijsuitreiking te openen met een dichtstuk¹. Kunst zij ons Doel was een tekenacademie, door particulieren opgericht². Er werd hier de mogelijkheid geboden te tekenen en te schilderen naar vrouwelijk naakt. De prijsuitreiking hield verband met de in deze academie vervaardigde kunstwerken.

Kinker droeg een lang gedicht voor: 'Het ware der schoonheid'³. Het sloot aan bij de praktijk in de academie. Volgens Kinker blijft echter de ware schilder, de ware kunstenaar niet staan bij het zo nauwkeurig mogelijk uitbeelden van zijn model. Het is zijn taak verder te zien, dóór de stoffelijke mantel van de natuur heen. Hij moet het grondbeeld van de vrouw ontdekken en achter haar: de ware schoonheid. Die moet zijn bezieling zijn. De kunstenaar neemt zijn uitgangspunt in de natuur maar reikt naar het wezen der schoonheid. Hij poogt de sluier weg te nemen van "'t Goddelijk gelaat der waarheid":

het schoonste kunstgewrocht
Is ver beneden 't stout tafreel, dat u bezielde.⁴

Dit alles is niet slechts geldig voor de schilder maar voor elke kunstenaar. Als bijvoorbeeld voor de toonkunstenaar het "vrouwlijk beeld" eveneens uitgangspunt is, dan ziet hij, als in een melodie van roos- en lielekleuren, het lied der schepping (de vrouw representeert de wereldziel). Op soortgelijke wijze krijgt de dichter een rijke zangstof aangeboden. Hierbij benadrukt Kinker dat het de oorspronkelijkheid, de *vinding* is, die het de ware kunstenaar mogelijk maakt het achterliggende ideaal te 'zien'⁵. In welke mate Kinkers esthetische opvattingen in dit gedicht verwoord, ingebed liggen in een (neoplatoonse) traditie, een "radicale breuk met het classicisme"⁶ zijn dan wel plaats scheppen voor de cultus van de geniale kunstenaar, is elders breder besproken⁷.

Toen Kinker in 1819 het eerste deel van zijn *Gedichten* bundelde beschouwde hij dit in Kunst zij ons Doel voorgedragen gedicht kennelijk nog steeds als heel belangrijk. Hij plaatste het vooraan, nog vóór andere (en chronologisch eerdere) belangrijke gedichten als 'Het Allevan of de Wereldziel'. Dat doet mede de vraag rijzen of Kinker in Kunst zij ons Doel een belangrijk forum had waar hij voor hem gewichtige ideeën kwijt kon. De uitnodiging van het bestuur wijst op een zekere verwantschap. Ik denk overigens niet dat Kinker zelf lid was: er is geen enkele indicatie dat Kinker zelf ooit als beeldend kunstenaar werkzaam is geweest.

Maar - Kunst zij ons Doel hield zich niet uitsluitend bezig met tekenen en schilderen. Er is één opmerking van de stichter, Jakob Ernst Marcus, die daarop wijst. In een brief uit 1815 aan A. van der Willigen geeft hij ten behoeve van diens *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst* summier informatie over deze maatschappij⁸. Hijzelf en Herman Fock waren in 1801 de oprichters geweest. Bij hen hadden zich onmiddellijk Anthonie van den Bosch, Pieter Recco, Jan Oortman en Harmanus Vinkeles aangesloten. Vanaf 1806 werden er in drie klassen prijzen uitgereikt. De eerste keer waren de regeling en beoordeling overgelaten aan bevoegden van buiten de maatschappij. In een noot tekende hij nog aan, dat de werkzaamheden bestonden uit het tekenen van het vrouwelijk naakt en het "geeven van Kunstbeschouwingen".

Dit laatste wijst op een in deze kring bestaande bredere interesse. Wanneer hier inderdaad regelmatig theoretischer uiteenzettingen over kunst werden gegeven is het wel mogelijk aan te nemen dat ook Kinker al vóór 1814 hier wel eens aanwezig geweest is. Misschien trad hij zelf wel als spreker op. Bij een zo bijzondere gelegenheid als een prijsuitreiking zal het bestuur vermoedelijk gekozen hebben uit de hun al bekende sprekers.

Dit alles blijft gissen. We weten te weinig van deze maatschappij. In het bovenstaande heb ik zo ongeveer alles opgegeven wat over Kunst zij ons Doel bekend is - ik kan er nog aan toevoegen dat de maatschappij in 1806 tenminste honderd-twintig leden had⁹ en dat zij in 1826 nog bestond¹⁰.

Maar wel is vaststelbaar dat Kinker relaties had met sommigen van de oprichters.

Marcus graveerde Kinkers portret¹¹ - juist in 1814. Dat portret beviel Kinker. Toen Immerzeel Jr. in 1823 een nieuw portret van Kinker wilde laten maken om dat op te nemen in zijn *Nederlandsche Muzen Almanak*, ried Kinker hem aan het portret door Marcus na te laten tekenen en hem, Kinker, alleen wat oudere trekken te laten geven¹². Marcus graveerde trouwens ook platen voor Kinkers blad *De Herkauwer* (1815-1817).

Harmanus Vinkeles moet ook een oude kennis van Kinker geweest zijn. De titelgravure van Kinkers *Eerstelingen* (1798) is van zijn hand. In 1814 schreef Vinkeles, met iets van ontzag, dat er een gedicht van zijn hand had mogen verschijnen in de verzamelbundel *Dichterlijke gedenkrolle van Nederlands verlossing en herstelling* - samen met de "fraaije voortbrengselen" van onder anderen Kinker¹³.

Belangrijker nog is het feit dat Kinkers vriend Jaques Kuyper lid was van Kunst zij ons Doel. In een volgende paragraaf, over Harmonica, zal Kinkers relatie met deze kunstenaar uitvoeriger aan de orde komen. Kinker deelde geheel Kuypers opvattingen over kunstenaarschap en bewonderde zijn 'vinding'. Kinker herdacht hem bij zijn dood in 1808 met een apart geschrift. In 1808 was Kuyper "Commissaris" van Kunst zij ons Doel; zijn medeleden droegen hem ten grave in de Waalse kerk, en zijn medecommissaris Vinkeles hield een grafrede¹⁴.

Kuyper zal zich in Kunst zij ons Doel zeker niet afzijdig gehouden hebben van de daar gegeven "Kunstbeschouwingen". Het ligt voor de hand aan te nemen dat zijn vriend Kinker, die het zozeer met zijn ideeën eens was, dan ook de discussies wel eens bijgewoond zal hebben.

Bij gelegenheid van het uitreiken der erepenningen in 1817 trad overigens een andere kennis van Kinker, Cornelis Loots, op, met de voordracht van een gedicht 'De Vrouw'¹⁵. Een teken te meer dat er hartelijke betrekkingen bestonden tussen deze tekenacademie en de literatoren rond Kinker.

f. Maatschappij van Weldadigheid

Een organisatie waarin we misschien niet zo snel verwachten Kinker te ontmoeten is de Maatschappij van Weldadigheid¹. Anders dan haar naam suggereert is deze maatschappij meer dan een alledaagse philanthropische instelling. Hier zocht men naar principiële oplossingen voor de in het begin van de negentiende eeuw heersende, door de economische crisis veroorzaakte armoede. Die was haast onvoorstelbaar: tussen 1795 en 1815 nam bijvoorbeeld de Amsterdamse bevolking met 18% af, van 221.000 naar 180.000². In 1818 had Amsterdam bijna 100.000 behoeftigen³.

De Maatschappij probeerde hier iets aan te doen. In het Oosten van het land werden onontgonnen gronden aangekocht. Behoeftigen uit het Westen werden daarheen gezonden, om die gronden te bebouwen. De kosten van aankoop van die gronden, de inrichting van de boerderijen, de uitrusting van de landbouwers werden bestreden uit de bijdragen van de afdelingen van die Maatschappij. Bijna elke stad, elk dorp had zo'n afdeling ("subcomité", in het Maatschappijjargon). Af-

DE
HERKAAUWER,
EERSTE DEEL.

Te AMSTERDAM, bij
JOHANNES VAN DER MEY.
MDCCCXV.

hankelijk van de hoogte van de bijdrage, kreeg een subcomité recht op uitzending en begeleiding van behoeftige personen of gezinnen uit de eigen stad of streek. De hele organisatie werd aangedreven door de enorme werkkraft van Johannes van den Bosch. Hij wordt in een groot aantal geschriften van tijdgenoten getypeerd als een "zoon van de Verlichting". Een dergelijke poging om werk te maken en zo de hongerige monden te vullen, werd niet door iedereen gewaardeerd. In christelijk-orthodoxe kringen werd een initiatief als dit beschouwd als een onwenselijk ingrijpen in een door God gewenste situatie. Da Costa bijvoorbeeld voelde zich "ziek" als hij dacht aan de motieven van de Maatschappij.

De rol van Kinker binnen de Maatschappij is vaag⁴. Vermoedelijk begin januari 1818 richtte Van den Bosch zich tot de koning met een verzoek tot goedkeuring van de Maatschappij. Het verzoek ging vergezeld van een lijstje namen van diegenen die het voorlopig bestuur vormden⁵. Op dat lijstje stond: prins Frederik (de tweede zoon van Willem I), als voorzitter. Assessoren waren: Prof. Kinker, en Van den Bosch. Er waren verder vijf directeuren, namelijk de professoren Paulus van Hemert en Schrant, de arts C.J. Nieuwenhuys, en de advocaten Faber van Riemsdijk en J.F.H. van Hemert Junior.

"Hoe deze vogels van diverse pluimage elkaar gevonden hebben ligt in het duister", merkt Van den Bosch' biograaf op⁶. Althans met betrekking tot Kinker en Paulus van Hemert is die relatie niet zo vreemd. Die twee waren al vele jaren elkaars medestanders bij de verdediging en introductie van de critische wijsbegeerte in Nederland. Wij hebben hen al vele malen naast elkaar in verschillende genootschappen ontmoet. Het is mogelijk dat op basis van hun relatie Van Hemert Kinker gevraagd heeft mede als oprichter en bestuurder op te treden. Maar het moet vanaf het begin duidelijk geweest zijn dat Kinker wegens zijn toen al bekende benoeming te Luik (waarnaar hij overigens pas medio 1818 zou vertrekken, op aandringen van het Rijk) nooit veel praktische inbreng in het te Den Haag vergaderende bestuur zou kunnen hebben.

Dat Kinker trouwens pas zo laat naar Luik zou vertrekken verdedigde hij tegenover het Rijk met een beroep op zijn werkzaamheden voor de Maatschappij. Op 25 maart 1818 schreef hij aan het Ministerie van Onderwijs:

Men heeft mij onlangs, hoe zeer ik er mij wenschte van te verschoonen, in het Bestuur der Maatschappij van weldadigheid geplaatst; de loffelijke oogmerken dier Maatschappij, met de hooge goedkeuring van Z.M. vereerd en bekrachtigd, achtte ik, die zekerlijk geen vriend ben, van nutteloos den tyd te verslijten, niet te mogen tegenwerken, door volharding in mijne eerste weigering; maar [...] door myne hartelyke, hoezeer dan ook slechts kortstondige mede werking in die verbroedering, eenigzins wel verdienend te moeten maken.⁷

Merkwaardig is hier het begrip: *verbroedering*. Kinker lijkt in het Maatschappij-initiatief iets te bespeuren van een verbroedering tussen rangen en standen. Die broederschap poogde hij ook te bevorderen via de vrijmetselarij. Daar is het een overbekend begrip. En hier ligt misschien deels de oplossing van de vraag hoe in

dat eerste bestuur vogels van zo diverse pluimagerie elkaar konden vinden. Prins Frederik, de voorzitter, was immers ook de grootmeester der vrijmetselarij; en Kinker alsook Van Hemert speelden een belangrijke rol binnen de Orde. Juist in het jaar 1818 had Kinker veelvuldig contact met de grootmeester: die zaak heb ik al eerder beschreven. Welke relatie de overige leden van het Maatschappij-bestuur met de Orde hadden weet ik niet. Dit uit te zoeken beschouw ik als een taak voor de eigenlijke geschiedschrijvers van de Maatschappij.

Ik heb wel kunnen vaststellen dat Kinker binnen de vrijmetselarij actie voerde ten gunste van de Maatschappij. Op de vergadering van officieren van La Charité (zijn eigen loge) werd op 10 maart 1818⁸ het plan tot oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid besproken. Er werd afgesproken dat op de eerstvolgende vergadering een ondersteunerslijst getekend kon worden, en dat Kinker als "eerste Assessor" van de Maatschappij zich over die lijst zou ontfermen. Ook op de vergadering van het bestuur der gezamenlijke Amsterdamse loges werd, in aanwezigheid van Kinker, op 24 maart 1818 een plan tot "nadere ordening" van de Maatschappij besproken⁹; dit naar aanleiding van aldaar op 16 maart ingekomen berichten. Bijzonder interessant is een schrijven van de Rotterdamse vrijmetselaar P. Havelaar aan prins Frederik van 22 april 1818, rakende de Maatschappij, waarin hij opmerkt:

BiJ gelegenheid dat ik te Amsterdam was, onderhield ik daar over den Br[oeder] Kinker, en wel te meer Hem bijzonder, daar Hij met de oorsprong en in stand bringing van dit plan moest bekend zijn, en dat een teekenplank van de commissie der vier Amsterdamsche ☐ ons, en alle de B[roeders] uitnodigde als V[rij]M[et]s[elaren] kragtdadig dit plan te ondersteunen; De Br[oeder] Kinker gaf my zodanigen inlichting en aanmoediging die my deden besluiten, Om op het voetspoor der Amsterdamsche ☐ zyn verzoek in te willigen, en my alhier als Hoofdman van een Lyst van intekening te plaatsen, tot begunstiging van het weldadig oogmerk, Hy gaf my daar toe een Commissie, en vermeend Zulks de goedkeuring van U. H[oog] E[erwaarde] zouden hebben.¹⁰

Maar - zo ging Havelaar voort - in Rotterdam ondervond hij tegenwerking. Een groot aantal mensen zag in de wijze hoe de Maatschappij in haar koloniën het onderwijs dacht in te richten, een teken van een verderfelijke vrijmetselaarsinvloed. Velen hield de vraag bezig: is het plan een uitvloeisel der vrijmetselarij? Hij vroeg zich daarom af of het wel zo verstandig was dat de vrijmetselarij zich zo energieker voor de Maatschappij inzette; wat dacht de grootmeester daarvan?

Voorlopig is er, dunkt me, alleen te constateren dat er een bijzonder grote affiniteit bestond tussen de Maatschappij van Weldadigheid en de vrijmetselarij.

In de hierop volgende periode zien we Kinker nauwelijks een bestuurlijke rol spelen¹¹. Nadat na koninklijke goedkeuring de zaken tijdelijk behartigd waren door Paulus van Hemert, Faber van Riemsdijk en Van den Bosch werd het bestuur op 22 juni 1818 gereorganiseerd. Kinker was bij die gelegenheid absent. Het algemene bestuur - nu "Commissie van Weldadigheid" genoemd - werd uitgebreid tot

twaafl leden. Bij de nieuwe namen treffen we die van Petrus Ameshoff: een vriend van Kinker die tijdens diens verblijf te Luik het vermogen van Kinker en diens vrouw zou beheren. Deze Commissie deelde zich op in vijf secties: een Permanente Commissie (die als dagelijks bestuur zou optreden; zij bestond uit de drie eerder genoemden), en verder uit afdelingen voor de financiën, het onderwijs, de werkzaamheden en "korrespondencie". Deze laatste afdeling werd bemand door drie mensen: Paulus van Hemert (president), Kinker, J.F.H. van Hemert. Ik heb geen spoor kunnen vinden van enige activiteit door Kinker in deze functie ondernomen.

In het volgende jaar al, op de tweede algemene vergadering van de Commissie van Weldadigheid (5 augustus), werd Kinker als bestuurslid vervangen door de Utrechtenaar J. Kol¹². Tegelijkertijd werd hem het honorair lidmaatschap toegekend¹³.

Het enige waaruit blijkt dat Kinker in 1818/19 toch soms bij bestuurswerkzaamheden betrokken werd, is het klad van een rondzendschrijven¹⁴ van 8 augustus 1818, gericht aan de prins en aan de "buitenleden" Kinker, J.M. Kemper, J.G. van Nes, T. Sypkens en P.J. Ameshoff. Hierin werd hun goedkeuring gevraagd om voor een bedrag van f 57.000,-- het landgoed Westerbeekslot te kopen, om de gronden daarvan in cultuur te brengen. Het antwoord van verschillende leden is bij de inkomende correspondentie terug te vinden. Niet dat van Kinker; maar hij kan zijn goedkeuring langs andere weg hebben doen blijken.

Kinker is waarschijnlijk niet een van de voornaamste initiatiefnemers van deze onderneming in haar totaal geweest. Maar hij stemde van harte in met de doelstellingen van de Maatschappij. Dat blijkt verrassend uit een brief van H. Somerhausen, uit Brussel 30 september 1818¹⁵, waarin deze zegt tot maart 1817 te Amsterdam gewoond te hebben. Hij was daar lid geweest van "Tot Nut en Beschaving". Hier had hij "in bijzondere betrekkingen" gestaan tot Kinker, "die mij ook met de reglementen en wezenlijke bedoelingen der Maatschappij [van Weldadigheid] bekend maakte"; hij wilde daarom graag donateur worden van de Maatschappij.

Misschien is het te danken aan een oude vaderlijke interesse als we vanaf mei 1839 Kinkers zoon David zien optreden als bestuurslid en kassier van de Maatschappij¹⁶.

g. Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Op 23 mei 1818 vond te Haarlem de jaarlijkse algemene vergadering plaats van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen¹. Vóór die vergadering werden aan de directeuren nog enkele nieuwe leden voorgedragen. Daar was, op voorstel van de gezaghebbende secretaris van de maatschappij, Martinus van Marum, ook Kinker bij. Hij werd benoemd².

Die voordracht wekt bevreemding. Nadat Van Marum in 1794 secretaris was geworden, was het accent in de maatschappij namelijk steeds meer op de natuurwetenschappen komen te liggen. Dat was bij de oprichting, in 1752, niet het geval ge-

weest; evenmin in de daaropvolgende decennia. Het doel was toen geweest het bevorderen van alle kunsten en wetenschappen door het financieel mogelijk te maken dat goede geschriften uitgegeven konden worden. Het maken daarvan werd gestimuleerd door het uitschrijven van prijsvragen over allerlei onderwerpen.

Toen van Marum - een geleerde van formaat - het roer van zijn voorganger overnam kregen de onderwerpen van de prijsvragen langzamerhand steeds meer een natuurwetenschappelijk karakter. Wat had Kinker, zo zou men zich kunnen afvragen, in deze kring te zoeken? Had Kinkers voordracht en benoeming ermee te maken dat beiden elkaar kenden? Van Marum was, als Kinker, lid van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen; en Van Marum was lid van "de Vrijdag", waarmee Kinker goede connecties had³. Of hadden anderen op Kinkers benoeming bij Van Marum aangedrongen? Inderdaad waren al eerder goede bekenden van Kinker lid geworden: J.R. Deiman (nu echter overleden), M.C. van Hall, Paulus van Hemert, J.F.L. Schröder⁴. De toon van Kinkers dankbrief aan Van Marum, enkele dagen later⁵, klinkt blij-verrast maar verwijst inderdaad naar zijn goede contacten met leden van de maatschappij:

Met erkentelijkheid, neem ik het lidmaatschap aan, mij, door de Hollandsche Maatschappij [...] opgedragen. Deze benoeming tot medelid van zoo vele in alle vakken van Wetenschap en Kunst hoogstverdienstelijke en aanzienelijke mannen, in ons Vaderland, was mij des te aangenamer, daar ik mij door UwWelEd. voorstelling, en de betrekkingen, welke mij daar bij voor den geest komen, tevens van de goedkeuring en medewerking van onderscheiden mijner bijzondere vrienden mag verzekerd houden. De herinnering, daaraan, zal mij op de reis naar mijne nieuwe bestemming, en gedurende mijn verblijf te Luik, hoogstgenoegelijk zijn.

De betrekkingen die Kinker hier voor de geest stond zouden echter nauwelijks gerealiseerd worden. Slechts één maal leek hij bij het werk van de maatschappij betrokken te worden. Maar juist dan is er iets vreemds aan de hand.

In 1816 stuurde Hendrik Constantijn Cras, de Amsterdamse hoogleraar in de rechten en sinds 1794 lid van de maatschappij, een tekst in die als prijsvraag werd aangenomen. De vraag luidde:

Daar vele Geleerden, vooral in Duitschland, niet slechts in de Overnatuurkunde, maar ook in de geheele Zedelijke Wijsbegeerte, zich in afgetrokkenene [abstracte] bespiegelingen verdiepen, en nogtans de geleerde NICOLAI in de *Histoire et Mémoires de l'Académie R. de Berlin 1806*, vele bedenkingen hieromtrent heeft voorgedragen, zoo wordt gevraagd:

De *abstractien* of afgetrokkenene bespiegelingen, door welke de wijsgeeren de voorwerpen afzonderlijk beschouwen, hebben die meer toegebracht tot bevordering der Wijsbegeerte en ontdekking van nuttige waarheden? Of hebben de gevolgen en uitkomsten der afgetrokkenene wijze van *philosopheeren* meer aanleidingen tot misvattingen gegeven, en hierdoor meer nadeelen veroorzaakt? En welke zijn de geschikste middelen, om de voordeelen dier wijze van *philosopheeren* te behouden, zonder in derzelver ongelegenheden en dwalingen te vervallen?⁶

Dit nu was nauwelijks een natuurwetenschappelijke vraag te noemen. Cras was dan ook wél in filosofie en in het algemeen-culturele geïnteresseerd. Hij had zelf geantwoord op een prijsvraag van de maatschappij inzake de grondslag van het morele handelen⁷. Cras poogde de tendens binnen de maatschappij zich tot de natuurwetenschappen te beperken tegen te gaan. In de algemene vergadering van 1803 vroeg hij of er alleen nog maar prijsvragen op natuurkundig gebied mochten worden voorgesteld. Sommige leden bleken toen toch wel te voelen voor vragen op het gebied der geesteswetenschappen⁸.

Toch sluit de hierboven geciteerde tekst van de prijsvraag wel aan bij de voorkeuren van de maatschappij. Hij verraadt een afkeer van een abstracte wijsbegeerte zoals door Kant voorgestaan, en stelt impliciet dat alleen een empirischer georiënteerde filosofie de moeite waard is. Ook de verwijzing naar Nicolai (tegenstander van Kant en de idealistische wijsbegeerte) geeft dit te kennen. Cras toont zich eigenlijk een geestverwant van Nicolai.

Een tijdlang werd niets vernomen. Maar in het begin van 1820 (zo blijkt uit de notulen der maatschappij) kwam er een antwoord binnen. Nu was er dus een commissie nodig. "Tot beoordeelaars werden benoemd Prof. Cras, als opgever der vraag, de Directeur Van Pabst tot Bingerden, de Leden Borger, Kemper, Kinkert [sic] en Clarisse"⁹.

Mét Kinker dus. Het bestuur zal (misschien vagelijk) gedacht hebben dat men Kinker, zo bekend met de idealistische filosofie, in dit geval moeilijk kon passeren. Bovendien kon hij nu een praktische bijdrage leveren aan het werk in de maatschappij.

Kinkers benoeming kan nooit Cras' bedoeling geweest zijn: hoe viel de duivel in 's hemelsnaam uit te drijven met Beëlzebub in de beoordelingscommissie? Het merkwaardige feit doet zich nu voor dat in het beoordelingsdossier¹⁰ naast het uiteindelijke positieve rapport over de inzending slechts vier adviezen te vinden zijn. Die zijn afkomstig van J.F.L. Schröder, J.M. Kemper, J. Clarisse en Cras zelf. Er is geen advies van Kinker bij. Curieus is ook dat deze adviezen deels door anderen gegeven zijn dan door degenen die als beoordeelaars benoemd waren.

Als men de maatschappij-correspondentie van 1820 nagaat, blijkt dat de heer Cras de bewerkstelliger is geweest van deze wijzigingen. Achter de schermen is hij op een niet geheel goed te keuren wijze bezig geweest om zijn eigen visie (die al vanaf het begin vaststond) de overwinning te laten behalen, zodat figuren als Kinker geen moeilijkheden zouden kunnen veroorzaken. De tekst van het antwoord op de prijsvraag¹¹ zal voor Cras van minder belang geweest zijn: werden daar immers hoe dan ook de nadelen van de idealistische filosofie in besproken. Maar de samenstelling van de commissie vormde voor hem wél een probleem. Uit enkele brieven van Cras aan secretaris Van Marum blijkt dat hij mét succes bezig is geweest in die samenstelling wijziging te brengen. Zo schrijft hij 6 februari 1820¹²:

Ik had een zozeer doordacht stuk niet durven verwachten: maar als ik nu eens na ga, welke mede-beoordeelaars mij zullen te beurt vallen, dan kan ik er mij niet veren, tot onderzoek van *deze* verhandeling voor stellen, buiten den Heer Van Ma-

rum, en den Heer Schröder te Utrecht. Deze heeren wensch ik vooral, dat mijne mede-arbeiders zullen zijn .

En later, op 16 februari, wanneer Van Marum blijkbaar hierover en over de oorspronkelijke samenstelling geschreven heeft, meldt Cras dat zijn beroep op Van Pabst tot Bingerden vergeefs is geweest: die wil geen oordeel geven. Ik vraag mij af of dit wel geheel conform de waarheid is. Cras vervolgt:

Gul uit gesproken, myn Vriend! Gy zyt niet voor Schröder: dit is jammer; dit is de eenigste man, die over dat onderwerp, en die verhandeling, een *juiste en onzydige* beoordeeling kan bezorgen. Dan had men ook iemand uit Utrecht; Clarissen en Borger zijn toch meer Theologanten, en Kinker zal een zoodanige beoordeeling geven, die weinig zal verstaan worden. Denk er nog eens op; mij zou het om bovenen. redenen een groot plaisir doen.

Zonder dat ik Cras' politiek stap voor stap heb kunnen volgen is nu wel duidelijk hoe het komt dat er slechts adviezen van Cras, Schröder, Clarisse en Kemper te vinden zijn. Clarisse had trouwens naar eigen zeggen¹³ nauwelijks de tijd gekregen de verhandeling door te lezen. Hij hield zich dan ook wat neutraal. Het advies van Kemper was gunstig. Dat van Schröder ook; maar 't was hem wel opgevallen dat de verhandeling "niet geheel gunstig ten aanzien van Kant" was. Cras daarentegen vond - verrassing! - de verhandeling het goud overwaardig. Op welke wijze zijn oordeel al vooraf bepaald was, is goed te zien in een passage uit zijn rapport¹⁰:

Dit weinige, uit eene Verhandeling van 150 bladz. uitgekipt, ontdekt reeds hare groote verdiensten. Niet, als of eene volstreckte volmaaktheid hier te vinden ware. Behalve dat de anders zeer goede styl, misschien hier en daar, wat korter en daardoor krachtiger had kunnen zijn, zonder duister te worden, zoo moet de Ondergeteekende, den schrijver verlaten, wanneer hij van 't *Gevoel*, als onafhankelijk van het verstand spreekt, bijzonder omtrent het *zedelijk gevoel*; een stelsel, in Groot-Brittannië, omtrent het midden der afgeloopene eeuw geboren, maar reeds bij het einde derzelve en in 't begin dezer eeuw, door de *Briefwisseling van Philagathos en Philalethes*, door de *bespiegelingen van Eklekticus*, en vele andere Geleerden ten grave gebragt; hoe zeer wederom door *Kant*, met zekere, min klare, bepalingen, onder den nieuwen naam van *Praktische Rede* opgeroepen; en welke in gemelde *Bespiegelingen*, niet onaardig eene *Rede* genaamd wordt, die N.B. niet *redeneert*, dus eene *onredelijke Rede*, alzoo ook Kant alle verstand en redenering in het zedelijke uitsluit. In dezer voege valt het gemakkelijk voor eenen Kandidaat, stellingen uit de zedekunde openbaar te verdedigen: zonder redenering kan niemand daar tegen iets inbrengen; en zoo ja, dan heeft de verdediger zich maar enkel op zijn *Gevoel*, zonder de minste redegeving, die ook onmogelijk is, te beroepen. Zoo het *Gevoel* of de *Praktische Rede* het zedelijk Goed en Kwaad beslist, zonder het verstand, en redenering, dan mogen de Indische Weduwen in Bengalen, zich op den brandstapel van de lijken hunner mannen werpen; dit is eene deugd; haar gevoel zegt dit; en wat middel kan 'er mogelijk zijn, om het tegendeel te bewijzen?

Het is nauwelijks denkbaar dat het rapport zulke zinnen had kunnen bevatten

indien Kinker in de beoordelingscommissie zijn taak had kunnen uitvoeren. Zo verschaft deze hele kwestie ons een blik achter de schermen van het toneel van de strijd pro en contra Kant.

Waarschijnlijk heeft Kinker zelfs nooit geweten dat het ooit de bedoeling was dat hij in de beoordelingscommissie van de later bekroonde prijsverhandeling van Voûte zou zitten. Hij is op een weinig fraaie manier door Cras uitgerangeerd - hoewel deze weinig méér argumenten tot zijn beschikking had dan dat Kinker wel zou komen met een beoordeling 'die door weinigen verstaan zou worden'. Cras' handelwijze bevreemdt des te meer wanneer men zich realiseert dat deze twee mannen vriendschappelijk met elkaar moeten zijn omgegaan: in de derde klasse van het Instituut (waarvan zij beiden lid waren), en toch ook in het besloten milieu van "de Vrijdag". Ooit vroeg Cras Kinker zelfs om uitleg van diens muziektheorie¹⁴. Kinker lijkt zich er overigens wel van bewust geweest te zijn dat Cras zich wel eens als intrigant en manipulator gedroeg. Op 19 juni 1820 schreef hij aan Fabius, op het bericht van Cras' overlijden¹⁵:

Ook ik hield veel van Cras en vergaf hem gaarne dat hij zwak was. Dat hij mij wilde doen verzoeken om den post te bekleeden, waarin thans de doodmagere van Cappelle geplaatst is, dien hij voorthielp terwijl hij mij scheen te willen begunstigen, heb ik sedert lang vergeten. Het kwaad, dat hij mij deed was gering.

Hier spreekt Kinker over een kwestie die vele jaren eerder speelde: het bezetten van de leerstoel in de Nederlandse letterkunde te Amsterdam. Maar waarschijnlijk heeft Kinker nooit geweten van Cras' bemoeienissen, ook tegen hemzelf gericht, bij het beoordelen van het antwoord op de prijsvraag over het nut der abstractie in de wijsbegeerte.

h. Concordia

In Brussel werd na de vereniging van Noord en Zuid het Koninklijk genootschap Concordia opgericht, op 11 mei 1819¹, ten doel hebbend de bevordering en voortplanting der vaderlandse taal- en letterkunde. Volgens het medelid Somerhausen - die we al eerder aangetroffen hebben als mede-oprichter van het Amsterdamse, door Kinker geprotegeerde genootschap Tot Nut en Beschaving, een gezelschap 'verlichte' lieden uit de joodse gemeenschap - was het voortgekomen uit een ouder gezelschap, dat al in 1816 onder de zinspreuk "Verlichting en verdraagzaamheid" was opgericht². Die naam geeft al aan uit welke kringen de leden afkomstig zijn: het ideaal van verlichting en verdraagzaamheid paste bij de vrijzinnige intelligentia, de loge, niet bij de (katholieke) orthodoxie in de in zekere zin pas-bevrijde zuidelijke Nederlanden. Bij die vroege liberaliteit paste het gevoel, het Nederlands te mogen en moeten uitdragen als voertaal van de nieuwe staat, omdat het Frans toch in hoge mate de taal van de Franse overheid en de hogere clergé was. Uiteraard paste er ook bij de affiniteit met de nieuwere, Duitse filosofie. Nadat dit ge-

zelschap in 1819 nog eenmaal als leesgezelschap, onder de naam van *Eendragt* was vernieuwd en uitgebreid, werd het in een letterkundig genootschap, *Concordia*, veranderd. Beter dan welke wetten ook geven de eerste *Mengelingen* van 1820, en de titels en onderwerpen van tot dan toe in het genootschap gehouden redevoeringen aan, waarnaar de belangstelling in deze kring uitging. G.J. Meijer sprak over de noodzakelijkheid van een volledige taalkennis, vooral voor de Zuidnederlanders. Als voorbeelden stonden hem vooral de Noordnederlanders van het laatste kwart van de achttiende eeuw en de eigen tijd voor ogen: Bellamy, Nieuwland, Helmers, Tollens, Loots, Feith (noemde hij opzettelijk Bilderdijk niet?). Meijer stond trouwens iets hogers voor de geest dan alleen maar taalkundige kennis. "Hij, wiens bekrompen oog niet zien kan, hoe de hoogste wijsgeerte en dichtkunst in één punt zamenvloeijen, en van daar in eene nieuwe en eigenaardige taal zich uitstorten, zal vergeefs de dichtvruchten van onzen verhevenen Kinker doorbladeren"³. Hier treffen we, aan het begin van het bestaan van *Concordia*, dus al het ideaal-Kinker aan, en Kinker zelf als voorbeeld! - Somerhausen zelf sprak over de wiskundige tijdrekenkunde; A.J. Verhagen over de geest en het doel der wijsbegeerte (waarbij hij alle dogmatisme zei te verwerpen); L.G. Visscher over Cats als prozaschrijver. De bekende Van Ghert⁴, de voorstander van het recht van de staat boven de kerk, en de propagator van de nieuwe Duitse romantische stroming, sprak over het leven en karakter van Novalis. W.T. Baumhauer sprak over Cato, J.J. Boeckhout hield een "Discours sur la civilisation".

Het is duidelijk dat de tendens van dit gezelschap een liberale is, zowel in politiek, filosofie, als in de letteren. Het zou de moeite waard zijn hier nader onderzoek naar in te stellen; in het kader van mijn onderzoek was dat echter in dit geval niet mogelijk.

Daar hierboven al bleek dat de naam van Kinker hier niet onbekend was, rijst natuurlijk de vraag: was hij geen lid? Tenminste in de lijst honoraire leden van 1830⁵ komt hij als zodanig voor. Ook uit die lijst blijkt al een bepaalde richting van het genootschap. Naast de onvermijdelijke Bilderdijk worden daar als honoraire leden genoemd: Clavareau (de bekende vertaler en propagator van het Nederlands in de Franse taal), Van Ewijck (van het ministerie van Onderwijs), Falck, Van Ghert, Lulofs, Van Maanen, Repelaer van Driel (eveneens van het ministerie van Onderwijs), Jacobus Scheltema, Somerhausen, Schrant, Tollens, Wiselius en anderen. Alles wijst in de richting van een vrijzinnig, maar regeringsgezind gezelschap.

Wanneer Kinker precies lid werd of tot honorair lid benoemd, zou mogelijk archivalisch onderzoek nog kunnen uitwijzen. Er is zelfs reden om hem een nog grotere rol toe te schrijven dan uit het bovenstaande blijkt. Blijkens de gedeeltelijk bewaard gebleven correspondentie tussen Kinker en zijn Luikse leerling Jottrand⁶, die als jurist te Brussel lid geworden was van *Concordia*, beschouwden beiden *Concordia* zo ongeveer als een voorpost van de beschaving temidden van de katholieke barbarij, en als een fort van waaruit de positie van het Nederlands in Brussel bewaakt en uitgebreid kon worden.

Jottrand was als student lid geweest van "Tandem", het kleine privégezelschap

in Luik van die studenten in wie Kinker iets in zag, en dat bij hem thuis bijeenkwam. In die geest meldt Jottrand zich ook bij Kinker aan in zijn eerste brief, toen hij jurist geworden was in Brussel:

Het is een apostel van de leer - ter verspreiding der nederduitsche taal, der trouw aan de Grondwet en des eerbieds wegens den Koning - ingerigt, die den leermeester een verslag stuurt over alles wat hij, in het oord alwaar hij predikt, bemerkt heeft, tot zijne zending betrekkelijk.⁷

In die sfeer van de uitverkorenen, die als apostelen van de Verlichting en het Nederlands het licht dienen te verspreiden in het milieu van de heidenen: de katholieke obscurantie uit de donkere Middeleeuwen, komt ook Concordia ter sprake:

Er bestaan te Brussel twee genootschappen wier leden zich dagelijks met het voorlezen, het zij van vermaarde nederduitsche schrijvers, het zij van eige opgestelde stukken onledig houden. Een dier genootschappen wordt door eenen hollandschen leeraar bestuurd. Ik weet er eenige leden van, die, voor een jaar of drie, nog met het eerste woord der nederduitsche taal volstrekt onbekend waren, en die de zelve thans vrij naauwkeurig gebruiken.⁸

Blijkens latere allusies betreft het hier zeker Concordia. Kinker schrijft hem beoogdend terug:

Ik verheug mij (en dit doen ook al de leden van Tandem, welke ik met den inhoud uws briefs bekend gemaakt heb) dat gij als een waardig apostel (ik had ook zending kunnen zeggen; maar dit riekt te veel naar de *Congregatie, sit venia verbo!*) de leer van Tandem in de gemeente van Brussel verkondigt.⁹

En dan komt langzamerhand hun beider relatie tot Concordia aan de orde. Jottrand schrijft 10 oktober 1826:

Verledene jaar, heb ik UEd. over den staat der vaderlandsche letterkunde te Brussel geschreven; daar bij heb ik slechts meer en meer gunstige tijdingen te voegen. Het genootschap *Concordia*, waarin ik als gewoon lid ben aangenomen, zoo wel als meest alle oude en jonge advocaten, leeraars, letterkundigen, enz., en waarvan ik, met genoegen, geleerd heb dat Kinker eerlid was, dit genootschap, zeg ik, heeft den vaartuige der moedertaal alhier eene sterke voortstoting reeds gegeven. Het wijs bestuur van dit genootschap zal voorzeker nieuwe krachten aan het begonnen werk trachten te geven.¹⁰

Later voegt hij ten bewijze van de 'goedheid' van Concordia er nog aan toe, dat de boekerij van het genootschap een Engelse uitgave bezit van een bloemlezing uit de *Lektuur bij het Ontbijt en de Thetafel* (1804-08), de filosofische entertainments van Kinkers boezemvriend Paulus van Hemert. - Op dit ogenblik wás Kinker dus al erelid, en dat is niet verwonderlijk, gezien de samenstelling en het doel van dit genootschap. Hóe geïnvolveerd hij bij het gezelschap was, is zonder nader onderzoek

moeilijk aan te geven. In ieder geval schrijft hij dat jaar goedkeurend aan Jottrand terug:

Gij hebt zeer wel gedaan lid van *Concordia* te worden. Ook van dien kant wacht men het licht. [...] [G]roet ook mijne kennissen in *Concordia*, waaronder de Voorzitter van dat genootschap, *Visscher*, en *Van Ghert*, en geloof mij altijd met bijzondere achting en ongeveinsde vriendschap. [...].¹¹

Het is duidelijk dat Kinker en Jottrand zich hier als het ware leden van een Gideonsbende voelen, die in het Zuiden een Taak uit te voeren hadden. Duidelijk is ook dat Kinker relaties had met het bestuur. Het feit dat Van Ghert, als regeringsfunctionaris, in het Zuiden aversie opwekte door zijn rigoureuze behandeling van de katholieke clergé, zal hem allesbehalve afgeschrikt hebben.

Hoewel Jottrand langzamerhand vraagtekens begon te zetten bij de regeringspolitiek en de maatregelen van Willem I, bleef hij wel degelijk een enthousiast verdediger van *Concordia*. In een latere brief schrijft hij:

Heb ik tot nu toe mijn gewoonlijk verslag over het voortgaan der moederlijke taal alhier niet geraakt, zoo hangt zulks af van den staat van zaken die vrij voldoende is, en waar er niets in te veranderen valt, voor wat de omstandigheden aangaat die nu de voortplanting dier taal begunstigen. Het ontstaan in deze stad van een departement der maatschappij *Tot nut van 't algemeen* bewijst dat de vlijt die tot het stichten van *Concordia* gewerkt heeft, geenszins afneemt.¹²

Merkwaardig is de ontwikkeling van deze Waalse adept van Kinker. In 1830 werd hij lid van het Belgische Nationale Congres, maar na de ontbinding daarvan in 1831 wees hij toch een politieke loopbaan af. Als journalist ontwikkelde hij zich in democratische zin en streed voor de gelijkberechtiging van Vlamingen en Walen. Hij wordt beschouwd als iemand die behoort tot de democratische stroming in de voorgeschiedenis van het Belgische socialisme. In wezen lijkt dat het gevolg van de ideeën die in Tandem gepropageerd werden. In deze tijd, waarin hijzelf en Kinker bij *Concordia* betrokken waren, is het waarschijnlijk Jottrand die in het Brusselse blad de *Argus*¹³ over Kinkers onderwijs te Luik schrijft:

Bij den Heer Kinker, is steeds een grooten toeloop van studenten. Deze geleerde bezit het gelukkig vermogen om over iets meer te kunnen spreken dan over de gratiën van de syntaxis. Hij veraangenaamt het aanleeren der nationale taal, zoo veel slechts mogelijk is, vergelijkt onze letterkunde bij die der ouden en naburen, verlevendigt zijn onderhoud op de meest nuttige wijze, en vindt toehoorders en bijval.

Men geeft hem na, dat hij niet professoraal is, en in de middenneeuwsche betekenis van dat woord, heeft men gelijk. Hij spreekt zelden latijn, hij lacht somtijds met zijne studenten, en niemand lacht met hem.

Maar later schrijft hij dat de door Kinker ondersteunde regeringspolitiek veel te eenzijdig en rigoureuus was. Zij het dat Kinker zelf, volgens hem, meer gematigd

was:

[...] hadden de raden van koning Willem, had die Prins zelf eene staatkunde van geduld en van bevrediging gebruikt, gelijk die door Kinker in zijnen werkkring bestendig waren aangeprezen en gebruikt, zoo waren de rampen van 1830 mischien nooit ontstaan.¹⁴

Gematigd... maar toch wel gebiologeerd door de kwestie van het Collegium Philosophicum, vol achterdocht jegens de jezuïeten en de Congregatio de Propaganda Fide. Dát althans schrijft Jottrand in zijn privé-correspondentie aan professor G.W. Vreede; en hij voegt er aan toe:

C'était là le côté *un peu sectaire* de son esprit, (tolérant, en général, mais sur lequel le Voltairianisme avait un peu déteint).¹⁵

Dit alles zal de sfeer bepaald hebben waarin Kinker en zijn gelijkgezinden in Concordia op de gebeurtenissen van de dag gereageerd zullen hebben.

Hoewel we dus op dit ogenblik niet weten vanaf wanneer Concordia en Kinker contact hadden, zijn er in later tijd enige tijdstippen aan te wijzen, waarop die relatie zeer concreet was. Er is een overzicht van de werkzaamheden in Concordia in 1829 bewaard¹⁶, waarin vermeld wordt: "Den 23 April, werd het genootschap vergast door den alomberoemden Heer *Kinker*, Professor aan de Universiteit te Luik. Dat Honorair lid kwam zijne spreekbeurt [deed hij dat voordien dus regelmatig?] te vervullen, en, hield eene geleerde redevoering *over den volksgeest in het algemeen en over dien der Nederlanders in het bijzonder*: de spreker verwierf de algemeene goedkeuring, en werd met buitengewoone geestdrift toegejuicht". - Het onderwerp verbaast ons niet, in dit gezelschap; en de buitengewone geestdrift getuigt van het feit, dat hij sprak voor een gehoor dat zijn politieke voorkeur deelde en daar ook zelf zeer bij betrokken was. Misschien is het deze rede van Kinker geweest die door het bestuurslid Schuermans vermeld wordt in zijn brief aan minister Van Maanen van 24 januari 1830¹⁷, waarin hij tevens aandringt op politieke en financiële steun voor het genootschap. "Ik achte het van groot belang en nut, dat Concordia bundels van uitgezochte Verhandelingen en redevoeringen, in de Nederlandsche taal, over de taal- letter- of geschiedkunde onzes Rijks uitgeve, en dat dezelve op de meest mogelijke wijze in de Zuidelijke provinciën worden verspreid; maar uit dien hoofde behoeft het genootschap de ondersteuning van het gouvernement. Het bestaan van Concordia behoort door het gouvernement te worden verzekerd, om van geene politieke omstandigheden te kunnen afhangen". - De sprekers die door Schuermans genoemd worden, zouden trouwens in geen enkel gezelschap misstaan hebben¹⁸.

Zelfs stond Kinker, blijkens het eerder genoemde overzicht van werkzaamheden, al gepland (samen met Van Ghert!) voor de 15e februari 1832¹⁹. Of dát wel, na de gebeurtenissen in 1830, doorgegaan is, valt te betwijfelen²⁰.

i. *Émulation*

In de stad Luik bestond, sinds 1779, de “*Société libre d'Émulation de Liège*”¹. Het was een gezelschap bedoeld voor de plaatselijke intelligentsia die in letteren, wetenschappen en kunsten geïnteresseerd was. Er waren maandelijks concerten (de beroemde Grétry is lid geweest). In dit alles lijkt het gezelschap een spiegelbeeld van Felix Meritis te Amsterdam.

Émulation had een eigen gratis school voor wetenschappen. Het ‘verlichte’ karakter blijkt ook uit de steun die vanuit *Émulation* gegeven werd aan de principes van de Franse revolutie. Na 1813 lijkt de wetenschappelijke en industriële belangstelling méér, de artistieke en letterkundige belangstelling minder accent gekregen te hebben.

Het zal in Kinkers geval onvermijdelijk geweest zijn dat hij na zijn aankomst lid moest worden van de plaatselijke culturele brandhaard. Een punt zal zeker voor hem geweest zijn dat *Émulation* een school voor blinden en doofstommen begunstigde. Dit type onderwijs zal Kinkers belangstelling gehad hebben, gezien zijn eigen activiteit in het Noorden bij het oprichten van het onderwijsinstituut voor blinden. Later zal Kinker bij het gouvernement pleiten voor salarisverhoging van een door hem bewonderde onderwijzer bij die Luikse school, de heer Pouplin².

Sinds 1819 behoorde Kinker tot deze selecte Luikse groep (er mochten tussen 1817 en 1830 niet meer dan tweehonderd leden zijn). Hij behoort dan tot de “*associés résidants*” van *Émulation*³.

Hij vervulde er echter nooit bestuursfuncties. Dat lijkt mij minder het gevolg geweest te zijn van zijn drukke universitaire bezigheden dan van het feit dat de stad Luik met het groeien van de tijd één van de haarden van verzet werd tegen de politiek van Willem I en diens regering. De sfeer daarvan zal in *Émulation* doorgewerkt hebben. De Hollander Kinker, op zijn eigen wijze wel liberaal maar zeker niet antigouvernementeel, zal er niet al te hartelijk bejegend zijn. Een enkele auteur meldt wel dat *Émulation* pro-Hollands was⁴ maar dit lijkt me te betwijfelen. De geschiedschrijver van *Émulation*, Malherbe, zegt dat het genootschap tegen 1830 wel neutraal bleef, maar dat het er zeer zeker gistte. Allerlei kopstukken van de Belgische revolutie waren leden van *Émulation*: De Vaux, De Gerlache, Lebeau, Materne, J.B. Nothomb; zelfs Charles Rogier!

Het feit dat Kinkers vriend Falck juist hier tot lid van verdiensten benoemd werd geeft Kinker aanleiding tot het maken van enige ironische opmerkingen, in een brief aan Fabius van 19 juni 1824⁵: de Zuiderlingen beschouwden namelijk Falck als een hun welgezind persoon.

Dat een groot aantal van Kinkers universitaire collega's (zoals Chênedollé, Ansiaux, Wagemann) óók lid was zal Kinker misschien juist weinig rust geschonken hebben in de leeszaal van *Émulation*. Want in Kinkers correspondentie uit Luik blijkt juist dat hij hen zag als liberalen die de verkeerde weg waren opgegaan; dat zij zich nodeloos encanailleerden met de zwarte reactie: het bigotte katholicisme. Een spoor van de sfeer waarin Kinker *Émulation* ervoer is te vinden in zijn brief aan Fabius van 28 mei 1821⁶. Hij schrijft:

"De Brusselsche krant [de *Journal de Bruxelles*, een regeringsgezind blad] lees ik van tyd tot tyd in een gezelschap, waarvan ik lid ben (*émulation*). Het is daar echter (om al de redenen, welke ik u in mynen vorigen meldde, kunt gij ligt gissen waarom?) in weinig trek. Voor de halfblanks verlichten [d.i. oneigenlijk verlichten: domme liberalen] der Walen is dat Journal te veel voor het Gouvernement; en voor de Oliedommen heeft het, boven dit gebrek, nog een ander; dat is: het is niet Katholisch genoeg."

En weer wat later heet het, in een brief aan minister Van Maanen, december 1822:

In *Emulation* (eene soort van letterkundige maatschappij), waarvan ik lid ben, is, gelijk op vele andere plaatsen, de geest nog zeer verre van het geen hij behoorde te wezen, en sommige leden enz. van het Gerechtshof enz. die zich daar van tyd tot tyd doen zien, hebben dikwyls moeite genoeg om hunne inwendige gezindheid te ontveinzen; maar naauwelyks zien zij er hun belang eenigermate in betrokken of zij toonen ook wat bij hen het zwaarste weegt. Anderen zyn er die het niet ongaarne zien, dat het Gouvernement volhoudt, al was het maar om aan andere te kunnen zeggen, dat zij, uit hoofde der dringende omstandigheden niet anders kunnen handelen.⁷

Nee, dit milieu zal Kinker niet gestimuleerd hebben om er, zoals voorheen in het Noorden, zijn beste beentje voor te zetten⁸.

k. Eendragt en Vaderlandsliefde (Brugge)

Op 1 december 1819 werd te Brugge opgericht de Koninklijke Maatschappij van Vaderlandsche taal- en letterkunde, onder de zinspreuk "Eendragt en Vaderlandsliefde". Op de eerste lijsten van leden en honoraire leden¹ treffen we velen van Kinkers noordnederlandse kennissen: Falck, Wiselius, Siegenbeek, Stuart, Tollens, ook zijn in 1817 tot hoogleraar te Gent benoemde vriend Kesteloot. Hemzelf niet. Toch werd ook Kinker het honoraire lidmaatschap aangeboden, op 30 november 1821. Ik weet niet op wiens voorstel, of om welke reden². In een bewaard gebleven concept-antwoord aan de secretaris van de maatschappij, Th. Liebaert, neemt Kinker dit lidmaatschap "met warme dankbaarheid" aan, en zegt te hopen dat hij in het vervolg nog daadwerkelijk van die gevoelens blijk zal mogen geven³.

Van die betrokkenheid bij de beoefening van het Nederlands in het Zuiden gáf hij ook blijk. Een *Lierzang*, opgedragen aan de maatschappij, werd een paar jaar later in de *Werken* van de maatschappij gepubliceerd⁴. Van Hall heeft nogal wat lovende woorden voor dit dichtstuk over⁵. Kinker zelf stuurde een exemplaar naar minister Van Maanen, die hij beschouwde als een soort defensor fidei van de Nederlandse cultuur in het Zuiden⁶.

Van de verdere contacten van Kinker met deze maatschappij ben ik niet op de hoogte⁷.

I. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Konsten en Wetenschappen

Het in 1773 opgerichte Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Konsten en Wetenschappen had zich in de eerste decennia van zijn bestaan ontwikkeld tot een werkelijk wetenschappelijk genootschap. Het bevorderde het onderzoek in de natuurwetenschappen door middel van verhandelingen en prijsvragen. De beeldende kunsten kwamen in de eerste vijftig jaren van zijn bestaan nauwelijks aan bod; theologie was zelfs reglementair uitgesloten van behandeling¹. Het was in de eerste plaats het praktische nut dat de leiding (in Kinkers tijd was die in handen van twaalf directeuren) voor ogen stond. Wanneer er wijsgerige onderwerpen aan de orde kwamen behoorde voorop te staan: dat dit op langere termijn de praktische kennis moest bevorderen.

Zomin als bij de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen verwacht men hier Kinkers naam op de ledenlijst aan te treffen. Toch wordt hij als kandidaat-lid voorgesteld op een vergadering van directeuren, 23 juni 1823². De directeuren hadden het recht nieuwe leden voor te stellen aan de Algemene Vergadering. De notulen van de directieurenvergadering vermelden niet wie het initiatief genomen had Kinker te noemen. De meeste directeuren lijken geen relatie met hem te hebben³. Maar ook was directeur (en tegelijk de secretaris van het genootschap, waardoor hij feitelijk de leiding in handen had): Johan Frederik Lodewijk Schröder, Kinkers oude vriend en mede-Kantiaan, zijn bentgenoot in Concordia et Libertate, de Hollandsche Maatschappij van fraaije konsten en wetenschappen, Felix, en waar al niet. Het ligt voor de hand aan te nemen dat hij degene is geweest die Kinker voorstelde.

De Algemene Vergadering (27-28 juni 1823) had dan ook haar instemming met de keuze van Kinker nog niet betuigd of Schröder liet, nog op de 28e juni, Kinker van zijn benoeming weten⁴. Kinker antwoordde 5 juli: hij accepteerde met genoegen zijn benoeming. Hij lijkt niet op de hoogte geweest te zijn van het plan hem te kiezen: anders is een passage in zijn brief waarin hij zegt graag mee te werken aan de "bedoelingen dezer loffelijke maatschappij, met welke inrigting ik [...] nader hope bekend gemaakt te worden" niet helemaal te plaatsen.

Kinker werd vrijwel onmiddellijk ingeschakeld bij het genootschapswerk. Op 13 oktober werd ter directieurenvergadering besloten dat Kinker samen met de hoogle-raren Clarisse uit Leiden en Royaards uit Utrecht een beoordelingscommissie moest vormen: er was namelijk een prijsverhandeling binnengekomen "over het Onderscheid tusschen Verstand en Rede"⁵. Ik vond wel de (negatieve) adviezen van Clarisse en Royaards; die kwamen nog ditzelfde genootschapsjaar binnen. Een reactie van Kinker kwam ik tot nog toe niet op het spoor. Ik kan ook niet opgeven of Kinker meermalen bij dit soort beoordelingen betrokken is geweest⁶. Er zijn wel sporen van een zekere betrokkenheid van zijn kant. In 1823 stuurde hij het genootschap een exemplaar van zijn *Brieven over het Natuurregt*⁷. Op 10 juli 1825 zond hij, samen met zijn Luikse collega's Warnkoenig en Rijk van Rees, een voorstel om weer een andere Luikse hoogleeraar, de logicus I. Denzinger, als lid te benoemen⁸. Die band Luik-Utrecht lijkt steeds steviger te worden: weer iets later

stellen de Luikenaars Warnkoenig en Ackersdyck als lid voor: hun ambtgenoot Chênédollé. Een indicatie dat het culturele contact tussen Noord en Zuid af en toe nu ook weer niet zó moeizaam verliep⁹.

In 1839 was Kinkers oud-collega Ackersdyck ook nog steeds lid. In dat jaar stuurde Kinker hem twee afdrukken van zijn recensie van de "Nagelaten Brieven van Bilderdijk", met het verzoek een van die afdrukken aan "onzen gemeenschap-pelijken Vriend en Collega J.F.L. Schröder te geven. En, zo voegde hij er aan toe:

Zoo mijn bijna 76 jarige ouderdom mij het uitzigt niet benam om de Vergaderin-gen van het Utrechtsche Genootschap bij te wonen, zou ik gaarne in persoon ge-daan hebben, 't geen ik nu aan een' brief moet overlaten.¹⁰

m. **Libertate et Concordia**

Vaarwel! - vele groeten, ook van mijne vrouw, aan U en de Uwe. Groet ook de le-den van den vrydag, en die van de Maatsch. van fr. K. en Wetenschappen, voor zoo ver zij mij kennen, en mij niet vergeten hebben [...].

Zo besluit Kinker een brief vanuit Luik aan zijn Amsterdamse vriend Jan Fabius, op 4 maart 1823¹.

"De leden van den vrydag": die waren Kinker dus bekend. De "Vrijdag", of het "Vrijdags gezelschap", was een wat gemeenzame benaming voor het Amsterdams genootschap dat officieel heette: "Libertate et Concordia"². De leden kwamen op de vrijdagavond bijeen. Dit in tegenstelling tot "de Dinsdag": de alledaagser be-na-ming van het hiervoor behandelde Concordia et Libertate. Dat men wegens de vrij-wel gelijkkluidende officiële namen liever van de "Dinsdag" en de "Vrijdag" sprak, is heel begrijpelijk. In de literatuur worden ook niet zelden de genootschappen ver-ward.

Nu hoeft de geciteerde passage uit Kinkers brief weinig meer te betekenen dan dat hij vagelijk bekend was met diegenen die "de Vrijdag" constitueerden, ook al mag er zelfs dan een speciale interesse aan ten grondslag liggen. Daarnaast is het zo, dat Kinker in ieder geval niet op de ledenlijsten tot 1822 toe voorkomt. Toch zijn er bepaalde feiten die wijzen op een vaster relatie tussen Kinker en dit gezelschap. Zo is er een handschrift van Kinker bewaard gebleven met een gedicht getiteld 'Mijn dank aan het Vrijdagsche Kransje'³. Daar dit gedicht bepaald een licht-voetiger geest heeft dan verreweg de meeste gedichten van Kinker tot nu toe geciteerd (het nadeel van een onderwerp als 'Kinker in de genootschappen' is, dat zijn gedichten van meer speels karakter zoals hij vaak in 'zijn' tijdschriften publiceerde, niet aan de orde komen) en daar het gedicht tevens licht werpt op de geest en gewoonten van Libertate et Concordia, neem ik de vrijheid dit in zijn geheel te cite-ren:

Hoe zal ik, met passende klanken,
U, Vrydagsche vriendenkring, bedanken,

Voor 't geen gij den vlugteling boodt?
Moog' het zijn, door opregt te belijden,
Dat ik hier in deez' kring van Gewijden
De schoonste veraad'ming genoot?

Ja, Deken en leden van 't kransje,
Hier viel het voor my op een gansje,
Waarbij ik geen troef heb verzaakt;
'k Heb hier, in de kunst, om het leven
De gemakkelijkste helling te geven,
Een aanmerkelijke vordring gemaakt.

Ik vlugtte uit het Land, waar de Walen
zich allerbarmlijkst onthalen;
Op kool, door de Franschen gestoofd
En zoodra ik er meê van moest proeven
Kwam ik, zonder daar langer te toeven,
Weêr t'huis, met de kous op het hoofd.

Hier schoof ik dat leed aan een zijde,
Hier vond ik schoon slechts ongewyde,
Wat den kommer des levens verzoet;
En, voor den zuidbelgischen alsem,
D'onvervalschten oud-neêrlandschen balzem!
Waar 't kwalyk gaat; - hier gaat het goed!

Hier mag men by 't klimmen der jaren,
Nog rozen des levens vergâren:
En schudden de doornen er af.
Hier wordt men door 't leven gedragen
Of baant zich door stormen en vlagen
Een genoeglyken weg naar het graf.

Aphrodite, dees dag u geheiligd,
Blijve nog lang door Uw' invloed beveiligd!
Daarvan wordt U, in 't uur van den nacht
Eer het heden voor 't morgen moet zwichten
En zonder uw kuischheid te ontstichten,
Een bloedeloos offer gebragt.

Want schoon wij het mes zien verheffen
Om de beste der kazen te treffen
Zij gaat toch op de eigenste stond
Zonder dat wy by 't plegtig genieten
Eenig maagdelijk bloed zien vergieten
Door de handen der offraars in 't rond.

Blijf ô Kransje onder Venus banieren

Nog lang deze hoofdstad versieren
 Ga voort met, aan d'Amstel en 't IJ,
 Door boert, of door ernst, of door beiden
 D'echt-hollandschen geest te verbreiden,
 En denk er somtijds eens aan mij!

't Heeft iets van een extempore; en dat kan wel uitkomen, want in deze kring was het vervaardigen van kniedichten nog een letterkundig vermaak⁴.

Blijkens de tekst van dit gedicht was Kinker (nog) geen lid. Hij is immers "slechts ongewyde" (vierde strofe). Tegelijk is het duidelijk dat hij een geziene gast is. Werd hij dus pas lid lang na 1818 (het jaar van zijn vertrek naar Luik)? Zoals ik echter al opmerkte: tot 1822 verschijnt zijn naam niet op de ledenlijsten. Die lijsten zijn vanaf dat jaar niet meer bijgehouden. Dus, als hij al lid is geworden, moet dat gebeurd zijn na 1822. Maar het is niet uit te sluiten, dat hij altijd "ongewyde" bleef; terwijl hij toch altijd hartelijk in deze kring ontvangen werd, tijdens zijn vakanties. Hier kon de 'vlugteling' (derde strofe) op adem komen - totdat de balling weer naar zijn Patmos in Wallonië terugmoest: "denk [hier] somtijds eens aan mij!"⁵. Het Luikse dédain voor de Hollandse 'kaaskop' gaf hem wellicht in te mijmeren over de gezelschappelijke gewoonte aan het eind van de avond een stukje kaas te verorberen (zie de zesde en zevende strofe). Vanouds was de kaas (de zuivel) aan Aphrodite gewijd: aan Aphrodite ofwel Venus, op wier dag (dies Veneris, Vrijdag) het genootschap vergaderde. Het betreft hier geen Kinkeriaanse literaire vondst: ook Falck had wel eens een dichtregel gewijd aan de hier genuttigde Edammer⁶, al was hij er niet in geslaagd de kuisheid van kazen en Aphrodite met elkaar in verband te brengen.

Nog een ander kladhandschrift van Kinker geeft blijk van zijn betrokkenheid bij de 'Vrijdag'⁷. Dit manuscript is getiteld: 'Aan den Hooggeleerden Heer (Vrolijk) s.c.t. Deken van 't Vrijdagse kransje'. De tekst lijkt gemaakt naar aanleiding van een gegeven onderwerp - in dit geval de bij dichters gebruikelijke overdrijving en retoriek - en is zeker niet voor publicatie bedoeld. Het lijkt daarom te passen binnen de traditie van de kniedichten in dit gezelschap. In zo'n geval konden onregelmatigheden in metrum, en (in die tijd) wat minder kies geachte uitdrukkingen gemakkelijk door de vingers gezien worden. Dat verhoogde hoogstens de vreugde, bij het kleine getal van vertrouwden (er waren nooit meer dan tien à zestien mensen tegelijk lid⁸). Aan de buitenwacht zou Kinker zich nooit vertoond hebben met regels als:

Ja 't is, gelijk gij zegt, en 'k zie het dag aan dag!
 Zij [de dichters] maken dikwijls van een scheid een donderslag!

Ik geef echter toe dat hij aan het einde weer wat serieus wordt, al slaagt hij erin de dichterlijke petomanie zelfs taalmatig van een antithese te voorzien:

Summa summarum, als de Dichter, in zijn vlugt,
 Den vasten grond verlaat, en opstyg't in de lucht;

Dan maar ook dan alleen - mag hij den blaaskaak spelen
Wanneer hy 't doen kan zonder andren te vervelen
En al 't Romantisch grootsche en wonderbare spelen.
Wat andren grootspraak schijnt, wyl 't op een breder schaal
Is afgeschilderd wordt dan echte Godentaal.
Hij maakt het kleine groot, het nietige verheven,
Hij schept wat nooit bestond, en geeft het kracht en leven.
En - wie den Dichter met een' andren duimstok meet,
Maakt, naar mijn inzien, van een' donderslag een scheet!

Het feit dat dit gewrocht opgedragen is aan Gerardus Vrolik (de bekende hoogleraar aan de medische faculteit), als deken van de Vrijdag, geeft helaas weinig houvast om het tijdstip van ontstaan vast te stellen. Ik weet niet wanneer Vrolik deken (voorzitter) was. Het kan niet afgeleid worden uit een benoemings- of roulatiesysteem: de Vrydag kende geen wetten⁹. Misschien was de oudste van het gezelschap, of diegene die het langste lid was, wel altijd deken¹⁰. Het blijft dus onduidelijk of Kinker dit gedicht vóór dan wel na zijn terugkeer uit Luik in 1830 maakte.

Kinkers hartelijke relaties met de Vrijdag moeten overigens na 1830 vrij snel beëindigd zijn, aangenomen dat zij zo lang bleven bestaan. Want in 1835 hield Libertate et Concordia zelf op te bestaan, na een periode van drie jaar disharmonie - althans als we J. van Lennep mogen geloven¹¹.

De vraag is nu, waarom Kinker, lid of niet, een zo hartelijke relatie met dit gezelschap onderhield. Waren hier de personen-deelnemers bepalend? Of was het de aard van het genootschap? Op zichzelf genomen is het zeker niet onmogelijk, maar toch wat bevreemdend dat Kinker zo vol plezier meewerkte aan een kransje van kniedichters.

Er zijn inderdaad indicaties dat Libertate et Concordia iets méér was dan dat. We hebben hier wel te maken met het probleem dat het een oud genootschap was (het was al in 1734 opgericht, blijkens de herdenkingsgedichten) en dat sommige gewoontes die in de loop van de achttiende eeuw de sfeer bepaalden, in het begin van de negentiende eeuw misschien niet meer bestonden. De deelnemers werden wellicht later uit andere milieus gerecruteerd dan in het begin. Zo zijn er meer problemen van die aard. Maar laat ons zien.

Van de bedoelingen van de oprichters (op de ledenlijst worden als de eerste zeven genoemd: Josua van der Poorten, Justus van Maurik, Pieter van Leendt M.D., Anthony van Maurik, Abraham Suderman, Jan Stinstra V.D.M., Pieter Fontein V.D.M.) is mij niets bekend. Wel is curieus, dat, zij het pas in 1822, N. Sinderam in een herdenkingsgedicht bij het achtentachtigjarig bestaan¹² op het jaar 1734 wees als tevens het jaar van de "ontdekking" der vrijmetselarij. Waarschijnlijk bedoelde hij te verwijzen naar het feit dat toen in Den Haag de eerste officiële loge opgericht werd¹³ op het grondgebied der Republiek. Aldus suggereerde hij misschien ook, dat de leden van het gezelschap uit die kringen afkomstig waren. Ik weet niet of dit juist is. In ieder geval zou er een bijzonder groot onderzoek voor nodig zijn om te bezien of alle leden sinds 1734 maçonnieke affiliaties hadden.

Voorlopig lijkt het prudent aan te nemen dat er kennelijk in de jaren '20 van de negentiende eeuw in deze kring sympathie bestond voor de Orde van Vrijmetselaren - en dat komt wél overeen met het feit dat de vrijmetselaar Kinker in dat decennium in Libertate et Concordia (tenminste) gast was.

In de eigenlijke achttiende eeuw treft men op de ledenlijst namen aan als die van J.J. Wetstein, H.G. van Vrijhoff en Petrus Burmannus Secundus; daarnaast de namen van vele begaafde mannen vooral uit de remonstrantse en doopsgezinde hoek. Het moet een klein, maar beslist talentrijk gezelschap geweest zijn, met een progressief karakter.

Van rond 1780 dateert een zeer merkwaardig verslag (wonderwel aansluitend bij Sinderams opmerking; tenminste als men vrijmetselarij wil interpreteren als een stroming buiten de christelijke orthodoxie) van een bezoek aan de Vrijdag door de Duitse reiziger Karl Friedrich Bahrdt (1741-1792). Bahrdt was een zeer rationalistische theoloog (hij was trouwens ook vrijmetselaar). In zijn *Geschichte meines Lebens*¹⁴ verhaalt hij, hoe hij bij een bezoek aan Amsterdam in de genoemde periode pas tegen het einde van zijn verblijf ontdekte dat er ook in die stad 'filosofen' waren (hij zal hiermee 'philosophes' op het oog hebben, de gebruikelijke achttiende-eeuwse term voor vrij-denkende intellectuelen). Het bleek een club te zijn van een vijftigtal verstandige mensen, elke vrijdag bijeenkomend, "um sich mit philosophischen Gesprächen und neuer Literatur zu unterhalten. Zij gaven overigens geen ruchtbaarheid aan hun existentie, "um nicht als kluge Leute entdeckt und beintolerantz zu werden". Men vergaderde daartoe zelfs in een "Hintergebäude". Vermakelijk is Bahrds verhaal, als zou hij bij zijn introductie door Hendrik Schultens door een oude advocaat begroet zijn met de vraag: of men in Duitsland nog in de drieëenheid geloofde? Terwijl de andere hem gestelde vragen eigenlijk alle waren: "Satyre auf Dogmatik und Priesterdespotismus". 's Avonds kwam Bahrdt in extase thuis: "Denn der Versammlungspost dieser Brüder war mir wie ein Tempel gewesen, wo die Vernunft als Gottheit verehrt wurde".

Dit alles doet nogal overdreven aan en moet misschien beschouwd worden als het gechargeerde product van de imaginatie van een wel zeer vrijzinnige Verlichtings zeloot. Het verslag werd heftig aangevallen door dominee Esdras Heinrich Mutzenbecher, een Amsterdams Luthers predikant die enkele jaren na Bahrds bezoek lid werd en dat bleef tot zijn vertrek in 1789. In Oldenburg las hij in 1799 voor een klein gezelschap zijn ervaringen met Libertate et Concordia voor. Mutzenbecher wijst op vele feitelijke onjuistheden in het verslag van Bahrdt¹⁵ en probeert in het algemeen het door Bahrdt gestelde zoveel mogelijk af te zwakken. Misschien had echter Mutzenbecher, in Oldenburg, er wel enig belang bij het door Bahrdt in Duitsland gepubliceerde te bestrijden, omdat Bahrds bericht aanleiding kon zijn vervelende vragen te stellen. Bij Bahrdt, zegt Mutzenbecher verontwaardigd, impliceert het begrip "Vernunftsfreund" dat men "Feind aller positiven Religionen" is. Tijdens zijn lidmaatschap was niemand dat geweest¹⁶!! "Eine bestimmte literarische Tendenz hatte die Gesellschaft nicht", zegt hij, "am wenigsten masste sie sich den Namen einer philosophischen an". Voor dat laatste geeft hij een wat merkwaardige, Duits aandoende reden: "Denn nur ein Theil derselben gehörte zu den

De genius der Verlichting (1795).

s.g. Studirten". Een des te vreemder reden, wanneer men zich realiseert dat Mutzenbecher met gestudeerden mensen bedoelde die aan een faculteit of wetenschappelijke opleiding verbonden waren. Bij de niet-professionele academici bevonden zich gedurende de tijd van Mutzenbechers lidmaatschap mensen als Jeronimo de Bosch, Pieter van Winter en Jan Lublink de Jonge: literatoren die in hun eigen tijd als van geen gering belang beschouwd werden en die zeer wel in staat waren essays met een hoog abstractieniveau te publiceren. Wel is het waar, dat het moeilijk zou zijn hier een gemeenschappelijke literaire positie te vinden.

Volgens Mutzenbecher kon dit conglomeraat van academici, kooplieden, beambten en renteniers dan ook nauwelijks een geleerdengEZelschap *stricto sensu* genoemd worden. Het belangrijke was daarentegen, "dass wir uns gewöhnlich und ohne alle Zwang über literarische Gegenstände aller Art unterhielten". Dit "ohne alle Zwang" is een thema dat bij meer auteurs over dit genootschap terugkomt. Deze *vrijheid* over problemen te kunnen spreken moet het verbindende element geweest zijn. Wegens de premisse dat een ieder vrij zijn mening mocht uitspreken, was er maar één beperking aan het lidmaatschap: predikanten van de staatskerk werden niet toegelaten. Het valt licht te gissen dat dezulken niet geheel gelukkig geweest zouden zijn met de in een getalenteerd gezelschap vrij uitgesproken ideeën - die waarschijnlijk van verlichte aard zullen zijn geweest.

Dat het vooral "über literarische Gegenstände aller Art" ging, zoals Mutzenbecher zegt, lijkt niet geheel juist (tenzij men het begrip literatuur zeer breed neemt). Is het zijnerzijds tegenover Bahrdt een poging het gezelschap zo onschadelijk mogelijk te presenteren? Want hijzelf merkt op dat veelal iemand een Nederlands, Latijns of Frans "Flugschrift" meebracht en voorlas, wat tot veel discussie aanleiding gaf. Dat moet in Mutzenbechers tijd - de patriottentijd - dikwijls een politieke discussie geweest zijn. Vreemd genoeg beaamt Mutzenbecher zelf dit wat later: "unser Gesellschaft [bekam] nach und nach einen gar zu politischen Tick". Daarbij bleef echter de tolerantie altijd voorop staan. Orangisten en diverse soorten patriotten aanhoorden elkaars standpunten.

Een gastronomische bijzonderheid schijnt ook in Mutzenbechers tijd al geweest te zijn dat iedereen vrij kon toetasten. Er was het een en ander klaargezet, als een soort koud buffet, zonder dat er veel plichtplegingen gemaakt werden. Het moet de sfeer geweest zijn, die Kinker nog getroffen heeft - en Kinker had absoluut geen Lucullische neigingen - wanneer hij zonder weerzin in zijn 'Mijn dank aan het Vrijdagse kransje' de gansjes en kaasjes memoreert van de vrijdagavond. Dat was een onderdeel van de geest van vrijheid en openheid. Het zal ook om die sfeer zijn geweest, dat hij zich kon overgeven aan de uitspatting van een kniedicht.

Met *Libertate et Concordia* wordt ook wel in verband gebracht de verschijning van het blad *De Arke Noachs*, tegen het einde van de achttiende eeuw. Mede omdat wel gezegd wordt dat Kinker aan dit blad meegewerkt is het van belang hier enige kanttekeningen bij te maken: Kinker zou op deze wijze immers direct met het genootschap verbonden kunnen worden.

De Arke Noachs was een in spectoriale geest opgesteld weekblad. In het eerste

nummer - dat in januari 1799 verscheen; er zouden nog drieënvijftig afleveringen volgen - wordt gesuggereerd dat het door een klein gezelschap vrienden geredigeerd werd, als het ware vanuit een soort sociëteit zoals al door Addison en Steele beschreven. Er wordt veel aandacht besteed aan de Nederlandse zeden en gewoonten, de literatuur (vooral de schouwburgproducties), het geestelijk leven, en (voorzichtig) de politiek. Het ontbreekt het blad bepaald niet aan esprit. Maar de toon blijft voornamelijk: beschaafd.

Tot de kern van de 'redactie' behoorden in ieder geval David Jacob van Lennep (hoewel hij zich later terugtrok: de toon werd hem iets te personeel), Jeronimo de Vries en A.R. Falck. Dit blijkt uit hun eigen opgaven¹⁷. Deze groep was inderdaad lid van *Libertate et Concordia*. Tot de medewerkers worden gerekend Loots, Helmers, R.H. Arntzenius, J. Scheltema; en, soms, Kinker.

De relatie met de 'Vrijdag' is niet al te zeker. Het duidelijkst is J. van Lennep die over zijn voorzaat David Jacob van Lennep opmerkt, na diens betrekkingen binnen het vrijdags gezelschap met Jeronimo de Vries, Falck en R.H. Arntzenius¹⁸ besproken te hebben:

Het was met de hier boven genoemde en eenige andere Amsterdamsche vrienden, dat D.J. v. L. een weekblad oprichtte, 't welk, op 't voorbeeld van den *Spectator* van Steele en dien van Van Effen, de strekking moest hebben, de heerschende gebruiken te gispn, en zich nu en dan op letterkundig grondgebied te bewegen. Het kwam, onder den tytel van *De Arke Noach's*, by H. Gartman uit [...] ¹⁹.

Falck zelf spreekt in zijn *Gedenkschriften*²⁰ over een door hem niet nader gespecificeerd of benoemd "klein gezelschap"; het ontstond, nadat

men mij, nog student zijnde, lid van het genootschap *Concordia et Libertate* maakte [...]. Uit de verhandelingen van zeer ongelijk allooi die men daar hoorde, trok ik minder voordeel dan uit de kennismaking met aanzienlijke liefhebbers, zoals C. van Lennep, D. Hooft, P. van Winter en tevens met de aankomende dichters Helmers, Loots, Kinker. Gesprekken met dezen laatsten gaven aanleiding tot de formatie van nog een klein gezelschap, in welk wij ons zediglijk ten doel stelden om het publiek te onthalen op wekelijksche vertoogen [...] doch dat, bij gebrek en aan ernst en aan talent, uitliep op de *Arke Noachs* [...]. Slechts zes maanden had ik er deel aan en toen de titel veranderde in *Sem. Cham en Japhet* werd het bijna uitsluitend het werk van Kinker.

Vrolijke, hoogst vermakelijke avonden waren het zoo dikwijls wij bijeen kwamen om den inhoud van het nummer dat den volgenden avond uitkomen moest te bepalen, en dan onder vluchtige waardering der stukken die onzen voorraad uitmaakten, de dwaasheden van den dag, in literatuur zoowel als politiek, zonder aanzien van personen hekelden. De aandacht der lezers van de kleine revolutionaire staatkunde af te trekken en het herstel der eendracht onder alle welgezinden te bevorderen was het doel tot welk wij ons in enkele ernstige oogenblikken heerenigden, doch dat bij den eersten luimigen inval weder uit het oog verloren werd.

Falcks opmerkingen laten veel onduidelijk. Zijn "klein gezelschap" lijkt een

zelfstandige organisatie, maar het is niet uitgesloten dat die via een personele unie van de leden toch iets met Libertate et Concordia te maken had. Ook is uit zijn woorden niet met zekerheid af te leiden dat Kinker meewerkte aan *De Arke Noachs*. Kinkers bemoeienis met het opvolgende tijdschrift: *Sem, Cham en Japhet*, laat ik hier verder buiten beschouwing. Jeronimo de Vries en D.J. van Lennep laten zich nergens uit over Kinkers eventuele medewerking, hoewel zij van tientallen stukken de auteurs opgeven²¹. Voor het overige gaan alle vermeldingen in de literatuur dat Kinker bijdragen leverde aan *De Arke Noachs* terug op twee bronnen: Kalff, die op duistere gronden beweerde dat Kinker onder het pseudoniem 'Schouwgraag' in het blad schreef over toneel²², en Van Hall. Van Vloten bestreed in 1877 al dat Kinker iets met het blad uitstaande zou hebben²³. Het is echter moeilijk voorbij te gaan aan Van Hall, Kinkers biograaf, die opmerkte:

Gelijk [Kinkers] spotzieke geest in den Janus van 1787 op vele plaatsen doorstraalt, zo komt zij alom voor den dag in zijnen *Janus verzezen*: vinnig strijkt hij bij elke gelegenheid, die zich toen zoo dikwerf aanbood, de buitenspoorigheden en dwaasheden van den dag daarin door, en om deze reden sloot hij zich gaarne aan de verzamelaars aan van de bijtende hekelschriften die de naam van de *Arke Noachs*, en *Sem, Cham en Japhet* droegen, en hij bragt daarin zijne eigene luimige en boertige invallen te voorschijn. Het zou niet moeilijk zijn, hetgeen in deze bladen van hem en dat van anderen, inzonderheid van Helmers en Loots voorkomt, te onderscheiden.²⁴

Voor de twintigste-eeuwer is dat echter heel wat lastiger - als Van Halls mededelingen al op waarheid berusten. Misschien volgde hij wat te ijverig het spoor terug, vanaf *Sem, Cham en Japhet*.

Het is waar, dat Kinker toch wel, zijdelings of direct, enige malen in *De Arke Noachs* figureert. In nr. 10 wordt een discours gevoerd over de diverse veronderstellingen die bij de buitenwacht leven over de identiteit van de schrijver(s). In dit gesprek mengen zich nu enkele personen die tot die tijd in het gezelschap niet genoemd waren; onder andere een "Van der Post". Gezien de deze in de mond gelegde zinsneden is dit ongetwijfeld Kinker, sprekend als de auteur van de gewezen *Post van den Helicon*. Zijn optreden hier (evenals dat van andere nooit eerder genoemden) betekent vermoedelijk dat hij *niet* een der werkelijke auteurs was. Deze Van der Post merkt op:

Ja hoe ik ook by den een en ander my heb uitgelaten tegen de *Ark* [!], geloof ik, *Zwaanenveder* [= D.J. van Lennep], dat ik *als uw vriend* toch ook niet geheel buiten suspicie ben. Men meent aan den sukkeldraf van myn paard te kunnen zien, dat het beestje voorheen een *postillon* gedragen heeft, die het beklimmen des steilsten bergs zich niet ontzag. En men weet dat ik op den Helicon bekend ben; is het niet door de *hoepel in de koepel* dan moog' het weezen, door het *Ulevelletje in Gabrielletje*.²⁵

Dat laatste verwees naar Kinkers "katjensspel" *Gabriëla van Fajel* (1798), een parodie op Nomsz' vertaling van De Belloy's *Gabriëla van Vergy*. Opvallend is

ook dat een ander toneelstuk van Kinker, eveneens een parodie, namelijk zijn *Ericia, of de Vestaalsche maagd, ingericht om in De Min in 't Lazarushuis ingelijfd te worden* (1799), goedkeurend besproken wordt²⁶. Men had zich "half dood gelagchen".

Veel belangrijker is het feit dat in *De Arke Noachs* buitengewoon veel aandacht besteed werd aan Kant en de nieuwe critische wijsbegeerte. Wat dat betreft zat het tijdschrift dus op de lijn-Kinker (en zo komen we ook weer terug bij Libertate et Concordia, en Kinkers interesse daarvoor, gezien het feit dat de voornaamste schrijvers van het blad tevens lid waren van dat genootschap). Nu gebeurde dat wel met de nodige voorzichtigheid, zo eigen aan *De Arke Noachs* die steeds dacht lek te kunnen stoten als men een te geprononceerde koers voer. Die nieuwe wijsbegeerte moest met niet te veel nadruk (zoals wel voorkwam) gepropageerd worden, vond men; en ook was het eigenlijk niets voor het gewone volk. Er is een niet onaardig ironisch stukje over een ietwat heetgebakerde jongedame, een opgewonden standje, dat te pas en te onpas het woord wijsbegeerte en de naam Kant in de mond neemt, maar die bij het bezichtigen van haar boekenkast voornamelijk octavootjes in huis blijkt te hebben: boekjes als Feiths *Julia*, Diderots *Les bijoux indiscrets*, alsook *Les liaisons dangereuses*²⁷. Dit soort geëmancipeerdheid ging de heren duidelijk te ver. Zo men wil kan men de lijn herkennen van de altijd wat diplomatieker Falck. En ook Kinker zelf werd, hoewel zijn naam niet genoemd werd, aangevallen om zijn onbesuisdheid. Wantmen vond het afkeurenswaardig dat sommigen, na afloop van een rede door Van Hemert in Felix, over de vraag of het mensdom zedelijk beter of slechter werd dan wel op dezelfde hoogte bleef, zich in de discussie

indiscrete vergelykingen tusschen den wyzen van *Palaestina* [Christus] en den wyzen van *Koningsberg* [Kant], en diergelyke reflectien meer veroorloofden. Dat zyn dingen die nooit in publieke plaatsen te pas komen.²⁸

Blijkens een aantekening van Jeronimo de Vries was het Kinker die zich hieraan schuldig had gemaakt²⁹.

Ondanks dit blijk van farizeïsme is het echter duidelijk dat de sympathie van *De Arke Noachs* wel degelijk naar de wijsbegeerte van Kant uitgaat. Die wijsbegeerte komt keer op keer terug³⁰ terwijl de discussie over neologie, optimisme dan wel pessimisme, en Verlichting steeds opnieuw oplaait.

Als het waar is, zoals Van Lennep suggereert, dat de verschijning van *De Arke Noachs* verbonden dient te worden met Libertate et Concordia en de daar heersende sfeer, dan wordt het des te begrijpelijker waarom Kinker zich daar thuis voelde. De "verzamelaars" van dit tijdschrift stonden immers niet onwelwillend tegenover de critische wijsbegeerte.

De sfeer van hartelijkheid, de hier aanwezige mogelijkheid van vrije discussie, warsheid van partipris, bleef ook in de negentiende eeuw gehandhaafd. Kinkers vriend M.C. van Hall zegt, schrijvend over mr. Jan Bondt (die in 1818 lid werd),

dat Libertate et Concordia bestond uit een kring van "kundige en verdienstelijke mannen, onder welke vele die in godsdienstige en staatkundige verlichting hun tijd ver vooruit waren"³¹. Hij kon het weten, want zelf was hij in 1811 lid geworden. Falck zelf sprak in 1812 - hij was nog steeds lid - in een gelegenheidsvers over de hier beoefende "deugd, filosofij"³².

"Filosofij". Het valt zelfs te bevroeden welke filosofische voorkeuren er in dit gezelschap op nagehouden werden, als men de ledenlijst van 1811 beziet. Lid waren toen H.C. Cras, Jeronimo de Bosch, A. Paets van Troostwijk, H. Vollenhoven, Paulus van Hemert, Jac. van Halmael, Gerardus Vrolik, D.J. van Lennep, Falck, E. Craeyvanger, J. Willmet, J.M. Kemper, H. Bosscha, C.G.C. Reinwardt, Fr. van de Poll en M.C. van Hall³³. Hier vindt men vele namen die men al eerder tegengekomen is. Deze mensen zijn ofwel zeer goede bekenden van Kinker geweest, of kunnen, in het geval van Van Hemert, Falck, Bosscha³⁴ en Van Hall zelfs zonder meer zijn vrienden genoemd worden. Het zal wel geen betoog meer behoeven, dat we hier een aantal kopstukken van (dan wel sympathiserenden met) de kritische wijsbegeerte ontmoeten. Deze indruk wordt bevestigd als men weet dat ook de ontijdig gestorven Kantiaan J.R. Deiman (een bijzonder goede vriend van Kinker) lid geworden was, vlak vóór de natuurwetenschapper Paets van Troostwijk. En na 1811 worden nóg meer bekenden van Kinker lid: de verlichtingsaanhanger R.H. Arntzenius (1812), zijn vriend J.F.L. Schröder, die al weer van Kant wegevoelende (1813), zijn vriend J. Fabius, die zijn grootste correspondent zou worden (1816) en meer anderen.

Zo valt te begrijpen waarom Kinker, lid of geen lid, in deze kring hartelijk ontvangen kon worden en waarom hij er zich zo zeer thuisvoelde, dat er wel een kniedicht van af kon. Hij zal het "kransje" misschien wel niet beschouwd hebben als een kring van "genialische vrienden" (zoals Bellamy het noemde), maar zeker toch als een milieu van 'Freunde der reinen und praktischen Vernunft'; die niet zó kritisch waren, dan dat het genot van een ganzevleugel of een brok Aphroditische kaas hen niet aansprak. Want al waren dat misschien "blosse Phaenomena", de filosoof zwijgt als de maag knort.

n. Vooruitgang door Wetenschap

"Vooruitgang door Wetenschap" is - niet geheel correct (zie onder) de roepnaam van de "Kunst en wetenschap bevorderende maatschappij V.W." te Amsterdam.

Voorzover uit de resterende archieven van die maatschappij¹ op te maken valt, dateert het contact met Kinker pas uit 1828; wanneer hij dus al vele jaren te Luik is. Het is niet onmogelijk dat Kinker dit contact opgevat heeft als een contact met een organisatie die enkele met de vrijmetselarij verwante trekken vertoonde; of waarin in elk geval een aantal vrijmetselaars de leiding had. Desondanks is dat niet het belangrijkste. Zoals zal blijken wordt hij als een soort Nestor ingehuurd, om wijze raad te verstrekken aan een gezelschap van goedwillende kleine lieden, die zelf in hun vrije tijd ook wel eens iets aan kunst en cultuur wilden doen.

"V.W.", zoals de leden zelf zeiden, werd opgericht op 29 september 1806². Het zou blijven bestaan tot in 1903. Het lijkt voortgekomen te zijn uit een vriendenkring van artiesten en kleine burgers, die bijeenkwam in een cafeetje op het Amsterdamse Leidseplein. De eigenlijk stimulator was de toneelspeler Caspar Vreedenberg. Doel was, zoals bij zovele van deze genootschappen, het zich bekwamen in de kunsten en wetenschappen, via wekelijkse bijeenkomsten in verschillende 'departementen'. Desondanks kan men V.W. niet tot de werkelijke geleerde genootschappen rekenen. Dat hangt onder meer samen met de kringen waaruit het zijn aanhang recruteerde, zeker in het begin. Het waren onderwijzers, kantoorbedienden, kostschoolhouders, makelaars, kleine fabrikanten, boekhandelaren, kooplieden. Pas na verloop van tijd zal men er meer doktoren, notarissen, advocaten en studenten aantreffen. We ontmoeten hier als het ware de kleine Amsterdamse burgerij, die óók deel wenste te nemen aan de sfeer van vooruitgang, kennisverwerving, de sfeer van de Verlichting (overigens niet in onreligieuze zin). Die blijkt bijvoorbeeld gevangen in de (de eerste decennia steeds wisselende) spreuk (het 'geheim' van V.W.), door de letters "V.W." aangegeven: bijvoorbeeld "Verlichting ons Wit", "Vriendschap streeft na Wetenschap", "Verlichting kroont hier Wetenschap", "Verlichting doet ons werken". Nadien werd het constant "Vooruitgang door Wetenschap". Toch treffen we er ook nu nog wel bekende namen aan: Yntema, Majofski, Jelgerhuis, Hodges, Kruseman. Dat lijken echter meer de uitzonderingen te zijn. Het merendeel van de leden verdient nauwelijks nadere aandacht. Al blijft voorzichtigheid geboden: soms valt er uit de notulen iets verrassends op te diepen, zoals wanneer blijkt dat de derderangsdichter J. Brester Az. zelfvertaalde stukjes uit Robert Burns voordraagt³ op een tijdstip waarop deze in Nederland nog niet door de druk bekend kon zijn⁴. Op zo'n moment voelt men de behoefte aan een systematische analyse en inventarisatie van wat een maatschappij als V.W. (en eigenlijk elk genootschap) 'produceert'.

V.W. was in zijn beginperiode eigenlijk een betrekkelijk klein genootschap. Volgens de 'Wet' van 1807 was het maximum aantal leden: zesendertig. Er werden toen voornamelijk taal- en stijloefeningen gedaan. Toen Kinker in 1828 gevraagd werd buitengewoon honorair lid te worden van het departement taal- en dichtkunde, was alles sterk uitgebreid. Er waren honderd tot honderdvijftig leden, en er waren, naast het al genoemde, ook departementen voor: tekenkunde, toonkunde, wis- en natuur- en redeneerkunde. Zelfs was er een departement voor kunstmatige voordracht, wat mogelijk samenhangt met de belangstelling van de zijde van acteurs voor V.W. Vrouwen werden er niet toegelaten, behalve bij de jaarvergadering. De vergaderingen vonden wekelijks plaats in de herberg de "Fransche Tuin" in de Elandsstraat.

Dat dit gezelschap iets met de vrijmetselarij te maken had is niet in strikte zin aantoonbaar. Het lijkt een gewoon, open genootschap; en dat zal het ook wel geweest zijn. Maar vanaf de oprichting blijkt er voor nieuwe leden een soort inwijdingsritueel te zijn, en er is een proef die zij moeten verrichten - juist zoals bij de vrijmetselarij. Misschien was de groep die V.W. oprichtte wel uit die kringen afkomstig? Werd deze groep om hun mindere educatie, of om andere redenen, niet

in Felix of een ander 'zwaar' gezelschap toegelaten? Wilde men in eigen sfeer een gezelschap oprichten, dat zich niet met vrijmetselaarsonderwerpen behoefde bezig te houden maar wel de omgangsgeest moest vasthouden? In ieder geval noemde men elkaar in V.W. "frater": dat herinnert aan het "broeder", waarmee de vrijmetselaars elkaar aanspreken. "Met vrij groote zekerheid kan worden aangenomen, dat er onder de oprichters ook eenige maçons waren [...]. Niet alleen fr. Hassels, ook fr. W. Baarslag was voorzittend meester, n.l. van de Vrijmetselaarsloge "La Bien Aimée", gedurende de jaren 1842-1865"⁵. Het was trouwens diezelfde Baarslag, die president was van het bestuur van V.W. dat met de naam Kinker naar voren kwam toen er buitengewoon honoraire leden gezocht moesten worden voor het departement taal- en dichtkunde. Eigenlijk zou onderzocht moeten worden of alle dan wel vele leden van V.W. tevens lid waren van de loge. Opvallend is dat Kinker zijn brieven aan zijn mede-buitengewoon honorair lid Jacobus Koning (betreffend beoordelingen van V.W.-prijsstoffen) zó ondertekent dat in zijn handtekening de drie "troffelpunten" verschijnen: de punten waardoor men te kennen geeft lid te zijn van de loge. Van veel belang is de indicatie dat voor Kinker de entourage in V.W. kennelijk dezelfde is als die in de loge. Want hij heeft éénmaal, waarschijnlijk op verzoek, meegewerkt aan het jaarlijks verschijnende almanakje van V.W.; en juist in dat ene stukje, getiteld *Het hoe vaart gij? bij onderscheidene volken*⁶ zit die aanwijzing. Hij behandelt eerst, enigszins schertsend, de vraag of begroetingen als "How do you do?", "Come sta signore?", "Wie befinden Sie sich" iets zeggen over de volksaard. De Fransen lijken zo, blijktens hun "Comment vous portez-vous?" wat teveel belang te hechten aan uiterlijke zwier en praalzucht (Kinker schreef dit cursiefje in de tijd waarin men beducht was voor het Franse stoken in de zuidelijke Nederlanden!). Maar hij besluit dat stukje over de verschillen-de begroetingsvormen met de passage:

Nog ééne echter! - Niet van een volk, maar van de leden eener broederschap, waarvan ik mij den naam niet meer herinner! -

Wanneer dezen elkander ontmoetten, was de vraag niet: - "*Hoe maakt gij het met uwe zaken? Hoe staat het? Hoe bevindt gij U? Hoe vaart gij?*" maar: *Hoe laat is het bij ONS?*" - En dit was, naar mijn inzien eenen ware maatschappelijke, doelmatige, en tevens *anti-egoïstische* vraag, waarbij de elkander ontmoetende handreikers zich zelve vergaten, om alleen aan de gemeenschap te denken.

De vraag die Kinker hier aanhaalt is een van de rituele vragen aan het begin van een bijeenkomst in de vrijmetselarij, bij het begin van de 'arbeid'. Deze aanbeveling aan die vraag te denken, impliceert dat de lezers van de V.W.-almanak, althans een aanmerkelijk deel van hen, die vraag en die situatie herkend moeten hebben. De passage blijft anders in het luchtledige hangen. Opvallend is ook dat achter Kinkers stukje een gedicht afgedrukt staat, van J. Roos Bz.: "Het gesluierde Isis-beeld": een in de vrijmetselarij uitermate populair symbool. - Het is dus, welbeschouwd, niet zeker, maar bepaald niet onwaarschijnlijk dat dit gezelschap Kinker uitkoos als buitengewoon honorair lid voor het departement taal- en dichtkunde niet alleen op grond van zijn verdiensten als schrijver maar tevens op grond van

het feit dat hij sinds lange jaren bekendheid genoot in de vrijmetselarij, zeker te Amsterdam.

De feitelijke betrokkenheid van Kinker bij deze maatschappij is overigens niet zeer groot geweest. Hier volgen de feiten voorzover ik deze heb kunnen achterhalen.

Bij elke vereniging zijn er jaren waarin de organisatie opnieuw aan de orde gesteld wordt. In 1827 was dat het geval bij V.W. Op 12 oktober berichtte het hoofdbestuur (samengesteld uit een aantal 'directeuren' van de verschillende departementen) in de gewone vergadering (met alle leden), dat het bestuur een commissie had ingesteld, bestaande uit de fraters A. van der Swan, C. van Hulst en H. Roos Bz., "om op middelen bedacht te zijn, waardoor den geest van *verslapping & werkeloosheid* bij de meeste zoogenaamde *werkende* Leden der Maatschappij voor den bloei en belangen der Maatschappij heerschende, te doen vervangen door dat vuur, die inspanning & werkzaamheid, onder de Leden, aan welken onze Maatschappij haren bloei en luister te danken heeft"⁷. Om suggesties en ideeën werd verzocht. Op 23 november werden diensgevolge negen voorstellen ingebracht en goedgekeurd. Slechts twee daarvan hadden blijkens de latere praktijk relatie tot Kinker. De eerste maatregel hield in dat elk departement, zoals de 'Wetten' het ook al eisten, drie buitengewoon honoraire leden zou hebben. Gezien de latere invulling daarvan waren zij een soort wijze mannen, die een oogje konden houden op de praktijken van de amateurs in elk departement. Bij het departement taal- en dichtkunde kwam hun taak in feite slechts hierop neer dat zij de beoordelingscommissie vormden van een zeer bepaalde 'prijsdinging'. Dát is dan ook de inhoud van de tweede relevante maatregel: in elk departement moest elk jaar een prijsdinging plaatsvinden tussen al eerder met goud bekroonde leden, "onder medewerking der B.H. Leden, door wien de opgaven, beoordeelingen en Uitspraken te doen". De achtergrond van deze maatregel is de volgende. In het departement taal- en dichtkunde bestonden de werkzaamheden uit het volgen van theoretische lessen door directeuren gegeven; daarnaast waren er wedstrijden, waarbij men stukjes opgegeven kreeg, waaruit men zoveel mogelijk 'fouten' moest halen; tevens waren er dichtwedstrijden, waarbij de onderwerpen werden opgegeven. De winnaars van de wedstrijden werden met goud, zilver, of een 'accessit' beloond. De leden die echter al eens 'goud' gekregen hadden, waren van verdere mededinging uitgesloten. Een niet onwijze maatregel. Alleen was nu natuurlijk het probleem, dat hierdoor de 'besten' in zekere zin werkeloos geworden waren. De oplossing was dus nu: een nieuwe wedstrijd tussen deze, al met goud bekroonde, leden; met een nieuw beoordelingstribunaal: de buitengewoon honoraire leden, die wegens hun prestaties en publikaties als zodanig aangetrokken waren. Zij hoefden dus niet wekelijks bij de vergaderingen tegenwoordig te zijn maar moesten buiten het gewone circuit om als prijsrechters fungeren, en hun rapporten bij het bestuur indienen. Natuurlijk zouden zij wél elkaar moeten raadplegen, om zoveel mogelijk tot eensluidend advies te komen.

Het bestuur sloeg nu aan het delibereren. Intern besloot het op 14 januari 1828, voor taal- en dichtkunde te polsen Tollens, Jacobus Koning en Kinker⁸. Als kandi-

daten waren bovendien genoemd M. Westerman, C.G. Withuys, B.H. Lulofs, Van 's Gravenweert en S.I. Wiselius, maar de eerste drie wonnen door stemming (zij kregen resp. dertien, tien en zeven stemmen). Er schijnt enige aarzeling te zijn geweest of Kinker (vanwege de afstand? Kinker zat in Luik!) zijn benoeming wel zou willen accepteren, want in de bestuursvergadering van 25 januari stelde de president voor om, als Kinker (van wie nog geen antwoord was ontvangen) "zoo als men vermoedt mogt bedanken", dan maar meteen Withuys, als in stemming volgende, te kiezen. Withuys - overigens óók een lid van de Loge - scheen echter toch niet zo goed in de markt te liggen nu hij plotseling wérkelijk met V.W. gelieerd leek te worden, want na enig gesputter van enkele bestuursleden werd besloten om, in geval Kinker inderdaad zou weigeren, dan maar een geheel nieuwe stemming te houden⁹. Dat gevaar dreigde niet: in de algemene vergadering van 22 februari 1828 blijken brieven van Tollens en Kinker ingekomen te zijn, waarbij zij hun benoeming accepteerden¹⁰.

Erg actief zou Kinker voorlopig niet worden: het eerste wat hij deed, was zich excuseren dat hij de jaarvergadering van V.W. niet zou bijwonen¹¹. De afstand speelde natuurlijk een rol. Vermoedelijk had om diezelfde reden het bestuur er moeite mee Kinker in het bezit te stellen van de hem nu toekomende gouden medaille¹². Het is trouwens enigszins verbazend dat Kinker er in 1828 in toestemde deze taak op zich te nemen. Hij had het in Luik al druk genoeg met zijn universitaire bezigheden, in een vijandige atmosfeer. Hij hield zich voortdurend bezig met de politieke ontwikkelingen in het Zuiden, zoals uit al zijn brieven (bijvoorbeeld aan Fabius en Van Maanen) blijkt. Eveneens blijkt uit die correspondentie dat hij de last der jaren begon te voelen. Misschien had hij juist wel behoefte aan een nieuwe band met het Noorden? In Luik was hij zo ongeveer 'Staatsvijand no. 1'. Of misschien leek de taak niet zo zwaar. In 1829 hoefde hij niets te doen. Uit een aan de V.W.-leden rondgestuurde circulaire van februari 1829¹³ blijkt: "Voor het *eerste* jaar, zullen de onderscheidene Opgaven door de B.H. Leden hier ter stede worden gedaan, als met de krachten der prijsdingenden meer bekend". Misschien was het juist de onbekendheid met de kwaliteiten in V.W. aanwezig, die hem toestemmend had doen antwoorden, want in de volgende jaren zal inderdaad blijken dat Kinker, voorzover hij zich direkt met de prijsopgaven en dergelijke bezig hield, de wetenschappelijke en dichterlijke gaven van de deelnemende boekhouders en anderen te hoog had ingeschat. Waar het departement en V.W. zich in het seizoen 1827-28 zo al mee onledig hield, kan blijken via een handvol gebeurtenissen uit de notulen gegrepen¹⁴. Men draagt voor, bijvoorbeeld *De Meineed* (van Withuys), *De Verheugde Knaap en Brief van Antonie aan Kornelis* (eigen dichtstukjes, door J.F.L. Müller), de romance *Zelia en Koridon* (van Weustenraad - één van Kinkers gewezen studenten, in Luik!), *De jager en de dichter* (van Storm van 's-Gravesande), *Icarus* (uit de Muzen Almanak 1821/22), *De voorzigtige Politie beambte*. Voor de gewone leden worden prijsvragen uitgeschreven om gedichten te maken op de thema's: de nacht; de tijd; een tafellied. Er wordt instructie gegeven over taal- en dichtregels (helaas wordt niet opgegeven welke die regels zijn), en er worden dicht-

en prozastukjes ter taalverbetering opgegeven. Het geheel ademt een wat huiselijke sfeer. De deelnemers leren nog als het ware hoe zij het betere sinterklaasvers dienen te maken - en inderdaad, herhaaldelijk wordt als onderwerp opgegeven: St.-Nicolaasavond. We leven hier nog in de tijd dat eenieder zijn taal- en dichtkunde onder de knie behoorde te hebben. Een dergelijke culturele aanpak heeft natuurlijk zijn voor- en nadelen. In ieder geval, wezenlijke hoogvliegerij behoeft men in V.W. niet te verwachten - of het zou gevonden moeten worden in het departement wis- en natuur- en redeneerkunde, waar men niet zelden met opgaven uit de hoek komt in de trant van: beschrijf de voor- en nadelen van het filosofisch systeem van Kant, van Schelling, enzovoorts Of waren dát juist de onderwerpen waar Kinker aan dacht toen hij zijn buitengewoon honorair lidmaatschap accepteerde? V.W. zelf zal blij geweest zijn deze zwaargewicht binnengesleept te hebben; het haastte zich Kinker augustus 1829 te feliciteren met zijn benoeming in de orde van de Nederlandse Leeuw¹⁴.

Van het trio buitengewoon honoraire leden lijkt het niet Kinker geweest te zijn die zich het meest voor V.W. inzette. Er waren namelijk (als ik hier even voorbijga aan zijn beoordelingswerkzaamheden) nog wel meer mogelijkheden om de Maatschappij diensten te bewijzen. Zo zien we Tollens vele gedichten bijdragen voor het Jaarboekje van V.W.; terwijl de enige bijdrage van Kinker daarin hierboven al aan de orde is geweest. Jacobus Koning zien we vele malen verschijnen in de gewone wettelijke vergaderingen; hij hield daarin ook lezingen en voordrachten, tot aan zijn dood in 1832. Tollens kwam daar, als Rotterdammer, natuurlijk nooit; maar Kinker, toen hij eenmaal in 1830 uit Luik in Amsterdam terug was gekomen, had toch wel de mogelijkheid gehad zich méér met V.W. bezig te houden dan hij feitelijk deed. De eerste keer verscheen hij op 25 februari 1831¹⁵; waarschijnlijk omdat op die dag de buitengewoon honoraire leden (overigens bij monde van Koning) verslag deden van hun bevindingen over de prijsopgaven (die in dit geval door Kinker opgegeven waren). De leden zullen nieuwsgierig naar hem gekeken hebben. Juist in die dagen van nationale volksopwinding was Kinker om heel andere dan wetenschappelijke redenen een blikvanger. In november nog had Koning - een boekhandelaar! - in V.W. een van zijn uitgaven laten circuleren: een boekje met facsimiles van handtekeningen van personen die bij of in de Belgische opstand betrokken waren. Kinkers signatuur kwam daar voor naast die van Van Speyk, prins Frederik en anderen. Hij was de professor die door de Luikse rebellen krijgsgevangen was genomen, en tegen een van hun leiders uitgewisseld. Een welhaast exotisch type, die Kinker! - Tevens was hij dat jaar op de 12e mei aanwezig op de algemene jaarvergadering. Toen ook pas kreeg hij (net als zijn vriend Van Hall, bij een ander departement betrokken) de gouden medaille behorend bij zijn functie uitgereikt. Daarvoor bedankte hij "op de treffendste wijze" in proza¹⁶. Het lijkt ook niet onmogelijk dat hij aanwezig geweest is bij de viering van het vijfentwintigjarig jubileum van V.W., op 29 september van dat jaar¹⁷.

De volgende en tevens laatste keer dat wij hem in V.W. zien verschijnen (hoewel hij toch tot zijn dood in 1845 beoordelaar bleef) is op 5 april 1833. Hij hield er zelfs

een lezing! De notulen melden: "De fr. Kinker vervult de op zich genomene spreekbeurt met het doen eener verhandeling over de geschiedenis als eene leerschool voor de volken en wordt na het eindigen van dezelve op eene passende wijze bedankt"¹⁸. Vermoedelijk is die lezing inhoudelijk identiek met de tekst die later onder de titel "In hoe verre is de geschiedenis eene leerschool voor vorsten en volken? Eene voorlezing" later, in 1834, verscheen in *De Recensent, ook der Recensenten*¹⁹. Het is de vraag of de leden wel hun voordeel gedaan hebben met Kinkers inzichten in politiek en geschiedenis; want die vergadering eindigde met geruzie over entreegelden en dergelijke, zodat de president de vergadering moest sluiten "door het geringe aantal leden en den verloopene tijd". Het kan zijn dat deze entourage en die sfeer Kinker afgeschrikt hebben om in het vervolg nog iets te doen; want op 2 november 1836 vind ik in de notulen van het bestuur vermeld²⁰ dat de commissie die de buitengewoon honoraire leden uitgenodigd had om een spreekbeurt te houden, van Kinker géén antwoord ontvangen had.

Waarop vergastte Kinker nu dit gehoor van middenstanders en kleinintellectuelen, die enerzijds gevangen gehouden werden door hun nationale besef (tégen de opstandelingen) en anderzijds naar de economische gevolgen (Europese sancties) gekeken zullen hebben van de blijvende Hollandse onwil om België te erkennen?

Deze lezing door Kinker is een van de belangrijkste bronnen voor zijn praktisch-politieke inzichten in de jaren 1830-40, ook al zal zijn gehoor zijn betoog misschien niet hebben kunnen volgen, zijn visie niet hebben kunnen delen. In deze jaren publiceert Kinker trouwens méér studies waarin hij aandacht besteedt aan de vormgeving en toekomst van Europa²¹. In ieder geval volstaat hij niet met het produceren van vaderlandse gezangen die de débâcle van 1830 moesten verdoezelen. Hij probeerde op basis van zijn eigen dromen over Verlichting de achtergronden van de revoluties in dit tijdvak te analyseren, zijn eigen filosofische en maatschappelijke denkbeelden over de staat te ontwikkelen. Wel lijkt de titel van zijn lezing, in eerste instantie, te wijzen op een haast Kantiaans geformuleerde vraagstelling, in de zin van: is zuivere geschiedwetenschap als zodanig mogelijk? Is kennis hebben van het verleden inderdaad mogelijk - en is die kennis dan overdraagbaar, vruchtafwerpend? Maar betrekkelijk snel zal hij in die lezing dit epistemologisch probleem terzijde stellen en zijn eigen politieke gedachten ontwikkelen. In onze tijd zou geen Hermans hem op dezelfde wijze hebben kunnen bestrijden, zoals die auteur in zijn *Kan de tijd tekens geven?* de theoretiserende Bolland kon ridiculiseren²².

In het begin stelt Kinker inderdaad het geschiedfilosofisch probleem als zodanig aan de orde. Als onbetwistbare waarheid en haast als platitude geldt, zo zegt hij, de stelling dat de geschiedenis de veiligste gids en leerschool voor vorsten en volken is. Als moderner aanhangers van deze stelling voert hij op de Engelsman Gordon, en vooral de Fransman Agoub die in een inleiding bij een geschiedenis van Egypte onder Mohammed Ali (een 'ideaal' bestuurder!) als onomstotelijk aanneemt dat de geschiedenis nuttige lessen kan leren²³. Maar, vraagt Kinker zich af, wat is dan wel die 'geschiedenis'? In wezen bestaat die uit weinig meer dan staatkundig of godsdienstig ingekleurde geschiedverhalen, gedestilleerd uit niet onverdachte bron-

nen. Niet dááruit valt onmiddellijk de geleidelijke ontwikkeling (hier verraadt Kinker reeds zijn geschiedopvatting: de geschiedenis van de mensheid ontwikkelt zich naar een hogere bestemming toe) van het menselijk geslacht te lezen. De vroegste perioden zijn bovendien voor de geschiedkunde óf onachterhaalbaar, óf niet interpreteerbaar. Dus: de geschiedenis biedt niet veel leerzaams aan. Slechts één les leren de ruïnes van Babylon, van Persepolis enzovoorts: de ondergang van die volken die de wereld beheersten. Die les betreft dan nog de niet gehéél onbekende volkeren. Van hun geschiedenis kennen wij enkele hoogtepunten. Nu ja, van hún geschiedenis?

De belangrijkste gedeelten - de nijvere middenklassen, dezer grootere en kleinere maatschappijen - deze vruchtbare kiem en kern der Natien, die dikwijls verstikt werd, de zedelijke waarde hunner bedrijven, hunner bedoelingen, welken invloed zij op de latere geslachten uitoefenden, wat - niet deze of gene hunner Vorsten, Wetgevers, Wijzen, maar wat zij als volkeren, als zedelijke lichamen in verband van een zich langzaam vormend geheel nu eens verdelgden, dan weder in het midden der verwarringen tot stand bragten; - hoe weinig weten wij er met eenige zekerheid van.²⁴

Hier vinden wij dus al bij Kinker een vroeg pleidooi het object van de geschiedsvorsing uit te breiden: geen studie meer van leiders en grote gebeurtenissen, maar studie - zo mogelijk - van de innerlijke machinerie en gestalte en drijfveren, bij brede volksgroepen.

Afgezien van de onvolmaaktheid van de historisch-mogelijke kennis ziet Kinker nog een heel ander, en principieel probleem. De geschiedenis is namelijk kennis van het *verleden*. De eruit getrokken les zou een les voor de *toekomst* moeten zijn. Een toekomst die alleen bestaat vanuit het *heden* van de volkeren die *nu* een bepaalde graad van ontwikkeling en beschaving bezitten. Het heden is uniek, eigenaardig. Welke les zou de negentiende eeuw nu eigenlijk uit het verleden kunnen halen? Als die lering er al uit gehaald kan worden, dan is dat toch zeker een andere les dan die men twee eeuwen geleden of in de Middeleeuwen nodig had? Het in onze tijd heel concrete gevaar is juist dat de een of andere onwijsgerige, maar wél heersende groep, de publieke opinie weet over te halen tot de gedachte dat uit het verleden het een of andere staats- of regeringsstelsel opgeduikeld moet worden en beslist ingevoerd, terwijl zo'n stelsel absoluut niet geschikt hoeft te zijn voor de tegenwoordige situatie van "de Europesche republiek der Volkeren". 'Halve' verlichting op dit punt bevordert alleen demagogie.

Na deze opmerkingen over de mogelijkheid en toepasbaarheid van de historische kennis vervolgt Kinker met zich af te vragen in hoeverre de geschiedenis dan wél een leerschool kan zijn.

De geschiedenis kan eenzelfde soort praktisch inzicht opleveren, zegt hij, als de dagelijkse ervaring, de dagelijkse omgang met mensen oplevert. Deze schijnbaar triviale opmerking verduidelijkt hij door op te merken dat er daar geen "elkander noodzakelijk opvolgende wisselreeksen" bestaan. Gedrag, zo zouden wij zeggen, is in laatste instantie niet voorspelbaar. Evenmin de uitkomsten van geschiedenis. Zij

die de geschiedenis zó interpreteren, beschouwen de geschiedenis van het mensdom als was het een soort natuurlijke historie,

eene soort van *Zoölogie*, waarbij geen *doel*, ten minste geen kenbaar *hoofddoel* aanwezig is. - Evenwel - ook in de stoffelijke natuur ontdekken wij zulk eene schijnbare eenzelligheid in de *keten* der oorzaken en gewrochten, in de overgangen van den eenen werelddoestand in den anderen; maar hoe veel verscheidenheid echter in die eenheid! hoe veel sprekende bewijzen van eene het heelal doorwoelende doelmatigheid, nutteloos misschien voor de beschouwing, en voor de navorschingen van den natuurkundigen waarnemer der duizenderlei natuurverschijnselen en grondkrachten, [terwijl] het doel der eeuwigvoortdurende schepping te ver boven de ervaring verheven is, om hem tot leiddraad in zijne pogingen te strekken; - maar die echter, hoe verborgen ook, in de zamenvatting aller natuurkrachten voorzit.²⁵

De natuurwetenschappen hebben, zegt Kinker, weliswaar de idee van doelmatigheid (dat is "de leer der eindoorzaken") als een vreemdeling uit hun wetenschap verbannen; maar dit alleen omdat door het aannemen van *vrije* oorzakelijkheid in de stof, het *noodzakelijk* verband van kracht en uitwerking, geen eerste en voornaamste wet meer zou zijn; omdat daardoor alle ervaringskennis op losse schroeven gezet zou worden; omdat, kortom, de natuur-kennis anders geen wetenschap meer zou zijn. Echter, de natuurwetenschappers *ontkennen* daarmee niet het bestaan van een buiten die kennis bestaande doelmatigheid. Zij bemoeien zich slechts met het "werktuigelijk bewogen krachtgeheel". En zelfs zij veranderen het gebouw van hun algemene theorie naar aanleiding van nieuwe ontdekkingen. - Daarom moet het des te meer bij de geschiedkunde en bij "het vrije grondgebied der hoogere wetenschappen, waar vrij gekozen oogmerken en middelen de plaats van blinde oorzaken en gewrochten innemen" mogelijk zijn zich los te maken van een blind causalistisch interpretatiemodel. Uit de mogelijk talloze lessen in de chaos der geschiedenis moeten door de staatkunde juist die gekozen worden

welke op den zwangeren, dikwijls reeds barenden toestand van den tegenwoordigen tijd, en de daarin vastgeklemden volkeren met vrucht kunnen toegepast worden.

Zonder dit alles, is de geschiedenis (wel verre van een leerschool der volkeren te zijn) een vormlooze bajert, een voortdurende nacht der eeuwen, waarin wel hier of daar, eenige licht- of tintelende bliksemstralen elkander doorkruisen, maar die beter berekend zijn om het oog te verblinden, den geest en de verbeelding te verwarren, dan om, zelfs aan de kloekste en welberadenste staatslieden, lessen te geven.²⁶

Men ziet hier Kinker toch wel héél snel enkele horden nemen. Hij heeft, na het maken van enkele kritische kanttekeningen bij de geschiedvorsing, gezegd dat bij enige voorzichtigheid de geschiedenis wel degelijk lessen kan leren. Waarom? Omdat uiteindelijk áchter de uiterlijke geschiedenis een bepaalde doelmatigheid, zinvolheid schuil gaat. Maar een dergelijke teleologische veronderstelling is een aanname, een geloof. Die vooronderstelling kan men acceptabel vinden, omdat de

menselijke geest nauwelijks onderzoek kán verrichten op dit terrein zonder op zoek te zijn naar zinvolle samenhang. Kinker zelf zal echter, tenminste in deze lezing, geen ogenblik nemen om dit probleem áls probleem aan te stippen. Misschien achtte hij zoiets ook niet nodig, omdat binnen het Kantiaans stelsel deze zingeving gezien kan worden als postulaat van de rede.

Dan wordt Kinker, op zijn manier, praktisch. Het bestuderen van de grote voorbeelden (personen, handelingen, gebeurtenissen) kan leerzaam zijn. Het wil echter niet zeggen dat daarom, in de eigen tijd, die personen enzovoorts nagevolgd moeten worden. Frankrijk heeft binnen kort tijdsbestek twee keer gepoogd het wereldveroverende Rome te imiteren, tot verderf der mensheid. Telkens stelden de hoofden van de Franse revoluties zich uitstekende Romeinen tot voorbeeld en model. Dat het stoïsche Rome de wereld beheerste, was intijds, en terecht. Hun leiders konden als 'beter' beschouwd worden dan de leiders van de buurvölker. Maar waaraan ontleenden de Fransen hun rechten? Waren zij in wezen juist geen anti-Romeinen? De grootste les van de geschiedenis is deze, dat alle pogingen die gedaan worden om het afgeleefde te doen herleven slechts dammen zijn waarmee men de stroom der tijden wel enigszins vertragen maar niet tegenhouden kan. Er móet niet opnieuw één groot wereldrijk, één beheersende Staat zijn. Een wijs interpretator zal daarentegen

de ware kennis dier toekomstige, en in de kiem van den tegenwoordige tijd besloten geschiedenis der mensheid in den Goddelijken aanleg van het redelijke en zedelijke wezen zelve zoeken, hetwelk het blijvende voorwerp der wijsgeerige geschiedenis is.²⁷

Die 'Goddelijke' - naar een hoger doel strevende - aanleg van de mensheid heeft zich *nu* op een bepaalde wijze gerealiseerd. Die situatie moet geanalyseerd, van dáár uit moeten nieuwe criteria ontwikkeld worden voor politiek en moraal.

Uit dat standpunt alleen, kan den afstand aangewezen worden, waarop het menschdom in het algemeen, en ieder volk in het bijzonder zich nog bevindt, van die gelukkigere tijdvakken, - waarin het den halfverlichten volksverleiders niet meer mogelijk zijn zal, dat talrijke volksgedeelte, dat men het graauw noemt, tot hunne mensheid oenteerende inzichten te misbruiken, en waarin ook dit ruwe, nog in zijne erts besloten gedeelte der maatschappij genoeg ontbolsterd zal zijn om de zinnelooze pogingen der demagogen, en de heerschzuchtige bedoelingen van huichelende of dweepende *Theocraten* te weerstaan.²⁸

Met dit misbruik van de geschiedenis door (wat wij nu zouden noemen) ultralinks en ultrarechts zou de mensheid inderdaad nog heel wat te stellen krijgen. Kinker is hier - misschien een tamelijk naïef - vertegenwoordiger van het vroeg-negentiende-eeuws vooruitgangsgeloof. Hij heeft trouwens een tamelijk onpraktisch recept (Jozefistisch?) over hoe die verbetering voor het gehele volk tot stand te brengen is. Want hij vervolgt: de gebeurtenissen van de laatste vijftig jaar leren,

dat de verbetering der staatsinstellingen niet moet geschieden langs de weg van het verzwakken der regeringen. Dit werktuig van de staat moet juist gebruikt worden om de opvoeding van en het onderwijs aan de lagere rangen en standen te bevorderen. Deze volksverlichting, door de regering zélf gestimuleerd (en gewijzigd naar gelang van de behoeften der bestuurden) bevordert de cohesie in de maatschappij en leidt er juist niet toe dat er zich tegenkrachten, tegenbesturen vormen. De les uit de opkomst en ondergang der rijken leert ons juist dat het die zich in regeringloosheid ontbindende tegenregeringen waren die, onder welke gedaanten en benamingen ook, landen en werelddelen in de nacht van de barbarij terugwierpen. De geschiedenis van de Franse revolutie is in dit opzicht leerzaam. Juist de nog levende geschiedenis, de geschiedenis van het laatste tijdvak, leert hoe men de vermomde barbarij moet bestrijden die een appél doet op de halfverlichte zwakhoofden. Om de toestand van Europa nú te analyseren, behoeft men niet naar historische situaties uit het verre verleden te zoeken waarin volksverleiders, in naam van de vrijheid, hun volken tot slaaf maakten - en dat nog wel op een moment dat de beschaving een hoogtepunt leek te bereiken. Het voorbeeld ligt voor de hand. Frankrijk is de bron van de politieke fantasmagorieën die Europa in de afgrond dreigen te storten. Van daaruit wordt een zeker soort "regeringloosheid" gepropageerd. Niet alleen die regeringloosheid die, na een revolutie, een korte tijd bestaat

maar vooral die, welke men als eene soort van regtsuitoefening wil beschouwd hebben; die gewettigde wetteloosheid, waarbij de opstand niet slechts als noodweer, maar als een heilig volksrecht, en eene omwenteling, niet als genooddrongen *uitzondering*, maar als *regel* en grondwettig beginsel erkend wordt; die, opzettelijk, en planmatig ingevoerde regeringloosheid - dat staatkundig wanstelsel, dat als een met helse kunst bewerktuigd raderwerk van vernieling en verwoesting, na eenige jaren rust, weder in beweging gebracht is.²⁸

Het is begrijpelijk dat Kinker de zijns inziens onjuiste ideeën bestrijdt. Maar wél verzuimt hij een cruciaal element uit te werken: hoe namelijk, in zijn conceptie, de reeds bestaande regeringen middels welke druk in de juiste richting gemanoeuvreed zouden moeten worden. Maar misschien mogen we een dergelijke praktische uitwerking niet verwachten in een lezing over de lessen der historie?

In "democratische tegenwichten", meent Kinker, "die men tegen de kracht eener regeering wegen doet, om daardoor, gelijk men waant, hare ontaarding in dwingelandij te voorkomen" is geen oplossing voor het probleem te vinden. Slechts in één geval, de democratisch-monarchale Engelse staat, lijkt een werkbare vorm gevonden te zijn. Maar ook die vorm voelt, hoewel zij pas anderhalve eeuw bestaat, de gebreken van de ouderdom. Noch een volstrekte alleenheersing, noch een heerschappij van bevoorrechte geslachten, noch een bedriegelijk evenwicht als in de gemengde Engelse regering, heeft de toekomst. De toekomst wijst naar een krachtig samengestelde staatsmacht, in alle delen van de Europese bondsstaat (dit laatste is een nieuw idee, door Kinker een jaar later uitvoeriger uitgewerkt in zijn lezing *Frankrijk tegenover Europa*³⁰), gegrond op een opvoedingsstelsel

waarin alle rangen en standen der zamenleving, naar evenredigheid hunner verschillende behoeften en vatbaarheden, deelen [...]; het is het opvoeren van alle leden, waaruit eene natie bestaat, tot die wetenschappelijke en tegelijk zedelijke orde, welke niet nalaten kan het gevolg te zijn van eene *niet* gelijke, maar *gelijkmatische* uitdeeling van vrijheid, welvaart, en vooral van daarnaar geëvenredigde volksverlichting, onder alle onderhoorigen.³¹

Men weet niet goed, hoe deze ideeën van Kinker te beoordelen. Is het naïef een dergelijk accent te leggen op de *kwaliteit* van het leven in de maatschappij, zonder uit te werken hoe via een praktische verdeling van de macht een dergelijke 'gelijkmatische uitdeling van welvaart' enzovoorts tot stand kan komen? Staat Kinker op deze wijze niet in wezen zeer dicht bij de eerder door hem veroordeelde utopisten en anarchisten? Wáár moeten we hem, bijna aan het einde van zijn leven, plaatsen in het politieke spectrum? Is hij in zekere zin niet buiten de praktische politiek gebleven, net zoals toen hij tussen 1787 en 1798 (tijdens zijn werkzaamheid voor bladen als de *Janus* en *Janus Verrezen*) zich wel amuseerde met de heethoofderij van links en rechts, maar zelf alleen geboeid bleek te zijn door hogere abstracties? Blijkens het einde van zijn lezing lijkt hij inderdaad onverschillig te staan tegenover de praktijk:

Waar zulk eene in den boezem des grooten huisgezins zich geleidelijk ontwikkelen- de Vorsten- en Volksmagt bestaat, gepaard, niet met een hersenschimmig evenwigt van Volks-, Adel- en Vorstenmagt, maar met het gelukkig ineen grijpen van alle takken van wetgeving en uitvoering, kan het *overigens* vrij onverschillig zijn, in welk eene gedaante of grondvorm het bestierende opvoedingswerktuig vervat is: want het is hier meer de stoffelijke, dan de vormende kracht, welke het geluk der volkeren vestigt, en waarborgt. - De beste Staatsvorm, waaraan zulk eene bezielende volksopvoeding ontbrak, zou nog uiterst onvolmaakt zijn; een in dat opzigt minder volkomen regeringsstelsel, daarentegen, waarin dit *hoofdbeginsel* aller regering aanwezig was, eene innige en duurzame waarde bezitten.³²

En hij eindigt met vast te stellen dat zelfs in de het minst aan de tijd aangepaste staatsstelsels toch nog het schaduwbeeld, de ruwe omtrek van de ideale samenleving, terug te vinden is. Zelfs al doet de geschiedenis veronderstellen dat het mensdom *nóóit* een dergelijke volmaakte maatschappij zou kunnen construeren, dan is het *tóch* onze taak stap voor stap verbetering aan te brengen. Dan *máken* we geschiedenis, en kan die geschiedenis later een leerschool voor vorsten en volkeren zijn. - Ethisch utopisme?

V.W. probeerde Kinker niet alleen voor lezingen maar ook voor andere zaken te strikken. Soms lukte dat. Zo had in 1831 V.W. voor de viering van haar 25-jarig jubileum een passend muziekstuk nodig, met de bijbehorende tekst. Door bemiddeling van G.H. Broekhuysen mocht men, wat het muzikale gedeelte betreft, gebruik maken van de cantate door J.G. Bertelman voor het 50-jarig bestaan van Felix Meritis vervaardigd. Een prijs werd uitgevaardigd voor het V.W.-lid dat een toepasselijke tekst zou weten te vervaardigen, en een beoordelingscommissie werd

ingesteld. In deze commissie zaten onder anderen Koning, Kinker en diens vriend Van Hall. De keuze van Kinker zal wel niet toevallig geweest zijn gezien diens eerdere eigen teksten bij muziek (onder meer in Felix gebracht), terwijl zijn toestemming als commissielid op te treden in dit geval óók niet zo vreemd is: de muziek van Bertelman zal hem aangesproken hebben. Deze maakte namelijk de muziek bij Kinkers onopgevoerd-zangspel *Machteld van Velzen*³³. De commissie had geen zware taak: één inzending slechts, door S. Rondeau jr., kwam binnen, zodat het toekennen van de prijs nauwelijks moeilijkheden opleverde³⁴.

Een andere poging zou mislukken. In september 1833 nodigde het bestuur van V.W. Kinker uit om als mede-beoordelaar op te treden bij een wedstrijd "kunstmatige voordracht". Kinker liet weten dat hij zich hiervan geëxcuseerd wilde zien, ook in het vervolg³⁵. Vanaf dat moment tot aan zijn dood zien we Kinker niet meer actief in V.W. optreden. Hij zal nog slechts aandacht besteed hebben aan de prijsopgaven en de beoordelingen van de antwoorden.

In zijn taak als maker van prijsopgaven en beoordelaar van de inzendingen had Kinker weinig direct contact met V.W. Doorgaans verzorgde Koning³⁶ namens het trio de communicatie. Althans, tot aan zijn dood, in 1832. Daarna nam Van der Swan, het in zijn plaats benoemde nieuwe buitengewoon-honoraire lid, zijn werk over. Het was Koning die namens het bestuur de inzendingen doorzond aan Tollens en Kinker, hun commentaar bundelde en omwerkte tot een rapport, hun dat rapport ter tekening toezond, en uiteindelijk zelf ter V.W.-vergadering verslag uitbracht. Koning was eigenlijk het soort man waarop verenigingen als V.W. drijven. Hij was vaak ter vergadering en hield lezingen. Als Amsterdammer was hij ook de aangewezen verbindingsman tussen V.W. en Kinker/Tollens. Hoe dit onderling contact onderhouden werd kunnen we afleiden uit een aantal door Koning nagelaten manuscripten, buiten het V.W.-archief, bestaande uit correspondentie van het trio, losse aantekeningen over de inzendingen en voorlopige rapporten. Hierbij bevinden zich ook stukken van Kinker zelf³⁷.

De criteria waarop de oordeelvelling berustte zijn dikwijls van taalkundige aard. Zo schrijft Kinker bij zijn beoordeling van vijf inzendingen (bij de opgave, een dichtstuk te maken op de drenkelingenredder Pieter Hendrik Bosma) terzake van de vijfde inzending - die hij overigens "over het geheel beneden het middelmatige" vindt - :

Dit dichtstukje verheft zich zeker wel eenigzins bij het 18de couplet, vry stichtelijk voortgezet in het 19de en 20ste; maar zonder eenige voorbereiding, waardoor het goede dat er in gevonden wordt, eenigzins zou kunnen uitkomen. Bovendien is het vol taal- en spelfouten, bijvoorbeeld tortste, verbeistrend, koud voor kout; vreemd klinkende uitdrukkingen, als: - Couplet 9: de dag werd daar in God besloten. 13. in den plas begraven enz. waarom ik, Salvo Meliori, van gedachten ben dat het geenerlei aanspraak op eenigen prys maken kan. ³⁸

Zijn uiteindelijk oordeel is vaak geformuleerd in nogal subjectieve termen. Er is wat dat betreft niets nieuws onder de zon. Zo oordeelt hij ten aanzien van de eerste

inzending: "[t] is vreemd in zyne soort, dikwyls ongewoon, zweemt wel wat naar 't geen oorspronkelijk, of liever nieuw zou mogen heeten; maar [is] ten uiterste verward, voor al aan het einde, daar men naauwlijks weet wat er door Bosma verricht is". Inzending nr. 4 "is wel niet kwaad, maar zeer alledaagsch, makkelijk berijmd, niet vrij van taalfouten". Bij inzending nr. 2 heet het: "Er is houding, kracht, en makkelykheid van versmaat in op te merken". Kinker had trouwens enige moeite met het vinden van maatstaven ter beoordeling van de produkten van dit gezelschap, dat in zijn ogen toch wel een verzameling goedwillende liefhebbers moest zijn. Zo schrijft hij achter zijn voorgaande beoordelingen, maar nu met betrekking tot de proza-inzendinge: "dat het doel der Maatschappij met het inschrijven van opstellen in proza [kennelijk] slechts is om hen, die naar den prys dingen, zich te doen oefenen in den goeden spraakkundigen styl, en niets meer"; hij zal "zich dan ook, in zyne beoordeeling bij dit gezigtspunt bepalen". Ook Koning schijnt wel eens gedacht te hebben dat Kinker, in Luik, te hoge verwachtingen zou kunnen hebben van het verre Amsterdamse clubje. Zo schrijft hij aan Kinker:

De krachten en vermogens der prysdragende Leden zyn U thans uit de ingezonden stukken eenigermate bekend. Ik heb alle reden, deze Maatschappij u aan te bevelen. De werkende leden van dezelve kunnen zeker niet onder de eigenlyke Geleerden gerangschikt worden; zij maken ook in geen en deele aanspraak op dezen titel; doch er heerscht onder dezelve zulk eenen leerzamen geest en zulk eenen yver en welwillendheid, dat dezelve alle aanmoediging verdiene. Hou haar, in uwe ledige ogenblikken, in gedachten.³⁹

Van zijn taak prijsopgaven te verschaffen schijnt Kinker zich trouwhartig geweten te hebben. Dat is te zeggen: hij gaf ze op. Of ze feitelijk altijd als opgave goedgekeurd zullen zijn lijkt twijfelachtig. Een opgave zoals boven genoemd, een dichtstuk te maken over de drenkelingenredder Bosma, lijkt niet helemaal te liggen in de 'lijn' Kinker, en is waarschijnlijk door een ander geformuleerd. Het is in zekere zin te huiselijk, iets voor verzenmakers bij de open haard, een onderwerp betreffend dat juist dáár de burger kon doen ijzen (Bosma stierf bij een poging door het ijs gezakte schaatsenrijders te redden). Een andere keer weten we zeker dat de gekozen onderwerpen van Kinker afkomstig waren. Zo gaf hij in 1830 aan Koning als onderwerpen op: het in proza overbrengen van Antonides' dichtstuk *De Teems in brant* (opgave in taalkunde), en het uit proza in verzen overbrengen van de eerste twee paragrafen van Simon Styls *Opkomst en bloei der Vereenigde Nederlanden*⁴⁰. Een enkele keer lijkt een opgave duidelijk uit Kinkers koker afkomstig, zoals de taalkunde-opgave uit 1844 waarbij gevraagd wordt: "Bestaan er gronden, uit het organisme van den mensch, of uit de wetten van zijn denkvermogen ontleend, om de genoemde vooronderstelling [dat namelijk taal niet zozeer het gevolg is van opvoeding en ervaring, maar van de de mens aangeboren denkbeelden en verbeeldingskracht] tot eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid te brengen?" Hierbij wordt als bruikbare literatuur opgegeven werk door Jacob Grimm, Von Humboldt, K.F. Becker en... Kinker. Een opgave als deze lijkt, onder meer door zijn filosofische implicaties, veel te hoog gegrepen voor een verzameling

schoolmeesters en winkeliers. Zij werd dan ook niet beantwoord, en bleef voor het daaropvolgend jaar gehandhaafd. In ieder geval oefende Kinker door middel van deze opgaven een zekere invloed uit in deze kleine kring, en via deze kring mis-schien nog verder⁴¹.

Zijn onbekendheid met V.W., of de te hoge verwachtingen die hij van V.W. had, lijkt het V.W.-bestuur dan ook wel eens moeilijke uurtjes bezorgd te hebben. In 1832, toen Koning gestorven was en Van der Swan diens functie als intermediair nog niet overgenomen had, schijnt Kinker, rechtstreeks, een opgave ingestuurd te hebben die strijdig was met de in V.W. gehanteerde beginselen. Zijn opgave was namelijk "strijdig met het geheim van V.W.", volgens het bestuur (de spreuk, waar "V.W." de afkorting van was, was in principe geheim). De fraters Broekhuysen en Van de Poll moesten de zaak maar eens met Kinker opnemen. Kinker begreep het probleem en stuurde een nieuwe opgave⁴². Het volgende jaar stuurde hij - eveneens rechtstreeks - een beoordelingsrapport in dat niet helemaal aan de procedure-eisen voldeed. Een commissie waarin de fraters Oudemans en Rondeau, kreeg de taak Kinker voor te lichten aangezien hij "waarschynlyk niet genoegzaam bekend is met de bepalingen ten aanzien dezer prysdinging vastgesteld"⁴³. Een andere keer lijken de leden van V.W. gezucht te hebben onder de zwaarte van de vraag. Zo vermelden de notulen van 1832: "Daar [de opgave] in Taalkunde aan eenige leden voorkomt zeer uitgebreid te zijn, wordt de Secretaris verzocht zulks be-leefdelyk den fraters Opgevers onder het oog te brengen, en te informeren of ook welligt slechts een gedeelte daarvan bedoeld is"⁴⁴. Het antwoord luidde nogal koel dat de vraag in zijn geheel beantwoord moest worden. Vermoedelijk is dit antwoord van Kinker afkomstig; maar de zaak schijnt daarmee toch niet helemaal op-gelost te zijn geweest, omdat er een opgave voor dat jaar ontbreekt.

Van verdere waardering voor Kinker is in de resterende archieven van V.W. niet veel bewijs te vinden. De frater J.C. van Rossum maakte zijn portret en gaf het aan het bestuur cadeau⁴⁵, maar dat deed Van Rossum ook met betrekking tot veel andere leden. Het oeuvre van Kinker schijnt niet hoog gewaardeerd te zijn, althans voorzover dat dienstig was voor de leden om er iets uit voor te dragen - hetgeen toch een van hun geliefkoosde bezigheden was. Slechts één keer - en dan is Kinker al bijna gestorven - declameert frater Van der Swan een niet nader gespecificeerd "dichtstukje van Kinker"⁴⁶, in 1845. Bij zijn overlijden "maakt de President mel-ding van het afsterven van het B.H. Lid dezer Maatschappij den frater Kinker, en herinnert hartelyk de groote verdiensten diens frater in velerlei opzigten betoond"⁴⁷, maar een frase als deze betekent in die tijd niets.

In plaats van Kinker werd W.H. Warnsinck benoemd tot buitengewoon hono-rair lid, op voorstel van Van der Swan⁴⁸.

2. Muziekgezelschappen

a. Eruditio Musica

Op 13 februari 1803 had Amsterdam een Nederlandse primeur: voor het eerst werden in dit land Haydns *Die Jahreszeiten* uitgevoerd. Hierbij werd gebruik gemaakt van een Nederlandse tekstbewerking, van de hand van Johannes Kinker¹. Daarmee volgde Amsterdam de allereerste uitvoering, in 1801, vrij snel.

Verantwoordelijk voor de Amsterdamse uitvoering was het gezelschap *Eruditio musica*. Het gebeuren vond vermoedelijk plaats in de Hoogduitse Schouwburg in de Amstelstraat, waar dit gezelschap doorgaans bijeen kwam.

Er bestaat geen duidelijkheid ten aanzien van de wijze waarop Kinker met *Eruditio* verbonden was. Dit concertgezelschap was in 1796 opgericht door beroepsmusici van de Hoogduitse schouwburg en stond onder leiding van de dirigent van die schouwburg, Karl Joseph Schmidt². Toegang kregen alleen abonnementhouders. In het orkest deden ook enkele amateurs mee, maar in een ondergeschikte positie. *Eruditio* stond bekend als het beste Amsterdamse instrumentale ensemble. Het maakte enkele keren moeilijke tijden mee - in 1799, wegens de politieke situatie; terwijl het tussen 1811 en 1815, onder de druk der tijden, zelfs even ophield te bestaan - tot in 1824 de werkzaamheden geheel beëindigd werden. Enkele leden kennen wij bij name: J.P. Corbière, A. Dahmen, A. Giglio, J.F. Thieme, Johann Wilms, J.B. Baldenecker, C.A. Fodor, L.P. Freubel, H. Hanssens, J. Jacobsen, H.C. Kleine en L. Mann. Enkele van die namen komt men ook tegen als Kinkers activiteit in een ander muziekgezelschap, Harmonica, onderzoekt; of zij keren hieronder terug, in samenhang met Haydn-uitvoeringen waarbij Kinker als tekstbezorger of herdenker betrokken was. Feitelijke relaties van Kinker met enig lid van *Eruditio* heb ik echter niet kunnen opsporen. Het is nauwelijks denkbaar dat Kinker zelf als amateur in dit gezelschap meedeed. Misschien was hij abonnementhouder. Toch moet er een nauwe band tussen hem en het gezelschap bestaan hebben; simpelweg omdat hij degene was die de Nederlandse tekst van *Die Jahreszeiten* vervaardigde, ten behoeve van de opvoering.

Samenwerking laat zich ook in een ander geval vermoeden. Nóg eerder had namelijk *Eruditio musica* een uitvoering gegeven van Haydns *Schöpfung*, op 26 februari 1801; in dit geval in de Nieuwe Kerk, met wel driehonderd medewerkers³. Die uitvoering vond plaats in samenwerking met het departement-muziek van Felix Meritis. En ook van *Die Schöpfung* verzorgde Kinker een tekstbewerking⁴ - hoewel het niet duidelijk is of van deze vertaling toen al gebruik gemaakt is. Die bewerking werd echter zeker later gebruikt; door koren⁵, door de vrijmetselarij⁶, door Felix Meritis⁷, en ook door *Eruditio musica*⁸. Die laatste vertaling was dus zeker populair, en ook zingbaar⁹.

Maar veel informatie over de band van Kinker met *Eruditio* verschaft dit niet. In het geval van *De Jaargetijden* zal er zeker overleg geweest zijn over de eisen waaraan de tekst moest voldoen. Kinker zelf lette daar duidelijk op. Dat blijkt me-

de uit een aan zijn vertaling van *De Jaargetijden* toegevoegde opmerking¹⁰. Hij had, zegt hij, op enkele plaatsen zijn verzen laten rijmen. Dit was weliswaar in tegenstelling tot het oorspronkelijke, waar inderdaad het rijmloos vers meer met de aard van de muziek van “den grooten HAYDN” overeenkomt. Hij was dan ook alleen dáár van dit systeem afgeweken, “waar gelijksoortige melodieuze vallen voorkomen, 't welk een soort van rijm in de muziek is, [en waar] de gelijkkluidendheid door woorden mede werkt, om dezelve aan het oor merkbaar te maken”. Het zij hier terzijde gezegd: Kinker wist het nodige van muziek af, zowel in het practische als in het theoretische.

Kinkers vertalingen als zodanig lijken me desondanks geen in het oog vallende verdiensten te hebben. Uiteraard was hij gebonden aan het oorspronkelijk. Maar dat oorspronkelijk had zwakheden. Haydn zelf had al moeite gehad met de teksten; Godfried van Swieten had voor hem, zowel van *De Jaargetijden* als *De Schepping*, de teksten uit het Engels bewerkt, en het resultaat was nogal stijfjes en soms niet inspirerend¹¹. Ook Kinkers *Jaargetijden* hebben dan af en toe iets stijfjes, zoals daar waar hij van een herdersjongen zegt¹² :

Wanneer hij dan naar 't oosten ziet,
Bespiedt hij, leunend op zijn' staf,
Den allereersten morgenstraal,
Met een vrolijk starend oog.

Misschien voelde hij zich bij déze vertaling te zeer beknot in zijn mogelijkheden, wegens de vele concrete en tamelijk triviale beelden uit het dagelijks leven, de nogal korte regels en de snelle afwisseling van zangers. Uit zijn bewerking van *Die Schöpfung* echter stijgt een gevoel van vrijheid op; er is een visie aanwezig. Zó klinkt een aria, behorend bij de dag waarop vogels en vissen geschapen werden:

Op sterke vleugelen, trots en stout,
Dwingt de Aadlaar zich naar boven, en steigt,
Met moedige vlucht, naar het zonlicht op.
De leeuwzang zingt zyn vrolyk morgenlied;
En *liefde* - kirt het zalig duivenpaar.
In alle wouden klinkt de zang
Der liefvelyke nachtegalen.
Geen smart had nog hun borst beklemd;
Nog wierd de toon des weemoeds niet
In hun gezang gehoord.¹³

Het is duidelijk dat Kinker veel méér aangesproken werd door het visionaire dat in *De Schepping* verborgen lag, dan door *De Jaargetijden*. In het eerste geval werkten muziek en tekst samen, verleidden zij de luisteraar tot een invoelen van de goddelijke almacht, een verstaan van de schepping. Later schreef Kinker:

Slaan wij het oog op [Haydns] dichtstuk, de *Schepping*, dan weten wij niet, of wij aan zijne krachtig gespieerde zangstukken, of aan zijn naarbootsend *accompagne-*

ment, of aan zijne alles afbeeldende *tuttis* de voorkeur moeten geven. Alles smelt tot het schoonst geheel te zamen, 't welk zich, als een zich naar alle kanten verspreidende licht- en vuurstroom, over ons uitstort, en met alle zijne kronkelingen en wendingen door ons geheele zenuwgestel heendringt. Wij hooren niet meer; neen: 't is, als of een diep inwendig zintuig de geheele *Harmonische melodie* met volle teugen indrinkt; of het afgebeelde met het beeldende zamenvloeit; of alles wat in ons denkt, gevoelt en aanschouwt, in een en dezelfde voortsnellende rivier opgelost en medegevoerd word.¹⁴

De vraag kan rijzen of Kinker niet mede door Haydns *Schepping* geïnspireerd was, toen hij zich later zette aan het dichten van zijn eigen grote visioen: *Het Alle-ven of de Wereldziel*.

Op een geheel ander vlak kan men zich afvragen in hoeverre Kinkers propaganda voor Haydn en zijn samenwerking met *Eruditio musica* er voor verantwoordelijk waren dat Haydn in Nederland zo vroeg als groot kunstenaar erkend werd. Op 30 maart 1801 werd in de vergadering van commissarissen van Felix Meritis (van welk bestuur Kinker toen deel uitmaakte) voorgesteld Haydn - toen te Londen - tot honorair lid te benoemen; en later, op 11 januari 1802, zou men hem zelfs om een klein muziekstuk verzoeken, ter gelegenheid van het vijftienvigjarig bestaan van Felix¹⁵. In datzelfde Felix werd op 25 februari 1810 op zeer uitgebreide wijze de dood van Haydn, op 31 mei van het voorgaande jaar, herdacht. Daarbij was Kinker ten eerste betrokken. Het lijkeest bestond uit vier onderdelen: een cantate, op muziek van Fodor, naar woorden op verzoek van de directeuren van het departement muziek door Kinker vervaardigd; een lofrede door Kinker, waarbij hij diep op het wezen van Haydns kunst inging; een dichtstuk door Kinker over Haydns toonkunst; en een slotzang: het laatste koor uit *De Jaargetijden*¹⁶. Het geheel werd verzameld en uitgegeven in een boekje: *De Nagedachtenis van Haydn*, waaraan Kinker nog een korte inleiding toevoegde¹⁷. De cantate, die inzet met de koorzang

Toonen van heilige smart
 ô Bezielt, ô bezielt onze zangen!

zal ik hier verder niet bespreken¹⁸. Kinkers lofrede is belangrijk, niet alleen om wat hij hier over Haydn zegt, maar ook omdat hij hier de kenmerken uiteenzette van wat hij, voor alle tijdperken, beschouwde als het wezen van het kunstenaarschap. Het belang van die rede werd ook door tijdgenoten wél begrepen.

Volgens dit betoog was Haydn voor Kinker niet zomaar-een-groot-musicus. Haydn behoorde - zou hij met letterkundigen vergeleken kunnen worden - op één lijn gesteld te worden met mensen als Shakespeare of Vondel. Hij schonk namelijk aan zijn kunst een geheel nieuwe gedaante. Hij beschouwde muziek als een taal, die zich voor het gevoel, en, door middel van de nabootsing der hartstochten en gemoedsaandoeningen, ook voor het verstand verstaanbaar kon uitdrukken.

Vóór hem, raadpleegde men het gehoor, de werktuigelijke, dikwils willekeurige regels der zamenstelling, of men volgde alleen een donker gevoel van gemengelde

aandoeningen; en het kon niet uitblijven, of men moest, langs dezen weg, stukken en brokken van toonkundige Poëzij en Schilderkunst voortbrengen; maar HAYDN dacht het onderwerp van zijne hart[st]ogtelijke schilderijen door, gelijk een dichter het plan zijner vinding overziet [...]. 't Is, als of ons gevoel hem in zijne gedachten vooruitloopt, zoo ongezoekt en duidelijk vinden wij zijne voorstellingen. Wij volgen dezelve, zonder inspanning, in hare meestingewikkelde afwisselingen. Alles is niet alleen toonkundig, maar ook verstandelijk aaneengebonden, voorbereid en opgelost.¹⁹

Iets in die geest (aldus Kinker) bestond wel vóór Haydn - maar zoals de Nederlandse letterkunde vóór Vondel, zoals het Franse treurspel vóór Corneille bestond. Corelli bijvoorbeeld kon een "grondige en gebonden harmonie" scheppen. Maar Haydn heeft méér te bieden dan een grondschets. Door een sprekende melodie maakt hij de verschillende toestanden van het menselijk gemoed voor de verbeelding aanschouwelijk. Hierbij gaat het niet (zoals sommigen denken) om het schilderen in muziek van gevechten, stormen, onweer; of om het nabootsen van vogelgezang en wat al niet. Haydns toonkunst verdient misschien meer dan andere fraaie kunsten de naam van beeldende kunst, omdat zij

de menschelijke ziel naar het leven schildert: wij hervinden er ons zelve in; onze vurige begeerten, onze schoonste en verhevenste neigingen; met één woord het hoogere leven van het gemoed zien wij er in doorflikkeren.²⁰

Kinker probeert nu herhaaldelijk te beschrijven waarin Haydns muziek méér is dan muzikaal effect, en méér dan het muzikaal naschilderen van situaties en emoties. Er is hier iets aanwezig dat hetzelfde is als bij Mozart die trouwens in veel opzichten zijn leermeester overtrof. Er is hier een meerwaarde, een eenheid, zodat de taal en muziek bij Haydn meer doen dan het oproepen van emoties. Er is meer dan een veelheid van melodieuze die het gehoor prikkelen. In een werk als *De Scheping*, waar taal- en toonkunst samengaan, bereikt het genie van Haydn datgene wat de dichtkunst sinds zij gescheiden werd van haar zuster de toonkunst verloren heeft.

Vóór HAYDN, voorzeker, was de toonkunst, hoe zeer in eenen minderen graad, eene beeldende kunst; maar zij was nog geene taal, geschikt om, geheel alleen en op zich zelve, dichtkundige voortbrengsels op te leveren; zij was misschien wel [...] de kunst, die taferelen door klanken schildert; [...] denkbeelden door aandoeningen, aandoeningen door toonen uitdrukt, die niet slegs de hartstogten nabootst, maar deze ook in het binnenste van het hart doet ontstaan. Dit alles was zij - gedeeltelijk; maar zij was nog niet de verhevene dichtkunst van die eindelooze onuitsprekelijke gewaarwordingen, welke aan onze inwendige zelfbewustheid verknocht, te zamen dat fijn bewerkte snarenweefsel der ziel uitmaken, waar in iedere drift, iedere neiging, iedere aandoening haren toon, hare leiding, hare overgangen heeft. Dit wierd zij *door en na* HAYDN.²¹

Kortom, vervolgt Kinker, de muziek moet gelijk zijn aan een stroom van samen-

hangende denkbeelden, voor het inwendig gemoed verstaanbaar, door het oorspronkelijk vernuft gedacht, ongestoord en als een geheel voortvloeiend. Indien een werkelijk kunstenaarschap aanwezig is, hoeft men zich om voorschriften niet te bekommeren. Hetzelfde kan zich voordoen bij de dichtkunst. Verzen kunnen metrisch goed lopen, gehoorstrelend zijn, wél berijmd. Maar als zij slechts een menigte naast elkaar geplaatste kakelbonte gedachten opleveren - dan is het geen werkelijke poëzie. Er is geen relatie met de werkelijke schoonheid.

Kinker eindigt deze beschouwing over de eenheid in de kunst en de oorzaken daarvan, met de hoop uit te spreken dat eenmaal de toonkunst zich met haar zuster, de dichtkunst, in een nauwere en schonere verwantschap zal verenigen.

Het is mogelijk dat diezelfde cantate en diezelfde rede dat jaar óók in de Amsterdamse afdeling van de Hollandsche Maatschappij voor Fraaije Kunsten en Wetenschappen (waarin Kinker zo'n belangrijke rol speelde) uitgevoerd dan wel uitgesproken werden. Want op 20 oktober 1810 meldde de secretaris van de afdeling in zijn seizoensverslag: "Met het diepste gevoel voor hunne hooge kunstwaarde bezielt, deden wy hulde aan de nagedachtenis van den grootsten Toonkunstenaar Haydn"²².

Tijdgenoten lijken grote waardering gehad te hebben voor de teksten die Kinker bij en over Haydn bezorgde. Kinkers biograaf Van Hall zegt dat bijvoorbeeld de tekst van *De Schepping* bij toonkunstenaars en dichters veel instemming ontmoette, en oorzaak werd van toename van het aantal uitvoeringen²³. In een recensie van Kinkers lofrede op Haydn in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* werd de rede geroemd als proeve van Kinkers "helder inzicht in den waren aard, de vereischten en bedoelingen der toonkunst"²⁴.

Bijzonder veel aandacht kreeg de uitgave *De Nagedachtenis van Joseph Haydn*, in 1810, in het cultureel zeer belangrijke tijdschrift *Schouwburg van in- en uitlandische Letter- en Huishoudkunde*²⁵. De recensent besteedde vooral aandacht aan Kinkers rede, en daarop volgend gedicht over de toonkunst van Haydn. Kinker had werkelijk begrip, voor én taal én taalkundige poëzie én schilderkunst van Haydn zo meende hij. Kinkers rede was "eigenaardig welsprekend, en met het voor het gehoor schilderachtige des onderwerps overeenkomstig"²⁶. Treffend was de verbondenheid van Kinkers lofrede met zijn daaropvolgend dichtstuk. Had Haydn namelijk slechts de een of andere nieuwe wending aan de muziekkunst gegeven, had hij slechts beschaafd en gepolijst, dan was een lofrede genoeg geweest. Maar Haydn had als oorspronkelijk genie feitelijk een geheel nieuwe theorie aangeboden, en die "op de eigendommelijke gronden der toonkunst, als beeldspraak voor den inwendigen zin, gevestigd" - en dit nu kon niet alleen maar (welsprekend) bevestigd worden, maar moest ook in de tonen der lyrische dichtkunde bezongen worden; en alleen Kinker

die weleer het *Dichterlijk Genie* bezong, en zich, in zijne lijrische vlugt, verhief tot het standpunt, waar de redebegrippen *God en Vrijheid* ophouden met elkander in strijd te zijn, was [...] in staat om de schoonheid van HAYDN'S kunstgewroch-

ten, zoo veel mogelijk, in een dichterlijk gewaad, alleen met de hulp der spraak, aan zijne toehoorders en lezers voor te stellen.²⁷

We mogen in de recensent wellicht een geestverwant van Kinker herkennen. Maar inderdaad heeft Kinker in dit gedicht, opgebouwd uit vrije strofen van verschillende lengte, een toon getroffen die zijn gevoel voor Haydn goed uitdrukt, en die ons ondanks de beperkingen van de jambische viervoet het vrije en visionaire van Haydns muziek laat voelen:

Dit staâgverwisselend tooneel
Schetst ons, ô HAYDN, uw penceel,
Met stoute verwen, en naar 't leven:
Het ruist ons als een stroom voorbij;
Wij zien het hoorbaar schilderij
Ons, tintelend, voor de oogen zweven.
Het houdt ons aan zich vastgeklemd,
't Gemoed is in zijn' toon gestemd,
En diep in 't klankenmeer bedolven.
Al wat in ons gevoelt, wordt oor,
De denkracht zelfs schijnt slechts gehoor,
En zweeft wellustig op zijn golven.
't Gedachte en denkende wordt één,
En spoedt zich naar één oorsprong heen.

[...]

Gij maalt de onzigtbere natuur,
Haar levensadem, kracht en vuur,
't Inwendige bestaan der dingen,
Waarvoor de schilder magtloos knielt,
Waarin zijn oog niet door kan dringen,
Als hij het doode doek bezielt. -
Hij ziet den schijn, waarvan het wezen
Harmonisch door uw toonen straalt.
Al wat door omtrek wordt bepaald,
Doet ons het eindige slechts lezen. -

[...]

't Gezigt merkt niets dan doodschen schijn,
't Gevoel niets dan vermaak of pijn,
De reuk en smaak een zinloos prikkelen;
't Gehoor alleen, ziet in 't heelal,
Een stel van krachten zonder tal
Zich vol gevoel en vuur ontwikkelen.
't Oor voelt het beeld van iedre kracht;
Het ziet natuur, in staâge dragt,
Voortbrengend, en zelf voortgebragt,
Door 't grensloos ruim, het oord der zinnen,
Zich, in haar eindeloosheid, slechts één
Langs 't spoor der wentlende eeuwen heen,
Vol orde en harmonie ontginnen.

[...]

Hier schetst geen beeld, geen woord, geen teeken,
 Den vuurstroom, die 't heeal bezielt,
 Waar door een heir van krachten krielt,
 En woelt, en weemlend door komt breken:
 Die beeldspraak wijst geen Schilder aan,
 Geen Dichter doet zich hier verstaan -
 Hier - kan alleen de toonkunst spreken.²⁸

In 1821 vond Kinkers Luikse leerling, de luitenant P.F.L. von Eichstorff, de ode belangrijk genoeg om er een Duitse vertaling van uit te geven²⁹.

Ook elders trokken de in *De Nagedachtenis* opgenomen teksten de aandacht. In 1810 bracht een commissie uit de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut rapport uit, naar aanleiding van een in de algemene vergadering van 1809 verstrekte opdracht om te inventariseren wat er in het rijk op het gebied van de theorie der schone kunsten verschenen was³⁰. Vrijwel meteen komt de commissie bij *De Nagedachtenis* terecht. "Wij noemen hetzelfde *zeer belangrijk*", zeggen de rapporteurs, "niet alleen uit hoofde der uitmuntende welsprekendheid, die in de Lofrede doorstraalt, en het Verhevene van het Digtstuk, maar ook vooral wegens de zeer belangrijke aanmerkingen, welken in beiden voorkomen, ter wijsgeerige toelichting van den waren aard en het wezen der *Toonkunst*: reden, waarom wij van oordeel zijn, dat dit Werkje tot de *Theorie* der S.K. eene *onmiddellijke* betrekking heeft". Hierna volstaat men met een uitgebreide samenvatting van Kinkers betoog.

Het is duidelijk dat Kinkers geboeid zijn door Haydn zeker diens acceptatie in Nederland bevorderd heeft. Het is ook duidelijk dat de daarmee samenhangende uitspraken van Kinker op het terrein der esthetica niet geheel onopgemerkt bleven. Dat maakt het echter des te wenselijker, dat het beginpunt van dit alles: Kinkers samenwerking met *Eruditio musica*, duidelijk toegelicht zou kunnen worden. Ik heb hierover slechts weinig informatie kunnen geven.

b. Harmonica

Op 11 september 1808 hield Kinker in *Harmonica* een lijkrede voor zijn op 1 juni van dat jaar gestorven vriend Jaques Kuyper. Bij die gelegenheid werd tevens een cantate op dat overlijden betrekking hebbend ten gehore gebracht; de muziek was van Bertelman, de woorden waren van Kinker. Mét een inleiding liet Kinker beide teksten afdrukken in *De Nagedachtenis van Jaques Kuyper*¹. Deze stukken bleven ook buiten het gezelschap niet onopgemerkt: "BILDERDIJK, die eenmaal betuigde, dat hij in de schoone Gedichten van KINKER de ware melodij der Nederduitse verzen vond, waardeerde inzonderheid de Cantate ter nagedachtenis van J. KUIJPER naar verdienste. Deze beide Muzijkstukken [de auteur spreekt tevens van Kinkers cantate ter nagedachtenis van Haydn] werden voorafgegaan en gevolgd van Lofredenen en Zangstukken, die overal blijk gaven van KINKERS hoogen kunstzin en den wijsgeerigen geest, die zijne ernstige dichtstukken en ver-

toogen kenmerkten, sedert hij de nieuwe Wijsbegeerte als bij uitsluiting beoefende”².

Harmonica was een *georganiseerd* gezelschap: in enkele bronnen wordt Kuyper gezegd “lid” hiervan geweest te zijn³ Kinker zelf zegt dat hij zijn rede hield “volgens het vereerend verzoek van bestuurderen van het toonkundig gezelschap HARMONICA”⁴. Het is daarom nog geen vanzelfsprekendheid te mogen concluderen tot een lidmaatschap van Kinker. Op verschillende gronden mogen we echter wél besluiten dat er tenminste een zeer grote affiniteit moet hebben bestaan tussen Kinker en deze kring.

In de eerste plaats behoort daartoe de door Kinker zelf benadrukte relatie met Kuyper. Zij bezaten dezelfde opvatting over de taak van de kunstenaar, het wezen van de kunst. Ik zal hiertoe ter verduidelijking uitgebreid uit Kinkers lijkrede citeren, ook om Kinkers eigen opvattingen in 1808 aan de orde te stellen.

Vooraf een enkel woord over Jaques Kuyper. Deze was in de eerste plaats beeldend kunstenaar: schilder, graveur. In de eerste jaren van de negentiende eeuw was hij een beroemd man. Hij had onbetwistbaar gezag. Een twintigste-eeuws kunsthistoricus merkt op⁵ dat de plechtige herdenkingen bij zijn overlijden “den indruk [wekken] dat men in hem een figuur verloren waande, welker beteekenis verre uitgaat boven het gemiddelde, die de kunst nieuwe wegen wijst, van wijd-reikenden invloed is”. Na onderzoek onderschrijft deze moderne criticus dat oordeel: “men kan zich de verrassing van den tijdgenoot indenken als men een kunstenaar van een jongere generatie zag optreden, die zoo geheel leek te vervullen wat de geest dier dagen aan nieuwe verlangens in zich droeg”⁶. “Kuyper bleek gegrepen te zijn, en wellicht eerder en vollediger dan anderen, door de rigoureuze principes van het Davidiaansche classicisme, die straffe studie der realiteit tot elementairen eisch stelden, zij het ook als middel slechts voor de beoefening van het historieel, dat zelfs tot ethischen factor werd verheven. Hij droomde van het schoone en verhevene, maar bleek ook voor de grondslagen een open oog te hebben”⁷. Dit schijnt inderdaad meteen zeer dicht te liggen bij Kinkers opvattingen over de kunst als een centrale idee die bij welke kunstvorm dan ook de praktische vormgeving daarvan dirigeert⁸, zonder dat overigens de ambachtelijke zijde van de kunst verwaarloosd mag worden.

In het gedicht dat zijn uitgave inleidt spreekt Kinker onmiddellijk over Kuypers scheppend vermogen:

Uw broeder dacht in zichtbre teekenen,
En sprak de beeldspraak der Natuur;
Hij wist haar kracht, haar licht, haar vuur,
In stijl en wending te berekenen.
Het geen hij dacht kwam voor zijn oog,
Als een tafreel, dat van omhoog
Uit ongeziene kringen daalde,
En zich door eigen scheppingsdrift,
In overal verstaanbaar schrift,
Met gloënde Hemelverwen maalde⁹.

In het begin van zijn rede benadrukt Kinker de verwantschap die hij met deze kunstenaar voelde, hoewel hijzelf kunde noch ervarenheid bezat in deze tak van kunst. Juist vlak na het verlies van zijn vriend Deiman trof hem het verlies van Kuiper dubbel.

Er zijn in het rijk der kunsten en wetenschappen, even als in dat der natuur, zekere graden van verwantschap, aantrekkende en afstootende krachten; en hij, die de zichtbaare natuur in zeker opzicht als het zinnebeeld van een hooger onzichtbaar bestaan beschouwt, is, gelijk het mij voorkomt, van de waarheid niet verre verwijderd. Er zijn verschillende oogpunten en wijzen van beschouwen, zoo wel in de wetenschappelijke als kunstbeoefenende vakken, welke elkander naderen en wederkeerig aantrekken, terwijl andere als vijandlijke polen elkaar schuwen. Overal, waar men de eerste aantreft, heerscht eene harmonie van denkbeelden, welke even gemakkelijk en ongezocht gevoeld en erkend wordt, als het moeilijk is dezelve te beschrijven en met woorden uit te drukken. - Zulk eene harmonie gevoelde mijn ziel in de gemeenzame gesprekken met DEIMAN; zulk eene harmonie ontwaarde ik telkens, wanneer KUYPER, bezielde door zijne kunst, zijne oorspronkelijke denkbeelden, het meer verheven oogpunt, waaruit hij op zijne kunst nederzag, aan zijne vrienden mededeelde [...]. En wie twijfelt er aan, of zulke ongezochte en door het gevoel der kunst zelve bezielde gesprekken, dikwijls belangrijker en doelmatiger kunnen zijn, dan de meer uitgewerkte theorieën der kunst?¹⁰

Kinker en Kuiper stemden overeen in hun mening over het wezen der kunst:

Ter scherpere onderscheiding en duidelijker bepaling van deze of gene kunstwijziging, is men gewoon van teeken-, schilder-, beeldhouw-, toon- en dichtkunst te spreken; ook de welsprekendheid en het natuurnabootzend aanleggen van lusthoven vinden in de rangschikking van alle de verschillende wijzigingen der kunst hunne plaats. Doch bij een weinig nadenken, zal ieder geredelijk toestemmen, dat er slechts ééne kunst zij, een éénige schoone kunst, bij uitnemendheid zoo genoemd, om dat zij het hooge menschelijk gevoel, de zucht om ons met verrukking van uit het dagelijksche standpunt tot schoonere en edelere gewaarwordingen te verheffen - dan in trekken en kleuren, dan in toon en beweging, dan in treffende evenredigheden en rangschikkingen - voor het oog, het oor of het verstand uitdrukt.

Van deze waarheid was onze afgestorven vriend zóó geheel overtuigd en doordrongen, dat hij, niettegenstaande de uitmuntende verdiensten, welke hij in het werktuigelijke der kunst bezat, aan geen kunstgewrocht van schilder-, toon- en dichtkunde, dien naam, in de ware beteekenis van het woord toekende, dan waar in het zoo even omschreven verheven kenmerk der kunst zich op deze of gene wijze, meer of minder vertoonde; en de meerder of mindere graad der uitdrukking van dit kenmerk was ook tevens bij hem de graad der verdienstelijkheid van het kunstwerk, dat hij beoordeelde.¹¹

De schilder, of welke andere werkelijke kunstenaar dan ook, zegt Kinker, maakt hoewel hij van voorwerpen in de natuur gebruikmaakt, in wezen "een kopij van het origineel, dat vooraf reeds in zijne verbeelding bestond"¹². Het kunstprodukt

is slechts de "aannadering" van dat ideaal. De grote kunstenaars nemen het origineel mee in hun graf, terwijl de meeste kunstcritici niets beters weten te doen dan detailkritiek uitoefenen.

[...] scháársch, zeer schaarsch is het getal dier genen, die, door het schoon des geheels getroffen, door te veel kunst en geestdrift bezielde zijn om, bij de eerste opwelling van hun kunstgevoel, aan ieder der afzonderlijke deelen die aandacht te leenen, welke er tot zulk eene naauwkeurige zifting vereischt wordt. Met andere woorden; het getal van hen die, in de kunst, met volle armen het graan naar de schuren brengen, is oneindig kleiner, dan dat van hen, die op het ledige veld eene nalezing doen, om de achtergeblevene halmen te verzamelen. - De Tasso's, de Klopstoks, de Schillers in alle schoone kunsten (ik noem hen niet om alleen van de Dichters te spreken) zouden onder dit zeldzame soort van kunstbeoordeelaars behoord hebben [...]. Het was eene bijzonderheid in Kuyper, die ik meermalen opgemerkt heb, dat hij ook in die vakken der kunst, welke hij niet beoefende, b.v. in de Dichtkunst en Welsprekendheid, zijne aandacht bijzonder bepaalde tot alles, wat meer tot de *vinging* (*ordonnantie*) dan tot de bewerking behoorde.¹³

In de muziek bijvoorbeeld bewonderde Kuyper niet zozeer het aangename en hoorstrelende als wel het kenschetsende van het zangstuk, of dat wat de componist er in had trachten uit te drukken. Haydn en Mozart bewonderde hij als kunstenaars die de delen harmonisch hadden weten samen te smelten tot een hoger geheel. In zijn beschrijving van wat het ideaal in de kunst is en wát de hoogstmogelijke schoonheid, spreekt Kinker nu rechtstreeks vanuit zijn eigen betrokkenheid:

Vraag mij niet, koele ontleders der kunst! welke deze taal, deze uitdrukking, dit vlugtige denkbeeld zij, dat over alle fraaije kunsten, in 't oneindige verschillend gewijzigd, als een bezielende adem heenzweeft! - Het ontsnapt onze zintuigen; het verstand zelve kan er geene bepaling aan geven; maar het kunstvermogen, dat men VINDING noemt, kent er de teekenen van, en weet er de leiding van op te sporen.

Vinding!.... Eigenaardige naam voor dit nameloos vermogen des waren konsteenaars! Ja zij is het, die in de trillingen der geluiden, in het tintelen van het licht, dat over de voorwerpen schaduwend en schitterend zweeft, de leiding *vindt*, die naar het vlugtige denkbeeld der schoonheid heenwijst! Die vinding is het, die in de verstandelijke voordragt der Dichtkunst, in de zwellende taal des redenaars, een spel voor de verbeelding daartelt, waarin de gevoelige kunstkenner die oorspronkelijk denkbeeldige wereld hervindt, waarin ons hooger aanzijn ademt, en waarin zich de ziel verzadeloos verlustigt.

Zegt het ons, kenners van het menscheijk gemoed! - Is het hooge kunstgevoel, het donker gevoel der oneindigheid? Is de schoonheid in het gebied der kunsten het levendig gevoel van het grenzenloze, dat in ons woont? En is het verhevene, dat ons gemoed overstemt, het beeld der eindeloosheid, dat onze ziel, onvermogen om het te bevatten, verbrijzeld terug kaatst, gelijk een prisma, waar in het zuivere licht in kleuren verbroken wordt?.....

Doch wat doen wij hier mede anders, dan beelden door beelden, gelijkenissen door gelijkenissen verklaren? ó Ja, wij aanschouwen de kleuren, het verbroken licht, maar het licht zelve zien wij niet!¹⁴

Het is ondenkbaar dat Kinker, wanneer hij op een dergelijke wijze van zijn affiniteit met Kuyper in deze kring blijkt geeft, en wanneer hij verwijst naar de "gemeenzame gesprekken" met Kuyper in *Harmonica*¹⁵, niet zelf ook lid geweest is van het gezelschap.

Een andere grond om dit te veronderstellen is het feit dat Kinker en Kuyper, maar ook anderen uit *Harmonica*, in dezelfde milieus vertoeven, kennelijk dezelfde belangstellingen delen. Wat Kuyper betreft, we vinden hem in *Concordia et Libertate*, hoewel hij daar, anders dan Kinker, geen actief deelnemer schijnt geweest te zijn¹⁶. In 1800 vervaardigt hij de titelprent voor Kinkers *Treurzang, bij het plechtig vieren der nagedachtenis van Washington* (in 'Felix') en in 1805 ontwerpt hij een vignet voor Kinkers *Lierzang aan de verdienstelijke Johanna Cornelia Wattier*¹⁷. Net als Kinker was hij actief in Felix Meritis: hij was er directeur van het departement muziek; in 1797 zit hij samen met Kinker in een commissie die bestuurlijke problemen betreffend héél Felix moet oplossen¹⁸. Het is Kuyper die Kinkers vriend en vertaler Le Fèvre in Felix balloteert¹⁹.

Zelfs is er een relatie vast te stellen tussen Kuyper en de familie Kinker als zodanig. In de lofrede op Kuyper door Martinus Stuart (vgl. noot 1) wordt door deze een overzicht gegeven van Kuypers scheppingen. Als nummer 6 noemt hij: "Eene bijna levensgrootte groep van CERES, BACCHUS en CUPIDO, in het graauw als in eene nis, dienende tot een schoorsteenstuk bij den Heer H.C. KINKER [dus Kinkers oudere broer] aan den Overtoomschen weg; benevens vier graauwe plinten, de Hoofdstoffen verbeeldende".

De combinatie Kinker-Kuyper-Le Fèvre-Harmonica treffen we ook weer op 5 december 1808. Dan spreekt in de Amsterdamse stadsacademie Le Fèvre de rede uit die Kuyper daar zou hebben gehouden, had de dood hem niet weggerukt. Le Fèvre voegde er meteen een beschouwing over Kuyper aan toe²⁰. Bij die gelegenheid zongen vier met name genoemde kinderen enkele strofen uit Kinkers liederen, eerder in *Harmonica* wegens de dood van Kuyper uitgevoerd²¹.

Belangrijk ook voor de kennis van de relatie Kinker-Kuyper is te weten dat beiden lid waren van de Amsterdamse loge La Charité. Kinker was daarin opgenomen in 1805. Kuyper tref ik aan in 1806 op de lijst meesters in La Charité²². Datzelfde jaar komt hij op de lijst bestuurders voor als "Bouw-meester"²³.

Het lijkt erop dat we via *Harmonica* stuiten op een heel bepaalde groep van Kinkers kennissen: een groep creatieve kunstenaars die ook lid was van de loge, en ook daar aan Kinker heel goed bekend. In de gedrukte *Nagedachtenis* vinden we namelijk ook een *Naklank* door E. Schilderup²⁴. Deze Schilderup, van wie we mogen aannemen dat hij de gedachtenis van Kuyper in *Harmonica* meêvierde en er eveneens lid van was, was tevens lid van de loge: hij vertaalde in 1805 de receptierede die - alweer - Le Fèvre op 19 juni 1805 hield in - alweer - de loge La Charité²⁵. Net als Kinker werkte Schilderup mee aan het in 1806 verschenen *Gezangboek voor vrijmetselaars*²⁶.

Tevens is er in de *Nagedachtenis* sprake van een tijdens de rouwplechtigheid tentoongesteld borstbeeld van Kuyper, door Pfeijffer vervaardigd²⁷. Deze beeldend kunstenaar is vermoedelijk dezelfde als F.J. Pfeijffer Junior, die ik begin 1809 ver-

meld vind als “Bouw-meester” in de loge La Charité²⁸. Van andere genoemde Harmonica-leden, Corbière en Sundorf²⁹, is mij geen specifieke relatie tot Kinker of de loge bekend. Maar de boven gelegde verbanden laten zien dat de relatie van Kinker met de leden van Harmonica zeker geen toevallige is. Eerder lijken we hier op het spoor van een groep vrienden die misschien in het filosofische, maar zeker ook in het praktische kunstenaarschap een bepaald ideaal voor ogen stond.

Evenmin was degene die de muziek vervaardigde voor Kinkers in Harmonica uitgevoerde cantate, Jan George Bertelman(n), de leermeester van J.B. van Bree, zomaar een incidentele kennis van Kinker. Hun samenwerking bij andere gelegenheden is al elders vermeld³⁰. Hun relatie was anderen duidelijk bekend genoeg om na Kinkers dood door de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut muziekhandschriften uit zijn nalatenschap aan Bertelman te laten sturen ter beoordeling en advies over de afhandeling³¹. Hier vind ik een vroeg bewijs van hun samenwerking. Zou die misschien niet juist in Harmonica begonnen en gestimuleerd zijn?

Uit dit alles concludeer ik voorlopig dat Kinker een speciale band had met Harmonica en waarschijnlijk lid was. Helaas is dit niet te bevestigen uit een archief van Harmonica, waarvan nauwelijks iets bewaard gebleven is³².

Wat was Harmonica?

De berichten erover zijn vaag en onduidelijk. Het schijnt al rond 1789 bestaan te hebben. Dat althans maak ik op uit een gedicht van H.H. Klijn - nóg een lid van La Charité, en alweer een vriend van Kinker!³³ - uit 1814³⁴, volgens Klijns noot geschreven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van Harmonica. In de notulen van ‘Felix’ komt Kinkers gedachtenis van Kuyper in 1809 ter sprake als “uitgevoerd in het Muzijk gezelschap Harmonika, op de overtoomsche weg alhier”³⁵ (Deze locatie is interessant, als men zich herinnert, dat Kinker zelf een ‘Overtomer’ was, althans aan het eind van de Overtoom geboren). Iets later vind ik aantekeningen van een niet-Amsterdammer, een bezoeker van muzikale evenementen, die in 1812 noteert: “Het gezelschap *Harmonia*, dat vroeger alleen in den zomer buiten de Leidsche poort speelde, geeft nu ook ’s winters concerten in de Holl. Manège [d.i. halverwege de Overtoom]. Directeur: BALDENEKKER.” Voor 1815 noteert hij: “Harmonica ging ook met hare uitvoeringen voort. SUNDORF en zonen, LURASCO, CEULEN (violist). Fluitist DAHMEN werkte mede. MANN droeg fagotconcerten van STUMPF voor.” En in 1822 schrijft hij: “Het gezelschap *Harmonica* voert Joseph van Méhul uit”³⁶. Rond de eeuwhelft schrijft F.C. Kist terzake van “het Muzijk-College *Harmonica*” dat het al van oude datum en “door den Heer Smitt, teekenmeester van beroep, in het lokaal op den Overtoom buiten de Leidsche poort [zou zijn] opgerigt. Alleen des zomers werden daar uitvoeringen om de veertien dagen gehouden. Meesters en dilettanten vormden het Orchest en vele der eerste Dilettanten namen er een werkzaam aandeel aan, lieten zich in Instrumentaalen Zang-Solo’s hooren, en het was ook dáár dat de Muzikale familie Sundorff, de heer de Chavonnes Vrugt en vele anderen met hunne Zang-Solo’s eens de genoegelijke avonden opluisterden. J.P. Corbiere stond daarvan het eerst

als Directeur aan het hoofd, daarna Freubel, en de Heer J.B. van Bree volgde hen in die post op. Eenige jaren geleden vereenigde zich dit Collegie met de Sociëteit *Zorgvliet*, hebbende een uitmuntend eigen lokaal met eene smaakvolle nieuw gebouwde zaal en fraaijen tuin, waar de uitvoeringen om de veertien dagen, des Zondags avonds, gedurende den zomer, onder leiding van den Heer van Bree, werden voortgezet³⁷. Deze combinatie van het vocale en instrumentale wordt in de literatuur sindsdien alleen maar bevestigd; eveneens dat het hier een exquis gezelschap betrof. Van Dokkum weet nog te vermelden dat het "zeer patricische" gezelschap "Blaas- en Strijklust" wel eens samenwerkte met het "evenzeer geselecteerde" zangezelschap "Harmonica"; en dat er vanuit Harmonica tegenstand kwam tegen de oprichting van de Maatschappij ter bevordering der toonkunst, die in 1829 haar bestaan begon³⁸. Alles wijst erop dat hij die tegenstand toeschrijft aan de componist Van Bree, de voorman van Harmonica. Misschien was het de aparte status van Harmonica die stimuleerde tot tegenstand tegen een landelijke maatschappij, waarin alle musici en vocalisten zich zouden moeten organiseren.

Opvallend is ook dat Harmonica in bepaald opzicht toch niet helemaal besloten was. Dat valt af te leiden uit een beschrijving uit 1820, in het contemporaine tijdschrift *Amphion*, van de situatie 's zomers in het lokaal van Harmonica, buiten de Leidse Poort. De zaal, zo observeert de schrijver, is laag van verdieping zodat de muziek - vooral wanneer er een groot gezelschap is - in 't geheel niet klinkt. De hitte is er soms ondraaglijk. De muziek daar ten gehore gebracht is wel goed maar al te veel mag men er ook niet van verwachten vergeleken bij de andere muziekgezelschappen (die 's zomers niet werkten), "dewijl deze instelling een mixtum quid is, en deels de genoegens van de winter [d.w.z. van muziek door beroepsmusici] en die van de zomer [zuiver ontspanning] ten doel heeft". Vooral verrassend is zijn opmerking: "Van tijd tot tijd worden er ook voorlezingen gehouden over onderwerpen, die betrekking hebben tot de kunst"³⁹. Dat laat meer ruimte over voor andere activiteiten van Kinker in Harmonica dan alleen voor het luisteren naar - of actief meedoen aan? - muziek. Althans, als die lezingen ook al gegeven werden vóór zijn vertrek naar Luik⁴⁰.

Uit het bovenstaande is misschien een zekere aarzeling af te leiden terzake van de mogelijkheid dat Kinker een actief muziekbeoefenaar was. Dat is juist. Zijn leefpatroon schijnt weinig ruimte open te laten. Bovendien heb ik hier geen positieve gegevens over kunnen vinden. Wél is heel duidelijk dat hij zich een leven lang voor de muziek geïnteresseerd heeft. De eerste informatie daarover vinden we bij Van Hall, die als anecdote over hun beider studententijd te Utrecht vertelt: "Eens sedert een aantal dagen [Kinker] noch gezien noch ontmoet hebbende, ging ik hem bezoeken, en vond hem te bed liggende, vóór zich hebbende een' lessenaar met schrijfbehoeften, nevens hem eene viool en eenige bladen met muzikknoden beschreven. Hij zeide mij volmaakt wel te zijn; maar dat hij het voornemen had opgevat, zijne kamer niet te verlaten, vóór hij zich de theorie der muzijk, zonder anderen leermeester dan zich zelven, had eigen gemaakt"⁴¹. Een dergelijk verhaal lijkt moeilijk te aanvaarden. Moeten we de inhoud van de anecdote werkelijk ac-

cepteren, als karakteristiek voor het doorzettingsvermogen van Kinker? Of moeten we hier de neiging van Van Hall en tijdgenoten in het oog houden, hun biografieën te schrijven naar het voorbeeld van de biografieën der klassieken - en misschien daar af en toe iets uit over te nemen? De anecdote lijkt nogal op wat er eeuwenlang van Pythagoras verteld werd: dat deze, bij het horen van geluiden uit een smidse en constaterend dat het verschil in die geluiden ontstond doordat er op stukken metaal van verschillende lengten geslagen werd, zo zijn harmonie- of muzikaleer uitvond⁴².

Hieraan valt nog toe te voegen dat Kinker klavier kon spelen⁴³ en misschien een enkele keer iets kleins kon componeren⁴⁴. De tijdgenoten konden zijn kennis op muziekgebied waarderen. Zo is in een rapport van de derde klasse over een muzikaal vertoog van Kinker (daarover hieronder meer), op 3 juni 1812 uitgebracht⁴⁵, sprake van Kinker als hun "zeer werkzamen medebroeder, zoo gelukkig als zeldzaam in zich vereenigende oude Letterkunde, eigene Dichtoefening, grondige muzykennis, allerzuiverst gehoor en allerscherpzinnigst oordeel". Bekend is dat Kinker in zijn beschouwingen over de theorie van de letterkunde en de prosodie niet zelden gebruikt maakt van musicologische feiten en begrippen. "Kinkers beschouwingen over de klank van de taal leunen sterk aan tegen de musicologie; zijn woordgebruik verraadt dit al, getuige bv. zijn 'toonkunde der spraak', waartoe hij melodie en harmonie rekent"⁴⁶. Kinker las dan ook poëzie met een muzikaal oor. Aardig is zo zijn herkennen van het fuga-element in de poëzie van Hooft:

Het geven van gedaante, houding, gelaatstrekken, en kleuren aan zijne [Hoofts] gedachten, door eene meer bewegelijke en *fuugaardige* zamentrekking van *rhythmus* en *metrum* in zijne verzen; - eene kunst, welke hij waarschijnlijk den toonkundigen *Italianen* had afgezien, bezat hij in vooral geen mindere mate dan VONDEL.⁴⁷

Opmerkingen van deze aard zijn er in Kinkers oeuvre veel te vinden. Een enkele keer vinden we muziek genoemd in een groter, filosofisch kader; zoals in zijn in 1823 voor het Instituut gehouden lezing *Iets over het schoone*:

Wij vinden een muzijkstuk schoon (niet slechts aangenaam) wanneer het ons, door eene gelijksoortige *analogie*, door middel van het slechts hoorbare, gewaardwordingen afschildert, die tot het zelfgevoel, of aanschouwingen, die tot een ander zintuig, b.v., het gezigt behooren. In al deze voorstellingen zijn het altijd twee ongelijkslachtige gedaanten of formen, die elkander wederkeerig opnemen, ondersteunen, versterken, opwekken, wijzigen, en, zooveel twee ongelijksoortige zaken naar elkander gelijken kunnen, afbeelden en vertegenwoordigen.⁴⁸

Zoals al eerder aan de orde gekomen is, beschouwt Kinker de componist Haydn juist als zeer groot, omdat diens muziek zo perfect andere gewaardwordingen dan alleen de muzikale wist op te roepen.

Eénmaal vinden we Kinker terug in de beoordelingscommissie van een 'muzikale' prijsvraag. In 1815 had de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en

Wetenschappen als vraag uitgeschreven: “Kan de Toonkunst onder de beeldende Kunsten worden gerangschikt? zoo ja! welke zyn de voorwerpen harer nabootzing? - en zoo Neen! Waardoor onderscheidt zy zich van die schoone Kunsten, waar in de navolging der Natuur een onmisbaar vereischte is?” Er was daarop slechts een enkel antwoord binnengekomen, een miezerig exposé van dertien bladzijden. Kinkers beoordeeling was kort: “Het éénige antwoord op de vraag [...] is een al te oppervlakkig stukje om op eenige vereerende vermelding veel min dan bekroning aanspraak te kunnen maken”. Trouwens, ook de beoordelingen van zijn medecommissieleden: H.H. Klijn, J.A. Weiland, J. Crommelin, Hugo Beyerman en J. Molenaar, waren negatief⁴⁹.

Iets geheel nieuws is, dat Kinker in 1808 de bedoeling gehad heeft een boek uit te geven over de theorie der muziek; en dat nog wel in een Franstalige uitgave. Het eerste spoor daarvan is te vinden in een brief van Kinker aan Johannes Immerzeel Junior, zijn vriend, die op dat moment uitgever was van het blad *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* (1805-11). Kinker werkte ijverig mee aan dat blad; zijn brief, gedateerd 23 november 1808⁵⁰, gaat vooral over ingestuurde en in te sturen recensies. Maar tevens schrijft hij:

De vriend Le Fèvre is reeds bezig met de vertaling van mijne Musical. hypothese.

En iets verder:

Groet den broeder Kesteloot! Verzeker hem van mijne achting en vriendschap, en vraag hem; of het niet goed zou zijn in eene kleine *annonce*, van mijne musicalische theorie, hier of daar in een Fransch journaal melding te maken? Zoo Ja? Dan zal ik zulk een klein voorafgaand luchtbolletje klaar maken met verzoek aan Uw' Vriend om er de behoorlijke extensie aan te geven.

Kesteloot - die al eerder genoemd is - zal hier ter sprake gebracht zijn als een van de redacteuren van de *Schouwburg*⁵¹ en omdat hij als Vlaming het Frans waarschijnlijk beter beheerste (op dat ogenblik) dan Kinker. Maar welk boek van Kinker betreft het hier? Ik denk dat ik althans die *annonce* of aankondiging terugvind in een ander blaadje door Immerzeel uitgegeven: het *Bulletin littéraire et typographique*⁵². Immerzeel gaf dit blaadje uit om eigen uitgaven en werken in zijn boekhandels voorradig bekendheid te geven. In het nummer van 15 Février 1809⁵³ vinden we aangekondigd: “IMMERZEEL & COMP. publieront sous peu une Théorie dynamique de la Musique déduite de la progression naturelle des intervalles, par Mr. J. Kinker.” Hierop volgt een samenvatting van ongeveer twee bladzijden van de inhoud. De tekst zal ofwel het door Kinker opgestuurde “luchtbolletje” zijn, of Kinkers tekst door Kesteloot geredigeerd.

Nu is er van een werkelijke uitgave van Kinkers *Théorie dynamique de la Musique* geen spoor te vinden ondanks de aankondiging van de druk. Ik vermoed dat dit te wijten is aan de financiële moeilijkheden waarin de uitgeverij Immerzeel kort te tijd later belandde, en waarmee ook Kinker en Kesteloot te maken krijgen⁵⁴. Op

21 mei 1811 werd namelijk te Rotterdam het bedrijf Immerzeel en Compagnie door de rechtbank van eerste aanleg in staat van faillissement verklaard, en de bedrijfspanden verzegeld. Tevens werd opdracht gegeven het bezit van de firma elders, in Den Haag en Amsterdam, in verzekerde bewaring te stellen. De firmanten hadden zélf aangifte van insolventie gedaan⁵⁵. Een en ander lijkt het gevolg van overextensie van de bedrijfsmogelijkheden. Uiteraard zijn er ook de gebruikelijke andere mogelijkheden van verklaring waarom het boek (vermoedelijk) nooit verschenen is: de vertaling kwam niet af; uitgever en auteur konden het uiteindelijk niet eens worden; en zo voort. In ieder geval bezitten wij in deze samenvatting voorlopig de enige mogelijkheid inzicht te krijgen waar dit muzikale werk van Kinker over gehandeld heeft, hoewel straks zal blijken dat wij toch mogelijk over de kopij voor die bedoelde druk beschikken. Vandaar dat ik hier deze heldere *annonce* in haar geheel overneem:

Cet ouvrage donne la solution d'un problème en Musique, que toutes les théories précédentes n'ont pu résoudre.

Depuis qu'on considère la Musique sous son vrai point de vue, et qu'on la traite comme le *langage des passions*, on se demande, et avec raison: pourquoi les grands maîtres vont-ils souvent plus sûrement au coeur en s'écartant des théories établies, qu'en s'y assujettissant sans réserve?

Ceux qui, dans les arts, attribuent tout aux élans du génie, et rien aux combinaisons de l'esprit, affectent de répondre que l'art de la Musique est au dessus des règles communes, et qu'il vaut mieux renoncer à toute théorie, que de s'y trop assujettir. Et certes il faut avouer, que toutes celles qu'on a prétendu établir jusqu'à présent, sont insuffisantes pour servir de réplique à cette assertion. Elle est, néanmoins, évidemment fausse: puisque la théorie d'un art n'étant que l'exposition raisonnée des moyens qu'il emploie pour arriver sûrement et nécessairement à son but, prétendre qu'un art n'a pas besoin de théorie, c'est prétendre qu'il n'a pas besoin de ses propres moyens.

Il était beaucoup plus naturel de conclure de la difficulté proposée, que les règles, tracées à l'art de la Musique par les théoristes modernes, ne sont pas ses règles, que leurs théories n'ont pas été puisées dans sa nature. C'est ce qu'a senti l'auteur de l'ouvrage que nous annonçons. Avant de chercher la vraie théorie de l'art qui meut si puissamment les passions, il a profondément étudié la nature de celles-ci. En portant le flambeau de la philosophie au fond du coeur humain, il s'est convaincu que toutes les émotions, toutes les passions, se réduisent à appêter ou à fuir, à rechercher ou à repousser; et il en a conclu, que l'art d'émouvoir ces passions devait avoir, comme elles, son pôle d'*attraction* et son pôle de *répulsion*.

En examinant, sur ce principe, (auquel les grands maîtres, quoique sans y penser peut-être et uniquement guidés par le sentiment, se sont plus d'une fois conformés, et dont on retrouve la trace même dans les théories actuelles, tout arbitraires et tout incomplètes qu'elles sont) en examinant, dis-je, sur ce principe, la gamme de *Guy d'Arezzo*, que les théoristes modernes ont prise pour base, l'Auteur a trouvé que la double série des tons de cette gamme, *ut, re &c. et ut, si &c.* indiquoient une tendance commune des deux *ut* à se réunir en un seul point, l'un en montant, l'autre en descendant. Cette indication cependant, y est très imparfaite: on la trouve, d'abord, dans *ut, re* et *ut, si*; mais les troisièmes tons *mi* en montant, et *la* en

descendant, sont étrangers l'un à l'autre. Pour se remettre sur la voie, il faut recourir à l'échelle chromatique des semi-tons, et faire accompagner *ut*, *re*, *mi* &c. *ut*, *si*, *si* b. On retrouve alors *fa* d'un côté, et *la* de l'autre, et *sol*, qui sert de point de rencontre aux deux séries; mais l'oreille avertit que cette rencontre en *sol* n'est rien moins qu'une solution en Musique.

La gamme des théoristes *naturalistes* conduit plus avant que celle de *Guy*. Cette gamme naturelle donne neuf tons, au lieu de huit: --- Outre *ut*, *re*, *mi*, *sol*, en montant et *ut*, *si*, *sol* en descendant, comme la gamme artificielle de *Guy d'Arezzo*, elle contient encore trois intervalles progressifs, un ton additionel, et deux autres peu différens de *fa* & *la*, qui complètent le nombre de neuf. Il en est parlé très au long dans l'ouvrage même.

Ut et son octave, c'est-à-dire: *ut* qui donne une vibration, dans le tems que l'autre en donne deux, peuvent être considérés comme les deux termes extrêmes d'une série de tons; et *sol*, comme un terme moyen, où ils viennent se réunir, l'un en haussant, l'autre en baissant. Le rapprochement, qui a lieu quand le premier *ut* monte, à mesure que le second descend: l'auteur le nomme *Harmonie positive*. Quand, au contraire, les deux voix, parties d'un même point, vont s'écartant de part et d'autre, pour former en *sol*, non l'unisson mais l'octave; l'Auteur donne à cette divergence le nom d'*Harmonie négative*.

En prenant l'oreille pour guide et en comparant attentivement la double marche des tons ascendants et descendants, on aperçoit distinctement, dans la première, une atténuation (diminution) dans la seconde, une aggravation (augmentation) progressive d'intervalles, et, dans ceux-ci, certains degrés d'attraction, ou de répulsion, communément appelées consonnances, ou dissonances. Ces divers rapports se font sentir, non seulement dans le rapprochement, mais aussi dans l'écartement des tons avec cette différence, qu'ils produisent, dans l'un ou dans l'autre cas, sur l'oreille des effets non seulement divers, mais aussi opposés entre eux, que le sont le deux mouvemens de tons, dans ce qui caractérise chacun des deux en particulier. Donc, si le nom d'*Harmonie attractive* convient à celle où l'on aperçoit une tendance mutuelle des tons inférieurs, et des tons supérieurs à se réunir et se fondre, par exemple, dans l'unisson moyen de la quinte: il n'est pas moins naturel de donner le nom d'*harmonie répulsive* à celle où les tons tendent à s'écarter d'un moyen terme commun.

La Musique exprime en effet ces deux forces, d'une manière très palpable. C'est par leur moyen, et au moyen des rapports sous les quels elle sait les exprimer, rapports tous compris entre 1 & 2, ou entre les deux termes extrêmes des neuf tons de l'octave, qu'elle parle à l'ame ce langage pathétique des passions, qui la pénètre, et dont les premiers élémens se découvrent par la simple considération de ces deux mouvemens, et de la double harmonie qui en résulte.

Ce langage est susceptible d'une infinité de modifications: d'abord, parceque tant la double série divergente, en partant d'un moyen terme pour s'approcher des extrêmes que la convergente en se rapprochant de celui-ci, contiennent une infinité de termes intermédiaires fractionnaires; en second lieu, parceque ces divergences et ces convergences peuvent se succéder, se combiner et se varier de mille manières entre les deux termes qui leur servent de limites; enfin, parceque tout ce que les rapports des nombres, en degré, mesure ou durée, peuvent exprimer pour l'entendement, ce langage des vibrations le communique par l'oreille à l'ame avec une rapidité et une énergie inconcevable.

Partout la nature nous offre un melange de forces positives et de forces négatives. Il en est de même de l'intérieur de notre coeur: amour et haine, compassion à dureté, courage & abattement, en un mot, appetit et répugnance sont les sentimens qui nous animent tour à tour, au milieu se trouve un point d'indifférence, de calme & d'équilibre. Combien doit être puissant et énergique le langage qui sait exprimer et peindre tout cela.

"Que la musique, dit M. Kinker, possède en effet une double force fondamentale, qui rend possible cette expression vive et énergique; c'est ce qu'ont senti les maîtres de l'art, c'est ce qu'ont même aperçu, quoique vaguement, les théoristes, ceux surtout qui se sont occupés des règles de l'harmonie dans l'accompagnement: mais personne, jusqu'à présent, n'en a fait voir la réalité dans la nature même de l'art. C'est au lecteur à juger, si j'ai réussi dans le developpement de la théorie, que je lui présente, et ou cette double force de la Musique, réellement existante, doit occuper la première place."

Inderdaad vinden we hier een compleet theoretisch stelsel. Kinker stelt dat tot dan toe de theoretici nooit hebben kunnen uitleggen wat de musici zelf in hun instinctieve praktijk altijd aangevoeld hebben: wanneer en waarom bepaalde muziek als harmonisch wordt ervaren. De steeds gehanteerde toonladder van Guy d'Arezzo (± 990 - ± 1050) biedt te weinig houvast om een op dit punt bevredigende analyse te kunnen formuleren. Aan de hand van een vóór deze gebruikt octaaf met negen tonen, waarbinnen men een positieve en negatieve harmonie terug kan vinden, zou men kunnen besluiten tot een aantrekkende of afstotende werking van akkoorden en intervallen.

Het is voor een niet-musicoloog nauwelijks doenlijk te bepalen in welke mate Kinker hier in muziektheoretisch opzicht gezonde ideeën ventileert; laat staan een oordeel te vellen over Kinkers interpretatie van de muziektheorie gedurende vele eeuwen in zwang. Daarmee wordt het ook moeilijk Kinkers plaats te bepalen op dit terrein van de cultuur. De hoop is hier gevestigd op nader onderzoek van bevoegder zijde. Ik moge mij hier bepalen tot het aandragen van materiaal voor dat onderzoek.

In 1809 verscheen in de eerder al genoemde, bij Immerzeel verschijnende *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* een uitvoerige recensie van de *Cours complet d'Harmonie et de composition, d'après une théorie neuve et générale de la Musique*⁵⁶, door Jérôme Joseph de Momigny. Ik aarzel niet om deze bespreking aan Kinker toe te schrijven; niet alleen omdat Kinker in deze jaren overduidelijk betrokken bleek bij de muziektheorie of omdat hij tussen 1807 en 1811 redacteur was van de *Schouwburg*⁵⁷, maar omdat allerlei punten uit de bespreking sporen met de hiervoor en later weer te geven opvattingen van Kinker op dit terrein.

De recensent benadrukt dat tot op heden vruchteloos gewacht werd op een alles-verklarende muziektheorie; ook G.A. Villoteau loste zijn beloften dienaangaande nog niet in. Evenmin deed De Momigny dat; zelfs wist deze niet dat er na Rameau en Tartini door Knecht althans een beginsel van Harmonie geconstrueerd is

dat, (schoon naar ons inzien onvolledig) ten minste de eerste daadzaken bevat, waarop alleen een stelsel van *Harmonie*, uit de natuur geput, kan daargesteld worden.⁵⁸

De Momigny heeft een curieuze interpretatie van de gamma van Guy d'Arezzo; het is trouwens beter zich te baseren op een andere verdeling, behorend bij "de negen toonen van de natuurlijke toonopvolging"⁵⁹. Een groot deel van de recensie wordt in beslag genomen door een principieel uitrekenen waarom op die basis consonanten consonanten zijn. Belangrijker nog is dat de recensent de basisidee over muziek die Momigny heeft bestrijdt. Deze dacht:

De Muzijk is eene taal; niet, gelijk de talen der verschillende volken, welke op onderlinge overeenkomst gegrond zijn; maar eene algemeene natuurlijke taal. Zij drukt zich uit door geluiden, welke noch door overeenkomst, noch door willekeur, maar door de reeks der bovenbedoelde naklanken van een klankgevend ligchaam, als één en verscheiden, door het gehoor erkend worden. Deze reeks van toonen, welke men, bij opvolging bij iederen met kracht aangegeven toon, als verschillende medetoonen opmerken kan, is de natuurlyke Typus der muzijk.⁶⁰

De recensent meent dat De Momigny hier zijn positie van wijsgerig theorist geheel vergeet, en alleen als gevoelvol kunstkenner spreekt. De muziek is geen taal die geschikt is om vertolkt te worden, op dezelfde wijze als men van het Nederlands in het Frans vertaalt. De Momigny geeft bijvoorbeeld een muzikale analyse van een intrada uit een symfonie van (de door Kinker bewonderde) Haydn. Die intrada zou bepaalde voorvallen weergeven; de pauken schetsen de donder; fluiten en hobo's zijn jonge maagden. De recensent is van oordeel dat het denkbaar is dat deze intrada zo'n toestand zou kunnen voorstellen. Echter, de eigenlijke taal der toonkunst schetst geen voorvallen af. Wél geeft zij de "leiding der aandoeningen, gewaarwordingen, hartstogten"; de inwendige gesteldheid van het gemoed wordt nagebootst en afgeschilderd. Haydn schildert geen platte voorvallen, en zijn muziek schetst geen gesprekken, woorden of lettergrepen. Misschien kunnen wij in de volgende passage herkennen wat Kinker eerder ter sprake bracht over Kuyper en de kunst: de werkelijke kunst is iets méér dan platte techniek, méér dan vertaalkunde.

't Is waar, gelijk hij [...] zegt, dat de muziek eene taal is, niet gelijk het Hebreewsch, het Latijn, en het Fransch, en anderen van denzelfden aard, maar eene natuurlijke taal van alle volken, gelijk de schilderkunst. Doch door er niets meer van te zeggen, is het denkbeeld, 't welk wij van deze algemeene taal verkrijgen, zeer oppervlakkig [...]. Er zou toch eene algemeene niet uit willekeurige klankteekenen zamengestelde taal kunnen bestaan, welke, uit dien hoofde, natuurlijk en algemeen zou behooren genoemd te worden, zonder daarom in enig opzigt met de muziek overeen te komen; want indien zulk eene taal, door *Harmonie*, of *Melodie*, of door beide, alleen denkbeelden, begrippen, of voorstellingen aan ons verstand kenbaar maakten, zou dezelve even weinig toonkunst kunnen genoemd worden, als men aan de beeldspraak der Egijptenaren, den naam van schilderkunst geven kan. Het willekeurige of onwillekeurige, doet hier niets ter zake: en het is al-

leen in het kenschetsende van het oogmerk der toonkundige taal zelve, dat men zich een juist begrip van dezelve maken kan. Waar is het, ondertusschen, dat de muziek even als de schilderkunst eene taal is, en deze is dit even zoo als alle andere fraaije kunsten: alle spreken zij namelijk tot het gevoel, het hart, en de verbeelding; het eigenlijke verstand, onze kennis, heeft er alleen zooveel aandeel in, als noodig is, om het gevoel van het schoone en het daaraan verknochte welgevallen op te wekken. Wanneer men nu meer bijzonder de toonkunst met de schilderkunst, als gelijksoortig, dat is, als beeldende kunst wil beschouwen, dan zal men naar de strengste waarheid mogen beweerden, dat de toonkunst de schilderkunst der aandoeningen is; dat zij door geluiden, toonleidingen, zamensmeltende klanken, overgangen, en oplossingen, en door alles wat verder de middelen mogen zijn, waarvan zij zich bedient, den inwendigen toestand van het menschelijk gemoed aanschouwelijk voor de verbeelding voorstelt; en zulks op de onmiddellijkste geen nadenken of inspanning vorderende wijze: omdat zij zonder tusschenkomst van aangenomen teekenen, eenstemmig met het geheele stelsel onzer aandoeningen, het menschelijk gemoed geheel vervult. Niet alleen vreugde en droefheid, hoop en vrees, haat en liefde, en alle aandoeningen en hartstogten, welke daarmede zamenhangen, maar ook zamengestelde, met elkander eenstemmige, of tegenstrijdige driften kunnen in hunne leidingen, overgangen, en wijzigingen, in toonen voorgesteld worden; en wel zoodanig, dat ieder van dezelve, door de daarmede overeenkomende *harmonie of melodie*, bij den eenen hoorder met meer duidelijkheid, bij den anderen flauwer en met een donkerder gevoel, doch bij ieder, die een toonkundig gehoor bezit, onmiddellijk opgewekt wordt.

Vreemd moet het, derhalve, voorkomen, wanneer wij het een of ander meesterstuk van HANDEL, BACH, HAYDN en anderen uit de taal der inwendige gewaarwordingen in de taal der verstandelijke voorstellingen en begrippen hooren vertolken.⁶¹

Dat Kinker buitengewoon goed thuis was in de 'wiskundige' (zoals hij het zelf noemt) achtergrond van de muziek blijkt ook uit een buitengewoon lange brief die hij 27 mei 1816 schreef aan Hendrik Constantijn Cras⁶². Die brief handelt geheel over het toonkundig gedeelte van de klankkunde van Ten Kate, terzake waarvan Cras om Kinkers beoordeeling had gevraagd. De aanleiding zal geweest zijn dat Cras, als stadsbibliothecaris, de beschikking verkregen had over een afschrift van Ten Kates *Verhandeling over de klankkunde, in 2 Deelen, en Oeffen-schets over het vereisch der Dichtkunst*⁶³. Cras zal Kinkers capaciteit als musicoloog gekend hebben hetzij vanuit hun beider verbondenheid met de *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* - ook Cras was daarvan redacteur geweest⁶⁴ - hetzij vanuit hun beider lidmaatschap van de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, waar Kinker over muziek gesproken had (zie onder). Kinker bespreekt in deze brief Ten Kates betoog over de verhouding der trillingen tot de lengte, dikte en spanning der snaren; de hoogte en laagte der klanken; hun onderlinge verhoudingen; de "vinding der toonplaatsen"; en laat dat vergezeld gaan van beschouwingen over de waarde daarvan, de resultaten van later onderzoek, en zijn eigen inzichten op dit gebied. Hij merkt op dat onderzoekers als Tartini, Rameau en Chladni zich min of meer beperkt hebben tot het wiskundig

onderzoek der klankverschijnselen zonder dat zij aanleiding vonden hun bevindingen gevolg te laten hebben voor de harmonieleer. Pas enkele jaren geleden heeft Knecht dat gedaan⁶⁵. Deze laatste observatie van Kinker correspondeert dus met de aankondiging van Kinkers boek over de muziektheorie in het *Bulletin littéraire* van 1809: dat er tot dan toe geen theoretische onderbouwing bestond van de harmonieleer.

Met meer klem dan zijn voorgangers, toonde [Knecht] daar bij aan, hoe eerst de *consonanten*, en vervolgens de *dissonanten* in de Harmonie, afhangen van de meerdere of mindere gemakkelijheid, in het opmerken der onderlinge evenredigheid, waar in de getallen, door welke zich de trillingen der snaren aan het gehoor aankondigen, tot elkander staan.

Als Ten Kate berekent wáár op het monocordium deze of gene toon gevonden moet worden, zit hij in wezen op een verkeerd spoor. Hij berekent zijn zeven diatonieke intervallen op basis van de opvattingen van Guy d'Arezzo en de Klassieken. Daardoor wordt de natuurlijke toonleiding gewijzigd en verbrokkeld. En passant neemt Kinker de gelegenheid te baat om andere populaire opvattingen, zoals door Rousseau⁶⁶ en Malcolm⁶⁷ aangehangen, te kritiseren. In zijn gehele beschouwing blijkt Kinker zich op dit terrein buitengewoon goed thuis te voelen. Hij heeft alle fundamentele berekeningen en basisch onderzoek zelf reeds verricht en geeft daar ook blijk van. Vandaar dat hij gemakkelijk op grond daarvan zijn eigen mening over het wezen van het ontstaan van harmonie en melodie kan ventileren; zodat hij uiteindelijk kan opmerken:

Met dat alles blijkt het echter, dat T[en] K[ate] de geleidelijk afnemende rigting gevoeld heeft, die den grond der *Harmonie* en *Melodie* in de toonkunde uitmaakt.

Het zij nogmaals gezegd: er is bijzonder onderzoek van musicologische zijde voor nodig om uit te maken in hoeverre Kinkers muziektheoretische opvattingen juist zijn en op dit moment in 1809 van fundamenteel nieuw inzicht getuigen. In de context van dit werk kan ik weinig meer doen dan zoveel mogelijk aangeven wanneer zijn eigen onderzoek gestalte gekregen heeft.

Het manuscript van Kinkers muziektheoretisch werk - zowel het origineel, als de Franse vertaling - denk ik teruggevonden te hebben in de muziekhandschriften uit de nalatenschap-Kinker in het archief van het Koninklijk Nederlands Instituut. Het kwam daar mogelijk door toeval terecht. Dit zal blijken uit een verslag over Kinkers activiteiten betreffende muziek in de derde klasse van het Instituut, en over de maatregelen die de klasse na Kinkers dood nam, om bepaalde manuscripten in haar bezit te krijgen.

Op 5 december 1810 las Kinker in de klasse voor "zijne aanmerkingen over de schemata musica van den Heer Volger achter deszelfs uitgaaf van Sapphos Carmina en zijne eigene gedachten over den zangtrant in de onderscheidene Verssoorten der Grieksche en Romeinsche dichters, onderwerpende dit zijn vertoog aan het oordeel der Klasse, waartoe hij als voorzitter, hetzelfde in handen stelt van de Hee-

ren Bosscha, van Kooten en Stuart"⁶⁸. Blijkens het jaaroverzicht gemaakt op 14 juli 1811 had de klasse Kinker daarom verzocht, wegens zijn kennis van de toonkunde en oude talen, en zijn dichterlijke geest. Zijn lezing had enthousiasme gewekt, maar men had zich niet geheel aan zijn onmiddellijke gevoelens durven overleveren "bij de geheel nieuwe voorstelling eener zoo onbekende zaak"; vandaar dat een commissie om rapport was verzocht⁶⁹. De commissie-Bosscha rapporteerde tenslotte 18 mei 1812⁷⁰. Zij was duillijk bang haar vingers te branden. De leden "zijn niet dan zeer schoorvoetende gekomen tot het onderzoek van dit vertoog, als loopende hetzelfde over een onderwerp, hetwelk buiten den kring hunner studiën is gelegen [...]; en het is om deze reden dat zij eene edelmoedige verschooning verzoeken van hunne medeleden, maar vooral van [...] Kinker zelven voor de onbehoorlijke vertraging van het nog zeer gebrekkige rapport [...]. Zij hebben wel gelezen, vergeleken, herlezen en overwogen dit *zeer belangrijke iets* zoo als zij het gerustlijk durven noemen". Zij durven zich nauwelijks wegens hun incompetentie in de regels der muzikale compositie een oordeel te veroorloven. Zij vragen zich bovendien af of de beschouwing van Kinker, nu die zozeer het werk van Volger tot vertrekpunt neemt, wel in de *Werken* van het Instituut gedrukt kan worden: eigenlijk zou men dat werk dan méé moeten drukken. Hier nu ziet de commissie ('t is een ideale oplossing, voor een commissie!) als mogelijkheid: "den Heeren Kinker dit vertoog op de vereerendste wijze weder ter hand te stellen, met zeer dringend verzoek, dat het dien zeer werkzamen Medebroeder, zoo gelukkig als zeldzaam in zich vereenigende het geen als oude letterkunde, eigene dichtoefening, grondige muziekkennis, allerzuiverst gehoor en allerscherpzinigst oordeel tot deze taak gevonden wordt, gelieve, zijne ongemeene krachten te beproeven aan een op zich zelf staande meer uitvoerig en vollediger stuk over het musicale in de versmaat der ouden". De commissie voegde er aan toe dat het een grote eer voor het Instituut zou zijn als hierover in haar *Werken* een studie zou verschijnen van dezelfde allure, als de Nederlandsche Maatschappij van fraaije kunsten wetenschappen in háár *Werken* ooit zag: te weten Kinkers prosodie der Hollandse taal.

Op de vergadering van 3 juni 1812 accepteerde Kinker dit voorstel van de commissie⁷¹. Misschien kon hij moeilijk anders, bewierookt als hij was. Zeker is echter, dat we hem hierop de volgende jaren in het Instituut niet zien terugkomen: hij verhandelt er niet verder over en een boek verschijnt evenmin. Wij weten niet wat het "geheel nieuwe" was, wat hij over de (gezongen) verzen bij de klassieken meedeelde. Hij zal daartoe hun muziekpraktijk en -theorie onderzocht hebben. Had hij daarover al inzichten ontwikkeld in zijn evenmin verschenen boek over de theorie der muziek?

In de periode van zijn professoraat te Luik (1818-1830) heeft Kinker weinig bemoeienis met het Instituut. Daarna is hij weer trouw aanwezig op de vergaderingen van de derde klasse. De persoonlijke samenstelling daarvan is aanmerkelijk gewijzigd. Merkwaardig nu is dat we Kinker op 16 juli 1832 wéér over hetzelfde onderwerp bezig zien. Hij "deelt eenige bedenkingen mede, betreffende de toonkunst bij de Grieken, voornamelijk ter beantwoording der vraag: of de toonkunst bij dit volk der Oudheid al dan niet op meerdere voortreffelijkheid boven die der heden-

daagsche kan aanspraak maken”⁷². De notulen geven ons enige informatie: Kinker achtte de toonkunst der lateren beter, althans als men moest beslissen op grond van de doelmatige inrichting der toonkundige werktuigen. Ook de toonberekening is beter. Maar het is vragelijk of de uitwerking van de muziek beter is. De Grieken konden zich beroepen op een “betere soort van toonkunst”. Op 20 juli 1832 en op 25 februari 1833 sprak hij opnieuw over deze stof. Bij die laatste gelegenheid sprak hij over de diverse toonberekening bij de Grieken, over hun harmonieeler en rhythmica; en over het door de Grieken gevoelde verschil tussen metrum en ritme.

Op 5 mei 1834 vervolgde hij zijn voorlezingen over de muziek der Ouden, maar nu vooral over metrum en caesuur. Hij zette de meningen van Bentley, Hermann en Apel hierover af tegen wat bij Aristides, Quintilianus en andere klassieke schrijvers aan theorie bij de Ouden op dit punt aanwezig was. Na afloop verklaarde Kinker “deze Verhandeling voor eene openlyke uitgave in de Fransche taal te hebben bestemd”⁷³.

Ook van deze voorgenomen uitgave is geen spoor te vinden - Men kan zich heel goed afvragen, in hoeverre deze cyclus lezingen niet een herhaling was van wat hij rond 1810 al in deze klasse te berde had gebracht. En ook, opnieuw, in hoeverre de stof al aanwezig was in zijn in 1809 aangekondigd boek - in Franse vertaling! - over de muziektheorie. Enige twijfel of er inderdaad uit Kinkers aktiviteit een (nieuw) boek zou voortkomen schijnt er wel geweest te zijn. Op 11 maart 1833 schreef zijn vriend P. van Limburg Brouwer hem⁷⁴:

En hoe gaat het nu met de Musica veterum? Dat hoop ik toch dat zal voortgezet zijn geworden. Ik zou dat zoo gaarne eens in zyn geheel door u ontwikkeld zien. Weinige menschen, of liever, in ons land, voor zooverre my bekend is, niemand is 'er, die daarvoor zoo geschikt is als gy. Of is 'er misschien weder eenig ander werk tusschen beide gekomen?

Na de dood van Kinker attendeerde Maurits van Hall de klasse erop dat in de natenschap van Kinker zich stukken zouden kunnen bevinden die verband hielden met zijn werkzaamheden voor het Instituut; “gelijk onderscheidene aanwezige Leden zich nog zyne voorlezingen over de Grieksche muziek herinneren”⁷⁵. Het gevolg was dat op 15 december 1845 P.J. Ameshoff, die Kinkers boedel regelde, een pak manuscripten aan de klasse stuurde. Daarbij bevond zich een “Verzameling losse stukken, gedeeltelijk vertaling in het Fransch, over de Muzijk der Ouden” en “Drie omslagen toonkundige opstellen”⁷⁶. Met betrekking tot deze stukken werd besloten, dat aan de vierde klasse (waar muziek onder viel) om advies gevraagd zou worden over de manuscripten die met de nieuwere muziek te maken hadden, en aan de classicus Bosscha over de manuscripten die met de Griekse muziek vandoen hadden⁷⁷. Op 29 maart 1847 had een commissie de adviezen geïnventariseerd⁷⁸. Ten aanzien van de opstellen en aantekeningen de muziek in het algemeen betreffend was de hulp ingeroepen van de heer Bertelmann (die we in deze paragraaf al eerder ontmoetten), lid van de vierde klasse, “die zelf vroeger met den Heer Kinker zich over zyne musikale nasporingen had onderhouden”. “Die papieren tusschen welke de zamenhang dikwyls niet wel te begrypen is, behelzen aantekeningen over

tetrachorden, toonladders, klankgeslagten, als: diatonische, chromatische en enharmonische, over Harmonie, Rhythmus enz. De Hr. Kinker meent de verkeerdheid van vele vroegere toon berekeningen van intervallen te kunnen aantoonen en weerlegt die, zoowel met redenen, als door uitgewerkte tafels van musikale progressien, welke hy tot in de kleinste breuken vervolgt. In den onvolledigen staat waarin die aantekeningen zich bevinden zal wel van dezelve geenerlei gebruik kunnen gemaakt worden". En terzake van de opstellen over de Griekse muziek meende de commissie dat niet veel daarvan, "mede reeds voor 30 jaren of meer geschreven", nog bruikbaar was, gezien recenter onderzoek op dat gebied. En het totaal-advies luidde: niets mee doen, wel bewaren in het archief der klasse⁷⁹.

Inderdaad zijn al deze muziekpapieren daar nog⁸⁰. De secretaris der klasse inventariseerde het belangrijkste als volgt⁸¹:

"Harmonie en Rhythmus der Gr[ie]ken. Blz. 1-25. in 4to blz. nevens 8 blz. in folio; voorts nog 28 blz. in 4to. 1 blz. aantek. in 4to en 1 vel of 4 blz. in folio (Nederduitsch)

Theorie der Muzyk, Fransch opstel, naar Rousseau Volger enz. 104 blz. in 4to. Idem Nederduitsch 14 quat. 108 blz. 4to.

Over het Metrum Nederduitsch 83 blz. nevens eene bylage in 4to."

De aantekeningen over de harmonie en het ritme bij de Grieken zijn overduidelijk het materiaal voor de lezingen die Kinker in 1832-34 hierover voor de klasse hield⁸². Zij behandelen de gronden waarop de Grieken de muziek in zes genera indeelden, en de verschillen in hedendaagse en Griekse toonstelsels, als toetspunt voor de discussie of de moderne muziek inderdaad 'hoger' of 'beter' is. Het is moeilijk aan te nemen, als dit inderdaad (een deel van) de lezingen zijn, dat dit teksten zijn "mede reeds voor 30 jaren geschreven" zoals de commissie constateerde; ook al zouden Kinkers mededelingen op oudere inzichten teruggaan. Het begrip "mede" laat trouwens ruimte: doelde de commissie misschien niet op een ander deel der manuscripten? - Het lijvige manuscript over het metrum handelt over het metrum bij Grieken en Romeinen, en begint met vast te stellen dat vóór Bentley de theorie hieromtrent zeer onvolledig was. Blijkens wat ik hiervóór vermeldde over Kinkers lezing in de klasse op 5 mei 1834 schijnt ook dit materiaal te zijn voor die cyclus lezingen in de jaren '30.

Blijft het handschrift over de theorie der muziek. De Franstalige versie is duidelijk de vertaling van de Nederlandse⁸³. Het begin van de voorrede van de Nederlandstalige versie luidt:

Men heeft, in de laatste eeuwen en vooral in onze dagen, verbazende vorderingen in de uitvoering der muziek gemaakt; en zederd men deze kunst als beeldende kunst der hartstogten heeft beginnen te beschouwen en te behandelen, heeft zij in de handen der beroemde moderne componisten meesterstukken voortgebracht, die nog lang de bewondering der bevoegde beoordeelaars zyn zullen.

Men herkent hier het standpunt zoals eveneens weergegeven in het begin van de

annonce in de *Schouwburg*: de muziek moet gezien worden als “le langage des passions”. - De vorderingen zouden echter nog groter geweest zijn, zo vervolgt de voorrede, als men de indigesta moles van willekeurige theoretische voorschriften (afgeleid van “eene dikwils bedriegelyke ondervinding”) zou vervangen kunnen hebben “door eenige weinige grondbeginzelen, van den aard en betrekkingen der toonen afgeleid en op het wezen der Kunst toegepast”. Zó krijgt men een voor toonkunstenaars licht overzienbaar wetboek. De wrevel waarmee beoefenaars der muziek nu af en toe het werk der theoretici bezien is maar al te begrijpelijk. Indien zij slechts hun *genie* volgen, is in feite hun werk beter dan dat van hen die de theoretische voorschriften in acht nemen. Het verwaarlozen der regels levert vaak de schoonste kunstprodukten op. In dit werk zal men een theorie (geen regels) kunnen vinden die wérkelijk afgeleid is van het wezen der kunst, en van de middelen waardoor zij zich uitdrukt. Deze weg was nog niet ontdekt.

Ik vond denzelfden alleen door nadenking over den aard en strekking der Harmonie in de natuurlijke opvolging der toonen, welke, gelijk men weet, van de Kunstmatige opvolging welke wij in de gamma aantreffen, in vele opzichten verschilt. Ik nam den zelve als hypothese aan en vond eerst naderhand, dat de voornaamste meesters werktuigelijk, en op hun gevoel afgaande naar denzelfden gearbeid hadden, ja dat zelfs de bestaande *theorien*. hoe willekeurig ook voor het overige, daarop gedeeltelijk gegrond waren.

In het werk zelf analyseert Kinker die natuurlijke toonladder, en bespreekt de consequenties van die analyse voor de harmonieleer. Ik acht mij ervan ontslagen deze hier uitgebreid te presenteren. Enige lof geeft hij aan het theoretisch werk dat op dit punt al door J.J. Rousseau, Mersenne en Sauveur is verricht, als mede in 1800 door J.H. Knecht in de *Allgemeine Musikalische Zeitung*. Dat hij van deze laatste geen later verschenen werk noemt bevestigt mijn vermoeden dat we in dit manuscript het in 1809 in de *Schouwburg* aangekondigde boek over de theorie der muziek aantreffen. In ieder geval vinden we hier veel materiaal ten behoeve van studies over Kinker als muziektheoreticus.

Daar binnen deze paragraaf de relatie tussen Kinker en de muziek toch al uitvoeriger aan de orde is gekomen dan het opschrift boven de paragraaf laat vermoeden, neem ik hier tevens de ruimte te wijzen op zijn contacten met figuren uit de Nederlandse muziekwereld van zijn eigen tijd.

Jan George Bertelmann is reeds enige malen aan de orde geweest. Deze was ook de leermeester⁸⁴ van de bekende Johannes Bernardus van Bree (1801-57). Ook hem ontmoetten we hierboven al, als leider van Harmonica. Misschien valt het contact van Kinker en Van Bree tot deze kring te herleiden. Er is geen correspondentie tussen deze twee bekend. Daar hun samenwerking niet dan pas op een laat tijdstip in Kinkers leven plaatsvond zal ik er kort over zijn. In 1831 werd op 11 maart in Felix Meritis een ‘toonkundig tafereel’ door Van Bree uitgevoerd, naar tekst van Kinker: *De heldendood van van Speyk*⁸⁵. Van Bree was in die tijd directeur der concerten van Felix. Kinker sprak toen zelf de tekst uit; bij een tweede uitvoering in Felix,

op 10 april, deed dat S. Rondeau (de koninklijke familie was toen aanwezig)⁸⁶. Een koor werkte eraan mee. De tekst bestaat uit vierentwintig fragmenten van ongelijke lengte. We kunnen het niet Kinkers beste produkt noemen, maar dat mogen we ook nauwelijks verwachten gezien de tijdsomstandigheden. Kinker was bijzonder onder de indruk van de dood van Van Speyk⁸⁷ en gezien Kinkers Belgische ervaringen zal hij daar inderdaad bijzonder bij betrokken zijn geweest. Desondanks wist hij in dit vaderlandse gedicht een bijzonder accent te leggen door te wijzen op het element van (onverlichte!) verblinding. 't Ging om:

een horde woeste slaven;
Die in 't gareel van zielstirannen draven

- dus zag hij de opstand eigenlijk als het gevolg van demagogie en ideologie; als aangericht door leiders die belang hadden bij domheid van het volk. De menigte volgt slechts. Het betere in hen wordt niet naar boven gehaald. Vandaar de indruk, die de daad van Van Speyk op het *Antwerpssche graauw* maakte:

Hun treft voor 't eerst een nameloos gevoel,
Van iets... *hun* onbekend... iets bovenmenselijks...
Iets, dat hun dierlijk zelfgevoel ontroert - en schokt.
Hun door den drank ontstoken euvelmoed - krimpt weg;
En gapend staren zij die grootheid aan!

Nog bij een ander vaderlands gedicht van Kinker, in dezelfde sfeer, verzorgde Van Bree de muziek. Het betreft Kinkers *Oud-Nederland in Oogstmaand 1831*⁸⁸. Het 'Oogstmaand' is hier niet toevallig: Kinker behandelt de oogst voor het vaderland behaald in de tiendaagse veldtocht. Die winst voor het "verlicht, eendragtig Volk"⁸⁹ is vooral onstoffelijk van aard: er is weer eenheid, zelfrespect, de bereidheid om allerlei zaken aan te pakken. Helaas scheen zulks niet geheel doorgedrongen te zijn tot de uitvoerenden in de muzikale en vocale sector. In Felix zou dit toonkundig tafereel uitgevoerd worden op 29 april 1832. Het koninklijk paar, alsmede prins Frederik en prins Wilhelm Adalbert van Pruisen, was aanwezig. Evenwel had de heer Van Bree zijn muziek nog niet gereed gekregen. Na raadpleging van de koning vond deze laatste goed Kinker zelf te verzoeken het stuk zonder muziek te declameren, hetgeen deze dan ook deed. Wel dacht men tenminste het eerste koor te kunnen uitvoeren maar dat werd verijdeld doordat de tenor Vrugt weigerde mee te werken. De eigenlijke achtergrond van dit alles schijnt een werkstaking van de musici te zijn geweest, die meer salaris wilden hebben; en zij hadden niet vruchteloos een beroep gedaan op de vocalisten, om hun werkstaking niet te breken⁹⁰.

Johann Wilhelm Wilms, een uit Witzhelden afkomstige Duitser die sinds 1791 in Amsterdam verbleef (het "musikalische Zentrum Nordwesteuropas") was verantwoordelijk voor de muziek bij Kinkers *Helmina en Elise. Zang van Twee Vaderlandsche Meisjes* uit 1832⁹¹. Wilms' geschreven partituur voor alt, sopraan en orkest is bewaard gebleven⁹². Wilms was aan diverse orkesten verbonden (onder andere dat van Felix), lid van de vierde klasse van het Instituut, en onder meer ver-

antwoordelijk voor de muziek van het Wien Neêrlandsch Bloed. Kinkers tekst heeft weinig om het lijf: twee meisjes beklagen en verheerlijken de dood van de man die respectievelijk de broer van de een en de minnaar van de ander was: hij sneuvelde voor 't vaderland, in de strijd tegen de Belgen.

Kinkers contact met andere musici en componisten - zoals Broekhuizen, Fodor - is reeds in een voorgaande paragraaf (over *Eruditio Musica*) aan de orde gesteld, in samenhang met Kinkers aandacht voor Haydn. Zijn interesse voor het lied kwam al enigszins naar voren in het hoofdstuk over Kinker en de vrijmetselarij, gezien de vele liederen van Kinkers hand voor het vrijmetselaarsgezangboek; ook bleek in de paragraaf over de Hollandsche Maatschappij van Fraaye Kunsten en Wetenschappen zijn betrokkenheid bij een gezangbundel van Jan Pieter Heye. Evenwel is daar niet gesproken over het muzikale en het zangmatige van die liederen. In de toekomst is een studie over Kinker en het lied nodig. Daarbij zou ook betrokken kunnen worden de muziek en opbouw van balladen als de parodistische *Alrik en Aspasia*; de vele liedjes opgenomen in politieke tijdschriften als de *Janus* en *Janus Verrezen*; de liedjes in de toneelstukken; de bouw van een zangspel als *Edipus te Kolone*; een speurtocht naar de onbekende tekst van zijn opera *Het beminnelijk Molenaars Meisje*; de muziek bij delen van zijn eerste dichtbundel, *Mijne minderjarige zangster*; zijn opvattingen over het declamatorium; en vele andere zaken meer.

Titelplaat bij deel III (1797-98) van Kinkers blad *Janus Verrezen*.

Bij de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw speelt zich in Nederland een (nauwelijks onderzochte) strijd af. Moest in deze tijd de natie zich laten inspireren door een heroplevende rechtzinnigheid? Door de christelijke Verlichting? Door de Kantiaanse Verlichting? Voor een groot deel speelt deze verborgen strijd zich af in de algemene, letterkundige en culturele genootschappen. Daarvan was de Nederlandse burger veelal lid.

In deze milieus speelt de literator en filosoof Jan Kinker (1764-1845) een belangrijke rol. Met zijn medestanders poogt hij deze organisaties (zoals de vrijmetselarij, Felix Meritis, de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen) een specifieke taak te geven. Zij moeten eerst hun leden, daarna en daardoor de burger in het algemeen, opvoeden tot het bewustzijn dat zij ervoor verantwoordelijk waren dat de samenleving zich ontwikkelde in de richting van een tolerante en kosmopolitische samenleving, een wereldstaat zelfs, waarin ieder het hem toekomende geluk kon vinden, en bijvoorbeeld religieuze intolerantie een gepasseerd cultureel stadium was.

Deze studie verbreedt de kennis van de geschiedenis van genootschappen en schetst de ontwikkeling in verschillende belangrijke Nederlandse culturele verbanden (vooral de vrijmetselarij) gedurende het tijdvak 1790-1845. Daardoor wordt het beeld van de Nederlandse Verlichting genuanceerd en het inzicht in de invloed van de Kantiaanse ideeën in Nederland vergroot.

Sluiers van Isis

SLUIERS VAN ISIS

SLUIERS VAN ISIS

Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting,
in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen,
1790-1845.

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren.

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen,
volgens besluit van het college van decanen in het openbaar te verdedigen op
maandag 19 september 1988 te 15.30 uur
door

ANDREAS JOANNES ANTONIUS MARIA HANOU
geboren op 13 april 1941
te Monnickendam.

Deel 2

Deventer Studiën 5

Uitgeverij Sub Rosa
Deventer 1988

Deventer Studiën 5

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Hanou, Andreas Joannes Antonius Maria

Sluiers van Isis : Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting,
in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845 :
een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren /

Andreas Joannes Antonius Maria Hanou. - Deventer : Sub Rosa. - Ill. -
(Deventer studiën ; 5)

Proefschrift Nijmegen. - Met lit. opg., reg. - Met samenvatting in het Eng
ISBN 90-70591-23-5

SISO * 854.6 UDC 929 Kinker, Johannes + 839.31''1790/1845''(043.3)

Trefw.: Kinker, Johannes.

© 1988: Uitgeverij Sub Rosa — Deventer

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van
druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

omslagontwerp, typografie, lay-out: Arno van der Plank

Inhoudsopgave

Deel 2

Illustraties	6
Noten en aantekeningen	
Inleiding	7
Hoofdstuk I	17
Hoofdstuk II	31
Hoofdstuk III	55
Hoofdstuk IV	110
Beknopte literatuurlijst	139
Bijlagen	
Bijlage I	147
Bijlage II	151
Bijlage III	154
Bijlage IV	155
Bijlage V	158
Bijlage VI	160
Summary	163
Index	169
Curriculum vitae	207

Illustraties

- p. [2] Portret van Kinker. Gravure door J.E. Marcus, naar een tekening van H.W. Caspari. Voor het eerst afgedrukt in Marcus' in maandelijkse afleveringen verschijnend *Studie-prentwerk*, augustus 1814, als nr. 82.
- p. 66 Interieur Felix Meritis: spotprent op de wijsbegeerte van Kant ± 1800-1810. Historisch topografische atlas Gemeentelijke archiefdienst Amsterdam. Ets door J.E. Marcus naar Jacob Smies.
- p. 93 Felix Meritis, gezicht op het voorhuis, met gevecht na de uitreiking der ereprijzen in de winter van 1803. Historisch topografische atlas Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam. Ets door Jacob Smies.
- p. 193 Kopergravure J.M. Bernigeroth 1745 (Verzameling Groot Oosten der Nederlanden), waarop een aantal onderdelen van de receptie op één plaat zijn samengebracht, zoals: het voorstellen van de kandidaat, het blinddoeken, het toelaten, de uitleg van het Tableau.
- p. 235 Een bezoek aan het Blindeninstituut in 1808; door J. Groenewoud en Zn. Naar de afbeelding in: H. Maarschalk, *Geschiedenis van de Orde der Vrijmetselaren in Nederland, onderhoorige koloniën en landen*. Breda 1872.
- p. 299 Naar de afbeelding in: *Feestviering der L.: La Bien Aimée, ter gedachtenis van het driehonderdjarig jubilé van het Charter van Keulen, en het honderdjarig jubilé der stichting van de L.: De la Paix [...] in het O.: van Amsterdam. 29 D.: 10 M.: , 5835* [t.o. p. 205; ex. GA A'dam U 504].
- p. 386 Het Charter van Keulen. Naar de afbeelding (nr. 51) in: Joh. J. Hanrath, P.H. Pott, B. Croiset van Uchelen, *De beoefening der Koninklijke Kunst in Nederland. Een cultuurgeschiedkundige platenatlas der vrijmetselarij in Nederland*. 's-Gravenhage 1971.
- p. 435 Naar de afbeelding in: *Feestviering der L.: La Bien Aimée, ter gedachtenis van het driehonderdjarig jubilé van het Charter van Keulen, en het honderdjarig jubilé der stichting van de L.: De la Paix [...] in het O.: van Amsterdam. 29 D.: 10 M.: , 5835* [t.o. p. 203; ex. GA A'dam U 504].
- p. 447 Joan Rudolph Deiman. Naar de afbeelding in: J.P. Kuenen, *Het aandeel van Nederland in de ontwikkeling der natuurkunde gedurende de laatste 150 jaren*. Rotterdam 1919. Gedenkboek van het Bataafsche genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam 1769-1919. P. 50.
- p. 469 Titelplaat bij deel I (1815) van Kinkers blad *De Herkauer* (ex. UBA 750 A 17).
- p. 489 De genius der Verlichting. Stippelgravure door L.A. Claessens naar Jaques Kuyper (1795) (Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam).
- p. 536 Titelplaat bij deel III (1797-98) van Kinkers blad *Janus Verrezen* (ex. A.J. Hanou).

Noten en aantekeningen

Noten bij de inleiding

1. Alphonse le Roy, *Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation*. Liège 1869. Kol. 355-356.
2. Er zijn daarvan genoeg sporen te vinden, al heb ik er geen uitgebreid onderzoek naar ingesteld. Ik hoop in de toekomst een artikel over Kinkers advocatenpraktijk te publiceren.
3. Vgl. M.J. van der Wal, *De taaltheorie van Johannes Kinker*. Leiden 1977. Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde 5.
4. G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie. Bijdrage tot een interpretatie van de voorredes bij zijn Gedichten (1819-1821)*. Zwolle 1967. Zwolse drukken en herdrukken 64; *De Verlichte Muze. Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker bezorgd door G.J. Vis*. 's-Gravenhage 1982. Nijhoffs Nederlandse Klassieken. - In het eerstgenoemde werk vindt men in de "Lijst van geraadpleegde geschriften" het meeste dat over Kinker verschenen is genoemd.
5. Zie G.J. Vis, *Johannes Kinker* [o.c.], p. 5-18.
6. De kopij voor de uitgave van die brieven is voor een groot deel gereed. In het notenapparaat wordt er een enkele keer naar verwezen. Medio 1987 bleek het echter nog niet mogelijk met de uitgave van dl. I te beginnen, daar subsidiëring door het Rijk uitbleef. Ik vertrouw er echter op dat in de toekomst deze uitgave alsnog het licht zal zien; de noten zijn daarom gehandhaafd.
7. Zie Johanna Stouten, *Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Leven en werk*. Amsterdam 1982. Proefschrift Nijmegen. P. 17-20, en de daar genoemde literatuur.
8. Zie M. Rutten, 'Neerlandica aan de Rijksuniversiteit te Luik', in: *Tijdschrift voor levende talen* 28 (1962) p. 99-133; 29 (1963) p. 536-578; 30 (1964) p. 35-73.
9. Ik doel op de nu nog niet verschenen dissertatie van C.B.F. Singeling.
10. DTB GA A'dam 111/619. - "Jan", noem ik Kinker op deze plaats. Niet omdat hij kind was. Zo werd hij ook af en toe in zijn later leven wel degelijk genoemd. Voorbeelden: het testament van zijn schoonmoeder, 15 augustus 1799 (GA A'dam inv. nr. 17405, stuk 174); bestuur der vrijmetselarij (Notulen der Hoogere Graaden van 't Kapittel La Charité 1804-1811 (GON); *Protocolen Hoofdbestuur Hoge Graden 1802-1819*). - Ik houd mij verder echter aan het geaccepteerde gebruik te spreken over "Johannes" Kinker. - Wellicht mag ik op deze plaats nog vermelden dat hij blauwe ogen had (vgl. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker. Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften*. Amsterdam 1850. P 31).
11. Het lijkt juist haar zo te noemen dan: Maria Wessels (zoals in verschillende publicaties over Kinker het geval is). In diverse notariële acten komt die naam immers nadrukkelijk naar voren. Zo wordt in een acte waarin Maria voogden over haar kinderen stelt op 23 februari 1767 (RA Haarlem inv. nr. 12045 stuk 78) gesteld dat compareert "Maria Storm dog zig naderhand hebbende laten noemen Maria Vessels [sic] weduwe van Hendrik Kinker". Zijzelf tekent daar "Maria Wessels geb Storm wed Kinker". Ook na haar dood heet zij nog Storm. Bijvoorbeeld als "Maria Storm ook genaamd Maria Wessels" op 4 juli 1786 (GA A'dam inv. nr. 16811 stuk 100).

12. De ondertrouw was 9 oktober 1750; de huwelijksvoltrekking vond plaats 27 oktober 1750, in de Nieuwe Kerk (vgl. G.J. Vis, *o.c.*, p.5)
13. Hierover uitgebreider G.J. Vis, *o.c.*, p. 5.
14. Er moet hier wel enige voorzichtigheid betracht worden. Enkelen van Kinkers latere vrienden, zoals J.F.L. Schröder en J.R. Deiman, hadden een Duitse achtergrond. Nader onderzoek zou hier meer duidelijkheid kunnen verschaffen.
15. Hij werd begraven in de Nieuwezijds Kapel op 29 januari 1766 (G.J. Vis, *o.c.*, p. 5, 335).
16. Op 16 april 1775 (RA Haarlem inv. nr. 3972 stuk 25).
17. Tenminste: op 29 februari 1760 ondertekent zij een mutueel testament (met haar man) door een kruisje te zetten. Of is de oorzaak ziekte? Het zegt in ieder geval niets over haar leescapaciteiten.
18. In de archivalia die dit bedrijf betreffen wordt eigenlijk gesproken van een “broeierij” en “kalanderij”, wat op hetzelfde neerkomt. Een opgave op deze plaats van alle documenten waarin over Meilust gesproken wordt, zou te veel ruimte vergen.
19. J.F.X. Würth, *Cours préparatoire à l'étude de la littérature hollandaise*. Liège 1823. P. 300.
20. GA A'dam, inv. nr. 16127 stuk 3 (8 januari 1778).
21. Vgl. het bij G.J. Vis, *o.c.*, p. 5-6, over hem opgemerkte.
22. GA A'dam inv. nr. 16350, stuk 19.
23. Ik heb de precieze plaatsen waar Kinker in Amsterdam woonde, nog niet kunnen traceren; evenmin de volgorde. Als ik Meilust en de Rapenburgerdwarsstraat buiten beschouwing laat, had hij echter tenminste domicilie op de volgende plaatsen: N.Z. Voorburgwal bij de Dirk van Hasseltsteeg; Voorburgwal bij het postkantoor; Singel vierde huis van de Warmoesgracht; Keizersgracht, tussen Prinsenstraat en Brouwersgracht; Keizersgracht, bij de Groenlandse pakhuizen; Looiersgracht 92; le Rozengracht 25; Leidsegracht 90; Achtergracht. Een gedeelte van deze locaties wordt genoemd in de correspondentie. Een vollediger bronvermelding hoop ik te geven in een studie over Kinker in Amsterdam.
24. RA Haarlem inv. nr. 4001 stuk 71.
25. M.C. van Hall, *o.c.*, p. 22, zegt: “Welligt heeft zijn niet sterk en mingelukkig lichaamsgestel hem doen besluiten, om van studie en bestemming te veranderen”. Zijn leerling J.F.X. Würth daarentegen meldt (*o.c.*, p. 300) dat Kinker de medicijnenstudie “abandonna [...], pour se vouer à la jurisprudence, parce que l'aspect de l'humanité souffrante, affectait trop son coeur sensible”.
26. J. Kinker, *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer, gevolgd van eenen brief des hoogleeraars Matthijs Siegenbeek aan den schrijver, als bijvoegsel tot deze beoordeeling*. Amsterdam 1829. P. X.
27. De misleidende informatie over zijn vrouw blijkt uit de briefwisseling Bilderdijk-Kinker (vgl nt. 6). Over de informatie met betrekking tot enkele schulden, zie A.J. Hannot, ‘Bilderdijk, Bromet en Kinker’, in: *Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch onder red. van M. van Hattum, L. Strenght en Peter van Zonneveld ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van Prof. Dr. J. Bosch*. Amsterdam 1985. P. 31-44.
28. GA A'dam inv. nr. 19018, stuk 239.
29. Aanwezig ARA, verzameling J. Fabius.
30. Uit het navolgende zal blijken dat David rond 1850 lid was van verschillende gerespecteerde genootschappen. Ook David hoop ik in de toekomst beter te kunnen belichten, in een gedetailleerder studie.

31. ARA, Archief Binnenlandse Zaken na 1813, afd. Onderwijs, request 14 oktober 1845.
32. Zie bijvoorbeeld GA A'dam, inv. nr. 1126 (minuutregisters Comité van Justitie).
33. GA A'dam, inv. nr. 20064, in dato 28 sept. 1809.
34. Zie R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam. IV. De kerk der hervorming in de achttiende eeuw: de grote crisis*. Baarn 1974. P. 248 e.v.
35. Betje Wolff en Aagje Deken, *Briefwisseling. Uitgegeven met inleiding en aantekeningen door P.J. Buijnsters*. Deel I. Utrecht 1987. P. 652.
36. Blijkens de nog resterende correspondentie. Helaas bestaan er geen goede studies over Van Hemert. Een biografie van deze man lijkt mij zeer gewenst.
37. Dit is een zaak die nog verduidelijking behoeft. Kinker schrijft er - veel later - over aan zijn vriend Fabius, op 19 juni 1820 (ARA, verzameling J. Fabius).
38. Het was waarschijnlijk Falck, die Kinker overgehaald had. Dit komt breder aan de orde in de hoofdstuk over de vrijmetselarij.
39. Zie hierover de in nt. 8 genoemde artikelen van M. Rutten. Hierin worden ook andere zaken rond Kinker/Luik behandeld.
40. P.H. van der Kemp, *De Belgische omwenteling in Luik en Limburg tot aan het verlies van Venlo in November 1830. Met een voorwoord van generaal-majoor W.E.A. Wülperrmann*. 's-Gravenhage 1904. Dl. I, p. 98.
41. Waarschijnlijk lagen aan dit verzet budgettaire en politieke redenen ten grondslag (Amsterdam was niet regeringsgezind). De bronnen waaruit het verloop van de zaak blijkt, zullen worden besproken in de uitgave van de correspondentie van Kinker.
42. Zie A.J. Hanou, 'Tussen Voltaire en Verlosser. De zielsbenauwenis van Petrus Ameshoff', in: *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* 18 (1986) nr. 1, p. 110.
43. M.C. van Hall, o.c., p. VI.
44. Kinkers gehele leven en werk wordt in honderddrieëntwintig pagina's behandeld.
45. M.C. van Hall, o.c., p. 22 en 44.
46. M.C. van Hall, o.c., p. 8.
47. Zie over deze regels en deze uitlatingen: G.J. Vis, 'Bilderdijk en Kinker - de een over de ander', in: *Folia Bilderdijkiana* [...], p. 63-68.
48. Deel I, nr. 26 (28 september 1795), p. 167-169. - Aan die bult van "Janus" wordt ook gerefereerd in het blad *De Democraten* van 13 april 1797 (dl. I, nr. 49, p. 71-72), in een brief van "Vader Ontzachlyk". Deze laatste zou heel goed Kinker zelf kunnen zijn.
49. *De Domkop, of Nationaal Volksboek. Eerste deel* [1796]. P. 216.
50. Vgl. M.C. van Hall, o.c., p. 77-78. De anecdote komt ook nog in een ietwat andere versie voor. Hierbij is Kinker de verteller, en bestaat zijn gehoor uit dames. Zie P.H. van der Kemp, *De Belgische omwenteling* [...]. Dl. II, p. 56.
51. Vgl. M.C. van Hall, o.c., p. 44.
52. M.C. van Hall, o.c., p. 51.
53. M.C. van Hall, o.c., p. 12.
54. M.C. van Hall, o.c., p. 95.
55. A. Pierson en De Clercq's jongste kleindochter, *Willem de Clercq naar zijn dagboek. Eerste deel (1811-1824)*. Haarlem 1888. P. 239.
56. Iidem, p. 241.
57. Iidem, p. 242-243.
58. E.J. Potgieter, *Leven van R.C. Bakhuizen van den Brink. Tweede druk*. Haarlem 1890. P. 215.
59. Het is curieus dat op dit en andere Kinker-portretten de "bochel" nauwelijks opvalt. Misschien omdat Kinker altijd 'en face' afgebeeld wordt. Anderzijds is er één opmer-

king die er op wijst dat Kinker niet zozeer een bochel had als wel een 'hoge rug'. Alphonse le Roy zegt (o.c., kolom 354): "Sans ressembler précisément à Esope, Kinker avait, comme on dit, le cou dans les épaules".

60. M.C. van Hall, o.c., p. 110.
61. Zie de inleiding en beginpagina's van Kinkers *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijs Spraakleer* [...] en zijn commentaar bij de editie door W. Messchert van *W. Bilderdijs Brieven*. (A'dam 1836-1837) in een zestal artikelen in *De Recensent, ook der Recensenten* van 1838 en 1839 (vgl. G.J. Vis, o.c., p. 279).
62. De affaire wordt beschreven door Nicolaas Beets: 'Kinker's "Eeuwfeest bij den aanvang der Negentiende Eeuw" en de Commissarissen van den Amsterdamschen Schouwburg', in zijn *Nieuwe Verscheidenheden. Deel IV*. Haarlem 1902. P. 1-48.
63. Kinker in zijn schrijven aan A.R. Falck, 9 december 1820 (ARA, Verzameling Falck, inv. nr. 34)
64. *Mr. W. Bilderdijs briefwisseling. Aanvullende uitgave [...]. Eerste deel: 1772-1794 verzorgd door J. Bosch*. Wageningen 1955. P. 258.
65. Kinker in zijn schrijven aan J. Fabius, 21 februari 1827 (ARA, Verzameling J. Fabius).
66. Kinker in zijn schrijven aan J. Fabius, 28 mei 1821 (ARA, Verzameling J. Fabius).
67. J. Kinker, *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijs Spraakleer* [...]. P. XX.
68. Zie bijvoorbeeld Kinkers schrijven aan J. Immerzeel Jr., van maart 1823 (KB 's-Gravenhage, hs. 133 C 11). Niet lang voor Kinkers dood moest er zelfs een incisie vericht worden.
69. Zie zijn *Nederduitsche gewrochten van de Nederlandschen Waal*. Brussel 1872. Dit boek bevat onder meer een hoofdstuk "Kinkers zending te Luik".
70. GA A'dam, Familie-archief De Clercq (Partic. archief nr. 125), inv. nr. 62a.
71. Geciteerd bij: Johanna W.A. Naber, *Overheersching en Vrijwording. Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk Juli 1810-November 1813*. Geïllustreerd onder toezicht van E.W. Moes. Derde herziene uitgave. Haarlem 1913. P. 55.
72. Johanna W.A. Naber, o.c., p. 171.
73. Het genootschapsleven in de achttiende en negentiende eeuw geniet de laatste jaren zo veel belangstelling, dat ik niet alle literatuur kan opgeven. Ik wil evenwel een wat ouder werk dat niet zozeer de genootschappen als wel de "sociabiliteit" in de achttiende eeuw behandelt (ook al komt dat begrip niet als zodanig voor) eerst noemen: Haijo Zwager, *Waarover spraken zij? Salons en conversatie in de achttiende eeuw*. Assen 1968. Van Gorcum's Historische Bibliotheek 85. Verder zijn vooral van nut, als inventariserende studies: J.H. Buursma, *Nederlandse geleerde genootschappen opgericht in de 18e eeuw*. Uithoorn 1978. Bibliografische bijdragen 7; M. van Hattum, *Lezingen en verhandelingen in "Concordia et Libertate" (1769-1806) en "Felix Meritis" (Dep. letterk.) (1769-1808, 1810-1832, 1865-1873)*. Amstelveen 1983; J.J. Kloek et al., 'Literaire genootschappen 1748-1800', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw XV* (1983) p. 21-89. Ik noem hier geen literatuur over *aparte* genootschappen. Van belang inzover meer dan één genootschap behandeld wordt, of omdat de genootschappelijkheid als zodanig aan de orde komt, zijn: P.J. Buijnsters, 'Lesegezelschappen in den Nederlanden', en Henk Reitsma, 'Lesegezelschappen und bürgerliche Revolution in Amsterdam' (beide artikelen in: *Lesegezelschappen und bürgerliche Emanzipation. Ein europäischer Vergleich. Herausgegeben von Otto Dann*. München 1981. P. 143-158, 159-180); het genootschapsnummer van het blad *De Negentiende Eeuw* juni 1983, met o.m. de artikelen W.W. Mijnhardt, 'Het Nederlands genootschap in de achttiende en vroege negentiende eeuw' (p. 76-101) en W. van den Berg, 'Het literaire genoot-

schapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw' (p. 146-178); A. de Jonge en W.W. Mijnhardt, 'Het genootschapsonderzoek in Nederland', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* XV (1983) p. 215-221; W. van den Berg, 'Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus', in: *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening onder red. van Marijke Spies*. Groningen 1984. P. 151-170 en C.B.F. Singeling, 'De lidmaatschappen van Ahasverus van den Berg of Nederlandse literaire genootschappelijkheid, 1750-1800, in vogelvlucht', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* XIX (1987) p. 31-46. - Als voorbeeld van een goed gelukt onderzoek naar één enkel genootschap noem ik: *Om het Algemeen Volksgeluk. Twee Eeuwen Particulier Initiatief 1784-1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderjarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen onder redactie van W.W. Mijnhardt en A.J. Wichers*. Deventer 1984. - Recent verscheen het belangrijke werk: W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom. De Culturele Genootschappen in Nederland 1750-1815*. A'dam 1988. *Nieuwe Ned. Bijdragen tot de geschiedenis der Geneeskunde en de Natuurwetenschappen* 24.

74. Voor de verantwoording van de in deze paragraaf voorkomende gegevens betreffende Felix en andere genootschappen verwijs ik naar de desbetreffende hoofdstukken en paragrafen.
75. C. de Bie, *Feestrede, ter gelegenheid van het vijf en zeventigjarig bestaan van de A.: L.: La Charité, en het vijftigjarig lidmaatschap van haren A.: Mr.: W. Holtrop, gehouden op den 18 October 5834*. Amsterdam 5834. P. 33.
76. In het volgende geef ik de inzichten van Mijnhardt weer, zoals die verwoord zijn in zijn *Tot Heil van 't Menschdom* [...] en in zijn artikel 'Het Nederlands genootschap in de achttiende en vroege negentiende eeuw' (zie nt. 73). In dit (iets oudere) artikel spreekt hij nog over vier "generaties" genootschappen; in het recentere boek is slechts sprake van drie algemener soorten genootschappen. Bovendien heeft hij in zijn werk *Tot Heil van 't Menschdom* het Nederlands genootschap beschreven in een breder kader: de groei van de Europese genootschappelijkheid en sociabiliteit. Mijnhardt houdt zich uitsluitend bezig met het genootschap voorzover "geinstitutionaliseerd en geformaliseerd fenomeen, dat wetten heeft" (Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom*, p. 5). 't Is wat vreemd dat hij ter verdediging van zijn definitie zich beroept op een formulering uit de achttiende eeuw zelf, van rond 1775, waarin een genootschap gedefinieerd wordt als "eene vereeniging, onder eigen bestuur naar eigen wetten beheerd, eene maatschappij, aan de bevordering van wetenschap of kunst gewijd". In deze laatste toevoeging ligt natuurlijk mede het wezen van een genootschap verborgen. Mijnhardts definitie is ook van toepassing op een gilde, de staat, of een willekeurig bestuursorgaan. In zijn beschouwingen ligt dan ook vaak het accent op het raamwerk, de structuur van het genootschap zoals in de "wetten" vastgelegd: als zou voornamelijk dááruit doel en werkwijze van een genootschap af te leiden zijn. Dit is wat eenzijdig. Het zal eenieder die wel eens lid is geweest van een (twintigste-eeuws!) genootschap duidelijk zijn dat atmosfeer, culturele 'kleur', geschillen en ontwikkelingen van zo'n gezelschap zich nauwelijks op basis van de wetten of statuten laten voorspellen. Bij elk genootschappelijk onderzoek kan dus niet weggelaten worden het onderzoek naar de *feitelijke* verhoudingen, gebeurtenissen en ontwikkelingen. Dan pas is de werkelijke reden van bestaan van het desbetreffende gezelschap te vinden, en dan pas ziet men de wortels van de conflicten.
77. W.W. Mijnhardt, *o.c.*, p. 87. - Men kan zich afvragen of Mijnhardts "verschuivingen" niet slechts fenomenen zijn van iets dieperliggends: de Verlichting. Wegens de aan

de Verlichting inherente belangstelling voor de *eigen* wereld van de mens is het vanzelfsprekend dat het meest directe milieu (eigen taal en geschiedenis) meer aandacht geniet.

78. W.W. Mijnhardt, *o.c.*, p. 94. - Een zienswijze waarbij spectators minder als *oorzaak* van het genootschapsleven dan wel als literaire *pendant* daarvan gezien worden, lijkt mij heel wel mogelijk.
79. W.W. Mijnhardt, *o.c.*, p. 75, 98 e.v.. Nader onderzoek zou hier wel eens kunnen voeren tot het maken van heel andere indelingen. Wat Mijnhardt bijvoorbeeld over de vrijmetselarij opmerkt (ook elders, in zijn artikel 'De Nederlandse vrijmetselarij in de achttiende eeuw', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* XVIII/1 (1986) p. 87-108) is nogal eenzijdig van aard en berust niet op representatief onderzoek van het voor deze groep bereikbare zeer rijke bronnenmateriaal. Ik verwijs verder naar mijn opmerkingen hierover in de inleiding van het hoofdstuk over Kinker en de vrijmetselarij.
80. Vgl. mijn opmerkingen in de noten 76 t/m 79.
81. W. van den Berg, 'Sociabiliteit, genootschappelijkheid en orale cultus' in: *Historische letterkunde* [...] onder red. van Marijke Spies. Groningen 1984. P. 154.
82. Ik doel op zijn artikel 'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw' in: *De Negentiende Eeuw* juni 1983, p. 146-178. Mijnhardt merkt met betrekking tot Van den Bergs typologie op (*Tot Heil van 't Menschdom*, p. 24) dat zij een grote bruikbaarheid bezit, hoewel de functionaliteit ten koste van de historiciteit lijkt te gaan. Zijn eigen typologie en die van Van den Berg behoeven elkaar niet uit te sluiten, volgens Mijnhardt.
83. W. van den Berg, *o.c.*, p. 150.
84. T.a.p.
85. W. van den Berg, *o.c.*, p. 152-153.
86. *Bilderdijk 1756-1956. Handschriften, boeken, portretten van Bilderdijk tentoongesteld van 7 september tot 1 oktober 1956 in Museum Fodor, Amsterdam*. [Z.p.] 1956. P. [29].
87. P.G. Witsen Geysbeek, *Hedensdaagsche Olympus*. Amsterdam 1796. P. 4.
88. Geciteerd bij Johanna W.A. Naber, *Joan Melchior Kemper 1776-1824*. Haarlem 1913. P. 63.
89. H.H. Zwager, *Nederland en de Verlichting*. Bussum 1972. Fibula 12. Over Zwagers positie ten aanzien van de verlichting alsmede de Nederlandse Verlichting zelf handelt: P.J. Buijnsters, 'Wolff and Deken and the Enlightenment', in: *Proceedings of the Third International Conference on Netherlandic Studies* (op dit moment nog niet verschenen).
90. H.H. Zwager, *o.c.*, p. 7.
91. H.H. Zwager, *o.c.*, p. 5.
92. H.H. Zwager, *o.c.*, p. 76.
93. En van welke visie Peter Gay de voornaamste vertegenwoordiger is. Zie zijn *The Enlightenment: An Interpretation*. London 1967-1970. 2 dln.
94. Franklin L. Ford, 'The Enlightenment: Towards a Useful Redefinition', in: *Studies in the Eighteenth Century*. ed. by R.F. Brissenden. Canberra 1968. P. 17-29.
95. Franklin L. Ford, *o.c.*, p. 22.
96. Vgl. R. Porter en M. Teich, *The Enlightenment in National Context*. Cambridge 1981. - De visie op Nederland wordt in dit boek verwoord door Simon Schama. Ik ben het geheel eens met Mijnhardts strenge kritiek (*Theoretische Geschiedenis* 10 (1983) p.

342-343) dat diens essay een volstrekt onbetrouwbare impressie is, gebaseerd op losse gegevens zonder exemplarische betekenis.

97. Ik verwijs vooral naar zijn opstellen 'De Nederlandse Verlichting: een terreinverkenning', in: *Figuren en figuraties. Acht opstellen aangeboden aan J.C. Boogman*. Groningen 1979. Historische Studies uitgeg. vanwege het Inst. voor geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht 37. P. 1-25; 'De Nederlandse Verlichting in Europees perspectief', in: *Theoretische Geschiedenis* 10 (1983) p. 335-347; 'De Nederlandse Verlichting', in: *Voor Vaderland en Vryheid. De revolutie van de Patriotten*. Onder red. van F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt, N.C.F. van Sas. Amsterdam 1987. P. 53-79. - In: P.J. Buijnsters, 'Les Lumières hollandaises', in: *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* vol. 87 (1972) p. 197-215: wordt al gepreludieerd op Mijnhardts conclusies. Een soortgelijke benadering als Mijnhardt hebben Hans Bots en Jan de Vet in hun artikel 'Les Provinces-Unies et les Lumières', in: *Dix-huitième siècle* 10 (1978) p. 101-122; hierin worden echter wel wat veel auteurs voor de christelijke Verlichting geannexeerd.
98. W.W. Mijnhardt, 'De Nederlandse Verlichting in Europees perspectief' (vgl. nt. 97) p. 344.
99. W.W. Mijnhardt, 'De Nederlandse Verlichting: een terreinverkenning' (vgl. nt. 97) p. 12. - Elders wordt soms de term "Reformatiorische Verlichting" gebruikt. Deze term is gemunt door Ferd. Sassen in zijn studie *Johan Lulofs (1711-1768) en de Reformatiorische Verlichting in de Nederlanden*. Amsterdam 1965. Mededelingen der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde nwe reeks dl. 28, p. 380-381. Sassen doelt hierbij slechts op denkers van reformatiorische huize, voorzover die "belijdende en rechtzinnige Christenen waren" (p. 381); ook al betreft dit "een groot aantal denkers" (p. 380). Het is daarom wijzer zich niet op Sassen te beroepen als men denkt dat hij de bedoeling had het geheel van de Nederlandse Verlichting te karakteriseren. Als 'case-studies' van de christelijke Verlichting zijn met vrucht te raadplegen: P.J. Buijnsters, *Hieronymus van Alphen (1746-1803)*. Assen 1973. Van Gorcum's Literaire Bibliotheek 25 (mede in verband met de daar aan de orde komende 'christelijke wijsbegeerte' van R.M. van Goens); en P. van der Vliet, *Wolffen Deken's Brieven van Abraham Blankaart. Een bijdrage tot de kennis van de reformatiorische Verlichting*. Utrecht 1982.
100. Ik vind hiernaast het begrip "christelijke Verlichting" wat moeilijk, omdat we immers te maken hebben met een "geleidelijke accentverschuiving van openbaring naar rede" (Mijnhardts woorden). In zo'n geval zou men evenzeer met het punt van aankomst rekening moeten houden als met het punt van vertrek.
101. Mijnhardt ziet, bijvoorbeeld, de boodschap van de christelijke Verlichting bevestigd in de spectators. Dit is juist. Maar zo gauw dit bewijsmateriaal op tafel wordt gelegd, zou ook aangetoond moeten worden dat diezelfde richting wordt voorgestaan in de meer satirische tijdschriften: die toch doorgaans afkomstig zijn uit een nogal creatief segment van de samenleving maar waar - bij eerste indruk - toch een wat 'paganistischer' sfeer heerst. Als gezegd wordt, dat Van Goens, Van Alphen zich bekeerden tot de bekende genoemde richting, dan behoort men zich af te vragen: waarvan bekeerden zij zich dan wel? Als men zich beroept op de door Feith uitgedragen religieuze overtuiging, dan is het niet geheel eerlijk dát alleen op te merken, zonder er aan toe te voegen dat zijn religieuze mortiervuur ook wel eens tot zwijgen werd gebracht: namelijk door een artilleriebarrage van Kinker. Met schuchterheid worden soms auteurs genoemd waar de zaken wel eens anders zouden kunnen liggen - Weyerman? Van Woensel? -

hetgeen inderdaad tot de mogelijkheden behoort. Maar de eerste taak zou moeten zijn: na te gaan of er niet, in afwijking van de gebruikte negentiende-eeuwse overzichten, hele reeksen van dergelijke auteurs te vinden zijn. Mijnhardt werkt met een reeks auteurs die in de negentiende eeuw allang het nihil obstat verkregen hebben - en het purificatieproces uit die tijd is bekend. Ander voorbeeld: ter bevestiging van de these dat de christelijke Verlichting heersend was ook in het genootschapsleven, wordt gewezen op het voorbeeld van 't Nut. Maar - dan moet óók eens de mogelijkheid onderzocht of bijvoorbeeld in Tot Nut en Beschaving, in Concordia et Libertate (en waar al niet meer) dezelfde ideeën als in 't Nut inderdaad wel aangehangen werden. Kortom, de beoogwijze van Mijnhardt en anderen (evidentie door middel van accumulatie) bewijst zeker wel dat de christelijke Verlichting bestaat; maar sluit niet uit dat een ander type Verlichting (welk karakter die ook gehad moge hebben) *niet* bestaan heeft.

102. Bots en De Vet aarzelen in hun artikel (vgl. nt. 97) als grens van de Nederlandse Verlichting 1789 of 1795 te geven (p. 103-104). Wel geven zij aan dat die begrenzing "difficilement défendable" is.
103. Ferd. Sassen, *Wijsgerig leven in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een poging tot reconstructie*. Amsterdam 1954. Mededelingen der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde nwe reeks dl. 17. P. 295.
104. M.C. van Hall, o.c., p. 21.
105. M.C. van Hall, o.c., p. 83.
106. M.C. van Hall, o.c., p. 209.
107. M.C. van Hall, o.c., p. 110-111.
108. *Zijn wij werktuigen in de handen van anderen? Een teekenplank, door den Br. J. Kinker, den 15. Febr. van het Jaar des Lichts 5809. aan zijne moeder La Charité, met kinderlijke liefde, aangeboden.* [Amsterdam 1809]. P. 15.
109. [J. Kinker]. 'Bouwstuk, betrekking hebbende tot den bouw en de begronding van den tweeden tempel te Jeruzalem, naar aanleiding van de vier laatste verzen van het 3e hoofdstuk uit het boek Ezra, toegepast op den zich immer vernieuwendenden tempelbouw der Vmm.', in: *Maçonniek Weekblad* 23 (1874) (2 en 9 febr.).
110. J. Kinker, 'Redevoering over het wereldburgerschap, toegepast op het vooruitzicht eener vereeniging van de loges in de zuidelijke provinciën met die der noordelijke', in: *Maçonniek Weekblad* 23 (1874) (16 en 23 febr.).
111. *De Arke Noachs* (1799) p. 23. Vgl. het hierover opgemerkte in de paragraaf 'Libertate et Concordia'.
112. *Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap uitgeg. door C. Gerretson en A. Goslinga, Tweede deel. Briefwisseling 1808-1833 bewerkt door C. Gerretson.* 's-Gravenhage 1925. P. 782.
113. Vgl. het opgemerkte in het hoofdstuk Kinker en Vrijmetselarij.
114. [J. Kinker]. 'Het Lampje van de Neölogen. Derde bezending.' in: *Schouwburg van in- en uitheemsche Letter- en Huishoudkunde* 1809 dl. II p. 384.
115. Naar de gedrukte aanhaling in: A. le Roy, *Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation*. Liège 1869. Lemma Johannes Kinker: kol. 382. De geadresseerde is onbekend.
116. [J.Kinker], 'Het Lampje van de Neölogen. Eerste bezending.' in: *Schouwburg van in- en uitheemsche Letter- en Huishoudkunde* 1809 dl. II p. 33-34.
117. Als gesteld wordt door Mijnhardt, in zijn artikel 'De Nederlandse Verlichting: een reinverkenning' (vgl. nt. 97) p. 12, dat er hier te lande geen bereidheid bestond de natuurlijke theologie te laten dienen als basis voor een natuurlijke godsdienst die het

christendom kon vervangen, dan bevestigt dat op zijn minst Kinkers eigen positie. Want 4 juli 1827 schreef Kinker aan het Instituutslid M. Stuart: "[...] de inhoud van hetzelfde [zal] mij te stade komen, in een werkje 't welk ik voornemens ben over de *Theologia rationalis* te schrijven; waar toe ik mij reeds eenigermate voorbereid heb door de lessen, welke ik gedurende eenige maanden over het *natuurregt*, de *zedekunde*, en de *Godheid*, alhier gegeven heb aan sommigen mijner leerlingen die mij dit verzochten" (Hs. UBA 12 Cg 3).

118. Nog steeds zijn van belang: Taco Roorda, 'Ueber den gegenwärtigen Stand der Philosophie in den Niederlanden', in: *Zeitschr. für Phil. u. spek. Theol.* 10 (1843) p. 121-159; Geza von Antal, *Die Holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert. Eine Studie*. Utrecht 1888; H.I.J. Groenewegen, *Paulus van Hemert, als godgeleerde en als wijsgeer*. Amsterdam 1889. Proefschrift Leiden. Aan de feitelijke gegevens heeft Ferd. Sassen in zijn *Wijsgerig leven in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (z. nt. 103) niet veel méér toegevoegd. Ook over andere Kantianen dan Kinker of Van Hemert is weinig fundamenteels verschenen; recent zag het licht: Paulus van Hemert, *Gezag en grenzen van de menselijke rede*. Uitgeg., ingel. en van aantekeningen voorzien door J. Plat en M.R. Wielema. Baarn 1987 (studies over Deiman zullen nog genoemd worden). - In de laatste jaren zijn wel enkele vertalingen verschenen van Kants meer maatschappelijk georiënteerde werken, met korte inleidingen. Ik noem slechts: Immanuel Kant, *De eeuwige vrede*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door B. Delfgaauw. Kampen 1986. Agora Editie. De inleidingen van deze vertalingen geven echter geen informatie over de receptie van Kant in Nederland, eind achttiende en begin negentiende eeuw.
119. Naar de weergave door A.J. Lakke in diens *Ph. W. van Heusde (1778-1839)*. Leiden 1908. P. 102.
120. Slechts twee voorbeelden. Een tijdschrift als *De Opmerker* kon in 1809 gemakkelijk spottende opmerkingen maken over de kampvechterijen van de heer "Kantius tot Kinkenberg, tegen graaf Bil van en tot Dijk" (p. 386): die tekst werd heel goed begrepen. - Bilderdijk, als vertegenwoordiger van de orthodoxie, was één van de belangrijker tegenstrevers van het Kantianenrot. Hij had naar eigen idee een veel dieper inzicht in deze wijsbegeerte dan de Kantianen zelf. Zo schreef hij op 23 februari 1824 aan zijn bewonderaar H.W. Tydeman, nadat deze hem gewaarschuwd had niet klakkeloos een bepaald stuk door Kinker aan te vallen (daar Kinker hierin niet zozeer Kant zelf als wel zijn eigen wijsgerige inzichten uitgewerkt had): "Hoe zou Kinker RECHT Kantiaansch zijn, die 't Kantianismus nooit recht heeft leeren verstaan? maar dat is juist Kantiaansch zijn, met Kants onverstaanbare termen te schermen, en te haspelen, en dan heeft ieder zijn grillen daarbij. Ik heb hem dikwijls mondeling gezegd dat hij zijn man niet verstond, maar dat doet Van Hemert ook niet. Vale." (in: *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met M. en H. W. Tydeman, uitgeg. door H. W. T. Tydeman*. [Z.p.] 1866-1867. In dato.).
121. *Het Thorbecke-archief uitgeg. door J. Brandt-van der Veen. Tweede deel 1820-1825*. Groningen 1962. Werken uitgeg. door het Hist. Gen. (gevestigd te Utrecht). Vierde serie 7. P. 328.
122. J.F.L. Schröder was daar lid van. Zie hierover J.P.N. Land, 'J.F.L. Schröder en zijne wijsbegeerte.', in: *De Gids* 41 (1877) dl. III p. 1-63 (inz. p. 13). Land zegt weinig meer dan dat men volgens de overlevering bij "Beertje" vergaderde. Zijn vage formuleringen laten ruimte te vermoeden dat hij ook als leden beschouwde: J.A. Heumann, J. Glover en J.L.J. le Fèvre (de laatste is een vriend van Kinker).

123. Ferd. Sassen, *o.c.*, p. 284, 298.
124. Ferd. Sassen, *o.c.*, p. 298.
125. Zie het hierover opgemerkte door A.C. Genova, 'Kant's Enlightenment', in: *Studies on Voltaire and the eighteenth century* vol. 88 (1972) p. 577-598.
126. Het is natuurlijk ook mogelijk het probleem van de Kantiaanse Verlichting in Nederland nog op andere wijze te benaderen, als men wil bezien of Kants Verlichting, of Kinkers propaganda voor Kant in de genootschappen, past in een concept van de Verlichting als door Mijnhardt geschetst (met de Verlichting van Ford is er geen probleem).

Men kan dan onderzoeken of er zich in Kants wijsgerige kernleer (zoals geformuleerd in zijn Kritieken) iets bevindt waardoor die filosofie al of niet verenigbaar is met de uitgangspunten van een Nederlandse christelijke Verlichting. - Uiteraard kan ik hier moeilijk de gehele Kantiaanse wijsbegeerte analyseren. Maar ik stel vast, dat bij Kant "God" niet meer is dan een postulaat van de (praktische) rede: een voorwaarde door het kenvermogen gesteld om zedelijk te kunnen handelen. God zelf is geen object van kennis, en kan dat ook nooit zijn. God is - evenals de ziel, de kosmos, wilsvrijheid - iets wat noch te bestrijden, noch te weerleggen is. Bij Kant wordt op deze wijze de ethiek de basis van een pas 'later' komende (gekozen) godsdienst. Godsdienst is niets meer dan de inkleuring door de gelovige van zijn ethische plicht (die dan geïnterpreteerd wordt als Gods gebod).

Het is begrijpelijk dat Kants leer daarom in Nederland bestrijding ondervond bij de rechtzinnigheid en de Bilderdijkianen: daar immers gaat men uit van de God van de Openbaring. Maar deze wijsbegeerte ondervond ook tegenstand bij een groot aantal aanhangers (niet alle) van de christelijke Verlichting. Hen was het immers begonnen om een voorzienige God, die een harmonieuze schepping in stand hield; de mens was vervolgens in staat die schepping op redelijke wijze te analyseren. Kants kenleer liet hen in de kou staan. Het hele probleem bleef als het ware terzijde liggen: "God" was slechts postulaat van de rede, en meer kon er niet van gezegd worden. Bij Kant staat immers uitsluitend de reikwijdte van het menselijk kenvermogen centraal.

Het is echter daarom ook heel goed mogelijk te zeggen dat Kants leer nu juist daarom alle ruimte liet aan een christelijke Verlichting en aan 'godsdienst'; juist omdat het vraagstuk van het bestaan van die voorzienige Schepper als voor de kenleer irrelevant beschouwd wordt. Volgens Sassen (*o.c.*, p. 284-316) ging de strijd om Kant in Nederland nauwelijks over de *juistheid* van diens wijsbegeerte. Het ging eerder om de vraag of binnen het concept van een christelijke Verlichting, gezien Kants uitgangspunten, geloof en rede verenigd konden *blijven* worden. Van Hemert meende zelf, dat zulks wel mogelijk was (Sassen, *o.c.*, p. 291).

Bij de huidige stand van onderzoek naar de denkbeelden van Kinker kan ik op dit punt niet vinden dat hij er zich duidelijk over uitgelaten heeft. Waarschijnlijk had dit probleem zijn interesse niet. Hij had genoeg aan Kants eigen denkbeelden en de uit die denkbeelden volgende zedelijkheidsnormen. Het is op vele plaatsen duidelijk dat ook Kinker 'godsdienst' beschouwde als een coloratuur van het ethische als zodanig en als een verschijnsel dat zich in de loop van de geschiedenis geheel divers kon ontwikkelen. Voorlopig zou ik willen poneren dat Kinker, ook langs deze weg ondervraagd, niet bijgeschreven kan worden op de lijst van aanhangers van de christelijke Verlichting.

Noten bij hoofdstuk I

1. Ik wijs alleen op het nummer van het *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* XV/2 [59-60] (1983), geheel aan Felix Meritis gewijd, via welke publicatie vroegere literatuur te achterhalen is. Dit nummer bevat de artikelen: H. Reitsma, 'De beginjaren van Felix Meritis, 1777-1795', p. 101-140; Paul Knolle, 'Het Departement der tekenkunde van Felix Meritis, 1777-1889', p. 141-196; H.A.M. Snelders, 'Het Departement van natuurkunde van de Maatschappij van verdiensten Felix Meritis in het eerste kwart van zijn bestaan', p. 197-214. Hieraan wil ik alleen toevoegen: M. van Hattum, *Lezingen en verhandelingen in "Concordia et Libertate" (1769-1806) en "Felix Meritis" (Dep. Letterk.) (1779-1808, 1810-1832, 1865-1873)*. Amstelveen 1983. Recent verscheen: Chris van der Heijden e.a., *Felix Meritis 1787-1987*. Amsterdam 1987. Hierin zijn enkele pagina's over het departement letterkunde van belang.
2. Het archief van Felix Meritis wordt bewaard in het Gemeente-archief van Amsterdam (Part. arch. nr. 59). Ik zal hiernaar verwijzen als "Archief Felix". Er is een inventaris op dit archief, waaruit de innerlijke samenhang van het archief blijkt. Gezien de grootte van het archief acht ik het zinvol hier de door mij geziene inventarisnummers te vermelden (het is niet onmogelijk dat andere onderzoekers, bij een of ander departement, op nieuwe informatie m.b.t. tot Kinker stuiten, waardoor zij zich genooddakt zouden kunnen achten reeds door mij gezien materiaal opnieuw te bestuderen). Ik heb echter reeds *alle* gegevens benut uit de volgende inventarisnummers: 9, 10, 15, 16, 17, 51, 57, 60, 62, 65, 66, 67, 71-74, 76, 81-83, 87, 88, 99, 100, 118-122, 125-131, 133-136, 153-157, 173-175, 198-201, 206, 216, 231-252.
3. Het zou zijn bestaan rekken tot 1888, toen tot liquidatie werd besloten. Het had zichzelf toen al enkele decennia overleefd. "Juist die veelzijdigheid die in het begin van haar bestaan de maatschappij zo'n stevige basis leek te geven, was eind negentiende eeuw niet meer mogelijk naast instellingen die zich in een der werkzaamheden specialiseerden, zoals het Concertgebouw, "Arti et Amicitiae", de "Academie voor Beeldende Kunsten" en de onderscheiden faculteiten van de Universiteit van Amsterdam" (M. van Hattum, *o.c.*, inleiding p. 1).
4. Vgl. hierover H. Reitsma, *o.c.*, p. 105-106.
5. H. Reitsma, *o.c.*, p. 102-103.
6. Vgl. H. Reitsma, *o.c.*, p. 119.
7. Volgens M. van Hattum bedroeg in 1783 het entreegeld *f* 500 (zie *De negentiende eeuw* 6 (1982) no. 4 p. 195). Rond 1795 was, afgezien van de jaarlijkse contributie voor werkende leden van *f* 36:15, het entreebedrag *f* 150,--, waarvan *f* 21,-- ten goede kwam aan de kas van het eigen departement. Dit althans maak ik op uit de discussies over die bedragen binnen het departement letterkunde, volgens de notulenboeken inv. nrs. 198 en 199. Zie ook de tabel 2 (boeten en contributies) in het *Documentatieblad* (zie noot 1) p. 138.
8. Ik weet niet goed hoe het op te vatten is, wat J. Stouten in haar *Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Leven en werk*. A'dam 1982. Proefschrift Nijmegen. P. 269 zegt, namelijk, dat "Kinker betaalde met boeken". Al geeft Kinker wel eens iets *cadeau* (bijvoorbeeld zijn, verderop besproken *Treurzang op Washington*), volgens de thesauriersrekeningen betaalde hij regelmatig zijn contributie. Waarom ook niet? Kinker was niet armlastig; vgl. noot 34.
9. Zie Ton Broos, 'Boeken zijn zo goed als geld maar geld is beter: Johannes Allart (1754-

- 1816' in: *Spektator* 9 (1979/80) p. 14-25; en idem, 'Misdruk en mispunt: Johannes Al-lart (1754-1816) II', in *Spektator* 11 (1981/82) p. 213-223.
10. Zo in 1799 en 1802; ook mensen als J.F. von Liebeherr deelden dat lot (Archief Felix inv. nr. 99).
 11. Zo houdt 11 februari 1795 A. Vereul in het departement letterkunde een feestrede naar aanleiding van de gelukkige omwenteling, waarbij de leden van de municipaliteit, het comité revolutionair, en de leden van de Franse missie werden uitgenodigd (Archief Felix inv. nr. 99).
 12. Aanwezig in de Topografische Atlas Gemeente-archief Amsterdam, bij 'Felix Meritis'.
 13. Archief Felix, inv. nr. 66.
 14. Archief Felix, inv. nr. 66.
 15. De klachten daarover vanuit alle departementen zijn zo regelmatig en in verschillende jaren terugkerend, dat het geen zin heeft een specifieke gelegenheid (en bijbehorende bron) te noemen.
 16. H. Reitsma, o.c., p. 116.
 17. Men wordt uitvoeriger over deze zaken geïnformeerd bij H. Reitsma, o.c., p. 114-116; vgl. ook Paul Knolle, o.c., p. 150. Overigens konden alle regelingen feitelijk wel eens anders werken, dan overall beschreven wordt. Bijvoorbeeld het departement letterkunde besloot op een gegeven moment, dat men best toekon met slechts twee directeuren.
 18. Er zijn nog andere bestuursechelons, zoals de vergadering van thesaurieren, de algemene vergadering enz., die hier minder ter zake doen.
 19. Dezelfde dag kwam de mij verder onbekende heer P. Geelen binnen (Archief Felix inv. nr. 198).
 20. Bij tekenkunde kwam Kinker op 15 augustus ter sprake (Archief Felix inv. nr. 119), bij koophandel op 1 september (Archief Felix inv. nr. 178). - De scriba van letterkunde, G. Gleuwink, geeft in een schrijven van 24 augustus 1791 de voordracht door aan commissarissen (Arch. Felix inv. nr. 73). Tenslotte wordt Kinkers lidmaatschap op 5 september 1791 in Felix' algemene vergadering goedgekeurd (Arch. Felix inv. nr. 99).
 21. Blijkens de notulen van het departement koophandel.
 22. Sinds 27 augustus 1788 (Arch. Felix inv. nr. 198). Hij bleef lid tot zijn dood (*Algemeene Naamlyst [...] Felix Meritis*. Amsterdam 1828. P. 18).
 23. Hendrik Coenraad had op 30 juli 1789 negen aandelen van f 100,- gekocht in de door Felix in 1789 uitgeschreven lening (Rijksarchief Haarlem, Not. arch. 4001, stuk 71). Johannes bezat, blijkens Arch. Felix inv. nr. 216, vijf aandelen van f 100,- waarvan er vier (de vijfde datum is oningevuld) "uitgetrokken", d.i. met de geaccumuleerde rente inbaar werden op resp. 15 aug. 1807, 18 april 1821, 21 april 1824 en 18 april 1827 (Arch. Felix inv. nr. 216).
 24. Hij was lid sinds 1789 volgens de *Algemeene Naamlyst der heeren leden van [...] Felix Meritis*. Amsterdam 1823. P. 24.
 25. Hij was lid vanaf 1788, en zou zelfs directeur van het departement muziek worden (bron als voorg. noot, p. 21, 219).
 26. De verschillen tussen de diverse lidmaatschappen te behandelen is hier niet relevant. Zie daarover H. Reitsma, o.c., p. 112.
 27. De lijst werd opgesteld ten behoeve van de verenigde vergadering (Arch. Felix inv. nr. 73).
 28. Pieter Pypers (1749-1805) wordt nog behandeld in A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden voortgezet onder red. van K.J.R. van Harderwijk en C.D.J. Schotel*. Hij was tabakshandelaar, patriot, en vertaalde voornamelijk to-

- neelstukken uit het Frans. Hij kreeg merkwaardig genoeg groter bekendheid wegens het feit dat een vernietigende recensie zijn dood teweegbracht.
29. Voor Lugt (?-1822), zie A.J. van der Aa, o.c.; hij behoorde in 1784 tot de "Vaderlandse Sociëteit" (Gem. arch. A'dam, Arch. Doctrina inv. nr. blauw merk 1). - Opvallend is zijn dichtwerk *Godsdienst* (A'dam 1793), waarin hij pleit tegen ongelooft, bijgeloof en gewetensdwang, maar ook hoopt op het samengaan van rede en openbaring ondanks hun schijnbare tegenstrijdigheid.
 30. Blijkens de opgave bij Van Hattum o.c., sprak hij in het departement over zaken als "De uitmuntende waarde van de mens" (11/3/1789), de oorzaken van het lukken van de opstand tegen Spanje (28/12/1789), de kruisvaarten (12/10/1791) en de trapsgewijze verlichting van het mensdom (10/10/1792; een typisch Kinker-onderwerp!). Zie ook de tekst.
 31. Voor Fokke Simonsz, zie het NNBW dl. X. Fokke, zou men kunnen zeggen, werd min of meer door Felix onderhouden. Er zou echter een apart artikel voor nodig zijn, om zijn relatie met de Felicianen te beschrijven.
 32. In de 'Vierde schakering' (A'dam 1792) verscheen Kinkers 'Aan de behaagzieken' (p. 125-128); in de elfde (A'dam 1798) zijn 'Will en Betsy' (p. 33-45). Hoewel deze werkjes ook al nadien in Kinkers gebundelde *Gedichten* verschenen, werden zij toch weer opgenomen in de "Nieuwe beknopte uitgave" van de *Handschriften* (p. 282-285 en 285-293). - Voor Uylenbroek, zie het NNBW dl. IV. Over de relatie Bilderdijk-Uylenbroek: W. Breckveldt, 'Bilderdijk en Uylenbroek', in: *Voortgang* 4 (1983) p. 109-139.
 33. P.J. Buijnsters, *Tussen twee werelden. Rhynvis Feith als dichter van "Het Graf"*. Assen 1963. Van Gorcum's Lit. Bibl. XIII. P. 24.
 34. Blijkens de notulen van thesaurieren (Arch. Felix inv. nr. 83) betaalde Kinker als gewoon werkend lid f 36:15. Dat bedrag althans blijkt hij voldaan te hebben op 30 december 1799 en 2 februari 1801. Op 3 januari 1803 heeft hij betaald f 40:8:8 (is de contributie verhoogd?). - Op 2 juli 1804 wordt gemeld dat van directeuren letterkunde ontvangen is voor zeven bijzonder titulaire leden, onder wie Kinker, f 77.--(hetgeen betekent dat Kinker nog slechts f 11,-betaalde, omdat hij toen bijzonder titulair lid geworden was).
 35. NNBW, dl. IV, kol. 1356. J. Hartog vermeldt in zijn *De spectatoriale geschriften van 1741-1800 [...]. Tweede [...] druk*. Utrecht 1890. P. 53, dat Kinker bij de begrafenis van Uylenbroek op 21 dec. 1808 tegenwoordig was. Hij citeert daar ook drie strofen van Kinkers lijdendicht, dat mij verder niet als uitgave bekend is.
 36. Zie het NNBW dl. I, kol. 1480.
 37. Cor de Vries, *Johannes Lublink de Jonge (1736-1816)*, nt. 69 bij p. 30 (doctoraalscriptie Inst. voor Neerlandistiek, Univ. van A'dam).
 38. Zie het NNBW dl. II, kol. 667; en Transisalanus, 'Het geslacht Van Ketwich', in: *Wapenheraut* 4 (1900) p. 193-194.
 39. Op 1 juli 1774, wegens de koop van twee porties van f 500,-- uit het fonds 'Eendragt maakt magt' (gem. archief A'dam, Not. arch. 16350, stuk 19).
 40. Ik citeer naar de tekst bij M. van Hattum, o.c. in zijn inleiding op Felix.
 41. Ongevuld in de notulen bleven de onderwerpen van verhandelingen door L. van Limburg, Bruno Zweers en H.C. Cras. Het is niet duidelijk of die spreekbeurten wel vervuld zijn.
 42. Zie hierover bijvoorbeeld J. Stouten, o.c., p. 64 e.v.
 43. Deze vertaling schijnt onopgemerkt gebleven te zijn. Zij wordt althans niet genoemd

bij H.A.C. Spoelstra, *De Invloed van de Deutsche Letterkunde op de Nederlandsche in de tweede helft van de 18e Eeuw*. A'dam 1931. Proefschrift Utrecht.

44. In ieder geval sprak hij op 15 maart 1797, 7 november 1798, 8 januari 1800, 4 maart 1801 en 2 december 1801. Die laatste datum is mogelijk dezelfde gelegenheid als die waarbij Kinker, in zijn functie van commissaris, de ereprijzen in het departement tekenkunde uitreikte en een speech hield (zie paragr. 4).
45. Op 26 februari 1794 (Arch. Felix inv. nr. 199). De tekst is mij niet bekend.
46. Op 31 december 1794 (Arch. Felix inv. nr. 199). De tekst is mij niet bekend.
47. Arch. Felix inv. nr. 198. De tekst is mij niet bekend.
48. Arch. Felix inv. nr. 198. Voor 'Will en Betsy', zie nt. 32. De tekst van 'Het waare Dichterlyke gevoel' is mij niet bekend.
49. Arch. Felix inv. nr. 199.
50. Zie hierover *De Verlichte Muze. Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker bezorgd door G.J. Vis*. 's-Gravenhage 1982. Nijhoffs Ned. Klassieken. P. 145. De ode zelf is, onder de titel 'Het dichterlijk vernuft', afgedrukt p. 143-158.
51. *De Verlichte Muze* [...], p. 145.
52. Arch. Felix inv. nr. 66. Titulaire leden hadden toegang tot alle departementen.
53. Op 28 januari 1801. Dit en de volgende gegevens berusten alle, tenzij anders vermeld, op Arch. Felix inv. nr. 199.
54. Gemeente-archief Amsterdam, Not. arch. inv. nr. 20064 (28 sept. 1809).
55. Loots wordt met anderen vermeld in een groep, toetredend als gevolg van de ampliatio der wetten, goedgekeurd door de algemene vergadering van 30 november 1798 (Arch. Felix inv. nr. 99). Ook voor iemand als A. Fokke Simonsz werd daardoor het lid-blijven vergemakkelijkt.
56. Ik moet ook nog Jean François Dutilh (47 jr.) noemen, die door Kinker zelf als effectief lid voorgesteld werd op 28 oktober 1801, en die dat jaar ook al door hem bij tekenkunde geïntroduceerd werd (Arch. Felix inv. nr. 179). Van deze man is mij niets bekend, dan dat hij op de Amsterdamse Keizersgracht woonde, "bij de Goude Ketting". Zijn zoon Pierre Constantin kwam in 1804 bij het departement muziek (Arch. Felix inv. nr. 199).
57. Groot Oosten der Nederlanden, inv. nr. 546.
58. Merkwaardig genoeg iemand die nooit een spreekbeurt in het departement waarnam.
59. Het nieuwe bestuur, nog aangevuld met J.W. Ogelwight, trad vanaf 29 maart in functie op.
60. Andere gekozen directeuren tijdens Kinkers lidmaatschap dan de reeds genoemde, waren Antony Buijn, Jan Lugt Dirksz, C. Wertz en Pieter Johannes Uyenbroek.
61. Op 25 september 1799 deed hij in het departement verantwoording van zijn beleid. In het kasboek van het departement (Arch. Felix inv. nr. 201) dat met het seizoen 1794/95 begint, zijn trouwens zijn activiteiten in deze terug te vinden. De begroting van letterkunde omvatte slechts een kleine vijftienhonderd gulden. - Overigens zijn in dit kasboek ook de boetes opgetekend, die de leden wegens absenteïsme opgelegd kregen. Hieruit blijkt dat Kinker wel vaak, maar zeker niet elke week aanwezig was. In 1794/95 kreeg hij zes boetes (totaal f 1:13:-) en in 1795/96 negen (f 2:10:-).
62. Hij kreeg zestien stemmen; Daniel Bleecker drie; en Gerardus Gleuwink één. Kinkers presidium wordt die datum overgenomen door J. Buyn.
63. De uitslag laat een besliste voorkeur zien: Kinker kreeg zestien stemmen. Er worden geen tegenkandidaten vermeld.
64. De in deze paragraaf genoemde feiten zijn, tenzij anders vermeld, gebaseerd op de no-

- tulen van de verenigde of gecombineerde vergadering 1793-1802, in Archief Felix inv. nr. 66.
65. De tekst is bewaard in de bijlagen bij de verenigde vergadering (Arch. Felix inv. nr. 74).
66. Mij is niet geheel duidelijk in welke capaciteit hij aanwezig was.
67. Naast Jacob van der Meersch (koophandel), J.C. Kleynhoff en J.A. Ravekes (natuurkunde), O. Leer en J. Kuyper (muziek), D. Versteegh en P. Breguet (tekenkunde), - Tenminste Kuyper had een goede relatie met Kinker: zie de paragraaf over *Eruditio musica*, en elders.
68. Volledigheidshalve moet ik opmerken, dat al op 26 februari 1795 (ruim een maand na de revolutie) Jacob van der Meersch in het departement koophandel het voorstel deed om "buyten Ware Christenen ook andere egter God dienende en wel Jooden te permitteeren". Hierover ontstond "veel woordewisseling", maar een praktisch gevolg had dit niet (Arch. Felix inv. nr. 179; mevr. J.C.A. Moëd-Reiss attendeerde mij op deze passage). Het is opvallend dat Van der Meersch ook zitting had in de eerder genoemde commissie die tot een ruimer toelatingsbeleid adviseerde.
69. Zie Arch. Felix inv. nr. 120.
70. Zie hierover bijvoorbeeld S.E. Bloemgarten, 'De Amsterdamse Joden gedurende de eerste jaren van de Bataafse Republiek (1795-'98)', in: *Studia Rosenthaliana* 1 (1967) nr. 1 p. 66-96; nr. 2 p. 45-70; 2 (1968) nr. 2 p. 42-65. Ook: M.E. Bolle, *De opheffing der autonomie der Kehilloth (Joodse Gemeenten) in Nederland 1796*. A'dam 1968. Proefschrift Amsterdam.
71. Willem van der Vuurst (1744-?) schijnt een curieuze maar boeiende figuur. Volgens het DTB Gem. archief A'dam huwde hij, vanuit de Munnikstraat, op 23-jarige leeftijd, Huijberta van Keijserwaard (zij overleed 1809). Op 30 december 1788 was hij voorgesteld als lid van Felix, in tekenkunde (Arch. Felix inv. nr. 119, 120). In 1811 bedankte hij voor het lidmaatschap. Hij was in 1796 vermoedelijk lid van de Amsterdamse gemeenteraad, want op 28 dec. 1796 (Arch. Felix inv. nr. 73) verzocht hij, namens de raad en de stadscommissie "benoemd tot het in werking brengen van het Reglement der Volksstem", Felix Meritis als stemlokaal te mogen gebruiken. Hij woonde toen op de Buitenkant, bij de Buiten Bantammerstraat. Op 19 januari 1798 trad hij, met de overige Amsterdamse raadsleden, af, na de unitaristische coup; maar drie maanden later wordt hij 'gequalificeerd' voor een ambtelijke post. Hij wordt dan benoemd in de zuiveringscommissie die de stembevoegdheid van de grondvergaderingen van de veertien districten moet nagaan. Wanneer er kwesties behandeld worden die op joden betrekking hebben, wordt nergens zijn naam genoemd (Gem. archief Nieuw Stedelijk Bestuur, inv. nr. 5053, dl. 20, 22, 23; bron nagezien door mevr. J.C.A. Moëd-Reiss). Later schijnt hij verarmd te zijn; althans, dat schrijft hij zelf aan de Maatschappij van Weldadigheid (RA Assen, Arch. der Maatschappij, inv. nr. 11), op 31 oktober 1818. In die brief zegt hij 76 jaar te zijn, te wonen in de Hazenstraat op een kamer boven een bakker, en vroeger "in grote betrekkingen" geweest te zijn. Hij had allerlei praktische voorstellen te doen over sodaproductie en aardappeldistributie (er is tevens een schrijven van 30 nov. 1818). Deze informatie sluit aan bij het feit dat op 22 mei 1811 zijn boedel verzegeld werd (Gem. arch. A'dam, Nieuw-recht. arch. inv. nr. 1005); hij woonde toen op de Herengracht bij de Kaasmarkt. - Op 15 nov. 1802 moest Felix hem al manen wegens achterstallige contributie (Arch. Felix inv. nr. 83). Juli 1819 verzocht en ontving hij steun (zeven gulden per maand) van de Amsterdamse vrijmetselaarsloge La Charité (Groot Oosten der Nederlanden inv. nr. 42-28). Blijkens zijn *Natuurlijke en*

*oordeelkundige beschrijving der verfwaren [...]. A'dam 1819. P. * 2, had hij een "veeljarige ondervinding" van deze materie. - Hij komt voor op het groepsportret van Felicianen door A. de Lelie (z. *Jaarboek Amstelodamum* 35 (1938) p. 204).*

72. Archief Felix inv. nr. 59.
73. Archief Felix inv. nr. 57.
74. Archief Felix inv. nr. 57.
75. Archief Felix inv. nr. 62.
76. Die stemming wordt ook gehouden in het departement letterkunde, op 27 april (over nieuwe leden sprak *elk* departement zijn oordeel uit).
77. Zie verder ook de joodse kwestie in La Charité (hoofdstuk vrijmetselarij), en de daarbij genoemde stukken van Kinker ten gunste van de gelijkwaardigheid der joden. Zie ook de paragraaf over Tot Nut en Beschaving.
78. Diens aantekeningen voor zijn betoog zijn te vinden onder de bijlagen van de verenigde vergadering van 19 november (Arch. Felix inv. nr. 74, stuk 52).
79. Zoals blijkt uit zijn *Ode ad doctissimum virum Johannem Kinkerum J.V.D. quum magni Washingtonis, pie defuncti, memoriam sociis collegii, Felix Meritis dicti [...]* *sollemniter commendaret*. Amstelaedami 1800.
80. Kleynhoff herhaalt hier door Van Swinden genoemde voorbeelden. De namen vallen van Ruysch, Van Merken, Post, Elter, Moens, Schwartz geb. Becker, Schuurman, Le Fevre (Dacier), Agnesi, Châtelet, Merian, Kirch, Bianchini, Herschel, Pellegrina Amoralti, Dorothea Schlözer, Laura Bassi.
81. Men zie Archief Felix inv. nr. 74, stuk 57.
82. De anderen waren Palthe, Breguet, Hussem en Van der Meer. De laatste hebben we al ontmoet als 'progressieve' figuur.
83. Dat wil zeggen: een door de secretaris geautoriseerd afschrift van de oorspronkelijke tekst van het rapport. Zie Archief Felix inv. nr. 74, stuk 58.
84. Het verslag van hun bijeenkomst in Archief Felix inv. nr. 74, stuk 58.
85. Alleen Van Goor, Hilkes en Linckers wilden zich niet beschikbaar stellen.
86. Als men deze laatste uitslag vergelijkt met de stemming over het toelaten van de joden, in hetzelfde departement, zou men in de verleiding komen tekenkunde als de meest 'conservatieve' sectie in Felix te bestempelen. De uitslag is nog tekenender, als die vergeleken wordt met de uitslag in natuurkunde. Het is verleidelijk hierin iets te herkennen van het 'moderne' van de natuurwetenschappen, in Kinkers dagen. Opmerkelijk is ook, dat natuurkunde al in 1794 iets voor/met vrouwen had willen doen (*Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* nr. 59-60, 1983, p. 125, 207).
87. Vgl. p. 76, 78, 79.
88. Archief Felix inv. nr. 199, in dato 13 februari 1805.
89. Het initiatief schijnt uitgegaan te zijn van het departement muziek; maar het idee had ieders volledige instemming.
90. Vgl. het NNBW dl. IV, kol. 1290.
91. Archief Felix, inv. nr. 57 (hierbij de plannen van de commissie). - Tenminste vóór 26 februari is er nog geen sprake van het optreden van Kinker. Toen immers werd er in zijn eigen departement, letterkunde, slechts bericht (Arch. Felix inv. nr. 199) dat er op 21 maart een extra concert zou zijn, met treurmuziek en toepasselijke gangstukken, wegens het overlijden van de Generaal "Washington".
92. Hem werd ook een lijst gevraagd van andere Amerikanen die men zou kunnen uitnodigen. Er is helaas geen spoor te vinden van een contact van de Amerikaanse consul met Felix dan wel Kinker, in verband met dit feest (mededeling 29 okt. 1982 door Richard

- T. Gould, Civil Archives Division, National Archives Washington; er is niets dienaangaande in de Despatches from U.S. Consuls in Amsterdam, RG 59; de Calendar of Miscellaneous Letters of the Dept. of State 1789-1820, RG 59; of de Records of the U.S. Consulate in Amsterdam, RG 84).
93. Op de lijst genodigden komen ook voor: de procureur Nahuys en de solliciteur Stobbe. Waarom dezen? Merkwaardig is dat beiden ook uitgenodigd worden voor het feest van de eeuwwisseling, in Felix gevierd op 2 jan. 1801, waarmee Kinker ook al enige bemoeienis had. Zijn het soms vrienden van Kinker? Hij maakte in ieder geval soms wel gebruik van de diensten van de procureur P.C. Nahuys (op 16 dec. 1801 en 6 juli 1803: Gemeente arch. A'dam, Comité van justitie inv. nrs. 1124, 1131).
 94. Dat Kinker de spreker zou zijn, is op dat moment kennelijk duidelijk. Extra entreebiljetten mochten namelijk slechts uitgereikt worden door de redenaar en de direct betrokkenen bij de uitvoering van het feest. Namen worden genoemd, waaronder die van Kinker.
 95. *Treurzang, bij het plechtig vieren der nagedachtenis van Washington, in de Maatschappij van verdiensten Felix Meritis, Den 21 Maart 1800. Uitgesproken door Mr. Johannes Kinker. Advocaat te Amsterdam.* Amsterdam 1800. - Naar deze druk wordt verderop geciteerd. - De *Treurzang* werd tevens opgenomen in Kinkers *Gedichten* van 1821, en naar deze laatste versie afgedrukt, met commentaar, in *De Verlichte Muze*, p. 118-141. Aldaar is ook een analyse te vinden van de poëtische aspecten van de *Treurzang*, en een reactie van een tijdgenoot in de *Nieuwe algemeene konst- en letterbode*, van 1800. - Exemplaren van de druk-1800: Kon. Bibl. 's-Grav. 302 G 36⁴, UBA 585 H 7, UBL Port. 23, Stadsbibl. Haarlem 85 H 10, Library of Congress E 32.65.K 55, en de Clements Library van de Ann Arbor University (signatuur onbekend). - Over de achtergronden van de herdenking schreef G.J. Vis in zijn artikel 'Classicism and romanticism in the works of J. Kinker', in: *Proceedings van het Congres der Fédération internationale des langues et littératures modernes* (FILLM), Boedapest 1984; ter perse).
 96. Een beschrijving van het verloop van de plechtigheid, uit de *Konst- en letterbode*, wordt uitgebreid aangehaald in *De Verlichte Muze* [...]. p. 119-120. Uit dit citaat blijkt dat de herdenking werkelijk indruk maakte.
 97. *Treurzang* [...] (ik citeer naar de uitgave-1800), p. A5^{r-v}.
 98. *Treurzang*. p. [A9^{vr}-A10^r].
 99. *Treurzang*, p. [A12^r].
 100. T.a.p.
 101. *Treurzang*, p. [A13^v].
 102. Zie G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie. Bijdrage tot een interpretatie van de voorredes bij zijn Gedichten (1819-1821)*. Zwolle 1967. Zwolse drukken en herdrukken 64. P. 260.
 103. *Treurzang*, p. [A14^v-A15^r].
 104. *Treurzang*, p. [A15^r].
 105. Ik meen dit zo te mogen stellen, omdat de eerste regel van de strofe eigenlijk een citaat is (*Hand.* 17:28) uit de rede waarin Paulus op de Areopaag de stoïcijnen en epicuristen ervan poogt te overtuigen, dat hun "onbekende god" identiek is met zijn God. Het valt licht te vermoeden, dat Kinker zelf via deze verwijzing denkt aan de onkenbare God bij Kant; vgl. ook een regel als "Gij, wien 't verstand niet denkt, de zinnen niet ontdekken".
 106. *Treurzang*, p. [A16^v].
 107. Gem. archief Amsterdam, Part. arch. 9 inv. nr. 9. - Ik merk nog op dat op 6 oktober

Kinker aan Felix zijn lofrede op Washington cadeau deed (Arch. Felix inv. nr. 59) en op 20 oktober zijn *Treurzang* zelf, "in een half engelsche band gebonden" (Arch. Felix inv. nr. 66).

108. Ik wil hier nog enkele zaken vermelden waarmee Kinker als commissaris of als lid van de verenigde vergadering van doen had, maar die in mijn tekst verder niet aangeroerd worden. Als lid van de verenigde vergadering kreeg Kinker (met Kleynhoff) op 23 juni 1800 de taak om advies uit te brengen over een brief van de Agent van Oeconomie. Op 7 juli besloot men conform het advies van Kinker/Kleynhoff te antwoorden; maar men wilde niet hun suggestie accepteren, met de Agent een geregelde correspondentie aan te gaan (dit wijst er weer eens op, dat Kinker Felix belangrijker taken wilde laten vervullen dan waartoe Felix zelf geneigd was). - Op 5 mei 1800 kreeg Kinker opdracht met de thesaurieren een acte van verbintenis te ontwerpen, door nieuwe leden te ondertekenen; zo zou de maatschappij er zich verzekerd van weten de contributies te mogen innen (bron voor al het bovenstaande: Arch. Felix inv. nr. 66). Als commissaris schijnt Kinker ook gerapporteerd te hebben over de verlichting in zuiver huishoudelijke zin! Althans, er bestaat een rapport in zijn hand geschreven, over het gebruik van lampen en pitten en dergelijke, bestemd voor de commissarissenvergadering van 2 maart 1801 (Arch. Felix inv. nr. 62). - Als jurist informeerde hij die laatste vergadering medio 1801 over een legaat aan Felix (zie hierover Kinkers brief 1 juni 1801, met het commentaar, in dl. I van de *Briefwisseling Johannes Kinker*, ed. A.J. Hanou/G.J. Vis). - 6 Juli 1801 kreeg Kinker, naar aanleiding van een vraag door Ziesenis waar zijn "diploma" toch wel bleef, de opdracht een nieuw diploma voor leden te ontwerpen. Interessant is, dat bij die gelegenheid tevens het besluit viel, dat in de tekst de aanspreekvorm "burger" weer door die van "heer" vervangen moest worden (Arch. Felix inv. nr. 66; tevens de bron voor al het nog volgende). 20 Oktober 1802 had Kinker de tekst van dit nieuwe "groot Diploma" gereed. - 26 April 1802 beloofde Kinker een soort conceptcontract te maken, te gebruiken bij alle overeenkomsten met leveranciers en bazen. Dat concept wordt 3 mei goedgekeurd (dat gaf trouwens nog een probleem, maart 1803, met metselaarsbaas G. Wist, die weigerde Kinkers nieuwerwetse "ordonnantie" te ondertekenen. Hij kreeg dan ook ontslag). Diezelfde maand april wordt Kinker zijdelings betrokken bij een geschil met de directeurs fysica, die meubilair verkocht schenen te hebben: commissaris Kinker wordt gevraagd er toezicht op te houden, dat er niets het gebouw zonder zijn toestemming verliet.
109. Tenzij anders vermeld, gaan de gegevens in dit deel van de tekst terug op de notulen van de vergadering van commissarissen 1795-1813: Arch. Felix inv. nr. 57.
110. Een uitgever op de Vijgendam. Blijkens 'zijn' lemma in Van der Aa, o.c. schreef hij zelf wetenschappelijk werk. In 1810 gaf hij uit: *Hulde aan Haydn* (cantate door Fodor, naar de woorden van Kinker, uitgevoerd in Felix 23 febr. 1810). Hij was een nogal actief persoon, blijkens het over hem opgemerkte bij J. Stouten, *Willem Anthonie Ockerse (1760-1826) Leven en Werk*. A'dam 1982. Proefschrift Amsterdam.
111. Tevens werd vastgesteld wie in welke maand als voorzitter zou optreden. Kinker kreeg maart en augustus 1801 toegewezen. - Later op die dag werd Kinker ook nog als commissaris geïntroduceerd op de algemene vergadering van Felix.
112. Kinkers betrokkenheid bij de financiën wordt al duidelijk als hij op 22 sept. en 20 okt. 1800 voorstellen doet met betrekking tot de situatie van de aandelen Felix. Op de "Triple Vergadering" (van commissarissen, president-directeuren en thesauriers) van 27 oktober werd daarover verder gedebatteerd (Arch. Felix inv. nr. 76). Op 17 november 1800 blijkt Kinker als commissaris in een bezuinigingscommissie te zitten. Hij stelt dan

voor Wertz in zijn plaats te benoemen (vermoedelijk, omdat hij diezelfde dag ook nog de taak kreeg het feest der eeuwwisseling te helpen voorbereiden; Arch. Felix inv. nrs. 66 en 76). Een aantal malen houdt de verenigde vergadering zich op wat onduidelijke wijze met het financiële beleid bezig; maar op 16 maart 1801 wordt een voorstel van commissaris Kinker aangenomen om door een commissie de boeken der maatschappij over de laatste drie jaar te doen nazien. Boekhouder Pieter Doublet zou daartoe zijn boeken moeten overleggen. Uit alles blijkt dat Doublet zijn zaken slecht had bijgehouden. In april wordt dan een rapport over de financiën ter inzage gelegd, waarbij o.a. Kinker als vraagbaak optreedt. Voordat er nu nieuwe stappen konden worden gezet, blijkt Doublet de eer aan zichzelf te houden: hij stuurt zijn ontslagbrief in. Pierre Breguet volgt hem op (Arch. Felix inv. nr. 66).

113. Arch. Felix inv. nrs. 66, 76. Het departement letterkunde beloofde uit zijn kas buitengewone onkosten te vergoeden.

114. Ik neem de gelegenheid waar om hier enkele nog onbekende gegevens met betrekking tot het *Eeuwfeest* op te nemen. Kinkers stuk werd gespeeld

20 jan. 1801	(tussenspel: <i>De Jaloersche tegens dank</i>)	f 1286:3
21 jan.	(„ „ „)	f 1238:10
24 jan.		f 1492:18
26 jan.		f 1369:6
28 jan.		f 1332:7
29 jan.	(Eerste benefiet; tussenspel: <i>De Jaloersche tegens dank</i>)	f 1177:7
31 jan.	(tussenspel: <i>De Jaloersche tegens dank</i>)	f 1392:3
2 febr.	(tussensp.: <i>De Herstelde Misslag.</i>)	f 1244:9
4 febr.	(„ „)	f 1365:15
7 febr.	(„ <i>Het onbestorven weeuwtje</i>)	f 1376:8
9 febr.	(„ <i>Het hoogste Lot</i>)	f 1258:17
11 febr.	(„ <i>Tansan en Klaas</i>)	f 1053
14 febr.	(„ <i>De herstellde Misslag</i>)	f 1197:4
16 febr.	(„ <i>De bedrogen officier</i>)	f 1196:17
18 febr.	(„ <i>Het geschenk</i>)	f 760:12
		f 18743:16

(Ned. Theater Instituut, inv. nr. 123; informatie M. Nuyens)

115. Ruloffs (1741-1801) beheerste aan het einde van de achttiende eeuw het gehele muzikaleven in Amsterdam. Over de muziekpraktijk en het orkest in Felix, zie D.J. Balfourt, *Het muzikaleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw. Tweede, herz. druk* [...]. 's-Gravenhage 1981.

116. J. Te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, dl. VI, Utrecht 1973³. P. 225.

117. Het werd gespeeld 3 en 5 t/m 9 oktober 1801, in combinatie met Focquenbrochs *Min in 't Lazarushuis* (Ned. Theater Instituut inv. nr. 123).

118. Ik citeer naar de tekstuitgave door M.C.A. van der Heijden, in *Mij dunk ik zie het nog. Ernstig toneel na 1700*. Utrecht 1969. Spectrum van de Ned. letterkunde 15. P. 57.

119. Daarbij komt dat het rond 1 januari 1801 nog steeds kersttijd is, zoals ook in de *Gysbreght* het geval is. Er zijn wel meer parallellen.

120. *Eeuwfeest* (ed. M.C.A. van der Heijden), p. 33-34.

121. 1801, p. 139.
122. *Zangen van Mr. Johannes Kinker, by het vieren van het Eeuwfeest, den 2den van January, 1801. in de maatschappy Felix Meritis, gezongen. De muziek is van den orchestmeester Bartolomeus Ruloffs.* Te Amsteldam, by Pieter Johannes Uylenbroek, MDCCCI. - Van dit zeldzame werkje ken ik slechts drie exemplaren: UBA 2347 D 20, Gem. Arch. A'dam part. arch. 75 inv. nr. 92, en KB 's-Gravenhage 114 G 5³ (naar welk laatste ex. ik citeer).
123. *Eeuwfeest* (ed. M.C.A. van der Heijden), p. 27. De zang p. 28-29.
124. *Eeuwfeest* (ed. M.C.A. van der Heijden), p. 43, 55-56.
125. De gegevens over de correspondentie Van den Ende/Van der Palm/ Zubli/Kinker zijn afkomstig uit: Nicolaas Beets, 'Kinker's "Eeuwfeest bij den aanvang der Negentiende Eeuw" en de commissarissen van den Amsterdamschen Schouwburg', in zijn *Nieuwe verscheidenheden* dl. IV (Haarlem 1902), p. 1-48. Zie ook mijn commentaar bij Kinkers brief aan Zubli 17/12/1800, in de *Briefwisseling Kinker dl. I* (ed. A.J. Hanou/G.J. Vis).
126. Waarom? Was hij bang voor een rel? Kinker zelf zegt overigens in zijn voorrede bij het *Eeuwfeest*, dat hij door een der schouwburgcommissarissen verzocht was een stuk te schrijven, geschikt voor het Amsterdamse toneel bij het begin der negentiende eeuw. Was deze commissaris Zubli, en wendde Van der Palm zich daarom tot hém?
127. In het Nederlands Theater Instituut (inv. nr. 123) bevindt zich documentatie met een *Eeuwfeest*-rekening voor (tussen haakjes de spelers) "Een Chinees Priesterkleed, muts en schoenen (Neits); Een wit saay dito kleed met paars satijn en muts Priesters Costume der Persianer (Lambotte); Een Arabisch Priester dito van blauwe saay (Charles); Een Etiopisch Priester van zijde (Vreedenberg); Een Turksch Priester dito (Van Dinsen); Een Syrisch Priester dito met een rode gedrapeerde mantel (Van Hulst); Een volkome costume van een Joodsch Priester Aron (Malfait)". Er worden hier ook nog andere costuums voor het *Eeuwfeest* genoemd.
128. Zie voor Kinker, Haydn en Felix uitvoeriger de paragraaf over *Eruditio musica*. - Felix gebruikte Kinkers bewerking trouwens ook bij de concerten op 24 februari 1802 en 16 januari 1803 (Arch. Felix inv. nr. 158).
129. J. Kinker, *Tafereel der jongste lotgevallen van Europa, geëindigd door de vrede. Zinnebeeldige voorstelling.* Te Amsteldam, by Abraham Mars, 1802. Met Privilegie. - Ik citeer naar het ex. UBA Port.ton. 48-12. Er zijn van dit werk een groot aantal exemplaren bewaard gebleven, die ik niet opgeef omdat mij op dit moment niet bekend is of zij de eerste dan wel de tweede druk (welke bestond) representeren. - Het *Tafereel* werd, zonder naspel of ballet (daar was het waarschijnlijk te lang voor) in de stadsschouwburg opgevoerd op 30 oktober, en 1, 3, 8, 10, 13, 15 en 17 november 1802 (volgens een opgave aanwezig RA Haarlem, Archief KNI, voorl. inv. nr. 16).
130. *Tafereel* [...], p. 26-27.
131. *Tafereel* [...], p. 43.
132. Verschenen onder de titel *De la métaphysique de Kant, ou observations sur un ouvrage intitulé: "Essai d'une exposition succincte de la critique de la Raison pure, par J. Kinker, traduit du hollandais par J. le F., en 1 vol in-8°, à Amsterdam 1801"* par le citoyen Destutt-Tracy, in deel IV van de *Mémoires* (sectie sciences morales et politiques) van het Institut de France (p. 524-606). - Dat Kinker op deze wijze grote invloed uitoefend heeft, is ook de mening van Maximilien Vallois, die in zijn *La formation de l'influence Kantienne en France*. Paris 1924, hoofdstuk IV wijdt aan 'Destutt de Tracy, Dannou et l'Exposition de Kinker', en (p. 124) zegt dat Destutts werk over Kinkers

- boek "a toujours été considéré comme le développement le plus complet de l'opinion [...] sur le kantisme". - Er is mij helaas niets bekend van enig contact tussen Kinker en Destutt de Tracy. Kinker noemt de laatste tenminste twee maal: in een uiteenzetting voor de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut op 6 december 1830, waarin hij betoogde dat de sensualist De Tracy de filosofische uitdaging van de denker Victor Cousin niet beantwoord had (RA Haarlem, Archief KNI, voorl. inv. nr. 123); en in zijn rede *Frankrijk tegenover Europa*, waar hij zegt dat Destutt de filosofie van Locke verfranst had (in: *De Recensent, ook der Recensenten* 27-II (1834) p. 196).
133. Stendhal schreef hierover in de *Paris Monthly Review* van juni 1822, onder het pseudoniem Alceste. Zie hierover *Stendhal. Chroniques pour l'Angleterre. Contributions à la presse Britannique Tome I - 1822. Textes choisis et commentés par K.G. McWatters. Traduction et annotations par R. Dénier*. Grenoble 1980. Publications de l'Université des langues et lettres de Grenoble. P. 126-132.
 134. Kinker was, volgens de notulen van het departement tekenkunde, "tot de commissie voor de eere prys geassumeert" op 17 april 1800; zijn eigen optreden stond al vast op 31 oktober 1800 (Arch. Felix inv. nr. 120).
 135. De precieze regeling wordt beschreven door Paul Knolle, o.c., p. 166-169.
 136. Afkomstig uit Leiden. In 1793 woonde hij op de Amsterdamse Zwanenburgwal (Arch. Felix inv. nr. 131). Later zou hij nog meer prijzen in Felix behalen, eveneens voor historiestukken (Arch. Felix inv. nr. 130).
 137. Ná 1801 verviel de bepaling dat de prijzen uitgereikt moesten worden door de president-commissaris; mogelijk omdat diens persoon niet altijd de meest ideale was. - Kinker komt later nog wel voor op een door het departement tekenkunde opgesteld lijstje (6 oktober 1810) van sprekers die mogelijk bij de aanstaande prijsuitreiking een verhandeling zouden kunnen houden. Dat lijstje bevatte de namen van M.C. van Hall, Kemper, Bilderdijk, Kinker, Van de Wart, Konijnenburg, Wertz, prof. Van Lennep, Klijn, Van der Palm en Loots. Maar Kinker was niet bijzonder in trek, want men besloot eerst Van Hall, Bilderdijk en ene Andriessen te polsen, en, bij weigering, vervolgens Wertz, Van Lennep en Van de Wart (Arch. Felix inv. nr. 127). - Nog veel later kreeg Kinker, in Luik, nog prijsvraagprogramma's van tekenkunde toegestuurd (Arch. Felix inv. nr. 126).
 138. Zie het aparte hoofdstuk, over Kinker en dit genootschap.
 139. Stemuitslag: Covens 9, Kinker 7, Breguet 1, Van Hall 1, Schimmel 2, Linckers 9, De Booser 7, Heimbach 9, Hoyman 7, Buyn 7, Hilkes 3, Bleecker 4, Bronkhorst 1, Bagman 2, Lamarron 1, Numa 1. De hele geschiedenis rond het feest is te vinden in de kladnotulen van de verenigde vergadering en in de notulen van de (sub)commissie ter voorbereiding, bewaard in de bijlagen van de verenigde vergadering, Arch. Felix inv. nr. 73, vanaf stuk 100. Tenzij anders vermeld, gaat mijn verhaal op die stukken terug.
 140. Stemuitslag: Covens 3, Kinker 6 (!), Hoyman 1, De Booser 0, Heimbach 4, Buyn 4, Ziesenis 3. Buyn werd overigens staande de vergadering alsnog door Ziesenis vervangen, omdat deze (in zijn functie van 'Architect', d.i. een soort gebouw-beheerder) veel nuttiger was in de commissie. Deze bijeenkomst vond plaats op 30 december 1801.
 141. Dit detail in Arch. Felix inv. nr. 66.
 142. Zie de paragraaf over Kinker en *Eruditio musica*.
 143. Overigens ook door de secretaris, W. Wagtenorp Eekman. De circulaire in zijn geheel is afgedrukt in de *Briefwisseling Johannes Kinker* (ed. A.J. Hanou/G.J. Vis) dl. I.
 144. Arch. Felix inv. nr. 179.
 145. Op 17 februari 1802.

146. Vgl noot 139.
147. Vijf vóór; tegen Hoyman; "buiten advies" Schimmel en J.C. van Hall. De laatste drie zijn alweer de minst belangrijke personen. Uit de uitslag van de diverse stemmingen laat zich trouwens afleiden dat alleen J.C. van Hall werkelijk tot de 'oppositie' behoorde.
148. Aanwezig waren toen Covens, J.C. van Hall, Hoyman, Ogelwight en Swart. Afgezien van Covens waren dit eigenlijk lieden van de tweede garnituur. Deze commissie had nog heel wat drank nodig om uit de problemen te komen. Dat blijkt uit een rekening ten bedrage van f 107,- (Arch. Felix inv. nr. 73), voor punch, thee, morgendrank (= jenever) en één glas "orzade" (orangeade?).
149. De enige schrijver die (zonder bronvermelding) zegt dat er op 3 november een "deftige redevoering" door Kinker gehouden werd, is J.P.N. Land in zijn 'J.F.L. Schröder en zijne wijsbegeerte' (in: *De Gids* 41 (1877) dl. III) p. 13. Hij zal zich hierbij alleen op de eerste plannen gebaseerd hebben. De feitelijke spreker was Van Swinden.
150. Arch. Felix inv. nr. 74.
151. Zie hierover nt. 129. De mogelijkheid bestaat, dat deze opvoering toch nog op enige wijze te maken had met het in Felix gevierde feest. Was het stuk oorspronkelijk voor het feest geschreven?
152. Die maand wordt genoemd in de algemene vergadering van 7 november 1803 (Arch. Felix inv. nr. 99).
153. Arch. Felix inv. nr. 57.
154. Arch. Felix inv. nr. 67.
155. Arch. Felix inv. nr. 199. Eerst was, op 28 september, G.F.J. Morriën gekozen. Hij bedankte schriftelijk.
156. Notulen van Thesaurieren: Arch. Felix inv. nr. 83.
157. Zie over dit type lidmaatschap H. Reitsma, *o.c.*, p. 113-114.
158. Het notulenboek van het departement voor deze periode (Arch. Felix inv. nr. 199) is weer zeer inaccuraat.
159. Uitgebreide informatie over dit gedicht is te vinden in het hoofdstuk over Kinker en de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen.
160. Arch. Felix inv. nr. 199.
161. Uitgegeven: Amsterdam 1805.
162. P. 15, 38.
163. Arch. Felix inv. nr. 199.
164. Arch. Felix inv. nr. 199. Dit was "in de vorm ener zamenspraak over het Empirisme en Criticisme".
165. *Oorlogs-tooneel, getrokken uit het Vrede-feest van den heer Mr. Js. Kinker, met muziek van A. Fodor: opgevoerd voor den eersten keer, in de Maatschappij Felix Meritis, Den 10den van January, 1806.* Te Amsterdam, by Pieter Johannes Uylenbroeck. MDCCCVI. - Het enig mij bekende exemplaar is te vinden Arch. Felix inv. nr. 155.
166. Zie *Tafereel* [...], p. 2-5.
167. Zie voor deze teksten over Haydn, de paragraaf Kinker en *Eruditio musica*.
168. Arch. Felix inv. nr. 200. Zie over dit gedicht het hoofdstuk Kinker en de vrijmetselarij.
169. In de *Gedichten I*, p. 31-65.
170. Arch. Felix inv. nr. 99.
171. Hij bekleedde 1841-1850 verschillende functies in het bestuur van het Amsterdamse Doctrina et Amicitia, waarvan hij vanaf 1835 lid was (Gem. archief A'dam, Part. arch. 684, inv. nrs. Blauwmerk 2 en 3). Van de Maatschappij van Weldadigheid was hij

- bestuurslid, tenminste tussen 1839 en 1856 (RA Assen, Archief der Maatschappij, inv. nrs. 1 en 2).
172. Arch. Felix inv. nr. 122.
173. Er zijn bijzonder veel brieven uit die periode bewaard. Zij zullen worden gepubliceerd in de komende delen van de *Briefwisseling Johannes Kinker* (ed. A.J. Hanou/G.J. Vis).
174. Arch. Felix inv. nr. 200.
175. Hs. UBA 12 Cg nr. 5.
176. De tekst richt zich tot "M.M.H.H." (Mijne Heren). Aan de krijgsgevangenschap van Kinker (die op 9 oktober 1830 te Tongeren tegen opstandelingen werd uitgewisseld waarna hij stante pede naar Luik terugkeerde), refereert waarschijnlijk de passage: "In den omtrek van vierentwintig mylen die ik in het hevigste van den opstand, en niet zonder de gespannendste oplettenheid, in myne laatste reis in het zuiden aflegde, zag ik geene enkele gelaatstrek, die het allerminste deed vermoeden van den laster, waarmede men deze arbeidzame huttenbewoners poogde te schandvlekken. Maar de hoofden der zamenzweerders hadden er het dringendste belaaig bij de geheele bevolking als schuldig te doen beschouwen".
177. Over deze tekst, de samenwerking met Van Bree enz., zie de paragraaf over Kinker en Harmonica.
178. Voor de zekerheid wijs ik op het feit, dat op en na 26 februari 1831 in de Amsterdamse stadsschouwburg door J.M. Konings-Majofski een "Hulde aan J.C.J. van Speijk" uitgesproken werd (Gem. arch. A'dam, Part. arch. 121, inv. nr. 1). Ik heb niet kunnen uitzoeken of deze tekst iets met de behandelde tekst van Kinker van doen heeft.
179. Zie hierover de paragraaf Kinker en Harmonica.
180. Arch. Felix inv. nr. 200.
181. 25 (1832) dl. II, p. 241-265; de rede is daar gedateerd "7 Maart 1832". Deze tekst wordt verder geciteerd als: *Teekenen des Tijds*.
182. Zie de paragraaf over Kinker en Vooruitgang door Wetenschap.
183. Zie het hoofdstuk over Kinker en deze Maatschappij.
184. E.J. Potgieter, *Leven van R.C. Bakhuizen van den Brink. Tweede druk*. Haarlem 1890. P. 215. - Deze passage wordt ook geciteerd door Albert Verwey in zijn *Het Leven van E.J. Potgieter*. Haarlem z.j. (p. 111).
185. *Teekenen des Tijds*, p. 241.
186. *Teekenen des Tijds*, p. 244.
187. *Teekenen des Tijds*, p. 244-245.
188. *Teekenen des Tijds*, p. 245.
189. *Teekenen des Tijds*, p. 246-247.
190. *Teekenen des Tijds*, p. 247.
191. Illustratief voor de gevoelens met betrekking tot de orde zijn de spotprenten op de jezuïeten rond 1830, genoemd in Frederik Muller, *Beredeneerde beschrijving van Nederlandse historieplaten zinneprenten en historische kaarten. Derde deel 1795-1879*. Amsterdam 1970, de nrs. 6295-6302, 6687-6689.
192. Zie de delen II en III van de *Briefwisseling Johannes Kinker* (nog te verschijnen).
193. Hs. KB 's-Gravenhage 133 C⁴.
194. Hierbij merkt Kinker op: "de willekeurige overheerscher van Frankrijk [Napoleon] sloot zich aan de magt van het zielenbeheersende Rome" (p. 250).
195. *Teekenen des Tijds*, p. 252-253.
196. *Teekenen des Tijds*, p. 255.

197. Dit is een van de weinige plaatsen waar Kinker zich rechtstreeks en in positieve zin over de natuurwetenschappen uitlaat.
198. *Teekenen des Tijds*, p. 258-259.
199. J. Kinker, *Brieven over het natuurrecht aan den heer Paulus van Hemert, (naar aanleiding van Mr. W. Bilderdijks 'Korte ontwikkeling der gronden van het natuurrecht, en daarbij gevoegde zielkundige verhandelingen.'*). Amsterdam 1823. - Een exemplaar hiervan werd door Kinker in 1832 aan Felix geschonken (mèt trouwens Kinkers *GEDICHTEN* en zijn *Proeve eener beantwoording van de vraag: wat nut kan de empirische algemeene taalkennis aan de hoogere wijsbegeerte toebrengen?*) blijkens Arch. Felix inv. nr. 51 en 100).
200. *Het Thorbecke-archief uitgegeven door J. Brandt-Van der Veen. Tweede deel 1820-1825.* Groningen 1962. Werken uitgeg. door het Hist. Genootschap Vierde Serie nr. 7. P. 369.
201. *Teekenen des Tijds*, p. 261.
202. *Teekenen des Tijds*, p. 262.
203. Arch. Felix inv. nr. 100.
204. Ik heb in dit hoofdstuk verder buiten beschouwing gelaten, dat Kinker in zijn opstel 'Aanmerkingen op Euryalus' (in: *Magazyn voor critische wijsgeerte* dl. VI (1803) p. 283-309) reageert op het boekje van de hoogleraar J.F. van Beeck Calkoen, *Euryalus over het Schoon*; welk boekje een uitgewerkter versie was van een door Van Beeck Calkoen in Felix gehouden lezing "over den oorsprong van het gevoel des Schoonen". - Dat in Felix gehuldigde perfectibiliteitsprincipes soms ook in de literatuur geridiculiseerd konden worden blijkt hier en daar in een roman als de *Jan Perfect* van P. de Wakker van Zon. Jan Perfect bedenkt daar bijvoorbeeld dat het niet verstandig is dat men slechts langs één kant een trekschuit uit mag. "Hij nam voor om hierover zoo ras mogelijk eene verhandeling in de *Feles maerens* in te zenden, ter beantwoording eener Prijsvraag, welke hij door dat Genootschap dacht te doen uitlooven, en er uit Economie zelve de medaille te trekken". Ook hoopt hij op het "honorair lidmaatschap van de *Faeles*", wegens zijn uitvinding van "Oceaan-estafettes" (boomstammen voorzien van zeil) om zo naar Oostindië te komen (*Jan Perfect* [...] 2e dr. 1834, dl. I p. 39, 113).

Noten bij hoofdstuk II

1. Literatuur over deze maatschappij: [jhr. mr. J. de Bosch Kemper e.a.] *Het vijftigjarig bestaan der Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen, gevierd te Amsterdam, den 21. September 1850*. Leyden 1851; L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck, *Beknopt overzicht der geschiedenis van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. 1800-1900. Met voorrede van E. Laurillard*. Z.p. [1900]; G.W. Huygens, 'Hendrik Tollens, de dichter en de burger', in: *Rotterdams Jaarboekje* 1956, p. 193-227 (vooral 209-212); Rhijnvis Feith, *Het ideaal in de kunst. Voor het eerst uitgegeven naar de handschriften met een inl. en aantekeningen door P.J. Buijnsters*. Zwolle 1967. Zwolse drukken en herdrukken voor de maatschappij der Ned. letterkunde te Leiden nr. 58 (vooral p. 9-20); W. van den Berg, 'Het literair genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 7 (1983) p. 146-178 (vooral p. 148-151, 158-164, 177-178). Het archief van de maatschappij, voorzover nog bestaand, bevindt zich voor het grootste deel (dus niet uitsluitend, zoals gesuggereerd lijkt in *De negentiende eeuw* 7 (1983) p. 177) in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, onder verspreide nummers. Dit deel van het archief wordt in het vervolg aangeduid als: 'Archief Holl. Mij A'dam'. Een ander deel van het archief bevindt zich in het Gemeentearchief Rotterdam (Inventaris L la, nrs. 1-36); het betreft hier vrnl. bescheiden van de Rotterdamse afdeling en de voorganger daarvan: Studium Scientiarum Genitrix. Er zijn hier echter ook stukken betreffende de maatschappij als geheel aanwezig. Dit gedeelte wordt in het vervolg aangeduid als: 'Archief Holl. Mij R'dam'.
2. Zo recent door B. Thobokholt, *Het taal- en dichtlievend genootschap "Kunst wordt door Arbeid verkreegen" te Leiden, 1766-1800*. Utrecht 1983. Ruygh-bewerp XIV. P. 22-23. Thobokholts bron, Lamberts Hurrelbrinck (zie noot 1), zegt slechts dat Leiden zich tot Amsterdam en Rotterdam wendde met het verzoek samen te werken, om zich zo te verzetten tegen de geest om op basis van politiek standpunt over letterkundige verdiensten te beslissen.
3. B. Thobokholt, *o.c.*, p. 23.
4. Archief Holl. Mij A'dam, II* C 17. Behalve Kinker waren, blijkens de notulen, aanwezig: J. de Kruyff (voorzitter), Heldewier (sekr.), Den Beer Poortugaal, R. van den Bosch, Brender à Brandis, Ten Brink, C. Brouwer Az., Van Coevenhoven, Couperus, Erkelenz, Van Haeften, Van Hall, Helters, Hoog, Van der Hoop Gysbz., Kaas, J.C. van den Kastele, De Kempnaer, F. van Leyden, Loncq, Loosjes, Loots, Meiners, Moraaz, De Mortier, Van Oyen, Van der Palm, Paauw, Pompe van Meerdervoort, Van den Pot, Robbers, Rogge, J. Romswinkel, M. Romswinkel, J. van Royen, E.J. van Royen, Schryver, Siegenbeek, Van der Tenge Jr., A. Vereul, J.J. Vereul, Weiland, Willemsen, Wormer.
5. Van KWDAV was Kinker zéker geen lid, blijkens de opgaven bij Thobokholt. Van 'Studium Scientiarum Genitrix' bestaan er ledenlijsten voor 1793-98: daarop komt Kinker niet voor (Archief Holl. Mij R'dam, inv. nr. 36). Evenmin figureert Kinker in de *Naamlijst der leden van het Amsteldamsch dicht- en letteroefend genootschap Wij streven naar de volmaaktheid voor de jaaren 1788-1790*, Z.p. 1788-1790. Wel blijken in dit gezelschap enige mensen lid, die hij zéker van elders kende: notaris Samuel Elter; Maria Petronella Elter. geb. Woesthoven; Abraham van Ketwich. Echter lijken de *Werken* van dit genootschap (Amsterdam, Martinus de Bruyn, 1789-1791. 2 dln.) een sfeer te ademen die Kinker niet gelegen zal hebben. Niet

in politicis (het genootschap, met leden als Bernardus Bosch en Petronella Moens, was nogal patriots) en niet in poeticis. Uiteraard produceren welhaast alle genootschappen wel eens slechte verzen; maar de *Werken* hebben teveel bijdragen in de trant van 'Beschouwing van een stervend goudvischjen' (I, 316) dan dat men hier enige verwantschap met Kinker kan bespeuren. Ook bij de onderwerpen van de hier tussen 1784 en 1798 uitgeschreven en bekroonde prijsvragen (opgegeven door J.J. Kloek, in het *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* 15 (1983) no 1, p. 65-68) vindt men niets, vanaf *De waare Christen* (1784) tot en met *De Rhijn, stroomzang* (1798), dat vermoedelijk Kinker zou hebben kunnen doen boeien; behalve de in 1792 met goud bekroonde verhandeling van zijn vriend M.C. van Hall: *De vereischten in het hekeldicht*. Is het Van Hall geweest, die in 1800 Kinker gestrikt heeft om mee te doen? - Overigens vermeldt G.W. Huygens, in zijn *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Een biografie en een tijdsbeeld*. R'dam 1972. P. 79, dat Kinker wél lid was van 'Wij streven naar de volmaaktheid'. Volgens zijn schrijven aan mij d.d. 2/4/1985 was dit echter slechts gebaseerd op Kinkers aanwezigheid bij de oprichting van de Bataafsche Maatschappij.

6. L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck, *o.c.*, p. 6.
7. J. de Bosch Kemper, *o.c.*, p. 22.
8. B. Thobokholt, *o.c.*, p. 23.
9. L. van den Branden, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16e eeuw*. Gent 1956. Kon. Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde VI, 77.
10. L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck, *o.c.*, p. 12.
11. Idem, p. 14.
12. Zie het hierover gezegde, in het hoofdstuk 'Felix Meritis'.
13. Tenzij anders vermeld, gaan de in het volgende genoemde feiten terug op de notulen van de algemene vergadering 1800-1818, in UBA-hs. II* C 17. Vanaf 1808 zijn in dit handschrift ook opgenomen de notulen van de bestuursvergadering, die voorafging aan de algemene vergadering.
14. W. van den Berg, *o.c.*, p. 150.
15. Over deze figuur, die geldt als een der werkelijke stimulators van de maatschappij, werd op het moment van schrijven een studie voorbereid door D. van Drunen te Amersfoort. Een biografie van Brender à Brandis zou de geschiedenis van de maatschappij zeer kunnen verhelderen.
16. Dat leverde wat problemen op rond het penningmeesterschap. Men continueerde de penningmeester (bij gebleken geschiktheid en bereidwilligheid) liever.
17. Later, toen de maatschappij alle kunsten en wetenschappen tot object nam, vermenigvuldigden zich de prijsstoffen; hoewel niet elk jaar elk vakterrein aan de beurt was om een prijsvraag te mogen opleveren. Er bestond een bepaald rouleersysteem. Het bestuur selecteerde toen telkens, op elk vakterrein dat dat jaar aan de beurt was, drie voorstellen uit de door de afdelingen ingestuurde prijsvragen (dikwijls vele tientallen), zodat dááruit de algemene vergadering de ene, definitieve prijsvraag op dat terrein kon kiezen. - Interessant is, dat die afdelingsvoorstellen doorgaans bij de notulen van de vergaderingen van het algemeen bestuur bewaard gebleven zijn. Hieruit valt iets van de voorkeur van de afdeling af te leiden, de daar aanwezige culturele gezindheid. Zo is in zekere zin een stukje beschavingsgeschiedenis vastgelegd.
18. KB, hs. 73 F 11, lb. Dit manuscript diende als kopij voor Van Vlotens heruitgave van *Machteld*, in zijn *Verspreid en onuitgegeven dicht en ondicht van Kinker, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht*. Haarlem 1877. P. 300-372. De 'Veilingcatalogus-Kinker'

- noemt het handschrift, als "niet compleet, doch met zeer veel concepten" (p. 167). In 1850 was het in het bezit van de boekhandelaar Frederik Muller: M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker* [...]. A'dam 1850, p. 147. Van Hall beschouwt het als een der beste werken van Kinker, in verschillende opzichten. Hij suggereert, dat het spel niet geheel afgewerkt werd, omdat de directeuren van de Amsterdamse Schouwburg van plan waren de opvoering van gangstukken te staken. Hij zegt tevens, dat het stuk in het Nederlands taalgebied slechts te vergelijken is met het lyrisch treurspel *De dood van Orpheus* door S. Rau. Rau zelf reageerde nogal verrast op deze observatie door Van Hall, door te wijzen op soortgelijk werk (de *Saffo*) door Jacob van Lennep. Zie Mr. S.J.E. Rau, *Orfeus, lyrisch treurspel in vijf bedrijven*. Leiden 1873. P. VII.
19. Samen met C. Brouwer de Fremery, C. van der Hoop Gysbz., Loncq, H. van Royen, J. van Royen, Abr. Vereul, Vreede.
 20. Zie de paragraaf over 'Concordia et Libertate'.
 21. Van Arntzenius' bezigheden in die loge wordt melding gemaakt door C.G. Withuys, 'Nekrologie van B.'. Maurits Cornelis van Hall', in: *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaars 1858*, p. 267-272.
 22. Gepubliceerd in de *Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde. Eerste deel*. Amsterdam 1804. P. 1-64.
 23. Jakob Zeeus, *De wolf in 't schaepsvel. Met inl. en aantekeningen uitgegeven door C.W. van de Watering*. Zwolle 1963. Klassieken Nederlandse letterkunde Nr. 26.
 24. P. 18.
 25. P. 20.
 26. P. 53.
 27. Datzelfde had hij ook al gedaan in 'Concordia et Libertate' op 24 februari; zie de desbetreffende paragraaf.
 28. Blijkens een voettoot bij Van Hemerts afgedrukte verhandeling in zijn *Magazyn voor de critische wijsgeerte, en de geschiedenis van dezelve*, 4 (1801) p. 209, waar hij zegt: "Eène maand na den Heer KINKER (te weten 2 April 1801.), las ik dit opstel ter zelfde plaats voor, in de *bataafsche Maatschappij van taal- en digtkunde*." - G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...]. Zwolle 1967, p. 15, meent op grond van deze noot dat Kinker op 1 maart zijn opstel voordroeg; waarom is mij niet duidelijk. De datum 2 maart is waarschijnlijker; hoewel het feitelijk wel zo is - maar dat kon Vis niet bekend zijn - dat op 2 maart Kinker bestuurlijke affaires had, als een van de commissarissen van Felix Meritis (zie het desbetreffende hoofdstuk).
 29. Wat hieronder verstaan moet worden, is mij helaas niet duidelijk. In deze commissie zaten verder: Corn. Brouwers, A.H. Hagedoorn, L. Plomp van Duiveland, F. van Leyden, D. du Mortier, P. Vreede, J.F. Helmers en J.J. Vereul.
 30. Blijkens de bestuursnotulen van 10 september 1802, ingevoegd ná de notulen van de algemene vergadering van 11 september.
 31. Over de relatie van Kinker met Kuyper en Le Fèvre, zie de paragraaf over Harmonica.
 32. G.P.M. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Deel III. Vijfde, geheel herziene druk*. Den Bosch 1973. P. 227.
 33. C. Loots, *De vrede op 't vaste land, zinnebeeldige voorstelling. Naar eene korte schets van Mr. J. Kinker*. Amsterdam 1801.
 34. Getiteld: 'Een loovertakje, op het graf van Cornelis Loots'. Het verscheen in: H. Haakman, mr. M.C. van Hall, mr. J. Kinker e.a., *Ter Nagedachtenis van Cornelis Loots*. Amsterdam 1835. P. 93-98. - Hierin brengt Kinker hulde aan het kunstenaarschap van de autodidact Loots. Niet geleerdheid en wetenschap hadden hem vanaf het

begin zijn weg helpen zoeken; maar (p. 96)

Daar is een scheppingskracht, die vinding wordt geheeten,
 Die, in een zusterlijk verband,
 Op 't naauwst aan kennis is verwant,
 Die de eerste kiem ontgint van 't ingeschapen weten;
 Een eigen wetenschap, oorspronkelijk in haar' aard,
 In d'aanleg van den mensch geweven,
 Een diep besef van hooger leven,
 Dat zich den Dichter als een Godsspraak openbaart.

En Loots had "Natuur" tot zijn gids gekozen (p. 98):

In u bewees zij, hoe ze in 't vindingrijk vermogen,
 Bij schemerlicht en duisternis,
 Een milde bron van kennis is;
 En wat haar licht vermag bij ongeofende oogen.
 [...]
 Oorspronkelijk Dichter, 'k heb uw vinding vaak bewonderd,
 Zij weidde nooit op vreemden grond;
 't Was 't uwe! 't uwe, wat gij vondt;
 Nooit hebt ge als buit den dos van anderen geplonderd.

Een passage uit de eerste bijdrage aan deze bundel - een biografische schets van Loots door H. Haakman - mag hier wellicht geciteerd worden. Haakman zegt: "LOOTS bleef bij zijne ontwikkeling bewaard voor die ziekelijke weekhartigheid, vele dichtwerken van dien tijd met haar stippen en strepen overstromende; hij bleef bewaard voor die besmettelijke aandoenlijkheid, ook den grooten FEITH niet sparende, gelukkig door het talent van BILDERDIJK, later door het fijn vernuft van KINKER, de stoutte zangen van dezen wijsgeerigen Dichter en die van HELMERS gestuit" (p. 18). Haakman vermeldt tevens Loots' betrekkingen in 'Concordia te Libertate'; J.R. Deiman was daar een van zijn beste vrienden.

Kinkers *Loovertakje* werd als volgt gerecenseerd in *De Recensent, ook der Recensenten* 29 (1836) dl. I, p. 171:

"Mr. J. KINKER strooide een loovertakje op het graf van LOOTS; geen krans uit "Pindus lauwerbosschen" gedoopt in den gloed der dichtertelijke verrukking, noch vonkelend van den trans, door de droefheid daarop geweend, maar eene opregte hulde van den waren wijze en beschaafden geleerde aan het oorspronkelijk vernuft, dat van andere hulpmiddelen verstoken, de Natuur alleen tot leermeesteresse en leidsvrouw had. In de andere zangen [uit de genoemde bundel door H. Haakman e.a.] moge meer gevoel heerschen, in dien van KINKER bewonderen wij fijnheid van opmerking bij keurigheid van uitdrukking, en vooral waarheid".

35. Een enkele bijzonderheid nog over de relatie Kinker-Loots: misschien hadden beiden een speciale betrekking tot Wiselius. Oktober 1815 schrijft Bilderdijk aan H.W. Tydeman, dat Wiselius gekozen werd tot lid van het Instituut, hoewel oorspronkelijk alléén Kinker en Loots vóór hem waren (*Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met M. en H.W. Tydeman, uitgeg. door H.W.T. Tydeman* Dl. II, z.p. 1867). Een andere aanwijzing: op 28 december 1822 waren Kinker en Loots beiden uitgenodigd op een diner bij

Wiselius thuis (*Willem de Clercq naar zijn dagboek* [uitgeg. door A. Pierson en Anna E. de Clercq]. Haarlem 1870. Dl. I, p. 190-194.

36. Klijns *De Verlichting, in twee zangen* werd gepubliceerd in dl. V van de *Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en dichtkunde*. A'dam 1810; p. 1-56. De leidraad van dit gedicht is: hoe de chaos te bedwingen door middel van de Verlichting. Dezelfde grote namen worden genoemd als in de eerder besproken lierzang door Arntzenius. Met betrekking tot Kant zegt Klijn:(p. 42):

't Verlicht Germanje, hoort nog in zijn achtbre streken
Den onnavolgbre Kant, de taal der wijsheid spreken;
De toorts, die hij ontstak verdringt den laatsten nacht.

Klijn voegde aantekeningen toe aan zijn werk. Interessant is zijn conceptie van Verlichting: "Het is met de verlichting evenals met de opvoeding gelegen; mededeelen (in eene strenge beteekenis) kan hier niet plaats vinden. Het woord zelfs (*verlichting*) veronderstelt reeds eenige aanwezige denkbeelden - begrippen, en dus eene werkzaamheid van den geest, welke verlicht, dat is: opgewekt, geleid, gewijzigd worden [hij geeft voorbeelden m.b.t. Socrates' maieutika]. Juist zoo moet de verlichting werken; Zij moet de zelfwerkzaamheid van den geest opwekken in het ontwikkelen van zijne vermogens; Zonder dit kan de mensch nimmer verlicht, ja zelfs niet eens een geleerde (in de schoolsche beteekenis van dit woord) worden. De verlichting moet zich echter niet alleen met het (mag ik mij zo uitdrukken) *vormelijke* onledig houden, neen! zij moet zich ook tot de *stof* of voorwerpen bepalen. Alle mogelijke begrippen, alle menschelijke wetenschap, en al zijn redelijk geloof, zijn voorwerpen der verlichting. Zij moet dus het gebruik en de grenzen van het menschelijk verstand aanwijzen; de beschaving van 's menschen gevoel bevorderen, en eindelijk naar het hooge doel van zijn bestaan, zedelijke volmaaktheid, heenwijzen, (juist zoo als Jezus den mensch toeroept: "zijt volmaakt gelijk uw vader in den Hemel volmaakt is") en van deze zijde de vragen zijner rede aangaande *God*, *vrijheid* en *onsterfelijkheid*, op zedelijke gronden zoeken te beantwoorden; en zoo den mensch het pad naar een' zuiveren godsdienst banen" (p. 48-50).

Opvallend is in dit verlichtingsideaal de combinatie van het willen ontwikkelen van alle menselijke capaciteiten, náást de erkenning van een in de evangeliën gegeven zedelijk volmaaktheidsideaal, als leidraad. Dogmatiek blijft hier buiten beschouwing. Het is of een echo van Klijn te horen is in wat Kinker later over een van zijn geliefde leerlingen te Luik, Jos. Paquet, aan Van Maanen schrijft (2 juli 1825, ARA 's-Gravenhage, Verzameling Van Maanen, nr. 83): "Een dezer jongelingen bestemd om Priester te worden [...] gaf ik [...] te kennen, dat ik eenige hoop meende te mogen koesteren, dat er binnen kort maatregelen zouden genomen worden ter betere inrigting van de Godgeleerde Studien voor Jongelingen, die daartoe opgeleid worden [Paquet zou iets later theologie studeren aan het door het door het r.k. leergezag afgewezen Collegium Philosophicum]. Het was dezelfde van wien ik U reeds meen gemeld te hebben, dat hij, bij een zyner spreekbeurten in Tandem [Kinkers privaatgezelschap], een kleine redevoering voorlas over de woorden: - "Zyt gylieden volmaakt, gelyk Uw vader, die in den Hemel is, volmaakt is." - ".

37. J. de Bosch Kemper, 'Levensberigt van Hendrik Harmen Klijn', in: *Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1856*. p. 109-139 (vooral p. 113 e.v.).

38. M. van Hattum, *o.c.*, p. 18.
39. Amsterdam 1805. Eigenlijk is dit een vertaling van een Duits werk, door J.F.E. Kirsten.
40. J. de Bosch Kemper, *o.c.*, p. 119.
41. Idem, p. 132.
42. Aanwezig GA Amsterdam, onder sign. U 00.2008.
43. H.H. Klijn, *Mijne eerste gedachten bij mijne intrede in de achtbare loge La Charité te Amsterdam*. Z.p., z.j., p. 13-14.
44. Voor één maal de lijst nieuwe Amsterdamse leden van dat jaar: Otto Willem Jan Berg, Pieter Wendorp, mr. N. Nahuys, H. Kraus, Jacques Kuiper, mr. G.C. Alting, mr. Van de Poll, Wm. Haverkorn de jonge, G.H. Hovingh, Arnoud Wils, Jacob Groen, J.H. Molkenboer, mr. Jan Fabius, Hendrik Ogelwight jr., Gerrit Fokke, Anthonie Hartsen Cz., Matthijs Straalman, Gerrit Mulder, Hendrik Phroeser, mr. Jan Commelin, Hendrik Rinkhuyzen, mr. A.G. van Meurs, H.C. Cras, J. Willmet, mr. P.A. Brugmans, L. Hamester Ameshoff, J.C. Muijskens, L. Wetzler, A. Teyler van Hall, Jan Nosse, J.A. Pothoff, S.A. van Iddekinge, mr. Nic. Calkoen, Van den Bosch, J.A. Töpfer, H. Berkman, Hendrik Meijer jr. en Matth. de Gyzelaar.
45. M.C. van Hattum, *o.c.*, p. 19, 24.
46. Mr. J. Kinker, *De vereeniging van het verhevene met het schoone, zinnebeeldige voorstelling. Ter feestviering van de vyf-en-twintigste verjaring, gedurende welk tydvak de verdienstelyke Johanna Cornelia Wattier, eerste tooneelkonstenaresse van den Amsterdamschen schouwburg, aan denzelven hare gaven gewyd heeft, vervallende den October, des jaars 1805*. Amsterdam 1805. - Mij bekende exemplaren: UBA 692 G 86; 1021 C; KB 830 H 20; GAA T 482; Stadsbibl. Haarlem 128 C 73; UBN Br. 15957; UBL 1093 C 37; Ned. Theater Instituut P.I. 44; UBU 'Te Winkel' 475(187); British Museum 11754 e 51; Stadsbibl. Maastricht 138 D 17. - Als curiosum vermeld ik, dat de tekst op 29 oktober 1805 door het Amsterdams Leesmusem voor zes stuivers aangekocht werd bij H. Gartman (GA A'dam, Part. arch. 130, inv. nr. 105).
47. Later tevens afgedrukt in Kinkers *Gedichten II*, p. 185-187. Tevens is daar één der tonelen uit de voorstelling opnieuw gepubliceerd, onder de titel *De maagd van Nederland, alleenspraak* (p. 187-192).
48. Die speciale relatie blijkt uit diverse feiten. Op verzoek van mevrouw Wattier had Kinker Schillers *Maria Stuart* en *De Maagd van Orleans* vertaald (L.-V. Raoul, *Leçons de littérature Hollandaise, traduites en Français*. Bruxelles 1828. P. 319), hoewel die stukken ondanks aandrang van haar zijde nooit werden opgevoerd (ibidem; M.C. van Hall, *o.c.*, p. 40-41). - Wattier speelde op 27/2, 2/3, 4/3/1805, 12/4/1806 en 8/4/1809 de rol van Zehra in Kinkers *Almanzor en Zehra*, volgens de geschreven opgave der spelers in het UBA-exemplaar van de druk, 687 E 23. Deze rol had Kinker speciaal voor haar geschreven (*Almanzor en Zehra, treurspel*. Amsteldam 1804. P. IX). - Eveneens voor haar schreef Kinker een *Aanspraak van Johanna Cornelia Wattier, aan Dirk Sardet, na de uitvoering van den Fenelon, in het treurspel van dien naam; ter viering van zijn vijf en twintig jarigen dienst aan den Amsterdamschen Schouwburg* (titel naar Vis, *o.c.*, p. 265; in tegenstelling tot het daar vermelde zijn er wél exemplaren van de losse druk van deze tekst bekend: UBA Port. ton. 91-19; British Museum 11556 ccc 68), en het *Iets ter gelegenheid van de sluiting des Koninglijken Hollandschen schouwburgs, te Amsterdam, den 9den Mey 1807, waarin eene daarop toepasselijke aanspraak van de eerste tooneelkonstenaresse J.C. Ziesenis, geb. Wattier, welke daarin de Tooneelkunst voorstelt, voorkomt*. Amsterdam 1807. - Er is ook enige correspon-

tie bewaard gebleven: op 20 februari 1805 stuurde Kinker aan Wattier een exemplaar van een tekst (vermoedelijk zijn *Almanzor en Zehra*), “ 't welk ik in uwe handen beschouw, als een kind, dat de knie van zijn' vader verlaat, om troost te zoeken in de armen van eene tedere moeder” (UBA hs. As 48). Op 21 februari 1813 verzocht haar man aan Kinker, namens zijn aan jicht lijdende vrouw, om haar een bezoek te brengen (KB hs. 73 F 15).

49. *Lierzang aan de verdienstelijke Johanna Cornelia Wattier, aan haar op het tooneel voorgelezen, bij gelegenheid van hare vijftiengste verjaring als tooneelkonstenaarresse aan den Amsterdamschen schouwburg, aldaar den 31. October des jaars 1805. gevierd met de vertooning van De vereeniging van het verhevene met het schoone, zinnebeeldige voorstelling.* Amsterdam z.j.. - Mij bekende exemplaren: UBA 694 E 1¹³); KB 114 G 5²); GAA Ziesenis-Wattier; Stadsbibl. Haarlem 129 B 3; UBN Br. 15972; UBL 1087 D 43²).
50. *Lierzang*, p. 4-5.
51. *Jaar- en zakboekje der kunst- en wetenschappen bevorderende Maatschappij, onder de zinspreuk: V. W.. Gedrukt voor de Leden 1828-1829.* P. 114.
52. M.C. van Hall, o.c., p. 44.
53. KB, hs. 72 D 57.
54. G.W. Huygens, *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Een biografie en een tijdbeeld.* Rotterdam 1972. P. 87-94.
55. KB hs. 133 C 11⁴).
56. KB hs. 70 F 57.
57. KB hs. 70 F 57.
58. Zie de brieven van Kinker aan Tollens van 18 december 1829 en 6 juli 1830 (KB hs. 70 F 57).
59. Ook door tijdgenoten werd de maatschappij als 'verlicht' gekenmerkt. De voorrede bij het eerste deel van het tijdschrift *De Fakkel*, uit 1825, zegt dat in Nederland de Verlichting ook in diverse maatschappijen werd bevorderd. De oudste daarvan was: 'Verscheidenheid en Overeenstemming'; de talrijkste: ' 't Nut'; en de aanzienlijkste: de 'Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten enz.' (p. III).
60. R.A. Kollewijn, *Bilderdijk, zijn leven en zijn werken. Deel I.* A'dam 1891. P. 354-355; *Algemeene Konst- en Letter-bode* 1805, II, p. 369-370.
61. R.A. Kollewijn, o.c., p. 365.
62. Is. da Costa, *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk, eene bijdrage tot de kennis van zijn leven, karakter, en schriften.* Haarlem 1859. P. 180, 435.
63. Zijn brief aan Kinker uit Leiden, 6 augustus 1806 (Bilderdijkmuseum, hs. 10^x).
64. Zie hiervoor p.
65. Op 31 oktober 1806 werd hij honorair lid van de afdeling Leiden; op de algemene vergadering van 26 september 1807 werd hij benoemd tot lid van verdienste van de gehele maatschappij.
66. R.A. Kollewijn, o.c., deel II, p. 7. - Ik ga hier verder voorbij aan het uit de Bilderdijkstudie algemeen bekende feit, dat Bilderdijk in het seizoen 1811/12 voor de maatschappij lezingen hield over de Nederlandse taal, en dat hij daarvoor gehonoreerd werd; Kinker behoorde tot degenen die zich daarvoor interesseerden. Bij mijn weten is echter nog niet duidelijk geworden, dat Kinker zich ook ingespannen heeft, om via de maatschappij tot een uitgave van die lezingen te komen. Zo althans interpreteer ik een document in het bezit van het Bilderdijk-museum (Hs. A 49-11), geschreven door Kinker, luidend: “Daar de intekening op het taalkundige werk van den Heer Bilderdijk -

t.w. De *Geschiedenis van de Hollandsche taal*, reeds zoo verre gevorderd is, dat er ingevolge het prospectus met den Heer Bilderdijk het noodige arrangement te maken, noodigt het bestuur dezer afdeeling de inteekenaren op dit werk voor zoo verre deze leden dezer vergadering zijn, om met en benevens den algemeenen Secretaris dezer maatschappij in dit lokaal bij een te komen, op zaterdag den 31 November des middags van 12 tot twee uren, ten einde over de voortzetting en uitgave van dit werk, en hetgeen daar toe verder betrekking heeft, te raadplegen, en te besluiten over de daar toe noodige schikkingen.”

67. *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met M. en H.W. Tydeman (o.c.)*, bij de data in de tekst genoemd.
68. Op 3 oktober 1814 schrijft de secretaris van de afdeling Amsterdam, vermoedelijk aan de algemeen voorzitter: “Het onder mij zijnde geld, van het werk van den Heer Bilderdijk, ik twijffel niet of alles zal in orde bevonden worden. Van de 2de f 50,- heb ik geen kwitantie, dat het door mij aan zijn Ed. betaald is, zal den Heeren Kinker, Klijn enz. bekend zyn. de ziekte van den Heer B. verhinderde hem kwitantie te geven” (Hs. UBA Bi 9).
69. UBA, hs. Bi 45 (schrijven 4 maart 1817, van W. Messchert aan P.J. Ameshoff).
70. Brief aan J. Fabius, 3 september 1825 (ARA, Verz. Fabius, sectie 7).
71. De commissie die de prijsverhandelingen diende te beoordelen, was samengesteld uit de volgende personen: Kluit, De Kruyff, P. van Lelyveld Pz., J.R. Deiman, Clifford, H. Tollens, Erkelens, Frets.
72. Van deze bundel (aanwezig Archief Holl. Maatschappij R’dam, inv. nr. 24; getiteld *Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden. Door de Rotterdamsche afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen. Eerste bundel. Gedrukt voor de leden 1807.*) kan men weinig goeds zeggen. Het zijn meest gelegenheds-gedichten, vooral door J. Scharp en Tollens. Enkele opvallende zaken zijn: een gedicht door Scharp tegen politieke en wijsgerige factiezucht; een gedicht door Tollens, waaruit blijkt dat de Rotterdamse afdeling vanaf 9 mei 1805 vergaderde in het lokaal van de plaatselijke vrijmetselaarsloge; en een gedicht door Scharp “Op de nieuw uitgeschreven theoretische prijsstof: Proeve eener Hollandsche prosodia”, dat ik hier wil citeren, wegens het belang dat kennelijk ook in Rotterdam aan die - later door Kinker gerealiseerde - prosodia gehecht werd als benodigde derde luik van een triptiek:

Geeft SIEGENBEEK ons les in taalkundige spellen,
 Herleeft in WEILAND ons een tweede KILIAAN,
 Wie zal nu vasten grond voor Hollands toonkunst stellen?
 Wie vangt dien arbeid aan?
 ’t Mag werk van moeite zijn: ’t hangt alles aan ’t beginnen:
 Wat eerste ondoenlijk schijnt laat zich door vlijt verwinnen.

Een tweede bundel van de afdeling verscheen in 1810.

73. Heel veel later publiceerde Kinker zijn *Pygmalion. Een romantische droom* in de *Nederlandsche Muzen-almanak*. 's-Gravenhage 1832. P. 190-210. Er zijn geen gegevens waaruit een verband met de nu uitgeschreven prijsvraag blijkt. Het gedicht wordt in dit hoofdstuk later besproken: zie p. 166-168.
74. Eigenlijk Rotterdam; het is niet duidelijk waarom die afdeling overgeslagen werd.
75. Cornelis Vollenhoven, *Disputatio juridica de vi et natura pactionis, quae dicitur capitulatio, quam [...] ad publicam disceptationem proponit* - . Amstelaedami 1797.

76. NNBW, dl. IX, kol. 1222-1223.
77. GA Amsterdam, Register van sequesters (inv. nr. 1234), in dato 11 december 1801.
78. Zie M. van Hattum, o.c., p. 25, 27. - We treffen Vollenhoven daar ook samen met Kinker op een gezamenlijk etentje, 28 april 1801 in 'De Doelen' (GA Amsterdam, Part. arch. 9, inv. nr. 6).
79. H. van Beeck Vollenhoven, *Feestrede uitgesproken bij gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan van het Instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam [...]* op den 13den November 1858. Amsterdam 1859. P. 45.
80. *Annales chronologiques, littéraires et historiques de la maçonnerie des Pays-Bas, à dater du 1er. Janvier 1814* 2 (1823) p. 389; 3 (1824) p. 53. In 1817 wordt hij vermeld als: oud-voorzittend meester van de (Amsterdamse) loge La Bien-Aimée.
81. Vanaf nu worden er ook systematisch notulen gemaakt (beter gezegd: zij zijn althans nu terug te vinden) van de vergadering van het algemeen bestuur, die doorgaans plaats vond vlak vóór de algemene vergadering. De bestuursnotulen zijn echter opgenomen ná die van de algemene vergadering. Overigens worden de notulen van beide vergaderingen nu uitgebreider en preciezer.

Dit jaar vond de vergadering van het algemeen bestuur (d.w.z. de combinatie van de drie afdelingsbesturen, plus het eigenlijke algemene bestuur) plaats op 30 september. Aanwezig waren Kinker, Helmers, Doornik, Le Fèvre, Vollenhoven, Weiland, Tollens, Reesema, Overgaauw (de algemeen penningmeester), Van der Palm en Brender à Brandis.

82. Zulks wordt gesteld in de notulen van de algemene vergadering van 2 oktober, wanneer hij de voorzittershamer overneemt van Kinker op het moment dat deze als prijswinnaar bekend gemaakt moet worden.
83. Het kwam in de maatschappij wel meer aan de orde. Zo was er in het seizoen 1811-1812 een lezing over "de ware geest en de voordelen van het werelddburgerschap"; in 1828 werd door N. Messchaert ingestuurd een "Verhandeling over de vereeniging van vaderlandsliefde en werelddburgerschap", die als onvoldoende beoordeeld werd (de verhandeling, en de beoordelingen ter UBA hs. Bm 4). - Dit thema is in heel Europa aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw buitengewoon populair. Juist in de Verlichting, met haar pleiten voor tolerantie, en tijdens de Franse revolutie, met haar leuzen van vrijheid, gelijkheid en broederschap, stond dit ideaal zeer in de belangstelling. Het vond een gunstig onthaal bij liberalisme en socialisme. Ook de Kantianen hadden er een niet geringe belangstelling voor; vgl. Kants pleidooi uit 1784: *Idee van een algemene geschiedenis, uit het oogpunt van werelddburgerschap*. - Er is bij mijn weten geen onderzoek gedaan naar het voorkomen van dit thema in de Nederlandse literatuur 1750-1850. Een enkele indicatie van de belangstelling is bijvoorbeeld het verschijnen van een tijdschrift *De Kosmopoliet, of waereldburger*, in 1776-1777, door O.C.F. Hoffham e.a., en Helmers' gedicht uit 1805, 'De Werelddburger' (in zijn *Gedichten*, Arnhem 1837, dl. II, p. 34-48); een gedicht 'Werelddburgerschap' door H. Maronier, is te vinden in het vooruitstrevende tijdschrift *De Fakkel of bijdragen tot de kennis van het ware, schoone en goede* 4 (1828) p. 354 e.v.; terwijl in kringen die de Verlichting verwierpen, de idee met achterdocht bekeken werd. Zo schrijft rond 1814 de kennis van de Bilderdijs, J.W. Kumpel: "Meest is het Cosmopolitismus de eerste pleisterplaats op den weg naar de haven der volstrekte menschenhaat, gegrond op een zich zelf vertroetelende eigenliefde" (geciteerd naar NRC Handelsblad 30 april 1983, p. 18). In de *Zamensprake van Spinoza, Bolingbroke, Pitt, Canning en Benjamin Constant, in den tusschenstaat van het doodenrijk, over hunne verscheidene bedrijven*

en derzelve gevolgen voor hen en anderen. 's-Gravenhage 1831, wordt, p. 13 e.v., het cosmopolitisme zelfs uitgelegd als een effect van de denkbeelden van een geheime groep, gesticht door Karel II, gestimuleerd door Toland en beïnvloed door Spinoza; 't zou een idée-fixe zijn van vrijmetselaars en republikeinen, die een dreiging zijn voor de nationale staten. - In de vrijmetselarij is het uiteraard een bekend thema; wanneer Kinkers vriend Paulus van Hemert toetreedt, doet hij dat met een rede over zijn zedelijke idealen: hij hoopt op een ideale wereld van wereldburgers, waarin de rede hetzelfde gebiedt aan jood, christen en muzelman ('Uittreksel uit eene Redevoering, uitgesproken in de Loge La Charité te Amsterdam den 12 Dec. 1807, door den Br. P.v.H.', in: *Nederlandsche vrij-metselaars almanak, voor het jaar 1808*, p. 73-84). Het vrijmetselaarstijdschrift *Isis* schrijft in 1818, in een passage over het 'geheim' der vrijmetselarij, "dat haar eigenlijk gezegd Geheim niets anders is of zijn kan, dan de beoefenende leerling en aanbeveling van het Wereldburgerschap (*kosmopolitismus*), als uit eigen aard strekkende om, met vernietiging van alle zoodanige vooroordeelen, die vaak het redelijk Schepsel van zijne Natuurgenooten tot vervreemding toe verwijderen, den Bewoner dezer aarde dermate te helpen vormen, dat hij, overeenkomstig Gods bedoeling en volgens den aanleg zijner natuur en bestemming, Mensch worde in den edelsten zin des woords, groot en goed door eigen handeling en zich van alle anderen onderscheidende door menschenliefde" (p. 55). Dergelijke passages zijn in overvloed te vinden. - Wat nu Kinker zelf betreft, overduidelijk is zijn betrokkenheid bij dit thema, binnen óf buiten de vrijmetselarij. Zoals zijn biograaf Van Hall opmerkte: "Hij verwachtte [...] eene eeuw van verlichting, vrede en vrijheid; maar inzonderheid zweefde voor zijnen geest het ideaal van eenen wereldburgerlijken toestand, waarvan hij de verwezenlijking in de toekomst met de volste overtuiging te gemoet zag" (M.C. van Hall, o.c., p. 100); hoewel ik de door Van Hall toegevoegde conclusie geheel voor diens eigen rekening laat: "Geen valsch, maar echt Christelijk Socialisme, dat de orde in den Burgerstaat nooit verstoort, maar Wet, Overheid en eigendom gehoorzaamt en eerbiedigt, was derhalve zijn hoogste wensch en doel" (p. 102). Kinker beschouwde zijn cosmopolitisme niet als identiek aan het ideaal van een Franse of Nederlandse (patriottische) revolutie. In zijn *Janus Verrezen* drijft hij daar herhaaldelijk de spot mee. Zo zegt hij in een een fake-bericht van 30 mei 1795 uit Parijs, dat daar de aanhangers van het systeem ener 'universeele republiek' dreigen uit te sterven. "Algemeen is men van oordeel, dat het hoogdravend plan dezer *sublime Cosmopoliten* nog wel eene eeuw nodig heeft, om tot genoegzaame rijpheid gebracht te worden. De vuurstokers, die, hetgeen te beklagen is, tot bederf van het Vaderland, uit deze *secte* hunnen oorsprong genomen hebben, doen alle moeite om door een kwalijk geplaats en al te hevig vuur, deze rijpwording bevorderlijk te zijn; doch, in de plaats van te slagen, richten zij een Russische hervorming aan, die telkens op niet uitloopt" (dl. I, p. 51). Deze gediensstige ijveraaers - Servilianen, zegt Kinker - hebben eigenlijk de oorlog verklaard aan de ware cosmopoliten, hoewel zij hun taal geleend hebben. De echte Cosmopoliten, hier en daar verspreid wondend, zijn "een machtig volk, dat, hoe zeer verspreid en evenals de Servilianen ontbloot van een eigenlijk Vaderland, zich, in weêrwil van alle opschuddingen en onderdrukkingen, van Noachs tijden af, tot op den huidige dag toe, in alle zijne aangeboren en onvervreemdbare rechten heeft weeten te handhaven: een volk, in den waaren zin van het woord, onafhankelijk: eene verlichte natie, welke alle haare natuurlijke voorrecht die zij aan *niemand* betwist, in de uitgebreide beteekenis van 't woord *genieten*, in alle tijden onafgebroken genoten heeft" (I, p. 16). In dit tijdschrift worden af en toe ook berichten uit "Cosmopolien" opgenomen: niet een werkelijk land, maar de

verlichte wijsgerige wereld, de woonplaats van een cosmopolitische filosofie: "Wij noemen de geheele planeet, waarop wij wonen, ons gemeen vaderland; van dit land bewonen wij de hoofdstad, *Cosmopolis* genaamd: Van deze stad staan de poorten voor een iegelijk zonder uitzondering, dag en nacht open: Het hangt van ieder een, ten allen tijden af, er zijn burgerrecht te nemen, dat aan niemand geweigerd wordt: wij *preten-deeren* er geen afzonderlijk eigendom op. Deze hoofdstad kunt gij ook de verlichte wijsgeerige wereld noemen. Onze grondstellingen zijn het zuiver Natuurrecht, zoo als het zich, door eene onbevooroordeelde wijze, in onze boezems ontwikkeld heeft. Wij prediken de *vrijheid, gelijkheid en broederschap* van alle menschen, en wenschen niets meer, dan dat zij allen tot die rijpheid zullen gebragt worden, om deze rechten waarlijk te kunnen genieten. In den eersten Natuurstaat, waaruit de maatschappijen langzamerhand gevormd zijn geworden, hebben wij die rechten vruchteloos gezocht; in de maatschappijen zelve, hebben wij die niet dan bij naamen gevonden: en in een' gezuiverden verkregen' natuurstaat, welke wij het *universeel Cosmopolismus* noemen, hopen wij, of bij vooroverlijden, ons nageslacht die eens te zullen aantreffen. Thans echter willen wij niet ontveinzen, dat wij er eenigzins aan wanhoopen: omdat wij ons in de onmogelijkheid bevinden, om het kromme recht te maken, en het ontbrekende te tellen (II, p. 128). - Ook in diverse "bezendingen" van zijn *Het Lampje der Neologen* bespreekt Kinker in 1809 en 1810 het nieuwe "Europeïsme", naast het wereldburgerschap. In zijn *Herkaauwer* bespreekt hij spottend het soort opgedwongen cosmopolitisme dat Napoleon voor de geest had gestaan, namelijk een soort "turks" cosmopolitisme (dl. I, p. 252), waar uiteindelijk slechts één belang gediend werd: het belang van de heerser. "Daarom mag hij misschien ook wel, in zijne politieke vakantie, aan het *Elbische Cosmopolis* eene zekere voorkeur gegeven hebben". - Merkwaardig genoeg schijnt Kinker een speciale aanleg bij de Nederlanders te veronderstellen, en sluit hij zo aan bij de in de tweede helft van de twintigste eeuw bekend idee van Nederland als 'gids-land', wanneer hij over hen spreekt als een volk "wier geest van fabriek en handel van zelf tot het wereldburgerschap moest henenvoeren" (in zijn 'Over den voornamen pligt des V.: M.: om de teekenen der tijden wel te onderscheiden', in: *Nederlandsche vrijmetselaars almanak voor den jare 1819*. p. 39). Op allerlei plaatsen komt Kinker in zijn werkstukken of redes voor de vrijmetselarij er op terug. Zo nog vlak voor zijn dood, in 1842, in het artikel 'Eene stem uit het Oosten' (in: *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren*, z.p. 5842) waar hij (p. 146-147) zegt: "Men heeft wel eens, en dikwijls op zwake gronden, beweerd, dat zelfs de verlichting hare gevaren had, en zoo kan ook het *Cosmopolitismus*, ontijdig of verkeerd ingeroepen, zijne gevaren hebben, wanneer het b.v. de verbroedering aller volkeren in een albedwingend wereldrijk zou willen doen bestaan; daartoe zou zeker onze O.: , noch regtstreeks, noch zijdelings, noch in 't geheim, noch in 't openbaar mogen medewerken; maar er is eene andere, eene zedelijke verbroedering aller menschen, waarvan de V.: M.: in hare beeldspraak het treffend zinnebeeld is; een toekomstige wereldstaat, namelijk, waarin alle vorsten en volkeren der aarde, door het snoer van een zich telkens, hoewel dan ook langzaam, uitbreidend en waarlijk HEILIG VERBOND vereenigd, het bezielde tempelgebouw zullen stichten, zoo als de O.: B.: H.: van het H.: het eenmaal ontwierp, en waartoe [...] de *Europesche Pentarchie* eenen beslissenden stap moge gedaan hebben.

Op zulk een *Cosmopolitismus* hield onze O.: , zelfs in hare werkeloosheid, het oog gevestigd! En, hoe verre ook in de toekomst verwijderd, in onze O.: bestaat het reeds, als een in de aarde verborgen eikel". Misschien moet deze opmerking van eerder daten dan van 1842, gezien de referentie aan de Heilige Alliantie, enz.; eveneens niet ge-

heel in de tijd vast te pinnen zijn andere maçonnieke essays, zoals Kinkers pas in 1874 gepubliceerde betogen 'Redevoering over het werelddburgerschap toegepast op het vooruitzicht eener vereeniging van de □□ in de zuidelijke provinciën met die der noordelijke' (in: *Maçonniek weekblad* 23 (1874) nrs. 7 en 8) en 'Ter beantwoording van de vragen welke onze Orde is? en van welken aard de verbintenis die de gezamenlijke BB. door hunne intrede in onze verlichte werelddburgerlijke maatschappij met elkander hebben aangegaan?' (in: *Maçonniek Weekblad* 22 (1873) nr. 34); in welke laatste redevoering hij zegt: "Een louter zedelijke staat, alleen op de rede gegrond en naar de wetten der vrijheid gewijzigd, schijnt tot nog toe (een treurige ondervinding heeft het ons geleeraard) een hersenschim buiten onze muren, maar de aannadering tot denzelven, door middel van onze koninklijke kunst, is geen droom, zij is iets wezenlijks waarnaar wij niet kunnen nalaten te streven, ook dan wanneer de ondervinding aller volkeren ons dien troost gedurig ontnemt en de tijd welken wij beleven onze wenschen teleurstelt!". - Kortom, het Cosmopolitisme is bij Kinker niet slechts een thema; het is min of meer zijn eigen habitus.

84. M.C. van Hall, o.c., p. 33.
85. Over Deiman, zie het NNBW dl. VI, kol. 379-383; H.A.M. Snelders, 'De Utrechtse chemicus Alexander Petrus Nahuys (1737-1794)', in: *Jaarboek Oud-Utrecht 1980*, p. 128-148; idem, 'The Amsterdam pharmacist Willem van Barneveld (1747-1826) and the discovery of photosynthesis (1778)', in: *Janus. Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique* 68 (1981) p. 1-14; idem, 'De ontvangst van Kant bij enige Nederlandse natuurwetenschapsbeoefenaars omstreeks 1800', in: *Scientiarum Historia* 12 (1970) p. 23-38; idem, *Het Gezelschap der Hollandsche Scheikundigen. Amsterdamse chemici uit het einde van de achttiende eeuw*. Amsterdam 1980. Nieuwe Ned. Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde en der Natuurwetenschappen nr. 4, vooral p. 13 e.v.; idem, 'Jan Rudolf Deiman 1743-1808', in: *Wissenschaftliche Beiträge der Martin Luther-Universität* 1982-6 (E 43) p. 154-164.
86. M. van Hattum, o.c., p. 25, 26, 30, 33. We treffen Deiman en Kinker trouwens samen, op het meergemelde etentje van 28 april 1801 (zie noot 78).
87. Aanwezig UBL 1205 E 193; het boek werd te Amsterdam uitgegeven door W. Holtrop.
88. Aanwezig UBL 1205 E 94; evenals Deimans werk met het impressum: "Amsterdam, W. Holtrop, 1805". De teksten hebben dus beide een aparte titelpagina; ook hebben zij aparte Arabische paginering en aparte katernsignatures. Echter gaat in deze convoluut aan de twee teksten vooraf een blad met de French title: "De geest der critische wijsbegeerte". Het lijkt er op, alsof de bedoeling was dat men beide teksten zowel afzonderlijk als samen zou kunnen (ver)kopen. In de *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* van 1805 werden in nr. 3, p. 18-21, de beide teksten samen gerecenseerd onder het kopje: "De geest en strekking der critische wijsbegeerte, in een kort overzicht voorgesteld, en daar achter: Gedachten bij het graf van Kant, 8°, 79 bladz. prijs 12 st."; dit terwijl in het Leidse ex. de pagina's genummerd zijn VI + 45 (Deiman) en I-33 (Kinker); mogelijk bestaan er dus exemplaren, waarin beide teksten tesamen zijn opgenomen met doorlopende paginering. Er zijn overigens nog andere, door mij niet geziene, exemplaren van de *Gedachten*: KB 302 G 36⁷, 767 D 23; Berchm. Nijmegen; Prov. Bibl. Leeuwarden; UB Nijmegen Br. 159733. Kinker nam de *Gedachten*, met enkele varianten, opnieuw op in zijn *Gedichten I* (1819) p. 91-123; terwijl het gedicht, met commentaar, opnieuw uitgegeven werd door G.J. Vis in *De Verlichte Muze. Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker*. 's-Gravenhage 1982. Nijhoffs

Ned. Klassieken, p. 161-192.

De - tot nu onbekende - recensie in de *Schouwburg* laat van waardering voor Kinkers werk blijken. "De Heer KINKER toont in dit uitmuntend Dichtstuk evenzeer Dichter als Wijsgeer te zijn, daar hij, met de meeste getrouwheid, de grondtrekken der *Critische* Wijsgeerte, en hare verhevene en uitgebreide strekking, in een tafereel heeft geschetst, dat niet minder schittert door de uitmuntendste schoonheden der dichtkunst, dan door de duidelijkste kenmerken der wijsgeerige diepzinnigheid en naauwkeurigheid. Het groote, heerschende beeld in dit dichtstuk, is dat, hetgeen KANT zelf zoo gelukkig gekozen heeft, om de betrekkelijkheid onzer kennis aanschouwbaar te maken, te weten dat van een eiland, voorstellende het land der waarheid, de natuur, van alle zijden omringd door eene immer woelende zee, de verblijfplaats van den schijn, geboren uit onze bespiegelingen, telkens wanneer wij willen antwoorden op de vragen: "wat is de natuur buiten onze wijs van kennen? en, welke is de grond van haar aanwezen, buiten de wetten van ons kenvermogen?" - Dit schoone beeld heeft onze Dichter niet slechts op de volledigste wijze ontleed, of liever in alle deszelfs deelen geschetst, maar ook met andere gelijksoortige of aangrenzende beeldenissen vereenigd, die alle geschikt zijn om hetzelfde nog meer op te luisteren, en het geheele dichtstuk tot een tafereel te maken, 't welk aan alle kanten even zeer de verbeelding streelt en verheft, als het den geest verlicht. Recensent betuigt zich in de beschouwing van dit tafereel niet te kunnen verzadigen, terwijl hij zich tevens onvermogen gevoelt, om alle de onderscheidene schoonheden van hetzelfde aan te wijzen, zonder eene, voor zijn bestek even zeer te uitvoerige, als tot zijn doel onnoodige, verklaring van schier alle de enkele uitdrukkingen, welke dit voortreffelijk geheel uitmaken. Dit alleen moeten wij nog aanmerken, dat dit dichtstuk eene eerste plaats verdient onder die Vaderlandsche dichtkundige werken, welke onzer Moedertale, door het tentoonspreiden van haren rijkdom, verhevenheid en zwier, tot eere en hulde verstrekken."

89. Zie het destreffende hoofdstuk.

90. Zie noot (88).

91. P. 12-13.

92. M.C. van Hall, o.c., p. 101.

93. G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...]. Zwolle 1964. P. 264, 329.

94. *Johan Rudolph Deiman gedacht in eene redevoering door J.E. Doornik, M.D. en in een dichtstuk door Mr. J. Kinker. Voorgelezen in en uitgegeven door de Amsterdamse afdeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije Konsten en Wetenschappen*. Amsterdam 1808. - Exemplaren: UBA 615 D 16, 653 C 26; KB 83 G 20, 767 D 25; UBU; UBL. - Het werkje verscheen al vóór 24 mei 1808, daar het op die datum door het Leesmusem te Amsterdam bij de uitgever werd aangekocht (GA A,dam, Part. arch. 130, inv. nr. 106), voor f 1,-. - Het heeft een inleiding van de hand van Doornik, gedateerd 27 maart 1808; hierna volgt Doorniks rede. Op p. 67-87 volgt Kinkers 'Klaag-zang bij het graf van mijnen waardigen vriend, den ridder Johan Rudolph Deiman'.

95. P. 74-77.

96. M.C. van Hall, o.c., p. 65.

97. Over het verband van romantiek en 'natuurfilosofie', zie H.A.M. Snelders, *De invloed van Kant, de romantiek en de 'Natuurphilosophie' op de anorganische natuurwetenschappen in Duitsland*. Z.p. 1973. Proefschrift Utrecht.

98. Van enige publicatie in druk van deze rede is mij niets bekend.

99. *De Herkauwer, Eerste Deel*. Amsterdam 1815. P. 166-168. - Volgens M.C. van Hall,

o.c., p. 98, zou Kinker het optreden van Lodewijk al in 1806 beschouwd hebben als de voorbode van de definitieve inlijving.

100. Het is hier interessant te zien, welke negen voorstellen voor een wijsgerige prijsstof op de bestuursvergadering van 30 september binnengekomen waren. Zij luiden:
 1. Kunnen wij uit de vergelijking onzer uitwendige zintuigen met elkander en met de voorwerpen, welke wij door middel van dezelve kennen, eenig voordeel in de natuurkunde doen? En, zoo ja, wat, en van welken aart is het nut dat wij daaruit kunnen trekken?
 2. Kort onderwijs in de redekunde (Logica) ingerigt naar de vatbaarheid van aankomende jongelingen (NB de Maatschappij verlangt in dezelve eene grondige psychologische ontwikkeling van het menschelyk denkvermogen, met eene duidelyke aanwijzing der algemeene wetten des denkens; zoo veel de aart der zaken dit toelaat, in eenen onderhoudenden Styl voorgedragen).
 3. Een antwoord op de vraag: "Welke middelen biedt de bespiegelende wysgeerte aan ter verdere uitbreiding en meerdere volmaking der zuivere wiskunde?"
 4. Welke is, in het idé, de Verhouding tusschen 's menschen gelukzaligheid en deszelfs ontwikkeling als redelyk wezen? Laat zich, in het idé van menschheid, het geluk met de volmaking zoodanig vereenigen, dat, noodwendig, het eene met de andere toeneemt, of omgekeerd? Indien het eerste waar is; welke zyn, in het algemeen, de middelen, geschikt om, in de menschelyke maatschappij, de maat van gelukzaligheid, bij ieder tijdstip voorhanden, aan de volmaking van den mensch bevorderlyk te doen zyn? en heeft het laatste plaats; welke zyn de behoedmiddelen tegen het nadeel hetwelke de leer der gelukzaligheid aan 's menschen verdere ontwikkeling kan toebrengen?
 5. Zielkundige beschouwing van den aard, den Oorsprong, den voortgang en de onmiddellyke gevolgen der dweperij in het menschelyk hart.
 6. Grondig bewys van de Valschheid en de onbestaanbaarheid der *Ondoordingbaarheid*, zoo als die aan de lichamen als onafscheidelyke eigenschap pleegt toegeschreven te worden.
 7. Onderzoek van het ware verstand van hetgeen men *stof* noemt, in tegenstelling van het onstoffelyke; en aanwijzing van de misleidingen, waartoe de onduidelykheid van het denkbeeld, gemeenlyk aan *dat* woord gehecht, aanleiding geeft.
 8. Verhandeling over het juiste verband en onderscheid tusschen *oordeel wil* en *begeerte*.
 9. Is de wysgeerige behandeling van de Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen voor derzelve bloei en bevordering nuttig of schadelijk?

Het bestuur koos hieruit de vragen 2, 4 en 9, om de algemene vergadering voor te leggen.
101. Zo in Kinkers brieven aan Immerzeel van 7 maart en 7 april 1821 (KB hs. 133 C 11⁴). In laatstgenoemde brief verzoekt hij Immerzeel zo nodig Reesema (en anderen) te raadplegen over de juiste titel voor een door Kinker aan Immerzeel ter publicatie gezonden gedicht ('De geboorte van Pallas'). - Reesema werkte ook mee aan de *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*, waarvan Kinker redacteur was.
102. De beoordelaars blijken te zijn geweest: Kluit, De Kruyff, P. van Lelyveld Cz., J.R. Deiman, G.G. Clifford, Tollens, Erkelens, Frets; zie het resterend *Boek van de prijsuitschrijvingen* (UBA hs. II* C 25).
103. Een blijk van de zelfwaardering van de maatschappij is, dat aan het einde van die vergadering een voorstel van Cras aangenomen werd, om de programma's van de maatschappij voortaan ook in de "fransche en hoogduitsche papieren" te plaatsen.

104. Deel I (Amsterdam 1810) wordt er geheel door gevuld.
105. Friedrich Karl Heinrich Kossmann, *Nederlandsch versrythme. De versbouwtheorieën in Nederland en de rythmische grondslag van het Nederlandsche vers.* 's-Gravenhage 1922. Proefschrift Leiden. P. 91. - Vgl. ook M.C. van Hall, *o.c.*, p. 47-50.
106. G.J. Vis, *o.c.*, passim.
107. In de jaargang 1808, de pgs. 172-195, 210-234.
108. Daarop lijkt ook een opmerking van Kinker te wijzen, wanneer hij in een brief van 23 november 1808 aan de uitgever van de *Schouwburg*, Immerzeel, wijst op zijn recensie, en dan ietwat spottend spreekt van "het doorwrochte werk van Professor Hesselink, die steunpilaar van het Koninklijk Instituut" (KB, hs. 133 C 11⁴). - Het Instituut bestond toen pas net; Kinker was er nog geen lid van. Misschien beschouwde hij die instelling als ongewenste concurrentie voor de maatschappij. Het kan niet geheel toevallig zijn, dat Hesselink zijn werk opdroeg aan Jeronimo de Vries. Deze laatste, eveneens een lid van de maatschappij, beschouwde Van Hemert en Kinker juist als ondermijners van de godsdienstige gevoelens (Johanna W.A. Naber, *Joan Melchior Kemper 1776-1824*. Haarlem 1913). P. 63. Kan het misschien simpelweg zó zijn, dat Hesselink poogde Kinkers publicatie vóór te zijn, door zijn eigen werk niet aan beoordeling te onderwerpen, maar het zo spoedig mogelijk te laten drukken? Merkwaardig is, dat Kinker in zijn *Proeve* er tamelijk nadrukkelijk op wijst (p. 316), dat Hesselinks boek "in 't begin van 1808, en dus korten tijd na het inzenden van mijne PROEVE, uitgekomen" was.
109. RA Haarlem, Archief Kon. Instituut, voorl. inv. nr. 109, bijlage 2.
110. RA Haarlem, Archief Kon. Instituut, voorl. inv. nr. 120, in dato.
111. In de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta te Leiden bevindt zich (hs. 145) een "Ontwerp van een beoordeelend letterkundig tijdschrift", van Kinkers hand. Hierin wordt gezegd dat de afdeling Amsterdam een "beoordeelend tijdschrift of recensieblad" wenst om zo "de pogingen der beminnaren van kunsten en wetenschappen ter bevordering van ware beschaving en verlichting" aan te moedigen. Het vaderland kende "dat tijdvak nog niet, waar in geleerdheid met volksverlichting, smaak met landelijke beschaving, en eindelijk, onderwijs met de zich aankondigende behoefte van den menschelijken geest in een punt samenloopen". Het geschrift lijkt bedoeld als prospectus, of inleiding.
112. Uit de bestuursvergadering valt slechts als bijzonderheid te melden, dat n.a.v. de nieuwe medailles, voor Kinker en Westerman, door de medailleur H. Lageman het stempel veranderd zou worden. Op de nieuwe medailles zou de nieuwe naam van de maatschappij komen.
113. Daar het de eerste volledige opgave van die aard betreft - overigens zonder dat de namen van de sprekers erbij gegeven worden - is het zinvol bij een diepgaander studie van deze maatschappij deze opgave van onderwerpen van *bijzondere* sprekers nader te onderzoeken.
114. Was hij soms ernstig ziek? Opvallend is, dat Kinker doende was zijn eigen zaken op orde te stellen: op 28 september liet hij zijn testament vastleggen.
115. De lijst van sprekers in Amsterdam van het voorgaande seizoen bevatte de namen: Kinker, Helmers, Van Hall, Klijn, Messchert, Van Vollenhoven, Cohen, Doornik, Loots, I. Meyer, Westerman, Ebersbach, H. Meyer, J. Konijnenburg, L'agers [sic], Michell. Volgens de notulant leverde dit een ambiance op, door "mannelijken ernst en gezouten scherts bezield".

Uit het voorkomen van namen als Cohen lijkt aannemelijk dat tenminste in deze maatschappij het lidmaatschap van joden niet bezwaarlijk geacht werd. Dat stemt dus

geheel overeen met Kinkers opvattingen en zijn preponderante positie in dit gezelschap.

116. Aanwezig waren, naast Helmers en Klinkert als algemeen voorzitter en secretaris, voor Amsterdam: Doornik, Van Hall, Kinker, Van Vollenhoven en Loots; voor Rotterdam: P. Weiland, Tollens, Reesema, J.A. Weiland en Pieter Overgaauw (die tevens algemeen penningmeester was); voor Leiden: De Kruijff en D. du Mortier.
117. Het kan zijn dat Kinker de advocaat Frets en diens kring goed kende. Frets trad namelijk op als gemachtigde van Kinkers vriend Kesteloot, bij de liquidatie in 1811 van de firma Immerzeel en Comp., waarin Kesteloot vennoot was; en waarbij ook Kinker een rol speelde (GA Rotterdam, Oud-notarieel arch. inv. nr. 97). Evenals Kinker was Frets trouwens lid van de derde klasse van het Koninklijk Instituut.
118. Hij is namelijk aanwezig op de vergaderingen van het algemeen bestuur te Rotterdam, 13 september 1811, en te Leiden, 25 september 1812.
119. Blijkens de notulen van de vergadering van het algemeen bestuur op 2 oktober.
120. Een uitgave van P.G. en N. Geysbeek te Amsterdam, vermoedelijk in 1814. De 'Weeklagt' op p. 69-80; de 'Voorafsprak' op p. 67-68. De 'Weeklagt' zelf werd herdrukt in Kinkers *Gedichten II*, p. 19-32.
121. G.J. Vis, o.c., p. 157.
122. *Dichterlyke gedenkrolle*, p. 69-70.
123. P. 71-72.
124. P. 76-78.
125. In deze vergadering werd aan Kinkers vriend Kesteloot het goud toegekend voor zijn lofrede op Boerhaave.
126. Blijkens de notulen van de vergadering van het algemeen bestuur van 21 oktober 1814. Bij de acht daar ingekomen en behandelde wijsgerige prijsstoffen is de invloed der critische wijsbegeerte weer duidelijk herkenbaar.

Dat binnen het Amsterdams bestuur Kinker soms als algemene postbus dienst deed, blijkt uit een briefje van de algemeen penningmeester, Pieter Overgaauw, die op 5 oktober 1814 uit Rotterdam een briefje schreef over financiële zaken, aan de secretaris van de afdeling Amsterdam, Klinkert. Op het omslag van zijn brief zette hij Klinkerts adres en schreef erbij: "bij abzentie deze te bezorgen by den Heer & Mr. J. Kinker aldaar".

127. Enkele losse gegevens over hun relatie: zij werkten aan dezelfde bladen mee, zoals *Sem*, *Cham* en *Japhet* en de *Ster*. Er bestond of bestaat (vgl. G.J. Vis, o.c., p. 292) een exemplaar van Helmers *Gedichten I* (1809) met de opdracht: "Uit hoogachting aan mynen harts- en kunstvriend J. Kinker van J.F. Helmers". Dit exemplaar heeft een inlegvel, waarop in Kinkers handschrift, met het opschrift 'Le genie du mal', een vertaling voorkomt van Helmers' 'De Geest des Kwaads' (p. 104-105). - Helmers was, als Kinker, lid van 'Concordia et Libertate'; het was daar dat hij zijn 'De Wereldburger' voordroeg (M. van Hattum, o.c., p. 31). - Onder nr. 73 F 15 bevindt zich in de KB 's-Gravenhage een aan Kinker gestuurd handschrift, bevattend een gedicht op Helmers (beginregel: "Gij helpt het jeugdig boompje planten"), met verbeteringen door Kinker. Het gedicht vertoont duidelijk maçonnieke trekken. - Blijkens Bilderdijs schrijven aan Kinker van 14 april 1800 (Hs. Bilderdijsmuseum nr. 10⁴) had Kinker van Bilderdijs opdracht zich als intermediair bij Helmers op te stellen, in verband met opname van een gedicht door Bilderdijs in een uitgave van Helmers. - Van een zekere 'cercle' kan men zelfs spreken, wanneer men met betrekking tot Kinkers vriend Kesteloot leest: "Van zijnen onbekrompenen denkbeelden getuigen [Kesteloots] betrekkingen

- met Paulus van Hemert, Kinker en Helmers" (Prudens van Duyse, *Levensschets van J.-L. Kesteloot* [...]. Gent 1852. P. 13). - Op deze plaats mag ook wel vermeld, dat het in deze maatschappij was, dat januari 1813 Helmers zijn 'Lofzang op Jezus van Nazareth' voordroeg. Vrijmoedig gaf hij hierin zijn verlichte denkbeelden weer over Jezus' persoonlijkheid en diens 'wonderen'; het werd echter na zijn dood gecensureerd uitgegeven (NNBW VIII, k. 741). - Na zijn dood werd Helmers februari 1814 in de afdeling Amsterdam herdacht door Gerrit Joan Meijer; naar diens zeggen op aandrang van Van Hall en Kinker (Gerrit Joan Meijer, 'Lofrede op Jan Frederik Helmers [...]', in: J.F. Helmers, *Gedichten. Derde druk*. Dl. III (Arnhem 1837), p. 97).
128. J.L. Kesteloot, *Hulde aan de nagedachtenis van Mr. Anton Reinhart Falck, vrij gevolgd naar het Fransch van den heer A. Quetelet, bestendig geheimschrijver der Brusselsche Academie* [...]. 's Gravenhage 1844. P. 81.
 129. Voor J.F.L. Schröder, zie ook p. 198-199.
 130. Dat blijkt uit het feit dat hij na Kinkers vertrek naar Luik optrad als diens zaakgelastigde in Amsterdam. Bovendien was hij het, die als executeur-testamentair zowel de boedel van Kinker als diens vrouw zou regelen. - Evenals Kinker was Ameshoff in 1818-1819 betrokken bij het bestuur van de Maatschappij van Weldadigheid (zie de desbetreffende paragraaf). Ameshoff schijnt een nieuwe aanwinst van de maatschappij, want in deze functie maakte hij nog fouten; zo was er op de volgende algemene vergadering, 14 oktober 1815, geen Rotterdamse delegatie aanwezig, omdat de convocaties niet tijdig genoeg verstuurd waren. Om die reden werden niet alle zaken toen op de gebruikelijke manier afgehandeld.
 131. Blijkens de notulen van de vergadering van het algemeen bestuur van 13 oktober 1815.
 132. Zie het desbetreffende hoofdstuk.
 133. Zie noot 125.
 134. 4 (1820) premier sémestre, p. 234-250. - Het enige mij bekende exemplaar van dit tijdschrift (in Nederland) bevindt zich in de UBL onder signatuur 663 B 1-7 (jaargangen 1818-1823).
 135. 5 (1820) premier sémestre p. 220-223.
 136. Zie bijv. de jaargang 1819, premier sémestre, p. 141, 208.
 137. Opvallend is, dat in een bespreking Kinker zelfs gerekend wordt tot de grote schrijvers van de achttiende en negentiende eeuw: jrg. 1820, premier sémestre, p. 184.
 138. G.A. Lindeboom, 'De Hollandse tijd (1798-1817) van Jakob Lodewijk Kesteloot', in: *Farmaceutisch tijdschrift voor België* 58 (1981) nr. p. 130. - Merkwaardig is, dat de notulen van de maatschappij voor 1819 vermelden dat er twee nieuwe *zuidnederlandse* leden zijn bijgekomen: J.F. Willems uit Antwerpen, en C. Vervier uit Gent (UBA hs. II* C 18). Deze Vervier recenseerde in de genoemde *Annales Beligiques* van 1820 (p. 220-226) het eerste deel van Kinkers *Gedichten*. Ook Jan Frans Willems was vertrouwd met het werk van Kinker, maar schijnt daar geen al te hoge dunk van gehad te hebben. In een brief uit 1826 aan de Amsterdammer Jeronimo de Vries schrijft hij m.b.t. de 'noordnederlandse school' over "die piertjes en pareltjes van Feith, planeten van Kinker, berymde poezy der Rotterdamsche school". In het Zuiden is men in staat de gebreken van de noordelijke schrijvers te zien: "het al te gespannen van Helmers, dikwerf klein gevoelig van Feith, te duister wijsgeerige van Kinker" - al is het mogelijk ook te véél kritiek te hebben (Jan Bols, *Brieven aan Jan-Frans Willems*. Gent 1909. P. 122).
 139. Blijkens de notulen van algemeen bestuur en algemene vergadering, 11 en 12 oktober 1816, en 17 en 18 oktober 1817.
 140. Op 11 september 1818 had Rotterdam 89, Leiden 35 en Amsterdam 65 leden.

141. De vanaf nu in de tekst voorkomende gegevens zijn - tenzij anders vermeld - gebaseerd op de notulen van bestuur en algemene vergadering over de periode 1819-1828 (UBA hs. II* C 18), 1829-1842 (UBA hs. II* C 19) en 1842-1862 (UBA hs II* C 21). Notulen die het geheel van de maatschappij betreffen tussen 1842 en het overlijden van Kinker in 1845, heb ik niet gevonden.
142. UBA, Reveilarchief, Verzameling De Clercq, F LXX/B9.
143. Blijkens de notulen van de vergadering van 20 september 1823.
144. Petrus van Limburg Brouwer (1795-1847) werd in 1825 te Luik benoemd als buitengewoon hoogleraar in de geschiedenis en letterkunde van de klassieke oudheid. Hij moest evenals Kinker na de opstand van 1830 België verlaten; in 1831 verkreeg hij een professoraat te Groningen. In de Nederlandse letterkunde bleef hij het meest bekend als auteur van de roman *Het leesgezelschap van Diepenbeek* (Gron. 1847). In een bewaard gebleven brief (UB Gent, hs. 1298) schreef hij 11 maart 1833 vanuit Groningen aan Kinker: " Ik heb dezer dagen een werk van uw hand ontvangen, over de belangrijke vraag: Wat nut de empirische algemeene taalkunde aan de hoogere wijsbegeerte kan toebrengen. Dit stuk wekte mijne weetgierigheid in de hoogste mate op, en was mij dus, ook alvoor ik het nog gelezen heb, een aangenaam en belangrijk geschenk. Maar het geen 'er verder op te lezen stond van uwe eigene hand vervulde mij met dankbaarheid en met de herinnering aan onze vriendschappelijke zamenleving. Ik kan daarom niet nalaten u zelfs te danken, voor dat ik nog van uwe weldaad heb gebruik gemaakt. [...] Buitendien heb ik al lang verlangd u weder eens te schryven. De goede zaden, te Luik in de aarde geworpen, moeten toch niet verloren gaan. Dikwijls wensch ik mij de aangename avonden terug, daar met u doorgebracht en meermalen denk ik nog aan onze eerste brieven, gewisseld na onze gemeenschappelijke ramp, en aan onze eerste ontmoeting te Amsterdam". Brouwers brief gaat verder op allerlei nieuws over wederzijdse kennissen door, noemt het werk dat Brouwer onderhanden heeft, en besluit: "Mijne vrouw, die hier hare hartelyke groeten zoo aan U als aan mevr. Kinker bijvoegt, is tegenwoordig vry wel met betrekking tot hare rhumatieke pynen. Ons jongetje, dat nu reeds zyn' 3den verjaardag gevierd heeft, groeit goed op en ontwikkelt zich zeer gelukkig.

Ziedaar, waarde vriend en oude ambtgenoot! of neen eens ambtgenoot altyd ambtgenoot, zoowat van alles - quidquid in buccam. - Aangenaam zal het my zyn, als gy eens lust en tyd hebt; ook weder eens iets van U te hooren. En, gaat het zoo wy hopen, dan komen wy u dezen zomer weder eens bezoeken. Van de politiek wil ik maar zwygen. Dat is nu weer alles in den dut."

Genoeg bewijs van een zeer vriendschappelijke verhouding. Van ná 'Luik' dateert ook een bijdrage van Kinker in Brouwers Album Amicorum, een sinecure maar te aardig om haar niet - de tekst is nooit gepubliceerd - volledig te citeren (KB hs. 73 F 15):

"Ga blaadje, ga naar Brouwer,
Mijn vriend en ambtgenoot,
Die me in het land der Walen
Waar 't nood had, bijstand bood

Wanneer daar de eer van Holland
Door d'een of andrer kwast
(Om 't even in wat tongval)
Wat ruw werd aangetast.

Zeg hem, terwijl ge een plaatsje
 Zoekt, in zijn vriendenrol:
 "Mijn zender houdt aan d'Amstel
 Zijn' ouden strijd lust vol:

Want schoon men daar bevrijd is,
 Van Fransche snoeverij;
 Niet allen zijn er echter
 Van vreemde smetten vrij.

Nu hoopt hij en hij hoopt het
 Met kenlijk ongeduld
 Dat ge in het noordsche Noorden
 Niet lang vertoeven zult."

Nu blaadje reis voorspoedig
 Naar 't Album van uw Heer
 En vind daar al uw makkers
 In goeden welstand weêr.

Amsterdam
 eerste zomermaand, na de gallobelgische zelftuchtiging
 Vale sed incultus".

Later zou Kinker nog in *De recensent, ook der recensenten* de diverse delen van Brouwers *Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs* (Gron. 1837-1842, 6 dln.) bespreken (zie G.J. Vis, o.c., p. 279-280).

Na Kinkers dood schreef Brouwer in een overigens zakelijk schrijven van 29 september 1845 aan de boekhandelaar F. Muller (hs. Mij der Ned. Letterkunde te Leiden, Ltk 1881): "De dood van mynen waardigen ambt- en rampgenoot, zoo als wy elkander meermalen noemden, myn' eenentachtig jarigen vriend Kinker heeft mij zeer getroffen, hoezeer die dan ook niet onverwacht was".

Dat de relatie Van Limburg Brouwer-Kinker een bijzondere was, blijkt ook uit het feit dat de nabestaande familie aan Brouwer om advies verzocht hoe de nagelaten handschriften van Kinker het best terecht zouden komen (RA Haarlem, Arch. Kon. Ned. Instituut; ik hoop deze zaak in een latere studie aan de orde te stellen).

145. P. van Limburg Brouwer, *Verhandeling over de vraag: bezitten de Nederlanders een nationaal tooneel met betrekking tot het treurspel?* [...] In: *Werken der Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen*. Deel 6 (Leyden 1823). P. 68 e.v.
146. In 1820: 306 leden; in 1821: 336; in 1823: 382; in 1826: 432. - In 1819 wenste men overigens géén nieuwe afdeling te Haarlem, omdat men als minimumaantal leden van een afdeling het getal 60 hanteerde.
147. Deze beroemde wetenschapsman had het in 1815 aangedurfd, toen een van zijn inzendingen met goud bekroond werd, in plaats van een medaille een pendule te verzoeken (notulen vergadering algemeen bestuur 13 oktober 1815).
148. Wegens "zamenloopende omstandigheden", zo schreef Kinker aan de secretaris van de afdeling Amsterdam, W.J.C. van Hasselt, 24 januari 1831 (KP. hs. 130 G 16).
149. Die maatregelen zijn de moeite van het hier noemen waard, wegens de duidelijke zorg

dat er zoveel mogelijk vrouwen aanwezig konden zijn.

Ten eerste werd er een nieuw lokaal gezocht; het oude was namelijk minder geschikt "om aan vrouwen een aangenaam en gemakkelijk verblijf te verschaffen". Verder werden de vergaderingen in twee helften verdeeld. In de eerste helft werd een verhandeling of dichtstuk voorgedragen. Na de pauze werden door drie sprekers kleinere bijdragen geleverd, in proza of poëzie. Tevoren had de hoofdspreker de keuze of hij al dan niet vrouwen onder zijn gehoor wilde hebben; "de ondervinding had echter geleerd, dat de vergaderingen waartoe geene vrouwen werden toegelaten, schaars of niet bezocht werden. Het Bestuur besloot alzoo aan de leden de Vryheid te geven, in al de gewone Vergaderingen een onbepaald getal Dames mede te brengen". - Er kwamen ook inderdaad veel vrouwen, zo leert het verslag. - Tenslotte werd besloten, dat de gewone Amsterdammer niet meer toegelaten werd, behalve als hij lid was. Deze laatste bepaling werd oorzaak van een golf van nieuwe lidmaatschappen; honderdeenentwintig!

150. In 1831 had Amsterdam 192, Rotterdam 401, Leiden 61, Den Haag 78 leden.
151. De rede werd gepubliceerd in *De recensent, ook der recensenten* 27 (1834) dl. II, p. 182-207. Kinker dateerde de lezing aldaar "19 Februari en 3 Maart 1834". Onjuist is de mededeling bij M.C. van Hall, o.c. p. 108, dat Kinker deze lezing óók hield in 'Tot Nut en Beschaving': de rede die Kinker daar hield, heeft wel raakvlakken met 'Frankrijk tegenover Europa', maar is een andere. Zie de paragraaf over 'Tot Nut en Beschaving'.
152. *Mémoires de Louis XVIII, recueillis et mis en ordre par le Duc de D****. 12 vol. La Haye 1832-1833.
153. P. 197.
154. P. 197-198.
155. P. 202-203.
156. P. 204.
157. *Werken der Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*. Deel 9 (Leijden 1834), p. 17-128.
158. P. 115.
159. Zie opmerkingen over dit genre in W. van den Berg, 'De Drachenfels onder professoren', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 2 (1984) nr. 1, p. 3-8; en diens artikel, met dezelfde titel, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden 1983-1984*. Leiden 1985. P. 48-70.
160. Over Bakker, zie G. von Antal, *Die Holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert. Eine Studie*. Utrecht 1888. P. 32-33; en: P.J. Buijnsters, *Rhijnvis Feith. Het ideaal in de kunst. Voor het eerst uitgegeven naar de handschriften met een inl. en aantekeningen*. Zwolle 1967. Zwolse drukken en herdrukken nr. 58. P. 68.
161. Over de verhandeling van Bakker, zie P.J. Buijnsters, o.c., p. 9-10, 138, 140-144.
162. In: *De Fakkel* 8 (1832) p. 315-332.
163. Zie: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 2 (1984) nr. 1, p. 1.
164. In: *De recensent, ook der recensenten* 29 (1836) dl. II, p. 329-350.
165. Zie: W. van den Berg, *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840*. Assen 1973. Neerlandica Traiectina 20.
166. Kinker vermeldt Van Kampens verhandeling in positieve zin, in zijn eigen essay: p. 333. - Kinker lijkt voortdurend geïnteresseerd te zijn geweest in Van Kampen. Hij had hem gaarne te Luik als collega willen hebben: blijkens een schrijven van Hamaker aan Thorbecke, van 16 april 1825 had Kinker Van Kampen gepolst voor de vacante leerstoel-Wagemann te Luik; Kinker wilde daar namelijk iemand die de Hollandse doceertrant kon invoeren (*Het Thorbecke-archief uitgegeven door J. Brandt-van der*

Veen. Tweede deel 1820-1825. Groningen 1962. Werken uitgeg. door het Hist. Genootschap [...] Vierde serie no 7. In dato). Ook in zijn brief aan Fabius van 23 juli 1825 schrijft Kinker dat het spijtig is, dat Van Kampen zwarigheden maakt deze leerstoel te bezetten (hs. ARA 's-Gravenhage, Verzameling Fabius, sectie 7). - In een schrijven van 20 februari 1826 aan Jottrand te Brussel moedigt Kinker deze aan, eens iets door Van Kampen in het Frans te vertalen (zie L. Jottrand, *Nederduitsche gewrochten van den Nederlandschen Waal*. Brussel 1872. P. 36-39).

167. W. van den Berg, *o.c.*, p. 273.
168. G.J. Vis, *o.c.*, p. 216-219.
169. *De recensent, ook der recensenten* 29 (1836) dl. II, p. 329.
170. Idem, p. 350.
171. Idem, p. 344.
172. W. van den Berg, *o.c.*, p. 435-436.
173. In: *Astrea* 1 (1851/52) afl. 8 (nov. 1851) p. 57-61, en afl. 9 (dec. 1851) p. 65-68.
174. J.J.F. Wap (1806-1880), in het begin van zijn leven een nogal vrijzinnig katholiek, schijnt een bewonderaar van Kinker geweest te zijn. Op 12 augustus 1826 bezocht hij Kinker te Luik (brief van Kinker aan Kesteloot, september 1826, afgedrukt in J. Bols, 'Brieven aan J.-L. Kesteloot en J.-Fr. Willems', in: VMA, 1901, p. 74); op dat moment studeerde hij aan de hogeschool te Gent en was hij een protégé van Kinkers vriend Kesteloot. Wap was in die tijd een exponent van de katholieke Aufklärung, redigeerde in die zin tussen 1827 en 1830 het tijdschrift *Katholikon* en stimuleerde tegelijkertijd de Nederlandse letterkunde in het Zuiden: zaken waardoor hij Kinker wel voor zich ingenomen zal hebben. In 1826 en 1827 treffen we dan ook twee bijdragen van Kinker aan in de door Wap geredigeerde *Belgische Muzen Almanak*: resp. 'Huwelijks-groet Aan Z.K.H. Prins Willem-Frederik-Karel' en 'Den 24 Augustus 1572 en 1772 herdacht, bij de Verjaring van Z.M. den Koning der Nederlanden, op den 24 Augustus 1826' (niet genoemd in de bibliografie bij Vis, *o.c.*). In dit laatste gedicht maakt Kinker een vergelijking tussen deze dag als de verjaardag van een verlicht vorst, en de Bartholomeusnacht (23-24 augustus) van 1572, waarin indertijd te Parijs de fanatieke katholieken hun tegenstanders onverhoeds overvielen en afslachtten. - In het particulier archief-Wap (Haags Letterkundig Museum en Documentatiecentrum) is in het Album Amicorum van Wap een alleraardigst vers te vinden, slaande op bepaalde gebeurtenissen in Luik bij het bezoek van de koning oktober 1829, waarbij door de zogenaamde 'Broeders van 't Eerloos Verbond' agitatie verwekt werd. Kinker schrijft:

Ga, blaadje, in het Album van Wap, met mijn groet
 Aan vrienden en kennissen, zoo ge ze ontmoet;
 En vindt gij er somtyds ook vyanden bij,
 Ga dan met een statige buiging op zij;
 Doch zie, by uwe aankomst, oplettend in 't rond;
 En, vindt gij er Broeders van 't *Eerloos* Verbond,
 Verzoek dan beleefd'lijk aan Wap uw ontslag,
 En zeg ze, bij 't heengaan, niet eens *Goedendag*!

Luik 17 October 1829.

Johannes Kinker.

175. Althans, voorafgaand aan het *Discours* werd op p. 55 in de rubriek 'Correspondance' een brief van deze Cocheret geplaatst (gedateerd Amsterdam 3 oktober 1851), gericht

aan redacteur Wap, ten antwoord op diens verzoek een artikel bij te dragen over "l'immortel auteur de l'ouvrage philosophique sur *le dualisme de la raison humaine*" (Kinker dus). Cocheret beloofde, volgens dat schrijven, één of twee artikelen en zei voorlopig iets te willen geven van de hoge geest van Kinker, namelijk een "discours qui contient des aperçus nouveaux et des pensées piquantes".

176. Zie ook noot 73.
177. Jaargang 1832, dl. I, p. 44.
178. In: *Bijdragen tot boeken- en menschenkennis* 5 (1836), p. 195-196.
179. Volgens hs. UBA II* C 25: 'Boek van de prijsuitschrijvingen 1800-21'. Een noot in dit handschrift vermeldt de leden van de commissie: J.R. Deiman, "A.H. Haged.", Kaas, Kinker, L. van Oyen, Van der Palm, A.H. van Royen, A. Vereul en Siegenbeek. - Het verdient opmerking dat de opgaven der prijsuitschrijvingen in dit boek zeker niet volledig zijn.
180. Het 'Boek der prijsuitschrijvingen' (zie voorgaande noot) noemt als datum van beantwoording: 1 januari 1805. Nadat er twee inzendingen binnengekomen waren, en niet bekroond, werd de inzendingstermijn verlengd tot 14 september; er kwamen toen alsoog twee inzendingen binnen. - In de commissie hadden zitting: J. Kaas, Kinker, Loots, Van Oyen, Van der Palm, H. van Royen, Scharp, Siegenbeek en Vereul.
181. Zie de paragraaf *Harmonica* voor vraag, namen van beoordelaars en vindplaats van Kinkers beoordeling.
182. De algemeen secretaris, W. Messchert, schreef 4 maart 1817 aan de secretaris-Amsterdam, Ameshoff, dat er één antwoord binnen was op de vraag naar de dichterlijke oorspronkelijkheid. Voor Amsterdam waren als beoordelaars aangesteld: Bilderdijk en Kinker; wilde Ameshoff hen daarvan in kennis stellen? De verhandeling, mèt de beoordelingen, moest 1 mei retour zijn (UBA hs. Bi 45).
183. Reesema's *Verhandeling over het ware denkbeeld van dichterlijke oorspronkelijkheid* werd afgedrukt in het vierde deel van de *Werken der maatschappij* (Leiden 1819).
184. UBA hs. Ax B.C. I: Uitgaand Brievenboek 1819-41. Kinker moest, blijkens dat schrijven, de inzending als eerste lezen, daarna aan de volgende versturen.
185. UBA hs. II C 27: 'Verslagboek betreffende de ingekomene stukken ter beantwoording der uitgeschrevene prijsvragen; en het toewijzen van eerepenningen aan dezelve van wege de Hollandsche Maatschappij' (lopend over de periode 1819-68). Blijkens dit verslagboek waren de beoordelaars: Kinker, D.T. Huet, Van der Palm, H. van Royen en Siegenbeek.
186. UBA hs. Bp 6.
187. 'Verslagboek' (z. noot 185). De beoordelaars waren: Kinker, H. Beyerman, Siegenbeek, N. Garbasius en Delprat.
188. UBA hs. Bq 6.
189. Vraag en samenstelling van de commissie, volgens het 'Verslagboek' in dato 19 september 1834. - De maatschappij zond Kinker bericht van zijn benoeming op 10 januari 1834 (UBA hs. Ax B.C. I, in dato).
190. UBA hs. BM 9. Bij dit handschrift is ook de inzending te vinden, en de andere beoordelingen.
191. 'Verslagboek' in dato 23 september 1836. - De maatschappij zond Kinker bericht van zijn taak op 14 januari 1836 (UBA hs. Ax B.C. I, in dato).
192. UBA hs. Bo 3.
193. 'Verslagboek', in dato 15 september 1837. De medebeoordelaars waren J. Bake, J. Fabius, D.T. Huet en G. Mees.

194. UBA hs. Bq 10. Hier zijn ook de inzending en de andere rapporten te vinden. - De maatschappij stuurde Kinker bericht van zijn benoeming op 4 februari 1837 (UBA hs. Ax B.C. I, in dato). We weten zelfs nóg iets: op 27 april 1837 schreef Kinker aan secretaris Van Hasselt, dat hij de verhandeling nog niet had ingezien, maar dat hij deze binnenkort zou terugsturen (KB 's-Gravenhage, hs. 130 G 16).
195. 'Verslagboek', in dato 21 september 1838. Medebeoordelaars waren Van der Palm, N.G. van Kampen, J.C.W. le Jeune en G.D.H. Delprat.
196. 'Verslagboek', in dato 19 september 1840. Medebeoordelaars waren: A. des Amorie van der Hoeven, Tollens, A.C.G. Vermeulen en F. van Heukelom. - Kinker ontving overigens bericht van zijn benoeming via een schrijven van de secretaris van 8 mei 1840 (UBA hs. Ax B.C. I, in dato).
197. In de UBA, in hs. Br 9, is nog één van de inzendingen terug te vinden, met enkele beoordelingen. Van Kinker resteert alleen een soort terugzendstrookje (waarop een negatief eindoordeel vermeld wordt), getekend met de door hem voor dit geval gebruikte zinspreuk: "Neêrlands taal heeft geen gebrek aan zangerige woorden, en zinnabootsende klanken". De hier gevonden inzending bestaat uit de volgende op losse blaadjes genoteerde gedichten: Hymne aan God; De Toonkunst, Cantate; De Lente, Cantate; Leven en Sterven, Vierstemmig Koraal; Vriendschapslied, vierstemmig koraal; Strijdzang der Batavieren, krijgsgang; Afscheid van het Leven, Solo; De Wereldtaal; Vaderbede, Solo; Huwelijks-Zang, vierstemmig Koraal; Het Sterfbed des Braven (Lykzang); Emma aan de Zee (Romance); Bij het Praalgraf van den luitenant Admiraal Michiel Adriaanszoon de Ruiter te Amsterdam, vierstemmig Koraal; Abrahams Offerande, Oratorio; Aan het Verledene, Romance; Koor der priesters en priesteressen van Belus.
198. Zie bijv. Alphons J.M. Asselbergs, *Dr. Jan Pieter Heye of de kunst en het leven*. Utrecht 1966. Muziekhistorische monografieën 1. P. 74.
199. Archief Holl. Maatschappij Rotterdam, inv. nr. 2 (notulen bestuur 1824-63).
200. Archief Holl. Maatschappij Rotterdam, inv. nr. 5 (Copyboek ingeschreven verzonden brieven 1840-41); hierin is nog een brief te vinden van het bestuur aan Heye, van 29 mei 1841, waarin bundel en Kinkers beoordeling terug te vinden zijn.
201. Alphons J.M. Asselbergs, o.c., p. 73-74. Een opgave van de inhoud van Heyes *Liederen en Zangen* is te vinden aldaar, p. 132; en de voorgeschiedenis van de prijsvraag sinds 1833: p. 152 e.v. - Uit het Archief van de Maatschappij ter bevordering der toonkunst (GA Amsterdam, Part. arch. nr. 611), bleek mij, dat het bestuur van de Hollandsche maatschappij samen met Heye een keuze moest maken uit zijn ingezonden bundel, omdat niet alle liederen aan de vereisten voldeden (inv. nr. CoH17, brief van 23 september 1840). Over deze onvolmaaktheden zal het rapport van Kinker mede gehandeld hebben. Op deze plaats moge ik nog opmerken, dat het niet vaststelbaar is of Kinker lid was van de Maatschappij ter bevordering der toonkunst. In de correspondentie tussen 1828 en 1846 (inv. nrs. CoH5 t/m CoH22) blijkt er in ieder geval niets van.
202. 'Verslagboek', in dato 15 september 1843. Zijn medebeoordelaars waren: Siegenbeek, H.E. Weijers, J. Bosscha en P.L.C. van den Bergh. Kinker kreeg bericht van zijn taak per schrijven van de maatschappij, 20 februari 1843 (UBA hs. Ax B.C. II: Brievenboek Algemeen Bestuur 1841-1884).
203. UBA, hs. Aw 374.
204. UBA hs. II* C 23 (Notulen van het algemeen bestuur en de algemene vergadering, 1863 en volgende jaren).
205. Hij vergat hierbij C.P. Tiele te noemen. Ook deze behoorde tot de benoemde beoor-

- delaars, blijkens het 'Verslagboek'. Hierin werd het resultaat van de beoordelingen kort samengevat als: drie vóór goud; één tegen elke bekroning; één onthouding.
206. Ik maak hier gebruik van de in datzelfde jaar verschenen tweede druk: Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, *Mr. Johannes Kinker. (Met goud bekroond door de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen). Tweede, vermeerderde druk.* Groningen 1864.
207. UBA hs. Bm 1. In dit pakket bevindt zich ook het manuscript van het boek door Van der Wijck.
208. Veth was kennelijk iemand die belang stelde in het wijsgerig oeuvre van Kinker: volgens Cocheret de la Morinière hielp hij deze laatste bij de uitgave van *Le Dualisme*. Zie J. Kinker, *Le dualisme de la raison humaine* [...] [Deel I, bezorgd door J.D. Cocheret de la Morinière]. Amsterdam 1850. P. VIII.
209. NNBW I, k. 1122.
210. In: *De Tijdspiegel* (1866) p. 261-275. Zijn eindoordeel luidt: "Wij zien in de bekroonde verhandeling van den hoogleeraar van der Wijck eene welgeslaagde poging om den verdienstelijken Kinker, als dichter, taalkenner, regtsgeleerde en vooral als wijsgeer te doen kennen; konden wij het niet in alles met den schrijver eens zijn, zoo sproot dit meestal voort uit het verschillend standpunt waaruit hij in tegenstelling van Kinker en ons de wijsbegeerte beschouwt. Wij erkennen echter dat, met inachtneming van dit onderscheid, de schrijver een groote dienst aan onze wijsgeerige letterkunde gedaan heeft, door een man in zijne veelvuldige en - zoo verschillende talenten te schetsen, op wien ons vaderland, al mogt hij dan, volgens zijn oordeel, geen "genie" geweest zijn, als een uitstekend geleerde, kragtig en gespierd dichter, groot taalkenner en diepzinnig wijsgeer, roem mag dragen, en van wien zelfs een ijverig aanhanger van de empirische methode niet nalaten kan met onderscheiding en achting te gewagen. De heer van der Wijck heeft door zijne verhandeling, zoo niet in alle, toch in vele opzichten, de helaas! te weinig beoefenaars der wijsgeerige studie in Nederland aan zich verplicht." - Het oordeel van J. van Vloten over Van der Wijck was veel negatiever. Zie zijn 'Johannes Kinker misduid', in: *De Levensbode* 2 (1865) p. 157-172).
211. P. 271-272.
212. J.A. Rispens, *De geharnaste dromer. Mr. Johannes Kinker als aestheticus en dichter.* Kampen 1960; vgl. ook G.J. Vis, *o.c.*, p. 244-245.
213. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, *o.c.*, p. 1-2.
214. J.A. Bakker, *o.c.* (noot 210), p. 261, 262.
215. B.H.C.K. van der Wijck, *o.c.*, p. 303-305.
216. Tenslotte mogen hier nog enkele bijzakelijke gegevens een plaats vinden. Op 20 september 1823 dankte de maatschappij Kinker voor het toezenden van zijn *Brieven over het Natuurrecht* (UBA, hs. Ax B.C. I). Te Luik kreeg Kinker regelmatig de werken en programma's van de maatschappij thuisgestuurd (UBA, hs. Ax B.C. I, en Archief Holl. Maatschappij Rotterdam inv. nr. 8).

Noten bij hoofdstuk III

1. W.W. Mijnhardt, 'De Nederlandse vrijmetselarij in de achttiende eeuw', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* XVIII/1 (1986) p. 87-106 (de aangehaalde conclusie: p. 104). Dit artikel verscheen (na het gereedmaken van mijn tekst) enigszins gewijzigd als hoofdstuk V in Mijnhardts *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele Genootschappen in Nederland, 1750-1815*, A'dam 1988 (p. 224-258). In dit hoofdstuk is tevens een casestudy over de Middelburgse loges La Philanthrope en La Compagnie Durable opgenomen, over de periode 1756-1815 (p. 240-254).

Mijnhardts werk geeft een zeer redelijke samenvatting van de stand van het onderzoek. Naar mijn mening doet hij echter het wezen van de vrijmetselarij tekort, en kunnen zijn conclusies en inzichten slechts in bepaalde context gebruikt worden. Dit is het gevolg van zijn exclusief hanteren van een sociaalhistorische benadering, waarin de maçonnerie vrijwel uitsluitend gezien wordt als gezelschap of organisatie. Deze (externe) benaderingswijze is geheel gerechtvaardigd. Maar het lijkt tot verstarrende resultaten te leiden als daardoor conclusies geformuleerd worden met betrekking tot "bruikbare aanknopingspunten voor een nieuw verklaringsmodel voor het ontstaan van de vrijmetselarij", in welk model "de vrijmetselarij zou kunnen figureren als een uitloper van de evolutie van de Europese geleerdersociabiliteit en een rol gespeeld kunnen hebben enerzijds in de transformatie van traditionele naar verlichte vormen van publieks-sociabiliteit en anderzijds in de grote variëteit aan overgangsvormen die er tussen de geleerden en de nieuwe publiekssociabiliteit heeft bestaan" (p. 232). Deze these (als het al een these is) kan juist zijn. Alleen: er is dan nog niets gezegd over het *eigene* van de vrijmetselarij. Vergelijkenderwijs: men zou ook een kerkgenootschap in termen van veranderende sociabiliteit kunnen definiëren - maar zulks krijgt iets eigenaardigs als men niets zegt over het fenomeen religie, of de in dit kerkgenootschap aanwezige variant van religie. Bij Mijnhardt lijkt zich iets soortgelijks voor te doen. Hij schijnt zich er bijvoorbeeld nauwelijks van bewust te zijn dat er in de achttiende eeuw zoiets bestond als een 'rode' vrijmetselarij naast een 'blauwe' (zie mijn tekst). Hij neemt voortdurend de gewone, symbolische vrijmetselarij tot uitgangspunt. Maar ook daar is het symbolische, het allusieve, de ritus wezenlijk onderdeel van het maçonniek fenomeen. Over de gradaties van affiniteit voor het religieuze en/of rituele spreekt Mijnhardt niet, evenmin over de grond waarom dit bepaalde groepen aantrok.

Een van de gevolgen hiervan is dat Mijnhardts gebruik van het begrip "verklaringsmodel" wat vreemd aandoet. Hij lijkt dit begrip trouwens soms voor de ontstaansgeschiedenis van de vrijmetselarij alleen, soms voor het verschijnsel zelf te gebruiken. In beide gevallen kan men zich afvragen of het begrip juist gehanteerd wordt. Mijnhardt spreekt van drie verklaringsmodellen. Het eerste zou geweest zijn: het door de vrijmetselarij zelf gehanteerde model, te weten als zou de vrijmetselarij haar oorsprong hebben in de middeleeuwse operationele bouw-gilden, of in nog vroegere groeperingen. Dit nu kan men, ook achteraf, nauwelijks een verklaringsmodel noemen: het is eerder een literair gegeven, passend binnen het maçonnieke 'spel'. Het tweede verklaringsmodel zou zijn het kader waarbinnen de bekende Frances Yates verbanden legt tussen de vrijmetselarij en de door haar onderzochte Rozenkruiserij uit het begin van de zeventiende eeuw, de hermetische wijsbegeerte, enzovoorts. Het komt mij voor dat ook dit nauwelijks een verklaringsmodel te noemen valt. Immers wordt door Yates gewezen op een tot dan toe over het hoofd gezien *aspect* van de cultuur van de zeventiende en achttiende eeuw. Met meer recht lijkt Mijnhardt mij de term "verklaringsmodel"

te gebruiken bij zijn weergave van het standpunt van Margaret Jacob (zie ook hierover mijn tekst).

Een ander gevolg van Mijnhardts benadering is dat slechts - en dat is ook het geval in zijn studie over de twee geanalyseerde Middelburgse loges een bepaald type gegevens gevonden en gehanteerd wordt: cijfers met betrekking tot de sociale groepen waartoe de leden van deze loges behoorden; het al of niet aantreffen van deze leden in de andere Middelburgse genootschappen. Slechts op één plaats (p. 245) wordt gebruik gemaakt van de "weinige liederen en redevoeringen" die overgebleven zijn. Op grond hiervan wordt geconcludeerd tot een in deze loges verkondigd ideaal dat niet afweek van dat door de andere "dilettantengenootschappen" gepropageerd, noch van de spectatoriale boodschap. 't Is mogelijk. Maar op deze wijze (er wordt geen gebruik gemaakt van het eigene van de maçonnerie: de 'legenden' en symbolen; er wordt geen mededeling gedaan of in Middelburg ook geopteerd is voor de beoefening van bepaalde gradensystemen buiten de symbolische; er is niet gezocht naar de individuele literaire productie van de logeleden waarin nog wel eens een maçonniek thema wil opduiken) valt ook ten aanzien van de hedendaagse vrijmetselarij nauwelijks iets anders te concluderen.

Op grond van dit onderzoek naar de Middelburgse loges - maar, zoals Mijnhardt zelf herhaaldelijk benadrukt: de situatie op Walcheren waar aristocratie en orthodoxie het voor het zeggen hadden is nogal uitzonderlijk! - formuleert Mijnhardt voorzichtige conclusies over de vrijmetselarij als geheel. Die conclusies zijn mij in het algemeen sympathiek. Maar toch meen ik dat zonder verdergaand onderzoek waarbij veel méér loges betrokken worden en waarbij ook beter gebruik gemaakt moet worden van 'typisch' maçonnieke teksten en de daarin voorkomende thematiek, nog weinig gezegd kan worden over de plaats van de vrijmetselarij in de Nederlandse cultuur. Vóór die tijd lijkt mij een opmerking van Mijnhardt (p. 255) als zouden er geen aanwijzingen zijn dat de loges als belangrijk distributiekanaal voor de Verlichting hebben gefungeerd slechts een voorlopige waarheid te bevatten met betrekking tot de situatie op Walcheren. Bijvoorbeeld in Amsterdam, gedurende de periode-Kinker, lijkt de zaak anders te liggen.

2. Naast de in de voorgaande noot genoemde literatuur is met betrekking tot de geschiedenis van de (gewone) vrijmetselarij in Nederland in het algemeen het best te raadplegen: P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde van Vrijmetselaren onder het Groot-oosten der Nederlanden*. Voorburg 1967; H. Maarschalk, *Geschiedenis van de Orde der Vrijmetselaren in Nederland, onderhoorige koloniën en landen*. Breda 1872. Deze werken, door leden van de Orde geschreven, geven voornamelijk inzicht in de 'bestuurskundige' ontwikkeling der Orde: zij hebben vooral aandacht voor de administratieve kant van de zaak. Van belang als schets van de moeilijkheden waarmee maçonnieke geschiedschrijving te maken heeft is nog steeds het artikel van John M. Roberts, 'Freemasonry: possibilities of a neglected topic', in: *English Historical Review* 84 (1969) p. 323-335. Als algemene achtergrond is heel goed bruikbaar, door dezelfde auteur: *The mythology of the secret societies*. London [1972]. Het meest geraadpleegde werk ter zake van werkwijze, plichten en levenshouding van metselaar is vermoedelijk: Michel Dierickx S.J., *De vrijmetselarij. De grote onbekende 1717-1967. Een poging tot inzicht en waardering. Derde druk*. Antwerpen 1972. Deze auteur houdt zich echter niet op met detail-historisch onderzoek. Zeer verhelderend is eveneens het goedgeschreven: B. Croiset van Uchelen, J.J. Hanrath en P.H. Pott, *De beoefening der Koninklijke Kunst in Nederland. Een cultuurgeschiedkundige platenatlas*

der vrijmetselarij in Nederland. 's-Gravenhage 1971. - De beste specimina van geschiedschrijving met betrekking tot afzonderlijke loges (buiten de in nt. 1 genoemde literatuur) zijn H. Rodermond, *De vrijmetselaarsloge 'La Bien Aimée' Amsterdam 1735-1985*. Voorburg 1985 (ook verschenen in *Thoth* 36 (1985) leerlingnummer 2-3, p. 35-156); W. Kat, *Een Grootmeestersverkiezing in 1756*. Amsterdam 1974; dezelfde, *Machtsstrijd in de Vrijmetselarij 1757-1759*. Amsterdam 1982 (deze werken houden eveneens met de loge La Bien Aimée verband); Sj. Groenman, *Met vallen en opstaan. De vrijmetselaarsloge 'Le Préjugé Vaincu' te Deventer 1784-1984*. Deventer 1983. Op dit terrein is ook te raadplegen: D.C.J. van Peype, 'Logegeschiedenissen en wat zij ons leren', in: *Thoth* 37 (1986) leerling-nummer 2 p. 47-61. - Eventueel zijn over afzonderlijke loges ook nog te raadplegen: P.H. Pott, 'De achtbare loge La Vertu in het Oosten van Leiden 1757-1957', in: *Thoth* 8 (1957) p. 101-194; het eerste nummer van *Thoth* jrg. 33 (1982) getiteld "De Friesche Trouw Leeuwarden 1782-1982" waarin vooral de bijdrage van Y.N. Ypma van belang is; Anne Sietses, 'Louisa Augusta. Een plattelandsloge in de 19de eeuw, 1828-1894. Herrezen 1968-1978.', in: *Thoth* 30 (1979) p. 1-57.

- Een algemeen, niet genoeg te waarderen naslagwerk is nog steeds: A.S. Carpentier Alting, *Woordenboek voor vrijmetselaren. Derde druk*. Amsterdam 1981 (1884³). - Voor de geschiedenis van de vrijmetselarij bij Kinkers leven zijn van onschatbare waarde de tussen 1822 en 1829 verschenen *Annales chronologiques, littéraires et historiques de la maçonnerie des Pays-Bas*, die vanaf het jaar 1814 zeer goede documentatie geven; verder de onder steeds veranderende titels verschijnende vrijmetselaarsalmanakken uit die periode. - Een bijzonder rijke bron is het materiaal in het archief en de bibliotheek van het Grootoosten der Nederlanden (verder als: GON), deels beschreven in de sinds 1866 verschenen *Beschrijving der verzamelingen van het G.: O.: der Nederlanden* waarin o.m. de verzamelingen van Kloss en prins Frederik (grootmeester 1816-1881) opgenomen zijn. - Het belangrijkste tijdschrift de Orde betreffend is: *Thoth. Tijdschrift voor vrijmetselaars* (sinds 1950). - Voor België is als bibliografisch en evaluerend overzicht van belang: Els Witte, 'Overzicht van het onderzoek naar de Belgische vrijmetselarij in de 19de eeuw', in: *Belgisch Tijdschrift voor de nieuwste geschiedenis* 16 (1985) p. 523-542.

3. Zie E. Bekker, wed. Wolff en A. Deken, *Historie van Willem Leevend*, naverteld door Mevr. van Westrheene. Tweede deel. Arnhem 1872. P. 113, 193.
4. E. Bekker, Wed. Ds. Wolff, en A. Deken, *Historie van den Heer Willem Leevend. Eerste deel*. 's Gravenhage 1784. P. 79. Deze en andere passages over vrijmetselaars werden heftig aangevallen in het *Aanhangzel op de Historie van de Heer Willem Leevend, uitgegeven door E. Becker, weduwe Ds. Wolff, en A. Deken [niet vertaald]*. In 's-Gravenhage, voor Willem de Redenaar, 1786. In dit boekje van Willem Caspersz. van Ollefen (zie hierover P.J. Buijnsters, *Wolff en Deken. Een biografie*. Leiden 1984. P. 227-228) wordt de vrijmetselarij tegen de schrijfsters in bescherming genomen, vooral in een brief van "Petrus Passer" (p. 272-276). - Curieus is de passage (waarop P.J. Buijnsters mij wees) in de brief van Wolff en Deken aan Hendrik Vollenhoven van 13 juni 1800: "Was ik wat jonger ik zoude er zeer vóór zyn om een zeedelyk vrymetselaarschap op te rechten" (*Briefwisseling van Betje Wolff en Aagje Deken. Uitgegeven met inleiding en aantekeningen door P.J. Buijnsters*. Dl. II. Utrecht 1987. P. 629 (en bijbehorende noot).
5. E. Bekker, Wed. Ds. Wolff, en A. Deken, *Historie van Mejuffrouw Cornelia Wildschut; of, de gevolgen der opvoeding. Zesde deel*. 's Graavenhaage 1796. P. 196. Over

deze romanfiguur en de roman, zie P.J. Buijnsters, *Wolff en Deken. Een biografie*. Leiden 1984. P. 280 e.v.

6. E. Bekker, Wed. Ds. Wolff, en A. Deken, *Historie van Mejuffrouw Cornelia Wildschut [...] Derde deel*. 's Graavenhaage 1793. P. 40.
7. Ibidem, p. 46.
8. Schrijver dezes is zelf geen vrijmetselaar.
9. Archiefmateriaal betreffende de (gewone, blauwe) vrijmetselarij is - voorzover de archieven van loges en landelijk bestuur de tand des tijds doorstaan hebben; veel is verloren, veel is door de nazi's vernietigd - niet per se in één fonds of op een bepaalde plaats terug te vinden. In sommige gevallen bezitten de loges zelf nog hun archieven. Een enkele maal is het in een rijks- of gemeentearchief terechtgekomen. Bijzonder veel is in het bezit van het Groottoosten der Nederlanden; er zijn echter lang niet altijd inventarissen van het bezit voorhanden. In ieder geval is alles, wat het landelijk bestuur van de Orde betreft, daar terug te vinden voorzover resterend (het archief is ook voor de periode-Kinker niet volledig). De archieven van de "Hoge Graden" worden doorgaans door de organisaties van de Hoge Graden zelf beheerd.
10. Geciteerd naar de vertaling in *Thoth* 38 (1987) leerlingnummer 1 (hier vindt men een vertaling van het geheel van de "Old Charges", naast de originele tekst, p. 1-21).
11. Het werd niet benadrukt, of veronachtzaamd, in het vrijmetselaarswetboek van 1757, opgesteld door J.P.J. du Bois. Vgl. B. Croiset van Uchelen, J.J. Hanrath en P.H. Pott, *o.c.*, p. 24.
12. Voor een vollediger overzicht verwijs ik naar M. Dierickx S.J., *o.c.*, p. 148-154, waar mede de Nederlandse positie besproken wordt.
13. Een dergelijke lijst, voor de 18e eeuw, is in beginsel aanwezig in het archief van het GON, waar een fichesysteem is met namen van leden van de Orde. Dit systeem is gebaseerd op ledenlijsten van de in die tijd aangesloten loges, maar het is niet geheel volledig.
14. Zie Hugo de Schamphelre, 'Une loge maçonnique à Rotterdam, fondée avant 1721/22. Document relatif à la loge identifiée à ce jour comme étant la plus ancienne continentale', in: *Lias* 8 (1981) p. 79-85.
15. Zie H. Gerlach, 'De grondvesting van de Nederlandse vrijmetselarij te 's-Gravenhage' in: *Driekwart eeuw historisch leven in Den Haag*. 's-Gravenhage 1975. P. 87-103. - Door Margaret Jacob wordt overigens in haar *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans*. Boston 1981. P. 154 nog een soort protomaçonniek gezelschap rond 1710 in Den Haag genoemd, de "Chevaliers de la Jubilation", met Engels/Nederlands/Franse samenstelling. Over het wel of niet maçonniek van dit gezelschap werd door mevr. Jacob en mevr. C. Berkvens-Stevelinck een discussie gevoerd in *Quaerendo* 13 (1983) p. 50-73, 124-148 en 14 (1984) p. 63-75.
16. De formulering van het verbod, en de reactie van het volk, lijkt ruimte te bieden (daarnaast) een zekere samenhang te vermoeden met het feit dat Nederland tussen 1730 en 1735 te maken had met een soort paniek rond het bekend raken van 'sodomieten'groepen en -gezelschappen. Deze samenhang schijnt ook zonder meer verondersteld in het anti-maçonnieke toneelstuk van Christiaan Schaef en Albert Frese: *De Uitvaart van het vryje Metzelaersgilde. Kluchtspel [...]*. Tot Schevening, By Japik Krynsz. Pannebier, in de Babylonsche Verwarring [1735]. Van dit toneelstuk wordt een uitgave voorbereid door Machteld Bouman. - Op de mogelijkheid van deze samenhang in het algemeen wordt ook gewezen door W.W. Mijnhardt, in zijn in nt. 1 genoemde artikel, p. 98.

17. Zie Sj. Groenman, *o.c.*, p. 14-17, 29-38.
18. Zie het *Gedenkboek uitgegeven door de Achtbare Loge 'Viciv Vim Virtus' in het O.: van Haarlem bij gelegenheid van haar 150-jarig bestaan 12 Mei 1788 - 12 Mei 1938*. Haarlem 1938.
19. Zie bijvoorbeeld het blad *Heraclyt en Democryt* van 10 juni 1797, p. 459.
20. De rede is te vinden in de gedrukte notulen van de Grote Loge. Ik citeer naar het exemplaar hiervan in de bibliotheek van het Gemeente-archief Amsterdam, sign. U00.2002.
21. B. Croiset van Uchelen, J.J. Hanrath en P.H. Pott, *o.c.*, p. 14.
22. Ibidem.
23. W.W. Mijnhardt, 'Het Nederlandse genootschap in de achttiende en vroege negentiende eeuw', in: *De Negentiende Eeuw* 7 (1983) p. 76-101; in het bijzonder de pgs. 84-85. Tekenend voor de evaluatie van de vrijmetselarij is, dat Mijnhardt zelf in een noot opmerkt (P. 84, nt. 41): "Naar de relaties tussen de genootschappen van de tweede generatie en de vrijmetselarij is nog nauwelijks onderzoek gedaan".
24. Vergelijk het door mij in noot 1 opgemerkte.
25. B. Croiset van Uchelen, J.J. Hanrath en P.H. Pott, *o.c.*, p. 19.
26. Zie noot 15.
27. Zie, behalve genoemd werk, ook haar 'The Crisis of the European Mind: Hazard revisited', in: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 7 (1984) p. 65-87.
28. W. Kat, *Machtsstrijd* [...], p. 6-11.
29. Idem, p. 27, 428-429.
30. Zie R. le Forestier, *Les Illuminés de Bavière et la Franc-Maçonnerie allemande*. Dijon 1914.
31. Zie bijvoorbeeld Jacques Lemaire, 'Un aspect de la pensée contre-révolutionnaire: la pensée antimaçonnique (1785-1805)', in: *Transactions of the Sixth International Congress on the Enlightenment*. Oxford 1983 P. 20-21.
32. Toen in 1813 het Koninkrijk der Nederlanden hersteld werd, kende het Haagse Groot-oosten éénezeventig onderhorige loges, inclusief die in de koloniën (*Annales chronologiques [...] de la maçonnerie* I [1814] p. 270 e.v.). Uit de zuidelijke Nederlanden zouden er nog zo'n vijftientwintig loges bijkomen (H. de Schamphelre, R. Desmed, Els Witte, *Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten 1740-1840*. Brussel 1983. P. 159). De *Annales chronologiques [...] de la maçonnerie* schatten voor 1814 het aantal vrijmetselaars in het Koninkrijk (Nederland en België) op zo'n 3000 (I, (1814) p. 383) - nú zijn er ruim zesduizend alleen al in Nederland (M. Dierickx S.J., *o.c.*, p. 243) - maar het aantal personen dat redelijk bekend geweest moet zijn met de loge, zal toch groter geweest zijn: er zijn altijd loges niet bij de reguliere vrijmetselarij aangesloten geweest; en vooral: niet zelden was men slechts een tijd lang lid van deze of gene loge. De idee, dat men, eenmaal ingewijd, vrijmetselaar was voor het leven, was niet altijd aanwezig (uiteraard zorgden ook meningsverschillen nogal eens voor wel of niet elegant afscheid). Er zijn ook die mensen, die het, ondanks voorlichting en begeleiding, niet eens tot de leerlinggraad brachten. Hiernaast waren er vrijmetselaren, die niet van een bepaalde loge lid waren (dikwijls was er ook geen, in hun nabijheid).

Bij een organisatie als deze zegt het aantal leden uiteraard weinig over de kwalitatieve 'gevechtskracht'. En die was, ondanks het feit dat we bij gebrek aan studies over de 'invloed' der Orde op het gewone maatschappelijke leven daar weinig over kunnen zeggen, hoog. Bij het raadplegen van de archieven valt onmiddellijk op, dat de logeleden zéér vaak te vinden zijn in posities die een 'uitstralend' effect hebben. Niet dat zij daar naar zochten; de leden bevonden zich eenvoudig in die positie. Misschien is vast te stel-

len, dat er onder het echte patriciaat weinig vrijmetselaars te vinden waren; maar toch heeft er ook een loge bestaan in de sfeer van de burgemeesters. Een loge van Amsterdamse burgemeesters hoefde zich (met verlof van het centrale bestuur van de orde) niet als zodanig kenbaar te maken aan de andere loges (vgl. D. Hoek, *Casanova in Holland. Magie baart er hem goud* [...]. Zaltbommel 1977. P. 114. Het voert me te ver méér te vermelden over loges uit deze sfeer). Voor het overige waren de leden veelal afkomstig uit de goeude burgerij en de handel, zeer vaak ook uit de intelligentsia. Niet of nauwelijks uit de werkende stand. Dat is in ieder geval zo bij een typisch 'provinciale' loge, zoals 'Le Préjugé Vaincu' te Deventer (zie Sj. Groenman, *o.c.*, p. 18 e.v.; op p. 117 geeft hij tevens een opgave van de in 1860 en later in deze loge vertegenwoordigde beroepen). Dáár ook is te zien, dat er een bepaalde affiniteit bestond tussen de loge, en de leden van wat vrijzinniger kerkgenootschappen zoals het Waalse en het Lutherse. Juristen schijnen altijd in ruime mate aanwezig (Sj. Groenman, *o.c.*, p. 53. Dat laatste verschijnsel lijkt zich nog steeds voor te doen, als ik op grond van persoonlijke ontmoetingen mag oordelen. Historici, (historisch-)letterkundigen zal men minder snel in de loge aantreffen dan juristen, medici, natuurwetenschappers). Predikanten van de staatskerk (of: vroegere staatskerk) zijn wel te vinden, maar echt talrijk zijn zij niet.

In een vroeger stadium, rond 1750, was volgens W. Kat (*Een grootmeestersverkiezing* [...], p. 10) de belangstelling voor de vrijmetselarij nog vooral bij drie bevolkingsgroepen te vinden: de adel, de goeude burgerij, de militaire stand. De sociologische ontwikkeling van de Orde is in het Zuiden - in de Oostenrijkse Nederlanden - evenzeer duidelijk te zien. Rond 1785 vertegenwoordigden (alle loges tezamen genomen) de adel, de grootburgerij, de middelgrote en kleinburgerij respectievelijk 31%, 18,5%, 41,5% en 4,5%. Ten opzichte van de periode 1770-1774 komt dit neer op een sociale nivellering: toen waren de percentagss voor adel en grootburgerij resp. 46 en 30 (H. de Schamphelleire, R. Desmed, Els Witte, *o.c.*, p. 181; de verder in deze alinea genoemde gegevens op p. 185). Op dezelfde wijze is de ontwikkeling in de Luikse loge La Parfaite Intelligence (waar Kinker in zijn Luikse tijd toe zou behoren) opmerkelijk: tijdens het Ancien Régime bestond zij uit edellieden en kanunniken, in de Napoleontische tijd vooral uit ambtenaren, magistraten en militairen; maar op de ledenlijst uit het Hollandse tijdvak vormen zakenlui de dominante sociale groep (33% fabrikanten en groothandelaars), gevolgd door vier groepen van ongeveer gelijke (12%) grootte: grondbezitters en renteniers, universiteitsprofessoren, vrije beroepen (dokters, apothekers), juristen en magistraten. - Mijnhardt beschrijft in zijn *Tot Heil van 't Menschdom* [...] de samenstelling van twee Middelburgse loges (p. 241-245). Zij verschilden nogal. Bij La Philanthrope waren, tussen 1754 en 1784, 54 van de 70 leden afkomstig uit de Zeeuwse regentenfamilies. Bij La Compagnie Durable was van de ongeveer zeventig leden die tussen 1758 en 1784 in de loge werden opgenomen 10% afkomstig uit de vrije beroepen (artsen, advocaten, notarissen), 10% uit de lagere ambtenarij (stedelijke of gewestelijke administratie); 20% bestond uit winkeliers, ambachtslieden en kleine kooplieden; 25% had een betrekking bij koopvaardij of marine; terwijl van 35% geen beroep achterhaalbaar was. Bij deze laatste groep vermeldt Mijnhardt dat het niet onwaarschijnlijk is dat deze groep voornamelijk uit zeelieden en employees van de koloniale administratie bestond. Deze laatste groep komt in ongeveer hetzelfde percentage ook voor bij het 'passeren' van de loges in Amsterdam rond de eeuwwisseling, en zij is even kortstondig lid. Het betreft inderdaad mensen die hun heil zochten in het buitenland of koloniën, in overheidsdienst of voor handelsdoeleinden. Kennelijk poogde men zich op voorhand te verzekeren van een bepaald milieu waarin men bij

aankomst zou kunnen worden opgenomen.

In een tijd, waarin een ambachtsman zo'n zeven guldens per week kon verdienen (zo hij al werk had), zou het voor die groep ook zo goed als onmogelijk geweest zijn lid te worden van de Orde (zo min als hij lid kon worden van Felix Meritis, of een soortgelijk genootschap). gezien de hoge financiële kosten. Zo werd in de *By-Wetten* van de Amsterdamse loge La Bien Aimée in 1799 de jaarlijkse contributie vastgesteld op éénnendertig guldens en tien stuivers; verder waren er zeer hoge kosten bij het ontvangen van de diverse graden: het bedrag bij de receptie te betalen was hier f 68,- (*By-Wetten voor de broederschap van Vrye – metselaaren, uitmaakende de achtbaare loge La Bien-Aimée te Amsterdam*. 5799 J.d.L. Bibl. Gem. archief A'dam U 283). Bovendien waren er nog altijd bijkomende kosten, bij bepaalde "tafel-loges", en ook wegens de vele initiatieven ten bate van filantropische doeleinden. Ook voor die groepen die het iets breder hadden, kon de financiële last wel eens drukkend worden. In de Franse tijd, toen de economie er slecht aan toe was, werd er geroepen om bezuiniging, en verminderte het aantal leden.

Enigszins verrassend is het misschien te moeten constateren, dat de vrijmetselarij in de achttiende eeuw - in tegenstelling tot wat nu gewoon is - geen eigen gebouwen bezat, en dat er dus geen sprake is van in allerlei stijlen uitgevoerde, 'werkelijke' tempels. Deze gebouwen werden pas in de negentiende eeuw opgericht, toen er minder gevaar bestond voor ingrijpen door de staat, en er minder druk bestond van kerkelijke zijde om de 'oppositie' te doen verwijderen. In de achttiende eeuw, en ook nog rond 1810, huurde elke loge wekelijks, tweewekelijks of maandelijks (afhankelijk van de frequentie van de bijeenkomsten) een lokaal in een geschikt pand, doorgaans een herberg. Zo'n vergaderplaats kon regelmatig gewijzigd worden. Het betekende wél, dat iedere keer opnieuw (althans in het geval van bijeenkomsten waar de ritus uitgevoerd werd) dat lokaal 'aangekleed' moest worden, de symbolische ornamenten aangevoerd of zelfs getekend. Dat was ook nog de situatie toen Kinker toetrad. Pas enkele jaren later zouden de gezamenlijke Amsterdamse loges overwegen een eigen pand aan te kopen. Dit is illustratief voor de weinig 'gevestigde' situatie waarin de vrijmetselarij in Nederland zich toen nog bevond. Het moet iets gehad hebben van de toestand van de vroege christenheid: zonder gebouwen of vaste kerken.

De werkwijze van elke loge kon in de achttiende eeuw nog verschillend zijn. Maar geleidelijk ontstond er, althans bij de loges van de "Ancien rite" (d.i. die het Engelse driegradensysteem hanteerden, onder de "obediëntie" van het Haagse Grootoosten), een zekere eenheid. Wel bleef er verschil in frequentie van (soort van) bijeenkomst. Zo was er bij La Bien Aimée na elke comparitie ("logedag") een "tafelloge": een genoegelijk samenzijn, waarbij gegeten en gedronken werd. Bij die tafelloge mochten ook de vrouwelijke partners aanwezig zijn, die dan ook in een eindeloos aantal liederen - doorgaans van geen zeer hoge poëtische kwaliteit - toegezongen werden. Hiernaast waren er instructiebijeenkomsten. Wat tegenwoordig usance is, maar in de achttiende eeuw nog niet, was de vervaardiging van "bouwstukken": het geven van lezingen over themata uit de vrijmetselarij of de geschiedenis van de vrijmetselarij (over iets anders is echter ook mogelijk). Deze praktijk is nog steeds geen gebruik in de Angelsaksische landen. Het invoeren hiervan in de negentiende eeuw veroorzaakte, dat het gebruik slechts éénmaal per maand bijeen te komen verdween, en dat men nu éénmaal per week ging vergaderen, zij het "in de voorhof" (d.w.z. in een bijeenkomst zonder ritusviering, niet in de eigenlijke tempel; vgl. Sj. Groenman o.c., p. 129).

33. P.G. Witsen Geysbeek, *Het geheim der vrijmetselarij opengelegd*. Amsterdam 1831.

P. 35 (ook elders).

34. M. Dierickx S.J., o.c., p. 130.
35. Specimen gevonden in het Bisschoppelijk Archief Haarlem, Archief Crajenschot, inv. nr. 27.
36. De in verband met La Charité te noemen gegevens heb ik geput uit het (niet geheel volledig bewaard gebleven) archief van de loge, in het GON. Een inventaris van dit archief werd in 1953 gemaakt door B. Croiset van Uchelen. Het enige nog bestaande exemplaar van deze inventaris bevindt zich in de bibliotheek van het Gemeentearchief Amsterdam (Film 1627). De daar gevolgde inventarisnummering heb ik niet overgenomen, daar deze inventaris niet in Den Haag (waar het materiaal berust) aanwezig is. Ik geef daarom bij vermelding van specifieke bronnen slechts de oude nummering. Een probleem bij het onderzoek was, dat de gewone notulen van de loge pas vanaf 18 juli 1821 te vinden waren (een deel dat een eerdere periode bestrijkt, is in Amsterdam zoekgeraakt); echter zijn nog wel de notulen aanwezig van de vergadering van officieren (het bestuur van de loge).
37. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-27 (Notulen Officieren 9 maart 1802 - 10 dec. 1811).
38. Zie de pgs. 129, 137, 138, 140, 150, 151, 154 en bijbehorende noten, vooral noot 83.
39. GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-27, in dato.
40. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker* [...]. A'dam 1850. P. 99-102.
41. Zie p. 138-143; Deiman ondertekende het vrijmetselaarswetboek op 21 augustus 1805.
42. GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-27.
43. *Naam-Lyst der bestuurders van de loge La Charité, te Amsterdam. Verkooren den 23sten December, 1806.* (Gem. arch. A'dam, Bibliotheek U 00.2007). De redenaar heeft een belangrijke functie in de loge, ná de beide opzieners. Zie A.S. Carpentier Alting, *Woordenboek voor vrijmetselaren. Derde druk.* Amsterdam 1981. P. 328-329.
44. Volgens 'Uittreksel uit eene Redevoering, uitgesproken in de Loge La Charité te Amsterdam den 12 Dec. 1807 [sic]. door den Br. P.v.H.', in: *Vry-metzelaars Almanach, Voor het Jaar 1807*, p. 73-84.
45. Paulus van Hemert, *Redevoeringen voor vrijmetselaren gehouden, in de A. L. La Charité, te Amsterdam.* I. Amsterdam, 5807.
46. J. Kinker, *Tafel-lied, by de aanneming van mynen vriend en broeder Paulus van Hemert, in de Orde der Vry-metselaaren, in de achtb. loge La Charité, te Amsterdam, den 18. December, 1805.* (losse uitgave, Gem. Archief A'dam U 00.2010).
47. Zie over hem NNBW dl. X, kol. 896; J. Douwes, *De wijsgeer J.F.L. Schröder.* Groningen 1870; H.A.M. Snelders, 'De ontvangst van Kant bij enige Nederlandse natuurwetenschapsbeoefenaars omstreeks 1800', in: *Scientiarum Historia* 12 (1970) p. 23-38 (vooral p. 32-34).
48. Gem. Archief A'dam, oudnotarieel archief inv. nr. 20064.
49. Volgens het DTB van het Gem. arch. A'dam ging Lefevre (de achternaam wordt op diverse manieren gespeld; ik gebruik hier de vorm voorkomend in de stukken op het A'damse gemeentearchief) op 26 juni 1789 in ondertrouw met Herberta Johanna Pierson, van Amsterdam. Hijzelf was toen achtentwintig jaar, en afkomstig van Luik. Zijn sterfdatum kon ik niet vinden; althans niet in Amsterdam. Bij zijn ondertrouw woonde hij in de Kerkstraat, "naast 't pakhuys school".
50. Gem. Archief A'dam, Archief Felix Meritis (part. arch. nr. 59), inv. nr. 199, in dato. - Lefevre woonde toen op de Prinsengracht, tusschen Leidsestraat en Leidsegracht.
51. Dezelfde bron, in dato.

52. Zie de paragraaf over *Harmonica*, p. 515.
53. Blijkens de vertaling door E. Schilderup, in de *Vry-metselaars almanach, Voor het Jaar 1810*, p. 35-60 (ik vind het opvallend, dat de redes van de groep-Kinker zo vaak een plaats vinden in de vrijmetselaarsalmanakken van deze jaren: het vermoeden dat hun activiteit als iets bijzonders beschouwd werd, ligt voor de hand). In een ongenummerde bundel stukken betreffende La Charité, in het GON, bevinden zich ook de afzonderlijke Frans- en Nederlandstalige uitgaafjes van Lefèvres rede, resp. getiteld *Redevoering, na mijne aanneming in de orde der vrye metzelaaren; uitgesproken den 19den van Zomermaand, 1805 [...]* en *Discours de réception dans l'ordre des F.-M. prononcé dans la loge La Charité, à Amsterdam. Le 19. juin. 1805*.
54. Hij komt als zodanig voor op de *Naam-Lyst der bestuurders van de loge La Charité, te Amsterdam. Verkooren den 23sten December, 1806*.
55. J.J. Lefevre, 'Discours prononcé en 1807, dans la Loge la Charité à Amsterdam', in: *Annales maçonniques, dédiées à [...] Cambacérès*. Tome VI. Paris 5808. P. 40-48; de geciteerde passages op p. 40-41, 47-48. In de in noot 53 genoemde bundel bevindt zich nog een gedrukte rede door Lefevre, in het Frans en Nederlands, getiteld: *Discours sur le Vestibule du temple des Francs-maçons, of Redevoering over het voorhof van den tempel der vrye-metzelaeren*.
56. GON, U 9 (Copijboek van brieven van den Grootsecretaris 28 Juni 1808 - 12 Mei 1809), in dato 28 april 1809.
57. De contributie van Lefevre voor 1809 wordt beschouwd "als verlooren": GON, inv. nr. 42-74 (Staat & Rekening van de Achtb. Loge La Charité 1806-1811), fo. 93. - Ook de hoge graden, waartoe Lefevre was toegetreden, gaf hij op: bij de naamlijst van de "maîtres élus" 1809/10 wordt hij vermeld als bedankt hebbend (hoewel dit bedanken, zoals uit het vervolg der tekst moge blijken, ook een 'politieke' stap geweest zou kunnen zijn): GON, inv. nr. 42-116 (Notulen der Hoogere Graaden van 't Kapittel La Charité 24 Maart 1804 - 30 November 1811).
58. C.G. Withuys, 'Nekrologie van B.: Maurits Cornelis van Hall', in: *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren, J.: D.: W.: L.: 5858*. Amsterdam [1858]. P. 267-272; m.n. p. 269. waar overigens foutief als datum van aanneming als leerling 11 februari opgegeven wordt. Withuys vermeldt verder, dat Van Hall in La Charité op 29 december 1809 "Fransch-Redenaar" werd. Nadat bij het herstel van het Koninkrijk die functie verviel, werd hij 21 juni 1815 "Hollandsch-Redenaar". In 1818 en 1835 had Van Hall zitting in commissies, die zich onledig hielden met het (later te bespreken) Charter van Keulen.
59. J. Kinker, *Tafelzang, by de aanneming van den broeder M.C. van Hall, in de orde der VV. MM. door de Achtbare Loge La Charité, den 18. February 5807*. Een exemplaar (waarnaar ik citeer) van deze losse uitgave bevindt zich Gem. Archief A'dam, Bibliotheek U 00.2010.
60. GON, inv. nr. 42-27.
61. Meesters in La Charité in 1806 waren (volgens de lijst *Naamen der BB. Meesters. zoo honoraire als effective leden van de A.: L.: La Charité te Amsterdam. J. d. L. 1806.*, aanwezig Gem. Archief A'dam U 00.2007) in alfabetische volgorde: Gs. Blancke, J.G. Berger, C.H. du Bois, A.C. Boode, J. Broekhuysen, A. Buyn, J. Dallin, J. Dehlinger, A. Detenon, L.H. Dirksen, J.H. Durcks, F. van Eyck, J.G. van Eyck, C. Faber, J.L. Le Fevre, G. Ferguson, H. Gartman, D.R. van Geytenbeek, J. Headworth, P. Heimbach J.Pz., H. Heeremiet, J. van Hoestenbergh, W. Holtrop, J.S. van Esveldt-Holtrop, F. Huskus, E. Le Jay, E. van Jever, T. Juntas, B. van Starkenberg Jutting,

J. Kinker, H.F. van den Kommer, J. Kuyper, G. Köhler, J. Luisetti, R. Mali, J.A. de Mist (*Honor.*), H. van Munster, H. van Noorle (*Honor.*), J. van de Padevoort, Van Prophalow (*Honor.*), B. Philippeau, J.J.W. van Raab van Canstein, A. Röcker, P. Saraber, R. Scheffer, M. Schut, A.J. Severyn, J.H. de Speyer, J.M. Tenaud, J.C. Tuynman, G. Vrolik, E. Weenink, A.H.L. de Wenck, J.W. de Winter (*Honor.*), J.W. de Wit Az., W.H. Woesthoven, J.H.H. Wortman, J.D. Zimmerman. - Tot de "officiëren" (functionarissen, bestuur) van de loge La Charité behoorden op het moment van Kinkers toetreden, behalve de voorzittend meester Willem Holtrop, en zijn gedeputeerde, Vrolik: Pierre Saraber, Johannes Broekhuysen, Adrianus Röcker, Jan Coenraad Tuynman, Andrew Detenon, Jan Heimbach JanPz., M. de Carvalho Coutinho, Hendrik van Munster, J.S. van Esveldt Holtrop, D.R. van Geytenbeek, J. van Hoestenbergh; ook J.Kuyper: hij was "Bouw-Meester", en dus verantwoordelijk voor het gebouw. Misschien is het boeiender te zien, wie het bestuur van La Charité vormden, toen Kinker ruim een jaar lid was. Op 23 december 1806 bleken als officieren gekozen (54): Willem Holtrop (voorzittend meester), Gerardus Vrolik (gesubstitueerd meester), Frans van Eyck (eerste opziener), George Ferguson (tweede opziener), Pierre Saraber (thesaurier), H.F. van den Kommer (aalmoesenier), Johannes Broekhuysen (eerste secretaris), Adrianus Röcker (tweede secretaris), J.L. J. Le Fèvre (orateur in de Franse taal), Paulus van Hemert (orateur in de Hollandse taal), Hendrik van Munster (fiscaal), Jean Marie Tenaud (eerste ceremonie-meester), J.S. van Esveldt Holtrop (tweede ceremonie-meester), Jan Coenraad Tuynman (eerste terrible - d.i. ongeveer: orde-meester), Andrew Detenon (tweede terrible), Jacques Kuyper (bouw-meester), Etienne Weenink (meubel-meester), Jurrian Dallin (intendant), J. van Hoestenbergh (eerste kapel-meester - er werd in die tijd nog muziek gemaakt in de loges; soms ook werden musici gehoord), en Fried. Chn. Riem (tweede kapel-meester). Opvallend is dat op dat moment de belangrijke didactische (propagandistische, zo men wil) functies van orateur al door Van Hemert en Le Fèvre ingenomen werden.

62. Zo sprak hij in de eerste bijeenkomst van de gezamenlijke Amsterdamse loges, op 27 december 1807, over verlichting als doel der orde.
63. Een zéér korte schets van Vrolik als vrijmetselaar is te vinden in het *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren* A'dam 1860. P. 252-253
64. Kinkers leidende positie schijnt mij ook af te leiden uit iets anders. In het archief-Craijenschot in het Bisschoppelijk Archief te Haarlem bevindt zich een (ongedateerde) lijst, die, met kennelijk politieke bedoelingen, poogt de positie aan te wijzen van een groot aantal Nederlanders. Een onderdeel daarvan vormt een "Liste de quelques Hommes, qui furent bien pour la révolution, convaincu de la necessite, mais qui n'adaptèrent pas leurs moyens. - Ou qui furent [.] trop jeunes [...] qui peuvent faire l'ornement de la Patrie, du Throne". Aan het hoofd van deze lijst prijkt "H. Kinkert, Advocat à Amsterdam. Homme rempli des principes généreux, Philosophe, très instruit dans plusieurs sciences, grand Jurisconsulte, qui a du Caractère et du fermeté pour planter les lumières pour le bonheur du genre Humain, mais un peu vif, mais honnête et généreux". Hierop volgt een karakteristiek van Lefevre, en daarna van Van Hemert; terwijl bij de daarop volgende ook Deiman, Doornik, Helmers enz. genoemd en beschreven worden. Kortom, deze groep heeft grote overeenkomst met de groep die we La Charité zien binnenkomen; maar in deze lijst is het Kinker die de functie van lijst-trekker schijnt te hebben.
65. Verschenen als *Mijne dankbetuigingen, aan de Orde der V M in 't algemeen, en aan de Achtbare Loge La Charité, in 't bijzonder, wegens mijne plechtige inwijding in de*

Orde, den 27. Maart, 1805. Uitgesproken den 15. Meij daaraanvolgenden. - Van deze druk bevindt zich bij mijn weten het enige exemplaar in de bibliotheek van het Groot Oosten der Nederlanden, onder signatuur 2 C 64. In druk beslaat de rede ruim zeven-tien pagina's; bovendien volgt er een 'Tafellied' achter, waarschijnlijk door Kinker zelf gemaakt, en dat bij die gelegenheid gezongen werd. Dit lied werd ook opgenomen in het *Gezangboek voor vrijmetselaren* van 1806, onder de titel 'Bemoediging aan eenen onlangs aangenomenen'.

66. Het zou boeiend zijn na te gaan, in hoeverre er systeem bestond bij de (gedrukte) intreeredes van nieuw-aangenomenen, qua 'Confessio'-idee. Er zou hier een nieuw literair genre geboren kunnen worden.
67. *Mijne dankbetuigingen*, p. 4, 7. Bij een leerlingsloge behoeften gezellen en meesters niet tegenwoordig te zijn. Het leerlingstafereel is een tableau, waarop de voornaamste bij die graad horende symbolen staan afgebeeld. Aan de hand van die symbolen kan de instructor (of eventueel de leerling zelf) de bij die graad horende 'inzichten' bespreken.
68. Idem, p. 3-4.
69. Idem, p. 6-7.
70. Idem, p. 8.
71. Idem, p. 12-13.
72. Idem, p. 17.
73. Na een decennia lange strijd in Frankrijk tussen twee richtingen binnen de maçonnerie, en nadat eerst een bloedige vervolging bij het begin van de Revolutie had plaatsgevonden, was in 1799 een nieuwe organisatie van de grond gekomen, alle Franse vrijmetselaars verenigend. - Dit is niet zonder belang: in feite heeft Kinker vanaf het begin een soortgelijke Nederlandse organisatie nagestreefd, die beter in staat zou zijn zijn eigen idealen naar buiten toe te verwezenlijken.
74. *Mijne dankbetuigingen*, p. 18-19. - In de laatste passage refereert Kinker aan inrichting en symbolen van de loge. Zoals in het oosten het licht verschijnt, zo is in het logegebouw ook daar het lichtsymbool aangebracht. Ook de voorzittend meester zit daar, als het licht representerend. In het westen is het nog 'duister': daar verschijnen de leerlingen, die tot het licht gebracht moeten worden. In het westen ook bevinden zich de twee zuilen van de ingang van de 'tempel'; bij elke zuil is de plaats van een der twee opzieners of opzichters, die verantwoordelijk zijn voor de instructie van diegenen, die nog 'duisterlingen' zijn.
75. D. van der Horst, *Van Republiek tot Koninkrijk. De vormende jaren van Anton Reinhard Falck 1777-1813*. Amsterdam 1985. P. 40.
76. Ik kan de verleiding niet weerstaan te vermelden, dat Kant - zelden een anecdoticus - in het voorwoord van dit laatste geschrift een Hollander ten tonele voert; zij het geen wijsgeer, maar een herbergier, die in zijn uithangbord de titel van dit werk (*Zum ewigen Frieden*) voerde - met aan de andere zijde geschilderd: een kerkhof. Ging Kants opmerking terug op het feit dat ooit de Bolswardse dominee Hilarides (tevens kroeghouder) een uithangbord had, dat aan de naar kerk gaanden een bijbel toonde, maar de uit de kerk komenden vijf speelkaarten (vgl. NNBW VI, 785)?
77. Zie voor dit alles Howard Williams, *Kant's Political Philosophy*. Oxford 1983; vooral de pgs. 1-26, 244-271; en: Samuel Rozemond, *Kant en de Volkenbond*. Amsterdam 1930. Proefschrift Amsterdam.
78. Howard Williams, o.c., p. 267.
79. Zie bijvoorbeeld II, p. 39-42.
80. Deze rede wordt uitgebreid aangehaald in de paragraaf over 'Vooruitgang door We-

tenschap'.

81. Over La Charité, zie de inleiding van B. Croiset van Uchelen, *Het archief der Loge "La Charité" 1775-1940. Gedeponneerd bij het Archief van de Orde van Vrijmetselaren. Inventaris opgemaakt door* - . 's Gravenhage 1953 (uitsluitend aanwezig in het Gem. archief A'dam, als Film 1627); en: C. de Bie, *Feestrede, ter gelegenheid van het vijf en zeventigjarig bestaan van de A.: L.: La Charité, en het vijftigjarig lidmaatschap van haren A.: Mr.: W. Holtrop, gehouden op den 18 October 1834, door den Z.: V.: B.: - , Redenaar van gemelde L.: -* . Amsterdam 5835.
82. Blijkens de notulen van de officiersvergaderingen. - Terzelfdertijd, of later, werden ook andere vergaderplaatsen gebruikt, zoals een pand op de Zwanenburgwal. In 1809 was er een vrijmetselaarsgebouw op de Kloveniersburgwal, tegenover de Agnietenstraat. Rond 1810 werd ten behoeve van de gezamenlijke Amsterdamse loges "Het Wapen van Embden" op de Nieuwendijk aangekocht. Rond 1835 verhuisde men naar het Groot-Keizershof op de Nieuwendijk, en in 1844 naar Groot-Frascati (*Nederlandsch Jaarboekje voor vrymetselaars* 1859, p. 91).
83. GON, Arch. La Charité, inv. nr. 40-58 (Naam Lyst Boek der B.B. Bestuurders Hono-raire, Effective Leden en als Passanten gereciperde Broederen [...] Beginnende [...] 5799). - Hierbij valt vast te stellen, dat er bovendien een groot aantal leerlingen gereci-pieerd werd die vrijwel meteen weer afscheid namen en vertrokken: naar het buiten-land, de koloniën of elders. In de officiersnotulen van 1 april 1804 tot dito 1805 is er zo sprake van wel vijftig leerlingrecepties.
84. GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-27, f. 163.
85. GON, inv. nr. 47-9 (Stukken behorend bij de gecombineerde vergadering A'dam), in dato 2 september 1811.
86. B. Croiset van Uchelen, *Het archief der Loge "La Charité" [...]* , p. 10.
87. Of nog anders geformuleerd: "het samenkomen in harmonie, het handelen volgens de hoogste wet en het uiteengaan in de rechte verhouding": vgl. M. Dierickx, o.c., p. 142, 144.
88. M. Dierickx, o.c., p. 128.
89. Over Holtrop, zie A.S. Carpentier Alting, *Woordenboek voor vrijmetselaren*. Derde druk. A'dam 1981. P. 150; NNBW I kol. 1146-1147 en de daar genoemde literatuur; C. de Bie, *Feestrede ter gelegenheid van het vijfen zeventig jarig bestaan* (o.c.); *De Na-gedachtenis van wijlen Willem Holtrop. Reg.: Mr.: van de A.: Loge La Charité, ge-vestigd in het O.: van Amsterdam. Plegtig gevierd den 10 D.: der 7 M.: 5835*. Amsterdam [1835]. - In het Gem. archief A'dam berusten twee kleine archiefjes-Holtrop (Part. arch. 309 en 726), waarin vnl. stukken verband houdend met Holtrops activiteiten ten bate van het blindeninstituut, enige correspondentie, en politionele be-scheiden. Curieus - en tekenend voor de politieke sfeer van die dagen - is een zich hier (Part. arch. 309, inv. nr. 8) bevindend uniek pamflet, getiteld *Het leven van den Amsterdamschen boekverkoper W..... H..... opgemaakt uyt egte bescheyden en een langdurige samenleving. I*. Te Billenkenburg, by Gerrit Wraak, 1794. - Veel stukken van, en gegevens over Holtrop zijn ook te vinden in het dossier van de uitgeverij (Ste-ven) van Esveldt/Holtrop in het archief van de Vereniging ter bevordering van de be-langen des boekhandels (UBA).
90. NNBW I, kol. 1147. Of zou deze benaming ook van doen hebben met Holtrops beken-de positie in de broederschap?
91. A.S. Carpentier Alting, o.c., p. 150.
92. Zie *De resolutiën van de Grootte Loge 1756-1798. Met inleiding en aantekeningen van*

E.A. Boerenbeker. 's-Gravenhage 1979. P. 235-236.

93. Geciteerd volgens B. Croiset van Uchelen, *Het archief der Loge "La Charité"*, p. 8. Ook bij Van der Vijvers dood werd door de logeredenaar, Snellebrand, betoogd, dat Van der Vijver in eerste instantie een praktisch man was, al had hij de invloed van o.a. Kinker ondergaan: "Niet dat ik zou willen beweren, dat ook de wijsbegeerte door hem niet werd beoefend; integendeel; het is mij door onzen waardigen M.: meermalen verhaald, hoedanig hem door BB.: als de Z.: A.: en V.: KONIJNENBURG en KINKER den weg werd aangewezen" (in: *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren* 1854, p. 83). - Van der Vijver gaf in 1808 trouwens bij Holtrops zoon, J.S. van Esveldt Holtrop (eveneens lid van La Charité) een naar Pelletier Volméranges bewerkt stuk uit, getiteld *De Twee Vrymetselaars*. Dit stuk werd ook opgevoerd. De recensent van de *Tooneelkyker* uit 1816 is echter daarover niet zeer tevreden, omdat, volgens hem, de strekking van het stuk betekent dat "de zedeleer der Vrijmetselarij bestaat in het uithuwelijken van dochters aan onwaardige personen" (p. 170). - Het NNBW (VIII, 1306) is overigens ook niet zeer te spreken over de wetenschappelijke capaciteiten van schoolmeester Van der Vijver.
94. In dit kluchtig vers van acht bladzijden (mij alleen in oorspronkelijke druk bekend via de exemplaren UBA Broch. X.p. 5 en KB 767 D 22; het werd herdrukt in *Kinkers Gedichten III* (1821) p. 174-182) kan ik niets specifiek maçonnieks herkennen, tenzij men iets wil concluderen uit het citeren van Johannes (*Openbaring* 20:2). De nieuwe, 'verlichte' duivel heeft geen staart en bokkepoten meer: hij heet Cameleon. Hij is nu het "Hoofd der obscuranten" en doet zich voor als aanhanger der waarheid:

Voor al van fijne ligtekooijen [d.i. orthodoxen]
 Heeft hij de gunst;
 Om dat hij alles weet te plooijen
 Met smaak en kunst.
 Bij Filozofen, die hem haten,
 Komt hij, bij nacht,
 Soms nog wel een uurtje praten
 Als stille wacht.
 Dan zegt hij hen: "Mijn beste vrienden,
 Wat ben ik blij !
 Gij zocht den Duivel vast te binden? -
 Ik deed als gij.
 Maar die doorslepen geest der dwaling
 Is, *inter nos*,
 Te glad, en worstelt als een paling
 Zich altijd los." -
 Van daar loopt hij bij halfverlichten,
 Om daar, door list,
 Krakeel en misverstand te stichten,
 En voedt den twist.

95. W. Holtrop, *Jubelrede, op den vijftigsten verjaardag van de grondvesting der vrije metzelaarij in Holland, gehouden in het Groot-Oosten derzelve, in Den Haag, den 5den van Zomermaand 1808. (o.s.) door den Br. - . Groot-Redenaar bij de Orde in Holland. Met aantekeningen en bijlage. Z.p. z.j. P. 62, 71-72, 92.*

96. GON, inv. nr. PH 7 (Uitgaande brieven Prins Frederik 1816-1858) stuk 85.
97. J[ohannes] K[inker], *Tafellied, ter gelegenheid der viering van het vijf- en-twintigjarig grootmeesterschap van den Achtb. Willem Holtrop, in de Achtb. Loge: La Charité.* (26. d. 11. m. 5815.).
98. *De Nagedachtenis van wijlen Willem Holtrop* [...], p. 23.
99. Vgl. b.v. M.C. van Hall, o.c., p. 73. In zijn correspondentie met Immerzeel debatteert Kinker met deze over de vertaling door J.A. Weiland, en diens mening over humor; zie Kinkers brief van 7 april 1821 (KB hs. 133 C 11-4).
100. DTB Gem. arch. A'dam.
101. Op 6 oktober 1834 schrijft Holtrop aan Immerzeel: "Het is mij te doen om de inzage, van *dat* uwer Jaarboekjes aan de Musen gewijd, in welk onze *Kinker* zich bezig houdt met *Steven van der Klok* zaliger - of vroomer - of kluchtiger gedachtenis. - Och! bewijs mij ouden, dien vriendschapsdienst. Reeds nu ben ik daarvoor dankbaar. - Prompte teruggave zij U verzekerd door Uwen medebr. ook in Laurens Koster."
- En op 9 oktober schrijft hij, enigszins cryptisch, aan dezelfde: "Ingenieuser over *Steven van der Klok*, den wonderman mijner Jeugd, dan ik hem beschreeven zie in uw gadeloos Jaarboekje, zette ik den besten auctor in zessen." (bron: KB hs. 133 C 11-4).
102. *De leden en kinderen der A. La Charité, bij de feestviering van het 75 jarig bestaan*, in: C. de Bie, *Feestrede* [...] p. 59-60. De laatste regels luiden:

Wie HOLTROP noemt, noemt CHARITÉ:

Want beiden waren één!

103. In: *De Nagedachtenis van wijlen Willem Holtrop* [...] p. 57-58. Bepaald krachtiger en expressiever is een gedicht door C.G. Withuys, p. 47-51. - Een afzonderlijke druk van Kinkers gedicht is te vinden in het dossier-Holtrop in het archief van de Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels (UBA). Deze titel, *Ter nagedachtenis van Willem Holtrop*, is gedateerd 10 september 1835.
104. Vóór in de uitgave *De Nagedachtenis van wijlen Willem Holtrop* [...].
105. De troffel is een algemeen maçonniek symbool, maar tevens een distinctief van de meester.
106. GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-27, in dato 14 juni. - Blijkens deze officiersnotulen was Kinker ook nog aanwezig op een comparitie boven de Hollandse manège op 19 juli.
107. Een Hendrik Gartman is in deze jaren soms mede-uitgever van Kinkers werken, zoals in het geval van zijn *Tempelheeren* (1805). Gartman is waarschijnlijk dezelfde als de boekhandelaar Hendrik Gartman (1747-1819), genoemd door I. van Eeghen, *De Amsterdamse Boekhandel 1680-1725*. dl. V-1 (A'dam 1978) p. 58; die jaartallen corresponderen met het feit dat 'onze' Gartman 64 jaar oud was, toen hij 30 oktober 1808 dispensatie kreeg om alle hoge graden tegelijkertijd te mogen ontvangen (GON, Arch. Hoge Graden, inv. nr. 44).
108. Ik heb van deze tekst geen exemplaar onder ogen gehad; maar in de gedeeltelijk van dit lied geciteerde tekst (door D. Buddingh, in zijn artikel 'Maçonnieke Gedichten van Br.: Johannes Kinker', in: *Maçonniek Weekblad* 20 (1871) no. 39 en 40) is sprake van het feit dat "'t Stichtsch Atheen" nu weer waarheid en verlichting beschermt.
109. Aanwezig bibliotheek Gem. Archief A'dam, U 00.2006.
110. Mij bekende exemplaren van dit werk: KB 9217 F 36; UBL 1092 E 30, 1093 C 361;

- UBA 690 H 75; Gem. Arch. Dordrecht DSV 1897; British Museum Library 11754 bb 34 (5), GON Bibl. 7 A 32, 7 A 8¹.
111. Zie hierover het uitstekende lemma 'Templiers', in Alec Mellor, *Dictionnaire de la franc-maçonnerie et des franc-maçons*. Paris 1971.
 112. *Mijne dankbetuigingen* [...]. P. 14-16.
 113. Zie bijv. *Nouvelle biographie générale*, dl. 41 (Paris 1862) kol. 773-779; J. Körner, in zijn artikel 'François-Juste-Marie Raynouard' (in: *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 5 (1913) p. 456-488), vermeldt een Duitse en Italiaanse vertaling van de *Templiers*, eveneens in 1805 (p. 458). Zijn oordeel over het origineel is echter niet mals: "Ein heutiger Leser allerdings wird nicht ohne Kopfschütteln (und noch weniger ohne Gähnen) diese fünf Akte durchackern [...]. Bei Raynouard [ist] alles schon ordnungsgemäss, ein Exempel der primitivsten dramaturgischen Algebra: 3 Einheiten, 5 Akte, regelrechte Alexandriner ohne Enjambement, ein Vers wie der andre. Alles geschieht hinter der Szene, wird uns dann erzählt, und in einem langen Schlussbericht vernehmen wir die Katastrophe. Nichts, aber schon gar nichts von den alten Requisiten der tragédie classique bleibt ungenützt [...]. Dass das Stück trotz solchen Mingeln so grossen Erfolg haben konnte, war aber doch nicht blossen Zufall [...]. Das Anziehende, Ausserordentliche, Neuartige lag im Stoff" (p. 458-459).
 114. *De Tempelheeren*, p. 71-72.
 115. *De Tempelheeren*, p. 84.
 116. *De Tempelheeren*, p. VI.
 117. Bijv. op p. 46.
 118. Blijkens de "Catalogus Toneelstukken 21 jan. 1795 t/m 8 sept. 1811" (UBA, hs. IF 58).
 119. Getiteld 'Een oogwenk op Amsterdam', in: *De Ster* nr. 26, 3 mei 1806.
 120. *Veilingcatalogus Kinker* p. 114, nr. 1771. In *De Ster* van diezelfde maand (nr. 30, 17 mei 1806; nr. 35, 29 mei 1806) kan men stukken van Kinkers hand vinden.
 121. M.C. van Hall, o.c., p. 43.
 122. Op 27 maart 1805 betaalde Kinker voor zijn receptie f 66; en op 17 april voor de meestergraad f 34 (GON, Arch. La Charité inv. nr. 42-73: Rekeningcourant grootboek thesaurier La Charité 1801-1805).
 123. Verschenen te Amsterdam, bij J.S. van Esveldt-Holtrop, "Met approbatie" (van het hoofdbestuur, namelijk).
 124. *Gezangboek* [...], p. V.
 125. Dit werk kende een groot aantal drukken. Het verscheen o.m. als *La lire maçonne, ou recueil de chansons des franc-maçons. Revu, corrigé, mis dans un nouvel ordre, & augmenté de quantité de Chansons* [...] par les freres De Vignoles et Du Bois. Avec les Airs noté, mis sur la bonne Clef, tant pour le Chant que pour le Violon & la Flute. Nouvelle edition. [...] La Haye, R. van Laak, 1785.
 126. Zie D. Buddingh, 'Het maçonniek gezang', in: *Bulletin van het Nederlandsch Groot-Oosten* 3 (1872/73), p. 149-195.
 127. C. de Bie zegt, in *De nagedachtenis van wijlen Willem Holtrop* [...], p. 22: "De poëzij [...] werd tevens door [Holtrop], hoewel nij nimmer daarvan in het openbaar heeft doen blijken, op eene niet minder roemwaardige wijze beoefend".
 128. Over Moens en haar relatie met Bosch, zie de doctoraalscriptie door Gé Walda, *Petronella Moens (1762-1843), leven en werk* (Univ. v. A'dam, Inst. voor Neerlandistiek, 1985).
 129. Misschien was hij nog leerling; hij komt niet voor op de meesterslijst La Charité van

1806. Hij vertaalde de Franse receptierede van Lefèvre, van 19 juni 1805, in het Nederlands. Zie over hem ook het bij *Harmonica* opgemerkte, p. 519. - Wat de overigen betreft, ook Voorman en Brusse schijnen Amsterdammers geweest te zijn; met betrekking tot Fontijn en Van Ingen is mij niets bekend. - Holtrop schijnt ook hulp gehad te hebben van het La Charité-lid Johannes Broekhuysen, aan wie hij op 4 augustus 1805 schreef, dat hij in dank alle gezangen, hem ter lezing gegeven, terugstuurde; wat hij niet reeds bezat, had hij afgeschreven om in de nieuwe bundel te plaatsen (GON, inv. nr. 47-8, inliggende brief).
130. M.C. van Hall, o.c., p. 149.
131. Te vinden op de pgs. 18-20, 49-51, 66-67, 108-110, 135-138, 139-141, 163-164, 165-167, 174-175, 180-184, 191-192, 280-281, 283-284, 285-286.
132. En die al eens los gedrukt waren. Het betreft de liederen 'Na het aannemen van eenen leerling' (vroeger gedrukt als *Tafel-lied by de aanneming van Paulus van Hemert*; in het *Gezangboek* is de naam Van Hemert vervangen door iets algemener); en 'De Orde aan de vier loges' (vroeger gedrukt als *Tafel-lied in La Bien Aimée*).
133. *Gezangboek* [...], p. 142-144.
134. De zon; het licht uit het oosten.
135. W. Holtrop, *Jubelrede* [...], p. 62, 72. De liederen bevinden zich in het *Gezangboek* op p. 4-7, 68-70.
136. Bij ongeveer de helft van zijn liederen verwijst Kinker namelijk naar een "verzameling van liederen", die Holtrop, blijkens diens voorwoord (p. VII), van plan was nog uit te geven. Ik heb echter geen spoor van die uitgave gevonden, en betwijfel of die ooit verschenen is. In ieder geval niet vóór 1820; want ik vond in het archief van La Charité een rekening van J. Rauscher, gedateerd 29 juli 1820: "voor het Complete muzykwerk, behorende tot het V:M: gezangboek, de som van f 30,--" (GON, inv. nr. 42-81). De "verzameling" wordt ook niet genoemd in Adolphe Poth, *De ontwikkelingsgang van het maçonnieke lied. Met muziekvoorbeelden en illustraties*. Z.p., 1956.
137. De met name genoemde melodiën zijn: 'In diesen heiligen Hallen', 'Jadis un célèbre Empereur', 'Femmes! voulez vous éprouver', 'L'amour est un enfant trompeur', 'Je l'ai planté, je l'ai vu naître', 'Vous qui d'amoureuse aventure', en de 'Jaargetijden' (begin dl. II).
138. Dit in verband met de aan elke loge eigen, gekozen kleur. - Er komen in dit lied méér begrippen voor, die, ogenschijnlijk neutraal gebruikt, toch iets specifiek maçonnieks betekenen. Zo wordt het begrip "arbeid" (strofe 1, laatste regel) vaak gebruikt voor het 'werken' in de 'werkplaats' (de tempel). Het "vergeet ons niet" (strofe 4, eerste regel) is traditioneel een uitspraak eigen aan de zog. 'kinderen van de weduwe', d.i. de vrijmetselaars. - Een nogal dubieus artikel door Geo. W. Bellamore over de bij als maçonniek symbool (waarvan ik hier géén gebruik gemaakt heb) is diens 'The beehive and freemasonry', in *Ars quatuor coronatorum* 36 (1923) p. 219 e.v.
139. GON, inv. nr. A5 (Register der Notulen van het Besogne van Officieren der Groote Loge 1809-1816). Het was een zilveren medaille, zoals "geslagen bij gelegenheid van het Jubel Feest van de Groote Nationale Loge ter Jaare 5808. gehouden."
140. P. 89-93. Het programma van dit examen (met daarin opgenomen Kinkers cantate) is te vinden in het archief Crajenschot (Arch. Bisdom Haarlem) inv. nr. 29.
141. P. 92.
142. Geciteerd bij A.C.I. Helskens, "Lux in Tenebris." Onderwijs aan blinden in Nederland uit de boezem der Vrijmetselarij, in: *Thoth* 36 (1985) nr. 1. Terzake van het begin van het blindenonderwijs vanuit de orde, zijn tevens van nut de artikelen 'Het Instituut tot

onderwijs van blinden', door een anonymus, in het *Maçonniek Weekblad* 7 (1858) op 15 en 22 november; en: H. van Beeck Vollenhoven, *Feestrede uitgesproken bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam [...] op den 13den November 1858*. Amsterdam 1859. Andere literatuur is verwaarloosbaar, want op ontoereikende of onjuiste informatie teruggaande, terwijl de rol van Kinker niet of nauwelijks aan de orde komt.

Wat de archivalische kant van de zaak betreft is bovendien geraadpleegd (naast de archieven in het GON van La Charité, de gecombineerde Amsterdamse vergadering en het landelijk bestuur): het archief aanwezig in het Koninklijk Nederlands Blindeninstituut (Amersfoortsestraatweg 180, Huizen NH; verder te noemen: Archief Blindeninstituut). Hiervan heb ik, wat deze periode aangaat, gezien: het notulenboek 1808-1815, getiteld "Handelingen der Bestuurderen"; de Statistiek des Instituuts voor Blinden 1824; Register van Houders der Intekeningsboeken; Algemeen Register Houdende de Korten Inhoud van Ontvangen stukken; Copij-Boek van Brieven Verzonden; Generaale Opmaak van Jaarlijksen Contributie en donatie 1808-1815; Algemeen Register Houdende de Namen der Leeden, donateurs. - Tevens heb ik gezien de archieven in het Gem. Archief A'dam, waarin zich stukken met betrekking tot dit Instituut bevinden: Part. arch. 309 (W. Holtrop en J.S. van Esveldt Holtrop) en 726 (W. Holtrop en het Inst. tot onderwys van blinden 1806-1834).

143. Dit wordt als zodanig gesteld in een verslag aangaande de wenselijkheid van een blindeninstituut, en de voorgeschiedenis van het initiatief, opgenomen in de notulen van de vergadering van het Groot Oosten van 17 mei 1807.
144. GON, inv. nr. 47-2 (Notulen en Besluiten der Vergadering van Gecommitteerden uit de Vier Loges der Stad Amsterdam [1804-1809]), in dato.
145. GON, inv. nr. A3 (Register der notulen van het Besogne van B.B. Groot-Officieren der Groote Loge in Holland [23 mei 1806-28 nov. 1807]), in dato. Tevens in inv. nr. A40, in dato.
146. Bijvoorbeeld in A.S. Carpentier Alting, *Woordenboek voor vrijmetselaren [...]*. P. 150. - De in nogal wat artikelen voorkomende overbelichting van de rol van Holtrop gaat vermoedelijk terug op de visie aanwezig in het manuscript "Aanteekeningen betreffende de Oprigting van het Instituut tot Onderwijs van Blinden", dat voorafgaat aan de notulen 1808-1815 (zie noot 142), en waarin Holtrop beschreven wordt als de initiatiefnemer in 1808. Dit stuk beoogde niet meer dan latere bestuurders een korte voorgeschiedenis te presenteren; maar wel met de bril van 1808 op (en later jaren). Holtrop zelf zei nog in 1824, in een vergadering in La Charité, dat hij én Deiman gelijktijdig het ontwerp voor een blindeninstituut gemaakt hadden; met Deiman was hij door toevallige omstandigheden in contact gekomen (GON, inv. nr. 42-7: notulen La Charité 1821-1829). - Was dit inderdaad toeval?
147. Geciteerd bij H. van Beeck Vollenhoven, *o.c.*, p. 38 e.v.
148. Op 13 oktober, en op 9 december 1806 (GON, inv. nr. 42-27). In de notulen van deze laatste vergadering komt een - doorgestreept - lijstje van een instituutbestuur voor; dat lijstje bevatte ook Kinkers naam.
149. GON, inv. nr. 47-2; op 3 november 1806 sprak Holtrop over de benodigde gelden.
150. De zaak werd aangehouden op de vergaderingen van 9 februari en 9 maart.
151. A.C.I. Helskens, *o.c.*, p. 19.
152. GON, inv. nr. A3, in dato.
153. (Gedrukte) Resoluties van het Groot Oosten, 17 mei 1807, p. 19.
154. A.C.I. Helskens, *o.c.*, p. 16.

155. (Gedrukte) Resoluties van het Groot Oosten, 17 mei 1807, p. 23.
156. GON, inv. nr. A40, in dato, en A3, in dato.
157. De schuld daarvan wordt eveneens bij het hoofdbestuur gelegd, in retrospectie, door de aan de notulen van het instituutsbestuur voorafgaande genoemde *Aanteekeningen*, waarin opgemerkt wordt, dat het bedanken van Deiman c.s. te wijten was aan de onvolledigheid van het reglement, de bepalingen die de "uitbreiding in deze Stad" ondoenlijk maakten, en de onbevoegdheid van het ordehoofdbestuur om te kunnen beslissen over een geldelijke verplichte bijdrage van alle aangesloten loges.
158. *Janus Verrezen*, dl. I, p. 119-120.
159. *Janus Verrezen*, dl. I, p. 121.
160. Denis Diderot, *Pensées philosophiques; Additions aux Pensées philosophiques; Lettre sur les aveugles; Additions à la Lettre sur les aveugles; Supplément au Voyage de Bougainville. Chronologie et introduction par Antoine Adam*. Paris z.j. P. 21.
161. Provinciale Bibliotheek Leeuwarden C 575⁸.
162. UBA hs. Do 18.
163. Tot in de schrijfstijl toe. Zelfs haalt soms (p. 10-12) de auteur de door hem gerubriceerde partijen en opvattingen door.
164. *Het land der blinden* [...], p. 4-5.
165. *Het land der blinden* [...], p. 8.
166. *Het land der blinden* [...], p. 16-17.
167. *Het land der blinden* [...], p. 20.
168. Ibidem.
169. *Het land der blinden* [...], p. 25. - Er verschijnt nadien ook nog een No. 6, een Oculist, die meende, dat al zijn natuurgelatenen aan cataracten leden: een gevolg van rheumatische stoffen. Hij had hiertoe een "dephlogistieke wijze van cureeren" (p. 26) ontworpen.
170. *Het land der blinden* [...], p. 28.
171. Zie m.b.t. dit literaire genre: P.J. Buijnsters, 'Imaginaire reisverhalen in Nederland gedurende de 18e eeuw', in: *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw. Veertien verkenningen*. Utrecht 1984. P. 7-35.
172. Zie M.J. van der Wal, *De taaltheorie van Johannes Kinker*. Leiden 1977. Publikaties van de vakgroep Ned. Taal- en Letterkunde Nr. 5. P. 52; alsmede deze studie in het algemeen.
173. *De Vergadering van Gecommitteerden uit de Vier Loges dezer Stad aan de Achtbare L.: La Charité* (aanwezig bibl. Gem. Arch. A'dam U 00.2007).
174. GON, inv. nr. U9 (Copijboek van brieven van den Grootsecretaris 28 juni 1808-12 mei 1809), in dato.
175. In de tussentijd was in de Amsterdamse gecombineerde vergadering de zaak van het instituut ook nog aan de orde geweest op 8 februari. Toen werd besloten dat Holtrop en Vrolik een voorstel zouden doen ter oprichting. Ook werden praktische voorstellen om de financiering rond te krijgen in discussie gebracht; zoals het afschaffen van de banketten, en herbestemming van de daarvoor bedoelde gelden. Dit laatste was óók al in La Charité besproken op 17 december 1806, blijkens een agenda op een bewaard gebleven convocatie (bibl. Gem. Arch. A'dam U 00.2011).
176. Volgens de contributiestaten 1808-1813, bewaard in het Archief Blindeninstituut.
177. RA Haarlem, Archief Kon. Ned. Instituut, voorl. inv. nr. 120 (Notulen 3e klasse), in dato.
178. Het archief van het 2e Amsterdams departement van 't Nut (Gem. Arch. A'dam, Part. arch. 323) bewaart verslagen van bezoeken aan die openbare examens.

179. C. Loots, 'Bij het openbaar examen der kweekelingen van het Instituut tot onderwijs van blinde kinderen; op den elfden Augustus 1814', in: *Gedichten* IV, A'dam 1817. P. 103-106.
180. Archief Blindeninstituut, Copij-Boek van Brieven Verzonden [1809-1815], in dato.
181. ARA 's-Gravenhage, Staatssecretarie gewoon, inv. nr. 2686, nr. 159. bij 14 maart 1827. Pouplin genoot op dat moment een jaarinkomen van f 200.-- (KB van 15 november 1824, nr. 81). - De oprichting van het Luikse instituut werd begunstigd door het plaatselijke genootschap *Émulation*, waarvan Kinker lid was (René Malherbe, *Société libre d'Émulation de Liège. Liber memorialis 1779-1879*. Liège 1879. P. 17).
182. Zie bijv. zijn schrijven aan Kinker, 12 augustus 1830, vanuit Luik (ARA 's-Gravenhage, Archief Van Maanen, inv. nr. 88).
183. Aanwezig GON inv. nr. 42-77 (tweemaal: éénmaal in het handschrift van Kinker, éénmaal in (vermoedelijk) dat van Gartman).
184. In de officiersvergadering van 28 augustus 1806.
185. Mogelijk familie van de makelaar Joseph Athias da Costa, die op 9 maart 1803 in La Bien Aimée als leerling aangenomen werd (zie *Thoth* 36 (1985) p. 100).
186. De in deze alinea genoemde algemene gegevens zijn (tenzij andere bronnen worden genoemd) te vinden bij R.J. van Pelt, 'De loge als speel- en oefenplaats der joodse emancipatie in Nederland', in: *Thoth* 30 (1979) p. 58-94; dezelfde, 'Jews and freemasons in the eighteenth century', in: *Studia Rosenthaliana* 15 (1981) p. 109-110.
187. *Thoth* 36 (1985) p. 85.
188. GON, inv. nr. A41 (reg. ingekomen en uitgegane stukken der Orde 1747-1823), in dato.
189. *Thoth* 36 (1985) p. 85-86.
190. Er is geen huishoudelijke wet te vinden van deze loge, op grond waarvan joden de toegang geweigerd zou kunnen worden. In de *Wetten voor de broederschap van vrijmetselaars, uitmakende de Achtbaare loge La Charité. te Amsterdam. 5799. J.d.L. Als manuscript gedrukt voor de Leden*. luidt art. 41: "De Loge ontvangt niemand tot Broeder Vrijmetselaar, dan in conformité met Art. 99. des meergemelden Wetboeks, [d.i. het in 1798 aangenomen *Wetboek voor de Broederschap der Vry-metselaars, in de Bataafsche Republiek, en derzelver onderhoorige coloniën en landen.*] en ook niet zonder de vereischten bij Art. 100. van hetzelfde bepaald, en na ééne maand te vooren aan haar te zijn voorgesteld geworden. Zij beveelt haaren Leden, op deezer verändwoordelijkheid, het naauwkeurigst onderzoek aan, zoo wel naar het karakter, de betrekkingen, en het gehoudene, als naar het ook nog gehouden wordende, zedelijk gedrag van den voorgestelden Kandidaat." Dit artikel bleef ongewijzigd in de *Wetten* van La Charité uit 1807 (alwaar het artikel 39 geworden is). Zoals uit Kinkers volgende brief blijkt, is de niet-toelating dan ook eerder te wijten aan "een stil berusten in een oud gebruik".
191. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-77.
192. Deze brief, en het standpunt van Van Hemert, was, curieus genoeg, al in 1839 het onderwerp van een 'bouwstuk', op 2 januari van dat jaar voorgedragen in het kapittel van de opperuitverkoren meesters van La Charité (GON, Archief Hoge Graden, Bouwhut La Charité, inv. nr. 3a: notulen 1820-1849).
193. Dit leid ik af uit het feit, dat de twee versies van dit schrijven (het ene aanwezig GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-77; hier als bron gebruikt; het andere ter KB bij de hss. 73 F 15) beide in Kinkers hand zijn. Het laatstgenoemde handschrift is vermoedelijk het eerste ontwerp.

194. Het schrijven is althans niet geboekt als ingekomen bij het hoofdbestuur.
195. Het besluit van de Grote Loge, waarnaar Kinker en Gartman in hun laatste brief verwijzen, is namelijk vermoedelijk een verwijzing naar de Grote Loge van mei 1804, waar een voorstel om alleen christenen tot de orde toe te laten, niet in stemming gebracht werd (H. Maarschalk, *Geschiedenis van de Orde der Vrijmetselaren in Nederland, onderhoorige koloniën en landen*. Breda 1872. P. 111).
196. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-27. Deze bron (de daarin opgenomen notulen van de officiersvergadering lopen tot 10 december 1811) zal verder niet steeds als zodanig vermeld worden, indien hieruit (tot genoemde datum) feiten geput worden voor het lopende verhaal.
197. Op deze vergadering waren van de officieren verder tegenwoordig: Holtrop, J. Broekhuysen, J. Tuynman, H. van Munster, Hidde Heeremiet, J. Dallin en A. Buyn.
198. Op plaatsen als deze wordt doorgaans gebruikt de afkorting "S.P. de R + ", d.i. "Souverain Prince de Rose-Croix", hetgeen ik om redenen van gemak maar "Rozenkruiser" zal noemen (zoals ook Kinker zelf doet), ondanks het gevaar van identificatie met de heden ten dage zich zo noemende Rozenkruisers.
199. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-116 (Notulen der Hoogere Graaden van 't kapittel La Charité 24 maart 1804-30 november 1811; in het vervolg geciteerd als: Archief kapittel La Charité), f. 45. Het kapittel van die datum nam in zijn notulen het behandelde in de gewone loge simpelweg over.
200. Het ligt voor de hand hier een parallel te trekken met diverse bewegingen in de twintigste eeuw, die vanuit een zelfde 'noodzaak' geboren schijnen te moeten worden.
201. A.S. Carpentier Alting, o.c., p. 1 50.
202. In: H. de Schamphelleire e.a., *Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten 1740-1840*. Z.p. 1983. P. 30.
203. Idem, p. 221.
204. Ook Kinker was trouwens een bewonderaar van Voltaire. Zie zijn 'Ode aan Voltaire' uit 1817, opgenomen in zijn *Gedichten II* (1820) p. 155-160.
205. Voor de algemene gegevens betreffende de hoge graden die hier ter sprake gebracht worden, zie P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel der Hoge Grad en in Nederland*. Z.p., 1953; P.J. van Loo, *Inleiding tot de geschiedenis van het rituaal van den graad van Souverein Prins van het Rozenkruis*. Z.p., z.j.; F. Clément, *Contribution à l'étude des Hauts Grades de la Franc Maçonnerie et particulièrement à l'Histoire du Rite Écossais Ancien et Accepté en Belgique*. Bruxelles 1937; A.S. Carpentier Alting, o.c., p. 150-158; Paul Naudon, *Histoire et Rituels des Hauts Grades Maçonniques. Le Rite Écossais Ancien et Accepté. Nouvelle édition revue et complétée*. Paris 1972. - Geraadpleegd is ook het archief der Hoge Grad en (bewaard in het GON). Het is hier niet altijd goed mogelijk naar een precies inventarisnummer te verwijzen. Naast de in de noten genoemde bronnen zijn (ook) geraadpleegd de inv. nrs. 1a en 1c (uitgaande missiven 1802-09, 1811-1828), 4 (originele brieven en copieën 1803-1817), 12 (stukken betr. de A'damse kapittels), 20 (ritualen, bestuursstukken), 44 (notulen grootbesogne 1803-35).
206. In dit bestuur komen we reeds bekende namen tegen. Naast de grootmeester hadden zitting J.A. de Mist, H.H. van Hees, J. Doornik, J.A. Bichon van Ysselmonde, Pieter Brouwer (grootkanselier), W. Holtrop (grootorateur), A. van Doorn, A. Schaasberg en C.J. Mohr. - De samenstelling van dit bestuur verandert weer in 1803.
207. Geciteerd bij P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel [...]*, p. 21.
208. Geciteerd bij dezelfde, p. 26.

209. Geciteerd bij P.J. van Loo, *Inleiding tot de geschiedenis* [.], p. 28-29. - Ik moet hier aan toevoegen dat deze graad in Nederland in de achttiende eeuw in het systeem van de Schotse graden (AASR) óók alleen voor christenen bedoeld was. Maar men deelde die graad alleen per communicatie mee. Men stapte altijd over van de zeventiende naar de negentiende graad; de achttiende (S.P. de R.C.) werd overgeslagen.
210. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-116 (Notulen der Hoogere Graaden van 't Kapittel La Charité 24 mrt. 1804-30 nov. 1811), in dato. Gegevens over bestuur, leden enz. van het kapittel zijn uit deze bron afkomstig.
211. Zie bijv. A.S. Carpentier Alting, o.c., p. 391-392; Paul Naudon, o.c., p. 227-228.
212. *Rapport van de Commissie, benoemd op het Hoofd-Kapittel van den 31 Mei 1819*, p. s., p. 12-13.
213. P.J. van Loo, *Inleiding tot de geschiedenis* [.], p. 7.
214. Ook de vergaderplaatsen waren dezelfde: Het Wapen van Embden, de Franse Tuin, de Nieuwe Stadsherberg enz.
215. J. Kinker, *Ter gelegenheid dat het Groot-Oosten van Holland de kapitels van de hoogere graden der vrye-metselary in Amsterdam onderzoekende, eene Tafelloge van Uitverkorene Meesters (Maîtres-Élus) met deszelfs tegenwoordigheid aldaar bevoorrechtte, den 19. September 1806*. Dit is een losse druk, aanwezig Gem. Archief Amsterdam, Bibliotheek U 00 2001. Later is de tekst gedrukt onder de titel 'Aan de uitverkorene meesters', in de *Nederlandsche vry-metselaars almanak* van 1818, p. 85-86.
216. Blijkens de notulen van de officiersvergadering.
217. Het verslag van deze vergadering is inhoudelijk in overeenstemming met de notulen van het kapittel La Charité, waar dit besluit gehomologeerd werd.
218. GON, Archief Hoge Graden, inv. nr. 44 (Notulen Groot-Besogne), in dato.
219. Er is geen brief van Kinker zelf bij de bescheiden te vinden (bij dit bestuurlijk lichaam zijn de ingekomen stukken doorgaans bij de vergadernotulen gevoegd).
220. En wel als schrijven van "6e dezer". Dit bestuurlijk curiosum zal in deze zin verklaard moeten worden, dat de binnengekomen brief en het daarop volgende positieve besluit, later in de notulen geïnsereerd zijn. Dat blijkt ook uit een latere brief van de secretaris, Brouwer, van 11 september 1808, aan Van Hees (GON, inv. nr. U 9, in dato), waarin hij opmerkt, dat, nu het bericht van La Charité binnen is, het gunstig besluit wel vast bij de notulen van 10 juli geïnsereerd kan worden; de eigenlijke beslissing was immers al eerder genomen.
221. De zaak liep trouwens over nóg meer schijven. Op 7 november 1808 rapporteerde de "commissie hoge graden" in de Amsterdamse gecombineerde vergadering, dat Kinker en Gartman dispensatie gekregen hadden om resp. drie en vier hoge graden te mogen ontvangen (GON, inv. nr. 47-2, in dato).
222. Evenals een zekere Isaac de Wit AEz. Deze heer gaat in sommige gevallen gelijk op met Kinker en Gartman, ik weet niet of hij een speciale relatie met Kinker heeft.
223. *Rapport van de Commissie, benoemd op het Hoofd-Kapittel van den 31 Mei 1819*, p.s., p. 14. Ik moet er voor waarschuwen, dat de uitleg door deze commissie plaatsvond na druk van de groep-Kinker om bepaalde veranderingen in de hoge graden te realiseren; en dat de commissie vermoedelijk daarom bepaalde termen en uitdrukkingen bezigt die haar geschikt voorkwamen, als zoveel mogelijk de inhoudelijke kritiek ontwapenend.
224. Ook al zal hij deze graad vermoedelijk slechts bij "communicatie" verkregen hebben. De notulen maken dit punt niet duidelijk.
225. Gepubliceerd door P.J. van Loo in zijn *Inleiding tot de geschiedenis* [...], p. 62-84.

Het jaartal 1803 is een gissing van Van Loo, maar lijkt juist, omdat de inleiding van het ritueel stipuleert dat de inhoud de aangenomene slechts verbaal medegedeeld mag worden, en dat de plechtigheden niet werkelijk mogen worden uitgevoerd. Pas in 1806 werden immers deze restricties opgeheven. De tekst van dat ritueel is overigens vrijwel identiek aan de tekst van een manuscript dat ik vond tussen de bescheiden van de Amsterdamse gecombineerde vergadering (GON, inv. nr. 47-8). Ik volg de gedrukte tekst.

226. Zoals in het bekende geschrift *Fama Fraternitatis* (1614), zogenaamd van Christian Rosencreutz. Deze uitleg werd ook geprefereerd door de contemporaine Franse maçons, die, zoals eerder aangegeven, meer agnostisch georiënteerd waren.
227. *Rapport van de commissie [...] 31 Mei 1819*, p. 16-17.
228. Geciteerd volgens P.J. van Loo, *Inleiding tot de geschiedenis [...]*, p. 87-89.
229. De derde was Jurrian Dallin.
230. GON, (Gedrukte) Protocollen Hoofdbestuur Hoge Graden 1802-1819, in dato, p. 2.
231. Wat Kinkers relatie met de hoge graden in 1809 betreft, is mogelijk nog relevant, dat hij op de kapittelvergadering van 5 december verzocht om "bij gelegenheid" het diploma van de Rozenkruisgraad te mogen ontvangen. Inderdaad, de administratie van de hoge graden maakt zelden een efficiënte indruk.
232. Rijksarchief Assen, Archief Maatschappij van Weldadigheid, inv. nr. 11.
233. De officiersnotulen van 12 februari en 25 maart 1811 melden zijn plan om in de loge "een uitlegging wegens de 3 graden der vrijmetselarij" voor te lezen. Het lijkt hier te gaan om een vroeg 'bouwstuk'.
234. Op 11 juni 1811 stelde Cattermole voor, in La Charité in de hoogduitse taal te recipiëren: Mozes Meijssel; "doch vermits dezelve van de Israelitische gemeente is, zal dezelve aangenomen worden, voor Rekening van La Bien Aimée, en van dezelve 't Certificaat ontvangen".
235. Het nu beschrevene gaat terug op GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28 (Notulen officiersvergadering 1812-1827).
236. Deze laatste, zich excuserend wegens zijn drukke werkzaamheden, werd later door Holtrop vervangen.
237. Namelijk aan R.J. van Pelt, die in zijn artikel 'De loge als speel- en oefenplaats der joodse emancipatie in Nederland' (in: *Thoth* 30 (1979) p. 59 e.v.) blijkt nog kennis genomen te kunnen hebben van de inhoud van het gewone notulenboek van La Charité over de periode 7 mrt. 1816 - 11 juli 1821; dit deel is tegenwoordig zoek. Er is echter ook een kans dat zijn bericht over de gebeurtenissen op 21 mei 1817 teruggaat op het verslag van die vergadering, in het *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaars 1868*, p. 165-168.
238. P. 168.
239. *Het archief der Loge "La Charité" [...]. Inventaris opgemaakt door B. Croiset van Uchelen*. 's-Gravenhage 1953. P. 8.
240. Zie over hem het NNBW, dl. VI, kol. 930-931.
241. Het eerste stuk in deel 7 (1806), p. 103-127; het tweede in deel 8 (1807), p. 1-120.
242. In deel 9 (1807), p. 132-135. Kinker noemt deze romance daar: een vrije uitbreiding van J.H. Voss' *Einsmahls kam ein Todter aus Maintz*.
243. *Jaarboek van het Willems-fonds voor 1879*. Gent 1878. P. 43-45.
244. Zie zijn stukken 'Uitnoodiging' en 'De Hemelpoort [I en II]' in het *Maçonniek Weekblad* 17 (1868), nr. 24, 26 en 27; en in dit laatste nummer tevens A.F. Siffié, 'Toelichting op het artikel de Hemelpoort'.

245. GON, Archief La – Charité, inv. nr. 42-58 (Naam Lyst Boek [...] van La Charité [beginnend 18 jan. 1800]).
246. Op 17 augustus tekende hij voor f 200,-- in, om de stichting van een nieuw maçonniek lokaal te helpen bevorderen (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-77).
247. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-77 (sub C) en 42-58.
248. Officiersnotulen: 8 maart 1808. In de commissie hadden tevens zitting P. Saraber, J. Kuyper, J. van Hoestenbergh en F.C. Riem.
249. Officiersnotulen: 11 mei 1808.
250. Hoewel hij, ook later op andere bestuursniveaus, hierover moest adviseren. Deze kwestie is buitengewoon ingewikkeld en loopt gedurende een lengte van jaren. Zij wordt bovendien des te gecompliceerder, omdat erdoorheen speelt de zaak, of bepaald besluiten door bepaalde voorzitters in l'Union Royale genomen, in feite wettig waren; en of die besluiten wel door het hoofdbestuur gehomologeerd waren, en de betreffende voorzitters erkend. - Het is de vraag of Kinker in dit geval, los van de bestuursproblemen in l'Union Royale, wel dezelfde positie ten aanzien van het recht van vrouwen ingenomen zou hebben, als hij in Felix deed. - Terzake van een (fictieve) vrouwelijke orde, is het boeiend inzage te nemen van het in 1805 verschenen boekje *De Eleusinische Zusterschap, of beknopt verslag der wetten, instellingen, plegtigheden, tekens en toonbeelden eener vrouwelijke geheimzinnige maatschappij, onlangs opgericht binnen Amsterdam. Door mevrouwe v.H. geb. C. [...].* Amsterdam, J.B. Elwe, 1805 (Reprint ong. 1968).
251. Officiersnotulen: 11 oktober 1808. In deze commissie hadden tevens Vrolik en F. van Eyck zitting.
252. Zie G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie [...]*, p. 281. Vermoedelijk was aan de publicatie van de redevoeringen D. Buddingh debet, die in het *Maçonniek Weekblad* wel meer over Kinker publiceerde.
253. Er werd voor liefst zestig personen gereserveerd, bij kastelein Vogler; zo ongeveer 'ie-dereen' moet dus aanwezig geweest zijn.
254. Gepubliceerd, zonder impressum, onder de titel *Zijn wij werktuigen in de handen van anderen? Een teekenplank, door den Br. J. Kinker, den 15. Febr. van het Jaar des Lichts 5809. aan zijne moeder La Charité, met kinderlijke liefde, aangeboden.* - Exemplaren van deze druk zijn nog aanwezig in de bibliotheek van het GON (sign. 1379) en de bibliotheek van de Vrijmetselaarsstichting Amsterdam (sign. 14 Lac 3). - Waarschijnlijk is het voor deze rede, dat Holtrop 18 maart 1809 aan het Groot-Besogne om drukverlof vroeg (GON, inv. nr. A4, in dato). Hij kreeg een positief antwoord; maar opvallend hierbij is dat tegelijk bepaald werd, dat voortaan niet meer op voorhand drukverlof gevraagd behoefde te worden. Logebesturen mochten van dan af goede redevoeringen drukken "als *manuscript* voor de Leden der Loge [...], mits, terstond daarvan aan den GrootSecretaris inzendende een genoegzaam aantal Exemplaren".
255. NB. Hier geeft Kinker er voor het eerst blijk van, dat hij iets goeds in deze groep ziet.
256. Hier doelt Kinker vermoedelijk op de oudere Rozenkruisers, de (quasi)volgelingen van Christian Rosencreutz uit het begin van de zeventiende eeuw; of anders op die groeperingen uit de achttiende eeuw die zeiden op diens geheime gezelschap terug te gaan.
257. *Zijn wij werktuigen [...]*, p. 7.
258. Idem, p. 8-9.
259. Zie een groot aantal voorbeelden hiervan, zeer verduidelijkend voor het maçonnieke herkennen van een 'stamvader', bij Robert Jan van Pelt, *Tempel van de wereld. De kosmische symboliek van de tempel van Salomo*. Utrecht 1984. P.274-291.

260. Frances A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic tradition*. Chicago 1977. P. 450.
261. Robert Jan van Pelt, o.c., p. 275.
262. In: *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1809) p. 211.
263. Zie voor hen, behalve het reeds genoemde werk van Le Forestier, ook het lemma in A.S. Carpentier Alting, *Woordenboek voor vrijmetselaren* (p. 165-170).
264. *Zijn wij werktuigen* [...], p. 9-10.
265. Namelijk, zo blijkt, het artikel 'EXTRAIT d'une Planche présentée à la respectable loge de l'ABEILLE.', in: *Annales maç. . . , dédiées à son altesse sérénissime le prince Cambacérès*, Archi-Chancelier de l'Empire, et G.^l. M.^l. de l'O.^l. M.^l. en France. Par Caillot, R.^l. C.^l. . Tome I. Paris 5807. P.147-158. Dit artikel begint met een uiteenzetting over de wijsheid van de Egyptenaren en Grieken, en bespreekt vervolgens de analytische wetenschap van het einde der achttiende eeuw, als het natuurlijk verlengde daarvan.
266. *Zijn wij werktuigen* [...], p. 15.
267. Idem, p. 18.
268. "In deze oogenblikken stelt zich de V.^l. M.^l. tusschen de Passer en den Winkelhaak, vat het drievoudig Snoer aan en beveelt zijn aandenken aan den getanden Rand" (p. 19). Kinker doelt op de plaats vóór het altaar, óp het daarvoor gelegde tableau (waarop de genoemde symbolen zijn afgebeeld): plaats waar de uiterste eerlijkheid betracht moet worden.
269. Hij verwijst vermoedelijk naar de legende, in de derde graad, van de gestorven Hiram.
270. In: *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* 2 (1809) II p. 17-47, 211-230, 273-287; en 3 (1810) II p. 173-194. Bij de laatste "bezending" staat gedrukt "wordt vervolgd". Een vervolg is evenwel niet te vinden. Het tijdschrift lijkt in 1811 opgeheven te zijn.
271. Hs. KB 133 C 114.
272. Frederik Muller, *Beredeneerde beschrijving van Nederlandse historieplaten zinneprenten en historische kaarten. Tweede deel 1702-1795*. Amsterdam 1970. P. 329-330.
273. Opgenomen als titelprent in: Pieter van Woensel, *Amurath-Effendi Hekim-Bachi. Ingeleid en geannoteerd door J.J. Wesselo*. Zutphen z.j. Klassiek Letterkundig Pantheon 200.
274. *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1810) II p. 173, 177.
275. *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1809) II p. 43-44.
276. Idem, p. 45-46.
277. Zie bijvoorbeeld (1809) II p. 226-227. Hier wordt ook niet ondubbelzinnig gebruik gemaakt van de vraag "Hoe laat is het?". Dit is een standaardvraag in het maçonniek ritueel.
- 277a. Met deze passages haakt Kinker in op een ook in Nederland met betrekking tot het mysticisme levende discussie; vgl. E.A. Borger, *Disputatio de Mysticismo*. Haarlem 1820 (zie hierover C. van der Woude, *Elias Annes Borger (1784-1820). Een geleerdeleven in het begin der 19e eeuw*. Kampen z.j. P. 24-28). Een voorbeeld van de aantrekkingskracht van het mysticisme alhier kan gevonden worden in de bekendheid van Emanuel Swedenborg; vgl. P.J. Buijnsters, 'Swedenborg in Nederland', in zijn *Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw*. Utrecht 1984. P. 154-182.
278. Zie over Fessler: A.S. Carpentier Alting, o.c., p. 86-90.
279. *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1809) II p. 30.
280. Idem, p. 33-34.
281. Idem, p. 37-38.

282. In de discussie wordt als pièce de résistance gebruikt het toen recent verschenen werk van W. Kern, *Napoleon und sein Zeitalter*. Koblenz 1808.
283. *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1809) II p. 220-221.
284. Idem, p. 226-227. - Een aanwijzing voor het 'gelijktijdige' van *Zijn wij werktuigen* en 'Het Lampje der neologen' is ook het feit, dat in 'Het Lampje' (II, p. 228-230) gewerkt wordt met het complex Orpheus/Euridice/Pluto/Proserpina. Het zijn daar namen, beluisterd in het suizen van de vlammen van het lampje. Maar misschien herinnert men zich, dat het verhaal van Proserpina enz. óók gebruikt wordt in *Zijn wij werktuigen*. Daar wordt gezegd dat dit verhaal in een andere vorm binnen de orde gehanteerd wordt, en wel als zinnebeeld van het nieuwe leven.
285. Idem, p. 284-285.
286. G.A. Lindeboom, 'De Hollandse tijd (1798-1817) van Jakob Lodewijk Kesteloot', in: *Farmaceutisch tijdschrift voor België* 58 (1981) nr. 5/6, p. 129. Aldaar worden als andere redacteuren opgegeven: Kesteloot, Cras, "en nog anderen". Elders wordt ook nog ene Schultz genoemd: Prudens van Duyse, *Levensschets van J.-L. Kesteloot. Brief van Prudens van Duyse aan den heere A.-D. Schinkel, oud-drukker, Ridder der Eikenkroon, te 's-Gravenhage. Nullis flebilior*. Gent 1852. P. 8. - Voor de vaststaande bijdragen van Kinker aan dit tijdschrift, zie de bibliografie van Kinkers werken in Vis, o.c.; het komt mij echter voor, dat Kinker wel eens aan veel meer bijdragen debet geweest zou kunnen zijn, dan Vis aangeeft. Een voorbeeld daarvan wordt in de volgende noot genoemd.
287. De Hegelpropagandist Piet van Ghert schreef 25 februari 1811 aan Hegel, dat het stuk tegen de speculatieve filosofie en Hegel 'Is het wetenschappelijk stelsel de eenige ware gestalte in welke de waarheid kan verschijnen' (in: *Schouwburg [...]* (1810) II, p. 491-507), van de hand van Kinker was.
288. *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1810) II p. 330-332.
289. Idem, p. 379-390, 442-457.
290. Idem, (1810) I p. 423-430.
291. Blijkens de officiersnotulen werd de "muziek"-commissie (met Kinker) op 14 januari 1809 verzocht een arrangement te maken voor een "vaste kapel". Op 11 april kregen Kinker en Lefèvre verzoek te adviseren over een memorie van Chandon in de zaak van L'Union Royale. 11 Juli werd de "kapel"-commissie (nu bestaande uit Kinker, Saraber, Hoestenberghen en Pfeiffer) verzocht rapport te doen. Op 13 februari 1810 rapporteerde Kinker over de reactie van de gecombineerde vergadering, inzake een brief van La Charité aan dat bestuur, betreffende de door alle loges gezamenlijk te gebruiken decoraties. Op 15 juni bracht Kinker in de loge rapport uit over de gebeurtenissen op de Grote Loge van 10 juni. Op 11 juli kregen Kinker en W. Dronrijp Prins (toen de Franse orateur) het verzoek te adviseren over een wens van de loge te Rostock met La Charité in correspondentie te treden. 11 December kreeg Kinker verdere memories betreffende L'Union Royale te beoordelen (vanaf hier zal ik deze affaire verder niet meer noemen). Op 12 november 1811 werd Kinker "vrijgesteld van de boeten": waarschijnlijk opgelegd ten gevolge van zijn regelmatig te laat komen, of niet-aanwezigheid; de vrijstelling zal het gevolg zijn van het besef dat Kinker - zie elders - op andere niveaus het dan al druk genoeg had met bestuurswerk voor de vrijmetselarij. 10 December rapporteerde Kinker over het bedrag de loges in rekening te brengen voor de decoratie (hieruit blijkt trouwens meteen het gewicht dan wel de omvang van de Amsterdamse loges: La Bien Aimée en La Charité moesten f 119,- betalen, La Paix f 76,-, en Concordia Vincit Animos f 62,-). - Verder blijkt uit de notulen van de officiersvergadering La Charité

1812-1827 (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28) nog het volgende. 11 Augustus 1812 rapporteerde Kinker over de affaire der Franse loges; La Charité besloot daarop de voorzittend meesters der vier (Nederlandse) loges te inviteren hierover (met Kinker) te vergaderen op 18 augustus. Op 10 november verwittigde Kinker La Charité, dat de gecombineerde vergadering besloot tot een gezamenlijke meesterloge op 30 december. Op 9 november 1813 bracht Kinker weer eens verslag uit over de kosten van decoratie. Merkwaardig is verder een opmerking in de notulen van 16 augustus 1814, dat Kinker gevraagd zal worden samen met andere officieren een lot van f 80,-- te kopen: mogelijk had dit met filantropische zaken van doen. Op 12 september 1815 adviseerde Kinker een eerder schrijven van F.W. Zolner, over beledigingen deze door visiteurs aangeaan, buiten de vergaderorde te houden en Zolner daarvan in kennis te stellen. 10 Maart 1818 tekenden bijna alle officieren in op de deelnemerslijst van de Maatschappij van Weldadigheid; zij zouden door Kinker, als eerste assessor van die Maatschappij, als leden voorgedragen worden.

292. Officiersnotulen, folio 189.

293. Op 21 februari (leerlingsloge), 20 juni (gewone, d.i. meestersloge), november (zonder specificatie) en 19 december (leerlingsloge; waarbij voor faciliteiten voor tachtig personen zorg gedragen werd).

294. In april; verder op 26 juni (een convocatie voor deze leerlingsloge, met receptie in de 1e graad, en dis na, gedateerd 23 juni, is bewaard: GON, Oude Convocatie-biljetten van de A.L. La Charité); en 31 juli.

295. De bewaarde convocatie (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-79) meldt: "De Br. Opziener KINKER houdt eene Redevoering over een Onderwerp, hem verzocht".

296. Vrolijk, die tot 1811 gedeputeerd voorzittend meester was, toont voorzover ik zien kan, sinds dat jaar weinig activiteit. Zijn functie werd (tot 1814) overgenomen door Frans van Eyck, tot dan toe eerste opziener.

297. In 1874 gepubliceerd in het *Maçonniek Weekblad*, nr. 5 (2 febr.) en 6 (9 febr.), onder de titel 'Bouwstuk, betrekking hebbende tot den bouw en de begronding van den tweeden tempel te Jeruzalem, naar aanleiding van de vier laatste verzen van het 3e hoofdstuk uit het boek Ezra, toegepast op den zich immer vernieuwendenden tempelbouw der Vmm.' - In het begin van zijn rede vermeldt Kinker dat de tekst uit Esdras hem is opgegeven door de broeders Officiëren. - Het jaartal van de rede staat vast, omdat Kinker zegt dat "juist in dit jaar 1812" het vijf eeuwen geleden is, dat de orde der Tempeliers vervolg werd en a.h.w. ondergronds ging.

298. D.i. behorend bij het ritueel van de "Chevaliers de l'Orient".

299. Blijkens het onderschrift bij de eerste gedrukte versie, in Kinkers *Gedichten I* (A'dam 1819), p. 31-65. Op p. 169-183 volgen Kinkers *Aanteekeningen* hierbij. - Op 10 maart 1813 droeg Kinker dit werk al voor in Felix Meritis; maar dat deed hij ook elders (*Gedichten I*, p. 181).

300. J. Koopmans, 'Kinker-studieën II. Kinker's "Het Allevēn of de Wereldziel"', in: *Taal der letteren* 15 (1905) p. 373-394.

301. J. te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. Tweede druk. Utrecht 1973. Deel VI, p. 356.

302. Zie *Een Hel vol Weelde. Teksten uit het werk van Willem van Swaanenburg (1679-1728)*. Ingeleid en van commentaar voorzien door André Hanou, Saskia Janssens [e.a.]. Assen 1986. Van Gorcum's literaire bibliotheek 31. Passim.

303. Vgl. C.M. Geerars, 'De hermetische filosofie en Willem van Swaanenburg', in: *De Nieuwe Taalgids* 62 (1969) p. 177-186.

304. Willem van Swaanenburg, *De herboore oudheit, of Europa in 't nieuw*. Nr. 34 (21 sept. 1724) p. 267.
305. In: *Gedichten I*, p. 37, 33.
306. Idem, p. 33.
307. Idem, p. 32.
308. Een mij niet geheel bevredigende poging tot maçonneke interpretatie deed Joop Swarte (aan wie ik enkele zaken ontleen), in zijn artikel 'Het Allevén of de Wereldziel. Een 'bouwstuk' van Br.'. mr. Johannes Kinker', in: *Thoth, tijdschrift voor vrijmetselaren* 34 (1983), meesternummer 2, p. 29-40.
309. In: P.F.L. von Eichstorff, *Deutsche Blumenlese aus Niederländischen Dichten, (nebst einer Abhandlung über die Niederl. Poesie)*. Namur 1826. P. 137-189. Von Eichstorff was een van Kinkers Luikse leerlingen. - Het *Allevén* werd tevens - op een nogal ongelukkige wijze - herdrukt door M.C.A. van der Heyden, in: *Vrijmoedige bedenkingen. Een eeuw essays en beschouwingen 1766-1875*. Utrecht 1968. Spectrum van de Nederlandse letterkunde 20. P. 79-116.
310. Onder die titel aanwezig Bibliotheek GON, sign. 6 D 4 en 37.
311. In: *Dichterlyke gedenkrolle van Nederlands verlossing en herstelling. In November, 1813. [...]*. Amsteldam z.j. P. 61-63. Weer later werd het ook afgedrukt in Kinkers *Gedichten II* (A'dam 1820) p. 31-35 onder de titel 'Uitboezeming bij den val van Napoleon. Voorgelezen in eene vergadering van Vrijmetselaren, te AMSTERDAM.' Het onderschrift daar geeft: "December 1813".
312. ARA 's-Gravenhage, Verzameling Fabius.
313. Linksonder is een opengeslagen boek getekend, waarin geschreven de tekst: "Apocalypse Chapitre XIII verset 18. Ici est la sagesse que celui qui est de l'intelligence compte le nombre qui forme le nom de la bête; c'est un nombre qui désigne un homme, et ce nombre est six cents soixante six".
314. Volgens M.J.M. Menken, *Numerieke literaire technieken in Johannes; het gebruik van aantallen woorden en lettergrepen door de vierde evangelist*. A'dam 1985. Proefschrift Amsterdam. Ik citeer een bespreking van dat boek in *Folia Civitatis* van 10 mei 1985, p. 5.
315. Zie: L.N. Tolstói, *Verzamelde Werken IV. Oorlog en Vrede II*. A'dam 1966. P. 85-86.
316. De notulen merken m.b.t. deze datum slechts op, dat P. Heimbach bij Fabius en Kinker zou informeren, of zij die dag zouden willen spreken; maar dat hij bij weigering zelf die taak op zich zou nemen.
317. En zelfs nog daarna. De situatie is echter niet geheel duidelijk. Blijkens het *Naam Lyst Boek Bestuurders La Charité* (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-58) werd Kinker als gedeputeerd meester herkozen, op 26 juni 1816, 27 juni 1817 en 19 juni 1818 (en bleef hij dus als zodanig in functie tot 30 juni 1819). Wat betreft het 'seizoen' 1819/1820 vind ik niemand voor die functie genoemd of gekozen; voor 1820/1821: J.L. Spies. Daarna is weer geen naam te vinden. Merkwaardig genoeg blijkt dan Kinker opnieuw gekozen als gedeputeerd meester op 20 juni 1825. Maar daarna, vanaf het volgende seizoen, wordt dit: Cornelis van der Vijver.
318. In Vis' bibliografie betreft dit de bijdragen 'Over de zedelijke verwantschap' (Vis p. 269), de telkens terugkerende 'Zedelijke grondregels' (Vis p. 269, 270, 271, 272, 273). Ik ben ook niet zo zeker van het stuk 'Onderzoek der redenen, waarom de veredeling van den mensch en zijne natuur niet verder gevorderd zij' (Vis p. 273). De stijl van al deze stukken is nogal droog. Konijnenburg, die qua stijl in zijn overige stukken daarmee meer verwantschap lijkt te hebben, was in deze jaren redacteur van de almanak

- (zie bijv. Archief La Charité inv. nr. 42-28, fo. 72). Zijn auteurschap ligt dan wellicht meer voor de hand.
319. 'Fête maçonnique Célébrée par la L.: de la Charité, Or.: d'Amsterdam pour les 25 ans de présidence du T.: V.: M.: R.: ', in: *Annales maçonniques*, dédiées à [...] Cambacérès. Paris 1816. P. 51-76.
 320. H. van Munster, Jun., *Mijn vaarwel aan den Z.: A.: Ged.: Mr.: J. Kinker, bij zijn afscheid aan de loge La Charité*. Z.p., z.j. Aanwezig: GON, 76 B 1; en Archief Bisdome Haarlem, Archief J.A. Crajenschot, inv. nr. 22. Het gedicht is gedateerd 27 augustus 1817.
 321. *Raptissime, post pocula. Aan de BB. Officieren van de loge: La Charité*. Z.p., z.j. Aanwezig: GON, 76 B 2. Ook dit gedicht is gedateerd 27 augustus 1817.
 322. Mevr. J. Stouten wees mij op het gedicht *Bij het vertrek van den A.: Br.: Gedeputeerden Meester, J. Kinker* (z.p., z.j.), gedateerd 19/11/1817, aanwezig Archief Bisdome Haarlem, Archief J.A. Crajenschot, inv. nr. 22.
 323. Zie II p. 159.
 324. Op diverse ledenlijsten uit de jaren '30 komt hij in die kwaliteit nog steeds voor; echter is hij tevens gewoon contribuerend lid.
 325. In: *Maçonniek Weekblad* 21 (1872) nrs. 42 en 43. De titel slaat echter niet zozeer op de rede, als wel op Kinker zelf. De redactie plaatste onder de titel de opmerking: "Door eene vriendelijke hand [mogelijk die van D. Budding, die al in 1871 in dit blad uit Kinkers maçonnieke geschriften publiceerde] werden wij in staat gesteld onderstaand onuitgegeven bouwstuk van wijlen Mr. J. KINKER onder de oogen onzer lezers te brengen".
 326. Bovendien laat Kinker merken dat ook hijzelf nog nauwelijks gewoon was aan "de drie lichten". Het is dus een rede gehouden niet lang na zijn eigen intrede, mogelijk nog in 1805 (Van Hemert werd december 1805 in La Charité gerecipieerd).
 327. In: *Maçonniek Weekblad* 22 (1873) nr. 26.
 328. In: *Maçonniek Weekblad* 22 (1873) nr. 33.
 329. In: *Maçonniek Weekblad* 22 (1873) nr. 34. Blijkens de tekst werd de rede in een leerlingsloge gehouden.
 330. Ik heb dit werk niet kunnen raadplegen.
 331. Een redevoering die de vereniging van de noordelijke en zuidelijke loges behandelt zal later nog ter sprake komen.
 332. In: *Maçonniek Weekblad* 23 (1874) nr. 9 en 10.
 333. P.J. van Loo, *Inleiding tot de geschiedenis [...]*, p. 81. In het GON berustende, en betrekkelijk dit bestuursorgaan geraadpleegde archivalia zijn: inv. nr. 47-2 (Notulen en Besluiten der Vergadering van Gecommitteerden uit de Vier Loges der Stadt Amsterdam [6/8/1804-11/12/1809]); 47-3 (Dito, [12/2/1810-11/12/1811, plus 30/3/1813]); 47-8 (stukken behorend bij de gecombineerde vergadering 1801-1838, met allerlei hiaten; dit dossier bevat notulen, kladnotulen, rapporten, brieven); 47-9 (pak stukken van ongeveer gelijke inhoud als het voorgaande, over de periode 1801-1813). - N.B. Voorzover ik in de tekst voorvallen bespreek, waarbij Kinker als lid van de gecombineerde vergadering betrokken was, en voorzover kennis van die voorvallen berust op de notulen enz. als in de voorgaande bronnen genoemd, worden die bronnen *niet* meer in het notenapparaat genoemd. Wél noem ik deze bronnen, als ik gebruik maak van rapporten, specifieke bescheiden enz.
 334. Schrijven aanwezig in GON, inv. nr. 47-9.
 335. Rapport aanwezig in GON, inv. nr. 47-9.

336. Blijkens het handschrift van de tekst van het voorstel, los inliggend in GON, inv. nr. 47-2.
337. Zie zijn nogal rudimentaire biografie in het NNBW dl. IX, kol. 543-544.
338. Archief Bisdom Haarlem, Archief Craijenschot, inv. nr. 4. - Opvallend is ook het bij Mijnhardt in zijn *Tot Heil van 't Menschdom* [...] vermelde (p. 352): dat Konijnenburg in zijn bij Teylers Godgeleerd Genootschap ingezonden verhandelingen af en toe een nogal radicaal standpunt innam.
339. W.J.C. van Hasselt, *De loge Concordia vincit animos sedert hare vestiging in 1755. Bouwstuk op den 31 Maart 1858 (p.s.) in gezegde werkplaats voorgedragen. Gedrukt als Handschrift voor BB.: VV.: MM.: (Niet in den Handel). Z.p., z.j.*
340. 'Verslag der Rouwplegtigheid, gehouden in de A.: Loge La Charité (3 mei 1855) ter gedachtenis [...] Cornelis van der Vijver.' in: *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren, J.: D.: W.: L.: [1855] p. 83.* - Nog een ander lijkt alleen al door de titel van zijn artikel Kinker en Konijnenburg met elkaar in verband te brengen: H. Anneveld, 'De BB.: van Konijnenburg en Kinker, voorbeeldige geniën der O.: .' in: *Maçonniek Weekblad* 6 (1857) nr. 5.
341. Deze vertaling verscheen in 1808, en werd tamelijk afkeurend besproken in de nogal conservatieve *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1808, deel I, p. 13 e.v. - De uitgave is in ons verband in zoverre interessant, dat Lessing benadrukt dat wereldburgerschap het hoofddoel der vrijmetselarij is.
342. Zie voor e.e.a. W. Holtrop, *Jubelrede* [...] p. 20-21, 64-66. Over dit altaar, en Kinkers bijbehorende teksten, handelt tevens een rapport van de Grootofficieren Van Hees en Nahuys (GON, inv. nr. A 4, in dato 3/4 juni 1808).
343. Afdrukt in de *Resolutiën van het Groot Oosten* van 1808, p. 12.
344. Het betreft hier een simpele kwestie. De loge 'De Ryzende Zon' te Schiedam betichtte haar lid Penning ervan zijn schulden niet voldaan te hebben. Penning verweerde zich hier tegen. Het rapport van de onderzoekscommissie, in de hand van Konijnenburg en mede door Kinker en Gorter ondertekend, is bewaard (GON inv. nr. R 19: Inkomende stukken Hoofdbestuur) en was ten faveure van Penning. De Grote Loge van 1809 volgde het advies van de commissie.
345. Ik weet niet of Bousquet in principe tot 'de groep' behoorde. Misschien is hij identiek met Izaak Bousquet, die van 1810 tot 1812 grootmeester was, maar die toen verzocht hem niet als zodanig opnieuw te kiezen. Hij was zeker geen krachtige figuur.
346. J.K., 'Gedachtenis-viering van waardige overledenen, voor de levenden heilig; of karakterschets van wijlen den A.: Br.: 2e Gr.: Opz.: , Nanning Gorter, *Overleden te Alkmaar in Slagmaand 5815.*', in: *Nederlandsche vrijmetselaars almanak voor den ja-re 1817*, p. 44-57. De rede getuigt van een werkelijk gevoel voor de persoon Gorter. Er wordt tevens opgemerkt, dat Gorter acht jaar lang rusteloos werkte aan de hervorming der orde, in 'onze' tijd zo noodzakelijk; en ook, dat uit zijn nagelaten handschriften het ontwerp van een geheel nieuw ritueel voor de symbolieke graden tevoorschijn kwam; alsmede een nieuwe bewerking van het *Welboek* (p. 55), "in eenen beteren geest".
347. Op de volgende vergadering (15 augustus) was Kinker met verlof afwezig, omdat hij aan het plan zou werken. Mogelijk was echter het overlijden van zijn vriend Deiman in de voorgaande nacht eerder de oorzaak van zijn afwezigheid.
348. In GON, inv. nr. 47-8, is een stuk te vinden van de commissarissen van het maçonniek lokaal, gedateerd 12 augustus 1808, waarop aan de achterzijde, onder het opschrift "Pro Memorie; annotaties door Br J:Kinker ter gecomb: vergadering van 19 Septem-

ber 1808 wegens het voorgedragene" opmerkingen over het besprokene volgen. Zoals: "Instructie Loges te houden, decor. te ontwerpen voor 4 Instructie Loges door de B.B. Konijnenberg & Kinker".

349. Een van de leden van de gecombineerde vergadering, zitting hebbend voor Concordia vincit animos. Hij lijkt het standpunt van de groep-Kinker voortdurend te delen. In ieder geval volgt hij tot en met 1816 voortdurend die lijn.
350. Een commissie tot beoordeling van het conceptcontract tot aankoop van 'Het Wapen van Embden' op de Nieuwendijk werd op 10 april 1809 ingesteld (leden: Brouwer, Van Eyck, Diepvest, Fabricius en Kinker). Deze commissie vergaderde tweemaal - echter zonder Kinker, blijkens een brief van Diepvest aan Kinker 26 april 1809, met het conceptcontract. Kinker stuurde daarop, de 30e april, het concept mét zijn aanmerkingen terug, aan het commissielid Brouwer - tevens verzoekend hem te excuseren voor de commissievergadering van die avond (deze stukken aanwezig GON, inv. nr. 47-9). Op 8 mei kregen Kinker en Van Hall van de gecombineerde vergadering opdracht nog bepaalde wijzigingen met de opstellers van het contract door te nemen.
351. Dit heeft betrekking op de inrichting van het gebouw (de tempel), met alle bijbehoren. Het probleem was hier: hoe de kosten over de afzonderlijke loges (die soms al bedragen voorgeschoten hadden) omgeslagen moesten worden. De commissie in voorgaande noot genoemd kreeg de taak ook dit te regelen. De afwikkeling verliep moeizaam: de zaak blijft jaren spelen. Een leerzaam voorbeeld, dat de 'vereniging' niet door wens alleen gerealiseerd kon worden.
352. Tijdens deze landelijke vergadering werd Kinker ook benoemd (met M. Bonte en M.W. Reepmaker) in een commissie ter onderzoek van een klacht door Jan van Leeuwen Jansz. Deze was als voorzittend meester van de Rotterdamse loge 'De drie kolommen' uit zijn functie ontzet, nadat hij wegens malversaties in zijn betrekking als klerk bij de Rotterdamse weeskamer problemen gekregen had. Bonte trad als voorzitter van de commissie op, die het volgende jaar, op 10 juni 1810, een voor Van Leeuwen gunstig rapport uitbracht, dat mede door Kinker ondertekend was (GON, inv. nr. R 20, stuk 493). Het advies werd door de Grote loge overgenomen.
353. Aanwezig GON inv. nr. P 19.
354. GON, inv. nr. U 10 (Copijboek van brieven groot-secretaris 4 juni 1809 - 9 april 1810), in dato.
355. Een spoor van dat voorstel is bijvoorbeeld te vinden in de notulen van de vergadering van het Hoofdkapittel, op 11 juni 1810 (GON, Protocollen Hoofdbestuur Hoge Graden 1802-1819).
356. Zoals ten aanzien van de kwestie rond 'Union Royale' (20 april). - Kinker kreeg trouwens ook zitting in een commissie, die de correspondentie moest voeren met een Frankfortse loge, 'L'Aurore Naissante'. Die loge was aldaar opgericht onder schutse van het Franse Grootoosten; de zaak lag dientengevolge wat moeilijk (notulen 12 februari, 6 augustus 1810).
357. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...] noemt, p. 81, een Amsterdamse loge 'Les élus de tous les Ages', die al vóór 1810 bestond, en op een Franse constitutie werkte.
358. P.J. van Loo, o.c., maakt p. 58 ook nog melding van een loge 'L'Aigle Français', die het echter niet tot installatie (officiële oprichting) bracht.
359. Van deze loge weet ik niets. Het was volgens de notulen een "loge Ecossaise & Anglaise de St. Jean" (er werd dus in de gewone en hogere graden gewerkt).
360. Bij een aantal vergaderingen is Kinker vreemd absent. Hij is wél aanwezig bij een haastig door Holtrop bijeengeroepen zitting in de middag (ongebruikelijke tijd!) van

28 november, in de Keizerskroon (de uitnodiging is bewaard: GON inv. nr. 42-78; ik kon geen notulen vinden). Ik neem aan dat de urgentie van die bijeenkomst veroorzaakt werd door het ontvangen van de invitatie van Saint Napoleon. Op 24 december werd ook over de invitatie beraadslaagd, samen met de gedeputeerd grootmeester Coevenhoven, die in de stad was. Kinker was toen absent. Men kwam hier niet tot conclusies, maar benoemde wel een commissie ter overleg met de grootmeester op de volgende dag: Kerstmis. Op de vergadering van 25 december - weer was Kinker afwezig - werd verslag uitgebracht van het gesprek met de grootmeester (vgl. de tekst). Aangezien er ook vaag sprake is van een kostenvergoeding voor een reis naar Delft (waar de grootmeester woonde), is het waarschijnlijk dat Kinkers absenteïsme hierdoor te verklaren is, dat Kinker zelf met enkele anderen die reis ondernam. Dan zou hij alleen het rapporteren aan de anderen overgelaten hebben. In ieder geval: in de week rond Kerstmis kan ik geen andere activiteiten of verplichtingen van de toch anders drukbezette Kinker traceren; en dat is uitzonderlijk. - Vreemd is, dat op de vergadering van 24 december I. ter Gouw Kinker wél tegenwoordig laat zijn (met Holtrop, Vrolik en Van Eyck): zie diens 'Feestrede, uitgesproken in de A.: Loge La Charité, op 18 November 1863 p.: s.:', in: *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren* 1864, p. 202. Waarschijnlijk doet hij dit op verkeerde gronden. - Of is er nog een andere mogelijkheid om Kinkers afwezigheid te verklaren? Wenste hij demonstratief te kennen te geven, dat hij niet voor Franse druk wenste te bezwijken? Zijn latere gedrag kan beschouwd worden als steun voor deze veronderstelling.

361. Tegelijk werd verslag gedaan van een bezoek (waartoe de grootmeester dispensatie gegeven had) aan de militaire loge La Paix. Ik weet niet of Kinker deel uitmaakte van de twee deputaties.
362. Blijkens de kladnotulen (er is daar een dubbel stel van) van die dag bleek die delegatie plots "boven" aanwezig te zijn, "om ons met hun te aboucheren"! De hele passage, waarin dit consternerende bezoek wordt vermeld, is doorgekruist.
363. De tekst bij P.J. van Loo, o.c., p. 61-62.
364. De tekst bij P.J. van Loo, o.c., p. 59-61. - Het schijnt mij toe, dat het hoofdbestuur op dit alles niet slagvaardig reageerde. Het is bijvoorbeeld merkwaardig, dat Vollenhoven in Parijs, die de taak had gekregen de Hollandse zaak bij het Franse Grootoosten te behartigen, uiteindelijk bleek nooit van zijn opdracht in kennis gesteld te zijn geweest (GON, inv. nr. A 5: Notulen Besogne Grootofficieren, 7 jan. 1813).
365. Blijkens althans de notulen van La Charité. - De discussie over het antwoord, gegeven aan de commissarissen conciliateurs, is daarentegen gebaseerd op de notulen van de gecombineerde vergadering.
366. P.J. van Loo, o.c., p. 65.
367. P.J. van Loo, o.c., p. 82-83.
368. Deze "acte van overeenkomst" is te vinden GON, inv. nr. 42-80, onder letter G.
369. La Bien Aimée had bij deze Kerstbijeenkomst de leiding in handen. Haar lid M. Westerman hield bij deze gelegenheid een *Dichterlijke redevoering, bij viering St. Jan 25 dec. 1814, bij welke gelegenheid de 4 loges de band van vereniging sloten met de loge Willem Frederik* (Gem. Arch. A'dam, Bibl. U 00.2006). - Ik moge hier opmerken dat Kinker voorkomt op de lijst van intekenaars in M. Westermans *Dichtstukjes* (Amsterdam 1823).
370. Blijkens de notulen van La Charité, 9 december 1817.
371. Archief La Charité (kapittel hoge graden): GON inv. nr. 42-116, in dato.
372. Zie hierover P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel* [...], p. 33-34.

373. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-116, in dato.
374. Dit schrijven aan het hoofdkapittel is bewaard (GON, Arch. Hoge Graden, inv. nr. 4, stuk 26). Het blijkt gedateerd 20 maart, en is ondertekend door De Melander, Hagen, Holtrop en Diepvest. Het houdt in, dat op een eerder schrijven over bezuinigingen helaas niet gereageerd werd; maar dat nu, wegens de slechte tijden, óók de blauwe vrijmetselarij aan vernietiging blootstond. Het was daarom tijd de twee groepen weer te verenigen, zoals vroeger het geval was. - Dit voorstel werd opgenomen in de convocatie van 18 april.
375. Er is tevens sprake van correspondentie met de grootmeester over dezelfde materie, die echter zoekgeraakt was. - Belangrijk is, dat uit de notulen blijkt dat er, nog vóór de landelijke vergaderingen, ook met anderen gecorrespondeerd werd over het verenigingsvoorstel. Zo is er op 4 mei sprake van correspondentie met Gorter te Alkmaar.
376. GON, inv. nr. 42-79; dit rapport is gedateerd 29 mei 1812.
377. Mijn verslag berust op de gedrukte notulen van de bijeenkomst. De essentie is eveneens te vinden bij P.J. van Loo, o.c., p. 34.
378. Geheel afgedrukt in de gedrukte Protocollen van het Hoofdkapittel 1813 (p. 4-5) en deels in P.J. van Loo, o.c., p. 34-35.
379. Het voorstel blijkt overigens al op 11 maart 1813 (ook) bij het hoofdbestuur der *symbolische* vrijmetselarij binnengekomen te zijn (GON, inv. nr. A 41).
380. Het verdient hiernaast opmerking, dat op 11 mei Konijnenburg in La Charité aanwezig was, en sprak over de voorstellen betrekkelijk de hoge graden.
381. Zeer opvallend is, dat Kinker zich dit jaar *niet* kandidaat stelde bij de verkiezingen.
382. De tekst van de convocatie voor deze vergadering merkt wat zoetzuur op, dat de convocatie later dan gewenst verstuurd was; maar dat zulks te wijten was aan het lang en vergeefs wachten op het antwoord van de Amsterdamse kapittels terzake van de brief met vragen van het opperbestuur. Men zou dit antwoord bij de convocatie hebben willen doen drukken.
383. Het *volledige* rapport, in handschrift, ondertekend door Brender à Brandis, Gorter en Romswinkel, is bewaard (GON, Archief Hoge Graden, inv. nr. 4, stuk 28). De gedrukte protocollen geven dit rapport slechts zeer ten dele weer. Interessant is een opmerking, dat de scheiding tussen de gradenstelsels helaas gecontinueerd werd, omdat de grootmeester van de blauwe graden (Barnaart) weigerde grootmeester van de oppergraden te worden. Dit nu doet de vraag rijzen welke positie Barnaart precies innam tussen de elkaar bekampende partijen. Was hij een man met té vaststaande opinies, te weinig flexibel? Was het daarom de grootmeester van de oppergraden, Bijleveld, die op 30 mei 1814 bereid was (of: bereid bleek) om een Oranje binnen te halen, terwijl een dergelijke stap toch veeleer door Barnaart (afgetreden 14 mei 1815) gezet had moeten worden?
384. Opmerkelijk is in dat verband, in dit stuk, de mening dat de koning-stadhouder Willem III in 1693 in de geheimen der orde werd ingelijfd, tijdens het grootmeesterschap van Christopher Wren.
385. Zie D. van der Horst, *Van Republiek tot Koninkrijk [...]*, p. 151-161.
386. Titel voorkomend, met de aantekening "zeldzaam", in de *Veilingcatalogus-Kinker*, p. 145, nr. 2517.
387. Geciteerd naar een brief van secretaris Doublet d.d. 22 februari 1814 aan La Charité (GON, Archief La Charité, inv. nr. 47-9).
388. Aanwezig GON, inv. nr. 47-9. - Het is wellicht zinvol hier tevens te attenderen op een speciale bijeenkomst van de gecombineerde vergadering op 27 december, ter bespre-

- king van het fenomeen van de vereniging van de twee Engelse grootloges. Alleen al daaruit blijkt de sterke Amsterdamse aandacht voor alle soort unificatie.
389. De commissie werd 1 maart 1814 ingesteld. Zitting namen Konijnenburg, Kinker en L.K. van Raan. Op 8 februari 1815 bleek er nog niets verricht te zijn; Van Raan werd toen vervangen door J. Beeldsnijder.
 390. Vgl. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde [...]*, p. 65; F. Clément, *Histoire de la Franc-Maçonnerie Belge au XIXème siècle. Première partie. De 1800 à 1850*. Z.p., z.j. P. 42 e.v.
 391. GON, Archief Hoge Graden, Portefeuille 20.
 392. Zie hiertoe W.F. Lichtenauer, 'Parallele levens in de nieuwe geschiedenis', in: *Rotterdams jaarboekje 1956*. Rotterdam 1956. P. 91-164.
 393. Met betrekking tot die bescheiden schreef Falck zelf: "Voor degenen die bevoegd zijn om in de geschiedenis der broederschap belang te stellen, heb ik de voornaamste papieren tot den arbeid der organische commissie betrekkelijk bijeenverzameld en in een afzonderlijke bundel bewaard". Bij deze passage tekende Colenbrander aan: "Deze bevindt zich niet onder de papieren in 1913 door het Rijksarchief verworven" (A.R. Falck, *Gedenkschriften, uitgeg. door H.T. Colenbrander*. 's-Gravenhage 1913. R.G.P. Kleine Serie 13. P. 196). - In 1985 bleken enkele stukken uit Falcks maçonnieke papieren, en vermoedelijk uit genoemde bundel, aanwezig in het archief van het 'Suprême Conseil de Belgique' te Brussel (het betreft hier een van de Belgische maçonnieke organisaties). Dit archief was voor schrijver dezes ontoegankelijk; sindsdien zijn die stukken echter toegevoegd aan het bezit van het GON, en is er in het volgende gebruik van gemaakt. Het lijkt niet onmogelijk dat er meer Falckiana in Brussel aanwezig zijn.
 394. Geciteerd naar P.J. van Loo, o.c., p. 67.
 395. GON, Archief Hoge Graden, inv. nr. 1C (3e Deel van Uitgaande Missives, 1811-1828), stuk 251.
 396. M. Dierickx, o.c., p. 79.
 397. Daar zijn al meer voorbeelden van gegeven. Hieraan zou nog toegevoegd kunnen worden, dat er in de notulen van La Charité van 8 november 1814 (naar aanleiding van een verslag uit de gecombineerde vergadering) melding van wordt gemaakt, dat er in de "publieke papieren" een hetze tegen de vrijmetselarij gaande was. Mogelijk hangt dat samen met de pauselijke acties. Gartman stelde voor hierover aan het Groottoosten te schrijven; "zijnde in commissie gesteld om die Missive te concipieeren, de Broeders Kinker en Veenhuizen". Mij lijkt echter de mogelijkheid aanwezig, dat het hier hetzelfde schrijven betreft, als dat van 15 december, in de tekst geciteerd.
 398. GON, inv. nr. A 5, fo. 202.
 399. Op soortgelijke wijze kreeg Kinker in de gecombineerde vergadering van 8 februari 1815 last een schrijven aan het hoofdbestuur te ontwerpen terzake van figuren die op een "zwarte lijst" stonden: ene Constantin (voorheen lid van St. Napoleon) en Turnbull de Mikker. Op 2 mei werd Kinkers concept overgegeven aan Beeldsnijder ter verdere afhandeling.
 400. Hun voorstel zoals aan de gecombineerde vergadering voorgelegd, is in uitgeschreven vorm terug te vinden GON, inv. nr. 47-9.
 401. In La Charité zelf werd er over gesproken op 18 augustus; op 12 september, waarbij Kinker het voorstel gedetailleerd uitlegde; en op 10 oktober (op deze dag zat Kinker zelf voor).
 402. Van Hees stelde zelfs een precieze datum voor en merkte daarbij op dat het opper-

- bestuur op 14 november "zyn oogmerk duydelyk aan den dag gelegd [had], waarop hetzelfde alsnog gaarne eenig uitslag, of antwoord ontving, of vernam" (GON, Archief Hoge Graden, inv. nr. 1 C, stuk 260).
403. Rapport van de minister van justitie, comte de Thiennes, van 28 april 1815; geciteerd bij P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 68-69.
404. Gedrukte notulen van het Hoofdkapittel 1815.
405. Bij de eerste ronde moest gekozen worden uit de kandidaten Van Coevenhoven, H.A. Ruysch en Kinker.
406. Op 18 augustus 1815 stelden Saraber en Heimbach zelfs aan de daar tegenwoordig zijnde broeders uit de hoge graden voor, om de door hen in het kapittel La Charité beklede posten over te dragen aan Kinker en Spies (die, voorzover zij gelieerd waren met de Amsterdamse hoge graden, niet meer waren dan simpelweg gedeputeerden naar het Hoofdkapittel). Waarschijnlijk was de bedoeling de positie van Kinker c.s. in het opperbestuur een duidelijker basis te geven. Dit voorstel werd echter verwezen naar de kapittelvergadering.
407. Als ik voorbijga aan het verschijnen in losse nummers, blijkt *De Herkaauwer* in drie delen uitgegeven te zijn in 1815, 1816 en 1817 bij Johannes van der Hey te Amsterdam. Mij bekende exemplaren: KB 558 G 20-22; UBA 750 A 17-19; UBN TZ.c 2641; UBL 475 D 27-29 en 1150 G 1-3; UBU B.8° 2005; Inst. voor Neerlandistiek te A'dam 56B. Een exemplaar uit het bezit van Garnt Stuiveling (verkocht Van Gendt Auction 271, 10 dec. 1985, als (eveneens) nr. 271) bezat de oorspronkelijke geïllustreerde omslagen.
408. *De Herkaauwer I*, p. 70 meldt naar gelang het uitkomt ééns in de 1/2/3 maanden te zullen verschijnen; p. 440: in 1816 zullen we regelmatig, ééns in de twee maanden, uitkomen.
409. Bij G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...], vindt men p. 329 nt. 44 reeds de opinie van Falck over Kinkers auteurschap, in 1817 en later; alsmede de bevestiging daarvan door Kinkers leerling J.F.X. Würth. Tevens noemt Vis, p. 241 en 325, de dienovereenkomstige mening in de *Revue encyclopédique* van 1824. - Hieraan kan het volgende nog toegevoegd worden. Toen Kinkers benoeming te Luik, in 1817, bekend werd, reageerde daarop het *Journal Constitutionnel, Commercial et Littéraire de la Province d'Anvers* (nr. 288, p. 2) in een passage die te mooi is om niet aangehaald te worden aangezien hier tevens de atmosfeer duidelijk wordt waarin Kinker in het Zuiden ontvangen zou worden: "Le redacteur du Journal qui paraît en Hollande [...] sous le titre de *Herkaauwer* (le *Ruminant*) vient d'être nommé par S.M. à la chaire de littérature hollandaise établie à l'université de Liège. C'est sans doute pour lui laisser la loisir de ruminer, qu'on lui donne cette place, car il est certain que l'humeur ruminante de Professeur ne sera point troublée par le bruit de ses élèves. Nous doutons même qu'il se trouve à l'université de Liège des jeunes gens qui desireront connaître les beautés poétiques du Néerlandais. Cependant il paraît que les divers dialectes répandus sur la surface du globe vont être mis en faveur; on assure que S.M.T.C. vient de créer une chaire de bara..., bas breton et une patois basque; on fait même beaucoup d'effort pour prouver la superiorité de ces idiomes sur la langue française, qui à la vérité est peu familière aux cochinchinois, aux hottentots, et aux ostrogots" (nummer aanwezig in het R.A. Haarlem, Archief Kon. Ned. Instituut 3e klasse, voorl. inv. nr. 104). - *De Nederlandsche Muzen-Almanak voor 1846*, p. 162, spreekt o.m. van *De Herkaauwer* als "byna geheel uit de pen van Kinker gevloeid". - In zijn biografie van Kinker merkt M.C. van Hall op: "Het Tijdschrift: de *Herkaauwer*, hetwelk drie jaren bestond, had eene Staatskundige strekking en werd bijna geheel door hem geschreven. Wat den vorm

en inrigting van hetzelfde betreft, is het *individueel*, en bevat de eigene begrippen van hem als van een Wijsgeerig-geestig Schrijver. Wanneer hij daarin, naar aanleiding van de gebeurtenissen en verordeningen van den dag, zich op den weg, door anderen reeds betreden, bevond, bleef hij echter in stijl, in vorm en in zijne meeningen vrij, oorspronkelijk en vol van luimige invallen." (p. 73), terwijl hij vervolgens oordeelt, dat, hoewel hier invloed van Sterne en Jean Paul Richter na te wijzen is, de schrijver toch "KINKER en KINKER alleen" blijft. Informatief is ook Van Halls inlichting (p. 74): "Koning WILLEM I, die ik weet, dat KINKER als den voornamen Schrijver van den *Herkaauwer* kende, was ook zoodanig van zijne bezadigde Staatskundige denkwijze overtuigd, dat hij geene zwaarigheid maakte, hem, in 1817, den Leerstoel voor de Nederlandsche Taal, Geschiedenis en Welsprekendheid aan de Hoogeschool te *Luik* aan te bieden." - Een exemplaar van *De Herkaauwer* bevond zich in Kinkers boekerij (*Veilingcatalogus*, p. 114, nr. 1777). - In de KB, bij het pak hss. 73 F 15, bevindt zich nog een kattenbelletje (niet in Kinkers hand), met het opschrift "Aanmerkingen op den *Herkaauwer*", dat mogelijk gediend heeft als ontwerp voor één der artikelen in het eerste deel der *Herkaauwer*.

410. Diverse gegevens over dit gezelschap worden verstrekt: *De Herkaauwer I* p. 1 e.v., 69-70, 124, 153-160, 289, 438-441; *II* p. 2-4, 70, 78, 80, 83, 85, 87, 196, 216, 238; *III* p. 238, 412-418.
411. *De Herkaauwer I*, p. 289.
412. *De Herkaauwer II*, p. 238.
413. Idem, p. 87.
414. *De Herkaauwer I*, p. 4; *II*, p. 196, 216.
415. *De Herkaauwer I*, p. 2.
416. Idem, p. 5.
417. *Janus Verrezen III*, p. *2, 180.
418. *De Herkaauwer I*, p. 9.
419. *De Herkaauwer II*, p. 438 e.v.
420. *De Herkaauwer I*, p. 214-221.
421. Idem, p. 216-217.
422. Idem, p. 12.
423. *De Herkaauwer III*, p. 238.
424. Bijvoorbeeld in *De Herkaauwer II*, p. 441.
425. *De Herkaauwer II*, p. 30-34 en 34-39.
426. Idem, p. 31.
427. Idem, p. 31-33.
428. Ibidem, p. 37.
429. *De Herkaauwer I*, p. 202.
430. Idem, p. 74 e.v.
431. *De Herkaauwer III*, p. 205-210; deze *Ode* nam Kinker tevens op in zijn *Gedichten II*, p. 155-160. Zij werd herdrukt in *De verlichte Muze. Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker bezorgd door G.J. Vis.* 's-Gravenhage 1982. P. 230-233, met commentaar. - Een aparte, losse druk, vermoedelijk uit 1817, vertegenwoordigen de exemplaren KB 853 E 359 en 114 G 5. Het eerste exemplaar heeft in hs.-Kinker: "van den Auteur" op de titelpagina (informatie mevr. A. Nieuweboer). - In Kinkers Luikse studentengezelschap *Tandem* werd op 5 jan. 1824 de *Ode aan Voltaire* gelezen (*Aanteekeningboek Tandem Tweede deel*, in dato).
432. *De Herkaauwer I*, p. 282-286; volgens een noot op p. 286 zou dit stuk ingezonden zijn.

433. *De Herkaauwer II*, p. 117-123; eveneens volgens een noot (p. 117) ingezonden.
434. Die laatste karakterisering werd door het gezelschap verkozen boven "onze negentienjarige Egyptische Dienstbaarheid", omdat gezien de afloop inderdaad gedacht kon worden aan een "nieuwen tempelbouw van ZOROBABEL" (*De Herkaauwer I*, p. 24). Men herinnert zich dat die laatste tempelherbouw het thema was van één van Kinkers maçonnieke redevoeringen.
435. *De Herkaauwer I*, p. 25.
436. Voorbeelden: in een bericht over een merkwaardige clericale publicatie in het Zuiden, schrijft Kinker: "Ter liefde van onze aanstaande verbroedering, waar bij het ons niet onverschillig kan zijn, te weten *hoe laat* (Kinkers cursief) het bij deze Belgische Monniken is [...]" (*Herk. I*, p. 114): de vraag hoe laat het is, maakt onderdeel uit van het maçonniek ritueel. Geen wonder dat de in de tekst ingevoerde commentator, uit het Zuiden, opmerkt (p. 116): "Wat men bij u doet weet ik niet; maar bij ons wordt de nachtlamp aangestoken" (nu n.l. het gewone licht, uit de loge, gedoofd dreigt te raken). - In *De Herkaauwer II*, p. 9, wordt enigszins schertsend gesproken over het drinkritueel der vrijmetselaars: de reeks heildronken besloten met een "kanonnade". - *De Herkaauwer III*, p. 86 e.v., spreekt vrij duidelijk over een genootschap dat de vrijmetselarij moet zijn, en de verhouding daarvan tot de kerken. - Verder verwijst Kinker herhaaldelijk naar het Heilig Verbond, of de Heilige Alliantie (door hem kennelijk beschouwd als een zaak door de maçonnerie geïnspireerd: een begin, als het ware, van de kosmopolitische wereldstaat). Hij legt een verband - en dat kan onmogelijk toeval zijn - tussen deze vorstenunie en het zogenaamde "volmaakt getal" van 3 x 3 (*Herk. III*, p. 81, 316). - De toespelingen zijn eigenlijk talloos.
437. *De Herkaauwer I*, p. 9.
438. *De Herkaauwer II*, p. 335-346.
439. *De Herkaauwer III*, p. 90.
440. *De Herkaauwer II*, p. 127-165.
441. Geciteerd volgens P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde [...]*, p. 70.
442. Zie het NNBW dl. I, kol. 535.
443. GON, Archief Prins Frederik, PH 5, stuk 19. De adressaat wordt niet genoemd, maar is waarschijnlijk prins Frederik.
444. Hetzelfde archief, stuk 120.
445. Geciteerd naar P.J. van Loo, *o.c.*, p. 70.
446. Geciteerd naar de gedrukte notulen van deze vergadering.
447. Er is een 'klad' blaadje bewaard gebleven (GON, Archief hoofdbestuur, inv. nr. R 24) waarop, onder het kopje "Stemlyst tot Leden van het Tusschenbestuur", de aantallen stemmen genoteerd werden. Deze opgave is uiteraard niet oninteressant, om meer reden dan één. Ik neem de opgave letterlijk over: "Byleveld 34 Reepmaker 43 Zwyn-drecht 41 Vredenburg 38 Konynenberg 40 Druivestein 23 't Hoen 11 van Hees 26 Kinker 21 Wynaendts 23 Bucaille 19 Lely 6 Arrenberg 1 Munster 2 van de Vyver 5 Du Tour 3 J.C. [van der Meer Mohr?] 15 [onleesbaar] 2 Schouten 16 [onleesbaar] 1 D Zeny 12 Hulst 6 De Vos 4 Noodt 3 [en zeven anderen: elk 1]."
448. Voor (Van) Vredenburg (zijn naam wordt op alle mogelijke manieren gespeld), zie het NNBW dl. VII, kol. 1297-1298. Er zijn twee brieven van Kinker aan Vredenburg bewaard gebleven, van 24 en 30 januari 1817 (Hss. UBA 12 Cg 1 en 2), handelend over Vredenburgs verzoek aan Kinker een wapenspreuk voor zijn familiewapen te bedenken. "Nu kost gij mij toch waarlijk geen' ongelukkiger arbeid op den hals schuiven dan het zoeken naar een motto", protesteert Kinker zwakjes in zijn eerste brief. En, na

hem de spreuk "Mecum agro evellite spinas" voorgesteld te hebben, volgt de interessante opmerking: "daar gij gaarne zaagt, dat het iets ware, waarop Vader Kant, wanneer hij uit het graf keek, *bene!* zou zeggen; zou hem dit, in den figuurlijken zin genomen, zeker bevallen".

449. Kinker aan P. Havelaar, 13 juli 1817 (brief aanwezig in GON).

450. In La Charité bracht Kinker als afgevaardigde naar de Grote Loge op 11 juni rapport uit. Toen maakte Holtrop geen bezwaren tegen het grootmeesterschap voor de prins.

451. Dit moment grijpt P.J. van Loo, in zijn *Geschiedenis van het Hoofdkapittel* [...] aan om te zeggen: "Omtrent de ondergrond van de Amsterdamse reïntegratie-pogingen tasten we nog geheel in het duister. M.i. moet de zaak voorlopig simpel beschouwd worden als een poging van de Amsterdamse Kapittels om alle in ons land werkende Graden onder één Hoofdbestuur te verenigen. Br.'. Kinker ging wat minder ver dan de anderen, maar in wezen bedoelde ook hij hetzelfde.

Het is voor de verdere ontwikkeling van de Vrijmetselarij in ons land gelukkig geweest dat deze pogingen op niets zijn uitgelopen" (p. 43).

Ik denk dat de 'duistere' ondergrond waar Van Loo van rept, hoewel niet geheel verlicht, dan toch door mijn voorgaand verhaal een zekere helderheid heeft verkregen. Het wil mij echter voorkomen, dat Van Loo hier, lang na de gebeurtenissen, eigenlijk nog steeds blijkt geeft van een zekere onwil en van een weigering tot begrip voor die mensen die, tussen 1800 en 1825, het toenmalig systeem van de hoge graden op allerlei punten minder geslaagd vonden. Zij hadden óók idealen.

452. GON, inv. nr. A 5 (Reg. der Notulen van het Besogne van Groot Officieren der Groote Loge 20 Mrt. 1809 - 13 Sept. 1816), in dato. - Het volgende is ook te vinden in het gedrukte verslag van hun werkzaamheid, door het tussenbestuur op 12 oktober 1816 aan de loges uitgebracht (GON, inv. nr. R 24, stuk 1818: een handschriftelijke versie daarvan, door het gehele bestuur waaronder Kinker getekend).

453. Aanwezig GON, inv. nr. R 24, stuk 1813. Het lijkt in Kinkers hand. De verzonden versie in GON, Archief Prins Frederik, afd. Geschreven bescheiden 1765-1881, stuk 8.

454. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 71-72.

455. Blijkens de notulen van de vergadering van het tussenbestuur op 21 augustus 1816 (GON, inv. nr. A 5, in dato).

456. GON, inv. nr. R 24, stuk 1821.

457. Schrijven samengevat volgens de tekst bij P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 73-74.

458. In de logebijeenkomst van La Charité op 8 oktober lichtte Kinker (die toen voorzat) de diverse stappen van het tussenbestuur toe. Hij zou zelf de functie van Holtrop als gedeputeerde naar de Grote Loge van 13 oktober waarnemen, mocht Holtrop verhinderd zijn. Op 12 oktober kwam trouwens het tussenbestuur, mét Kinker, nog bijeen, 's avonds, om de plannen voor de volgende dag te bespreken.

459. GON, Correspondentie Hoofdbestuur, mapje 1835.

460. GON, inv. nr. 546.

461. Op 23 april was Cambacérès nog in Den Haag. Vandaar zou hij naar Amsterdam vertrekken. Op 19 november was hij terug in Brussel: Paul Duvivier, *Les anciens Conventionnels sous la Restauration. L'exil de Cambacérès à Bruxelles (1816-1818) d'après des documents inédits. Avec dix planches hors texte. Nouvelle édition, considérablement augmentée*. Tome premier. Paris 1923. P. 203, 240.

462. In: *De Herkaauwer II*, p. 127-145, 147-165. - Een beschouwing over dit sprookje en zijn inhoud werd door mij onder de titel 'Maçonniek Doornroosje' gepubliceerd in

Thoth 37 (1986) leerling-nummer 2, p. 62-75.

463. *De Herkaauwer II*, p. 138.
464. Idem, p. 150.
465. Idem, p. 152.
466. Idem, p. 160.
467. Idem, p. 162-163.
468. Idem, p. 165.
469. Geciteerd naar het lemma 'Allegorie', in: Eugen Lennhof / Oskar Posner, *Internationales Freimaurerlexikon*, München 1980².
470. Zie Ovidius' *Metamorphoses* (ed. Loeb Library) X, 206 e.v.
471. *De Herkaauwer II*, p. 134.
472. *Isis. Geschrift van en voor vry-metselaren*. Amsterdam, M. Westerman, 1816/18. Nr. 1-2. Aanwezig bibliotheek GON 2 C 9. - Op de logevergadering van La Charité op 11 maart 1817 lag een circulaire van Westerman ter tafel, inhoudend dat hij bij intekening het "maçonniek tijdschrift Isis" zou uitgeven. Vermoedelijk waren er voordien dus niet genoeg intekenaars om het blad regelmatig te laten verschijnen (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28).
473. *Veilingcatalogus*-Kinker, p. 86, nr. 1133.
474. H. Rodermond, "La Bien Aimee", Amsterdam 1735-1985', in: *Thoth* 36 (1985) leerling-nummer 2/3, p. 109.
475. *Isis* nr. 1, p. 35.
476. Idem, p. 34.
477. *Isis* nr. 2, p. 61-62.
478. Op 8 juli 1817 (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28).
479. Het valt trouwens voortdurend op hoeveel inhoudelijke verwantschap er lijkt te bestaan, tussen deze moreel geïnspireerde wereldverbeteraars en Aufklärungsvrijmetselaars, en de gewone negentiende-eeuwse socialisten en communisten, met hún, op het eerste (en wellicht ook tweede) oog eveneens nogal naïeve opvattingen over geluk, wereldstaat en wat al niet. Het verband verdient een apart monografie.
480. Artikel 1 werd unaniem aangenomen. Bij de artikelen 2, 4, 6 en 7 bleven twee stemmen "buiten advies". Artikel 3 werd weer algemeen aangenomen. Bij artikel 5 was er één stem tegen, en bleven twee stemmen buiten advies.
481. In het archief van Concordia vincit animos is bij het rapport in die loge op 2 februari 1817 ingebracht, betreffend een "Ontwerp eener Naaower Vereniging der vyf Amsterdamsche loges", een bijgevoegd vel te vinden, waarop, in handschrift-Kinker, de tekst van de eerste vraag voorkomt (GON, inv. nr. 32-68). Waarschijnlijk was het dus Kinker die deze vraag aan alle loges toestuurde.
482. Inliggend bij de notulen van de gecombineerde vergadering (GON inv. nr. 47-8). Het betreft bijeenkomsten op 14 mei (hiervan bestaan klad- en netnotulen) en 17 juni.
483. Mr. Nuhout van der Veen zou echter niet erg ver met de onwikkelingen meegaan. Op 11 juli 1824 volgde hij prins Frederik op als grootmeester van de 'oude' hoge graden, toen deze als zodanig aftrad.
484. Op p. 2. Het is de strofe:
 Hef aan, hef aan het blij jubellied,
 Voor 't Rijzend Licht op ISIS grondgebied!
 Door 't raadselkleed, geslingerd om haar leën,
 Wijst ons haar hand naar schooner toekomst heen.

485. Op 3 juli 1823 schreef Kinker aan Immerzeel (hs. KB 133 C 11⁴): "Dank den Br.: Schouten voor zyn Mac.: dichtstuk, 't welk ik met zeer veel genoegen gelezen heb, en maak het vooral bij hem goed, dat ik hem nog niet schriftelijk bedankt heb." En op 5 maart 1824 (dezelfde bron): "Groet bij gelegenheid den br.: Jan Schouten, en maak het bij hem goed, dat ik hem nog niet geantwoord heb; maar het is mij onmogelyk geweest iets te berymen voor de Vrij Metselaars Alm., onder welker verzamelaars hij behoort. Het kost veel een brief te schrijven, waarvan de hoofd inhoud "Neen!" is." - De mentale verwantschap Schouten/Kinker zou ook vast te stellen zijn aan de hand van de tekst van Schoutens gedicht 'Verdraagzaamheid', gepubliceerd in de *Nederlandsche Muzen-almanak* 5 (1823) p. 82-83. - Helaas is van de correspondentie Kinker-Schouten, die er toch geweest moet zijn, (nog) niets teruggevonden.
486. De commissie had tevens het intermediair bestuur verzocht om dispensatie voor prins Frederik, in die zin, dat deze in de oppergraden opgenomen mocht worden zonder dat alle verplichte termijnen in acht genomen behoeften te worden.
487. Vermeldenswaard lijkt mij nog te zeggen, dat, toen het concept van "Fiat Lux" in de gecombineerde vergadering besproken werd, Druifvesteijn bezwaren had tegen het gebruik van het woord "Eeredienst". Vond hij dat begrip te neutraal of juist te ver gaand? Hoe dan ook, de vergadering kon geen alternatief vinden.
488. *Annales chronologiques, littéraires et historiques de la Maçonnerie des Pays-Bas*. Tome second. Bruxelles 5823. P. 347.
489. Curieus is de nieuwsgierige vraag van de grootsecretaris in zijn brief aan het Grootbesogne op 14 februari 1846, toen hij aan dat bestuur de staat en inventaris van Kinkers maçonnieke nalatenschap voorlegde (GON, inv. nr. 143.1): "Schreef Kinker "Fiat Lux"?" Kennelijk had hij dat idee pas gekregen op basis van de ontvangen papieren. - Overigens werd al in het verslag van Kinkers rouwloge (*Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaars* 1846) niet onduidelijk gezegd: "Niet minder belangrijk was het om te hooren, met hoeveel ijver KINKER werkzaam was in de gecombineerde Vergadering der Amsterdamsche Loges, blijkens de Teekenp.:, onder het motto *Fiat Lux*, door die vergadering, den 24sten dag der 4de maand van het jaar des W.: L.: 5817, aan de Loges, werkend in het O.: van Nederland, uitgevaardigd." (p. 121).
490. GON, Archief Frédéric-Royal.
491. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. 143:1.
492. Het oordeel van de niet geheel onbevooroordeelde S. Stokman, in zijn *De religieuzen en de onderwijspolitiek in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, 's-Gravenhage 1935, luidde (p. 229-230): "Walter was een man vol zelfvertrouwen in het welslagen zijner ondernemingen, een eerezuchtig vleier van zijn meerderen en een fanaticus tegen priesters en religieuzen. Ik grond dit oordeel op Walters talrijke brieven die grootendeels berusten in het Algem. Rijksarchief te Brussel". - Jean-Joseph Walter (1773-1845) was in 1817 Vénérable (Voorzittend Meester) van de Naamse loge La bonne Amitié. Hij woonde te Brussel (voor diverse bijzonderheden over Walter, zie Paul Harsin, 'Léopold Warnkoenig à l'Université de Liège', in: M. Florkin et L.E. Halkin, *Chronique de l'Université de Liège*. Liège 1967. P. 97-117). In de correspondentie van Kinker met Fabius gedurende Kinkers verblijf te Luik komt Walter meermalen ter sprake, maar niet altijd met onverdeeld enthousiasme. Kinker vond Walter soms te zeer toegeven aan de zuidelijke druk.
493. Op 2 februari en 20 maart 1818 gaf Kinker procuratie aan Walter te Luik, blijkens de index op de protocollen van notaris Jan Fabius (Gem. Archief A'dam, inv. nr. 19503).
494. Tijdens diezelfde vergadering vroeg de commissie wegens haar "drukke bezigheden"

om de benoeming van nieuwe leden, uit elke loge één. Aan de commissie werden derhalve toegevoegd: Konijnenburg (CVA), J. Tronchet Kramp (LBA), W. Kellerman (LP) en J.L. Spies (LC).

495. De *Annales chronologiques* [...] de la *Maçonnerie*, die (dl. II 1823 p. 371-373) een Franse vertaling van deze vragen geven, zeggen dat die vragen “furent même alors promptement étouffés sans avoir été communiquées en aucune manière à d’autres loges” (p. 371).

496. F. Clément, *Histoire de la Franc-Maçonnerie Belge* [...], p. 42 e.v.; zie ook zijn *Contribution à l'Étude des Hauts Grades* [...] cap. 7 en 8.

497. J. Hulst was lid van de Haagse loge Eendracht maakt macht. Zijn brief is pas in 1985 aan het licht gekomen (nu in het GON, inv. nr. 546). Omdat zijn bericht meer informatie verschaft over de gang van zaken dan tot nu toe bekend was, moge ik hem wat langer citeren. Hij zegt, dat “de dadelyke benoeming eener Kommissie van onzen 't weegen om met de Belgische Loges over deze materie [het verenigen van de ‘Belgische’ met de Nederlandse loges] in onderhandeling te treden, welligt den schyn zoude hebben, als of het G.: O.: zich eene Suprematie op laatstgenoemde Loges toekende, en dat, ofschoon die Kommissie met de beste intentie benoemd zynde, deze demarche welligt de non reussite van de geprojecteerde vereeniging zoude kunnen ten gevolge hebben”. En “Derhalven oordeelde U.: H.: E.: het doelmatiger, als men door Broederlyke en Vriendschappelyke gesprekken van de Broeders uit de Noordelyke tot die der Zuidelyke Provincies de mening te dezen opzichte van laatstgemelde konden ontwaren, en byaldien zy zich genegen betoonden tot eene vereeniging, om als dan zoo danige verdere Broederlyke pogingen te doen waardoor, altoorens eenige officiële demarches wierden gedaan, men zich van den goeden uitslag dier onderneming konde verzekert houden.

Ik was hier met het departement van oorlog, en vond wegens bovenstaande gelegenheid met Honorez van l'Esperance te spreken [die wel iets voor het idee voelt; temeer omdat de Belgische loges die zich van het Franse Grootosten afgewend hadden, niet in staat bleken een eigen hoofdbestuur te formeren]. Deeze eerste conferentie gaf alsoo aanleiding tot meerdere waarby zich nog twee Acht.: Meesters van Loges tot dit O.: zich bevinden, als ook de Br.: Walter A.: M.: van de Loge in het O.: van Namen gevestigd. Alle waaren van het zelve gevoelen, wat het primitive punt van *vereeniging* betrof, de wijze, hoe en waarop een object van nadere behandeling zynde heeft men daarover niet stellig kunnen bepalen, te meer daar men geen fond de pouvoir had”. - Om daar iets aan te kunnen doen, zo deelt Hulst verder mee, besloot men de vijf voorzittend meesters van de Brusselse loges bijeen te roepen, om, na formele opening van zaken gegeven te hebben, voor te stellen dat ieder zijn eigen loge zou convoceren, om door elke loge drie broeders te laten benoemen die volmacht zouden hebben over de “administratie” der Belgische loges te beslissen. Die vergadering der vijftien gedeputeerden, zo zegt Hulst, zou gisteren plaatsgehad moeten hebben; maar Honorez had hem nog niets van de resultaten gezegd. Wat er tot dan, als gevolg van zijn ouvertures, gebeurd was, achtte hij zijn plicht aan de grootmeester mee te delen; “en het is dan ook na become approbatie van het verrigte, en ten gevolge van den op myn verzoek ontvangen last, dat ik het voordeel hebbe mij bij deeze van die aangename verpligting te kwijten”. - Hulst schijnt evenwel geen verdere rol gespeeld te hebben bij de ontwikkelingen; althans, ik heb dat niet kunnen ontdekken.

Zie voor het verloop van de gebeurtenissen ook de *Annales chronologiques* [...] de la *Maçonnerie* 2 (1823) p. 88 e.v.

498. De tekst van Frederiks brief is afgedrukt in het gedrukte verslag van de handelingen

van het Groot Oosten van 25 mei.

499. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 8.
500. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 10.
501. In: *Maçonniek Weekblad* 23 (1874) nr. 7 (16 februari) en 8 (23 februari).
502. Hier speelt Kinker met getallensymboliek. In de vrijmetselarij is 9 (3 x 3) het mysterieuze, geheime getal. Daarom ziet hij in het jaartal 1818 (waarin 3 en 9 verborgen opgenomen zijn, en verdubbeld) een diepere betekenis.
503. Eugen Lennhof / Oskar Posner, *Internationales Freimaurerlexikon*, München 1980² kol. 860.
504. Met betrekking tot het oprichten van deze leerstoelen, zie Reina van Ditschuyzen, *Onderwijs als opdracht. Leven en werk van de eerste vijftien ministers belast met het onderwijs in de periode 1798-1830*. 's-Gravenhage 1977; A. de Jonghe, *De Taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*. Sint-Andries-bij-Brugge 1967.
505. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling J.M. Kemper.
506. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief Binnenlandse Zaken na 1813, Commissaris-generaal van het Onderwijs; inv. nr. 2650.
507. Dezelfde bron als in voorgaande noot.
508. Zonder hier verder op hun financiële positie in te gaan, blijkt dit het geval te zijn bij het zien van de verantwoordende overzichten, die Kinkers financiële agent te Amsterdam, P.J. Ameshoff, hem jaarlijks toezond naar Luik (Gemeentearchief Amsterdam, Part. archief 255, inv. nr. 59).
509. Geciteerd bij M. Rutten, 'Neerlandica aan de universiteit te Luik. III. Auguste Jean Stecher', in: *Tijdschrift voor levende talen* 30 (1964), p. 35-73 (p. 40).
510. Zie het NNBW dl. V, kol. 100.
511. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling J. Fabius, sectie 7.
512. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling J. Fabius, sectie 4. - Curieus is de minachtende reactie van Bilderdijk bij Kinkers benoeming te Luik, als hij 15 augustus 1817 aan Valckenaer schrijft, dat Kinker de "weerga" is van Simons en Van Cappelle (zie R.A. Kollewijn, *Bilderdijk, zijn leven en werken*. Amsterdam 1891. Dl. II, p. 269).
513. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling J. Fabius, sectie 7.
514. Zijn opmerkingen hierover zijn te talrijk om hier aan te kunnen halen. Ik verwijs naar de te verschijnen delen II en III van Kinkers briefwisseling (ed. A.J. Hanou / G.J. Vis).
515. UBA hs. 12 Cg 4.
516. Blijkens het gedrukte verslag van de vergadering van de Grote Loge op 25 mei.
517. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde [...]*, p. 101; zie ook de *Annales chronologiques [...] de la Maçonnerie* dl. II, voor de gebeurtenissen rond deze datum.
518. Schrijven van 6 november 1824 (GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 5, stuk 219).
519. GON, inv. nr. 546.
520. GON, inv. nr. 546.
521. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde [...]*, p. 101.
522. F. Clément, *Histoire de la Franc-Maçonnerie Belge [...]*, p. 50-51; P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel [...]*, p. 53.
523. Blijkens de stukken, in het GON, behorend bij de gedrukte verslagen van het Hoofdkapittel.
524. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28, in dato.

525. P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel* [...], p. 53.
526. Gedrukt extract van het protocol van het Hoofdkapittel van 15 december 1817, p. 3.
527. Hij machtigde op 20 augustus de Amsterdamse makelaar Nicolaas van Soomeren (Gem. Archief Amsterdam, Not. arch. inv. nr. 19489, stuk 429) te verkopen "Een huis en Erve, staande en gelegen op den Overtoomschen weg aan de levendige zijde in de gemeente van Nieuwer Amstel, Wijk 8 geteekend No. 1060" (mogelijk was dat nog een deel van de ouderlijke bezitting, Meilust, dat verpondingsnummer 1078 had). Volgens die acte had Kinker toen domicilie "Rozengracht tusschen de Eerste en tweede Blomdwarsstraten". Op dit laatste adres had ook zijn vriendin Geertruy de Clercq domicilie. Op dezelfde dag machtigde zij dezelfde makelaar (Gem. Archief Amsterdam, Not. arch. inv. nr. 19489, stuk 430) ook dit pand te verkopen (het wordt hier iets nauwkeuriger aangegeven als het huis Rozengracht tussen 1e en 2e Blomdwarsstraat, wijk 41, verpondingsnummer 2321). Dit huis was door Van Soomeren, op last van Geertruy, gekocht tijdens een veiling in het Oudezijds Heerenlogement, op 11 januari 1813 (Gem. archief Amsterdam, Not. arch. inv. nr. 19486, stuk 8). Hoogstwaarschijnlijk hebben Kinker en zijn vrouw/vriendin hier gewoond, tenminste tussen 1813 en hun vertrek naar Luik.
- Op 8 september machtigde Kinker zijn zoon David tijdens zijn afwezigheid zijn zaken te behandelen; en speciaal zorg te besteden aan de afhandeling van de boedel en nalatenschap van mr. Jeremias Eijlkens, waarin Kinker als curator en sequester op 18 juni 1800 door het Amsterdamse comité van justitie was aangesteld (Gem. Archief Amsterdam, Not. arch. inv. nr. 19489, stuk 484).
528. *Annales chronologiques* [...] de la Maçonnerie 2 (1823) p. 388.
529. Idem, p. 389. - Daar dit nog steeds een boek betreft, dat gepubliceerd wordt na goedkeuring van een faculteit der letteren, mag ik wel wijzen op een verschijnsel dat me opviel. Sommige zuidelijke loges blijken namelijk wel eens een "concours maçonnique littéraire" uit te schrijven. Bijvoorbeeld: in 1844 stelde de Gentse loge Les Vrais Amis de vraag: "Quelles ont été, pendant la première moitié du 16me siècle, les relations réciproques entre les Loges Maçonniques et les Chambres de Rhétorique dans les Pays-Bas?". De inzenders behoeften geen vrijmetselaar te zijn. Het zou de moeite waard kunnen zijn eens te onderzoeken welke literaire problemen op die wijze in verloop van tijd aan de orde gesteld zijn.
530. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 12.
531. H. Maarschalk, *Geschiedenis van de Orde der Vrijmetselaren* [...], p. 182; P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 101.
532. GON, inv. nr. R 24, stuk 1874-4.
533. Er zijn mij van deze tekst (als afzonderlijke druk) vier exemplaren bekend: twee in de bibliotheek van het GON: 80 E 2 en 3 (vgl. G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...] p. 329, nt. 5); een exemplaar in mijn bezit, waarnaar ik citeer; en een afwijkend exemplaar in het Gemeente Archief Amsterdam (U.00.2001). Dit laatste exemplaar is kennelijk een drukproef; er komen enkele tientallen correcties in Kinkers hand in voor, welke correcties in de druk van de andere exemplaren geheel correct verwerkt zijn. - Onder de titel *Aan hoogstdenzelfden Grootmeester, toen zijn H.: E.: eene plegtige tafelloge, in het gebouw der vier oudste Amsterdamse loges, met zijne tegenwoordigheid vereerde, den 8. van Wijnmaand, 1817.* werd dit gedicht tevens afgedrukt in Kinkers *Gedichten III* (Amsterdam 1821) p. 106-112; echter met enkele wijzigingen, die Kinkers steun verraden voor de afdelingen van de meestergraad, die in 1821 bestonden.

534. Daarnaast 'behoren' acaciatakken ook bij de voorzittend meester. - Een ander grafisch maçonniek element zijn de drie sterretjes boven elke pagina gedrukt.
535. In zijn gedicht *Begroetenis* [...] *aen Frederick Hendrick*, uit 1625 (regel 253-254 in de Wereldbibliotheek-editie, dl. V, A'dam 1928, p. 507-520; met dank aan Mieke Smits-Veldt en Piet Verkruijsse voor het vinden van deze plaats). Het kan zijn (ik ben hier enigszins bevreesd dat ik de tekst overvraag) dat Kinker in zijn gedicht ook nog een ander werk van Vondel in gedachten had, namelijk de *Gysbreght*. Onwillekeurig roept de strofe beginnend met

Treur, Menschheid, treur niet meer, om 't missen [...]

de *Gysbrecht*-passage in gedachten, waarin de Rey van Klaerissen een strofe begint met

Bedruckte Rachel, schort dit waeren (vs. 904).

Nu begint die rei met de herinnering aan de kerstnacht, en het nieuwe licht:

O Kersnacht, schooner dan de daegen,
Hoe kan Herodes 't licht verdraegen [enz.](vs. 904-905)

Het is de Amsterdamse kerstnacht, waarin, bij Vondel, de roos en het bloed een belangrijke functie hebben: net als in het Rozenkruisritueel, dat zo sterk johanneïsch geïnspireerd is (en men bedenke dat het Johannesfeest op 27 december, vlak na Kerstmis, het belangrijkste maçonnieke feest is: hún Kerstmis). In de Rey van Klaerissen spelen die zaken een grote rol (bijv. vss. 926, 935, 948). Bij de moord, later, op de Klaerissen (wier bloed is: het zaad voor iets beters), wordt gezegd:

Zy vielen overhoop, en lagen by malkander
In 't rond, gelijk een krans van roozen wit en rood.
[...]
Als bloemen op haer' steel, in eenen beemd, verdroncken
Van eenen rooden plas. (vss. 1438-1443)

Het is niet onmogelijk dat Kinker mede hieraan denkt, als hij schrijft:

Ik ken haar, die ons doet op rozenpaden treden. (vs. 76)
of

Hier bloeit voor U de roos, om 't zinnebeeldig teeken
Van d'Eerdienst, tot dit uur miskend, verminkt, ontaard. (vs. 96-97)

Op dezelfde wijze lijken ook, in een vlietend geheel, reminiscenties aan het licht en de ster van Bethlehem voor te komen, als gezien doorhét de tekst van de *Gysbreght*. Om dit alles geheel te analyseren, is echter een geheel apart commentaar nodig.

536. P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel* [...], p. 55. De Stricte Observantie is het in de tweede helft van de achttiende eeuw meest populaire type vrijmetselarij in de Duitse landen. Het accent ligt op de verbondenheid met de middeleeuwse Tempelridders. Op enkele congressen (onder andere dat van Wilhelmsbad, waarover Kinker dikwijls prijzend spreekt) werden de meest fantastische elementen verwijderd. Het ac-

cent kwam toen te liggen op weldadigheid en volmaking.

537. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 101.
538. T.a.p.
539. GON, inv. nr. 47-8.
540. *Ontwerp-Statuten* [door de commissie benoemd tot herziening der Wetten; behandeld 14 december 1817 op de Grote Nationale Loge] (Bibl. GON 7 E 11).
541. Zoals ook in 1817/1818 het zog. Mizraïm-stelsel kortstondig populair werd, tot het door Frederik veroordeeld werd. Wellicht doelt Kinker op de Rite rectifié van de Stricte Observantie; vgl. noot 536.
542. Gepubliceerd in Kinkers *Gedichten II* (A'dam 1820), p. 99-102.
543. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 103.
544. De loges La Paix, La Flamboyante, La Vertu, Concordia vincit animos en De Noordstar lieten aantekenen niet in het ontwerp geconcurrere te hebben. Genoemde loges hadden doorgaans dezelfde 'politieke' lijn.
545. Weergegeven bij P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 78-79.
546. GON, inv. nr. P 1: *Extract uit het protokol van het Souvereine, Hoofd-kapittel*, in dato.
547. H. van Heuven, 'Kanttekeningen bij de geschiedenis van het Charter van Keulen', in: *Thoth* 24 (1973) leerling-nummer 2/3 p. 55-120. Over de gelijktijdig met het Charter gevonden notulen van de 'oude' loge Fredericks Vreedendall, zie: A.J. Mensema, 'Kanttekeningen bij de notulen van de loge 'Fredericks Vreedendall', 1637-1638', in: *Thoth. Tijdschrift voor vrijmetselaren* 37 (1986) meesternummer 2 p. 23-48. Mensema behandelt alleen de formele zijde van deze notulen om aldus de authenticiteit van het stuk te kunnen behandelen. Hij laat de vraag open om welke reden het document is vervaardigd. Zijn conclusie: "Bij nader onderzoek blijkt een behoorlijk aantal feiten [...] niet te kloppen [...]. Met stelligheid kan men dan ook zeggen dat de notulen een falsificatie zijn [...]. Waarschijnlijk is het dat ook de notulen uit de pen van Br.'. Maximiliaan Louis van Hangest baron d'Yvoy van Mijdrecht zijn gekomen [...]" (p. 46).
548. Idem, p. 67.
549. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 23.
550. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 5, stuk 117.
551. Ik ga hier voorbij aan enkele details, bij Van Heuven uitvoeriger behandeld; zoals aan een andere traditie, dat de prins al in 1816 de beschikking over de stukken gehad zou hebben (volgens mij ontstaan door de vaak voorkomende latere idee, dat de prins de bescheiden in handen kreeg bij het 'begin' van zijn grootmeesterschap dat dan valselijk in 1816 plaats wordt); of aan het mondeling doorgegeven verhaal, dat de anonieme brief, die de stukken vergezelde, door een vrouw geschreven zou zijn, en getekend "(N.) C. geb. v. T.". Voor mijn verhaal is dit laatste niet van belang, omdat er hoe dan ook 'iemand' geproduceerd moest worden, die de stukken verzonden had.
552. H. van Heuven, o.c., p. 69.
553. A.S. Carpentier Alting, *Woordenboek voor vrijmetselaren* [...], p. 41-46. Een Nederlandse vertaling is ook te vinden in P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 261-267.
554. H. van Heuven, o.c., p. 85, 89. D'Yvoy was trouwens ook in het gewone leven Frederiks particulier secretaris. - Voorbeelden van mystificatorische praktijken van historici en letterkundigen zijn ook te vinden bij: Jan Grootaers, *Maskerade der Muze. Vervalsing, namaak en letterdiefstal in eigen en vreemde letterkunde*. Amsterdam 1954.

555. In 1846 schreef prins Frederik aan een commissie die een onderzoek naar de authenticiteit van het Charter zou instellen, dat het stuk weggeraakt was, mogelijk als gevolg van de vele verhuizingen, of "den noodlottigen Opstand in België in den jare 1830": zie Van Heuven, *o.c.*, p. 93.
556. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 81.
557. A.S. Carpentier Alting, *o.c.*, p. 50.
558. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 57 (een deel der brief is gedateerd: 16 januari 1819).
559. J.S. Wijne, 'Archiefstukken betreffends de nieuwe graden', in: *N.: V.: H.: Mededelingen van de afdeling van de meestergraad der Nederlandse vrijmetselarij* 28 (1965) nr. 1 p. 53-58; het citaat p. 55.
560. A.R. Falck, *Gedenkschriften, uitgegeven door H.T. Colenbrander*. 's-Gravenhage 1913. R.G.P. Kl. Serie 13, p. 196-197.
561. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 182.
562. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 183 (schrijven van 28 jan. 1823).
563. Zie voor de in de volgende alinea's weergegeven gebeurtenissen, Van Heuven, *o.c.*, p. 72 e.v. - Het is overigens vrij duidelijk dat Van Rappard enig wantrouwen koesterde met betrekking tot de hem door Van Vreedenburch aangewezen maar niet in handen gegeven oude bescheiden; vgl. Van Heuven, *o.c.*, p. 106.
564. *Annales chronologiques [...] de la Maçonnerie* 3 (1824) p. P. 53.
565. Alg. Rijksarchief 's-Gravenhage, Arch. Binnenl. Zaken na 1813, Commissaris-Generaal OKW inv. nr. 2658.
566. Hetzelfde archief, inv. nr. 2706 (stuk 61).
567. Hetzelfde archief, inv. nr. 2558.
568. Hetzelfde archief, inv. nr. 2706.
569. Vgl. echter ook noot 527. - Op 25 maart 1818 (Gem. Archief A'dam, Not. arch., inv. nr. 19489, stuk 136) liet Kinkers zoon David, als diens gemachtigde, vastleggen in het Oudezijds Heerenlogement op 30 maart twee Amsterdamse panden te zullen laten veilen: 1. een huis en erf op de Vijzelgracht zuidzijde, tussen de Nieuwe Looiersstraat en de Noorderstraat (wijk 58, verpondingsnummer 5078) en 2. een huis en erf op de Lindengracht, tussen de Noorderkerkstraat en le Lindendwarsstraat (wijk 50, verpondingsnummer 5985). Het eerste perceel was op dat moment verhuurd aan A. Busser (f 125,- per jaar), C. Ietswaart (f 90,- per jaar, voor twee vertrekken terzijde van het huis), G.W. Audebert (f 72,- per jaar, voor twee kamers en de vliering) en Bartel Staal (f 50,- per jaar, voor het onderhuis). Het tweede perceel was verhuurd aan de diakenen der Nederduitse gereformeerde gemeente (f 125,-), Jan van Essenberg (f 34,-, voor de voorkamer), Gijsbert Schoen (f 160,-, voor de achterkamer, bovenste zolder en achtervliering) en Marten Bok (f 54,-, voor het onderhuis). - Kinker had deze panden verworven op 10 september 1813 (Gem. Archief A'dam Not. arch. inv. nr. 20105; 20080, stuk 396 en 397) van Gerrit Jazink (wonend N.Z. Achterburgwal 114), Adrianus van de Poll (zilversmid, gehuwd met Eva Jazink) en Eva Jazink, voor 5460 francs dan wel f 2600,-; met stipulatie dat de verkopers de panden binnen vier jaren zouden mogen terugkopen. Het pand Lindengracht wordt daar overigens aangeduid als "une maison et un corps de logis de derrière [...] au midi du Lindegracht entre le Noorderkerkstraat et saturdaysch brug"; in een der acten wordt daar aan toegevoegd: "waar de Kapellyen [?] in de gevel staat". Terzelfdertijd leenden de drie verkopers van Kinker 6930 francs (oftewel f 3300,-) à 5%, terug te betalen in vier jaar. Kinker moest de huurders laten blijven waar zij waren. - Deze aankoop door Kinker schijnt zo meer een

vriendendienst geweest te zijn, om de Jazinks aan geld te helpen; terwijl hij hun tevens een extra bedrag leende. Welke dienst slecht beloond werd; want blijkens de inventarisatie van Kinkers boedel, op 8 oktober 1845, stond die schuld nog steeds uit, en was de rente sinds 1815 niet betaald (Gem, Archief A'dam, Part. arch. 255, stuk 66a). De Jazinks waren oude bekenden van de Kinkers. Kinkers broer Hendrik Coenraad had hun ook al eens geld geleend, maar dat laat ik hier terzijde. - Het perceel Lindengracht werd overigens door zoon David voor f 853,-- verkocht aan Justus Reyfort (Gem. Archief A'dam, Not. arch. 19489, stuk 145. 202), en het perceel Vijzelgracht werd verkocht aan mej. Barendina Antonia de Hen (dezelfde bron, stuk 252).

570. Zie bijlagen.

571. Hs. KB 's-Gravenhage 133 C 114.

572. Hij is dan aanwezig bij een vergadering van de officieren van La Charité, in de Nieuwe Stadsherberg.

573. Ik weet niet welke betekenis m.b.t. Kinkers aanwezigheid eraan te verbinden is, wanneer op 6 augustus 1818 de hoogleraar Th. van Swinderen, te Groningen, aan zijn Luikse collega Warnkoenig schrijft: "Zoo er iets in dezen brief is, dat gij niet verstaat, zal Collega Kinker wel de goedheid hebben het U te vertalen. Groet hem, Denzinger, Fuss en van der Heijden in allen gevalle van mij" (Rijksarchief Straatsburg, Archief L.A. Warnkoenig, inv. nr. 2463). Van Swinderen hield er trouwens van Kinker te benutten bij zijn taalproblemen. Op 16 september stelde hij Warnkoenig, in verband met een bijdrage van Warnkoenig aan een almanak die Van Swinderen redigeerde, voor: "Als gij met mijne vertaling niet te regt kunt, zal Collega Kinker U wel helpen, als gij het namelijk voor dezen weten wilt, dat gij mij dien brief gezonden hebt, waaraan ik niet twijfel" (inv. nr. 2463). Uit deze correspondentie (dezelfde bron) blijkt dat zij beiden nogal geïnteresseerd waren in Kinkers wedervaren bij het moeilijke begin in Luik. Zo schrijft Van Swinderen op 16 december 1818: "Het doet mij leed, dat het zich met Kinker niet beter schikt; de man is waarlijk te beklagen. - Groet hem en Fuss en Denzinger hartelijk voor mij". Op 5 februari 1819: "Groet uwe Echtgenooten en Collega's met name de Duitsche en Kinker". Op 15 juli 1819: "Het doet mij veel plezier dat Kinker ook aanvangt te vreden te zijn". En op 22 januari 1820 schrijft hij, zeer informatief in verband met Kinkers 'cosmopolitisme': "Hetgeen gij mij van Kinker schrijft spijt mij zeer, doch ik kan niet zeggen, dat het mij verwondert. Ik had het lang verwacht. Hetzelfde, dat U in hem hindert, hindert mij ook steeds in hem. Mijne Ouders zeer devoot zijnde, heb ik eene zeer godsdienstige opvoeding gehad, en gij weet, welken invloed de eerste denkbelden gedurende het volgend leven behouden. Ook dit ondervinde ik. - Mijne huperorthodore jeugdige begrippen mogen door de ontwikkeling mijner verstandelijke vermogens, door de beoeffening vooral der Critische wijsgeerte gewijzigd en gelouterd zijn; ik houde nog vast aan de Grondbegrippen van het Christendom als positive Godsdienstleer, en ik vinde daarin mijne hoop en mijnen troost. - Wetende dat wij zinnelijke menschen zijn, die gedurig zinnelijke indrukken noodig hebben, om tot het zedelijke opgevoerd te worden, onderhoud ik vlijtig de instellingen van mijn kerkgenootschap, en, schoon de Leerredenen der Predikanten, die ik hoor, wel niet altijd geheel naar mijnen zin zijn, zoo vinde ik er toch meest altijd voedsel in voor mijn hart in aanmoediging tot deugd, en in allen gevalle houde ik het bijwoonen van den openbaren Godsdienst en opvolgen van Godsdienstige gebruiken voor heiligen plicht voor de menigte, die wij niet alleen door onze leer, maar ook door ons voorbeeld Stichten moeten. - Onder dit alles ben ik echter zeer verdraagzaam (een Cosmopoliet in der daad). - Als het hart goed is, dan veracht ik niemand om zijn ge-

loof, dan acht ik daarom niemand minder; maar vaststaande in mijne overtuiging beklag ik in mijn hart, allen die spotten met eenigen godsdienst, welke die dan ook zijn moge. - "Men moet niemand ontnemen wat hem heilig is." Dit is mijne leer.

Misschien dat Kinker dit alles nu ook voor de taal van een zwakling houdt. Ik vind er mijne rust en mijn geluk in, en ik vlij mij dat dit ook bij u het geval zal zijn.

Het is zeldzaam, dat Kinker bij al den partijdigen voorkeur der Hollanders, tog nog altijd Cosmopoliet wil heeten. Hoe is het mogelijk, dat de menschen zoo tegenstrijdig met zich zelve kunnen zijn? Gij vier Duitschers (Denzinger, Fuss, Gaede en Gij) blijft toch immers bij elkander [...].

Anderzijds informeert Warnkoenig ook Van Swinderen voortdurend over Kinker, zoals op 21 oktober 1818: "Kinker liest nun über die holländische Litteratur für viele; [...] grüsst dir bestens"; en op 6 november 1819: "Ich muss Ihnen etwas bemerken. Herr Kinker war gestern bei mir, und sprach mir mit überaus grossen Vergnügen vom glücklichen fortgang seiner Vorlesungen. Er hat gegen 60 Zuhörer, wovon 20 in [...] holländ. Litteratur sind, theils holländer, [...] Deutsche aber auch Lütticher, die [...] sind im Elementar Cursus. Erster ist in holländischer Sprache gegeben mit ausgezeichneten Beifall. Anfangs wollte K. nicht geben, wenn nicht wenigstens 6 Zuhörer ihn auforderten; es gibt sich aber [...] 10 die auf 20 stiegen". Aan het eind van deze brief noemt hij Kinker "fr[ater] Kinker".

574. Hs. KB 129 A 29.

575. Vgl. het in noot 573 geciteerde.

576. Geciteerd bij J.S. Wijne, o.c., p. 53. Aldaar worden méér brieven uit deze periode besproken.

577. Die zaak besprak de prins in deze brief al eerder. In die artikelen wordt melding gemaakt van een soort centraal kapittel, "om daardoor vaster aan een gehecht beter aan alle de andere grand-chapitres en grand-commendeurs te kunnen tegenstand bieden".

578. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 48.

579. Gedrukt in Kinkers *Gedichten III* (Amsterdam 1821), p. 103-105. De tekst van dit gedicht lijkt ook al eerder afgedrukt geweest te zijn in een verslag van die bijeenkomst van de Amsterdamse loges: *Broederlijke hulde, eervol toegebracht aan den hartelijk-geliefden H.E. Grootmeester-Nationaal, Frederik [...] den 28sten februarij 1818 p.s. door de vier gecombineerde loges, werkende in het Oosten van Amsterdam*. P. 1-3 (zie G.J. Vis, *Johannes Kinker [...]*, p. 271, 351).

580. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 57.

581. *Annales chronologiques [...] de la Maçonnerie* 3 (1824), bij de behandelde datum.

582. H. van Heuven, o.c., p. 82-83.

583. Deze datum wordt genoemd bij H. van Heuven, o.c., p. 83; P.J. Van Loo daarentegen noemt in zijn *Geschiedenis van het Hoofdkapittel [...]*, p. 56, de datum 9 mei. Van Heuven schijnt de meer betrouwbare.

584. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 63.

585. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 69.

586. P.J. van Loo, in zijn *Geschiedenis van het Hoofdkapittel [...]*, p. 56.

587. Weergegeven volgens de tekst van het ritueel van de graad der uitverkoren meesters, te vinden bij de notulen van het Grootbesogne der Grootofficieren 2 oktober 1816 - 23 juni 1822 (GON, inv. nr. A 6) op fo. 52 e.v.

588. Het academisch jaar was nog in volle gang. Ik heb trouwens de indruk dat Kinker die hele zomer in Luik bleef (later vertoefde hij tijdens het academisch reces meestal in het Noorden): een brief van 23 juli aan de secretaris van de 3e klass van het Koninklijk In-

- stituut, M. Stuart, is namelijk verzonden vanuit Luik (Rijksarchief Haarlem, Archief Kon. Ned. Instituut, voorl. inv. nr. 126, brief nr. 92).
589. Deze en de volgende gegevens gaan terug op het gedrukte protocol van genoemde vergadering, berustend in het GON.
590. Gemeente Archief A'dam, oud-rechterlijk arch. inv. nr. 3136, fo. 135v. - Heystek was op dit moment receptie-meester in La Bien Aimée. Zijn kantoor was gevestigd Warmoesgracht 8. Zijn necrologie is te vinden in de *Nedarlandsche vrij-metselaars almanak voor 1838*, p. 101 e.v.
591. Gemeente Archief A'dam, not. arch. inv. nr. 19016, acte nr. 239.
592. H. van Heuven, o.c., p. 73.
593. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 5, stuk 190.
594. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling J. Fabius, sectie 4.
595. *Rapport van de Commissie, benoemd op het Hoofd-Kapittel van den 31 Mei 1819*. p.s.
596. *Rapport* [...], p. 4-5.
597. *Rapport* [...], p. 6.
598. *Rapport* [...], p. 6-7.
599. *Rapport* [...], p. 7.
600. *Rapport* [...], p. 10.
601. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 80.
602. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 85.
603. *Annales chronologiques [...] de la Maçonnerie* 4 (1826) p. 263.
604. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 5, stuk 208.
605. Zie voor de ontwikkelingen tussen 1822 en 1836 P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde* [...], p. 115-118; P.J. van Loo, *Geschiedenis van het Hoofdkapittel* [...], p. 67-76; H. van Heuven, o.c., p. 74.
606. In: *Gedichten III* (A'dam 1821) p. 113-116.
607. M.C. van Hall, o.c., p. 102-103.
608. Volgens G.J. Vis, *Johannes Kinker* [...], p. 49.
609. In: *Gedichten I* (A'dam 1819) p. 22-30.
610. Vgl. noot 533.
611. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 6, stuk 349. Uit Luik zouden bij die gelegenheid verder moeten komen: de artilleriemajoor W.A. Bake, de kapitein Fredzer, en de kapitein van de geschutgieterij Nicolai. - Zie over deze geheime bijeenkomst ook F. Clément, *Contribution à l'Etude* [...], p. 134. De Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden bezit (hs. 4, fo. 72^v), een brief van W.A. Bake aan Kinker, gedateerd 15 maart (zonder jaartal), waarin Bake zegt dat Bullot niet aan de uitnodiging gehoor kan geven, Nicolai echter wel, mits deze broeder van zijn militaire commandant toestemming krijgt. Mogelijk heeft deze brief met de vergadering van 22 maart van doen.
612. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 162.
613. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Staatssecretarie (1825) nr. 1756.
614. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 189.
615. GON, Archief Prins Frederik, inv. nr. PH 7, stuk 206.
616. Mij bekende exemplaren: UBA Br. Qq 19 (hier geciteerd); KB Pfl. 25497a en 114 G 5⁸; UBL Port. 10; TH Delft. Het gedicht werd tevens gepubliceerd in de *Belgische Muzen-almanak* van 1826 (zie het hoofdstuk over de Hollandse Maatschappij, noot 174). Het kan zijn dat van dit gedicht - ik heb me niet in de drukgeschiedenis verdiept - allerlei afwijkende versies bestaan. Op 20 juni 1825 werd het gedicht voorgelezen door Kin-

ker in het Luikse studentengezelschap Tandem, en kregen alle aanwezigen een exemplaar (Aanteekeningboek Tandem II, Inst. voor Neerlandistiek Luik). Het werd toen niet zonder aandoening aanhoord, schrijft Kinker aan Van Maanen op 2 juli 1825 (Alg. Rijksarch. 's-Gravenhage, Verz. Van Maanen, nr. 83). Uit een brief van Kinker 14 juli 1825 aan de minister van binnenlandse zaken, P.L.J. Servaes van Gobbelschroy (Alg. Rijksarch. 's-Gravenhage, Arch. Binnenl. zaken na 1813, afd. Onderwijs inv. nr. 1948), blijkt dat deze namens de koning Kinker gevraagd had een aantal exemplaren naar Berlijn (waar het huwelijk had plaatsgevonden) te sturen. Kinker voldeed aan die wens door inderhaast twee gebonden en vier ongebonden exemplaren op te sturen, terwijl hij de minister zelf er ook één cadeau gaf.

617. Zie de paragraaf over Vooruitgang door Wetenschap.
618. Het *Jaarboekje* voor 1842 heeft een voorwoord van C.G. Withuys, waarin deze spreekt over een nieuwe opzet, nieuwe medewerkers enz. Onder meer zegt hij: "Dankbaar inzonderheid ben ik den Nestor der Nederlandsche VV.: MM.:, den nog altijd werkzamen, Hooggeleerden, eenigen B.: KINKER, dien geen 79jarige ouderdom heeft kunnen verhinderen, insgelijks aan mijn verzoek dadelijk te voldoen". Withuys was lid van La Charité; hij werd daar in 1832 voorgesteld (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-29).
619. In: *Nederlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren* 1842, p. 146-148.
620. In: *Nedsrlandsch jaarboekje voor vrijmetselaren* 1844, p. 185-190.
621. *Tableau des Frères [...] Loge La Parfaite Intelligence à l'Orient de Liège* [25 december 1821] (aanwezig GON).
622. Ik heb het archief van deze loge niet kunnen raadplegen. Verzoeken daartoe werden niet beantwoord. Mijn informatie gaat voor een deel terug op: Jean Leton, *Liège. Loges et Chapîtres du XVIIIe au XXe siècle*. [Luik] 1985. In dit werk is alle voorgaande literatuur m.b.t. La Parfaite Intelligence verwerkt. Tevens wordt er niet zelden biografische informatie gegeven over personen met wie Kinker gedurende zijn Luikse ambtsperiode veelvuldig contact had. Het werk is helaas niet in de handel.
623. Blijkens het "Registre de population de Liège" (Stadsarchief Luik) van 31 december 1820 bewoonde Kinker in het "quartier du sud" het perceel nr. 503, dat zich bevond op de Place St. Jacques. In dat pand woonden "Kinkers, Jan, âge 56, professeur, amsterdam [= lieu de naissance], 1818 [= époque de l'entrée]. Declercq, marguerite, 49, épouse, amsterdam, 1818. Coemans, Marie Therese, 42, servante, St. Trond, 1820". Verder bewoonden dit perceel: "Foullon, Jean Jacques jos 70 medecin, Liège [dit is vermoedelijk de eigenaar;] Maijanée françoise 55 épouse Liège Wellenstein, Zacharie Jos 28 avocat Ehnen".
624. Destriveaux was een geboren Luikenaar. Hij zou bij de opstand een positie bekleden in het Luikse overgangsbestuur, en later zitting krijgen in het Belgische parlement. Er is nog een ongedateerde, zeer curieuze brief van Kinker aan Destriveaux bewaard gebleven, geschreven in het luikerwaals dialect (UB Leiden, hs. MNL L 572).
625. Een enkel voorbeeld. Aan Fabius schrijft Kinker op 21 mei 1823: "Deze laatste partij [van Warnkoenig] nu is niet door zich zelve maar om de Luikenaars te believen tegen den invloed van de hollandsche taal en wat daarmede zamenhangt. W. heeft zich zelf niet ontzien, om zich tegen een Student die gaarne in *Tandem* zou willen komen uit te laten, dat hij wel wist, dat dit gezelschap niet lang stand zou houden" (Alg. Rijksarchief 's-Grav., Verz. Fabius, sectie 7).
626. Zie Jean Leton, *o.c.*, p. 151.
627. Het volgende is, tenzij anders wordt vermeld, gebaseerd op een opstel van Georges de

- Froidcourt over deze gebeurtenissen, opgenomen in Jean Leton, o.c., p. 109 e.v.
628. *Honneurs funèbres rendus dans la R.: L.: de la Parfaite Intelligence à l'Or.: de Liège, Le 28e. jour de 12e. mois de l'an de la V.: L.: 5818. à la Mémoire du T.: V.: F.: St.-Martin, ancien Vénérable de la R.: □. A Liège, de l'imprimerie de J.F. Desoer, libraire. 5818. (aanwezig Bibl. GON).*
629. Dl. 8 (1819), p. 97 e.v.
630. 3 (1819), p. 211-228.
631. Ik citeer volgens de weergave van de rede in de *Annales chronologiques [...] de la Maçonnerie* 3 (1824) p. 524-526.
632. Zie bijvoorbeeld S. Stokman, *De religieuzen en de onderwijspolitiek in het Vereenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*. 's-Gravenhage 1935; P. Bonenfant, *La suppression de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas*. Brussel 1925.
633. In: *Gedichten II* (A'dam 1820) p. 68-88.
634. G.J. Vis, *Johannes Kinker [...]*, p. 157.
635. *Gedichten II* (A'dam 1820) p. 81-83.
636. In het nummer van 3 augustus 1823.
637. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling A.R. Falck, nr. 34.
638. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling C.F. van Maanen, nr. 81.
639. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling J. Fabius, sectie 7. Zie over deze kwestie Félix Hutin, *L'Institut des Frères des Écoles chrétiennes en Belgique*. Namur 1910-1912. 2 dln.
640. H. de Schampheleire e.a., *Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten 1740-1840*. Brussel 1983. P. 209. Vgl. ook Jean Leton, o.c., p. 134.
641. Zie enkele losse opmerkingen hierover bij Pierre Debouxhtay, 'L'action d'un professeur de Liège et de son traducteur liègeois dans la diffusion de l'influence de Kant en France', in: *La Vie Wallonne* 9 (1928/29) p. 159-163 (in het bijzonder p. 162).
642. *Kinker's genootschap. Verordeningen*. Luik 1887 (aanwezig UB Luik onder sign. D 341). De reglementen blijken vastgesteld te Luik, "in zitting 13 Januari 1887", en zijn ondertekend door de geheimschrijver R. de Block, en de voorzitter Aug. Du Mont.
643. Er is van dit instituut echter geen archief uit die tijd bewaard gebleven, zodat de veronderstelling niet bevestigd kan worden.
644. Zie hierover bijvoorbeeld Kinkers brief aan de departementsfunctionaris D.J. van Ewijck van 14 juli 1826 (Alg. Rijksarch. 's-Grav., Arch. Binnenl. Zaken na 1813, afd. Onderwijs, inv. nr. 1996, bij de stukken van 17 juli 1826).
645. Om G.J. Vis te citeren, uit de annotatie bij genoemde brief in de te verschijnen briefwisseling van Kinker: "Jacotot gaat uit van de stelling dat ieders intelligentieniveau gelijk is, en dat alle talen van de wereld gelijkwaardig zijn. Elk volk speelt wel een eigen rol in de cultuur, en iedere taal en literatuur heeft een eigen karakter. De mens is in principe tot alles in staat, en met geduld is alles te bereiken. In het onderwijs komt men tot begrip van het algemene via studie van het bijzondere. Bij de taalverwerving moet men eerst het auditieve beoefenen en daarna het visuele. Bij het auditieve moet men eerst luisteren en daarna spreken. Het is van groot belang om altijd de verhoudingen tussen de elementen en de gebieden van kennis in het oog te houden. Voortdurend moet men ook het geleerde herhalen voordat men verder leert. Gezond verstand, wilskracht en constante oefening zijn de steunpilaren van een onderwijs dat zich universeel wil noemen."
646. Resp. onder de titel *Verslag aangaande de leerwijze van den heer Jacotot, aan het Departement van Binnenlandsche Zaken den 8sten Sept. 1826 ingezonden*. Luik 1826; en

Rapport sur la méthode de Mr. Jacotot, présenté au Département de l'Intérieur, le 8 Septembre 1826. Liège 1826. - Er schijnt ook een Duitse vertaling van dit rapport verschenen te zijn. De UB Utrecht bezit s.v. Jacotot een werk (ik heb dit niet kunnen raadplegen), getiteld *Universal-Unterricht [...] Enthaltend: Sämmtliche Schriften, nebst den Zugaben zu den späteren Auflagen derselben, den Berichten von Kinker [...], Froussard, Boutmy, Baudoin [...] und andern die Grundsätze und Resultate der Methode erläuternden Belegen. Aus dem Französischen übers. von J.P. Krieger.* Zweibrücken 1833.

647. Zie b.v. de *Annales chronologiques [...] de la Maçonnerie* 2 (1823) p. 207.
648. In het nummer van 9 augustus 1823.
649. *De Godsdienstvriend* 3 (1819) p. 226-227.
650. Vgl. noot 611.
651. Rijksarchief Haarlem, Arch. Kon. Ned. Instituut, enz., voorl. inv. nr. 126 (Brieven van leden 4e klasse) stuk 92.
652. De universiteit had, bij mijn weten, geen plaats als bedoeld. Voor de École, zie M.O. Dognée e.a., *Liège. Histoire-Arts-Lettres-Sciences-Industrie-Travaux publics.* Liège 1881. P. 222-223. Daar blijkt dat deze school onderdak vond in de lokalen van de universiteit. Maar ook is mogelijk, dat Kinker deze school weer verwart met de enigszins gelijknamige "École spéciale des arts et manufactures", die gelieerd was met enkele universitaire faculteiten. Bovendien blijkt uit de correspondentie door een andere sollicitant, F. Fanton, met de vierde klasse gevoerd (voorl. inv. nr. 130, brieven nrs. 153, 156, 161, 163), dat de uiteindelijke benoeming door de Luikse gemeenteraad geschiedde. Universitaire benoemingen daarentegen vonden vanwege het Rijk plaats.
653. Rijksarchief Haarlem, Arch. Kon. Ned. Instituut, voorl. inv. nr. 130, bij stuk 150.
654. Jean Leton, o.c., p. 141.
655. Jean Leton, o.c., p. 124-125.
656. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Verzameling A.R. Falck nr. 34.
657. J.S. Wijne, 'De Luikse vrijmetselaren tijdens de Belgische opstand van 1830', in: *Thoth* 18 (1967) leerlingnummer 1, p. 25-31; met name p. 26. - Terzake van deze hele problematiek zijn ook nog van belang Wijnes artikelen 'Invloeden op de Belgische vrijmetselarij in het begin van de 19e eeuw', in: *Thoth* 15 (1964) leerlingnummer 2 p. 81-86 (waarin hij wijst op het bestaan van een Voltairiaanse, anti-clericale stroming met waardering voor de politiek van Willem I) en 'Over de verhouding van de Belgische vrijmetselaren ten opzichte van de vrijmetselarij in de Nederlanden', in: *Thoth* 18 (1967) leerlingnummer 2 p. 44-50.
658. J.S. Wijne, 'De Luikse vrijmetselaren tijdens de Belgische opstand van 1830', in: *Thoth* 18 (1967) p. 31.
659. Over deze gebeurtenissen, zie H. de Schampheleire e.a., o.c., p. 180; F. Clément, *Contributions à l'étude des Hauts Grades [...]*, p. 109 (hier zijn ook de namen van de leden der orangistische factie te vinden).
660. Op 9 december 1830 schreef Kinker aan Van Ewijck, naar aanleiding van rijksmaatregelen ter zake van de betaling van uit het Zuiden gevluchte ambtenaren, dat hij zijn huis te Luik, waarin hij tot 18 oktober gewoond had (en waarin zich nog vrijwel zijn gehele bibliotheek bevond), eigenlijk nog voor drie-en-een-half jaar gehuurd had (Alg. Rijksarch. 's-Grav., arch. Binnenl. Zaken na 1813, inv. nr. 2207-37, nr. 5F).
661. Zie hierover o.a. P.H. van der Kemp, *De Belgische omwenteling in Luik en Limburg tot aan het verlies van Venlo in November 1830. Met een voorwoord van generaal-majoor W.E.A. Wüppermann, schrijver van "De geschiedenis van den tiendaagschen*

veldtocht in Augustus 1831". 's-Gravenhage 1904. P. 89 e.v.

662. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28 (Notulen officiersvergadering 1812-1827).
 663. Als boven, in dato. Korner was 21 jaar, en geboren te Dinteloord in Noord-Brabant.
 664. GON, *Naamlyst der bestuurders van [...] La Charité [...] verkooren den 24sten Juny 1819. en geïnstalleerd den 21sten July, 1819.*
 665. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-118. In dit dossier bevinden zich ook stukken, waaruit blijkt, dat sommige leden van La Charité meenden, dat zij ondanks hun toetreden tot de nieuwe organisatie tevens lid konden blijven van de oude organisatie der hoge graden, en dat Van Vreedenburch hiervoor speciaal toestemming gegeven had. Ik laat deze zaak voor wat zij is.
 666. Het archief van deze bouwhut La Charité is aanwezig in het Archief der Hoge Graden (GON), en wel verdeeld over - het ordeningsprincipe is niet geheel duidelijk - een deel "3", een deel "a" (bestuursnotulen 1820-1849) en "b" (gewone notulen 1820-1835); verder bevat een deel "La Charité 7" van de hand van de secretaris van de Kamer van Administratie W. Bleye een "Overzicht van de geschiedenis van bestaande en in rust gegane bouw hutten, v.z.v. de notulen in s. aanwezig zijn. 's-Gravenhage Juni 1932 Mei 1937.", waarin op p. 1-19 de geschiedenis van de "Bouw hut La Charité [...] 1820-1896" gegeven wordt. Hier wordt als openingsdatum van de bouw hut 1 september 1820 opgegeven. In 1821 woonde Prins Frederik één van de bijeenkomsten bij.
 667. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-28. Ik moet opmerken, dat inv. nr. 42-7, waarin de loge-bijeenkomsten 1816-1821 genotuleerd werden, zoek is; en dat in deze periode Kinker dus mogelijk meer spreekbeurten heeft gehad.
 668. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-8 (Notulen der loge 1821-1829).
 669. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-8. Het bestuur waarin Kinker op 29 juni 1825 gekozen werd, bestond uit de volgende personen (tussen haakjes het aantal stemmen op hen uitgebracht): Holtrop (voorz. meester, 29), Kinker (gedep. voorz. meester, 26), J.C. Tuynman (le opz., 29), C. van der Vijver (2e opz., 28), H. van Munster (thesaurier, 30), J.B. Busch (aalmoezenier, 24), J.G.E.G. Stierling (le secr., 29), B.H. Blankenberg (2e secr., 27), H. Gastman (fiskaal, 20), F.J. Travers (le orateur 30), H.J. Momma (2e orateur, 23), W. v.d. Berg (le ceremoniemeester, 24), G. Hollander (2e ceremoniemeester, 15), H. van Munster jr. (le voorbereider, 26), M. Backer (2e voorbereider, 21), A. Breeman (bouwmeester, 17), P. van Aardenburg (meubelmeester, 14), J.A. van Eijk Roos (intendant, 14), G.C. Rombach (le kapelmeester, 27), D.J. Sanders (2e kapelmeester, 18), C.C.E. Habich (dekker, 16).
- La Charité schijnt in de twintiger jaren geen populaire of belangrijke loge: het aantal leden zakt voortdurend. In 1830 waren er nog maar 34 bestuurders en leden (Arch. La Charité inv. nr. 42-9). Op 16 augustus 1826 werd er gesproken over de afnemende bloei der Orde; er is "schaarse toetreding van lieden uit beschaafde kring". In 1826 speelde overigens in La Charité opnieuw een kwestie rond de toelating van joden; welke zaak echter geheel in 'Kinkeriaanse' zin werd opgelost.
670. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-8.
 671. Op 28 september 1826 (bron als voorgaand).
 672. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-29 (Notulen officiersvergadering 1827-1838).
 673. Brief van 6 oktober 1834 (aanwezig GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-9).
 674. Brief van 8 oktober 1834 (aanwezig GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-82).
 675. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-29, in dato.
 676. Zie noot 102.
 677. Ik baseer het over dit feest opgemerkte i.h.a. op de diverse geschreven verslagen in het

archief van La Charité (GON, inv. nr. 42-9); op C. de Bie, *Feestrede, ter gelegenheid van het vijf en zeventigjarig bestaan van de A.: L.: La Charité, en het vijftigjarig lidmaatschap van haren A.: Mr.: W. Holtrop, gehouden op den 18 October 1834*. Amsterdam 1834; en op het gedrukte verslag 'Dubbele feestviering bij de A.: □ La Charité, ter gedachtenis aan haar 75jarig bestaan en het 50jarig lidmaatschap van haren voorzitter den Z.: V.: en Z.: W.: Broeder Willem Holtrop.', in: *Nederlandsche vrij-metselaars almanak voor 1835*, p. 49-63.

678. *Dubbele feestviering* [...], p. 54.

679. C. de Bie, o.c., p. 25.

680. C. de Bie, o.c., p. 33.

681. C. de Bie, o.c., p. 38.

682. C. de Bie, o.c., p. 38-39.

683. *Dubbele feestviering* [...], p. 61.

684. Blijkens de vergaderingsnotulen van 29 augustis 1835 (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-9).

685. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-9. De voorzanger was Van Klaveren, die door Van de Capel geaccompagneerd werd. "Woorden en toonen boden een bevallig geheel aan, zynde het eerste couplet door de broeders in chorus herhaald".

686. De notulen van de bijeenkomst vermelden aan het slot: "De afwezenden b.: J. Kinker wordt vervolgens door den voorzitter met die broederlyke gevoelens van Achtting, genegenheid en verplichting herdacht, waarop zyne verdiensten in de Maatschappy, en orde, onmiskenbare regten hebben verworven".

687. Het is onjuist, zoals J. Swarte schrijft in *Thoth* 34 (1983), meesternummer 2, p. 29, dat op 21 september in La Charité een rouwloge werd gehouden, en dat er een borstbeeld van Kinker werd onthuld. Er is hier o.m. geen rekening gehouden met de maçonnieke tijdrekening. De juiste gang van zaken blijkt uit mijn tekst.

688. GON, Archief La Paix, inv. nr. 39-7 (Notulen logevergaderingen 1844-1855).

689. Zie bijvoorbeeld zijn artikel 'De Br[oeders] Van Konijnenburg en Kinker, voorbeeldige geniën der O[rde]', in: *Maçonniek Weekblad* 6 (1857) nr. 5.

690. 'Berigt wegens de rouwloge, ter gedachtenis van wijlen den Z.: V.: Br.: Mr. J. Kinker, gevierd in de A.: Loge La Charité, in het O.: van Amsterdam', in: *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren, 1846*, p. 120-122. In een voetnoot meldde de redactie haar voornemen, om in een volgende jaargang het diverse materiaal (o.a. de rede van Anneveld in La Paix) te verzamelen, "om de vele en gewichtige diensten, welke de ontslapen wijsgeer en dichter aan de Orde bewezen heeft, aan de Broeders in het algemeen te doen kennen, en aldus ook voor de Redactie, die een ijverig en verlicht medewerker in hem verloren heeft, een hem waardig graf op zijn eenvoudig graf neder te leggen". Dit voornemen is niet uitgevoerd.

691. Aldus de schrijver van het verslag van de rouwloge van Hendrik Merkus de Kock, in het begin van diezelfde jaargang; de lijst van belangrijke gebeurtenissen in 1845, in het deeltje 1846 opgenomen, vermeldt ook het overlijden van Kinker.

692. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-10 (Notulen 1839-1847). Aanwezig waren de gedeputeerd meesters van Concordia vincit animos, en La Paix: W.J.C. van Hasselt en Amsink. De eerste dankte na afloop "voor het genot [...] van het Waardige Lykoffer aan den ontslapene Mr. J. Kinker bebragt". - De notulen bieden nauwelijks méér informatie over de inhoud van de door Van der Vijver hier gehouden rede; er is alleen een zeer algemene samenvatting, waarbij nog het meest informatief schijnt een opmerking als: "De beschouwing van zyne maçonnieke loopbaan, gaf tevens aanleiding tot

mededeeling van eenige karakters trekken uit zyn leven, en van zyne pogingen om den Wysgeerigen geest der Orde voort te planten.”

693. M.C. van Hall, o.c., p. 116.
694. Zie de desbetreffende paragraaf.
695. Er berust een klein archief-Van Rossum in het GON (Part. archief 433:1). Daarin bevindt zich ook een schrijven door prins Frederik d.d. 10 december 1845, dankend voor Van Rossums brief van de 8e met het exemplaar van Kinkers portret. Eveneens is hier te vinden een soortgelijke brief door de secretaris van de erfprins, Van Bronkhorst, d.d. 11 december 1845. - Van Rossum woonde te Amsterdam, op de Vijzelstraat 23; hij was “kunstgraveur”.
696. GON, Part. arch. 433:1; blijkens een hier inliggend schrijven van de thesaurier des konings d.d. 15 januari 1846.
697. Op 5 februari 1846 bleek op de bestuursvergadering (GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-30), dat men een presentexemplaar van Kinkers afbeelding door Van Rossum ontvangen had. Men besloot nu voor zes exemplaren in te tekenen. Op de gewone logevergadering van 18 februari werd gezegd dat er een intekenlijst bij de secretaris voorhanden was (GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-10). Op de bestuursvergadering van 7 mei werden vijf portretten verloot; zij gingen naar de gedeputeerd meester, de eerste en tweede opziener, de ceremoniemeester C.M. Ferrari, en naar de intendant. Het zesde exemplaar werd in het logearchief bijgelegd.
698. Een zeer beperkt onderzoek naar de herkomst van het bezit van Jan Schouten leverde niets op.
699. De archivaris van La Charité verzekerde mij dat deze buste geheel onbekend is, en niet in het bezit van enige Amsterdamse loge is.
700. H. Anneveld, ‘Vader Holtrop’, in: *Maçonniek Weekblad* 6 (1857) nr. 4.
701. GON, Archief La Charité, inv. nr. 42-10.
702. GON, Part. archief Kinker (dit archief omvat de bewaard gebleven zogezegde “maçonnieke nalatenschap”). Uit het onderschrift blijkt dat Jabot op de Keizersgracht woonde.
703. Zie H. van Heuven, o.c., op een groot aantal plaatsen.
704. Zie over hem mijn ‘Tussen Voltaire en Verlosser. De zielsbenauwenis van Petrus Ameshoff’, in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw XVIII/1* (1986) p. 109-115.
705. GON, Particulier archief Kinker.
706. GON, Particulier archief Kinker.
707. GON, inv. nr. A 9 (Notulen Groot Besogne 5845-5851).
708. GON, inv. nr. 143.1: Staat en inventaris van maçonnieke stukken Kinker, door de grootsecretaris overgelegd op het Grootbesogne 14 februari 1846. - Deze inventaris vindt men afgedrukt bij de bijlagen. - Bij deze staat is materiaal gelegd, waaruit blijkt dat voor toezegging bedankt werd door de Hoge graden; en door een broeder Vorman (op 27 januari 1846). - Ook in de gedrukte resoluties van de Grote Loge van 1846 wordt melding gemaakt van Kinkers “maçonnieke bescheiden tot de symbolieke graden betrekkelijk”; terwijl ook hier gezegd wordt dat het belang dezer bescheiden “niet zeer groot is” (*Resoluties 1846*, p. 7).
709. *Algemeen wijsgeerig, geschiedkundig en biographisch woordenboek voor vrijmetselaren. Door eene vereeniging van vrijmetselaren*. Dl. II, Amsterdam 1845, kol. 140-143.
710. J.P.G. Moorrees, ‘Over de pogingen tot hervorming der vrijmetselaarsorde’, in: *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren 1850*, p. 86-98; het citaat op p. 95.

711. Uitspraak door C.J. van Assen toegeschreven aan Bilderdijk, in een brief van 10 maart 1847. Zie G. Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap uitgegeven door C. Gerretson en A. Goslinga. Tweede deel 1833-1848 bewerkt door C. Gerretson, voltooid door J.La. van Essen*. 's-Gravenhage 1964. P. 782.
712. *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei. Zweite völlig umgearbeitete Auflage von Lennings Encyclopädie der Freimaurerei*. Dl. II. Leipzig 1863. P. 112.
713. Ik heb de derde druk geraadpleegd (reprint van de eerste druk), Amsterdam 1981. Het lemma-Kinker op p. 202-203.
714. Eugen Lennhof / Oskar Posner, *Internationales Freimaurerlexikon. Unveränderte Nachdruck der Ausgabe 1932*. München 1980. Kol. 835.
715. In: *Thoth* 34 (1983) meesternummer 2, p. 29-39.
716. De andere op deze lijst voorkomende personen zijn: M.C. van Hall, H.H. Klijn, J. Rousset de Missy, J.R. Deiman, G. Vrolik, C. van der Vijver, J. Helmers, P.G. Witsen Geysbeek, J.P. Heye, G.J. Pool, I. Voûte, C. Hagen, J. Konijnenburg en A.H. de Melander.

Noten bij hoofdstuk IV

Noten bij 'Concordia et Libertate'

1. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker* [...]. A'dam 1850. P. 31.
2. Over *Concordia et Liberate*, zie H.P.M. Horn van den Bos, 'Het genootschap "Concordia et Libertate" te Amsterdam (1748-1806)', in: *Chemisch Weekblad* 4 (1907) p. 579-586; Paul C.H. van der Goor, 'Van geleerde Kezen en deugdbeminnende burgers', in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam* 63 (1976) p. 58-65; M. van Hattum, *Lezingen en verhandelingen in "Concordia et Libertate" (1769-1806) en "Felix Meritis" (dep. letterk.) (1779-1808, 1810-1832, 1865-1873)*. Amstelveen 1983. - H.A.M. Snelders, in zijn 'De natuurwetenschappen in de lokale wetenschappelijke genootschappen uit de eerste helft van de negentiende eeuw' (in: *De negentiende Eeuw* 7 (1983) p. 102-122) gunde Concordia et Libertate een plaats in zijn tabel van "negentiende-eeuwse lokale natuurwetenschappelijke genootschappen in Nederland opgericht in de periode 1750-1850" (p. 104), maar zegt later (p. 112) dat het genootschap "voornamelijk een sociëteit" geworden was.
3. Dit archief is bewaard in het Gemeente-archief Amsterdam, als Particulier Archief nr. 9 (verder genoemd als: *Archief C&L*).
4. Misschien zelfs al eerder, in 1747. Op basis namelijk van een mededeling in *Bilderdijs Geschiedenis des Vaderlands* meldt Van der Goor, o.c., dat er in dat jaar al een genootschap bestond (de zogenaamde "Ridders van 't heelal", maçonniek geaffilieerd) dat in 1748 door de Doelistentroebelen uit hun vergaderzaal was verdreven. Ten gevolge daarvan ontstond er een scheiding der geesten binnen dat gezelschap. Opheffing volgde. Maar later verenigde tweederde der leden van dat gezelschap zich opnieuw, en kwamen er anderen bij. De oprichtingsvergadering van dit nieuwe gezelschap, *Concordia et Libertate*, was 24 oktober 1748.
5. Zie voorgaande noot. Dat men het begin van Concordia et Libertate graag in maçonnieke sfeer trok, is al vrij oud. Hetzelfde gevoelens is bijvoorbeeld te vinden bij Jacobus Scheltema in zijn *Iets voor of over de openbare geschiedenis van de orde der vrijmetselaars in Oud-Nederland, voorgelezen, bij het St. Jans winterfeest, in de Loge Ultrajectina. 17 December 1833. Gedrukt als Handschrift voor B[roeders] V[vrijmetselaren]*. 's Gravenhage 1837. P. 27. En reeds in 1806 gaf het blad *De Ster* (dat zelf in vrijmetselaarskringen veel gelezen werd) een karakteristiek van het genootschap en vermeldde het gerucht dat het oorspronkelijk zijn bestaan verschuldigd was aan een klein gezelschap van adepten, de "Ridders van het Heeläl" (nr. 25, 6 mei 1806). Aan een ontstaan uit de vrijmetselarij refereerde eveneens H.G. Oosterdijk in zijn *Redenvoering en feestzang ter gelegenheid der vijf-en-twintigste verjaaring van Concordia et Libertate*. Amsterdam 1773. Intrigerend zijn de gegevens over een van die Ridders van 't Heelal, de mathematicus en planetariummaker Jan van den Dam, verstrekt door I.H. van Eeghen in haar 'Jan van den Dam, schoenmaker en Ridder van het heelal' (in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam* 70 (1983) p. 1-5).
6. J. van Lennep, *Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Jacob van Lennep* [...]. Tweede deel. A'dam 1861. P. 215.
7. Blijkens *Archief C&L*, inv. nr. 10.
8. J. van Lennep, o.c., p. 214.
9. Tevens werd hier opgemerkt, dat in Concordia et Libertate door iedereen gesproken werd. Er waren geen honoraire of titulaire leden. De lezingen waren daarom ook wel eens van mindere waarde. - Volgens *De Ster* waren er ongeveer zeventig leden.

10. *Archief C&L*, inv. nr. 5. - In 1809 was Kinker lid nr. 40; in totaal waren er toen 66 leden. - In 1811 komen naast Kinker op de ledenlijst voor o.a. Jan Fabius, Willmet, Klijn, Johannes Lublink, Kantelaar, Falck en Kemper: velen van zijn bekenden dus. - Op de lijsten van 1812 en 1825 komt Kinker *niet* voor.
11. *Archief C&L*, inv. nr. 5. - Die soupers werden gehouden in de Doelen of de Munt. Kinker komt al voor op de eerstaanwezige lijst, voor een souper op 28 april 1801 (kosten: twee gulden, zonder wijn). Andere deelnemers zijn dan o.a. Themmen, Helmers, Loots, Oskamp, J.G. Doornik, Haakman, Van de Lande, Ogelwight, Arntzenius, Roullaud, Boissevain, Carp, C. Vollenhoven, D. Denyssen, B.A. van Houten, C.A. de Chaupepié, J. de Bosch, J.R. Deiman, Bagman en Zimmerman. - Verder is Kinker present op etentjes: 26 april 1803, 4 oktober 1803, 24 april 1804, 2 oktober 1804 en 30 april 1805. De data geven aanleiding te vermoeden dat we hier te doen hebben met het openen/sluiten van het vergaderseizoen. - Kinkers naam is doorgehaald op een lijst voor het souper van 7 oktober 1806. - De Doelen en de Munt waren echter waarschijnlijk niet de gewone vergaderplaatsen van Constantia et Libertate. Rond 1780 kwamen namelijk bijeen in een huis hoek Luciënsteeg/Pijpenmarkt, tegenover het pleintje van het Burgerweeshuis (J. van Lennep, *o.c.*, p. 61); maar later kwam de sociëteit bijeen bij de weduwe Klasing en de weduwe Antonie Beusman, blijkens *Archief C&L*, inv. nrs. 9 en 10.
12. "Alfabetische naamlijst redenaars 1769-1806": *Archief C&L* inv. nr. 9. Er zijn nog andere sprekersregisters, lopend tot 1793 (*Archief C&L* inv. nrs. 2 en 3), maar hierin komt Kinker niet voor.
13. M. van Hattum, *o.c.*, p. I.
14. M. van Hattum, *o.c.*, p. II.
15. Geciteerd bij M. van Hattum, *o.c.*, p. I.
16. M. van Hattum, *o.c.*, p. I.
17. D. van der Horst, *Van Republiek tot Koninkrijk. De vormende jaren van Anton Reinhard Falck 1777-1813*. A'dam 1985. P. 37. In een bijbehorende noot (nr. 148) vermeldt Van der Horst nog de namen van een tiental belangrijke leden.
18. NNBW dl. VIII, kol. 739.
19. Te vinden bij H.J. Koenen, *Levensbericht van M.C. van Hall*. Leiden 1859. B. Klijn, in een brief aan Willem Holtrop van 24 augustus 1813 (GA A'dam, Part. arch. 309, inv. nr. 1), spreekt terloops over "het gewezen college Concordia et Libertate".
20. Aldus de opgave van de bron in nt. 12 genoemd. Alle na te noemen spreekbeurten van Kinker zijn hier eveneens op gebaseerd. Verwijzing blijft hierna achterwege.
21. 'God en Vrijheid' werd voor het eerst gepubliceerd in het *Magazyn voor critische wijsgeerte* dl. III (1800), p. 15-34. Eraan vooraf (p. 1-15) ging een stuk getiteld 'Wijsgeerig digtstuk: God en Vrijheid. Inleiding Tot het zelve'. Hier (p. 1) tekende Kinker of de redacteur in een noot aan, dat het dichtstuk uitgesproken was in Felix Meritis en in Concordia et Libertate. Ook de inleiding zelf is door Kinker voorgelezen, blijkens een mededeling van Kinker zelf op p. 12. - Het kan zijn dat de voordracht in Felix enige dagen eerder dan in Concordia plaatsvond, namelijk op 8 januari 1800. Op die datum sprak Kinker in Felix, zonder dat het archief Felix ons informeert waarover (vgl. M. van Hattum, *o.c.*, p. 15). Een versie van 'God en Vrijheid' werd door Kinker ook opgenomen in zijn *Gedichten I* (1819), p. 66-85 (met bijbehorende aantekeningen, p. 184-192; het daar opgemerkte is vrijwel identiek met de tekst van de inleiding in het *Magazyn voor critische wijsgeerte*). Op basis van deze versie is het gedicht herdrukt, met commentaar, door G.J. Vis in *De Verlichte Muze* (1982), p. 83-115. Ik citeer naar deze laatste

uitgave.

22. Zie voorgaande noot.
23. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker* [...]. A'dam 1850. P. 32.
24. Zie hierover J. Bots, *Tussen Descartes en Darwin. Geloof en Natuurwetenschap in de achttiende eeuw in Nederland*. Assen 1972. Speculum Historiale nr. 8.
25. J. Kinker, *De Verlichte Muze. Bloemlezing uit de poëzie* [...] bezorgd door G.J. Vis. 's-Gravenhage 1982. P. 85.
26. P. 102-104.
27. In zijn essay 's Menschen aanleg tot gelooven. (Tweede redevoering.)', in: *Magazyn voor critische wijsgeerte* dl. VI (1803), op de pgs. 274-275 en 280-282.
28. *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* 1810, dl. I, p. 372.
29. Vgl. het hoofdstuk over Felix Meritis, noot 50.
30. *De Verlichte Muze* [...]. 's-Gravenhage 1982. P. 145.
31. In: dl. VI (1803), p. 177-219.
32. P. 187.
33. Zie zijn opmerkingen p. 179-181.
34. P. 178.
35. P. 187-188.
36. P. 190. Kinker doelt hier weer op het "reine Vernunft".
37. P. 198-199.
38. P. 212.
39. P. 214-215.
40. P. 218. Dit gedicht blijkt, bij nadere beschouwing, ook onder de titel 'Wilskracht en deugd' afgedrukt te zijn in Kinkers *Gedichten I* (1819) p. 86-90. Echter vindt men zeer veel varianten in de eerste achtentwintig regels, terwijl de laatste acht regels sterk uitgebreid zijn. Deze versie moet Kinker voltooid hebben in hetzelfde jaar waarin hij zijn rede hield: onder de tekst staat "1803" gedrukt.
41. Dit kan niet meer zijn dan een intuïtie. Maar, omdat Concordia et Libertate een los gevormd gezelschap was waar geen notulen gemaakt behoeften te worden, neem ik aan dat hier een levendiger debat mogelijk was dan in andere genootschappen. Over debaterende sociëteits, zie W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom* [...], p. 62. Deze auteur acht Concordia et Libertate overigens vergelijkbaar met de Engelse Literary and Philosophical Societies en met de Franse museumgenootschappen (p. 100).

Noten bij 't Nut'

1. Een glimp daarvan is te zien in P. van Limburg Brouwer, *Het leesgezelschap van Diepenbeek*, uitgeg. door Jan de Vries. Brussel 1939. Bibl. der Ned. letteren. P. 67. - Over het Nut in het algemeen, zie: Om *Om het Algemeen Volksgeluk. Twee Eeuwen Particulier Initiatief 1784-1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen onder red. van W.W. Mijnhardt en A.J. Wichers*. Deventer 1984 (het onderdeel in dit boek "Het Nut en de genootschapsbeweging" verscheen in een aangepaste en bekorte versie tevens in: W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom* [...]. A'dam 1988. P. 259-294).
2. De hierna volgende gegevens gaan terug op het archief van 't Nut, bewaard in het Amsterdams gemeentearchief als Particulier Archief 211 (verder aangegeven als: Arch. Nut).
3. Arch. Nut, inv. nr. 1213 (alg. ledenlijsten).
4. Arch. Nut, inv. nr. 103; Kinker woont, blijktens die opgave, dan "Keijzersgracht tusschen de Prinsestraat & Brouwersgt." - Dezelfde opgave in inv. nr. 102.
5. Arch. Nut, inv. nr. 108.
6. Arch. Nut, inv. nr. 89.
7. Arch. Nut, inv. nrs. 69 en 89.
8. Arch. Nut, inv. nrs. 68 en 115.
9. Arch. Nut, inv. nr. 69.
10. Arch. Nut, inv. nr. 283.
11. Zie noot 4.
12. *Om het Algemeen Volksgeluk* [...], p. 19-19, 31, 64-65.
13. Dat er mogelijk ook wel iets anders haperde in de bestuurlijke sfeer van het tweede departement, kan blijken uit een bij de bestuursverkiezingen sept. 1806 teruggestuurd blanco stembiljet, waarop het vers (inv. nr. 89):

Waarom een *Stem Billet* de *Leden* toegezonden
 Wie heeft als *Lid* met my niet menigwerf bevonden
 Dat men in het *bestier* van onze Maatschappy
 Het *Kuypen* schoon verstaat en werpt maar aan een zy
 Die men niet hebben wil al is hy veertien Jaaren
 En langer, *Lid* geweest Kom laat die *Gek* maar vaaren
 Zegt men in onze *Kring* behoord hy niet te zyn
 Als *Lid* en voor *zyn Geld* dan is hy niet te klyn
 Maar int *Bestier* te zyn waar zou 't dan met ons heen
 Dan was de *Zinspreuk* uit, *tot nut voor 't algemeen*.

14. Brief 4 februari 1828 (hs. Kon. Bibl. Brussel, II 7714).

Noten bij 'Het Leesmuseum'

1. J.D. Cocheret de la Morinière in zijn overlijdensbericht van Kinker in de *Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar 1845*, nr. 42, p. 226.
2. Volgens inv. nr. 108 (Kasboek 1839-44) van het resterend archief van het Leesmuseum, aanwezig G.A. Amsterdam als Particulier archief 130. Dit particulier archief wordt verder aangeduid als: *Arch. Leesmus.*
3. De algemener gegevens in deze alinea gaan terug op S. Kalff, 'Het Amsterdamsch Leesmuseum', in: *Eigen Haard* 51 (1925) p. 770-773 ; en de inleiding door C.M. Faas bij de indices op het archief van het Leesmuseum (typoscript).
4. Johanna W.A. Naber, *Joan Melchior Kemper 1776-1824*. Haarlem 1913. P. 78.
5. Bijv. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 78.
6. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker; bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften*. Amsterdam 1850, passim.
7. M.C. van Hall, o.c., p. 33.
8. In de vrijmetselarij, in Concordia et Libertate, in de Bataafsche Mij.
9. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 10. In een andere hand is toegevoegd: "buitenlid". Dit laatste zal samenhangen met Kinkers later vertrek naar Luik. Inderdaad vinden we elders (inv. nr. 81) dat Kinker in 1831 weer gewoon lid is.
10. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 103 (Rekening van Ontfangst en uitgaaf 1801-08).
11. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 10.
12. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 213, waar de namen der aandeelhouders opgegeven worden.
13. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 213. De waarde van de gehele bibliotheek wordt dan op f 2000,- getaxeerd.
14. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 103; het *Eeuwfeest* kostte acht stuivers.
15. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 105. De *Almanzors* werden op 25 febr. 1805 gekocht voor 16 stuivers bij H. Gartman; op 29 okt. 1805 de *Vereeniging* voor 6 st., en op 22 dec. 1806 "Kinker Recensent" voor 8 st., bij dezelfde. - Op 3 dec. 1800 betaalde men 3 st. aan P. den Hengst voor "Kinker aan de Letterbode".
16. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 106; bij H. Gartman werd gekocht 23 mei 1807 de *Gedichten* (6 st.); op dezelfde datum "Sophia van Kinker" (8 st.); op 16 mei 1808 "1 Lofrede op Deiman" (f 1,5,-; het betreft hier Kinkers *Klaagzang*). - Bij J.S. van Esveldt Holtrop werden aangeschaft 4 april 1807 "2 Kinker brieven van Sophia" (f 2,-); op 23 apr. 1807 "Sophia" (f 1,4,-); op 26 mei 1807 "Kinkers Sluiting" (6 st.; betreft Kinkers *Iets ter gelegenheid van de sluiting des schouwburgs*); op 23 juni 1807 het tegengeschrift *Brief van Sophia aan Kinker* (8 st.); op 24 mei 1808 "1 Doornik & Kinker redevoering" (f 1,-).
17. *Arch. Leesmus.* inv. nr. 81. - Het Leesmuseum hield overigens pas op te bestaan in 1932.

Noten bij 'Tot Nut en Beschaving'

1. Volgens het gedrukte verslag van de vierde algemene jaarlijkse vergadering, voorafgaand aan (UBA 280 C 14): H. Sommerhausen, *Redevoering inhoudende eene korte levensbeschrijving en den lof van Moses Mendelszoon* [...]. A'dam 1812, p. VII-XIII. - Er is mij helaas niet bekend of, en zo ja waar, er nog een archief bestaat van dit genootschap. Wel is duidelijk, dat na de opheffing de bibliotheek in 1877 in het bezit kwam van de Stadsbibliotheek Amsterdam (M.B. Mendes da Costa, *Bibliotheek der universiteit van Amsterdam. Catalogus der handschriften II*. A'dam 1902. P. XXVI). - Een korte karakterisering van Tot Nut en Beschaving als "overgangsvorm van een meer gesloten naar een meer open genootschap" vindt men bij W. van den Berg in het blad *De Negentiende Eeuw* 7 (1983) p. 157-158. Men kan zich natuurlijk afvragen in hoeverre hier het begrip "gesloten" eigenlijk ooit van toepassing heeft kunnen zijn. - In het Gemeente-archief Amsterdam (Part. arch. 673, inv. nr. 124) vond ik drie handschriften van de Amsterdamse advocaat Louis Keyzer. Dit lijken een soort afsluitende jaaroverzichten te zijn van Tot Nut en Beschaving, uit verschillende jaren. In het derde handschrift wordt gesproken van "ons dertigjarig genootschap" en gezegd dat op 1 september het gedicht van Kinker "de Toekomst" voorgedragen werd. - In een brief van S.I. Wiselius, 28 november 1818, vind ik vermeld dat het "gewone lokaal" van Tot Nut en Beschaving zich bevond Zwanenburgerstraat nr. 40 (RA Haarlem, Arch. KNI, voorl. inv. nr. 104).
2. *Lektuur by het ontbyt en de thetafel*, afl. 8 (A'dam 1807) p. 13. Zie ook Jaap Meijer, *Isaac Da Costa's weg naar het christendom* [...]. A'dam 1946. P. 44, 142 (het 'Nut' had een reglementaire bepaling, ten gevolge waarvan alleen belijders van de christelijke godsdienst lid konden worden).
3. In: *De feestelijke viering van het vijftigjarig bestaan des genootschaps: Tot Nut en Beschaving, Donderdag, 3 December 1857, herdacht*. A'dam 1858. P. 26.
4. *Idem*, p. 28.
5. Moses Lemans, *Levensbeschrijving van den wereldberoemden geleerde Moses Maje-monides in eene redevoering uitgesproken in het letteroefenend genootschap Tot Nut en Beschaving op den 26sten van Louwmaand 1815* [...]. A'dam 1815. P. 3, 54.
6. *De feestelijke viering*, p. 9. Hierbij bevindt zich een groot aantal mensen uit Kinkers kennissenkring, zoals H. Bosscha, J. Willmet, J. Konijnenburg, Jeronimo de Vries, M. Stuart, S.I. Wiselius. - Blijkens het opschrift van de *Feestzang* (z. tekst) was Kinker tenminste al in 1816 lid van verdiensten.
7. *De feestelijke viering*, p. 66; vgl. ook p. 37.
8. *Idem*, p. 35.
9. In het (op 10 december 1814 gedateerde) gedicht *Op het zevende verjaarsfeest van het kunst- en letter-oefenend genootschap: Tot Nut en Beschaving*, p. 4 (opgenomen achter: H. Sommerhausen, *Redevoering* (zie noot 1)).
10. Ook Bilderdijk en Van Hall waren tegenwoordig. Zie 'Necrologie Hartog Somerhausen', in: *Astrea* 3 (1853) p. 23-24.
11. Zowel in Kinkers *Gedichten II* (A'dam 1820), p. 94-98, als in de *Werken van het letteroefenend genootschap Tot Nut en Beschaving. Eerste Deel*. A'dam 1821. P. 165-170.
12. Gehouden in de Amsterdamse Garnalendoelen, blijkens de brieven van Kinker aan de genootschapssecretaris Abraham van Lee, gedateerd 21 febr. 1833 (UBA Hss. H 78) en 11 mrt. 1833 (Den Haag, Letterkundig Museum).
13. De citaten zijn genomen uit de *Toespraak* zoals gepubliceerd in de *Werken van het let-*

teroefenend genootschap Tot Nut en Beschaving. Vierde Deel. A'dam 1839. P. 37-52. Voordien werd de Toespraak ook reeds gepubliceerd in de Recensent, ook der Recensenten 27-II (1834) p. 6-17.

14. *Werken Tot Nut en Beschaving IV* p. 19.
15. Zie noot 12.
16. A. le Roy, *Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation*. Liège 1869. Kol. 379.
17. Voor de volledigheid nog twee opmerkingen. De *Werken Tot Nut en Beschaving* dl. I vermelden (p. 154) dat het lid David de Meldola Jr. vóór zijn dood in 1819 een actieve rol speelde in het ondersteunen van de Maatschappij van Weldadigheid, nadat Kinker "aan eenigen uit ons midden lijsten ter hand stelde, tot het aanschaffen van deelnemers aan die belangrijke vereeniging". - Op 13 maart 1833 gaf Kinker aan het genootschap ten geschenke zijn *Helmina en Elise* (A'dam 1832), blijkens een ingeplakte mededeling in het ex. UBA Broch. 2011-7.

Noten bij 'Kunst zij ons Doel'

1. J. Kinker, *Gedichten I*. Amsterdam 1819. P. 154.
2. Zie Jakob Ernst Marcus, *St. Eustatius 1774 - 1826 Amsterdam. Graveur en tekenaar. Tentoonstelling te Willemstad, Curaçaos Museum 24 mei - 21 juni 1972. Aruba, Cultuureel Centrum 30 juni - 8 juli 1972. Amsterdam, Rijksmuseum 15 sept. - 29 oct. 1972*. Z.p. 1972.
3. Opgenomen in zijn *Gedichten I*, p. 1-21; tevens behoren hierbij zijn uitvoerige aantekeningen, p. 153-168.
4. P. 9.
5. Twee citaten uit Kinkers aantekeningen bij dit gedicht: "De waarheid der Natuur is dan wel de onafscheidelijke gezellinne der schoonheid, welke zij ons verzinnelijkt voorstelt; doch dit is zij slechts, om ons deze laatste aanschouwelijk te maken; of, liever, om het verband tusschen het denkbeeldig en stoffelijke, niet aan het koele en navorschende verstand, maar aan de spelende verbeelding, en het blakende kunstgevoel te doen opmerken. Met dit verband is de hoogere kunstzin, het aangeboren talent van den Dichter, Toonkunstenaar en Schilder op het naauwste verknocht" (p. 155-156). "Deze waarheid in natuur en kunst te ontdekken, en overal in de der kunst te doen schitteren, is het toppunt, dat de oorspronkelijke Kunstenaar poogt te bereiken [...]. En de schoonste naam, welken men aan dit oorspronkelijk vermogen van het genie geven kan, is die van VINDING" (p. 158).
6. G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...]. Zwolle 1967. P. 232.
7. G.J. Vis, o.c., p. 226-236; G.P.M. Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Vijfde, geheel herziene druk. Deel III*. Den Bosch 1973. P. 243-244.
8. Zie Jakob Ernst Marcus, o.c., p. 7-9. - Aan de hier en in mijn eigen tekst genoemde gegevens kan ik nog het volgende toevoegen: in 1808 had Kunst zij ons Doel onderdak in de tekenzaal van Harmanus Vinkeles (*Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 30 (1979) p. 7). - In het archief van Felix Meritis is nog correspondentie te vinden tussen Felix' departement tekenkunde en de commissarissen van Kunst zij ons Doel uit 1807, 1817-1819 en 1829. In dat laatste jaar wilde het departement de leden van Kunst zij ons Doel niet langer vrije toegang geven (GA A'dam, Part. arch. 59 inv. nrs. 125 en 136).
9. J. Knoef, *Tusschen rococo en romantiek. Een bundel kunsthistorische opstellen*. 's-Gravenhage 1943. P. 157.
10. *Levensschets van wijlen Jakob Ernst Marcus*. In: *Het Studie-prentwerk van Jacob Ernst Marcus, Lid van de Vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en Directeur voor de Graveerkunst bij de Koninklyke Akademie van beeldende kunsten te Amsterdam*. [Tweede druk]. Amsterdam [1834]. P. 8.
11. Het verscheen in augustus 1814, samen met dat van J. Willmet, als nr. 82, in Marcus' *Studie-prentwerk*.
12. KB, hs. 133 C 11⁴.
13. In zijn *Camillus. dichtstuk*. Amsterdam 1814. P. [V].
14. *De gedachtenis van wijlen den heer Jaques Kuyper, lid van het Koninklijk Instituut, plegtig gevierd in de Maatschappij Felix Meritis, den 4den van november 1808*. Amsterdam MDCCCVIII. P. 35.
15. Blijkens Loots' *Gedichten III*, Amsterdam 1817. P. 98. - Voor de relatie Kinker-Loots, zie het hoofdstuk over de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen.

Noten bij 'Maatschappij van Weldadigheid'

1. Voor de Maatschappij, zie C.A. Kloosterhuis, *De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid*, Zutphen 1981; J.J. Westendorp Boerma, *Johannes van den Bosch als sociaal hervormer. De Maatschappij van Weldadigheid*. Groningen [1927]; idem, *Een geestdriftig Nederlander. Johannes van den Bosch*, Amsterdam 1950; L. Lambregts, *Een steen in de vijver. Ontstaan, groei en ontwikkeling van de Maatschappij van Weldadigheid*. Steenwijk 1985.
2. Herman Diederiks, *Een stad in verval. Amsterdam omstreeks 1800 demografisch, economisch, ruimtelijk*. A'dam 1982. Amsterdamse Historische Reeks 4. P. 5.
3. J.J. Westendorp Boerma, *Een geestdriftig Nederlander*, p. 22.
4. Hierbij is te bedenken, dat het prille begin van de Maatschappij nogal schaars gedocumenteerd is.
5. J.J. Westendorp Boerma, *Johannes van den Bosch [...]* p. 86; hij geeft hier als bron het archief "Binnenlandse Zaken A 1226, Kab. Exh. 2 Febr. 1818, nr. 19 en 7 Febr. 1818, nr. 40."
6. *O.c.*, p. 86.
7. ARA 's Gravenhage, Arch. Binn. Zaken na 1813, OKW, nr. 2706.
8. GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-48.
9. GON, Arch. Gecombineerde Vergadering A'dam, inv. nr. 47-8.
10. GON, Arch. Prins Frederik, PH 5.
In de kladnotulen van de vergadering van de Commissie van Weldadigheid, op 5 augustus 1818 bijvoorbeeld, spreekt Sypkens zijn bezorgdheid uit over "de extensie in het verslag wegens de maçonnerie"; in de officiële notulen blijft zijn naam ongenoemd. Ook in het blad van de Maatschappij, de *Star*, werd in 1819 gewezen op het verschil tussen de Mij en de vrijmetselarij (geciteerd bij J. Stouten, *Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Leven en werk*. A'dam 1982. Proefschrift A'dam. P. 194-5; zie ook bijbehorende noot).
11. De volgende gegevens gaan, tenzij anders vermeld, terug op het archief van de Maatschappij in het RA Assen (A 13), inv. nr. 1: Notulen van de vergaderingen van de Commissie van Weldadigheid 1818-42, en op J.J. Westendorp Boerma, *o.c.*, p. 101 e.v.
12. De vervanging wordt het duidelijkst aangegeven in het blad *De Star* uit 1819, p. 808. Blijkens een lijst van intekenaars voorin het deel-1819, had Kinker zelf een abonnement op dit Maatschappij-blad.
13. Het feitelijk schrijven ging volgens de *Lijst der eereleden* enz. (RA Assen, Archief der Mij, inv. nr. 935) pas 3 november 1819 uit.
14. RA Assen, Archief der Mij, inv. nr. 57 (uitgeg. corr. 1818-1821).
15. RA Assen, Archief der Mij, inv. nr. 11.
16. RA Assen, Archief der Mij, inv. nr. 1 en 2. - Ook elders blijkt Kinkers activiteit in *Tot Nut en Beschaving* ten gunste der Maatschappij; zie de desbetreffende paragraaf.

Noten bij 'Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen'

1. Over deze Maatschappij, zie J.A. Bierens de Haan, *De Hollandsche Maatschappij der wetenschappen 1752-1952. Herdruk met supplement 1952-1970*. Haarlem 1970.
2. Archief Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (in het gebouw van de Maatschappij, te Haarlem): Notulen 1794-1818, in dato.
3. Voor de "Vrijdag", zie de paragraaf Libertate et Concordia.
4. Zie de chronologische lijst van binnenlandse leden 1752-1951 bij J.A. Bierens de Haan, *o.c.*, p. 329-358.
5. Brief van Kinker aan Van Marum, 25 mei 1818 (Archief der Maatschappij; Correspondentie 1818).
6. Volgens opgave in J.G. de Bruyn, *Inventaris van de prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen 1753-1917*. Haarlem 1977. P. 142-143.
7. J.A. Bierens de Haan, *o.c.*, p. 190.
8. J.A. Bierens de Haan, *o.c.*, p. 57.
9. Notulen 1818-1839, in dato 23 januari 1820.
10. Folder met de prijsvraag "Voûte", met de beoordeling 27/28 mei 1829 en de voorafgaande adviezen, in het Archief der Maatschappij.
11. Naar achteraf bleek was de tekst geschreven door P.J.E. Voûte, hoogleraar wijsbegeerte aan het Amsterdamse athenaeum; een collega van Cras dus!
12. De citaten zijn genomen uit Cras' brieven in de Correspondentie 1820. Opgemerkt moet worden dat Cras' handelwijze wel eens Van Marums goedkeuring gehad kan hebben. Met betrekking tot Van Marum schrijft W.W. Mijnhardt in zijn *Tot Heil van 't Menschdom* [...] p. 322-323: "Ook in zijn prijsvragenbeleid bij de Hollandsche Maatschappij verloochende Van Marum zijn utilitaire voorkeur niet. Zijn handelwijze lokte overigens wel protesten uit. Met name academische tijdgenoten hadden nogal wat kritiek op Van Marums eenzijdige wetenschapsbenadering. H.W. Tydeman, een typisch universitair vertegenwoordiger van de humanistische wetenschapsopvatting moest bijvoorbeeld maar weinig van Van Marum hebben. Tydeman beschouwde Van Marum als een filister omdat hij uitsluitend belangstelling had voor de natuurwetenschappen en alle overige takken van wetenschap als "sciences de parlage" aanduidde."
13. Clarisse aan Van Marum, 27 februari 1820 (Correspondentie 1820).
14. Kinker aan Cras, 27 mei 1816 (UBA Hs. 1A20b).
15. Kinker aan Fabius (ARA 's-Gravenhage, Verzameling Fabius, sectie 7).

Noten bij 'Concordia'

1. Die oprichtingsdatum wordt genoemd in de *Mengelingen van het, te Brussel gevestigd, Nederlandsch Letterkundig Genootschap, Concordia. Eerste bundel*. Brussel 1820., in de daar afgedrukte inwijdingsredevoering van mr. Cornelius van Marle. - Voor *Concordia* zie tevens: H. Somerhausen, *Beschrijving der stad Brussel, derzelver voorsteden en omgevingen* [...]. Brussel 1828, p. 150-152; en: *Koninklijk Genootschap Concordia, Te Brussel*. [Brussel] 1830.
2. H. Somerhausen, *o.c.*, p. 150. Volgens een opmerking in de *Navorscher* 55 (1905) p. 677 zou Concordia in 1836 ontbonden zijn, terwijl al in 1829 de uitgebreide bibliotheek en een deel van het archief verkocht waren.
3. *Mengelingen, o.c.*, p. 37.
4. Zie het over hem opgemerkte in W. van den Berg, *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840*. Assen 1973. Neerlandica Traiectina 20. P. 192-201.
5. *Koninklijk Genootschap, o.c.*, p. 5 e.v.
6. L. Jottrand, *Nederduitsche gewrochten van den Nederlandschen Waal*. Brussel 1872. P. 33-51.
7. L. Jottrand, *o.c.*, p. 33; de geciteerde brief is gedateerd 22 december 1825.
8. *Ibidem*.
9. Kinker aan Jottrand, 20 februari 1826, volgens L. Jottrand, *o.c.*, p. 36.
10. L. Jottrand, *o.c.*, p. 39.
11. Schrijven van 20 december 1826, volgens L. Jottrand, *o.c.*, p. 43-45.
12. L. Jottrand, *o.c.*, p. 47.
13. *Argus* 2 (1826) nr. 15. p. 293.
14. L. Jottrand, *o.c.*, p. 24.
15. ARA 's-Gravenhage, Verzameling G.W. Vreede; brief van 12 april 1872.
16. *Koninklijk Genootschap, o.c.*, p. 57.
17. ARA 's-Gravenhage, Verzameling C.F. van Maanen, inv. nr. 86.
18. Er blijken geweest te zijn: De Greuve, Kinker, Schrant, Siegenbeck, Tollens, Van der Palm, Willems en Collot d'Escury. Voor de toekomst hadden toegezegd o.a. Des Amorie van der Hoeven, Birnbaum, Kesteloot.
19. *Koninklijk Genootschap, o.c.*, p. 15.
20. In ieder geval was op de 14e februari 1832 Kinker nog in Amsterdam, blijkens de datering van zijn brief van die dag aan Jacobus Koning (UBA Hs. II* C 30 a 22).

Noten bij 'Émulation'

1. De algemene gegevens over *Émulation*, verderop genoemd, zijn afkomstig uit: Renier Malherbe, secrétaire-général, *Société libre d'Émulation de Liège. Liber memorialis 1779-1879*. Liège 1879. - Het archief van *Émulation* is helaas in 1914 ten gevolge van oorlogshandelingen verbrand.
2. Zoals in zijn request aan Willem I, 10 september 1826 (ARA, Arch. Staatssecr. gewoon, inv. nr. 2686, nr. 159).
3. R. Malherbe, *o.c.*, p. 469.
4. M. Rutten, 'Neerlandica aan de Rijksuniversiteit te Luik. Johannes Kinker.', in: *Tijdschrift voor levende talen* 28 (1962), p. 112.
5. ARA, Verzameling Fabius, sectie 7.
6. Ibidem.
7. ARA 's-Gravenhage, Verzameling C.F. van Maanen, inv. nr. 81.
8. Er is nog een uitnodiging aan Kinker voor een *Émulation*-vergadering bewaard, ondertekend door De Gerlache, 14 mei 1822, in de KB Den Haag Hs. 73 F 12.

Noten bij 'Eendragt en Vaderlandsliefde'

1. O.a. aanwezig in het GA Rotterdam, archief Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen afdeling Rotterdam, inv. nr. 8.
2. *Werken der Koninklijke Maatschappij van Vaderlandsche taal- en letterkunde onder de zinspreuk: Eendragt en vaderlandsliefde, te Brugge gevestigd*. Jaar 1827 en 1828. Vijfde deel. [Brugge] 1829. P. 7.
3. UB Leiden, Hs. Ltk 4, fol. 97^v.
4. *Werken* (zie noot 2), p. 49-56. De lierzang is gedateerd: "Luik, 1828"; de beginregels van het gedicht:

Niet vruchteloos verheft in Brugges wallen
De Vaderlandsche Taal het hoofd

zijn tevens, als motto, in het begin van dit deel van de *Werken* afgedrukt.

5. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker. Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften*. Amsterdam 1853. P. 69-70. De tekst van het gedicht werd ook hier afgedrukt, p. 127-132. Ten onrechte dateert Van Hall het gedicht op 1815.
6. Blijkens zijn schrijven van die datum aan Van Maanen (ARA, Collectie Van Maanen, inv. nr. 85). Exemplaren zijn tevens aanwezig KB 513 A 185; UBU Br. 1828 I 14 (201).
7. Behoudens het feit dat de Middelburgse notaris A.F. Sifflé, die een in de Maatschappij bekroonde verhandeling had laten drukken, in een schrijven aan J.J.F. Wap op 3 december 1829 (Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, archief Wap, map "Dichters"), deze meedeelt hem geen exemplaren te kunnen sturen: hij had zelfs geen exemplaren gehad voor mensen als Bilderdijk en Kinker! Verder is in het *Aanteekeningboek der vergaderingen van het Genootschap Tandem* (Kinkers studentengezelschap te Luik; het ms. in de Universiteitsbibl. Leuven) tweede deel, bij 29 november 1825 genoteerd: "Met het lezen eener lofrede op Fredriksoord uit een bundel den voorzitter door een letterkundig genootschap te Brugge toegezonden wordt de vergadering besloten". Niet onmogelijk was *Eendragt en Vaderlandsliefde* de afzender; ik heb echter de tekst niet kunnen achterhalen.

Noten bij 'Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Konsten en Wetenschappen'

1. Voor de in deze paragraaf voorkomende algemene gegevens, betreffende het "P.U.G.", zie N.J. Singels, *Uit de geschiedenis van het P.U.G. (Provinciaal Utrechtsch Genootschap) 1773-1923 samengesteld bij gelegenheid van het 150jarig bestaan in opdracht der directie door het lid dier directie* -. Utrecht 1923; en W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom* [...]. A'dam 1987, vooral de pgs. 107-108, 278-279. - Het archief van het P.U.G. bevindt zich in het GA Utrecht; daarvan zijn slechts geraadpleegd de inv. nrs. 8 (dl. 4), 9 (dl. 7, 8, 9), 10 (dl. 5).
2. Archief P.U.G., inv. nr. 8, dl. 4.
3. Directeuren waren in dit jaar N.C. de Fremery, J.G. Swellengrebel, J. Kops, J.F.L. Schröder, A. van Goudoever, W.C. Ackersdyck, G. Moll, G. Wittewaal, J. Scheltema (die met Kinker aan dezelfde bladen meegewerkt had), W.H. de Beaufort, H. Arntzenius en Ph.W. van Heusde.
4. Blijkens Kinkers brief aan het P.U.G., 5 juli 1823: Archief P.U.G., inv. nr. 9, dl. 7.
5. Archief P.U.G., inv. nr. 8, dl. 4.
6. Ik heb ditmaal niet het gehele genootschapsarchief doorzocht (vgl. evenwel noot 1): het is niet goed toegankelijk gemaakt.
7. Eveneens ter sprake gebracht in de directeursvergadering van 13 oktober.
8. Archief P.U.G., inv. nr. 9 dl. 9.
9. Dat Kinker ook verder in de kring van dit genootschap een zekere reputatie genoot, blijkt uit een uitgeschreven prijsvraag, voorkomend in het gedrukte *Programma* van 1825, waarin gevraagd werd om een kritisch onderzoek "naar één of meerdere stukken uit de beste Nederlandsche proza-schriften: hoedanig de hoorbare voordracht van de zelve behoort te zijn: in diervoege als P. Francius, in zijne Specimina eloquentiae exterioris, eenige redevoeringen, het treurspel Athalie en andere beoordeeld heeft; zijnde ook door den Hoogleeraar J. Kinker belangrijke aanwijzingen medegedeeld, wegens de hoorbare voordragt van den redenaar".
10. ARA 's-Gravenhage, Verzameling Ackersdyck, inv. nr. 30 (brief van 12/6/1839).

Noten bij 'Libertate et Concordia'

1. Het hs. aanwezig in ARA, Verzameling J. Fabius, sectie 7.
2. Libertate et Concordia is slecht gedocumenteerd. Ik heb geen eigenlijk archief teruggevonden. Wel bevindt zich in de Handschriftenkamer van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (onder signaturen IX G 17a t/m h) een verzameling rond Libertate et Concordia. Hier vindt men correspondentie door de genootschapsleden G. Vrolik, J. Bondt en R.H. Armtzenius, uit de periode 1819-1835, met enkele proeven van het soort kniedichten zoals men op de genootschapsavonden maakte. Het voornaamste item is echter een soort convoluut (sign. IX G 17a; de band heeft curieus genoeg het stempel "Concordia et Libertate"!) die, blijkens een inscriptie, op 2 december 1844 door J. Moyet aan J. Bondt cadeau is gedaan. Hierin bevindt zich, naast een aantal gedichten in verloop van tijd bij de 'verjaardag' van het gezelschap op 17 december geproduceerd, een (gedrukte) "Naamlijst der leden van het Vrijdag's Gezelschap, opgericht te Amsterdam den 17 December van het jaar MDCCXXXIV, onder de zinspreuk: Libertate et Concordia". Ook vindt men hier een tweede lijst, namelijk van leden die in 1811 nog tot het gezelschap behoorden. Op beide lijsten zijn nieuwe leden bijgeschreven tot het jaar 1822. - Het is mogelijk dat deze band dezelfde is als die uit het familie-archief Fabius. Op basis van gegevens uit dat archief publiceerde namelijk J. Fabius zijn *Herinneringen aan het einde der Fransche overheersing* (Utrecht 1912), met een bijlage over "Het Vrijdag's Gezelschap" (p. 163-196) waarin substantiële informatie over dat gezelschap gegeven wordt; onder meer worden hier de genoemde ledenlijsten (inclusief de bijgeschrevenen zoals in de UBA-band voorkomend) afgedrukt. - Belangrijke mededelingen over het gezelschap in de periode 1779-1789 worden gedaan in [August Mutzenbecher,] *Zur Erinnerung an den Generalsuperintendenten Esdras Heinrich Mutzenbecher in Oldenburg* [1897]. Hierin zijn, onder de titel "Eine Gesellschaft", op p. 63-74 de in 1799 in Oldenburg voorgelezen herinneringen aan Libertate et Concordia van de Lutherse, voormalig Amsterdamse, predikant Esdras Mutzenbecher gepubliceerd. - De verdere literatuur is van weinig of geen belang.
3. Handschrift in de Kon. Bibliotheek 's-Gravenhage, bij een groep Kinker-handschriften onder signatuur 73 F 15. Er zijn verschillende versies. Het gedicht is tevens afgedrukt bij J. Fabius, o.c., p. 193-194; kennelijk bevond deze tekst zich in het familie-archief Fabius.
4. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de hss. UBA IX G 17 e, f en g, toen de vrienden op 2 april 1819 een vers moesten maken op het thema "Vrouwen en vreugde", met gegeven eindrijmen.
5. Het is daarom onjuist, zoals Fabius denkt (o.c., p. 193), dat het gedicht "aan den Belgischen revolutietijd" moet herinneren. Het vers moet dateren van vóór Kinkers terugkeer in 1830.
6. J. Fabius, o.c., p. 183 en 192.
7. Eveneens aanwezig in het pakketje hss. ter Kon. Bibliotheek (73 F 15). - Het is niet uitgesloten dat er zich in deze verzameling nog meer items bevinden die met de Vrijdag te maken hebben.
8. J. Fabius, o.c., p. 164; [A. Mutzenbecher] o.c., p. 65.
9. [A. Mutzenbecher], o.c., p. 71. - Op basis van Fabius' mededelingen valt alleen te concluderen, dat er wel altijd een "deken" en een "thesaurier" in functie waren.
10. Daarop kan wijzen dat H.C. Cras (1739-1820) in 1812 deken was (J. Fabius, o.c., p. 179-182).

11. J. van Lennep, *Het leven van mr. C. van Lennep en mr. D.J. van Lennep, beschreven en toegelicht uit hun gedichten en andre oorspronkelijke bescheiden* [...]. Amsterdam 1865. Dl. III, p. 196 e.v.; dl. IV, p. 280.
12. Aanwezig in de bundel Hs.kamer UBA, IX G 17a.
13. Voorzover althans de historische kennis destijds reikte.
14. D. Carl Friedrich Bahrds *Geschichte seines Lebens, seiner Meinungen und Schicksale. Von ihm selbst geschrieben*. Dl. III. Berlin 1791. P. 280 e.v.; de essentie van zijn mededelingen is eveneens te vinden in [August Mutzenbecher,] o.c.,
15. Mutzenbechers objecties schijnen af en toe wel overdreven; zoals daar waar hij zegt dat er in Amsterdam simpelweg de mogelijkheid niet bestond om de door Bahrds genoemde vijftig of zestig mensen in diens "Hintergebäude" te bergen. - Zelf vraag ik me overigens af, of de mogelijkheid bestaat dat Bahrds eigenlijk "Concordia et Libertate" voor de geest stond, en niet "Libertate et Concordia".
16. Ik laat Mutzenbechers overige uitvallen naar Bahrds verder terzijde.
17. Verzameld in de ongepubliceerde doctoraalscriptie van B. Luger: 'De Arke Noachs. Een onderzoek van een spectatoriaal geschrift van 1799' (Inst. voor Neerlandistiek, UvA, 1963). Deze scriptie bevat een uitgebreide verzameling gegevens over auteurs en entourage van dit tijdschrift. In het algemeen deel ik de door Luger bereikte conclusies, en maak er hier gebruik van. Het door D. van der Horst in zijn *Van Republiek tot Koninkrijk* [...]. Amsterdam 1985. P. 37-39, over *De Arke Noachs* meegedeelde is nogal eenzijdig en berust op te weinig bronnenmateriaal.
18. Het noemen van Arntzenius op dit moment, in combinatie met diens door Van Lennep veronderstelde auteurschap van *De Arke Noachs* (zie het citaat in de tekst), maakt Van Lenneps inlichtingen verdacht. Immers, Arntzenius werd pas in 1812 lid van Libertate et Concordia (J. Fabius, o.c., p. 169).
19. J. van Lennep, *Het leven van mr. D.J. van Lennep (1774-1845)*. Dl. I. Amsterdam 1862. P. 146.
20. A.R. Falck, *Gedenkschriften*. 's-Gravenhage 1913. P. 18-19.
21. Zie B. Luger, o.c. (noot 17). Luger zelf betwijfelt of Kinker medewerker was.
22. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Dl. VI. Groningen 1910. P. 346.
23. *Verspreid en onuitgegeven dicht en ondicht van Kinker, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht* [door J. van Vloten]. Haarlem 1877. P. 300.
24. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker* [...]. Amsterdam 1850. P. 27. Op p. 148 merkt Van Hall nog op dat "Eenige Stukken" in het blad van Kinkers hand zijn. - Ook de *Veilingcatalogus-Kinker* biedt (p. 114) een exemplaar aan van het tijdschrift, gerubriceerd onder het kopje "Door Kinker en anderen samen".
25. *De Arke Noachs*, p. 74-75.
26. *Idem*, bijvoorbeeld p. 392 e.v.
27. *Idem*, p. 51-55.
28. *Idem*, p. 23.
29. B. Luger, o.c., p. 48.
30. *De Arke Noachs*, p. 22 e.v., 45, 52, 89, 100, 123, 138, 147, 218, 329, 445.
31. M.C. van Hall, *Dichterlijk Geschenk, gedrukt voor zijne vrienden*. Amsterdam 1854. P. 225.
32. J. Fabius, o.c., p. 183.
33. J. Fabius, o.c., p. 169.
34. Bosscha en Kinker hebben nogal wat raakpunten. Men komt hen zeer vaak in dezelfde

gezelschappen tegen. Een voorbeeld: Kinker en Bosscha verschenen samen, namens de derde klasse van het Instituut, op de receptie van Napoleon bij diens bezoek aan Amsterdam in 1811 (RA Haarlem, Archief Kon. Ned. Instituut, voorl. inv. nr. 120). Van hun persoonlijke relatie wordt iets zichtbaar in Bosscha's afscheidsgedicht dat hij schreef bij Kinkers vertrek naar Luik (Hermanus Bosscha, *Poëmata. Editionem creavit Petrus Bosscha, filius.* [...] Daventriae 1820. P. 178-179.

Noten bij 'Vooruitgang door Wetenschap'

1. Archivalische gegevens betreffende V.W. zijn te vinden G.A. A'dam, Part.archief 75 (verder aangegeven als: Archief V.W.). Dit archief is onvolledig bewaard gebleven: niet aanwezig bijvoorbeeld zijn de bijlagen bij de bestuursvergaderingen, de in- en uitgaande correspondentie, en de departementsnotulen. Over V.W., zie: S. Duparc, 'V.W.', in: *Jaarboek Amstelodamum* 34 (1937) p. 140-209; W. van den Berg, 'Het literaire genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 7 (1983), p. 146-176, m.n. p. 156-157; en A.J. Hanou, 'Kinker en 'Vooruitgang door Wetenschap'', in: *De Negentiende Eeuw* 9 (1985) p. 65-82.
2. Zie S. Duparc, o.c., p. 140 e.v.
3. Archief V.W., inv. nr. 28.
4. Diana van Dijk, 'Robert Burns en de Nederlandse letterkunde', in: *Spektator* 13 (1983/84) p. 20-31.
5. S. Duparc, o.c., p. 192.
6. In: *Jaar- en zakboekje der Kunst en wetenschap bevorderende Maatschappij, onder de zinspreuk: V.W. Gedrukt voor de Leden 1828-1829*, p. 80-83.
7. Archief V.W., inv. nr. 28.
8. Archief V.W., inv. nr. 3.
9. Op deze bestuursvergadering zijn aanwezig: de fraters Van Hulst, Rondeau, Van Coppenaal, H. Roos, J.W.L.F. Ippel, I. Roos, J. Brester Az., J.D. Kornmans jr., Heyde-man en Van der Swan.
10. Archief V.W., inv. nr. 28. - Koning had al eerder instemmend geantwoord. De gewone leden hadden overigens geen bezwaar tegen de keuze van deze drie: de namen daarvan waren op 23 januari al bekend gemaakt, om gelegenheid te geven objecties te formuleren.
11. Blijkens de bestuursnotulen van 20 mei (Archief V.W., inv. nr. 3).
12. Volgens de bestuursnotulen van 29 juni 1828 (ibidem), werd na "een onlangs ontvangen missive" door Kinker, besloten, dat de frater Roodenbeek Kinker hierover via diens zoon - David, vermoedelijk - hierover iets zou laten weten. De notulen zijn op dit punt onduidelijk.
13. Archief V.W., inv. nr. 82.
14. Archief V.W., inv. nr. 3.
15. Archief V.W., inv. nr. 31: "Na alvorens door het Hoofdbestuur als Buitengewoon Honorair Lid des Maatschappij te zijn aangenomen van hetwelk door den voorzitter wordt kennisgegeven, vereeft de frater Kinker deze vergadering met zijn tegenwoordigheid en beantwoordt op eene passende wijze den welkomst groet hem bij dit eerste bezoek door den voorzitter toegebracht."
16. Archief V.W., inv. nr. 31 en *Jaarboekje V.W. voor 1831-32*.
17. Ik heb althans geen melding kunnen vinden dat hij verhinderd was.
18. Archief V.W., inv. nr. 33.
19. Dl. 26-II (1834), p. 185-206.
20. Archief V.W., inv. nr. 4.
21. Zie de lijst van Kinkers publicaties bij G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie. Bijdrage tot een interpretatie van de voorredes bij zijn gedichten (1819-1821)*. Zwolle 1967. Proefschrift Amsterdam. Zwolse drukken en herdrukken nr. 64. P. 278-279.
22. In: *Raster* 2 (1968/69) 2 p. 121-142.

23. De identiteit van deze Gordon, volgens Kinker levend in het midden der achttiende eeuw, is niet met volledige zekerheid vast te stellen. Met "Agoub" zal Kinker doelen op: Felix Mengin, *Geschiedenis van Egypte, onder de regering van Mohammed-Ali, of verhaal der staatkundige en militaire gebeurtenissen, die plaats gehad hebben sedert het vertrek der Franschen tot in 1823. Door - ; verrijkt met aantekeningen door de heeren Langlès en Jomard, en voorafgegaan van eene geschiedkundige inleiding door M. Agoub. Naar het Fransch. A'dam, J.C. van Kesteren, 1828. 2 dln. - De inleiding, dl. I, p. XI-XL, begint met de zin: "De geschiedenis is eene openbare school, waarin alle volken onderwezen worden; het is de ondervinding aller leeftijden, die het tegenwoordige te hulp komt, en, door gedenkwaardige voorbeelden, ons het wisselvallige der toekomst leert berekenen."*
24. *De Recensent, ook der Recensenten*, 26 (1833) II, p. 189.
25. Idem, p. 192-193.
26. Idem, p. 194-195.
27. Idem, p. 197.
28. Idem, p. 199.
29. Idem, p. 202.
30. *De Recensent, ook der Recensenten*, 27 (1834) II, p. 128-207.
31. *De Recensent, ook der Recensenten*, 26 (1833) II, p. 204.
32. Idem, p. 204.
33. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker; bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften*. Amsterdam 1850. P. 58.
34. De commissie werd ingesteld op 11 maart 1831, en bracht rapport uit op 19 juli. Zie Archief V.W., inv. nr. 31 en 32, en het *Jaarboekje V.W. voor 1831-32*, p. 74-75.
35. Archief V.W., inv. nr. 3; de uitnodiging aan Kinker werd besproken op 2 september, zijn weigering op 1 oktober.
36. Kinker behoorde tot de intekenaars op Konings werk *Leven van Jan Carel Josephus van Speyk* ('s-Grav./A'dam 1832) blijkens zijn naam op de lijst intekenaars, p. XXX.
37. UBA, Hs. II* C 30, bestaande uit drie mappen, met stukken genummerd a 1-25, b 1-29, c 1-27, die alle met de beoordelingen en prijsopgaven door het trio buitengewoon-honoraire leden in de periode 1828-1832 van doen hebben, of anders V.W. - Uit dit bestand zullen in de briefeditie-Kinker opgenomen worden de brieven van Kinker aan Koning 19/2/1830, 30/3/1831, 21/11/1831 en 14/2/1832; en de brieven aan Kinker door Koning 14/2/1830, 2/11/1831, en 4/2/1832, en door het bestuur van V.W. 26/3/1832. Zie aldaar het commentaar. - Binnen dit geheel past ook het schrijven van Tollens aan Kinker 18/12/1829 ter K.B. 's-Gravenhage, Hs. 70 F 57, waaruit blijkt dat Tollens' te Luik studerende zoon, Hendrik, soms als postbode tussen Luik en Rotterdam dienst deed m.b.t. V.W.-stukken; en het eveneens aldaar aanwezige schrijven van Kinker (hs. 130 G 16), dat aan V.W. gericht is (en niet aan de "*Holl. Mij*", zoals door G.J. Vis, o.c., p. 285, vermeld).
38. KB 's-Gravenhage, hs. 130 G 16.
39. UBA, hs. II* C 30 a 12.
40. UBA, hs. II* C 30 a 14.
41. De opgaven die tijdens Kinkers lidmaatschap gedaan werden vindt men vermeld in *De Negentiende Eeuw* 9 (1985) p. 78-82.
42. Archief V.W., inv. nr. 3, in dato 5, 15 en 24 juni 1832.
43. Ibidem, in dato 5 maart 1833.
44. Archief V.W., inv. nr. 33, in dato 17 juli en 21 augustus.

45. Archief V.W., inv. nr. 46, in dato 15 augustus 1843.
46. Archief V.W., inv. nr. 48, in dato 28 maart 1845.
47. Archief V.W., inv. nr. 49, in dato 30 september 1845. Kinkers dood werd eveneens kort gememoreerd in de volgende jaarvergadering, op 26 mei 1846 (verslag in het *Jaarboekje V.W. voor 1846-47*).
48. Archief V.W., inv. nr. 4, in dato 23 september 1845.

Noten bij 'Eruditio Musica'

1. *De Jaargetijden, naar Thomson. In muziek gebracht door Joseph Haydn; Naar 't Hoogduitsch gevolgd door Mr. J. Kinker. Door het Muziekgezelschap Eruditio Musica, voor de eerstemaal uitgevoerd binnen Amsterdam. op den 13 Februarij 1803.* Amsterdam 1803. - Mij bekende exemplaren: UBA Broch. Pijn. 176-5 en 2347 D 20; KB 302 G 36⁶; GAA T 284; British Museum 11754 e 61. Uit 1853 is een nieuwe uitgave bekend: ex. KB 197 J 27. - Blijkens de 'Veilingcatalogus Kinker' bezat deze een 'Klavierauszug' van *Die Jahreszeiten* (p. 161). Dat genoemde uitvoering de eerste in Nederland is, wordt opgegeven door Ernst A. Klusen, *Johann Wilhelm Wilms und das Amsterdamer Musikleben (1772-1847)*. Buren 1975. Inaugural-Dissertation Köln. Als merkwaardigheid kan nog vermeld worden dat later Jan Pieter Heye nog gebruik maakte van Kinkers vertalingen van *Die Jahreszeiten* en *Die Schöpfung*; zie Alphons J.M. Asselbergs, *Dr. Jan Pieter Heye of de kunst en het leven*. Utrecht 1966. Muziek-historische monografieën I. P. 173. - De in deze paragraaf vermelde gegevens over *Eruditio Musica* zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit het genoemde werk van Ernst Klusen.
2. Albert Dunning, *Joseph Schmitt. Leben und Compositionen des Eberbacher Zisterziensers und Amsterdamer Musikverlegers (1734-1791)*. Amsterdam 1962. Beiträge zur Mittelrheinischen Musikgeschichte I. P. 26.
3. Ernst A. Klusen, o.c., p. 23; D.J. Balfoort, *Het muziekleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw. Tweede, herziene druk [...]*. 's-Gravenhage 1981. P. 125.
4. *De Schepping, geestelyk muziekstuk, in muziek gebracht door Joseph Haydn. De woorden naar het oorspronglyk Engelsch en het Hoogduitsch gevolgd, door Mr. J. Kinker.* Z.pl. z.j. - Mij bekende exemplaren: UBA Broch. Pijn. 176-10; KB M 143 J 31, 114 A 9, 114 G 5⁶, 302 G 36¹¹ (de laatste twee exx., volgens de fiches: met afwijkingen); Stadsbibliotheek Haarlem 85 H 8; UB Nijmegen Br. Ned. 1817; Stadsbibl. Antwerpen C 96749; GAA arch. 59 inv. nr. 156. Een tweede druk (A'dam 1817) is aanwezig KB 302 G 36¹²; Stadsbibl. Haarlem 85 H 9.
5. Zo vind ik in *Caecilia. Algemeen muzikaal tijdschrift*, 9 (1852) p. 14 e.v. vermeld dat in Amsterdam sinds 1796 tot 1843/44 een katholiek koor (Vriendschap en Toonkunst) werkzaam was, onder leiding van Gs. Hs. Broekhuizen. Op het programma van dit koor stonden ook oratoria waaronder *De Schepping* in de vertaling van Kinker. - Het is niet doenlijk na te gaan hoeveel andere koren óók nog van Kinkers bewerking gebruik gemaakt hebben.
6. Zo werd op de Grote loge van Pinksteren 1808 een trio uit *De Schepping* uitgevoerd, met een - waarschijnlijk door Kinker - aangepaste tekst (aanwezig GAA U 00.2010, nr. 68). Een artikel in *Le Monde* (30 mei 1984) besprak de aan de vrijmetselarij verwante sfeer in *Die Schöpfung*.
7. Zo op 24 februari 1802; 16 februari 1803, waarbij de uitvoerenden waren: de dames Majofski, Freubel, Andrejs, Gisser, Van der Mast, De Bruin, Hendriks en de heren Lambot, Majofski, Neyts, Wels, Charles, Ebbeling, Christiaans, Brachuyzen, Aroche, Buron en Van Hulst (blijkens de concertprogramma's in Felix 1801-03: GAA arch. 59 inv. nr. 158). Eveneens 21 februari 1817 (dezelfde bron, inv. nr. 159) en februari 1825, onder leiding van Fodor (J.D.C. van Dokkum, *Honderd jaar muziekleven in Nederland. Een geschiedenis van de Maatschappij tot bevordering der toonkunst bij haar eeuwfeest 1829-1929*. Amsterdam 1929. P. 202). Deze opsomming is hoogstwaarschijnlijk niet uitputtend.

8. J.D.C. van Dokkum, t.a.p.
9. Men veronderstelde soms dat Nederlands niet zo geschikt was voor de zangkunst. In een artikel 'Is de Nederduitsche taal minder dan andere talen voor de zang geschikt' (in: *Magazijn voor schilder- en toonkunst* 1828/29, p. 136-144) bestreed J.J.F. Wap deze idee, fulminerend tegen de gedachte ooit van een *Franse* vertaling van *Die Schöpfung* gebruik te moeten maken.
10. P. 5.
11. Zie bijv. Willi Reich, *Joseph Haydn. Leben - Briefe - Schaffen*. Luzern 1946. P. 64; Karl Greininger, *Joseph Haydn*. Potsdam 1932. P. 26, 146-147.
12. P. 9.
13. P. 9. De laatste regels in het Duits luiden (geciteerd volgens Willi Reich, o.c., p. 219):

Aus jedem Busch und Hain
Erschallt der Nachtigallen süsse Kehle;
Noch drückte Gram nicht ihre Brust,
Noch war zur Klage nicht gestimmt
Ihr reizender Gesang.

14. *De Nagedachtenis van Joseph Haydn, (overleden te Weenen den 31 van Bloeiamaand 1809.) in de Maatschappij Felix Meritis den 25 van Sprokkelmaand 1810 gevierd*. Amsterdam [1810]. P. 37-38.
15. GA A'dam arch. 59, inv. nr. 66, in dato.
16. Cantate, lofrede, dichtstuk (dan als: *De Toonkunst van Haydn*) en slotzang werden ook opgenomen in Kinkers *Gedichten II* (A'dam 1820), de pgs. 105-110, 111-134, 135-152, 153-154. Cantate en slotzang werden tevens samen uitgegeven in een aparte uitgave: *Hulde aan Joseph Haydn, buitenlandsch honorair lid der Maatschappij Felix Meritis, Overleden te Weenen, den 31 van Bloeiamaand 1809. Cantate, door A. Fodor, Lid van het Koninklijk Instituut, naar de woorden van Mr. J. Kinker. Uitgevoerd in bovengemelde Maatschappij op Vrijdag, den 23 van Sorokkelmaand 1810*. Amsterdam [1810]. P. [3] in deze uitgave geeft nog enige bijzondere informatie: "In de Muzijk dezer Cantate, door den Heer A. FODOR, vervaardigd, komen twee stukken (Nr. 3 en 14) voor, door HAYDN zelven zamengesteld. Nr. 3, (waarvan de zangpartijen mede van A. FODOR zijn), is een Andante, uit het eerste werk van HAYDNS Quartetten, voor den viool; en Nr. 14, 't welk eene korte lofrede op HAYDN vervangt, bevat het laatste Choor uit zijne JAARGETIJDEN. Voorts zijn er, ter opheldering van de woorden in de Recitativen van Nr. 8, 9, 11 en 12, eenige maten uit de LENTE, ZOMER, HERFST en WINTER van het zelfde werk overgenomen."
17. Titel: zie nt. 14. Mij bekende exemplaren: Openb. muz. bibl. A'dam 205 E 36; KB 9210 G 26, Pfl. 23477, 114 G 5⁵; UB Straatsburg Bh 111.523; GAA Arch. 59 inv. nr. 231; UBU; UBN; Gem. bibl. Rotterdam.
18. Kinker was wél zeer te spreken over Fodors muziek. In zijn inleiding noemt hij zelfs bepaalde gedeelten met name. Ook in zijn *Gedichten II*, p. XXIX, komt hij daarop terug. M.b.t. deze "verdienstelijken Komponist" zegt hij: "De heer FODOR, de Hollandsche taal volkomen magtig, en ten volle bekend met de kracht en de uitspraak der woorden, heeft de onderscheiden gedeelten, waaruit dit zangstuk bestaat, op eene voortreffelijke wijze bearbeid, en daardoor [...] bewezen, dat het een vooroordeel is, wanneer men beweert, dat onze taal weinig geschikt is voor de zang".
19. P. 27-28.

20. P. 30.
21. P. 49-50.
22. UBA, hs. II* C 17: Notulen der Maatschappij, nr. 1, in dato.
23. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker* [...]. A'dam 1850. P. 51-52.
24. *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1820) p. 641.
25. *Schouwburg* 1810 dl. I, p. 363-374.
26. P. 369.
27. P. 372.
28. *De Nagedachtenis*, p. 63-67.
29. R. Feith, *Das Grab, ein didaktisches Gedicht, und zwey Oden von J. Kinker, frei aus dem Holländischen Ubersetzt durch P.F.L. von Eichstorff, Lieutenant in Königlich-Niederländischen Diensten*. Zütphen 1821. P. 88-103.
30. Het geschreven rapport van deze commissie (ongedateerd, en niet ondertekend) is te vinden als bijlage nr. 42 in het archief van het Instituut (RA Haarlem) onder voorl. inv. nr. 109.

Noten bij 'Harmonica'

1. *De Nagedachtenis van Jaques Kuyper, lid van het Koninklijk Instituut, (overleden 1 Junij 1808.) in Harmonica gevierd, Den 11 September deszelfden Jaars.* Amsteldam 1809. Een onderdeel van de tekst, een *Naklank* (p. 31-32), is getekend: E. Schilderup. Exemplaren van deze tekst zijn aanwezig: Kon. Bibliotheek 's-Gravenhage (830 H 7; 114 G 5⁴; 302 G 36⁸); GA A'dam; UBL (Port. 113"); Stadsbibl. Antwerpen (H 77319); UBA (584 B 7). De cantate werd opnieuw afgedrukt in *Kinkers Gedichten III* (A'dam 1821) p. 91-97. - Kuypers nagedachtenis werd tevens gevierd in Felix Meritis, blijkens Martinus Stuart, *De gedachtenis van wylen den heer Jaques Kuyper [...], plegtig gevierd in [...] Felix Meritis [...]*. Amsterdam 1808. - Van Cornelis Loots verscheen een *Rouwzang ter gedachtenisviering van Jaques Kuyper*. [Amsterdam] 1808.
2. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker [...]*. A'dam 1850. P. 52. - Dat het werkje indruk maakte blijkt ook wel uit het feit dat in 1809 Jan Brouwer Junior (Kuypers zwager; de *Nagedachtenis* is door Kinker aan Brouwer en diens vrouw Anna Sara Kuyper opgedragen) achtendertig exemplaren ten geschenke gaf aan Felix Meritis (GA A'dam, Part. arch. 59. inv. nrs. 51 in dato 6 november 1809; inv. nr. 57 in dato 6 februari 1809). Ook de inleiding van *De Nagedachtenis* maakt melding van de indruk die lijkrede en cantate bij de herdenking zelf maakten. Genoemde Brouwer deed bovendien nog eens tachtig exemplaren van Kinkers tekst cadeau aan de loge La Charité, waarvan Kuyper lid was geweest (notulen van die loge in dato 7 februari 1809: GON, Arch. La Charité, inv. nr. 42-27).
3. Zoals in: E. Schilderup, *Hulde aan Jaques Kuyper, overleden te Amsterdam, den 1 van Bloeimaand 1808*. [Z.p. 1808].
4. *De Nagedachtenis*, p. [VII].
5. Volgens een opstel (p. 67) van J. Knoef, 'Jaques Kuyper 1761-1808', opgenomen in zijn *Tusschen rococo en romantiek. Een bundel kunsthistorische opstellen*. 's-Gravenhage 1943. P. 63-78. - Eerdere, korte biografieën van Kuyper zijn te vinden in de *Almanac de la cour* 1809, p. 75-80 (waar de anonieme auteur o.m. zegt, dat Kuyper door zijn vrienden herdacht werd in het "collège lyrique *Harmonica* et la société de littérature *Concordia et libertate*"); en in het *Jaar- en Zakboekje der Kunst en Wetenschap bevorderende Maatschappij, onder de zinspreuk: V.W. Gedrukt voor de Leden 1827-1828*. Kuyper was ook een der directeuren van de Amsterdamse tekenacademie (zie Johannes Offerhaus, 'Van Isaac en Apollo. De prijswinnende tekeningen van de Amsterdamse stadstekenacademie', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 30 (1979) p. 70; en Paul Knolle, 'De Amsterdamse stadstekenacademie, een 18de-eeuwse 'oefenschool' voor modeltekenaars', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 30 (1979) p. 7; deze auteurs verschillen echter in het jaar van opgave). - Hij was ook bestuurder van 'Kunst zij ons Doel'. - In 1808 werd hij lid van de vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. In datzelfde jaar werd hij voorzitter van de klasse (vgl. J. Knoef, o.c., p. 67). - Zie ook noot 18.
6. J. Knoef, o.c., p. 70-71.
7. J. Knoef, o.c., p. 67.
8. Zie hierover uitgebreid G.J. Vis, o.c.
9. *De Nagedachtenis*, p. [V].
10. *De Nagedachtenis*, p. 3-4.
11. *De Nagedachtenis*, p. 5-6.
12. *De Nagedachtenis*, p. 7.

13. *De Nagedachtenis*, p. 8-10.
14. *De Nagedachtenis*, p. 12-14.
15. *De Nagedachtenis*, p. 7. Kinker betitelt overigens de aanwezigen als "broeders".
16. Althans, hij leest of verhandelt er niet, blijktens M. van Hattum, *Lezingen en verhandelingen in "Concordia et Libertate"* [...]. Amstelveen 1983.
17. Op p. 3.
18. GA A'dam, Part. arch. 59, inv. nr. 66, in dato 17 juli 1797. - Kuyper werd van het departement tekenkunde van Felix Meritis in 1782 titulair, in 1783 werkend lid. Van 1786-1789 was hij directeur van het departement (*Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw* 15 (1983) nr. 2 p. 149. 185).
19. GA A'dam, Part. arch. 59, inv. nr. 199, in dato 29 september 1802.
20. *Redevoering van Jaques Kuyper over de teekenkunst, voorgedragen door J.L.J. le Fevre, bij de plegtige prijsuitdeeling der stads teeken-akademie van Amsterdam, Op den 5den van Wintermaand 1808 door Izaak Schmidt*. Amsterdam 1809.
21. *De Nagedachtenis*. p. 28.
22. *Naamen der BB. Meesters, zoo Honoraire als Effective leden van de A.: L.: La Charité te Amsterdam, J. d. L. 1806*. (Bibliotheek GA A'dam U 00.2007).
23. *Naam-lyst der bestuurders van de Loge La Charité, te Amsterdam. Verkooren den 23sten December, 1806*. (Bibl. GA A'dam U 00.2007).
24. Zie noot 1.
25. Zie de *Catalogus der bibliotheek van de Achtb.: Loge L'Union Royale, in het O.: van 's Gravenhage*. Z.p. 1852. P. 36.
26. Zie P.J. van Loo, *Geschiedenis van de Orde van Vrijmetselaren* [...]. Z.p. 1967. P. 98.
27. *De Nagedachtenis*, p. 32.
28. *Naam-lyst der bestuurders van de Achtb. Loge La Charité, te Amsterdam; verkooren den 28sten January, 1809. en geïnstalleerd den 15den February, 1809*. (Bibl. GA A'dam U 00.2007). Bijzonderheden over deze kunstenaar vindt men ook bij Ben Albach, 'De Romantiek en het Toneel in de tijd van François-Joseph Pfeiffer', in: *De Negentiende Eeuw* 8 (1984) p. 131-153.
29. *De Nagedachtenis*, p. 20.
30. Zie p. 506.
31. Volgens het Archief van het Koninklijk Nederlandsch Instituut (RA Haarlem, voorl. inv. nrs. 110, rapport 29 maart 1847; en 125, inliggende lijst nagelaten handschriften). - Bertelmann was later zang- en pianoleraar aan de Koninklijke en Stedelijke Muziekschool te Amsterdam (blijkens het archief van die school, GA A'dam Part. archief 266).
32. Het GA A'dam bezit als Part. archief nr. 85 het archief der "Liquidatie commissie der zomer sociëteit Zorgvlied en Harmonica", waarin m.b.t. *Harmonica* zelf vrijwel niets te vinden is. - Er heeft overigens ook nog een Haags *Harmonica* bestaan, niet te verwarren met het Amsterdamse.
33. Zie het hoofdstuk over Kinker en de vrijmetselarij.
34. Opgenomen in Klijns *Gedichten*, dl. II (Haarlem 1819) p. 81-92, en getiteld *Lof der Kunsten. Cantate*. De muziek was geschreven door J. Wilms, en de eerste uitvoering vond plaats op 15 oktober 1814, volgens Ernst A. Klusen, *Johann Wilhelm Wilms Leben und Werk*. Buren 1975. Inauguraldissertation Köln. P. 87; Klusen geeft (p. 25) op dat *Harmonica* in 1788 opgericht zou zijn door Isaac Schmidt. -

In deel I van Klijns *Gedichten* (Haarlem 1805) is trouwens (p. 137-157) een *Uitboezeming. Aan Harmonica, bij de opening harer werkzaamheden* te vinden.

35. GA A'dam, Part. arch. 59, inv. nr. 57, in dato 6 februari 1809. - Het fiche-huisnamensysteem ter GA A'dam vermeldt s.v. "Harmonica": "Gebouw en vereniging op de Overtoom".
36. Geciteerd volgens de tekst in het *Maandblad voor muziek* 4 (1892/93) p. 200-204.
37. F.C. Kist, 'Toestand der toonkunst in Nederland gedurende de eerste helft der 19. eeuw', in: *Caecilia. Algemeen muzikaal tijdschrift* 10 (1853) p. 66.
38. J.D.C. van Dokkum, *Honderd jaar muziekleven in Nederland. Een geschiedenis van de Maatschappij tot bevordering der toonkunst bij haar eeuwfeest 1829-1929*. Amsterdam 1929. P. 7, 17, 31, 49. - Bij Eduard Reeser, *Een eeuw Nederlandse muziek. Met 99 afbeeldingen en 189 muziekvoorbeelden*. Amsterdam 1950, p. 23, vinden we nog een aantal andere in deze periode bestaande Amsterdamse orkestverenigingen opgegeven. Ter zake van het in mijn tekst genoemde 'Blaas- en strijklust' merkt hij op, dat het in 1817 door P. Sundorff opgericht en samengesteld was, uit de aanzienlijkste burgers van Amsterdam. Zoiets moeten we ons waarschijnlijk ook bij *Harmonica* voorstellen; de naam Sundorff zijn we trouwens óók al in *Harmonica*-verband tegengekomen. Terecht merkt Reeser overigens op, p. 25, dat er in Amsterdam in deze tijd een onbegrijpelijk groot aantal concerten en uitvoeringen waren voor een stad van 200.000 inwoners.
39. In: *Amphion, een tijdschrift voor vrienden en beoefenaars der toonkunst* 3 (1820) p. 212-213.
40. Een enkele losse opmerking m.b.t. *Harmonica* moge hier nog een plaats vinden. In het *Jaarboek Amstelodamum* 2 (1903) wordt p. 131 *Harmonica* gelocaliseerd "op de Baangracht bij de Bloemgracht bij Arend Marechal"; dit op basis van een gemeentelijke lijst uit 1794 van gepermitteerde (muziek)collegies. - In het archief van Felix (GA A'dam, Part. arch. 59, inv. nr. 154) is een briefje te vinden van commissaris J.J. Hoffman, namens de *Harmonica*-directie, gericht aan dhr. Dijk van het departement muziek Felix, om hem als honorair lid voor de zomerconcerten uit te nodigen.
41. M.C. van Hall, o.c., p. 12.
42. Zie bijv. G.S. Kirk, J.E. Raven, *The presocratic philosophers. A critical history with a selection of texts*. Cambridge 1966⁶. P. 230.
43. M. Rutten, 'Neerlandica aan de Rijksuniversiteit te Luik. Johannes Kinker', in: *Tijdschrift voor levende talen* 28 (1962) p. 127.
44. Zie G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...]. Zwolle 1967. P. 6. Vis baseert zich op het *Aanteekeningboek* II van Kinkers Luiks studentengezelschap Tandem.
45. Archief Kon. Ned. Instituut (RA Haarlem) voorl. inv. nr. 120, in dato.
46. G.J. Vis, o.c., p. 104, en overigens passim, waar Vis het verband tussen Kinkers musicologische en letterkundige inzichten aanroert.
47. J. Kinker, Voorrede p. [VIII] bij zijn *Gedichten II* (A'dam 1820).
48. In: 'Iets over het schoone' (in: *Gedenkschriften der Derde Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut*. dl. III (1826)), p. 326.
49. Vraag, antwoord en beoordelingen te vinden in het archief van de maatschappij (UB A'dam), onder nr. Br. 11.
50. Kon. Bibl. 's-Gravenhage, hs. 133 C 11⁴.
51. Prudens van Duyse, *Levensschets van J. - L. Kesteloot* [...]. Gent 1852, p. 8.
52. Aanwezig UBA Z 433, samengebonden met Immerzeels *Schouwburg*. - Kinker schijnt de tekst van deze "annonce" al eerder aan Bilderdijk toegezonden te hebben. Want Bilderdijk, in een schrijven aan Kinker van 11 januari 1809 (Bilderdijk-Museum, Brie-

ven nr. 10aa), reageert er enthousiast op: "C'est avec une veritable satisfaction de coeur et d'ame que j'ai reçu votre Annonce avec l'aimable Lettre qui l'accompagna. Je l'ai lû et relû vingt fois et toujours avec un nouveau plaisir. Voilà le vrai, le simple, le sublime; l'unique principe de l'art. Vous savez ce que je Vous en disais la premiere fois que Vous me parliez de cette Theorie de bon sens, que tout le monde eût dû trouver, mais que Vous seul etiez fait pour demeler comme Vous l'avez fait [...]. C'est l'unité parfaite, celle qui constitue le principe des beaux arts comme celui de la nature entière. Vous aurez à lutter [...] avec les prejugués de 8 siècles mais cela que nous fait-il. Il suffit qu'il se trouve à la fois personnes dans le monde, pour qu'une decouverte ne soit perdue: celui qui trouve ou invente, celui qui sait l'apprécier, et celui qui la mèt en pratique [...]. Je n'ai pu me refuser le plaisir de communiquer Votre Annonce (qui est parfaitement bien ecrite, et profondement pensée) à une fort bonne tête, qui s'Est appliquée une fois à l'examen de la soi-disante *proportion harmonique*, et j'ai vû partager mon triomphe. Je dis mon triomphe; car je m'interesse à un point indicible à cette belle decouverte, qui repand un nouveau jour sur tout le monde intellectuel et sensuel et sur les rapports, qu'ils ont entre eux."

53. Jaargang 2, nummer 2.
54. Zie Kinkers schrijven aan Kesteloot van 31 mei 1811 (afgedrukt in J. Bols, 'Brieven aan J.-L. Kesteloot en J.-Fr. Willems', in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde 1901*. Gent 1901, p. 56-57).
55. GA Rotterdam, Archief vredegerecht, inv. nrs. 37, 49, 50.
56. In: *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* dl. X (1809), p. 549-568. - Het werk van Momigny verscheen in 1806 te Parijs.
57. Volgens G.A. Lindeboom, 'De Hollandse tijd (1798-1817) van Jakob Lodewijk Kesteloot', in: *Farmaceutisch tijdschrift voor België* 58 (1981) no 5/6, p. 129.
58. P. 552.
59. P. 556.
60. P. 552-553.
61. P. 565-567.
62. UBA, hs. IA 20b.
63. UBA, hs. IC 21 (vgl. M.B. Mendes da Costa, *Catalogus der bibliotheek der Universiteit van Amsterdam. Catalogus der Handschriften II: De handschriften der stedelijke bibliotheek met de latere aanwinsten*. Amsterdam 1902, onder nr. 1133).
64. Vgl. nt. 51.
65. Kinker zal hier doelen op Justin Heinrich Knecht, *Elementarwerk der Harmonie, als Einleitung in die Begleitungs- und Tonsetzkunst, wie auch in die Tonwissenschaft. Nach drei Lehrkursen geordnet, für Anfänger und Geübtere*. München 1814.
66. J.J. Rousseau, *Dictionnaire de musique. Ut Psallendi materiem discerent*. Genève 1781. - Kinker bestrijdt waarschijnlijk een passage in diens lemma 'Système', p. 234-235.
67. Vermoedelijk: Alexander Malcolm (1685-1763). Hij publiceerde onder meer: *Treatise of Musick: Speculative, Practical and Historical*. Edinburgh 1721.
68. Archief Kon. Ned. Instituut, voorl. inv. nr. 120, in dato. Het werk, naar aanleiding waarvan Kinker zijn gedachten ontwikkelde, was: *Sapphvs Lesbiae Carmina et fragmenta recensvit commentario illvstravit schemata mvsvica adiecit et indices confecit Henr. Frid. Magnus Volger*. Lipsiae 1810. - Ter plaatse waar in het archief der klasse deze verhandeling zich zou moeten bevinden (voorl. inv. nr. 111, onder nr. 8) bevindt zich slechts de aantekening: "door den schrijver terug genomen".

69. Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 120, in dato.
70. Dit rapport, ondertekend door Martinus Stuart, Herman Bosscha en Theodoor van Kooten, berust in het archief van het Instituut (voorl. inv. nr. 109).
71. Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 120, in dato.
72. Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 123, in dato.
73. Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 123, in dato. Een korte samenvatting van zijn laatste voorlezing stuurde Kinker, ten bate van het verslag, aan secretaris Den Tex, op 8 mei 1834 (UBA, hs. Di 85).
74. UB Gent, hs. 1298.
75. Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 125, in dato 6 oktober 1845.
76. Schrijven door Ameshoff aanwezig in het archief van het Instituut, voorl. inv. nr. 108.
77. Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 125, in dato 12 januari 1846.
78. Rapport aanwezig in arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 110.
79. Een marge-noot in dit rapport vermeldt nog, dat de stukken over de hedendaagse en Griekse muziek al in de veilingcatalogus-Kinker opgenomen waren op p. 166, onder de nrs. 52-56 (hoewel het mede onder nr. 53 genoemde gedeelte van een woordenboek van de Angelsaksische, Gothische en Hollandse talen onvindbaar bleek). Deze stukken zijn dus nooit verkocht, maar in het bezit van het Instituut gekomen.
80. Verzameld onder het voorl. inv. nr. 16 (waarbij zich ook nog ander materiaal bevindt).
81. Hij legde een lijst aan de derde klasse over op 3 mei 1847 (Arch. Kon. Ned. Inst., voorl. inv. nr. 125, in dato). Deze lijst is nog los inliggend bij de notulen terug te vinden. Buiten de in de tekst opgegeven handschriften noemt hij nog als van Ameshoff gekregen hebbend: "Duo Al mio dolce, e vivo ardore, par R. Benucci Duo d'Athenaide par Ferd. Pâ Journal d'Euterpe et des Rondeurs imprimé". Marginaal tekent hij aan, dat deze stukken uit het bezit Kinker, na machtiging der klasse, op 26 april 1847 aan Bertelman teruggegeven werden. Verder was er "eenig los geschreven muzyk 5 blz. Geschreven muzyk 4 bl. Idem 26 bl. Idem 8 bl. Bylagen 12 blz fol. 4 blz. 4to". Ook deze stukken zijn nog op genoemde plaats terug te vinden. Zij zijn echter moeilijk nader te omschrijven. Het stuk van acht folia bevat vooral grote schemata; folium 8 bijvoorbeeld, geeft een "afbeelding van het genus enharmonicum". Een andere groep heeft het opschrift "Berekening van de musikaale Toonen, in de diatonische Klankladder, volgens de oude Grieken, van Philotimus opgegeven. Uit de Reisen van Anacharsis de jonge, door Griekenland". Een aantal muziekvellen heeft noten, maar ook Franse en Latijnse teksten, schaalberekeningen, met op- of onderschriften als "Natuurlijke ontbinding van het octaaf, door den aard van de trillingen weergegeven"; "Voorbeelden van Rhythmische Harmonie in Hexameters waar in de caesuur op den derde voet niet gevonden en het vers daardoor in drieën verdeeld wordt"; "Table des progressions des tons". Soms vindt men ook bijschriften als "Planche A" enz., zodat hier misschien sprake is van kopij voor een uitgave. Een groot los vel met Griekse en Nederlandse tekst geeft een schema van de Griekse muziekindeling. Een apart onderzoek zou moeten uitwijzen wat de eventuele onderlinge samenhang is van deze stukken; ook of zij bedoeld waren als ondersteunende aantekeningen voor de tekst van de 'grote' manuscripten; en of zij als kopij bedoeld waren.
82. Blijkens zinnnetjes als "Van welk eenen aard het harmonische gedeelte der Grieksche muzyk geweest is, hebben wij bij eene vorige gelegenheid gezien". Of, naar aanleiding van de these dat de schoonheid van een melodie afhangt van het accompagnement, en dat zulks zowel door de voor - als tegenstanders van de voortreffelijkheid van de Griekse muziek ontkend wordt: "Doch over deze twee laatste punten, zal ik in 't ver-

volg afzonderlyk en opzettelyk handelen”.

83. Deze vertaling, vol doorhalingen en verbeteringen, is niet in het handschrift van Kinker; dus vermoedelijk in dat van Le Fèvre. Het geheel is samengebonden door een papieren bandje, waarop iemand (in 1845 of 1846?) de inhoud (enigszins onjuist) omschreef als “Kinker Theorie der Muziek fransch opstel / Hollandsch opstel naar Rousseau Vogler Villoteau enz.”
84. NNBW, dl. VII, 109.
85. De titel luidt: *De Heldendood van Jan Carel Josephus van Speyk; Toonkundig tafereel vervaardigd door B. van Bree, naar aanleiding der woorden van Mr. J. Kinker. Opgevoerd in de Maatschappij Felix Meritis, den 11den Maart 1831.* - Mij bekende exemplaren van deze tekst: UBA P 73-469^g, 359 DB; KB pfl. 26562; GAA archief Felix Meritis, in inv. nr. 156; TH Delft; Stadsbibl. Maastricht 141 H 19. Het kladhandschrift van de tekst, met aantekeningen en verbeteringen door Kinker, werd in 1966 door de UB Leiden aangekocht, als item uit de olim-collectie J. Baart de la Faille (daarin nr. 3084). Het manuscript (signatuur nu: BPL 2725) omvat 31 bladen.
86. M.C. van Hall, o.c., p. 53; J. Koning, *Leven van Jan Carel Josephus van Speijk.* 's Gravenhage/A'dam 1832. P. 144. - Uit Van Hall, o.c., p. 54, lijkt ook afgeleid te kunnen worden dat dit werk (eigenlijk spreekt hij van een *ander* dichtstuk op Van Speyk door Kinker, dat mij onbekend is), nadien in Felix door Kinker en de toneelspeler (Reinier) Engelman samen gedeclameerd werd, met afwisseling door muziek.
87. Van Hall, o.c., p. 52. - Kinker tekende ook in op de in voorgaande noot genoemde Van Speyk-biografie door Koning, blijkens de opgenomen lijst intekenaars. - In 1831 zat Kinker, in V.W., in een commissie, die volksliederen m.b.t. Van Speyk moest beoordelen; zie de paragraaf over V.W.
88. *Oud-Nederland in Oogstmaand 1831. Toonkunstig tafereel, door B. van Bree, naar aanleiding der woorden van mr. J. Kinker.* Amsterdam 1832. - Dit gedicht, hoewel het een aparte titelpagina heeft, heb ik slechts aangetroffen in exemplaren, die daarvóór hebben: *Helmina en Elise. Zang van Twee Vaderlandsche Meisjes. door Mr. J. Kinker. In Muzyk gebragt door J.W. Wilms.* Amsterdam 1832. In deze uitgave van Johannes van der Hey & Zoon is *Helmina en Elise* telkens gepagineerd [1]-4, *Oud-Nederland*, daarop volgend, als [5]-17. - Mij bekende exemplaren: UBA Broch. 2011-7; KB 513 A 1817, 302 TH Delft; UBU; Stadsbibliotheek Maastricht 141 H 20. - Het kladhandschrift van *Oud-Nederland* bevindt zich ter KB, in hs. 73 F 15.
89. P. 11.
90. Zie H.L. Berckenhoff, ‘Uit het muziekleven van voorheen (Archief Felix Meritis)’, in: *Caecilia* 72 (1915) p. 328-329.
91. Voor *Helmina en Elise*, zie noot 88. - Voor Wilms, zie Ernst A. Klusen, o.c.; het citaat: aldaar, p. 10.
92. Ernst A. Klusen, o.c., p. 151.

Beknopte literatuurlijst

In beginsel staat de geraadpleegde literatuur zo volledig mogelijk in de noten vermeld, althans de eerste keer. In deze lijst zijn alleen die titels opgenomen die bij een tweede (derde enz.) vermelding slechts in verkorte vorm (bijvoorbeeld als: M.C. van Hall, o.c.) voorkomen.

Aa, A.J. van der - ,

Biographisch woordenboek der Nederlanden. Voortgezet onder red. van K.J.R. van Harderwijk en C.D.J. Schotel. [Reprint] Amsterdam 1969.

Annales chronologiques

Annales chronologiques, littéraires et historiques de la maçonnerie des Pays-Bas, à dater du 1er. Janvier 1814. Or.: de Bruxelles 5822-5829 [1822-1829].

Asselbergs, Alphons J.M. - ,

Dr. Jan Pieter Heye of de kunst en het leven. Utrecht 1966. Muziekhistorische monografieën 1.

Bakker, J.A. - ,

'De empirische wijsbegeerte in Nederland. Derde artikel. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, Mr. Johannes Kinker, als wijsgeer beschouwd. 1864.', in: *De Tijdspiegel* 1866, p. 261-275.

Beeck Vollenhoven, H. van - ,

Feestrede uitgesproken bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam op den 13den November 1858. Amsterdam 1859.

Berg, W. van den - ,

'Het literair genootschapsleven in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 7 (1983), p. 146-178.

Berg, W. van den - ,

De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840. Assen 1973. Neerlandica Traiectina 20.

Bie, C. de - ,

Feestrede, ter gelegenheid van het vijf en zeventigjarig bestaan van de A.: L.: La Charité, en het vijftigjarig lidmaatschap van haren A.: Mr.: W. Holtrop, gehouden op den 18 October 5834, door den Z.: V.: B.: - , Redenaar van gemelde L.:. Amsterdam 5835.

Bierens de Haan, J.A. - ,

De Hollandsche Maatschappij der wetenschappen 1752-1952. Herdruk met supplement 1952-1970. Haarlem 1970.

[Bosch Kemper, J. de - - e.a.,]

Het vijftigjarig bestaan der Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen, gevierd te Amsterdam, den 21. September 1850. Leyden 1851.

- Bots, Hans - en Jan de Vet,
'Les Provinces-Unies et les Lumières', in: *Dix-huitième siècle* 10 (1978) p. 101-122.
- Briefwisseling*
Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met M. en H. W. Tydeman, uitgeg. door H. W. T. Tydeman. Deel II. [Z.p.] 1867.
- Briefwisseling*
Briefwisseling Johannes Kinker: zie Kinker, Briefwisseling.
- Buijnsters, P.J. -,
Rhijnvis Feith. Het ideaal in de kunst. Voor het eerst uitgeg. naar de handschriften met een inleiding en aantekeningen. Zwolle 1967. Zwolse drukken en herdrukken 58.
- Carpentier Alting, A.S. -,
Woordenboek voor vrijmetselaren. Derde druk. Amsterdam 1981.
- Catalogus*
Catalogus van drie hoogst belangrijke en zeer fraaije boekverzamelingen [...] nagelaten door Wijlen de WelEdele Heeren Mr. Johannes Kinker [...] Mr. Johannes Willem Willekes [...] en Arend Horstman [...]. Alles zal Verkocht worden op DINGSDAG, den 26sten Mei 1846, en volgende dagen [...]. Amsterdam 1846.
- Clément, F. -,
Contribution à l'étude des Hauts Grades de la franc-maçonnerie et particulièrement à l'histoire du Rite Écossais Ancien et Accepté en Belgique. Bruxelles 1937.
- Clément, F. -,
Histoire de la Franc-Maçonnerie Belge au XIXème siècle. Première partie. De 1800 à 1850. [Z.p., z.j.]
- Croiset van Uchelen, B. - - -,
Het archief der Loge "La Charité" 1775-1940. Gedeponneerd bij het Archief van de Orde der Vrijmetselaren. Inventaris. 's-Gravenhage 1953.
- Croiset van Uchelen, B. - - -, J.J. Hanrath en P.H. Pott,
De beoefening der Koninklijke Kunst in Nederland. Een cultuurgeschiedkundige platenatlas der vrijmetselarij in Nederland. 's-Gravenhage 1971.
- Dierickx, Michel - S.J.,
De vrijmetselarij. De grote onbekende 1717-1967. Een poging tot inzicht en waardering. Derde druk. Antwerpen 1972.
- Dokkum, J.D.C. van -,
Honderd jaar muziekleven in Nederland. Een geschiedenis van de Maatschappij tot bevordering der toonkunst bij haar eeuwfeest 1829-1929. Amsterdam 1929.
- Duparc, S. -,
'V.W.', in: *Jaarboek Amstelodamum* 34 (1937) p. 140-209.
- Fabius, J. -,
Herinneringen aan het einde der Fransche overheersing. Utrecht 1912.

Feestviering

'Feestviering, Dubbele - bij de A.: □ La Charité, ter gedachtenis aan haar 75jarig bestaan en het 50jarig lidmaatschap van haren voorzitter den Z.: V.: en Z.: W.: Broeder Willem Holtrop.', in: *Nederlandsche vrij-metselaars almanak voor 1835*, p. 49-63.

Folia Bilderdijkiana.

Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch. Onder red. van M. van Hattum, L. Strengholt en Peter van Zonneveld ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van Prof. Dr. J. Bosch. Amsterdam 1985.

Ford, Franklin L. - ,

'The Enlightenment: Towards a Useful Redefinition', in: *Studies in the Eighteenth Century*, ed. by R.F. Brissenden. Canberra 1968. P. 17-29.

Forestier, R. le - ,

Les Illuminé's de Bavière et la Franc-Maçonnerie allemande. Dijon 1914.

Gezangboek

Gezangboek voor vrijmetselaaren. Amsterdam 1806.

Goor, Paul C.H. van der - ,

'Van geleerde Kezen en deugdbeminnende burgers', in: *Amstelodamum, Maandblad voor de kennis van Amsterdam* 63 (1876) p. 58-65.

Groenman, Sj. - ,

Met vallen en opstaan. De vrijmetselaarsloge 'Le Préjugé Vaincu' te Deventer 1784-1984. Deventer 1983.

Hall, M.C. van - ,

Mr. Johannes Kinker; bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften. Amsterdam 1850.

Hartog, J. - ,

De spectatoriale geschriften van 1741-1800. Bijdrage tot de kennis van het huiselijk, maatschappelijk en kerkelijk leven onder ons volk, in de tweede helft der 18de eeuw. Tweede vermeederde en verbeterde druk. Utrecht 1890.

Hattum, M. van - ,

Lezingen en verhandelingen in "Concordia et Libertate" (1769-1806) en "Felix Meritis" (Dep. Letterk.) (1779-1808, 1810-1832, 1865-1873). Amstelveen 1983.

Helskens, A.C.I. - ,

'Lux in Tenebris.' Onderwijs aan blinden in Nederland uit de boezem der Vrijmetselarij', in: *Thoth* 36 (1985) nr. 1 p. 16-27.

Heuven, H. van - ,

'Kanttekeningen bij de geschiedenis van het Charter van Keulen', in: *Thoth* 24 (1973) leerlingnummer 2/3 p. 55-120.

Holtrop, W. - ,

Jubelrede, op den vijftigsten verjaardag van de grondvesting der vrije metzelaarij in Holland, gehouden in het Groot-Oosten derzelve, in Den Haage, den 5den van Zomermaand 1808. (o.s.) door den Br. - , Groot-Redenaar bij de Orde in Holland. Met aantekeningen en bijlage. [Z.p., z.j.]

- Horst, D. van der - ,
Van Republiek tot Koninkrijk. De vormende jaren van Anton Reinhard Falck 1777-1813. Amsterdam 1985.
- Jottrand, L. - ,
Nederduitsche gewrochten van den Nederlandschen Waal. Brussel 1872.
- Kat, W. - ,
Machtsstrijd in de Vrijmetselarij 1757-1759. Amsterdam 1982.
- Kemp, P.H. van der - ,
De Belgische omwenteling in Luik en Limburg tot aan het verlies van Venlo in November 1830. Met een voorwoord van generaal-majoor W.E.A. Wüppermann [...]. 's-Gravenhage 1904. 2 dln.
- Kinker, J. - ,
Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijs Nederlandsche Spraakleer [...] gevolgd van eenen brief des hoogleeraars Matthijs Siegenbeek, als bijvoegsel tot deze beoordeeling. Amsterdam 1829.
- Kinker,
Briefwisseling van Johannes - uitgegeven door A.J. Hanou en G.J. Vis (editie in voorbereiding).
- Kinker, J. - ,
Le dualisme de la raison humaine; ou le criticisme de Em. Kant, amélioré sous le rapport de la raison pure, et rendu complet sous celui de la raison pratique. [Uitgegeven door J.D. Cocheret de la Morinière.] Amsterdam 1850-1852. 2 dln.
- Kinker, J. - ,
Eeuwfeest by den aanvang der negentiende eeuw. Zinnebeeldige voorstelling. In: *Mij dunkt ik zie het nog. Ernstig toneel na 1700, uitgegeven door M.C.A. van der Heijden.* Utrecht 1969. Spectrum van de Nederlandse letterkunde 15. P. 17-58.
- Kinker, J. - ,
Gedichten. Amsterdam 1819-1821. 3 dln.
- Kinker, J. - ,
 'Iets over de meest kenschetsende teekenen des tijds, uit den tegenwoordigen toestand van Europa opgemaakt. Eene voorlezing.', in: *De Recensent, ook der Recensenten* 25 (1832) dl. II p. 241-264.
- Kinker, J. - ,
 'Het lampje van de neölogen', in: *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* (1809) p. 17-47, 211-230, 273-287 en (1810) p. 173-194.
- [Kinker, J. -]
Het land der blinden, daar eenoog geen koning is, of het nageslacht van Phaëton. (Naar een oud Manuscript.) Eene geschiedenis. In Europa. 1794.
- Kinker, J. - ,
Lierzang aan de verdienstelijke Johanna Cornelia Wattier, aan haar op het tooneel voorgelezen, bij gelegenheid van hare vijfentwintigste verjaring als tooneelkonstenaresse aan den Amsterdamschen schouwburg, aldaar den 31.

October des jaars 1805. gevierd met de vertooning van De vereeniging van het verhevene met het schoone, zinnebeeldige voorstelling. Amsterdam [1805].

Kinker, J. - ,

Mijne dankbetuigingen, aan de Orde der V.M. in 't algemeen, en aan de Achtebare Loge La Charité, in 't bijzonder, wegens mijne plechtige inwijding in de Orde, den 27. Maart, 1805. Uitgesproken den 15. Meij daaraanvolgenden. [Z.p., z.j.]

[Kinker, J. -]

De Nagedachtenis van Joseph Haydn, (overleden te Weenen den 31 van Bloemaand 1809.) in de Maatschappij Felix Meritis den 25 van Sprokkelmaand 1810 gevierd. Amsterdam [1810].

Kinker, J. - ,

De Nagedachtenis van Jaques Kuyper, lid van het Koninklijk Instituut, (overleden 1 Junij 1808.) in Harmonica gevierd, Den 11 September deszelfden Jaars. Amsteldam 1809.

Kinker, J. - ,

Tafereel der jongste lotgevallen van Europa, geëindigd door de vrede. Zinnebeeldige voorstelling. Te Amsteldam 1802.

Kinker, Mr. J. - ,

De Tempelheeren, treurspel, zoo veel mogelijk, letterlijk gevolgd naar het Fransch van den heer Raynouard. Amsterdam, 1805.

Kinker, Mr. Johannes - ,

Treurzang, bij het plechtig vieren der nagedachtenis van Washington, in de Maatschappij van verdiensten Felix Meritis, Den 21 Maart 1800. Uitgesproken door ---, Advocaat te Amsterdam. Amsterdam 1800.

Kinker, J. - ,

De Verlichte Muze, zie: Muze.

Kinker, J. - ,

Zijn wij werktuigen in de handen van anderen? Een teekenplank, door den Br.--, den 15. Febr. van het Jaar des Lichts 5809. aan zijne moeder La Charité, met kinderlijke liefde, aangeboden. [Z.p., z.j.]

Klusen, Ernst A. - ,

Johann Wilhelm Wilms Leben und Werk. Buren 1975. Inauguraldisseration Köln.

Knoef, J. - ,

'Jaques Kuyper 1761-1808', in: J. Knoef. *Tusschen rococo en romantiek. Een bundel kunsthistorische opstellen.* 's-Gravenhage 1943. P. 63-78.

Knolle, Paul - ,

'Het departement der tekenkunde van Felix Meritis, 1777-1889', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw XV/2* [59-60] (1983) p. 141-196.

Kollewijn, R.A. - ,

Bilderdijk; zijn leven en zijn werken. Amsterdam 1891. 2 dln.

Koninklijk Genootschap Concordia

Koninklijk Genootschap Concordia, te Brussel. [Brussel] 1830.

- Lamberts Hurrelbrinck, L.H.J. - ,
Beknopt overzicht der geschiedenis van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen. 1800-1900. Met voorrede van E. Laurillard. [Z.p., 1900]
- Lennep, J. van - ,
Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Jacob van Lennep. Amsterdam 1861-1862. 4 dln.
- Leton, Jean - ,
Liège. Loges et Chapîtres du XVIIIe au XXe siècle. [Luik] 1985.
- Loo, P.J. van - ,
Geschiedenis van het Hoofdkapittel der Hoge Graden in Nederland. [Z.p.] 1953.
- Loo, P.J. van - ,
Geschiedenis van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden. Voorburg 1967.
- Loo, P.J. van - ,
Inleiding tot de geschiedenis van het rituaal van den graad van Souverein Prins van het Rozenkruis. [Z.p., z.j.]
- Luger, B. - ,
De Arke Noachs. Een onderzoek van een spectatoriaal geschrift van 1799. Doctoraalscriptie Inst. voor Neerlandistiek, Univ. van Amsterdam, 1963.
- Malherbe, Renier - ,
Société libre d'Émulation de Liège. Liber memorialis 1779-1879. Liège 1879.
- Mengelingen
Mengelingen van het, te Brussel gevestigd, Nederlandsch Letterkundig Genootschap, Concordia. Eerste bundel. Brussel 1820.
- [Mutzenbecher, August - ,]
Zur Erinnerung an den Generalsuperintendenten Esdras Heinrich Mutzenbecher in Oldenburg. Oldenburg [1897].
- Muze, De Verlichte - .
Muze, De Verlichte - . Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker bezorgd door G.J. Vis. 's-Gravenhage 1982. Nijhoffs Nederlandse Klassieken.
- Mijnhardt, W.W. - ,
Tot Heil van 't Menschdom. Culturele Genootschappen in Nederland, 1750-1815. Amsterdam 1988. Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde en der Natuurwetenschappen 24.
- Mijnhardt, W.W. - ,
 'De Nederlandse Verlichting in Europees perspectief', in: *Theoretische Geschiedenis* 10 (1983) p. 335-347.
- Mijnhardt, W.W. - ,
 'De Nederlandse Verlichting: een terreinverkenning', in: *Figuren en figuraties. Acht opstellen aangeboden aan J.C. Boogman.* Groningen 1979. Historische Studies uitgeg. vanwege het Inst. voor gesch. der Rijksuniv. te Utrecht 37.

- Mijnhardt, W.W. - en A.J. Wichers,
Om het Algemeen Volksgeluk. Twee Eeuwen Particulier Initiatief 1784-1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen. Deventer 1984.
- Naber, Johanna W.A. - ,
Overheersching en Vrijwording. Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk Juli 1810 - November 1813. Geïllustreerd onder toezicht van E.W. Moes. Derde herziene uitgave. Haarlem 1913.
- Nagedachtenis.*
De - van wijlen Willem Holtrop, Reg.: Mr.: van de A.: Loge La Charité, gevestigd in het O.: van Amsterdam. Plegtig gevierd den 10 D.: der 7 M.: 5835. Amsterdam [1835].
- Naudon, Paul - ,
Histoire et Rituels des Hauts Grades Maçonniques. Le Rite Écossais Ancien et Accepté. Nouvelle édition revue et complétée. Paris 1972.
- Om het Algemeen Volksgeluk,*
 zie: W.W. Mijnhardt en A.J. Wichers.
- Pelt, Robert Jan van - ,
Tempel van de wereld. De kosmische symboliek van de tempel van Salomo. Utrecht 1984.
- Rapport*
Rapport van de Commissie, benoemd op het Hoofd-Kapittel van den 31 Mei 1819, p.s. [Z.p., z.j.]
- Reich, Willi - ,
Joseph Haydn. Leben - Briefe - Schaffen. Luzern 1946.
- Reitsma, H. - ,
 'De beginjaren van Felix Meritis, 1777-1795', in: *Documentatieblad Werkgroep achttiende eeuw XV/2* [59-60] (1983) p. 101-140.
- Roy, Alphonse le - ,
Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation. Liège 1869.
- Sassen, Ferd. - ,
Wijsgerig leven in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een poging tot reconstructie. Amsterdam 1954. Mededelingen der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde nwe reeks 17.
- Schampheleire, H. de - , R. Desmed, Els Witte,
Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten 1740-1840. Brussel 1983.
- Somerhausen, H. - ,
Beschrijving der stad Brussel, derzelver voorsteden en omgevingen [...]. Brussel 1828.
- Stouten, Johanna - ,
Willem Anthonie Ockerse (1760-1826). Leven en werk. Amsterdam 1982. Proefschrift Nijmegen.
- Teekenen des tijds,*
 zie: J. Kinker, 'Iets over de meest kenschetsende teekenen [...]'.

Thobokholt, B. - ,

Het taal- en dichtlievend genootschap "Kunst wordt door arbeid verkreegen" te Leiden, 1766-1800. Utrecht 1983. Ruygh-bewerp 14.

Veiling-catalogus-Kinker.

zie: *Catalogus van drie hoogst belangrijke en zeer fraaije boekverzamelingen* [...].

Viering,

De feestelijke - van het vijftigjarig bestaan des genootschaps: Tot Nut en Beschaving, Donderdag, 3 December 1857, herdacht. Amsterdam 1858.

Vis, G.J. - ,

Johannes Kinker en zijn literaire theorie. Bijdrage tot een interpretatie van de voorredes bij zijn Gedichten (1819-1821). Zwolle 1967. Zwolse drukken en herdrukken 64.

Vis, G.J. - ,

De Verlichte Muze, zie: *Muze* [...].

Wakker van Zon, P. de - ,

Jan Perfect of de weg der volmaking, vertoond in het leven en de zonderlinge lotgevallen van een voornaam wijsgeer. Een staats- en zedekundige roman der afgeloopene wondereeuw. [...] Tweede druk. Amsterdam 1834. 2 dln.

Westendorp Boerma, J.J. - ,

Johannes van den Bosch als sociaal hervormer. De Maatschappij van Weldadigheid. Groningen [1927].

Williams, Howard - ,

Kant's Political Philosophy. Oxford 1983.

Wijck, B.H.C.K. van der - ,

Mr. Johannes Kinker. (Met goud bekroond door de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen). Tweede, vermeerderde druk. Groningen 1864.

Wijne, J.S. - ,

'Archiefstukken betreffende de nieuwe graden', in: *N.: V.: H.:*, *Mededelingen van de afdeling van de meestergraad der Nederlandse vrijmetselarij* 28 (1965) nr. 1 p. 53-58.

Zwager, H.H. - ,

Nederland en de Verlichting. Bussum 1972. Fibula 12.

Bijlage I

(De boedel-Kinker in 1786)

In het GA A'dam bevindt zich bij de protokollen van notaris Pieter Galenus van Hole (inv. nr. 15350, stuk 19) de "Scheijding van een Capitaal van f 69335:18", zoals het opschrift luidt. Op 19 januari 1786 comparereren Hendrik Coenraad Kinker, meerderjarig jongman; Johannes Kinker, "student in de Medicynen [doorgehaald is: op de Academie te Utrecht] mondig geworden by veniam aetatis door de Hooge Overigheyd aan hem verleend volgens brief in dato s Hage 9 November 1785"; en de twee nog levende voogden Claas Kuijper en Laurens Grave Junior. De akte geeft eerst een overzicht van testamenten, akten van voogdij e.d., op basis waarvan de rechtsgeldigheid van de boedelscheiding blijkt. Daarna volgt opgave van enkele handelingen die de staat van de erfenis zoals op 29 april 1775 geïnventariseerd beïnvloed hebben. Zo waren de meubels, huisraad en inboedel publiek geveild. De "affaires" waren "gecontinueerd, en de huishouding voor gemene rekening aangehouden". De bedrijfswinsten waren belegd in obligaties van het Gemeene Land, en effecten. De kosten voor de huishouding en de continuatie der affaires zouden nu echter van de boedel moeten worden afgetrokken, "als mede de Jaarlykse kosten en uytgaaven voor yder kind in het particulier en hetgeen voor hun Liefhebbery, kostgeld, studie-verteeringen als anderszins heeft moeten worden besteed en zulks al hetgeene tot hunne opvoeding en Educatie is uytgeschooten, en waarvoor om dat der eener Verteering meerder dan die van den anderen bedraagde yders particuliere Rekening is belast geworden". Voor het overige zijn de affaires van de overledene "met behoorlyk voordeel" aangehouden door de voogden, "met assistentie van [Hendrik Coenraad] tot ultimo dec. 1785, ten behoeve en voor gemeene rekening van beide kinderen".

Wegens de meerderjarigheid dan wel meerderjarigheidsverklaring van de kinderen is men nu overeengekomen om "de Gecontinueerde Gemeenschap van hen beyde te doen Cesseeren, en de Geheele affaires met Primo January 1786 aan hem Eersten Comparant als in die affaires geetablisseeert en Groot gemaakt zynde (en de Twede Comparant zig tot de Studie hebbende begeeven) voor zyn Rekening en Risiko over te laten" en de boedel te scheiden. De kinderen hebben de boeken van de voogden geïnspecteerd en gefiatteerd. De goederen, gereedschappen en uitstaande schulden vormen, gerekend per 1 januari 1786, een kapitaal van f 69.335,18, bestaande uit de volgende posten (indien bij de later volgende verdeling een bepaald de obligatie enz. aan Johannes toevalt, heb ik dat in de marge aangegeven):

- "het geene [Hendrik] van tyd tot tyd voor zyn privé Rekening heeft genooten en volgens zyn Rekening aan den boedel debet komt te zyn" 4212:17
- "het geene [Johannes] mede van Tyt tot tyt heeft genooten en volgens zyn Rekening aan den boedel schuldig is" 7802: 5
- "Een Huys - Loots - Droogtooren en Bleekland op de Overtoomsche weg onder Nieuwer Amstel ge-

	naamd Mey Lust 'twelk door [Hendrik] zal worden aan en over genomen en met gemeen goedvinden is getaxeert op"	6000 -
	- gereedschappen, kar en paard, "en alles wat tot de affaires van de Glanzery behoord benevens de onverkogt gebleven Meubilen en de aangekogte meubilen en Lyn waaten mede door [Hendrik] overgenomen"	3000 -
	- alle uitstaande schulden volgens lijst aan de minuut geannexeerd, door Hendrik overgenomen, maar waarvan kortingen en fooitjes afgetrokken zijn	4680 -
	- een huis en erf in de Rapenburgerdwardsstraat of Kerkstraat aan de westzijde, "het Twede agter het hoekhuys van de Kadyk daar de Heerlykheyt Oudink in de Gevel staat", door Johannes overgenomen, getaxeerd op	5500 -
één JK	- twee obligaties t.l.v. de kolonie Suriname, genegotieerd ten kantore van Willem Clifford en Rudolph Le Chevallier, elk <i>f</i> 1000,- gedateerd 1 okt. 1769, no's 1538 en 2501	800 -
één JK	- twee obligaties onder directie van Theodorus Christiaan van Nes gedateerd 1 juni 1770, elk <i>f</i> 1000,-, no's 275 en 276	400 -
één JK	- twee porties in het contract of fonds Eendragt maakt Magt onder directie van Abraham van Ketwich gedateerd 1 juli 1774. elk <i>f</i> 500,-, no's 855 en 856	900 -
één JK	- twee aandelen in een lijf- en losrenten negotiatie op de Deens-Amerikaanse eilanden, genegotieerd onder Gabriel Bourcourd & Zn t.l.v. Robert Tuik, elk <i>f</i> 1000,-, no's 591 en 592	1400 -
twee JK	- drie obligaties t.l.v. enige planters op de Deens-Amerikaanse eilanden St. Croix, St. Thomas en St. Jan, genegotieerd ten kantore van Abraham ter Borch en zonen op 1 juli 1768, ieder <i>f</i> 1000,-, no's 1812-1813	2100 -
JK	- één soortgelijke obligatie, genegotieerd ten kantore Hub. van Hermaal en Van den Bosch, 1 dec. 1769, <i>f</i> 1000,-, no. 145	700 -
	- 1. één obligatie t.l.v. het gemene land van Holland/Westfriesland (kantoor Leiden) d.d. 15 febr. 1709, <i>f</i> 500,-	442 -
	- 2. Eén obligatie t.l.v. Holland/Westfriesland (kantoor s Hage) "zynde Een klyne Prys uyt de Lotery van Twaalf millioenen de Anno 1712" getrokken 1 mrt. 1712, <i>f</i> 1000,-	932:18
	- 3. Soortgelijke obligatie (kantoor 's Hage), <i>f</i> 1000, 1	

	april 1713	930:17
	Als soortgelijke obligaties (kantoor Amsterdam) volgen:	
JK	- 4. één van f 1000,- d.d. 1 mei 1754	918:15
JK	- 5. één van f 1000,- d.d. 26 juni 1752	914:17
JK	- 6. één van f 1000,- d.d. 1 mrt. 1751	922:18
	- 7 t/m. 14. Acht obligaties, ieder f 1000,-, d.d. 1 mei 1754	7430 -
JK	-15. één obligatie van f 2000,- d.d. 1 mei 1673 no. 474	[geen bedrag]
JK	- 16. één obligatie van f 1000,- Soortgelijke obligatie (kantoor Den Haag):	2786: 5
	- 17. één obligatie f 1000,- d.d. 1 mrt. 1712	932:18
	Soortgelijke obligaties (kantoor Amsterdam):	
JK	- 18. één obligatie f 1000,- d.d. 17 sept. 1745	919: 5
JK	- 19. één obligatie f 1000,- d.d. 1 mrt. 1754	922:18
JK	- 20. één obligatie f 1000,- d.d. 16 mrt. 1744	921:16
	- 21. één obligatie f 2000,- d.d. 27 apr. 1705	1837:18
	- 22. één obligatie f 1000,- d.d. 2 juni 1704	916:13
JK	- 23. één obligatie f 1000,- d.d. 4 febr. 1715 (voorheen in bezit van de voogden van Balthazar Huydekooper)	924:14
	- 24. één obligatie f 1000,- d.d. 28 nov. 1748	904: 3
	Soortgelijke obligaties (kantoor Den Haag):	
JK	- 25. één obligatie f 1000,- d.d. 1 apr. 1746	920:17
JK	- 26. één obligatie f 1000,- d.d. 1 apr. 1746	920:17
	- 27. één obligatie f 1000,- d.d. 1 mrt..1753	922:18
	Soortgelijke obligaties (kantoor Amsterdam):	
JK	- 28. Eén obligatie f 1000,- d.d. 1 mei 1754	938:15
JK	- 29. één obligatie f 1000,- d.d. 20 nov. 1741	914:17
JK	- 30. één obligatie f 1000,- d.d. 1 sept. 1745	920: 8
	Soortgelijke obligaties (kantoor Den Haag):	
JK	- 31. één obligatie f 1000,- d.d. 1 aug. 1724	912:10
JK	- 32. één obligatie t.l.v. het A'damse Collegie ter Admiraliteit, f 1000, d.d. 22 apr. 1782	900 -
JK	- 33. één obligatie, geheel als de laatste	900 -
	- Gereed geld	30:19
	totaal	69.335:18

Aan de broers komt nu elk toe f 34.667:19. Voor Johannes betekent het, dat voor hem, na aftrek van de kosten voor zijn studie en opvoeding, en na aftrek van de getaxeerde waarde van het huis in de Rapenburgerdwaarsstraat dat hij in bezit krijgt, overblijft een bedrag van f 21.365 in de waardepapieren die hierboven met JK gemerkt zijn.

Verder verklaart Hendrik, dat hij in samenhang met de nog uitstaande schulden

binnen twee jaar nog met een eindafrekening op dat punt zal komen.

Ook zal aan beide broers gezamenlijk nog ten voordele komen het geld dat na 1 jan. 1786 nog binnenkomt, en dat eigenlijk voordien aan de boedel behoorde. Enige obligaties waar niets van te verwachten is worden verder buiten de boedelscheiding gehouden.

Tenslotte is toegevoegd een lijst van debiteuren van het bedrijf over het jaar 1785. Met weglating van de verschuldigde bedragen geef ik hier de namen: Wm. Feitema & Zoonen; Jan Jacob Bremer; De Haan Noortwijck & Comp; Van Eijk & Comp.; Joh. Racer wed. Tak; Paulus van Doorn & Zoon; Abr. van de Velde; Jan Broekhoff; Jan Frederik Krijger; Charles Changujon; wed. A. Klinkert; Cornelis van der Ven; Coenr. Lod. Stip; Salomon Meijer; Reinhart Lapenb. & Schmieman; Duseigneur; Gerhard Schmid; Van Hasselt & Klaus; Steph. d'Issaij; J.C. Klijsorgen; Is. Barrij; Pieter de Clercq Jacobsz; Jan & Jb. van Laar; wed. Frederik Ploch; Dirk van der Meulen; Matthes & Zoon; Coeijmans & Forskij; Nieman; wed. He-mezaad; wed. Hendrik Diersen; G.M. Marwijck; J.C. Gewin; N. Titsingh; A.G. Gewin; J.J. Engert; Mulder; Is. Barry; Clicquet & Comp.

Bijlage II

(Notariële acte van separatie, van Johannes Kinker en Maria Eva Theodora Bain, 27 april 1802, GAA 19016 acte nr. 239)

Compareerden voor mij Antonie Lodewijk Heijstek, Openbaar Notaris te Amsterdam, bij den Hove van Holland geadmitteerd

De Heer Mr. Johannes Kinker, ter Eener

En

Vrouwe Maria Eva Theodora Bain, Huisvrouw van denzelven Heere Mr. Johannes Kinker ter anderen zyde.

Wonende de Comparanten binnen dese Stad.

Te kennen gevende: dat de Comparanten in den Jaare 1793 met Elkanderen buiten gemeenschap van Goederen zynde getrouwd, blykens Huwelyksche Voorwaarden door hun op den 2 Maj des voormelden Jaars 1793. voor den Notaris Johann Christoph Wagner en getuigen alhier gepasseerd, tot hun leedweezen zedert eenigen tijd hadden ondervonden, dat zoo wel verschillendheid van humeuren als andere bijkomende reedenen, oneenigheeden tusschen hun hadden doen geboren worden welke de verdere samenwoning van hun Comparanten ongeraden hadden gemaakt, en dat zy Comparanten alzo hadden besloten, omme zich aan het Committé van Justitie alhier ter eerster Vierschaar te adresseeren, omme van Bed, Tafel bywoning en goederen te worden gesepareerd, met authorisatie op secretarissen van hetzelfde Committé, om daarvan de gewone Publicatie te doen, en dat wijders zij wederzydsche Comparanten wegens de voorszeyde Separatie waren geconvenieerd en overeengekomen, gelyk zij verklaren geconvenieerd en overeengekomen te zyn, in manieren navolgende, als.

Eerstelyk: dat de Heer Comparant ter Eener aan de Vrouwe Comparante ter anderen zijde dadelyk zal afgeeven en laten volgen, en zij vrouwe Comparante ter anderen zyde alzo naar zich zal neemen, alle haare Kleederen, zyden, wollen en Linnen, en voorts al haar lyfs toebehoren, Juweelen Goud, zilver en klynodien, het zij hetzelfde door haar Vrouwe Comparante ter anderen zyde ten huwelyk is aangebracht, of staande hetzelfde door den Heere Comparant ter Eener voor haar is aangekocht, ofte anders bij haar verkreegen; en dat nog daarenboven de Heer Comparant ter Eener aan de Vrouwe Comparante ter anderen zijde dadelyk zal afgeeven en laten volgen, en zij al meede naar zig neemen, alle andere Goederen, Meubilen, Huisraad en Huislinnen, mitsgaders Boeken, Papieren en Contanten, niets hoegenaamd uitgezonderd, door haar ten huwelyk aangebracht, gelyk meede de helft van al dat geene, hetwelk bij gelegenheid van het aangaan van, of staande hetzelfde huwelyk aan de wederzydsche Comparanten in het Huishouden ten geschenke is gegeeven, alle welke goederen en gelden hierboven gemeld, de Vrouwe Comparante ter anderen zyde verklaarde uit handen van den Heere Comparant ter Eener ontfangen en tot zich genomen te hebben, en mits dier denzelven daarvoor te quitteeren.

Ten tweeden: Dat van de twee Kinderen in hunlieder Comparanten huwelyk verwekt, met naamen David, en Hendrik Coenraad, het oudste of eerstgemelde onder

de Educatie van den Heere Comparant ter Eener, doch daarentegen het Jongste of laatstgemelde onder de Educatie en Opvoeding van de vrouwe Comparante ter anderen zyde zal gelaten worden, en dat ook een ieder der Comparanten voor het onderhoud van dat Kind, hetwelk onder deszelfs of derzelver directie blyft, zal moeten zorge dragen; zullende het ook aan die geene der Comparanten, die zulks van tyd tot tyd verkiest, vrystaan, om het kind, onder de Educatie van den anderen van hun blyvend telken veertig dagen bij zich aan Huis te laten halen, waartoe in het byzonder de Zondag door de wederzydsche Comparanten word bestemd.

Ten derden dat de Heer Comparant ter Eener aan de Vrouwe Comparanten ter anderen zyde voor onderhoud van haar, mitsgaders van het kind, met welkers opvoeding zij zal zijn belast, 's Jaarlyks, te beginnen met primo Maij dezès Jaars 1802 zal geeven en wel het Eerste Jaar eene Somma van drie honderd Guldens, doch de volgende Jaaren, gerekend alzo van primo May des Jaars 1803 af, eene Somma van drie honderd en Vyftig Guldens, wel meerder, doch niet minder, te betalen telken vierendeel Jaars, dat verscheenen is, een gerecht vierde gedeelte van voorszèide respectieve Somma's, en dat de Heer Comparant ter Eener met voorszèide Jaarlyksche uitkeering zal continueeren het zij het kind, met welker opvoeding de vrouwe Comparante ter anderen zijde word belast, in het leeven blyft, of niet; zullende alzo ook na het overlyden van voornoemd kind de Vrouwe Comparante ter andere zyde haar leeven lang geduurende dezelfde Jaarlyksche somma zo als hiervoren is gezegd blijven genieten; doch dat daarentegen, wanneer de vrouwe Comparante ter anderen zijde zelve voor het gedachte kind mogt komen te overlyden, de Heer Comparant ter Eener van den Eersten May alsdan eerstkomende af, wel niet de voorszèide geheele Jaarlyksche Somma, maar echter op zyn minst de Somma van Eenhonderdenvyftig Guldens 's Jaars ten behoeven van hetzelfde kind, zolang het den vollen ouderdom van vijf en twintig Jaaren niet zal hebben bereikt, verplicht zal zyn uittekeeren, en wel zulks weder telken vierendeel Jaars het gerechte eenvierde gedeelte van dien, ten waren hij alsdan mogt verkiezen, om hetzelfde kind wederom onder zyne eigene onmiddelyke directie en Educatie te neemen, en zelve geheel en al voor het onderhoud van hetzelfde te zorgen.

Ten vierden: dat de Heer Comparant ter eener ten zijnen privativen lasten zal neemen, gelyk hij verklaard te doen bij deesen, alle de schulden en lasten, waarmede de huishouding van de Wederzydsche Comparanten thans is belast; en de Vrouwe Comparante ter anderen zyde dienvolgende ten allen tyden zal guarandeeren en vrijwaaren voor alle namaning, welke haar deswegens mocht bejegenen; des dat alle schulden welke van dato dezès af, door de Vrouwe Comparante ter anderen zijde mochten worden gemaakt, voor haare privative reekening zullen zijn en blijven.

Ten vijfden: Dat de Maritale macht, aan de Heer Comparant ter Eener uit krachte van zijn huwelyk over de Vrouwe Comparante ter anderen zijde hebbende gecompeteerd, dadelyk met de gerechtelyke separatie zal verstaan worden opgehouden, en de vrouwe Comparante ter anderen zijde, alzo van dien tijd af te rugge zal treden in alle die rechten, welke aan ongehuwde meerderjarige Vrouwen naar de Wetten dezer Landen Competeeren.

Ten zesden: Dat de onkosten op het passeeren dezer Acte en voorts van beide zy-

den op de Separatie zelve te vallen, geheel en alleen door de Heere Comparant ter Eener zullen worden voldaan en betaald.

Op alle welke Conditiën en Voorwaarden de Comparanten zo als is voormeld voorneemens zynde, om zich ter Vierschaar dezer Stad, door het Committé van Justitie alhier te doen Separeeren van Bed, tafel bijwoning en goederen, verklaarden zij wederzydsche Comparanten ten dien einde onwederroepelyk te Constitueeren en machtig te maken, en wel de Heer Comparant ter Eener den Procureur Mr. Willem IJsbrand van Hamelsveld en de Vrouwe Comparante ter anderen zyde den Procureur Pieter Hendrik Testas, den eersten om de voorszede Separatie en condemnatie in den inhoud dezer Acte te verzoeken en den anderen om daarin te consenteeren, en dat wel zonder dat daartoe eenige andere Speciale volmacht of authorisatie, dan die hierinne is geinsereerd, zal van noden zijn, of kunnen worden begeerd.

Belovende de Comparanten over en weder, deze gestand te zullen doen, en elkanderen den inhoud en het Effect daarvan te zullen doen en laten genieten; renuncieerende ten dien einde ook wel uitdrukkelyk en voorbedachtelyk van relief en voorts van alle andere middelen van rechten of gratie, welke deeze eenigzints zouden kunnen enerveeren en krachtloos maken, daarvoor verbindende hunne Persoon en goederen als naar Rechten.

Aldus gepasseerd ten Amsterdam voormeld, in praesentie van Hendrik van Greuninge en Willem Gerard van Nes, als getuigen.

Johannes Kinker
M:E:T: Kinker geb: Bain
HvGreuninge
W:G: vanNes
A:L: Heijstek *Notaris*

Bijlage III

(Testament-Kinker 12 mei 1818; G.A. Amsterdam inv. nr. 20004 akte nr. 40 (188))

Compareerden voor Mr. Theodorus Marinus de Man en Mr. Jan Fabius Beide openbare Notarissen te Amsterdam [...]

De Hooggeleerde Heer Mr. Johannes Kinker, hoogleeraar aan de Universiteit te Luik aldaar wonende zich op heden te Amsterdam bevindende, zijnde hij Comparant gezond van ziel en ligchaam, zoo als zulks aan de ondergeschreven Notarissen en getuigen is gebleken, en hebbende hij Comparant zich tot het natemeldene einde vervoegd ten Kantore van den Notaris de Man, alwaar de Notaris Fabius en de [...] getuigen tegenwoordig waren.

Dewelke heeft gemaakt [...] en gedictoord zijn testament [...] zijnde als volgt: [Kinker herroept eerst alle voorgaande wilsbeschikkingen].

Aan mijne beide zonen David Kinker en Hendrik Coenraad Kinker en bij vooroverlijden aan derzelver afkomelingen by plaatsvulling overlatende het volgens de nog vigeerende wetgeving indisponible gedeelte, zynde twee derde parten, mijner nalatenschap, verklaar ik tot mijne universeele legataris in het disponible gedeelte [...] Vrouwe Geertruij Margaretha de Clercq, edoch alleen in vruchtgebruik haar leven lang gedurende en onder vrijstelling van de verpligting tot borgtocht voor hetzelfde; verklarende ik tot mynen universeelen legataris in den bloten eigendom van hetzelfde disponible gedeelte, zynde een derde part mijner nalatenschap, by vooruitmaking, te stellen [...] mynen voornoemden zoon David Kinker en bij zijn vooroverlijden zyne afkomelingen by plaatsvulling.

Ik benoem en committeer tot executrice en executeuren van dit myn testament voornoemde Vrouwe Geertruij Margaretha de Clercq en mynen zoon David Kinker, mitsgaders den Heer Mr. Jan Frederik Hendrik van Hemert wonende te Amsterdam [...].

Bijlage IV

(gedeelte uit: J. Kinker. 'Iets over eene oude vrijmetselaarslegende', in *Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren 1844*, p. 185-190)

« Het grootste getal, 't welk door de vereeniging en bijvoeging der cijferletters van het 3 maal 3 = 9, kan uitgedrukt worden, is dat, 't welk met *negen* begint, en geleidelijk afdalende, met *een* eindigt; te weten 987,654,321; ook in het tientallige stelsel, waarbij de 0 de aankondiging van een nieuwe volgreesk dezer letters is, en in 10 het tienmaal één aanduidt; doch vóór een getal geplaatst, alle magt mist. De *negen* letters in bovenstaande volgorde geplaatst, zijn het heilige getal, of het 3×3 , van het *goede* beginsel, en het symbolische teeken zijner magt. Maar diezelfde cijferletters van dit $3 \times 3 = 9$, heerschen ook in de natuur, wanneer zij met één beginnende, met *negen* eindigen, en op deze wijze het minst mogelijke getal, namelijk dat van het *kwade* beginsel, uitdrukken. Dit laatste 123,456,789, stelt het vermogen voor, waarmede het *booze* beginsel de kracht van zijn tegenstander onophoudelijk beoorlooft. Tot het volhouden van dien strijd vond het geen middel doelmatiger dan om zijn getal, aan de dwaling en het *obscurantismus* toegewijd, in den loop der tijden, en bij *tusschenpoozen*, van het heilige getal dat met *negen* begint af te trekken, door *gestadige* vermindering met het zijne gelijk te maken, en dus zijne zegepraal bij gedurige herhaling tot stand te brengen. Dikwijls scheen het dat AHRIMAN - of het beginsel van het kwaad en de duisternis - eindelijk zou zegevieren; tweemaal bragt hij zelfs het getal van ORMUZD, waarin de negen cijferletters schoon verplaatst, aanwezig bleven (bij A en B), in verwarring, en door nullen van een gescheiden; en meende (bij C), het goede *drie maal drie* in het zijne overgebracht te zien, zoo als hier is afgebeeld:

987,654,321.

123,456,789.

864,197,532.

123,456,789.

740,740,743. - A.

123,456,789.

617,283,954.

123,456,789.

493,827,165.

123,456,789.

370,370,376. - B.

123,456,789.

$$\begin{array}{r}
 246,913,587. \\
 123,456,789. \\
 \hline
 123,456,798. - C. \\
 123,456,789. \\
 \hline
 9.
 \end{array}$$

Maar van uit het zuivere *Oostersche licht* (het verheven Oosten) daalde eene donderende stem, en drong door tot in het oord der duisternis, in de woorden:

«« VOLHARD IN UWE HEILLOOZE POGINGEN, EN TREK NOG EEN-
MAAL UW GETAL VAN HET MIJNE AF!! »»

De trotsche AHRIMAN, die reeds, bij de uitkomst C, zijn overwinning had uitgebazuind, werd gedwongen aan dit bevel te voldoen; en het gewijde $3 \times 3 = 9$ bleef ongeschonden en onvermengd over.

Volgens de leer van ZOROASTER moest de strijd der beide beginsels, gedurende 4 perioden, elk van drieduizend jaren, herhaald worden. Ook de aanhangers van deze Perzischen Wijze had PYTHAGORAS in zijne reizen bezocht; van daar misschien, dat hij in zijne mathematische wijsbegeerte, bij zijn *trias* of *drietalligheid*, ook de *tetras* of *viertalligheid* voegde, en daardoor aanleiding gaf, om het *decimale* in het *duodecimale* stelsel te veranderen. De *maçonnieke legende* zou er dus op deze wijze mede vermeerderd kunnen worden:

« Na de viermaal 3 duizend jaren, daagde ORMUZD AHRIMAN uit om de strijd te hervatten, met het twaalfallig stelsel, waarin *elf*, door een omgekeerde *ne-gen* (q) afgebeeld, het hoogste *cijfer* zou zijn, en waarin de cijferletter *tien* door een x zou afgetekend worden. *Twaalf* zou, dienvolgende, door een 0, dat is twaalfmaal het voorafgaande getal voorgesteld wordem, en 10 *twaalfmaal één* zijn. Het getal van ORMUZD werd dus qx,987,654,321, en dat van AHRIMAN 12,345,678,9Xq.

De strijd werd door dezen laatste met dubbele woede hervat, maar nu bragt hij geene enkele verwarring door de verstrooiing der talletters, waarvan nergens een enkele, na de aftrekking, vermist werd, terwijl de *elf* (q), welke tevens een eerste getal is, na de laatste aftrekking overblijft, even als de 9 in de drie eerste tijdperken, gelijk uit de volgende symbolieke substractie blijkt.

$$\begin{array}{r}
 qx,987,654,321. \\
 12,345,678,9xq. \\
 \hline
 x8,641,q97,532. \\
 12,345,678,9xq. \\
 \hline
 96,2q8,51x,743. \\
 12,345,678,9xq. \\
 \hline
 \end{array}$$

83, q72, x61, 954.
12,345,678,9xq.

71,829,3x4, q65.
12,345,678,9xq.

5q, 4x3, 928, 176.
12,345,678,9xq.

49, 15x, 26q, 387.
12,345,678,9xq.

36, x147, q2, 598.
12,345,678,9xq.

24, 68q, 135, 7x9.
12,345,678,9xq.

12,345,678,9qx.
12,345,678,9xq.

q.

Of nu deze uitbreiding der *legende* ook tot de *exoterische* leer van PYTHAGORAS over de getallen behoord hebbe; of zij door de latere *Pythagorische* schole daartoe gebragt is geworden; of de verandering van het *tien-* in het *twaaftal* bij hare leerlingen van de twaalf sterrebeelden in den dierenriem afgeleid is; en of zij daarmede eene *esoterische* of hoogere uitlegging in hunne geheime vergaderingen verbonden hebben; - hierover kan ik niet beslissen; - maar zeker is het, dat, volgens ZOROASTER, de zegepraal van het *goede* over het *booze* beginsel, na viermaal drieduizend jaren voltooid, en de magt van AHRIMAN door ORMUZD geheel vernietigd zou zijn; en even zoo zeker is het, dat de zedeleer van PYTHAGORAS op de voortdurende volmaakbaarheid van den mensch gegrond was.

Misschien kunnen mijne gissingen iets bijdragen ter opsporing van den oorsprong onzer Orde.

Bijlage V

Staat en inventaris van Maçonnieke stukken afkomstig uit de nalatenschap van wijlen Br[oeder] Kinker door den Br[oeder] Gr[oot] Secretaris overgelegd in de vergadering van het Gr[oot] Besogne, gehouden op den 14e februarij 1846 g.: s.: [GON, inv. nr. 143.1; ik maak gebruik van een transscript door G. Vis].

1. Een Exemplaar getiteld: *Instructions pour les trois premiers grades de la Franc-maçonnerie* (gedrukt)
2. Idem, Tafellied ter gelegenheid der viering van het vijf en twintig jarig Groot-meesterschap van den a.: b.: Willem Holtrop in de a.: L.: *la charité* (5815) (gedrukt)
3. Twee idem, ter *gedachtenis van Willem Holtrop aan de □ la Charité* door hare Amsterdamsche zusters (gedrukt)
4. Een idem, *Rituaal* voor den meestergr.: in het fransch (gedrukt)
5. Een idem, voor den *graad van Medgezel* (gedrukt)
6. Een idem, getiteld: *Broederlijke hulde* eervol toegebracht aan den Gr.: Mr.: Nat.: ter gelegenheid der viering van Z.H.E. *geboortefeest in 1818 p. s.:* door de gecombineerde Loges in *amsterdam* (gedrukt)
7. Een idem, *Redevoering* over het *voorhof van den tempel* der V.: M.: (gedrukt)
8. Een idem, van br.: *HH Klijn*: Eerste gedachten bij mijne *intrede* in de L.: *la charité* te amsterdam (gedrukt)
9. Een idem, *Honneurs funèbres* rendus dans la L.: de la *parfaite intelligence* a l'or.: de Liège 5818 a la memoire du T.: V.: F.: *St Martin*, ancien vénérable (gedrukt)
10. Een idem, *Dankbetuiging* voor de Cann.: toebracht aan den Gr.: M.: en de Gr.: Dignitarissen (Manuscript)
11. Een idem *Cannon.*: toebracht aan den Gr.: M.: Nat.: *Frederik Prins der Nederlanden*, in het fransch (Manuscript)
12. Brokstukken van uitgebr. Cann.: ten voordeele van den Gr.: M.: Nat.: en de instellingen der O.: in het fransch (Manuscript)
13. Aanteekeningen wegens en uit eenige *duitsche maçonnieke werken* - in het Hoogduitsch (Manuscript)
14. Gedicht - *Hulde* aan den br.: *I Schouten*, auteur van de vrijmetselarij 3 zangen (Manuscript) door J van der Schalk
15. Het diploma van *Br J Kinker* als Mr.: V.: M.: afgegeven door de L.: *la charité*
16. *Naamlijst* van BB.: *bestuurderen der a.: L.: la charité* van 1836 tot 1837 p.: s.: gedrukt
17. *Overdenkingen* wegens de verEeniging der BB.: over de oppervlakte des aardbodem (Manuscript) NB Onvolledig
18. *Dichtstukje* bij de viering van het *geboortefeest van Frederik Prins der Nederlanden*, Gr.: M.: nationaal in de vier oudste □□ tot dat einde vereenigd (Manuscript)

19. Idem uitgesproken ter gelegenheid eener *vereeniging door de vijf amsterdamsche Loges* (Manuscript)
20. *Redevoering over de beoefening der Koninklijke kunst in eene Leerl.: rec.: Loge* (Manuscript)
21. *Overdenkingen aangaande de leer van den Insteller onzer Kon.: orde Iohannes*, naar aanleiding van Openb: Iohannis Kapp 21 v 2 en 22-24 in eene avondvergadering voorgedragen (Manuscript)
22. *Redevoering over het wereldburgerschap* toegepast op het vooruitzicht eener verEeniging van de □□ in de zuidelijke provinciën met die der noordelijke (Manuscript)
23. Idem ter beantwoording van de vragen *Welke onze orde is?* en van *welk een aard de verbintenis is* die de gezamenlijke bb.: door hunne intrede in onze verlichte wereldburgerlijke maatschappij met elkander hebben aangegaan? (Manuscript)
24. *Toespraak van afscheid aan de BB.: van la Charité bij het verlaten dier a.: werkpl.: (Manuscript)*
25. *Redevoering over de woorden in het 13e Kapittel van Mattheus het 20e & 21e vers, tegen de duisterlingen der eeuw gerigt.* (Manuscript)
26. Idem over de *grootste hinderpalen* welke de *volmaking der menschelike maatschappijen in den weg staan*, toegepast op het middel van de Godsdienst, als de steun der staten (Manuscript)
27. Idem betrekking hebbende tot den *bouw en de begronding van den tweeden tempel te Ierusalem* naar aanleiding van de vier laatste verzen van het 3e hoofdstuk uit het boek *Ezra* toegepast. - Op den zich immer vernieuwendenden tempelbouw der VV.: MM.: (Manuscript)
28. Verslag van de groote vergadering der VV.: MM.: ter zake der vereeniging van de twee gr Loges in Engeland, op den 27 Dec. 1813
29. Tabel van de bb.: uitmakende de L.: la parfaite Intelligence, in het O.: van Luik voor 1821 p.: s.:
30. gedrukt ontwerp der Statuten voor de V.: M.: orde in het Koninkrijk der Nederlanden -
31. Gedrukte resolutien der Groote Loge van 1821 p.: s.:
32. Gedrukt Exemplaar van de Gecombineerde vergadering der Haagsche & Delftsche LL.: van 15 Maart 1818, houdende overzetting van het Charter van Keulen v 1535.
33. Gedrukt Exempl.: van notulen van 1637 waarin van het vorenbedoeld Charter wordt melding gemaakt
34. Gedrukt Exempl.: van de vertaling der mac.: latijnsche oorkonde van Keulen 1535
35. Een afdruk van het voorsch: Charter volgens den oorspronkelijken tekst.

[NB. Wat hier als manuscript opgegeven wordt, is als zodanig doorgaans niet meer in het archief aanwezig; een aantal redevoeringen zijn in de negentiende eeuw later in druk verschenen, waarbij tijdens dit proces het manuscript waarschijnlijk verloren ging.]

Bijlage VI

Dubieuze lidmaatschappen van Kinker

a. Vaderlandsche Sociëteit

Een van de eerste politieke 'clubs' in ons land was de patriotsgezinde Vaderlandse Sociëteit. Tijdens de vierde Engelse oorlog groeide het bewustzijn dat de politieke vormgeving van de Republiek niet overeenstemde met de (nog niet zeer helder geformuleerde) wensen van de burgerij. In 1783 had dit daarom in Amsterdam de oprichting van de Sociëteit tot gevolg. De initiatiefnemers waren Wilhelmus Irhoven van Dam, Hendrik Stolte en Willem Holtrop (de laatste zou in 1805 Kinkers mentor in de vrijmetselarij worden)¹.

We zijn niet goed geïnformeerd over wat er in de Sociëteit omging. Zij werd in 1787 opgeheven bij de Pruisische bezetting van Amsterdam. Maar zij werd nog in datzelfde jaar voortgezet in het later duidelijk radicalere democratische "Doctrina et Amicitia". In de ledenlijsten van Doctrina werden die van de Sociëteit opgenomen².

Bij de opheffing in 1787 toen het stadhoudelijk bewind hersteld werd, telde de Sociëteit 371 leden. We treffen er de gegoede burgerij aan. Een groot aantal van de leden van Felix Meritis is ook hier te vinden; bijvoorbeeld Jan Lugt Dirksz, Jacob Wilhelmus Ogelwight (met welke personen Kinker in Felix herhaaldelijk in besturen en commissies zit); en Kinkers vriend Kleynhoff. Ook is in de Sociëteit te vinden, al vanaf 1784: Pieter de Clercq Jacobsz, de vader van Kinkers tweede vrouw. Hij was min of meer buurman van de Kinkers, op de Overtoom³.

De ledenlijst is tenminste op één punt onduidelijk. Niet ver van Schimmelpenninck (lid nr. 109) staat, bij het jaar 1785, opgegeven: "Mr. Hendrik Coenraad Kincker Advocaat Bedankt 1787". Wel, dat bedanken doen de meesten in 1787, wegens de slechte tijdsomstandigheden. Naderhand treedt men dan weer toe tot Doctrina. Dat is hier de moeilijkheid niet. Maar wel is hier het probleem: welke Kinker wordt er nu lid?

Hendrik Coenraad is Kinkers oudste broer. Maar voorzover ik weet is hij geen meester in de rechten of advocaat. Johannes Kinker daarentegen wél⁴.

Later vind ik nog vermeld dat H.C. Kinker een vaandrig van de Leidse schutterij in de Sociëteit introduceerde⁵. Dat maakt het waarschijnlijker dat we toch wel met Hendrik Coenraad te maken hebben, en niet met Johannes. Op het moment dat de ledenlijst, in 1785 of 1787, opgemaakt of overgeschreven werd⁶ zal Johannes evenwel wegens zijn literaire en politiek-literaire activiteiten veel beter bekend zijn geweest dan Hendrik Coenraad. Dan hebben we van doen met het effect van de 'geleerde broer', en heeft Hendrik de functies van Johannes toegemeten gekregen. Maar van dit alles kan ik niet geheel zeker zijn.

Ook als Johannes Kinker zelf géén lid was blijft de constatering belangrijk dat mensen als zijn broer en Pieter de Clercq Jacobsz wél lid waren. Binnen de kring van zijn familie en directe relaties bestond dus een duidelijke politieke voorkeur voor de patriotten. Hiermee krijgen we iets meer inzicht in de intense belangstelling waarmee Johannes in geschriften en satires de verschillende hele en halve revo-

luties begeleidt. Dat geen van de broers voorkomt op de ledenlijsten van Doctrina staat hierbuiten. De in Doctrina geformuleerde opinies groeiden tussen 1787 en 1795 langzaam uit tot het standpunt, het programma van een *partij*. En bij een werkelijke partij (een 'factie' of 'kabaal', zoals dat toen heette) heeft Kinker zich nooit willen aansluiten. Het feit dat goede kennissen zoals Van Hall⁷ lid waren van Doctrina zal hem niet hebben doen wankelen: in zijn geschriften blijft hij terzijde en boven de partijen staan, tenminste in de achttiende eeuw.

Zijn zoon David zou in 1835 trouwens wél lid worden van Doctrina⁸. Maar toen was in dat gezelschap geen spoor van opstandigheid meer te vinden. De Oranjes waren er zelfs ereleden van.

Noten

1. Archivalische gegevens betreffende de Sociëteit zijn schaars. Enkele gegevens zijn terug te vinden in het - onvolledige - archief van *Doctrina et Amicitia* dat aanwezig is in het Gem. Archief Amsterdam als Part. archief nr. 684 (Sociëteit de Groote Club Doctrina et Amicitia, 1785-1974), verder aangehaald als "Arch. Doctrina". - De oprichters van de Sociëteit worden genoemd in inv. nr. "Blauwmerk 1" (N.B. De indexering van het archief Doctrina was op het moment dat ik het raadpleegde een voorlopige).
2. Arch. Doctrina, Blauwmerk 1.
3. In de ledenlijst vinden we toegevoegd: "Koopman. In 1797 Weeger in de Waag". Waarschijnlijk een sinecure: een politieke compensatie voor zijn involvering met de patriotten.
4. Ook in de algemene index, die in 1809 opgemaakt werd (omdat de ledenlijsten tot dat jaar lopen) wordt naar deze entry verwezen als "Mr. H.C.Kincker".
5. Arch. Doctrina Blauwwoodmerk 1 (Vreemdelingenboek 15 nov. 1783 - 2 aug. 1787): "10 October [1786] Geintroduceerd, de WelEd: Heer A:Snijders Vaandrig van de schutterij en Thesaurier van het genootschap te Lijden door H:C: Kinker".
6. Er werd in deze lijst tevens genoteerd welke (politieke) functie de leden na 1795 vervulden.
7. Hij werd lid in 1791, als nr. 473. In 1795 was hij praeses van het bestuur (Arch. Doctrina, Geelmerk 3).
8. Arch. Doctrina, Blauwmerk 3.

b. Diversa sed Una

De gedachte dat Kinker lid geweest zou kunnen zijn van het Dordtse genootschap Diversa sed Una is niet onaannemelijk, gezien de vermelding in Vis' bibliografie van Kinkers werken van een gedicht door "K.", getiteld "Gedachten bij het graf van Prins Willem den Eersten, voorgelezen als eene bijdrage in het letterkundig genootschap: Diversa sed Una. 20 Jan. 1829."¹.

Diversa sed Una werd 6 februari 1816 opgericht². Het was het type burgerlijk gezelschap waar men zich in allerlei vaardigheden en kennis 'oefende', van fysica af tot en met letterkunde. Aangezien dit Dordtse gezelschap blijkens de vergaderingsnotulen van de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen (van welk gezelschap Kinker herhaald voorzitter was) gepolst werd om te zien of de Dordtenaars er voor voelden een afdeling te worden in het grotere geheel van de Hollandsche Maatschappij, zou het gezien dat contact niet zo onmogelijk geweest zijn dat Kinker wel eens voor een spreekbeurt uitgenodigd was, en in dat verband ook lid of honorair lid geweest zou kunnen zijn.

In de archieven van Diversa sed Una is hiervan echter geen spoor te vinden³. Zelfs blijkt dat het hiervoor genoemde gedicht, op de gegeven datum, in het geheel niet door Kinker is voorgedragen; wél door E. Kist Az.⁴! Met andere woorden: de toeschrijving van dit gedicht aan Kinker is onjuist. De auteur is Kist, een gewoon lid van Diversa sed Una.

Noten

1. G.J. Vis, *Johannes Kinker en zijn literaire theorie* [...]. Zwolle 1967. P. 277.
2. *Feestviering van het vijf-en-twintigjarig bestaan des genootschaps Diversa sed Una; op den 8sten Februarij, 1841*. Dordrecht, 1841. P. III.
3. Gemeente-Archief Dordrecht, nr. 99. Van dit archief zijn geraadpleegd de nrs. BI-B2 (Notulen 1816-51), CI-C5 (Ingekomen stukken 1816-50), C20 (Uitg. stukken 1820-98), EI (Lijst hon. leden 1842), F13-16 (Jaarverslagen 1828-32) en J 14 (Versl. Leesvergaderingen 1816-66).
4. Archief Diversa sed Una, J 14, in dato.

Summary

This book deals with the activities of Johannes Kinker (1764 - 1845) in the societies of his day. Some organisations in which he was working have not been discussed here; but even then it is nevertheless evident how he gathered around him a group of people to give shape to the humanitarian, literary and scientific ideals of Enlightenment and (Kantian) critical philosophy with them.

The introduction first discusses some of the problems that are inherent of Kinker research. The complexity of his life and work is confusing. He is primarily known as a poet and philosopher. As such he enjoys a slight reputation as a secluded scholar. However, hardly any research has gone into his work as a dramatist, a lawyer, a prosewriter and as editor of periodicals. An equally small amount of study had gone into his activities in a large number of societies. To do justice to all these aspects of Kinker, requires several books to be written about him. Only then can a more definite biography be composed. This book - originally intended as a biography - can therefore be looked upon only as a kind of *part*-biography, describing one aspect of Kinker's life, namely: his involvement in the society life of his day. On further consideration of this description a certain pattern appears to stand out. Kinker's actions are invariably determined by *his* view of the Enlightenment: his striving for tolerance and world reform; his conception of a cosmopolitan world state drawing near. Wherever possible in my text I have attempted to draw this leading thought into the foreground.

The introduction is continued with a short survey of Kinker's life and work. Besides an attempt is made at giving an impression of his character and personality. Kinker - left an orphan when he was a young child - must have developed rather early into an individual mind, acting independently. He never fell in with the political and literary preoccupations of his contemporaries. Perseverance, straightforwardness and honesty are the most outstanding features of his character, together with his unremitting willingness to further his ideals. He was not utterly foreign to irony though. Nevertheless he may be accused of being slightly out of touch with reality in the end. When others sought solace outside the Enlightenment, in the reviving orthodoxy, for instance, he would show little understanding. At times, its adherents, in turn, could not but distrust his philosophical ideas; to them Kinker was merely 'the proud son of reason'.

In a section on the societies and the phenomenon of the society, a summary is given of Kinker's activities in the various societies described. In addition, attention is given to the phenomenon of the eighteenth and early nineteenth century society. Studies of it are discussed, as well as the pros and cons of certain typologies and typifications. In general it can be ascertained that Kinker's own ideal of perfectibility did not inspire him to engage in society life for the sake of the societies themselves. He looked upon them as mere hatchways: as a means of spreading civilisation and Enlightenment among wider sections of the community, thus advancing a better society as much as possible. His repeated attempts to open up the organisations

wherever possible to groups of people other than just men, christians or people of substance, are in keeping with this. This position combined with the ideal of civilisation upheld by Kinker and his band, caused factions in numerous societies. In these circumstances Kinker and his followers did not always come off best. In many respects Kinker's departure for Liege to take up a professorship there (as a result of which he was no longer in the centre of events) meant a weakening of the position of the Enlighteners in the spirit of Kinker.

A fourth section briefly describes the position of the Enlightenment in the Netherlands and Kinker's own place in the movement. An earlier view stating that the Enlightenment has remained completely foreign to Dutch eighteenth century society, has to be rejected. The fact is that it adopts the French (materialistic, anti religious) Enlightenment for its model. In the Netherlands we are dealing with our own form of Enlightenment (as goes for Scotland and the German countries as well). In the Dutch variant reason and revelation were not usually regarded as anti-poles. We may even speak of a 'christian Enlightenment' (in spite of definitional difficulties with regard to 'christianity') in which natural science and belief in progress could be stimulated by the faith in the ensurance of God's guidance. It is true that this form of Enlightenment also met with clerical distrust. And, contrary to the view generally held, there was in the late eighteenth and early nineteenth century a lively feeling that a battle was carried on for and against the Enlightenment. It has remained virtually unnoticed that by the end of the eighteenth century a variant of the Enlightenment had developed in the Netherlands, which was nourished by Immanuel Kant's knowledge theories and social publications. Kinker and many of his friends were stimulated by Kant's work. This group does not necessarily have a christian starting-point; for this reason they were sometimes regarded with suspicion by christian circles. In the case of Kinker himself, it is evident that he did not consider himself as a christian. To him the various religions were mere temporal manifestations of a deeper truth hidden in the numenous universe. For the rest Kant also showed him the way in the task of offering the individual a helping hand with the inevitable evolution of mankind towards a tolerant cosmopolitan world state in which all people would one day be united.

In the first chapter Kinker's role in the important Amsterdam bourgeois society of Felix Meritis comes under review. Kinker became a member of the literary department in 1791 and its director in 1797. As such he had influence in both the department and Felix as a whole; even more so when he was also elected executive director (a member of the executive board) of Felix. Nevertheless he resigned in 1803 and withdrew. The reason for this can only be deduced. From the first day of his membership a shifting had taken place. Many of his fellow Kantians had become members and the speeches had begun to assume a specific, enlightened accent. This 'movement' seems to have become the trademark of Felix as a whole, especially because Kinker had set his mark on festivities which were important for Felix and Amsterdam alike, such as Washington's funeral ceremonies and the celebrations at the turn of the eighteenth century. From the originally rather conservative

(traditionally christian) part of Felix, which was adapted to exercise within Felix itself, especially from among the ordinary members, signs of protest became manifest. From those quarters opposition was also made against attempts initiated or supported by Kinker to throw Felix open to jews and women. Kinker received only half-hearted support for his arrangements to draw more talent to Felix. Presumably Kinker saw that his endeavours to turn Felix into an open society in behalf of the Enlightenment were condemned to failure. He probably saw better opportunities elsewhere.

Chapter II offers a description of Kinker's activities in the "Hollandsche Maatschappij van fraaye kunsten en wetenschappen" (known under a different name in its early years), which he helped to found in 1800. The organisation of this society was completely different from Felix'. It was not local. In the beginning there were departments in Amsterdam, Leiden and Rotterdam, with more to follow later. After the establishment of the Kingdom Kinker himself tried to get off to a good start a department in Ghent as well. This structure is indicative of more extravert aims and of an attempt at gaining national influence. This took shape more clearly when Amsterdam reform motions were carried through a few years later. Many times Kinker served as a member on the Amsterdam - and therefore also on the national - board. There seems to have been a clear aim at providing the whole of the Dutch language and culture with a framework (by Enlightened standards), in addition to giving it a strong defence against the French language and culture which had gained in influence during the Napoleonic era. Here the Dutch language was given a new basis in the form of some prize works sponsored by the society: Siegenbeek on spelling, Weiland on grammar and Kinker on the prosody of the Dutch language. These studies were also part of the ideal cherished by Kinker and company, i.e. that the Dutch language, too, could serve as the vehicle of knowledge and civilisation. All this is also linked up with the themes of all sorts of prizes offered for philosophical, literary and historic essays. Nonetheless traces of discord on this line remain detectable. Especially Leiden often took a slightly more conservative stand. Gradually the influence of Kinker and his group and of the Amsterdam department in general declined, owing to the very success of the society and the influx of new members (who were attracted by contemporary restorationist thinking, however). Yet, after his return from Liege in 1830, Kinker chose exactly this society to sometimes expound his views on historic science and the future of Europe. In the society, which had gradually degenerated to third rate level, the memory of Kinker lingered long enough to allow the first study on Kinker as a philosopher to be published by one of its members in 1864.

Chapter III deals with the society in and with which Kinker was most deeply involved: the freemasonry society. In 1805 he was admitted as a member of the Amsterdam lodge 'La Charité'. In an introductory section, first a short history is given of freemasonry especially in the Netherlands in the eighteenth century. Besides some attention is given to the 'flanks' which have existed within this ideological group

from then on, as well as to the various motivations and organisations. The differences are seldom recognised in the - so far very scanty - studies on the freemasonry in the area over which Dutch is spoken. Kinker, too, was confronted with his ignorance on this point when, after his entrance into the common symbolic freemasonry, he discovered that his views and desires could be frustrated by the existence of the so-called 'red' freemasonry of high degrees: an organisation not working with a three-degree system but with 'high' degrees, whose members, for instance, would not allow jews to Kinker's lodge for reasons connected with the substance of the highest degree they practised. This event made Kinker aware of the existence of a sort of freemasonry which cherished ritual and esotericism. This did not tally with his own ideal in which he saw freemasons as a Gideon's army with high moral standards; a vanguard of civilisation, morality and enlightenment capable of advancing the cosmopolitan world state and world peace because of its influence. It is this picture which he sets down in his inaugural speech, in many instructive lectures and masonic topical poems. From an administrative point of view he also tried to give shape to this by placing the loosely connected lodges in a stronger administrative framework, first locally, later on a national level. While doing so Kinker continually clashed with those who held the 'high degrees'. This led to extremely complicated administrative controversies and eventually to a schism. But for the knowledge of the activities of Kinker and kindred spirits (Jan Konijnenburg e.g.) the history of masonry between 1780 and 1830 would show an inexplicable development.

Step by step and generally in chronological order Kinker's masonic activities are described. Several sections have been devoted to his experiences in 'La Charité'. In this context it is noteworthy that in or about 1805 not just Kinker but with him a whole group of people of Enlightened or Kantian conviction were admitted to this lodge. Paulus van Hemert, for instance, who was regarded as the Kantian leader in the Netherlands, was admitted here. Evidently they must have felt that freemasonry was congenial to their ideal of civilisation and that the 'Order' could be used as a vehicle to achieve their ends.

In 'La Charité' Kinker gradually rose in importance: eventually becoming deputy chairman. But here again Kinker no longer plays a role of any importance, neither after his departure for Liege, nor after his return. Kinker's membership of the Liege lodge 'La Parfaite Intelligence' is of equally little importance for that matter. One speech given there is worth noting for the feelings expressed in it about the antagonism against lodge and Enlightenment of the southern ultramontane catholicism. Separate mention is made of Kinker's activities within the 'Order' in favour of the foundation of an educational Institute for the blind. In this connection attention is also given to an unknown text by Kinker: *Het Land der Blinden*. The most striking of Kinker's actions took place in the committee of the Amsterdam lodges (the so-called 'gecombineerde vergadering') and - following from this - in the Executive committee of the Order. As a platform of delegates from the separate Amsterdam lodges, the Amsterdam committee gradually gained increasing administrative significance. Here numerous proposals were made and plans were

hatched to manage the life in the lodges in an Enlightened sense. It was from there that the national committees were plied with plans to realise one efficient masonic organisation. Its aim was clearly to make the common symbolic freemasonry preponderant and to abolish the rather esoteric movement of high degrees. In the background it becomes visible that it was thought that through such a model the Dutch freemasonry would set an example for other masonic organisations throughout the world. And thus the Dutch masonic organisation, followed by the global movement was meant to be the organisation which was already in itself the representative of the new, free and tolerant, civilised world state. This world state itself, so it was thought, would follow as a matter of course. The times were not very favourable, however, for an actual development in the direction wanted by Kinker and his adherents. Apart from having to cope with a hardly coherent organisation from an administrative point of view and with the distrust of those who held the 'High Degrees', there was - during the Napoleonic era - the ever increasing danger of annexation of the Dutch masonic movement by the French Grand Lodge. All attention went to this danger. However, a new situation presented itself when after the fall of Napoleon the northern and the southern Low Countries were re-united in one political relation and the notion took form to unite all sorts of freemasons in the North and the South under one Grand-Master, namely a prince of Orange. In the North an intermediary (executive) Committee was elected for all organisations, on which Kinker and several adherents were chosen to serve. Prince Frederik - a young man receptive to all sorts of ideals and with whom Kinker had great influence - then became the new Grand-Master (in the North). During the months that followed Kinker played a major role in the negotiations with the freemasons in the South. This resulted in Frederik's recognition as Grand-Master there also. The problem that remained was the very diverse nature of the various systems of degrees. Kinker knew a solution for this. He suggested to the Prince that he introduce a certain system hardly different from the common symbolic freemasonry, but which clearly carried the mark of the ideal, morally Enlightened vanguard party Kinker wanted. The opposition was considerable. At this point in masonic history lies the emergence of the historic mystifications - not without renown in these circles - such as the Charter of Cologne: a collection of documents of earlier centuries which implied that the newly suggested system was completely in accordance with what was looked upon as ideal and put into practice in the dark age of freemasonry. Kinker's direct involvement in the drawing up of these documents cannot be proved, however. The Grand-Master's persistence about his plans in 1818/19, however, led to what may be called a schism. A number of those who held 'High Degrees' refused to recognise his authority and formed an organisation of their own; it was not until later that the rift would be undone. With later developments it becomes hard to determine Kinker's position: by leaving for Liege he had moved away from the storm-centre. There are clear indications though that he kept in touch with Frederik and his confidants.

Kinker's role as an ordinary member or as a member of the committee of some fif-

teen (locally) minor societies of very diverse (literary, general, scientific or artistic) character, is discussed in chapter IV. That role shows much variation. Sometimes he was no more than an ordinary member, although he was occasionally admitted as an honorary member ('t Nut, het Leesmuseum, the Liege Emulation, the Concordia in Brussels, the Maatschappij der Wetenschappen at Haarlem, the Provinciaal Utrechtsch Genootschap, the Eendragt en Vaderlandsliefde of Bruges). Sometimes he had a stimulating or advisory function as was the case with Tot Nut en Beschaving (its members were people of jewish provenance who had been refused elsewhere) and Vooruitgang door Wetenschap (a society for the 'lesser' spirits, where Kinker was allocated the duties of a critic). In 1818 he served a very short time on the committee of the Maatschappij van Weldadigheid which attempted to find a structural solution for poverty. Kinker's relations with the music societies *Eruditio musica* and *Harmonica* are of a somewhat more complex nature. The former society used Kinker's textual adaptations of Haydn's *Die Jahreszeiten* and *Die Schöpfung*. With the other society he presumably maintained relations through his friend Jaques Kuyper, in those days a famous artist whose views were congenial to Kinker's. Not overmuch is known of Kinker's relations with the academy of arts *Kunst zij ons Doel*. His views on aesthetics were likely to be appreciated in this very society.

The importance of this study of one aspect of Kinker's life is not just in the fact that it adds to his biography. Also the history of the societies is added to on many points. It becomes clear that a factional strife raged especially in some of the major societies and that it had been brought about a group of people around Kinker who attempted to realise the goals of the Enlightenment as much as possible. The majority of these Enlightened spirits had been inspired by the philosophical and social views of Immanuel Kant. Through this understanding a period in the social history of the Netherlands at the turn of the eighteenth century is put in a clearer perspective. The history of the Enlightenment in the Netherlands is amplified and the influence of Kant appears to have been much greater than we have assumed so far. All this induces us to carefully balance our notion of the 'christian Enlightenment' in these parts. In addition to this, the picture of the events that took place within a particularly important movement, i.e. the freemasonry, needs readjustment where this period is concerned.

Index

De index heeft géén betrekking op de lijst illustraties, de bijschriften bij de illustraties, en de Beknopte literatuurlijst. Niet opgenomen zijn de titels van werken na Kinkers dood (1845) verschenen.

Aa, A.J. van der	Abraham	II 84
II 18, 19, 24	II 53	<i>Al mio dolce</i>
<i>Aan afreizende broeders</i>	<i>Abrahams Offerande</i>	II 137
I 217, 218-220	II 53	Albach, B.
<i>Aan Alfred</i>	acacia	II 134
I 91	I 373 II 97	<i>Album amicorum</i> (Limburg Brouwer)
<i>Aan de Achtbare loge La Nouvelle Astrée</i>	Achter, F.A. van	II 48
I 211	I 19	Alceste
<i>Aan de behaagzieken</i>	Ackersdyck, W.C.	II 27
II 19	I 484 II 123	Alcides
<i>Aan de godin der mode</i>	Adam	I 425
I 344	I 157, 159, 183	Alexander
<i>Aan de stigters der orde</i>	Adam, A.	I 34
I 217, 291	II 72	Alexander I (tsaar)
<i>Aan de uitverkoren meesters</i>	Adams, J.	I 91, 116, 119, 361
II 75	I 87, 89	alexandrijnen
<i>Aan den Hooggeleerden Heer Vrolik</i>	Addison, J.	I 30
I 486-487	I 319, 491	Alfred de Grote
<i>Aan een afreizenden broeder</i>	Adon Hiram,	I 90, 91
I 217	zie Hiram	<i>Algemeen woordenboek voor vrijmetselaren</i>
<i>Aan God</i>	advertenties	I 442, 443 II 108
I 218	I 37	<i>Algemeene Konst- en Letterbode</i>
<i>Aan het verledene</i>	Aemilius, F.J.	II 37, 114
II 53	I 94	<i>Algemeene Naamlyst Felix Meritis</i>
<i>Aan hoogstdenzelfden Grootmeester</i>	Aeneae, S.	II 18
II 96, 159	I 195	<i>Algemeene Naamlyst heeren Felix Meritis</i>
<i>Aanhangzel op Willem Leevend</i>	Aeneas	II 18
II 57	I 320	<i>Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen</i>
<i>Aanmerkingen op den Herkaauwer</i>	Aeschylus	I 97 II 83
II 89	I 30	Alkmaar
<i>Aanmerkingen op Euryalus</i>	Aesopus	I 44, 292, 349, 387 II 83, 86
II 30	I 28, 35 II 10	Allart, J.
<i>Aanspraak van J.C. Wattier</i>	<i>Afscheid</i>	I 68 II 17, 18
II 36	I 134	allegorie
<i>Aanteekeningboek Tandem</i>	<i>Afscheid van het Leven</i>	I 96, 102, 103, 151, 203, 234, 239, 278, 282, 336, 339, 341, 342, 343, 419, 420
II 89, 103, 122, 135	II 53	II 92
Aardenburg, P. van	Agers, L'	
II 106	II 45	
Abeille, L'	Agnesi, M.G.	
II 78	II 22	
	Agoub, J.	
	I 500 II 128	
	Ahriman	
	I 197, 420 II 155, 156, 157	
	Aigle Français, L'	

- Alleen of de Wereldziel*
 I 110, 141, 175, 278-280,
 444, 467, 511 II 80, 81
*Allgemeine Musikalische Zei-
 tung*
 I 533
Almanac de la cour
 II 133
 Almanzor
 I 90, 91
Almanzor en Zehra
 I 91, 462 II 36, 37, 114
 Alonso
 I 269, 270, 271, 272
Alonso
 I 269-272
 Alphen, H. van
 I 56 II 13
 Alphen, J.A. van
 I 305
Alrik en Aspasia
 I 33, 535
 Aman, P.
 I 298
 Amerika
 I 55, 72, 87, 88, 89, 90, 184,
 409
 Ameshoff, P.J.
 I 20, 26, 150, 154, 440, 441,
 472, 531 II 9, 38, 47, 52, 95,
 108, 137
 Amoralti, P.
 II 22
 Amorie van der Hoeven, A.
 des
 I 158, 172, 175 II 53, 120
*Amour est un enfant trom-
 peur*
 II 70
Amphion
 I 521 II 135
 Amsin(c)k, J.
 II 107
 Amsteldamsch dicht- en let-
 teroefenend genootschap,
 zie Wij streven naar de vol-
 maaktheid
 Amsterdam
 I 19, 21, 23, 24, 25, 26, 29,
 33, 36, 37, 38, 39, 41, 42,
 44, 45, 46, 47, 62, 67-112,
 121, 122, 123, 124, 127,
 128, 129, 130, 131, 132,
 133, 134, 135, 136, 137,
- 138, 140, 141, 143, 144,
 147, 148, 149, 150, 153,
 154, 155, 156, 158, 159,
 164, 168, 168, 172, 173,
 174, 175, 185, 186, 190,
 194, 195, 198, 199, 205,
 206, 207, 208, 209, 215,
 217, 220, 221, 222, 223,
 224, 225, 227, 236, 237,
 240, 244, 245, 250, 252,
 258, 259, 262, 267, 276,
 282, 285, 288-318, 328, 331,
 332, 334, 335, 344, 345,
 346, 347, 348, 349, 350,
 351, 352, 353, 354, 355,
 356, 358, 363, 364, 366,
 367, 368, 371, 372, 374,
 375, 378, 379, 382, 387,
 388, 392, 397, 398, 399,
 402, 405, 406, 426, 433,
 434, 436, 438, 444, 445,
 450, 454, 459, 460, 461,
 468, 471, 474, 476, 481,
 484, 486, 488, 491, 494,
 495, 497, 499, 506, 507,
 509, 513, 519, 520, 521,
 524, 534 II 9, 31, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 52, 56, 57, 60,
 69, 72, 81, 82-88, 91, 93,
 96, 101, 118, 124, 125, 126,
 127, 130, 133, 134, 135,
 158, 160, 161
 Anacharsis de jonge
 II 137
 Anderegg
 II 130
 Anderson, J.
 I 181, 182, 183
 Andrejs,
 zie Anderegg
 Andriessen, J.
 II 27
 Angelica
 I 270
*Annales Beligiques des scien-
 ces et des arts*
 I 155 II 47
*Annales chronologiques, lit-
 téraires et historiques de la
 Maçonnerie*
 I 365, 403, 406, 418 II 39,
 57, 59, 93, 94, 95, 96, 99,
 101, 102, 104, 105
Annales Maçonniques
 I 264, 266, 291 II 63, 78, 82
 Anneveld, H.
 I 436, 443, 481 II 83, 107,
 108
 Ansiaux, N.G.A.J.
 I 421, 427
 Antal, G. von
 II 15, 50
 Antonides
 I 507
 Antwerpen
 II 47, 88, 334, 534
 Apel, A.
 I 531
*Aperçu détaillé de la philo-
 sophie critique*
 I 364, 365
 Aphrodite
 I 166, 485, 486, 494
Apocalyps,
 zie *Openbaring*
 Apollo
 I 138, 342
 Arabië
 I 100 II 26
 Aremberg, P. prince de
 II 90
 Arezzo,
 zie Guy
Argus
 I 479 II 120
 Ariadne
 I 455
 Aristides
 I 531
Arke Noachs
 I 490-493 II 14, 125
 Arntzenius, H.
 II 123
 Arntzenius, R.H.
 I 74, 126, 127, 168, 491, 494
 II 33, 35, 111, 124, 125
 Aroche
 II 130
 Arrenberg,
 zie Aremberg
Ars Poetica
 I 146
 Arts et l'Amitié, Les
 I 297
 Asselbergs, A.J.
 I 171 II 53, 130
 Assen, C.J. van
 II 109

- Asterac
 I 162
Astrea
 I 166 II 51
Athalie
 II 123
 athelsme
 I 56, 58, 169, 180, 182, 187,
 323, 443
 Athenaeum Illustre (A'dam)
 I 23, 26, 201, 363, 364, 476
 II 119
 Athenaïde
 II 137
 Audebert, G.W.
 II 99
 Augustinus
 I 201, 270
 Aurora
 I 339, 341
 Aurore
 I 339
 Aurore Naissante, L'
 II 84
 Averroës
 I 463

 Baalde, S.J.
 I 70
 Baarslag, W.
 I 496
 Baart de la Faille, J.
 II 138
 Babel
 I 30, 31, 273
 Babylon
 I 60, 276, 277, 319, 326, 501
 Bacchus
 I 519
 Bach, J.S.
 I 528
 Backer, M.
 II 106
 Bacon, F.
 I 263, 264, 265, 266, 279
 Bagman, J.H.
 II 111
 Bagman, J.W.
 II 27
 Bahrtdt, K.F.
 I 488, 490 II 125
 Bain, D.
 I 21, 70
 Bain, G.W.
 I 459
 Bain, M.E.Th.
 I 21, 22, 70, 406, 459 II 151-
 153
 Bake, J.
 I 170 II 52
 Bake, W.A.
 II 102
 Bakhuizen van den Brink,
 R.C.
 II 9, 29
 Bakhuyzen, L.
 I 448
 Bakker, J.A.
 I 162, 163, 165, 176, 177 II
 50, 54
 Baldenecker, J.B.
 I 509, 520
 Balfoort, D.J.
 II 25, 130
 ballade
 I 33, 535
 Barlaeus
 I 169
 Barnaart, W.Ph.
 I 300, 303, 314, 317, 330,
 405 II 86
 Barruël, A. abt de
 I 187
 Barry, I.
 II 150
 Barthez, P.J.
 I 264
 Bassi, L.
 II 22
 Bataafsche Maatschappij van
 Taal- en Dichtkunde,
 zie Hollandsche Maat-
 schappij van fraaije
 Kunsten en Wetenschappen
 Bataks
 I 395
 Baudoin
 II 105
 Baumhauer, W.T.
 I 477
 Beaufort, W.H. de
 II 123
 Becker, K.F.
 I 507
Bedrogen officier
 II 25
 Beeck Calkoen, J.F. van
 II 30
 Beeck Vollenhoven, H. van
 II 39, 71
Beeld van Pygmalion
 I 136
 Beeldsnijder, J.
 I 298, 301, 302, 316, 348 II
 87
 Beeloo, A.
 I 158
 Beer Poortugaal, J.C.G. den
 II 31
 Beertje
 II 15
 Beets, N.
 II 10, 26
Begeerte tot Roem
 I 72
Beginzels der Kantiaansche
wijsgeerte
 I 63
Begroetenis aen Frederick
Hendrick
 II 97
 Bekker, B.
 I 56
 België
 I 35, 110-112, 114, 116, 155,
 160, 311, 322, 325, 327,
 334, 341, 357, 358, 365,
 379, 383, 413, 422, 429,
 479, 485, 499, 500, 534, 535
 II 90, 94, 103, 105
Belgische Muzen Almanak
 II 51, 102
 Bellamore, G.W.
 II 70
 Bellamy, J.
 I 20, 477, 494
Belle au Bois dormant
 I 335
 Belloy, Dormont de
 I 492
 Belus
 II 53
Beminnelijk Molenaars Meis-
je
 I 535
Bemoediging aan eenen aan-
genomene
 I 217 II 65
 Benedictus XIV
 I 214
 Bentley, R.
 I 531, 532

- Benucci, R.
II 137
- Beoordeelend verslag van het stelsel van Kinker*
I 175
- Beoordeeling van Bilderdijs Spraakleer*
II 8, 10
- Beoordeeling van Kinker als wijsgeer*
I 175, 177
- Berceau du Roi de Rome, Le
I 297
- Berckenhoff, H.L.
II 138
- Berg, O.W.J.
II 36
- Berg, W. van de
II 106
- Berg, W. van den
I 47, 49, 50, 51, 52, 124, 164, 165, 168 II 10, 11, 12, 31, 32, 50, 51, 115, 120, 127
- Berger, J.G.
I 249 II 63
- Bergh, P.L.C. van den
II 53
- Berigt rouwloge Kinker*
I 436-438 II 107
- Berkman, H.
II 36
- Berkvens-Stevelinck, C.
II 58
- Berlijn
I 269, 329, 331, 391, 473 II 103
- Bertelman(n), J.G.
I 505, 506, 515, 520, 531, 533 II 134, 137
- Bertrand, J.
I 137
- Beschaving het geluk der volkeren*
I 108
- Beschouwing over de Caracters der Natien*
I 72
- Beschouwing van een sterrend goudvischjen*
II 32
- Beschrijving der stad Brussel*
II 120
- Bespiegeling over de Tyd*
I 72
- Bespiegelingen over de vier kunst Eeuwen*
I 72
- Bespiegeling over de Voorzienigheid*
I 72
- Bespiegelingen van Eclecticus,*
zie *Eenige bespiegelingen*
- Bethlehem
II 97
- beursberichten
I 32
- Beusman, wed. A.
II 111
- Beyerman, H.
I 173, 523 II 52
- Bezigheden der Orde*
I 217
- Bezitten de Nederlanders een nationaal tooneel*
I 158
- Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*
I 113
- Bianchini
II 22
- Bichat, M.F.X.
I 264
- Bichon van Ysselmonde, J.A.
II 74
- Bie, C. de
I 44, 210, 433, 434 II 11, 66, 68, 69, 107
- Bien Aimée, La
I 190, 205, 211, 240, 275, 290, 297, 301 316, 344, 348, 349, 372 II 39, 57, 61, 70, 73, 76, 79, 85, 92, 94, 102
- Biëncorf der Roomsche Kercke*
I 219
- Bierens de Haan, J.A.
II 119
- Bijous indiscrets*
I 493
- Bilderdijs, W.
I 16, 20, 21, 22, 28, 31, 32, 33, 39, 52, 53, 60, 62, 70, 71, 75, 115, 132, 133, 134, 135, 157, 168, 169, 177, 363, 368, 369, 443, 462, 464, 477, 484, 515 II 8, 9, 10, 15, 16, 19, 27, 30, 34, 37, 38, 39, 46, 52, 95, 109, 110, 115, 122, 135
- Bildungsroman
I 272
- Birnbaum, J.M.F.
II 120
- Blaas- en Strijklust
I 521 II 135
- Blanchard, J.P.
I 126
- Blancke, Gs.
II 63
- Blankenberg, B.H.
II 106
- Blee(c)ker, D.
I 70, 71, 72 II 20, 27
- Bleye, W.
II 106
- Blindeninstituut
I 10, 41, 137, 141, 194, 215, 220-238, 244, 252, 288, 290, 291, 294, 426, 460, 481 II 70-73
- Block, R. de
II 104
- Bloemgarten, S.E.
II 21
- Boas, D.S.
I 462
- Boeckhout, J.J.
I 477
- Böhme, J.
I 263, 271
- Boerenbeker, E.A.
II 67
- Boerhaave, H.
I 126, 154 II 46
- Boetzelaer, C. baron van
I 248
- Bogaers, A.
I 158
- Boggelje of de belaggelyke Poëet*
I 28
- Bois, C.H. du
I 244. 245 II 63
- Bois, J.P.J. du
II 58, 63, 69
- Boissevain, G.J.
II 111
- Bok, M.
II 99

- Bolingbroke, viscount of
 II 39
 Bolland, G.J.
 I 500
 Bolle, M.E.
 II 21
 Bols, J.
 II 47, 51, 136
 Bonaparte,
 zie Napoleon
 Bonapartisten
 I 160, 326, 335, 421
 Bondt, J.
 I 493 II 124
 Bondt, N.
 I 446
 Bonenfant, P.
 II 104
 Bonn, A.
 I 72
 Bonne Amitié, La
 I 372 II 93
 Bonte, M.
 I 381 II 84
 Boode, A.C.
 II 63
 Boogman, J.C.
 II 13
 Booser, F. de
 I 76, 105, 107 II 27
 Borch, A. ter
 II 148
 Borger, E.A.
 I 474, 475 II 78
 Bosch, B.
 I 20, 217 II 32, 69
 Bosch, J.
 II 8, 10
 Bosch, J. de
 I 446, 490, 494 II 111
 Bosch, van den
 II 36
 Bosch, A. van den
 I 467
 Bosch, J. van den
 I 470, 471 II 118
 Bosch, R. van den
 II 31
 Bosch Kemper, jhr. J. de
 I 122, 123 II 31, 32, 35, 36
 Bosma, P.H.
 I 506, 507
 Bosscha, H.
 I 494, 530, 531 II 115, 125, 126, 137
 Bosscha, J.
 I 172 II 53
 Bosscha, P.
 II 126
 Boswell, J.
 I 177
 Bots, H.
 II 13, 14, 112
 Bots, J.,
 zie H. Bots
 Bouhtay, H.N.
 I 238
 Bouman Ez., J.
 I 70, 72
 Bouman, M.
 II 58
 Bourbon(s)
 I 116, 160, 335, 356
 Bourcourd, G.
 II 148
 Bourne, S.
 I 89
 Boursse, A.C.
 I 236
 Bousquet, I.
 I 297 II 83
 Bousquet, J.
 I 292
 Boutmy, E.
 II 105
*Bouwstuk betrekking heb-
 bend tot den bouw van den
 tweeden tempel*
 II 14, 80, 159
 Brachthuyser, D.
 I 236 II 130
 Branden, L. van den
 II 32
 Brandt-van der Veen, J.
 II 15, 30, 50
 Brave, W.
 I 134
 Bredius, J.P.
 I 175
 Bree, J.B. van
 I 111, 520, 521, 533-534 II 29, 138
 Breekveldt, W.
 II 19
 Breeman, A.
 II 106
 Breet, J. de
 I 158
 Breguet, J.
 I 94
 Breguet, P.
 II 21, 22, 25, 27
 Bremen
 I 361
 Bremer, J.J.
 II 150
 Brender à Brandis, C.C.
 I 305, 306, 308 II 86
 Brender à Brandis, G.
 I 79, 125, 488 II 31, 32, 39
 Brender à Brandis Jr., G.
 I 136
 Brester Az., J.
 I 495 II 127
*Brief van Antonie aan Kor-
 nelis*
 I 498
Brief van Sophia aan Kinker
 II 114
*Briefwisseling van Philaga-
 thos en Philaethes*
 I 475
Brieven aan Sophië
 I 141
Brieven over het Natuurregt
 I 62, 118, 157, 173, 177, 483
 II 30, 54
*Brieven van Abraham Blank-
 aart*
 II 13
Brieven van Sophië aan Feith
 I 33, 141, 462 II 114
 Brink, J. ten
 I 89 II 31
Broederlijke hulde
 II 101, 158
 Broeders van 't Eerloos Ver-
 bond
 II 51
 Broeke Hoekstra, A. ten
 I 362
 Broekhoff, J.
 II 150
 Broekhuysen, J.
 I 250, II 63, 64, 70, 74
 Broekhuysen, G.H.
 I 505, 508, 535 II 130
 Bromet, H.L.
 II 8
 Bronkhorst, H.
 II 27

- Bronkhorst, van
II 108
- Broos, T.
II 17, 18
- Brouwer Az., C.
II 31
- Brouwer Jr., J.
II 133
- Brouwer, P.
I 200, 222, 223, 225, 227,
236, 237, 252, 288, 290,
293, 294, 297 II 74, 75, 84
- Brouwer de Fremery, C.
II 33
- Brouwers, C.
II 33
- Brüder St. Johannis*
I 287
- Brugge
I 46, 412, 482 II 122
- Bruin, H. de
II 130
- Bruno, G.
II 78
- Brunswijk
I 21
- Brusse, A.
II 70
- Brussel
I 43, 45, 247, 258, 311, 335,
356, 357, 358, 359, 362,
365, 366, 367, 370, 371,
372, 379, 396, 400, 403,
406, 418, 429, 472, 476,
477, 478, 479, 482 II 91, 93,
94, 113, 120
- Bruyn, J.G. de
II 119
- Bruyn, M. de
II 31
- Bucaille, J.C.
I 333 II 90
- Buddingh', D.
I 261, 443 II 68, 69, 77, 82
- Buffon, graaf de
I 264
- Bulletin littéraire et typographique*
I 523-526, 529
- Bullot
II 102
- Burlage, J.
I 172
- Burmans Secundus, P.
I 488
- Burns, R.
I 495 II 127
- Buron, L.
II 130
- Busch, J.B.
II 106
- Busser, A.
II 99
- Buursma, J.H.
II 10
- Buyn, A.
I 201 II 20, 27, 63, 74
- Buyn, J.
I 105 II 20
- Buijnsters, P.J.
II 9, 10, 12, 13, 19, 31, 50,
57, 58, 72, 78
- Bij de opening eener meester-
loge*
I 217
- Bij de terugvoering der Orde*
I 413-416
- Bij de viering van het geboor-
tefeest van Frederik*
I 402 II 158
- Bij den herbouw eener ver-
vallene loge*
I 217
- Bij het graf eens broeders*
I 217
- Bij het openbaar examen*
II 73
- Bij het Praalgraf van Michiel
de Ruyter*
II 53
- Bij het vertrek van Kinker*
II 82
- Bij uitstek kort overzicht*
I 319
- Bijdragen tot boeken- en
mensenkennis*
II 52
- bijen
I 218, 219, 220 II 70
- Bijleveld, C.G.
I 200, 222, 223, 236, 244,
245, 250, 251, 303, 305,
312, 313, 314, 317, 328,
329, 330, 331, 332, 333,
368, 369 II 86, 90
- Bij-Lichter*
I 267
- Bijnkershoek, C. van
I 126
- By-Wetten voor La Bien Ai-
mée*
II 61
- Cabanis, G.
I 104, 264
- Cagliostro, A. graaf van
I 263
- Calkoen, N.
II 36
- Cambacérès, J.J.R. de
I 334, 335, 345 II 91
- Cameleon
II 67
- Camillus*
II 117
- Candide*
I 458
- Canning, G.
II 39
- cantate
I 110, 220, 511, 515 II 53,
131, 134
- Cantate bij examen blinden*
I 220-221, 236, 237
- Capel, van de
II 107
- Capellen, J.D. van der
I 126
- Capitaine, E.
I 135
- Cappelle, J.P. van
I 363, 364, 476 II 95
- Carbonari
I 315, 326, 443
- Carmagnole
I 96, 216
- Carmina* (Sappho)
I 529 II 136
- Carp, J.
I 448 II 111
- Carpentier Alting, A.S.
I 246, 388, 391, 392, 443 II
57, 62, 66, 71, 74, 75, 78,
98, 99
- Carvalho Coutinho, M. de
II 64
- Catharina de Grote
I 160
- Cato
I 477
- Cats, J.
I 27, 477

- Cattermole, E.
 II 76
Celia
 I 158
 Celles, graaf de
 I 36
 Ceres
 I 266, 519
 Ceulen
 I 520
 Champollion, J.F.
 I 16
 Chandon, P.D.E.
 II 79
 Changujon, Ch.
 II 150
 Chantal (père)
 I 300, 301
 Charité, La
 I 41, 43, 44, 46, 126, 129,
 141, 194, 195-220, 221, 223,
 236, 238-288, 290, 294, 298,
 300, 301, 303, 304, 316,
 318, 345, 348, 349, 355,
 356, 371, 410, 413, 415,
 420, 429-439, 442, 444, 471,
 519, 520 II 11, 14, 21, 22,
 36, 40, 62-70, 71, 72, 73-82,
 83, 85, 86, 87, 88, 91, 92,
 94, 100, 103, 106-109, 118,
 133, 134, 158, 159
 Charles
 II 26, 130
 Charter van Keulen
 I 32, 42, 214, 287, 385-397,
 439, 440, 443, 444 II 63, 98,
 99, 159
 Chateaubriand, F.R. burg-
 graaf de
 I 321
 Châtelet, G.E. markiezin du
 II 22
 Chauffepié, C.A. de
 II 111
 Chavonnes Vrugt, de
 I 520
 Chênedollé, Ch. de
 I 481, 484
 Chevalier, R.A.
 I 34
 Chevalier de l'Epée
 I 246, 252
 Chevalier d'Orient
 I 246, 252 II 80
 Chevalier Écossais
 I 252
 Chevallier, R. le
 II 148
 China
 I 100, 327, 448 II 26
 Chladni, E.F.F.
 I 528
 Chrisje Helder
 I 179, 180
 christendom, christelijk
 I 30, 31, 33, 37, 39, 40, 41,
 42, 45, 53, 55, 56, 57, 58,
 59, 60, 61, 63, 79, 81, 82,
 95, 96, 97, 99, 100, 117,
 132, 133, 158, 176, 181,
 182, 191, 196, 201, 205,
 219, 239, 241, 242, 247,
 248, 253, 254, 255, 256,
 257, 272, 274, 276, 285,
 327, 339, 377, 389, 390,
 391, 405, 407, 408, 409,
 413, 417, 425, 426, 445,
 459, 463, 470, 488 II 100,
 101, 115
 Christiaans
 II 130
 Christian van Hessen-
 Darmstadt
 I 283, 354, 355, 379
 Christus,
 zie Jezus van Nazareth
 Cicero
 I 72, 158
Cicero beschouwd als consul
 I 72
 Cincinnatus
 I 90, 91
 Clairon, mad.
 I 131
 Clarisse, J.
 I 170, 474, 475, 483 II 119
*Classische treurspel der Fran-
 schen*
 I 164
 Claude, G.J.
 I 365
 Claudius Civilis
 I 143
 Claudius, M.
 I 269
 Clavareau, A.
 I 477
 Clemens V
 I 214
 Clemens XII
 I 214
 Clemens XIV
 I 115
 Clément, F.
 II 74, 87, 94, 95, 102, 105
 Clercq, A.E. de
 II 9, 34
 Clercq, G.M. de
 I 21, 22, 35, 70, 459, 462 II
 96, 103, 154, 160
 Clercq Jacobsz, P. de
 I 21, 70, 459 II 150, 160,
 161
 Clercq, W. de
 I 30, 31, 157 II 9, 34
 Clicquet & Cie
 II 150
 Clifford, G.G.
 I 145, 147 II 38, 44
 Clifford, W.
 II 148
 Cocheret de la Morinière,
 J.D.
 I 166, 460, 462 II 51, 52, 54,
 114
 Cockerill, J.
 I 421
 Coemans, M.Th.
 II 103
 Coerten, M.
 I 448
 Coevenhoven, P.H. van
 I 296, 312, 313, 317 II 31,
 85, 88
 Coeijmans & Forskij
 II 150
 Cohen
 II 45
 Colenbrander, H.T.
 II 87, 99
 Collegium Philosophicum
 I 480 II 35
 Collot d'Escury, H. baron
 I 173 II 120
 Columbus, Chr.
 I 72
 Commelin, J.
 II 36
 Compagnie Durable, La
 II 55, 60
 Concordia
 I 45, 258, 476-480 II 120

- Concordia et Libertate I 31, 113, 157, 470 II 37, II 110
 I 17, 46, 48, 68, 74, 92, 126, 115
 129, 137, 139, 140, 190, Costa Athias, I. da II 158
 198, 445-459, 483, 484, 491, I 240, 244, 251 II 73
 519 II 10, 14, 17, 33, 34, 46, Coster, L.J.
 110-112, 114, 124, 133, 134 I 221 II 68
 Concordia vincit animos Coster, S.
 I 240, 250, 252, 258, 288, I 342
 290, 301, 309, 316, 331, Couperus, J.
 348, 349 II 79, 83, 84, 92, II 31
 94, 98, 107 *Courrier de la Meuse*
 Condorcet, markies de I 425, 426
 I 104 *Courrier Universel*
 Constant, B. I 428
 II 39 *Cours complet d'Harmonie*
 Constantin, J.P. I 526-528
 II 87 *Cours préparatoire de la littérature hollandaise*
 Constantijn de Grote I 8
 I 158 II 8
Constitutions of the Free-Masons
 I 182 Cousin, V.
 Coosje Veldenaar I 442 II 27
 I 179, 180 Covens, C.
 Coppenaar, D. van I 94, 105, 109 II 24, 27, 28
 II 127 Craeyvanger, E.
 Corbière, J.P. I 494
 I 509, 520 Crajenschot, J.A.
 Cordoba II 62, 64, 70, 82, 317
 I 91 Cras, H.C.
 Corelli, A. I 108, 364, 446, 473, 474,
 I 512 475, 476, 494, 528 II 19, 36,
 44, 79, 119, 124
 Corneille, P. critische wijsbegeerte,
 I 512 zie Kant(ianisme)
 Cornelia Wildschut Croiset van Uchelen, B.
 I 180 I 10, 207 II 56, 58, 59, 62,
 66, 67, 76
 Cornelissen, N. Crommelin, J.
 I 155 I 523
 Corver, M. Cupido
 I 131 I 519
 cosmopolitisme Cyrus
 I 45, 50, 57, 60, 63, 64, 74, I 252, 277
 103, 116, 117, 138, 150, Cytherea
 151, 158, 161, 195, 197, I 383
 199, 202, 203, 204, 206,
 208, 238, 240, 241, 242, Daalberg, B.,
 243, 260, 263, 273, 274, zie Wakker van Zon, P. de
 277, 278, 286, 303, 327, Dacier, A.
 340, 343, 344, 351, 352, II 22
 358, 359-361, 385, 400, 407, Dahmen, A.
 408, 419, 434, 437, 453, I 509, 520
 458, 464 II 14, 39-42, 83, Dallin, J.
 90, 92, 100, 101, 159 II 63, 64, 74, 76
 Costa, I. da Dam, J. van den

- Democraten*
 II 9
Democriet
 I 32
Demophilus
 I 336, 340
Den 24 Augustus 1572 en 1772 herdacht
 II 51
Dénier, R.
 II 27
Denyssen, D.
 II 111
Denzinger, I.
 I 421, 483 II 100, 101
Descartes, R.
 II 112
Desmed, R.
 II 59, 60
Desoer, J.
 I 421
Desoer, J.F.
 II 104
Dessaur, M.
 I 210
Destriveaux, P.J.
 I 421, 422, 427 II 103
Destutt de Tracy, A.L.C. graaf
 I 104 II 26, 27
Detenon, A.
 I 244 II 63, 64
Deutsche Blumenlese aus Niederländischen Dichten
 II 81
Deutz, D.
 I 70, 72
Deventer
 I 185 II 57, 60
Deyssel, L. van
 I 33
Dichterlijk vernuft
 I 73 II 20
Dichterlyke gedenkrolle
 I 150, 468 II 46, 81
Dichterlijke redevoering
 II 85
Dichtstukjes
 II 85
Dictionnaire de musique
 II 136
Diderot, D.
 I 229, 234, 269, 493 II 72
Dido
 I 320
Diederiks, H.
 II 118
Diepvest, P.
 I 250, 290, 294, 301, 304, 305 II 84, 86
Dierickx S.J., M.
 I 179, II 56, 58, 59, 62, 66, 87
Diersen, wed. H.
 II 150
Digterlijke Genie
 I 127
Dinsdag,
 zie Concordia et Libertate
Dinsen, W. van
 II 26
Dinteloord
 II 106
Diogenes
 I 34
Dirksen, L.H.
 II 63
Discours de réception
 II 63
Discours prononcé en 1807
 II 63
Discours sur la civilisation
 I 166, 477
Discours sur le genre romantique
 II 51
Discours sur le Vestibule
 II 63
Disputatio de Mysticismo
 II 78
Disputatio juridica de vi et natura pactionis
 II 38
Ditshuyzen, R. van
 II 95
Diversa sed Una
 I 11, 121, 154, 156 II 161-162
Divina Commedia
 I 151
Doctrina et Amicitia
 I 36, 68 II 28, 160, 161
Doelen (A'dam)
 II 111
Doelisten
 I 190 II 110
Dognée, M.O.
 II 105
Dokkum, J.D.C. van
 I 521 II 130, 131, 135
Domkop
 I 28 II 9
Don Juan
 I 168
Dood en hare zinnebeelden
 I 72
Dood van Orpheus
 II 33
Doorn, P. van
 II 150
Doornik, J.
 II 74
Doornik, J.E.
 I 39, 74, 75, 128, 129, 138, 141, 148, 275, 454 II 39, 43, 45, 46, 64, 114
Doornik, J.G.
 II 111
Doornroosje
 I 11, 327, 342, 343
Dordrecht
 I 44, 121, 122, 154, 156, 175, 208, 350, 355, 438 II 161, 162
Doublet, A.
 I 302, 307, 348, 349 II 86
Doublet, P.
 I 94, 109 II 25
Douwes, J.
 II 62
Drabbe, A.
 I 296
Drie Kolommen, De
 I 354 II 84
Dronrijp Prins, W.
 II 79
Drunen, D. van
 II 32
Druijvesteyn, J.W.
 I 330, 333, 349, 350, 372, 403 II 90, 93
Dualisme de la raison humaine
 I 163, 175, 444 II 52, 54
Dubbele feestviering
 II 107
Duitsland (Duits)
 I 16, 19, 55, 61, 104, 133, 145, 160, 164, 165, 168, 175, 178, 191, 205, 212, 240, 264, 269, 273, 275, 283, 321, 354, 361, 382,

- 390, 410, 443, 461, 474,
476, 477, 488, 509, 534 II
43, 97
*Duivel van de negentiende
eeuw*
I 209 II 67
Dulces ante omnia Musae
I 16, 20
Dunning, A.
II 130
Duparc, S.
II 127
Durcks, J.H.
II 63
Duseigneur
II 150
Dutilh, J.F.
II 20
Dutilh, P.C.
II 20
Duvivier, P.
I 162
Duyse, P. van
II 47, 97, 135
Dijk, D. van
II 127
Dijk, P.W.L. van
II 135

Ebbeling
II 130
Ebersbach, Chr.H.
II 45
eclecticisme
I 234, 475
Edipus te Kolone
I 535
Eeghen, I. van
II 68, 110
Eendracht maakt macht (loge
's-Gr.)
I 355, 359, 396 II 94
Eendragt (loge R'dam)
I 354
Eendragt (genootsch.)
I 477
Eendragt en Vaderlandsliefde
I 46, 482 II 122
Eendragt maakt magt (fonds)
II 19, 148
*Eenige bespiegelingen der
Kantische wijsgeerte*
I 475
Eenige gedichten geschikt op
muzijk
I 171
*Eerste begin aardbol antino-
mie der rede?*
I 149
Eerstelingen
I 468
*Eeuwfeest by den aanvang
der negentiende eeuw*
I 23, 33, 57, 89, 95-102,
125, 126, 149, 176, 266, 462
II 10, 25, 26, 114
Eeuwige vrede
II 15
Eeuwzang (Arntzenius)
I 126, 168
Eeuwzang (Loots)
I 95, 98, 462
*Eeuwzang voor de achttiend
eeuw*
I 125
Effen, J. van
I 9, 158, 322, 491
Eglantier (kamer)
I 342, 343
Egypte
I 10, 14, 16, 183, 248, 266,
273, 281, 395, 419, 420,
500, 527 II 78, 90
Eichstorff, P.F.L. von
I 515 II 81, 132
Eigenbaat
I 20
Einsmahls kam ein Todter
II 76
Eisch der Orde
I 217
elegie
I 89, 91, 92
*Elementarwerk der Harmo-
nie*
II 136
Eleusinische Zusterschap
II 77
Elst, P.J. van der
I 365
Elter, S.
II 31
Elter-Woesthoven, M.P. van
I 33 II 22, 31
Élu
I 246, 249, 250, 251, 252
Élus de tous les Ages, Les
II 84
Elwe, J.B.
II 77
Embden, J.B. van
I 462
Emma aan de Zee
II 53
empirisme
I 109, 175, 176, 178, 234,
263, 448, 474 II 28
Émulation
I 45, 481-482 II 73, 121
Encyclopédie
I 161, 270
Ende, A. van den
I 98, 99, 101 II 26
Engeland (Engels)
I 54, 55, 71, 90, 91, 115,
116, 158, 160, 168, 184,
207, 263, 327, 394, 461,
475, 478, 500, 504, 510 II
87, 159
Engelen, E.
I 72
Engelman, R.
II 138
Engert, J.J.
II 150
Épée, Ch.M. abbé de l'
I 126
epithalameon
I 380, 383
Erasmus
I 145
Ericia
I 493
Erkelens, D.
II 31, 44
Ernst, J.G.J.
I 157
Ernst en Falk
I 290
Eruditio Musica
I 11, 44, 148, 509-515, 535
II 21, 26, 27, 28, 130-132
Espérance, L'
I 357, 370, 372 II 94
*Essai d'une exposition suc-
cincte de la critique*
I 199 II 26
Essen, J.L. van
II 109
Essenberg, J. van
II 99

- Esveldt, S. van
I 208 II 66
- Esveldt-Holtrop, J.S. van
II 63, 64, 67, 69, 71, 114
- Ethiopië
I 100 II 26
- Euler, L.
I 126
- Euridice
II 79
- Europa
I 23, 39, 55, 61, 89, 91, 96,
102, 103, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 119, 126,
139, 153, 154, 159, 160,
161, 162, 179, 184, 191,
196, 199, 206, 229, 272,
273, 287, 315, 320, 321,
324, 326, 327, 361, 388,
419, 463, 500, 501, 504 II 41
- Euryalus over het Schoon*
II 30
- Euterpe*
II 137
- Evenhuis, R.B.
II 9
- Ewijck, D.J. van
I 477 II 104, 105
- Eyck, F. van
I 261, 282, 290 II 63, 64, 77,
80, 84, 85
- Eijk, Van - & Cie
II 150
- Eijk Roos, J.A. van
I 432 II 106
- Eijlken, J.
II 96
- Ezra*
I 276, 286 II 14, 80, 159
- Faas, C.M.
II 114
- Faber, C.
II 63
- Faber van Riemsdijk, J.C.
I 470, 471
- Fabius, F.
I 172, 173
- Fabius, J.
I 21, 25, 35, 43, 128, 134,
135, 150, 154, 198, 261,
281, 363, 364, 406, 425,
476, 481, 484, 494, 498 II 8,
9, 10, 36, 38, 51, 52, 81, 93,
95, 102, 103, 104, 111, 119,
121, 124, 125, 154
- Fabricius, J.
I 290 II 84
- Fakkel*
II 37, 39, 50
- Falck, A.R.
I 24, 34, 75, 150, 154, 198,
205, 310, 314, 328, 329,
331, 332, 333, 334, 335,
341, 345, 356, 357, 358,
364, 366, 367, 368, 369,
372, 378, 380, 382, 383,
384, 387, 388, 391, 392,
393, 394, 398, 399, 401,
402, 406, 413, 417, 425,
428, 445, 446, 461, 477,
481, 482, 486, 491, 493, 494
II 9, 10, 65, 87, 88, 99, 104,
105, 111, 125
- Falk, J.D.
I 344
- Fama Fraternitatis*
II 76
- Fanatisme ou Mahomet*
I 115
- Fanton, F.
II 105
- Faust
I 30
- Feen, B. van der
I 259
- Feestrede La Charité*
II 11, 66, 68, 107
- Feestviering van Diversa sed*
Una
II 162
- Feestzang*
I 464 II 115
- Feitema, W.
II 150
- Feith, Rh.
I 20, 22, 33, 56, 141, 157,
163, 168, 233, 234, 462,
477, 493 II 19, 31, 34, 47, 50
- Felix Libertate
I 259
- Felix Meritis
I 17, 31, 32, 36-38, 45, 46,
57, 60, 64, 67-120, 122, 125,
128, 129, 149, 195, 196,
198, 201, 240, 260, 368,
446, 448, 449, 454, 459,
460, 461, 462, 463, 481,
483, 493, 505, 506, 509,
511, 519, 520, 533, 534 II
10, 11, 17-30, 32, 33, 60,
62, 77, 80, 110, 111, 112,
117, 130, 131, 133, 134, 135,
138, 160
- Femmes! voulez-vous éprou-*
ver
I 218 II 70
- Fénélon*
II 36
- Ferdinand VII
I 315, 324
- Ferguson, G.
I 244 II 63, 64
- Ferrari, C.M.
II 108
- Fessler, J.A.
I 269, 286, 287 II 78
- Fête maçonnique par la Cha-*
rité
II 82
- Fevre, Le (Dacier),
zie Dacier, A.
- Fèvre, J.L.J. le
I 34, 37, 39, 43, 54, 74, 128,
195, 199-200, 201, 222, 223,
225, 236, 237, 249, 262,
275, 292, 439, 442, 519, 523
II 15, 26, 33, 39, 62, 63, 64,
70, 79, 134, 138
- Fiat Lux*
I 42, 350-353, 355, 356, 362,
368, 369, 381, 382, 387, 437
II 93
- Fichte, J.G.
I 139, 163, 272, 274, 278
- Filips II
II 138
- Filips de Schone
I 212, 213
- filosofie,
zie Kant(ianisme)
- Fischer, K.
I 178
- Flamboyante, La
I 350, 354, 355 II 98
- Florkin, M.
II 93
- Fock, H.
I 467
- Focquenbroch, W.G. van
II 25

- Fodor, A.
I 71, 109, 110, 511, 535 II 24, 28, 131
- Fodor, C.A.
I 509
- Foere, L. de
I 422
- Fokke, G.
II 36
- Fokke, J.
I 70, 72
- Fokke Simonsz. A.
I 70, 72, 79, 109, 459 II 19, 20
- Fontein, P.
I 487
- Fontijn
I 217 II 70
- Ford, F.L.
I 54, 55, 57, 63 II 12, 16
- Forestier, R. le
II 59, 78
- Foullon, J.J.
II 103
- Fragment uit eene reize van Kreti naar Pleti*
I 325
- Francius, P.
II 123
- François, J.
I 70
- Frankfort
II 84
- Franklin, B.
I 87, 126
- Frankrijk (Frans)
I 14, 39, 40, 53, 54, 55, 60, 64, 87, 88, 104, 110, 112, 115, 116, 123, 136, 144, 145, 153, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 169, 191, 204, 212, 213, 216, 226, 227, 276, 281, 291, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 310, 321, 325, 327, 328, 334, 335, 339, 355, 356, 363, 387, 394, 409, 425, 448, 458, 461, 476, 477, 481, 485, 490, 496, 503, 504, 512, 523, 527, 529, 531, 532 II 29, 65, 85
- Frankrijk tegenover Europa*
I 112, 159-162, 504 II 27, 50
- Frédéric Royal
I 350, 353, 354
- Fredericks Vreedendall
I 388, 392, 396, 400 II 98
- Frederik (prins)
I 17, 42, 43, 44, 209, 255, 256, 257, 290, 314, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 340, 341, 345, 346, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 410, 411, 412, 413, 416, 417, 418, 422, 427, 428, 429, 431, 432, 438, 439, 440, 441, 443, 470, 471, 472, 499, 534 II 57, 68, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 106, 108, 158
- Frederik de Grote
I 90, 91, 160, 402, 418, 423
- Frederik Hendrik (stadh.)
I 377, 385, 388, 392, 418 II 97
- Frederik Willem III
I 91
- Fredzer
II 102
- Frères de la foi Chrétienne
I 425 II 104
- Frese, A.
II 58
- Frets, F.
I 148 II 38, 44, 46
- Freubel, L.P.
I 509, 521
- Freubel-Smalwout, C.
II 130
- Friesche Trouw, De
II 57
- Friesland
I 87
- Froidcourt, G. de
II 103, 104
- Froussard, B.
II 105
- Fürst, D.
I 222, 227
- Fuss, J.D.
II 100, 101
- Fysische Monadologie*
I 149
- Gabriëla van Faïel*
I 492
- Gabriëla van Vergy*
I 492
- Gaede, H.M.
II 101
- Galathee
I 167
- Gall, F.J.
I 75
- Garbasius, N.
II 52
- Garnier, A.F.L.
I 300, 301
- Garrick, D.
I 131
- Gartman, H.
I 210, 211, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 250, 251, 252, 253, 258, 491 II 36, 63, 68, 73, 74, 75, 87, 114
- Gastman, H.
II 106
- Gavre, Ch. prins de
I 372, 381, 382, 393
- Gay, P.
II 12
- Geboorte van Pallas*
II 44
- Gedachten bij het graf van Kant*
I 139, 140, 458 II 42, 43
- Gedachten bij het graf van Prins Willem I*
I 109 II 161
- Gedachtenis van Jaques Kuyper*
II 117, 133
- Gedachtenis-viering van Nanning Gorter*
II 83
- Gedenkschriften (Falck)*
I 393, 491
- Gedenkschriften (Lodewijk XVIII)*
I 160
- Gedenkschriften der Derde Klasse*
II 135

- Gedichten* (Helmers)
II 39, 47
- Gedichten* (Kinker)
I 22, 220, 413, 416, 467 II
19, 23, 28, 30, 36, 42, 46,
47, 67, 74, 80, 81, 89, 96,
98, 101, 102, 104, 111, 112,
114, 115, 117, 131, 133, 135
- Gedichten* (Klijn)
II 134
- Gedichten* (Loots)
II 73, 117
- Geel, J.
I 163, 164, 165, 166, 170
- Geelen, P.
II 18
- Geer, L. de
I 362
- Geerars, C.M.
II 80
- Geest der Eeuw
I 151, 153
- Geest der Verlichting
I 103
- Geest des Kwaads*
II 46
- Geest en strekking der criti-
sche wijsbegeerte*
I 139 II 42
- Geest van Loyola in de ne-
gentiende eeuw*
I 424-425
- Geestelijke Romance*
I 260, 261
- Geheim der vrijmetselarij
opgelegd*
I 192 II 61
- Gellert, Chr.F.
I 126
- Geluk door verdiensten*
I 71
- Genesis*
I 31, 219, 351, 377
- Genie du mal*
II 46
- Genius van de achttiende
eeuw
I 96
- Genius van de negentiende
eeuw
I 152
- genootschappen
passim
- Genova, A.C.
II 15
- Gent
I 39, 121, 154-156, 247, 333,
334, 357, 359, 362, 363,
368, 482 II 47, 51, 96
- Gerlach, H.
II 58
- Gerlache, E.C. de
I 481 II 121
- Gerretson, C.
II 14, 109
- Gerrit Wraak
II 66
- Geschenk*
II 25
- Geschiede meines Lebens*
I 488
- Geschichte seines Lebens*
II 125
- geschiedenis
I 13, 39, 46, 51, 59, 91, 102,
103, 112, 117, 153, 159,
206, 234, 272, 318, 448,
480, 500-505 II 128
- Geschiedenis des Vaderlands*
II 110
- Geschiedenis van de Hol-
landsche taal*
II 38
- Geschiedenis van Egypte*
II 128
- Gesluerde Isis-beeld*
I 496
- Gesprek op den Drachenfels*
I 163
- Geuns, S.J. van
I 446
- Gewin, A.G.
II 150
- Gewin, J.C.
II 150
- Geysbeek, N.
II 46
- Geysbeek, P.G.,
zie Witsen Geysbeek, P.G.
- Geytenbeek, D.R. van
II 63, 64
- Gezangboek voor vrijmetse-
laren*
I 208, 216-220, 290, 519 II
65, 69, 70, 196
- Gezellige eenzaamheid*
I 72
- Ghert, P. van
I 477, 479, 480 II 79
- Gids*
I 320
- Giglio, A.
I 509
- Gisser,
zie J. van Ollefen
- Gleuwink, G.
I 76, 78 II 18, 20
- Glover, J.
II 15
- God
I 31, 40, 56, 57, 59, 92, 97,
141, 152, 178, 182, 196,
229, 239, 260, 263, 264,
270, 271, 276, 278, 286,
288, 323, 360, 374, 375,
378, 404, 409, 414, 415,
426, 449-454, 457, 471, 488,
503, 510, 513 II 23, 35, 111
- God en Vryheid*
I 449-454, 455, 457 II 111
- Godefroi, D.B.
I 195
- godsdienst
I 30, 31, 53, 56, 57, 59, 60,
61, 70, 97, 98, 99, 100, 102,
125, 126, 152, 157, 158,
169, 176, 182, 185, 186,
196, 199, 203, 206, 229,
238, 241, 242, 243, 245,
247, 248, 249, 254, 256,
258, 259, 265, 266, 268,
269, 270, 271, 273, 274,
277, 284, 319, 321, 322,
323, 345, 347, 348, 351,
352, 360, 367, 369, 389,
390, 391, 405, 407, 408,
409, 415, 419, 422, 423,
433, 434, 463, 488, 494, 500
II 100, 101, 159
- Godsdienst*
II 19
- Godsdienst steun der burger-
maatschappij*
I 125
- Godsdienstvriend*
I 422, 426 II 105
- Goens, R.M. van
I 56 II 13
- Goethe, J.W. von
I 30
- Golgotha
I 254

- Goor, A. van
II 22
- Goor, P.C.H. van der
II 110
- Gordon
I 500 II 128
- Gorter, N.
I 44, 291, 292, 293, 294,
295, 296, 303, 305, 317,
327, 329, 350 II 83, 86
- Goslinga, A.
II 14, 108
- gothisch
I 168, 212, 265, 290
- Goudoever, A. van
II 123
- Gould, R.T.
II 23
- Gouw, I. ter
II 85
- Grab*
II 132
- Grand Élu
I 246
- Grave Jr., L.
II 147
- 's-Gravenhage
I 20, 21, 23, 24, 39, 40, 42,
43, 121, 122, 154, 156, 159,
172, 184, 185, 198, 201,
208, 223, 224, 227, 244, 258,
261, 283, 290, 291, 293,
297, 331, 332, 334, 335,
350, 354, 355, 362, 367,
371, 372, 379, 380, 381,
384, 387, 388, 390, 392,
395, 396, 397, 398, 403,
470, 487, 488, 524 II 58, 91,
159
- 's-Gravenweert, J. van
I 464, 498
- 's-Gravesande, W.J.
I 56
- Greininger, K.
II 131
- Grétry, A.E.M.
I 481
- Greuninge, H. van
II 153
- Greuve, F.Chr. de
II 120
- Grieken
I 72, 529, 530, 531, 532 II
78, 137
- Grimm, F.M. Freiherr von
I 161
- Grimm, J.
I 507
- Grimm, W.
I 342
- Groen, J.
II 36
- Groen van Prinsterer, G.
I 118, 157 II 14, 109
- Groenewegen, H.IJ.
II 15
- Groenman, Sj.
II 57, 59, 60, 61
- Grondig bewys onbestaan-
baarheid der Ondoordring-
baarheid*
II 44
- Groningen
II 48, 100, 175, 228
- Groot, H. de
I 72, 169
- Grootaers, J.
II 98
- Gryp, N.J.
I 348, 349
- Grijzenhout, F.
II 13
- Guillaume aux dix-sept Flè-
ches
I 379
- Guion, J.F.
I 22
- Guy d'Arezzo
I 524, 525, 526, 527, 529
- Guyot, H.D.
I 228
- Gij helpt het jeugdig boom-
pje planten*
II 46
- Gysbreght*
I 96 II 25, 97
- H., mevr. van - geb. C
II 77
- Haakman, H.
I 158 II 33, 34, 111
- Haan, de - , Noortwijck &
Cie
II 150
- Haarlem
I 45, 185, 300, 301, 349,
366, 367, 368, 372, 387,
433, 472 II 49, 59, 119
- Habich, C.C.E.
II 106
- Haeften, J. van
II 31
- Händel, G.F.
I 528
- Hagedoorn, A.H.
II 33, 52
- Hagen, C.
I 237, 250, 288, 290 II 86,
109
- Halkin, L.E.
II 93
- Hall, J.C. van
II 27, 28, 107
- Hall, M.C. van
I 22, 27, 28, 29, 31, 40, 43,
58, 59, 109, 123, 125, 131,
133, 139, 142, 143, 145,
156, 158, 172, 195, 196,
198, 200, 205, 207, 217,
229, 258, 261, 275, 302,
325, 415, 437, 438, 445,
446, 449, 454, 464, 466,
473, 482, 492, 493, 494,
499, 506, 513, 521, 522, 531
II 7, 8, 9, 10, 14, 27, 31, 32,
33, 36, 37, 40, 42, 43, 45,
46, 47, 50, 62, 63, 68, 69,
70, 84, 88, 89, 102, 108,
109, 110, 111, 112, 114,
115, 122, 125, 128, 132,
133, 135, 138, 161
- Halle
I 198
- Haller, A. von
I 126
- Halmael, J. van
I 494
- Hamaker, H.A.
II 50
- Hamburg
I 361
- Hamelsveld, W.IJ.
II 153
- Hamester Ameshoff, L.
II 36
- Hamlet*
I 138
- Hana, H.
I 448
- Handelingen der Apostelen*
II 23

- Hanou, A.J.
II 8, 9, 26, 27, 29, 80, 91,
95, 108, 127
- Hanrath, J.J.
II 56, 58, 59
- Hanssens, R.
I 509
- Harderwijk, K.J.R. van
II 18
- Harmonia,
zie Harmonica
- Harmonica (A'dam)
I 44, 468, 509, 515-533 II
29, 33, 52, 63, 70, 133-138
- Harmonica ('s-Grav.)
II 134
- Harsin, P.
II 93
- Hartog, J.
II 19
- Hartsen Cz., A.
II 36
- Hassels, F.J.
I 496
- Hasselt, W.J.C.
I 172 II 49, 53, 83, 107
- Hattum, M. van
I 10, 446 II 8, 10, 17, 19, 36,
39, 42, 46, 110, 111, 134
- Haüy, V.
I 222, 228
- Havelaar, P.
I 44, 305, 313, 317, 333,
349, 350, 353, 354, 371,
379, 385, 401, 403, 405,
410, 471 II 91
- Havelaer, P.,
zie Havelaar, P.
- Haverkorn Jr., W.
II 36
- Haydn, J.
I 11, 44, 102, 105, 106, 110,
143, 148, 174, 218, 291,
509-515, 518, 522, 527, 528,
535 II 24, 26, 28, 130, 131
- Headworth, J.
II 63
- Hebt de broederschap lief*
I 275
- Hedensdaagsche Olympus*
II 12
- Heeremiet, H.
I 201, 249 II 63, 74
- Hegel, G.W.F.
I 163, 178, 275 II 79
- Hees, H. van
I 222, 223, 224, 227, 248,
255, 314, 316, 317, 329,
330, 332, 333, 353, 354,
359, 368, 369, 406, 407, 410
II 74, 75, 83, 87, 90
- Heilig Verbond
I 91, 118, 119, 285, 360 II
41, 90
- Heilige Alliantie,
zie Heilig Verbond
- heiligheid
I 271, 323, 452, 453, 454,
457
- Heimbach
I 217, 244, 252, 345 II 88
- Heimbach Jr.
I 250
- Heimbach JPz., J.
I 105, 107 II 64
- Heimbach, P.
II 63, 81
- Hein van Arkel
I 180
- Heine, H.
I 91
- Heineken, A.G.
I 288, 290
- hekeldicht
II 32
- Heldendood van J.C.J. van Speyk*
I 111, 533, 534 II 138
- Heldewier, D.G.M.
I 125 II 31
- Helmers, F.
I 437
- Helmers, J.F.
I 38, 39, 43, 71, 74, 109,
123, 125, 127, 133, 134,
137, 138, 145, 148, 153,
168, 201, 261, 433, 437,
448, 461, 477, 491, 492 II
31, 33, 34, 39, 45, 46-47,
64, 109, 111
- Helmina en Elise*
I 534, 535 II 116, 138
- Helskens. A.C.I.
II 70, 71
- Helvétius, C.A.
I 180
- Hemert Jr., J.F.H. van
I 470, 472 II 154
- Hemert, P. van
I 14, 22, 23, 26, 28, 37, 39,
43, 53, 54, 62, 63, 74, 101,
109, 127, 128, 140, 148,
157, 163, 173, 175, 195,
196-198, 201, 207, 211, 241,
242, 243, 260, 261, 262,
275, 285, 292, 411, 420,
433, 442, 449, 454, 455,
470, 471, 472, 473, 478,
493, 494 II 9, 15, 16, 30, 33,
40, 45, 46, 62, 64, 70, 73, 82
- Hemezaad, wed.
II 150
- Hemsterhuis, F.
I 126, 169, 177
- Hen, B.A. de
II 100
- Hendriks, mevr.
II 130
- Hendrikx, W.
I 10
- Hengst, P. den
II 114
- Hennert, J.F.
I 163
- Henrion, J.
I 237
- Heracliet
I 32
- Heraclyt en Democryt*
II 59
- Herboore Oudheit*
II 81
- Herder, J.G.
I 269
- Herkaauwer*
I 16, 23, 24, 144, 318-327,
335, 339, 340, 364, 424, 468
II 41, 43, 88-90, 92
- Hermaal, H. van
II 148
- Hermann, G.
I 531
- Hermans, W.F.
I 500
- Hermes Trismegistus
I 183, 279
- Hero
I 72
- Hero en Leander*
I 72
- Herodes
II 97

- Herschel, C.
 II 22
 Herschel, W.
 I 126
Herstelde Misslag
 II 25
Hervorming van Luther
 I 135
Hervorming vóór Luther
 I 125
 Hesselink, G.
 I 146 II 45
Het hoe vaart gij?
 I 419, 496
 Heukelom, F. van
 II 53
 Heumann, J.A.
 II 15
 Heusde, Ph.W. van
 II 15, 123
 Heuvelman, J.
 I 72
 Heuven, H. van
 I 385, 387, 388, 444 II 98,
 99, 101, 102, 108
 Hey, J. van der
 II 88
 Heydeman, D.
 II 127
 Heijden, van der
 II 100
 Heijden, Chr. van der
 II 17
 Heijden, M.C.A. van der
 II 25, 26, 81
 Heye, J.P.
 I 171, 172, 535 II 53, 109,
 130
 Heystek, A.L.
 I 406 II 102, 151, 153
 Hilarides, J.
 II 65
 Hilkes, G.H.
 I 86, 88 II 22, 27
 Hiram
 I 184, 188, 218, 249, 254,
 255, 340, 376, 404 II 78
Histoire de la civilisation des
Grecs
 II 49
Histoire et Mémoires de
l'Académie de Berlin
 I 473
Historie van Cornelia Wild-
schut
 I 180 II 57, 80
Historie van Willem Leevend
 I 179 II 57
 Hodges, Ch.H.
 I 495
 Hoek, D.
 II 60
 Hoekstra Bz., S.
 I 175, 176
 Hoen, 't
 II 90
 Hoestenbergh, J. van
 II 63, 64, 77, 79
 Hoffham, C.C.F.
 II 39
 Hoffman, J.J.
 II 135
 Hogendorp, G.K. van
 I 150
 Holbach, baron d'
 I 270
 Holberg, L.
 I 208
 Hole, P.G. van
 II 147
 Hollander, G.
 II 106
Hollandsche dichtmaat en
prosodie
 I 146
Hollandsche Maatschappij
der Wetenschappen
 I 45, 46, 198, 472-476, 483
 II 119
Hollandsche Maatschappij
van fraaije Kunsten en
Wetenschappen
 I 17, 34, 35, 38-40, 46, 47,
 51, 64, 67, 92, 105, 112,
 121-178, 195, 196, 198, 200,
 319, 322, 363, 367, 458,
 483, 484, 513, 522, 523,
 530, 535 II 28, 31-54, 102,
 114, 117, 122, 128, 162-178
Hollandsche Spectator
 I 322, 491
 Holtrop, W.
 I 41, 186, 201, 207-210, 216,
 217, 221, 222, 223, 227,
 236, 237, 238, 244, 250,
 251, 252, 258, 259, 261,
 282, 288, 290, 291, 292,
 293, 294, 298, 301, 302,
 330, 350, 351, 355, 371,
 381, 406, 410, 429, 430,
 431, 432, 433, 434, 437,
 438, 439, 443 II 11, 42, 63,
 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 72, 74, 76, 77, 83, 84, 85,
 86, 91, 106, 107, 108, 158,
 160
 Homerus
 I 138
Honneurs funèbres à la Mé-
moire du St.-Martin
 I 427 II 104, 158
 Honnorez, R.
 I 357, 365, 366, 372, 401 II
 94
 Hooft, D.
 I 72, 364, 446, 491
 Hooft, P.C.
 I 342, 522
 Hoog
 II 31
 Hoogers, H.
 I 104
Hoogste lot
 II 25
 Hoogvliet, A.
 I 126
 Hoop Gysbz., C. van der
 II 31, 33
 Hoop Jr., A. van der
 I 157, 164, 165
 Horatius
 I 146
 Horn van den Bos, H.P.M.
 II 110
 Horst, D. van der
 I 205 II 65, 86, 111, 125
 Horus
 I 266, 420
 Houten, B.A. van
 II 111
 Hovingh, C.H.
 I 432
 Hovingh, G.H.
 I 36
 Hoyman, J.S.
 I 105 II 27, 28
 Huet, D.F.
 I 170
 Huët, D.T.
 I 159 II 52
 Hugo, V.
 I 161, 166

- Huig de Groot*
 I 169
Hulde aan Haydn
 I 110 II 24, 131
Hulde aan Jaques Kuyper
 II 133
Hulde aan J. Schouten
 II 158
Hulde aan J.C.J. van Speijk
 II 29
Hulde aan de menscheid
 I 217
Hulpboekje om Kozakken en Russen te verstaan
 I 310
Hulst, C. van
 I 497 II 26, 127, 130
Hulst, J.
 I 357 II 90, 94
Humboldt, W. Freiherr von
 I 507
humor
 II 68
Huskus, F.
 II 63
Husly, J.O.
 I 72
Hussem, B.
 II 22
Hutin, F.
 II 104
Huwelijks-Zang
 II 53
Huwlijksgroet
 I 418, 431 II 51
Huydecoper, B.
 II 149
Huygens, Chr.
 I 161, 170
Huygens, G.W.
 II 31, 32, 37
Hyacintha
 I 336, 337, 338, 342, 343
Hyacinthus
 I 342
Hymen
 I 383
Hymne
 I 31
Hijme aan God
 II 53
Icarus
 I 498
Ideaal in de Kunst
 II 31, 163
idealisme
 I 234
Idee zu einer allgemeinen Geschichte
 I 63, 206 II 39
Ierland
 I 115, 116
Iets over de Teekenen des Tijds
 I 112-119 II 29-30
Iets over den Dichterlyke genien
 I 73, 454
Iets over eene oude vrijmetse-laars legende
 I 419, 420 II 155-157
Iets over het onderscheid tus-schen de klassische en ro-mantische poëzij
 I 163
Iets over het romantische
 I 163-166
Iets over het schoone
 I 522 II 135
Iets ter gelegenheid van de sluiting
 II 36, 114
Iets voor of over de geschie-denissen der vrijmetselaars
 II 110
Ietswaart, C.
 II 99
Ignatius van Loyola
 I 116, 424, 425
Illuminaten
 I 191, 263, 264, 326, 443 II 59
Illuminés
 I 263
imaginair reisverhaal
 I 234, 325
Immerzeel Jr., J.
 I 34, 35, 115, 132, 145, 210, 267, 275, 350, 399, 468, 523, 524, 526 II 10, 44, 45, 46, 68, 93, 135
In diesen heiligen Hallen
 I 218, 250 II 70
In hoe verre is de geschiede-nis eene leerschool
 I 112, 500-505
India
 I 395, 475
Ingen, van
 I 217 II 70
Inquisitie
 I 326
Institut royal des sourds-muets et des aveugles
 I 237, 238
Instituut (Kon. Ned. Insti-tuut)
 I 14, 16, 23, 26, 47, 61, 144, 147, 196, 198, 237, 363, 365, 395, 427, 436, 473, 476, 515, 520, 522, 528, 529, 530, 531, 532, 534 II 15, 27, 34, 45, 46, 49, 88, 101, 102, 105, 115, 117, 126, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137
Instituut tot onderwijs van blinden,
 zie Blindeninstituut
Instructions pour les trois premiers grades
 II 158
Invloed van de koophandel op het geluk
 I 72
Ippel, J.W.
 II 127
Irhoven van Dam, W.
 II 160
Is de Nederduitsche taal (niet) voor zang geschikt?
 II 131
Is het wetenschappelijk stel-sel de eenige ware
 II 79
Is wysgeerige behandeling van de Theorie der Schoone Kunsten nuttig?
 I 145 II 44
Isis
 I 11, 61, 197, 200, 205, 218, 219, 266, 284, 285, 291, 343, 344, 374, 402, 414, 423, 496 II 92
Isis
 I 344-345 II 40, 92
Islam
 I 91, 100, 213, 257, 407, 408, 463
Issaij, S. d'
 II 150

- Ist die Vereinigung der Religionen eine Schindäre*
 I 274
 Italië
 I 116, 315
Jaar- en zakboekje der Maatschappij V.W.
 I 496, 499 II 37, 127, 128, 129, 133
Jaargetijden
 I 218, 509, 510, 511 II 70, 130, 131
 Jabot, J.
 I 439, 440 II 108
 Jacob, L.H.
 I 198
 Jacob, M.
 I 190 II 56, 58, 59
Jacob Westerbaen
 I 158
 Jacobsen, J.
 I 509
 Jacobijnen
 I 160, 323, 324, 335
 Jacotot, J.
 I 426 II 104, 105
Jadis un célèbre Empereur
 II 70
Jager en de dichter
 I 498
Jahreszeiten
 I 44, 509 II 130
 Jakob
 I 219
Jaloersche tegens dank
 II 25
Jan Perfect
 I 53, 458 II 30
 Janmaat, A.
 I 10
 Janssens, S.
 II 80
 Janus
 I 28, 32 II 9
Janus
 I 9, 229, 325, 492, 505, 535
Janus Verrezen
 I 9, 10, 20, 23, 28, 32, 228, 229, 230, 318, 320, 322, 325, 492, 505, 535 II 40, 72, 89
 Jay, le
 I 249 II 63
 Jazink, E.
 II 99, 100
 Jazink, G.
 II 99, 100
Je l'ai planté
 II 70
 Jean Paul,
 zie Paul, J.
 Jehovah
 I 30, 59, 276
 Jelgerhuis, J.
 I 495
 Jeruzalem
 II 14, 159, 212, 252, 342
Jesaja
 I 377
 Jeune, J.C.W. le
 II 53
 Jever, E. van
 II 63
 Jezuïeten
 I 25, 111, 115, 116, 219, 264, 269, 315, 326, 381, 382, 401, 424, 425, 443, 465, 480 II 104
 Jezus van Nazareth
 I 59, 60, 75, 104, 129, 183, 220, 254, 255, 256, 257, 271, 287, 342, 343, 360, 361, 375, 376, 377, 378, 407, 408, 416, 493 II 35, 47
Joannes de Doper voorbeeld voor ieder vrijmetselaar
 I 197
 joden
 I 18, 32, 33, 37, 41, 43, 68, 77, 79-84, 105, 158, 198, 211, 216, 219, 238-245, 247, 250-251, 252, 256, 257, 258-260, 283, 285, 294, 319, 327, 407, 408, 409, 410, 434, 460, 462-464, 466, 476 II 21-22, 26, 40, 45, 73-76, 106, 115-116
Johan Rudolph Deiman gedacht
 II 43
 Johannes (apostel)
 I 183, 239, 264, 270, 271, 281, 286, 287, 360, 375, 376, 378, 388 II 67, 81, 97, 159
 Johannes (de Doper)
 I 163, 197, 213, 239, 275, 388, 389
Johannes (evangelie)
 I 59, 104, 264, 280, 377
 Johanneters
 I 183, 203, 213
 Jomard
 II 128
 Jonge, A. de
 II 11
 Jonghe, A. de
 II 95
Joseph
 I 520
 Jottrand, L.
 I 35, 477, 478, 479 II 51, 120
 Jour
 I 339
Journal de Bruxelles
 I 482
Journal Constitutionnel d'Anvers
 II 88
 Jozef II
 I 503
 Jubelhond
 I 52
Jubelrede
 I 209 II 67, 70, 83
 Juda
 I 219, 377
Julia
 I 493
 Juno
 I 167, 279
 Junes, T.
 II 63
 Jupiter
 I 98, 232, 233, 279
 Kaas, J.
 II 31, 52
 Kalff, G.
 I 492 II 125
 Kalff, S.
 II 114
 Kampen, N.G.
 I 158, 164, 165, 166 II 50, 51, 53
Kan de Toonkunst onder de beeldende Kunsten worden gerangschikt?
 I 523

- Kant(ianisme)
 I 14, 15, 16, 21, 22, 23, 24,
 30, 31, 33, 34, 37, 39, 43,
 46, 47, 53, 54, 55, 58, 59,
 60, 61, 62, 63, 64, 65, 73,
 74, 75, 91, 93, 98, 99, 101,
 103, 104, 105, 109, 11, 117,
 124, 126, 127, 128, 129,
 131, 132, 133, 135, 137,
 139, 140, 142, 145, 147,
 148, 149, 152, 153, 154,
 155, 161, 163, 169, 173,
 174, 175, 176, 177, 178,
 196, 198, 199, 205, 206,
 234, 264, 268, 269, 271,
 272, 274, 275, 290, 339,
 364, 365, 368, 369, 378,
 382, 384, 402, 411, 420,
 421, 433, 437, 442, 443,
 444, 445, 446, 449, 451,
 452, 453, 455, 456, 458,
 470, 474, 475, 476, 483,
 493, 494, 499, 500, 503, 515
 II 15-16, 26, 27, 35, 39, 42,
 43, 62, 65, 67, 91, 100, 104,
 112
- Kantelaar, J.
 II 111
- Karel
 II 40
- Kastele, J.C. van den
 II 31
- Kat, W.
 II 57, 59, 60
- Kate, L. ten
 I 528, 529
- katholicisme, katholieken
 I 25, 34, 45, 60, 110, 111,
 114, 115, 116, 132, 191,
 212, 214, 219, 260, 265,
 269, 274, 319, 323, 362,
 421, 422, 424, 426, 427,
 476, 477, 478, 479, 481, 482
 II 51, 130
- Katholikon
 II 51
- Kellerman, W.
 II 94
- Kelten
 I 75, 368
- Kemp, P.H. van der
 II 9, 105
- Kempenaer, L.T. de
 II 31
- Kemper, J.M.
 I 53, 150, 362, 472, 474,
 475, 494 II 12, 27, 45, 95,
 111, 114
- Kern, W.
 II 79
- Kesteloot, J.L.
 I 154, 155, 156, 275, 482,
 523 II 46, 47, 51, 79, 120,
 135, 136
- Kesteren, J.C. van
 II 128
- Ketwich, A. van
 I 70, 71, 72 II 19, 31, 148
- Keijserwaard, H. van
 II 21
- Keyzer, L.
 II 115
- Kiliaan, C.
 II 38
- Kinker, D.
 I 21, 22, 35, 110, 210, 472 II
 8, 96, 99, 100, 127, 151,
 154, 161
- Kinker, H.
 I 19 II 7
- Kinker, H.C. (broer)
 I 19, 22, 27, 69, 70, 83, 462,
 519 II 18, 100, 147, 148,
 149, 150, 160, 161
- Kinker, H.C. (zoon)
 I 21 II 151, 154
- Kinker's genootschap
 I 426 II 104
- Kirch
 II 22
- Kirk, G.S.
 II 135
- Kirsten, J.F.E.
 II 36
- Kist Az., E.
 II 162
- Kist, F.C.
 I 520 II 135
- Klaagzang bij het graf van
 Deiman*
 I 34, 141, 142, 143 II 43,
 114
- Klasing, wed.
 II 111
- Klaus
 II 150
- Klaveren, van
 II 107
- Kleine, H.C.
 I 509
- Kleine Dichterlijke Hand-
 schriften*
 I 70 II 19
- Kleynhoff, C.
 I 84, 86
- Kleynhoff, J.C.
 II 21, 22, 24, 160
- Klinkert, A.
 I 148, 150 II 46, 150
- Kloek, J.J.
 II 10, 32
- Kloosterhuis, C.A.
 II 118
- Klopstock, F.G.
 I 269, 518
- Kloss, J.G.B.F.
 II 57
- Kluit
 II 38, 44
- Klusen, E.A.
 II 130, 134, 138
- Klijn, B.
 II 111
- Klijn, H.H.
 I 39, 43, 71, 109, 128, 129,
 134, 154, 156, 170, 172,
 201, 275, 433, 461, 520, 523
 II 27, 35, 36, 38, 45, 109,
 111, 134, 158
- Klijnsorgen, J.C.
 II 150
- Knecht, J.H.
 I 526, 529, 533 II 136
- Kneppelhout, J.
 I 168
- kniedichten
 I 486, 487, 490 II 124
- Knoef, J.
 II 117, 133
- Knolle, P.
 II 17, 18, 27, 133
- Knuvelde, G.P.M.
 II 33, 117
- Kock, H.M. de
 I 438 II 107
- Koenen, H.J.
 II 111
- Köhler, G.
 II 64
- Körner, J.
 II 69

- Kol, J.
I 472
- Kollewijn, R.A.
II 37, 95
- Kommer, H.F. van den
I 250 II 64
- Koning, J.
I 496, 497, 499, 506, 507,
508 II 120, 127, 128, 138
- Konings-Majofski, J.M.
II 29
- Koninklijk Genootschap
Concordia*
II 120
- Koninklijk Nederlands Blindeninstituut
II 71
- Koninklijk Nederlands(ch)
Instituut,
zie Instituut
- Konijnenburg, J.
I 44, 109, 225, 237, 282,
289-290, 291, 292, 293, 294,
296, 300, 301, 302, 303,
304, 305, 306, 309, 310,
316, 317, 318, 327, 329,
330, 331, 333, 346, 387,
396, 405, 439, 464 II 27, 45,
67, 81, 83, 84, 86, 87, 90,
94, 107, 109, 115
- Koopmans, J.
I 278 II 80
- Koopmans, R.
I 109
- Koor der priesters van Belus*
II 53
- Kooten, Th. van
I 530 II 137
- Kopenhagen
I 395
- Kops, J.
II 123
- Koptisch
I 14, 395
- Korner, J.J.
I 429 II 106
- Kornmans Jr., J.D.
II 127
- Kort onderwijs in de rede-
kunde*
II 44
- Kosmopoliet*
II 39
- Kossmann, F.K.H.
I 146 II 45
- Kracht der vooroordelen*
I 125
- Kraus, H.
II 36
- Krayenhoff, C.R.Th.
I 446
- Krieger, J.P.
II 105
- Kruisvaarten*
II 19
- Kruseman, C.
I 495
- Kruyff, J. de
I 125, 150 II 31, 38, 44, 46
- Krijger, J.F.
II 150
- Kumpel, J.W.
II 39
- Kunnen wij uit de vergelij-
king onzer zintuigen voordeel
doen*
II 44
- Kunst wordt door arbeid ver-
kregen
I 121, 122, 124 II 31
- Kunst zij ons Doel
I 44, 466-468 II 117, 133
- Kunstliefde spaart geen vlijt
I 121, 156
- Kuyper, A.S.
II 133
- Kuijper, C.
II 147
- Kuyper, J.
I 39, 44, 128, 199, 201, 433,
468, 515-519, 527 II 21, 33,
36, 64, 77, 117, 133, 134
- Laak, R. van
II 69
- Laar, J. van
II 150
- Lachterop, J.
I 76
- Lageman, H.
II 45
- Lakke, A.J.
II 15
- Lamarron
II 27
- Lamberts Hurrelbrinck,
L.H.J.
I 122, 123 II 31, 32
- Lambotte, S.L.
II 26, 130
- Lambregts, L.
II 118
- Lampje van de Nedologen*
I 61, 264, 267-275, 319, 326
II 14, 41, 79
- Land, J.P.N.
II 15, 28
- Land der blinden*
I 229-234, 236 II 72
- Lande, M.A. van de
II 111
- Langlès
II 128
- Lantaarn*
I 267
- Laurillard, E.
II 31
- Lauwers, J.J.
I 88
- Laveau,
zie Laveaux
- Laveaux, Ch.Th. de
I 162
- Lavoisier, A.L. de
I 126, 142
- Leander
I 72
- Lebeau, J.
I 481
- Leçons de littérature Hollan-
daise*
II 36
- Leden en kinderen der loge
La Charité*
I 432 II 68
- Lee, A. van
I 466 II 115
- Leendt, P. van
I 487
- Leer, O.
I 88, 95 II 21
- Leesgezelschap van Diepen-
beek*
II 48, 113
- Leesmuseum
I 45, 460-462 II 36, 43, 114
- Leeuwarden
II 57
- Leeuwen Jz., J. van
II 84
- Lefèvre,
zie Fèvre, J.L.J. le

- Leibniz, G.W.
 I 126
 Leiden
 I 11, 38, 39, 121, 122, 123, 125, 127, 129, 130, 133, 136, 147, 148, 149, 156, 163, 185, 224, 288, 333, 407, 483
 II 31, 37, 46, 47, 50, 57, 160, 161
Lektuur by het ontbyt en de thetafel
 I 260, 478 II 115
 Lelie, A. de
 II 22
 Lely
 II 90
 Lelyveld Pz., P. van
 II 38, 44
 Lemaire, J.
 II 59
 Lemans, M.
 I 463 II 115
 Lemon, H. de
 I 258, 259, 260, 434
 Lennep, C. van
 I 445, 446, 491 II 110, 125
 Lennep, D.J. van
 I 134, 446, 461, 491, 492, 494 II 27, 110, 125
 Lennep, G. van
 I 400
 Lennep, J. van
 I 434, 445, 487, 491, 493 II 33, 110, 111, 125
 Lennhof, E.
 II 92, 95, 109
 Lenning
 II 109
Lente
 II 53
 Leo X
 I 138
 Lessing, G.E.
 I 268, 290, 463 II 83
 Leton, J.
 II 103, 104, 105
 Letourneur,
 zie Tourneur
Lettre sur les aveugles
 I 239 II 72
 Leuven
 I 362, 368, 428
Leven en Sterven
 II 53
*Leven van den Amsterdam-
 schen boekverkoper W...H...*
 II 66
Leven van J.C.J. van Speyk
 II 128
*Levensbeschrijving van
 Majemonides*
 II 115
Levensschets van Columbus
 I 72
*Levensschets van Jakob
 Ernst Marcus*
 II 117
Levensschets van Scipio
 I 72
 Leyden, F. van
 II 31, 33
*Leydens ramp geene
 godsstraf*
 I 433
Liaisons dangereuses
 I 493
 liberalen
 I 425, 426, 428, 481
 Libertate et Concordia
 I 45, 473, 476, 484-494 II 14, 119, 124-126
 licht
 I 40, 41, 52, 59, 96, 97, 113, 116, 117, 152, 153, 183, 188, 192, 198, 200, 202, 203, 309, 218, 219, 220, 221, 225, 228, 229-234, 236, 251, 253, 264, 267, 268, 276, 277, 280, 281, 284, 286, 287, 288, 289, 324, 337, 339, 341, 343, 350, 351, 355, 366, 373, 374, 377, 380, 383, 389, 402, 408, 414, 415, 418, 420, 433, 436, 438, 439, 452, 465, 479, 510, 516, 518 II 65, 90, 92, 97, 156
 Lichtenauer, W.F.
 II 87
 Lichtenberg, G.Chr.
 I 28
 Liebaert, Th.
 I 482
 Liebeherr, J.F. von
 II 18
 lied
 I 171, 216-220, 240, 250, 322, 459, 535 II 131, 138
*Lied der Hollandsche vrij-
 metselaren*
 I 281
Liederen en Zangen
 I 171 II 53
Lierzang (Kinker)
 I 482
Lierzang aan Wattier
 I 29, 130, 131, 209, 519 II 37
*Lierzang voor de achttiende
 eeuw*
 I 126
 Ligne, Ch.J.
 I 247
 Limborch, Ph. van
 I 56
 Limburg, L. van
 II 19
 Limburg Brouwer, P. van
 I 158, 531 II 48-49, 113
 Linckers, Chr.J.C.
 I 105, 107 II 22, 27
 Lindeboom, G.A.
 II 47, 97, 136
 Linden, J. van der
 I 20
 Linnaeus, C.
 I 264
Lire maçonne
 I 216 II 69
 Locke, J.
 I 126, 190, 229 II 27
 Lodewijk XIV
 I 160
 Lodewijk XVIII
 II 50, 161
 Lodewijk Napoleon
 I 121, 143, 144 II 44
Lof der Kunsten. Cantate
 II 134
Lof der naarstigheid
 I 72
 lofrede
 I 26, 89, 145, 153, 154, 170, 511, 513, 515 II 131
Lofrede op Boerhaave
 I 154 II 46
*Lofrede op Christiaan Huy-
 gens*
 I 170
*Lofrede op Frans Hemster-
 huis*
 I 169

- Lofrede op Jan Frederik Helmers*
 II 47
Lofrede op Spinoza
 I 136
Lofrede op Van Baerle
 I 169
Lofrede op Willem I
 I 153
Lofrede over Maria van Reigersbergen
 I 72
Lofzang op Jezus van Nazareth
 II 47
 Loncq, G.J.
 II 31, 33
 Londen
 I 181, 340, 511
 Loo, P.J. van
 I 379 II 56, 74, 75, 76, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 134
 Loosjes, A.
 I 125, 208 II 31
 Loots, C.
 I 38, 39, 71, 74, 79, 95, 98, 101, 108, 109, 125, 127, 128, 131, 134, 147, 156, 169, 237, 448, 459, 461, 462, 468, 477, 491, 492 II 20, 27, 31, 33-34, 45, 46, 52, 73, 111, 117, 133
Loovertakje op het graf van Loots
 II 33-34
 Louis-Philippe
 I 160
 Louisa Augusta (loge)
 II 57
 Louise Augusta Wilhelmina Amelia van Pruisen
 I 418
 Lovelace
 I 180
 Loyola,
 zie Ignatius
 Lublink de Jonge, J.
 I 70, 72, 490 II 19, 111
 Lucas
 I 378
 Lucifer
 I 30
Lucifer
 I 30
 Luger, B.
 II 125
 Lugt Dirksz, J.
 I 70, 72, 86 II 19, 20, 160
 Luik
 I 13, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 34, 35, 39, 41, 43, 45, 58, 75, 110, 115, 120, 132, 133, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 169, 172, 194, 199, 237, 261, 276, 282, 283, 290, 351, 355, 362-365, 366, 367, 368, 376, 378, 380, 381, 382, 385, 392, 393, 396, 397, 398, 399, 400, 403, 406, 412, 413, 417, 419, 420-429, 431, 433, 437, 442, 460, 470, 472, 473, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 486, 487, 494, 498, 499, 507, 515, 521, 530 II 7, 9, 10, 29, 35, 47, 48, 50, 51, 54, 60, 62, 73, 81, 88, 89, 93, 95, 96, 100, 101, 102, 103-105, 114, 121, 122, 126, 128, 135, 158, 159
 Luikerwaals
 II 103
 Luissetti, J.
 II 64
 Lulofs, B.H.
 I 477, 498
 Lulofs, J.
 II 13
 Lumina
 I 52
 Lurasco
 I 520
 Luther, M.
 I 125, 135
 luthers(en)
 I 198, 260, 267, 488 II 60, 124
 Luxemburg
 I 333, 357
 Luyken, J.
 I 271
Maagd van Nederland
 II 36
Maagd van Orleans
 II 36
 Maanen, C.F. van
 I 25, 35, 115, 417, 425, 477, 480, 482, 498 II 35, 73, 103, 104, 120, 121, 122
 Maarschalk, H.
 II 56, 74, 96
 Maassluis
 I 94
 Maastricht
 I 25, 460
 Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden
 I 11 II 102
 Maatschappij ter bevordering van toonkunst
 I 171, 521 II 53, 130
 Maatschappij tot Nut van 't Algemeen,
 zie 't Nut
 Maatschappij van Weldadigheid
 I 45, 198, 259, 397, 398, 399, 468-472 II 21, 28, 47, 76, 80, 116, 118
 Maillon, Dom
 I 392
Machteld van Velzen
 I 125, 506 II 32
 Maecenas
 I 137
Mag men in de spelling
 I 125
Magazyn voor critische wijsgeerte
 I 22, 196, 198, 199, 411, 442, 452, 455 II 30, 33, 111, 112
Magazijn voor schilder- en toonkunst
 II 131
 Magnée, M.
 I 428
 Mahlmann, S.A.
 I 177
 Mahomet,
 zie Mohammed
 Maimonides, M.
 I 463, 464 II 115
 Maître Élu
 I 246, 249, 250, 251, 252 II 63, 75
 Majofski, A.M.
 II 130

- Majofski, Th.
 I 391, 495 II 130
 Malaise, J.
 I 372
 Malcolm, A.
 I 529 II 136
 Malé, R.
 I 195
 Malfait,
 zie Malfeyt, A.
 Malfeyt, A.
 II 26
 Malherbe, R.
 I 481 II 73, 121
 Mali, R.
 II 64
 Man, Th.M. de
 II 154
 Mann, L.
 I 509, 520
 Marcus, J.E.
 I 320, 467, 468 II 117
 Marechal, A.
 II 135
 Margaretha Richters
 I 180
 Maria
 I 104
Maria Stuart
 II 36
 Marigni, de
 I 212
 Marle, C. van
 II 120
 Maronier, H.
 II 39
 Mars, A.
 II 26
 Marseillaise
 I 216
 Martinet, J.F.
 I 52
 Martyn, H.C.
 I 172
 Marum, M. van
 I 472, 473, 474, 475 II 119
 Marwijck, G.M.
 II 150
 Mast, van der
 II 130
 materialisme
 I 53, 54, 56, 59, 60, 61, 231,
 270
 Matthes & Zn
 II 150
Mattheus
 I 281, 287
 Maurik, A. van
 I 487
 Maurik, J. van
 I 487
 Mayanée, F.
 II 103
 McWatters, K.G.
 II 27
 Meer, J. van der
 I 70 II 22
 Meer Mohr, J.C. van der
 I 317 II 90
 Meersch, J. van der
 II 21
 Mees, G.
 II 52
 Méhul, E.N.
 I 520
 Meilust
 I 19, 21, 22 II 8, 96, 148
Meineed
 I 498
 Meiners
 II 31
 Melanchthon, Ph.
 I 388, 395
 Melander, A.H. de
 I 290, 316 II 86, 109
 Meldola Jr., D. de
 II 116
 Mellor, A.
 II 69
Mémoires de Louis XVIII
 II 50
 Mendelssohn, M.
 I 463, 464 II 115
 Mendes da Costa, M.B.
 II 115, 136
*Mengeldichten bij bijzondere
 gelegenheden*
 II 38
Mengelingen (Concordia)
 I 477 II 120
 Mengin, F.
 II 128
 Menken, M.J.M.
 II 81
Mens
 I 135
Mensch
 I 125
*Mensch een volmaakbaar we-
 zen*
 I 109, 128
*'s Menschen aanleg tot ge-
 looven*
 II 112
*'s Menschen aanleg tot we-
 reldburgerschap*
 I 74
Menschheid in 't Lazarushuis
 I 23, 96, 176, 322
 Mensema, A.J.
 II 98
 Mensheid
 I 89, 96, 97, 103 II 97
 Mentor van Europa
 I 103
 Merian, M.S.
 II 22
 Meridies
 I 339, 341
 Merken, L. van
 I 126 II 22
 Mersenne, M.
 I 533
 Messchert, J.
 I 125, 132
 Messchert, W.
 I 35 II 10, 38, 45, 52
Metamorphoses
 II 92
 Mettrie, J.O. de la
 I 180
 Meulen, D. van der
 II 150
 Meurs, A.G. van
 II 36
 Meijboom, L.S.P.
 I 175, 176
 Meijer
 I 134
 Meyer, G.J.
 I 400, 429, 477 II 47
 Meijer Jr., H.
 II 36, 45
 Meyer, I.
 II 45
 Meijer, J.
 II 115
 Meyer, J.D.
 I 461, 464
 Meyer, M.
 I 259

- Meijer, S.
II 150
- Meijssel, M.
I 259 II 76
- Michell, J.
II 45
- Middelburg
II 55, 56, 60, 122
- middeleeuwen
I 114, 143, 158, 202, 213,
265, 268, 339, 463, 478,
479, 501
- Milton, J.
I 30
- Min in 't Lazarushuis*
I 493 II 25
- Minerva
I 52, 167, 198
- Minotaurus
I 455
- Mist, J.A. de
I 186, 187, 188 II 64, 74
- Mizraïm-stelsel
II 98
- Moëd-Reiss, J.C.A.
II 21
- Moens, P.
I 217, 220, 236 II 22, 32, 69
- Moes, E.W.
II 10
- Mohammed
I 115, 257
- Mohammed Ali
I 500 II 128
- Mohr, C.J.
II 74
- Molay, J. de
I 212, 214
- Molenaar, J.
I 523
- Molkenboer, J.H.
II 36
- Moll, G.
II 123
- Mornigny, J.J. de
I 526-528 II 136
- Momma, H.J.
II 106
- Mont, A. du
II 104
- Montauban van Swyndregt,
N.
I 312, 313, 314, 317, 330,
331, 333, 384 II 90
- Montesquieu, Ch. baron de
I 126
- Monthly Review*
I 71
- Moorrees, J.P.G.
I 443 II 108
- Moraaz, J.A. de
II 31
- Moritz, L.
I 104
- Morriën, G.F.J.
II 28
- Mortier, D. du
II 31, 33, 46, 125
- Moses
I 287
- Mossel, K.
I 22
- Moyet, J.
II 124
- Mozart, W.A.
I 218, 512, 518
- Müller, J.F.L.
I 498
- Münter, F.
I 395
- Mulder, G.
II 36
- Muller, F.
II 29, 33, 49, 78
- Muller, S.
I 158
- Multatuli
I 179
- Munster, H. van
I 217, 301, 318, 431 II 64,
74, 90, 106
- Munster Jr., H. van
I 283 II 82, 106
- Munt
II 111
- Musäus, J.K.A.
I 72
- Musarion*
I 72
- Musschenbroek, P. van
I 56
- Mutmaszlicher Anfang der
Menschengeschichte*
I 63
- Mutzenbecher, A.
II 124, 125
- Mutzenbecher, E.H.
I 488, 490 II 124, 125
- Muijskens, J.C.
II 36
- muziek
I 29, 85, 89, 95, 105, 106,
147, 171, 174, 199, 218,
261, 476, 495, 505, 509-535
II 79, 130, 131-138
- Mijn dank aan het Vrijdag-
sche Kransje*
I 484-486, 490
- Mijn vaarwel aan Kinker*
II 82
- Mijne dankbetuigingen*
I 213 II 64, 69
- Mijne eerste gedachten bij
mijne intrede*
I 129, 201 II 36, 158
- Mijne innigste gewaarwor-
ding*
I 372-378, 392, 415, 416,
417 II 96, 97
- Mijne minderjarige zangster*
I 535
- Mijnhardt, W.W.
I 47, 48, 49, 55, 56, 57 II 10,
11, 12, 13, 14, 16, 55, 56,
58, 59, 60, 83, 112, 113,
119, 123
- Na de aanneeming van leer-
lingen*
I 217
- Na het aannemen van eenen
leerling*
I 217 II 70
- Na het openen der loge*
I 217
- Naamen der Meesters La
Charité 1806*
II 134
- Naam-Lyst bestuurders La
Charité 1806*
II 62, 134
- Naam-Lyst bestuurders La
Charité 1809*
II 134
- Naamlust bestuurders La
Charité 1819*
II 106
- Naamlijst bestuurders La
Charité 1836/37*
II 158
- Naamlijst leden Vrijdag's
Gezelschap*

- II 124
Naamlijst Wij streven
 II 31
 Naber, J.W.H.
 II 10, 12, 45, 114
 nacht
 I 498
Nagedachtenis van Jaques Kuyper
 I 515, 519
Nagedachtenis van Joseph Haydn
 I 110, 148, 454, 511-515 II 131, 132
Nagedachtenis van Willem Holtrop
 I 434 II 66, 68, 69, 133, 134
Nagelaten Brieven van Bilderdijk
 I 484
 Nahuys, A.P.
 II 42
 Nahuys, N.
 II 36
 Nahuys, P.C.
 II 23
 Nahuys van Burgst, C.W.J.
 II 83, 222, 223, 224, 227
Naklank
 I 519 II 133
 Namen
 I 372 II 93, 94
 Napoleon
 I 20, 31, 35, 39, 42, 91, 118, 126, 137, 143, 148, 150, 152, 160, 196, 213, 273, 277, 281, 284, 287, 297, 300, 301, 302, 310, 316, 320, 325, 326, 327, 335, 356, 360, 424 II 29, 41, 60, 79, 81, 85, 126
Napoleon und sein Zeitalter
 II 79
Nathan der Weise
 I 268
Natuurlijke en oordeelkundige beschrijving der verfwaren
 II 21-22
 Naudon, P.
 II 74, 75
Nederlandsch Jaarboekje voor vrijmetselaren
 I 419, 436 II 41, 103, 155
Nederlandsche Maagd
 I 130
Nederlandsche Muzen-almanak
 I 210, 468, 498 II 38, 68, 93
Nederlandsche vrijmetselaars almanak
 I 282 II 40, 41, 75, 93, 102, 107
Neigingen en hartstochten van de mens
 I 109
Nemesis
 I 147
 Nes, J.G. van
 I 472
 Nes, Th.Chr. van
 II 148
 Nes, W.G. van
 II 153
 Newton, I.
 I 52, 126
 Neyts, J.B.
 II 26, 130
 Nicolai, F.
 I 473, 474
 Nicolaï, J.
 II 102
 Nieman
 II 150
Nieuw Atlantis, zie Nova Atlantis
Nieuwe algemeene konst- en letterbode
 II 23
Nieuwe Werken (Holl. Mij.)
 I 171
 Nieuweboer, A.
 II 89
 Nieuwenhuys, C.J.
 I 470
 Nieuwenhuyzen, J.
 I 459
 Nieuwer-Amstel
 I 19
 Nieuwland, P.
 I 126, 433, 477
 Nomsz, J.
 I 208, 492
 Noodt
 II 90
 Noordkerk, H.
 I 22
 Noordstar, De
 I 292, 350, 354 II 98
 Noorle, H. van
 II 64
 Nosse, J.
 II 36
 Nothomb, J.B.
 I 480
 Nouvelle Astrée, La
 I 211
Nova Atlantis
 I 263, 265
 Novalis
 I 477
Novum Organum
 I 264
 Nuhout van der Veen, J.
 I 349, 350, 406, 413 II 92
 Numa
 II 27
 Nut, 't
 I 45, 48, 49, 67, 73, 158, 187, 237, 260, 292, 353, 459-460, 463, 479 II 11, 14, 37, 72, 113, 115
Nut der konsten en wetenschappen in een Gemenebest
 I 72
 Nuyens, M.
 II 25
 Nijhoff, M.
 I 219
 O'Connell, D.
 I 115
 ode
 I 59, 73, 91, 232, 454, 455, 515 II 132
Ode aan Phaeton
 I 232
Ode aan Voltaire
 I 59, 325 II 74, 89
Ode ad Johannem Kinkerum
 II 22
Odyssee
 I 138
 Oeconomische Tak
 I 48
Of de mens het aandenken van dit leven zal behouden
 I 72
 Offerhaus, J.
 II 133
 Ogelwight, H.
 II 36, 111

- Ogelwight, J.W.
 I 76, 78 II 20, 28, 160
 Oldenburg
 I 488 II 124
 Ollefen, geb. Gisser, J. van
 II 130
 Ollefen, W.C. van
 II 57
 Onbestorven weeuwte
 II 25
 Onderzoek der redenen
 II 81
 Onderzoek der vrage, wat is
Dichterlyk Genie
 I 454
 Onderzoek of de levens-
 kracht een bijzondere kracht
 is
 I 448
 Onderzoek van het ware ver-
 stand van 'stof'
 II 44
 onsterfelijkheid
 II 35
 Ontdekking van America
 I 72
 Ontwerp van een beoordee-
 lend letterkundig tijdschrift
 II 45
 Oogwenk op Amsterdam
 II 69
 Oordeelkundige syntaxis der
 Nederduitsche taal
 I 171
 Oorlog en Vrede
 I 281 II 81
 Oorlogs-tooneel
 I 71, 109 II 28
 Oorsaken zich der Spaansche
 overheersing te onttrekken
 I 72 II 19
 Oorsprong der bouwkunde
 I 72
 Oorspronglijkheid hoofdtrek-
 waaren Digter
 I 127
 Oortman, J.
 I 467
 Oostende
 I 333, 357
 Oosterdijk, H.G.
 II 110
 Oosterwyk Bruyn, J. van
 I 172
*Op het zevende verjaarsfeest
 van Tot Nut en Beschaving*
 II 115
Openbaring
 I 117, 183, 256, 266, 281,
 286, 342, 376, 416 II 67, 81,
 159
 opera
 I 535
Opgang der vlamme star
 I 217, 218, 290
*Opkomst en bloei der Veree-
 nigde Neederlanden*
 I 507
Opmerker
 II 15
 Opzoomer, C.W.
 I 58, 175, 176
 Orangisten
 I 20, 28, 40, 179, 184, 314,
 319, 331, 429, 490 II 86,
 105, 161
 oratorium
 II 53, 130
*Orde aan de vier loges in
 Amsterdam*
 II 70, 217
 Origenes
 I 270
 Orion
 I 284
 Ormuzd
 I 197, 420 II 155, 156, 157
Ormuzd en Ahriman
 I 197
 Orpheus
 II 33, 79
 Oskamp, D.L.
 II 111
 Ossian
 I 325
 Oudemans, A.C.
 I 508
*Oud-Nederland in oogst-
 maand 1831*
 I 112, 534 II 138
*Over de beoefening der Ko-
 ninklijke Kunst*
 I 285, 286 II 159
*Over de Geheimen der Vrij-
 metselaren*
 I 344
*Over de hoorbare voordracht
 van den redenaar*
 II 123
*Over de pligt des vrijmetse-
 laars de teekenen der tijden te
 onderscheiden*
 II 41
*Over de verdiensten van Pau-
 lus van Hemert*
 I 175
*Over de vervulling van be-
 geerten*
 I 73
*Over de volmaking van het
 Menschdom*
 I 458
Over de vrijmetselarij
 I 275
*Over de zedelijke verwant-
 schap*
 II 81
Over den Hoogmoed
 I 72
*Over den oorsprong van het
 gevoel des Schoonen*
 II 30
Over den volksgeest
 I 480
*Over het onderscheid tus-
 schen verstand en rede*
 I 483
Over Muzikale Poëzy
 I 171
*Overdenkingen aangaande de
 leer van Johannes*
 I 286 II 159
*Overdenkingen wegens de
 vereeniging der broeders*
 II 158
 Overgaauw, P.
 I 150 II 39, 46
 Overtoom
 I 19, 371, 519, 520 II 96,
 135, 147, 160
*Overzicht geschiedenis bouw-
 hutten*
 II 106
 Ovidius
 II 92
 Oyen, L. van
 II 31, 52
 Pâ, F.
 II 137
 Pabst tot Bingerden, R.W.
 baron van

- I 474, 475
 Pache
 I 461
 Padevoort, J. van de
 II 64
 Paets van Troostwijk, A.
 I 446, 448, 494
 Paix, De la (loge 1735)
 I 190
 Paix, La
 I 240, 259, 290, 301, 302,
 316, 348, 349, 436 II 79, 94,
 107
 Paix, La (loge 1810)
 I 297 II 85
 Paix et Candeur, La
 I 372
 Palm, J.H. van der
 I 98, 99, 101, 125, 136, 145,
 150, 156, 165, 172, 278, 320
 II 26, 27, 31, 52, 53, 120
 Palthe, G.J.
 I 88 II 22
 Pannebier, J.K.
 II 58
 Paquet, J.
 II 35
Paradise Lost
 I 30
Parfaite Intelligence, La
 I 43, 194, 365, 400, 413,
 420-429 II 60, 103-105, 158,
 159
Paris Monthly Review
 II 27
 parodie
 I 23, 33, 96, 176, 448, 492,
 493, 535
 Parijs
 I 42, 100, 104, 137, 162,
 212, 213, 215, 222, 228,
 281, 298, 300, 328, 329,
 334, 335 II 40, 51, 85
 Patmos
 I 132, 376, 393, 400, 486
 patriotten
 I 20, 53, 68, 74, 79, 80, 81,
 82, 83, 87, 88, 123, 129,
 143, 185, 208, 328, 445, 490
 Paul, Jean
 I 170, 210, 269 II 89
 Paulus
 I 271, 285 II 23
 Paulus Helder
 I 179, 180
 Pauw, J.
 II 31
 Pecker, K. de
 I 123
 pelikaan
 I 254, 255, 282
 Pelletier de Volméranges, B.
 II 67
 Pelt, R.J. van
 II 73, 76, 77, 78
 Peneus
 I 138
 Penning, G.C.
 I 291 II 83
 Perrault, Ch.
 I 327, 335, 342
 Persepolis
 I 501
 Perzië
 I 33, 100, 277, 419, 420 II
 26, 156
Petrus
 I 275
 Petrus
 I 260, 281
 Petrus Passer
 II 57
 Peype, D.C.J. van
 II 57
 Pfeijffer Jr., F.J.
 I 519, 520 II 79, 134
 Phaëton
 I 229, 230, 231, 236
Phänomenologie des Geistes
 I 275
 Philantropie, La
 II 55, 60
 Philantropina
 I 336, 339, 340
 Philippeau, B.
 II 64
 Philotimus
 II 137
 Phoenix
 I 254
 Phroeser, H.
 II 36
 Pierre Bezoechov
 I 281
 Pierson, A.
 II 9, 34
 Pieterse, H.J.
 II 62
 Pinel, Ph.
 I 264
 Pitt, W.
 II 39
 Plank, A. van der
 I 10
 Plat, J.
 II 15
 Plato
 I 270, 271
 Plemp van Duiveland, L.
 II 33
Pligt der broederschap
 I 217
 Ploch, wed. F.
 II 150
 Pluto
 I 266 II 79
Poëmata
 II 126
Poëtische Spectator
 I 20
 Polen
 I 114, 116, 150, 160
 Polen (sociëteit)
 I 461
 Poll, van de
 I 508 II 36
 Poll, A. van de
 II 99
 Poll, Fr. van de
 I 494
 Poll, H. van de
 I 508
 Pompe van Meerdervoort
 II 31
 Pool, G.J.
 II 109
 Poorten, J. van der
 I 487
 Poot, H.K.
 I 126
 Pope, A.
 I 30
 Porter, R.
 II 12
 Portugal
 I 115, 116
 Posner, O.
 II 92, 95, 109
 Post, E.M.
 II 22
Post van den Helicon
 I 20, 32, 33, 322, 492

- Pot, van den
II 31
- Potgieter, E.J.
I 31, 112 II 9, 29
- Poth, A.
II 70
- Pothoff, J.A.
II 36
- Pott, P.H.
II 56, 57, 58, 59
- Pouplin, J.B.
I 237, 238, 426, 481 II 73
- Pourtales, G.A.
I 195
- Pré, J. du
I 88
- Préjugé Vaincu, Le
I 185 II 57, 60
- Priester der Christenheid
I 33, 99, 100, 102
- Priester(s) der Toekomst
I 266
- Priester van de Tijd
I 97, 99
- Priester van den Tempel des Schriks
I 103
- Priester van het Schoone
I 130
- Priester van het Verhevene
I 130
- Priestley, J.
I 126
- Prins van het Rozenkruis,
zie Rozenkruiser
- Proeve eener beantwoording
van de vraag: wat nut kan de
empirische algemeene taal-
kennis toebrengen?*
I 234 II 30
- Proeve eener Hollandse Pro-
sodia*
I 135, 145-148, 174, 530 II
45
- Proeve eener opheldering van
de Critiek*
I 74, 104
- Proeve eener opheldering van
's menschen oordeel*
I 454
- Programma* (P.U.G.)
II 123
- Prometheus
I 30
- Prophalow, H.C.C. baron
van
II 64
- Proserpina
I 266 II 79
- protestantisme
I 115, 160, 201, 274
- Protocolen Hoge Graden*
II 7
- Provinciaal Utrechts Genoot-
schap van Kunsten en Weten-
schappen
I 45, 46, 199, 421, 483-484
II 123
- Pure Vérité, La
I 228
- Purmerend
I 433
- Pygmalion
I 131, 136, 166, 167, 168
- Pygmalion. Een romantische
droom.*
I 166-168 II 38
- Pypers, P.
I 70 II 18
- Pythagoras
I 419, 448, 522 II 156, 157
- Pytho
I 420
- Quelles ont été, pendant la
16me siècle, les relations en-
tre les loges Maçonniques et
les Chambres de Rhétorique
dans les Pays-Bas?*
II 96
- Quintilianus
I 531
- Raab van Canstein, J.J.W.
van
II 64
- Raan, L.K. van
II 87
- Racer, J. - wed. Tak
II 150
- Rachel
II 97
- Rafael
I 448
- Rameau, J.Ph.
I 526, 528
- Raoul, L.V.
II 36
- Rappard, F.A. ridder van
I 396, 439, 440, 441 II 99
- Rapport sur la méthode de
Jacotot*
II 105
- Rapport van de Commissie
31 Mei 1819*
II 75, 76, 102
- Raptissime, post pocula*
I 282, 283 II 82
- rationalisme
I 234
- Rau, S.J.E.
II 33
- Rauscher, J.
II 70
- Ravekes, J.A.
II 21
- Raven, J.E.
II 135
- Raynouard, F.J.M.
I 209, 211, 212, 213 II 69
- Recco, P.
I 467
- Recensent, ook der Recen-
senten*
I 112, 166, 500 II 10, 27, 34,
49, 50, 114, 116, 128
- Rede (figuur)
I 96, 97, 99, 100
- rederijkers
I 336
- Redevoering, inhoudende le-
vensbeschrijving Mendels-
zoon*
II 115
- Redevoering, na mijne aan-
neming*
II 63
- Redevoering over de grootste
hinderpalen*
II 159
- Redevoering over 13e kapittel
Mattheus*
I 287, 288 II 159
- Redevoering over het voor-
hof*
II 63, 158
- Redevoering over het wereld-
burgerschap*
I 359-362 II 14, 42, 159
- Redevoering van Jacques
Kuyper over de Teekenkunst*
II 134

- Redevoeringen voor vrijmet-selaren*
II 62
- Redenvoering en feestzang verjaaring Concordia et Libertate*
II 110
- Reede, W.F. van
I 406, 411
- Reepmaker, M.W.
I 316, 317, 328, 330, 331, 332, 333, 353, 354, 359, 362, 371, 372, 384, 405, 406
II 84, 90
- Rees, R. van
I 483
- Reesema, A. Siewertsz van
I 34, 132, 145, 147, 150, 155, 169, 173, 174 II 39, 44, 46, 52
- Reeser, E.
II 135
- Regat prudentia vires
I 156
- Reich, W.
II 131
- Reigersbergen, M. van
I 72
- Reinwardt, C.G.C.
I 494
- reisbeschrijvingen
I 32, 263
- Reitsma, H.
I 69 II 10, 17, 18, 28
- Reizen van Anacharsis de jonge*
II 137
- Reizig, J.H.
I 70
- remonstranten
I 132, 202, 260, 288, 488
- Repelaer van Driel, O.
I 362, 366, 397, 398, 477
- Resolutie, De
I 240
- Resolutiën Groot Oosten*
II 83
- Resuma,
zie Reesema, A. Siewertsz van
- Rey-Dussueil, A.F.M.
I 166
- Reyfort, J.
II 100
- Rhijn, stroomzang*
II 32
- Richter, J.P.,
zie Paul, Jean
- Ridders van 't heelaal
II 110
- Riem, F.C.
II 64, 77
- Rinkhuyzen, H.
II 36
- Rispens, J.A.
I 177 II 54
- Rituaal*
II 158
- Robbers, J.
II 31
- Roberts, J.M.
II 56
- Robespierre, M. de
I 103
- Robinson, J.
I 187
- Rodermond, H.
II 57, 92
- Röcker, A.
II 64
- Rogge, G.
II 31
- Rogier, Ch.
I 480
- Roisin, R.A. baronesse de
I 383
- romance
II 53
- Romantiek
I 21, 163, 168
- romantisch
I 143, 161, 163-168, 477, 487 II 43
- Rombach, G.C.
II 106
- Rome
I 88, 91, 138, 272, 273, 287, 503 II 29
- Romswinkel, J.
I 308, 309 II 31, 86
- Rondeau, S.
I 506, 508, 534 II 127
- Roodenbeek, J.P.
II 127
- Roorda, T.
II 15
- Roos, C.S.
I 94
- Roos, H.
II 127
- Roos Bz., H.
I 497
- Roos, I.
II 127
- Roos Bz., J.
I 496
- Rosencreutz, Chr.
II 76, 77
- Rossem, N. van
I 10
- Rossum, J.C. van
I 438, 508 II 108
- Rostock
II 79
- Rotterdam
I 34, 35, 38, 44, 47, 121, 122, 125, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 144, 145, 147, 149, 153, 155, 156, 157, 164, 171, 173, 175, 179, 184, 248, 309, 317, 328, 349, 350, 353, 354, 471, 524 II 31, 38, 46, 47, 50, 58, 84, 128
- Rouillé, L.P.
I 33
- Roulland, H.J.
I 208, 448 II 111
- Rousseau, J.J.
I 126, 228, 269, 270, 529, 532, 533 II 136, 138
- Rousset de Missy, J.
I 179, 190 II 109
- Rouwzang Jaques Kuyper*
II 133
- Roy, A. le
I 13 II 7, 10, 14, 116
- Royaards, H.
I 483
- Royen, A.H. van
II 52
- Royen, E.J. van
II 31
- Royen, H. van
I 170 II 33, 52
- Royen, J. van
II 31, 33
- Rozemond, S.
II 65
- Rozenkruiser(s)
I 189, 239, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249,

- 251, 252, 253-258, 262, 263, 264, 275, 303, 304, 306, 308, 310, 317-343, 368, 370, 371, 376, 377, 378, 401, 405, 408, 411, 412 II 55, 74, 75, 76, 77, 97
 Ruloffs, B.
 I 89, 95 II 25, 26
Ruminant
 II 88
 Rusland
 I 91, 160, 310 II 40
 Rutten, M.
 II 7, 95, 121, 135
 Ruysch, H.A.
 II 88, 317
 Ruysch, R.
 II 22
 Ruysdael, S. van
 I 320
 Ruyter, M. de
 II 53
 Ryzende Zon, De
 II 83
Saffo
 II 33
 Sage ten Broek, J.G. le
 I 422
 Saint-Martin, L.P.
 I 421, 422, 424, 426 II 104, 158
 Saint Napoleon
 I 297, 298, 301 II 85, 87
 Sainte Marie Louise d'Autriche
 I 297, 298
 Salomo(n)
 II 77, 183, 184, 188, 212, 249, 263, 276, 326, 404
 Samuel
 I 72
Samuel te Gilgal
 I 72
 Sanders, D.J.
 II 106
Sapphvs Lesbiae Carmina
 II 136
 Saraber, P.
 I 244, 250, 283, 318 II 64, 77, 79, 88
 Sardet, D.
 II 36
 Sas, N.C.F. van
 II 13
 Sassen, F.
 I 58, 63 II 13, 14, 15, 16, 58
 Satan
 I 30, 34, 219
 satire
 I 9, 20, 31, 70, 75, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 459
 Sauveur, J.
 I 533
 scepticisme
 I 234
 Schaasberg, A.
 II 74
 Schaef, Chr.
 II 58
 Schalk, J. van der
 II 158
 Schampheleire, H. de
 I 246 II 58, 59, 60, 74, 104, 105
 Scharp, J.
 II 38, 52
 Scheffer, R.
 II 64
 Schelling, F.W.J. von
 I 163, 178, 272, 274, 278, 499
 Scheltema, J.
 I 477, 491 II 110, 123
Schepping
 I 102, 143, 291, 510, 511, 512, 513 II 130
 Scheveningen
 II 58
 Schiedam
 II 83
 Schilderup, E.
 I 44, 217, 220, 433, 519 II 63, 133
 Schiller, F. von
 I 518 II 36
 Schimmel Hzn., J.
 I 94 II 27, 28
 Schimmelpenninck, R.J.
 I 122 II 160
 Schlegel, A.W.
 I 165
 Schlözer, D.
 II 22
 Schmid, G.
 II 150
 Schmidt, I.
 II 134
 Schmidt, K.J.
 I 509
 Schmieman
 II 150
 Schmitt, J.
 II 130
 Schoen, G.
 II 99
Schöpfung
 I 44, 509, 510 II 130, 131
 Scholting, J.
 I 372
Schoone slaapster in het bosch
 I 327, 335-343
 Schotel, C.D.J.
 II 18
 Schotland
 I 55, 184
 Schouten, J.
 I 44, 349, 350, 354, 355, 418, 432, 433, 434, 438 II 90, 93, 108, 158
schouwburg (Amsterdam)
 I 29, 33, 95, 99, 100, 102, 103, 128, 130, 215, 509 II 10, 25, 26, 29, 33, 36, 37
Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde
 I 146, 267, 274, 318, 513, 514, 526, 528, 533 II 14, 42, 43, 44, 45, 78, 79, 112, 132, 135, 136
 Schouwgraag
 I 492
 Schrant, J.M.
 I 362, 363, 470, 477 II 120
 Schreuder, J.
 I 190
 Schröder, J.F.L.
 I 34, 37, 39, 43, 46, 62, 74, 140, 150, 154, 195, 196, 198-199, 445, 473, 474, 475, 483, 484, 494 II 8, 15, 47, 62, 123
 Schryver, J.J.
 II 31
 Schuermans [Concordia]
 I 480
 Schuermans, H.J.
 I 412
 Schultens, H.
 I 488

- Schultz
 II 79
 Schut, M.
 II 64
 Schuurman, A.M.
 II 22
 Schwartz geb. Becker
 II 22
 Scipio, J.P.
 I 72
Sem, Cham en Japhet
 I 491, 492 II 46
 Seneca
 I 270
 Septentrion
 I 334
 Servaes van Gobbelschroy,
 P.L.J.
 II 103
 Servilianen
 II 40
 Severyn, A.J.
 II 64
 Shakespeare, W.
 I 138, 160, 511
 Siegenbeek, M.
 I 39, 122, 125, 128, 129,
 147, 150, 156, 157, 172, 482
 II 8, 31, 38, 52, 53, 120
 Sierman, K.
 I 10
 Sietses, A.
 II 57
 Siffié, A.F.
 II 76, 122
 Silentium
 I 349, 354, 355
 Simeon
 I 378
 Simons, A.
 II 95
 Sinderam, N.
 I 487, 488
 Singeling, C.B.F.
 II 7, 11
 Singels, N.J.
 II 123
Sint Jan
 I 275
Slag bij Sempach
 I 158
Sluiers van Isis
 I 11
 Smits-Veldt, M.
 II 97
 Smitt
 I 520
 Snelders, H.A.M.
 II 17, 42, 43, 62, 110
 Snellebrand, I.J.J.
 II 67
 Snoeck, A.
 I 158
 Snijders, A.
 II 161
 socialisme
 I 325, 465, 466, 479 II 40
 Société d'Enseignement Mu-
 tuel
 I 425
 Société libre d'Émulation,
 zie Emulation
 Socrates
 I 26, 162, 256, 267 II 35
 So(m)mer(s)hausen, H.
 I 258, 259, 462, 464, 472,
 476, 477 II 115, 120
 Soomeren, N. van
 II 96
 Sophia
 II 114
 Sowden, B.C.
 I 70, 71, 72
 Spandaw, H.A.
 I 30
 Spanje
 I 72, 90, 116, 287, 315, 324,
 377
Specimina eloquentiae exteri-
oris
 II 123
Spectateur Belge
 I 422
Spectator (The)
 I 319, 491
 Speyer, J.H. de
 II 64
 Speyk, J.C.J. van
 I 111, 499, 533, 534 II 29,
 128, 138
 Spiegel, H.L.
 I 342
 Spies, J.L.
 I 259, 283, 320, 430, 431 II
 81, 88, 94
 Spies, M.
 II 11, 12
 Spinoza, B. de
 I 136, 177, 269, 270, 271,
 278, 452 II 39, 40
 Spoelstra, H.A.C.
 II 20
 Spook der Alpen
 I 325
Spreek van Cicero betreffende de ware vrijheid
 I 158
 sprookje
 II 91
 Staal, B.
 II 99
*Staat van het Nederlands to-
 neel*
 I 135
*Staatkundige spookvertel-
 seltes*
 I 326
Star
 II 118
 Starkenborg Jutting, B. van
 II 63
Starrekunde
 I 275
 Stassart, G.J.A. de
 I 303
 Stecher, A.J.
 I 363 II 95
 Steele, R.
 I 319, 491
Stem uit het Oosten
 I 419 II 41
Stem uit het verleden
 I 284, 285
 Stendhal
 I 104 II 27
Ster
 I 75, 215, 318, 445 II 46, 69,
 110
Sterfbed des Braven
 II 53
 Sterne, L.
 I 32, 322 II 89
Steven van der Klok
 I 210 II 68
 Stierling, J.G.E.G.
 I 432 II 106
 Stinstra, J.
 I 487
 Stip, C.L.
 II 150
 St.-Nicolaasavond
 I 499

- Stobbe
 II 23
 Stokman, S.
 II 93, 104
 Stolte, H.
 II 160
 Storm, Maria
 I 19 II 7
 Storm van 's-Gravesande,
 N.J.
 I 498
 Stouten, J.
 I 10 II 7, 17, 19, 24, 82, 118
 Straalman, M.
 I 123, 138 II 36
 Strengholt, L.
 II 8
 Stricte Observantie
 II 97, 98
 Strik, H.
 I 290
Strijd der bespiegelende Rede
 I 455-457
Stryd tusschen vryheid en
noodzakelykheid
 I 455
Strijd van het christendom
 I 158
Strijdzang der Batavieren
 II 53
 Stuart, M.
 I 74, 79, 464, 482, 519, 530
 II 15, 102, 115, 133, 132
Studie-prentwerk
 II 117
Studium scientiarum genitrix
 I 121 II 31
 Stuiveling, G.
 II 88
 Stuiver, J.H.
 I 70, 72
 Stumpf, C.
 I 520
 Styl, S.
 I 507
 Suderman, A.
 I 487
 Sulzer, J.G.
 I 126
 Sumatra
 I 395
 Sundorf
 I 520 II 135
 Suriname
 I 259 II 148
 Swaanenburg, W. van
 I 9, 143, 279 II 80, 81
 Swan, A. van der
 I 497, 506, 508 II 127
 Swart, N.
 I 158 II 28
 Swarte, J.
 II 81, 107
 Swarte, J.L.
 I 444
 Swartendyk Stierling, G.
 I 275, 312
 Swedenborg, E.
 II 78, 268
 Swellengrebel, J.G.
 II 123
 Swieten, G. van
 I 510
 Swift, J.
 I 234
 Swildens, J.H.
 I 208
 Swinden, J.H. van
 I 84, 88, 108, 128 II 22, 28
 Swinderen, Th. van
 I 400 II 100, 101
 Sypkens, T.
 I 472 II 118
 Syrië
 I 100 II 26
Système de la nature
 I 270
 Tafellied [*Bemoediging*]
 I 217 II 65
 Tafellied [*Lied vrijm.*]
 I 281
Tafel-lied bij aanneming Dei-
man
 I 141
Tafel-lied by aanneming Van
Hemert
 I 197 II 62
Tafel-lied in La Bien Aimée
 II 70
Tafel-lied voor bezoekers La
Bien Aimée
 I 211 II 68
Tafelzang (Kinker)
 I 200 II 63
Tafereel der jongste lotgeval-
len
 I 102-103, 108, 109 II 26, 28
Tale of a tub
 I 234
 Tandem
 I 16, 22, 25, 35, 477, 478,
 479 II 35, 89, 103, 122, 135
Tansan en Klaas
 II 25
 Tartini, G.
 I 526, 528
 Tasso, T.
 I 518
Teems in brant
 I 507
Tegenwoordige staat der Jo-
den
 I 260
 Teich, M.
 II 12
Tempelheeren
 I 209, 211-215 II 68, 69
 Tempeliers
 I 183, 203, 211, 212, 213,
 214, 215, 248, 287, 361,
 388, 389, 391 II 69, 80, 97
Templiers
 I 212, 213 II 69
 Tenaud, J.M.
 I 244 II 64
 Tengh jr., van der
 II 31
Ter beantwoording van de
vragen welke onze Orde is
 I 286, 287 II 42, 159
Ter gelegenheid dat het
Groot-Oosten
 II 75
Ter nagedachtenis van Wil-
lem Holtrop
 II 68
Ter Nagedachtenis van Loots
 II 33
 Testas, P.H.
 II 153
 Teste, J.B.
 I 421
 Teyler van Hall, A.
 II 36
 Teylers Godgeleerd Genoot-
 schap
 II 83
 Teylingen, I. van
 I 248
 Tex, C.A. den
 II 137

- Themmen, Ph.B.
II 111
Théorie dynamique de la Musique
I 523-529, 531-533
Thetis
I 232
Thieme, J.F.
I 509
Thiennes, Ch.I.Ph. graaf de
II 88
Thobokholt, B.
I 124 II 31, 32
Thomas, D.E.S.
I 83
Thomasius, Chr.
I 126
Thomson, J.
II 130
Thorbecke, J.R.
I 62, 118 II 15, 30, 50
Thoth
I 183
Tieftrunk, J.H.
I 198
Tiele, C.P.
I 176 II 53
Timonis
I 126
Titsingh, N.
II 150
Tocht van Willem III naar Engeland
I 158
Toekomst
I 416 II 115
Töpfer, J.A.
II 36
Toespraak
II 115
Toespraak van afscheid
II 159
Toestand der joden in de Middeleeuwen
I 158
Togt van Heemskerk naar Gibraltar
I 158
Toland, J.
II 40
Tollens Jr., H.
II 128, 133
Tollens, H.F.
I 30, 34, 128, 131, 132, 133,
145, 150, 153, 156, 158,
168, 170, 171, 172, 477,
482, 497, 498, 499, 506 II
31, 32, 37, 38, 39, 44, 46,
53, 120, 128
Tolstoi, L.
I 281 II 81
toneel
I 13, 22, 23, 130, 135, 158,
212, 215, 232, 233, 247,
277, 321, 322, 459, 491, 492
Toneelspeler Andries Snoeck
I 158
Tongeren
I 25, 429 II 29
Tooneelkyker
II 67
Toonkunst
II 53
Toonkunst en beeldende kunsten
I 169
Toonkunst van Haydn
II 131
Tot Nut en Beschaving
I 17, 45, 252, 258, 259, 460,
462-466, 472, 476 II 14, 22,
50, 115-116, 118
Tot sluiting eener loge
I 217
Tour, J.C. baron du
II 90
Tourneur, P. le
I 161
Transisalanus
II 19
Trapsgewijze verlichting van het mensdom
I 70 II 19
Travers, F.J.
II 106
Treatise of Musick
II 136
treurspel
I 30, 158, 164, 232 II 33, 49
Treurzang nagedachtenis Washington
I 89-92, 102, 454, 458, 519
II 17, 22, 23
Tronchet Kramp, J.
II 94
Tubalkain
I 287
Tuik, R.
II 148
Turkije
I 100 II 26, 41
Turnbull de Mikker
II 87
Tuynman, J.C.
II 64, 74, 106
Twee Vrymetselaars
II 67
Two Treatises of Government
I 190
Tijd (figuur)
I 98, 498
Tijd (Van Ketwich)
I 71, 72
Tyd en de Eeuwigheyd (Kin-
ker)
I 73
Tydeman, H.W.
I 134 II 15, 34, 38, 119
Tydeman, H.W.T.
II 15, 34
Tydeman, M.
II 15, 34, 38
Tijdschrift voor Wijsbegeerte
I 163
*Uit het hart opwellende ge-
dachte*
I 383
*Uitboezeming. Aan Harmo-
nica*
II 134
Uitboezeming bij den val van Napoleon
II 81
Uitmuntende waarde van de mens
II 19
*Uittreksel uit eene Redevoe-
ring*
II 40, 62
*Uitvaart van het vryje Metze-
laersgilde*
II 58
Ulevelletje
I 492
Ultrajectina
II 110
Union Frédéric, L'
I 354, 355, 372, 384, 390,
411

- Union Royale, L' I 197
 I 261, 355, 405 II 77, 79, 84, 134
Universal-Unterricht II 105
 utopie I 229, 378
 Utrecht I 16, 19, 20, 27, 45, 46, 58, 198, 211, 433, 472, 475, 483, 484, 521 II 68, 123, 147
Utrechtsche Courant I 283
 Uylenbroek, P.J. I 70, 71 II 19, 20, 26, 28

Vader Ontzachlyk II 9
Vaderbede II 53
Vaderlandsche Historie I 134
Vaderlandsche Letteroefeningen I 168, 513 II 132
Vaderlandsche Sociëteit I 11 II 19, 160-161
 Valckenaer, J. I 75, 368 II 95
 Van der Post I 492
 Vander Duijn, G.H. I 406, 412
 Vaticaan I 448
 Vaux, P. de I 481
 Veenhuizen, W. I 290, 294, 300, 304, 310, 315, 316, 346, 348, 349, 379, 382 II 87
 Veenstra, F. I 11
 Velde, A. van de II 150
 Ven, C. van der II 150
 Venus I 167, 485, 486
Verandering der wortelklinkers I 135
Verband tusschen vrijheid in denken en Verlichting I 197
Verdonkering? I 323
Verdraagzaamheid II 93
Vereeniging van het verhevene met het schoone I 29, 130, 131, 462 II 36, 114
Vereischten eener goede vertaling I 125
Vereischten in het hekeldicht II 32
 Vereul, A. I 72, 125, 129, 133 II 18, 31, 35, 52
 Vereul, J.J. II 31, 33
 Vereul, W.H. I 72, 125
Vergadering van Gecommitteerden uit de Vier Loges II 72
Vergelijking bouwkunst oosterse en westerse volken I 136
Vergelijking tusschen de Vlaamse en Hollandse dialecten I 153, 154
 Vergilius I 143, 153
 Verhagen, A.J. I 477
Verhandeling over de dichterlijke oorspronkelijkheid I 169
Verhandeling over de geschiedenis van Europa en de beoefening der wijsbegeerte I 153
Verhandeling over de Klankkunde I 528
Verhandeling over de Nederduitsche Dichtkunde I 129
Verhandelingen over de Poolkrachten I 149
Verhandeling over de Socratische gesprekken I 162
Verhandeling over de uitgestrektheid en bouw van het heelal I 198
Verhandeling over de vereeniging van vaderlandsliefde en wereldburgerschap II 39
Verhandeling over de vraag: bezitten de Nederlanders een nationaal tooneel II 49
Verhandeling over het onderscheid tusschen oordeel, wil en begeerte II 44
Verhandeling over het verschil tusschen de klassische poëzij en de romantische poëzij I 164
Verhandeling over het ware denkbeeld van dichterlijke oorspronkelijkheid II 52
Verheugde knaap I 498
Verklaring der spreuk: haast u langzaam I 73
 Verkruisje, P. II 97
 Verlichting, *passim*
Verlichting (art. Isis) I 344
Verlichting (art. Herk.) I 323
Verlichting (Klijn) II 35
Verlichting (prijsvers) I 128, 129, 169
 Verlichting en verdraagzaamheid I 476
Verlossingsdanklied I 320
 Vermeulen, A.C.G. II 53
 Verscheidenheid en Overeenstemming II 37
Verskil der taalstammen I 157, 159

- Verschyning van Jezus aan Maria*
 I 104
Verslag aangaande de leerwijze van Jacotot
 II 104
Verslag der Rouwplegtigheid Van der Vijver
 II 83
Verslag van de groote vergadering der vrijmetselaars
 II 159
 Versteegh, D.
 II 21
 Vertu, La
 I 185 II 57, 98
 Vervier, C.
 II 47
 Verwey, A.
 II 29
 Verwey Mejan, G.
 I 405
 Vet, J. de
 II 13, 14
 Veth, P.J.
 I 175 II 54
 Vicit Vim Virtus
 I 185, 349, 354, 368, 372 II 59
 Vignoles, J.J.A. de
 II 69
 Villoteau, G.A.
 I 526 II 138
 vinding
 I 102, 130, 164, 214, 467, 468, 512, 518 II 33, 117
 Vinkeles, H.
 I 467, 468 II 117
 Vinkeles, R.
 I 448
 Vis, G.J.
 I 10, 11, 13, 15, 73, 146, 164, 424, 453, 454 II 7, 8, 10, 20, 23, 26, 27, 29, 33, 36, 42, 43, 45, 46, 51, 54, 77, 79, 81, 88, 89, 95, 96, 101, 104, 111, 112, 117, 127, 128, 133, 135, 158, 161
Vision de St. Jean
 I 281
 Visscher, L.G.
 I 477, 479
 Vivroux, J.
 I 427, 428
 Vliet, C. van de
 I 290
 Vliet, M. van
 I 10
 Vliet, P. van der
 II 13
 Vloten, J. van
 I 492 II 32, 54, 125
Vlugtig geworpen blikken
 1830
 I 110-111
 Vogler
 II 77
 Volger, H.F.M.
 I 529, 530, 532 II 136, 138
 volksdichter
 I 170
 Vollenhoven, C.
 I 39, 136, 137, 147, 290, 298, 372, 381, 401, 403, 446, 461 II 38, 39, 45, 46, 85, 111
 Vollenhoven, H.
 I 494 II 57
 Voltaire
 I 52, 53, 58, 59, 95, 115, 126, 161, 248, 269, 325, 458, 480 II 9, 74, 105, 108
 Vondel, J. van den
 I 30, 96, 177, 377, 511, 512, 522 II 97
Voorafspraak
 II 46
 Voorman, J.
 I 217, 220 II 70
 Vooruitgang door Wetenschap
 I 11, 13, 46, 112, 159, 160, 161, 206, 419, 438, 494-508
 II 29, 37, 65, 103, 127-129, 138
Voorzigtige Politie beambte
 I 498
 Vorman
 II 108
 Vos, de
 II 90
 Vos Willemsz, J. de
 I 104, 427
 Voss, J.H.
 II 76
Vous qui d'amoureuse aventure
 II 70
 Voûte, I.
 II 109
 Voûte, P.J.E.
 I 476 II 119
 Vrais Amis, Les
 II 96
Vrede op 't vasteland
 I 128 II 33
 Vredenburg, zie Vre(e)denburch
 Vreede, G.W.
 I 480, II 120
 Vreede, P.
 II 33
 Vreedenberg, C.
 I 495 II 26
 Vre(e)denburch, J.W. van
 I 209, 330, 331, 333, 349, 350, 351, 365, 387, 388, 390, 391, 393, 394, 396, 401, 402, 403, 406, 410, 413, 417, 418 II 90, 99, 106
 Vreedendall, Het
 I 388, 392
 Vriendschap en Toonkunst
 II 130
Vriendschapslied
 II 53
 Vries, C. de
 II 19
 Vries, E. de
 I 70
 Vries, J[an] de
 II 113
 Vries, J[eronimo] de
 I 53, 129, 133, 464, 491, 492, 493 II 45, 47, 115
 Vrolik, G.
 I 201, 207, 244, 245, 250, 251, 261, 275, 276, 290, 294, 434, 486, 487, 494 II 64, 72, 77, 80, 85, 109, 124, 236
Vrouw
 I 468
 vrouwen
 I 37, 39, 68, 69, 76, 84-87, 92, 105, 106, 123, 149, 156, 184, 216, 261, 460, 466, 467, 468, 493, 495 II 22, 50, 77, 124
 Vrugt
 I 534

- Vrijdag,
zie Libertate et Concordia
*Vrije beoefening van de
Fraaie kunsten*
I 158
vrijheid
I 264, 449-454, 455, 456,
457, 502 II 35, 111
Vrijhoff, H.G. van
I 488
vrijmetselarij
I 10, 13, 15, 17, 24, 25, 32,
40-44, 45, 46, 47, 48, 57,
59, 61, 65, 117, 129, 137,
140, 153, 154, 155, 179-444,
445, 446, 453, 458, 460,
470, 471, 487, 488, 494,
495, 496, 497 II 12, 14, 28,
38, 40-42, 46, 55-109, 110,
114, 118, 134, 155-159
Vrijmetselarij, in drie zangen
I 350 II 158
Vry-metselaars Almanach
II 62, 63
Vuurst, W. van der
I 37, 79-83 II 21-22
Vijver, C. van der
I 208, 290, 429, 430, 431,
433, 434, 436, 437, 438 II
67, 81, 83, 90, 106, 107, 109
V.W.,
zie Vooruitgang door We-
tenschap
W.E.V.A.V.P., jonkvrouw
I 320
Waare Christen
II 32
Waare Dichterlyke gevoel
I 73 II 20
*Waarin bestaat het wezen der
welsprekendheid?*
I 136
Wagemann, G.
I 421, 481 II 50
Wagner, J.C.
II 151
Wagtendorp Eekman, W.
II 27
Wahlverwantschaften
I 143
Wakker van Zon, P. de
I 53, 458, 462 II 30
Wal, M.J. van der
II 7, 72
Walda, G.
II 69
Waleson, J.
I 290
Wallee,
zie Wallez, J.B.
Wallez, J.B.
I 154
Walré, J.P. van
I 158, 208
Walter, J.J.
I 355, 357, 366, 367, 372,
381, 382, 410, 425 II 93, 94
Wap, J.J.F.
I 166 II 51, 52, 122, 131
Ware der schoonheid
I 466-467
Wargny, A. de
I 365, 396, 403, 406, 411,
418
Warin, A.
I 36
Warnkoenig, L.
I 421, 483, 484 II 93, 100,
101, 103
Warnsinck, W.H.
I 508
Wart, D.A. van de
II 27
Was ist Aufklärung
I 63, 206
Washington, G.
I 20, 37, 87-92, 95, 102,
126, 454, 458 II 22-24
*Wat heeft Europa van herstel
Jesuiten te hopen en te vre-
zen?*
I 326
*Wat men door poolkrachten
moet verstaan*
I 149
*Wat voor- of nadeel van ver-
volging der Vrijmetselaars te
wachten?*
I 326
Wat zijn eigenlijk beginsels
I 170
Watering, C.W. van de
II 33
Wattier, J.C.
I 23, 29, 130, 131, 132, 209
II 36, 37
Weeklagt
I 150-153 II 46
Weenink, E.
II 64
*Weerlegging van beschuldig-
ingen tegen onze nationale
literatuur*
I 72
Weesp
I 19, 28
Weiland, J.A.
I 523 II 46, 68
Weiland, P.
I 39, 122, 125, 128, 129,
147, 150, 156 II 31, 38, 39,
46
Weishaupt, A.
I 264
*Welk is het begrip eener We-
reldziel*
I 174, 175
*Welke is de Verhouding tus-
schen gelukzaligheid en ont-
wikkeling*
II 44
*Welke middelen biedt de
bespiegelende wysgeerte*
II 44
*Welke vereischten moet de
(volks)dichter bezitten*
I 170
Wellenstein, Z.J.
II 103
Wels
II 130
Wenck, A.H.L. de
II 64
Wendorp, P.
II 36
Wenen
I 269
Wereldburger
II 39, 46
Wereldburgerschap
II 39
*Wereldburger(schap),
zie cosmopolitisme*
Wereldtaal
II 53
Werken (Bataafsche Mij.)
II 33, 35
Werken (Eendragt en Vader-
landsliefde)
I 482 II 122
Werken (Holl. Mij.)

- I 146, 164, 174, 530 II 33,
 49, 50, 52
Werken (Instituut)
 I 147, 530
Werken (TNEB)
 I 466 II 115, 116
Werken (Wij streven)
 II 31, 32
Werken van Esopus
 I 158
 Wertz, C.
 I 77, 95 II 20, 25, 27
 Wesselo, J.J.
 II 78
 Wessels, M.
 II 7
 Westendorp Boerma, J.J.
 II 118
 Westerbaan, C.
 I 158, 464
 Westerbaen, J.
 I 158
 Westerbeeksloot
 I 472
 Westerman, J.C.
 I 159
 Westerman, M.
 I 158, 275, 344, 498 II 45,
 85, 92
 Westrheene, J. van
 II 57
Wetboek voor de Broeder-
schap der Vrymetselaaren
 II 73
Wetboek voor vrijmetselaren
 I 288, 318, 330, 331, 332,
 381, 401 II 83
 Wetstein, J.J.
 I 488
Wetten voor la Charité
 II 73
 Wetzler, L.
 II 36
 Weustenraad, J.Th.H.
 I 460, 498
 Weyerman, J.C.
 I 9 II 13
 Weijers, H.E.
 II 53
Wezen, doel en voortbrengsel
der kunst
 I 199
 Wichers, A.J.
 II 11, 113
 Wieland, Chr.M.
 I 72, 73, 269, 416
 Wielema, M.R.
 II 15
Wien Neêrlandsch Bloed
 I 535
 Wilhelm Adalbert van Prui-
 sen
 I 534
 Wilhelmsbad
 I 212, 264, 361, 368, 370 II
 97
Will en Betsy
 I 73 II 19, 20
 Willekes, J.W.
 I 433, 438
 Willem I (koning)
 I 24, 42, 111, 112, 115, 116,
 153, 208, 237, 238, 301,
 311, 312, 314, 316, 325,
 328, 329, 331, 339, 356,
 362, 397, 398, 417, 418,
 425, 426, 428, 470, 478,
 479, 480, 481, 534 II 51, 89,
 95, 103, 105, 121
 Willem II (koning)
 I 312, 370, 438 II 51, 108
 Willem III (koning)
 I 438
 Willem I (stadhouder)
 I 161
 Willem III (stadhouder)
 I 158 II 86
 Willem IV (stadhouder)
 I 184, 190, 329
 Willem V (stadhouder)
 I 143
 Willem Frederik (loge)
 I 301, 302, 316, 348, 349 II
 85
 Willem Leevend
 I 179
 Willem de Redenaar
 II 57
 Willems, J.F.
 II 47, 51, 120, 136
 Willemsen
 II 31
 Williams, H.
 II 65
 Willigen, A. van der
 I 467
 Willmet, J.
 I 395, 494 II 36, 111, 115,
 117
 Wilms, J.W.
 I 509, 534, 535 II 130, 134,
 138
 Wils, A.
 II 36
Wilskracht en deugd
 II 112
 Winkel, J. te
 I 278 II 25, 80
 Winter, J.W. de
 II 64
 Winter, P. van
 I 446, 490, 491
Winterbloemen
 I 134
 Wiselius, S.I.
 I 173, 477, 482, 498 II 34,
 35, 115
 Wist, G.
 II 24
 Wit AEz., I. de
 II 75
 Wit, J.W. de
 II 64
 Withuys, C.G.
 I 158, 498 II 33, 63, 68, 103
 Witsen Geysbeek, P.G.
 I 52, 192 II 12, 46, 61, 109
 Witte, E.
 II 57, 59, 60
 Woensel, P. van
 I 267 II 13, 78
 Woesthoven, C.R.
 I 21 II 8
 Woesthoven, W.H.
 II 64
Wolf in 't Schaepsvel
 I 126 II 33
 Wolff, E.
 I 10, 22, 56, 179, 180 II 9,
 12, 13, 57, 58
 Wormer, D.
 II 31
 Wortman, J.H.H.
 II 64
 Woude, C. van der
 II 78
 Wren, Chr.
 II 86
 Writs, W.
 I 67
 Wittewaai, G.
 II 123

- Wüppermann, W.E.A.
 II 9, 105
 Würth, J.F.X.
 I 35, 418, 425 II 8, 88
 Wij streeven naar de vol-
 maaktheid
 I 71, 121 II 31, 32
 Wijck, jhr. H. van der
 I 175-178 II 54
 Wijn, H. van
 I 396
 Wijnaendts, M.A.
 I 330, 333 II 90
 Wijne, J.S.
 II 99, 101, 105
 Wijnpersse, D. van de
 I 475
 Wytenbach, D.
 I 62, 382

 Yates, F.
 II 55, 78
 Yntema, J.W.
 I 495
 Ypma, Y.N.
 II 57
 Yvoy van Mijdsrecht, L. d'
 I 355, 366, 372, 388, 390,
 391, 395, 396, 401, 403,
 406, 412 II 98

 Zaandam
 I 387, 433
Zamenspraak tusschen de
twee Nederlandsche Zusters
 I 325

Zamensprake van Spinoza,
Bolingbroke
 II 39
Zangen van Mr. Johannes
Kinker
 I 98, 102 II 26
 zangspel
 I 28, 102, 125, 506, 535 II
 33, 131
Zauberflöte
 I 218
Zedelijke grondregels
 II 81
Zedelijke opklimming des
menschelijken geslachts
 I 197
 Zeeus, J.
 I 126 II 33
 Zehra
 II 36
Zeitschrift für Philosophie
und spekulative Theologie
 II 15
Zelia en Koridon
 I 498
 Zeny, D.
 II 90
Zielenleer
 I 129
Zielkundige beschouwing der
dweperij
 II 44
 Ziesenis, B.W.H.
 I 88 II 24, 27
 Zimmerman, J.D.
 I 195 II 64, 111

 zinnespel
 I 96, 97, 102, 130, 176
 Zolner, F.W.
 II 80
Zomer-Morgenstond
 I 104
 Zonneveld, P. van
 II 8
 Zorgvliet (sociëteit)
 I 521 II 134
 Zoroaster
 I 419 II 156, 157
 Zorobabel
 II 90
 Zubli, A.J.
 I 33, 99, 100, 101 II 26
Zum ewigen Frieden
 I 63, 206 II 65
 Zur Mühlen, B.
 I 70
 Zwaanenveder
 I 492
 Zwager, H.H.
 I 53, 54, 55 II 10, 12
 Zweers, B.
 II 19
 Zwitserland
 I 55, 114, 390
Zijn wij werktuigen
 I 262-267, 270, 272, 274 II
 14, 77, 78, 79

Curriculum vitae

André Hanou werd geboren 13 april 1941 te Monnickendam (Noord-Holland). Hij behaalde het diploma Gymnasium alpha in 1959 te Heemstede. Nadien studeerde hij enkele jaren filosofie en vervulde zijn dienstplicht.

Vervolgens studeerde hij Nederlandse taal- en letterkunde, middeleeuwse geschiedenis en Russisch aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, en behaalde het doctoraal in het eerste vak op 2 mei 1972.

Hij is verbonden aan de staf van het Instituut voor Neerlandistiek van genoemde Universiteit (vakgroep Historische letterkunde).

Stellingen

behorend bij

het proefschrift van A.J. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting, in vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845*.

I

De verklaring dat Langendijks stuk *De wiskunstenars, of 't gevluhte juffertje* zich afspeelt in Loenen "als de meest voor de hand liggende pleisterplaats voor reizigers, die te paard of per karos komend van Utrecht zich naar Amsterdam begeven" is niet van literaire aard. De door literatoren in Langendijks tijd gehanteerde fictie dat Loenenaars bizar en gek zijn (Loenen als afgeleid van *Luna*) is daarentegen wel van toepassing. Door deze verklaring verkrijgt het stuk een thematische eenheid (de gekheid van het menselijk geslacht) welke eenheid tot nu toe wel in twijfel getrokken wordt.

Pieter Langendijk, *De wiskunstenars of 't gevluhte juffertje* ed. G.A. van Es. Z.j. P. 8.

Willem van Swaanenburg, *Arlequin Distelateur*. 1725.
Titelgedicht; p. 306.

II

Elke Nederlandse letterenfaculteit behoeft tenminste één specialist op het gebied der Nederlandse letterkunde tussen 1670 en 1830.

III

Er is meer aandacht nodig van (literair-)historici voor de inhoud van de weekbladen tussen 1780 en 1800, wil men een goed begrip krijgen van de ontwikkeling van de opvattingen in dat tijdvak.

IV

De vertaler Auguste Clavareau (1787-1864) verdient als propagandist voor de Nederlandse literatuur een eigen biografie.

V

Bij het onderzoek naar de invloed van Jean Paul in Nederland zou alsnog het feit betrokken moeten worden dat reeds in 1806 in Amsterdam werk van deze schrijver verkocht werd.

J.P. Vijn, *Carlyle and Jean Paul*. Amsterdam 1982. P. 23.

Amsterdamsch Avond-Journaal nr. 16, 24 juli 1806.

VI

Een analyse van de stijl en de bronnen van het werk van Jacob Campo Weyerman (1677-1747) behoort tot de prioriteiten van het achttiende-eeuws onderzoek.

VII

Een onderzoek naar het verblijf en de contacten van Daniel Defoe in de Nederlanden, en naar zijn belangstelling voor al wat Nederlands is, lijkt wenselijk.

F. Bastian, *Defoe's early life*. London 1981. P. 118-123, 225-226.

VIII

De studie van de zogenaamde hermetische literatuur gedurende de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw is zwaar veronachtzaamd.

IX

Het gedicht waarvan Multatuli op 26 oktober 1868 de voordracht beluisterde is niet van Gottfried Kinkel maar van Johannes Kinker.

Multatuli, *Volledige Werken* (ed. G. Stuiveling) XIII. P. 190-191.

X

Wanneer Elisabeth Wolff Cornelis Loosjes vergelijkt met Häzael, bedoelt zij te verwijzen naar de *lichtvoetige* Asaël, zoon van Seruja (2 Sam. 2:18-19).

Briefwisseling van Betje Wolff en Aagje Deken (ed. P.J. Buijnsters) I. Utrecht 1987. P. 105, 363.

Bij de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw speelt zich in Nederland een (nauwelijks onderzochte) strijd af. Moest in deze tijd de natie zich laten inspireren door een heroplevende rechtzinnigheid? Door de christelijke Verlichting? Door de Kantiaanse Verlichting? Voor een groot deel speelt deze verborgen strijd zich af in de algemene, letterkundige en culturele genootschappen. Daarvan was de Nederlandse burger veelal lid.

In deze milieus speelt de literator en filosoof Jan Kinker (1764-1845) een belangrijke rol. Met zijn medestanders poogt hij deze organisaties (zoals de vrijmetselarij, Felix Meritis, de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen) een specifieke taak te geven. Zij moeten eerst hun leden, daarna en daardoor de burger in het algemeen, opvoeden tot het bewustzijn dat zij ervoor verantwoordelijk waren dat de samenleving zich ontwikkelde in de richting van een tolerante en kosmopolitische samenleving, een wereldstaat zelfs, waarin ieder het hem toekomende geluk kon vinden, en bijvoorbeeld religieuze intolerantie een gepasseerd cultureel stadium was.

Deze studie verbreedt de kennis van de geschiedenis van genootschappen en schetst de ontwikkeling in verschillende belangrijke Nederlandse culturele verbanden (vooral de vrijmetselarij) gedurende het tijdvak 1790-1845. Daardoor wordt het beeld van de Nederlandse Verlichting genuanceerd en het inzicht in de invloed van de Kantiaanse ideeën in Nederland vergroot.